Donáth Péter

PEDAGÓGUSOK AZ 1918–1919. ÉVI POLITIKAI FORGÓSZÉLBEN

TREZOR KIADÓ
Budapest, 2020

Donáth Péter

PEDAGÓGUSOK AZ 1918–1919. ÉVI POLITIKAI FORGÓSZÉLBEN

Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Tanító- és Óvóképző Karának 150. évfordulójára

Donáth Péter

PEDAGÓGUSOK AZ 1918–1919. ÉVI POLITIKAI FORGÓSZÉLBEN

Tanítóképzők a forradalmak,
az idegen megszállás
és az ellenforradalmi számonkérés idején

TREZOR KIADÓ
Budapest, 2020

ISBN 978-963-8144-53-9

© Donáth Péter 2020

Kiadja a Trezor Könyv- és Lapkiadó, Terjesztő Bt.
1149 Budapest, Egressy köz 6.
Telefon: 1-363-0276 E-mail: trezorkiado@gmail.com
Internet: http://www.trezorkiado.fw.hu
Felelős kiadó: Benczik Mónika

TARTALOM

Szubjektív előszó – avagy „a reménytelenek reménye” 9

I. Viták a magyarországi tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről az 1868. évi népiskolai törvény fél évszázados évfordulója körül (1916–1918) 13

1. A hatéves/akadémiai, illetve felsőfokú tanítóképzés bevezetésére vonatkozó első javaslatok és fogadtatásuk 15

2. Újabb javaslatok, kezdeményezések az I. világháború utolsó éveiben.... 21

3. Viták, tervek az „őszirózsás forradalom” időszakában..... 26

II. A tanítóképzés ügye országos szinten a Magyarországi Tanácsköztársaság idején..... 47

1. Az előzményekről röviden: harc az iskolai kötelező hitoktatás, vallásos nevelés fenntartásáért/megszüntetéséért a Tanácsköztársaságot megelőző években 47

2. A tanítókkal és tanáraikkal szemben megfogalmazott, radikálisan változó követelmények 55

3. A tanítóképzősök és a szervezett diákság irányában tett gesztusok, továbbá a velük szemben támasztott elvárások 60

4. Az országos tanári szakmai szervezetek, érdekképviseletek átalakulása, törekvéseik 66

5. Farkas Sándor és a népbiztosság tanítóképzői ügyosztályának tevékenysége – avagy egy csöndes, ám hatékony ellenállás története ... 76

III. A tanító(nő)képzők helyzetének változása 1918 őszétől 1920 tavaszáig ... 93

1. A tartósan idegen impérium alá került tanító(nő)képzők sorsa 1918–1920-ban 95

1.1. A magyar kormányok elvárásai és kötelezettségvállalásai a megszállás alá került területek pedagógusaival szemben 95

1.2. A magyar tanító(nő)képzők drámája a csehszlovák megszállás alá került területeken 100

1.2.1. Exkurzus: egy Felvidékről menekült tanár kálváriája 103

1.3. A magyar tanító(nő)képzők helyzetének alakulása a román megszállás alá került területeken 113
1.4. A magyar tanító(nő)képzők ellehetetlenülése a szerb megszállás alá került területeken 120
1.5. Kiegészítések, szempontok, következmények 133
2. A háború, a járványok s egyéb körülmények hatásai a trianoni országterület tanító(nő)képzőire 1918–1920-ban 138
2.1. Megszállás, beszállásolások, rekvirálások vidéken 138
2.2. A budai állami tanítóképző és az Országos Izraelita Tanítóképző internátusának megpróbáltatásai 1919–1920-ban 143
2.3. Jelentős létszámváltozások, ellátási, elhelyezési nehézségek és az egészségügyi helyzet alakulása 1918–1920-ban 149
IV. Képzős diákok a forradalmak és a forradalmakat követő vizsgálatok idején (adalékok, kérdések) 163
1. Bevezetés: a képzős diákokra és tanárokra vonatkozó források szűkössége, buktatói 163
2. A diákok kívánságai a tanító(nő)képzést illetően, s javaslataik, az intézetek belső rendjével kapcsolatban. Szervezeteik a forradalmak időszakában 164
3. A képzősök a demonstrációkon, belépésük a Vörös Hadseregbe. A diákok forradalmak alatti tevékenységének következményei a Tanácsköztársaság bukását követő számonkérés és beiskolázás során .. 186
4. A forradalmi eszmék hatása a diákokra (s a korábban végzett tanítványokra). Az egyes tantestületek tapasztalatai és a VKM-nek tett javaslatai 201
V. Képzős tanárok és tanítók az 1918–1919. évi forradalmak és a forradalmakat követő vizsgálatok idején 211
1. Alkalmazkodók – és akik csak vonakodva vagy úgysem „értették meg az idők szavát” 211
1.2. A klerikus/egyházi pedagógusok dilemmája – a „kötél nélküli kötéltáncosok” túlélési próbálkozásai 218
1.2.1. A visszafogott rezisztencia s a csendes, látszólag alkalmazkodó alámerülés katolikus kísérlete 218
1.2.2. A túlélésért látszólag állj élére annak, amit megakadályozni nem tudsz 226

1.2.2.1. A nagykőrösi református tanítóképző a megszűnés küszöbén. Kényszer szülte manőverek a képző fenntartása érdekében és következményeik 227
1.2.2.2. A pápai református tanítónőképző felvilágosult, szociálisan érzékeny, nemzeti elkötelezettségű igazgatójának útkeresései, taktikája a forradalmakban 255
1.2.3. A felsőlövői és soproni evangélikus tanárok mérsékelt alkalmazkodási kísérletei – és ennek ugyancsak mérsékelt következményei 269
2. Az aktív politikai szerepet vállaló elkötelezettek megpróbáltatásai 285
2.1. A sárospataki képzős tanárok kíméletlen küzdelmének krónikája 285
2.1.1. Pályakezdő pedagógus útja a szociáldemokrata/szocialista párttitkárságig 285
2.1.2. Egy eszközökben nem válogató politikai, világnézeti, generációs harc állomásai 297
2.2. Ifjú képzős tanár a kalocsai fegyveres ellenforradalmárok, majd a vörös terror áldozatai között 325
2.3. Képzős tanárok városok művelődése élén és a Tanácsok Országos Gyűlésének tagjai között 330
2.3.1. Ungvári párttitkár – a veszprémi oktatásügy élén 330
2.3.2. Az állami tanítóképző ifjú tanára a művelődési osztály jegyzője és Pápa művelődésügyi megbízottja – a tervezett változások motorjai 336
2.3.2.1. Nagy Sándor különös pályaíve: Pápa – Komárom – Pápa és Veszprém 336
2.3.2.2. Déri Gyula a Tanácsok Országos Gyűlésén és pápai kulturális megbízottként 342
2.4. Egy mélyszegénységből kitört, tehetséges, beteges, kolerikus gyakorlóiskolai tanító a budapesti izraelita tanítóképzőből – a Tanácsköztársaság propagandistája 353
3. Esküvel fogadott közalkalmazotti hűség az államhoz – de melyikhez? Állami tanítóképzők igazgatói és tanárai a forradalmakban és a forradalmak bukása után 380
3.1. Átmeneti „útitársak”? 382
3.1.1. A TITOE (ex)főtitkára a győri pedagógusátképző tanfolyam élén 386

3.1.2. TITOE-(ex)alelnök igazgató és csurgói kollégái a forradalmak idején 396
3.1.3. Amikor az (ex)polgármester, a kormánybiztos-főispán és az egri érsek feljelent: a jászberényi állami tanítóképző alapító igazgatója és két tanára pedagóguspályájának kerékbe törése 419
3.1.4. Egy a „nemes és igazságai vonzásával ható szocialistaságot a konstruktív nemzeti" keresztény irányzattal összekapcsolni próbáló, avagy egy „gyenge egyéniségű, nézeteit váltogató" tanár-újságíró és egy tétlenségre kárhoztatott, egyenetlenkedő tantestület Nyíregyházán 442
3.2. „Purifikációhoz" vezető világnézeti-politikai ellentétek a budapesti II. kerületi állami tanítónőképző intézetben 470
3.2.1. Egy szociáldemokrata pedagógus megnyilvánulásai a Csalogány utcai tantestületben és azon kívül – s ennek következményei 475
3.2.2. Egy szociálisan érzékeny, hazafias, autodidakta költő-tanár csetlése-botlása a forradalmakban, s ennek következményei 490
4. Fejezetzáró szempontok, kiegészítések 506
Kötetzáró megjegyzések, kérdések a Tanácsköztársaság (volt) egyházi és állami pedagógusokkal kapcsolatos politikájával és a Tanácsköztársaság bukását követő számonkéréssel kapcsolatban 511
Rövidítések, levéltárak, gyűjtemények 520
Köszönetnyilvánítások 522
Felhasznált irodalom 523
Summary 562

Szubjektív előszó – avagy „a reménytelenek reménye”

„Csak a reménytelenekért adatott nekünk a remény.”
Walter Benjamin

Walter Benjaminnak ez az egészen más kontextusban megfogalmazott mondata kavarog bennem, mióta végigolvastam a 15 éves, 29 levéltárban és könyvtárak sorában folytatott kutatómunka, és egyéves intenzív könyvírás után összeállt kötet közel 42 szerzői ívnyi szövegét.

Rohanó világunkban,

- amikor az emberek mobiltelefonok rövid üzeneteihez szoktak,
- amikor a történelemtudomány is az esszészerű, könnyű nyelvezet felé mozdult el világszerte az olvasók megtartása érdekében,
- s szűkebb pátriánkban, melyben a mélyen megosztott magyar társadalom olvasóközönségének jelentős része csak a saját szociokulturális, politikai szekértábora nyelvén írt, s annak közös előítéleteit, sztereotípiát igazoló szövegekre nyitott,

vajon lehet-e bármi esélye egy dokumentatív elbeszélő módszerrel készült terjedelmes monográfiának arra, hogy olvasóra találjon? E kérdés még csak nyomatékosabbá válik, ha olyan, a szekértáborok identitása szempontjából kényes, a genezisüket felvillantó témát boncolgat benne a szerző, amilyen az 1918–1920 közötti időszak, annak forradalmaival és ellenforradalmával. S ha mindehhez, hozzátesszük, hogy a kötet tanítóképzős tanárok, diákok – pedagógus „kisemberek” – sorsát firtatja, s nem a közvéleményben ismert történeti figurákét, akkor könnyen arra a következtetésre juthatunk: „ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel”.

Ha viszont a reménytelenek reményének jegyében arra gondolunk, hogy

- egy csekély példányszámban, csak a nagy, illetve az érintett könyvtárakba eljutó, a Magyar Elektronikus Könyvtárban elhelyezett szakmunkáról van szó,
- melyet érdeklődés esetén minden középiskolát végzett, az évszázados idézetek nyelvével megbirkózó olvasó nehézség nélkül megérthet,
- amelynek fejezetei önálló tanulmányokként is érthetők, s az elektronikus eszközökkel (témák, személyek, intézmények szerint) könnyen „kereshetők” is, talán egy kis fény vetülhet a könyv komornak látszó jövőképébe.

Habent sua fata libelli.

Ez már nem a szerző története. Az önmagát ilyen helyzetbe manőverező szerzőnek a rövid előszóban csak arra lehet némi esélye, hogy jelezze, miért érezte úgy, hogy minden ellenjavallat ellenére így kell eljárnia.

Először is azért, mert szereti szakmáját, s azt a visszatérő élményt, mely a történeti források alapos tanulmányozása során gyakran megragadja: *szinte semmi sem úgy történt valójában, mint ahogy azt a pró és kontra történeti sémák alapján az ember elképzelné*. *Igaz ez a kötetben vizsgált bonyolult és nehéz időszakra is*. Ha megérteni, megértetni és leírni szeretné a kort, amelyet felidézni próbál, hagyni kell saját – egymással feleselő – szövegeikkel megszólalni a történet szereplőit. Ez ugyan – legalábbis kezdetben – megnehezítheti az olvasó dolgát, de ennek fejében mindenféle utólagos fordítás/ferdítés nélkül lehetővé teszi számára, hogy felfogja és átérezze a száz évvel ezelőtt élt emberek gondolkodásmódját, érzéseit, elfogultságait, a kor atmoszféráját.

Mindezek által lehetőséget nyerhet arra, hogy kontrollálja a szerző reflexióit, következtetéseit, melyeket ez – a kissé fárasztó, de egy idő után talán izgalmassá váló – a dokumentatív elbeszélő módszer jól láthatóan elválaszt a források bemutatásától, ismertetésétől.

Így talán lehetőséget nyerhet az olvasó arra is, hogy sajátos módon maga is részese lehessen a történeti diskurzusnak, annak az élménynek, hogy a régmúlt emberei hasonlóan összetett világban éltek, mint mi, sőt, a vizsgált időszakban nehezebb és szélsőségesebb helyzetekben, kihívásokkal szemben próbálták megtalálni a maguk – emberi, néha „túlságosan is emberi” – válaszait, megoldásait.

Elengedhetetlen, hogy dokumentatív elbeszélésünk minden fontosabb szereplője – Nagy László, Farkas Sándor, Quint József, Amler Antal, Éber Rezső, Váczy Ferenc, Déri Gyula, Bánó József, Nagy Sándor, Szőllősiné Szántó Erzsébet, Palágyi Lajos, Lechnitzky Gyula, Kőrös Endre, Mészáros Ignác, Jakab Ferenc, Hodossy Béla, Mohar József, Téger Béla, Párvy Endre, Halász Arnold, Scherer Sándor és diákjaik – tevékenységének bemutatása során is az a történészi attitűd vezessen bennünket, amelyet Szász Zoltán olyan plasztikusan jelenített meg egy nemzetközi konferencia megnyitóján: „*Szükség van a történetírásban is empátiára, egy történeti folyamat minden résztvevője szempontjainak, érzésvilágának megértésére. Különösen a legneuralgikusabb pontokon*”[1].

Ehhez persze az kell(ene), hogy a szerző ne próbálja – kedvenc elfogultságainak megfelelően – „újra nyerni” az általa vizsgált korszak háborúságait, konfliktusait. Ne ideológiailag, világnézetileg elkötelezett harcosként viselkedjék a „történész fronton” aktuálpolitikai haszonszerzés céljából, hanem elégedjen meg a hősei drámája iránt nyitott krónikás szerepével, személyiségük, kényszerpályáik, mozgásterük, s az azokat befolyásoló társadalmi mechanizmusok iránti őszinte

[1] *Szász Z.* 1998. 17.

kíváncsisággal. Mikor s mennyire sikerült ez *a „személyes tudásába”*[2] *zárt szerzőnek* e kötetében – ezt az olvasó dönti el.

Az előszóban a kötet tartalmára vonatkozóan is kívánatos kitérni.

Munkánk előbb a tanítóképzéssel kapcsolatos viták, elképzelések alakulását próbálja felvázolni 1908–1919 között, különös tekintettel az „őszirózsás” forradalom időszakára.

Majd országos szinten kísérli meg nyomon követni a tanítóképzést, az intézmények tanárait és diákjait érő kihívásokat. Leírni azt, hogy miként volt lehetséges, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság tanítóképző ügyosztályát egy polgári gondolkodású, sovén magyar tanítóképzős szakember és munkatársai vezessék, akik – amennyire lehetséges volt – csendben elszabotálták, fékezték a Tanácsköztársaság általuk károsnak ítélt intézkedéseit.

A harmadik fejezet – ismereteim szerint első ízben – próbálja meg bemutatni a tanítóképzők helyzetét az 1918–1920 közötti időszakban, amennyire a töredékes források lehetővé teszik, érzékeltetve az idegen megszállásból, a háborús körülményekből, járványokból, valamint az elhelyezés különbségeiből adódó drámákat, nehézségeket.

A negyedik fejezet a képzős diákoknak a forradalmak alatti tevékenységét, kívánságait, szervezkedéseit, a Vörös Hadseregbe való bevonulásukat s mindennek forradalmak utáni következményeit vázolja.

S végül a kötet több mint felét kitevő ötödik fejezet a képzős tanárok és tanítók forradalmak alatti szerepvállalását és ennek következményeit próbálja felidézni. Teszi ezt mintegy *18 esettanulmány* segítségével. Ezekben a pró vagy kontra „elkötelezettek”, a „vonakodva alkalmazkodók” és az „átmeneti útitársak” típusaiba sorolható tanárok szerepét, sorsát, továbbá a forradalmak utáni számonkérésük mechanizmusát ismerheti meg az olvasó. Különböző egyházi (katolikus, református, evangélikus, izraelita) és állami, vidéki (győri, pápai, jászberényi, csurgói, nyíregyházi, nagykőrösi, soproni, felsőlövői, sárospataki, kalocsai) és budapesti (I., II. és VIII. kerületi állami és izraelita) tanítóképzők történetein keresztül, a helyi társadalommal való összefüggésükben. A 150 éves budai tanítóképző és igazgatója valamennyi fejezetben említésre, tárgyalásra kerül.

A kötet fejezetei/tanulmányai különböző megközelítést alkalmaznak. Többkevesebb új adalékkal szolgálnak, kérdéseket vetnek fel a magyarországi tanítóképzés, a tanítóképzős pedagógusok, s példájukkal általában a pedagógusok, „kis-

[2] „A személyes tudás intellektuális elkötelezettség, és mint ilyen óhatatlanul kockázatos. Csak olyan állításokról mondhatjuk, hogy képesek ezt a fajta objektív tudást közvetíteni, amelyek hamisak is lehetnének. *Könyvem minden állítása az én személyes elkötelezettségem: ezek az állítások ennyire és semmi többre nem tartanak igényt*” – írta, a jelen kötetre is érvényesen – Polányi Mihály. (1994. 12. Kiemelés tőlem – D. P.)

emberek” korabeli sorsával, ideológiai, politikai indíttatású – s ezért szakmailag általában minőségrontó – pro- és kontraszelekciójával kapcsolatban.

Végül hálás köszönetemet szeretném kifejezni barátomnak és kollégámnak, Benczik Vilmosnak és a Trezor Kiadónak e kötet és korábbi köteteim megjelentetéséért.

Budapest, 2019. december 10.

Donáth Péter

I. Viták a magyarországi tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről az 1868. évi népiskolai törvény fél évszázados évfordulója körül (1916–1918)

A 20. század alapvető változást hozott a magyarországi tanítóképzés történetében. A hajdan a teljes értékű középiskolaként való elismertségért küzdő – 14–18 éves növendékeket képző – intézmények helyét egyetemek, főiskolák karaiként, vagy önállóan működő főiskolák foglalták el, s gyökeresen megváltozott feltételek között igyekeznek színvonalasan megfelelni a 21. század s vele – a dualizmuskori regionális közösség helyébe lépő – az európai integráció követelményeinek.

A neveléstudományban jártas tanítóképzős szakemberek hivatottak mérlegelni, hogy a 20–21. századok korántsem ellentmondásmentes történései miképp befolyásolták a tanítói hivatásra való színvonalas felkészítés ügyét, a tanterveket, módszereket, iskolai gyakorlatokat, s hogy a különböző változások miként hatottak a tanítóképzők professzionalizálódására – s ezzel a közoktatás korszerűsítésére.[3]

Korábbi vázlatos kísérleteknél[4] részletesebben, többrészes tanulmánysorozatban kíséreljük meg bemutatni *a felsőfokú tanítóképzés megteremtéséért folytatott hosszú – szakmai- politikai motívumokkal átszőtt – küzdelem egyes szakaszainak jellemző sajátosságait* (a korabeli források megszólaltatásával), hogy ezáltal árnyaltabb képet nyerhessünk az akadémiai /felsőfokú tanítóképzés megteremtését kilátásba helyező 1919. évi tervek, az 1938. évi XIV. (s részben a XIII.) törvénycikk(ek) és az 1958. évi 26. tvr. megszületésének előzményeiről, körülményeiről.[5]

A jelen tanulmányban (e kötet I. fejezetében) a közvetlen eszmei előzményekre utalással az 1916–1919 között történtek kulcsmozzanatainak áttekintésére vállalkozunk: a – következőkben vizsgálandó – 1919–1920. évi változások „helyi értékének" megértéséhez szükséges fontos mozzanatok felvillantására. Az 1890–1905 közötti időszakot felidéző korábbi írástól eltérően – melyben a tanítói és tanító-

[3] Lásd erről pl.: *Szakál,* 1934. 49–140.; *Füle* szerk.: 1956. Kézirat; *Bollókné,* 1982. 33–132.; *Németh,* 1990. 37–109.; *Kelemen,* 1999. 53–64.; *Hunyady Gy-né*, 2012. *Gombos N.* 2011., *Podráczky,* 2012.

[4] Korábbi, rövidebb írások felhasználásával, azok lényeges kibővítésével, átdolgozásával, a történet folytatásával próbáljuk e tanulmányokban árnyaltabban ábrázolni elsősorban a tanítóképző tanárok és a tanítók nézeteinek alakulását, törekvéseik hatását a mindenkori társadalmi elvárásokkal, oktatáspolitika törekvésekkel összefüggésben. Vö.: *Donáth,* 2001/1., 2010/2.

[5] A szakmai-politikai küzdelem késői szakaszáról, az 1958. évi 26. sz. tvr. előzményeiről, megszületésének körülményeiről lásd: *Ladányi,* 1988. 197–232.; *Donáth,* 2000. 49–58., 2008/II. 1–161.

képző tanári álláspontok alakulását folyamatos összevetésre kerültek,[6] mivel szervezeteik akkoriban folyamatos kapcsolatban álltak egymással – az alábbiakban szisztematikusan a tanítóképző intézetek tanárai nézeteinek alakulását követjük nyomon. A tanítók reprezentánsainak véleményét akkor és annyiban jelenítjük meg, amikor és amennyiben ez a Tanítóképző Tanárok Országos Egyesülete (a továbbiakban: TITOE) álláspontváltozásainak megértéséhez szükséges. 1917 őszéig[7] ugyanis a szervezeteik közötti korábbi – pl. Nagy László szerepvállalásai révén megvalósult – vitatkozó, ám szoros együttműködés helyét formálisan állandó, ám valójában lazább, esetlegesebb koordináció váltotta fel.

A képzős tanárok ugyanis ekkoriban már a népiskolai törvény kereteiből való kitörésre, helyzetük önálló törvényes rendezésére fókuszáltak. Mohar József, a TITOE ügyvezető alelnöke 1917. július 29-én, XIII. közgyűlésükön deklarálta: „tanítóképzésünk már rég elhagyta fejlődésében törvényes alapját és különösen az állami tanítóképzők tanügyi kormányunk tudatos és célirányos fejlesztése folytán messze kinőttek a törvényes keretek közül… [K]ülönösen magyar nemzeti és szakirányban maradtak fenn aggályaink és kívánalmaink. Az egyetemes és egységes fejlődés biztosítása érdekében épp ezért elodázhatatlan az ügy törvényes rendezése."[8] Helyzetüket a gimnáziumokhoz és tanáraikhoz hasonló igazgatási, felügyeleti rendszer és társadalmi státusz elérésével kívánták rendezni.[9] Törekvéseik motívumait, véleményváltozásuk állomásait próbáljuk az alábbiakban rekonstruálni, előbb a közvetlen eszmei előzmények bemutatásával.

[6] *Donáth,* 2015.
[7] *Egyesületközi,* 1917. 257–258.
[8] *XII. Közgyűlésünk,* 1917. 49.
[9] *Felvilágosítások,* 1918. 81–88.

1. A hatéves/akadémiai, illetve felsőfokú tanítóképzés bevezetésére vonatkozó első javaslatok és fogadtatásuk

Németországi tanítói törekvések hatására már 1896-ban, a II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus szekciójaként működő V. egyetemes tanítógyűlés határozatba foglalta: „A tanítóképesítés pusztán pedagógiai legyen, a következő elvek alapján: az általános műveltséget a tanító a középiskolában szerezze meg; a neveléstani tárgyakat a tanítók is ugyanabban a terjedelemben tanulják, mint a középiskolai tanárok; a tanképesítés csak a nevelési tárgyakra vonatkozzék; a tanítói oklevelek ezek szerint értékileg a középiskolai tanárokéval teljesen egyenlő értékűek, csupán a tárgyi szakképzettségre vonatkozóan különböznek;[10] a pedagógiai képesítés egyenlő lévén, nyissák meg az utat a tanítónak a magasabb rangú iskolák tanképesítéséhez is, hogy így a valódi tehetség érvényesüljön."[11]

Ezzel összhangban a TITOE folyóirata, *Magyar Tanítóképző* egy nevét talán nem véletlenül titkoló publicistája 1901 márciusában javasolta, hogy „az általános műveltséget a tanító is ott szerezze meg, ahol a nemzet értelmisége, a középfokú, de egyenlő rangú középiskolákban. A tanítóképzés pedig legyen tisztán szakképzés. Nyittassék meg az egyetem a tanítók előtt. A gyakorlatilag már működött tanítókból lehetnének a legkitűnőbb tanárok".[12] A középfokú tanítóképzés helyzetét lényegében megkérdőjelező, s ebben a tekintetben kockázatos javaslat a tanítóképzős tanárok körében – érthetően – csak a kisebbség szimpátiáját szerezte meg.[13]

Köveskuti Jenő a tanítóság követeléseihez kapcsolódva, 1908-ban fájdalommal konstatálta, hogy „ők tisztán látják jövő fejlődésük és emelkedésük feltételeit, mi pedig még mindig csak a tanítás apró kérdéseivel pepecselünk. ... [E]lszakadunk a tanítóságtól nemcsak a munkában, de a jövendő tiszta és határozott látásában is." „Az 1902-ben megjelent ... új tanterv ... legfőbb törekvése, hogy 'a tanítóképző-intézet szakiskolai jellegét minél határozottabban kidomborítsa', ... [s] csaknem valamennyi közismereti tárgyat olyan 'tudományos színvonalra emel', hogy a tanító 'felettük uralkodni és velük céljaihoz képest rendelkezni tudjon'". [„F]elemeli az óraszámot ... azoknál a tárgyaknál, 'melyek ... a hazafias szellem ápolásának leghathatósabb képviselői'." „Emellett új ismeretek (gyermekpszichológia, gyermekpatológia) s a vele kapcsolatos intézmények egész sora vár a szervezetébe való beillesztésre...: az ifjúsági egyesület és népkönyvtár, a gazdasági ismétlő iskola, ... a szabadtanítás intézménye." E „nagy, de értékes anyag négy év alatt

[10] Lásd ehhez: *Kiss,*1933/4. 108–109.
[11] *Az V. egyetemes*, 1896/28. 7.; *A II. Országos*, 1896/II. 38–39. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd továbbá: *Magyarországi Néptanítók 1896/II.* 38–40.; *Donáth,* 2015. 256–263.
[12] *-i* 1901/3. 173.
[13] Lásd erről bővebben: *Donáth,* 2015. 304–370.

nem lesz feldolgozható, ... keretbővítésre lesz szükség, ha tanítóképzésünket visszafejleszteni nem akarjuk." Eldöntendő az is, hogy „lehet-e továbbra is középfokú intézet, mely a pedagógiai intézményeknek egész komplexumát magában foglalja s a népnek összes nemzeti, kulturális és szociális érdekeit felöleli?"

Köveskuti Jenő szerint nem, mivel úgy vélte, hogy a „nemzeti és szociális irányban" kívánatos fejlődés „*a tanító(nő)képző intézetek fölé szervezendő két évfolyamra terjedő pedagógiai akadémiákkal*" szolgálható a legjobban. Javaslata szerint „a hivatásukhoz megkívánható neveléssel és közismeretekkel az eddigi fokon és irányban működő középintézetek látják el a tanítónövendékeket," [akik, tanulmányaik végeztével] „érettségi vizsgálatot tesznek... az összes közismereti tárgyakból és a pedagógiai előkészítő ismeretekből, melyek: embertan, lélektan, logika. *A tanítói érettségi bizonyítvány feljogosít az egyéves önkéntességre, a Pedagógiumra*[14] *és a tudományegyetem bölcsészeti fakultására, de elsősorban a pedagógiai akadémiára való beiratkozásra*." Tantárgy-különbözeti vizsgával a középiskolai érettségivel rendelkezők is felvehetők az akadémiára, ahol a hallgatók „embertant, lélektant és logikát, nevelés és oktatástant, részletes módszertant, neveléstörténetet, iskolaszervezettant, bölcsészettörténetet" tanulnak, és „gyakorlati tanításokon" vesznek részt. E tárgyakból *„a pedagógiai akadémiai évfolyamok befejeztével nyomban tanítói képesítő vizsgálatot tehet a jelölt, ... melynek sikeres letevése után tanítói oklevelet nyer. ...* A pedagógiai akadémia mellett két gyakorlóiskola működik két tanárral. Az akadémiához tartoznak a tanítóképző középintézet szaktanárai is, előadván szaktárgyaik részletes módszertanát." S hogy az akadémiai színvonal valóban biztosítható legyen „az akadémiák pedagógiai szaktanárai (tanárnői) számára, az átmeneti időre, (amennyire szükséges) a miniszter pedagógiai és bölcsészeti tanfolyamokat szervez. E tanfolyamokat vizsgálat fejezi be, melynek letevése után a megvizsgáltak oklevelet kapnak"- javasolta korát éppen három évtizeddel megelőzve Köveskuti Jenő.[15]

A tanári továbbképzés és újabb vizsgák szükségességét a folytatólagos (igaz magasabb szintű) foglalkoztatás előfeltételeként kilátásba helyező, az addigi gyakorlat radikális reformját sürgető – a tanítói követelések minden lényeges elemének megfelelő – felvetését a TITOE 1908. január 5-i „kongresszusán"[16] „néma csönd fogadta", amely – már az 1908. április 15-i sárospataki közgyűlésen – igen „beszédessé vált". A tanítóképzés szervezetére vonatkozó – *Nagy László* által ösz-

[14] Utalás a budai népiskolai tanítóképzőhöz kapcsolódóan Gyertyánffy István által kialakított komplex intézményre, amely átmenetileg magában foglalta *a polgári iskolai tanárképzést*, sőt a tanítóképző-intézeti tanárképzést is, majd csak polgári iskolai tanító/tanárképzőként folytatta tevékenységét. Lásd ehhez: *Simon,* 1979. 172–178.

[15] *Köveskuti,* 1908. 114., 170., 173–175. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd ehhez továbbá: *A tanítónőképezdék* 1895/8. 78.; *Az állami* 1895/9. 87.; *A tanítóképzés* 1911/8. 281–282.; *Szabó,* 1911/10. 339–350.; *Kiss,* 1933/4. 108–111; *Szakál,* 1934. 108–110.; *Donáth,* 2001/1. 219–223.

[16] Köveskuti Jenő kifejezése. *Köveskuti,* 1908. 108.

szeállított – „törvényjavaslatukban" megmaradtak ugyanis „a négy évfolyamú, más iskoláktól független" intézmény fenntartása mellett. Bizonyára a kényelmetlen precedens elkerülésének szándékával törölték azt a pontot is, mely lehetőséget adott volna arra, hogy „*egyes helyeken*, a fővárosban vagy más nagyobb városokban, ahol a viszonyok megengedik", *olyan tanító- és tanítónőképző intézeteket állítsanak fel, „amelyek növendékeiket a középiskola 8. osztályának sikeres elvégzése alapján veszik fel," s amelyek két évfolyamából, „az első évfolyam az elméleti kiképzésre, a második csupán gyakorlati kiképzésre" szolgált volna.*[17] Korábbi elképzeléseikhez hasonlóan a „tanítóképzés egységének eszméje" mellett foglaltak állást, mely tervezetükben „a tanítóképző-intézetek egységes szervezetében, felügyeletében, tantervében, a tanítóképesítésben, s fegyelmi bizottságok egységes szervezésében" fejeződött ki. Megítélésük szerint az állami képzők hatására – legalábbis a magyar tannyelvű tanítóképző intézetekben – az egységesülés folyamata bíztatóan előrehaladt, eltérően a nemzetiségi képzőktől, ahol (az előterjesztő szavaival) „a nemzeti eszme diadalmas előrenyomulását akarjuk, [s ezért] biztosítanunk kell az új tanítóképzési törvényben a magyar nyelvnek a jogait, anélkül, hogy a nem magyar nyelvű polgártársainkat anyanyelvüktől megfosztani akarnók. ... Nekünk az új ... törvényben az 1907. XXVI. törvénycikk álláspontjára kell helyezkednünk[18] és részletesen meg kell határoznunk, hogy a képzőintézeti oktatásban mely tárgyak tanítását s a tanítóképesítő vizsgálatokon mely tárgyak vizsgála-

[17] Nagy László tervezete Bárczy Istvánnak a tanácshoz intézett 1902. évi előterjesztéséhez kapcsolódott. „A terv szerint a főváros képzőjébe a növendékeket nagyobb előképzettséggel óhajtotta felvétetni, s a képzőt a főváros speciális igényeinek megfelelően szervezni." Ám „a közoktatásügyi kormányzat nem mutatkozott hajlandónak arra, hogy ezt az eltérést az állami tanítóképző intézetek szervezetétől megengedje" – idézte fel az akkor történteket – egy 1911. május 4-i, a fővárosi tanítóképző felállítására vonatkozó újabb előterjesztésben – gróf Festetics Géza tanácsnok (In: *Sipos–Donáth szerk.*1999. 245.), így azután a Fővárosi Pedagógai Szeminárium létrehozását kezdeményezték. Lásd: *Bárczy,* 1902. 4–7.; *B. H.* 1902/4. 28–29.; *Hajnóczy,* 1902 /5. 34.; *A főváros* 1912/6. 132–133.; *Mann,* 2002. 70–75.

[18] Az 1907. évi XXVI. tv. „az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről", a XXVII. tv. „a nem-állami elemi iskolák jogviszonyairól" szólt, s a tanítók javadalmazásának/államsegélyének rendezését bizonyos – fegyelmi rendszabályokkal szankcionált – elvárásokhoz, s eskühöz kötötte. Ebben „az élő Istenre" esküdve kellett a tanítónak megfogadnia, hogy „Ő Felsége apostoli királyom, magyar hazám és annak alkotmánya iránt tántoríthatatlan és rendületlen hűséggel viseltetem, az ország szentesített törvényeit és törvényes szokásait megtartom", „a hazai hatóságok rendeleteit... lelkiismeretesen, híven és pontosan teljesítem". Elvárták, hogy „a rábízott ifjúságot a magyar haza szeretetében" – s bizonyos órákon magyarul – nevelje, s hogy megőrizze „az állam alkotmányát, nemzeti jellegét, egységét", s az állam nyelvét, címerét, zászlaját „a törvényeknek megfelelően alkalmazza." Nem izgasson „osztály, nemzetiség vagy hitfelekezet ellen,... úgyszintén a tulajdon ill. a házasság jogintézménye ellen" stb. (*Márkus szerk.*1912. 1140–1163.) Nagy László álláspontjáról lásd: *Köte,* 1983. 49.; *Donáth,* 2007. 9–13. és 21.

tát kívánjuk magyar nyelven".[19] Innovatív energiájukat (gróf Apponyi Albert miniszter felé tett nyilvánvaló gesztusként[20]) a nemzetiségi képzők megzabolázására, beillesztésére és – a népiskolai törvény hatálya alól való kikerülésük érdekében folytatott hosszú küzdelmük aktuális mozzanataként – *a külön tanítóképző-intézeti felügyeleti rendszer* biztosítását ígérő paragrafusok kimunkálására és a tanítóképző-tanári képesítő vizsga kizárólagosan magyar nyelvűségének hangsúlyozására fordították.[21]

Kiskunfélegyházi közgyűlésükön 1912-ben az „irreális elképzelésnek" járó tartózkodással fogadták *Finászy Ernő* koncepcióját is.[22] Ebben – az Országos Közoktatási Tanács alelnöke – annak érdekében, hogy „a jó néptanító ... művelt ember s ne félművelt" legyen, *a tanítóképzés két funkciójának („a műveltség gyarapításának és a pedagógiai kiképzésnek") elválasztását, s a tanítóképző négyéves alsó-, és kétéves felső tagozatra tagolását javasolta*, anélkül, hogy az első tagozatot (a tanítóság korábbi kívánságának megfelelően) érettségi vizsgával zárta volna.[23] „Művelt embernek ... – érvelt a professzor – intellektuális szempontból nem azt nevezem, aki egy terjedelmes ismeretanyagot képes befogadni, hanem azt, aki azt, amit tud (ha materiális értelemben kevesebb is), egységben látja, részeit egybe tudja kapcsolni, egymásra tudja vonatkoztatni, magasabb szempontok uralma alá tudja helyezni. Nem puszta konglomerátuma az ismereteknek, hanem belső összefüggésük és szervezettségük teszi a műveltséget. Ebből a... cáfolhatatlan igazságból tárgyamra nézve azt az egyedül lehetséges következtetést vonom le, hogy a tanítóképző úgynevezett közműveltségi tárgyainak anyagát, mely jelenleg szerfölött tarka és sokféle, és aránylag kevés időre van összetömörítve, egyrészt megfelelő asszociálások útján egyszerűsíteni kellene, másrészt a feldolgozásának a mostaninál több időt kellene juttatni. Amit a mostani [tanító]képzés általános részében leginkább hibáztatok (s e részben nem állok egyedül), az ismereteknek ama felszínessége, amely a sokféle és nagymennyiségű művelődési anyag kényszerült recipiálásának szokott következése lenni. Azt szeretném, hogy a növendékek az egyes ismeretkörökben jobban elmélyedhessenek. A mostani tanulás

---

[19] 1896. július 5-én szakosztályi határozatukban kategorikusabban fogalmaztak: „A tanítóképesítő vizsgálat, amelynek nyelve csakis a magyar lehet, írásbeli, szóbeli és gyakorlati." (*A II. Országos* 1896. 662.; *Donáth,* 2015. 344–345.)

[20] Koncepciójáról lásd: *Apponyi,* 1911. 265–269.; 1915. 13–27.; 1926. 12–19. Kultuszminiszteri tevékenységéről: *Apponyi* 1926/21–22. 35–36.; *Némenyi,* 1933. 45–77.; *Mann,* 1993. 128–135.,144–146. o.; *T. Kiss,* 1993. 212–224., 485.

[21] *Nagy L.,* 1908. 267–282. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd ehhez: *A II. Országos* 1896. 699–705. *Rózsa,* 1911/11. 407. *Ballér,* 1989. 6–10.; *Donáth,* 2015. 330–339. és 359–370.

[22] Ebben szerepe lehetett a VKM 78000/1911. rendeletével 1911. június 30-án életbeléptetett tanítóképzős tantervvel kapcsolatos pozitív várakozásoknak is. (*A tanítóképzés* 1911/8. 281–282.) Bár akadtak, akik azonnal felhívták a figyelmet ennek korlátaira. (*Szabó A.* 1911/10. 339–350.)

[23] Utóbbit 1957-ben „Az óvónők és tanítók akadémiai képzésének tervezetében" Finászy Ernőnek a tanítók képességeivel kapcsolatos kételyeinek tudták be. (1957/2. 42.)

nagyobbára csak kompendiózus [kézikönyvszerű, rövid, vázlatos – D. P.] tanulás. Ez a kivonatos tanulás fárasztja és tompítja a szellemet; az emlékezetet veszi igénybe az értelem rovására; az elmét adatok és nevek gépies megjegyzésére s nem a fogalmak átérzésére készteti; a szellemi energiákat nem fokozza, hanem ernyeszti; a finomabb gondolkodást lehetetlenné teszi" – vonta meg a négyéves képzés szigorú mérlegét a TITOE XII. közgyűlésén Fináczy Ernő.[24]

Hallgatóságából „némelyek" aggodalmasnak találták, hogy a vázolt úton „a tanítóképző-intézetek rohamos fejlesztése" „elszakadhat a népiskolától". „Sokan meg úgy gondolkoztak az előadó 6 éves tervéről, hogy az kiszakítaná a magyar tanítóképzést a történeti gyökeréből, amely... mindig a tanítói pályára való tartós ránevelést tartotta fő feladatának, holott az előadás szerint, azt intenzíve át nem értve, akár pl. az érettségi bizonyítványban kifejezett közismeretekkel s azután 2 évi pedagógiai képzéssel – minden tartós ránevelés nélkül – meg volna oldva a tanítóképzés" – vélte reflexiójában *Baló József*. A budai képző igazgatójaként, a TITOE elnökeként úgy látta, hogy célszerűbb, ha a fokozatos előrehaladás, a túlterhelés csökkentése érdekében kitartanak az 1911. évi temesvári közgyűlésükön kialakított elképzelésük mellett, s továbbra is a *középfokú ötéves képzés* bevezetését szorgalmazzák.[25]

Így is történt: a következő időszakban a TITOE prominens képviselői az egytagozatú 5, ill. 6 éves képzés bevezetésére vonatkozó kezdeményezéseiket a tanítókra váró társadalmi feladatok bővülésével,[26] s a kormányzat számára egyre súlyosabb problémát jelentő nemzetiségi-, ill. szociális problémák kezeléséhez nyújtott segítségük felajánlásával kötötték össze. *Imre Sándor* javaslataihoz kapcsolódva *már 1910-ben leszögezték, hogy „a tanítóképzőkben a nevelés egyenrangú az oktatással", s annak vezérlő gondolata „a nemzetnevelésnek értett szociális pedagógia" kell, hogy legyen*.[27] Osztották a körükben rendkívül népszerű egye-

---

[24] *Fináczy,* 1912. 254–262. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd ehhez: *Szakál,* 1934. 110–112.
Kritikai megjegyzései a tradicionális iskolafelfogás lényegi vonásaira vonatkoztak. *Mannheim Károly* – az 1940-es években írt munkájában – is úgy vélte, hogy „a kívülről tanulás már a régmúlt társadalmaiban is az ismeretek megkövesedéséhez vezetett; tisztelettel övezték a múltban felhalmozott tudásanyagot és megakadályozták, hogy a régi ismereteket újakkal váltsák fel. ... Az eszmény nem az egyre bővülő ismeretekre fogékony elme kifejlesztése volt, hanem az olyan szűklátókörű szemlélet megrögzítése, amely az elfogadott és elismert doktrínákra korlátozódik. ... Az iskola feladata annak megmutatása, hogy hogyan lehet hatékonyabban tanulni az élettől, hogyan lehet helyes következtetésekre jutni a tapasztalatok alapján, hogyan válhat valaki önnön nevelőjévé." (*Mannheim K.* 1999. 257–258.)

[25] *Baló,* 1912. 297–298.

[26] Az 1911. évi tanterv bevezetésével kapcsolatban *Zichy János* vallás- és közoktatásügyi miniszter megemlítette, hogy „a nemzetgazdaságtan tanterve, a tárgy természetétől megkívánt óvatossággal ugyan, de utat nyitott a szociális ismereteknek is a képzőintézeti tanítás és nevelés rendjébe, kapcsolatba hozva azokat a népiskolai tanító gyakorlati társadalmi hivatásával". (*Tanterv és,* 1911. I.)

[27] *A szociológia* 1910. 182–186.

temi magántanár ismert koncepcióját, mely szerint „a magyar nemzetnevelés mai feladata: a nemzetté nevelés”.[28] Ez „gondoskodik arról, hogy minden vidék és mindenik osztály sajátos érdekei az egész nemzet érdekében összehangzóan érvényesüljenek. ... Biztosítania kell a nemzetet alkotó elemek szabad fejlődését, mert a sajátosságok kifejlődése adja meg az erőt az egésznek is; másfelől pedig a művelődés egységét, a nemzeti élet minden szükségletének kielégülését, mert egyoldalúvá lennie egyik résznek sem szabad s elhanyagolni bármit is káros.” Az állami képzőkben tanító tanárok – egyházi képzőkben tanító kollégáiktól eltérően – azzal is készségesen egyetértettek, hogy „mindenik fokú tanító- és tanárképzést szükséges határozott középponti gondolattal a nemzetnevelés érdekében egységesen szervezni... *A végső feltétel... az elemi tanítóképzés államosítása és újjászervezése.* ... [I]tt érvényesíteni kell az alapelvet: a nevelésben a nemzet a legfőbb szempont. ... [L]egalább a tanítók nevelése legyen egységes.” Azt azonban bizonyára fenntartással fogadták, hogy Imre Sándor szerint amellett, hogy „itt érvényre kell jutnia a tanulmányi rend [egységes] alapvonásainak is, a tanítóképzést egészen könnyen alkalmazni lehet az egyes vidékek szükségleteihez, [az illető vidéken használt nemzetiségi nyelv tanításához] tehát példát [lehet] mutatni arra, hogy a nevelés egysége nem egyformaságot jelent, hanem különböző érdekek tervszerű, összehangzó kielégítését.” Szilárd meggyőződése volt ugyanis, hogy „*...az egységes tanítóképzés nem jelent[het] erőszakos magyarosítást*”.[29]

Oktatási gyakorlatuk, ill. korabeli megnyilatkozásaik ismeretében valószínűsíthető: a tanítóképzős tanárok többsége vegyes érzelmekkel olvashatta azt is, hogy a pedagógust „hivatása és munkájának körülményei teszik politikussá”; s hogy „*a tárgyiasságra való törekvés teszi korszerűvé a nevelést,* mert megköveteli, hogy a növendékekben is ennek a létesítésére törekedjék. ... [S] meggátolja, hogy ez a korszerű nevelés egyoldalú legyen. Meggátolja azzal, hogy a napi vitás kérdéseket az iskolában nem engedi valamely szempontból tárgyalnunk, mert az iskola semmi tekintetben sem lehet harctér. Az elemi iskolában semmi ilyennek nincs helye, mert ott a gyermeknek csak tényekre van szüksége, az őt érdeklő problémák teljességgel nem politikai természetűek. ... A magasabb iskolákban pedig... az egyes tárgyak körében megismertetjük a most vitás kérdések gyökerét, az ellentétek kifejlődését. Meggyőződésre akarjuk tanítványainkat képessé tenni, de mert nevelők vagyunk, nem akarunk velük semmit készen átvétetni, hanem tudván, hogy a meggyőződés hogyan keletkezik, tényeket, érveket és ellenérveket állítunk eléjük” – hangsúlyozta ma is megszívlelendően Imre Sándor.[30]

[28] Vö.: *Láng,* 1898/8. 113–115.
[29] *Imre,* 1912. 152–154., 220–221. (Kiemelések, beszúrások tőlem – D. P.)
[30] *Imre,* 1920. 91–92.

2. Újabb javaslatok, kezdeményezések az I. világháború utolsó éveiben

Intencióit – a képzős tanárok körében élvezett rendkívüli tekintélye ellenére – csak részben követték a TITOE vezetői, s a nemzetnevelést – a tanítóképzés egységes továbbfejlesztésére vonatkozó, sok szempontból progresszív elképzeléseik kimunkálásakor (nemzetiségi vonatkozásban általában, a háború éveiben pedig különösen[31]) – sajátosan értelmezték. Megítélésük szerint ugyanis a két évtizeddel korábbi, s azt követő kezdeményezéseiknek alig volt foganatja, ezért *Mohar József,* a TITOE akkori alelnöke lankadatlanul „nemzeti szellemű revíziót" sürgetett. A „Tanítóképzésünk továbbfejlesztésének irányelvei" című cikkében „a [továbbra is létező] probléma nagyságát érzékeltető" – adatokkal szolgált: az országban működő „83 képző közül 6 román, 2 szerb és 3 német tannyelvű, tehát összesen 11 nemzetiségi képzőnk van, vagyis tanítóképzőink...13,25%-a. ...[A] vizsgálatot tett 9949 nyilvános és magántanuló közül magyar anyanyelvűnek vallotta magát 8425 tanuló, vagyis 84,6%. [A 635 főhivatású tanár közül] magyar anyanyelvűnek vallotta magát 530, vagyis 83,4%, magyarul egyáltalán nem tudott 4, vagyis 0,63%."[32]

Ezen – a világháború körülményei között – tarthatatlannak ítélt állapot meghaladása, s a képzés minőségének javítása érdekében 1917 júniusában úgy vélték,

---

[31] A háborús körülmények persze *Imre Sándor* álláspontját sem hagyták érintetlenül. „A köznevelés belső egysége és a nemzeti egység" című előadásában, 1915-ben már azt emelte ki, hogy „a nevelés a legtisztábban értett nemzeti politika körébe tartozik. Nyilvánvaló a kettős feladata: nemzetfejlesztés és nemzetvédés. *A mi mostani helyzetünkben a nemzet fejlődésének legközelebbi célja: éppen az egység*; a védelemnek pedig éppen ez a feltétele." (1920. 95.) Mindazonáltal a magyarországi nemzetiségek oktatásával kapcsolatban még ekkor sem volt hajlandó eltávolodni *Széchenyi István* akadémiai emlékbeszédében képviselt eszmeiségtől. (1981. 30.) „A tanítók nemzeti tudatosságáról" 1916-ban a Magyar Tanítóképzőbe írt cikkében is azt ajánlotta olvasói figyelmébe, hogy a „nemzeti tudatosság... politikai (belső és külső) tisztánlátás," s ennek „éppen a tanítóképző-intézetekben kell ... legfőképpen érvényesülnie, mint a tanárok uralkodó lelki állapotának és munkájuk céljának." S a világháborúban élesen konfrontálódott katonai táborok egyikében – „fehérek közt... európaiként" – fennen hangoztatta, hogy „legjobbnak azt tartom, ha felmutatjuk a nevelés céljának három fokát: végső célul az egész *emberiség* fejlődését, közelebbi, határozott célként a *nemzet* fejlődését és mint közvetlen célt az *egyén* fejlődését. E hármas célkitűzéssel Széchenyi szellemét vinnénk be a tanítóképzésbe." Szerinte „az 'emberiség megdicsőítése', az 'emberi nem szebbítése' minden emberi munkának a rendeltetése; ehhez a célhoz azonban a nemzetek sajátosságainak megőrzésével és nemesítésével lehet eljutni." (*Imre,* 1916. 137., 139. és 141–142. Kiemelések tőlem – D. P.)

[32] *Mohar,* 1916. 33. és 35. Összevetésül: az 1910. évi népszámlálás szerint Magyarország területén (Horvát-szlavónország nélkül) élt 18.264.533 lakos 54,5%-a volt magyar, 16,1%-a román, 10,7%-a szlovák, 10,4%-a német, 2,5%-a rutén, 2,5%-a szerb, 1,1%-a horvát és 2,2%-a egyéb nemzetiségű. (Lásd továbbá pl.: *Vermes,* 1917/7–8. 1–2.; *Donáth,* 2008/I. 15–30.; *Donáth–Preska,* 2007.)

hogy „tanítóképzésünket a történelmi fejlődés folytonosságának a figyelembevételével, *egységes alapon, magyar nemzeti szellemben kidomborodó pedagógiai szakiskola jelleggel és népies irányban, külön tanítóképzési törvénnyel kell továbbfejlesztenünk.* A magyar nemzeti szellem követelményeinek megfelelően az összes hazai tanítóképzőkben a magyar nyelv és irodalom, a hazai történelem, földrajz és alkotmánytan a mostaninál behatóbban tárgyalandó és úgy ezen, valamint az összes pedagógiai tantárgyak, a mennyiségtan, az ének és a torna az összes hazai tanítóképzőkben *kizárólag magyar nyelven tanítandók.* ... A demokratikus fejlődés értelmében a nép szellemi és anyagi műveltségére vonatkozó ismereteknek és tantárgyaknak a jövőben tág teret és több időt kell juttatni. ... Miután... a nevelő hatásoknak mindenirányú fokozása a tanítóképzés tartalmát jelentékenyen növeli; miután már a mostani tartalom is a négyéves tanítóképzés túlterhelésére vezetett: *a tanítóképző-intézetek hat évfolyamú és osztályú szakiskolákká fejlesztendők,* [melyekben] ... a pedagógiai szakképzés, valamint a gazdasági, szociális és népművelési feladatok[33] megoldásának súlypontja a két felső évfolyamra essék. Tanítóképzésünk egységes fejlesztése érdekében *a miniszteri tanterv és tantervi utasítás, a miniszteri normál tanmenetek és normál-felszerelési jegyzék és az állami tanítóképzők rendtartása az összes tanítóképzőkre kiterjesztendő*. ... Az összes tanítóképző-intézetek kerületenként szervezett egységes és szakszerű külön állami felügyelet és ellenőrzés alá helyezendők" – olvashatjuk a TITOE XIII. budapesti közgyűlése által elfogadott javaslatban,[34] melyhez a vitát követően elvi indokolást társítottak.

Az 1868. évi *népiskolai törvényről leszögezték, hogy* annak „számos kiváló tulajdonsága mellett magyar nemzeti nézőpontból nagy hiányai és szinte végzetessé váló hibái vannak, [mivel] a magyar népnevelésbe elmulasztotta belevinni az egész szervezetet egybeforrasztó és a magyar nyelvben kifejezésre jutó nemzeti szellemet; s hogy *a magyar tanítóképzés ügyét nem állította egységesen és osztha-tatlanul ennek a magyar nemzeti szellemnek hatékony szolgálatába.*" „Amitől a viszonyok ismerete folytán évtizedek óta tartottunk,... azt Nagyméltóságod [gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter] a világháború egyik szomorú

[33] Az 1914. évi rendtartás a gazdasági ismétlő iskola tárgyai között – az általánosan művelők mellett – a fiúknál egy sor mezőgazdasági ismeretet (talajtan, földművelés, növénytermesztés, állattenyésztés, konyhakertészet, gyümölcstermelés, szőlőművelés, méhészet, selyemhernyó-tenyésztés, szarvasmarha- ló-, juhtenyésztés, borászat, erdészet) és gazdasági háziipart sorolt fel, a lányoknál csecsemőgondozást, zöldségtermelést, tejkezelést, háztartástant és kézimunkát, baromfitenyésztést, sertéstenyésztést, selyemhernyó-tenyésztést említett. (*Rendtartási szabályzat,* 1914. 120–121.) Ha ezek jelentős részét szaktanítók tanították is, a tanító(nő)képzők valamelyest előkészítették növendékeiket az ilyen jellegű feladatokra.

[34] *Mohar,* 1917. 181–183. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: a TITOE egyesületközi tanácskozásra vonatkozó 1917. szeptember 28-i indítványával: Magyar Tanítóképző (a továbbiakban, a jegyzetekben: MT), 32. évf., 257–258. és Evangélikus Országos Levéltár, az Országos Egyetemes Tanáregyesület iratai 7. 127/917.; *Szakál,* 1934. 112–114.; *Németh,* 1990. 67–68.

tanulságaként ... kénytelen megállapítani. Immár statisztikailag igazolódott, és bírói ítéletekből nyilvánvalóvá lett, hogy a hazai tanítóképzők egy része, a görögkeleti és a görög-katolikus román és szerb nemzetiségű képzők nem feleltek meg hivatásuknak, mert nem oltották be növendékeik lelkébe a magyar haza és a király iránti hűséget és a magyar állam iránti töretlen ragaszkodást. A román és szerb nyelvű tanítóság egy része legszentebb kötelességében az alkuvást nem ismerő hazaszeretetben nemcsak megtántorodott, hanem kémmé és a hitszegő és rabló ellenség cimborájává lett!"[35] Ennek elkerülésére történt, hogy „*egyesületünk... negyedszázados fennállása óta kérte mindenkori tanügyi kormányzattól a tanítóképzés ügyének a törvény kereteiből való kivételét és külön törvény útján nemzeti irányban való egységes reformját*". „Szükségesnek tartjuk, hogy a pedagógia és a nemzeti vonatkozású tárgyak... tanárait a[z egyházi fenntartású] nem magyar anyanyelvű képzőkhöz [is] a VKM nevezze ki, és hogy ezek minden vonatkozásban állami alkalmazottakként tekintessenek. ...[Ki kell kötni továbbá, hogy] a hazai összes tanító/nő/képző intézetekben csupán a VKM által engedélyezett tankönyvek, vezérkönyvek, segédkönyvek, térképek és általában tan- és iskolaszerek használhatók."[36] Indirekt módon megismételték tehát „a nemzeti szempontból problematikusnak ítélt" tanítóképzők megregulázására – s ha az sem segít – „megbízhatóbb társadalmi környezetbe", magyar szellemű településekre való áthelyezésükre vonatkozó javaslataikat.[37]

Amikor Apponyi Albert az újra megnyitott román tannyelvű tanítóképzőkhöz miniszteri biztosokat nevezett ki, akik napi szinten ellenőrizték azok működését,[38]1917. október 10-én a TITOE küldöttséggel gratulált a miniszternek. Nagy László elnök kifejtette: „Nagyméltóságod a román nyelvű tanítóképző intézetek

---

[35] A TITOE állásfoglalásainak értelmezésékor célszerű szem előtt tartanunk *Diószegi István* figyelmeztetését arra vonatkozóan, hogy milyen félrevezető lehet, pusztán „a nemzeti állam, vagy az uralkodó pozícióban lévő nemzet képviselőinek megnyilatkozásaiból kiindulni", s a korabeli viták hevében megfogalmazott célkitűzések, szándék-nyilatkozatok alapján ítélni. (1991. 33–34.) A valós helyzet megítéléséhez lásd továbbá: *Kemény G. – Szarka – Szász* szerk. 1999.; *Tilkovszky ,* 1998. 13–38.; *Szarka,* 1995. 7–46.; *Niederhauser,* 1995.7–26., 642–663.

[36] *Emlékirat* a tanítóképző-intézetek szakfelügyelete és a nem magyar tannyelvű tanítóképzők nemzeti reformja tárgyában. (Elfogadták 1917. június 28–29-én a VKM-hez, benyújtották: októberben.) 1917/I. 89–104. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö., pl.: *Albrecht,* 1917/1–4. 6–7., 9–10. 1–2., 15–16. 1–2.; *Lányi,* 1917/19–20. 11–12.; *Mosdóssy,* 1917/16–18. 3–4.; *Vermes,* 1917/7–8. 1–2.

[37] *Mohar József* (1868–1944) „a tanító- és tanítónőképzés országos és egységes rendezésére" vonatkozó, 1916. évi törvénytervezetében is – kis kiegészítéssel – az 1896.évi és 1908. évi határozatok megfogalmazásához ragaszkodott. Az akkor még „öt évfolyamos és ötosztályos pedagógiai szakiskolaként" elképzelt „népiskolai tanító- és tanítónőképző intézetek" felállítására vonatkozóan leszögezte: azok „az egyes iskolafenntartók által csak olyan városokban állíthatók fel és tarthatók fenn, amely városoknak magyar nyelvű és magyar érzelmű társadalma van, amely városok a tanítóképző-intézet vidékének közművelődési központjai és lehetőleg megyei törvényhatóságok székhelyei." (1916/I. 86.)

[38] *A román tannyelvű,* 1917. 326–331.

egy súlyos és veszedelmes bajára mutatott rá, azonban meggyőződésünk szerint a baj teljes orvoslása még hátra van. Reméljük, hogy ezt a rendeletet az intézkedéseknek hosszú sora követi, s az 1907. évi népoktatási törvények folytatásaként meg fognak teremtetni hazánkban az egységes magyar nemzeti szellemű és tartalmú tanítóképzési törvények, amelyek biztosítani fogják, hogy a tanítóképzők a magyar nemzeti eszme apostolait fogják küldeni e hazában szerte-szét. … Minden erőnket s minden csepp vérünket feláldozzuk azért a szent célért, hogy a hazai tanítóképzés, hogy a hazai tanítóképzés egységesen és kizárólag a nemzeti eszme szolgálatába álljon. Pályánkon való előre haladásunkban *lángoszlopként vezérel bennünket az európai színvonalon álló, pedagógiailag teljesen modern, s a társadalom szükségleteit kielégítő, de mindenekfelett egységesen nemzeti népoktatás eszméje".*[39]

Ezúttal is, mint korábban annyiszor, *„nemzeti elkötelezettségük" őszinte demonstrálásával, segítségük felajánlásával támasztották alá arra irányuló törekvésüket, hogy – a többi középiskolához hasonlóan – kikerülhessenek a népiskolai törvény hatálya alól*. Az alulról és felülről építkezett, kettős szerkezetű közoktatási rendszer körülményei között érthetően, ki kívántak kerülni a felfelé szinte zárt alrendszerből, s egy „felsőbb régióba", vagy legalább egy köztes helyzetbe kívánkoztak...[40]

Taktikájuk korántsem volt megalapozatlan, hiszen az akkoriban rövid időre ismét kultuszminiszterré lett *Apponyi Albert* többször hangsúlyozta, hogy „a közoktatásügyi politikában... nem fogadhatunk el egy tanintézetet, egy iskolát fennállónak csupán azért, mert abban hazaellenes irányzatok vannak, hanem az oktatás minden ágában, ... legelsősorban azoktól tanintézetektől, melyekben a nemzetnek nevelőit nevelik, *a tanítóképzőknél* [Sic!]... *követelnünk kell, hogy az állampolgári nevelésben pozitív irányban közreműködjenek a nemzeti egységnek, a szociális és kulturális egységnek megoldására."*[41] A TITOE küldöttségének adott válaszában megköszönte a küldöttség jókívánságait, majd arra utalt, hogy már első miniszterségének idején „az volt a vezércsillaga, ne csak a kultúra színvonalát emeljék, hanem a magyar nemzeti kultúrát erősbítsék". A háborúban ellenállónak bizonyult „az ezeréves Magyarország szilárd szerkezete – még belpolitikai téren is – tud a legnagyobb ellenállást kifejteni [Sic!]. Ámde ebben a szilárd szerkezetben repedések mutatkoznak… *Amíg ezeket a feladatokat organikus egészben a háború folyamán nem oldhatjuk is meg, addig is a veszélyeztetett betörési pontokat megtámasztani, megvédeni kell.* Ez a célja, ebben az irányban folyik munkája, és jól tudja, hogy a tanítóképzés ennek a központja. … A tanítók tanítóinál, a nevelők nevelőinél ily nemzeti felbuzdulást látnia különös örömére szolgál" – jelezte, a TITOE javaslatának lényegét megkerülve a miniszter. Államtitkára, Tóth János

[39] *Apponyi Albert üdvözlése,* 1917. 283. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[40] Lásd ehhez: *Nagy P. T.,* 1997. 101–104.
[41] *Apponyi,* 1918. 10.; vö.: *Kornis,* 1926/9–10. 4–5.; *Némenyi,* 1933. 57–65.

is csak egy homályos ígérettel szolgált a nála tisztelgő Mohar József alelnöknek: „*a háború dacára is előkészítik a talajt a magyar tanítóképzés egységessé tételére és a szakszerű ellenőrzés kiépítésére”.* Neményi Imre államtitkár válaszában egyértelműen a háború utánra ígérte, hogy a tanítóképzés, „e kultúrmunka intenzitása növekedni fog”.[42] A Magyar Tanítóképző a találkozókról alig leplezett csalódással beszámolva nyomatékosította: *a magyar tanítóképzőintézeti tanárság* a magyarországi román tanítók és tanítóképzők „hazafiatlan üzelmeinek” „kiküszöbölése, további megakadályozása érdekében hangoztatta és *hangoztatja ezentúl is* az *egységes állami tanítóképzés és képesítés fontosságát és halaszthatatlan szükségességét.”*[43]

E felszólításnak kívánt – a háborúvégi társadalmi környezetben, az egyházi képzőkben tanító kollégáik érdekeinek figyelembevételével – megfelelni *Fekete József,* aki a Magyar Tanítóképző 1918. szeptember–októberi számában *„a tanítóképzés korszerű újjászervezését” összekapcsolta „a nemzet újjászervezésére” vonatkozó feladatokkal*. Úgy vélte, hogy az adott körülmények között „a népművelésre irányuló feladatok a nemzetvédés és nemzetfejlesztés csoportjában vizsgálandók”, mivel a háború utáni „új korszaknak egyetemes fénnyel világító szellemi állócsillagai: a demokrácia, a szocializmus s a nemzetköziség lesznek.” Márpedig „a következetesen és teljesen kiépített demokrácia nálunk – mostani nemzetiségi, társadalmi és művelődési állapotaink között – vétkes önzetlenség s együgyű öngyilkosság lenne az ezeréves magyar államtól” – állította, ezért úgy látta, hogy a tanítóképzésre fontos hivatás vár. „A szociáldemokrácia, a nemzetköziség s a nemzetiségi kérdés veszedelmei ellen... csak [egy] hatalmas erejű, művelődésbeli nemzeti áramlatban kereshetünk kellő védelmet és biztosítékot.” *A „nemzetköziség hatása alá került csiszolt elméjűek”, és a szociáldemokrácia által befolyásolt „alsóbb rétegek” felől fenyegető veszély elhárítása „a magyar kisgazdaosztálynak* – a leromlott dzsentri- és tisztviselő középosztály helyett – *nemzeti középosztállyá... emelése, a magyar falu, a magyar paraszt politikai, társadalmi s művelődésbeli felemelése” révén lehetséges.* Mindez „erős, rendíthetetlen nemzeti jellegnek és szellemnek kialakítását követeli mind a népművelés, mind a tanítóképzés terén” – állította Fekete József, s hamarjában *hat évfolyamos, kéttagozatú (s további két év gyakorlattal összekapcsolt) intézményt* vázolt e hivatás megtestesítőjeként.

„A tanítóképzés *alsó tagozata négy évfolyamú*; közműveltségi képzést adna, amely azonban szellemben és tantervileg szoros kapcsolatban lenne a szakképzéssel. E képzés az állam és a felekezetek kezében lenne. E tagozat végén a növendékek *tanítói érettségi vizsgálatot* tennének. ... A tanítóképző *felső tagozata két évfolyamú*, pedagógiai és szociális képzést adna. *Ez a képzés tisztán állami jognak*

[42] *Apponyi Albert üdvözlése,* 1917. 283–284.
[43] *Apponyi Albert üdvözlése,* 1917. 281.

nyilvánítandó.[44] A felső tagozat számára vagy külön intézetek állítandók, vagy a mai állami intézetek mellett szervezendő a felső tagozat. ... [melynek] *elvégzése után a hallgató alapvizsgát tesz...* [majd] még kétévi tanítói gyakorlatra kötelezendő a vallás- és közoktatási minisztertől kijelölendő nemzeti gyakorlóiskolában. *... Tanítói szakvizsga csak e kétévi tanítói gyakorlat után tehető,* tárgyai: a neveléstudomány valamennyi ága" – tervezte (az 1896-os tanítói kongresszusi törekvéseket, Köveskuti Jenő és Finászy Ernő elképzeléseit Lechnitzky Gyula kötelező tanítói gyakorlatra vonatkozó javaslataival kombinálva) Fekete József.[45]

A TITOE minden korábbi koncepciójánál messzemenőbb (s a két évtizeddel későbbi törvényjavaslatok nem egy elemét megjelenítő) javaslata – 1918 októberében – a radikális társadalmi- és gyökeres iskolarendszerbeli változások megelőzésére irányuló kétségbeesett kísérlet volt. Politikai és szakmai szempontból egyaránt későn és korán érkezett – ezért különösebb visszhang nélkül maradt, elsodortatott a hamarosan őszi rózsákat ringató/szaggató októberi szélben...

3. Viták, tervek az „őszirózsás forradalom" időszakában

Bekövetkezett ugyanis amitől sokan – köztük Fekete József – tartottak, s amit mások reméltek: a kortársak által „őszirózsás"-ként emlegetett forradalom. *Babits Mihály* a Nyugat 1918 novemberi számában mint valami meseszerű történésről számolt be erről: „[H]a valaki azt mondta volna szerdán este: csináljatok azon a helyen ahol ez a mai Ausztriába ékelt, feudális, félholt, militarista, Tisza István-féle Magyarország hever hagyományos királyhűségében, gyűlölve minden szomszédjától, holnap reggelre egy önálló, független, radikális magyar köztársaságot, mely minden militarizmust megtagad és minden nemzetnek barátja, és reggel aki kimegy az utcára, minden katona sipkáján a K betű helyén egy virágot lásson: és mindezt harcok és vérontás nélkül, ha ezt parancsolta volna valami Hatalom... aligha akadt volna köztünk, aki ne éppoly csüggedt szívvel hallotta volna ..., mint [egy] mesebeli királyfi a varázsló király lehetetlen parancsát. ... [Mégis] valahogy így volt a magyar forradalommal... Minden magától ment, szinte anélkül, hogy az emberek akarták vagy csinálták volna, a földben, a kövekben, a levegőben volt

[44] Ahogy a fentiekben is láttuk, a TITOE tagjai körében akkoriban gyakran hangoztatott államosítási törekvések forrása eltért a néhány hónap múltán, 1919-ben, ill. 1948–1950-ben megfigyelhető gyakorlat intenciójától: elsősorban nemzetiségi-politikai megfontolások és a tanítóképzés egységes színvonalának megteremtésével kapcsolatos elvárások vezették őket.

[45] *Fekete,* 1918, 225–240. (Kiemelés részben tőlem – D. P.) Míg Fekete József – 1918-ban – a forradalmi átalakulások elkerülésének eszközeként; *Lechnitzky Gyula* – 1915–1916-ban – „a háborús pedagógia legfőbb parancsaként" állította, hogy „a tanítóképzés intenzív fejlesztése elsőrendű honvédelmi (nemzeti) érdek". (1916. 4–11.,48–56., 75–85.; 1917/2. 182–196.) Lásd ehhez: *Szakál,* 1934. 114–116.; *Németh,* 1990. 68–69.

benn az erő, a történelem gépezete működött itt tovább, mely akkora lendületet kapott a világháborúban, hogy most a saját lendülete hajtja... Pusztán emberi szempontból nézve a magyar forradalom valóságos csoda volt... egy és egységes és mégis más képet ölt minden akaratban, más-más nyelvet beszél minden lélekben, mint pünkösdkor az apostolok. Micsoda forradalom ez? Polgári forradalom? 48-as szabadságforradalom? Nacionalista? Vagy antinacionalista forradalom, vörös forradalom, szocialista, társadalmi? Magyar vagy emberi? Vagy éppen a bolseviki anarchia szellemének első és még álcázott kirobbanása a Rend palackjából? Máshogyan látja minden párt, máshogyan minden osztály,[46] igazán mintegy varázstüneményt: mindenki a maga szíve szerint látja! És mindegyik mást is vár tőle: más eredményeket, más tendenciát!"[47]

Így volt ez a Nemzeti Tanácshoz 1918. november 1-jén TITOE küldöttséggel csatlakozó tanítóképzős tanárok körében is. Egy részük tartózkodva, míg mások lelkesen, vagy legalábbis lelkesedést színlelve, ambivalensen reagáltak a társadalmi-politikai változásra. Már csak azért is így lehetett, mivel az új miniszter, *Lovászy Márton* már aznap, hivatalba lépésekor, több területen fordulatot jelzett a VKM addigi politikájában. „Az első teendőm az volt…, hogy táviratilag bevontam a román iskolák bezárására vonatkozó rendeletet, mely a nemzetiségiekkel való megértésnek akadálya lehetett volna. … A közoktatásban a szabad szellemet kívánom meghonosítani, mert ennek eddig nagy hiányát éreztük… A legmeszszebbmenő mértékben biztosítani kívánjuk a nemzetiségek szabad fejlődését, emellett azonban egy pillanatra sem feledkezünk meg arról, hogy a tanárok és tanítók fizetésrendezése sürgős feladat és a legközelebbi teendőm az lesz, hogy ezeknek az embereknek, akik az ország kultúráját szolgálják, emberhez méltó megélhetést biztosítsak".[48]

Dékány Mihálynak, a Magyar Tanítóképző szerkesztőjének kommentárjából úgy tűnik, hogy nem igazán érzékelte e fordulatot, esetleg a független Magyarország megszületésének mámora vezette tollát, vagy éppen ellenkezőleg, nagyon is érzékelte, ám a miniszter által deklarált szabadság jegyében véleménykülönbségüket demonstrálta: „*A tanítóképzőintézeti tanárság* új miniszterét Magyarország hajnalán lelkesen és meleg szeretettel üdvözli és *biztosítja, hogy a régi magyarnál magyarabb Magyarország kultúrájának nehéz munkájában* [Sic!] őt mindenkor teljes odaadással támogatja, s mindenben hűséges munkatársa, segítőtársa lesz."[49]

November 11-én a TITOE elnöke körtelefonnal összehívta a VI. kerületi képzőbe a budapesti állami és az államilag támogatott tanító(nő)képzők tanárait, igazgatóit, és egyéb munkatársait, valamint a szakfelügyelőket a Közalkalmazot-

[46] A történtek megítéléshez lásd pl.: *Borsányi,* 1988.; *Hajdu,* 1989.; *Litván,* 1996. 269–280.; *Romsics,* 1999. 110–139.; *Salamon,* 2001. 53–125.
[47] *Babits,* 1918. 7–8.
[48] *Az új független,*1918. 280–281.
[49] *Az új független*,1918. 281.

tak Országos Szövetsége Tanítóképzőintézeti Osztályának megalakítása céljából, s azért, hogy „tanítói szabadságukat, önállóságukat kivívják", sérelmeiknek, kívánságaiknak hangot adjanak. Az összesen 32 résztvevővel zajló tanácskozást Nagy László nyitotta meg: „A szabadság vihara felrázta a mi lelkünket is és most itt állunk megifjult erővel, tetterősen, hogy a mi külön szabadságunkért küzdjünk. Fölösleges itt, kartársaim előtt leírnom a régi rendszert, amely gúzsba kötötte az egyént és a közösséget, amely despotizmusával lehetetlenné tette a szabad véleménynyilvánítást úgy az egyesre, mint a közre nézve. … Omoljon le a lappáliákkal [hiábavalósággal, haszontalan, értéktelen, jelentéktelen dolgokkal – D. P.] dolgozó, centralizáló,[50] árulkodó, protekciós s az egyéniséget gátló régi rendszer! Szabad levegőt, szabad mozgást, szabad nézetnyilvánítást, s legfőképpen minden felsőbb hatósági befolyástól ment[es] szabad önkormányzati jogokat kívánunk! Még csak arra figyelmeztetem tisztelt kartársaimat, hogy a ránk váró küzdelemben fő a szolidaritás. Össze kell tartanunk a végsőkig."[51]

Ezt követően a jelenlévők megalakították a Közalkalmazottak Országos Szövetsége Tanítóképzőintézeti Osztályát, megválasztották annak 15 tagú Bizalmi Tanácsát, annak elnökét (Nagy Lászlót), s két képviselőjét (Gerencsér Istvánt és Répay Dánielt). Tisztázódott, hogy e szervezkedés nem politikai csoportosulás, s hogy abba meghívják vidéki kartásaikat is,[52] valamint az is, hogy az új szervezet létrejötte nem érinti a TITOE-t. Beszéltek sérelmeikről, kívánságaikról is. Megállapodtak, hogy a következő napokban ezekről és megalakulásukról tájékoztatják a VKM-et.[53] Így is történt, másnap Juhász Nagy Sándor és Neményi Imre államtitkárokat, s november 13-án Lovászy Márton minisztert keresték fel a szervezet képviselői. Utóbbinál Nagy László részletesen kifejtette álláspontjukat, sérelmeiket és kívánságaikat, változtatási javaslataikat, jelezve, hogy a tanítóképzésben értékes, megőrzendő modernizációs folyamatok is zajlottak az elmúlt időben.[54] A miniszter nyitottnak mutatkozott a felvetésekkel kapcsolatban, s kérte, hogy adják be írásban az elhangzottakat.[55]

November 17-én be is nyújtották előterjesztésüket „a tanítóképzőintézeti közkormányzati ügyek megváltoztatására": „Kívánunk új rendet a tanító-tanítónőképző intézetek kormányzatában, adminisztratív és pedagógiai vezetésében, amely lehetővé tegye az egyes intézeteknek a külső körülményekhez s a belső viszonyokhoz mért egyéni szabad fejlődését, s egyéni intenzív pedagógiai működé-

[50] Ennek évszázados gyökereiről lásd: *Ugrai J.* 2014.
[51] *Megnyitó,* 1918. 295.
[52] *Felhívás,* 2018. 313–315.
[53] *A Közalkalmazottak,* 1918. 296–299.
[54] „Neményire nézve is mily büszkeséget keltő, fennkölt érzés lehet az a tudat, hogy a magyar tanítóképzés, pedagógiai irányára és berendezkedésére nézve, a legmodernebb tanítóképzések közé tartozik a kultúrállamokban" – írta *Nagy László* a Magyar Tanítóképzőben 1917 őszén. (1917. 218.)
[55] *A miniszternél,* 1918. 303–307.

sét, az általános célok, s az általános színvonal korlátai között. *Az új kormányzati rend… a következő elvi változtatásokat foglalja magában a régi renddel szemben*:

a) A kormányzati túlzó centralizáció elvét cserélje fel a józan határok között mozgó decentralizáció.

b) Mellőzendő minden olyan intézkedés és szabály, amely egyes alkalmazottak pedagógiai s egyéb működését fölöslegesen és károsan korlátozza, sőt az egyéni meggyőződésen alapuló szakmai tevékenységet lehetetlenné teszi.

c) A kormányzatban az egyes egyénekkel szemben a túlzott szigort, az autokratizmust, a bizalmatlanságot, az inhumánus bánásmódot, a féktelen protekciót váltsa fel az igazság, a méltányosság, a jóindulatú támogatás, a közszolgálatban, a tudomány, irodalom, művészetek művelésében szerzett érdemek anyagi és erkölcsi elismerésének elve.

d) Meg kell szűnnie a közkormányzat autokrata berendezkedésének, amely pusztán a kormányzó hatalom erején épül fel, a kormányzottak közakaratának, közfelfogásának bevonása és érvényesítése nélkül.

e) Meg kell szűnnie azon felfogásnak, amely a közkormányzat különböző ágaiban, így a tanítóképzésben is, a szakképzettséget mellőzte; amely az egyes ügyeket dilettánsok, vagy egyéni ambíciók zsákmányává tette."

Ezen elvek gyakorlati megvalósítása érdekében kérték:

- a VKM ügyosztályba tanítóképzős szakembereket helyezzenek az addigi jogászok helyett. Osztályvezetőnek Farkas Sándor szakfelügyelőt javasolták.
- Lényeges szervezeti vagy tanulmányi ügyekben vegyék figyelembe a képzős tanárok véleményét.
- A növendékek felvétele, segélyezése kerüljön a VKM-től az intézetekhez.
- Az 1916-os tanmenet kötelező volta szűnjön meg, támogató norma legyen.
- A „Rendtartási Szabályzat túlságosan aprólékos, a tanítóképző intézetek individuális és szabad fejlődését gátoló, abszolút bizalmatlanságra épített, az önérzetes embert sértő paragrafusainak eltörlését, ill. átdolgozását."
- Az igazgatók adminisztratív terhei számtisztek beállításával csökkentendők, hogy a szakmai, pedagógiai munkára fókuszálhassanak.
- A tanítónőképzőkben is lehessenek családos igazgatónők és köztartásvezetők.
- A képzők pedagógiai és szakmai ellenőrzése egyaránt a képzőintézeti szakfelügyelőkhöz kerüljön, a királyi tanfelügyelők kihagyásával.
- „A fegyelmi ügyek intézésébe a tanítóképző tanárok és közalkalmazottak bevonandók"[56] – kérték a budapesti tanárok nevében.

[56] *A Bizalmi Tanács előterjesztése*, 1918. 307–310.

Több helyütt vidéken is a korábban kisebbségbe szorult, hatalmi eszközökkel marginalizált, lefojtott reformtörekvések gejzírként törtek fel az ancien régime bukásával támadt hatalmi-politikai mozgástérben.

A fentiekben ismertetett – koncepciójával a TITOE fórumain egy évtizeden át „elsöprő kisebbségben" maradt – *Köveskuti Jenő igazgatása alatt álló lévai állami tanítóképző-intézet tanári kara* 1918. november 30-án szintén „kívánságok" sorát öntötte formába, s küldte el Lovászy Márton vallás- és közoktatási miniszternek és az ország összes tanítóképző intézetének. Ebben az addigi állapotokat sajátos megvilágításba helyező memorandumban kifejezték reményüket, „hogy az államformának s vele a kormányzatnak ez a nagy reformja a magyar kultúrában új és nagy lendület kezdetét jelenti, s a tanítóképzés terén is áldásos fejlődést hoz magával." Meggyőződésük volt ugyanis, hogy „a népkultúrának és magának a népnek fölemelése érdekében elengedhetetlen a tanítóképzés korszerű sürgős reformja s magasabb színvonalra való emelése; ...[s az], hogy *az új tanítóképzésben a tanszabadság nagyobb érvényesülésével* a jelenlegi uniformizáltság helyett *a tanítóképző iskolák (akadémiák)* egyéniségük kifejtése szempontjából *bizonyos autonómiát nyerjenek*. Addig is – írták – az elbírhatatlan, felületességre nevelő, emellett tanárra növendékre egyaránt károsan nehezedő túlterhelés megszüntetését óhajtjuk. Kérjük ezért egyelőre az 1916. évi 61800. sz. rendelettel kötelezőleg kiadott Normáltanmenetek hatályon kívül helyezését, ... továbbá az 1914. évi 31152. sz. alatt kiadott Képesítővizsgálati Szabályzat hatályon kívül helyezését. ... Kérjük a tanítóképző tanárképzés korszerű újjászervezését,... a TITOE szabadságának és függetlenségének biztosítását, [s azt], hogy a tanítóképzés ügyosztályának vezetője és tagjai a tanítóképzés életének közvetlen ismerői, azaz tanítóképzős tanárok legyenek...." „A jövő kormányzattól általában kíméletesebb és méltányosabb bánásmódot kérünk, [s azt], hogy munkánk és szándékaink ne legyenek meggyanúsítva, jóhiszeműségünk félremagyarázva és megbüntetve, mint azt több intézkedés a múltban fájdalmasan igazolja. Kérjük, hogy ne legyünk fegyelmi vizsgálattal és állásunkból való felmentéssel minden igaz ok nélkül megfenyegetve, mint ez nemrég több igazgatóval történt" – írták beadványukban.[57]

[57] *Köveskúti,* 1919. 16–18. (Kiemelés tőlem – D. P.) Anonim formában ugyan, de itt egyértelműen Neményi Imre államtitkárra utaltak, aki az ugyancsak általa felügyelt kereskedelmi iskolák részéről kezdeményezett politikai támadásnak volt kitéve, melynek nyomán távozni is kényszerült. Korábbi érdemeire, s Nagy Lászlóval és Farkas Sándorral a gyermektanulmányi laboratóriumok ügyében kialakult jó kapcsolata miatt a TITOE, s a tanári testületek többsége direkt módon nem csatlakozott e támadásokhoz, bár az államtitkár Farkas Sándor osztályvezetői kinevezését elvi okból (ne a tanárok mondják meg, ki vezesse őket) halogatta. A budapesti I. kerületi állami tanítóképző testülete 1919. január 29-i értekezletén jegyzőkönyvben, a Magyar Tanítóképző néhány sorban méltatta az akkor nyugdíjazott államtitkárnak a tanítóképzés érdekében tett érdemeit. (Lásd ehhez: *Szöllősi J.* 1919/47. 9–10.; *Neményi* 1919/4.; *Nemzeti Kultúra,* IV. évf. 48. sz. 1–4.; A Kereskedelmi Iskolai Tanárok Országos Egyesülete Választmányának e tárgyú

Utóbbi kívánságuknak aligha lehetett akadálya, hiszen a címzett, *Lovászy Márton* éppen akkoriban fordult a „magyar nemzet nevelőihez": „A győzelmes forradalom új jogokat adott mindenkinek, Önöknek is, de új kötelességeket is rótt mindenkire… *Senkit sem fenyeget többé az a veszedelem, hogy gondolkozása, világnézete, politikai állásfoglalása miatt üldözhetik. Politikai szolgálatok jutalmazása sem fogja többé keseríteni azokat, akik büszkén hivatkozhatnak pedagógiai érdemeikre.* Régi kívánságuk, a szolgálati pragmatika olyan szellemben fog megvalósulni, mely a méltatlan üldözést és a jogosulatlan érvényesülést egyaránt lehetetlenné teszi" – írta, majd az új kötelességek felsorolásába kezdett: „*Nyesegetni kell a nemzeti hiúság kinövéseit, mert ezek más nemzetek jellemének, nyelvének, kultúrájának lenézésével akarják a magukét dicsőíteni.* A nemzeti önérzetet nem harci erényekre, de munkára kell alapítani: a nemzeti sajátosságokat nem szabad arra használni, hogy kínai fal gyanánt válasszanak el más nemzetektől. *Az új iskola ne csak a hazának, de az egész emberiségnek neveljen jó polgárokat*.[58] … Önöknek, a munka embereinek, saját érdekükben is arra kell törekedniük, hogy a tekintély egyetlen alapja a végzett munka legyen, hogy egyéb jogcímen senki sem tartson igényt semmiféle előnyre vagy megkülönböztetésre. … Ne engedjék, hogy a vallást, az emberszeretet hirdetését bárki is a gyűlölet fegyvereként használhassa fel. Járjanak elő jó példával a más felekezetűekkel való barátságos érintkezésben."[59] Majd december 21-én ismét rendelkezett „a politikai meggyőződés aggodalmaskodás nélküli kifejezéséről", leszögezve, hogy „*a kormány egyik tagja sem kíván a tanítóra vagy tanárra oly irányban hatni, hogy politikai meggyőződésének minden aggodalmaskodás nélkül kifejezést ne adhasson*."[60]

A radikális (illúziókat keltő) légkörváltozás jeleként a fiatal pápai tanár *Nagy Sándor*[61] a TITOE újjászervezését követelte: „A nagy átalakulás, a független, demokratikus Magyarország megteremtésének hajnalán e haza minden fiának lelkét egy jobb jövőbe vetett remény biztató sugárzása tölti be! Az ötesztendős világrengés borzalmai nemzeti, felekezeti, társadalmi és osztálykülönbség nélkül öntu-

üléséről: RL C/39. 22/a; MNL OL K 502-1919-5-15488; MT. 34. évf. 1. f. 46–47.; BFL VIII. 130. a. 22.; *Benkóczy E.* 1928. 123.)

[58] A VKM 1919. január 10-én, 5245/1919. VI. b. számú rendeletével intézkedett a történelem, az alkotmánytan, a földrajz anyaga a tanító- és óvóképzőkben kövesse a megváltozott politikai-társadalmi viszonyokat. (MNL OL K 502-1919-7-5-5245; RL C/39. 22. cs. 324.) Január 12-én a főváros közoktatási osztálya hasonló szellemben rendelkezett 6/1919, VII. sz. (RL C/39.XLVII. k.)

[59] *Lovászy,* 1918/2. 289–291. (Kiemelés tőlem – D. P.); Imre Sándor hagyatékban található egy másik, 1918. november 27-i, hasonló hangvételű rendelet is (14796/1918. eln. sz.) melynek szövegét Benedek Marcell készítette. (RL C/39. 22. cs)

[60] Az 1918. évi 15433.sz. VKM rendelet. Adott vonatkozásban, az sem igen változtatott a helyzeten, hogy Lovászy Márton – a tárcáját kevéssé érintő – politikai viták miatt napokon belül megvált bársonyszékétől, s a minisztériumot egy hónapon át (a Károlyi-párt utódjelöltje) Juhász Nagy Sándor államtitkár irányította. (*Juhász,* 1945. 395–403.)

[61] Lásd róla kötetünk V.2.3.2.1. fejezetét!

datra ébresztett, eggyé tett mindnyájunkat, a hatalmas népakarat egy nap alatt elsöpört százados, évezredes intézményeket s a ledöntött bálványtemplomok helyén szerető, meleg otthont, igazi édes hazát akar csinálni, ahol a szabadság, egyenlőség, testvériség többé nem falra festett cifra jelszavak, hanem igazi valóságok! A forrongás hullámai végigsöpörték az összes társadalmi rétegeket, de talán sehol sem rázták meg úgy a talajt, mint a szellemi munkások, a fehér rabszolgák táborában. …Megmozdultak a nemzet napszámosai is. Gyökeres változások készülnek az egész tanügyi kormányzatban és ezek cselekvésre szólítják a tanítóképzőintézeti tanárságot.

Egyesületünk sohasem állott oly nagy feladatok előtt, mint most, mert a helyzet határozott és tömeges fellépést kíván. Joggal ütődik fel a kérdés [Sic!]: az egyesület... képes lesz-e arra, hogy sikeresen megoldja az általános tanítóképzés... nehéz problémáit? ... *[M]inden társadalmi szervezet és egyéniség, kik a régi rendszer támogatói voltak, kötelességüknek tartották, hogy félreálljanak, éppen úgy mindazon egyesülések, hol kiváltságos helyzetekbe jutott vezetők, vagy csak a tömeg egy kis töredékének akarata érvényesült, elvesztették létjogosultságukat!* Sajnos, egyesületünk nemigen merészelt felmutatni a múltban a tagok összességén alapuló egységes és önzetlen akaratnyilvánítást, szervezetének tökéletlensége miatt vezető irányzata sem volt összeegyeztethető a demokratikus és radikális gondolkodásmóddal! ... [E]gyesületünk határozathozatalainál sohasem hivatkozhatott tagjainak abszolút többségére, rendesen csak egy kis töredék vehetett részt határozat kimondásában, bár azután minden esetben úgy tüntettettek fel a határozatok, mint az egész tanítóképző-intézeti tanárság akaratnyilvánításai. ... A legkényesebb, de egyben legfontosabb dolgok rendesen a választmányban dőltek el, a közgyűlés számára csak az ünnepélyes, demonstratív határozatok maradtak. ... [K]özismert tény, hogy a Budapesten megtartott választmányi gyűlések tulajdonképpen csak a budapesti kartársak összejövetelei ... a 80 tagú választmányból összeül 8-10 ember (néha ennyi sem) és határoznak az egész egyesület nevében! ... A legutóbbi közgyűlések közül: Kiskunfélegyházán 433 tag közül 130, Budapesten 412 közül 85-en jelentek meg. ...

Természetes következménye... [ennek], hogy *egyesületünkben nyoma sem lehetett az igazi demokratikus és radikális szellemnek, hanem a hatalom felé való tekingetés, a meghunyászkodás és megalkuvás politikáját követtük.* ...Miért nem érvényesülhetett... a szabadabb szellem? Mert budapesti kartársaink, kik a választmányi gyűléseinket tartották, mindig feszélyezett helyzetben voltak; amintha tényleg, jobban is érzik a hatalom súlyát a hatalom közvetlen közelében állók. ... Sokszor felvetődött már egyesületünk átszervezésének kérdése. ... [A]djanak nagyobb szerepet a vidéki nyíltabb, szókimondóbb tagtársaknak; alakítsák meg a vidéki köröket! Az ügyet mindig eltolták, halogatták, ... hiszen könnyebb az egyesületeket figyelemmel kísérni, ellenőrizni ha szem előtt működik, mintha széjjel az országban mindenfelé felüti fejét a kellemetlen követelődzés. *A halaszt-*

gató politika megszűnt! Ma radikálisan kell megoldani mindent, amit a kor szelleme kíván."[62]

Ilyen atmoszférában érthető, hogy elsősorban a fejleményekkel rokonszenvezők hallatták hangjukat. A TITOE, a Bizalmi Tanács és a Magyar Gyermektanulmányi Társaság elnökeként *Nagy László*[63] is bizalommal tekintett a változásokra: „Mi a letűnt korszak konzervatív pedagógusai szemében forradalmárok voltunk. Úgy lehet igazuk volt. Azonban a régi arisztokratikus korszak a maga társadalmi és politikai osztályuralmával, autokrata kormányzati rendszerével, erkölcstelen életfelfogásával, konzervativizmusával letört. Új eszmék, új célok, új világfelfogások, társadalmi, gazdasági és politikai rendszerek vannak kialakulóban. Ebben az új rendben a nagykorúvá lett nép maga teremti meg a maga helyzetét, boldogulásának feltételeit s visszautasítja a neki azelőtt felülről juttatott kegyes adományokat. Egyetemesebb, a népek millióit felölelő kultúra, világfelfogás és emberszeretet kezd uralkodóvá válni s az egyes kiváltságosok kénytelenek a tömegek erkölcsi és anyagi érdekei előtt meghajolni. Elérkeztünk a *munka* korszakához, amikor a teljesített munka abszolút értéke számít s az egyén súlyát és megélhetését kizárólag az ő munkájának gazdasági és erkölcsi értéke biztosítja.[64] Megszűnt a letűnt korszakot jellemző félelem az újításoktól, új eszméktől, törekvésektől, mozgalmaktól és intézményektől. Reformokra vágyó, reformeszmékre éhes korszak erőteljes szelét érezzük agyunkon, szívünkön átfutni. ... Minekünk nem idegenszerű ez az új korszak.

Mi, gyermektanulmányozók, miként az érlelődő új világ, az egész földet átfogó *egyetemes emberszeretet* alapján állunk, amelynek alkotórészei között az egyik legértékesebb legfennköltebb, legtisztább s legrokonszenvesebb a *gyermekszeretet.* Igenis mi az egyetemes gyermekszeretet útján haladunk. Tartozzék a gyermek bármely társadalmi osztályhoz, politikai párthoz, felekezethez, sőt nemzethez, le-

---

[62] *Nagy S.* 1919. 40–43. (Kiemelések részben tőlem – D. P.) Hasonló kritikát fogalmazott meg a Néptanítók Lapjában Szőllösiné Szántó Erzsébet (Venyigéssy István álnéven): „A legnagyobb despotizmussal éppen a tanítóképző intézeti tanárok országos egyesületét kormányozták, ott lesték leginkább a 'felsőbb parancsot', amely ellen nem volt apelláta. *A jól fegyelmezett szervezeteknek olyan mintaiskolája volt ez az egyesület, mintha azt akarták volna, hogy a tanítók nevelői ezt a szellemet neveljék bele a tanítóságba*. Ebben az egyesületben mindig az kellett, hogy jó és bölcs legyen, amit a minisztérium annak tartott. Hiába alakult itt ki a tagok alapos megbeszélései alapján a talpraesett ellenvélemény, mégis a Hold-utcai erőszak győzött. Csoda-e, ha éppen ebben az egyesületben lázadt föl először az elfojtott önérzet?" (*Szöllősi J.* 1919/47. 9. Kiemelés tőlem – D. P. Szöllősinéről lásd kötetünk V.3.2.1. fejezetét!)

[63] Lásd róla: *Köte S.* 1983.; *Ballér E.* 1989. és *Donáth P.* 2007.

[64] Nagy László koncepciójának értékeléséhez talán nem felesleges felidézni, hogy 1918. november 13-án a VKM közzétette programját, melyet *Juhász Nagy Sándor* fogalmazott: „A diadalmas új világnézetnek megfelelően teljesen át kell reformálni a közoktatást is. A múlt legfőbb bűne, hogy a születés és a pénz arisztokráciája uralkodott. Ezzel szemben az új világ értékei: a szellemi kiválóság, a jellem, a munka. A közoktatásnak ezt az új világnézetet bele kell nevelnie az új nemzedékbe." (1945. 395.)

gyen annak szülője gonosztevő vagy jámbor lélek, barátunk vagy ellenségünk, mi mindnyájat mélyen és igazán szeretjük. Mi minden gyermekben csak a támogatásra, védelemre szoruló zsenge emberkét látjuk. ... Mi a mai kort is meghaladó fenséges eszményért, a *gyermek jogaiért* dolgozunk. Neki joga van a saját egyénisége szerint élni, fejlődni s a kultúrához jutni,[65] úgy miként a felnőttnek" – szögezte le az idézett miniszteri rendelet megjelenése napján tartott beszédében Nagy László.[66]

1918. december 28-án már – a VAOSZ „iskolai reformokat előkészítő bizottságában"[67], a TITOE-ben s másutt rendezett viták során kiérlelt – *részletes közoktatási reformtervet* tárt hallgatósága elé: „A Magyar Népköztársaság közoktatási reformjának fő célja olyan közoktatási szervezet létesítése, amely megfelel... demokratikus államszervezetének.[68] A közoktatás új rendszere az egyenlőség elvén alapul s a társadalmi osztályok közötti különbség megszüntetésére törekszik. Tiszteletben tartja az egyéni szabadságot, de az állampolgári erények és köztudat

[65] A gyermektanulmányozók között is akadtak, akik vitatták ezt az elképzelést. *Quint József*, aki az elsők egyikeként tanulmányozta a Nagy László által létrehozott laboratóriumban rejlő lehetőségeket, s aki a Gyermektanulmányi Társaság tagja is volt, a budai képző 1916/1917. tanévéről szóló beszámolójában más álláspontot képviselt. „A nevelésnek meg is volt a kellő foganatja, s ha nem is járt teljesen kifogástalan eredménnyel, ennek oka a hosszú nyári szünet alatt túlságosan meggyökeresedett rossz szokásokban, az egész környezetben, a háború alatt meglazult erkölcsi felfogásban, és *a modern pedagógia egyes jelszavainak félreértéséből származó, és az iskolákban mindjobban térhódító ama balhiedelemben keresendő, mely szerint a nevelés terén is az iskolának teljes egészében alkalmazkodnia kell a gyermekek egyéniségéhez. Pedig az iskolai nevelésnek mindig normákon, magasabb eszméken kell felépülnie,* és csak ezek keretében nyilvánulhat a tanulók egyénisége. Ilyen magasabb eszmék szolgálatában álló intézkedés volt az internátus és az intézet házirendje, mely talán nem tetszett a rendetlen tanulóknak, de amely az intézet rendje érdekében nélkülözhetetlen, s a jelöltek jövő alakulása céljából feltétlenül szükséges". (*Quint J. szerk.* 1916–1917. 25. Kiemelés tőlem – D. P.)

[66] Az 1918. december 21-i reformértekezlet megnyitó beszéde. In: *Nagy L.* 1918. 9–10.

[67] 1917. július 9-én – a szociáldemokrata párt közvetlen befolyása alatt – alakult meg Budapesten a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége (VAOSZ), melynek szeptember 16-tól tanítói szakosztálya is volt. Ennek keretében működött december közepétől egy „iskolai reformokat előkészítő bizottság".(*Kelemen,*1993. 29–31., 2004/1. 176–181.)

[68] A *Juhász Nagy Sándor* által fogalmazott VKM programban is az állt, hogy „a legszélesebb néprétegeket is az emberies kultúra mennél magasabb fokára kell emelni, másrészt ebből a széles és szilárd alapból: a tömegből, fajra, vallásra, születésre, vagyonra való tekintet nélkül, szelekció által ki kell emelni a képességük, jellemük, szorgalmuk által vezetésre hivatottakat. E végből biztosítani kell az egyenlő érvényesülés lehetőségét. Tizennégy éves korig az iskolába járás legyen mindenkire kötelező és teljesen ingyenes. Az elemi oktatás 6–10 évig legyen teljesen egyforma s az általános ismeretekre szorítkozó. Azontúl 10–14 évig a nép gyermekei kötelezően járjanak felső népiskolába, hol mezőgazdasági és ipari szakismereteket is tanuljanak. E nyolc év alatt mindenkiből embert lehet nevelni. A középiskolát egységessé kell tenni. A négy alsó osztály (10–14 éves korig) legyen teljesen egyforma. Az ötödik osztálytól kezdve ágazzanak el a különböző felső tagozatok, az általános képzés, a reális nevelés, avagy a különböző mezőgazdasági vagy ipari szakoktatás céljai szerint. A nyolcosztályos középiskolában legyen a tanítás modern természettudományos szellemű és az életre irányuló gyakorlati irányú." (1945. 395–396.)

kialakulását legfőbb feladatának tartja. A műveltséget közvagyonnak tekinti, melyből meríteni s minél magasabb színvonalat elérni joga van minden állampolgárnak, de az állam közműveltségi színvonalának elérése nemcsak jog, hanem állampolgári kötelesség is, az ép és egészséges polgárnak művelt polgárnak is kell lennie. A Magyar Népköztársaság azonban a műveltséget nem tartja célnak, hanem csak eszköznek a népköztársaság közjólétének elérésére. A közoktatás újjászervezésével tehát arra kell törekednünk, hogy a polgárokat ne csak műveltekké tegyük, hanem egyénileg arra képesítsük, hogy a műveltségüket a köz javára és saját egyéni jólétük gyarapítására értékesítsék. Legfőbb gyakorlati célunk, hogy erényes, dolgozni szerető, akaró és tudó polgárokat neveljünk."

Ehhez az szükséges, hogy *„egész közoktatási rendszerünk alapja a népiskola legyen, amelyen a közép- és főiskolák- s a szakiskolák rendszere épüljön fel.*" A 6–14 éves gyermekek képzésére szánt, általánosan kötelező és ingyenes, 8 osztályosra tervezett „népiskolai tanítás és nevelés célja – a javaslat szerint – a helyes nemzeti és világnézeten alapuló polgári öntudat kialakítása [Sic!], s ... az egyénnek azon értelmi és erkölcsi színvonalra való emelése, hogy a maga körében önálló munka teljesítésére képes legyen." Az újonnan létrehozandó *felsőbb osztályokban részleges szaktanítás* meghonosítását tervezte az előadó, – szinkronban a népiskolai tanítóképzés szintjére és jellegére vonatkozó elképzelésével.[69]

Nagy László szerint ugyanis *a 3+2 évesre tervezett középiskola első* – általános képzést nyújtó – *szakaszát végzettek a „4 évfolyamú tanítóképző akadémián" folytathatták volna tanulmányaikat, ahol „beható elméleti és gyakorlati pedagógiai képzéssel",* („pedagógiai-pszichológiai laboratórium" felhasználásával[70]) *„mindenkit, minden tárgy tanítására és szaktanítására" képesítettek volna* (a tanítóképző akadémiákhoz csatolt mintagazdaságok segítségével). *A kizárólag állami fenntartású akadémiákon*[71] *felkészített hallgatók kurzusaik végeztével „általános,*

---

[69] Nagy László közoktatásügyi reformtervezete a Magyar Gyermektanulmányi Társaság igazgatótanácsának megbízásából 1918. december 28. In: *Nagy L.*1982. Melléklet, 1–8. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd ehhez: *Köte,* 1983. 299–316.; *Ballér,* 1996. 48–62.; *Donáth,* 2007. 17–21.

[70] Az akkoriban *Farkas Sándor* igazgatása alatt álló VI. kerületi állami tanítónőképzőben *Nagy László* 1908-tól kezdte kiépíteni a pedagógiai lélektani laboratóriumot, melyben előbb Ranschburg Pállal majd Révész Gézával továbbképző tanfolyamokat szerveztek kurzusonként 4-4 tanítóképzős tanár számára. Nagy László – az első kurzust végzett – *Quint Józseffel* 1913-ban hasonló célú tanfolyamot vezetett gyakorlóiskolai tanítóknak is. Sikerüket látva Neményi Imre – a tanítóképzési osztály vezetője – javaslatára a VKM úgy döntött, hogy „a lélektan s részben a didaktika tanításának ezen új módszerét általánosítja az összes tanítóképző intézetekben, mi célból az állami képzőket fokozatosan lélektani laboratóriumi felszereléssel látja el," s rendeletüknek megfelelően, 1916-tól a leendő tanítóképző-intézeti tanárok egy szemeszteren át ismerkedtek e korszerű tananyaggal. (*Nagy L.* 1917. 218–219.; OPKM Muz. D. 89.46.34.; *Köte*, 1983. 30–32.; *Donáth,* 2007. 62–63.)

[71] Mint az alábbiakban az 1919. január 3-i értekezlet kapcsán még szó lesz róla: a TITOE a ránk maradt dokumentumok tanúsága szerint akkor végül is nem foglalt állást a képzés állami jellege

szakjellegű és pedagógiai" tanítóképesítő vizsgálattal zárták volna tanulmányaikat. A TITOE decemberi értekezletein a többség által preferált elképzelés szerint a továbbtanulni szándékozók stúdiumaikat – „2 évi kitűnő gyakorlat után" – az egyetemen működő, 4 évfolyamú „a középiskolai tanárképző" 3. évfolyamán folytathatták volna.[72]

Az 1918. december 7-én, 13-án, 20-án és 1919. január 3-án tartott TITOE fórumokon alkalmanként 18–30 résztvevő tárgyalta a közoktatási rendszer egészével, különösen a népiskolával s a tanítóképzéssel, valamint a pedagógusok szociális problémáival kapcsolatos kérdéseket.[73] A megváltozott konstellációban – Nagy László elnöklete alatt – zajlott értekezleteken többször, aktívan részt vettek a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének (a szocialista tanítók szakszervezetének) képviselői: Fogarasi Béla, Kelen Ferenc és Migray József; valamint az Országos Radikális Párt oktatói szakosztályának küldöttei: Dénes Lajos és Nemes Lipót is. A tanítóképzős tanárokat kevesen, javarészt budapestiek képviselték (három szakfelügyelő, valamint négy igazgató és néhány tanár vett részt az eszmecserén) – így ezek a fórumok sem voltak igazán reprezentatívak...

Nagy László tervezete mellett – többé-kevésbé kidolgozott – koncepciót terjesztett kollégái elé *Farkas Sándor* szakfelügyelő, *Lechnitzky Gyula* a TITOE titkára, *Dékány Mihály* a Magyar Tanítóképző szerkesztője és *Szalatsy Richárd* tanár is. Tervezeteikben valamennyien az általánosan kötelező, ingyenes, 8 osztályos népiskolát tekintették a kívánatos közoktatási rendszer bázisának. Eltérés csak abban volt közöttük, hogy ez az iskola a 6–14 éves vagy a 7–15 éves korosztályt fogja át. December 13-i határozatukban végül is az előbbi mellett döntöttek.[74] Márpedig a népiskola képzési idejének ilyen módosulása értelemszerűen meghatározta az arra épülő közép-, ill. szakiskolai képzést, s átalakította a tanítóképzés jellegével és funkciójával kapcsolatos elvárásokat.

ügyében; az iskolák általános államosításával „megoldotta" azt a Tanácsköztársaság nélkülük is...

[72] MT 35. évf., 8–11. (Kiemelés tőlem – D. P.) A TITOE december 13-i értekezletén *a „Néptanítók Lapja"* tudósítása szerint, *Nagy László* kifejtette: „Egész közoktatásunk demokratizálása előtt állunk. A felekezeti szellemtől mentes, (Végre tehát együtt vagyunk! *Szerk*.) az egyetemes emberszeretet melegétől áthatott 8 osztályú népiskola az a közoktatási intézményünk, amelynek a többi iskola (középiskola, egyetem) csak tovább építője, és betetőzője lesz. A 8 osztályú népiskola gyökeresen át fogja alakítani *a tanítóképző intézetet is.* … [E]gységes 8 osztályos népiskola, egységes tanítóképzés, képesítés. A tanítóképzésnek két foka volna: a) a 8 osztályú népiskola, b) az 5 osztályú középiskola számára. Előbbi a *tanítóképző akadémiákon* történnék, ahova az új középiskola 3 évfolyamát végzettek vétetnének föl. A kiképzés az első két évfolyamban általános irányt követ, s csak az utolsó két évfolyamban ölt szakirányt." (*A tanító* 1918/50–51. 26.)

[73] E viták dokumentumait lásd: MT, 34. évf. 1–11.,19–39.

[74] A december 13-i vita során *Quint József* helyeselte „hogy a népiskola egységes legyen s egy alsóbb fokú befejezett műveltséget adjon", arról azonban, hogy „e népiskola kimondottan 8 osztályú legyen… nem foglalt állást". (MT, 34. évf. 24.)

Az új középiskolát 3–4–5 évfolyamúra tervezték az előadók, elképzeléseikben abban is lényeges eltéréseket mutatva, hogy vajon (a 18 éves korig kiterjesztendőnek ítélt iskoláztatási kötelezettség mellett) hogyan látták megoldhatónak „az esedékes lelki diszpozícióknak a nemzeti és általános közértékek szempontjából való kiművelését" s „magasabb kiképzésre való alkalmassá tételét."[75] Abban azonban egyetértettek, hogy az általuk kívánatosnak tekintett tanítóképzés ezen középiskolára (annak 2-3 osztályának elvégzésére, mint bázisra) épüljön;[76] s hogy a leendő tanítók általánosan művelő tanulmányaik végeztével – a középiskolában, vagy a tanítóképzőben – érettségizzenek; és a képző utolsó évfolyamain a gyakorlati képzés mellett, elsősorban szakmai (pedagógiai) valamint „szociális stúdiumokat" hallgassanak.[77] A korábbi (és későbbi) viták sajátos vetületeként eltért a véleményük arról, hogy a tanítói hivatásra való „ránevelés" már valamilyen szakjellegű középiskolában kezdődjék-e, vagy csak az általános jellegű középiskolai képzés után, a tanítóképzőben. Akik a rövidebb középiskolai tanulmányok nyomán hosszabb tanítóképző intézeti (akadémiai, szakiskolai) képzésben gondolkodtak az utóbbi, akik pedig a hosszabb (5 éves) középiskolai tanulmányok nyomán rövidebb (2 éves) tanítóképzésről elmélkedtek, értelemszerűen az előbbi változatot preferálták. Különböző véleményen voltak arról is, hogy a növendékek tanulmányaik befejeztével (az érettségi után néhány évvel) azonnal képesítő vizsgát tehessenek-e, vagy csak egy-két éves sikeres kötelező gyakorlatot követően járulhassanak a képesítő bizottság elé.

Mindazonáltal valamennyien úgy gondolták, hogy a leendő tanítók mindaddig 4+4+4=12 éves képzési idejét 15-16 évre kell emelni (felmerült variációk: 8+3+4 vagy 8+2+5 vagy 8+3+3+2 gyakorlati év). Ez a közös nevező s a tanítók tovább-

---

[75] *Tanítóképzésünk* 1919. 6. Farkas Sándor tervezetéből

[76] A december 20-i ülésen Dénes János és Nemes Lipót – *az Országos Radikális Párt oktatói szakosztályának képviselői* – nagy vehemenciával a teljes*, 5 osztályos középiskolai képzésre és érettségire épülő „2 éves pedagógiai/tanítóképzői szaktanfolyam"* megteremtését szorgalmazták. Hasonló reformtervezettel álltak elő *a polgári iskolai tanárok* is: „Az elemi iskolában csak azok taníthassanak, akik *a középiskola sikeres elvégzése után a két évfolyamra terjedő elméleti és gyakorlati tanítóképző iskolát* elvégezték s központilag szervezett állami vizsgálóbizottság előtt készültségükről bizonyságot tettek." Nagy László szavazásra tette fel a 8+3+4 és a 8+5+2 javaslatokat, melyek közül „a választmány szótöbbséggel az első módozat mellett döntött." (MT. 34. évf. 15., 28–29. Kiemelés tőlem – D. P)

[77] *Kunfi Zsigmond* közoktatásügyi miniszter az 22.025/1919. XII. számú rendeletében (Berinkey sk. aláírással) intézkedett a „szociális irányú tanfolyamok tartása" tárgyában: „*Az új iskolában*, amelynek megalkotásához mielőbb hozzákezdeni szándékozom, lényeges szerepük lesz a szociális tanulmányoknak. *A tanítóképző-intézetekben* és a középiskolákban *a jövőben szociológiai, szociálpolitikai, társadalomgazdasági ismeretek külön oktatásáról kell majd gondoskodni.* Addig is kívánatos azonban, hogy már a mai tanterv keretében is társadalomtudományi ismeretek közöltessenek és minden tantárgy, így elsősorban a történelem, földrajz és a magyar irodalom tartalmát a tanításnál az új szellem hassa át" – rendelkezett a miniszter. (MNL GYMSL GYL VIII. 55. a. 9/1919.; MT, 34. évf. 1. Kiemelés tőlem – D. P.)

tanulási lehetőségének biztosítására irányuló egységes törekvésük tette lehetővé, hogy a jelenlévők többsége jó szívvel elfogadta Nagy László javaslatát, anélkül azonban, hogy határozatban a „tanítóképző akadémia" megnevezést szerepeltették volna.

Ennek valószínűleg, az lehetett az oka, hogy a nagytekintélyű – s rövidesen éppen az intézeti tanárok kezdeményezésére minisztériumi (népbiztossági) osztályvezetővé lett – *Farkas Sándor* tervezetében a tanítóképzőt felsőfokú szakiskolának nevezte, amelyre (a 22. életévtől kezdve) épült volna a felsőfokú tanárképzés (az akadémiák) rendszere: „A szakiskolák és akadémiák keretébe tartozik az egységes tanító- és tanárképzés. ... A jelölt a középiskola elvégzése után a tanítóképzőbe lép. A tanítóképzőben a pedagógiai szakképzettségen kívül az egyes tantárgyak olyan terjedelemben szerepelnek, hogy azok az akadémián a szakcsoportok szerint való képzésnél alapul szolgáljanak. ... [A négyéves tanulmányok és egyéves tanítói gyakorlat, valamint a képesítő vizsga után] az a tanító, aki tovább akar tanulni, az akadémiára megy. Az akadémiai tanárképzés legalább kétéves, [melyet egy gyakorlati év követ]. A tanárképzés főképp a szakcsoportok szerint való kiképzésre fordítandó"[78]- olvasható az „akadémia" terminust a tanítóképzős tradícióktól eltérően használó javaslatban. A ránk maradt szűkszavú jegyzőkönyvek tanúsága szerint a vitázók nem tulajdonítottak ennek különösebb jelentőséget: érdemi kérdésekkel voltak elfoglalva.

Az „új időknek új dalaival" fellépő előadók szinte egységes „kórusát" csak egy disszonáns hang, *Quint József*é zavarta meg. Ő – mintha csak a TITOE-ben évtizedeken át használt standard kottát olvasná – a fontolva haladó „régi nótát fújta": „*Nincs jogunk a múlttal szakítani. A jövőt történeti elemekből kell felépíteni.* A tanítóképzés múltjában rejlő értékek nem mellőzhetők. A végleges szervezést előzze meg 10 évi próbaidő. Ezen időre a vidéki tanítóképző-intézeteket is meg kell bízni a helyi viszonyoknak megfelelő tervezetek készítésével és csakis a próbaidő letelte után, összehasonlítás és egyesítés alapján készítendő el a reformok végleges tervezete. A helyes világnézet kialakításának nem szükségszerű feltétele a tudományos képzés, mert ebben nem az intellektualisztikus elemek a döntők. *A tanítóképző akadémia intézménye eltávolít a gyermek egyszerű lelkétől és elégületlen lelkű tanítókat nevel*"– állította december 7-én, majd a következő ülésen is a hűbelebalázs változtatásoktól óva kollégáit.[79] „A tanítóképzés reformja előtt

[78] MT. 34. évf. 7.

[79] Az akkor már Zigány Zoltán által szerkesztett „Néptanítók Lapja" tudósítása szerint: „*Quint* József képezdei igazgató nem híve a gyors átalakulásnak. Tíz-húsz év próbaidőt javasol a végső átszervezés előtt. (Európa meg fog állni, s a világért sem söpri el az apácazárdák növendékei által túlzsúfolt, osztatlan iskola-putrikban nevelt új nemzedéket *Szerk.*) Történeti elemekből kell a jövőt felépíteni. Büsmagyar kiszólásait s hazafias fájdalmait a többség kelletlenül, s nagy ellenérzéssel hallgatta" – írta az elfogulatlansággal nem vádolható tudósító. (*A tanító* 1918/50–51. 26.)

[előbb] a mai képzés alapos és részletes kritikáját szeretné hallani" – hangsúlyozta – szakmai szempontból az átgondoltság igényével, politikai megfontolásokból pedig időhúzásra játszva – a budai igazgató.[80]

A létező intézmények megőrzését kísérelte meg sajátos „átmeneti tervezetében" *Szalatsy Richárd* is. A tanítóképzés átszervezésének sürgősségére hivatkozva azt javasolta, hogy ne várják meg az új 5 osztályú középiskola kiépülését, hanem „a tanítóképző intézetbe történő felvétel feltételéül addig is a mai középiskola 6 osztályának elvégzését" tegyék. „Ezzel a mai tanítóképzésünk két legsarkalatosabb hibája, nevezetesen hogy a jelöltek nagyon fiatalon és alacsony alapképzettséggel kerülnek a tanítóképzőbe, eliminálhatnék. Ez az átmeneti képzés olyképpen történnék, hogy tanítóképzésünk mai keretei nagyjában megmaradnának, a képzés továbbra is 4 évfolyamú volna, de az alsó 2 évben túlnyomóan a közismereti tárgyak dominálnának s egyben a második év végén be is fejeződnék ezek tanulása, s a jelöltek az érettségi vizsgának megfelelő vizsgálatot tennének. Ilyképpen a felső 2 év túlnyomóan a pedagógiai képzést szolgálná" - vázolta december 20-án elképzelését Szalatsy Richárd.

1919. január 3-án azután – a többség által elfogadott 8+3+4-es képzési struktúra sajátos variánsaként – maga is „tanítóképző akadémiai" képzést vázolt: „a tanítóképző akadémiában... minden jelölt minden tantárgy tanítására képeztetik és képesíttetik, azonban a jelöltek előkészíttetnek a szakszerű tanításra is. A kiképzés az alsó 2 évben általános irányú, utána a jelöltek a középiskola 5. osztályával minden tekintetben egyenlő értékű vizsgálatot (érettségit) tesznek s ez alapon az egyetem bármelyik fakultására beiratkozhatnak. A 3. és 4. évfolyamon a képzés szaktudományi irányú: a 3. évben minden tantárgy a 4. évben a választandó szaktárgyak tanítására történik a kiképzés. [Utóbbi szempontjából] felmerül a kérdés, hogy a kiképzés 3 vagy csak 2 főirányban történjék-e? A szociáldemokrata párt ti. az utóbbit kívánja; a másik eldöntendő kérdés az, hogy 4 évi gyakorlat után legyen-e még gyakorlati év ..., [s hogy] a képzés és képesítés állami legyen-e?" – sorolta a megválaszolandó kérdéseket az előadó, ám a vita s a döntés az idő hiányában „a következő értekezletre maradt."[81]

Forrásainkból nem derül ki, hogy sor került-e január hónapban a tervezett további értekezletekre, s az sem, hogy születtek-e határozatok azokon. Ez kevéssé valószínű, mivel a TITOE aktív tagjai közül többen másfelé tájékozódtak: Palágyi

[80] MT. 34. évf. 21., 24. (Kiemelés tőlem – D. P.) Quint Józsefet közelről ismerte *Molnár Oszkár,* akinek naplójegyzeteiben olvashattuk: „Harcos, kemény egyéniség. A vitákon és ankétokon félelmetes volt párját ritkító nyugalmával. Mikor mások a viták hevében, izgalomban égtek, és régen elszólták magukat, túllőttek a célon, ő látszólag a legnyugodtabban, legtárgyilagosabban fejtette ki a maga, és cáfolta meg a mások érveit". (Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kara Könyvtára, Zs. Molnár Judit adománya, I. 8.) Lásd továbbá: *Quint* 1942. 76–83.; *Farkas D.* 1969/2. 235.

[81] MT. 34. évf. 25–26.

Lajos, Keszler Károly, Szalatsy Richárd, Vígh József, Lechnitzky Gyula és mások már *1919. február 22-én hivatalosan is megalakították a Magyarországi Tanítók Szakszervezete Tanítóképző-intézeti Szakosztályát*.[82] Ennek alapszabályzata a tagok számára kizárta a más érdekképviseleti szervezetben való részvételt, s egyben előírta a szociáldemokrata párttagságot. Szűkszavú híradásokból az is tudható, hogy *április 12-én a TITOE 16 tagja Mohar József alelnök vezetésével kimondta az egyesület feloszlatását is.*[83] Nagyon valószínű tehát, hogy a TITOE vitái átmenetileg megszakadtak, s így a fentiekben idézett álláspontok a forradalmak alatt – legalábbis ebben a körben – nem változtak.

Ezért összegezésül megállapítható, hogy 1918–1919. évek e néhány hónapjában a tanítóképzős tanárok körében dominánssá vált irányzat képviselői *a képzés idejének 12 évről 14-16 évre való felemelését, az általánosan művelő és a szakképzési szakasz valamelyes elválasztását kívánták, egy olyan új intézményben, amely felsőfokú szakiskolaként (akadémiaként) növendékeit a szakirányú (egyetemi, tanárképző akadémiai) továbbtanulás szempontjából a középiskolai végzettséggel egyenértékű – sőt: további évfolyamok elismerését ígérő – tanítói képesítő bizonyítványhoz juttatta volna.* [Arról nem nagyon vitatkoztak, hogy a tanulmányok valamilyen fázisában feltétlenül érettségizzenek-e a növendékek. Farkas Sándor tervezetében nem is említette az érettségit, sőt, kifejezetten lehetővé kívánta tenni, „hogy az alsó-fokú szakiskolából az arravalók, a középiskola nélkül

[82] Új Korszak, 8. évf. 5. sz. (1919. március 7.) 4.

[83] 1919. április 12-én – Mohar József alelnök javaslatára – kimondták a TITOE feloszlatását, ezzel megelőzve annak adminisztratív megszűntetését, mivel április 15-én, a KN 77011/1919. sz. rendeletével feloszlatták, az akkor még létező középiskolai tanáregyesületeket. Mohar József, az ellene irányuló fegyelmi vizsgálat során 1920. február 24-én Scherer Sándor főigazgató kérdésére: „A Tanítóképzőintézeti Tanárok Egyesületét Nagy László idejében, vagy mint alelnök mondta ki a feloszlatását?" Mohar azt válaszolta, hogy „az egyesület a népbiztosság rendeletére, Nagy László lemondása után, körülbelül április hónapban az én alelnökségem alatt, miután más alelnök nem volt, mondta ki feloszlatását". (MNL OL K 502-1920-5-23251.) *Egyéb források híján nem tudhatjuk, hogy vajon Farkas Sándornak és kartársainak a szándéka szerint, egyeztetetten történt-e ez az önfeloszlatás, vagy Mohar József és kisszámú kollégája kezdeményezésére történt ez.* Az utóbbit valószínűsíti, hogy a már akkoriban is szakfelügyelőként a minisztérium háttérintézményében dolgozó Scherer Sándor kérdése arra utalhat, hogy nem tudott a KN osztályvezető ilyen szándékáról, s ezért firtathatta, hogy vajon az akkor már szintén vizsgálat alá vont Nagy Lászlót, vagy Mohart terheli a felelősség a történtekért. Ellenben a KN tanítóképző ügyosztályán segédkező Keszler Károly részvétele, s a szakszervezeti fórumokon Farkas Sándor melletti fellépései inkább arra utalhatnak, hogy az ügyosztályvezetés tudtával került sor a feloszlatásra. Ez esetben Scherer Sándor kérdései a bűnbakképzés részét képezhették. Ahogy – az alábbi V.3.1.2. fejezetből kitűnik – a vizsgálat befejeztével Mohar Józsefet terhelő tényként utaltak a TITOE megszűntetésére. Az „Új Korszak" 1919. június 6-i számának tudósítása szerint a szervezet vagyona is a szakszervezet szakosztályához került. (RL C/39. 22. a.; *A tanítóképzés* 1919. 70–71.; *Hivatalos Közlöny,* XXVII. évf. 20. sz. 176.; *Népkultúra,* I. évf. 2. sz. 3.; *A tanítóképző-szakosztály* 1919/12. 4.)

is bejussanak a szakiskolákba (a tanítóképzőbe is – D. P.)"[84] Nagy László sem tért ki a kérdésre,[85] így erről csak Dékány Mihály és Szalatsy Richárd értekeztek: érettségivel képzelték az új tanítóképző alsó évfolyamainak lezárását.]

Szalatsy Richárd „átmeneti javaslatán" kívül, csak kevés utalást találunk arra, hogy vajon milyen elképzelésekkel rendelkeztek saját intézményeik perspektívájáról. Valószínű, hogy jövőjüket továbbra is a 4-5 évesként elképzelt immár magasabb előképzettségű, s idősebb növendékekkel foglalkozó tanítóképző akadémia tanáraiként tételezték. Erre utal az a körülmény is, hogy az ez ügyben rájuk nehezedő, s már a gyűléseiken is megjelenő intenzív nyomás ellenére sem tették magukévá *a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének kultúrprogramjában* foglaltakat mely szerint: „*A tanítóképző-intézet 3 évfolyamú szakiskola, amelyben középiskolát végzett (érettségit tett) ifjak vehetők föl.* A tanítóképző-intézet fölé, mint annak szerves folytatása állítandó a középiskolai tanárképző intézet."[86] Nem akceptálták *a Keresztény Szocialista Tanítók Szakszervezetének* „kultúrprogramját" sem, mely szerint „*a tanítóképzés továbbfejlesztendő főiskolai jellegűvé*".[87] Ez esetben ugyanis a tanítóképző felsőfokú szakiskolává, főiskolai jellegű intézménnyé vált volna, – olyanná, mint az éppen 1918. december 6-án főiskolává átszervezett polgári iskolai tanárképző[88] – ahol a tanároktól tudományos fokozatot vártak el, s a rövidebb képzési idő miatt értelemszerűen kevesebb pedagógust foglalkoztathattak volna...

A létező, némiképp – már csak az idősebb és képzettebb diákság okán is – reformált,[89] ugyanakkor kedvezőbb fizetési kondíciókat biztosító tanítóképző le-

---

[84] MT. 34. évf. 6.

[85] Az évtizedes viták során oly sarkalatosnak látszó érettségi kérdésének a tájékozottabb Nagy László és Farkas Sándor részéről való negligálása talán azzal magyarázható, hogy az ilyen vizsgálat eltörlésére számítottak, ami május 12-én a KN 30. számú rendeletével be is következett. (*Pongrácz szerk.*, 1919/III. 106.)

[86] Új Korszak. 7. évf. 16–17. sz. (1918. december 20.) 4.; *Migray,* 1919. 122–124. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[87] Az 1918. december 22-i nagygyűlésen elfogadott programban azt is leszögezték a keresztényszocialista tanítók, hogy „az egyetem megnyitandó a tanítóképzőt végzett növendékek előtt is". (*Szakszervezetünk* 1919/2. 23. Kiemelés tőlem – D. P.)

[88] *Simon,* 1979. 173.

[89] Ebből az időszakból nagyon kevés dokumentum maradt fenn napjainkig. Ezek egyike az állami elemi népiskolai tanító/nő/képző intézetek tananyagának fölülvizsgálatára szólított fel: „Tekintettel azokra a mélyreható változásokra, amelyek a legújabb időben úgy az állami, valamint a társadalmi élet viszonylatában bekövetkeztek, szüksége mutatkozik annak, hogy... az elemi iskolai tanító és tanítónőképző intézetek egyes osztályai részére tantervileg magállapított tananyag a megváltozott közviszonyokhoz képest módosuljon. Ezért felhívom Címet [az intézménytípus szakfelügyelői hivatalát], hogy különösen az olvasókönyvek anyagának továbbá a történelemnek, alkotmánytannak és földrajznak, de ezen felül a Cím által szükségesnek vélt más tantárgyaknak tanítására nézve is tegyen iskolai osztályonkénti kimutatással konkrét javaslatot arra nézve, hogy milyen új és módosított tananyag lenne a... tanításba bevezetendő, s a jelenlegi tan-

beghetett az állami képzőkben alkalmazottak előtt azokon a téli napokon is, amikor „státusrendezésük" ügyében ismételt emlékiratokkal ostromolták a megfelelő kormányszerveket.[90] Azt kérték, hogy „a közalkalmazottak ellátása ne a régi feudális mértékek, hanem az új korszak alaptételei: az egyenlő elbánás elve szerint, az életstandard egyetemes megállapításának, *a munka szociális jelentőségének* nyilvántartásával történjék." Márpedig „a tanító és nevelő munka jelentőségét legjobban az a határozott irány mutatja, amellyel az új Magyarországot meg akarjuk alapozni: *a jövő generáció gondolkodásmódjának teljes átalakítása, a tartalmasabb, igazabb, szociális tartalmú életre való ránevelés* [Sic!]: másoldalról *a nemzet mindama rétegeinek, amelyek együttvéve a dolgozó lakosságot jelentik, mindezeknek az új állami élet tartalmához illő átnevelése, eszméltetése, – valljuk, elsőrangú tanító és nevelő munka*. Jelentősége és értéke tehát ma egyenesen minden más szellemi munka felett álló!" – írták némi szakmai sovinizmussal, vagy agitatív túlzással bérköveteléseik alátámasztására.[91] Az új hatalom eminens érdeke a társadalom reszocializálása, márpedig ebben kulcsszerepet játszhatnak a tanítók, s még inkább a képzésükkel, továbbképzésükkel foglalkozók, akik készek az új feladatra, még akkor is, ha számukra nem volt (nem is lehetett?) teljesen világos, hogy vajon milyen irányba is fejlődik tovább ez a korábbi sarkaiból kifordult világ.

Decemberi értekezleteik igen szűkszavú jegyzőkönyveiből is érezhető néha a képzős tanárok jövővel kapcsolatos elképzeléseinek sokfélesége. A szocialista küldöttek és a velük szimpatizálók felszólalásai, *Quint József* igen tartózkodó hangvételű reflexiói mellett[92] a legplasztikusabban ez akkor jelentkezett, amikor az Országos Radikális Párt oktatói szakosztályát képviselő *Nemes Lipót* felszólalásában utalt, „a magyar társadalomnak *a kommunista irány felé* való hajlására", s ezért tanulságosnak tartotta volna „a szovjet kormány oktatási rendeleteinek tanulmányozását." Mire *Gerencsér István,* a budapesti VIII. kerületi tanítónőképző igazgatója leszögezte, hogy „a magyar nemzet kulturális fejlődésének eszméit *a nyugati szilárd alapokon nyugvó demokratikus társadalomban* fogja találni, tehát vessük tekintetünket nyugat felé."[93]

Nem tudhatjuk, hogy a jelenlévők közül vajon hányan osztották az előbbi, s hányan az utóbbi megközelítést, az viszont kétségtelen, hogy Gerencsér igazgató egy korábbi javaslatát vita nélkül elfogadták a gyűlés résztvevői. December 13-án

---

anyagnak, mely részei lennének ... elhagyandók ..." – írták a VKM illetékes osztályának munkatársai 1919.01.10-én. (Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára, K 502-1919-7-5-5245)

[90] MT, 34. évf. 32–39.; RL C/39. 26. cs. 411., 415., 425–426., 438–440. Nem tartozik szorosan vett témánkhoz, ezért csak megemlítjük: a forradalmak alatt a pedagógusok bérkérdéseiről előbb az 1918:VIII. néptörvény, majd a Forradalmi Kormányzótanács XCI. számú rendelete intézkedett.

[91] MT. 34. évf. 33., 34–35. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: *Javaslat,* 1917. 311–313.

[92] Motívumairól lásd: *Quint J.* 1926/5–6. 13–15.

[93] MT. 34. évf. 27–28. (Kiemelés tőlem – D. P.)

azt indítványozta ugyanis, hogy a TITOE „1. hívja fel az ... összes tagokat, hogy ahol csak lehetséges*, hirdessék és hangoztassák a magyar fajiságunk érzésének és ébrentartásának további szükségességét, s azt, hogy a magyar nép önként semmiféle jogáról le nem mond*; 2. hogy keresse meg az Egyesület a vele összeköttetésben állott külföldi tanítóképző-szervezeteket egy-egy objektíven megírt memorandumban, amelyben felvilágosítást ad a magyarságra szórt vádak alaptalanságáról, s amelyben tiltakozik az ország területi épségének igazságtalan megcsonkítása ellen."[94] S ha a szovjet-orientációra vonatkozóan nem is, abban oszthatták *Nemes Lipót* álláspontját (s illúzióját) a jelenlévők, hogy „*a népnek magasabb kultúrát kell nyújtanunk még akkor is, ha a nép ennek szükségét nem látja be. Ennél fogva adjunk a tanítónak alapos kiképzést, vigyünk be a középiskola felső tagozatába több pedagógiai vonatkozást, adjunk a tanítónak megfelelő általános műveltséget. Az új állam, amely hadseregre nem költ, áldozhat a kultúrára*. Eddig a tanító a község utolsó embere volt, az új Magyarországon ő lesz az első!" S ha ez így lesz, úgy *az* őket kibocsátó „*új tanítóképzőintézet*" – *Nagy László* talán többek által osztott reményének megfelelően – bizonyára „*a Magyar Népköztársaság egyik leghatalmasabb kultúrintézménye" lesz.*[95]

A pedagógusok jelentőségére, „a tanítóság politikai hatalmára" vonatkozó elképzelésük (de csak az) találkozott a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének szervezésére felszólító *Somogyi Béla* véleményével, aki az Új Korszak 1918. december 20-i számában hangsúlyozta, hogy „az iskola mindig politikai eszköz volt a hatalmon lévők kezében. ... Az uralkodó osztályok tiszteletének ápolása, a királyimádat, a fönnálló rend változtathatatlanságában való hit, a nyomorúsággal való megelégedettség, a társadalmi igazságtalanságoknak istentől való rendeltetése, a feudális-kapitalista uralmi rendnek kedvező egész ideológia, az iskolán keresztül vésődik az új nemzedék lelkébe. Amíg belőlünk tanítókból hiányzott a politikai öntudat, addig föl lehetett bennünket használni a saját érdekeinkkel és népünk érdekeivel ellenkező világnézet terjesztésére… Minden erőnkkel azon leszünk, hogy az egész magyar tanítóságot a szociáldemokrata program alapján való szervezkedésnek megnyerjük, mert meggyőződésünk szerint egyedül a szociáldemokrata párt az, amely a társadalom legmesszebb menő kulturális fejlődéséért nemcsak elméletben küzd, hanem az ehhez szükséges anyagi eszközöket is... meg... tudja teremteni a termelőeszközök szocializálása, ... a termelés tökéletesítése, ... valamint a kapitalista termelőrendszer igazságtalan munkanélküli jövedelmeinek a dolgozó társadalom javára való fölhasználása által. ... [M]inket – közoktatókat – az az osztály és az a rendszer fog legjobban megbecsülni, amelynek a legnagyobb szüksége van a jó általános közoktatásra" – állította (a tanítóság szimpátiáját a há-

[94] MT. 34. évf. 24–25. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[95] MT. 34. évf. az idézetek sorrendjében: 28. és 19. (Kiemelés tőlem – D. P.)

rom forradalmi pártnak együtt megnyerni szándékozó Zigány Zoltántól eltérően[96]) Somogyi Béla.[97]

Ugyanazon lapszámban kezdték közölni *a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének kultúrprogramját* is, melyben hangsúlyozták, hogy „a közoktatást is a demokrácia szellemében kell átalakítani és a forradalom eszméjének szolgálatába kell állítani. A tudás és műveltség nem maradhat továbbra is a kiváltságos osztályok monopóliuma. ... A közoktatási intézmények, az iskolafajok ne tagozódjanak a társadalmi osztálykülönbségek szerint, hanem egységes közoktatási rendszert alkossanak, amelynek mindenki számára kötelező alapja az egységes és általános népiskola." Terveik szerint a 6–14 illetve 14–18 éves iskolakötelesek népiskolába, közép- és szakiskolába jártak volna. „Népiskolát – és általában iskolát – csak az állam vagy a község tarthat fönn. ... A népiskolából és egyáltalán minden iskolából ki kell zárni az egyházak mindennemű befolyását, elsősorban a vallásoktatást. A vallásoktatás a szülők magánügye, amelyet egyházaikkal intézhetnek el. Az összes iskolákban az eddigi vallástan helyett felekezetek fölé emelkedő erkölcstant kell tanítani, melynek alapelvei: a természeti és társadalmi jelenségek tudományos alapon való ismertetése, az egyéni és társadalmi igazságosság szeretete, a felekezeti és nemzeti ellentétek kiküszöbölése, a népek kölcsönös megértésén és megbecsülésén alapuló béke, a demokratikus köztársasági elvek és intézmények megértése és szeretete, a köztulajdon megbecsülése, a magánérdeknek a közérdek alá való rendelése, a politikai elnyomás és gazdasági kizsákmányolás minden formájának elítélése" – rögzítették a dokumentum összeállítói.

Elképzelésük szerint, *a népiskola 8 évfolyamúra tervezett alsó tagozatán a néptanítók oktattak volna, kiknek „képzése és képesítése kizáróan az állam joga és kötelessége". Az érettségizettek számára 3 évfolyamú szakiskolaként elképzelt tanítóképző intézetnek a középiskolai tanárképző intézet adta volna „szerves folytatását".*[98] „A tanító növendékek minden szükségletéről..., a végzett tanítók elhelyezéséről vagy – míg erre sor kerül – más módon való ellátásáról" az állam gondoskodjék követelték, kikötve a tanítók nyilvános pályázat útján való kinevezését

[96] „Eddig csak a három forradalmi pártnak, ti. a szociáldemokratáknak, a Károlyi-pártnak és az országos radikális pártnak kultúrprogramja elégítheti ki a tanítóság törekvéseit s ezért mi csakis ezek részére óhajtjuk a tanítóság bizalmát megszerezni" – írta a Néptanítók Lapjának vezércikkében 1919. január 2-án *Zigány Zoltán*. (52. évf. 1. sz. 1.)

[97] Új korszak. VII. évf. 16–17. sz. 2.

[98] A szocialista tanítók szakszervezetének vezetői közül többen rövidesen a közoktatásügyi népbiztosság munkatársaivá lettek. *Fogarasi Béla* a felsőoktatási politika irányítójaként – a tanítóképzőt végzettek számára is felcsillantva az egyetemi továbbtanulás lehetőségét – leszögezte: „a főiskolák minden kiváló tehetség számára megnyitandók, és [a népbiztosság] a főiskolákra való alkalmasságnak sokkal nagyobb biztosítékát látja oly előkészítő tanfolyamban és felvételi vizsgában, mely az illető speciális főiskola igényeihez van szabva, mint a középiskolai vizsgák formalitásához való ragaszkodásban." A Tanácsköztársaság utolsó napjaiban lehetővé tették a középiskolai végzettség nélkül a középiskolai tanári pályára rendelkezők számára, hogy felvételükről egy szóbeli kollokvium nyomán döntsenek. (*Ladányi,* 1970. 97–98.)

s azt, hogy „a néptanító semmiféle felekezetnél fizetéssel vagy bármi címen való javadalmazással egybekötött munkát nem vállalhat."[99]

A szocialista tanítók szakszervezete akkor még csak hatalom közeli helyzetben volt (s korántsem monopolhelyzetben[100]). Pozíciójuk hamarosan változott: 1919. január 22-től a szociáldemokrata tanár, Kunfi Zsigmond lett az 1919: V. néptörvénnyel különválasztott közoktatásügyi minisztérium irányítója, s vezetőjük Somogyi Béla pedig – ha rövid ideig is – a tárca államtitkáraként[101] kísérelhette meg elképzelései megvalósítását.[102]

[99] Új korszak. VII. évf. 16–17. sz. 3–4.; *Migray,* 1919. 115–125.

[100] A Keresztény Szocialista Tanítók Szakszervezetének 1918. december 22-i nagygyűlésén például *Moravecz Lajos* elnök megnyitójában az hangsúlyozta, hogy „*magyar nemzeti és valláserkölcsi alapon állnak és ezen az alapon akarnak dolgozni és nevelni.* A szociáldemokraták ateista és terrorisztikus szervezetébe nem léphetnek be azok, akiknek más a világnézetük. A mai tudományban nincs hit, az oktatásban nincs erkölcs, ezért ütötte fel a fejét az anarchia." Mindazonáltal a szervezet kultúrprogramját ismertető *Zibolen Endre* szavaiból kitűntek reformelképzeléseik rokon vonásai is: nyolcosztályos kötelező mindennapi iskolát, egységes – és az alapfokú oktatáshoz hasonlóan – ingyenes középiskolát, *a tanítóképzés „főiskolai jellegűvé fejlesztését*" követelték a kereszténységszocialista tanítók is. (Néptanítók Lapja, 52.évf. 2. sz. 8.; *Szakszervezetünk* 1919/2. 22–23. Vö.: *Nagy J.* 1911/7. 243–245.)

[101] Somogyi Béla a Tanácsköztársaság kikiáltása után távozott posztjáról, munkatársa utólagos beszámolója szerint azért, mert „nem vállalt közösséget azokért, amik ezentúl következnek". (MNL OL K 46-605. f. II/5. TAGYOB)

[102] 1918. december 30-án a régi képviselőház tanácskozó termében 3226 budapesti és 1758 vidéki tanító képviseletében gyűléseztek a szocialista tanítók, melyen „minden vita nélkül egyhangúlag" elfogadták a programtervezetet és *Somogyi Béla* előterjesztésére határozati javaslatot fogadtak el a „haladéktalanul megvalósítandó" követelésekről: az iskolák államosításáról, az iskolai hitoktatás megszűntetéséről, a VKM szétválasztásáról és „a közoktatásügyi minisztérium élére dilettáns és konzervatív férfiak helyett szociáldemokrata szakemberek állításáról" és más ügyekről. A határozatot küldöttség vitte Károlyi Mihályhoz, aki az állam és az egyház szétválasztását illetően – az ország katolikus többségére tekintettel – türelemre, s a vonatkozó nemzetgyűlési határozat megszületésének kivárására kérte őket. (Néptanítók Lapja, 52.évf. 2. sz. 9–11.)

II. A tanítóképzés ügye országos szinten a Magyarországi Tanácsköztársaság idején

Kötetünk II. fejezetében – egy az iskolák vallásos világnézeti nevelésével kapcsolatos történeti visszatekintés után – a „politikai felhőrégió": a Közoktatásügyi Minisztérium, a Közoktatásügyi Népbiztosság, s ezek tanítóképzővel foglalkozó ügyosztályának, valamint a tanítóképző intézeti tanárok, diákok szervezeteinek, és a hozzájuk sok szállal kötődő gyermektanulmányozóknak néhány törekvéséről, intézkedéséről próbálunk képet adni, fontos, eddig ismeretlen, vagy legalábbis publikálatlan levéltári források közzétételével. A következő fejezetekben azután arra teszünk majd kísérletet, hogy a rendkívül hiányos, töredékes korabeli források összerendezésével mozaikszerű, vázlatos képet adjunk arról, hogy vajon miként élhették át az 1918/1919. tanévet egyes, állami és egyházi intézmények, diákjaik és tanáraik?

1. Az előzményekről röviden: harc az iskolai kötelező hitoktatás, vallásos nevelés fenntartásáért/megszüntetéséért a Tanácsköztársaságot megelőző években

Egy a VKM-ben Sztankó Béla igazgató által 1920 elején készített összesítés szerint a Magyarországon 1914-ben működött 91 tanító(nő)képzőből 30 volt állami (33%) s 61 felekezeti (67%).[103] A tanító(nő)képzők kétharmadának tehát egyházi fenntartója volt, s emellett a törvény által előírt vallásos és hazafias nevelés jegyében az állami tanító(nő)képzőkben is kötelező hit- és erkölcstan oktatás, s némelyikben még kántorképzés is folyt, az érintett felekezetek irányításával, hitoktatóik bevonásával.[104] Iskolakötelezettségének a magyarországi gyermekek többsége is egyházi népiskolákban tett eleget. Így az államnak fontos volt, hogy milyen színvonalú, szellemiségű iskolákban tanítják őket, s hogy a magyar államhoz lojális alattvalókat/polgárokat nevelnek-e. Köztudott szállóige volt már akkoriban, hogy „amilyen a tanító, olyan az iskola". Ezért a mindenkori magyar állam felügyelte, szabályozta, s lehetőségeihez képest támogatta is az egyházi tanító(nő)képzőket.

---

[103] RL C/39 27. cs. 597–605.

[104] *Tanterv* 1911. 5. A különböző fenntartású képzők növendékeinek vallási összetételéről lásd: *Donáth P.* 2008/I. 9–15.

A fizetéskiegészítő államsegélyben részesülő egyházi képzők számára 1909-től kötelező volt az állami tanterv használata.[105] A tanítói oklevélre jogosító képesítővizsgákra az egyházi képzőkben is csak a VKM által delegált képviselők aktív részvételével kerülhetett sor. Ez a – téma kiváló szakértője szerint e tekintetben akkoriban – „liberális és konzervatív magyar állam" és az érdekelt egyházak közötti szoros együttműködést kívánt, amely vitákat is generáló helyzetek sorát produkálta az iskolaállítást, az iskolafinanszírozást, a tanügyigazgatást s a tanítóképesítést érintően.[106] Az 1918/1919. évi forradalmakat megelőző negyedszázadban az állami befolyás fokozatosan nőtt ebben a szférában is, ami a felek között feszültséghez is vezetett, de a tanítóképzést érintő ügyekben ez inkább – a gyakran jelentős – részletekre vonatkozott, s nem a nevelés vallásos-világnézeti tartalmára. A századfordulótól a magyar politikai életben is hangját hallató, s idővel a tanítók körében is szervezkedni próbáló szociáldemokrácia, s az általuk képviselt szocialista világnézet megítélésében, a vele való szembehelyezkedés szükségességével a dualista magyar kormányok s az egyházak egyetértettek, a kezelésével kapcsolatos némi hangsúlykülönbséggel.[107]

Ennek jeleként *Csernoch János* hercegprímás az *1914. májusi* költségvetési vitában felvetette: „*Újabban...,* mikor úgy a társadalom, mint az állam, minden lehetőt elkövetnek, hogy ifjúságunkat erkölcsi és testi tekintetben is a különböző romboló áramlatokkal szemben megvédelmezzék, egy veszedelmes áramlat keletkezett az országban. Éppen azok köréből indult ki, akikre a nemzet, vagyis jobban mondva a szülők rábízták gyermekeiknek nevelését, és akik, mint *népnevelők nem átallják hirdetni azt a tant, hogy a vallást ki kell küszöbölni az iskolából. ...* Az a laikus morál, amelyet sürgetnek, és amelynek tanítását követelik az iskolákban, egy lehetetlen valami, amely eddig mindenütt csődöt mondott, és látjuk, hogy legújabban Franciaországban is, ahol behozták, bukás előtt áll. A vallásnak elhallgatása vagy mellőzése ezen a téren már egyenlő a vallásnak tagadásával és nem lehet más vége, mint az illető nemzet bukása. ... *Ez... hatalmi kérdés*. Szabadkőműves páholyokból indult ki és adatott ki a jelszó, ezt kapták fel *a szabadgondolkozók*, az ún. úttörők, *és a szociáldemokraták,* és *azt gondolják, hogyha a nép szívéből ki fogják irtani a hitet, akkor ez a nép biztosan fogja követni az ő táborukat, és ők a nép segélyével kezükbe fogják ragadni a hatalmat.* Ennek útját kell állni, mert *a társadalom és az állam csak addig állhatnak fenn, amíg a vallásos alapon nyugszanak* és fenntartják azokat az ezeréves tradíciókat, különösen nálunk Magyarországon, amelyeken az állam ezer év óta nyugszik" – fejtegette a hercegprímás.[108]

---

[105] *Tanterv* 1911. IV.

[106] *Nagy P. T.* 2000/1. 158–159.; 2000. 49–100.

[107] A századfordulótól 1914-ig terjedő időszakra vonatkozóan lásd: *Donáth P.* 2008. 241–243.

[108] *A nyelv és vallásoktatás* 1914/22. 5. – A hercegprímás ösztönzésére 1914 júniusában az Országos Katolikus Tanügyi Tanács is foglalkozott a kérdéssel. *Giesswein Sándor* elnök, országgyűlési

1914. május 5-i képviselőházi reflexiójában *Jankovich Béla* megjegyezte: „meglep, ha ma egyes egyesületekben és különböző társadalmi körökben azzal a tendenciával találkozunk, hogy az összes iskolát államosítsuk,[109] és a vallásoktatást teljesen kizárjuk. Nem akarom vizsgálni, hogy mennyiben jogosult ez a felfogás elvi szempontból, vagy sem. Itt a különböző álláspontokon állókat annyira elválasztja a világnézetben rejlő különböző felfogás, hogy ezen kérdések felett vitatkozni egyáltalán nem lehet, de ennek nem is volna helye itt ebben a Házban. Én kizárólag a célszerűség szempontot nézem..., hogy ez hogyan van másutt, és különösen hogyan áll a vallásoktatás ügye Közép-Európában, pl. a középiskolákban. Valóban mindenütt *a kontinensen körülbelül olyan mértékben tartanak vallásoktatást, mint ahogy ez nálunk történik*. Franciaországot kivéve és talán Svájcnak a francia kantonjait, ahol a vallásoktatás fakultatív. Ezt látva,... *mi okból haladjunk más úton éppen mi?* De ez a törekvés különben is ellentétben áll az eddigi tapasztalatokkal,..., hogy ott, ahol a kulturális munkában részt vesznek a felekezetek, egymással versenyre kelnek, hogy ki képes nagyobb mértékben a kulturális ügyet előmozdítani. Ennek folytán *sem kulturális, sem társadalmi szempontból, sem a felekezeti béke fenntartása érdekében nem tartom helyesnek, hogy ezt a kérdést itt már felvessük és ennek folytán határozottan kijelentem a kormány nevében is, hogy amennyire ilyféle tervek megvalósítására egyesek törekednének, azokkal a leghatározottabban fogok szembeszállni*" – deklarálta a miniszter, s a felsőházi tárgyalás során reflexió nélkül hagyta Csernoch hercegprímásnak az ilyen pedagógusok „iskolából való kitiltására" vonatkozó felhívását.[110]

A rövidesen kirobbant I. világháború következtében változott a helyzet: az oroszországi forradalmak éreztették hatásukat Budapesten is. *A Mester utcai női felsőkereskedelmi iskola 1917. december 22-i értekezletén a tanári testület elhatározta, hogy* „a székesfőváros tanügyi ügyosztályánál, s a fővárosi felsőkereske-

képviselő „megnyitójában foglalkozott azzal az áramlattal, mely az iskolából száműzni akarja a vallásoktatást. *Ez az irányzat végeredményben odavezetne, hogy a tanítás a tiszta materializmus szolgálatába kerülne*" – olvashatjuk a *Néptanítók Lapja* tudósításában, melyben azt is közölték, hogy a jelenlévők úgy határoztak, hogy az Országos Katolikus Nagygyűléssel együtt megrendezendő országos közgyűlésük „legfontosabb tárgya a hitoktatásnak pedagógiai nézőpontból való" megközelítése lesz. (*Az Országos Katolikus* 1914/24. 8. Kiemelés a szövegben s a jegyzetben egyaránt tőlem – D. P. Vö.: *Hermann E.* 1973. 480–481.; *Gergely J.* 2004. 44–48.; 2007/3. 125.)

[109] Egyházi körökben is előfordult az iskola szerepének más megítélése. *Baltazár Dezső* tiszántúli református püspökké avatási beszédében 1911-ben kifejtette: „Korunk egyik legaggasztóbb jellemvonása, hogy *a hit ahelyett, hogy a legtermészetesebb világát, az egyéni meggyőződést mélyítené,* magasítaná, gazdagítaná*, inkább intézményszerű külső életet él. Bemegy pártos tényezőnek a társadalmi, politikai küzdelmekbe s az iskolákat a felekezeti érdek Erisz-almájáért állítja versenybe. Ez a fő indoka annak, amiért én az iskolák államosításának vagyok híve.* A különböző egyházaknak nem az a hivatásuk, hogy már az iskolákban kezdjék megvonni s kint az életben mélyíteni a felekezeti gyűlölködés átkait". (Idézi: *e. j.* 1919/11. 2. Kiemelés tőlem – D. P. Álláspontjához lásd: *Gergely J.* 2004. 88–95.)

[110] *Kőrösi H.* 1914/22. 11–12.; *A nyelv és vallásoktatás* 1914/22. 5–6. (Kiemelés tőlem – D. P.)

delmi iskoláknál *a hitoktatás megszűntetését indítványozza, és* az indítványhoz *csatlakozásra felszólítja az összes fővárosi felsőkereskedelmi iskolákat".*[111] Az erről szóló jegyzőkönyv kivonatát Ottinger Gyula hitoktató 1918. február 20-án megküldte a hercegprímásnak, kérve, hogy „méltóztassék sürgősen lépéseket tenni".

Csernoch János 1918. március 7-én fordult – a VKM-et akkor ideiglenesen irányító – Eszterházy Móric tárca nélküli miniszterhez: „Ez a határozat ellenkezik az 1868. évi 38. törvénycikk szellemében kiadott 1894. évi 13033. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelettel, amely a vallás és erkölcstannak a felsőkereskedelmi iskolákban heti 1 órában való tanítását előírja. *Az igazgató és a tantestület kötelessége a tanulók valláserkölcsi nevelésében közreműködni,* és a hitoktatót fontos hivatalában támogatni. Szomorú jelenség ezért, hogy a Mester utcai felsőkereskedelmi iskola tantestülete nemcsak *elhanyagolja… kötelességét,* hogy a valláserkölcsi nevelést elősegítse, hanem egyenesen állást foglal a hitoktatás ellen, *sőt a hitoktatás ellen izgat,* mert határozatát más intézetek tantestületével is közli csatlakozás végett. Ezzel… *a fennálló törvényes intézkedések ellen lázad,*[112] amelyeknek bírálata semmiképpen sem tartozik a hatáskörébe. … A felekezeteken felülálló, általánosan elismert erkölcsi törvények nincsenek. Akik a felekezeteken kívül állnak, azok maguk alkotják maguknak az erkölcsi törvényeket…, annyiféle az erkölcs ahány ember van. *Ha valaki őszintén akarja az emberekben az erkölcs egységességét megteremteni, akkor a pozitív vallás álláspontjára kell helyezkednie,* mert a pozitív vallások erkölcsi szabályai nagyban megegyeznek. Az általános erkölcsi szabályok relatív értékűek, emberi tekintélyen alapulnak, s így nevelő hatásuk nincs. Ha tehát a székesfővárosi felsőkereskedelmi iskolák tanszemélyzetének világnézeti álláspontjára helyezkedünk, akkor sem tudunk a felekezetek vallástanánál jobb erkölcsi kódexet az ifjúság kezébe adni. Az indítvány természetesen *az orosz forradalom hatása* alatt született, amikor *a nem keresztény és szabadgondolkozó,* sőt, jelentékeny részben *szabadkőműves tanférfiak az ő világuk elérkeztét üdvözölték*, amely a felekezeti és nemzeti különállások

[111] PL Csernoch cat. 41. 3392/1918. június (Kiemelések tőlem – D. P.)

[112] A hercegprímás ilyen minősítése mindenképp túlzó volt, (hiszen a női felsőkereskedelmi iskola tanárainak levele aligha minősíthető „erőszakos fenyegetésnek") s lényegében feljelentéssel érhetett volna fel. Arra utal, hogy kész lett volna az állam súlyos eszközeit is igénybe venni, vagy legalábbis elriasztásul kilátásba helyezni a számára nemkívánatos kezdeményezés letörésére. Az akkor hatályos 1878:V. tc. IV. fejezet 152. §-a szerint ugyanis „a lázadás, csoportosulás, melynek célja… a magyar kormányt erőszakkal, vagy veszélyes fenyegetéssel hivatásának szabad gyakorlatában akadályozni, vagy valaminek elhatározására, valamely intézkedésre, vagy valaminek elhagyására kényszeríteni: lázadás bűntettét képezi és tíz évtől tizenöt évig terjedhető államfogházzal büntetendő". A 156. § szerint, „a lázadás előidézésére létrejött szövetség, ha bűntett véghezvitelére előkészületi cselekmény nem követtetett el: egy évtől három évig terjedhető fogházzal, ellenkező esetben pedig két évtől öt évig terjedhető államfogházzal büntetendő". (*A magyar büntető* 1909. 140–141.)

megszűntetésével, az általános emberi alapokon megteremti a békét. Azóta megtapasztaltuk, hogy az általános emberi szempontok milyen boldogságot teremtettek Oroszországban. A laikus morál csődjét régen megállapították a francia iskolák bírálói. Sehol nem nevelték az ifjúságot annyi fanatizmussal, mint Franciaországban. *Az az elem, amely Magyarországon sürgeti a pozitív vallásoktatás kitiltását az iskolából, erkölcsi, nemzeti és faji szempontból dekomponáló* [bomlasztó, züllesztő – D. P.] *elem. Ha idejekorán nem fogja az erőteljes magyar közszellem megfékezni, úgy diluálni* [özönvízszerűen elmosni – D. P.] *fogja a magyar nemzet összes nagy értékeit.* Valóságos blaszfémia [istenkáromlás – D. P.], hogy ezek a minden önfenntartó erőt meglazító elemek a nemzeti, illetve inkább az általános emberi szolidaritás jelszavával jelennek meg. Igen *kérem Excellenciádat, hogy a tantestületeknek az ilyen kérdések hivatalos tárgyalását megtiltani, és őket a valláserkölcsi nevelésre, a fennálló törvényes intézkedések alapján utasítani méltóztassék"* – írta a bíboros-hercegprímás, továbbra is abban a meggyőződésben, hogy „ez hatalmi kérdés".[113]

Neményi Imre helyettes államtitkár 1918. június 17-i válaszában – felügyeleti jelentésekre hivatkozva – közölte: „a Mester utcai női felsőkereskedelmi iskola tantestülete a valláserkölcsi nevelés érdekében [Sic!] eddig mindenben megfelelt az 1895. évi felsőkereskedelmi iskolai Szervezet[i Szabályzat] ide vonatkozó rendelkezéseinek éppen úgy, mint minden más felsőkereskedelmi iskolánk. … Ezzel szemben az *a szokatlan indítvány,* amelyet a budapesti IX. ker. Mester utcai női felsőkereskedelmi iskola tanári testületének egyik tagja tett, és amellyel az egész tantestület magát azonosította, *csak egy elszigetelt jelenségnek tekinthető*, amelyhez különösebb következtetéseket fűzni nem volna indokolt. Egyébként is… a dolog természeténél fogva, bármiféle tantervi módosítás csakis a tanügyi kormány jóváhagyásával eszközölhető. Természetes tehát, hogy *amennyiben a hittan tanításának reformálása komoly formában tárgyaltatnék, akkor módja lesz a tanügyi kormánynak a maga álláspontjának érvényt szerezni, amely álláspont csak a vallástanításnak és valláserkölcsi nevelésnek nagyobb megerősítése lehet"* – írta a VKM nevében, illusztrációképpen megemlítve, hogy a polgári iskolai hit- és erkölcstan oktatásának heti óraszámát 1-ről 2 órára emelték.[114] „A felsőkereskedelmi iskolákban a hittan órák felemelésének kérdése szintén csak a tanterv revíziója alkalmával kerülhet tárgyalás alá, amikor Főmagasságod nagybecsű kívánsága figyelembe fog vétetni".[115]

Forrásainkból nem derül ki, hogy Csernoch Jánost vajon megnyugtatta-e a VKM deklarációja, s hogy mennyire sejthette: a valláserkölcsi nevelés mellett hatalmi-politikai megfontolásból is elkötelezett kormányzatot rövidesen forradalmi minisztérium válthatja fel, s hogy november végén maga Neményi Imre is – a

[113] PL Csernoch cat. 41. 3392/1918. június (Kiemelések tőlem – D. P.)
[114] A 70022/1918. számú VKM rendelettel.
[115] PL Csernoch cat. 41. 3392/1918. június (Kiemelések tőlem – D. P.)

VII. kerületi Kertész utcai felsőkereskedelmi iskola tanári testülete által kezdeményezett, s nyugdíjazásához vezető – tiltakozó, ill. sajtókampány[116] célpontjává válik. Utóbbit aligha láthatta előre, de abban biztos lehetett, hogy *a pedagógusoknak döntő szerepe, világnézeti-politikai befolyásolási lehetősége van a jövő nemzedékére, ezért őket célszerű kézben tartani*, s szép szóval, erővel a kívánt irányba terelni.

A pedagógusok jelentőségére vonatkozó meggyőződése találkozott ellenfele, a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének kiépítésére felszólító *Somogyi Béla* véleményével: „*az iskola mindig politikai eszköz volt a hatalmon lévők kezében… [Ám] nem leszünk többé vak eszközei a reakciós és konzervatív irányoknak sem az iskolában, sem az iskolán kívül”.*[117] Beszédének az előző fejezetben idézett részleteivel együtt ismertettük a Magyarországi Tanítók Szakszervezete kultúrprogramjának számunkra érdekes részleteit is. Ezért itt – a kontextus megértése érdekében – csak arra utalunk, hogy követelésük szerint „*népiskolát – és általában iskolát – csak az állam vagy a község tarthat fönn. ... A népiskolából és egyáltalán minden iskolából ki kell zárni az egyházak mindennemű befolyását, elsősorban a vallásoktatást.*[118]

A vallásoktatás a szülők magánügye, amelyet egyházaikkal intézhetnek el. Az összes iskolákban az eddigi vallástan helyett *felekezetek fölé emelkedő erkölcstant* kell tanítani”.[119] A felsorolt „haladéktalanul megvalósítandó” követelésekről, a

[116] A Fővárosi VII. Kerületi Kertészutcai Községi Felső Kereskedelmi Iskola tanárainak 1918. november 21-i értekezletén egyhangúan tiltakoztak Neményi Imre államtitkári kinevezése ellen: a testület „örömmel üdvözli Lovászy Mártont, mint a népkormány első kultuszminiszterét, de egyben tudomására hozza, hogy megütközéssel és fájdalmas megdöbbenéssel értesült arról, hogy a népkormány Neményi Imrét valóságos államtitkárrá nevezte ki. Nem tud belenyugodni abba, hogy az önkényeskedésnek ez a megtestesítője, aki… soha nem tűrt meg semmiféle demokratikus és jogos ellenőrzést, és aki az alárendelt tanítókat és tanárokat oly sok megaláztatásnak tette ki, a változott viszonyok között is megöregbedett hatalommal maradhasson a kultuszminiszter tanácsadójának”. Határozatukat 1165/1918. számmal a VKM mellett elküldték a kereskedelmi, a polgári iskoláknak, tanítóképzőknek és egyesületeiknek, valamint a Polgári Radikális Pártnak. (RL C/39. 22. cs.) *A tanítóképzők nem csatlakoztak e kampányhoz*, inkább Neményi Imrének a tanítóképzés ügyének előmozdításában szerzett érdemeit hangsúlyozták. Pl.: az *egri érseki tanítóképző* szerint: „a magyar tanítóképzés újjászületése az ő lelkes és buzgó apostolkodásának eredménye”. (*Benkóczy E.* 1928. 123.) A *dévai állami tanítóképző* tanárai 1918. december 28-án államtitkári kinevezése alkalmából üdvözölték „Neményi Imrét, aki tehetségének, törhetetlen energiájának javát állította… a tanítóképzés szolgálatába. Ezzel a magyar tanítóképzést a mai, mindenki által elismert előkelő színvonalra emelte”. (MNL OL K 502-1919-5-15488.)

[117] Új korszak. VII. évf. 16–17. sz. 2. Lásd ehhez: *Varsányi P. I.* 1975/1. 61–63., 1990. 54.

[118] 1918 júniusában *Somogyi Béla* még élesebben fogalmazott: „Ilyen a klerikalizmus: ellensége a becsületes népoktatásnak, ellensége a tudománynak, a világosságnak. … Mi, szociáldemokraták követeljük az egész közoktatás államosítását, ami jelszavunk: *ki a papokkal az iskolából! ...* Mi azt akarjuk, hogy… *minden gyermek* a lehető legtökéletesebb iskolai kiképzésben részesüljön”. (*Somogyi B.* 1918. 22.)

[119] *Új Korszak,* 7. évf. 16–17. sz. 2–4.

VKM szétválasztásáról és „a közoktatásügyi minisztérium élére dilettáns és konzervatív férfiak helyett szociáldemokrata szakemberek állításáról" – 1918. december 30-án, „országos közgyűlésükön" – hozott szakszervezeti határozatokat küldöttség vitte *Károlyi Mihályhoz*. A „vörös gróf" – az ország katolikus többségére tekintettel – az állam és az egyház szétválasztását illetően türelemre, s a vonatkozó nemzetgyűlési állásfoglalás megszületésének kivárására kérte őket.[120]

A közfigyelemben, a sajtóban átmenetileg háttérbeszorult hívő keresztény pedagógusok reprezentánsaként – 1918. december 22-én – *a Keresztény Szocialista Tanítók Szakszervezete* kultúrprogramjában állást foglalt „*a nemzeti szellemű valláserkölcsös nevelés-oktatás fenntartása*" és valamennyi közoktatási ágazatba való bevezetése, *az intenzívebb hitoktatás mellett*. Mindazonáltal kitűntek az akkori reformelképzelések rokon vonásai is: *nyolcosztályos kötelező mindennapi iskolát,* egységes és ingyenes középiskolát, *a tanítóképzés „főiskolai jellegűvé fejlesztését*" követelték a kereszténységszocialista tanítók is.[121]

December 30-án, a szociáldemokrata befolyás alatt álló tanítók szakszervezetével párhuzamosan, ülésezett a *Katolikus Tanügyi Tanács* közgyűlése. A tanácskozáson *Giesswein Sándor* elnök a „keresztény erkölcs megújítását" követelte: „A háborút a kor materialista gondolkodása hozta és most áthatotta a tömegeket. A papságnak és a tanítóknak kell munkához fogni. Az oktatásnak új csapásokon kell haladnia. ... A szociális nevelés a társadalom megértését, a pacifista a nagy társadalom harmóniáját akarja".[122] A Zigány Zoltán vezette „Néptanítók Lapjá"-val hadakozó kereszténységszocialista „Jövőnk" 1919. január 15-i vezércikkében leszögezte: „*A szociáldemokraták és radikálisok türelmetlen iskolapolitikája e nagy idők közepette a világ leggonoszabb munkája. ...* Azt... minden keresztényi türelmünk mellett *ígérjük, hogy ebben a kultúrharcban, amelyben mi most csak defenzívára szorítkozunk, ha elmúlik a vész magyar népünk fölött, akkor tudni fogjuk a módját annak, hogy a kultúrharc tűzfészkét kipusztítsuk*."[123]

1919 január 17-én *Kováts János István a Protestáns Ügyek Kormánybiztosa*[124] is – aki az általa összehívott 1918. november 11-i értekezleten még a kormány el-

[120] NL, 52.évf. 2. sz. 9–11.

[121] NL, 52.évf. 2. sz. 8. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[122] 1917 nyarán a nemzetiségi kérdés parlamenti vitájában *Giesswein Sándor* hangsúlyozta: „A mai korszak kívánalma a demokratikus szocializálódás. …mi ezt a szocializálódást nem a materializmus dogmatizmusának alapján, hanem a keresztény kultúra és etika alapján kívánjuk elérni". (Idézi: *Gergely J.* 2007/3. 125.)

[123] *A kultúrharc tűzfészke* 1919/2. 21. (Kiemelés tőlem – D. P); *Szakszervezetünk* 1919/2. 23.; *A magyarországi* 1919/2. 29.; *A Katolikus* 1919/2. 26.; *Haller I.* 1919/4. 1. Lásd ehhez: *Gergely J.* 1977/2. 101–133.

[124] Kováts budapesti református teológia tanár kinevezéséről egyháza is csak a napilapokból értesült. (RL C/39. 22/a. A Református konvent 9/19. sz. iratában) Vö.: *Bolyki J. – Ladányi S.* 1987. 31.

várásait és ígéreteit közölte a dunamelléki egyházkerülettel[125] – levélben tiltakozott Károlyi Mihálynál a VKM kettéválasztásának terve ellen: „Egyházi köreinkben az a felfogás az uralkodó, hogy a kettéválasztás teljes mértékben lehetetlen addig, amíg egyfelől az egyház és az állam szétválasztása, másfelől az iskolák egyetemes államosítása meg nem történik. ... [Ez] hatalmas kortes eszközt szolgáltatna a nemzetiségi agitátorok kezébe. ... Arra hivatkozhatnának, íme, *a magyarok egyházaitokat el akarják választani az államtól, minden államsegélytől meg akarnak titeket fosztani, az iskolákból ki akarják a vallástanítást küszöbölni, és így hitetektől is meg akarnak titeket fosztani*".[126]

Január 12-én *Kapi Béla* dunántúli evangélikus püspök egy aznapi budapesti felekezeti iskolafenntartói „kongresszusra" hivatkozva, melyen a vallásoktatás iskolákból való kizárása ellen kívántak tiltakozni, csatlakozásáról biztosította e törekvést, s felszólította egyházkerülete iskoláit, tanítóegyesületeit, hogy hasonló módon foglaljanak állást, hiszen: „a hatalomra törő radikális irányzat egyáltalán nem elégszik meg az egyház és állam szétválasztásának követelésével, hanem mindent elkövet a keresztyén egyházak összetörésére és hatásuk megsemmisítésére. *Az összes iskolák államosításával sem akarnak megelégedni, hanem a vallásoktatást is ki akarják küszöbölni az iskolákból,... természettudományi alapon felépülő erkölcstannal akarják helyettesíteni"*- írta, az igazgatókat – köztük a soproni s a felsőlövői tanítóképzőkét is – felszólítva: ne elégedjen meg azzal, hogy „az intézet természetes tiltakozását tudomásomra hozza, hanem igyekezzék a társadalomban szükséges közfelfogást kialakítani".[127]

Két hét múlva *Csernoch János* – Berinkey Dénes miniszterelnökhöz írt levelében – kifejtette: „Élénk fájdalommal töltött el a magyar népköztársaság [Sic!] kormányának az az elhatározása, hogy a közoktatásügyet elválasztja a vallásügytől. *Ezt a lépést úgy kell magyaráznom, mint a valláserkölcsi alapon való nevelés és oktatás irányától való távolodást,* ami szakítást jelent Magyarország kilencszáz

[125] RL C/39. 22/a. *Kapi Béla* dunántúli evangélikus püspök jelentése szerint „a kormány 1918. november 9-én tanácskozásra hívta meg a protestáns egyházak püspökeit és egyházkerületi felügyelőit. Ünnepélyes nyilatkozatban kijelentették ez alkalommal, hogy *a kormány nem tekinti programpontjának az egyház és állam különválasztását.* Ha mégis a kormány akaratától eltérően a parlament kimondaná a szeparációt, úgy a kormány arra fog törekedni, hogy az egyházaknak megfelelő idő biztosíttassék az új helyzetre való előkészületre. … A személyes tárgyaláson kifejezésre juttattam a kormánnyal szemben fennálló súlyos aggodalmunkat. Rámutattam arra, hogy a kormány radikális iránya nemcsak egyházunk létét és jövendőjét, hanem a keresztyén eszmények megdöntésével együtt nemzetünk jövendőjét is veszélyezteti". (*A Dunántúli* 1920. 6-7. Kiemelés tőlem – D. P.) A megbeszélésről készült emlékeztetőt lásd: RL C/39. 22/a. A Református Egyetemes Konvent elnöksége 1919. január 17-én az államfőnél és a miniszterelnöknél táviratban tiltakozott a szétválasztás ellen. (RL C/39. 22/a. A Református konvent 137/19. sz. iratában)

[126] RL C/39. 22/a. 429/1919.; PL Csernoch Cat. B. 500/1919. I. 18. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: *Ellenforradalmi* 1919/1. 3–4.

[127] MNL GyMSM SL VIII. 62. 4. d. 1/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.); *Hamar Gy. szerk.* 1918/19-1926/27. 4. Lásd ehhez kötetünk V.1.2.3. fejezetét!

éves közoktatásügyi politikájával.[128] Megerősíti ezt a felfogást a közoktatásügy vezetésére kiszemelt miniszter személye, akinek világnézete köztudomásúlag homlokegyenest ellenkezik a magyar közoktatásügy eddigi vezetőinek világnézetével[129]... Ezekben a szomorú időkben a magyar kormány nem akarhatja a katolikusokat azzal keseríteni, hogy iskoláik a katolikus lelkülettől teljesen távol álló miniszter fennhatósága alá kerüljenek" – írta a hercegprímás.[130]

2. A tanítókkal és tanáraikkal szemben megfogalmazott, radikálisan változó követelmények

Az egyházak aggodalmai ellenére 1919. január 22-től a szociáldemokrata tanár, *Kunfi Zsigmond* lett az 1919: V. néptörvénnyel különválasztott közoktatásügyi minisztérium irányítója.[131] Kezdettől semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy ő „mint a minden más szemponttól *függetlenített közoktatásügy* első magyar minisztere", azon meggyőződésben cselekszik, hogy „új gazdasági, politikai és erkölcsi alapokon nyugvó világot kell megteremteni s ehhez új emberekre van szükség", hiszen „*a nevelés régi rendszere is összeomlott"*. „Szabad, öntudatos, minden kényszerigazságban kételkedő, saját eszét használó nemzedéket kell fölnevelni, s *a múlt legendái helyett*[132] *a jelen tényeivel, s a tudomány igazságaival kell*

[128] Az első időben a katolikus püspöki kar lojálisnak mutatkozott a Károlyi-kormánnyal szemben. Csernoch hercegprímás 1918. november 20-i levelében közölte, hogy aznapi értekezletük üdvözöli „a magyar köztársasági népkormányt", s az önálló független Magyarország megteremtését „meleg hazafias érzéssel fogadja, azt fenntartás nélkül elismeri". Sőt, ehhez hozzátette: „Az egyház a maga részéről a demokratikus fejlődés szolgálatába és a birtokreform megvalósítására készséggel ajánlja fel a kezei közt lévő, arra alkalmas földbirtokot". (*Litván Gy. szerk.* 1978. 288-289.) Hasonló hangvételű megnyilatkozásokkal fordultak az érsekek, püspökök a helyi nemzeti tanácsokhoz, a klérushoz, a hívekhez, s az Országos Katolikus Szövetség, a Népszövetség is szervezeteihez. Lásd pl.: *A kalocsai érsek* 1918/45. 1.; *Érseki* 1918/45. 2.; *Főpásztorunk* 1918/47. 2–3.; *A katolikus szervezetek* 1918/45. 4.; *Gergely J.* 1977. 34–37. és 100–101.; *Salamon K.* 2001. 57.

[129] Levelében Csernoch János nemcsak Kunfi Zsigmond szociáldemokrata mivoltára, hanem zsidó származására is utalhatott, hiszen mindaddig, csak katolikus személy tölthette be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztséget. (Vö.: *Ujvári P. szerk.* 1929. 289. és 517.)

[130] Az 1919. január 26-i levelet melyben a hercegprímás is hivatkozott a nemzetiségiek vélhető sérelmére lásd: PL Csernoch Cat. B. 533/1919., Cat 42. 1918–1927. 1426/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: Gr. Zichy Gyula pécsi püspök 1919. február 10-i pásztorlevelével. (MNL BML A Pécsi Miasszonyunkról Nevezett Kanonok Szerzetesrend évkönyve 1905–1941. 288–296.)

[131] Hivatalos Közlöny, 27. évf. 5–6. sz. 46–47. A néptörvény végrehajtását szabályozó 729/1919. M. E. sz. rendeletet lásd: Hivatalos Közlöny, 27. évf. 8. sz. 79–80.

[132] Egy évtizeddel korábban a „Népoktatásunk bűnei" c. munkájában szenvedélyesebben fogalmazott erről: „A kiherélt teológiai és az inaszakadt, keshedt filológiai szellem ölelkezéséből született meg minden európai országban az, amit uralkodó műveltségnek szokás nevezni s amelynek

megtölteni a felnövekvő nemzedék lelkét. A természettudomány, a gazdasági ismeretek, a munka tudománya és gyakorlata, az emberi szolidaritás nagy gondolatán, minden nép önrendelkezési jogán és az emberiség nemzetközi egységén alapuló erkölcs… azok az alapelvek, amelyeken *a nevelés új rendjének* fel kell épülnie." „[A] magyar közoktatásügyet *a népfelvilágosítás hatalmas szervévé* szeretném átalakítani" – hangsúlyozta Kunfi, hozzátéve: „*kultur-szocializmusa*"[133] megvalósításához „különös melegséggel és szeretettel" hívja meg „*a néptanítókat*, akik elnyomott, szellemileg, erkölcsileg és anyagilag egyaránt elnyomott és kizsákmányolt helotái voltak a régi világnak".[134] Felszabadítja őket „az egyházi és közigazgatási hatóságok befolyása alól", „emberi megélhetést biztosít nekik", s „a nép igazi vezetőivé teszi őket".[135]

Ennek szellemében – akkor még csak az óvó- és tanító(nő)képzők államosítására készülve[136] „felvilágosító" tanfolyamokra hívta – a tanítókat és tanáraikat.[137] Ez korántsem volt véletlen. Kunfi Zsigmond már az 1912. évi szociáldemokrata pártkongresszuson hangsúlyozta: „a faluban… ennek [az általa meghaladandónak ítélt – D. P.] hatalomnak három oszlopa van: a pap, a jegyző és a tanító. Ezek közül az egyik, *a tanító egész gondolkodásmódjánál, anyagi érdekeinél, a népneveléssel való nagy szociális kapcsolatánál fogva feltétlenül olyan elem, amelyet a demokratikus, sőt, merem mondani a szocialista agitáció számára meg lehet szerezni.*"[138] A számára az egyházakkal és a „régi világ" ideológiájával, értékrendjével elkerülhetetlennek látszó összecsapásban, „kultúrharcban" a tanítók, s képző intézményeik közreműködésére is számított.[139]

átadása az *iskolák minden fajtájának* legfontosabb tiszte. Az ismereteknek és érzéseknek azt a tömkelegét, amely leginkább használ, vagy legalábbis a legkevesebbet árt a kor uralkodó osztályainak, nevezik a kor uralkodó műveltségének." (*Kunfi Zs.* 1908. 40.)

[133] Ld. ehhez *Kunfi Zs.* 1919/12. 3.; *Tanítóegyesületek* 1919/10-11.25.; *Agárdi P.* 2001. 38–41.

[134] Vö.: *Kunfi Zs.* 1908. 32–36. A *Néptanítók Lapjának* 1919. január 23-i, az új minisztert köszöntő vezércikkében Zigány Zoltán olyan idézeteket válogatott össze Kunfitól melyek azt demonstrálták, hogy „aki a népoktatást továbbra is az egyház kezén akarja meghagyni, az nem annyira az egyház barátja, mint inkább a népműveltség ellensége". (*Zigány Z.* 1919/4. 1–2.)

[135] Hivatalos Közlöny, 27. évf. 5–6. sz. 45–46. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

[136] Néptörvényjavaslat a kisdedóvóképzés, valamint az elemi és polgári iskolai tanítóképzés állami ellátásáról. RL C/39. 22. cs. 533-561. és 690/1-4.; MNL OL, K 46-605. f.- II./5/a. TAGYOB; *Varsányi P. I.* 1975/1. 64–68., 1979/2. 180–181.

[137] A KM 1919. évi 22026. sz. rendelete „gazdasági", a 22025. sz. „szociális irányú" tanfolyamokra invitálta a tanítókat. Hivatalos Közlöny, 27. évf. 5–6. sz. 48–51.

[138] Idézi: *Agárdi P.* 2001. 39.

[139] Vö. pl.: *Kunfi Zs.* 1984. 221–264., 2001. 171–183.; *Petrák K.– Milei Gy. szerk.* 1959.; *Gratz G. szerk.* 1921. 571–694., 1935.; *Juhász Nagy S.* 1945. 385–411.; *Hajdu T.* 1968. 268–359., 1969. 360–408., 2004. 390–394.; *Kelemen E.* 1970. 49–61.; *Köte S.* 1979. 9–44.; *L. Nagy Zs.* 1995. 36–50.; *Litván Gy.* 1996. 269–280.; *Hatos P.,* 2018. 45. és 302–303. Másfél év múlva, 1920. november 7-én a TITOE XIV. közgyűlésén Pekár Gyula VKM államtitkár ellentétes intenciójú kultúrharcban számított a tanítóképzőintézeti tanárokra: „a nemzeti hadsereggel egyenértékű kultur-hadseregre". (MT, 35. évf. 7–8. f. 185.; NL, LIII. évf. 47–49. sz. 26.)

Amikor a pozícióját közoktatásügyi népbiztosként (KN) a Tanácsköztársaság kikiáltása után is megőrző *Kunfi Zsigmond* (és Garbai Sándor) 1919. március 29-én rendeletet írtak alá a „nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételéről",[140] azt – a „proletárdiktatúra" kikiáltásával bevezetett statárium, forradalmi törvényszékek, álhírek terjesztésének tilalma stb. rendeletek[141] árnyékában – az egyházi iskolafenntartók érdemi ellenállás nélkül, tiltakozva vették tudomásul. A népiskolák és tanítóképzők többségét is érintő jogszabály leszögezte: „a Magyarországi Tanácsköztársaság *az oktatás ügyét állami feladatnak tekinti*. ... [s] a munkásság művelődésének emelésére minden eddiginél nagyobb szabású oktató és nevelőmunkát szándékozik végezni. *Mindazokat, akik a Tanácsköztársaság társadalmába és szellemébe beilleszkednek,* képességükhöz mérten *szolgálatába kívánja állítani*. Ennek folytán a nem állami nevelési és oktatási intézetek alkalmazottai közül azokat, akik ennek a feltételnek megfelelnek, a Tanácsköztársaság szolgálatába veszi át. *Az egyházi személyeket* (papokat, szerzeteseket, apácákat) azonban csak akkor, *ha világi személyekké lesznek.*[142] Az átvétel akként történik, hogy az intézetek alkalmazottai ennek a rendeletnek az alapján... a Tanácsköztársaság ideiglenes szolgálatába lépnek. Állandó alkalmaztatásuk tekintetében a közoktatásügyi népbiztos ama vizsgálat letételének alapján fog határozni, amely *az illetők társadalmi felfogására és ismereteire* terjed ki".[143] „E rendelkezés következtében – írták az 1919. június 18-i, 45. KN. számú rendeletben – és mert *a tanító alkalmazottaknak feladata nemcsak a jövő nemzedéket, hanem a felnőtteket is a kommunista társadalom megértésére és szolgálatára nevelni,* a Közoktatásügyi Népbiztosság szabályként megállapítja, hogy *minden tanító alkalmazottnak* ismernie kell az eddigi kapitalista társadalom lényegének és fejlődésének kérdéseit, és *át kell értenie a kommunista társadalom szerkezetét, feladatait és elveit.*" A Marx-, Engels- és Buharin-művek tanulmányozását kötelezően előíró rendelet kiterjedt „az összes népiskolai, valamint eddigi középfokú iskolai tanítókra, éspedig úgy az eddigi állami, mint... a Tanácsköztársaság szolgálatába átvett, eddigi nem állami intézetek tanítóira" – az augusztus második felében kilátásba helyezett, majd december végéig halasztott [de a Tanácsköztársaság bukása miatt javarészt elmaradt] vizsgától függővé téve további alkalmazásukat.[144]

---

[140] A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. sz. rendelete. In: *A Forradalmi* 1919/I. 39–40.; MNL OL K 802-1919-10-4813.

[141] *A Forradalmi* 1919/I. 3. és 13–16.

[142] A Közoktatásügyi Népbiztosság 7. sz. rendelete értelmében az egyházi személyeknek szándékaikról 10 napon belül kellett nyilatkozatot tenni. In: *A Forradalmi* 1919/II. 127.; MNL OL K 802-1919-10-4813. Vö.: *Tóth K.* 1969. 158.

[143] Vö.: *Bartha P.* 1919/1. 3.

[144] P*etrák K. - Milei Gy.* szerk. 1959. 36.; Népszava, XLVII. évf. 1919. június 19. 4., július 25. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.) A vizsgahalasztást közlő 152472/1919. KN számú rendeletről, ill. az ilyen tanfolyamok szervezéséről lásd: *Az az „átképző tanfolyam"* 1920/5. 1–2.; *Vincze L.* 1951. 20–23.; *Tóth K.* 1969. 153–154.; *Kelemen E.* 1970. 53–59.

Kunfi Zsigmond – áprilisban a népbiztosság agitátorképző iskoláján – egy kérdésre válaszolva kifejtette: „Tudjuk, hogy a tanárok és tanítók gondolkodásmódjának átalakítása nehezen fog menni. ... Nem szabad azt hinnünk, hogy azzal, ha ezeket a könyveket elolvassák és vizsgát tesznek belőle,... a gondolkodásmódjuk is át fog alakulni. De kurzusokat fogunk tartani, lapokat fogunk kiadni a tanárok és tanítók számára, és ily módon igyekszünk átalakítani gondolkodásmódjukat. ... *[A] sajtó és az egész közszellem átalakulása lassanként át fogja formálni a tanítókat és tanárokat is. Én sokkal fontosabbnak tartom e pillanatban a tanítókat, akik... legközvetlenebb nevelői a proletariátusnak, ... [s akik] a legnagyobb jóakarat mellett sem tudják egyszerre elfelejteni azt, amit eddig tudtak és megtanulni azt, amire ezután lesz szükségük*". Utóbbiakra vonatkozóan hozzátette, hogy „a tanítók egy részét még bizonyos iskolai feladatainknak háttérbe szorítása mellett is rá akarjuk venni és ki akarjuk képezni arra, hogy a parasztság tanítói legyenek. ... [Számukra] oly tanfolyamokat fogunk tartani, amelyeken ők... mezőgazdasági ismereteket szerezhetnek."[145]

Álláspontját visszhangozta a Néptanítók Lapja április 17-i számában *Halász Arnold* az államosításig izraelita tanítóképző gyakorlóiskolájának tanítója is, arról értekezvén, hogy vajon „A nép tanítója-e a néptanító?" Cikkét azzal a konklúzióval zárta, hogy „most, amikor egy elpusztult világ romjain új világ van születőben, *a tanítóknak is újjá kell születniük. ... mert az új életben merőben más a tanító feladata is, mint a régi iskolában volt."*[146]

Kun Béla – egy előadóképző tanfolyamon, 1919. július 4-én – az új feladatokat taglalva maga is elismerte, hogy a kívánatos „újjászületés" valószínűleg nem megy majd túl könnyen, hiszen „egész serege a tanítóságnak nem szocialista". „[A]zzal, hogy ma egy szociális tanítási tervet csináltunk, *azzal, hogy ... az iskolát beállítottuk a szocializmusra nevelés szolgálatába", „még azok is kénytelenek lesznek ehhez a tervhez alkalmazkodni s a szocializmus érdekében nevelni, akik* egyébként esetleg ideológiai okok folytán erre kevéssé alkalmasak, vagy *önmaguktól sohasem tették volna meg*. Tény az, hogy *a proletariátus diktatúrája... fizikai és szellemi erőszakszerven alapszik.* Ebben a tekintetben *a tanítóság feladatai világosak. ... Elvégezni azt, amit a proletár állam parancsol,*[147]... az iskolának a

---

[145] *Kunfi Zs.* 1984. 257–258., 259. (Kiemelés tőlem – D. P.) 1919. július 30-án a KN Földműves Propaganda Osztálya jelentette, hogy 40 tanítót képeznek ki arra, hogy hasonló tanfolyamokat vezessenek az országban. (MNL OL k 46.-605. f.-II./b. TAGYOB)

[146] NL, 52.évf. 15–16.sz. 16. *Halász Arnold* emellett a szakszervezeti szakosztály elnöke és a VB tagja is lett, s elvállalta a kőszegi tanítói átképző tanfolyam vezetését, amiért utóbb fegyelmi eljárást indítottak ellene. (MNL OL K 502-1919-7-181571. B. XIII.) Lásd róla kötetünk V.3.2.2. fejezetét!

[147] Ahogy már a világháború alatt is, akár az élelmiszerek rekvirálásában való részvételt is. A Nagykőrösi Népújság 1919. május 23-i száma tudósít arról, hogy „az élelmiszerek rekvirálása javában folyik városunkban. *Kerületenként egy tanító* és egy munkástanácstag végzi az összeírást". (I. évf. 47. sz. 2. Vö.: *Moczár M. szerk.* 1918–30. 20.)

szocializmusra való nevelés szolgálatába állítását"[148] – fejtegette (szűk egy hónappal a Tanácsköztársaság bukása előtt).

A beszédet hallgató pedagógusok érthették, mire is utalt az előadó, hiszen már 1919. április 29-én napvilágot látott a Forradalmi Kormányzótanács LXXIX. számú rendelete, melyben a „tanítók külön munkadíjáról" intézkedtek. „*A Kormányzótanács arra kötelezi a tanítószemélyzetet, hogy az ifjúság nevelésén és oktatásán kívül a földkérdés rendezésében, a termelés biztosításában, az írni-olvasni nem tudó lakosság oktatásában és a felnőttek között folytatandó propagandában közreműködjék*" – írták. „[A] szigorú ellenőrzés mellett" folytatandó munkáért – a XCI. számú rendelettel bevezetett általános bérrendezésig is – átmeneti bérkiegészítést biztosítottak.[149] Tudták azt is, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság terminológiájában a „tanító" terminust – a szociáldemokrata pedagógus szakszervezet javaslatára, a népiskolai tanítóknak tett gesztusként – valamennyi pedagógusra vonatkoztatták.[150] A képzős tanárokat például – a 29. sz. KN. rendelet értelmében – „tanítóképző-intézeti tanítóknak", az igazgatókat pedig „pedagógiai vezetőknek" hívták.[151] A velük kapcsolatos elvárásokat egyértelműen körvonalazta a KN 1919 júniusi beszámolója: „*magas színvonalú és a proletárszellemnek megfelelő tanítóképzésről gondoskodunk*".[152]

A „kívánatos szellemiség" megteremtése érdekében 1919. március 23–30. között rendelkeztek a helyi munkástanácsok *az iskolai kötelező hittanoktatás megszűntetéséről* s az azt helyettesítő tárgyakról. Budapesten, s néhány vidéki városban erre a KN telefonon utasította az intézeteket. Így a június 7-i tanévzárás miatt, a képzők többségében néhány hétig szünetelt a hitoktatás.[153]

---

[148] *Kun B.* 1919. 7-8. (Kiemelés tőlem – D. P.) A beszéd körülményeiről lásd: RL C/39. XLVII. k.; *Földes É.* 1970. 141–142. Vö.: *Kunfi Zs.* 2001. 180–184.; *Kelemen E.* 1970. 53.

[149] *A Forradalmi* 1919/II. 53-54.; Farkas Sándor táviratát a tanévzárásról lásd: MNL GYMSM GYL. VIII. 55/a.

[150] Az akkori tényleges hatalmi viszonyokra sajátos fényt vet Gémes Sándor szakszervezeti titkárnak Kunfi Zsigmond miniszterhez e tárgyban írt levele. „Mélyen Tisztelt Miniszter Úr! A Magyarországi Tanítók Szakszervezetének 1918. december 30-án tartott országos közgyűlése a Tanárok Szakosztályának indítványára kimondta, hogy a 'tanár' kifejezésről az érdekeltek lemondanak és helyette az – elemi, polgári és középiskolai – 'tanító' címet használják. Ezáltal egy rossz kifejezés tűnik el, mely felesleges, elválasztó és káros hatást gyakorolt a tanítással foglalkozók lelkivilágára, melynek csak üdvös következményei lehetnek. *Kérjük Miniszter Urat, szíveskedjék ezt tudomásul venni, és ilyen irányban intézkedni".* (RL C/39. 22. cs. Kiemelés tőlem – D. P.)

[151] *A Forradalmi* 1919/III. 1919. 105-106. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[152] *Jelentés* 1919. 5. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[153] A budapesti, debreceni, győri (és Győr-megyei), székesfehérvári (Fejér-vármegyei), miskolci, sátoraljaújhelyi, sárospataki, nagykőrösi, valamint a Somogy-vármegyei munkástanácsok/direktóriumok ill. tisztségviselőik rendeleteiről van forrásunk. *Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 7.; BFL VIII. 130. a. 22. az 19191. április 11-i jegyzőkönyvben; *Népakarat* (Debrecen) I. évf. 4. sz. 4.; MNL GYMSM GYL VIII. 55. 13 és 14/1919.; Velinszky László székesfehérvári közoktatásügyi népbiztos 1919. március 24-i és április 4-i „forradalmi parancsai". RL C/39. 22/a.; MNL

Néhány további KN rendelet is komolyan érintette – egyéb iskolák mellett – a tanítóképzők életét is. A korábbi bevonulókra vonatkozó kedvezményekhez[154] hasonlóan – a Vörös Hadseregbe való mozgósítás érdekében – 1919. áprilisában intézkedtek arról, hogy a bevonuló tanulók számára bizonyítványaik vizsgák nélkül kiadandók.[155]

3. A tanítóképzősök és a szervezett diákság irányában tett gesztusok, továbbá a velük szemben támasztott elvárások

A pedagógusok mellett a tanítójelöltek és a leendő értelmiségiek megnyerésére is törekedtek a Tanácsköztársaság vezetői, ezért nyitottnak mutatkoztak – az őszi rózsás forradalom intézkedései, szabadabb légköre hatására kibontakozott – ifjúsági mozgalmak, s kéréseik iránt.

Töredékes forrásainkból tudjuk, hogy már 1919. január végén kérték a budai állami tanítóképző IV. éves növendékei, hogy a tanári kar „pártolólag tegyen lépéseket a tanítói oklevélnek az érettségi bizonyítvánnyal való egyenlősítése tárgyában, különösen pedig [annak érdekében], hogy a tanítói oklevél jogosítást adhasson az egyetem rendes hallgatójaként való felvételre". A tanári testület, vita után, pártolólag továbbította a kérést a többi tanító(nő)képzőnek, s a TITOE-nek.[156] A javaslat további sorsáról csak annyit tudunk, hogy több intézetben napirendre vették a kérdést.[157]

Valószínű, hogy a képzős diákok önálló lépéseinek, más budapesti középiskolásokkal való egyeztetésének is szerepe lehetett abban, hogy tanítóképzős, gimnazista, felsőkereskedelmi- és reáliskolai iskolai tanulók küldöttséggel keresték fel

---

OL K 807- PTI 601-3. cs. 37. őe.; *Vörös Hajnal* (Sátoraljaújhely) I. évf. 5. sz. 2.; *Népakarat* (Sárospatak) I. évf. 8. sz. 4.; *Somogyvármegye* (Kaposvár) XV. évf. 76. sz. 1.; *A Nagykőrösi* 1918–1919. 3.

[154] 1916 nyarán pl. az Esztergomi Kir. Kat. Tanítóképző 1898-ban született tanulói bevonulásuk előtt „minden vizsgálat nélkül bizonyítványt kaptak. A végzősök ugyancsak képesítő vizsga nélkül juthattak oklevélhez, az utolsó tanév jegyei alapján. Utóbb jogos értetlenséget váltott ki az egykori növendékek körében, hogy a vöröskatonaként a képesítő vizsga alól felmentetteknek miért kellett újra vizsgázniuk (már, ha engedélyezték nekik), holott a korábban a világháború alatt hadikurzuson hasonló módon szerzett oklevelek érvényben maradtak. (*Gábris J.* 1996. 34. és 39.)

[155] A KN. 4. és 8. sz. rendeleteit lásd: *Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 73–77.

[156] BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. január 29-i értekezlet jegyzőkönyvében.

[157] 1919. február 11-én érkezett a győri királyi katolikus tanítóképzőbe a budai állami képző tantestületének erről véleményt kérő körlevele. (MNL GyMSM GYL VIII. 55. a. Válogatott iratok 83/1919.)

Kunfi Zsigmond minisztert, s a KM más vezetőit,[158] egy aláírás nélküli kívánságlistát hagyva náluk, melyekről úgy vélték, hogy azoknak „a legrövidebb időn belül való teljesítése nagyobb akadályokkal nem jár". Ebben „az új Magyarország érdekében… a tanulóifjúság számára a teljes gyülekezési és egyesülési jog megadását" kérték,[159] az érettségi és az osztályképesítő vizsgák megszűntetése mellett. Egyben azt is proponálták, hogy ne csak a gimnáziumi végzettséggel lehessen az egyetemekre beiratkozni. „Adassék meg az engedély arra, hogy a reáliskola, felsőkereskedelmi iskola, vagy tanítóképezde sikeres elvégzése után az egyetemi előadások megértésére szükséges speciális előkészültséget délutáni ingyenes tanfolyamokon sajátíthassuk el. Kérjük, hogy e tanfolyamok azok számára, kik a fenti iskolákat elvégezték, most, azaz 1919. március elsején állíttassanak fel". Emellett „a szegény sorsú tanulók részére, előmenetelükre való tekintet nélkül, az összes tandíjak eltörlését és a tandíjhátralék elengedését" javasolták. Majd hozzátették: „Az iskola fegyelmének demokratikus alapokon való biztosítására kérjük, hogy a súlyosabb fegyelmi ügyekben egy a tanárokból és felsőosztályú diákokból álló fegyelmi tanács döntsön".[160]

A beadványt egy már akkor elismert pedagógus helyettes államtitkárnak adták ki véleményezésre. *Imre Sándor* – 1919. március 12-én – Lovászy Márton 1918. december 12-i és Somogyi Béla államtitkár „közelmúltbeli" intézkedéseire hivatkozva, melyekben a felsőbb osztályos diákok számára engedélyezték a „közös diákjóléti és kulturális egyesületek" alakítását, ill. az ilyen célú iskolán kívüli egyesületekbe való – külön engedély nélküli – belépést, a „teljes gyülekezési és egyesülési jog" megadását, nem javasolta. Úgy vélte: „A jelen kérdéseibe az iskolának kellene az ifjúságot bevezetnie, az önálló állásfoglalást lehetővé tennie. E végre meg kellene szabadulnia minden olyantól, ami az ifjúság lelki fejlődését gátolja. Ilyen gát volt eddig a felekezetiség, s ehhez járul most a pártpolitikai szervezkedés, ami részben szintén felekezeti alapon történik. Ebben az önállóság fejlődésének veszedelmét látom… az ifjúság fejlődése szempontjából".

Az érettségi vizsgák eltörlését sem javasolta, hiszen az tette lehetővé a felvételi vizsga nélküli beiratkozást az egyetemekre. Eltörlése esetén – a választott ta-

[158] RL C/39. 22. cs.

[159] A téma akkoriban „benne volt a levegőben". 1919. március 6-án jelent meg a KM 51396/1919. sz. rendelete „az egyesülés és gyülekezés joga, valamint a gondolatoknak sajtó útján való szabad közlése tárgyában", mely így kezdődött: „A népköztársaság az egyesülés és gyülekezés jogát, valamint a gondolatok sajtó útján való szabad közlésének jogát mindenki részére egyformán és korlátlanul biztosította. A magam részéről a legszigorúbban akarok őrködni azon, hogy ezeknek a jogoknak a gyakorlásában a vezetésem alatt álló igazgatási ágazatban működő alkalmazottak közül senkit se korlátozzanak" – írta Kunfi Zsigmond néptanítókat ért atrocitásokra utalva. (*Hivatalos Közlöny,* XXVII. évf. 13. sz. 14.) Aligha fáradt el túlságosan a miniszter ebben az őrködésben, hiszen március 21-től a deklarált „proletárdiktatúra" gyökeresen másként kezelték e kérdéseket.

[160] RL C/39 26. cs. 121–122.

nulmányok jellegéhez kötődő – felvételi vizsga bevezetését tartotta szükségesnek.[161] Majd a tanítóképzéshez kapcsolódó kérésekre reflektált. „A tanítóképző intézetekben folyó *'osztályképesítő vizsgálat'* arra való, hogy a II–III–IV. osztályban befejeződő tárgyakból a tanítói oklevélbe bekerülő utolsó osztályzatot a minisztérium kiküldöttje előtt adott feleletből állapíthassa meg a bizottság. Ezt én nem tartottam szükségesnek eddig sem. Teljesen elég az az eljárás, amit a középiskola követ, ti. az érettségi bizonyítványba beírja az alsóbb osztályokban befejezett tárgyakból nyert utolsó osztályzatot. … Ha a tanítóképző intézetek államosítása megtörténik, az osztályképesítővizsgálatoknak állami szempontból való ellenőrző jellege úgyis még kisebb lesz. … *A nem gimnáziumot végzettek részére* kért tanfolyamot[162] nem javasolhatom. Az egyetemeken lévők száma óriási, azok semmiképp sem tudnak elhelyezkedni belátható időben, számukat szaporítani tehát nem volna célszerű. … A tanítók ugyanannyi ideig tanulnak [mint a gimnazisták], de egészen másként szervezett tanulmányt folytattak. … E kívánság teljesítésére más módot kell találni. Célszerű lenne a szakszerű főiskolákon (egyetemi karokon) szervezni felvételi eljárást addig is, míg a köznevelés gyökeres átalakítása megtörténik" – vélte Imre Sándor, hozzátéve, hogy a tandíjmentességet a tanköteles korig és jól körülhatárolt szegénységi küszöbig javasolja bevezetni. A fegyelmi tanácsok létrehozását támogatta, hiszen az „a tanulók önkormányzatának egyik alakja lenne, s jól szervezve, jó nevelő eszközzé válhatnak".[163]

Utóbbi, s a tandíjak tekintetében – kisrészben – megfogadták az előbb március 29-én rendelkezési állományba, majd április 11-én a KN-ből a polgári iskolai tanítóképző főiskola vezetői posztjára (vissza)helyezett Imre Sándor tanácsát.[164] 1919. április 25-én, a KN 27. sz. rendeletével elrendelték a kettős (tanítói- és di-

[161] Imre Sándor (1877–1945) véleményét igazolta, hogy miután 1919. május 12-én, a KN 30. sz. rendeletével eltörölték az érettségit, a budapesti II. kerületi katona- és munkástanács már május végén kérte a KN-től ennek felülvizsgálatát. Érettségi nélkül a magyar diákok nem pályázhatnak nyugati műszaki egyetemekre, márpedig az egyéni és közérdek lenne – írták. A középiskolai ügyosztály hangsúlyozva, hogy „a kapitalista szellemű főiskolák általános látogatását nem tartja kívánatosnak, a technikai főiskolák, a politikamentes tanulmányok látogatását azonban előnyösnek tartja. Ezért az érettségi vizsgálatok visszaállítása kérdésének előkészítésére június 11-én a Tanítók Szakszervezetének pedagógiai bizottságát hívta fel". (RL C/39. 22/a. Imre Sándor feljegyzése szerint a VKM 100221/1919 sz. iratában) Ennek nyomán június 27-én a KN 100793. sz. rendeletével intézkedtek az érettségi eltörlése következtében szükséges átmeneti teendőkről. (*Hivatalos Közlöny,* XXVII. évf. 27. sz. 213. és *Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 335.)

[162] 1919. március 28-án, a Forradalmi Kormányzótanács XVIII. K. T. E. sz. rendeletet adott ki a munkásegyetemek, valamint a középfokú iskolák keretében előkészítő tanfolyamok létesítéséről és az ifjúmunkások oktatásáról. Ennek előkészítésével Szabados Sándort bízta meg. (*Petrák K. – Milei Gy.* 1959. 93.) Lásd ehhez továbbá: *Ladányi A.* 1970. 97-98.

[163] RL C/39 26. cs. 121–122. kézirata a 22. cs.-ban.

[164] RL C/39. 13. cs. Imre Sándor visszaemlékezése „1919. márc. 29 – aug. 6." között történtekre.; MNL OL K 502-1929-31-612-51-2.

ák-) bizottságok iskolánkénti felállítását,[165] ámde csak a helyi tanári szakszervezethez és az Ifjúmunkások Országos Szövetsége vagy a tanítói szakszervezet ifjúsági szakosztályához tartozók részvételével. Hatáskörébe utalták a felsőbb osztályosok „szocialista szellemben való továbbképzését", „fegyelmi ügyeinek irányítását, ill. végzését", s az ezen „osztályos ifjúságot érdeklő jóléti ügyek intézését". Imre Sándor javaslatával ellentétesen elrendelték: „Az ifjúság szocialista szellemben való továbbképzése az iskolában a tanórákon, az iskolán kívül pedig minden megfelelő alkalommal történjék,[166] s e végből a bizalmiak[167] személyes agitatív munkája különösen a szocialista öntudatnak, a szocialista önfegyelemnek, az összetartozásnak és az együttműködésnek fokozatos kifejlesztésére és állandó ébrentartására irányuljon" – kívánták alig több, mint egy hónappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után.[168]

Majd négy nap múlva, a KN hivatalos lapjában, a „Fáklyában" közölték: a KN a tanítók szakszervezetének ifjúmunkás csoportját ismerte el hivatalosan, ezért „a tanító-ifjúmunkások ezentúl is kizárólag ahhoz forduljanak".[169]A Magyar Tanítók Szakszervezetének Tanítójelölti Szakosztályának szervező bizottsága valamikor április közepén alakulhatott. Sokatmondó bemutatkozásként húsvét vasárnap délelőttre előadást hirdetett, melyen „Varjas Sándor elvtárs a kommunista társadalom és a tanító" címmel tartott előadást.[170]

E tapintatlan, kihívó gesztus[171] látványosan megmutatta, mit is vártak a „proletárdiktatúra" vezetői e szakosztálytól: „Feladata – a tanítójelöltek speciális érdekeinek megvédése mellett – a tanítóságnak olyan fiatal generációt nevelni, amely képes minden időben és minden helyen a szocialista világnézet előharcos csapataként küzdeni. … [A] szakosztály legnagyobb fontosságot az *agitatórikus* munkának tulajdonít. A heti taggyűléseken a szocialista párt vezető emberei fejtegetik

---

[165] Ezek személyi összetételéről intézetenkénti jelentést kértek a KN-be. (MNL OL K 502-1919-6-93886)

[166] A Budapesti Munkás- és Katonatanács Közoktatásügyi ügyosztályának 1919. április 10-i, 18/1919-VII. sz. rendelete szerint minden, az eleminél magasabb fokú iskola önképzőköre „a forradalmi költészet és a forradalmi ismeretek terjesztésének szolgálatába kell álljon". (*Petrák K. – Milei Gy.* 1959. 88.)

[167] Az osztályonként választandó bizalmi rendszert, az általa okozott fegyelmezetlenségre, s az időközben kinevezett szocialista, kommunista iskolavezetőkre hivatkozva, a KN 55. sz. rendeletével, 1919. július 9-én megszűntették. (*Petrák K. – Milei Gy.* 1959. 74.) Lásd ehhez kötetünk IV. fejezetét!

[168] *Petrák K. – Milei Gy.* 1959. 79–83.

[169] *Fáklya,* 10. évf. 1919. április 29. 4.

[170] *Vörös Újság,* 1919. április 18. 8.

[171] Ezen előadás csak egy eleme volt az országos propaganda kampánynak, melynek során „*húsvét vasárnap az ország minden nagyobb városában volt népgyűlés,* melyeken a kormányzótanács tagjai, s a szocialista párt küldöttei fejtegették a proletárdiktatúra célját. Kalocsára Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos jött el" – olvashatjuk a *Kalocsai Néplap* XXXIII. évf. rendkívüli kiadásában (1. Kiemelés tőlem – D. P.)

az új világrendbe való elhelyezkedés és a produktív együttműködés formáit és módjait. Úgy az egyetemen, mint a többi tanítóképző intézetekben a Szakosztály kiküldött előadói szemináriumszerű előadásokon tárgyalják meg az új világnézet kialakulásának és diadalra jutásának szükségszerűségét. Az intenzív *vidéki* propaganda is megindult. *Pápán* már megalakult a szakcsoport. A szakosztály közvetlen érintkezést tart fenn a közoktatásügyi népbiztossággal. Minden a tanulóifjúság szellemi, vagy materiális érdekeit szolgáló reform a szakosztály kívánságának meghallgatása után, a szakosztály segítségével készül el" – olvashatjuk az „Új Korszak" 1919. május 9-i számában.[172]

Az örömmel említett pápai csoport megalakulásáról vélhetően az oda küldött agitátortól, művelődési megbízottól vagy/és a pápai államosított református tanítónőképző IV. éves diákjainak két nappal korábbi a KN-hez intézett, 19 negyedéves tanuló által aláírt kérvényéből szereztek tudomást. Ebben az előttük álló *tanítóképesítő vizsga megváltoztatását* kérték: a KN „szíveskedjék az osztályképesítő tárgyaiból az írásbeli és a régi államszervezet alkotmánytanából a képesítőzés megszűntetését elrendelni. Kérésünket a következő okokkal támogatjuk: 1. Az osztályképesítő tárgyaiból szóbelileg is kell képesítőznünk, s tudásunkat ebből is megítélheti a vizsgabizottság. 2. Az említett tárgyakból a képesítői szabályzat szerint olyan képesítői példákat kapunk (számtanból analitikai, németből fordítás), melyek csak intelligenciánkat, gondolkozó képességünket fejlesztik, de gyakorlati hasznát nem látjuk az életben. 3. Az alkotmánytan eltörlését pedig azért kérjük, mert az már a történelemé… miért kelljen nekünk… fölösleges lelkiizgalmakat átélni egy elavult tárgyból való vizsgázással!? [Sic!] A régi és az új kormány intézkedési közötti különbséget, a Tanácsköztársaság üdvös intézményét képesítő nélkül is meg tudjuk érteni. Végül, mint támogató okot felhozzuk azt, hogy a pápai ifjú tanítómunkások szakszervezetébe beléptünk, s szívvel-lélekkel magunkévá tettük a szociális eszméket, s az az egyetlen cél lebeg előttünk, hogy a jövő nemzedéket szociális szellemben neveljük, hogy ezek a boldogító eszméket magukévá téve az emberiség boldogságát előmozdítsák". Ahogy az „Új Korszak" idézett tudósításából sejthető volt, „az elvtársnői üdvözlettel" zárult levél megtette a maga hatását.[173]

1919. május 12-én jelentek meg a KN 28. és 31. rendeletei. Előbbi az „az évvégi osztályozásról, bizonyítványokról és az értesítőkről", utóbbi „a népiskolai tanítóképző intézetek vizsgálatairól". Ideiglenesen eltörölték – sőt tiltották[174] – a

---

[172] *A tanítójelölti* 1919/10. 8. Hogy ebből a hangzatos célkitűzésből vajon mi valósult meg, s, hogy a levél „hangolása" mennyire volt pusztán mimikri az aláírók részéről, arról a IV. 2. és az V.1.2.2.2. fejezetekben.számolunk be.

[173] MNL OL K 502-1919-8-89504. Lásd ehhez kötetünk IV.2. és V.1.2.2.2. fejezeteit, valamint *Tóth K.* 1969. 376.

[174] Június 15-én Szöllősi csoportvezető táviratában a titokban osztályozókat a „legsúlyosabb fegyelmi következményekkel" fenyegette. MNL GyMSM GyL) VIII. 55. a.; *Hamar Gy. szerk.*

tantárgyankénti osztályzást, s helyette általános „megfelelt", „nem megfelelt" értékelést adhattak csak, az utóbbiakat osztályismétlésre utasítva. A befejező képesítő vizsgákon megszűnt az írásbeli,[175] s szóban csak a népiskolai nevelés- és oktatástanból, neveléstörténetből, a Tanácsköztársaság alkotmányából, s rendeleteiből kellett vizsgázniuk, különös tekintettel a nevelésügyre, s az agrárügyekre.[176]

Joggal felmerül a kérdés, hogy hozzáértő szakemberek (Imre Sándor, Farkas Sándor) érvei ellenére miért engedtek a budapesti gimnazisták, s a pápai (esetleg más?) képzős tanulók kívánságának? 1919. december 21-én Imre Sándor úgy vélte, hogy „a küzdő áramlatok közül az… 1918 őszén uralomra jutott, *hatalmát biztosítani akarta egyebek közt azzal is, hogy a tanítók és az ifjúság lelkét mindenáron magához ragadja*"- írta.[177] E cél felülírhatta a szakmai megfontolásokat. Ez vezethetett az érettségikkel kapcsolatos improvizációhoz, s a tanítói képesítő vizsgák jelzett könnyítéséhez is. Utóbbit annál könnyebben beáldozhatták, mivel úgy vélhették, hogy egyszer és utolsó alkalommal képesítőznek a négyéves középfokú tanítóképzőt végzettek, hiszen főiskolai képzést vezetnek be a jövőben. Az sem kizárható, hogy – a szakszervezeti vezetőségből előbb tanfelügyelővé, majd KN csoportvezetővé lett – Szöllősi Jenő csoportvezetőben és elvtársaiban már májusban megfogalmazódott a csak július 11-én, a képesítőzöttek számára kötelezően elrendelt 5. évfolyam elvégeztetésének ötlete.[178] Ha így volt, úgy gon-

1918–1927. 5. Ennek ellenére az intézetek jelentős részében osztályoztak. Pl. a budai állami tanítóképzőben és a pápai református nőnevelő intézetben is. (BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. augusztus 25-i értekezlet jegyzőkönyvében.; *Kőrös E. szerk.* 1918–1920. 6.)

[175] A férfi tanítóképzőkben erre a háború idején többször is sor került. Pl.: 1916. június 7-én a VKM az 1898-ban született besorozottak kapcsán az esztergomi kir. kat. tanítóképző számára írt rendeletében az összes írásbeli vizsgálatokat elengedte, s megengedte, hogy „a tanulók a tanfolyam végén a negyedik osztályból csupán szóbeli osztály- és befejező képesítő vizsgára bocsáttassanak". (*Gábris J.* 1996. 34.) A csurgói állami tanítóképzőben 1916 nyarán, a négyhetes katonai tanfolyamot követően, a tanfolyamot végzettek „képesítő vizsgálatát a testület előterjesztésére úgy könnyítették meg, hogy csak szóbeli és gyakorlati vizsgát kellett tenniük, az írásbeli elmaradt". (*Koltai I.* 1939. 94.) Az 1916/1917. tanévben a soproni evangélikus tanítóképzőben szükségoklevelet ketten kaptak, míg összesen hárman tettek rendes befejező képestő vizsgát. (MNL OL K 502-1919-5-15950. Az igazgató 1917. szeptember 30-i jelentésében.) A VKM 8687/1917. VI. b. sz. rendelete alapján az 1892–1898 között született, és népfelkelői sorozáson alkalmasnak talált IV. éves növendékek számára, ha bemutatták tényleges behívójukat, ugyancsak szükségokleveleket állítottak ki. (MNL GYMSM SL VIII. 62. 4. d.)

[176] *A Forradalmi* 1919/III. 104–105. és 107.; *Megszűnnek,* 1919/112. 6.

[177] *Imre S.* 1920. II. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[178] 1919. július 11-én „Szöllősi csoportvezető" aláírásával készült el a 104064/1919. KN VI/2. számú rendelet arról, hogy felfüggesztik az I. évesek felvételét az 1919/1920. tanévre, s hogy „a tanító- és tanítónőképző intézetek főiskolai átszervezésének munkálataival kapcsolatosan", helyettük az elhelyezkedéshez kötelezően elvégzendő V. évfolyamot szerveznek a IV. évfolyamot végzettek számára. Az érintett növendékek „az évfolyam tartama alatt államsegélyben részesülnek és szolgálati idejükbe az évfolyamon eltöltött idő be fog számítani". MNL GYMSM SL) VIII. 62. 149/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.) Bár – mint alább erről szó lesz – a rendeletet a Tanácsköztársaság bukása után visszavonták, Imre Sándor feljegyzéseiben utal arra, hogy 1919.

dolhatták, hogy nincs akkora jelentősége ennek a képesítő vizsgának, úgyis kiegészítik a diákok ismereteit később, ellenben most egy a kérvényezők számára jelentősnek tűnő engedménnyel szimpatikussá válhatnak a pedagógusjelöltek körében.

Idézett írásában Imre Sándor azt tartotta „a diktatúra legnagyobb bűnének", hogy „egyenesen és vadul osztálynevelést folytatott, holott éppen ez volt az addigi nevelés ellen a szocialisták legfőbb kifogása".[179] Valóban: ahogy már az eddigiekből is kitűnt, a Tanácsköztársaság vezetői minden lehetőséget megragadtak az ifjúság s a pedagógusok ideológiai átképzésére, befolyásolására. Jól tükrözi ezt a vizsgákat módosító rendeletek megjelenésének másnapján, 1919. május 13-án elkészült a KN rendelet „*a történelemtanítás új irányáról*": „A Tanácsköztársaság valamennyi iskolájában a történelem tanításának az a feladata, hogy az ifjúságot minden eddigi társadalom gazdasági alapjairól, osztálytagozódásáról, s elnyomott tömegeinek forradalmi megmozdulásairól tájékoztassa, s ezzel a proletáriátus felnövő nemzedékét előkészítse a társadalom átformálásának arra a hatalmas munkájára, mely most van folyamatban. Minden oktatónak, aki a proletárállam bármely iskolájában történelmet tanít, buzgó és becsületes önképzéssel kell átértékelnie történettudását és szemléletét, hogy kellően szolgálni tudja a proletárállam művelődési törekvéseit"[180]- írták, s ezzel az aktív és leendő pedagógusok felé fogalmaztak meg követelményeket. Forduljunk hát mi is szakmai szervezeteik felé!

4. Az országos tanári szakmai szervezetek, érdekképviseletek átalakulása, törekvéseik

Az 1919 január végétől a VKM-ben megfigyelhető változások nyomán, Somogyi Béla politikai államtitkári kinevezésével *a szociáldemokrata tanítói szakszervezet minisztériumon belüli befolyásának növekedése látványossá vált. Ez szinte elkerülhetetlenné tette, hogy az érettségire épülő főiskolai jellegű, kizárólag állami tanítóképzés tanítói követelésének érvényesítése az oktatáspolitika egyik kitüntetett céljává legyen*. Az is egyre érezhetőbbé vált, hogy az új közoktatási kormányzat, generális reformterveinek kialakításában nem az addigi iskolafajonként széttöredezett pedagógusszervezetekkel, hanem a Városi Alkalmazottak Országos Szövetségének reformbizottságával, a gyermektanulmányozók reprezentánsaival,

augusztusában, a VKM-ben felmerült: a „tanítóképzők V. évfolyama maradjon, magyar szellemű továbbképzés, kiegészítés, gyakorlati képzés céljából". (RL C/39. 13. cs.) Majd 1920 áprilisában, a „tanítói túltermelés" ellenszereként újra felvetődött, hogy a képzők váltakozva egy-egy évre ne vegyenek fel elsős növendékeket. (*NL,* LIII. évf. 15–17. sz. 26.)

[179] *Imre S.* 1920. II.

[180] A KN 91609/1919. sz. rendeletéből. (*Petrák K. – Milei Gy.* 1959. 61-62.) Lásd ehhez: *Vörös B.* 2004/6.; 2018. 225–241.

s mindenekelőtt a „nevelőmunkások" egészét átfogni hivatott szocialista pedagógus szakszervezettel kíván együttműködni. Ez nem kerülhette el a tanítóképzők tanárainak figyelmét sem.

Ahogy az I.3. fejezetben jeleztük, 1918 végén – a hasonló szakmai szervezetek útját követve – bifurkálódott tanítóképző intézeti tanárok érdekképviselete is. A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete „a tanítóképzés pedagógiai és didaktikai kérdéseit" fejtegette, s a Közalkalmazottak Országos Bizottságához kötődő Bizalmi Tanács „a tanítóképző intézetek tantestületeinek személyi és anyagi kérdéseivel" foglalkozott.[181] Mindkét szervezet elnöke Nagy László volt.[182] Ő is aláírta a Bizalmi Tanács tanítóképzőkhöz írt, sürgős állásfoglalásukat kérő 1919. február 16-i levelét:[183] „Bizalmi Tanácsunk érdekeink védelme céljából annak idején belépett a Közalkalmazottak Országos Bizottságába. Csatlakozásunk a Közalkalmazottak Szövetsége elnökségének azon kijelentése alapján történt, hogy belépésünk pártpolitikai megkötöttséget nem jelent. Amikor vidéki kartársainkat új szervezetünkbe való tömörülésre hívtuk fel, ily irányú tájékoztatást nyújtottunk, s tényleg Bizalmi Tanácsunk politikai pártállásra való tekintet nélkül egyesítette magában az összes állami tanítóképzők közalkalmazottait.

A közelmúltban *a Közalkalmazottak Országos Szövetsége kimondta az országos szociáldemokrata párthoz való csatlakozását. A Bizalmi Tanácsunkban képviselt tanítóképzői közalkalmazottakat pedig, mint tagokat a Tanítók Szakszervezetébe tette át*... [amely] a szociáldemokrata párt szervezete.[184] Így a Bizalmi Tanácsunkban képviselt magyar tanítóképzői tanárság, amennyiben a Tanítók Szakszervezetéhez való áttevést elfogadja, a Bizalmi Tanács, mint ilyen, a Tanítók Szakszervezetének szakosztályává, *s a szociáldemokrata pártnak természetszerűleg egyénenként tagjává válik. ...*

[H]atároznunk kell arról, hogy vajon a Tanítók Szakszervezetébe való átalakulásunkat elismerjük-e és ez átalakulás pártpolitikai kötelezettségeit magunkévá tesszük-e? Avagy tömörülésünk eredeti alapján maradva, Bizalmi Tanácsunkat, mint egységesítő szervünket pártpolitikai jelleg nélkül tartjuk meg továbbra is? … A döntés joga a Bizalmi Tanácsban képviselt összes képzők tanártestületeit illeti. … Amidőn kartársainkat felszólítjuk a döntésre, szíves figyelmükbe ajánljuk azon nézetünket, hogy *a Bizalmi Tanács elszigetelten működve nem fejthet ki oly erőt, amely a magyar tanítóképzés jövőjének kialakításában irányt szabó lehetne, valamint, hogy a társadalmat kívánságaink kielégítésére késztesse. Csatlakoznunk kell valamilyen erősen szervezett testülethez.* Mi, mint vezetők, nem foglalunk ál-

[181] Nagy László 1919. január 3-i megfogalmazása. (MT, 34. évf., 30.) Valójában ezek funkciója nem különült el ilyen tisztán. Tevékenységükről lásd: MT, 33. évf. 292–318.

[182] Nagy László (1857–1931) akkori szerepéről lásd: *Donáth P.* 2007. 14–27.

[183] A levelet Nagy László elnök, Gerencsér István és Répay Dániel a Bizalmi Tanács képviselői írták alá.

[184] Ld. ehhez: Új Korszak, 1919. január 24. 8. évf. 2. sz. 4.

lást szervezetek, vagy politikai pártok mellett, így a szociáldemokrata párt mellett sem kívánunk társainkra erőszakkal hatni" – írták, kérve a tantestületek tagjait, hogy a szociáldemokrata párt fő elveinek ismeretében döntsenek, s álláspontjukat legkésőbb március 7-ig közöljék a vezetőséggel, hogy a közgyűlést március 15-e körül megtarthassák.[185]

A kilátásba helyezett közgyűlés összehívására azonban már nem került sor. Hat nap múlva, 1919. február 22-én ugyanis megalakult *a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének Tanítóképzők Szakosztálya,*[186] melynek Végrehajtó Bizottsága márciusban – még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt – körlevéllel fordult a tanári testületekhez, melyben leszögezték: „a Bizalmi Tanács felhívása a haladó események folytán tárgytalanná vált, mert a Közalkalmazottak Szövetsége, a Szövetségbe belépett tanárokat, tanítókat, óvónőket áttette a Magyarországi Tanítók Szakszervezetébe. Aki tehát azzal lépett be a Közalkalmazottakhoz, hogy politikai pártállását fönntarthatja, most vessen számot az új helyzettel, mert a M. T. Szakszervezete *szociáldemokrata* szervezkedés, s így tagjai a szociáldemokrata pártszervezetbe is belépnek.[187] …

Tájékoztatásul megjegyezzük, hogy a M. T. Szakszervezetébe a szakfelügyelőség teljes számmal, a budapesti intézetek tanárai stb. csekély kivétellel mind beléptek. Ezen elhatározásukra az a meggyőződés vezetett, hogy *a szociáldemokrata párt kultúrprogramjában látjuk a tanítóképzés fejlődésének legszilárdabb biztosítékát.*[188] Demokrácia és népnevelés haladása együttes és kongruens. A tanítóképzés pedig megbonthatatlanul szerves kapcsolatban van a népkultúrával, melynek fejlesztése nélküle el sem képzelhető. Az oktatás és nevelés munkájának és munkásainak értékelése egyenesen e párt világszemléletéhez tartozik. [Sic!] *Ez a világszemlélet* a maga egészében pedig *ma egy a jövővel* s nekünk a jövő számára kell építenünk! *Ezután tehát ez a szakosztályunk lesz hivatott az összes tanítóképző intézeteket érintő anyagi, pedagógiai, reform stb. ügyekben állást foglalni. …*

Fentiekből kifolyólag a közalkalmazotti szervezkedésre helyezkedett Bizalmi Tanácsunk további létjogosultsága megszűnik, Szakszervezetünk azonban tovább-

---

[185] MNL OL K 502-1925-17-30254. (Kiemelések tőlem – D. P.) Több tantestület, köztük az egri érseki tanítóképzőé is amellett foglalt állást, hogy „egyesületünk továbbra is önállóan működjék, és zárjon ki magából minden politikát". (*Benkóczy E.* 1928. 124.)

[186] Az „Új Korszak" tudósítása szerint: „A szocialista világnézet jelentős területen, a tanítóképző tanárság táborában is megkezdte hódítását. E táborból már annyian sorakoztak zászlónk alá, hogy külön *Tanítóképző-intézeti Szakosztály* megalakítása vált szükségessé. … [A] szakosztály 35 taggal… alakult meg". (*A tanítóképző* 1919/5. 4.)

[187] Az 1919. február 22-i alakuló gyűlésen a szakszervezet végrehajtó bizottságát képviselő *Szöllősi Jenő* (a Tanácsköztársaság alatt a KN egyik csoportvezetője) markánsabban fogalmazott: „ne kényszer, hanem, *meggyőződés hozza a tanítóképző tanárságot a szakszervezetbe, amelyben csak azoknak lehet helyük és működési terük, akik a szocialista elvekre helyezkedve és a pártfegyelemhez alkalmazkodva akarnak munkálkodni"*. (*A tanítóképző* 1919/5. 4. Kiemelés tőlem – D. P.)

[188] Vö.: *A tanítóképző-szakosztály* 1919/8–9. 8.

ra is kapcsolatban marad a Közalkalmazottak Szövetségével s a két testület minden közalkalmazotti érdekben képviselői útján, egyöntetűen jár el. Mindezek alapján arra kérjük azokat a tisztelt kartársakat, akik a Szakszervezetbe való áttétel ellen nem emelnek kifogást, szíveskedjenek az ide mellékelt *Belépési Nyilatkozatot* kitölteni. Mint elvtársak alakítsák meg intézetenként a helyi csoportot, illetőleg az ott netalán már meglévő helyi csoportban (szakszervezetben) a tanítóképző szakosztályt, s válasszanak intézetenként egy bizalmit, aki az ottani helyi csoporttal és a végrehajtó bizottsággal az összeköttetést fenn fogja tartani"- olvashatjuk a terjedelmes körlevélben, melyből a szakszervezeti csoportot alakító tanítóképzős tanárok akkori helyzetmegítéléséről, motívumairól is képet kaphatunk.

A levél ugyanis így folytatódott: „Tisztelt Kartársak! Nemcsak Magyarországon, hanem *az egész világon megbukott, vagy megbukóban van az a rendszer, mely álnemzeti jelszavakkal egymás ellen uszította a világ népeit*, s milliók vesztét, népek katasztrófáját, a kultúra pusztulását okozta. E rendszer hazafias mázzal vonta be uralkodók, uralkodó rétegek, imperialista és kapitalista klikkek önző érdekeit, el kellett hát buknia ámításai, valamint telhetetlensége és vaksága következtében. *Uralma helyébe új világnak kell támadnia, mely a népek szolidaritásának, összhangzó együttműködésének, nemzetközi testvériesülésének elvén épül fel.* Csak ily egyetemes közösségben találhatja meg minden ország a maga hivatását, mely nem lehet más, mint népének oly anyagi jólétet, s ezzel együtt olyan szellemi műveltséget biztosítani, hogy természetadta tehetségeit, kultúráját eddig nem ismert mértékben kifejthesse, s ezzel az emberiség kincsestárát gazdagíthassa. Az egyetemes nagy népműveltségről van szó, mely minden eddig elnyomott népet magas emberi színvonalra emel, s tehetségeit úgy hozza felszínre, hogy ne a többinek kárára, vagy elnyomására szolgáljon, hanem valamennyinek javára, *új világtörténelmi korszakot indítson meg, s ebben a magyar népnek is méltó szerepet juttasson*. *Elsőrendű hivatás vár e téren a tanítóságra*, melynek ezentúl aránytalanul magasabb szerepe lesz, mint volt a múltban, s hivatásának megfelelő helyzetbe is jut.

Mi képzőintézeti tanárok *nem maradhatunk el a kortól, hisz ránk hárul a nagy kötelesség, hogy megváltozott hivatását megérteni és gyakorolni tudó tanítónemzedéket neveljünk.* E kötelesség tudatában alakítottuk meg a Magyarországi Tanítók Szakszervezetén belül a Képzőintézeti Szakosztályt. Tehát nem oly elkülönült egyesületet, mint eddig volt, hanem olyat, mely egy szervezetben munkálkodik valamennyi iskolanem tanítójával egy közös cél érdekében, hogy az összesség keretében, az összesség súlyával adhasson erőt a maga törekvéseinek is. Hogy mit jelent ez az együttes erő, nem kell bővebben fejtegetnünk. Elég jelezni, hogy *minden jogos, és minden a népműveltséget szolgáló törekvésünk ezentúl nem lesz izolált, jámbor óhajtás, hanem az egész tanítóságnak, s még szélesebb körben az egész szocialista munkásságnak, az egész magyar népállamnak követelése*.

Mindezek alapján felszólítjuk tisztelt kartársainkat, lépjenek be minél számosabban szakszervezetünkbe. … [C]sak az lépjen közénk, aki a fentebb vázolt társadalmi világfelfogás alapján áll, s velünk együtt akar küzdeni a magyar nép, s az egyetemes emberiség közjaváért. … Rendkívüli munka áll előttünk. *Újjá kell alakítanunk a képzőintézeti ügyet, a magyar szociális népállam egyik legfontosabb intézményét, a népkultúra tűzhelyét*. Szét kell törnünk bilincseinket, amelyeket a régi osztrák-magyar imperializmus és kapitalizmus szolgálatában állott osztályállam hatalmaskodó bürokráciája szabott ránk, megsemmisíteni akarván egyéni és lelkiismereti szabadságunkat, a hatalom végrehajtó közegeivé alázván a tanítás művészetének hivatott mestereit. *Intézményeket kell létesítenünk, melyek biztosítják a pedagógia vívmányait, a tudomány fejlődését, a tehetségek alkotásait, a tantestületek s egyesek jogait, anyagi jólétét, szellemi haladását, mindezt pedig egy célért: a népért*."[189]

E felhívás számunkra egyetlen elérhető példánya 1919. március 22-én érkezett a szarvasi evangélikus tanítóképzőbe, következésképp, a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt íródott. A költő Palágyi Lajos[190] kézjegyét magán viselő írás mai olvasóját okkal-joggal meglepi a szebbnél-szebb célok megvalósítását elérhetőnek mutató szöveg naivitása, s – vélelmezhető jószándéka mellett – *a „szövegkörnyezetet" jelentő korabeli magyar, s világpolitikai állapotoktól való elvonatkoztatása, „elemelkedése"*. A címzettek jórészéhez az idegen megszállás miatt el sem juthatott a népek egyetemes barátságáról elmélkedő írás. Az osztrák-magyar monarchia autokratizmusával szemben a demokratikus állam és oktatásirányítás vízióját a szociáldemokrata szakszervezet és párt nevében kilátásba helyező levél a kommunista párttal közösen meghirdetett „proletárdiktatúra", a statárium, a címek-rangok eltörlése, s a kilátásban helyezett „forradalmi törvényszékek", a várható államosítás árnyékában került a szarvasi evangélikus tanítónőképző pedagógusainak kezébe.

Tagadhatatlan, hogy e levél – az őszirózsás forradalom idején kötelező múltbírálat mellett – nem tartalmazott osztályharcos, kirekesztő, „nemzetietlen", direkt módon vallás- vagy egyházellenes, ateista elemeket.[191] Ellenben a tagtoborzás érdekében exponált a tanítóképzős pedagógusok körében jól csengő hívószavakat:

---

[189] MNL BéML VIII. 59. az 1919. március 31-i tanári értekezlet jegyzőkönyvéhez csatolva. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[190] Lásd róla kötetünk V.3.2. fejezetét!

[191] A tanítóképzős tanárok természetesen nemcsak e levélből értesültek a szakszervezet irányvonaláról. A debreceni „*Népakarat*" 1919. március 25-i száma közölte, hogy a pedagógus szakszervezet egyhangú határozatával március 23-ától beszűnteti a vallástanítást, „s nem engedi, hogy ezután a vallás révén mételyezzék a gyermekeket az iskolákban". (I. évf. 2. sz.) Március 24-én hasonló határozat született Sátoraljaújhelyen is. (*Vörös Hajnal,* I. évf. 5. sz. 1919. március 25. 2.) Sárospatakon 1919. április 4-én a pedagógus szakszervezet 1919. április 4-én tiltakozott az ellen, hogy a gyermekeket reggel 7-8-ig református templomba rendelik a lelkészek hitoktatásra. (E. Kovács Kálmán: A Tanácsköztársaság Sárospatakon. SRKTGy. NK. Kt. 4720. 37.)

népek barátsága, szociális népállam, a társadalmi egyenlőtlenség csökkentése, a kultúra demokratizálása, s ebben a pedagógusok – javuló megbecsülés melletti – kiemelkedő szerepe. Mindazonáltal *aligha csak ezek győzték meg a címzett, szarvasi pedagógusokat* – köztük egy markánsan jobboldali, antiszemita tanárt is[192] – arról, hogy a március 31-i tanári értekezletükön valamennyien belépjenek a szociáldemokrata pártba, s a pedagógus szakszervezetbe.[193]

A kutatás jelenlegi szintjén nem tudhatjuk, hogy a vidéki képzős tanárok mekkora hányada cselekedett még a Bizalmi Tanács felhívására önként, s mekkora hányada engedett csak az utóbbi levélben kifejezett, ill. az árubeszerzést könnyítő szakszervezeti előnyök,[194] ill. az általános politikai körülmények nyomásának.[195] Forrásaink alapján annyi bizonyosnak látszik, hogy sokan már igen korán, a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt bekerültek a Tanítók Szakszervezetébe s ezáltal a szociáldemokrata pártba.[196] A szakszervezeti szakosztály ilyetén való megalaku-

---

[192] Lásd ehhez pl.: *Kiss S.* 1919/11. 1922/2., 1922/4. és 1924/2.

[193] MNL BéML VIII. 59. az 1919. március 31-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.

[194] A *Nagykőrösi Népújság* 1. évf. 56. sz. 2. oldalán, 1919. június 4-én közölték: „A tanítók szakszervezetének tagjai cigaretta, szivar, ill. dohány illetményeiket három nap alatt átvehetik a tanítóképző intézet tanári könyvtárában". *Ferenczi István* a nyíregyházi állami tanítóképző gyakorlóiskolájának tanítója, aki 1919. március 15-én lépett be a szakszervezetbe, „tagsági igazolványát csak később váltotta ki, amikor az élelmiszer és ruházati cikkek beszerzése a vörösszínű igazolvány nélkül lehetetlen volt" – állította az 1920. évi vizsgálat során. (MNL OL K 502-1923-7-76910. az 1920. február 11-i jegyzőkönyvben.) Ld. továbbá: *Hatos P.* 2018. 78–79.

[195] Az akkori légkörre jellemző: Imre Sándor feljegyzései között található egy 1919. március 20-i írás, melyben egy a diákok feljelentésére a helyi, szegedi szakszervezet által felfüggesztett felsőkereskedelmi igazgató ügye kapcsán kérdezik: „a helyi tanítói szakszervezetek gyakorolhatnak-e tanárok fölött fegyelmi jogot, avagy fennmarad-e a Közoktatásügyi Minisztérium fegyelmi jogköre?" (RL C/39. 22. cs. 720/6.) „*Intézetünk egészen a debreceni tanítói szakszervezet hatáskörébe jutott,* amely március 30-án kimondta, hogy minden debreceni iskolaigazgatónak 2 nap alatt le kell mondania, s a tanári kar tetszése szerint választ igazgatót egy évre"- írta az értesítőben, az debreceni tanítóképző újraválasztott igazgatója. (*Veress I. szerk.* 1918–1919. 8. Kiemelés tőlem – D. P.) A *Fáklya* 1919. április 25-i számában közölte a KN, hogy „csak a szakszervezet útján lehet elhelyezkedni". (10. évf. 4.) A KN középiskolai ügyosztályának tevékenységéről szóló 1919. augusztus 30-i jelentésben olvashatjuk: „A MTSZ személyi és pedagógiai bizottságát közvetlenül bevonták a tanügyi kormányzatba, amennyiben ez a bizottság hetenként legalább egyszer, és ha kellett, többször is, az ügyosztályvezető szobájában ülést tartott és ezen minden személyi és pedagógiai ügyet a csoportvezető bevonásával megbeszéltek és eldöntöttek." Gyulai József miniszteri osztálytanácsos utólag úgy vélte, hogy a gyakorlatban tájékozott pedagógusok tapasztalatainak egy bizottság által való bevonása az ügyosztály munkájába hasznos lehet. (RL C/39. 22/a.)

[196] Mint közismert: a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja 1919. március 21-én Magyarországi Szocialista Párt néven egyesült, s már csak emiatt is változott a helyzet, változhatott a szakszervezeti és párttagság közötti kapcsolat. Erre utal, hogy 1919. május 29-én a veszprémi tanítók gyűlésén a megyei intéző bizottság elnöke – a „Vörös Zászló" c. lap tudósítása szerint – arról beszélt, hogy „*a pártszervezet és a szakszervezet különállósága* megkönnyíti a még eddig mindig idegenkedő tanítók lelkiismereti szabadságát is. Nem is kívánhatja senki sem a deresedő fejű s másképp nevelt emberektől azt, hogy egyik napról a

lásának következményeként az addig kulcsszerepet játszó *Nagy László kikerült a tanítóképzős tanárok képviseletének irányításából*, s az új Végrehajtó Bizottság elnöke Palágyi Lajos lett. Keszler Károly titkári, Szalatsy Richárd jegyzői, Végh József pénztárosi, Lechnitzky/Lechnitzki Gyula, Halász Arnold, Párvy Endre, Gerencsér István VB tagi feladatot vállaltak az új szervezetben.[197]

Lehetséges, hogy erre Nagy László kívánságára, összeférhetetlenség miatt került sor, hiszen őt a Minisztertanács határozatával – a VKM-be osztályvezetővé kinevezni szándékozott Farkas Sándor helyére – „tanítóképző intézeti szakfelügyelővé" nevezte ki.[198] De az sem kizárt, hogy akarata ellenére, vagy attól függetlenül került sor ilyen váratlanul a szakszervezeti szakosztály megalakulására, s az új vezetőség megválasztására, – melybe a régiek közül csak Gerencsér István[199] igazgató kapott helyet – hiszen ragaszkodhatott a képzős tanárok többségének állásfoglalásához, s kerülte a direkt politikai/világnézeti elköteleződést, konfrontációt.

Bárhogy is történt, tény, hogy ettől kezdve Nagy László kiszállt a tanítóképzéssel kapcsolatos ügyek intézéséből, s a gyermektanulmányozók delegáltjaként a népiskolai reformmunkálatokra koncentrált. Egy év múlva, 1920. január 16-án, a társaság választmányi ülésén erről így számolt be: „A népbiztosság… előzetes értesítés nélkül berendelte a gyermektanulmányi ügyek előadójának. *A Gyermektanulmányi Társaság* s intézményeinek megvédése érdekében ezt a helyet kénytelen

---

másikra változtassák nézeteiket. De a munkát tőlük is megköveteli. Igyekezzék minden tanító a jövő társadalom [Sic!] szolgálatába állni" – kérte Jankovics Lajos, cserébe a társadalom megbecsülését kilátásban helyezve. Nem világos, hogy mire gondolt az előadó, hiszen a politikai meggyőződéstől független szakszervezeti tagságot az „Új Korszak" 1919. június 6-án közzétett szervezeti szabályzat-tervezete sem tette még lehetővé. Ellenkezőleg: előírta számukra az egyidejű Magyarországi Szocialista Párttagságot is. Csak a Tanácsköztársaság bukásának másnapján tették közzé az újabb variációt, melyből e követelmény kimaradt. (*Az egység* 1919.; *Tanítógyűlés* 1919/15. 2.; *A Magyarországi* 1919/12. 3. és 1919/15–16. 2.; *Kelen J. szerk.* 1958. 170. Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd erről továbbá az V. fejezetben, valamint a párt és a szakszervezet egymáshoz való viszonyával kapcsolatos – forradalmak alatti – vitákról: *Sipos P.* 1984. 39–48.

[197] *A tanítóképző* 1919/5. 4.

[198] Forrásaink két időpontról szólnak e kinevezés ügyében: 1919. január 30-at, ill. február 12-ét említik. (MNL OL K 502-1929-1931-612-51-68.; MNL OL K 27. 1919. február 12. 59. p.)

[199] Gerencsér/Gerentsér István (1878 vagy 1882–1925) A kolozsvári egyetemen filozófiai doktorátust szerzett. 1903-ban a kolozsvári tanítóképző tanára (majd egyszersmind az erdélyi tanítószövetség elnöke) lett. 1914-ben a budapesti VI. kerületi állami tanítóképző igazgatójává nevezték ki. A mozgósításkor katonai szolgálatra vonult be. A harctérről 1918 szeptemberében főhadnagyi ranggal került haza, több harctéri kitüntetéssel. Az 1918–1919-es TITOE vitákban honvédő és nyugati orientációt preferáló álláspontját hangoztatta. Imre Sándor értesülései szerint később a szakszervezeti viták során a radikális Szöllősiné javaslatait támogatta. Majd 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő volt az 1919–1920 fordulóján vallás- és közoktatásügyi minisztert s kormányfőt adó Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja frakciójában. Mandátuma leteltével visszatért – az akkor már VIII. kerületi – tanítónőképző igazgatói posztjára. (*Vidor Gy. szerk.* 1921. 52–53.; *T. Boros L.* 1929. 133.; MT, 35. évf. 5–6. f. 96.)

volt elfoglalni.[200] Elérte ezzel, hogy: a) nem szüntették meg az Új Iskolát s meghagyták testületét; b) a Gyermektanulmányi Múzeum személyzetét sem bántották; c) sikerült elérni, hogy semminemű kultúrintézményünket meg nem bolygatták".[201]

Tanácskozássorozaton tárgyalták a népiskolai reformra vonatkozó elképzeléseiket. E viták légkörének, s Nagy László tartózkodó álláspontjának érzékeltetésére pillantsunk be a reformbizottság 1919. február 5-i, negyedik üléséről készült beszámolóba: „[M]egkezdtük a *népiskolai szervezet* tárgyalását. A célmeghatározás körül nagyszabású vita fejlődött ki. Hacker Boriska[202] társadalmi és természettudományi felfogáson alapuló világnézet megalapozását kívánta a népiskolában és indítványozta a vallástan kötelező oktatásának törlését az oktatásban… Ezzel szemben Tuszkai Ödön dr. főorvos elfogadta a természettudományi világnézet kialakítását, de ragaszkodott a nemzeti érzés fejlesztésének szükséges voltához. Répay Dániel [tanítóképző intézeti tanár], Szabó Sándor (gyógypedagógus), Závosy Zoltán fővárosi tanító hangoztatták a nemzeti érzések, mint természetes faji érzések mélyen gyökerező voltát, a nemzetben együtt élők közötti szolidaritás nagy fontosságát. Répay Dániel külön is hangoztatta az idealizmus nagy jelentőségét a természettudományi felfogás nyers materializmusával szemben…

Glücklick Vilma kiemelte, hogy Hacker Boriska nézetét nem szabad oly mereven fogni fel, mint némelyek tették. Minden jóravaló ember szereti hazáját Magyarországon, s a hazaszeretetre nevelni is kell az embereket. Senki sem akarja kiküszöbölni az iskolából a magyar nemzet történelmét s Magyarország földrajzát, a magyar irodalmat és művészetet. Hisz ezek mind becses értékek közművelődési szempontból. De el kell távolítani a nemzeti érzésből mindazt, ami eddig általa szembeállította egymással a hazában együtt élőket, s a nemzeteket egymással harcra tüzelte. Ezután többen felszólaltak még a vallástan kötelező tanítása ellen. Ez utóbbira nézve elnök [Nagy László] azt jegyezte meg, hogy a vallástan kötelező tanításáról az első reformértekezlet azt határozta, hogy mivel politikai kérdés, mellőzendő a reformmunkálatokból.

Végre abban állapodtak meg, hogy *mind a nemzeti, mind a nemzetközi érzés fejlesztése felölelendő a népiskolában.* Azonban a nemzeti érzésből kiküszöbölendő mindazon előítélet, amely azelőtt hozzá fűződött, fő a társadalmi öntudat kialakulása, a természettudományi és ideális világnézet összeegyeztetése, az együtt

[200] A társaság legalitását védő ezen tálalásnak ellentmond, hogy az 1918. decemberi vitákon Nagy László által előterjesztett tervezetekben olvasható: „A közoktatásügyi minisztériumban a várható reformkorszakra tekintettel három reformosztály létesítendő: a) a szervezeti reformok számára, b) a szorosan vett pedagógiai reformok számára, c) a gyermekvédelmi reformok számára. *Az osztályok a tanügyi munkások és pedagógiai társaságok (Gyermektanulmányi Társaság* és gyermekvédő intézmények) *kiküldötteivel egészítendők ki."* (*Nagy László közoktatási* 1918. 13.; *Nagy L.* 1934. 6. Kiemelés tőlem – D. P.)

[201] *Az igazgatótanács átszervezése* 1920. 241–242.

[202] Jelentős szerepet játszott a VAOSZ és a népbiztosság reformbizottságaiban is. (RL C/39. 26. cs.)

élő emberek közötti testvéri szeretet, összetartozandóság; fontos továbbá, hogy minden gyermek érezze magát a világtársadalom tagjának is. Kimondották még, hogy *a népiskolából kiküszöbölendők minden olyan intézmények s intézkedések, amelyek szembeállítják egymással a nemzetiségeket, társadalmi osztályokat s a felekezeteket."*[203]

Az akkoriban lényegében gyermekközpontú, polgári demokratikus, hangsúlyozottan hazafias, toleráns álláspontot képviselő Nagy László (és Domonkos Lászlóné) képviselték a népiskolai reform ügyét a VAOSZ reformbizottságában.[204] Így egyrészt széles áttekintést nyertek az ott folyó munkálatokról, a készülő reformtervekről, érvényesíthették pedagógiai szempontjaikat, s bizonyos anyagi eszközökre tehettek szert. Elérték, hogy a pedagógiai folyóiratok közül egyedüliként folyóiratuk „A Gyermek" elkerülhette a betiltást, s megőrizte a KN támogatását.[205] Másrészt radikális reformterveikkel – melyek, ahogy a KN felsőoktatási csoportvezetője, Fogarasi Béla fogalmazott – nem voltak (nem is lehettek) „forradalmiak",[206] előbb-utóbb szembe kerülhettek a „proletárdiktatúra" kirekesztő, az orosz modellt preferáló tendenciáival, reprezentánsaival. Látványos megnyilvánulása volt ennek, hogy 1919. július 8-án a KN csoportvezetője visszahívta Nagy Lászlót a VAOSZ reformbizottságából, mire ő lemondott a KN-beli előadói tisztéről s visszahelyezését kérte a budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképzőbe.[207] A Gyermektanulmányi Társaság és annak a Tanácsköztársaság alatt megalakult tanítóképzős hallgatói szakosztálya[208] révén a tanítóképzők tanáraira és diákjaira egyaránt nagy befolyással bíró „útitárs" Nagy László,[209] s a Tanácsköztársaság út-

---

[203] *A Gyermektanulmányi* 1919. február 5. 441–442. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

[204] A VAOSZ reformbizottságának története. Kézirat. és a reformbizottság jelentése: RL C/39. 26. cs. és 22/a.

[205] 1919 nyári előterjesztés Antal Márk KN csoportvezető részére a pedagógiai lapokra vonatkozó támogatás megszűntetéséről. (RL C/39. 24/a.)

[206] *Fogarasi B.* 1919. 55–57.

[207] *Donáth P.* 2007. 26–27.

[208] Ahogy korábban már említettük, a politikai „klímaváltozás" következtében 1919-ben látványosan nőtt a társaságba jelentkező tanítóképzősök/jelöltek száma is 477-re a Gyermektanulmányi Társaság ifjúsági szakosztályában. (MNL OL P 1659. 2. t. tagnyilvántartó)

[209] A mai olvasó számára talán megkönnyíti a Nagy Lászlóhoz, Farkas Sándorhoz hasonló polgári demokratikus „útitársak" álláspontjának megértését, ha tudjuk, hogy kezdetben a képzős tanárok példaképe, a „nemzetnevelés" prófétája – a Tanácsköztársaság kikiáltása után a minisztériumból a polgári iskolai tanárképző főiskolába vezetőként visszahelyezett – *Imre Sándor* is reménykeltőnek tartotta a szociáldemokrácia oktatási elképzeléseit. „Számba véve mindazt, amit a proletárdiktatúra nevében kívánnak, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy nincs benne a pedagógus számára semmi, ami elvi ellentéte volna a pedagógiai követelményeknek, sőt talán olyasmi sincs, amit el ne mondtunk volna már (éppen én is). De ennek nem az a következtetése, hogy tehát nem kell tennünk semmit, mert mindez nem új, hanem ellenkező: *kapva kapnunk kell azon, hogy új és hatalmas segítségeink jelentkeznek, s most meg kell csinálnunk, amiért eddig csak siránkoztunk*!" Majd rövidesen hozzátette: „Mindent meg kell csinálni, ami a szocialisták pedagógiai gondolkodásában nem pártpolitikai!" Márpedig praktikusan ez a későbbiekben szinte lehe-

jai lényegében elváltak, bár a KN-ből való elbocsátására a diktatúra bukásáig nem került sor.[210] Az alábbiakban látni fogjuk: hasonló helyzetbe került egykori főnöke, közeli munkatársa Farkas Sándor is.

Ám mielőtt az ő, s a KN tanítóképző ügyosztályának történetére áttérnénk – annak jobb megértéséhez – célszerű megismernünk milyen irányban haladtak, s meddig jutottak a VAOSZ és a KN reformmunkálatai a diktatúra bukásáig. Nagy László 1919. augusztus 13-i „*Létesített vagy tervezett intézmények, szervezetek s tervek"* című összegzéséből tudhatjuk, hogy kisdedóvókat terveztek „játékiskola" címen 4–6 éves korú gyerekek számára". Erre épült volna az egységes népiskola a 6–14 éves gyermekeknek. Ennek első két osztálya „kezdő iskolaként" működött volna, kötelező átmenetül a játékiskolából. A nyolcosztályos népiskolára „líceumok" és „munkásképző szakiskolák épültek volna 5, ill. 4 évfolyammal. Az előbbi a „főiskolákon" (a mai egyetemeken) vagy a „főiskolai szakiskolákon" (a mai főiskolákon) továbbtanulni szándékozók képzését szolgálta volna. A líceumot végzettek közvetlenül, míg a „munkásképző szakiskolákat" abszolválók egy éves előkészítő tanfolyam után lettek volna felsőoktatásba felvehetők. A főiskolai szakiskolák közül a „játékiskolai tanítóképző" (a mai óvodapedagógus képző) a líceum második osztályára épült volna s a kisdedóvók, valamint az elemi iskola 1–2. osztályai számára képeztek volna pedagógusokat. A „tanítóképző akadémiákba" (a mai tanítóképzőkbe) való felvételhez a líceum 3. osztályának elvégzését várták el, s 3 év alatt a népiskola 3–8. osztályaiban való tanításra készítették volna fel őket. Nagy László beszámolója szerint az „átmeneti tantervek" a népiskola első négy osztálya számára „készen voltak", s a további osztályokra vonatkozó „vázlat és előadói javaslatok együtt voltak". Az ötosztályosnak tervezett középiskola, a „líceum" átmeneti tantervéhez „az előmunkálatok megtörténtek".[211]

Számunkra e beszámolóból s a VAOSZ tantárgyi reformbizottságainak ránk maradt munkálataiból annak van jelentősége, hogy *az iskolarendszer generális reformjának tervezését – az általános szerkezeti séma mellett – logikusan az óvo-*

---

tetlennek bizonyult. Maga is konstatálta: „Mindig 'az emberiség egyetemes céljairól' beszélnek, hogy azok lesznek a nevelési célok; de a következő mondatban mindig az van, hogy az új nemzedéket át akarják hatni 'a szolidaritás, a *proletártestvériség* érzésével'. Így azután elszűkül a célkitűzés… s ebből természetesen fakad, még ha nem hirdetik is, a gyűlölet a többiek iránt. Ha pedig a történelemre gondolunk, látjuk, hogy az ilyen hatásnak mi volt az ellenhatása! Így nem alakulhat ki az emberiség egysége soha!" RL C/39. XIV. k.

[210] Egy 1919. augusztus 8-i VKM listán az I.1. Elemi iskolai reformügyek, tanterv és utasítás ügyosztály vezetőjeként szerepelt Nagy László neve, kézzel ráírva: „egyelőre maradjon". (RL C/39. 25. cs.) Egy másik listán viszont nem szerepelt. (MNL OL K 802 KN 1919.- 21. t. sz. n. 2. 81. d.) 1919. december 23-án a VKM igazolóbizottságának ülésén Friml Aladár előadó – tévesen – úgy vélte: Nagy László „a proletárdiktatúra alatt a tanítóképző osztály vezetője volt. Nevezett ellen semmi kifogás nem merülvén fel, a bizottság egyhangúan igazolja". (MNL OL K 802. 80. t. 17-430. sz.)

[211] Idézi: *Donáth P.* 2007. 36. és 39.; Lásd ehhez: *A régi és az új,* 1919.; *Bartos E.* 1919. 3.; *Nagy L.* 1919/a és 1919/b.; *A Reformbizottságból,* 1919/11.; *Neumann H.* 1919.;

dákkal, s a 8 osztályosnak elképzelt népiskola első osztályaival kezdték. Az 5 osztályú líceum tantervének csak a szaktárgyi előmunkálataig jutottak.[212] *Következésképp érdemben el sem kezdhették az arra, vagy annak első osztályaira épülő tanítóképző akadémiai programok kimunkálását.* Márpedig a KN vezetői – a tanítói szakszervezet felé tett politikai gesztusként – mindenképp gyorsan demonstrálni akarták, hogy felsőfokú tanítóképzést léptetnek a középfokú helyébe.

5. Farkas Sándor és a népbiztosság tanítóképzői ügyosztályának tevékenysége – avagy egy csöndes, ám hatékony ellenállás története

A TITOE és a Bizalmi Tanács által már 1918. novemberében az akkor még minisztériumi tanítóképző ügyosztály vezetésére javasolt, országosan tisztelt szakembernek, *Farkas Sándornak* e kihívással kellett szembenéznie, mikor – több hónapos huzavona után,[213] már a Tanácsköztársaság kikiáltását követően – *az immár a felsőoktatási csoport* részévé vált osztály élére,[214] az addig e posztot betöltő Schindler Artúr helyére[215] kinevezték.

A korábban tanítóként, tanítóképzős tanárként, igazgatóként, a „Magyar Tanítóképző" szerkesztőjeként, királyi tanácsosi címmel kitüntetett szakfelügyelőként tevékenykedett, világot járt, református, „sovén magyar" Farkas Sándor[216] aligha

---

[212] Lásd: *Pásztor J. szerk.* 1959.

[213] Egy Kunfi Zsigmond miniszterhez írt 1919. február 9-i feljegyzésében Imre Sándor – indirekt módon – támogatta Farkas Sándor kinevezését: „A tanítóképzőintézeti tanárok tudomásom szerint közvetlenül Miniszter Úr elé terjesztették nemcsak ezt [tanítóképzős szakembert kértek az ügyosztály élére – D. P.] a kívánságot, hanem a személy nevét is, ezért ebben a tekintetben javaslatot tennem nem szükséges" – írta a helyettes államtitkár. (RL C/39. 22. cs)

[214] 1919. március 31-én a KN 2239/1919. eln. sz. rendelettel szabályozta Kunfi Zsigmond a népbiztosság ügybeosztását. MNL OL K 802 KN 80. d. és egy újabb lista K 802-1919.- 21. t. sz. n. 2. (81. d.)

[215] 1919. október 3-án Schindler Artúr a leváltásáról így számolt be a VKM vezetésének: „Farkas Sándor szakfelügyelő, Gönczy államtitkárral folytatott többszörös tárgyalás után, Szöllősi csoportvezetővel megjelent az ügyosztályon és távozásomat kívánva, önmagát helyezte az ügyosztály élére. – Ugyanekkor a szakfelügyelőség köréből Mészáros Jenő berendelt igazgatót és Keszler Károly Balázsfalváról menekült tanárt magával hozta titkári, majd előadói minőségben, kiknek segélyével ezentúl valamennyi tanítóképző körébe tartozó adminisztratív, financiális és pedagógiai kérdéseket, osztályvezető minőségben, miniszteri, később népbiztosi kiadmányozási joggal intézett." (MNL K 46-605. f. – II/5.b. TAGYOB) A Tanácsköztársaság bukása után átmenetileg posztjára visszahelyezett, jogászi végzettségű Schindler Artúrról – a miniszter felkérésére – Bibó István a következő jellemzést adta: „miniszteri szolgálatra sem elég képzettséggel, sem elég intelligenciával nem bír, nyugdíjazandó." (RL C/39 26. cs. 308–329.)

[216] Farkas Sándor (1869-1922) munkásságáról lásd: *Keszler K.* 1922/1–3. 3–4.; *Mészáros J.* 1923/4–8. 38–42. Valamelyest ő is érezte az idők szavát, hiszen 1918. december 13-án a TITOE érte-

felel meg a Tanácsköztársaság vezető funkcionáriusairól kialakult sztereotípiáknak.[217] A történész mesterség/hivatás érdekessége, szépsége, hogy a források alapos tanulmányozása révén izgalmas, a közkeletű elképzelésektől, s a politikai-világnézeti szekértáborok egyszerűsítő sémáitól igencsak eltérő históriák feltárója, krónikása lehet. Különösen, ha olyan – a többoldalú forráskritika nyomán hitelesnek ítélhető – dokumentumokra bukkanhat, melyek fontos új részletekkel gazdagíthatják a Tanácsköztársaság alatt a tanítóképzés körül történtekről alkotható képünket. Ilyennek tekinthető az Imre Sándor hagyatékában fennmaradt „*a tanítóképzés ügyei a Tanácsköztársaság idején"* c. a szerző megnevezése nélküli beszámoló, melyen azonban több kézírás, és Imre Sándor ráírt megjegyzése (Farkas Sándor) tanúsítja, hogy azt KN ügyosztályának egykori munkatársai s vezetőjük készítették. A „proletárdiktatúra" alatt történteket s a közvetlenül azt követő hangulatot elénk táró írást lábjegyzetbeli kiegészítésekkel, valamint további dokumentumrészletekkel – a lényeget nem érintő kisebb rövidítéssel – ajánljuk olvasóink figyelmébe:

„A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája az összes iskolatípusok között a tanítóképzést tette az első helyre. A Tanácsköztársaság vallotta, hogy a népművelteség megalapozója, irányítója, vezetője a tanító. A tanítóképzés átformálása ezért elsőrangú és égetően sürgős szükség. Az átreformálás szempontjai a következők voltak: a) azonnal államosítandók az összes tanítóképzők, b) azonnal át kell szervezni azokat főiskolákká.[218]

E tervet a Tanácsköztársaság a következő módon akarta megvalósítani:

a) az államosításra államosító-bizottságot állított fel (E célra külön ügyosztály állott fenn),

---

kezletén a „Közoktatásügyünk egységes szervezéséről" címmel tartott előadásában így fogalmazott: „Az oktatás ideálja az értékes egyén, a közoktatásügyé az értékes egyénekből alakult állam. Az iskola nemcsak a lelkileg és testileg összhangzatos egyén, hanem a gondolkodásban, cselekedeteiben összhangzatos nemzet, s a nemzetekből összetevődő emberiség kiművelésének alapja." (MT XXXIV. évf. I. f. 1–2.)

[217] Lásd ehhez pl.: *Apor P.* 2014.

[218] A KN Felsőoktatási Csoportjának vezetője, Fogarasi Béla a MTSZ Főiskolai Szakosztálya előtt, 1919. június 17-én tartott előadásában kifejtette: „Mindenesetre minden tanítóképzés centruma az egyetemi tanítóképző legyen. Ennek egyik szakosztálya adjon egységes, általános pedagógiai nevelést, ez adja meg az egységes tanítói kultúrát. A tanítóképző fakultásnak ezen egységes bázisához csatlakoznak azután egyes intézmények, mint a középiskolai, a szakképző, és *a népiskolai tanítóképző főiskola.* Ezeknek feladata, hogy az általános pedagógiai kultúrát felhasználva megadják a részletes tantárgypedagógiai képzést, melyre az illető szakmában szükség van. Ily módon be lehet emelni az összes tagozatokat a főiskola keretébe és fenn lehet tartani azoknak speciális jellegét." (RL C/39. 24/a. A főiskolai oktatás reformja. 6. Kiemelés tőlem – D. P.)

b) azonnal likvidálni kell a felekezeti tanítóképzők vagyonát (E célra szintén külön bizottság állott fenn),[219]

c) *A főiskolai átszervezés akként történt volna, hogy a tanítóképző első-, másod-, harmad- és negyedéves növendékei azonnal osztassanak be a középiskolák ötödik, hatodik, hetedik és nyolcadik osztályaiba, s a főiskolai tanítóképzés már 1919. szeptember havában megkezdendő. A tanári személyzet állami alkalmazottai közül az alkalmasok beosztatnak a középiskolákba, kiválóbbja a főiskolákba, a felekezetiek közül azok, akik az előírt nyilatkozatot aláírták, az államiakhoz hasonló módon alkalmaztatnak, a többiek pedig azonnal elbocsátandók.*

A tanítóképző tanárság a tervekkel szemben eszmélni kezdett, s vezetői azonnal szervezkedtek. E szervezkedés *célja az volt, hogy megakadályoztassék a máról-holnapra történő főiskolai átszervezés, mely előre megállapíthatólag tanügyi csődöt és botrányt jelentett; hogy megakadályozza a tanítóképzők szellemének megfertőzését, s végül megóvja saját élete anyagi feltételeit, mert hiszen a jelenlegi tanárok nagy része kenyér nélkül maradt volna*. *A Tanácsköztársaság* ugyanis annyira *nem bízott a tanítóképző-intézeti tanárságban*, hogy ennek szakszervezete ellen, a felvett jegyzőkönyvek tanulsága szerint, vizsgálatot indított, határozatait megsemmisítette s a tagokat ellenforradalmároknak minősítette.[220]

A tanítóképző-tanárság vezető férfiainak szervezkedése abban nyilvánult [meg], hogy a népbiztosság tanítóképző ügyosztályának a vezetője állandó

[219] Lásd ezekről: a KN 13. sz. rendeletét. *Petrák K. – Milei Gy.* 1959. 24–26.; Jelentés a KN államosítási és likvidáló osztályának munkájáról. MNL OL K 46-605.f. II/5. TAGYOB; *Fazekas Cs.* 1997.; 2000/5–6.; 2001.

[220] A szakszervezeti szakosztály végrehajtó bizottságának 1919 áprilisi ülésén Palágyi Lajos elnök javaslatára elhatározták, hogy „a szakfelügyelet, a gyakorlóiskola, a vizsgarend, a tanterv, tanmenet, tantárgyak reformja, az ifjúsági autonómia, a bürokrácia megszűntetése" témáival kívánnak foglalkozni. Első előadójuk Farkas Sándor volt, aki a szakfelügyelet újjászervezésének kérdéseiről adott szakmai áttekintést. (*A tanítóképző-szakosztály*, 1919/8–9. 8.) A VKM-hez írt, az elbocsátása elleni 1922. február 16-i fellebbezésében Palágyi Lajos így írt a szakszervezeti szakosztály tevékenységéről: „Reformjavaslataink mindig hazafiasok voltak, az 1868. évi népoktatási törvény alapján álltak. A szovjet pedagógia urai ezért javaslatainkat *rendszeresen mellőzték.* Az egész képezdei tanársággal magyar szellemben dolgoztam együtt, a végsőkig védve a védhetőt. Mikor törekvéseink reménytelenségét láttam, lemondtam, s dacára a hozzám érkezett parancsnak, nem vontam vissza lemondásomat, s nem mentem többé a szakszervezeti szakosztály gyűlésére". (MNL OL K 502-5-210; Lásd ehhez továbbá: *A tanítóképzés* 1919. 65. és az V.3.2. fejezetet.)

érintkezésben állott a vezető férfiakkal,[221] s az ügyosztály csak olyan rendeleteket adott ki, amelyeket együttesen megállapítottak. Az ügyosztály vezetőjének személyére és magatartására vonatkozólag egyébként szolgáljanak felvilágosítással a következő adatok: Farkas Sándor szakfelügyelőnek a tanítóképző ügyosztály élére való kinevezését, mint ezt a tanítóképző-intézeti tanárok országos egyesületének hivatalos közlönye a Magyar Tanítóképző 1918. novemberi száma igazolja, a tanárság már 1918. évi november havában is kérelmezte. A kinevezését a szakminiszterek: Lovászy Márton, Juhász [Nagy Sándor][222] és Kunfi [Zsigmond] ígérték is, de a megoldást a minisztérium átszervezésének ürügyével halogatták, s a beosztást a Tanácsköztársaság alatt *Kunfi* valósította meg, anélkül, hogy akkor már kérdést intézett volna Farkashoz.[223] Közben azt is tudomására juttatták, hogy a szakfelügyelőség meg fog szűnni. Különben is Farkas már január végétől tényleg a minisztériumban volt foglalkoztatva.

Bár a Tanácsköztársaság a kezdet-kezdetén fényes kultúrát s benne magas rangú tanítóképzést ígért, Farkas nem volt hajlandó a beosztást vállalni, s csak a tanítóképzős vezető tanférfiak unszolására, s ezeknek szolidaritásával foglalta el helyét, mint ezt a tanítóképző-tanárság budapesti alkalmazottai s a vidékről idemenekült tanároknak *Imre [Sándor]* és *Huszár [Károly]* miniszterekhez[224] Farkasnak a Tanácsköztársaság bukása után való alkalmazása tárgyában beadott emlékirata[225] is bizonyítja. Farkas ugyanis annyira távol áll az úgynevezett szabadgondolkodóktól, hogy soha, sem szabadkőműves páholyoknak,[226] sem radikális pártnak, sem a Galilei körnek tagja nem volt, ezek szervezetét, munkáját nem ismerte. Ellenben már *1919. évi július hó első felében* esküt tett

---

[221] Itt az ügyosztály munkatársai s a szakfelügyelők mellett Gerencsér István, Quint József, s más budapesti, ill. itt menekültként tartózkodó igazgatókra (Köveskúti Jenőre, Párvy Endrére stb.) utalhatott Farkas Sándor.

[222] Juhász-Nagy Sándor a VKM-ben államtitkár volt. Lovászy Márton lemondását követően 1918. XII. 23-tól 1919. I. 23-ig ténylegesen tárcavezetőként működött, majd a Berinkey-kormányban igazságügyminiszter lett.

[223] Kunfi Zsigmond KN 2239/1919. eln. számú rendelete intézkedett a népbiztosság ügybeosztásáról, melyben Farkas Sándor „A főiskolai oktatás csoportjába" beosztott „Tanítóképzés" ügyosztály vezetőjeként szerepelt. (MNL OL K-802. 80 d.)

[224] Imre Sándor előbb a Tanácsköztársaság előtt helyettes államtitkárként, majd a diktatúra bukása után az első Friedrich-kormányban 1919. VIII. 7–15-ig „ügyvivő miniszterként" vezette a VKM-et. (RL C/39. 13. cs. az ügyvezető kormány 1919. VIII. 8-i nyilatkozatának aláírásában) A második Friedrich kormányban 1919. VIII. 15. – XI. 24-ig a tárca vezetését Huszár Károly vette át, s amikor kormányfő lett, a VKM irányítását Haller Istvánnak adta át.

[225] Lásd alább.

[226] A Tanácsköztársaság bukása után annak előkészítésével vádolták a szabadkőműveseket is. Ezért említette Farkas Sándor, hogy ő más ismert tanítóképzős pedagógusoktól – pl. Bánóczi Józseftől, Nagy Lászlótól és Lechnitzky/Lechnitzki Gyulától, Kárpáti Sándortól – eltérően soha sem volt páholytag. (A m. kir. Belügyminisztérium által kiadott szabadkőműves névsor. MNL OL Szimbolikus Nagypáholy, P-1083. II/II. 10. 219. cs. 46. tétel)

Budaváry László kezébe, mint *keresztényszocialista.* E párt akkor volt alakulóban, s az ide való belépés a legveszedelmesebb ellenforradalmi tény volt.[227]

Farkas tehát, akit megelőzőleg állandóan úgy tekintett a Berinkey-minisztérium mint a tanítóképző ügyosztály vezetőjét, mert neki mutatták be a személyi ügyeket is, azzal a tudattal foglalta el helyét, hogy beosztása nem más, mint egy régebbi akta elintézése. Az ügyosztályvezetőnek mindvégig segítőtársai voltak a vele teljesen hasonló gondolkodású *Mészáros Jenő* igazgató és *Keszler Károly* tanár, mint berendelt előadók, s az ügyosztály összes régi tisztviselői.

Az ügyosztály ezután hamar orientálódott. Igaz, hogy a Tanácsköztársaság élete, munkája gyors ütemben száguldott a züllés és az erkölcstelenség felé.[228] Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy *az összes ügyosztály között ez az egy tartotta magát* az őrületes forgatagban, melynek a Tanácsköztársaság szerint a legnagyobb szerepet kellett volna vinnie a romboló munkában.

A tanítóképző ügyosztály vezetőjének és a vele szolidáris tanárságnak a módszere ugyanis az volt, hogy *a reformokat húzza, halassza;* avagy azokat úgy *eszközölje, hogy általuk a legkisebb hiba követtessék el.* Hogy ez a valóság, a következő hiteles adatok bizonyítják: A tanítóképző ügyosztály azzal az okadatolással, hogy a tanítóképzőnek főiskolává való átszervezése csak akkor lehetséges, ha átszerveztetett maga a középiskola is, amelyre épülnie kell, el tudta halasztani a kétségtelenül tanügyi botrányt jelentő, s máról holnapra történő hirtelen reformot. E reform helyett jött az ötödik év tervezete,[229] amelyet a silányul képzett tanítónemzedék ismereteinek, erkölcseinek átformálására talán ma is jobb lett volna megtartani,… mert, amint hivatalos statisztikai adatok mutatják, az 1919/20. iskolai évben hazánkban, sajnos, új tanító generációra nem lesz szükség. *Az ügyosztály most az ötödik évfolyam munkálatait mímelvén* értekezleteket tartott, de ezen mindig csak tanítóképzős tanárok voltak jelen, s így alaposan eltérítette magától a figyelmet.[230]

---

[227] Ezen állítást más forrásunk egyelőre nem erősíti meg. Igazságát valószínűsíti, hogy Gerencsér István, aki szoros kapcsolatban állt Farkas Sándorral, bizonyíthatóan belépett akkor, s az is, hogy Budaváry László a fővárosi tanfelügyelőségre berendelt, majd a Tanácsköztársaság által eltávolított tanítóként kapcsolatban állhatott Farkassal, s hogy állítása szerint 15000 embert szervezett be a keresztényszocialista pártba akkoriban. (*Vidor Gy. szerk.* 1921. 29. Lásd ehhez: *Budaváry L.* 1919/38–44, 1920/18–20, 1920/27–28.; *Gergely J.* 1977. 137–147. és 1977/2.)

[228] A diktatúra bukása utáni években a róla szóló hivatalos megnyilvánulások kötelező eleme volt e megfogalmazás. Lásd ehhez: *Csunderlik P.* 2019.

[229] A 104064/1919. KN VI/2. számú rendeletre utalt itt Farkas Sándor. (MNL GYMSM SL VIII. 62. 149/1919.)

[230] Imre Sándor feljegyzése szerint a Tanácsköztársaság bukása előtt, 1919. július 30-án széleskörű értekezlet volt a KN-ben a tanítóképzésről Farkas Sándor aktív részvételével, de ennek akkor már semmilyen következménye nem lehetett. (RL C/39. 24/a)

Kiesett az érdeklődés középpontjából, s négy hónapig tartó élete alatt a következő intézkedéseket tette:

a) Kiadott *tanügyi* rendeletei a következők voltak: 1. a tanítóképző-intézeti növendékek felvételének a tanítóképző-tanári testületek kezébe való áttétele;[231] 2. a *Tanmenet* kötelező erejének megszűntetése,[232] 3. a különbözeti vizsgák egyszerűsítése, 4. az első évre való felvétel felfüggesztése és az ötödik év megnyitása, 5./ a vizsgálatokra vonatkozó ideiglenes eljárás. E rendeletek[233] közül az első hármat a jelenlegi kormány is elfogadta, a negyediket megsemmisítette. Az ötödikből nem lett rendelet, mert a 31. K. N. számú képesítővizsgálatokra vonatkozó szabályzathoz az ügyosztálynak semmi köze. Az ügyosztály vezetőjének javaslata, mint ez a hivatalos fogalmazványokból megállapítható, az volt, hogy teljes egészében maradjon meg a Képesítővizsgálati Szabályzatban előírt befejező képesítő vizsgálat. Itt újból hangsúlyozandó, hogy az ügyosztály minden javaslatát a tanítóképző tanárság vezetőivel együtt alkotta és hogy ez alkotások száma mennyire minimális volt, legjobban mutatja, a Tanácsköztársaság működéséről szóló jelentés, mely a tanítóképzést, ezt a különösen munkába vett intézményt, nem is említi.[234]

---

[231] Lásd erről a KN 76259/1919. VI. b. számú rendeletet. MNL BAZML SL ZL VIII. 65. 16. d. 406/1919.

[232] A budai állami tanítóképző 1919. április 30-i értekezletén ismertette Quint József „vezető tanító" a KN 79137. sz. rendeletét a tanmenet kötelező erejének megszűntetéséről, s a helyi tanmenetek készítéséről. (BFL VIII. 130. a. 22.)

[233] 1919. október 3-i jelentésében Schindler Artúr erről a következőket jelentette: „Rendeletet bocsátottak ki az I. osztály megszűntetése és a szociális ismeretekben való alapos kiképzés céljából, az V. osztály felállítása tárgyában. A középiskolai érettségi vizsgát tett tanulók tanítóképző-intézeti különbözeti vizsgálatát rendezték communista (Sic!) szellemben, mely burkoltan tantervi változtatásokat jelentett, amennyiben a tanítóképző-intézeti vizsgák anyagából az úgynevezett nemzeti tárgyakat törölve a vizsgálatok anyagát a Tanácsköztársaság szellemében reformálta meg. A felvételeket az igazgatók hatáskörébe való utalása ügyében, a Képesítővizsgálatok újabb szabályozása tárgyában. A további intézkedések személyi vonatkozásúak." (MNL OL K 46-605. f. – II./5.b. TAGYOB 369. o.)

[234] 1919. május 26-án Kunfi Zsigmond népbiztos 3125/1919. eln. sz. rendeletében a munkások, katonák és fölművesek június első felére szervezendő kongresszusára beszámolót kért az ügyosztályoktól május 30-ig. Május 31-én készült el Keszler Károly megfogalmazásában, Farkas Sándor s egy harmadik személy aláírásával a beszámoló „a VI/2. ügyosztály (tanítóképzés) Tanácsköztársaság megalakulás óta végzett munkásságáról és a jövő teendőiről". „I. *Végzett munkásság:* 1. Átmeneti szabályozást nyertek: a/ az osztályképesítő és befejező képesítő vizsgálatok; b/ a középiskolát végzett tanulók tanítóképző-intézeti különbözeti vizsgálatai. 2. Új rendezést nyertek és decentralizáltattak a tanító- és tanítónőképző-intézeti felvételek. 3. Hatályon kívül helyeztetett az oktatók egyéniségét korlátozó tanmenet kötelező volta. 4. Szerveztettek: munkásiskolák ifjúmunkások számára (a régi ifjúsági egyesületek helyett) a budapesti tanító- és tanítónőképző-intézetekben. 5. Megtétettek a tanítóképző modern (főiskolai) átszervezésének a jövő tanévre vonatkozó intézkedései. II. *A jövő teendői:* 1. A tanítóképző főiskola szervezetének és tantervének megalkotása (a tárgyalások már folyamatban vannak). 2. A tanítóképző főiskola tankönv-

b) Tanulmányi tekintetben egyik legnagyobb sikere volt az ügyosztálynak, hogy az összes állami és felekezeti tanító- és tanítónőképző-intézetek vizsgálataihoz *felekezetileg kiválasztott*, s működő tanítóképző tanárok küldettek ki.[235] Erre eset a Tanácsköztársaság előtt nem volt. S hogy ezek az elnökök miként működtek bizonyítják különösen az apácák által vezetett intézetek, s az a körülmény, hogy az elnökök több helyen meglátogatták a püspököt, s egy helyen (Veszprémben) a vizsgálaton szentképeket osztottak ki. Három elnököt nem megfelelő eljárás miatt azonnal feljelentettek.

c) Azokban az intézetekben, így a budapestiekben is, melyekről tudomást lehetett szerezni, mindenütt tanítóképző tanár tanította a szociológiát, ezekbe az intézetekbe tehát idegen elem nem furakodott be.[236] Így nem volt egyetlen intézetben sem nemi felvilágosítás; épségben maradt a hazafias szellem és az erkölcsös nevelés.

d) Az ügyosztályvezető kezdeményezésére a budapesti tanítóképző-intézetek tanárai együttes gyűlést tartottak az ifjúsággal[237] s így elejét vették annak a züllésnek, amely minden más iskolafajban megmételyezte az ifjúságot.[238]

e) Az ügyosztályvezető, örökös veszedelmek között, tájékoztatta a vidékről felmenekült testületeket a bolsevizmus átkairól, munkájáról: ilyen testületek a stubnyafürdői, a lévai, a losonci, a csáktornyai, a szarvasi s az esztergomi.

f) Az ügyosztályvezető hihetetlen kerülgetéssel megakadályozta, hogy a tanítóképző-intézeti tanári státuszban bárkit is elmozdítottak, vagy áthelyeztek volna. Pedig tudott dolog, hogy a Tanácsköztársaság a főváros összes elemi, polgári és középiskoláiból elmozdították az összes vezetőket és mindenűvé új embereket neveztek ki. Tehát e tekintetben is *csak a tanítóképző volt kivétel.* A

---

veinek tervezetei. 3. A tanítóképzés országosan egységes vezetésének szervezése és szabályozása." (MNL OL K-502-1919-VII. 5-98528; és *Jelentés,* 1919.)

[235] Az 1919. május 21-i, a fővárosi tanfelügyelőséghez intézett 94495/1919. VI. 2. sz. rendelet szerint ez csak részben sikerült, hiszen a volt országos izraelita tanítóképzőbe – az addigi Alexander Bernát helyett – Gerencsér Istvánt küldték biztosul. (*Szemre S. szerk.* (1917–1928) 17.; BFL VI. 504./B) Lásd ehhez továbbá: *Kulturális* 1919/44. 4.; *Tanügyi kiküldetések* 1919/14. 2.

[236] 1919. május 7-én a KN ifjúmunkás propaganda osztályának hatáskörébe utalták az összes fővárosi polgári- és középiskolák és szaktanfolyamok szociológia oktatásának szervezését. Ebből maradtak ki a tanító(nő)képzők. (*Propaganda,* 1919/107. 5.; RL C/39. XLVII. k.) „A szocializmus állami propagandája" csoport 4 ügyosztályának egyike volt az említett. A KN ezen csoportjában 364-en dolgoztak, többen, mint korábban a VKM egészében, s a Tanácsköztársaság alatt 21.382.969 koronát költöttek ilyen célra. (RL C/39, 22/a. cs.)

[237] Lásd erről kötetünk IV.2. fejezetét!

[238] A Tanácsköztársaság bukása után minden tanító(nő)képző intézetnek a VKM 103188/1919. sz. és 164548/1919. VI. 2. sz. rendeleteire – tanári értekezleten – vizsgálnia kellett „az ifjúság züllésének okait", „s a nemi felvilágosítás hatásait", s ezekről külön-külön jelentenie kellett a minisztériumnak. (MNL OL K 502-1919-6-210666; K 592.-1919-16-103088; GYMSM GYL VIII. 55. a. 517/1919.; MNL BAZML SL ZL VIII. 65. 16. d. 463/1919.) E beszámolókról lásd kötetünk IV.4. fejezetét!

budapesti angolkisasszonyok és a Ranolder-féle tanítóképző-intézet igazgatói kérdését úgy oldotta meg, hogy az egyik élére odaállította *Scherer Sándor,* a másik intézet élére pedig *Wágner János* szakfelügyelőket. S így egyik iskola élére sem került azokból az elemekből, amilyenekkel megmételyezni akarták az összes fővárosi intézetet.[239]

g) Minden más területen megszűnt az első felettes hatóság, így a tanfelügyelőség, a kereskedelmi és középiskolai főigazgatóság. Ellenben teljes egészében megmaradt a tanítóképző-intézeti szakfelügyelőség és annak összes személyzete.

h) Az ügyosztály vezetőjének előterjesztésére a Tanácsköztársaság ideje alatt összesen négy kinevezés történt. E kinevezések közül hármat az előző kormány kezdeményezett, a negyedik egy hadviselt okleveles tanítóképző-tanár kinevezése volt. E kinevezés az előző kormány által gyakorolt precedens mintájára történt. Szöllősi Jenőnének rendes tanárrá való kinevezése, ez volt ugyanis az ötödik kinevezés, férjének, Szöllősi Jenő csoportvezető meghagyásából terjesztetett elő.[240]

i) Az ügyosztály vezetője ezenkívül nyilvántartásba vette és elhelyezte az összes menekült tanárokat, növendékeket.[241]

j) Akkor, mikor legjobban dühöngött a Vörös Hadseregbe való toborzás, az ügyosztályvezető kezdeményezésére a Hadügyi Népbiztosság megértő tisztviselői segítségével, 44 tanítónövendéknek tanfolyamot rendezett a budapesti I. kerületi tanítóképző-intézetben, s ezeken kívül számos növendéket vontak ki a Vörös Hadseregből.[242]

---

[239] 1919. április 11-én jelent meg *„Budapest Népbiztossága Hivatalos Közlönyében"* (XXX. évf. 14. sz. 414–416.) a március 29-i rendelet, mely szerint: „Az összes fővárosi iskolák igazgatóit állásukból felmentjük és az iskolák vezetésével a következő tanítókat bízzuk meg". Ezt a KN népoktatással foglalkozó ügyosztályáról szóló jelentésben – utóbb – úgy értékelték, hogy „a szakavatottság és hozzáértés helyébe csupán a megbízhatóság lépvén, ennek következményei minden téren láthatókká lettek." (MNL OL K 46-605.f. II/5. TAGYOB)

[240] Lásd ehhez kötetünk V.3.2. fejezetét!

[241] Erre a KN 95335. sz. május 21-i rendelete kötelezte az ügyosztályt. *Petrák K. – Milei Gy.* 1959. 333. Lásd ehhez a III.1. fejezetet!

[242] 1919. április 28-án kérte a KN tanítóképzős ügyosztálya a Hadügyi Népbiztosságtól (HN) 44 III. osztályt végzett tanítóképzős növendék, besorozott vörös katona számára a halasztást a katonai tanfolyam idejére; ehhez a HN 119396/6-1919. sz. alatt hozzájárult. Így 88281/1919. VI. b. sz. alatt a tanfolyamot engedélyezték. Az I. kerületi állami tanítóképző április 30-i tanári értekezletén döntöttek a tanfolyam órafelosztásáról. Quint József igazgató június 2-i zárójelentése szerint tanfolyamot valójában 40-en végezték el, 38-an oklevelet nyertek, 2 főt a képesítő vizsga megismétlésére utasítottak. (MNL OL K 502-1919-5-86583. és K 637. 139. k.; BFL VIII. 130. a. 22.) Farkas Sándor nem említette, de egy KN dokumentum szerint 1919. május 20-án – az ő aláírásával – elrendelték *a kiskunfélegyházi állami tanítóképző* számára is, hogy „az intézet negyedéves növendékei részére rendezendő egy havi tanfolyam haladéktalanul megkezdendő". (MNL OL K 502-1919-5-90510.) A sürgető felszólítás arra utalhat, hogy itt is a vöröskatonának

Mindezeken kívül meg kell állapítani, hogy az ügyosztály a Berinkey kormány idejéből *egy tanfolyamot vett át.* Ez volt a budapesti I. kerületi állami tanítóképző-intézetben tartott hadi tanfolyam. A Tanácsköztársaság ideje alatt ez a tanfolyam megismételtetett az előző hadi tanfolyam tantárgysorozatával.[243] Az ügyosztálytól teljesen távol állt minden más kurzus: így a tanítóképző-intézeti tanárok szociológiai tanfolyama, a tanítóképző agitációs és minden néven nevezendő más tanfolyam. E tanfolyam szervezetéről az ügyosztály még csak tájékoztatást sem kapott.[244]

De nem adott ki az ügyosztály semminemű *tantervet,* sem *tantervi* utasítást. Mindezt a legnagyobb nyomatékkal kell megállapítani, s erről különben nemcsak a hivatalos iratok szolgálnak adatokkal, de erre vonatkozólag megkérdezhető bármely tanítóképző-intézet. Különben is annak, hogy az ügyosztály mily tanulmányi rendeleteket adott ki legpontosabb tanúja bármely állami vagy felekezeti tanítóképző-intézet.

Megemlítendő még, hogy az ügyosztály vezetője nemcsak hogy nem részesült anyagi előnyökben, hanem állásából kifolyólag kára volt. Kartársai a szakfelügyelők, az év végi vizsgálatoknál 2000 korona mellékkeresetet élveztek, viszont Farkas Sándor mind a mai napig megmaradt a hatodik fizetési osztály után járó illetmények élvezetében.[245]

Megemlítendő az is, hogy *Farkas Sándor már június hó első felében formálisan lemondott osztályvezetői állásáról.* Ekkor azonban az ügyosztály minden tagja kérve-kérte, hogy ne hagyja el őket. Farkas ekkor, amint az előbbiek igazolhatják, hatheti határidőt adott magának, annak kikötésével, hogy akkor minden körülmények között távozik.

Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a tanítóképző-ügyosztály állandó találkozóhelye volt belső és külső tisztviselőknek, hazájuk, nemzetük sorsán aggódó és dacolni kész embereknek, akkor elég jól meg lehet állapítani, hogy igenis lehetett menteni, s világos lesz, hogy nem azok buktatták meg a proletárdik-

állás megakadályozása lehetett a cél, de az sem kizárt, hogy csak a leszerelt katonák számára kívántak tanfolyamot rendezni. Lásd ehhez kötetünk IV.3. fejezetét!

[243] Neményi Imre államtitkár 1918. december 28-i, a VKM 228879/1918. V. sz. rendeletére utal itt Farkas Sándor. (MNL GYMSM GYL VIII. 55. Válogatott iratok.) Az 1919. január 7-én indult tanfolyam tematikáját 15-én küldte meg Quint József igazgató a VKM-nek. (MNL OL K 502-1919-1892 és 206090.)

[244] Hivatalosan talán nem, de informálisan tudomást szereztek a tanító és tanárok részére szervezett szociális tanfolyamok tervéről. Erre utal Imre Sándor visszaemlékezésében, mely szerint ő Farkas Sándortól értesült ezekről. (RL C/39. 13. cs. Imre Sándor visszaemlékezése „1919. márc. 29. – aug. 6." között történtekre.)

[245] A közalkalmazottak, pedagógusok Tanácsköztársaság utáni „elszámoltatása" egy sok kérdésből álló kérdőívvel történt, melynek egyik pontja arra kérdezett rá, hogy vajon volt-e anyagi előnye az illetőnek a diktatúrával való együttműködésből. Vélhetően emiatt tért ki erre Farkas Sándor. Őt, a vele kapcsolatos vizsgálat lezárultával, 1920 februárjában nevezték ki az V. fizetési osztályba,1919. január 1-jétől, visszamenőleg. (MT XXXVII. évf. 1–3. sz. 5.)

tatúrát, akik félreálltak, hanem akik mindenüket kockáztatva, az ár sodra elé vetették magukat. Ezek voltak azok a képviselők, akiknek helyén volt a szívük és eszük, s a Vörös Hadsereg ama tisztjei, akik kockára téve mindenüket, játszva becsületükkel, életükkel, lassan és biztosan aknázták alá a proletárdiktatúrának vérrel vakolt légvárát."[246]

Az utóbbi bekezdés nyilvánvaló túlzása[247] – hiszen a Tanácsköztársaságot az ellenforradalmi szervezkedések csak meggyengíthették, de bukását az antant, elsősorban a románok intervenciója okozta – érthető reakció lehetett arra, hogy a Tanácsköztársaság után minden alatta történt kinevezést visszavontak, a régi tisztviselőket állásukba visszahelyezték,[248] a kinevezésüket vesztetteket felfüggesztették, s vizsgálatnak vetették alá, hogy az elkerülhetetlennél nem működtek-e szorosabban együtt a „bolsevizmussal"?[249] Farkas Sándor joggal méltatlannak érezhette ezt az eljárást, annál is inkább, mert kollégái, akik annak idején osztatlan örömmel fogadták kinevezését,[250] kiálltak korábbi álláspontjuk mellett, a VKM visszaállításakor is. 1919. augusztus 7-én a Szentkirályi-utcai állami tanítónőképzőben összegyűlt 60 tanár szenvedélyes vita után érvénytelennek ítélte a TITOE feloszlatását, s egy tisztújító közgyűlés összehívásának előkészítésével bízta meg Dékány Mihályt, Snázel Ferencet, Ligárt Mihályt és Répay Dánielt. Ragaszkodtak 1918 novemberi álláspontjukhoz, s ezt a VKM felé is jelezni kívánták.[251]

---

[246] A tanítóképzés a Tanácsköztársaság alatt. RL C/39. 22/a. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

[247] V. ö.: *Csunderlik P.* 2019. 305–308.

[248] Lásd a VKM 103. 187/1919. V. sz. és a 103265/1919. B. III. sz. rendeleteit. (MNL GYMSM SL VIII. 62. 4. d. 159/1919. és 160/1919.; RL C/39. 26/a.; EOL DEE TI 144. d.)

[249] A minisztertanács 4359/1919. sz. rendelete szerint: „vizsgálat tárgyává kell tenni a közszolgálati alkalmazottak részéről a Tanácsköztársaság ideje alatt tanúsított magatartást, amennyiben ez a bolsevizmus fokozott szolgálatában (pl. propagandának szóban, vagy írásban való kifejtésében) a tisztviselőtársak terrorizálásában, politikai megbízhatóság szempontjából való minősítésében, azok közvetett vagy közvetlen üldözésében, nemzetellenes nyilatkozatban, vagy viselkedésben, előnyösebb alkalmazás kijárásában, vagy erre való törekvésben, általában olyan természetű viselkedésben nyilvánult meg, mely tisztviselőtársai körében az illető tisztviselő iránt a bizalom megingására vezetett." (C/39. 26. cs) A VKM 6183/1919. eln. sz. rendelete értelmében: „Azokkal szemben, akik már f. év. március 21-e előtt állami… szolgálatban álltak és akár… a vallás és közoktatásügyi minisztériumban, a volt közoktatásügyi- vagy vallásügyi minisztériumban, illetőleg a volt ún. közoktatásügyi népbiztosságban alkalmaztattak: az igazoló- és az esetleges fegyelmi eljárást is az előbbi szolgálati alkalmaztatásuk szerint illetékes fegyelmi bizottság folytatja le, s az eljárás befejeztével az iratokat javaslatával együtt a kebelbeli igazoló bizottsághoz teszi át. Utóbbi a vizsgálat alá vont egyénnek a központi szolgálatban tanúsított magatartását illetőleg az eljárást a maga részéről is lefolytatja, saját javaslatát is megteszi és az iratokat a fegyelmi ítélet hozatala végett az erre illetékes hatóság elé terjeszti." (MNL OL K 802. 12 t. 1920-17-3830; BFL IV. 1428. 48. d. 6042-1919.) Lásd ehhez kötetünk V. fejezetét!

[250] Lásd pl.: BFL VIII. 131. 37-39. k. az 1919. április 24-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.

[251] MT 34. évf. 2. f. 71-72. Abban is megegyeztek, hogy „azon tanítókkal és tanárokkal szemben… akik hazafias nemzeti kötelezettségükről megfeledkezve szószólóivá szegődtek a kommunizmus

Erről tanúskodik 1919. augusztus 16-i felterjesztésük: „A magyarországi tanítóképzői tanárság képviseletében a budapesti tanítóképzők tanárai, a Tanítóképző Tanárok Országos Egyesületének Választmánya, továbbá mindazon képzők tanártestületei, ahonnan az akkori megszállások következtében akadályozva nem voltak abban, hogy akár kiküldöttileg vagy írásban mozgalmunk mellé álljanak, 1918. november 11-én egységesen megállapodtak abban, hogy a tanítóképzés ügyeinek középponti vezetésére tanítóképzői szakember bevitelét szorgalmazzák. E megállapodás évek óta hangoztatott óhajnak kifejezése volt, amelyet a tanítóképzés utolsó korszakában szerzett tapasztalatok[252] és a magyar tanítóképzés jövendőjének féltő szeretete hozott életre.

Célunk megvalósításáért kívánságunkat szóval és írásban is eljuttattuk a kormány akkori miniszteréhez és államtitkáraihoz, akik kivétel nélkül elfogadták kérelmünk jogosságát és annak teljesítését a minisztériumi átszervezés folyamán megígérték. A teljesítés a kommunisták kormányra jutásakor következett be. Ez a körülmény a tanítóképzői tanárság részéről ajánlott személynél, Farkas Sándor szakfelügyelőnél ellenzésre talált. A tanítóképzői tanárságnak – a helyzet legobjektívebb mérlegelése után – állásfoglalása azonos maradt;[253] az egységes akarat előtt a tanítóképzés ügyének érdekében Farkas Sándornak engedelmeskednie kellett. Tisztán személyes áldozat volt részéről, hogy a tanítóképzői tanárság akaratának engedve, intézményeink védelme céljából az említett kormányzattal a tanítóképzők középponti ügyeinek vitelét elfogadta. *Áldozatként hozott munkájának eredménye: az általános rombolás közepette a tanítóképzés múltjából minden lényeges megmentetett, hogy éppen ezen iskolafajtánál a személyek és intézmények, úgy az állami, valamint a felekezeti tanítóképzőknél megvédelmeztettek.*[254]

A tanítóképzés ügyének óvó szeretetében a tanítóképzői tanárság következetes marad. Épp ezért, mély tisztelettel kéri Nagyméltóságodat: 1. méltóztassék a tanítóképzés ügyének középponti vezetését tanítóképzői szakemberre bízni; 2. méltóztassék kívánságunkat ajánlott személyünkben elfogadni, mégpedig Farkas Sándor szakfelügyelőben, aki tanári múltjánál, pedagógiai és tudományos működésével, adminisztratív és kodifikáló munkásságánál fogva legtöbb biztosítékot

---

ügyének, s önelhatározás alapján különleges cselekvésekkel szolgálták a kommunizmus ügyét, minden egyes iskola tantestülete a legjobb belátása szerint önmaga foglaljon állást, és állásfoglalásáról tegyen jelentést az illetékes hatóságnak." (72.)

252 Imre Sándor ráírta: XIV-8. Most ezt mondják. Neményi idejében nem győztek hízelegni. (RL C/39 25. cs.)

253 A budapesti VI. kerületi állami tanítónőképző 1919. április 24-i tanári értekezletén Gerencsér István „vezető tanító" „örömmel jelentette" Farkas Sándor kinevezését, hozzátéve, hogy „ezzel a tanítóképzőintézeti tanítóság kívánsága teljesült". (BFL VIII. 131. 37-39. k.)

254 1920. március 25-én, a budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző tanár értekezletén Farkas Sándor erről így fogalmazott: „a tanítóképzés az egyetlen területe a magyar közoktatásügynek, ahol a vörös veszedelem semmit sem rombolhatott." (BFL VIII. 131. 39-39. k.)

nyújtja arra, hogy a tanítóképzés ügyének vezetése, korszerű reformok megvalósítása a legilletékesebb szakember kezére kerül."[255]

Egyik kérésük sem teljesült. Farkas Sándor, Mészáros Jenő és Keszler Károly visszakerültek a szakfelügyelői hivatalba, s ha átmenetileg is, Schindler Artúr újra osztályvezető lett.[256] Majd *a VKM következő újjászervezésénél Szűcs Istvánt*[257] *bízták meg a VIII. b. ügyosztály vezetésével, s 10 munkatársa közül csak – a hierarchia alján – Sztankó Béla, Quint József és Fekete József voltak tanítóképzős szakemberek. E tekintetben lényegében visszaállt a forradalmak előtti helyzet.*[258] *Ahogy a Tanácsköztársaság rendelkezéseinek általános visszavonásával is.*

Farkas Sándorék megfontolt taktikája következtében az első osztályok felfüggesztésére vonatkozó rendeletet csak 1919. július 11-én adták ki.[259] Már korábban, áprilisban megjelentek a felvételi pályázati felhívások,[260] s június 30-án 8 napos határidőn belül minden tanítóképzőtől bekérték az 1919/1920. évi tantárgyfelosztást.[261] Így az – a hittanórákat leszámítva[262] – rendelkezésére állt az igazgatóknak, amikor augusztus 12-én Imre Sándor államtitkár (Quint József megfogalmazásában[263]) visszavonta az első osztályok felfüggesztését, s a felvételik gyors lebonyolítását a tantestületekre bízta. Lényegében nem kellett mást tenniük, mint elővenni az ezzel kapcsolatos korábbi döntéseiket, s értesíteni az érintett növendékeket, majd a segélyezési listákat felterjeszteni a minisztériumba.

A KN. 28. és 31. sz. rendeleteit visszavonták, az azok alapján kiadott bizonyítványokat, okleveleket megsemmisítették. A felsőbb évesek beiratkozásához szabályos bizonyítványokat követeltek, így a tantestületeknek osztályozó értekezleten kellett megállapítaniuk az előző évi érdemjegyeket. Az az intézetek többségében – az akkori tiltás ellenére – ez még a Tanácsköztársaság alatt megtörtént,[264] úgy, hogy csak ki kellett állítaniuk az új bizonyítványokat. Ha egy időközben távozott tanár, vagy a diák miatt, erre nem volt lehetőség, gyors pótvizsgával pótolták az elmaradt érdemjegyet.[265] Az 1918/1919. tanévet rendes tanulókként végzett

---

[255] RL C/39 25. cs. (Kiemelés tőlem – D. P.) Ld. továbbá: BFL VIII. 130. a. 1921. december 17.

[256] MNL OL K 46.-605. f.-II/5. b. TAGYOB 369.

[257] Talán azért, amiért Bibó István őt az általános pedagógiai ügyosztály vezetésére alkalmatlannak találta, „mert kultúrpolitikai szempontjai alacsonyak". (RL C/39 26. cs.308-329.)

[258] MT 35. évf. 3-4. f. 64.

[259] A 164064/1919. VI. 2. sz. KN és a 1645-695/1919. sz. VKM rendeleteket lásd: MNL GYMSM SL VIII. 62. 149/1919. és 161/1919.

[260] 1919. április 23-24-én. *Fáklya,* 10. évf. 1919. április 23. 4. o.; *Tóth K.* 1969. 365–366.

[261] MNL OL K 502-1919-5-155740.

[262] Váczy Ferenc 1919. július 11-i jelentésében. (MNL OL K 502-5-164170.) A Tanácsköztársaság bukása után azt nagy hangsúllyal visszaállították. (A VKM 5008/1919. eln. sz. rendeletét lásd: Hivatalos Közlöny, XXVII. évf. 35. sz. 312–313.)

[263] Ebben olvashatjuk: „Minthogy a főiskolai átszervezés most nem eszközölhető, a régi rend helyreállítandó". (MNL OL K 502-1919-5-164595.)

[264] *Kis-Erős F.* 1919/a. 69.

[265] A VKM 178831/1919. B. XIII. sz. rendelete MNL OL K 502-1919-5-157261.; A VKM 157261/1919. XIII. b. sz. rendelete: MNL BAZML SL ZL VIII. 65. 460/1919.; A VKM 164214/1922. VI. sz. MNL GYMSM GyL VIII. 55. a. 8. és 10/1919.

IV. évesek esetén csak írásbeli zárthelyi dolgozatot kértek pótlólag, a III. és IV. osztályból rövidített katonai tanfolyam nyomán vizsgázottak, képesítettek esetében, ill. a Vörös Hadseregbe vonultak vizsga nélküli bizonyítványaival/okleveleivel rendelkezők számára általában póttanfolyamot követő vizsgákat, bizonyos esetekben csak a teljes képesítő vizsga letételét kívánták az új oklevelek megszerzéséhez.[266] A szénhiány miatt – hogy legalább hat hónapig tarthasson a rendes tanítás az 1919/1920. tanévben – a tanévkezdést szeptember 1-jére rendelték el.[267]

Abban, hogy a képzők többségében ez zökkenő nélkül megtörténhetett, komoly érdeme volt Farkas Sándornak és munkatársainak. Így látták ezt a tanítóképző intézeti tanárok is. Mikor az ügyosztályvezetői poszton való megmaradása lehetetlenné vált, s 1920 februárjáig húzódott még a főigazgatói kinevezése is,[268] a Magyar Tanítóképzőben nyilvánosan is kiálltak a KN ügyosztályvezető teljesítménye mellett. Szerkesztőségi cikkben hangsúlyozták: „Ügyeink vezetésére a központban saját körünk felfogásából táplálkozó saját szakemberünk volt, akinek vezetése mellett a tanárság az első vonalban szállva szembe a veszéllyel, személyileg tűrve a fenyegető támadásokat, erkölcsi és nemzeti veszedelem nélkül esett túl a tanítóképzés ügye a fájdalmas korszakon".[269]

Megbecsülésüket, bizalmukat a TITOE 1920. november 7-i közgyűlésén is kinyilvánították: titkos szavazással, nagy többséggel Farkas Sándort a szervezet elnökévé választották.[270] A Magyar Tanítóképző tudósítása szerint „*Farkas Sándor,* mély meghatottsággal fogadván az egyesület bizalmát, elfoglalja az elnöki széket… Majd tájékoztatja a közgyűlést a tanítóképzés kérdésében kialakult felfogásáról. A történet szellemének meggyőző erejével kimutatja, hogy olyan tanítókra van szükségünk, akik a nép vezetői, tanácsadói, apostolai tudnak lenni. Csak így nevelhetjük népünket a kultúrversenyre, amelyet ezután meg kell vívnunk. Ezért vállalja a közgyűlés által elfogadott [a 6 éves középfokú képzés kialakítására vo-

[266] A VKM 164542/1919, VI. 2. sz., 208732/1919. B. XII. sz. rendeleteit lásd: MNL GYMSM GYL VIII. 55. a. Válogatott iratok 8/1919l, 10/1919. és 482/1919. „Az elért [tanulmányi] eredményt nem találhatjuk kielégítőnek s a képesség színvonalának csökkenését vagyunk kénytelenek megállapítani" – összegezte Quint József „vezető tanító" a július 7-i évzáró értekezleten. Majd szeptember 5-én már a javítást célzó vizsgákról, vagy tanfolyamokra bocsátásról a döntöttek, annak fényében, hogy – a VKM-ben is foglalkoztatott igazgató megfogalmazása szerint – vajon „arra a helyes útra tértek-e, amelyeken a magyar tanítónak haladnia kell". (BFL VIII. 130. a.) Lásd ehhez kötetünk IV.3. és 4. fejezetét!

[267] A VKM 103380. és 103690/1919. B. XI. sz. és a 190085/1919. B. XIII. sz. rendeleteit lásd: MNL KEMÖL VIII. 1. a. 178/1919.; MNL GYMSM GYL VIII. 55. a. 56/1919. és MNL BAZML SL ZL VIII. 65. 832-1919.

[268] 1919. január 1-től, visszamenőleg. MT 37. évf. 1-3. f. 5.

[269] *A tanítóképzés* 1919. 67.; Lényegében elfogadta Farkas Sándor beszámolójának megállapításait Imre Sándor államtitkár is. *Imre S.* 1921. 649–652.

[270] *Keszler K.* 1922/1–3. 6.

natkozó[271]] tantervet, melynek kereteibe ezután kell majd a tartalmat belevinni. A tanítási anyag kiszemelésénél és elrendezésénél a tanítói hivatásra való kiképzés legyen a vezető gondolat, mert a ránevelésre[272] van leginkább szükségünk"- hangsúlyozta. Majd a közgyűlésen a demokratikus iskolareform, a 8 osztályos népiskola,[273] és az akadémiai képzés perspektívájának fontosságát határozati javaslatban szorgalmazó, majd azt – a légkört érzékelve – visszavonni kénytelen Nagy Lászlótól, s a felsőfokú képzésért évtizedeken át küzdő Köveskúti Jenőtől eltérően[274] kijelentette: „átmenetileg meg van elégedve a mostani reformmal."[275]

***

Írásunkkal emléket állítunk Farkas Sándor és kollégái tevékenységének, ám a történészi perspektíva és felelősség okán három megjegyzést kell tennünk.

1. Egész taktikájuk a „ki időt nyer, életet nyer" elvén nyugodott, s azon – megalapozottnak bizonyult – feltevésen/reménykedésen, hogy a Tanácsköztársaság rövidesen elbukik. Ha másképp alakultak volna dolgok, aligha maradhattak volna meg állásukban. A KN felsőoktatási csoportjának része volt az osztályuk, ami nyilvánvaló jele annak, hogy annak vezetői egyetemi központú tanítóképző főiskolák rendszerében gondolkodtak. Fogarasi Béla csoportvezető 1919. június 17-i előadása szerint „az iskolai reform eldöntése előtt… a tanítóképzés *végleges* szabályozása nem lehetséges. Kétségtelen csak az, hogy a tanítóképzés főiskolai legyen. De, hogy minő tartalommal töltessék ki, az a jövő iskolájától függ. Amíg a meglévő keretek közt fog folyni, addig a reform iránya csak az lehet, hogy a képzés célszerűbb, praktikusabb legyen és inkább

[271] A VKM 86377/1920, VIII, b. sz. rendelettel kezdeményezték a tanítóképzés új „szervezeti és tanulmányi rendjét". *Hivatalos Közlöny,* 28. évf. 36. sz. 287–292.

[272] A középfokú tanítóképzés megtartása mellett kitartók évtizedeken keresztül azzal érveltek az egzisztenciájukat fenyegető akadémiai/főiskolai képzés bevezetése ellen, s a középfokú tanítóképzés megőrzése mellett, hogy az nagyobb lehetőséget ad a tanítói hivatásra való „ránevelésre". Farkas Sándor feléjük tett gesztust ezzel.

[273] A 8 osztályos népiskolák felállításának előkészítésére vonatkozó rendeletet, csak a Tanácsköztársaság utolsó napjaiban bocsátották ki. *Népszava,* XLVII. évf. 1919. augusztus 3. 7. (Imre Sándor gyűjteményében, RL C/39. XLVII. k.)

[274] „1. A TITOE helyesli a reformot, mert benne a *közoktatásunk demokratikus újjászervezésére* való törekvést látja. 2. A közgyűlés fontosnak tarja, hogy a népiskolai tanítók *akadémiai képzésben* részesüljenek. 3. Sürgősségi és pénzügyi okokból az egyesület elfogadja a tervezetet. 4. A hatéves tanítóképző számára oly tanterv készítendő, hogy a közismereti tárgyak az alsó 4 osztályban taníttassanak, míg *a felső 2 osztály a szakképzésre fordítandó.* 5. *Az egész közoktatás szervezetét újjá kell alkotni, és a 8 osztályú népiskolára kell alapozni*"- javasolta Nagy László. *Közgyűlésünk* 1920/9–10. 144. (Kiemelések tőlem – D. P.) *Köveskuti J.* 1920., 1920/a. Vö.: *Lados J.* 1919/31–32.; *Kornis Gy.* 1928. 63–66.; *Nemzetnevelés,* 3. évf. 14. sz. 119–120.

[275] *Közgyűlésünk* 1920/9–10. 149–150. Rövidesen az annak kidolgozására irányuló munkálatok élére állt. (*Farkas S. – Keszler K.* 1921. 9–19.)

a szakképzésre irányuljon. A képzés egységes és szerves tanulmányi vonalban történjék, úgy, mint a műegyetemi képzés. Egyelőre a képzésnek különböző irányúnak kell lennie. Amíg megvan az elemi és középiskolák, valamint a szakiskolák közötti különbség, és amíg nem alakult ki valamely új, egységes iskolatípus aminőnek az oroszok tervezik".[276] Időlegesen tehát, e korlátozott feladatra megfelelhettek „a régi szakemberek" is. Ezért nem nehezedhetett különösen nagy nyomás a tanítóképzős ügyosztályra a főiskolai reform érdekében, s így nézhették el nekik, hogy semmi olyan intézkedést nem tettek, kezdeményeztek, mellyel a KN beszámolójában büszkélkedni lehetett volna.[277] Lehetséges, hogy úgy tekintettek rájuk, mint a polgári iskolai ügyosztályra, ahol – egy a 8 osztályos népiskolával megszűnő iskolatípus napi ügyeinek intézéséről lehetett csak szó – átmeneti időre helyükön hagyták a régi tisztviselőket.[278] Valószínű, hogy a tanítóképzős ügyosztályon is ez volt a helyzet.

2. Nincsen rózsa, tövis nélkül. Nyilvánvaló, hogy az elhamarkodott, megalapozatlan, hűbelebalázs reformok[279] okozta pedagógiai (s esetleg anyagi) csődnél,[280] még a mindenki által meghaladandónak ítélt 4 osztályos középfokú képzés is jobb volt. Így a tanítóképző intézeti tanárok ellenállása szakmailag megalapozott, és – a főiskolai oktatásra őket alkalmatlanná tevő sajátos képzettségük okán – szociálisan indokolt volt. Többségük ugyanis – ahogy Farkas Sándor is – polgári iskolát/a középiskola első négy osztályát, tanítóképzőt, polgári iskolai tanárképzőt és Apponyi Kollégiumot végzett, így nem rendelkezett érettségivel, márpedig anélkül senki sem doktorálhatott, habilitálhatott.[281] A tanítóképzés főiskolai átszervezéséhez való megnyerésükhöz,

[276] A főiskolai oktatás reformja. RL C/39. 24/a. Az orosz munkaiskola tervére utalhatott az előadó. Lásd ehhez: MNL OL K 502 KN 1919. 21. t. n. n. 2.; *Donáth P.* 2007. 28–47.

[277] Erre utal a *Vörös Újság* egy július 8-i vezércikke, mely szerint „Proletár közigazgatásra" van szükség, hiszen az átvett régi közigazgatás „a legsötétebb ellenforradalom melegágya. … [Az addig] enyhén gyakorolt diktatúránk láttára, amelyből gyöngeségünkre következtetett, megindult az ellentállás; felocsúdva dermedt félelméből először szabotázzsal próbálkozott, majd az ellenforradalmi szervezkedés terére lépett… Irgalmatlanul ki kell söpörni, aki nem dolgozik, nem megbízható, kétes magatartású, gyanús." (*Proletár,* 1919/128. 1.)

[278] MNL OL K 46.-605. f.-II/5. TAGYOB A polgári iskolák tantestületei és országos szervezetük – érthető, egzisztenciális okból – opponálták a 8 osztályos népiskola létrehozását, ahogy a tanítóképzős tanárok többsége is a főiskolai képzés rapid bevezetését. (RL C/39. 22/a. cs.)

[279] Ld. ehhez: *Riedl Fr.* 1921. 619,

[280] Amikor a VKM 86377/1920. sz. rendeletével meghirdette a 6 éves képzés felmenő rendszerű bevezetését, majd a 81986/1923. számúval ezt csökkentve 5 éves képzési időt állapított meg – az az akkori nehéz anyagi és társadalmi viszonyok között több intézménynél jelentős tanulói létszámcsökkenéshez vezetett. Így volt ez pl. a bajai állami tanítóképzőben, s a szarvasi evangélikus tanítónőképzőben is. (*Gombos N.* 2011. 40–41.; *Donáth P.* 2018. 67.; MNL BéML VIII. 59. 17. d. 1927. március 3-i igazgató beszámoló)

[281] 1919-ben Finászy Ernő előterjesztésére a VKM 195827/1919. számú rendeletével a polgári iskolai tanárképző főiskola 3 évét s az Apponyi Kollégium 2 évét együtt egyenlőnek tekintették az

felkészítésükhöz előbb ennek feltételeit kellett volna megteremteni, de erre még sokáig nem került sor. Az 1919. évben történtek mérlegelésekor sem feledhetjük, hogy e „sikeres ellenállás" nyomán a magyarországi tanítóképzés történetében de jure 20, de facto 40 évre lekerült az oktatáspolitika napirendjéről a felsőfokú tanítóképzés bevezetésének ügye. S a baloldali politikai tábor (pl. a negyvenes évek végén kulcsszerepet játszó, kommunista Mérei Ferenc[282]), „emlékezetében" még harminc év elteltével is a felsőfokú képzésnek ellenálló, „reformellenes, konzervatív" tanítóképző tanárság emlékét hagyta, aminek nemkívánatos következményei lettek 1948/1949-es tanévben.[283]

3. Végül pedig: a Tanácsköztársaság ideje alatt folyamatosan változott, hogy az ország mely területeire, mennyi ideig terjedt ki a befolyása, s még azokon belül is a helyi munkás- és katonatanácsok időnként bizonyos ügyekben meglehetősen autonóm módon viselkedtek, eltérve a központi direktíváktól, vagy azokat sajátosan értelmezve.[284] Ezért a Farkas Sándor és kollégái által fenntartott „védőháló" az intézetek jórészét csak részben vagy egyáltalán nem segíthette.

Így volt ez a megszállt területeken, ahol részben más problémákkal birkóztak az ottani tanítóképzők. Miként is telt az 1918/1919. tanév az ország tanító(nő)képzőiben? Hogyan élték meg ezt a reményekkel, illúziókkal, csalódásokkal, kihívásokkal, megpróbáltatásokkal telt időszakot a képzős diákok és tanárok? Erről a következő fejezetekben próbálunk beszámolni.

---

egyetem 5 évével, így az érettségizett tanítóképző intézeti tanárok doktorálhattak, az érettségivel nem rendelkezők nem. (*Hivatalos Közlöny*, XXVII. évf. 44. sz. 370.; MNL OL K-636. 1919-7 t.-195827.; *Tóth G.* 1996. 88.)

[282] Mérei Ferenc 1919-ben csak 10 éves volt, így nem lehettek személyes emlékei e folyamatról. Ám Nagy László munkásságának tanulmányozójaként, a tanítóképzés iránt érdeklődő szakemberként, s a forradalmakban szerepet vállalt pedagógus Kemény Gábor közeli szakszervezeti munkatársaként kapcsolódott az akkor történtekhez, ismerte interpretációjukat a baloldali/kommunista „emlékezetben", emlékezetpolitikában. Lásd ehhez pl. *Mérei F.* 1936/5.. 1947–48., 1948/4., 1982/5., 1982/6.; *Kemény G.* 1932/1., 1943., 1966, 1986.

[283] *Donáth P.* 2004. 37–38. és 116–118.

[284] „A művelődési megbízottak több tekintetben teljesen függetlenítették magukat a budapesti népbiztosságtól, s önállóan olyan dolgokat hajtottak végre, amikbe a népbiztosság utólag sem egyezett bele" – jelentette1919. október 5-én Somogy vármegye tanfelügyelője. (MNL SML Kgb. 1919-2054.)

III. A tanító(nő)képzők helyzetének változása 1918 őszétől 1920 tavaszáig

Az előző fejezetekben a tanítóképzés helyzetéről, reformjáról országos szinten (TITOE, VKM, KN, MTSZ) megfogalmazott elvárások, viták, intézkedések sorát kíséreltük meg felvázolni az 1908–1919 közötti időszakban, az 1918–1919. évi forradalmak tanévére fókuszálva.

Az alábbiakban a „politikai/oktatáspolitikai felhőrégiókból" a tanító(nő)képző intézetek, diákjaik és tanáraik síkjára ereszkedve próbálunk valamelyes, vázlatos képet adni a félévszázados magyarországi professzionális tanítóképzés – a kortársak szerint – addig legnehezebb tanévéről.[285] *Ebben a fejezetben az akkoriban (is) rendkívül különböző helyzetben lévő intézetek tevékenységét leginkább befolyásoló körülményekről, az őket ért kihívásokról, s az azok kezelésére tett kísérletekről próbálunk „problémafeltáró" vázlatot adni*[285] *1918 őszétől – a megszállás/beszállásolások elhúzódása miatt – 1920 elejéig, különös figyelmet/teret szentelve a tanító(nő)képzők elszakított területekre került többségének.*

Majd a IV. és V. fejezetben a tanító(nő)képzőknek, diákjaiknak és tanáraiknak a két forradalomhoz való viszonyát tesszük vizsgálat tárgyává. Korántsem kutatást lezáró szándékkal, hanem azért, hogy – e dolgozatok remélt erényei és nyilvánvaló korlátai, kiegészítésre szoruló hiányosságai révén – felhívjuk az oktatás- és neveléstörténet, a „kisemberek", pedagógusok sorsa iránt érdeklődő kollégák figyelmét e rendkívül szerteágazó téma tanulmányozásának fontosságára, a további kutatás szükségességére, s a benne rejlő lehetőségekre.[286]

Mindenekelőtt célszerű lenne újabb alapos vizsgálat révén pontosítani, hogy *hány tanító(nő)képzőről is beszélhetünk e tanév során*? Az akkori zavaros történelmi helyzetben, a tanítóképzők többségével hosszabb-rövidebb időre megsza-

---

[285] Lásd például: *Veress I. szerk.* 1918–1919. 3.; *Tóth Árpádné szerk.* 1918–1922. 3.; *A Szent Orsolyarendű* 1918–1919. 3.; *Kovács D. szerk.* 1917–1926. 3.; *Becker V. szerk.* 1928. 2.

[286] Tesszük ezt – már csak forrásaink korlátozottsága okán is – a teljesség igénye nélkül, jelzésszerűen, ugyanakkor (lehetőség szerint) a korabeli helyzetet, hangulatot érzékletesen megvilágító dokumentumok „megszólaltatásával".

[287] Ahogy az alábbiakban látható, hazai levéltárak sorában (28 helyen) kutattunk az elmúlt 15 év alatt. Kutatásunk – egy kivétellel – nem terjedt ki a határon túl került intézetek anyagait őrző levéltárakra, s még a hazaiakban is bőven akadhatnak a témát tovább árnyaló források. Ezek feltárása, feldolgozása izgalmas feladatot jelenthet a következő kutatógeneráció számára.

kadt hivatali összeköttetés mellett, a VKM/KN tanítóképző ügyosztályának sem lehetett pontos képe arról, hogy éppen hány képző is működik a történelmi, s a tanév során egyre zsugorodó meg nem szállt országterületen. Erre utalhat, hogy az 1919 végén, 1920 első negyedében az ügyosztályon készült több részleges lista mellett,[288] csak olyan összefoglaló statisztika készítésére vállalkoztak, mely szerint a „háborús évek elején" létezett 91 tanító(nő)képzőből, 40 maradt a „csonka Magyarország" területén.[289] Az aktuális 1918/1919. tanévről megbízható adatok nem állhattak rendelkezésükre. Ebből adódhat, hogy a későbbi kutatók is e tekintetben különböző eredményre jutottak. Egy évtizeddel ezelőtt, Preska Gábornéval közösen folytatott kutatásaink során mi az 1917/1918. tanévben 89, s az 1918/1919 tanév nagy részében a de facto magyar fennhatóság alatt maradt területeken 38 képzőt regisztráltunk az országban. Kiss József 1918-ra 89 képzőt mutatott ki, 11648 növendékkel. Egy a magyarországi közoktásügyet 1927-ben áttekintő kötet az 1918/1919. tanév elejére 90 képzőt számlált. Olay Ferenc művében 92, ill. 41 képzőről olvashatunk. Szakál János összefoglaló munkája szerint a tanév eleji 93 tanító(nő)képzőből 43 maradt az országban.[290] Bármelyik bizonyuljon is helyesnek, nyilvánvaló, hogy a tanév során *a képzők többségének szembe kellett néznie az átmeneti vagy tartós idegen megszállás, az impériumváltás következményeivel.* Még a trianoni békeszerződésben Magyarországnak ítélt országterület képzőinek jelentős része is rövidebb-hosszabb ideig cseh, román, szerb vagy francia megszállás alá került. Különösen igaz ez az északi, keleti és déli országrészekre.

[288] Ilyen volt például a megszállt területeken lévő állami tanító(nő)képzőkről készült 1919. február 14-i lista, mely szerint Arad, Baja, Csáktornya, Déva, Igló, Kolozsvár, Léva, Losonc, Máramarossziget, Modor, Stubnyafürdő, Székelykeresztúr, Temesvár, Zilah, Munkács tanítóképzői és Eperjes, Kolozsvár, Pozsony, Sepsiszentgyörgy és Szabadka tanítónőképzői közül, akkori értesüléseik szerint Csáktornyán és Modorban szünetelt a tanítás. (RL C/39. 22. cs. 403.)

[289] RL C/39. 29. cs. 240-242. XIV-20. 32/a. Tanítók, tanítóképzők kimutatása.

[290] *Donáth P.* 2008. 6. p.; *Kornis Gy. szerk.* 1927. 459. p.; *Kiss J.* 1930/4. 219. p.; *Olay F.* 1930. 98. p.; *Szakál J.* 1934. 123. p.

1. A tartósan idegen impérium alá került tanító(nő)képzők sorsa 1918–1920-ban

A századik évfordulón mindenki számára nyilvánvaló: 1918 ősze sorsfordítónak bizonyult az akkoriban széthulló Osztrák-Magyar Monarchia népeinek történetében (is). A soknemzetiségű monarchia részei önálló „nemzetállamokként" szerveződtek újjá, egy a győztesek és legyőzöttek között zajló összetett, bonyolult nemzetközi játszma keretében, melyben a szereplők egyszerre törekedtek területek megszerzésére/megtartására, s nemzeti/nemzetiségi kultúrájuk dominánssá tételére, ill. annak megőrzésére.[291] A hosszú háború által megviselt országok közt folyó kíméletlen harc gyökeresen megváltozott erőviszonyok mellett zajlott a történelmi Magyarországnak az antant hatalmak és szövetségeseik által megszállt területein, s e harc részesei, nagyrészt áldozatai lettek a magyar tanítási nyelvű tanító(nő)képzők, diákjaik és tanáraik. Magatartásukat jórészt meghatározta a magyar kormányok velük szemben megfogalmazott elvárása, s változó kötelezettségvállalása is.

1.1. A magyar kormányok elvárásai és kötelezettségvállalásai a megszállás alá került területek pedagógusaival szemben

1918 novemberében értesülhettek a megszállás alá kerülő/került területek pedagógusai a budapesti kormány döntéséről, mely szerint a megszállt területeken lévő tisztviselők, közalkalmazottak illetményeit szabályszerűen ki fogja utalni.[292] Majd december elején megszületett „a Magyar Népköztársaság kormányának 6720. ME. sz. rendelete a fegyverszünet tartama alatt közhatóságok és közintézetek tagjainak magatartásáról ellenséges megszállás vagy belzavarok esetében": „A szövetséges hadseregek főparancsnokával kötött katonai egyezmény I. cikke szerint a polgári igazgatás a kormány kezében marad és XVII. cikke szerint a szövetségesek a magyar állam belső igazgatásába nem avatkozhatnak. Ehhez képest a Magyar Népköztársaság Kormánya a közrend és jogbiztonság megóvása végett a következőket rendeli: *A magyar közhatóságok és közintézetek kötelesek működésüket mindaddig folytatni, amíg azt az idegen beavatkozás erőszakkal meg nem akadályozza.* Ha ily erőszak miatt valamely magyar közhatóság vagy közintézet kénytelen működését beszűntetni, erről, a megszűntetés okának ismertetése mel-

[291] *Romsics I.* 1998. 187–214., 265–284., 296–303.
[292] Ld. pl.: *Knézy L.,* 1940. 50.

lett a felügyeleti hatóságnak haladéktalanul jelentést kell tenni. *A közhatóságok vagy közintézetek alkalmazottja székhelyét csak abban az esetben hagyhatja el, ha saját vagy családja életét vagy testi épségét közvetlen veszély fenyegeti.* A székhelyéről eltávozott alkalmazott köteles felettes hatóságának bejelenteni azt az okot, amely miatt székhelyét elhagyta és azt a helyet ahol tartózkodik. … A székhelyéről eltávozott alkalmazott illetményeit csak abban az esetben kapja meg, ha felettes hatóságának állandóan rendelkezésére áll. … *A közhatóságok, közintézetek alkalmazottja a Magyar Népköztársaság kormánya által megállapított eskütől eltérő esküt vagy fogadalmat csak kényszer hatása alatt tehet le. Az így letett esküt vagy fogadalmat a Magyar Népköztársaság kormánya nem tekinti hivatali kötelezettségszegésnek és ebből az alkalmazottra joghátrány nem származik."*[293]

Juhász Nagy Sándor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára december 5-én 211936/1918. VI. o. számú rendeletében pontosította a neki alárendelt tanügyi hatóságok, iskolák számára a megszállt területeken működő köztisztviselőkkel és pedagógusokkal szembeni elvárásokat. „Az ország egyes részeiben előfordult eseményekre való tekintettel és mivel a gyorsan változó helyzetekben a központi kormányzat minden eshetőséggel szemben előre nem is adhat határozott utasítást, célszerűnek találtam, hogy [ezen] rendelkezéseket… a veszélyeztetett területeken lévő hatóságok és intézetek részére… ismertessem. … *Az ország minden részében valamennyi tanerő mindaddig, amíg kényszerítő szükség és valóban komoly ok ezt nem parancsolja, állomáshelyüket lehetőleg ne hagyják el, hanem folytassák működésüket és legyenek azon, hogy az iskolák munkája háborítatlanul folytattassék. Általában a felesleges nyugtalanság felkeltésére alkalmas magatartástól tartózkodjanak és őrizkedjenek attól, hogy magukat elhamarkodott elhatározással a hányattatás viszonyainak tegyék ki. Előfordulhat, hogy a különböző nemzeti tanácsok bizonyos eskü letételét követelik a tanerőktől is. Kényszerítő körülmények fennforgó esetén az illetők saját legjobb belátásuk szerint, a helyzet okos mérlegelésével cselekedjenek, előre is biztosítván őket, hogy a kényszerítő körülményekre visszavezethető bármely eljárásuknak következményei részemről nem lesznek"* – írta a miniszter nevében az államtitkár. Majd a menekülni kényszerülőkkel kapcsolatban rendelkezett: „Amíg a menekült beosztása iránt intézkedés nem történik, szabadságoltnak tekintetnek, a menekülteknek továbbá menekülésük tartamára összes eddigi vagy ezután megállapítandó illetményei érintetlenül maradnak. Végül a menekültek részére, amennyiben ezt kérelmezik, menekülési idejük egész tartamára, nős tanerőknek fizetés természetével bíró összes illetményeik és háborús segélyük 75%-a, nőtleneknek 50%-a havonként menekülési segélyképpen fog kiszolgáltatni. Nőtlenek és hajadonok is azon-

[293] RL C/39. III. 22. és 22/a cs. VKM helyettes államtitkári, államtitkári és adminisztratív működésével kapcsolatos iratok (C/39. 22., 22/a) Kiemelések tőlem – D. P.

ban szintén 75% menekülési segélyben részesülnek, ha magukon kívül más családtagot is eltartanak."[294]

1918. december 31-én egy pécsi igazgató kérdéseire válaszolva Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter 39472/1918. számú rendeletében a fentieket megerősítve – a megszállók által követelt fogadalmat illetően – egy fontos kiegészítést tett: *„semmi esetre sem tehetnek esküt a szerb királyra, vagy államra".*[295]

A magyar kormány tehát a pedagógusokat helyben maradásra, munkájuk folytatására ösztönözte, óvta őket az elhamarkodott lépésektől, döntésektől, s a kényszer hatása alatt tett eskü ügyében is elnéző elbírálást helyezett kilátásba. Annak megtagadása esetére – a román megszállás alatt lévő területekkel kapcsolatban – Berinkey Dénes miniszterelnök 1919. január 25-én kifejtette: „A magyar kormány nem adhat engedélyt a közalkalmazottaknak arra, hogy a román megszállók által követelt esküt letegyék, biztosítja ellenben a közalkalmazottakat arról, hogy *amennyiben az esküt a román királyságra nem teszik le és a magyar népköztársasághoz* [Sic!] *hívek maradnak, illetményeik folyósításáról a jövőben is gondoskodni fog*, s nem részesíti őket semmilyen tekintetben kedvezőtlenebb elbánásban, mint azokat, akik az ország meg nem szállott területén működnek."[296]

Imre Sándor, a VKM helyettes államtitkára 1919. február 1-jén egy felvidéki igazgatónak írt levelében jelezte: „A minisztertanács nem adhat engedélyt az eskü letételére, *ez kifejezetten jogfeladás volna*. Ha kényszerhelyzetben le kellene tenniük az esküt, tegyék le, ebből semmiféle joghátrány következni nem fog."[297]

A történetünk súlypontját alkotó 1918 decembere – 1919 júliusa közötti időszakban a megszállt területre került pedagógusok[298] tudhatták: a magyar kormány működésük folytatására, a magyar pozíciók őrzésére buzdítja őket, szemet hunyva

---

[294] RL C/39. 22. cs. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[295] MNL BML VIII. 59. A Pécsi Miasszonyunkról nevezett kanonok szerzetesrend Évkönyve 1905-1941. (kézirat) 285.

[296] RL C/39. 22/a. cs. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[297] RL C/39. 22. cs. (Kiemelés tőlem – D. P.) Fábry Zoltánné igazgató, a rimaszombati állami polgári leányiskola tantestülete nevében 1919. január 20-án fordult Imre Sándorhoz, mivel a megszálló csapatok parancsnoka tőlük is „hűségesküt" kívánt. „Mink ezt az esküt csak a megváltoztathatatlan kényszerhelyzetből kifolyólag vagyunk hajlandók letenni, éspedig csak a békekonferencia döntéséig való érvényességgel. Azontúl, ami igen természetes, ha Rimaszombat csehszlovák terület lenne, nem akarnánk hazánktól elszakadni és csakis a mi magyar hazánknak óhajtanánk és tudnánk hűséggel szolgálni. Ezért azt szeretnénk tudni, hogy az esetben, ha nem maradunk csehszlovák alattvalók – a magyar állam alkalmaz-e bennünket? …[M]indnyájan teljesen vagyontalanok vagyunk, keresetünkből való megélhetésünkre vagyunk utalva – a megmaradt magyar állam biztosítja-e? Bocsánatot kérek alkalmatlankodásomért, de helyzetünk olyan kétséges, mint a vízbefúlóé, aki az utolsó szalmaszálba is kapaszkodik". (RL C/39. 22. cs.)

[298] Az 1918. szeptemberi magyar kormányhatározatokról a szerbek által megszállt Baján például december végén szereztek tudomást. MNL BKML VIII. 82. 3. d. és MNL OL K 502 1921-5-189117; *Knézy L.,* 1940. 76–77.

a kényszer hatására tett eskük fölött, s az azt megtagadóknak, menekülni kényszerülőknek illetményeik folyósítását, ill. anyagi támogatást ígért. Azt viszont nem láthatták előre, hogy a menekülők nagy tömege[299] és a kedvezőtlenül alakuló katonai, politikai, gazdasági helyzet nyomán kényszerűen változni fog Budapest álláspontja. Előbb 1919. május 5-én a Forradalmi Kormányzótanács Gazdasági Bizottságának ülésén úgy határoztak, hogy „a megszállott területeken lévő tisztviselőket nem fizetjük, de köztük azokat, akik a hűségesküt a megszálló államok számára nem tették le és ezért ínségben vannak, más módon támogatni fogjuk." Emellett komoly összegeket juttattak pedagógusok fizetésének pótlására.[300]

A Tanácsköztársaság bukása után, 1919. szeptember 1-jén, egy Imre Sándor államtitkár vezette értekezleten a VKM-ben már azt konstatálták, hogy „1919. augusztus 1-jétől csak a magyar közigazgatás körébe tényleg tartozó területeken tartózkodó és itt működő (itteni tanügyi intézménybe beosztott) alkalmazott kaphat illetményeket. (3988. ME. rend. 7. §) tehát: *megszállott területeken tartózkodók fizetései itt e célból megjelenő meghatalmazottjuknak sem adhatók már ki."*[301]

Majd szeptember 17-én a minisztertanács úgy határozott, hogy „1. a szolgálati idejüket betöltött magyarországi tanügyi személyzet, nem tekintve illetőségük helyét, nyugdíjazásukat a magyar vallás és közoktatásügyi Kormánytól [Sic!] kérhetik, s ha a nyugdíjtörvény követelményeinek máskülönben megfelelnek, nyugalmaztatásukra igényt tarthatnak. 2. Amennyiben az illetők szolgálati idejüket még ki nem töltötték, *a megszállt területeken lévő magyarság érdekében a megszálló hatalmak szolgálatába beállhatnak* anélkül, hogy a területi viszonyok végleges rendezése után a kényszerhelyzet miatt tett és a magyar érdeket szolgáló lépésüktől rájuk nézve bármi hátrányos megítélés származnék. 3. Amennyiben az így megszállott területen állást vállalt tanügyi személyzet később helyzetük tarthatatlansága, politikai üldöztetés vagy más ok miatt, a nemzetiségi viszonyok következtében állásuktól megválni volnának kénytelenek*, a magyar kormány három*

[299] Csak a Délvidékről 1919-ben közel húszezer, 1920-ban újabb tízezer menekült (köztük 8511 köztisztviselő) érkezett. Egy 1920. január 24-i VKM kimutatás szerint 1918. november 1-től már 3779 tanító menekült magyar területre, míg 4100 maradt a megszállt állomáshelyén. Ez azzal fenyegetett, hogy a „magyarság elveszíti végvárait", s azzal, hogy ez elviselhetetlen terhet jelenthet az elvesztett háború és forradalmak nyomán rendkívüli gazdasági, pénzügyi, közellátási nehézségekkel küzdő Magyarország számára. Ezért 1920 novemberétől rendeletekkel próbálták fékezni, a hivatalosan kiutasítottakra és családtagjaikra, valamint a Magyarországon tanulókra redukálni az elszakított területekről érkezők számát. RL C/39. 26. cs.; A. *Sajti,* 1997. 24–25.

[300] A Kormányzótanács július 7-én és 11-én elutasította a bajai tisztviselők kérelmét illetmények vagy segély folyósítására. Július 14-én – Lukács György közoktatásügyi népbiztoshelyettes javaslatára viszont – hozzájárult a fiumei tanítók július–augusztusi bérének folyósításához. Ez utóbbi azt valószínűsíti, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság segíthetett a bajai és más megszállt területen rekedt pedagógusok bérének folyósításánál. *Imre M. – Szűcs L. szerk.,*1986. 384., 470., 483. és 489.; *Knézy L.,*1940. 102. és *Gergely F. – Kőhegyi M.*, 1974. 19.

[301] RL C/39. 26. cs. (Kiemelés tőlem – D. P.)

éven belül minden eddigi szolgálati idejük beszámításával hajlandó őket szolgálatába fogadni s megfelelő módon elhelyezni."[302]

1919 végétől, 1920 elejétől már különbséget tettek a megszállt területek között. A felvidéki és délvidéki magyarokat helyben maradásra, legalábbis látszólagos beilleszkedésre ösztönözték az áttelepülést korlátozó intézkedések mellett. „Lelkiismereti" okból meghagyták számukra a lehetőséget a szolgálati eskü megtagadására.[303] A Teleki kormány idején, 1921. február 24-én már az is előfordult, hogy – az egyébként Magyarországnak ítélt Baján – az állami tanítóképző tanárainak miniszertanácsi határozatban engedélyezték: szolgálati esküt tehetnek a délszláv hatóságoknak.[304]

Válságos helyzetbe kerültek az utódállamoknak ítélt területek tanítóképzői.[305] A szórványos hírekre, információkra utalt magyar hatóságok a győztes hatalmak felé tett jelzéseik, tiltakozásaik alátámasztására[306] szisztematikusan (a VKM-ben ügyosztályonként) gyűjtötték *„a megszálló hatalmak atrocitásait, kulturális és egyházi téren"*. Egy – vélhetően 1920 elején készült összesítésben olvashatjuk: „A második hágai nemzetközi békeértekezlet egyezményei, valamint a belgrádi fegyverszüneti egyezmény 1. és 17. pontja[307] értelmében a megszálló hatalmaknak kötelessége lett volna az iskolákat és egyházakat eddigi működésükben zavartalanul meghagyni, a magyar hatóságokkal való érintkezésüket biztosítani. A megszálló hatalmak azonban azonnal kiterjesztették impériumukat a megszállott területre és ott véglegesen berendezkedtek. *Az iskoláknak a magyar kormánnyal való érintkezését megtiltották, az iskolai hatóságok (tanfelügyelők, főigazgatók) működését megszűntették, s az iskolákat az általuk kinevezett új iskolai hatóságok alá rendelték. Megkövetelték, hogy az új államnak hűségesküt tegyenek le; aki ezt megtagadta, azt a tanítástól eltiltották, fizetését megszűntették, állásából elbocsátották. Az 1918–19. tanévben a csehek jártak el a legkíméletlenebbül az iskolákkal szemben.* Nemcsak a jog, hanem minden józanész és pedagógiai elv ellenére, a humanizmus legelemibb elveinek lábbal tiprásával jártak el" – olvashatjuk a dátum és aláírás nélküli dokumentumban.[308]

---

[302] RL C/39. 26. cs. (Kiemelés tőlem – D. P.) Utóbb a békeszerződés ezt 22 hónapra módosította.
[303] *A. Sajti,* 1997. 82–83.
[304] Ők egyébként, a tanulók és a magyar társadalom iránti példamutatás kötelezettségére és a kincstári vagyon védelmének szükségességére hivatkozva továbbra is megtagadták az SzHSZ állam számára a szolgálati eskü letételét. *Donáth P.,* 2018. 79–99.
[305] 1919. január 23–24-i listájukat lásd: RL C/39. 22. cs. 391. p.; Lásd továbbá: *Építsük fel* 1919. 2.
[306] Lásd pl.: *Ádám M. – Cholnoky Gy. szerk.,* 2000. 534–537.
[307] Szövegét lásd.: *Ádám M. – Cholnoky Gy. szerk.,* 2000. 234–235.
[308] RL C/39. 26. cs. VIII-27. (Kiemelés tőlem – D. P.)

1.2. A magyar tanító(nő)képzők drámája a csehszlovák megszállás alá került területeken

Popély Gyula adatgazdag kötetéből tudjuk, hogy *Stefanek Anton/Antal* a Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium tanügyi megbízottja még visszaemlékezéseiben is *büszke volt arra, hogy maximálisan kihasználta az interregnumot a magyar iskolák szlovákosítására, s az elbocsátott kb. 2100 magyar pedagógus csehekkel való felváltására.*[309] A modori, stubnyafürdői, lévai, losonci, pozsonyi, eperjesi és iglói magyar királyi állami tanító(nő)képző intézeteket már 1919 nyaráig csehszlovák intézetekké nyilvánították, s a magyar nyelvű oktatást beszűntették.

A békeszerződést be sem várva a magyar pedagógusoktól a magyar hatóságok által tiltott, tudatosan provokatívan megfogalmazott szolgálati fogadalom letételét követelték, mely – a vonatkozó hágai nemzetközi megállapodással ellentétben[310] – nem pusztán szolgálati hűséget kívánt az állásukat megtartani kívánóktól, hanem az addigitól gyökeresen eltérő identitás deklarálását is. „1. ünnepélyesen *a Csehszlovák Köztársaság polgárának nyilvánítom magam* és igérem, hogy hűségemet ezen államomhoz mindig megtartom, és annak mostani és jövőbeni törvényeit mindig hűségesen teljesíteni fogom. Kijelentem, hogy a Csehszlovák Köztársaság elnökét az állam megszemélyesítőjének és önmagam legfőbb urának ismerem el, és tiszteletet, odaadást és engedelmességet fogadok neki. A rám bízott ifjúságot is az állam iránti hűségre, a törvények tiszteletére és megtartására, az államelnök iránti odaadásra kívánom nevelni. 2. *Büszkén a szlovák nemzet fiának (leányának) nyilvánítom magamat, s az ország nyelvét, népét, földjét mindig tisztelni akarom. Magánszorgalomból bepótolom szlovák anyanyelvem* [Sic!] *ismeretét,* hogy idővel majd vizsgával is bizonyíthassam nyelvi alkalmasságomat…”[311]

Az addigi pályájuk során a magyar kultúra terjesztését hivatásuknak tekintő, annak szupremáciájában hívő tanító(nő)képző tanárok túlnyomó többsége számára természetesen elfogadhatatlan volt e nyilatkozat, így – s a terület sorsáról végképp döntő békeszerződés hiányában – megtagadták annak aláírását. Erre, s a magyar hatóságokkal való mindennemű kapcsolat megszakítására[312] törekedtek az új hatalom képviselői, hogy „simán” megszabadulhassanak a magyar intézetektől, s azokat „csehszlovák” nyelvű és szellemű képzőkkel válthassák fel.

---

[309] „Srobár miniszternek és Stefánek tanügyi referensnek magyargyűlölete határt nem ismer” – olvashatjuk egy korabeli VKM összegzésben. (RL C/39. 26. cs. 80.)

[310] „Tilos a megszállott területek lakosságát arra kényszeríteni, hogy az ellenséges Hatalomnak hűséget esküdjön” – olvashatjuk a hágai megállapodást a magyar jog részévé nyilvánító 1913. évi. XLIII. tc. III. rész 45. §-ában.

[311] Idézi: *Popély Gy.,* 2005. 13–14. (Kiemelések tőlem – D. P.) Az állásukban meghagyottaktól 1919 őszén újabb szolgálati esküt követeltek. Szövege uo. 16.

[312] *A Szent Orsolyarendű,* 1918–1919. 6.

A járványügyi és élelmezési nehézségek folytán, a tanítást már korábban is kétszer szüneteltetni kényszerült *stubnyafürdői*[313] *állami tanítóképzőt* – „politikai okból" – 1918. december 9-én a helyi hatóság bezáratta. Majd december 16-án megszállták, s attól kezdve nem sikerült a magyar oktatás újraindítása sem. *A nem magyar többségű települések egy részének megszállás utáni hangulatát, a magyar tannyelvű képző, tanárai és diákjai akkori drámai helyzetét plasztikusan jeleníti meg Hanvai Gyula igazgatóhelyettes 1919. január 6-i a VKM-nek írt jelentése.*

„December 16-án cseh csapat szállta meg az intézetet és onnan december 28-án távoztak, egy őrcsapat hátrahagyása mellett. Azonkívül, e hó 1-jén, még 25 cseh vasúti alkalmazottat szállásoltak el az intézetben, akik jelenleg is ott vannak. December 22-e óta a posta és táviratforgalom a helyi forgalomra redukálódott és így sem a felsőbb hatóságunkkal, sem növendékeinkkel érintkezésbe nem léphetünk. … Hanvai Gyula és Éber Rezső tanárok december 28-án elmentek Túróc vármegye zsupánjához, aki előtt nyomatékosan hangsúlyozták az általános kulturális érdeket, s azt a felelősséget, amely az intézetet, s annak tanári testületét minden egyes növendékkel szemben terheli. Kértük… tegye lehetővé, hogy … a növendékek ezt a tanévet ne veszítsék el.[314] … Nap-nap után telefonon sürgettem a választ, mire december 30-án azt a szóbeli választ kaptam, hogy 31-én a zsolnai tót minisztériumtól bizottság érkezik az intézetbe. Miután a bizottság január 2-ig nem érkezett meg, újból felkerestem a vármegye zsupánját, aki kijelentette hogy '*semmi körülmények között nem kezdhető meg a tanítás magyar nyelven, mert tót nyelvű tanfolyamot fognak a tanítók részére rendezni.'* … [K]ilátásba helyezte, hogy *a tót minisztérium tanügyi bizottsága…Stubnyafürdőre jön és átveszi az intézetet*. …

[J]elentettem a zsupánnak, hogy *a cseh katonák sok intézeti leltári tárgyat megrongáltak, sőt, el is vittek.* A növendékek itt hagyott holmijában is tetemes kárt okoztak, amennyiben ruhát, fehérneműt, ágyneműt vittek el, a tankönyveiket pedig eltüzelték. … [K]ijelentettem, hogy az intézetben lévő tárgyakért s az eddigi hiányokért semmiféle felelősséget nem vállalok. Követeltem, hogy elsősorban a növendékek kára téríttessék meg. …A zsupán… tudomásul véve, megígérte, hogy sürgősen intézkedni fog a még itt lévő katonák és vasútasok eltávolítására… [A] tanári kar tisztelettel kéri Miniszter Urat, hogy… a növendékek jövőjéről sűrgősen történjék gondoskodás… *Mindazon növendékeket, akik kívánják, azonnal helyeztessenek el eddigi kedvezményeikkel oly intézetbe, ahol rendes tanítás van.* A színmagyar vidéken lakó, és csakis magyar nyelven beszélő 27 növendék pedig haladéktalanul vétessék fel a lakóhelyükhöz legközelebb fekvő

[313] 1946 óta a neve Turčianske Teplice (Túróchévíz)

[314] Túrócz vármegye – ugyancsak menekülésre késztetett – tanfelügyelője 1919. április 4-én közölte a VKM-mel, hogy nála vannak a stubnyafürdői tanítóképző tanárainak minősítési lapjai, s ha közlik vele hová helyezték át őket, megküldi azokat az új munkahelyükre. (MNL OL K 502-1919-5-7616. 203. sz.)

képzőbe, ahol a tanítás nem szünetel. A felvételről szóló értesítés Budapestről történjék… Mellékelem a vonatkozó kimutatást.[315] Ezeknek magyar vidéken fekvő képzőkbe való felvételét azért tartja a tanári testület szükségesnek, mert nem hihető, hogy bármely szülő megszállt területen fekvő intézetbe küldje gyermekét, akivel még levélbelileg sem tud majd összeköttetésbe lépni.

Ha a magyar nyelvű tanítást meg nem engedik, a tanárok helyzete is tarthatatlanná válik, mert egyikünk sem tud tótul, kivéve a gyak. isk. tanítót. … [Í]gy *egyikünk sem teszi le a tót államra [Sic!] a hűségesküt,* amit a vármegye zsupánjának valamennyien be is jelentettünk. *A lakosság ittlétünket máris rossz szemmel nézi,* s még ellenszenvesebbek leszünk, ha munka és hivatal nélkül fogunk itt állni. Lépten-nyomon nehézségeket támasztanak a megélhetést illetőleg. A tisztviselők beszerzési csoportját, amely eddig élelmiszerrel látott el bennünket, feloszlatták, s a készleteket lefoglalták. Így január hóra semmiféle élelmiszert nem kaptunk. *Cégére vagyunk a gyűlöletnek*, mindenki arcáról lerí a káröröm, tűrnünk kell mindezt. *Tétlenül… kell nézni, hogy omlik össze mindaz, amit építettünk*, hogy pártolnak el tőlünk mindazok, akik iránt testvéri és honfitársi szerettel viseltettünk. Saját szülőföldünkről csak rosszat hallunk, el vagyunk vágva, eltiltva a levélbeli érintkezéstől is. Oly állapot ez ami idegrendszerünket a legnagyobb mértékben próbára teszi. …

[K]érjük Miniszter Urat, hogy tegye lehetővé, hogy munkaerőnket mielőbb a nemzet szolgálatába állíthassuk. *Bármily súlyos helyzetben is, kitartunk a végsőkig, ha annak még célja van,* és a helyünket sem hagyjuk el, míg azzal használhatunk. De befejezett tényekkel szemben tehetetlenek vagyunk, s ittlétünk csak izgatólag hat, s hazánk szempontjából csak káros lehet" – jelentette Hanvai Gyula, egyben kérve a menekülteknek járó pótlék számukra való kiutalását.[316]

Majd Hanvai tanár úr Budapestre utazott, s beszámolt a történtekről a VKM/KM-ben Neményi államtitkárnak, aki a magyar fővárosban betegeskedő Párvy Endre igazgatón keresztül való kapcsolattartást javasolta a továbbiakban. *Januártól a megszállók beszűntették a tanárok fizetésének folyósítását is*, így ha

[315] Az áthelyezésre javasolt magyar anyanyelvű tanulók adatait tartalmazó lista szerint 5 tanulót Losoncra, 7-et Budapestre, 8-at Pápára, 2-2-őt Sárospatakra és Lévára, 1-1-et Kiskunfélegyházára, Nyíregyházára és Csurgóra, az ottani állami tanítóképzőkbe javasoltak áthelyezni. (MNL OL K 502-1919-5-4242.) Jellemző, hogy – bár Éber Rezsőnek egy a VKM-hez írt 1918. december 23-i, budapesti keltezésű kérvényéből kitűnik, akkor már tudni lehetett, hogy Léva is megszállás alá kerül – mégis szerepeltették az áthelyezési listán. Ezek szerint erről Stubnyafürdőn még nem értesülhettek. (MNL OL K 502-1919-5-1733.)

[316] MNL OL K 502-1919-5-4704. (Kiemelések tőlem – D. P.) A menekült segélyre vonatkozó kérésüket nem teljesíthették, ugyanis *1919. május 10-i kiutasíttatásuk nyomán, két nap múlva, immár Budapesten kérte újra ezt a KN-től* Éber Rezső, Halmos Péter, Tanai Antal és két kollégája. Ezúttal sikerrel, de – elmaradt béreikkel együtt – a Tanácsköztársaság által kibocsátott, ún. fehér pénzben kapták meg járandóságaikat, amely 1919 augusztusában rohamosan vesztett értékéből. (MNL OL K-502-1922-5=61=)

Budapestre érkezett valaki, a bérét is az ő segítségével kaphatta meg. A megszállt területről átjött diákok és tanárok magyarországi elhelyezését is intézte, s – amiben tudott – segítségére volt a még Stubnyafürdőn tartózkodóknak. Mindazonáltal „a pénz [megszállók által történt] lebélyegzése folytán helyzetünk állandóan súlyosbodott.[317] *Áprilistól kezdve már az ellátatlanokat megillető élelmiszereinket sem kaptuk meg. Többünket ok nélkül letartóztattak,* állandóan kellemetlenkedtek a cseh hatóságok, és a tót főszolgabíró tudtomra adta, hogy rövid időn belül *ki fognak bennünket utasítani*. Nagyon el voltunk keseredve, mert *nem tudtuk, hogy kiutasítás esetén hová menjünk, mi lesz velünk*" – jellemezte akkori helyzetüket Hanvai Gyula.[318]

Kollégája, *Éber Rezső* ehhez hozzátette, hogy „talán egyikünk-másikunk részéről a megszállt területen elszenvedett nagyon sok zaklatás, üldözés, méltánytalanság hatása alatt történtek akkor kifakadások Párvy Endre és más elöljáróink ellen, hiszen *mi ott, sokszor teljesen elszigetelve, hír nélkül, csak rosszakaróktól körülvéve, igazán teljesen elhagyottnak éreztük magunkat. De amikor Budapestre jöttünk, láttuk, hogy gondoltak ránk*, aggódtak értünk. *De azt is* láttuk, hogy sajnos*, a lehetőség sokszor határt szab még a legméltányosabb kívánságnak is,* és nemcsak egy igazgató, de még sokkal magasabb állásban lévők sem tudnak ebben az összeomlásban minden körülményt kielégítő megoldást találni".[319]

1.2.1. Exkurzus: egy Felvidékről menekült tanár kálváriája

Éber tanár úr nagy önmérsékletet tükröző szavai mögött – *a menekültek körében akkoriban gyakori – súlyos gondok, megpróbáltatások, veszteségek rejtőztek.* Mielőtt továbblépnénk – egy rövid exkurus erejéig – vessünk egy pillantást az akkori hétköznapi hősök, tiszteletreméltó „kisemberek", menekült pedagógusok egy csoportjára többé-kevésbé jellemző tényekre. A természettudományos végzettségű, katolikus Éber Rezső akkoriban 39 éves volt, 15 éves közszolgálati múlttal, 3 tizenéves fiúgyermek apjaként, özvegyen. Az I. világháborút hadiszolgálatban töltötte. Már 1914. augusztus 2-án bevonult, rövidesen orosz hadifogságba került, ahonnan megszökött. Újból hadba vonult, s egészen 1918. május 4-ig szolgált.

[317] Ezáltal a Budapestről átvitt pénz, a pecsételés során értékének felét vesztette, majd használhatatlanná vált.

[318] RL C/39, 26/a cs. Éber Rezső és Hanvai Gyula 1920. január 12-i és 28-i feljegyzése Párvy Endre stubnyafürdői igazgató ügyében a VKM-hez. (Kiemelés tőlem – D. P.) A később történtekkel kapcsolatban Hanvai Gyula közölte, hogy *miután kiderült, hogy a KN csak azokat helyezi el, akik személyesen jelentkeznek, Pestre jöttek ahol* – Párvy igazgató segítségével – *magyarországi, vidéki elhelyezést nyertek*. Ő például Pápára került, Párvy a budapesti II. kerületi állami tanítónőképzőbe. Lásd róla még az V.3.2. fejezetben!

[319] RL C/39, 26/a cs. Éber Rezső 1920. január 12-i feljegyzésében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Özvegyember lévén, fiait konviktusba kellett adja erre az időre. Stubnyafürdőre, állásába május 28-án visszatérve[320] – néhány hónap múlva – szembe kellett néznie a cseh megszállás következményeivel. A képző bezáratása mellett, azzal is, hogy a cseh megszállók – a szerbekhez hasonlóan – csak általuk lepecsételt régi pénzt engedték forgalomban maradni, átváltani, s a pecsételés során a benyújtott pénz felét elkobozták. Fizetést 1919 februárjától nem kaptak, a VKM/KN helyben maradásra utasította őket. Így csak 1919. május 10-i kiutasíttatásuk után költözhettek Magyarország meg nem szállt területére, s kérhettek ottani elhelyezést. Addig is élniük kellett valamiből. Ottani pénzben eladósodtak, majd Budapesten a Tanácsköztársaság által kibocsátott „fehér pénzben" kapták meg elmaradt fizetéseiket, mely – a tanár úr szerint – már 1919 augusztus elején értékének négyötöd részét elvesztette. Ilyen veszteségek mellett kellett a – trencséni piarista gimnáziumban és konviktusban tanult három fia taníttatásának költségeiből is adódó – kinti adósságait törleszteni.

1918 novemberében a „spanyoljárvány" miatt elrendelt szünet alatt fiait Stubnyafürdőre hazavitte. Időközben a csehek megszállták Trencsént, így vele „összeköttetés nincsen, s ha volna is, az ottani helyzet bizonytalansága engem a legnagyobb nyugtalansággal töltene el, ha a fiaim ott lennének. …Mindhárom fiam osztályának első tanulója", színjeles bizonyítvánnyal, jó egészségi állapottal – írta a VKM-nek a tanár úr, kérve, hogy a rendkívüli helyzetre tekintettel, egy „nyugodt helyen lévő és középiskolával rendelkező városban elhelyezett állami tanítóképző intézetben, köztartási díjért ellátást nyerjenek".[321] A VKM határozatával a fiúkat előbb Lévára helyeztette volna, de a tanár úr újabb kérésére végül tanulni a kiskunfélegyházi főgimnáziumba, lakni az állami tanítóképző internátusába kerültek.[322] Édesapjuk is követte őket.

A pedagógusok között akkor is hiányszakmának számító természettudományos végzettsége folytán, Éber Rezsőnek már egy május eleji magyarországi utazása során sikerült álláshoz jutnia a kiskunfélegyházi állami tanítóképzőben. Néhány napi tanítás után visszament Stubnyafürdőre, ahonnan a kiutasítását követően június elején, ingóságaikat vagon barakva indult Magyarországra. Pechére – utazás közben – belefutott a Vörös Hadsereg felvidéki offenzívájába, s vonatát visszafordították. Így bútoraik nagy részét Stubnyafürdőn beraktározva hagyta. Június végén érkezett Kiskunfélegyházára. Kezdetben bútor és lakás nélkül vélhetően az intézetben vagy/és albérletben éltek. Gyermekei a tandíjas Városi Katolikus Főgimnáziumba jártak. Idővel drága bérű lakáshoz jutottak, a bútoruk is megérkezett, s így – pl. a budapesti munkanélküli vagonlakó menekült közszolgálati alkal-

[320] MNL OL K 502-1919-5-1733. 476/1918.
[321] MNL OL K 502-1919-5-1733. Éber Rezső 1918.november 25-i kérvényében.
[322] MNL OL K 502-1919-5-1733. Éber Rezső 1918. december 23-i kérvényében, s a VKM – Neményi. államtitkár által szignált – 1919. január 11-i határozatában.

mazottakhoz képest – viszonylag kedvező, ám anyagilag igen szorult helyzetben éltek.[323]

Még 1919. július 15-én a KN 164.124/1919. VI. 2. sz rendeletével, Farkas Sándor aláírásával (és az ottani értékek megőrzésére vonatkozó szóbeli instrukciójával) utasította Éber Rezsőt, hogy ideiglenesen vegye át a kiskunfélgyházi államosított katolikus tanítónőképző intézet vezetését. A Miasszonyunkról Elnevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulata által fenntartott Constantinum keretébe tartozó, azzal intézményesen és tulajdonjogilag összekötött[324], csak részben államosítható intézetet, Mártonffy Ernő tanító leltározta/"liqvidálta" éppen. Éber Rezső intézménybe való kinevezését a helybeli művelődési megbízott – a számára ismeretlen tanár iránti bizalmatlansága folytán – megkérdőjelezte. A tanár úr kollégáját, a kiskunfélegyházi állami tanítóképző ifjú tanárát, Mácsay Károlyt kívánta erre a posztra állítani. Mire a tanár úr – július 25-én, a helyzetet vázoló jelentéssel – visszaadta a megbízást a KN-nek[325] anélkül, hogy a katolikus képzővel, s az azt fenntartó apácákkal bármilyen kapcsolatba lépett volna. Ezen eljárását utóbb a VKM fegyelmi tanácsa pozitívan értékelte, s vizsgálat nyomán magatartását igazolta.[326]

A figyelemre érdemes Felvidékről menekült képzős tanár megpróbáltatásait érzékeltető exkurzusunk végén térjünk vissza, a csehek által megszállt területeken fekvő képzők helyzetének bemutatására!

***

1919. január 25-én a – korábbi modori evangélikus lelkipásztorból lett – pozsonyi zsupán elrendelte, hogy *a modori* képző szlovák tannyelvű legyen.[327] Mivel a

---

[323] Éber Rezső 1919. november 24-én, a menekültsegély visszamenőleges visszafizetésétől való eltekintést kérve a VKM-től, keserűen jegyezte meg: „azt gondolom eléggé kimutattam, hogy *az utolsó 5 év engem nemcsak egészségi tekintetben, hanem anyagilag is teljesen tönkretett"*. (MNL OL K-502-1922-5=61= Kiemelés tőlem – D. P.)

[324] A Miasszonyunkról Elnevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulata által Kiskunfélegyházán 1908-ban alapított Constantinum elemi népiskolát, polgári leányiskolát, tanítónőképzőt és mezőgazdasági leányiskolát működtetett, magánalapítványokkal összekötve.

[325] MNL OL K 502-1919-5-164346. és 502-1922-5=61=

[326] MNL OL K-502-1922-5=61= Éber Rezső 1919. májusi, júliusi és novemberi a VKM-hez intézett kérvényei, az 1920. február 10-i fegyelmi vizsgálati jegyzőkönyve alapján és az 1920. június 14-i, 66381/1920. VIII. b. sz. fegyelmi/igazoló határozat alapján.

[327] Hasonló rendelkezésre másutt is akadt példa. Révész Károly tiszáninneni református püspök 1919. március 25-én jelezte a KN felé: „A csehek ez ideig csak arra szorítkoztak, hogy a református elemi iskolák épületéről a magyar feliratot és címert levetették. Pár helyen a falut megszálló csapat parancsnoka… felszólította a tanítót, hogy ezentúl tótul kell tanítani, mire a tanítók mindenütt azt fellelték, hogy ők nem tudnak tótul és éppen ezért nem is fognak tótul tanítani. Ezzel a dolog annyiban maradt és a tanítás zavartalanul folytatódik magyar nyelven." (RL C/39 22/a. cs. 344/1919. sz.)

tantestületnek, csak három tagja beszélt szlovákul, ez kivihetelezhetetlennek bizonyult, így a képzőt március 1-jén hivatalosan átvették, s Ferdinand Pisecky légiós százados igazgatása alá helyezték, és március 17-étől új cseh és szlovák tanerőkkel, „csehszlovák" nyelven folytatódott a tanítás.[328] A magyar tanulók így iskola nélkül maradtak. Nehéz helyzetükben a KM segítségét kérte – a hivatalából néhány nappal korábban a csehek által elbocsájtott – pozsonyi tanfelügyelő: „Ezek most, a tanév derekán kilökettek a világba, s annak a veszélynek vannak kitéve, hogy ezt a tanévet teljesen elveszthetik, s így erkölcsileg is károsulnak, holott anyagilag amúgy is a legnagyobb kárt szenvedték, mivel a novemberi fosztogatások alkalmával úgyszólván mindenük elveszett. Amidőn tanulmányaik erőszakos félbeszakítását bejelentem, ezt azért teszem, hogy Miniszter urat kérjem kegyeskedjék e kivétel nélkül szegénysorsú növendékeknek más intézetbe leendő elhelyezését lehetővé tenni, s lehető rövid idő alatt elrendelni."[329]

A tanfelügyelő úr szavainak igazságát plasztikusan jeleníti meg Morvay Endrének a jászberényi képző igazgatóságához benyújtott, a II. éves osztályvizsgájának magánúton való letételére vonatkozó kérvénye. „Teljesen árva és vagyontalan vagyok. Édesanyám 1912. április 1-jén elhunyt, édesapám pedig a román harctéren 1916-ban hősi halált halt. A múlt iskolai évben a modori áll. el. népisk. tanítóképző intézetnek voltam teljesen ingyenes II. osztályú növendéke. 1919 március havától a tanítás nyelve a cseh lett és engem az összes magyar növendékkel együtt elbocsájtottak… és a mellékelt iskolalátogatási bizonyítányt adták, melynek tanúsága szerint jeles tanulója voltam a modori áll. tanítóképző intézet II. osztályának. Mivel én csehszlovák megszállt területen, Óvár községben (Nógrád m.) lakom, a szigorú határzárlat miatt nem volt módomban átjönni magyar területre, hogy a II. osztályt befejezhessem, így saját hibámon kívül nem járhattam a II. osztályt végig, ezért nincs évvégi bizonyítványom, csak iskolalátogatási bizonyítványom, hogy március 1-ig jártam iskolába."[330]

Az ilyen helyzet elkerülése érdekében a *lévai* állami tanítóképző igazgatója Köveskúti Jenő kapcsolatba lépett a helyi katonai parancsnokkal, az intézet lehetséges jövőjéről érdeklődve. 1919. február 22-én igazgató beszámolt tantestületének e megbeszéléséről, melyből csak annyit tudott meg, hogy a katonai hatóságoknak nincs jogosítványuk az ilyen jellegű ügyek intézésére. Mivel a belgrádi megállapodás értelmében a polgári közigazgatás a magyar hatóságokat illette

[328] *Popély Gy.,* 2005. 72–73.; MNL OL K 502-1919-5-197809. *Ehrlich Antal,* a modori képző egyik tanára, 1919. február 15-én érkezett Nyíregyházára, április 10-én visszatérni szándékozott, ám ottrekedt. (MNL OL K 502-1923-7-76910. 1920. szeptember 29-i vallomásából.)

[329] MNL OL K 502-1919-6-12826. 1919. március 13. A modori és lévai növendékek áthelyezése – talán saját kérésükre a demarkációs vonal átjárhatatlansága miatt – már korábban elkezdődött: 1919. január 23-án jelentette a pápai állami tanítóképző igazgatója a KM-nek, hogy utasításukra intézetükbe felvették Kovács Sándort és Schweiger Gyulát. (MNL OL K 502-1919-5-5789.)

[330] MNL OL K 502-1920-1-17081. 1919. október 4-i kérvény.

(volna) meg, csehszlovák megfelelőivel Köveskúti igazgató nem kereste a kapcsolatot. Javaslatára a tantestület úgy döntött, hogy a rövidített katonai tanfolyamok mintájára 6 hétre összefoglalva adják le a tananyagot, hogy szükség esetén március 15-ével befejezhessék a tanévet,[331] ha pedig tovább taníthatnak, hát részletesebben is kifejtik a korábban összefoglaltakat.[332] Erre azonban nem kerülhetett sor. Az intézet növendékei részt vettek a március 15-i felvonuláson, melyen a csehszlovák hatóságok megítélése szerint „magyar nemzeti kokárdákkal felékesítve tiltakoztak Lévának a Csehszlovák Köztársaságba való bekebelezése ellen".[333] Erre hivatkozva a kormányzat megbízottjaként bemutatkozó Otokar Simak átvette az intézet épületét, tartozékaival együtt,[334] melyet Köveskúti igazgató „az erőszaknak engedve" tudomásul vett, közölve, hogy sem ő sem a tanári kar nem áll csehszlovák szolgálatba, mire valamennyiüket elbocsájtották.[335] Az intézet 151 diákjából mindössze 10 maradt a Lévai Csehszlovák Állami Tanítóképző Intézetben.[336]

A március 15-i megmozdulásra hivatkozás a csehszlovák hatalmi szervek aggodalmának jele lehetett, vagy pusztán ürügy volt a lévai képző rapid átvételére. Erre utalhat, hogy az *eperjesi* állami tanítónőképzőt már március 3-án felkereste Stefanek Anton/Antal tanügyi megbízott, Moyzes Miklós és Galló Pál sárosmegyei csehszlovák tanfelügyelő társaságában s *Dúzs Mária* igazgatónak az intézet alapítványairól, a növendékek statisztikájáról, a tanárok szlovák nyelvtudásáról tettek fel kérdéseket. A diákok nemzetiségi összetételével kapcsolatban *Stefanek Antal* megjegyezte, hogy nem bízik a magyar statisztikában. Majd – immár a tantestület tagjai előtt szlovákul – közölte, „hogy *a csehszlovák állam Sáros vármegye területén saját céljainak és érdekeinek megfelelően kíván berendezked-*

[331] Hasonló megfontolásból 1919. március 24-én Kosáry János r. tanár (Kosáry Domokos édesapja) a selmecbányai evangélikus képző tantestületének nevében engedélyt kért (és kapott) a VKM-től arra, hogy szükség esetén korábban is lezárhassák a tanévet. (MNL OL K 502-1919-68865/VI. b.)

[332] 1919. április 16-án Scherer Sándor szakfelügyelő elfogadásra javasolta a KN-nek a lévaiak elképzelését: „A tanártestületi javaslat átvizsgálásból kitűnik, hogy az intézet rendkívül súlyos helyzetével számol és kellő szakszerűséggel és előrelátással gondoskodik az ifjúság tanulmányi érdekeiről". (MNL OL K 502-1919-5-66483.)

[333] A budapesti II. kerület állami tanítónőképző 1920. január 3-i tanári értekezletén, az akkor már ott dolgozó Köveskúti Jenő arról számolt be, hogy a lévai diákok az őszirózsás forradalom időszakában „gyűléseztek, szervezkedni akartak,… ez kapcsolatban volt Felvidéknek a csehekkel szemben való védelmével. Több ifjú önként katonának is állt a cseh megszállók ellen. A ifjúság tehát még mindig hazafias volt…" (MNL OL K 502-1919-6-210666.)

[334] A forrásait rendkívül korrektül kezelő Popély Gyulát megtéveszthette, az átadás-átvétel hivatalos dokumentuma, melynek alapján úgy vélhette (73.), hogy az iskola pénzeszközeit is átadta Köveskúti Jenő. Valójában azokat az intézeti anyakönyvekkel együtt az igazgató úr a vonatkozó VKM utasításnak megfelelően áthozta magyar területre, s az esztergomi katolikus tanítóképző igazgatójának adta át továbbítás végett. (MNL OL K 502-5-154376/VI. 2. és 502-5-202-143.)

[335] *Popély Gy.,* 2005. 73.; MNL OL K 502-1920-5-339.

[336] *Popély Gy.,* 2005. 73–74.

ni, ezért az állami tanítónőképző intézetet átveszi, s március 17-től kezdődőleg [tehát a modori képzővel azonos napon – D. P.] *az intézetben tisztán tót nyelvű tanítást vezet be*. Felhívja a tanári testületet, hogy amennyiben valamelyik tagja hajlandó a csehszlovák állam szolgálatába belépni, nyilatkozzék. Amennyiben nem kíván tovább szolgálni, nyugdíjra, eltávozás esetén 3 havi havi fizetésre háborús pótlékkal van igénye. Ezt Galló Pál tanfelügyelő magyarul tolmácsolván, Dúzs Mária igazgató kijelentette, hogy ez ügyben nyilatkozni mindenki különkülön csak maga jogosult. Saját részéről határozottan kijelentette, hogy nem kíván a csehszlovák állam szolgálatába lépni, tótul nem tud s nem is tanul meg.

Stefanek Antal erre a kijelentésre a tanári testület többi tagját meg sem kérdezte külön-külön, hanem kijelentette, hogy az intézetben a tanítást megszűnteti március 17-ig, amikor csehszlovák tanárok veszik át az intézetben a tanítást. Slajchó Mihály tót nyelven, Dúzs Mária igazgató magyarul intéztek kérdést a növendékek érdekeinek megóvása céljából, hogy mi indította a csehszlovák kormányt, hogy a tanév végéig kilátásba helyezett magyar tannyelvű tanítást egyszerre beszűnteti? Stefanek Antal utalt a közelmúltban történt eseményekre, melyek bennük aggodalmat ébresztenek, s melyek ellen küzdeniük kell: a nagy sztrájkra s a magyar intelligencia intenzív izgatására és passzív ellenállására. Mindezek után az igazgató kijelentette, hogy az intézet lefoglalásáról jegyzőkönyv felvételét kívánja. Stefanek Antal tót nyelvű egyoldalú jegyzőkönyvet vett fel, melybe az elmondottakon kívül befoglalta, hogy *miért kényszerül az intézet tanári testületét a tanítási/tót nyelvben tapasztalt elégtelensége miatt, valamint politikai megbízhatatlanság miatt a szolgálatból elbocsátani*… Elrendeli,… hogy a bennlakó igazgató és tanári testületi tagok lakásaikat 2 hónap alatt ürítsék ki, s az igazgató az intézetet az újonnan kinevezett ideiglenes igazgatónak, Moyzes Miklósnak adja át. Megengedi, hogy azok a növendékek, akik az intézetben maradni s a csehszlovák államban tanítónők lenni nem akarnak, vizsgát tehessenek, s bizonyítványt kaphassanak."[337]

A hosszasan idézett jegyzőkönyv azon ritka rendelkezésünkre álló dokumentumok egyike, mely alkalmat adhat valamelyes képet nyerni a felvidéki képzők lefoglalása körüli hangulatról és eljárásrendről. Néhány képzőről csak szórványos információt oszthatunk meg olvasóinkkal. A tavasz folyamán lefoglalták az *iglói* állami képzőt is. A szélnek eresztés előtt a tanári testületnek még sikerült a tanévet lezárni, s az osztály- és képesítő vizsgákat lebonyolítani.[338] A *losonci* állami tanítóképző kisajátítására az előrehozott tanévzárás után, május 18-án került sor. A felszerelés egy részének megmentéséről Brunovszky Rezső igazgató és Jaloveczky Péter tanár június 21-én jelentettek a KN-nek.[339]

[337] MNL OL K 502-1919-6-9834. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[338] MNL OL K 502-1919-5-197809. Lázár Károly tanár beszámolójából.
[339] MNL OL K 502-1919-5-154641/VI. b.

A felvidéki állami képzők közül legtovább a *pozsonyi* tanítónőképző működhetett. Tabódy Ilona beszámolója szerint „attól fogva, hogy a csehek 1919. január 1-jén megszállták a várost szemet vetettek rá. A többszöri elfoglalási kísérletet sikerült elszántsággal visszautasítani. 1919. július 8-án végre karhatalommal kiürítették az intézetet. Jeléül annak, hogy csakis erőszak vehette el intézetünket, magunkkal hoztuk a kapukulcsot…" Az igazgatónő utóbbi megjegyzése arra vonatkozott, hogy a kiutasításukat követően az intézet tanári kara (több hasonló sorsú felvidéki tanárral kiegészülve) s növendékeinek jórésze a számukra és általuk létrehozott *cinkotai* tanítónőképzőben folytatták oktató-nevelőmunkájukat.[340]

Náluk is „szerencsésebb" volt *a Pozsonyi Szent Orsolya Rendi Római Katolikus Elemi- és Polgári Tanítónőképző Intézet*. A megszállókkal minimális volt az érintkezésük,[341] s a VKM/KM/KN-nel is lazult a kapcsolatuk, így „a tantestület bizonyos autonómiai szabadsággal intézkedhetett" – olvashatjuk az intézet évkönyvében.[342] Ha ehhez hozzátesszük, hogy a magyar minisztérium még egy óvónőképző osztály felllítását is engedélyezte számukra, sőt, bújtatott államsegéllyel is támogatta őket,[343] kétségtelen: imáikat jobban meghallgatta az Úr, mint a csehek által – még az 1919/1920. tanév előtt – jogutód nélkül felszámolt magyar tannyelvű *kassai* kir. katolikus tanító- és tanítónőképzőkét. (Előbbi igazgatóját, Hegedűs Jánost a csehek a Trencsén közeli illavai fegyintézetben internálták is.)[344] A pozsonyi orsolyiták tanítónőképzője ugyanis – egyedüliként – töretlenül tevékenykedhetett a két világháború közötti Csehszlovákiában.[345]

A Csehszlovák Köztársaság Evangélikus Egyetemes Tanácsa rövidesen úgy döntött, hogy szlovák tannyelvűvé alakítja át a *selmecbányai* államilag támogatott *evangélikus* tanítóképzőt. Az intézet két tanára, Teke Sándor és Wagner Géza igazgató magyarországi alkalmazást kértek, mindazonáltal – a magyar kormány

---

[340] Az áttelepítés lehetőségének megteremtésében – a VKM mellett – jelentős szerepe volt Zichy Sarolta grófnőnek, s a Magyar Gazdaasszonyok Országos Egyesületének is. *Tabódy I. szerk.,*1919–1930. 5–9.; *Popély Gy.,* 2005. 74–75.; MNL OL K 502-1919-5-187553.

[341] „A csehszlovák megszálló hatalom eddig csak az iskolaév megrövidítésének elrendelésével és statisztikai adatok bekérésével lépett intézetünkkel érintkezésbe. Továbbá szóbeli hivatalos kijelentéssel megtiltotta, hogy a vizsgálatoknál a magyar kormányt, vagy az egyházi hatóságot bárki, bármilyen minőségben képviselhesse. Viszont a maga részéről sem küldött ki semminemű biztost" – olvashatjuk az tanévvégi értesítőben. (*A Szent Orsolyarendű,* 1918–1919. 6.)

[342] *A Szent Orsolyarendű,* 1918–1919. 5.

[343] RL C/39. 25. cs. 597-599.

[344] *Popély Gy.,* 2005.75. A Kassai Kir. Katolikus Tanítóképző Intézet igazgatóját, az 1860-as születésű, *Hegedűs Jánost* szabadulása után, 1920. július 30-án, a VKM 70394/1920. VIII. b. sz. rendeletével a nyíregyházi állami képzőbe helyezték át. Kassai eredményes működéséről szeptember 2-án Fischer Colbric Ágoston püspök adott – minden tekintetben elismerő – igazolást. (MNL OL K 502-1923-7-76910. a nyíregyházi képzőben tevékenykedő fegyelmi vizsgálóbizottság 1920. szeptember 28-i jegyzőkönyvében és anyagaiban.)

[345] *Borsody I. szerk.* 1938. 109.

elvárásainak megfelelően – szolgálati helyükön maradtak, várva ügyük elintézését. Az igazgató úr által 1919. szeptember 7-én VKM-hez írt levél alábbi részlete érzékletesen mutatja az ilyen helyzetbe került pedagógusok kétségeit. A két tanár „attól tart, hogy tudtán és akaratán kívül elveszítheti azokat az illettményeket, amelyeket a magyar kormány ez évben csak a megszállás miatt nem folyósíthatott, s elveszítheti azt a természetes emberi jogát, hogy sok felvidéki testület és kartárs példáját követve elhelyezés végett a magyar kormánynál jelentkezhessék. Mivel *a tanári testület két tagja* ezt annál kevésbé kockáztathatja, mert *egy nyilatkozatában a csehszlovák hatóságok előtt már 1919 áprilisában kijelentette, hogy hazafias meggyőződésénél és múltjánál fogva csak a magyar kultúrát és államot szolgálhatja*. Tisztelettel kérik a Miniszter Urat kegyeskedjék a további magatartásra utasítást adni: vagy erősítse meg őket abban az elhatározásukban, hogy helyüket, amíg lehet el nem hagyják, vagy utasítsa arra, hogy 1919–20. tanévi szolgálattétel és beosztás végett azonnal jelentkezzenek". Forrásainkból nem derül ki, hogy vajon mikor és miként intéződött el a két pedagógus átköltözésének ügye. Annyi bizonyos, hogy a VKM tanítóképző ügyosztályának illetékese 1919. október 23-án az iratra ráírta: „ideiglenes beosztásra előjegyzésbe vétettek és a dunántúli ág. ev. püspöknek is ily irányú intézkedés végett megküldött névsorba felvétettek."[346]

A Felvidéktől valamelyest eltérően alakult Kárpátalja helyzete.[347] Itt magyar, csehszlovák, román és ruszin/ukrán törekvések keresztezték egymást, a diplomáciai-politikai csatározások mellett időként katonai, fegyveres eszközök alkalmazásával. Így a helyzet tisztázódásáig, a Saint-Germain-en-Laye-ban 1919. szeptember 10-én aláírt szerződés megszületéséig a csehszlovák állam nem volt abban a helyzetben, hogy a Felvidékhez hasonló intézkedéseket foganatosítson az iskolarendszer általa kívánatosnak tartott átalakítása érdekében. Egy ideig a budapesti kormánynak/pártoknak is némi befolyása lehetett az ottani fejleményekre. Ennek (is) betudható, hogy 1918. novemberében Ungváron megalakult az Ung Megyei Nemzeti Szociáldemokrata Párt, valamint az ungvári Nemzetközi Szociáldemokrata Párt. Utóbbi titkára Bánó József, az *ungvári* – államilag támogatott[348] – *gö-*

[346] MNL OL K 502-1919-7-182931. (Kiemelés tőlem – D. P.) Az 1919. január 2-án cseh megszállás alá került selmecbányai képzővel kapcsolatban, 1919. március 9-én, a nyíregyházi állami tanítóképző Bessenyei György Önképző Körének ülésén, Téger Béla tanárelnök (a Szabolcsi Hírlap szerkesztője) különös – más forrásunkból igazolhatatlan, így valószínűleg, csak a Felvidék cseh megszállása miatti akkori magyarországi légkör, hírek és álhírek érzékeltetése szempontjából releváns – „információt közölt" a diákokkal. „[M]ély fájdalmat keltő hírt hoz az ifjúság tudomására: a csehek Selmecbányán 15 hazafias tanítónövendéket agyonlőttek. A korai mártírhalált halt ifjú hősök iránt érzett tiszteletének az ifjúság felállással ad kifejezést" – olvashatjuk az ülésről készült jegyzőkönyvben. (MNL OL K 502-1923-7-76910. 1919. március 9. Lásd ehhez a IV.2. fejezetet!)

[347] Lásd erről: *Fedinec Cs.,* 2002. 45–60.

[348] MNL OL K 802-IX-5-199780-1921.

rögkatolikus tanítóképző rajztanára lett. 1919. január 12-én a csehszlovák katonaság elfoglalta az Ung folyóig terjedő nyugati térséget, Ungvárral együtt,[349] minek következtében a képző perspektívája, s különösen Bánó tanár úr helyzete jelentősen változott. Erről tanúskodik egy 1919. február 5-i, Budapestre, vagy máshová Magyarországra való áthelyezést szorgalmazó kérvénye az akkor már a szociáldemokarata Kunfi Zsigmond vezette KM-hez. Kérését a következőkkel indokolta: „1. Mint az ungvári szociáldemokrata párt titkára felekezeti iskolám főhatósága részéről inkompatibilitással vádoltattam meg. 2. Amennyiben a ruszin nyelvet nem bírom, az ungvári Rada, mely *az ungvári gör. kat. tanítóképző intézetben a ruszin tannyelvet fogja kötelezni,* sokáig nem tűr meg állásomban. 3. A megszálló csehszlovák csapatok fővezére felszólított, hogy mint pártvezér távozzak Ungvárról". Az akkor már KN-ben Bánó Józsefet a menyasszonyával együtt való áthelyezésre előjegyezték,[350] ám a következő félévben pályája politikai fordulatot vett. A Tanácsköztársaság alatt Veszprém város művelődési megbízottja lett, s beválasztották az 500 tagú országos munkás- és katonatanácsba, sőt annak 150 tagú bizottságába is. (Magyarországi tevékenységére az V.2.3.1. fejezetben visszatérek.)

A Kárpátalján elhúzódó interregnum 1919 szeptemberéig bizonyos reményt táplált a *munkácsi állami tanítóképző* tanáraiban is intézményük jövőjét illetően, bár a már korábban megszállt területekről 14 növendékük már februárban sem tért vissza intézetükhez.[351] Ám a helyzetet eldöntő szerződés aláírásának másnapján, szeptember 11-én megszűntették a munkácsi gimnáziumban a magyarnyelvű oktatást,[352] s a megváltozott helyzet a tanári kart október 13-án – az akkori kárpátaljai légkört híven érzékeltető, a budapesti VKM-hez – intézett kérvény megírására ösztönözte. „A munkácsi magyar állami tanítóképző intézet tanári testülete *mindenek felett való kötelességének tartotta és tartja a jelen helyzetben mindaddig, amíg csak egyáltalában lehetséges, a helyén kitartva az intézetet, mint magyar állami intézményt fenntartani*. Miután mindeddig nem fordult elő semmi olyan esemény amely az iskolának eddigi minőségében [való] fennállása és működése szempontjából a helyzetet kilátástalanná tette volna, eleddig nem is forgott fenn annak a szüksége, hogy a testület helyét elhagyni lett legyen kénytelen. *A f. év április végén bekövetkezett román és cseh megszállást ideiglenesnek és csupán a bolsevizmus letörése és a rend helyreállítása céljából történtnek tekintettük, és*

[349] 1919 január-februárjában Budapesten a KM-ben és a „ruskakrajnai minisztériumban" statisztikák, tervezetek sora készült, a hozzájuk kapcsolódó tanácskozásokra a kárpátaljai határok és középiskolák ügyéhez kapcsolódva. Ennek dokumentumai lásd: RL C/39. 22. cs. 435-461.

[350] MNL OL XIX-I-1-11-1040-Ba18-1949. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd ehhez továbbá: RL C/39. 26. cs. 1. 1919. december 28-i VKM összesítésben.

[351] MNL OL K 502-1919-6-12826. Az igazgató 65/1919. számú, 1919. február 20-i jelentésében.

[352] *Fedinec Cs.,* 2002. 56.; „A csehek" „a középiskolák tekintetében úgy döntöttek, hogy az ungvári kir. kat. gimnázium tót és rutén, a munkácsi gimnázium rutén, a beregszászi áll. gimnázium magyar nyelvű lesz"- olvashatjuk egy akkoriban készült VKM jelentésben. (RL C/39. 26. cs. 80.)

ez elől menekülni nem tartottuk indokoltnak. Bár az iskolát a csehszlovák megszálló csapatok parancsnoka május 10-én bezáratta[353]… az épületet elvette és kórházi célra lefoglalta, ez a tény csak a tanév korábbi bezárását, nem pedig az iskola megszűntetését jelentette. A folyó tanév elején a felvételeket, a javító és pótvizsgálatokatés behívásokat is elintéztük, sőt, Ruszka Krajna kormányzójának utóda, Bereg megye Zsupánja az iskola továbbműködésének biztosítása céljából a magyar kormány által az elmúlt 1918/19. iskolai évre dologi szükségletekre kiutalt összegnek a most kezdődő iskolai évben folytatólag kifizetésére munkácsi adóhivatalt utasította is.

Úgy látszott tehát, hogy az új iskolaévet az eddigi jelleg fenntartása mellett fogjuk megnyithatni [Sic!]. *Most azonban a csehszlovák kormány azon állítólagos alapon, hogy a békekonferencia Magyarország ezen vidékét Kárpátó-Russzia* [Carpatho-Russia] *néven a csehszlovák állam fennhatósága alá helyezte, az itteni iskolákat átveszi, helyettem más igazgatót nevezett ki, a tanároktól és tanítóktól pedig hűségesküt követel.* Miután… *a testület egyhangúan elhatározta, hogy a magyar államnak tett esküjéhez mindvégig hű marad,* és más állam érdekeinek előmozdításában közreműködni semmi esetre sem fog, elbocsátásunk most már csak napok kérdése, így az a helyzet és idő, mely a helyünkön maradást immár lehetetlenné teszi, bekövetkezett. Erre való tekintettel mély tisztelettel kérjük a magyar Kormányt, hogy magyar területen leendő alkalmaztatásunkról gondoskodni méltóztassék. …vagy a munkácsi állami tanítóképző intézetnek egészben egy magyar területen lévő városba való áthelyezésével, vagy pedig az intézet feloszlatása mellett a tanároknak… más intézethez való beosztásával"- írták, az első lehetőséget preferálva, új székhelyül Miskolc városát proponálva. A VKM a másik alternatívát látta lehetségesnek. December 18-i rendeletei értelmében Szondi János igazgatót és négy kollégáját Egerbe, a budapesti Pedagógiumba, Pápára és Sárospatakra osztották be szolgálatra.[354]

E folyamatok nyomán – kötetünk keretein túlmutató időszakban – tartósan egyetlen magyar tannyelvű tanítónőképzőként a pozsonyi orsolyiták intézete tevékenykedhetett. A magyar nyelvű állami tanítóképzés a Felvidéken közel egy évitezeden át szünetelt, majd 1927-ben megnyíltak a pozsonyi állami tanítóképző magyar nyelvű párhuzamos osztályai, melyek 1937–1938-ban önálló intézménnyé váltak. Emellett 1935-ben a felvidéki református egyház magyar nyelvű tanító-

[353] Szondi János igazgató úrnak egy 1919. február 20-i a VKM-hez írt 65/1919. sz. jelentéséből tudható, hogy a tanítást február 3-án, 7 leszerelt katonanövendékkel, s 12 a megszállt területekről visszatérni nem tudó növendék hiányában kezdték el. (MNL OL K 502-1919-6-12826.)

[354] MNL OL K 502-1919-5-194194/B XIII. (Kiemelés tőlem- D. P.) RL C/39. 26. cs. 1. Az 1919. december 28-i VKM összesítésben. Munkácson a helyzet sokáig változatlan maradt. Hokky Károly a Keresztényszocialista Párt képviseletében 1923. május 6-án szóvá tette, hogy Munkácson „tanító és tanítónőképzőink nincsenek". (Közli: *Fedinec Cs.* 2004. 113.)

képzőt állított fel Komáromban, a korábban Pápán tevékenykedett Nagy Sándor igazgatásával.[355]

1.3. A magyar tanító(nő)képzők helyzetének alakulása a román megszállás alá került területeken

Sajátos szituációba kerültek az 1918 utolsó hónapjaiban román megszállás alá került magyar tanít(nő)képző intézetek. Egyfelől helyzetük hasonló volt a többi megszállt területekéhez, amennyiben a „románok által megszállt területek összes népeinek teljes nemzeti szabadságára", „az anyanyelven való tanulás jogának elismerésére" vonatkozó 1918. december 1-jei gyulafehérvári deklaráció nagyrészt a győztes hatalmaknak szóló békeszerződés előtti színjátéknak bizonyult.[356] Valójában Iuliu Maniu erdélyi kormányzótanácsi elnöknek a nagyszebeni II. román nemzetgyűlésen tett kijelentése írta le valós törekvéseiket: „Erdély románná tétele a legközelebbi és legsürgősebb cél, amely nem ismer sem demokratikus, sem autonomikus akadályokat, sem pedig privilégiumokat".[357] E tendenciát érzékelve javasolhatta Imre Sándor VKM helyettes államtitkár 1919. március 18-án: „Legjobbnak azt tartanám, ha a minisztertanács állapítaná meg egy határozatban, hogy a magyar iskolák működését mindenik megszálló fél lehetetlenné teszi".[358]

Erdélyben is gyorsan szaporodtak ugyanis az erre utaló jelek. 1918. december 11-én a Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) közoktatásügyi vezetője Vasile Goldis rendeletben deklarálta, hogy „az immár Romániával egyesült területek hatóságainak mindennemű egyházi, iskolai és kulturális ügyben megszűnik a kapcsolata a magyar köztársasági kormánnyal és a magyar hatóságokkal".[359] A belgrádi fegyverszüneti megállapodást nyiltan semmibevevő rendelettel összhangban rövidesen elkezdték az állami iskolák átvételét, s követelték a román nyelv és történelem tanítását. A csehszlovák hatóságokhoz hasonlóan semmibevették – a fentiekben már ismertetett – hágai egyezményt is.

1919. február 16-án Vasile Goldis Körrendeletben követelt hűségesküt „a volt magyar állami iskolák tanszemélyzetétől": „Mindenfokú iskolák, melyek a magyar államhoz tartoztak és közvetlenül a budapesti vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól függtek, tanszemélyzete tagjainak tudomására adom, hogy *a hűségesküt I. Ferdinánd Őfelségének, Románia királyának és a Román Kormány-*

[355] *Borsody I. szerk.* 1938. 109-110.; DREL I. 2. 37. d. 398/1935. és 75/1936., 201/1936., 40. d. 101/1937.; MNL FML VI. 501. 68. d.; MNL VeML XXVI. 65. 78. d.; *Tömösközi F.* 2018. 105-116. Nagy Sándorról lásd kötetünk V.2.3.2.1. fejezetét!

[356] A román hatalomátvételről és a magyar ellenállásról lásd: *Romsics I.* 2018. 165–179.

[357] Egy a VKM-ben 1919 végén készült jelentésben idézik ezeket. RL C/39 26. cs.

[358] MNL OL K 802-23t-1919-58-2012.

[359] Idézi *Szabó K. A.* 2009. 72–73.

zótanácsnak folyó év február 28-ig tehetik le. Az eskü szövege a következő: 'Én N.N. hűséget esküszöm I. Ferdinánd román királynak és a Consiliul Dirigentnek, hogy az ország törvényeit és rendeleteit betartom, feletteseimnek engedelmeskedem, hivatali kötelességeimnek pontosan és lelkiismeretesen teszek eleget, az ország s a polgárok javát előmozdítom, s a hivatali titkot megőrzöm, Isten engem úgy segéljen.' Mindazok, akik ezt az esküt leteszik, a magyar állam területén élvezett jogoknak és törvényes javadalmaknak továbbra is birtokában maradnak. *Azok azonban, akik nem teszik le a hivatali esküt, úgy tekintetnek, mint akik önként lemondtak viselt tisztükről, elvesztvén minden jogot a fizetésre, kedvezményekre vagy nyugdíjra a román állammal szemben. Ezek nem kaphatnak semmiféle hivatalt Románia területén*[360]*...* Akik leteszik a hivatalos esküt, de nem ismerik a román nyelvet… kötelezve vannak azt egy éven belül szóban és írásban elsajátítani."[361]

A magyar államnak korábban esküt tett pedagógusok – a békeszerződés hiányában, és a magyar kormány tiltó állápontjának ismeretében – csapdahelyzetbe kerültek. Bárhogy is döntöttek (volna) azzal kényszerpályára kerültek (volna), kiszámíthatatlan következményekkel. A magyar egyházak erélyes tiltakozása nyomán, az érvényítéséhez szükséges anyagi és emberi erőforrások koncentrálásáig némi időt nyertek. Legalábbis a jelzett határidőig általánosan nem került sor a rendelet végrehajtására, a kilátásba helyezett szankciók alkalmazására.[362] Így azután – *bár a román törekvések egyértelművé váltak, melyek következtében az erdélyi magyar oktatásügy, s benne a tanítóképzés is rövidesen katasztrófális veszteségeket szenvedett*[363] *– az 1918–1919. tanévben ezek még kevésbé befolyásolták a tanító(nő)képzők mindennapi életét, mint a csehek által megszállt területeken.*

Ezért az 1919 végi, 1920 eleji VKM jelentésekben arról olvashatunk, hogy „a románok kultúrpolitikája a múlt [1918/1919.] és a jelen [1919/1920.] tanévben a legélesebb ellentétet mutatja. A múlt tanévben ők voltak a megszálló hatalmak közt a legméltányosabbak, az iskolákat általában nem háborgatták. Meghagyták a

---

[360] 1919 májusától – a kolozsvári magyar egyetem megszűntetésétől, elromásításától – „élesítették" e rendeletet, s az esküt tenni nem hajlandók „bárhol való alkalmazását" megtiltották. „A tanárok, tanítók százait, sőt, ezreit bocsátják el állásukból, kergetik ki lakásaikból a románok, helyük vagy üresen marad s a magyar tanuló iskola nélkül áll, vagy pedig odaküldik a műveletlen, gyorskurzuson képzett tanítót és tanárt a kultúra színvonalának szörnyű romlására"- olvashatjuk Fábry Ignác, volt kolozsvári segédtanfelügyelő beszámolójában, ill. egy a VKM-ben készült összefoglalóban. (RL C/39. 26. cs. VIII-14. és 27.)

[361] Idézi *Szabó K. A.* 2009. 73. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[362] *Szabó K. A.* 2009. 74.

[363] Erdély főtanfelügyelőjének, Onosifur Ghibunak adatai szerint 1919 és 1924 között a román kormányzat bezárt, működésétől eltiltott, vagy a nyilvánossági jogától megfosztott: 2070 népiskolát, az összes 68%-át, 123 polgári iskolát, az összes 62%-át, 46 középiskolát, az összes 70%-át, *23 tanító(nő)képzőt, az összes 78%-át,* 27 kereskedelmi iskolát, az összes 93%-át. (Közli: *Jancsó E.* 1934. 16. és 26.; *Balogh J.* 1996. 42.)

2 főigazgatót s a nem állami középiskolai igazgatókat is,[364] de a nagyszebeni kormányzótanács egy-egy román ellenőrt rendelt melléjük, aki a levelezést ellenjegyezte… Az eskü letételét is kívánták, de azután nem forszírozták. Így minden magyar középiskola békén befejezte a tanévet. A tanárok helyenként már nem kapták meg az illetményeiket.[365] Az aránylag enyhe és méltányos eljárásnak egyedüli oka az volt, hogy a románoknak… nem állt rendelkezésére elegendő tanárság. Később azonban összeszedték a magyar iskolákba jelentkező tanárokat, de mivel ezek száma is kevés, nyári átképző kurzusokat szerveztek, ahol néhány hét alatt középiskolai tanárokká képesítettek végzett teológusokat, néhány félévet hallgató tanárjelölteket, sőt egyetemet soha nem látott egyéneket… Mikor így kellő számú tanárról gondoskodtak, valóságos bestiális, a csehek brutalitását is megszégyenítő módon hazzáláttak az iskolák romanizálásához" -olvashatjuk a VKM középiskolai osztályának jelentésében.[366]

Azért kényszerültünk ennek bemutatására, mert a tanítóképző ügyosztálytól hasonló nem áll rendelkezésre, s mert a birtokunkban lévő töredékes források szerint lényegében ez történt az erdélyi tanító(nő)képzőkben is.[367] Az erdélyi képzők többsége (a román nyelv és történelem egy-egy tárgyként való bevezetése mellett) még befejezhette az 1918/1919. tanévet. Bár a történelmi helyzet és a román hatóságok cenzúrája nehezítette a magyar VKM-mel való kapcsolattartást, szórványosan befutottak a tanítóképzőkkel foglakozó ügyosztályra érdemi információk is. Tanfi Iván a *máramarosszigeti* tanítóképző igazgatója 1919. január 17-én táviratban jelezte: „a tegnapi ukrán megszálló csapatokat ma román megszálló csapatok kiverték, elfogták. A vasúti közlekedés január ötödike óta szünetel. Hivatalos leveleket nem vesznek fel. Számadásomat, jelentésemet, ezért nem tudom elküldeni".[368] Rövidesen módot talált az igazgató úr a jelentéstételre. Február 2-án a katonai szolgálatból visszatért 3 növendék felvételéről értesítette a minisztéiumot.[369]

A románok által 1919. január 16-án elfoglalt[370] *Dévaról* január 22-én jelentett Németh Sándor megbízott igazgató. „Intézetünk a román megszállás s az ezt

[364] Lásd ehhez: RL C/39 22/a. cs. 553. sz. 1919. március 11. a főigazgatótól magánúton szerzett információ alapján.

[365] Pedig a magyar VKM rendszeresen átutalta a Consiliul Dirigent számlájára a megfelelő összegeket. (*Szabó K. A.* 2009. 74.)

[366] RL C/39 26. cs,

[367] A jászberényi állami tanítóképző tanári karának 1921. november 16-i ülésén Bodor Dénes menekült gyakorlóiskolai tanító előadta, hogy „*miután 18 hónapig fizetéstelenül volt a megszállt területen, s a kiállt szenvedések mellett anyagilag is teljesen tönkrement, s noha az oláhok három ízben törve lakására mindenéből kifosztották, visszamenőleg semmiféle segélyben vagy kártalanításban nem részesült*". (MNL SZML VIII. 52.a. 2. k. Kiemelés tőlem – D. P.)

[368] MNL OL K 502-1919-5-10758.

[369] MNL OL K 502-1919-6-12826.

[370] *Fráter O.* 2000.

követőleg vármegyénk és városunk fölött is életbeléptetett román impérium átvételével válságos helyzetbe került. [Sic!] A tanítás elé ugyan nem gördültek leküzdhetetlen akadályok, s így a tanítást január 9-én megkezdhettük, mint ezt 9/1919. sz. a. már jelentettem. Azóta is folyt – az alábbi esetet leszámítva – háborítatlanul a munka. Növendékeink létszáma a forgalmi akadályok miatt megkésettekkel s a katonaságból visszatértekkel napról-napra emelkedik. A tanártestület teljes igyekezettel azon fárad, hogy a megcsonkított tanév hátralévő hónapjait a tanítás érdekében mennél jobban kiaknázza, s növemdékeinkre nézve a tanévet megmentse. Ezt utóbbi gondolat is irányította a tanártestületet azon eljárásában melyről hű képet tár föl a tisztelettel idezárt 2. db. jegyzőkönyvi másolat. Az azokban foglalt határozatok meghozatalában s az ott leírt eljárások következtében *a magyar államhoz való hűség, az eskü szentsége, másrészt kulturális munkánk: intézetünk működése folytonosságának biztosítása voltak a testület szempontjai. Meg kellett tehát hajolnunk a hatalom előtt, hogy intézetünket a bezárástól megmentsük"*- írta feljegyzésében az igazgató.

A mellékelt 1919. január 20-i tanári értekezleti jegyzőkönyvből kiderül, hogy aznap megjelent a mb. igazgatónál a budapesti tudományegyetemen végzett Dr. Rosiu János, akit Dr. Vasincs Tamás vármegyei prefektus a román nyelv és történelem helyettes tanárává nevezett ki az intézethez. A tantestület erre kimondta, hogy „*felettes hatóságának egyedül a magyar vallás- ás közoktatásügyi minisztert ismeri el, és az intézet belső tanulmányi, szervezeti stb. életét érintő más helyről jövő rendelkezések ellen tiltakozik*. Ennélfogva tiltakozik az ellen is, hogy intézetünkben a román nyelv s román történelem román hatóság rendelkezése folytán taníttassék". Az igazgató két tanártársával felkereste a prefektust, kifejtette, hogy „a tanártestület politikai kérdésektől menten, csupán a kultúra folytonosságának biztosításáért dolgozik, s a fő célja, hogy az eredményes múltra visszatekintő intézetünk működhetőségét a jövőre is biztosítsa". Majd átadta a tanártestület tiltakozását a prefektusnak, aki válaszában hangsúlyozta: „*a… rendeletet a nagyszebeni kormány adta ki,* s engem bízott meg annak végrehajtásával, s *el vagyok határozva, hogy annak érvényt szerezzek*. Arra hívom fel tehát az urakat, hogy ennek a rendelkezésnek tegyenek eleget, mert ellenesetben *kész vagyok Rosiu tanár urat az intézetbe erőszakkal is bevezetni, és ha ez sem használna, az iskolát becsukatom.*

Németh Sándor mb. igazgató erre kijelenti, hogy a prefektus válaszában foglaltakat kényszerítő körülménynek ismeri el, s a rendelkezésnek eleget fog tenni". Majd a VKM-nek írt feljegyzésében hozzátette: „Hogy az impériumot tényleg gyakorló román hatóságok beérik-e csupán a fentebb jelentett intézkedésükkel, avagy még további követelésekkel fognak előállni, ezt e pillanatban természetesen nem tudhatom. Jelentem továbbá, hogy Budapesttől és így a magyar közoktatásügyi minisztériumtól szinte teljesen el vagyunk zárva. A cenzorok önkénye – úgy látszik – teljesen megakadályozza Miniszter Úr rendelkezéseinek idejutását, s

bizonyára a mi felterjesztéseink sem mind mennek keresztül. Ha tehát intézetünk jelentései vagy nem idejekorán, vagy egyáltalán nem jutnak Miniszter Úr elé, azért a felelősség az itt működő cenzúrát terheli".[371] A valamennyi erdélyi tanító(nő)képzőben megismétlődő – a megszálló hatóságokkal vélhetően első interakcióra – vonatkozó dokumentumok, valamelyest érzékeltethetik az olvasóval, hogy milyen légkörben próbáltak boldogulni az ilyen helyzetbe került magyar pedagógusok, legalábbis a tanév végéig.

Intézmények bezárására, vagy a képzők magyar jellegének beszűntetésére, ill. az új állam által történt átvételére inkább azt követően került sor.[372] *A dévai* tanítóképzőt 1919. október 12-én vette birtokába a román állam. Szabó K. Attilla könyvének két pontján két különböző információt közöl annak sorsáról. A 221. oldalon az áll, hogy az átvételkor román tannyelvűvé alakították át. Ellenben a 83. oldal szerint erre csak 1924-ben került sor.[373]

A *székelykeresztúri* képző 1919. március 8-án került román állami kézbe. Az új tulajdonos által megkövetelt hűségesküt letenni hajlandó tanárok[374] egy év szünet után, az 1920/1921. tanévben már a román iskolarendszernek megfelelő képzőként, előbb csak a román nyelvet és történelmet románul tanítva, majd kétnyelvű képzőként magyar és román diákokkal, tanárokkal folytathatták munkájukat.[375]

Három állami tanító(nő)képző egyházi segítséggel kerülhette el – átmenetileg – a bezárást. Nagy Károly erdélyi református püspök és Boér Elek főgondnok már 1918. november 18-án feljegyzéssel fordultak Imre Sándor h. államtitkárhoz, melyben hangsúlyozták: „az új helyzetben a magyarság érdekei a magyar egyházak autonómiájában lesznek legeredményesebben szolgálhatók", s ennek megfelelően egy sor javaslattal/kéréssel fordultak a VKM-hez.[376] Az egyházkerület által jelzett segítőkészség jeleként a *sepsiszentgyörgyi* állami tanítóképző, miután épületeit elkobozták, a Református Székely Mikó Kollégiumban talált menedéket, majd 1923-ban a nagyanyedi tanítóképzőbe helyezték át.[377] Elvesztette épületeit *a kolozsvári állami tanító- és tanítónőképző* is. Ezért a két képző a katolikus

[371] MNL OL K 502-1919-5-15481. (Kiemelések tőlem – D. P.)
[372] *Szabó K. A.* 2000. 52–53.
[373] *Szabó K. A. szerk.* 2009. 83. és 221. Bárhogy is történt, a tantestület jelentős mértékben megváltozott, hiszen 1919, december 28-ig a dévai képzőből hét tanár menekültként magyarországi beosztásra jelentkezett a VKM-nél. (RL C/39. 26. cs. 1. 1919. december 28.)
[374] Hárman biztosan nem tették le a románok által kívánt esküt, hiszen Magyarországra menekültek. (RL C/39. 26. cs. 1. 1919. december 28-i VKM összesítésben. A székelykeresztúri képző két egykori – egymással kibékíthetetlen viszonyban álló pedagógusa – Ferenczi István és Kovács Ábel, valamint (az időközben a máramarosszigeti képzőt Kovácshoz hasonlóan, szintén megjárt) Csíky István a nyíregyházi állami tanítóképzőbe kerültek. (MNL OL K 502-1923-7-76910.) Lásd róluk kötetünk V.3.1.4. fejezetét!
[375] *Szabó K. A. szerk.* 2009. 760–781.
[376] RL C/39. 22. cs. 1505/1918. sz.
[377] *Szabó K. A.* 2009. 84. és 582.; *Kováts-Németh M.* 2018. 45.

leánygimnázium épületében folytatta munkáját az 1922-ben bekövetkezett bezárásukig.[378]

Több intézet viszont nem talált menedékre. *1919-ben bezárták a zilahi állami tanítóképzőt és megszűnt a lúgosi görögkatolikus magyar és román nyelvű képző. Román, ill. német tannyelvűvé alakították a máramarosszigeti, az aradi és a temesvári állami, valamint temesvári római katolikus tanító(nő)képzőket.*[379]

Utóbbiak 1918 novemberétől előbb szerb, majd 1919. augusztus 3-tól román megszállás alá kerültek. Talán a térségre és a városra vonatkozó román követelések miatt, a megszálló szerb hatóságok – eltérően a mindenképp magukénak tekintett területeken folytatott (a következő fejezetben tárgyalandó) politikájuktól – „békén hagyták" a *temesvári állami tanítóképzőt*. Legalábbis erre következtethetünk a temesvári tanfelügyelő egy 1919. január 20-i jelentéséből: az intézet internátusát „az 1918/19. iskolai év első felében több ízben meglátogattam és ott mindig rendet és tisztaságot találtam… [A] köztartásvezető tanár a katonai szolgálatból elbocsáttatott és átvette az internátus vezetését. Kivüle Csányi László és Tabik Miklós nevelők, a gazdaasszony, 2 szolga, 3 cseléd és 34 növendék étkezik az internátusban. A közlekedési viszonyok miatt a felvett növendékek közül 3 nem jöhetett Temesvárra. Az élelmiszerek beszerzése sok akadályba ütközik ugyan, de eddig zavarok nem voltak. A lisztet 3 hónapra megkapta az intézet. Burgonya szűken van, mert a szükséges 35 mázsa [kg?] helyett csak 20-at kapott, a zsírszükségletből pedig 180 mázsa [kg?] helyett csak 80-at.[380] Fűtőanyaghiány fenyegeti az intézetet. Az igazgató 852 Koronát még októberben megküldött a szénközpontnak, de a szén még nem érkezett meg. Az egészségi állapot kielégítő, spanyolbetegség nem mutatkozott"- olvashatjuk, a megszállást, megszállókat meg sem említő jelentésben, mely bármely a trianoni országrészen maradt képző internátusáról is készülhetett volna.[381] Ehhez képest hidegzuhanyként érhette őket a román megszállás alá kerülés, s az intézet tanítási nyelvének magyarról románra váltása, jellegének rapid átalakítása, s az ottani kultúrharc hevessége.

Egy a VKM-ben 1919 végén-1920 elején készült összefoglaló némi betekintést enged, az akkori ottani állapotokba: a magyar városok „magyar jellegét szeretnék a legdurvább eszközökkel, rövid néhány hónap alatt megszűntetni. Szigorú büntetés terhe mellett elrendelik még Nagyváradon is, amely magyar nyelvterületen fekvő, 95%-ra magyar város, hogy minden boltfelirat, ügyvédi tábla *kizárólag*

---

[378] *Szabó K. A.* 2009. 83–84.

[379] *Szabó K. A.* 2009. 83-84., 377. Tanfi Iván máramarosszigeti igazgató az 1919/19120. tanévet már a budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképzőben kezdte, egy kollégája pedig a győri állami tanítónőképzőben. (BFL VIII. 131. 37-392. Az 1919. október 4-i jegyzőkönyvben. MNL OL K 502-1919-6-211021/B.XIII.)

[380] Az idézett dokumentumban mindkét helyen mázsa szerepel. Valószínűleg elírás: mázsát írhattak kilogramm helyett.

[381] MNL OL K 502-1919-5-15536.

román nyelvű legyen, nem törődve azzal, hogy azt úgyszólván senki sem érti meg. Ugyancsak Nagyváradon az állami középiskolákat romanizálták,[382] éppúgy mint a színmagyar Szatmárt, továbbá Aradon és Temesvárt, ahol alig van román lakos.

Aradon az elvett állami iskolák helyett a katolikus hitközség állított sok száz magyar tanuló számára [lérehozott] magyar gimnáziumot a románok csendőrökkel verték szét, a tanulókat s a tanárokat katonai törvényszék elé állították. Temesvárt az esküt le nem tett tanárokat eltiltották attól is, hogy magánórák adásával tengessék életüket, eltiltották őket általában minden kenyérkeresettől, még a közönséges fizikai munkától is. Gyakori eset, hogy a tisztviselő, szívósan ragaszkodva a röghöz, magánvállalatokhoz szerződik el, kisebb értékű szellemi, vagy akár fizikai munkát vállal. Ez sem segít. A románok megfenyegetik a vállalatot, s a hivatalnoknak mennie kell. Különben is, helyére, lakására szüksége van az új román tisztviselőnek, tehát kiutasítják a városból, vagy a városon kívüli vincellérkunyhóban, présházban jelölnek ki neki helyet".[383] Cseberből vederbe kerülve, ilyen viszonyokkal kerültek szembe 1919. augusztus 3-a után a két temesvári képző pedagógusai.[384]

Ez azonban már túlmutat a dolgozatban vizsgált 1918/1919. tanéven, ahogy az is, hogy 1919 őszétől folyamatosan zaklatták a magyar tannyelvű egyházi tanító(nő)képzőket is. A Református Egyetemes Konvent már 1920. május 29-én aggodalmát fejezte ki a tanintézeteit, köztük a *szatmárnémeti és a nagyváradi tanítónőképzőket* ért támadások miatt, mert a román hatóságok „magyar nyelven és református szellemben való működésüket minden módon megakadályozni igyekeznek".[385] Aggodalmuk megalapozott volt, a szatmárnémeti református képzőt 1924-ben, a nagyváradit már 1923-ban megszűnésre kényszerítették. Hasonló sorsra jutottak 1924-ben a *nagyváradi és szatmárnémeti katolikus tanítóképzők,* s 1923-tól 1932-ig csak nyilvánossági jog nélküli magán intézetként működhetett a *nagyváradi katolikus tanítónőképző* is.[386] Így azután Erdélyben az 1919. évi 29 magyar tanítási nyelvű tanító(nő)képzőből 1924-re mindössze 6 maradt[387]…

[382] A Református Egyetemes Konvent 1920. május 29-i ülésén a 62. pontként hozzájárultak ahhoz, hogy „a nagyváradi református egyház a román megszállás miatt átvegye a Nagyváradon idáig fennállott állami iskolákat, a főreáliskolát, leányközépiskolát, s ez intézeteket az egyházkerület által meghatározott feltételek mellett, mint saját maga által szervezett tanintézeteket, már a folyó iskolai évben megnyithassa". (*Egyetemes Konvent,* 1920–21. 48.)

[383] RL C/39. 26. cs. VIII-27.

[384] A VKM 1919. december 18-i döntésével a temesvári pedagógusok közül hárman már a szegedi r. katolikus tanítóképzőben folytatták a tanítást. (MNL OL K 502-1919-7-211028)

[385] *Egyetemes Konvent,* 1920–21. 49.

[386] *Szabó K. A.* 2009. 83–84.

[387] *Jancsó E.* 1934. 16. és 26.; *Balogh J.* 1996. 42.

1.4. A magyar tanító(nő)képzők ellehetetlenülése a szerb megszállás alá került területeken

Délvidék szerb és francia megszállását követően a polgári közigazgatás a bánsági, bácskai és baranyai szerbek, bunyevácok és a többi szlávok 1918. november 25-én, Újvidéken tartott nagy népgyűlésének határozatai nyomán jött létre. Deklarálták: „1. A testvér Szerbiát kérjük, hogy érdekeinket a békekonferencián képviselje. 2. *Csatlakozunk a szerb királysághoz,* mely eddigi működésével és fejlődésével biztosítja a szabadságot, jogegyenlőséget és a haladást minden irányban, nemcsak nekünk, hanem a szláv, sőt a nem szláv népeknek is, amelyek velünk élnek. *… Bánság, Bácska és Baranya a mai napon…* az antant balkáni hadserege által vonandó határok közt s a népek magasztos önrendelkezési alapján *elszakadtnak nyilvánítják magukat Magyarországtól, úgy államjogi, mint politikai és gazdasági tekintetben*. Ez okból a népgyűlés megalakítja a Nagy Néptanácsot (Veliki Narodni Szavet), amelynek végrehajtó szerve a Népkormány (Narodna Uprava)." Ennek 4. osztálya az egyházi és iskolai ügyekkel volt hivatva foglalkozni. Emellett megígérték: „*Államunk végleges szervezéséig a Népkormány lehetőleg a fennálló törvények és törvényes rendeletek értelmében fog kormányozni*."[388]

A délszláv törekvések nyilvánvaló jeleként Bács-Bodrog vármegye és Zombor város főispánja már 1918. november 29-én táviratban tiltotta meg a helyi tanfelügyelőségnek a magyar hatóságok rendeleteinek végrehajtását. Előírta: a felsőbb hatósági intézkedést igénylő felterjesztések a Narodna Uprava illetékes ügyosztályához küldendők.[389] S bár 1918. december 1-jén kikiáltották a „Szerb-Horvát-Szlovén Királyság" létrejöttét, a Délvidéken az új hatalom által kivezetett főispánok/polgármesterek/szolgabírók akkor még a Narodna Upravára teendő eskü kivételével lettek megbízva. Azzal a felhatalmazással, hogy a szolgálati esküt megtagadókat állásukból felfüggeszthetik, s javaslatot tehetnek pótlásukra, ill. dönthetnek arról.[390] A korábban a magyar államnak hűséget fogadott pedagógusok ezáltal – a többi megszállt területek tanáraihoz hasonlóan – morális, egzisztenciális, s pedagógusi felelősségüket érintő súlyos döntési helyzetbe kerültek.

A bajai állami tanítóképző 1919. január 5-i tanári értekezletén Amler Antal „igazgató felolvasta Baja város polgármesterének 102/igt. 1919. sz. átiratát, melyben a polgármester kötelezi a tanári kart, hogy délelőtt 10 órakor jelenjen meg a polgármesteri hivatalban eskütétel céljából. *'Aki az esküt letenni vonakodnék, az intézetből eltávolítandó lesz.'* Igazgató a továbbiakban utalt arra, hogy az előzmények alapján úgy az intézet maga, mint tanári kara és ifjúsága a legsúlyosabb vál-

[388] *Knézy L.,* 1940. 58.; *Romsics I. – Szabó Cs. összeáll*. 1976. 209–211. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[389] RS 002 F 82. 277/919.
[390] *Gergely F. – Kőhegyi M.,* 1974. 10.

ságba került. Hosszas lelki tusakodás és töprengés után – melyben a tanári kar minden tagjának része volt – úgy látja a helyzetet, hogy a kívánt esküt kénytelenek leszünk letenni. Hangsúlyozta…, hogy ezen szomorú elhatározásra bennünket városunk és intézetünk kétségbeejtő helyzetén kívül, *az intézet és annak ifjúsága iránt érzett aggódásunk* is késztet. Az intézet válságos helyzetéről igazgató többször tett jelentést a VKM-nek, azonban érdemleges választ egy jelentésre sem kapott. Nem tehetjük le azonban az esküt anélkül, hogy a következőket ne állapítsuk meg:

1. A bajai polgármester 102/igt. 1919. sz. átirata azzal fenyeget, hogy az eskü megtagadása esetén bennünket az intézet kötelékéből elbocsájt. Ezzel szemben a VKM 1918. évi 211293. sz. rendelete, ill. Tolna megye tanfelügyelőjének 2852/918. sz. átiratával közölt távirati rendelete értelmében a tanári kar tartozik működését a lehetőség végső határáig folytatni, regisztrálja továbbá a fenti VKM rendelet, hogy a különböző nemzeti tanácsok, tehát a Narodna Uprava által is kikényszerített esküt érvényesnek nem fogja elismerni.
2. Viszont *az eskü megtagadása esetén az ifjúságot s az intézetet a legsúlyosabb szellemi és anyagi kár fenyegeti. Ötven év óta fennálló intézetünk féktelen anarchia színhelyévé lesz, távozásunkkal az államkincstárt súlyos károk érhetik, mert elüldöztetésünk esetén, nem lesz, aki megőrizze az államkincstár vagyonát. Végül magunk és családunk egzisztenciája alapjában örökre megsemmisülne.* Ki kell jelentenünk, hogy a kierőszakolt esküt csakis a végső kényszer hatása alatt tesszük le, s ezt úgy jogilag, mint erkölcsileg csakis a külső körülmények kényszerítő hatása alatt tehető cselekménynek minősítjük.

Kiss, Desics, Wohlmuth tanárok előzetes hozzászólása után a tanár kar Karig tanárnak a következő indítványát tette egyhangúan magáévá: ’A polgármesternél megjelenve jelentse ki a tanári kar nevében az igazgató, hogy *a Narodna Uprava által kívánt esküt mindaddig nem tehetjük le, míg erre a magyar kormánytól utasítást, illetőleg feloldást nem kapunk.* Hajlandók vagyunk a megyei tisztviselőkéhez hasonló fogadalmat tenni, t. i. fogadjuk, hogy kötelességünket becsületesen teljesítjük és hogy sem tettel, sem szóval a megszálló csapatok (ill. a megszálló hatalom) érdekeivel ellenkezően semmit sem cselekszünk. Ha a Narodna Uprava ezzel nem elégszik meg, adjon Dolinka Vazul polgármester haladékot és engedélyt az utazáshoz, hogy a magyar kormánytól szóbeli utasítást nyerhessünk.’”[391]

Ezt követően a tanári kar megjelent a polgármesternél s e deklarációt az igazgató megtette, és az eskü letételét a tanári kar egyhangúan megtagadta. A polgármester közölte: „a felajánlott fogadalmat nem veszi ki,… az ügyet a Narodna Uprava za Bánát, Bácsku i Baranyu elé terjeszti.”[392] Majd két nap múlva meg-

[391] MNL BKML. VIII. 82. 3. d. és MNL OL K 502 1921-5-189117 (Kiemelések tőlem – D. P.)
[392] MNL BKML. VIII. 82. 3. d. és MNL OL K 502 1921-5-189117

üzente: „Amíg a tanári kar az esküt le nem teszi, a Narodna Upravának, illetőleg, amíg a polgármester magasabb helyről intézkedést nem kap, addig az intézetben az előadások beszüntetendők."[393]

Még aznap, 1919. január 7-én királyi rendelettel megszűntették a nemzeti kormányokat, egységes központi parlamentet hoztak létre, s a királyságot tartományokra osztották, melyek egyike lett a Vajdaság.[394] Ezzel a Narodna Uprava általános államjogi értelemben megszűnt „független" kormányzati szerv lenni. A délszláv hatóságok erre való tekintet nélkül továbbra is ragaszkodtak számára a szolgálati eskü letételéhez. Január 10-én az egész tanári kart berendelték a bajai szerb városparancsnokhoz. Az alezredes „figyelmeztette a tanári kart, hogy a Narodna Uprava által kívánt esküt tegye le, folytassa tovább békés munkáját, járuljon hozzá a békének társadalmi szinten való megszilárdításához. *Aki ezt megtenni vonakodnék, azt figyelmezteti, hogy a legszükségesebbet tartalmazó kis kézipoggyászával 48 óra alatt átdobja a demarkációs vonalon, családjuknak ellenben itt kell maradni.* Figyelmeztetett mindenkit, hogy Baján most katonai uralom van, és annak alá kell vetnie magát, különben katonai megtorló intézkedések következnek." Ezt követően Dolinka Vazul polgármester Nagy Vince belügyminiszter 160338/III.1918. sz. rendeletére s a kényszerhelyzetre hivatkozva követelte az eskü letételét. A tanári kar kérdésére kijelentette: „*a leteendő eskü csak a megszállás idejére érvényes,* s a békekötés után mindenki szabadon mehet, ahová óhajt."[395] Mire a bajai tanítóképző tanárai a Narodna Uprava által kívánt esküt letették.

Hasonló koreográfia érvényesült 1918. december 20-án *Szabadkán* is. Matievics (Matievich) István főispán az egybegyűlt állami és városi hivatalfőnökökkel, iskolaigazgatókkal közölte: „amennyiben az esküt *bármi oknál fogva* nem tesszük le, jogában áll mindegyikünket állásunkból felfüggeszteni és annak betöltésére a Narodna Upravának előterjesztést tenni. Kérdéseinkre még a következőket jelentette ki: *az eskü nem érinti a honpolgárságot, csak addig érvényes, míg a Narodna Uprava mai szervezetében fennáll*, ezután is az eddig érvényben volt, tehát *magyar* törvények és rendelkezések szerint vezethetjük intézeteinket. Miután a főispán által mondottak szerint az intézeteink működését biztosíthattuk anélkül, hogy [a magyar államnak korábban tett] eskünkkel ellentétbe kerülnénk, letettük és a főispán 1119/1918. számú felszólítására tanártársainktól kivettük a következő esküt: 'Esküszöm az élő Istenre, hogy hivatalos kötelességeimet hűen és lelkiismeretesen teljesíteni fogom. A Bácska, Bánát és Baranya [Sic!] részére felállított Narodna Upravához hű leszek, annak rendeleteit végrehajtom, elöljáróimnak engedelmeskedni fogok, a hivatalos titkot megőrzöm. Isten engem úgy segéljen!'" –

[393] MNL BKML. VIII. 82. 3. d
[394] *Sokcsevits D. et al.* 1994. 226–227.
[395] MNL BKML. VIII. 82. 3. d. és MNL OL K 502 1921-5-189117 (Kiemelések tőlem – D. P.)

olvashatjuk a szabadkai polgári fiúiskola tanári karának valamilyen módon a VKM-be eljutott jegyzőkönyvében.[396]

Közben – a délszláv állam határait kijelölni hivatott párizsi tárgyalásokkal párhuzamosan[397] – zajlott a Szerb-Horvát és Szlovén Királyság centralizált közigazgatásának kiépítése, a tartományok hatalmi szerveinek belgrádi minisztériumok alá rendelése, bizonyos részlegeiknek Belgrádba telepítése. Pécs kivételével a békeszerződésig Magyarország megszállt területeinek minősülő vidéken sem történt ez másképp, ami az ottani magyar lakosság számára az új hatalom végleges berendezkedésének egyre több jelével járt. Ezek – s közvetetten talán a magyarországi forradalom hírei is – fokozódó feszültséggel jártak, amit a délszláv hatóságok represszív intézkedésekkel, vagy azok kilátásba helyezésével próbáltak „kezelni".

„Egyes nem komoly polgárok a Népkormánynak az igazgatásban tanúsított szabadelvűségét gyengeségnek minősítvén, ellenséges magatartást árultak el a katonai és polgári hatóságokkal szemben és megkísérelték, hogy hazug híreket terjesszenek és megbontsák a békét és a rendet ezen a területen. Ebből kifolyólag *az újvidéki Népkormány belügyi osztálya* ezennel felhívja a polgárságot, hogy tartózkodjék a hazug hírek terjesztésétől a közrend és béke megbontásától… [E]llenkező esetben a Népkormány minden további tekintet nélkül *kénytelen lesz elrendelni mindazok internálását és deportálását, kik ellenséges magatartásukkal veszélyeztetni fogják a közrendet és békét.* [T]ovábbá kénytelen lesz szétoszlatni az összes nyilvános társaságokat s a közrend és béke fenntartása érdekében a további legszigorúbb rendelkezéseket megtenni"- tetette közzé hirdetményekben 1919. január 31-én Pavlasz Ignyat újvidéki belügyi biztos.[398]

Főispáni utasításra a zombori tanfelügyelőség február végén-március elején fegyelmi vizsgálat kilátásba helyezésével nyomatékosította a neki alárendelt iskolák felé: csak a belgrádi minisztérium részlegein keresztül érintkezhetnek a magyarországi hatóságokkal.[399] Ennek különös megnyilvánulásaként március 14-én, ill. 18-án tárgyalták a bajai, ill. a szabadkai állami tanító(nő)képzők tantestületei a zombori pénzügyigazgatóság 9220/I. 1919. sz. átiratát, mely *„a magyar kormány részéről engedélyezett* drágasági segély és családi pótlék kifizetési módozatairól szólt". Hozzácsatolva a belgrádi pénzügyminisztérium 491. sz. utasítását mely szerint „azon tisztviselőknek és alkalmazottaknak, kik *a szerb, horvát és szlovén királyság* [Sic!] *alkotmányának 110., ill. 118. paragrafusai alapján előírt foga-*

[396] RL C/39. 26. cs. az 1919. március 12-i jegyzőkönyvben. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[397] Ezeken a nagyhatalmak közül (Baranya, Pécs, Baja és a Bánság egyes részeinek kivételével) senki sem vitatta a délszláv területi igényeket az általuk megszállt területekre vonatkozóan. *Ormos M*., 1983. 197, 202–203., 213.; *Romsics I.,* 2005. 106.; *Zeidler M*. 2003. 59–60.; *Hornyák Á.,* 2004. 55.; *Gulyás L.* 2018. 3. sz. 181–193.

[398] *Gergely F. – Kőhegyi M.,* 1974. 147-148. (Kiemelések tőlem – D. P.); *Knézy L.,* 1940. 95.

[399] RS 002 F 82. 277/919.; *Csuka J.,* 1995. 19.

dalmat nem tették le, a pótlék semmi körülmények között sem utalható és fizethető ki. Sőt, ellenkezőleg, *azoknak az eredetileg élvezett illetményei beszüntetendők és a további működéstől eltiltandók*."[400]

Erre *a bajai képző* (a Narodna Upravára korábban tett esküjüket a többi bajai közalkalmazotthoz/köztisztviselőhöz hasonlóan akkorra már visszavonó) tanárai és alkalmazottai – Jankulov Boriszov kivételével – kijelentették: „a megajánlott fizetésemelést, s pótlékokat el nem fogadhatják, mert a szerb alkotmány idézett §§-ainak szövegét nem ismerik, de ettől eltekintve sem hajlandók semmilyen körülmények között a kívánt fogadalmat illetve esküt letenni. *Inkább kiteszik most úgy magukat, mint ez ifjúságot, s családtagjaikat is a leggyötrőbb következményeknek, de semminemű esküt nem tesznek."*[401]

Egy fokkal óvatosabb megoldást választottak *a szabadkai állami tanítónőképző* tanárai. Az igazgatónő és 9 kollégája – kérdéssel fordultak a főispánhoz: „Miután az állami tanítónőképző intézet tanártestülete *a Magyarország területén* – Bácska-Bánát és Baranya részére – *felállított Narodna Upravára tett esküt,* felvilágosítást kérünk arra vonatkozólag, miképpen értelmezendő a fent idézett utasítás?"[402]

Kérdésük a további öt szabadkai középfokú és középiskola 63 pedagógusát, valamint 64 tanítót érintő 1919. március 7–17. között kibontakozott mozgalommal egy időben, ahhoz kötődve fogalmazódott meg. Annak a szerb hatalom számára legirritálóbb megfogalmazása szerint mély tisztelettel „kérdezték": „*a 'Narodna Uprava' fennáll-e még abban a minőségben és szervezetben, melyben eskünk napján volt*? *…Teljes függetlenségben minden idegen országtól*, *mert ha nem,* úgy alulírottak ezennel kijelentjük, hogy tanárrá történt megválasztásunkkor adott eskünkhöz híven teljesítjük továbbra is kötelességünket, de ugyanez eskünknek megfelelően, *az idegen ország szervévé átalakult,* idegen ország céljait szolgáló *'Narodna Uprava'-nak adott eskünktől magunkat feloldottnak tekintjük*."[403]

Bár a tanítónőképző pedagógusai sokkal óvatosabban fogalmaztak, kiélezett helyzetben az ilyen diplomatikus nüanszoknak nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Matievics főispán – annak ellenére, hogy abban szó sem esett korábbi esküjük visszavonásáról – levelüket a többi szabadkai iskolának a Narodna Upravára tett esküjük visszavonását, formailag többnyire kérdésként tálaló bead-

[400] RS 002. F. 76. 1525/1919. 59/1919. Kiemelések tőlem – D. P.)
[401] MNL BKML. VIII. 82. 3. d. 1919. március 14. és MNL OL K 502 1921-5-189117. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[402] RS 002. F. 76. 1525/1919. 59/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: MNL BKML. VIII. 82. 3. d. 1919. március 14.
[403] RS 002. F. 76. 1525/1919.ad 86/1919. A szabadkai községi polgári iskola tanárainak megfogalmazása. (Kiemelés tőlem – D. P.)

ványok közé helyezte,[404] majd 1919. március 20-án, a városi tanács határozatával – „előterjesztés végett" – kiadta az iskolafelügyelőnek.

Ő másnap a Művelődésügyi Minisztérium Bánát, Bácska és Baranya Ügyosztályának Újvidékre címzett tervezetet terjesztett a főispán-polgármester elé. „A szabadkai városi tanács tekintettel a szabadkai tanítók, tanítónők és a különböző iskolai intézmények tanárainak viselkedésére a hűségesküre vonatkozóan, a következő döntést hozta: a szabadkai tanítók, tanítónők és a szabadkai elemi-, polgári iskolák-, a gimnázium, a tanítóképző és a kereskedelmi női főiskola tanárai – ahogy azt az itt mellékelt beadványok tanúsítják – *visszavonták a letett hűségesküt, és ezután méltatlan viselkedésükkel viszályt és nyugtalanságot terjesztenek tanulóik között. Fenyegetéseikkel, hogy ugyanis hamarosan felfegyverzett magyarok jönnek, hogy szövetkeznek a szocialistákkal, felkelést robbantanak ki és a bosszú nem marad el, elveszik a gyerekek kedvét, hogy a mi nyelvünket tanulják.* Mindez nyilvánvalóan kihat a lakosságra is, oly módon, hogy a többség az egész városban szítja az izgatottságot, a feszültséget és a provokációkat. Ezért, hogy a rend és a közbiztonság ne rendüljön meg a városban, az oktatás ne lehetetlenüljön el, javasoljuk, hogy *a vezetőket, a vétkeseket lázító törekvéseik miatt szigorúan büntessék meg,* de azok a békés tanítók és tanítónők, akik letették a hűségesküt és lelkiismeretesen végzik a rájuk bízott munkát, kapják meg utólagos kifizetéseiket és fizetési előlegüket."

Az előterjesztésre Matievics István még aznap ráírta: „Ezen beszámoló alapján javasolom, hogy *minden tanár és tanító, aki visszavonta a Narodna Upravának letett esküjét, legyen azonnal felfüggesztve, szüntessék meg fizetését és utólagos kifizetéseit, és ha lehetséges internálják Macedóniába. Ezen eskü visszavonásával az a szándékuk, hogy kifejezésre juttassák ragaszkodásukat ahhoz az eskühöz, amelyet a magyar államnak tettek le, azzal, a nekik első és legfontosabb szándékkal, hogy, ha kell erővel is, terjesszék a magyarságot, ami azt jelenti, hogy új államunk és annak érdekei ellen akarnak fellépni.* Ezt semmiképpen sem szabad megengedni, ezért javaslom a fenti eljárás megindítását e tanárokkal és tanítókkal szemben, még akkor is, ha ez iskolák bezárását vonná maga után. A példaértékű eljárásra nagyon nagy szükség van, és ezért kérem, hogy ez ügyben mielőbb döntést hozzanak."[405]

[404] RS 002. F. 76. 1525/1919.
[405] RS 002. F. 76. PRO-1525/1919. 1919. március 21. (Kiemelések tőlem – D. P.)

A Szerbiához csatlakozás szándékát deklaráló népgyűlésből született hatalmi szerv: a Narodna Uprava „minden államtól való függetlenségének" fikciójából kiinduló beadványok hangneme egyáltalán nem volt „lázító". A tanítónőképző beadványa ki sem mondta az arra tett eskü visszavonását. Egyikük békés szándékát, a városi gyerekek és szüleik érdekeinek szem előtt tartását külön levélben hangsúlyozta. Szinte könyörögve kérte, hogy a békeszerződésig, vagy legalább a tanév végéig folytathassa tevékenységét.[406] Kétségtelen ugyanakkor, hogy *valamennyien hitet tettek a korábbi, a magyar államnak tett esküjük mellett, s joggal hangsúlyozták, hogy Szabadka a békeszerződés megkötéséig nem tekinthető a szerveződő délszláv királyság részének*. De jure ugyanis akkor – a többi délvidéki területtel együtt – az a magyar állam szerbek által megszállt területének volt csak tekinthető.[407] Ezért korántsem véletlen, hogy a megtorlást sürgető előterjesztők véletlenül sem a jogrend és jogbiztonság, hanem úgy általában a rend és a biztonság veszélyeztetésével vádolták az elmarasztalni kívánt pedagógusokat. Ködös – s a jelenleg rendelkezésre álló dokumentumokkal semmiképp sem alátámasztható – felkelésre való felbujtással gyanúsították őket. (Ha a történteknek nem lettek volna súlyos következményei, talán még mosolyoghatnánk is elképzelve, hogy a Terezianum békés apácái[408] miként is szövetkezhettek volna az akkoriban köztudottan ateista szocialistákkal, s felfegyverzett magyarokkal együttműködve egy felkelés kirobbantása érdekében azért, hogy magyar tanítványaikat távol tartsák a délszláv nyelv tanulmányozásától.)

Nincs információnk arról, hogy milyen konfliktusokat okoztak az akkor még magyar többségű városban – mely magyar értelmiségének jó része a magyar kultúrához, jogrendszerhez, államhoz kötődött egzisztenciálisan és morálisan – a

---

[406] *A szabadkai állami felső leányiskola és leánygimnázium* tanárai, hasonló értelmű nyilatkozatuk mellett külön levéllel fordultak Matievics István főispánhoz: „Tisztelettel kérjük Méltóságodat, mint aki eddig is teljesen méltányolta a magunk és az iskola működését, szíveskedjék magáévá tenni alábbi kéréseinket, megfelelően képviselve azokat illetékes helyen. *A békekonferencia határozatáig maradjon minden a status quo alapján.* Mi odaadólag, menten minden politikától, híven és kötelességszerűen teljesítjük feladatainkat. *Előttünk csakis egy cél: az iskola és a tanulók érdeke lebeg. Mi békés polgárok voltunk és vagyunk, azok is akarunk maradni.* Az iskolai év kellő befejezése általános érdek, elsősorban a szülők és a tanulók eminens érdeke. Fejeződjék ez be zavartalanul. A békekongresszusé a döntés, hadd dolgozzunk addig a jövő nemzedék érdekében zavartalanul" kérték – eredménytelenül. (RS 002. F. 76. 1525/1919. Ad: 258. sz. 1918. Kiemelés tőlem – D. P.)

[407] Az antant1919. január 28-án deklarálta a Károlyi kormánynak: „A demarkációs vonal tisztán katonai jellegű, ennélfogva nem lehet politikai vagy gazdasági határnak tekinteni." *Juhász Nagy S.,* 1945. 361.

[408] *A Miasszonyunkról elnevezett szegény iskolanénék Terezianum leánynevelő intézetének* levelében a Narodna Upravát Bánát- Bácska és Baranya területének ideiglenes főhatalmi szervezeteként jellemezték, melynek hatásköre „a közjogi hovatartozás végleges rendezése és ezzel együtt a mi eskünk kötelező voltának időtartamára" „a békekonferencia döntésének hatálybalépésig terjed". (RS 002. F. 76. 1525/1919. 132-1919.)

SzHSz állam kiépítésére irányuló lépések. Mindazonáltal könnyen belátható, hogy a de facto fennálló délszláv hatalom bebetonozására, s kulturális expanziójára irányuló politikai törekvés súlyos aggodalmat válthatott ki körükben.

Az állásfoglalásában főispánként fellépő Matievics István egy pártatlan bíróság előtt aligha tudta volna érdemi érvekkel alátámasztani, hogy, vajon miként akarhatták a katonailag megszállt város fegyvertelen pedagógusai, hogy „ha kell erővel is, terjesszék a magyarságot"?[409] A főispán motívumait illetően árulkodó viszont, hogy szerinte a magyar kultúra fennálló keretek közti terjesztése, s a békeszerződésig de jure területgazda állam polgárainak államukhoz való hűsége „azt jelenti, hogy új államunk és annak érdekei ellen akarnak fellépni". Valószínűleg a délszláv állam „idegen államként" emlegetése verhette ki leginkább a biztosítékot annak reprezentánsainál. Ők az ügyben lehetőséget láttak a „példás büntetésre", a város magyar értelmisége felé egy erődemonstrációra, s az érintett magyar pedagógusok városból való eltávolítására, s ennek révén talán a magyar és délszláv iskolák arányának utóbbiak javára való megváltoztatására.[410]

Ilyen törekvésre utal egy a VKM-ben 1919 őszén készült jelentés: „*A hódítók közül a szerbek viselkednek a legemberségesebben.*[411] *Ennek egyik oka lehet az, hogy nincsenek mai napig sem tanerőik.* Másik ok az, hogy a hódított területeken ők mindenütt kisebbségben vannak. Az elkövetett atrocitások inkább a hazai szerbek lelkét terhelik… A bácskai és bánsági középiskolákat az Újvidéki Narodna Uprava eltiltotta a magyar hatóságokkal való érintkezéstől és hűségeskü vagy fogadalom letevését követelte. A községi és felekezeti középiskolákat – a nagybecskereki kivételével – nem bántották. A bácskai magyar középiskolák, valamint a déltemesiek a tanítást magyar nyelven és magyar tanterv szerint befejezhették és illetményeiket is megkapták. Torontálban a megyei szerbség rendkívül agresszív volt. A pancsovai és nagykikindai állami főgimnáziumokat azonnal megszűntették s a nagybecskereki községi katolikus főgimnázium működését is nagyon zavarták. Mindhárom helyen szerb algimnáziumot szerveztek, a magyar tanerők fizetését megszűntették, s még a tanulóknak a magán helyeken való oktatását is megnehezítették. A jelen tanévben a bácskai magyar középiskolák működnek, de *a zombori gimnáziumot és a szabadkai községi gimnáziumot fokozatosan szerbbé alakítják át."*[412]

Délvidéki kollégáim bizonyára tudják, hogy mi volt előbb: a szabadkai mozgalmat elindító községi főgimnázium szerbesítésének terve, s ennek reakciója

[409] Hacsak úgy nem, hogy már a magyar tanítónőképző léte is „az állami és szerb nemzeti érdekek veszélyeztetésének" számított. *A. Sajti E.,* 1997. 87.

[410] *A. Sajti E.,* 1997. 79–88.; *Csuka J.,* 1995. 43–45.

[411] Egy másik jelentésben értelmezték ezen – az 1919. évi jelentésekben visszatérő – állítást: a román és cseh megszállókkal összevetve, ritkábban toloncoltak ki Magyarországra embereket. RL C/39. 26. cs.

[412] RL C/39. 26. cs. (Kiemelések tőlem – D. P.)

volt-e a tanári fellépés, vagy fordítva: az esküvisszavonás, s az azt követő felfüggesztések (elbocsátások) vezettek a gimnázium átszervezéséhez? Két fentiekben említett iskola további sorsáról van megbízható információnk. *A szabadkai állami tanítónőképzőt 1919-ben bezárták.*[413] A Miasszonyunkról elnevezett szegény iskolanénék Terezianum leánynevelő intézete túlélte az 1919 őszén kezdődött államosításokat is. Olyannyira, hogy – a területi visszacsatolások után, 1941 őszén – még a kalocsai tanítónőképzés odahelyezésének lehetősége is felmerült.[414]

Talán a helyi horvátság nyomására, már 1919 januárjában délszláv tannyelvűvé alakították a *csáktornyai állami tanítóképzőt,* a magyar diákokat és tanárokat szélnek eresztve. Zrínyi Károly igazgató előbb január 18-án kérte a VKM-től a negyedéves növendékek áthelyezését magyar fennhatóság alatt lévő tanítóképzőbe.[415] Február 22-én jelezte, hogy a munka nélkül maradt tanárok, a kormányzati intencióknak megfelelően szolgálat helyükön várakoznak, s bérüket a nagykanizsai állampénztárba kérik utalni.[416] Majd további feljegyzésben jelentette, hogy a képző tanárait május 3-án, őt június 25-én kiutasították Csáktornyáról, s éppen Nagykanizsán tárgyal a képző esetlegesen oda való áthelyezéséről. Bár a nagykanizsaiak júliusban kétszer is sürgették az áthelyezést a korábban Frigyes főherceg, akkoriban már Kun Béla nevét viselő laktanyába, kérésük nem talált meghallgatásra.[417] A diákok és tanárok jelentős részét az igazgató úrral együtt a *csurgói állami tanítóképzőbe* helyezték.[418]

A bajai állami- és a két pécsi katolikus képző 1921 nyaráig, a terület Magyarországhoz kerüléséig folytatta munkáját szerb megszállás alatt.[419]

A bajai állami tanítóképző tanárai fizetésének utalását a szerb hatóságok az eskü megtagadása nyomán 1919. április 1-jétől beszűntették. 3 havi fizetésüket a pest megyei munkás- és katonatanács még kiutalta, de attól kezdve, több, mint két éven át mindenfajta külső támogatás nélkül, a megszűnt szabadkai állami tanítónőképző és más képzők délvidéki növendékeinek költségtérítéses tanításából és súlyos személyes eladósodásból tartották fenn az intézetet. Tették ezt a szerb hatóságok gyakori zaklatásai közepette. Első alkalommal 1919. március 15-én, a tanulók kokárdái miatt vitték katonai kísérettel Amler Antal igazgatót a városparancsnokhoz. A későbbiekben ez szinte havonta megismétlődött. Kitartottak, annak ellenére is, hogy a tantestület három tagját hosszabb-rövidebb időre letartóz-

[413] MNL OL K 502 1922-3-11500. 1921. december 4.; A. Sajti 1997. 87.
[414] MNL OL K-502-1937-1944-10-200286/1941.
[415] MNL OL k 502-1919-5-13226/VI. B.
[416] MNL OL K 502-1921-5-59774.
[417] MNL OL K 502-1919-3-164052.
[418] MNL OL K 502-1919-13226.: RL C/39. 26.cs. az 1919. december 28-i VKM összesítésben. Ottani szerepükről lásd kötetünk V.3.1.2. fejezetét!
[419] *Donáth P.* 2018. 7–35.; *A Pécsi Püspöki,* 1918–1922. 3-10.; MNL BMLVIII. 59. A pécsi Miasszonyunkról nevezett kanonok szerzetesrend évkönyve 1905–1941. 284–300 p.; *A Miasszonyunkról,* 1918–1927.

tatták, internálták, s további két tanárát kiutasították a demarkációs vonalon túli Magyarországra. 1920. október végén a magyar VKM rendeletét követve még a hatéves tanítóképzés I. osztályának tantervét is bevezették akkor, amikor a Délvidéken konkurens szerb képzők 3 évesek voltak.[420]

Más bajai iskolák, egyházak segítségével, kölcsönzött felszerlésével mostoha körülmények közt még azután is folytatták a tanítást, hogy a szerbek 1919-ben – szabályos rekvirálásnak beállítva – kiürítették az intézetet. Július 12-től október 3-ig több alkalommal jártak e bizottság tagjai a képzőben. Amler Antal megtagadta az intézet leltárának átadását, s a két legjobb zongorát, egy írógépet, könyveket, s néhány tanítási eszközt a tanári kar magánlakásaiba rejtettek. Mindazonáltal „a delegátusok rablásának"[421]12 zongora, 3 harmónium, a szlöjd és rajzterem teljes felszerelése, a tantermek bútorzata, a szertárak, múzeumok kincsei, a tanári könyvtár legértékesebb művei, az igazgatói iroda bútorzata az internátus 100 ágya, kályhák, a nagy ebédlő felszerelése s nevelői lakások bútorzata estek áldozatul. Meghagyták az igazgatói iroda 2 szekrényét s irattárát, egy tanterem padjait, tábláját s az internátus 20 növendékre való felszerelését.[422] Ezzel a szerb hatóságok – segíteni próbálva a gyengén felszerelt délszláv intézményeket – egyben igyekeztek ellehetetleníteni az akkoriban kb. 130 növendékkel bíró magyar intézmény munkáját. Nem jártak sikerrel: az 1919. augusztus 16-i tanári értekezleten úgy döntöttek, hogy mindennek ellenére némi késéssel megkezdik a tanítást. „Most ott kell kezdenünk a munkát, ahol, immár boldogult elődeink ezelőtt 50 évvel kezdték. Nehéz időket élünk, de azért ne csüggedjünk, s akkor pótolunk mindent és a semmiből nagyot fogunk alkotni" – bíztatta kollégáit, a tanévkezdő értekezleten az igazgató.[423] A méltányosság kedvéért tegyük hozzá: a bajaiak még így is jobban jártak, mint a megszállók által kisajátított és épületükkel, teljes felszerelésükkel saját államnyelvű oktatásra birtokba vett megszűnt társaik.

A Pécsi Római Katolikus Tanítónőképző Intézet 1918/1919. tanévéről csak a Pécsi Miasszonyunkról nevezett kanonok szerzetesrend 1905–1941-közötti kéziratos évkönyvének vonatkozó oldalairól nyerhetünk valamelyes információt.[424] A különböző dokumentumok kompilációját csak kevés kommentárral kísérő szöveg nagy része *gróf Zichy Gyula* pécsi püspök 1919. február 10-i pásztorlevelét tartalmazza, s a szerzetesrend más házaiból érkező leveleket. A püspök úrnak a pécsi katolikus képzők számára is irányt mutató hosszú pásztorlevelében említés sem

[420] *Donáth P.* 2018. 17–105.

[421] Amler Antal megfogalmazása. Eljárásuk nemzetközi jogot sértő voltáról lásd: MNL BKML IV.1407 /j. 1. d. 1920. február 17.

[422] *Amler A. szerk.* 1918–26. 4. Utóbb megtudták: bajai képző felszereléseinek egy része útközben eltűnt, más része az üszkübi/szkopjei tanítóképzőbe került. MNL K 502 1922-5-11500

[423] MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1919. szeptember 25.

[424] MNL BML VIII. 59. Nem talált több forrást a Baranya Megyei Levéltárban dolgozott néhai Rajczi Péter főlevéltáros sem, az intézet történetéről szóló tanulmányához. (*Rajczi P.,* 1989. 439.)

történik a város 1918. november 14-én történt szerb megszállásáról,[425] a megszállókkal kapcsolatos magatartásról.[426] Annál több szó esik ötéves világháború „szellemi és lelki javakban" való súlyos következményeiről, a tekintélyek megrendüléséről, a „felekezetlen iskola" létrehozásának veszélyeiről, a szabadságnak hitt szabadosságról, arról, hogy „az isteni tekintély eltűnésével eltűnik az ember is". „Az új rend apostolai a humanizmus nevében le akarják rázni egy fölöttünk álló láthatatlan tekintély béklyóit... Az állam eresztékei ropognak, a közbiztonság lazul, az elégedetlenség moraja nőttön-nő, a látóhatár sűrűn piroslik a bolsevizmus tűzcsóváitól" – figyelmeztette híveit Zichy Gyula, majd a kiutat mutatott számukra: „A jelen vészterhes időkben mikor az emberek szemében a természetfeletti csillogása elhomályosul, mikor a vallásban, a legféltettebb kultúrkincseink forognak veszélyben: [jó, ha] sziklába mélyítjük üdvösségünk horgonyát, ha örök hűséget esküszünk Rómának".[427]

1918. december 20-án az intézet igazgatója egy kicsit konkrétabb eligazítást kért a VKM-től a szerb hatóságokhoz való viszonyról, a Narodna Upravára követelt esküről. Ahogy a fentiekben már említés történt róla: Lovászy Márton az államsegélyre vonatkozó statisztikai adatok kiadását, kényszer hatására az eskü letételét engedélyezte, azzal a kitétellel, hogy „semmiesetre sem tehetnek esküt a szerb királyra vagy államra."[428] A miniszter úr akkori ígérete szerint illetményeiket az általuk megjelölt adóhivatalhoz utalják majd.[429]

Az intézet életére vonatkozó kevés utalás egyike szerint „az 1918. év százszoros értelemben telve volt szenvedéssel": a spanyoljárvány sok beteget, és egy áldozatot követelt, valamint rendkívüli szünetet, melyet szénszünettel voltak kénytelenek kiegészíteni. Így a tanév során összesen 5 hónapot taníthattak. Beszámoltak a megszállók parancsnokairól, magatartásuk különbségeiről, erőszakoskodásaikról a városban, s a „zsákmányoló bizottságról". „Kifosztották a hadapródiskolát, a reáliskolát, több magánintézetet és elemi iskolát", valamint egy sor köz- és ma-

[425] *Ernyes M.,* 2009. 20.; *Hornyák Á.,* 2010. 49.

[426] Hacsak a „Rómához ragaszkodás" közvetve nem utal a szerb ortodoxiától való távolságtartásra.

[427] MNL BML VIII. 59. A Pécsi Miasszonyunkról nevezett kanonok szerzetesrend Évkönyve 1905-1941. (kézirat) 288-296. A püspöki útmutatásnak megfelelően az évkönyven ugyanannyi szó esik Fáber Oszkárról és a megszállás révén Pécset nem is érintő törekvéseiről, mint az iskolai évről. U. ott. 297. Utóbbihoz lásd: *Fazekas Cs.,* 1997., 2000/5–6., 2001.

[428] Ebben a kényes államjogi helyzetben is munkába léptek egyházi intézményekben pedagógusok, így kidolgoztak számukra egy viszonylag semleges esküszöveget, melyet 1920. szeptember 8-án alá is írt egy munkatársuk. „Én… a pécsi r. kat. tanítóképző intézetnek 1920. szeptember 1-jén kinevezett tanára esküszöm az élő Istenre és a bold. Szűz Máriára, hogy a kat. egyház tanításait mindenkor hűen megtartom és követem, *az ország törvényes feje, főpásztorom, a haza és annak törvényei iránt hűséggel és engedelmeskedéssel viseltetem* és a hivatalom kötelességeit *az ide vonatkozó felsőbbségi* rendelkezések és utasítások értelmében lelkiismeretesen és pontosan teljesítem." (MNL BML VIII. 60. 6. t. 304/1920. Kiemelés tőlem – D. P.)

[429] MNL BML VIII. 59. A Pécsi Miasszonyunkról nevezett kanonok szerzetesrend Évkönyve 1905–1941. (kézirat) 285.

gán intézményt. Majd hozzátették: „Isten mindezen szerencsétlenségektől megmentette még eddig zárdánkat és iskoláinkat, és irgalmas segítségével megkezdhettük tanévünket 1919. szeptember 4-én".[430]E meglehetősen hiányos beszámolót – a közös püspöki igazgatás miatt – a megszállókhoz való viszonyukat illetően valamelyest kiegészítheti a *Pécsi Püspöki Tanítóképző* értesítőjének összefogott áttekintése.

A megszállás „súlyos megpróbáltatásairól" írva hangsúlyozták, hogy *az iskola életébe való beavatkozási kísérleteket meghiúsították,*[431] *mint ahogy nem hajtották végre „a proletárdiktatúra nemzetellenes és vallástalan rendeleteit sem"* – írták, majd kifejtették: „De a szerb megszállás… közvetve súlyos teherrel nehezedett intézetünkre és bénítólag hatott működésére. *A szerb demarkációs zárlat nemcsak növendékeink egy részét akadályozta meg az intézetbe való visszatérésben, hanem elvágott bennünket… kulturális erőforrásainktól, megakadályozván még a tankönyvek áthozatalát is*… A legfontosabb rendeletekhez is csak veszélyes utánajárással, az ellenséget megkerülő, rejtett utakon, ha sikerült hozzájutnunk. Így a tanítóképző intézetek átszervezésére vonatkozó 1920. évi VKM rendeletet[432] is csak az év derekán tudtuk megszerezni és hajthattuk – a késedelemből fakadó módosításokkal – végre.[433] Könyvtáraink és szertáraink nemcsak fejleszthetők nem voltak, de súlyos károsodásokat is szenvedtek… A szerb hatóságok ugyanis főképp a saját katonaságukkal és a velük tartó kommunista elemekkel szemben nem gondoskodván kellőleg a közbiztonság megóvásáról, időközönként mindenfelé napirenden voltak a tolvajlások, fosztogatások, melyek során az intézet felszerelésből eltűnt a tanári és ifjúsági könyvtárnak igen sok könyve, s a fizikai és természetrajzi szertárnak több nagyértékű műszere. … Ehhez járultak a gazdasági viszonyok romlásával egyre súlyosbodó anyagi gondok, amelyek természetszerűleg szintén energiát emésztettek fel, sok erőt kötöttek le. Mindezen megpróbáltatások ellenére

---

[430] MNL BML VIII. 59. A Pécsi Miasszonyunkról nevezett kanonok szerzetesrend Évkönyve 1905-1941. (kézirat) 297.

[431] Az 1919/19120. iskolai évről szóló jelentésben olvashatjuk: „A szerb hatóságok az iskolát nem zavarták. Rendeleteket ugyan adtak ki, de azok ad acta kerültek". (MNL BML VIII. 60. 6. t. 59/1920.)

[432] Az 1920 augusztusában kiadott 86377/1920. VIII. B. sz. rendeletre utaltak itt. Lásd ehhez: *Gombos N.,* 2011. 40-41.

[433] A további késedelem elkerülése érdekében, az igazgató és a tantestület a szolgálati utat megkerülve vezette be a hatéves képzés I. osztályának tantervét, amiért gróf Zichy Gyula püspök 1920. december 3-án rosszallását fejezte ki. „Egyáltalán nem látom az ügy elintézését oly sürgősnek, hogy Igazgató úrnak feltétlenül saját hatáskörében intézkednie kellett volna. Mert, ha ez ügy elintézése valóban sürgős lenne, a minisztérium módját ejtette volna, hogy szóban forgó újításra vonatkozó rendelet hivatalos úton a minisztérium, avagy püspöki provikáriusom [helynök] útján tudomásomra jusson. … [F]elkérem igazgató urat, hogy a jövőben hasonló eljárástól tartózkodjék". A levél hátoldalára kézzel ráírva: „A fentiek dacára a tanári kar meggyőződése, hogy helyesen járt el, mert a dolog sürgős a tanulók szempontjából, és nem tartja ésszerűnek olyan tárgyakat tanítani, amelyek megszűntek". (MNL BML VIII. 60. 6. t. 1005/1920.)

mind a tanári testület tagjai,[434] mind általában a tanulók lelkesen és híven teljesítették iskolai kötelességeiket. Az ifjúság általában megértő komolysággal követte nevelőinek, tanítóinak irányítását. *A megszálló ellenségnek a magyarság elnyomására, a megszállott területnek végleges elszakítására irányuló törekvései, rendeletei, tilalmai, kegyetlenségei csak fokozták, lángoló lelkesedéssé izzították mind a tanári testület, mind a tanulóifjúság hazafias érzéseit*" – olvashatjuk a megszállás végeztével kiadott, így természetesen önigazoló szándékú hivatalos beszámolóban.[435]

A fentiekből az is kiderül, hogy *a megszállás alatt lévő pécsi, bajai és* – néhány felvidéki intézmény kivételével, ahová a Vörös Hadsereg egy rövid időre visszatért – *a többi tartós megszállás alá került – képzőkben nem kerültek bevezetésre a KN-nek a vizsgákkal,[436] a tanítás szellemiségével, a diákönkormányzatokkal, bizalmi rendszerrel, s a pedagógusok átképzésével kapcsolatos rendeletei.*[437] Láthatjuk továbbá, hogy e katolikus iskolák – a csáktornyai, szabadkai és bajai képzőkhöz képest – viszonylag kedvező helyzetben érték meg Pécs megszállás alóli felszabadulását.[438] Azt sem feledhetjük, hogy ami a bajaiak, pécsiek számára

---

[434] 1919. augusztus 30-án tárgyalt a tantestület arról, hogy Gőbel Károly rajztanár, helybeli tanfelügyelőségi tollnok, belépett a szociáldemokrata párt helyi szervezetébe. „Tekintettel arra, hogy *intézetünk kimondottan katolikus, és így nemzeti és keresztény alapon áll, felszólítottuk, hogy álláspontját tisztázza.* [Mire] az intézetnek elismerten buzgó, szorgalmas, rátermett és egyénileg is kedvelt óraadó rajztanára a következő tartalmú beszédet intézi az igazgatóhoz és a tanári karhoz: 'amikor 1915-ben helyet foglalt a tanári karban, nem tartozott semmi pártkeretbe. *Legújabb időben az intelligenciának, főleg a nevelőmunkásoknak jó része, talán a jövő megélhetés biztosítása végett, nem is mindig meggyőződésből, szükségesnek tartotta a demokrata-szocialista pártba való belépést. Ő maga is így járt el. Nem szakított ugyan sem a hittel, sem a hazafiassággal,* ezen érzelmeket osztja a tanári karral, de azért tagja akar maradni a pártnak, amely a keresztényellenesség és hazafiatlanság vádja alatt áll ma. Azért akar tagja maradni, hogy a párt szélsőséges törekvéseinek a maga keresztény és hazafias irányával gátja legyen, s mindaddig gyávaságnak tartja a pártból kiszakadni, amíg ennek nem sikerül a fenti súlyos vádak alól tisztáznia magát. Ha ez nem sikerül, akkor kilép, de ez esetleg hónapokat vehet igénybe, s így addig, ha lehet, türelmet kér. Ha nem lehet várni, akkor a maga részéről levonja a konzekvenciát s az intézetben viselt állásról lemond.' Lemondását kénytelenek voltunk elfogadni". (MNL BML VIII. 60. 6. t. 59/1920. Kiemelés tőlem – D. P.)

[435] *A pécsi püspöki,* 1918–1922. 3–4. Kiemelések tőlem – D. P.)

[436] 1922 februárjában a megyei főtanfelügyelő megküldte a pécsi püspöki tanítóképzőnek a VKM-nek a proletárdiktatúra alatt szerzett oklevelekkel kapcsolatos rendeleteit. Jakab Béla igazgató 1922. március 29-i válaszában jelezte: „a tanítóképző intézet vizsgálataira a proletárdiktatúra rendeletei semmiféle hatással sem voltak, a vizsgálatok, a befejező képesítő vizsgálatok mindenben az 1914. évi vizsgálati szabályzat rendelkezéseinek megfelelően, az egyházmegyei hatóságtól kiküldött elnök jelenlétében folytak le." (MNL BML VIII. 60. 1922-1927. 7. t. 41/1923.)

[437] MNL BML VIII. 60. 6. t. 406/1921.

[438] A pécsi püspöki tanítóképzőnek 1922 őszén – a pozsonyi egyetem Pécsre helyezése miatt – a számukra szűkösebb papnevelő intézetbe kellett átköltöznie, emiatt a tanévet is később kezdték. MNL BML VIII. 60. 1922–1927. 7. t. 275/1922. és 297/1922.; PLE. Csernoch cat. 42. 1918–1927. 4096/1922.)

a felszabadulást jelentette,[439] a továbbra is megszállt, impériumváltó területen rekedt, s az SZHSZ királyság állampolgárává vált magyarok, magyar iskolák számára csapást jelentett. 1921 őszétől 1932 őszéig, a belgrádi magyar tagozatú tanítóképzés megindításáig egyetlen magyar nyelvű tanítóképző sem maradt a Délvidéken.[440]

1. 5. Kiegészítések, szempontok, következmények

A történtek 100. évfordulóján – ha a kutató nem szeretne a ma is egymásnak feszülő nemzeti elfogultságok, a „más szemében a szálkát, magaméban a gerendát sem" láttató történeti elbeszélés útján haladni – szükségesnek látszik a fentiekben empatikusan, gyakran a kortársak szemével/szövegével felidézett történéseket kissé távolabbról szemlélni, történészi felelősséggel kiegészíteni.

1. Érthetően fájdalmas számunkra, hogy a megszállás, majd impériumváltás révén hazánktól elszakadt nemzettársaink a 1919-et követően a két világháború között hosszú időre magyar tanítási nyelvű állami tanító(nő)képzők nélkül maradtak, s hogy egyházi fenntartású képzőik száma is radikálisan csökkent, ami rövidesen rányomta bélyegét – a szintén csökkenő számú – magyar tannyelvű elemi iskolák színvonalára is. A történtek megítélésénél azonban célszerű figyelembe vennünk, hogy Magyarországon a dualizmus korában, sőt – a trianoni területen maradt kb. félmillió német és százötvenezer szlovák állampolgárra való tekintet nélkül – a két világháború között is, egészen 1939 őszéig egyetlen nemzetiségi tanítási nyelvű állami tanító(nő)képző sem működött.[441] Ezt az akkori magyar állam nem tekintette feladatának. Megelégedtek azzal, hogy néhány magyar tanítási nyelvű képzőben nemzetiségi származású, vagy nemzetiségi nyelvet jól beszélő diákok számára szerény óraszámú

[439] Még Baja szerb megszállása alatt, a képző magyar jellegének megőrzéséért folytatott küzdelem idején, 1920 őszén felmerült a magyar nemzetiségügyi minisztériumban az ötlet, hogy a bajai képzőt német nyelvűvé alakítsák át. Akkor a város és Pest-Pilis-Solt, valamint Arad vármegyék tiltakoztak ez ellen. Deklarálták, hogy a magyar nyelvű képző „a Délvidéknek egyik legszebb kultúrintézménye." „S ha jelen feliratunknak nem lesz kellő eredménye, éles, késhegyre menő politikai és kultúrharcot jelentünk be a nemzetiségi minisztérium minden ilyen irányú terve, intézkedése ellen" – írták. (MNL OL K 26-1920-XLIII. 6218.) A képző épületeinek jó állapota, s a költségvetés sanyarú helyzete megmozgatta a pénzügyminisztérium és a belügyminisztérium fantáziáját is: ők 1922 októberében és 1923 januárjában a nemrégiben felszabadult bajai képző megszűntetését javasolták, s épületeinek a megyei és decentralizált állami hivatalok elhelyezésére szánták. Amler Antal igazgató és a VKM tiltakozására, végül letettek tervükről. (MNL OL K 502-1923-6-3933) E történések is jelzik: A trianoni Magyarországon sem volt könnyű a fennmaradás. Lásd ehhez: *Donáth P.* 2018. 106–124.

[440] *A. Sajti E.,* 1997. 87.

[441] *Donáth P.,* 1998. 15–40.

tanfolyamokat létesítettek, melyek nyomán az adott nyelvű nemzetiségi iskolákban tanításra képesítették a végzetteket. Ezek színvonaláról némi képet kaphatunk, ha tudjuk, hogy a német nemzetiségi iskolákban tanító pedagógusok számára az 1928 nyarán Baján létesített kéthetes nyári továbbképző tanfolyamon az előadások többségét – a jobb megértés érdekében, kényszerűségből – magyarul tartották.[442] S amikor joggal fájlaljuk: a megszállást követően bezárt állami tanítóképzők helyett Pozsonyban csak 1927-től indultak magyar tanítási nyelvű osztályok az állami képzőben, melyek csak egy évtized elteltével lehettek önálló intézménnyé;[443] s azt is, hogy Belgrádban csak 1932-ben indulhatott magyar nyelvű tanítóképzés,[444] nem feledhetjük: a trianoni Magyarország két világháború közötti egyetlen nemzetiségi – német – tanítási nyelvű állami tanítóképzője 1939 szeptemberétől 1944 nyaráig működött a budai állami képző épületében évfolyamonként 1-1 osztállyal.[445]

2. A dualizmuskori magyar nemzetiségekkel kapcsolatos oktatáspolitika a nemzetiségi nyelvű tanítóképzést – több-kevesebb állami támogatással – az egyházi iskolafenntartókra hagyta. Korábban már említett kutatásunk során – Preska Gábornéval – úgy találtuk, hogy 1917/1918. tanévben az akkori 89 tanító(nő)képzőből 77-ben folyt magyar nyelven az oktatás. Nagyszebenben és Segesváron németül, Zomborban (a jogilag külön fiú és leány képzőkben) szerbül, Aradon, Balázsfalván, Karánsebesen, Lugoson és Nagyszebenben románul, Nagyváradon és Szamosújváron magyarul és románul, míg Szepeshelyen (Szepesváralja része volt) magyarul és szlovákul tanítottak.[446]

---

[442] *Donáth P.,* 1998. 22.
[443] *Borsody I. szerk.* 1938. 109-110.
[444] *A. Sajti E.,* 1997. 87.
[445] *Donáth P.,* 1998. 41–165.; 2008. 61–72.
[446] A csehszlovák megszállást követően megszűnt a korábban kétnyelvű *szepeshelyi/szepesváraljai tanítóképzőben* is a magyarnyelvű oktatás. (*Borsody I. szerk.* 1938. 109.; *Popély Gy.* 2005. 84–85.) Erre utal, az is, hogy két ottani tanár Magyarországra menekült, s itt kapott állást. (RL C/39. 26. cs. 1. XIV-3.) A magyar öntudatú diákoknak sem nagyon maradt más lehetősége. Erre utal Kelemen János Zemplén megyei tanító a menekültek nehéz helyzetét elénk táró 1919. július 26-i levele a sárospataki állami tanítóképző „vezetőségéhez". „Fiaimnak, mindkettőnek a képezde II. osztályába kell menni. A szepesváraljai rk. tanítóképző intézetbe jártak. Miután az megszállt területen van, oda nem mehetnek. Tehát a *legközelebbi* képzőhöz fordulok, abban a biztos reményben, hogy igazságos kérésem méltó elintézést nyer. Tanító vagyok már *negyedik évtizede* működöm a népnevelés terén. *Tizennégy* gyermek származik házasságomból, kik közül most is *nyolc* gondozásom alatt áll. *Kettő nyomorék*, *4 még* felsőbb iskolába járandó. E négy közül Tibor 18 éves és Ferenc 16 éves fiaimat, kik a tanítóképző intézet első osztályát sikerrel végezték, óhajtanám a sárospataki tanítóképzőbe beadni. Zemplén megye… [olvashatatlan név – D. P.] községében voltam, mint állami isk. ig. tanító, de működésem ellentétbe jött a cseh érdekekkel, emiatt üldözésnek, sőt veszélynek lett kitéve, s menekülnöm kellett az egész családdal. Mindenemet otthagytam, mire a betört csehek a tótokkal egyetemben *mindenemet elrabolták, tönkretették.* Összes irataim ott maradtak, tehát a fiúk bizonyítványai is, így nem mellékelhetem őket, de mihelyt lehet lesz [Sic!], a képzőből megszerzem. *Semmink sem maradt, csak a rajtunk lévő*

Így a képzők kb. 13,5%-ában oktattak nemzetiségi nyelven (is), miközben a nemzetiségiek 1910-ben az akkori népesség 46%-át tették ki. Az is figyelemre méltó, hogy ugyanakkor a tanítóképzők diákjainak 81%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, így – az 1910. évi népszámlálás során érezhető némi magyarón nyomás ellenére – vélelmezhető, hogy a nemzetiségi származásúak körükben alul reprezentáltak voltak.[447]

3. A megszállt területek tanítóképzőinek, tanáraiknak és diákjaiknak a sorsát kutatva, az erről rendelkezésre álló töredékes forrásokat ismertetve, megszólaltatva az akkori „kisemberek" helyzetét, drámáját próbáltuk minél átélhetőbben megjeleníteni. Tettük ezt nagy tisztelettel. Empátiával figyeltük, ábrázoltuk, hogy miképp próbálják megőrizni világnézetüket, nemzeti identitásukat és egzisztenciális helyzetüket, családjuk létfeltételeit egy váratlanul gyökeresen megváltozott történelmi konstellációban. Miként próbálnak lojálisak maradni addigi elveikhez és kenyéradójukhoz, nemegyszer komoly kockázatot vállalva, remélve, hogy a magyar állam tartani akarja és tudja az elvárásaihoz csatolt ígéreteit, egzisztenciális, szociális védőhálót nyújtva a megszállók követeléseit elutasítóknak. A vizsgált 1918/1919. tanévben még egyfajta – utóbb irreálisnak bizonyult – hit jellemezte, mozgatta a magyar politikát és a demarkációs vonalakon túl került pedagógusok, közalkalmazottak tevékenységét. Elképzelhetetlennek tartották, hogy ilyen példátlan csonkításnak legyen egy ország kitéve, olyan győztes hatalmaktól, melyek vezetőinek egyike (Woodrow Wilson amerikai elnök), a népek önrendelkezési jogát fennen hangoztatta. Ehhez járult az ezeréves kárpát-medencei magyar államiságba, a magyar államalkotó képesség és kultúra szupremáciájában vetett hit, s a „reménytelenek reménye".[448] Így azután – nem minden megingás nélkül, többnyire – szembeszálltak a megszállók azon törekvésével, hogy a nagyhatalmak döntését, a békeszerződést meg sem várva végleg berendezkedjenek, s politikájukat, nyelvüket, kultúrájukat ráerőltessék a megszállt területek lakosságára, és vállalták annak sokszor rendkívül fájdalmas következményeit. Csakhogy az akkori erőviszonyok, s a nemzetközi konstelláció alakulása lépésről, lépésre visszavonulásra késztette/kényszerítette a háború, a forradalmak s az ellenforradalom, az idegen megszállás, a gazdasági és ellátási nehézségek, menekültek áradata stb. által megviselt, legyengült magyar államot, mely korábbi ígéretei fokozatos módosítására, visszavonására kényszerült. 1919. szeptemberétől leállította a felszólítására határon túl maradt, a megszállóknak tett esküt megtagadó, pedagógusok fizetésének folyósítását. Ezt követően

---

ruha – én most valóban a proletárok proletárja vagyok" – írta, még a Tanácsköztársaság alatt, igazolásokkal kísért levelében az igazgató úr. (MNL BAZML ZL VIII. 65. 16. d. 445/1919.)

[447] *Donáth P.,* 2008. 28. és 32.

[448] „Csak a reménytelenért adatott nekünk a remény" – írta – Tandori Dezső fordításában – Walter Benjamin 1922-ben. (*Walter B.* 1980. 190.)

még rövidebb-hosszabb ideig, a megszállt régiók között különbséget téve munkát, elhelyezést próbált adni, az útmutatását követő magatartásuk miatt állásukat/lakásukat/létfeltételeiket vesztőknek, de amilyen mértékben kiderült, hogy a békeszerződésben valójában mire is számíthatnak, az is világossá vált, hogy „Csonka-Magyarországon" nem lesz annyi közalkalmazottra, pedagógusra szükség, mint korábban, s hogy elhelyezni sem tudják őket. A megszállt területek legalábbis tartós elvesztésének perspektívájában azzal is szembesülni kellett, hogy a korábbi, a megszállókkal szembeni ellenállásra ösztönző politika utóbb kontraproduktívnak bizonyult, amennyiben a határon túl került területeken talán az elkerülhetetlennél nagyobb veszteséget okozott a magyar értelmiségi, vezető pozíciók tekintetében. Ekkor maradásra s eskütevésre, kompromisszumkeresésre kezdték ösztönözni a határon túlra kerülteket, de ez már későn volt. Sokan állásukat, egzisztenciájukat vesztették, s 1921-ben már úgy érezték, hogy „minden bajuknak egyedül Magyarország az oka, mely őket beugratta a rezisztenciába, s most mit sem törődik velük" – írta az Erdélybe látogató Ady Lajos debreceni főigazgató 1922. január 30-i jelentésében a VKM-nek. Majd hozzátette: „Ma már Erdély magyarsága tudja, s hideg józansággal mérlegeli, hogy a nem kevésbé szerencsétlen sorsú anyaországtól: Csonka-Magyarországtól nincs mit várnia, s hogy magától kell talpra állnia".[449]

4. Így – a vizsgált 1918/1919. tanéven túltekintve – más perspektívába kerülhet „hőseink", a határon túlra került magyar tanítóképző intézeti tanárok döntéseinek, magatartásának megítélése is. Az olvasó majd eldönti, hogy számára az elvek melletti kitartás, a kevéssé kompromisszumkész rezisztenciát képviselők (a megszállóknak teendő esküt megtagadók) magatartása rokonszenvesebb, vagy az utóbb történelmi realitásnak bizonyuló körülmények között kompromisszumkeresők (esküt tevők) magatartását ítéli hasznosabbnak. Ady Lajos utalt arra, hogy ahol a magyar bírók letették a románok kívánta esküt, ott a bíróság 1922-ig magyar nyelvű maradt, ahol nem, ott a színmagyar városokban is már korábban román nyelven folyt a bíráskodás.[450] A székelykeresztúri képző tanárai (néhány kivétellel) esküt tettek, s így – egy év szünet után – még évekig fenntarthatták a magyar nyelvű tanítóképzést az immár román állami képzőben.[451] E nélkül erre semmi esélyük sem lett volna. Az ottani magyar közösségek számára nyilván hasznot hajtottak ezáltal, miközben nem tettek eleget a magyar kormány korai elvárásainak.

---

[449] RL C/39. 30. cs. 100.; Hasonló hangulatváltásról számol be a Délvidékről Csuka János is. (*Csuka J.,* 1998. 44–45.)

[450] RL C/39. 30. cs. 99/b.

[451] A székelykeresztúri immár román állami tanítóképzőben (Fiú Normál Iskolában) 1923-ig magyar, majd 1923–1925 között magyar és román, s végül 1925-től román nyelvű képzés folyt. *Szabó Kálmán A.,* 2000. 54-68.; *Szabó – Kálmán A*. 2009. 83.

5. S végül: vannak e történetnek a „Csonka-Magyarország" szempontjából is jelentős következményei. Ahogy korábban már említésre került: egy a VKM tanítóképző ügyosztályában készült 1919. december 28-i kimutatás szerint, addig 132 menekült tanító(nő)képző intézeti tanár(nő) jelentkezett beosztásért a meg nem szállt országterületre, s közülük 128-at már el is helyeztek.[452] Az ő szempontjukból, ill. az 1921-ben felszabadult bajai és pécsi tanárok szempontjából a rezisztencia vállalása bizonyult hasznos magatartásnak, hiszen utóbb valamennyiüket megvizsgálták, hogy az elkerülhetetlennél jobban nem működtek-e együtt a megszállókkal? Egy kiváló bajai tanár pl. erre való hivatkozással állását is vesztette.[453] Mindennek következtében átmenetileg még az irodai adminisztratív munkát is menekült tanárokkal végeztették, s általuk „túltöltötték" a képzők tanári karát. Korábbi igazgatók, címük meghagyásával beosztott tanári státuszba kerültek. Ez előrevetítette a tantestületeken belüli rivalizálás és a B-listázás lehetőségét. A bezárt intézetek sok diákját is elhelyezték magyarországi intézetekben. Ez – egybeesett a frontról hazatértek újra beiskolázásával – ami egyes intézetek diáklétszámát rendkívül megnövelte, s ez óhatatlanul is az oktatási színvonal átmeneti csökkenésével járt.[454] Más intézeteknek a belgrádi fegyverszünet ellenére egyre inkább határként funkcionáló demarkációs vonalak létrejötte okozott gondot: egyre nehezebbé vált a megszállt és meg nem szállt területek közötti kommunikáció és közlekedés is. Egy sor trianoni területen maradt képző számára komoly problémává vált, hogy a megszállás alá került területekről származó növendékeik az iskolai szünetek után nem, vagy csak egyre nehezebben tudtak visszatérni intézeteikbe. Problémát jelentett ez pl. a szegedi, a kalocsai római katolikus, a budapesti izraelita, a bajai és a jászberényi állami tanítóképzőkben.[455]

---

[452] Az összesítés sajátos tükre a megszállás alá került képzők és tanáraik 1919. december 28-i helyzetének. Ezért közlöm a menekültek számára vonatkozó adatait: Az állami tanítóképzők közül: Arad 3, Baja 0, Csáktornya 12, Déva 7, Igló 9, Kolozsvár 5, Léva 6, Losonc 8, Máramarossziget 7, Nyíregyháza 1, Modor 8, Stubnyafürdő 10, Székelykeresztúr 3, Temesvár 3, Zilah 3, Munkács 5. Az állami tanítónőképzőkből: Eperjes 7, Kolozsvár 4, Pozsony 11, Sepsiszentgyörgy 6, Szabadka 1. A nem állami, felekezeti képzőkből: Kassa 4, Eperjes 1, Ungvár 1, Selmecbánya 2, Szatmár 1, Szepeshely 2, Segesvár 1, Nagyenyed 1. (RL C/39. 26. cs. 1. XIV-3.)

[453] *Donáth P.* 2018. 114–115.

[454] Ezen minőségrontó túltelítettség miatt Quint József budai igazgató az 1919. június 12-i tanári értekezleten kifejtette: „azoknak a diákoknak akik menekültek, azt tanácsolja, hogy a jövő évre menjenek vissza az anyaintézményükbe". (BFL VIII. 130.a. 22.)

[455] *Becker V. szerk*. 1928. 8.; KÉL, I. 3. d. Kiss-Erős Ferenc igazgató 1919. szeptember 7-i, 276. számú és október 2-i 295. számú jelentései az Érseki Hatóságnak és az 1919. október 5-i előértekezlet jegyzőkönyve, valamint az igazgató VKM-be küldött 1919 január-februári jelentései. MNL OL K 502-1919-7-20572. és K 502-1919-7-181571/B XIII. az igazgatótanács 1919. szeptember 1-jei jegyzőkönyvében 10. p.; MNL SZML VIII. 52. az 1919. október 10-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében; Donáth P. 2018. 44–47., 67–68. p.

2. A háború, a járványok, s egyéb körülmények hatása a trianoni országterület tanító(nő)képzőire 1918–1920-ban

2. 1. Megszállás, beszállásolások, rekvirálások vidéken

Köztudott, hogy az 1918/1919. tanév folyamán, sőt még az azt követő 1919/1920. tanév első felében is a trianoni Magyarország jelentős része rövidebb-hosszabb ideig idegen (cseh, román, francia) megszállás alatt állt, s ennek hatásai – ha különböző mértékben is – érintették a tanító(nő)képzőket. A fentiekben említett bajai és pécsi képzők mellett – közel egy évig – szenvedték ennek következményeit *a szegedi, a debreceni, nyíregyházi, kisvárdai*[456] *és szarvasi* intézetek, melyek ennek következtében viszonylag rövid ideig érezték a proletárdiktatúra hatásait. A megszállás miatt több helyütt korábban – s egyes helyeken szabályos tanévzárás, osztályozás nélkül – kellett befejezni a spanyolnátha járvány, a tüzelőanyag- és élelmiszerhiány miatt amúgy is rendkívül csonka tanévet.[457] A megszállók hosszabb-rövidebb ideig beszállásolásra lefoglalták az intézetek épületeit is, mellyel óhatatlanul megzavarták, korlátozták, vagy egyenesen lehetetlenné tették az intézetek oktató-nevelő munkáját.

Legrosszabbul talán az 1914-ben alapított *nyíregyház állami tanítóképző* járt.[458] Az 1919. április 27-én kezdődött román megszállás nyomán a tanulmányi és internátusi helyiségeit lefoglalták a katonák s így – a KN vizsgáztatásra vonatkozó utasítása ellenére – anélkül kellett haza küldeniük növendékeiket.[459] „A múlt (1918–1919.) iskolai év 1919. június 2-án zárult, a megszálló román csapatok nagymérvű fosztogatása következtében, így az évvégi vizsgálatok sem tartattak meg. A jelen (1919–1920.) iskolai év a megszállás miatt nem kezdődhetett meg. Csupán az intézet gyakorlóiskolai tagozata működik szabályszerű időtől kezdve. Az intézet helyiségeiben a Nemzeti Hadsereg katonái vannak elszállásolva" – olvashatjuk Kuzaila Péter igazgató 1920. április 14-i jelentésében.[460] A város négy

[456] A csak 1918-ban I. osztályával induló Kisvádai Szent Orsolya-Rendi Tanítónőképző létrejöttéről lásd: *Dráviczki S.* 2000. 9–10.

[457] *A szegedi katolikus tanító- és tanítónőképzőkben* – hatósági rendeletre – április 12-én be kellett zárniuk a tanévet, ezt bizonyítvány, ill. oklevélkiosztással tudták végrehajtani. (*A Miasszonyunkról* 1918–1926. 4.; MNL OL K 502-8-94337/VI. 2.) *A sárospataki állami képzőt* 1919. május 14-én szállták meg a már a hónap elejétől a várost megszállva tartó csehek, ezért a nyíregyházi képzőhöz hasonlóan, bizonyítványok nélkül bocsátották haza növendékeiket. Az elmaradt vizsgákat, bizonyítványokat – a VKM engedélyével – ősszel pótolták. (*Kovács D. szerk.* 1917–26. 4.; MNL OL K 502-1919-5-164561)

[458] *Dráviczki S.* 2000. 7–8.

[459] MNL OL K 502-1919-5-98594/VI. 2.

[460] MNL OL K 502-1920-5-36183.

pontján található épületekben elhelyezett intézetben – a gyakorlóiskolán kívül – *egy teljes tanéven át, 1920 szeptemberéig szüneteltetniük kellett a tanítást, s jelentős kárt is szenvedtek.*[461] Ezért a nyíregyházi tanulók egy része is menekültként lett elhelyezve más intézetekben. 5 tanuló például a pápai állami tanítóképzőbe került a KN jóváhagyásával.[462]

Azoknak sem volt könnyű dolga, akiknek épületét csak átmenetileg vették igénybe a megszállók, vagy a magyar katonai/csendőri hatóságok. Plasztikus képet rajzolt erről Veress István, *a debreceni református tanítóképző* igazgatója. A várost megszálló román katonaság lefoglalta az internátust és az intézet több helyiségét. „Kivonulásuk alkalmával szalmazsákokat, matracokat s más felszerelési tárgyakat vittek magukkal[463]… A háborút átszenvedett, katonaruhában járó képezdésekről az utcán lehúzták a ruhát. Szegény tanulók ládáit feltörték, ruhájukat, fehérneműjüket elvitték. Egy tanárunkat a Darabos utcán megtámadták, egy másodéves növendéket puskatussal kísért be egy oláh katona csupán azért, mert nemzetiszínű szalagot viselt. Az igazgató nehezen tudta kiszabadítani." A románok 1920. március 11-én vonultak ki Debrecenből, s a helyükre bevonuló Nemzeti Hadsereg egy részét ugyancsak a kollégiumban szállásolták el. „Ez újabb felfordulást idézett elő a helyiségek ügyében. *Intézetünk élete 1914-től, a háború kitörésétől kezdve nem volt egyéb, mint hurcolkodás: 6 év alatt 15 ízben költöztünk.* … A Nemzeti Hadsereg a bentlakó szobák nagy részét, továbbá valamennyi tantermünket lefoglalta".[464]

1916 augusztus 29-től kezdve hasonló kényszerű költözésekről számolt be a *nagykőrösi református tanítóképző* igazgatósága is. A karánsebesi katonai kórház, majd különböző fegyveres testületek foglalták le az intézetet, úgy hogy csak rövid időszakokra térhettek vissza saját épületükbe. A református gimnázium épületében, a református népiskolában, vagy a Szalay–Forgó-féle iskolában húzták meg magukat. 1919. április 29-én a Vörös Hadsereg csapatai szállták meg a várost, s foglalták le az intézetet, majd másnap a konviktust is, ezzel ellehetetlenítve az oktatást, kikényszerítve a diákok hazabocsátását. E katonák május végéig maradtak az épületben, melyben távozásukat követően – júniusban – vizsgáztattak a KN 28. és 31. sz. rendeletei alapján. Mindeközben a nagykőrösi direktórium is helyiségeket kért a nyári hónapokra a KN-től saját rendészeti osztálya számára.[465] Végül augusztus 4-én a románok vették birtokba a várost, s szeptember 30-ig az intézetet, úgy hogy a nagykőrösiek sem költöztek kevesebbet, mint debreceni kollégá-

[461] *Lukács B. szerk.* 1917-26. 3-4.
[462] MNL OL K 502-1919-5-87712/VI. b.
[463] A Debrecent a román megszállás alatt ért károkról ld.: *Bödök G.* 2016/1. 84–86.
[464] *Veress I. szerk.* 1919–1920. 4. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[465] MNL OL K 502-1919-7-151622.

ik.[466] A nagykőrösi képzőnek a bútorokban a Vörös Hadsereg katonái 1580, a román katonák 39160, a szertárakban és könyvtárakban a magyar katonák 610, a románok 19220 koronányi kárt okoztak. Az internátus és a konviktus felszerelésében összesen 35200 és 46158 koronányi kár keletkezett. Így *a képző teljes kára 141928 koronára rúgott.*[467]

A *sárospataki állami tanítóképző* beszállásolásokkal, lefoglalásokkal kapcsolatos megpróbáltatásai az 1918-1920 közötti időszakra koncentrálódtak. Hodossy Béla igazgató 1919. február 7-én jelentette a VKM-nek, hogy „Déri Gyula intézeti tanár, a helybeli szociáldemokrata párt elnöke az intézetben 3 helyiséget a párt céljaira lefoglalt. Lefoglalt továbbá az intézet szenéből is, az említett helyiségek fűtésére, s mindezt, mint mondá, a saját, illetőleg a párt felelősségére teszi".[468] Ez a lefoglalás csak rövid ideig, addig tartott, míg a párt székhelyét át nem tették a sárospataki várba. Nemsokára onnan is menekülniük kellett. Kovács Dezső igazgatóhelyettes beszámolója szerint ugyanis a csehek 1919. május 1-jén szállták meg Sárospatakot. Előbb „a tornatermünkben telepedtek meg, később az internátust kívánják. … [N]övendékeinket május 14-én, nagyhirtelen kénytelenek voltunk hazabocsátani. A csehek azután fosztogatni kezdenek. Feltörik a növendékek asztalait, szekrényeit, később a szertárakat s az igazgatói irodát is. Június 4-én vad futással elmenekülnek, helyüket a vörösök foglalják el. Később újra a csehek, majd ismét a vörösök használják intézetünket kaszárnyának. A vöröskatonák megsemmisítik az osztálykönyvtárakat s a gyakorlóiskolai könyvtárt, megdézsmálják az ifjúsági könyvtárt. A tanári könyvtárban nagyobb kár nem esik: ott székel a zászlóaljparancsnokság. A katedrán húst vágnak a katonák, s az intézet bútorzatát, felszerelését széthurcolják. Rombolás, pusztítás mindenütt. Amikor Horthy katonái elől menekülnek, még van idejük arra, hogy az igazgatói irodából az ingaórát magukkal vigyék. … A Vörös Hadsereg leveretése után a katonaság egy ideig még használja tornatermünket, azonban ott tartózkodása nem jelent veszélyt intézetünkre, iskolai munkánkat nem hátráltatja" – olvashatjuk az 1926-ban készült Értesítőben.[469]

Szerzője „nagyvonalúan megfeledkezett" arról a küzdelemről, melyet a katonaság eltávolítása érdekében jó fél éven át, a VKM segítségével folytattak, s arról is, hogy egy 1919 szeptember 16-i levelében maguk jelentették a miniszternek, hogy „a tanítóképző internátusát a karhatalmi század parancsnoksága laktanyának akarja lefoglalni". „Szomorúan tapasztalom, hogy iskolánk a fehér gárda részéről se részesül megbecsülésben. A napokban történt, hogy egy tiszt ágyat vitetett el az internátusból anélkül… bejelentette volna. Épp így foglaltatott le egy szoba

[466] *Váczy F. szerk.* 1916–1917. 9–10.; 1917-1918. 3.; *A Nagykőrösi* 1918–1919. 2–3.; *Seri A.* 1986–87. 23- 24.
[467] *A Nagykőrösi* 1918/19. 1919/20. 1920/21. 7–8.
[468] MNL OL K 502-1919-5-28586.
[469] *Kovács D. szerk.* 1917-26. 3–4. Lásd ehhez továbbá: *Ködöböcz J.* 1986. 195–196.

tiszti étkezőnek, a konyhán a tiszteknek főznek, a köztartásvezető szobájába polgári család költözött bejelentés nélkül".[470] Nem említette azt sem, hogy *Brunovszky Rezső h. igazgató 1919. december 2-án levelek sorában kérdezte Miskolc, Székesfehérvár, Szombathely és Vác vezetőit arról, hogy mivel „katonai okokból számolnunk kell azzal, hogy állami tanítóképzőnket más városban kell elhelyezni",* lehetséges-e a befogadásuk az adott városban?[471] A hosszú kérvényezés, levelezés eredményeként a VKM 1920. április 6-án közölte a HM átiratát melyben kilátásba helyezte, hogy „más alkalmas elszállásolási helyiségek feltalálása esetén… a kiürítés haladéktalanul meg fog történni". Hodossy Béla igazgató két hónap múltán jelenthette: „a vezetésem alatt álló tanítóképző intézetet a katonaság teljesen kiürítette, éspedig utoljára a tornacsarnokot".[472]

Rövidebb-hosszabb időre más intézeteket is lefoglaltak a megszálló-, ill. a magyar fegyveres testületek/hatóságok. Becker Vendel *a szegedi királyi katolikus tanítóképző* igazgatója is beszámolt arról, hogy „az intézet épületét a beszállásolt idegen katonaság beszennyezte, felszerelését pedig megrongálta".[473]

A *Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző Intézet* 1919-ben kétszer is ki volt téve a katonai beszállásolás következményeinek. Előbb „a városban február 18-án kitört zavargások elnyomására másnap a fővárosból érkezett tengerészkülönítményt" szállásolták be a képző helyiségeibe.[474] Katona János igazgató aznap táviratban, másnap hosszas felterjesztésben kérte a VKM segítségét, utasítását, közölve, hogy a Tengerészeti Nemzetőrség 69/1919. sz. alakulata elfoglalta az egész intézetet, néhány helyiség kivételével, melybe az iskolai bútorokat raktározták el. „A hálótermekkel igénybe vették az internátus összes ágyfelszerelését, az internátusi nagykonyhát és annak főzőedényeit. A különítmény jelenlegi létszáma 264 ember. A különítmény parancsnoka az első napon úgy nyilatkozott, hogy két-három napig fognak az intézetben tartózkodni, tegnap már azt közölték velem, hogy az intézetet két- esetleg három hónapra fogják igénybe venni. Az intézetben a tanítás karácsonyi szünidő óta fűtőanyag hiánya következtében szünetelt. … A jelenlegi helyzetben a tanítás megkezdése lehetetlen, s így növendékeinket kénytelen voltam arról értesíteni, hogy további intézkedésig maradjanak otthon. A városra és környékére a különítmény parancsnoka kihirdette az ostromállapotot. A város ügyeit jelenleg a helybeli Munkástanács intézi,… kormánybiztos vezetésével. A vezetőkörök jóindulatával a különítmény máshol is elhelyezhető lenne. …

[470] MNL OL K 502-5-183262. lásd továbbá: MNL OL K 502-1920-5-33241., K 502-1921=230=; MNL BAZML SL ZL VIII. 65. 16. d. 667/1919.

[471] MNL BAZML SL ZL VIII. 65. 16. d. 1919. december 2. 888-894/1919. Lásd ehhez *Ködöböcz J.* 1986. 195.

[472] MNL OL K 502-1920-5-33241. VIII. b.; Lásd ehhez továbbá: MNL BAZML SL ZL VIII: 65. 16. d.424/1919. 449/1919. 511/1919.

[473] *Becker V. szerk.* 1928. 4.

[474] MNL OL K 502-1922-5=61= A kiskunfélegyházi állami tanítóképző négytagú igazolóbizottságának 1919. szeptember 14-i jegyzőkönyvében.

Az intézet szünetelése annál sajnálatosabb, mivel a megszállt területeken lévő tanítóképzőkből is sok növendék helyeztetett át intézetünkhöz, és ezeket a mi növendékeinkkel együtt, azon szomorú kilátás fenyegeti, hogy a folyó iskolai évet nem fejezhetik be. … [H]ogyha a különítmény ki is ürítené az intézet helyiségeit, azután még legalább két hétre lesz szükség, hogy a helyiségeket kitakaríthassuk… Mert bár a különítmény parancsnokában megvan a jóakarat, arra, hogy a helyiségek és a felszerelés épségben maradjon, mégis e helyiségek tisztasága, sokat szenved, és károsodás is történik. Így pl. [fűtőanyag hiányában]… a hálószobában a katonák elégettek ágydeszkákat, sőt néhány szék is áldozatul esett. Már eddig több ablak- és képüveg eltörött, némi kár esett a konyhaedényekben is" –jelentette az igazgató az első nap károsodásait, jelezve, hogy a folyosókon a növendékek ruhaszekrényei is veszélyben vannak.[475] A VKM már február 24-én írt a HM-nek – az intézetben tanuló 150 diák[476] tanulmányi érdekeire, az intézet vagyonbiztonságára tekintettel – kérte az intézet azonnali kiürítését, jelezve, hogy a városban más elhelyezési lehetőség is akad.[477] Jelenlegi forrásaink alapján nem világos, hogy mikor sikerült képző épületét újra a tanulók rendelkezésére bocsátani. Annyi tudható, hogy a tanítás, vizsgáztatás idővel folytatódott. Ám továbbra sem zavartalanul.

A kiskunfélegyházi képző 1919. április 30-án táviratban jelentette a KN-nek, hogy újra fegyveresek szállták meg az intézetet. „A megszálló csapat a makói vörös terrorszázad volt, akikkel szemben a helybeli direktórium és városparancsnokság teljesen tehetetlenül állt. Nemcsak a városban fosztogattak, hanem az intézet berendezése, sőt távollévő növendékeink intézetben őrzött és elzárt holmija is részben áldozatul esett fosztogatásuknak. Sokat szenvedett a köztartás főző és étkező felszerelése is. Ma, május 6-án felszabadultunk a katonai megszállás alól, és pozitív ígéretet kaptunk a helybeli direktórium vezetőjétől, hogy a közeljövőben újabb beszállásolástól mentesítenek bennünket" – jelentette az intézet igazgatóhelyettese.[478]

A *győri állami tanítónőképző* épületét 1918. december 31-től 1919 szeptemberéig az állomáshelyéről távozni kényszerült pozsonyi magyar csendőrparancsnokság foglalta le, így a tanítás csak a hónap végén kezdődhetett meg 5 (Csáktornyáról, Máramarosszigetről, Modorból, Losoncból és Dévaról) menekült tanár bevonásával.[479] *A győri katolikus tanítóképző* épületét 1919 júniusában magának igényelte „a kommüntől" a női felsőkereskedelmi iskola, melynek igazgatója – állítása szerint – erre ígéretet is kapott. Ez okkal – joggal aggodalommal töltötte el a

[475] MNL OL K 502-1919-5-41078. 71/919. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[476] Fekete János adatai szerint, az 1918/1919. tanévben a kiskunfélegyházi képzőnek 107 saját tanulója volt. (*Fekete J.* 1990. 75.)
[477] MNL OL K 502-1919-5-41078.
[478] MNL OL K 502-1919-5-90510. 193/1919.
[479] *Berényi I. szerk.* 1918-26. 3–5.

katolikus képző tanári testületét.[480] A csendőrség *a jászberényi állami tanítóképző* helyiségeit is lefoglalta, így 1919 őszén a tanítást az előírt szeptember 1-je helyett, csak október elsején kezdhették meg.[481]

Különös helyzet alakult ki a *pápai állami tanítóképzőben*. Az intézet elkerülte a beszállásolást, így az 1926. évi értesítőben arról olvashatunk, hogy az intézet kárt nem szenvedett.[482] Mindazonáltal Kötse István igazgató 1921. április 5-én az intézet egykori tanárának, s új igazgatójának – a Kolozsvárról menekült – Sarudy Ottónak[483] való átadás-átvételkor azzal indokolta a katonaságtól kapott 7 szalmazsák, 92 lepedő, 24 takaró, 30 vánkos hiányát, hogy „azok eltűnése a kommün alatt történt, amikor az intézetnek 110 növedéke lépett be a Vörös Hadseregbe. Ezekből 50-60 az intézetben lakott, szabadon jártak keltek az épületben, s elvihettek magukkal bármit, mert a katonai felszerelésekkel, mint sajátjukkal rendelkeztek, s az igazgató akaratát velük szemben nem érvényesíthette".[484] Kötse István állítása szerint tehát az intézetet saját katonának állt diákjai károsították meg.

2. 2. A budai állami tanítóképző és az Országos Izraelita Tanítóképző internátusának megpróbáltatásai 1919–1920-ban

Az Eötvös József által „mintaképezdeként" elképzelt, s Gyertyánffy István tevékenysége nyomán a korszakban kétségtelenül a magyarországi tanítóképzők „zászlóshajójának" tekinthető, éppen *50 éves, immár 1000 tanítói oklevelet kibocsátott budai I. kerületi állami tanítóképző*[485] a beszállásolás szempontjából szerencsés volt az 1914–1918 közötti háborús tanévekben. 1911-ben felépült, korszerű épületében taníthatott, melyben az internátusnak és a gyakorlóiskolának is helyet biztosítottak. 1916/1917-ben épületét meg kellett osztania a menekülésre kényszerült dévai állami tanítóképzővel, más években a polgári iskolai tanítóképzővel, ill. annak gyakorlóiskolájával, így, ha szűkösebben is, birtokán belül maradt.[486] Quint József igazgató az 1917/1918. tanévről szóló Értesítőben arról szá-

[480] Jakab Ferenc igazgató „Jegyzései", XJM Schleich Lajos hagyatékában.; *Schleich L.* 1962. 206., 1969. 230.

[481] MNL SZML VIII. 52. 1. k. az 1919. október 10-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.

[482] *Szarka L. szerk.* 1917–26. 3–5.

[483] Az 1922-ben tankerületi főigazgatóvá, majd 8 évre a tanítóképzők főigazgatójává, végül újra tankerületi főigazgatóvá lett Sarudy Ottó mellett 10 (Modorból, Stubnyafürdőből, Pozsonyból, Iglóból, Dévaról, Bajáról, Zilahról, Losoncról) menekült tanár dolgozott rövidebb-hosszabb ideig a pápai állami tanítóképzőben. (*Szarka L. szerk.* 1917–26. 3–5.)

[484] MNL OL K 502-1921-5-78983.

[485] Lásd erről: BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. július 7-i jegyzőkönyvben. és *Magyarfalvi L.* 1968.

[486] *Quint J. szerk.* 1916/17. 6–7., 1917/18. 19–20., 1918–26. 14–15.

molhatott be, hogy „az intézet épülete és berendezése még jókarban van. A 2600 négyzetéteres kert és az udvar rendezett, gondozott és kizárólag a növendékek nevelési és tanítási céljait szolgálja. A kert, a tanulmányi szempont szemmel tartásával, főleg főzeléknövények termesztésére szolgált. A kert művelésében és a 17 családból álló méhes gondozásában alkalma nyílt az ifjúságnak a többtermelést a gyakorlatban szolgálni."[487]

1919. július 10-én drámaian változott a helyzet: „megszállták a *Lenin-fiúk* az intézetet. A kapuban aknavetők riasztották a járókelőket. Az udvaron 15 ágyú, a tornaterem és a fizika lapos tetején gépfegyver volt felállítva. Éjjel-nappal jártak a páncél- és teherautók. Telehordták a pincét fegyverrel és lőszerrel. Az igazgató már csak igazolvánnyal hagyhatta el a lakását. Az épületet teljesen elfoglalták *Cserny [József]* marcona emberei, akik rettegésben tartották az egész fővárost. Legrettenetesebb napjaink július 19–22 közt voltak, mikor a terroristák már érezték a proletárdiktatúra összeroppanását. *Ekkor, július 22-ére virradó éjjel ölték meg az intézet pincéjében Fery Oszkár csendőr altábornagyot, Borhy Sándor és Menkina János csendőr alezredeseket."*[488]

Fosztogatásaikról már 1919. július 12-én és 19-én tájékoztatta Quint József „vezető tanító" a KN-t, majd – immár a Tanácsköztársaság bukása után, „igazgatóként" – augusztus 5-én a KM-et is.[489] „[A] Cserny csoport… alig három heti itt tartózkodása alatt óriási károkat okozott. Első nap mindjárt elhordtak az intézetből 34 asztalt, 2 padot és 253 széket. Itt tartózkodásuk alatt leszerelték 23 ablakról a vászonredőnyöket, kitörtek 16 ablakot, levágták a tornateremben lévő svéd ugróasztalról a marhabőrt, tönkretették a zongorákat, szétszedték a harmóniumokat, ellopták a kert összes terményeit és összetörték a fákat, megrongálták az intézet falait és padlóját, különösen pedig az ajtókat. A csoport feloszlatása alkalmával feltörtek az internátusban 35 szekrényt, s elvitték (a közlekedési nehézségek miatt itt maradt) diákruhát és ágyneműt, s a megszállt területen lakó tanulók teljes felszerelését"- írta az igazgató úr, aligha sejtve, hogy ezzel korántsem jutott a „keserű pohár" végére.

Egy 1919. július 24-i forrásunk arra utal, hogy Csernyék elhagyták, más vörösőregységek ellenben birtokba vették az intézetet. „Közoktatásügyi Népbiztosságnak, Budapest. A Budapest-vidéki II. sz. vörösőr-kerületi parancsnokság állományába tartozó vörösőr elvtársak egy része a Mozdony utcában levő tanítóképző intézet helyiségeibe beszállásoltatván, ott bizonyos – csekélyebb – mennyiségű por- és kockacukor, hadikávé- és főzőlisztkészletet fedezett fel, amely minden valószínűség szerint az intézet étkezdéjének tulajdonát képezte. Nem akarván a már

[487] *Quint J. szerk.* 1917/178. 19-20. A méhészetre és a „többtermelésre" utalás az akkori oktatatás- és gazdaságpolitika elvárásainak való megfelelést demonstrálta.

[488] MNL OL K 502-1919-5-164174. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd erről bővebben: *Donáth P.* 2012. 148–238.

[489] MNL OL K 502-1919-5-164174., 164335. és 164489.

úgyszólván feledésbe merült és gazdátlanul heverő készletet, bármily jelentéktelen mennyiségű is az, illetéktelen módon birtokba venni, amidőn annak felfedezéséről jelentést teszek, egyben tisztelettel kérem, hogy azt a ker. parancsnokság jóléti osztálya részére készpénzfizetés ellenében átengedni, ill. kiutalni szíveskedjék.[490] ... Tekintettel az ellátandók nagy számára, a beszerzéssel járó óriási nehézségekre, továbbá azon körülményre, hogy… a beszerezhető legkisebb mennyiségű élelmiszerre is égető szükségünk van, vörösőr elvtársaim érdekében kötelességemnek tartottam a fenti kérelem előterjesztését" – írta Bauitz [Banitz?] Ferenc kerületi parancsnokhelyettes.[491]

Kérését a Közoktatásügyi Népbiztosság I. főcsoportjától másnap továbbították a tanítóképzőkkel foglalkozó VI/2. ügyosztálynak, felszólítván őket, hogy sürgősen informálódjanak az intézet „vezetőjétől" ezen élelmiszerekről. Ők – Farkas Sándor osztályvezető és Keszler Károly előadó aláírásával – augusztus 1-jén válaszoltak: „A keb. I. főcsoportnak tisztelettel bemutatom az I. ker. áll. tanítóképző intézet vezetőjének az élelmiszerkészletek átengedésére vonatkozó jelentését. A vezető az intézet év végi számadásában pontos kimutatást terjesztett fel ezekről az anyagokról, amelyekre ősszel, az internátus megnyitásakor feltétlenül szükség lesz. A számadásokból kitűnt, hogy az előző évben is csak a tartalékok felhasználása biztosította a köztartás működését" – írták, elutasítva a vörösőr-parancsnokságnak az élelmiszerek átadására vonatkozó kérését.[492] Válaszuk aligha juthatott már el a kérvényezőhöz, hiszen a központi munkástanácsban még aznap határozat született arról, hogy a Forradalmi Kormányzótanács átadja a hatalmat a Peidl Gyula vezette ún. szakszervezeti kormánynak, s ez már augusztus 3–4-én a vörösőrség de facto megszüntetéséhez s a korábbi karhatalmi szervek, államrendőrség, csendőrség visszaállításához vezetett.[493]

E rövid életű kormány napjaiban, augusztus 5-én fordult Quint József a közoktatásügyi miniszterhez, melyben – a fentiekben idézett módon – vázolta a Csernykülönítmény ott-tartózkodásának súlyos következményeit, hozzátéve: „Az intézet tatarozására, a felszerelés javítására, a legszükségesebbek pótlására, különösen

[490] Quint József 1919. augusztus 5-i levele bizonyossá teszi, hogy – ha megtalálták volna ezen élelmiszereket – a Lenin-fiúk aligha kérvényezték volna e készletek felhasználását: minden „teketória" nélkül kisajátították volna azokat. Így e felterjesztés a helyüket elfoglaló – ugyancsak a II. vörösőr-kerületi parancsnokság alá tartozó – ám más mentalitású, legalább a forradalmi előírásokat respektáló vörösőröktől származhatott.

[491] MNL OL K 502-1919-5-164367. – Az aláíró nevét nem sikerült minden kétséget kizáróan kibetűzni.

[492] MNL OL K 502-1919-5-164.367. Augusztus 1-jei feljegyzésében Quint József hangsúlyozta: „Ezeket az élelmiszereket semmi körülmények között sem adhatom át, mert feltétlenül szükségesek az internátus megkezdéséhez. A katonaság hatalmi tényezőként, privilégiumaival sokkal könnyebben szerzi be szükségleteit, mint az intézet köztartásvezetője és igazgatója". (RL C/39. 24/a.

[493] Az augusztus 3-i és 4-i minisztertanácsi ülésen tárgyaltak a rendőrség és a csendőrség újjászervezéséről, a Vörös Őrség ezekbe olvasztásáról. (*Kirschner B.* 1968. 147–148.)

pedig a tanulók holmijának lehetőleg természetben való megtérítésére kérnék intézkedést, hogy az ősszel az intézetben zavartalanul megkezdhessük a tanítást."[494]

E levél nyomán – az időközben a forradalmak előtti szervezetéhez és nevéhez visszatért *VKM*[495] *1919. augusztus 30-án kéréssel fordult a HM-hez*: „A budapesti I. ker. tanítóképző intézetet a kommunizmus alatt a 'Cserni' csoport szállta meg, s ott-tartózkodása alatt az intézet teljes felszerelését tönkretette. Elhordták a bútorokat, ellopták a növendékek ágyneműjét és ruházatát. Ezek a hiányok a tanítás megkezdése elé roppant nehézségeket gördítenek, mert a tanulóknak a tanulás feltételeit lehetetlenné teszik. Azonkívül, tekintetbe véve azt a sajnálatos körülményt, hogy a tanítóképző intézeteknek nagyobb része megszállt területekre esik, elsőrangú fontosságú érdek, hogy a tanítás folyamata ismét felvétessék. Fölkérem tehát 'Címet', hogy a rendelkezésére álló katonai készletekből 100 ágyat a megfelelő felszereléssel (ágynemű, párna, derékalj, huzat stb.) arra az időre, amíg a hiányzó tárgyak beszerzése iránti intézkedések megtehetők lesznek, kiutalványozni méltóztassék." Egyidejűleg egy másik levélben értesítették erről Quint Józsefet. Felszólították őt, hogy az egyéb eltűnt felszerelések, ruhák stb. visszaszerzése érdekében a rendőrségen tegyen feljelentést, s a nyomozás eredményéről tájékoztassa a minisztériumot.[496] *A HM közel egy hónap elteltével, szeptember 27-én válaszolt* a VKM átiratára: „van szerencsém értesíteni, hogy a katonai készleteket a román katonai parancsnokság lefoglalta és így a kért teljesen felszerelt 100 db ágy ki nem utalható".[497]

Nehéz körülmények között készültek tehát a budai képző tanárai az 1919/1920. tanévre: *az időközben a vörösőröket váltó határrendőrök által birtokba vett épületben mindössze 4 tanterem és a zeneterem állt rendelkezésükre*,[498] úgyhogy az internátust ideiglenesen 50 tanulóval az Alkotás utcai – mindössze 30 kisgyermek számára kialakított – Tanítói Árvaházban helyezték el.[499] E nyomorúságos körülmények – a VKM-ben berendelt munkatársként is dolgozó – Quint Józsefet arra késztették, hogy fáradhatatlanul kérje a minisztertől a Mozdony utcai épület kiürítését: „Alulírott mély tisztelettel fordulok Nagyméltóságodhoz, *kegyeskedjék a Hadügy- és Belügyminiszter Uraknál közbenjárni, hogy a vezetésem alatt álló budapesti állami tanítóképző épülete a katonai megszállás alól felszabadíttassék, s hogy a tanítványaimnak otthona legyen, melyben tanulmányaikat folytathassák.*

---

[494] MNL OL K 502-1919-5-164.489. Az 545/1919. sz. levélben. (Kiemelések tőlem. – D. P.)
[495] *T. Kiss T.* 1993. 84–88.
[496] MNL OL K 502-1919-5-164.489/B. XIII. sz. (E leveleknek csak piszkozata található a levéltárban.)
[497] MNL OL K 502-1919-5-164.489. A 345.782/52.1919. sz. levélben
[498] BFL VIII. 132. a. 22. Az 1919. augusztus 29-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.
[499] MNL OL K 502-1919-5-182.086. A 621/1919. és 639/1919. sz. levelekben, valamint: *Quint J. szerk.* 1918–26. 15.

Kérésem támogatására megemlítem a következőket:

1. *Az ország 24 állami tanítóképző intézete közül jelenleg csak hat működik, s a hat közül csak háromnak van internátusa. Szegény,* sorsüldözött, *a megszállt területekről menekülő hontalan tanítványainknak nincs hol folytatniuk tanulmányaikat*.

2. Ezzel szemben a közeljövőben felszabaduló kaszárnyákban bőséges alkalmuk lesz a Hadügy- és Belügyminiszter Uraknak elhelyezni az intézetünkbe telepített határrendőrséget, mely magától sohasem fog az intézetből elkívánkozni, ahol, úgy látszik, jól érzi magát.

3. A budai tanítóképző intézetben október 1-jén tanfolyam is kezdődik, melyen a tanácsköztársasági időben képesített tanítók érvényesíthetik okleveleiket. Október 1-jétől tehát újabb tantermek kellenek majd, pedig csak annyi termet kaptam a határrendőrségtől, amennyi a menekültekkel igen megszaporodott növendéklétszám elhelyezésére is csak szűkösen elegendő, internátusi helyiséget pedig egyáltalán nem kaptam.

4. A katonaságnak és az ifjúságnak közös épületben való elhelyezése nevelői szempontból éppenséggel nem kívánatos, de nem is lehetséges, hogy az iskolák hosszabb időre katonai vagy rendőrségi célokat szolgáljanak, mert mégiscsak legfontosabb az ifjúság nevelésére alkalmas tanítóság képzése, enélkül hiábavaló a rendőr és a katona. A rendőrségnek kell legjobban belátnia, hogy kultúrára szükség van.

5. A határrendőrség, úgy látom, télire rendezkedik be az intézetben, ezért a magyar kultúra megvédése szempontjából úgy érzem, kötelességem újból és a leghatározottabban kérni Nagyméltóságodat, kegyeskedjék odahatni, hogy az intézet egy hónapon belül felszabaduljon" – kérte az igazgató úr 1919. szeptember 17-én.[500]

Az igazgatóval egyetértésben a kiürítést sürgető *VKM* előbb a HM-mel vette fel a kapcsolatot, ahonnan szeptember 27-én 16.387/eln. sz. alatt kaptak választ, melyet október 11-én mellékeltek az immár a BM-hez küldött átirathoz:[501] „van szerencsém újból is arra kérni Címedet, hogy a határrendőrség által megszállva tartott Budapest I. ker. Mozdony u. 40. sz. házban lévő állami tanítóképző intézet épületének kiürítését elrendelni méltóztassék".[502]

A BM 1919. október 26-i válaszában közölte: „a Mozdony utca 40. szám alatt lévő állami tanítóképző intézet kiürítését ez idő szerint nem áll módomban elrendelni – miután az abban elhelyezett karhatalmi alakulatok együtttartása a mai súlyos közbiztonsági állapotra tekintettel, minden mást megelőző fontos államérde-

[500] MNL OL K 502-1919-5-182.086. A 633/1919. sz. levélben. (Kiemelés tőlem. – D. P.)

[501] Arról tudósíthatott, hogy a határrendőrség nem tartozik hozzájuk. (A továbbküldés miatt ez a levél hiányzik a VKM levéltári anyagából.)

[502] MNL OL K 502-1919-5-182.086. A 184149/1919. B. XIII. sz. átiratban.

ket képez. Amint a karhatalom részére megfelelő más helyiséget biztosítani sikerül, a karhatalom elhelyezése iránt intézkedni fogok."[503]

Quint József 1919. december 27-i kétségbeesett felterjesztéséből kiderül, hogy erre további két hónap elteltével sem került sor: „[A] vezetésem alatt álló budapesti állami tanítóképző intézet, melyet *f. évi július havában a terroristák és a Vörös Hadsereg, augusztus havától a mai napig a határrendőrség tartott megszállva – siralmas állapotban van, s alapos tatarozásra, javításra és kiegészítésre szorul.* Minthogy az intézet rendbehozatala rengeteg pénzbe fog kerülni, mély tisztelettel kérem egy vegyes bizottság kiküldését, mely megállapítja a károkat. *A terroristákkal és a vöröskatonákkal szemben tehetetlen voltam, a határrendőrséggel az első naptól kezdve, mint a kincstár felelős tényezőjével próbáltam érintkezni.* Előbb szóval kértem a parancsnokságot, hogy kímélje az intézetet, majd mikor láttam, hogy ez nem használ, a mellékelt átiratokat váltottam a parancsnoksággal,[504] de csakhamar meggyőződtem arról, hogy ez sem használ. Abbahagytam, s kezdtem lépéseket tenni az iránt, hogy a határrendőrség kitelepíttessék az intézetből. Ezt felsőbb fórumon meg is ígérték nekem, de gyakorlatilag mind ez ideig még végre nem hajtatott. *Kétségbe kell esnünk a jövőnk felett, ha a kincstár felelős tényezői úgy gazdálkodnak, amint ezt augusztus óta kellett látnom.* Piszok és rombolás mindenütt; mint Konstantinápoly szemétdombjain, kóbor kutyák jelentek meg az intézet udvarán. Mély alázattal *kérem a kultúra megmentését."*[505]

Az igazgató úr drámai felszólítása ezúttal heteken belül meghallgatásra talált. 1920. január 16-án Quint József már a határrendőrség kivonulása utáni állapotról adott számot, a fűtés biztosításához kérve a VKM segítségét: *„a határrendőrség ugyan kivonult a budapesti I. ker. áll. tanítóképző intézet épületéből,* de a tanítást április előtt aligha kezdhetjük meg. Az intézet homlokzata északnak mutat s az uralkodó szélnek van kitéve, mint magában álló épület kétszeresen van kitéve az időjárásnak, a Körting-féle központi fűtőszerkezet használatához pedig előreláthatólag nem kapunk elegendő fűtőanyagot. Egy mód volna, amelyikkel a tanítást még márciusban, esetleg előbb is meg lehetne kezdeni, ha ti. a szükséges hat tantermet, az igazgatói irodát és a tanári szobát kályhákkal lehetne felszerelni. Nyolc kályha fűtéséhez elegendő szenet talán be lehetne szerezni valami módon. A növendékeknek a tanterem volna egyszersmind a nappali szobájuk, csupán a hálók maradnának fűtetlenek."[506]

S valóban: az intézet a következő hónapokban – ha nehéz körülmények között is – újra birtokba vehette a Mozdony utcai épület egészét. Az 1920. március 30-i tanári értekezlet jegyzőkönyve szerint Quint József örömmel konstatálta, hogy „*ismét elfoglalhattuk intézetünket,* melytől eddig a katonai megszállás s a szénhi-

[503] MNL OL K 502-1919-5-182.086. A BM 1243/1919. res. sz. átiratában.
[504] Ezen átiratokat nem sikerült fellelni a levéltári anyagban.
[505] MNL OL K 502-1920-5-36.986. A 900/1919. sz. levélben. (Kiemelések tőlem. – D. P.)
[506] MNL OL K 502-1920-5-36.986. (Kiemelés tőlem. – D. P.)

ány távol tartott. Az internátus is beköltözhetett és szinte szemmel látható a fiatalság ezen való öröme, az eddig ideiglenes, szűk elhelyezés után. *Ez az új helyfoglalás adjon mindnyájunknak még több erőt és akaratot munkánkhoz,* mikor ismét otthonunkba jöhettünk, különösen jó példaadással hassunk ma, amikor léptennyomon elkedvetlenítő, lehangoló momentumokba ütközünk még a mindennapi élet változásaiban is."[507]

***

A budapesti II. és VIII. kerületi állami tanítónőképzők, ismereteink szerint nem szenvedtek komolyabb károkat a forradalmak alatt. Az Országos Izraelita Tanítóképző Intézetet eszmei kár érte annyiban, hogy az államosítás és a Tanácsköztársaság által hirdetett ideológia nyomán – akárcsak a vele egy épületben lévő rabbiképző intézetben – elriasztotta, a lehetséges jelentkezők jórészét, ami, a megszállt területekről visszavárt hallgatók késésével, elmaradásával együtt a következő, 1919/1920. tanévben éreztette hatását.[508]

Anyagi kár az intézet internátusát érte egyrészt keresztény tanulók és vöröskatonák kényszerű betelepítésével, másrészt a gondnoknőnek a budapesti munkástanács által történt eltávolításával, s ezzel a kóser menza megszűnésével, s azzal, hogy ezt követően a Molnár utcai diákmenzára vitték az internátus 20 q szenét, és 8 q fáját. Az államosítással megszűnt az addig az internátust segítő zsidó jótékony támogatás is, ami további nehézségeket okozott.[509]

2. 3. Jelentős létszámváltozások, ellátási, elhelyezési nehézségek és az egészségügyi helyzet alakulása 1918–1920-ban

Ahogy az eddigiekből is kitűnhetett, a háború sokkal direktebb és nagyobb hatással volt a fiúk tanítóképzőire, mint a lányokéra. A háború első évétől kezdve jelentős volt a besorozott és katonának behívott képzősök aránya. A korhatár miatt ez persze leginkább a III–IV. osztályosokat érintette. A *székelykeresztúri állami tanítóképzőből* például 1914–1918 között a tanulók 35,3%-át behívták, 1915/1916-ban és 1916/1917.ben már az I-II. évesek 25%-át is.[510] 1916–1917-ben a *nagykőrösi református tanítóképzőnek* 33 növendéke katonáskodott már, így ösz-

[507] BFL VIII. 132. a. 22. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[508] MNL OL K-46-605. f. II. 15. TAGYOB. 5283/1919. eln. 1919. október 3.
[509] MNL OL K-46-605. f. II. 15. TAGYOB. 5283/1919. eln. 1919. október 3. és K-502-1919-7-181571. Az igazgatótanács 1919. szeptember 2-i jegyzőkönyvében.
[510] *Szabó. K. A.* 2000. 46–47.

szesen 43 növendékük maradt.[511] A katonai behívások révén más tanítóképzők is alacsony létszámmal üzemeltek: az *egri érseki tanítóképzőnek* pl. 1915-ben és 1916-ban 51, 1917-ben 47 majd 1918-ban 44 növendéke volt. Mindazonáltal – ismereteink szerint, emiatt – fel sem merült a képző bezárásának gondolata.[512] A Vörös Hadseregbe való bevonulások következtében – az épületgondokkal birkózó – *jászberényi állami* tanítóképző létszáma is 53-ra, s a szerb megszállás miatt délvidéki tanulói egy részét elvesztő *kalocsai érseki tanítóképzőé* 25-re csökkent.[513]

Az alkalmasnak talált besorozottak a behívás előtt általában 2-4-6 hetes tanfolyamokon vettek részt a képzőkben, s az éppen aktuális, gyakran változó HM/VKM/KM/KN szabályozásnak megfelelően könnyített vizsgát tettek, s kaptak bizonyítványt vagy „hadioklevelet" – nem egyszer vizsga nélkül is. Így a tanítóképzősök egyre nagyobb hányada jutott – a tanítóképzőt nappali tagozaton végzett és rendesen vizsgázókkal összevetve – rendkívül kétesértékű „hadioklevélhez". Székelykeresztúron ezek aránya elérte a 79,7%-ot.[514] 1917/1918-ban a *budai állami tanítóképzőben* kiadott 31 oklevélből mindössze 8-at adtak ki a békebeli törvényi szabályozásnak megfelelően, 174 tanítási nap után, a Normál Tanmenetben előírt tanítási idő 83%-a alapján. A többi „hadioklevél" volt.[515] A behívások miatt előfordult, hogy a III-IV. osztályok létszáma az eredeti töredékére esett, sőt az is, hogy nem tartották érdemesnek elindítani azokat. Így történt például 1917/1918-ban a tanítóképzőből tanítónőképzővé átszervezett *szarvasi evangélikus intézetben,* ahol az alacsony létszámra hivatkozva el sem indították ezen osztályokat, s a behívástól mentesült néhány fiút más intézetekbe irányították.[516] Más iskolákhoz hasonlóan a *csurgói állami tanítóképzőben* pl. 1917-1918-ban évente négy katonai tanfolyamot szerveztek.[517] E feladat – igaz külön díjazásért – rendkívül megterhelő volt a tantestületek számára, s az évek előre haladtával ezek színvonala fokozatosan csökkent.

Színvonal csökkenés irányába hatott az is, hogy a katonai behívások és áthelyezések révén megürült tanári állásokat az otthon maradottaknak kellett helyettesíteni. *A sárospataki állami tanítóképző* tantestülete 1919. február 21-i értekezletén elkeseredetten konstatálták: „az így ellátatlanul maradt órákat, *tekintet nélkül a képesítésre* a meglevő tanárok közt osztották fel, ami a tanárok túlzott megterhelését idézte fel: 26–30 órákkal dolgoznak. Nem mellőzheti a tanári kar annak hangsúlyozását, hogy milyen pedagógiai hátrány származik abból, hogy az ötéves háború alatt folyamatosan 26–30 óraszámokkal dolgozó tanárok kimerültek. Sú-

[511] *Váczy F. szerk.* 1916-1917. 10. és 23.
[512] *Benkóczy E.* 1928. 116-131. és 229. vö.: *Csanády L. szerk.* 1919-21.
[513] MNL OL K 502-1919-5-88411/VI. 2.; *Moczár M. szerk.* 1918-30. 21.; KÉL I. 3. d. 295/1919.
[514] *Szabó. K. A.* 2000. 46–47.
[515] *Quint J. szerk.* 1917–1918. 37–38.
[516] *Nikelszky Z. szerk.* 1917–1918. 4–6. és 13.
[517] *Koltai I.* 1939. 94–96.

lyosbítja a tanári kar helyzetét, hogy a német nyelv, a gazdaságtan és mennyiségtan tanítására nincsen szaktanár, s így e tárgyak ellátása rendkívül nagy megterhelést ró a tanárokra. Az új rendszerrel járó felszabadulás és tudományszomj elkerülhetetlenül szükségessé tenné, hogy a tanári kar a felnőttek oktatását is megszervezze, amire minden hajlandósága és lelkesedése mellett mindaddig fizikailag képtele, amíg ily nagy óraszámban képtelen tanítani" – írták.[518]

1918 telétől, a fegyverletételt követően, a katonák fokozatos leszerelésével, s az intézetekbe való visszatérésével jelentősen változott, „fokozódott" a helyzet. A férfiképzők tanulói létszáma jelentősen növekedett, a trianoni országterületen ezt a folyamatot erősítette a megszállt területekről menekült tanulók befogadása is. A *pápai állami tanítóképzőben* például a diáklétszám a leszerelt katonanövendékek és a Modorból, Csáktornyáról, Léváról menekült diákok csatlakozásával az 1917/1918. évi 111 főről, annak közel duplájára 200-ra, ill. 214-re növekedett az 1918/1919. és 1919/1920. tanévekben.[519]

A tantestületek munkáját nehezítette, hogy nemcsak az 1918/1919 fordulóján leszerelt, hanem az áprilistól a Vörös Hadseregbe jelentkezők számára is tanfolyamokat szerveztek a KN vezetői. A *budai állami tanítóképzőben* az 1918/1919. tanévben *a diáklétszám a szokásos kb. háromszorosára növekedett. 166-an a szokásos nappali, 283-an tanfolyami/magán úton végezték tanulmányaikat. A szokásos sokszorosát, 219-220*[520] *oklevelet adtak ki, melyek közül 156-nak az 1919. március 20. és augusztus között kiállított oklevelét utóbb a VKM a 164542/1919. sz. rendelettel érvénytelenítette*. „A jelöltek egy része a 179202/1919. sz. rendelettel szervezett egyéves póttanfolyamon szerzett érvényes oklevelet, mások az intézetben, vagy abban az iskolában, ahol előző tanulmányaikat végezték, érvényesítő, majd képesítő vizsgát tettek. Kis részük a mai napig [1926-ig – D. P.] sem szerzett érvényes oklevelet. Érdekes és erre az időre jellemző, hogy az 1918/1919. évi oklevelek milyen körülmények között adattak ki:

– 1918 decemberében a 200652/1918. sz. rendelettel szervezett hathetes tanfolyam végén: 28,

– 1919 februárjában javítóvizsgán: 2,

– 1919. március első felében a 228879/1918. sz. rendelettel szervezett kéthetes tanfolyam végén: 32,

– 1919. április második felében a 8/1919. népbiztossági rendelet alapján, vizsgálat nélkül: 18,

– 1919 júniusában a 31/1919. népbiztossági rendelet alapján redukált vizsgálattal: 5,

---

[518] MNL OL K 502-1918-5-46870. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[519] *Szarka L. szerk.* 1917–26. 3–5.

[520] Az évkönyvben 220, az 1919. július 7-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében 219 kiadott oklevélről adott hírt az igazgató úr. BFL VIII. 130. a. 22. 1919. július 7.; *Quint J. szerk.* 1918–26. 17–18.

– A 228879/1918. és 200652. sz. rendelettel szervezett tanfolyamon a 8/1919. népbiztossági rendelet alapján vizsgálat nélkül: 78[521] és a 31/1919. népbiztossági rendelet alapján redukált vizsgálattal: 40.

– Redukált érettségi különbözeti vizsga alapján: 10,

– Redukált befejező vizsgálat alapján: 2,

– Javítóvizsga alapján márciusban: 1,

– Javítóvizsgálat nélkül májusban a Vörös Hadseregbe lépő tanulóknak: 2"-sorolta az Értesítőben Quint József igazgató,[522] majd értékelte a nevelés és tanítás színvonalát:

„Az 1918/1919. évben a már korábban a háború alatt meginduló társadalmi és erkölcsi züllés nagy pusztításokat végzett és csaknem kicsavarta a tanári testület kezéből a nevelés minden eszközét.[523] A vallásos nevelés és az erkölcsi érzelmek nevelésére szolgáló hazafias ünnepségek teljesen háttérbe szorultak, a járvány- és szénszünetek, főleg azonban az ifjúság szakszervezeti mozgalmai miatt. Csupán március 15-én és az évzáró ünnepély emelkedett pillanataiban sikerült az ifjak lelkében szunnyadó jobb érzéseket felébreszteni. A testi nevelés, a gyakorlati munka és a régi egyesületek működése csaknem teljesen szünetelt, mert a nagy szervezkedések közepette a tényleges munkára nem jutott idő. *A tanítás a háborús tanfolyamok színvonala alá süllyedt.[524] Ennek okai a következők: a tanítási idő a rendesnek 60%-a,[525] tanfolyamokon néha 8-10%-a. A növendékek lelkiállapota teljesen rendellenes, a fegyelem meglazult és sok a mulasztás. A háborús előképzettség fogyatékos, az intézet túlzsúfolt, írásbeli dolgozatokra, kirándulásokra, olvasmányokra egyáltalán nem jutott idő.* A tanári testület többször is foglalkozott ezzel a leromlással és kérte is a vallás- és közoktatási minisztériumot [Sic!], hogy ezeknek a tökéletlenül képzett tanítóknak később szervezzen rendes tanfolyamokat, melyeken munkájuk szakszerű elvégzésére képesíttetnek".[526]

---

[521] Lásd ehhez: MNL OL K 502-1919-5-86583.

[522] *Quint J. szerk.* 1918–26. 17–18.

[523] Az 1919. július 7-i tanévzáró értekezleten Quint József még *méltatta „azt a nagy átalakulást, melyet ez az iskolai év hozott létre, s melyben a tanulókat a régi világból az újba átvinni, a tanítótestület a legjobb igyekezettel törekedett"*. (BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. július 7-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében. Kiemelés tőlem – D. P.)

[524] Lásd ehhez: BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. július 7-i és az augusztus 25-i jegyzőkönyvekben.

[525] Az izraelita tanítóképző 1919. szeptember 2-i igazgatótanácsi ülésén Bánóczi József igazgató a spanyolnátha és szénhiány miatti közel 5 hónapos szünetről számolt be hozzátéve, hogy „ez a körülmény felment az alól, hogy a tanév szorgalmi eredményéről külön jelentést tegyek. Nem volt ugyan több elégtelen osztályzat, mint máskor, de *az értékelés színvonala mélyebbre süllyedt mint 30 év óta bármikor*". (MNL OL K 502-1919-7-181571/B XIII. Kiemelés tőlem – D. P.)

[526] *Quint J. szerk.* 1918-26. 18-19. (Kiemelések tőlem – D. P.); Lásd ehhez pl.: BFL VIII. 130. 22. Az 1919. március 12-i értekezlet jegyzőkönyvében. A tanévről 1919. július 19-én a KN-nek írt jelentésében arról is írt, hogy „az intézet épülete az időjárástól, de a katonai tanfolyamok folyton változó hallgatóságától is sokat szenvedett, a kövezet, a falak és a tetőzet erősen megrongálódott. Az udvar, a kert és a gazdaság elvadult; a kertész 1916 óta orosz fogoly, kertész napszá-

Quint József átfogó – pedagógiai szakmai és politikai kérdésekben egyaránt elkötelezetten konzervatív – véleménye reális képet ad a tanítóképzőkben e nehéz tanévben bekövetkezett színvonalesésről, s más helyütt arról is, hogy megnövekedett feladatokat új – gyakran menekült – tanárok bevonásával sikerült abszolválniuk, majd az 1919/1920. tanévben az újabb tanfolyamokkal korrigálniuk. Így – legalábbis átmenetileg – találkozott a két szükséglet: a háborús tanfolyamok színvonalának korrigálása és a menekült tanárok elhelyezési igénye. E kampány lecsengése után, néhány év elteltével, a békeszerződés aláírásával nyilvánvalóvá vált, hogy „Csonka-Magyarországnak" nincs annyi tanítóra és őket képző tanárra szüksége, mint ahány rendelkezésre állt, s hogy erőforrása sincs ezek eltartására. Ez, s az „ellenforradalmi rendszer"[527] által kívánatosnak ítélt politikai szelekció igénye az ún. „B"-listázáshoz, majd a forradalmakban magukat exponált pedagógusok elbocsátásához vezetett. (Erről az V. fejezetben lesz még szó.)

Az 1918–1920-ban történt létszámváltozásokat néhány évig érezhetően befolyásolta a megszállók által felállított ideiglenes demarkációs vonalak/majd új határok létrejötte is. Különösen az ezek közelébe került képzők (pl. a szegedi, bajai, kalocsai, esztergomi, debreceni, szarvasi, pápai és a budapesti izraelita stb.) sínylették meg ennek hatásait: a határon túl rekedt növendékek hiányát, vagy a szegedi katolikus és a szarvasi evangélikus képzők esetében az egyházi főhatóságuktól, anyarendházuktól való elszigeteltséget.[528]

S ha sokkal csekélyebb mértékben is, de a – háborús körülmények, az ellátási nehézségek, az elégtelen fűtés,[529] az áruhiányból, magas árakból következő „köztartási"/élelmezési nehézségek,[530] s a beszállásolások következtében előállt zsú-

most nem kapni, a növendékek pedig a tavaszi diákmozgalmak alatt teljesen elhanyagolták a kerti munkát. … [A] leghatározottabban kell kérnem, hogy a katona tanulóknak, különösen pedig a pedagógiumi hallgatóknak semmi körülmények között ne nyittassék meg az internátus, mert különben minden elvetett magunk terméketlen talajra esik, s mindaz, amit a mai nehéz viszonyok között keservesen felépítünk, összedől a nagyobbak és az idegenek rossz példája alapján". (MNL OL K 502-1919-5-164335.)

527 A két forradalommal szemben önmagát a „dicsőségesnek" ítélt ellenforradalmi mozgalmak örökösének tekintette a keresztény-nemzeti ideológiára építő kormányzatok sora.

528 Lásd ehhez: KÉL I. 3.d. 205/1919. és MNL OL K 502-1919-7-20572.; *Veress I. szerk.* 1918–1919. 6.; *A Miasszonyunkról* 1918-1926. 3.; *Gábris J.* 1996. 35.; *Becker V.* 1928. 5-6.; *A Bányai* 1918–1919. 2, 1919–1920. 2.; *Kőrös E. szerk.* 1918–1920. 14–15.

529 Több intézetben előfordult, hogy a késő őszi, tavaszi hónapokban nagykabátban ültek a tanórákon, s hogy éjszaka az internátusban 8-10 ˚C-os szobákban aludtak a növendékek. Baján pl. a fűtés, a világítás, a vízszivattyúk egyaránt gázzal voltak működtethetők, így a helyi gázgyár leállását követően, az általunk vizsgált tanévekben egyik sem működött. A diákok és az intézetben lakó pedagógusok egyaránt az udvari kútról hordták a vizet az épületbe télvíz idején is. (*Donáth P.* 2018. 17–18.) Hasonló problémával küzdöttek a győri állami tanítónőképzőben is. (*Berényi I. szerk.* 1918–26. 3–4.)

530 1918 őszén Váczy Ferenc a nagykőrösi református tanítóképző igazgatója így foglalta össze ennek lényegét: „a tanítóképzők el vannak látva *köztartással*, mely alatt internátus és konviktus, azaz a növendékeknek lakás, fűtés világítás, takarítás, reggeli, ebéd és vacsorával való *teljes el-*

foltság nyomán – virulens *járványok* is befolyásolták, csökkentették a növendékek számát. Szórványos adataink szerint ezek elsősorban a tanítónőképzőket érintették: a debreceni református tanítónőképzőben 7, a pápai nőnevelő intézetben 1 növendék, s a pécsi katolikus tanítónőképzőben 1 apáca pedagógus vesztette életét a „spanyolnátha" járvány során.[531] Bár előfordult, hogy a tanítóképzőkben is nagyszámú (pl. a debreceni református képzőben naponta 50-60) tanuló betegedett meg e járványban, ők túlélték a járványt, másutt egy-két növendék haláláról referáltak, de ez a járványtól mentes években is előfordult.[532] Így ez az 1918-1920-ban többször is visszatért járvány[533] – a szénszünetekkel és az ellátási nehézségekből adódó átmeneti kényszerű tanítási szünetekkel együtt – elsősorban a tanítási időt csökkentve befolyásolta a képzők munkáját.[534]

A férfiképzőkben a világháborús frontszolgálat követelt sok áldozatot. Voltak képzők, melyekben többtucat hősi halottról szóltak az értesítők. Nagyrészük aktuális, vagy egykori diák volt, de akadtak köztük tanárok is. 1926-tól a „csonkamagyarországi" tanítóképzőkben márványtáblákon örökítették meg az első világháborúban elesettek neveit. Ezek összegzése és szelektálása további kutatást igényel.

***

---

látás értendő. Az internátusban *minden vidéki* tanuló elhelyezést nyer, ez alól alig található egy-két kivétel… Díjfizetés nincs, vagy nagyon csekély. Államiaknál általában ingyenes, Debrecenben 1 évre 12 korona, nálunk 80 korona fejenként.[530] Az internátussal együtt van a konviktus, hol az ellátás díja [1917-18-ban, egy évre, növendékenként] 490-560 korona között változik… nálunk 600 korona, ill. 160 korona reggeli díjjal 820 korona [a gimnáziummal közös internátusban lakóknak. De a többség magánlakásokban van elhelyezve, az ő díjuk] 1100 korona volt, a jelen iskolai évben pedig… 1500 koronára emelkedett". (*Váczy F.* 1918/45. 1. Kiemelés részben tőlem – D. P. Vö.: *Váczy F. szerk.* 1917/18. 20-22. és 43. valamint pl. a győri kir. katolikus és a szarvasi evangélikus képző adataival: *Jakab F. szerk.* 1917/18. 12–13.; *Nikelszky Z. szerk.* 1917/18. 14., 42–44. és 60.; *A Bányai* 1918/19. 20–22.)

[531] *Tóth Árpádné szerk.* 1918–1922. 4.; *Kőrös E. szerk.* 1918–1920. 5.; *A Miasszonyunkról* 1918–1927. 4–5.

[532] *Veress I. szerk.* 1918–1919. 5.

[533] A jászberényi állami tanítóképzőben előbb 1918. október 18-november 18-ig szünetelte a tanítás a „spanyol betegség" miatt, majd 1920 elején 6 növendéket vittek a városi kórházba, s a gyakorlóiskolát is be kellett zárni. A tanítás csak március 1-jén kezdődhetett. (MNLSZML VIII. 52. 1. k. az 1920. március 13-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében; *Wirth I.* 2007. 183.) 1918 őszén a *kiskunfélegyházi állami tanítóképzőben* is kényszerszünet volt e járvány miatt, november 11-ig. (MNL OL K 502-1922-5=61= A négytagú igazolóbizottság 1919. szeptember 14-i jegyzőkönyvében.)

[534] A nyíregyházi állami tanítóképzőben 1918. szeptember 29-től november 4-ig „spanyoljárvány miatt", november 4–18. között a helyi „néptanács intézkedésére", majd 1918. december 21-től 1919. február 17-ig „szénhiány miatt" szünetelt a tanítás. (MNL OL K 502-1923-7-76910. 117.) A budapesti Országos Izraelita Tanítóképzőben előbb 1918 októberében, majd decembertől 1919 januárjával bezárólag terveztek járvány-, ill. szénszünetet, melyet szükség esetén meghosszabbíthattak. (MZSML XII. A. 746/1918. és 821/1918.)

Az egyes képzők munkakörülményei a háborús körülményektől függetlenül is nagy különbségeket mutattak. Ezek egyrészt a tanító- s tanítónőképzők különböző szociális összetételéből, másrészt a rendelkezésükre álló épületek, telkek, felszerelések állapotának különbségeiből adódtak. A tanítóképzők diákjai javarészt pedagógus-, lelkész-, kisiparos, kisbirtokos, földműves stb. családokból származtak, míg a tanítónőképzők növendékei jellemzően fizetőképes középosztálybeli lányok voltak, akik zömmel egyházi tanítónőképzőkben szerezték okleveleiket.[535] Míg a férfiképzők csak komoly kedvezményekkel, ösztöndíjakkal, tandíjmentességgel tudtak megfelelő számú tanulót beiskolázni,[536] az általában túljelentkezéssel küzdő nőképzőknél ezek szerepe valamelyest szerényebb volt. A férfiképzők között is akadt több korszerű, a századforduló környékén, ill. a háború előtti évtizedben épült intézet (ilyen volt pl. a bajai s a budai állami tanítóképző és egy sor a nyelvhatárokon magyarító szándékkal épült, így 1918/1919-ben idegen megszállás alá került épület, pl. a lévai és a kolozsvári[537]), de akadtak nagyon rossz körülmények között munkálkodók is.[538] Ilyennek tekinthetők pl. az Apponyi Albert által 1917-ben indított jászberényi állami tanítóképző, az internátus hiányában meg nem felelő externátusokkal kínlódó, 1869-ben létrehozott csurgói állami tanítóképző, a városban négy bérházban szétszórt nyíregyházi állami, valamint az ugyancsak 19. századi gyökerű az esztergomi érseki tanítóképző.[539]

Pinkert Zsigmond igazgató 1920. július 10-i jelentésében következőképp *jellemezte a jászberényi állami tanítóképző* állapotát: „*Az intézetnek megfelelő állandó épülete nincs*, ideiglenesen a város VI. ker. áll. el. népiskola épületében, valamint a vele szomszédos bérházban van elhelyezve. E szűk keretek mellett a leg-

[535] Lásd pl.: *Baska G.* 2001. 104-118.; *Dráviczki S.* 2002. 103.

[536] 1919. szeptember 14-én a nagykőrösi református egyháztanács a képző bezárására vonatkozó javaslatában megállapította: „Tanintézetünk elsorvadásának másik oka, hogy *az állami tanítóképzők által a növendékeknek nyújtott kedvezményekkel nem bírja a versenyt.* A tanítói pályára leginkább szegény sorsú szülők gyermekei lépnek, akik előtt lényeges kérdés, hogy az intézet milyen segélyben képes részesíteni gyermeküket". (RL A/1. d. III. 1919–1920. 1092/1919. november 2. A nagykőrösi határozat száma: 423/eh. 1919. Kiemelés végig részben tőlem – D. P.)

[537] *Téger B.* 1919/9. 3.

[538] Az intézetek többsége a két szélsőség közötti állapotokat tükrözött, jelentős eltérésekkel. Voltak köztük más problémás helyzetbe kerültek is. Pl.: *A budapesti VI/VIII. kerületi állami tanítónőképző* igazgatója, Gerencsér István 1919. januárja és szeptembere között feljegyzések sorával ostromolta a VKM/KM/KN-t elhelyezési problémáik megoldásáért. (MNL OL K 502-1919-6-6904.) Bérelt épülete miatt kényes helyzetben volt *a szarvasi evangélikus tanítónőképző* is. Kiss Sándor igazgató 1921. július 12-én jelentette a VKM-nek: az általuk bérelt „Csáky-kastély köztartásunknak, gyakorlóiskolánknak, gazdaságunknak és intézeti raktárainknak elegendő férőhelyet nyújtott, s a bérlet jóidőre biztosította volna intézetünk szarvasi létföltételeit. Ezen reményben, hogy a vöröshadsereg és az oláh megszálló csapatok által szétdúlt kastélyt lakhatóvá tegyük, a bérlet kezdete óta 33197,82 K-át költöttünk az épület tatarozására" – írta, jelezve, hogy a kastély új tulajdonosa, a szerződésre való tekintet nélkül ki akarja tenni őket az épületből, hogy kórházzá alakítsa azt. (MNL BéML VIII. 59. 54. d. 477/1921.)

[539] *Gábris J.* 1996. 7–50.

szükségesebb helyiségeket csak úgy tudtuk biztosítani, hogy az osztálytermek nappali dolgozó helyiségül is szolgáltak, sőt az I. osztálytermet hátul még hálóhelyiségnek is kellett felhasználnunk. A jövő iskolai évben, midőn a IV. évfolyam megnyitásával újabb helyiségekre lesz szükségünk, a városi hatósággal történt megállapodás szerint a helybeli [az oktatási épülettől meglehetősen távolfekvő – D. P.] állami méntelep laktanya szobáit fogjuk kiegészítésül a m. kir. földművelésügyi minisztérium engedélyével igénybe venni. *Helyiségeink így három helyen,* a következő módon *lesznek szétosztva*: az intézet 4 tanterme (egyben dolgozószoba) és két gyakorlóiskolája az áll. el. népiskola épületében, a köztartás helyiségei (konyha, gazdaasszony és a cselédek szobája, éléskamra, ebédlő) a bérelt házban, a 4 hálóterem és egy nevelőszoba pedig a méntelepen nyerne elhelyezést. Tagadhatatlan, hogy az áll. el. iskola épületének felhasználása következtében a környéken lakó gyermekek nagy része beiskolázatlan marad, de a városi hatóság az uralkodó lakáshiány miatt ezen a bajon segíteni nem tud.

Iskolánk udvara szűk, kertjét a gyakorlóiskola használja a gazdaságtani gyakorlatok végzésére. Intézeti kertgazdaságunk nincsen, mivel tanulóink gazdaságtani oktatásra az állami földműves iskolába járnak. A város által az intézet felépítésére felajánlott 5 hold és 371 négyszögöl területű telket ez ideig még birtokba nem vettük. … Szertári felszerelésünk az utóbbi két évben alig gyarapodott. *A normál felszerelési jegyzékben előírt kémiai, ásványtani, fizikai és torna felszerelés teljes egészében hiányzik*. Ily körülmények mellett az állami főgimnázium szertárait és előadótermeit kell igénybe vennünk, hogy a legfontosabb alapkísérleteket bemutassuk. Nagyon szükséges volna legalább a tanulói gyakorlatok végzésére felszerelést beszerezni, mert e nélkül tanítványaink a gyakorlati kísérletekben készségre szert nem tehetnek.

A III. és IV. osztály könyvtára, valamint az ifjúsági könyvtár teljesen hiányzik, a tanári könyvtár kezdetleges. *E nagy fogyatékosságok miatt a tanításokban úgyszólván óráról órára történtek helyrehozhatatlan mulasztások.* … Ifjúságunk egyéb helyiségek hiányában – egész nappali idejét vagy a tantermekben, vagy az udvaron tölti el. Nem biztosíthattunk számára sehol sem nyugodt, csendes helyet, ahol szabadidejében olvashatna, zenélhetne, vagy egyéni hajlamának megfelelő gyakorlati foglalkozást végezhetne. *Nincs olvasótermünk, zongora gyakorlószobánk, zenetermünk, rajz- és kézimunkatermünk, tornatermünk, természettudományi műhelyünk és egyéb szemináriumi helyiségünk,* ahol a tanárok az ifjúsággal érintkezve nemes szórakozásaikban részt vehetnének, magánfoglalkozásaikban irányíthatnának és velük kölcsönös szeretet és megbecsülés révén egy barátságteljes meleg családi otthont teremthetnének. Intézetünk egyik legnagyobb fogyatékossága, hogy ifjúságunk oly sok áldásos nevelői hatástól van megfosztva… *Internátusi felszerelésünket az utóbbi két éven át más intézetekből átvett használt bútorral egészítettük ki*, s a növendékek számának gyarapodásával most ismét gyarapítanunk kell" – írta az igazgató úr, hozzátéve: „Tanulóinknak a [köztartás-

ban biztosítható – D. P.] hiányos táplálkozást hazulról küldött élelmiszerrel kellett pótolni".[540]

Hasonlóan elkeseredett beszámolót küldött a VKM-be 1922. április 19-én Brunovszky Rezső,[541] a *csurgói állami tanítóképző* igazgatója is. Miután 1439000 koronányi halaszthatatlan javítási szükségletről számolt be, hozzátette: „Hátra van azonban még a konviktus épülete is, ahol szintén alapos tatarozásra, a lakások lakhatóvá tételére, új kerítésre, a csatorna rendezésére, stb. szükség van. Ez az épület azonban magántulajdon lévén, gondolni sem lehet arra, hogy tulajdonosa rendbeszedeti, pedig a konviktusi állapotok szintén immár tarthatatlanok. Tekintve már most azt a körülményt, hogy a szóban levő nagy befektetés *az intézet tanulmányi és nevelési ügyein a legcsekélyebb mértékben sem lendítene, mert hiszen továbbra is csak internátus nélküli rendkívül primitív, s így a tanítóképzés céljainak egyáltalában nem megfelelő épületünk lenne,*[542] mind ezeknél fogva én a tanártestület idecsatolt jegyzőkönyvében foglalt határozata alapján mély tisztelettel azt bátorkodom javasolni, méltóztassék a Dunántúl déli vagy északnyugati részének valamelyik kultúrközpontjában, pl. Nagykanizsán vagy Szombathelyen egy új intézetet szervezni, mert *Csurgó semmiféle tekintetben sem alkalmas hely egy ál-*

[540] MNL OL K 502-1921-5-93329 (Kiemelések tőlem – D. P.) A helyzet érdemben a következő években sem változott. 1921. október 27-én Balázs Béla – az új igazgató – jelentése szerint „A helybeli társadalom és vezető egyének folyton erősödő rokonszenvén és Nagyméltóságodnak ideszegző elhatározásán kívül itteni életünknek semmi anyagi biztosítéka nincs. Ha egy véletlen eset úgy hozná, hogy a ménteleprő ki kellene költöznünk és kölcsönzött bútorainkat itt vissza kell adnunk: intézetünk aligha volna fenntartható tovább. Abból a föltételből kiindulva, hogy itt maradásunk országos érdek… Méltóztassék ígéretet tenni a város vezetésének arra, hogy 2 éven belül a fölajánlott telken megkezdődik az építkezés". (MNL OL K 502- 1921-5-71421 és -1922-5-71370 és 181462. Lásd ehhez: MNL SZML VIII. 52. a. az 1921. július 4-i és 1921. február 7-i, valamint 1925. június 30-i tanári értekezletek jegyzőkönyveiben; *Moczár M. szerk.* 1918–30. 20–21. Lásd ehhez továbbá az V.3.1.3. fejezetet!) Az ország akkori helyzetében gyors változtatásra nem volt mód. A város által 1917-ben felajánlott telken csak 1928-1930 között kerülhetett sor az új épület felépítésére. Az intézet még az 1929/1930. tanévben is a város 8 különböző épületében volt elhelyezve. (*Wirth I.* 2007. 183–184.) 1930-ban készült el a kétemeletes korszerű tanítóképző. (*Moczár M. szerk.* 1918–30. 2.)

[541] Brunovszky Rezső a csehszlovák megszállásig a losonci állami tanítóképző igazgatója volt, majd Sárospatakon tanított, s onnan Csurgóra került. 1927-től 1933-ig a bajai állami tanítóképző igazgatója lett. (*Koltai I.* 1939. 135.)

[542] 1913. január 17-én *Neményi Imre* VKM osztályvezető is elismerte, hogy a csurgó állami tanítóképző *„ez idő szerint talán a legmostohább elhelyezési viszonyokkal küzd, mégis mintaszerűnek mondható* úgy a növendékek között uralkodó iskolai szellem tekintetében, mint a tanítási eredményre és a tanulmányi rendre nézve". (MNL OL K 512-1920-5-=259= 321/1913. Kiemelés tőlem – D. P.) Ezért – Mohar József igazgató visszaemlékezése szerint – 1914. szeptember 1-jén kellett volna megkezdődnie egy korszerűbb intézet építkezésének, melyre a költségvetés 650000 koronát biztosított is, ám közbejött a háború, s abból semmi sem lett. (MNL OL K 502-1920-5-23251. Mohar József 1920. február 28-i feljegyzésében. 4.)

lami tanítóképző intézetnek további itt tartására"[543] – írta az igazgató úr. Felterjesztése végén ismét hangsúlyozta: „az itteni állapotok rendkívül súlyosak".[544] Javaslata nem talált meghallgatásra: kapott némi pénzt helyreállításokra, de a képzőt a VKM továbbra is Csurgón tartotta, egészen az 1932/1933. tanév végén történt bezárásáig.[545]

Az 1914-ben, a szabolcsi térség és a görögkatolikus egyház magyarul képzett tanítókkal való ellátására alapított *nyíregyházi állami tanítóképző* számára is saját, korszerű épületet sürgetett a „Nyírvidék" 1919. március 2-i számában Téger Béla, a képző tanára is. „Ma a tanítóképző intézet és a vele kapcsolatos internátus a város különböző helyén 4 igen tágas bérházban van elhelyezve. … Kulturális szempontból égető szükség az intézet mielőbbi felépítése. *A tanítóképző intézet a ma rendelkezésére álló bérházakban magasszínvonalú, intenzív képző munkát, minden tanító buzgósága mellett sem végezhet nyers fizikai akadályok miatt.* A növendékek ma pl. a Széchenyi utca végéről gyalogolnak a Vay Ádám utca legutolsó házáig, és ezt az utat naponként négyszer teszik meg. A vesztett fizikai erő a szellem frissességének és cselekvési erejének a rovására van. Emellett a növendékek még egy utat megtesznek a szállásuktól az élelmezési vállalkozó házához, mert az intézet helyiségek hiányában maga nem gondoskodhat élelmezésükről. Ma a tanítás munkáját a felszerelések hiánya nehezíti. Felszerelés pedig csak az új intézetben várható" – írta a tanár úr, a város és a minisztérium együttműködési megállapodásában és kétségtelen jóakaratában bízva, már 1921-re remélve az új épületbe költözést.[546] Valójában erre több lépésben és jóval később került sor.[547] 1926-ban a megüresedett állampénztári épület megszerzésével, s némi átalakításával megszűnt a széttagoltság, de még 1937-ben is sikertelenül kérték a korábban

[543] A csurgói tantestület korábban már többször kísérletet tett az intézet áthelyeztetésére. *Mohar József* igazgató 1919. május 26-án írt feljegyzésében a tanítóképzők főiskolává szervezésére való hivatkozással kérte a „Népbiztos Elvtársat" az intézet Kaposvárra, vagy más kulturális és szociális centrumba való áthelyezését, „mert Csurgón szociális szellemmel impregnált és szélesebb látókörű tanítóságot nevelni szinte lehetetlen". (MNL OL K 502-1919-5-156107/VI/2.) A Tanácsköztársaság bukása után 1920. május 21-én – a Csáktornyáról menekült új igazgató, Zrínyi Károly kezdeményezésére – Kaposvárott folytattak eredménytelen tárgyalást a képző odahelyezéséről. (MNL SML Kgb. 1920-1472.) A csurgói képzőben történtekről lásd még az V.3.1.2. fejezetben!

[544] MNL OL K 502-1922-5-56309. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

[545] Lásd erről: *Koltai I.* 1939. 120-123.

[546] *Téger B.* 1919/9. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd továbbá: *Lukács B. szerk.* 1917-26. 3-4.

[547] Az intézet görög katolikus hitoktatója, Sereghy László 1922. április 4-én, egy fegyelmi tárgyalás során úgy vélte, hogy „az intézet működése nem áll azon a fokon, amelyen lennie kellene, ennek okát azonban nem egy személyben kell keresni, hanem főleg az alkalmatlan elhelyezésben". (MNL OL K 502-1923-7-76910. az aznapi jegyzőkönyvben) A nyíregyházi képzőben történtekről lásd még az V.3.1.4. fejezetben!

a város által adott telken kilátásba helyezett új épület megépítését. Újabb közel két évtizedet kellett várniuk, mire 1955-ben megfelelő épülethez jutottak.[548]

Ám korántsem csak állami tanítóképzők voltak nehéz helyzetben. *Az esztergomi érseki tanítóképzőt* a Tanácsköztársaság alatt államosító Dénes Károly „likvidáló biztos" 1919. július 7-i leírása az intézet épületeiről a következő volt: „Érseki tanítóképző, szilárd anyagból építve, zsindellyel fedve. A Dunára néző szárnya emeletes, a többi földszintes. Van benne 5 tanterem, 1 tornaterem, 1 múzeum, 1 kamra. Egy földszintes melléképületben van 2 tanterem, 5 szoba, 2 konyha. *Rozoga és régi épületek*, csak kellő átalakítással volnának privát lakásoknak, vagy öregeknek felhasználhatók"- írta, majd hozzátette: „a kétemeletes szeminárium 59 szobával és mellékhelyiségekkel középiskolának és tanítóképzőnek" megfelelő lenne.[549] A rövid leírásból is kitűnik, hogy az intézet nem rendelkezett internátussal, s köztartással[550] sem. A teljes képhez hozzátartozik, hogy az új korszerű (1929-ben felépült) épület első tervei már elkészültek,[551] egyértelmű jeleként annak, hogy az igazgatóság és az iskolafenntartó tudatában voltak az intézet hiányosságainak. Erre utal a tantestület által tisztségébe újraválasztott Klinda Károly igazgató 1919. július 21-i a KN-hez írt feljegyzése is az intézet 1919/1920. tanévre szóló szükségleteiről. Ebben egy sor felújításhoz szükséges kiadás mellett fűtőanyagot, nagyobb gazdasági kertet kért, méhessel, állandó kerti munkással, s szükségesnek látta „bentlakás és tápintézet szervezését". Utóbbihoz nevelői állást is kért, hozzátéve, hogy szükség lenne „tisztességes tornateremre és tisztességes szlöjdteremre", tanszerekre, s „az összes termekbe és a folyosókra higiénikus köpőcsészékre", valamint a rajzterem ülőbakjainak javítására.[552] Augusztus 25-én az egyházmegyei főtanfelügyelőnek írt hosszú levelében taglalta, hogy miképp lehetne hatékonyabbá tenni a katolikus nevelést ahhoz, hogy a jövőben tanítóság megóvható legyen a kommunista befolyástól. Ennek egyik fontos eszközét internátus létesítésében látta. Anélkül „az intézet nevelői hatását a szegényes, korlátolt, műveletlen, vagy éppen rossz társaság, környezet jórészben, avagy egészében is eredménytelenné teszi" – vélte az igazgató úr.[553]

---

[548] *Lukács B. szerk.* 1917–26. 3–7.; *Dráviczki S.* 2000. 7–8. és 13–15.

[549] MNL OL K 802-1919-2002. Amiből kitűnik: a képző épületét feladatára alkalmatlannak ítélte, a szemináriumot pedig szükségtelennek. Ld. ehhez: *Fazekas Cs.* 1998. 157–166.

[550] Klinda Károly igazgató még 1920. október 4-én is azt jelentette a VKM-nek, hogy „köztartásunk nincs, csupán tápintézetünk van, ahol csakis szegény tanulóink nyernek ebédet és vacsorát. Tanáraink közül senki sem étkezik velük. A növendékek étkezés alatt egy kedvesnővér felügyelete alatt állnak". (MNL OL K 502-1920-7-131329.)

[551] PL Csernoch, Cat 42. 1918-1921. 1756/1919. és 461/1920.

[552] MNL KEMÖL ETKF 24. d. 1097/1918/19.

[553] MNL KEMÖL ETKF 24. d. 94/1919/20. Az esztergomi képzőben történtekről lásd a IV.3. fejezetet!

A fenti három, talán legnehezebb helyzetben lévő tanítóképző ellenpontjaként vessünk egy-egy pillantást két jó helyzetben lévő katolikus tanítónőképző 1918 őszi Értesítőinek a körülményeiket taglaló részére!

Engelhardt Ferenc az *Angolkisasszonyok veszprémi Sancta Maria Intézetében fennálló Római Katolikus Tanítónőképző Intézetének* igazgatója a következőképp írta le helyzetüket: „*Az intézet fekvését tekintve az ország legszebb, s legalkalmasabb iskolaépületei közé tartozik*. A tanítóképző intézet az internátus épületében az I. emeleten nyert elhelyezést, két gyönyörű kert között fekszik. A termek tágasak, világosak, jól fűthetők, ablakaik a kertre nyílnak, folyosója a kertbe visz. Van két tágas udvar. A szünetet a kertben, az udvaron, vagy a folyosón töltik a növendékek. A hatalmas kert gyümölcsös, veteményes és parkszerű részekből áll, mellette kis gazdaság. Van benne gyakorló rész a tanítás céljaira, játszótér, teniszpálya és elkülönített kórház a növendékek részére. … A tanítóképző internátusa a polgári iskoláéhoz csatlakozik. Az ellátás közös. Hálótermei, étterme a zárdaépület mellett foglalnak helyet. Az egészségi kívánalmaknak megfelelnek. Az étkezés tápláló, egészséges, a háziorvos Csolnoky Ferenc (kórházi főorvos) tanácsai szerint való. …A lefolyt tanévben a külön betegszobák, egyes hálótermek és szerzetesnői szobák hadikórház céljaira elkülöníttettek az internátus zárdaépületétől. Az internátus vezetése és ellátása a rendtagok dolga, akik állandó felügyeletet gyakorolnak. Az élet inkább családias" –olvashatjuk az intézet értesítőjében.[554]

Az elhelyezést illetően hasonlóan kedvező körülményekről tájékoztatott 1918 nyarán Wimmer Károly a *Paulai Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek Pápai Tanítónőképző Intézetének* igazgatója is. „Szerencsésnek" ítélte, hogy akkor még „nem járt vidékükön ellenség, s hogy az intézetet nem foglalták le háborús célokra", s hogy „csak" az intézetet nem érintő spanyolnátha járvány és a szénszünet zavarta meg a tanítás szokásos menetét. Majd az elhelyezési körülményeket jellemezte. „A tanítónőképző az irgalmas nővérek Korona utcában lévő nevelő és tanintézetének új szárnyában van elhelyezve. Három oldalról kerttel van körülvéve, a város szélén, szabad kilátással a Somlóra. Levegője tehát mindig üde, romlatlan. *Tantermei, szertárai, óriási folyosója éppúgy, mint a belső növendékek nappali szobái a követelményeknek minden tekintetben megfelelnek: tágasak, világosak. A nagy színpaddal ellátott tornaterem és a szertárak felszerelései mintaszerűek.* A szép nagy árnyas udvaron játéktér. Külön helyen tenisz és korcsolyapálya. Az óriási kert telve gyümölcsfákkal, virágokkal, veteményekkel szintén alkalmas a felüdülésre" – olvashatjuk az Értesítőben. A már-már idilli képre óhatatlanul is rávetültek a háború árnyai is: „*A világháború borzalmai között nemcsak az élelmezés, de a nevelés gondjai is óriási mértékben megszaporodtak*. Nemcsak gondolatait, figyelmét zavarja meg a növendékeknek az emberiséget már négy

[554] *Engelhardt F. szerk.* 1917–1918. 15–17. Az OPKM-ben a következő tanévre vonatkozó értesítő nem volt megtalálható.

éve pusztító vihar, de nyomasztó hatással ráül a lelkére… [H]a változott a családok lelkülete, ha könnyelművé, érzékivé, anyagiassá váltak a lelkek, akik azelőtt ideális irányúak voltak, vagy viszont, kétségbeesett aggodalmaskodók, akinek azelőtt semmi okuk sem volt erre, nem csodálhatjuk, hogy a benyomások iránt mindenkor fogékony ifjúság is lelkületében változott".[555] Arról, hogy miben, s hogy mennyivel járultak ehhez az 1918/1919. évi forradalmak – a következő, IV. fejezetben próbálunk képet adni.

***

A fentiekből kitűnik: *az 1918–1919. tanévet elsősorban az „ötödik háborús tanévként" jellemezhetjük. Mindennapjait a háború, a megszállás és annak következményei, valamint egyéb „békebeli" gondok, elhelyezési nehézségek határozták, nehezítették meg, s ehhez járultak a korábbi és következő fejezetekben tárgyalt/tárgyalandó forradalmi hatások*. Miközben a tanév munkakörülményeit elsősorban az előbbiek befolyásolták az „ellenforradalmi rendszer", majd a későbbi utókor emlékezetében a két forradalom – károsnak, vagy üdvözítőnek ítélt – hatásai maradtak meg elsősorban. *A következő fejezetekben a tanító(nő)képzők diákjainak és tanárainak a forradalmakhoz való viszonyát, s ennek következményeit próbáljuk számba venni*, annak reményében, hogy általuk valamelyes magyarázatot találunk az utókor sajátos emlékezetére/emlékezetpolitikájára is.

[555] *Wimmer K. szerk.* 1917-1918. 7., 15-17. (Kiemelés tőlem – D. P.) Az OPKM-ben a következő tanévre vonatkozó értesítő nem volt megtalálható.

IV. Képzős diákok az 1918–1919. évi forradalmak és a forradalmakat követő vizsgálatok idején (adalékok, kérdések)

1. Bevezetés: a képzős diákokra és tanárokra vonatkozó források szűkössége, buktatói

A témában jártas kutatók jól tudják, hogy a levéltárak többségében mennyire hiányosak, vagy egyszerűen hiányoznak az 1918/1919. évi forradalmakra vonatkozó iratok. Ezek közül két forráscsoport tekinthető valamelyes kivételnek: a forradalmakat követő fegyelmi eljárások iratai, tantestületi jegyzőkönyvek, majd 1945-öt követően a rehabilitációs iratok. A többé-kevésbé elfogult országos és helyi sajtó mellett ezekre a kevéssé tárgyszerű forrásokra, s bizonyos véletlenül fennmaradt irattöredékekre, s ritka memoárokra hagyatkozhatunk a történtek rekonstruálására vonatkozó kísérletünk során.

Igaz ez a tanító(nő)képzők diákjai és tanárai cselekedeteinek, magatartásának, s még inkább motívumaik felidézésekor, hiszen *többször előfordult, hogy az éppen vizsgált személy maga is* – mindenkori szorongatott helyzetében, egzisztenciális okból – *egymásnak homlokegyenest ellentmondó magyarázattal szolgált politikai-, ill. világnézetéről, az őt mozgató motivációkról. 1918/1919-ben az új világ hívének, majd a Tanácsköztársaság bukása után – a forradalmak alatti – formálisan alkalmazkodó keresztény-nemzeti elkötelezettségű ellenállónak, végül 1945, s még inkább 1948 után 1918–1919-es szocialistának, vagy kommunistánk vallotta magát.*[556]

Így az egy évszázad elteltével a képzős diákok és tanárok forradalmakhoz való viszonyát vizsgáló kutató rendkívül ingoványos terepre merészkedik, szinte lehetetlen feladatra vállalkozik, különösen akkor, ha még tipizálni/kategorizálni is próbálja a vizsgált pedagógusok magatartását. Az alábbiakban – *tudomásul véve, hogy a politikai-világnézeti szempontból sohasem semleges, „személyes tudással" rendelkező kutató csak a meglévő, szűkös forrásokra támaszkodva alkothat képet a történtekről – nem tehet mást, minthogy hangsúlyosan felhívja ezen alapvető*

[556] Ezért elsősorban – az ennek áldozatául eső diákok, pedagógusok helyett – a politikai-világnézeti elvárásokat a szakmai elé helyező, a másként gondolkodókat kirekesztő, sarkosan változó oktatáspolitika, az autonóm állampolgár helyett a „jóalattvaló-nevelés" imperatívusza tehető felelősé.

korlátra, körülményre olvasója figyelmét. E fejezetekben még a szokásosnál is nagyobb kritikai figyelemmel olvassa a szerző által is jórészt vitathatónak/ hipotetikusnak tekintett besorolásokat/értékeléseket. Teszi ezt annak reményében, hogy az 1918/1919-es történetek dokumentumainak bemutatásával valamelyes tájékoztatást nyújthat az érdeklődők számára az egy évszázaddal korábbi tanító(nő)képzők világáról, még akkor is, ha a megismertek révén – a figyelmével megtisztelő olvasó – esetleg más következtetésre jut, mint a jelen sorok írója.

Kevés megbízható forrással rendelkezünk arról, hogy vajon miként viselkedtek a tanító(nő)képzők növendékei a forradalmak idején. Korabeli újságcikkek, s az „ifjúság züllésének okairól" készült jelentések,[557] s egyéb elszórt levéltári források (tanári értekezleti jegyzőkönyvek, s az ellenforradalmi időkből származó fegyelmi, ügyészségi és bírósági anyagok) alapján az alábbi kérdésekhez próbálunk adalékokkal szolgálni *szórványos információink alapján:*

1. A diákok milyen kívánságokkal álltak elő a tanító(nő)képzést illetően, s milyen javaslatokkal, kérésekkel éltek az intézetek belső rendjével kapcsolatban? Milyen szervezetekbe tömörültek a forradalmak időszakában?
2. A képzősök milyen demonstrációkon vettek részt, s milyen számban/mértékben léptek be a Vörös Hadseregbe? A diákok forradalmak alatti tevékenységének milyen következményei lettek a Tanácsköztársaság bukását követő számonkérés, beiskolázás során?
3. Mennyire hatott a diákokra a forradalmak ideológiája? Milyen következtetésekre jutottak az egyes tantestületek s milyen javaslatokkal éltek a VKM felé?

2. A diákok kívánságai a tanító(nő)képzést illetően, javaslataik az intézetek belső rendjével kapcsolatban. Szervezeteik a forradalmak időszakában

Az 1918 őszi forradalmi események alapvetően megrengették, felforgatták a magyar politikai és társadalmi intézményrendszert. A „régi rend" megítélése a nyilvánosság széles köreiben jelentősen változott, az addigi szabályok, keretek, alá-fölérendeltségi viszonyok, eljárásmódok, a kommunikációs szokások jelentős metamorfózison mentek át. Nem maradhatott ki ebből az oktatásirányítás, s az iskolák igencsak tekintélyelvű világa sem. Általános történelmi tapasztalat, hogy a

[557] Az 1919. augusztus 21-én Imre Sándor aláírásával megjelent 103188/919. V. sz. KM rendeletben olvashatjuk: „Elrendelem, hogy az ifjúság nevelésében tapasztalható rettenetes züllés okai iskolánként megállapíttassanak. Erre a célra minden tanári testület 4-4 tanárt válasszon meg kebeléből bizottságul. A bizottságok elnökeit magam jelölöm ki egy másik iskola tanári testületéből… [A] készítendő jelentés végén javaslatokat várok minden bizottságtól a nevelési teendőkre nézve". (MNL OL K 592-1919-16-103188)

középiskolás korosztály, s az egyetemisták kisebb-nagyobb része a magyarországi forradalmi változások idején mobilizálódott. Így volt ez 1918–1919-ben is. Leginkább a fővárosi, városi felsőkereskedelmi iskolák, reálgimnáziumok, gimnáziumok tanulói exponálták magukat. A tanítóképzők ifjúsága sem maradt ki e folyamatból, de – az esetek többségében – részvételének mértéke elmaradt az előbbiekétől, s különösen igaz ez az akkor már a képzős diákság többségét adó, nagyrészt egyházi tanítónőképzőkre.

Ahogy a II. 3. fejezetben szóltunk róla: a tanulók az osztályvizsgák s a képesítő vizsga írásbeli részének eltörlését, s a szóbeli vizsgák könnyítését/átalakítását kérték, s azt, hogy a tanítóképzősök számára is biztosítsák az érettségivel egyenértékű bizonyítványt, ill. az egyetemi felvétel lehetőségét. Ezért erre ismét nem térünk ki. Azt a különös helyzetet viszont meg kell említenünk, mely a franciák által megszállt *Szegeden* fordult elő. Ott ugyanis *a katolikus tanítóképző IV. éves növendékei „a direktóriumnál a vizsgálatok eltörlését kérték, s azt ki is eszközölték. Így ők, mint a többiek részben osztálybizonyítványhoz, részben oklevélhez jutottak vizsgálat nélkül”* – olvashatjuk a tanári kar későbbi jelentésében.[558] Szegeden – ha igaz – tehát nemcsak a vöröskatonáknak állók jutottak ehhez a „kedvezményhez”, hanem a többiek is.

A vizsgákkal kapcsolatos kívánságaikon túl – több képzőben – nagyobb beleszólást igényeltek az őket érintő kérdésekbe, amihez nagyobb tájékozottságra, s bizonyos szervezeti háttérre is szükségük volt. Egyes témák bővebb tanulmányozásának lehetőségét kérték, s lazítani kívántak az addigi iskolai, internátusi szabályokon is.

A budapesti I. kerületi állami tanítóképző tantestületének 1919. márciusi 12-i ülésén tárgyaltak a diákság – „megbízottai által” közvetített – kéréseiről, s határoztak azokról:

„A tanári kar nem zárkózik el az ifjúság azon kérése, ill. kívánsága elől, hogy *a dohányzás az ifjúságnak megengedtessék*. … [A]tyailag tanácsolja, hogy a testileg fejletlenebbek, szervezetileg gyöngébbek ezt ne vegyék igénybe. Hasonlóképp kívánatosnak tartja, hogy részint higéniai szempontból, részint az intézeti rend szempontjából, ez a szabadban történjék, s hogy az ifjúság, mint egyebekben is, ebben is jóízlésének adja tanújelét. Az internátusi tanulók dohányzását a szülők beleegyezésétől kívánja függővé tenni.”

Nem zárkóztak el attól sem, hogy a vasár- és ünnepnapi *kimenő meghosszabbítása* érdekében az ebédet 12,30-ra helyezzék át, s a kimenőt délután hatig engedélyezzék.

„*Az óráknak egyhuzamban a délelőtti órákra való beosztása*, tekintettel az órák nagy számára, didaktikai szempontból aggályosnak látszik. Mindazonáltal

[558] MNL OL K 502-1919-6-210666. a szegedi r. kat. tanítóképző tanári testületének a „diákok zűrlésé́ről” a VKM-be juttatott jelentésében.

tekintve azon valóban figyelemreméltó társadalmi,[559] közlekedési okokat, melyek a jelenlegi rendkívüli viszonyok között méltánylást érdemelnek, a tanári kar e kívánságot is megfontolás tárgyává teszi, és felkéri az igazgatót, szíveskedjék az összes számba jöhető könnyítések figyelembevételével konkrét javaslatot tenni a tekintetben, nem lehetne-e a tanítási időszak délelőttökre való korlátozásával legalább azt elérni, hogy a legtöbb délután szabad legyen.

A szociológiai ismeretek elsajátítása céljából tartandó előadássorozatra a tanári kar a következő tárgyak kereteit találja a legalkalmasabbnak: az alkotmánytani órák közül heti 1 órát; a közgazdaságtan óráit; a gyakorlati tanításra szánt idő célszerűbb beosztásával nyerhető heti 2 órát; ezenkívül a minden tárgy keretében a szükségesnek, vagy célszerűnek látszó vonatkozásokat; végül alkalomszerű előadások tartását. Ezen előadássorozatok anyagának összeállítására a tanári kar Lechnitzky Gyula tanárt kéri fel".[560] A budai képző tanári kara, tehát nemcsak, hogy „nem zárkózott el" a diákok kívánságai elől, hanem – ahogy a későbbiekből kitűnik, részben fenntartásai ellenére, a körülmények nyomására – érezhetően igyekezett azoknak megfelelni.

Hasonlóan reagáltak a budapesti képzők tanárai növendékeiknek *a közgazdaságtan, a legújabb kori történelem és irodalom, a kozmológia és az ember származása, valamint a gyermektanulmány* iránti érdeklődésére.[561] Előbbieket önképzőkörön (majd később az iskolán kívül, szakszervezeti fórumokon) taglalták, az utóbbi ügyében a gyermektanulmányozókhoz fordultak. Nagy László intézményében a VIII. kerületi állami tanítónőképzőben nagyobb, az I. kerületi állami tanítóképzőben kisebb igény mutatkozott erre.

1919. április 12-én alakult *az „egyetemi és tanítóképzői ifjúmunkások gyermektanulmányi köre",* melybe május elejéig kb. 470 (elemi és polgári iskolai) tanító(nő)képzős lépett be. A középfokú intézetekből a VIII. kerületi lányok mellett

[559] A társadalmi okok között – egyebek mellett – a beszerzési nehézségek, a sorban állási kényszer, és az ifjúság vezetőinek központi gyűlésekre járásának szükséglete szerepelhettek.

[560] BFL VIII: 130. a. 22. az 1919. március 12-i tanári értekezleti jegyzőkönyvben. (Kiemelések tőlem – D. P.) Lechnitzky Gyula felkérésével a tantestület bizonyos értelemben „visszadobta a labdát", amennyiben a későbbiekben több utalás is volt arra, hogy ő lehetett e diáktörekvések támogatója/sugalmazója. Róla bővebben szólunk az V. 3.1.1. fejezetben.

[561] *A budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző* tanárainak 1919. november 26-i értekezletének jegyzőkönyvében olvashatjuk: „Lajos Mária kérdést intézett a növendékekhez, hogy 'Mely tárgyak iránt keltette fel a proletárdikatúra érdeklődésüket? A kapott válaszok alapján közli: 1. Főként az újabb kor története és irodalma felé fordult a figyelem. … 2. Valamennyien hiányát érezték a szociológiai és gazdasági ismereteknek. 3. Divatba jött az újságolvasás, alig volt növendék, aki már rendszeresen ne olvasott volna lapot". *A szegedi katolikus tanítóképző* igazgatója, Becker Vendel is arról jelentett, hogy „növendékeink… a közgazdasági és politikai vonatkozású tárgyak iránt nagy érdeklődéssel viseltettek". (MNL OL K 502-1919-6-210666.) A kozmológiai, s az ember származását érintő kérdések önképzőköri tárgyalásáról a budapesti II. kerületi tanítónőképző önképzőkörében lásd az alábbiakban az V.3.2. fejezetet!

mindössze 5 fiú akadt, a budai állami tanítóképzőből.[562] S bár az alakuló ülésen Nagy László mellett felszólaló bölcsészhallgató Schmidt Ferenc „az addig rabszolgaságban sínylődő gyermeki társadalmak felszabadításáról" gondoskodó tanítókról beszélt, s arról, hogy „a vörös katona a külső rendet szilárdítja meg, a jövő tanítója tegye ezt a belsővel, s lépjen be a gyermektanulmány vörös, forradalmi lobogója alá" – hetenkénti előadássorozatuk szigorúan szakmai jellegű volt. *Ranschburg Pál, Révész Géza, Nagy László, Domokos Lászlóné, Répay Dániel és Ballai Károly* voltak az előadók. A gyermektanulmány bibliográfiájáról, az orvosi pszichológiáról, az alkalmazott és gyakorlati lélektanról, „a kölcsönös egymásra hatás törvényéről a gyermek fejlődésében és nevelésében" témáról, valamint az Új Iskoláról tartottak előadásokat.[563] A nagy érdeklődésre, s az előadótermek korlátozott befogadóképességére tekintettel, idővel az egyetemisták és polgári iskolai tanítóképzősök mellett *a IV. osztályos elemi iskolai képzősökre* korlátozták az előadásokra bebocsáthatók körét.[564]

***

A bizonyos kérdések, diszciplínák iránti érdeklődésük mellett, volt ahol arról nyilvánítottak markáns véleményt, *hogy mit nem kívánnak a jövőben kötelezően tanulni*. A diákság ilyen jellegű kívánságai régi-új szervezeti keretben jelentek meg *a sárospataki állami tanítóképző növendékeinek 1919. március 23-i szakszervezeti alakuló ülésén.* Ahogy erről a későbbiekben, a V. 2. 1. fejezetben részletesen szó lesz, a pataki képző több fiatal tanára exponált szerepet vállalt az ottani szakszervezet, szociáldemokrata párt majd a direktórium magalakításában, vezetésében. Politikai ellenlábasuk, Hodossy Béla igazgató utóbb egy kihallgatás alkalmával úgy emlékezett, hogy – bár ő volt addig az önképzőkör vezetője is – a háta mögött Diószegi (Grósz) Mór növendék Székely Géza tanárral együttműködve kezdeményezte az akciót, melynek során 1919. március 23-ára összehívták az addigi önképzőkört szakszervezetté szervező gyűlést, anélkül, hogy őt erről értesítették volna.[565]

Az ülés ránk maradt határozatai a következők voltak:

„Székely Géza tanár elvtárs [már március 23-án! - D. P.] és a vezetőség indítványainak eredménye:

[562] MNL OL P 1659. 2. t. és 3. t. 258–260.
[563] *AGY,* 13. évf. 1919/1–3. sz. 11. és 113.
[564] *AGY,* 13. évf. 1919/1–3. sz. 113.
[565] MNL BAZML ZL VII. 2/b. 1920 – B 1870. az 1919. október 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyvben.

1. *Az „Ifjúsági Önképzőkör" szellemi és anyagi egyesítése a szakszervezettel.*
2. *Követeljük az ifjúságra vonatkozó rendeletek közlését*, miután egy ránk vonatkozó rendelet nemcsak nem közöltetett, hanem ezzel ellentétben történt egy intézkedés. Kérjük megállapítani, hogy kit terhel a felelősség. Folyó hó 23-án a református növendékeket kényszerítették a 'sorban' való templomba menésre. *A vallásoktatás eltörlése mellett foglalunk állást. Az egyházi éneket pedig csak azoknak tanítsák meg, akik ezt kívánják.*[566]
3. Kérjük, hogy a helybeli villanyszerelési vállalatok útján legalább a dolgozószobákba *vezessék be a villanyvilágítást, hogy ezáltal a tanulás lehetősége megadassék*. Ha ez rövid időn belül nem volna lehetséges, akkor kérjük a sátoraljaújhelyi petróleumgyárból a világító anyag beszerzését, mert az lehetséges.
4. A fürdőre vonatkozóan kérjük annak kijavítását, hogy ezáltal *a növendékek legalább hetenként fürödhessenek.*[567]
5. Miután sokan jöttek megszállt területről, és a posta, a közlekedés nagyon rossz, kérjük, hogy a köztartás ismét lássa el a mosatást, mert *a tiszta ruha életszükséglet*.
6. A szolgák viselkedésével szemben is állást foglalunk. A növendékekkel szemben a legmesszebbmenő durvaságokat engedték meg maguknak. Továbbá az intézet tisztogatását hanyagul végzik.[568] Ha ilyenek a jövőben is előfordulnának, követeljük az ilyen kötelesség nem tudó emberek eltávolítását.

A fenti pontokat a gyűlés egyhangúlag elfogadta" – olvashatjuk a Molnár János elnök és Diószegi Mór titkár által hitelesített jegyzőkönyvben.[569]

Későbbi kihallgatásai során *Molnár János* úgy emlékezett, hogy a szakszervezet már március 21-én megalakult, a IV. osztályosok tantermében, Diószegi Mór kezdeményezésére és Székely Géza tanár távollétében. Akkor választották őt el-

[566] A budapesti II. kerületi állami tanítónőképzőben is látványosan csökkent a diákok vallásoktatás iránti érdeklődése. MNL OL K 502-1919-6-210666. a budapesti II. kerületi állam tanítónőképző tanári testülete választott bizottságának 1920. január 3-i jelentésében.

[567] Ez az igény más intézményekben is felmerült. A budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző tanárainak 1919. november 26-i értekezletének jegyzőkönyvében olvashatjuk: „A tanulóknak hetenként vagy kéthetenként legyen alkalmuk mérsékelt áron *fürdeni,* ne legyen azonban kényszerfürdetés, mely nincs tekintettel a növendék egészségi állapotára". (MNL OL K 502-1919-6-210666.)

[568] A Tanácsköztársaság alatt ez több képzőben gondot okozott. A magukat „proletárként az új uralkodó osztály tagjaként" érzékelő cselédek, szolgák, kertészek több helyütt hanyagul végezték munkájukat, visszaszóltak nemcsak a diákoknak, tanároknak, hanem az igazgatónak is. Úgy, hogy több helyütt (pl. Csurgón) a tanároknak és a diákoknak kellett rendet tartani, takarítani. (MNL OL K 502-1919-6-210666.) Ezeket a Tanácsköztársaság bukása után azonnal elbocsátották.

[569] MNL BAZML ZL VIII. 65. 16. d. 727/1919. (Kiemelések tőlem – D. P.) Lásd ehhez: *Gecsényi L.* 1968. 32.; *Ködöböcz J.* 1986. 194.

nökké, Diószegit titkárrá és Kovács Józsefet jegyzővé. A március 23-i ülésen Székely Géza csak az ifjúságot érintő rendeletek közlésének kérdéséhez szólt hozzá. A vallásoktatás eltörlésére vonatkozó javaslat Diószegi Mórtól származott. Molnár János – állítólag – annyit tudott elérni, hogy „a vallásoktatás eltörlése" helyett „a kötelező vallásoktatás eltörlése" szerepeljen a határozatban, hogy ezt kijavítsák.[570] (A ránk maradt példányon ez a javítás nem szerepel.) Állításait *Kovács József* is megerősítette, annyi különbséggel, hogy szerinte Székely tanár csak a tűzifa beszállításának kérdéséhez szólt hozzá – ami viszont a jegyzőkönyvben nem is szerepel.[571]

Az ülés előzményeivel, apropójával és következményeivel kapcsolatban *Hodossy Béla* igazgató tanúkihallgatásán így nyilatkozott: „*Ez a szakszervezet* az én tanárvezetésem alatt álló *ifjúsági önképzőkör helyébe lépett, melyet* Diószegi javaslatára, megkérdezésem nélkül történt elmozdításom mellett, *feloszlattak*. … [S]zakszervezeti titkári ténykedéséről tudom, hogy ő olvasta elsőnek azt a kormányrendeletet, amely szerint az ifjúságot vallási aktusban való részvételre figyelmeztetni nem szabad. Ez a rendelet egy szombaton érkezett ide a napilapokban, de miután hivatalosan még nem kaptuk meg, az intézet református vallástanára másnap a református ifjúságot az addigi gyakorlat szerint a templomba vezette. Én a rendeletet megérkezésével kedden tárgyaltattam le a tanári testületben, közben már Diószegi a szakszervezetben az ifjúságot emiatt felizgatta. *Kérdőre is vontak és hevesebb összeszólalkozás is volt közöttünk.* Egy része a szakszervezetben, ahol nekem meg kellett jelennem, igazolni magamat. Más része a tanáriban, ahol Székely Géza tanár kifogásolta eljárásomat. Általában annyit mondhatok, úgy közvetlen tapasztalatból, mint egyes tanártársaim, így Kovács Dezső elbeszélése nyomán, hogy *Diószegi a szakszervezet megalakulása óta állandóan olyan magaviseletet tanúsított, amely alkalmas volt arra, hogy az ifjúságban a tanári kar iránti köteles bizalmat és tiszteletet tönkretegye*, és a Tanácsköztársasági eszme érdekében kifejtett tevékenységének következménye volt az is, hogy az ifjúságnak több tagja beállt a Vörös Hadseregbe" – állította az igazgató úr.[572]

Székely Géza az ellene folytatott fegyelmi vizsgálat alkalmával kifejtette: „Az ifjúsági szakszervezetet nem én alapítottam. Az első alakuló gyűlésen, mint vendég vettem részt. Különben is *a szakszervezet megalapítása a növendékek divatos spontán elhatározása volt. A szakszervezeti titkár által támasztott anyagi követelések igazságosak voltak,* mert az intézet igazgatója, ha arra anyagi fedezete van, mint volt is, köteles gondoskodni az intézet háló- és tantermeinek fűtéséről, tisztálkodás szempontjából pedig a fürdőszoba rendbe hozásáról, a szolgáknak a nö-

[570] MNL BAZML ZL VII. 2/b. 1920 – B 1870. Molnár János 1919. október 23-i és december 17-i tanúvallomásaiban.

[571] MNL BAZML ZL VII. 2/b. 1920 – B 1870. Kovács József 1919. október 23-i tanúvallomásában.

[572] MNL BAZML ZL VII. 2/b. 1920 – B 1870. Hodossy Béla 1919. november 22-i tanúkihallgatási jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

vendékekkel, mint leendő tanítókkal szemben való illendő viselkedésre való kioktatásáról. Azt hiszem e kívánságok nem forradalmiak. A helybeli gimnáziumban is akart alakulni szakszervezet. Az alakuló gyűlésen jelen voltak az állítólag megmételyezett növendékeink. A gimnazisták egyes tanárok eltávolításáról kezdtek tárgyalni. A tanítóképezdészek ezért a gyűlést szó nélkül otthagyták. Az olyan szakszervezet, mint itt volt… nem lehetett mételyező, ha a növendékek így viselkedtek. Elrontott ifjúság nem így viselkedik! *Az ifjúsági szakszervezet nem sok vizet zavart, ha valamit el is ért (fa, petróleum stb.) mind olyan dolgok, melyekhez való juttatás kötelesség is volt.* Ezeket ma is csak helyeselni tudnám. Így kerülhetett az a lapszus a jegyzőkönyvi kivonatba, hogy a fenti kívánságokat én indítványoztam volna, holott azokat csak igazságosnak tartottam és pártoltam. Különben nem a kívánságok fájtak, hanem… a hang. De Istenem, *az idő, a hangulat olyan forradalmi volt, mely iránt a fiatalság, a sok népgyűléstől elrontva, nagy fogékonyságot mutatott.* Hiszen *közöttük mondhatni 80% leszerelt katona, sőt parancsoláshoz szokott tiszt volt* (beszélve a III. és IV. évesekről). A jegyzőkönyvi kivonatot, melyet a tanári kar elé terjesztettek, nem én fogalmaztam, azért pedig nem felelhetek, amit mások csináltak" – hangsúlyozta a tanár úr.[573]

Az 1920 áprilisi fegyelmi vizsgálat során újra összecsaptak a vélemények. *Hodossy Béla* Székelyt meggyőződéses szocialistának, ill. kommunistának nevezte, s úgy emlékezett, hogy többször tett a vallás- és vallástanítás ellenes kijelentéseket. Egy tanítási óra előtt beszélt a növendékeknek az ifjúsági szakszervezet szükségességéről.[574]

Székely Géza a korábban idézettekhez annyit tett hozzá, hogy „mikor az ifjúság meg akarta alakítani szakszervezetét, Rédei Jenő direktóriumi tag [a sárospa-

[573] MNL OL K 502-1922-5-13156. Székely Géza 1920. április 10-i beadványában. (Kiemelés tőlem – D. P.) A fentiek mellett a tanár úr kifejtette: „Az egész diktatúra alatt meghúzódva, és szemlélődve éltem. Semminemű megbízatást nem vállaltam, nem agitáltam. … Én, ki senkinek sem ártottam, sőt másokon is segíteni igyekeztem, mint közönséges bűnöző állíttattam és állok a vizsgálóbizottság előtt. Tönkrementem anyagilag és szellemileg is, és most az erkölcsi halál állna előttem, mert akadt a karunkban olyan, ki egyéni érzékenységből, felekezeti gyűlölségből, egyéni bosszúból nem átallott kiszolgáltatni hazám ellenségeinek, és a diktatúra bukása után egyik feljelentést a másik után tette. Három hónapig vizsgálati fogságban kellett szenvednem, de az ügyészség, belátva a vádak alaptalanságát szabadlábra helyezett". (U. ott) A miskolci államügyészség 19006/áü 1919. sz 1919. november 10-i határozatában ez áll: „Losonczy Dezső és Székely Géza sárospataki lakosokat azonnal szabadlábra helyezem, mert nem jelentkezik ügyük oly súlyosnak, mely további fogvatartásukat az eljárás befejezéséig, ill. az ítélethozatalig indokolná". (MNL BAZML ZL VIII. 65. 16. d. 824-1919.) A VKM Scherer Sándor vezette fegyelmi vizsgálóbizottsága úgy ítélte meg, hogy Székely Géza „az ifjúsági önképzőkört átalakította szakszervezetté, ennek tanárelnöke lett. … Elnöklete, irányítása mellett tárgyalta a szakszervezet a vallás kérdését. Ugyanez alkalommal *követelték* az intézet elöljáróságától a fűtést, világítást és fürdést. A *vallástanítás mellőzését* határozták el" –olvashatjuk az 1920. április 12-i összegzésben. (MNL OL K 503-1922-5-13156.)

[574] MNL OL K 502-1922-5-13156. Hodossy Béla 1920. április 10-i kihallgatásának jegyzőkönyvében.

taki képző tanára] felkeresett és elmondta, hogy az ifjúság küldöttei nála jártak és felkérték, hogy jelenjen meg a délutáni alakuló értekezleten. Miután ő nagy elfoglaltsága miatt azon nem jelenhet meg, megkért engem, hogy mint a tanári kar képviselője, én jelenjek meg. El is mentem, Az ifjúság kimondta, hogy a Comenius Önképzőkört átalakítják szakszervezetté,… az elnök felkért engem, hogy ismertessem a kommunizmust. Erre én azt válaszoltam, hogy őszintén megvallom, a kommunizmust nem ismerem, tehát róla nem is beszélhetek, és az ifjúság lelkére kötöttem, hogy nekik kötelességük a tanulás, és hogy olyan tanítókká képezzék ki magukat, akik… a faluban a nép nevelését intenzíven gondozzák"-mondta a tanár úr azzal, hogy a követeléseket Diószegi Mór terjesztette elő, melyekkel „az igazgatót gondatlansággal vádolták".[575]

A többi – korábbi növendék – tanú megerősítette, hogy Székely Géza egy előadásában beszélt az ifjúsági szakszervezet szükségességéről, s az alakuló ülésen a kommunizmusról; s azt is, hogy a szakszervezetben Diószegi Mór mellett *Bollmann Jenő* volt hangadó. Utóbbi a szakszervezeti viták során hangoztatta: *Isten nem létezik*, s „osztályharcot hirdettek a papság ellen". A szakszervezetben tervezték, hogy „*követelni fogják a vizsga és képesítő eltörlését, valamint azt, hogy az iskola vezetésébe beleszólhassanak*".[576]

További források híján[577] ezen – semmiképp sem az igazság feltárását, hanem a jogszolgáltatás befolyásolását segíteni hivatott – ügyészségi, bírósági, fegyelmi tárgyalási tanúvallomásokra kell hagyatkoznunk a sárospataki képző ifjúsági szakszervezetében történtekkel kapcsolatban. Annyi egyértelmű belőlük, hogy *a tanári karon belül kirobbant kérlelhetetlen politikai háborúság,* melyről az V.2.1. fejezetben számolunk be, *magával ragadta a tanulókat is. A várost irányító két fiatal forradalmár tanárral a hátuk mögött olyan követelőző, arrogáns hangnemet engedtek maguknak ezek a hangadó diákok az igazgatóval s néhány másik tanárral szemben*, amellyel másutt nem találkoztunk.[578]

Mindazonáltal az utókor számára készült értesítőben a történtek közvetlen tanúja, a Hodossy igazgató által hiteles forrásként említett *Kovács Dezső* tanár, immár mb. igazgatóként 1926-ban, másként láttatja az 1919-ben történteket. A Ta-

[575] MNL OL K 502-1922-5-13156. Székely Géza 1920. április 10-i kihallgatásának jegyzőkönyvében.

[576] MNL BAZML ZL VII. 2/b. 1920 – B 1870. Dudich László 1919. december 22-i, Elek Zoltán, 1919. december 2-i, és Bodon István 1919. december 17-i tanúvallomásairól készült jegyzőkönyvekben. MNL OL K 502-1922-5-13156. Részletek a tanítóképző növendékeinek vallomásából.

[577] Tudomásunk van róla, hogy Hodossy Béla igazgató 1920. március 15-én felküldte a VKM-be az ifjúság forradalmak alatti magatartásáról szóló jelentést, de annak tartalmáról, sajnos, nincs információnk.. (MNL OL K 502-1920-5-27087/XIII. B.)

[578] Esztergomban a diákszakszervezet tanítóképzős vezetője legalább ilyen élesen szemben állt az igazgatóval s néhány tanárával, de arról, hogy ilyen hangot engedjen meg magának a közvetlen érintkezésben, nincs tudomásunk. (Erről az alábbiakban még szó lesz.)

nácsköztársaság sárospataki eseményei „természetesen hatással voltak növendékeinkre. Közülük többen beálltak, helyesebben bekényszerültek a Vörös Hadseregbe. Azonban *igazi kommunista érzelmű növendék alig akadt köztük. E címen mindössze két zsidó tanulót távolítottunk el az intézetünkből*, a többi igazoltatott. *A fegyelem bár kissé meglazult, mégis örömmel jegyzem fel, hogy az iskola levegőjén, tanár és tanítvány viszonyán a kommunizmus keveset változtatott.* Növendékeink között nem voltak bizalmiak. *A tanár tekintélye nem szenvedett csorbát. Iskola és ifjúság nem került szembe egymással*"- olvashatjuk az intézet XXXII. értesítőjében.[579]

***

Az igazgatók, tanárok másutt is kísérletet tettek arra, hogy formálisan eleget tegyenek a tanácskormány diákokkal kapcsolatos rendeleteinek, s a nagyhatalmú pedagógus-szakszervezet elvárásainak, anélkül, hogy a diákokat szervezkedésükben magukra hagyták volna. Ilyesmi történhetett *a nyíregyházi állami tanítóképzőben* is.

A „Nyírvidék" 1919. április 9-i számában egy tudósítás jelent meg a *„Tanítóképzőintézet növendékei szocialista önképző munkára szervezkedtek*" címmel:

„Az osztályérdekek szerint tagolt s az *urak kendőzött diktatúrájának* szolgálatába szorított iskolák között mindig sajátos helyzete volt a tanítóképző intézeteknek. Amilyen mértékben nyilvánvaló volt, a bennük elhelyezkedő növendékek szegénysége, a tanítói pályára lépő földműves szegény, ipari vagy szellemi munkás gyermekeknek a proletársággal való vérségi kapcsolata, amennyire nyilvánvaló volt a *gyalázatos számítottsággal szervezett népiskola* – és néptanítói nyomor, olyan mértékben szenvedték el ezek a proletárfiúk a burzsoák kényes csemetéinek lenézését. E mellőzéssel szemben a tanítónövendék ifjú idealizmussal jövő népfelvilágosító munkájának a néppel való közösségének tudatos átérzésével egyensúlyozta lelkét. Az élet azonban kijózanító volt. *A múlt társadalmi rend a papoknak és a földesúri érdekeknek szolgálatába kényszerítette a tanítókat,* akiket egyfelől a kenyérgondok brutális fenyegetése, másfelől meggyőződése ellenére végzett munkakényszere hányt-vetett. E harcot a tanítóság egésze vívta, egy része

[579] *Kovács D. szerk.* 1917-26. 4. (Kiemelés tőlem – D. P.) A növendékek többségének magatartása iránti empátiáját érthetővé teszi, hogy Kovács Dezső, akit a tantestület 1919. október 24-én egyhangúan igazolt, egy nappal korábban, arra a kérdésre, hogy belépett-e a forradalmak alatt valamilyen szervezetbe, így válaszolt: „Hogy az árral szembe ne kerüljek – mint a helybeli többi tanerő – beléptem a szocialista szakszervezetbe. A legelső szakszervezeti gyűlésen állást foglaltam a szocialista harcmodor, a terror ellen, s kértem a vezetőséget, hogy békésen, a meggyőzés erejével küzdjön. A gyűlésen jelen lévő Déri Gyula kollégám azzal felelt, hogy a szocialista párt forradalmi párt, kesztyűs kézzel nem dogozhat". (MNL OL K 502-1919-5-197809.)

keményen állta, akadtak *Somogyi Bélák*, *Kunfiak, Czabánok* üldözötten is kitartók, s nyomukban a lázadozó névtelenek ezerje, de voltak gyöngék, rezignáltak is.

Az egyház nyíltan nem merte bevallani, de titokban félt a tanítószocializmustól, s a tanító és a plébános viszonya kevés helyen volt rózsás. Pedig az egyházak erős kézzel fogták az iskolát, nagyszámú tanítóképző intézetet tartottak fenn, s ezekben gondjuk volt a tanítóifjúság lelkének kipreparálására. A felekezeti képzést azonban keményen ellensúlyozták a modern állami képzők, azokban intenzíven folyó, a természettudományok eredményeit bátran felhasználó pedagógiai, történelmi, irodalmi és művészeti szakképzés. Bár *bürokratikus gúzsban* vergődtek ezek az iskolák, de elsőül nyitották meg kapuikat a szocializmus tanításainak. A Marx, Engels s a szocializmus fejlődésével kapcsolatos kérdések ezen iskolák történelmi tanításának kötelező tantervi anyagát teszik. E modern iskolákon, amelyek nem egy kérdésben a németországi hasonló intézeteket is megelőzték, már csak, mint régi lom fityegett a kántorképzés, és mint szomorú, de kevés vizet zavaró emlék a néhány hittanóra.

Most a munkás akarat diktatúrája friss öntudatot, hitet olt be ezeknek az iskoláknak a növendékeibe és tanítóiba, és szegénységük, vérségi proletárságuk, a rájuk váró proletármunka a múltak szégyenbélyege helyett, a munkások országának ígéretét, ennek az ígéretnek az örömét festi arcukra. A tanítónövendék ifjúság ennek az örömnek vasárnap délelőtt tartott gyűlésen adott kifejezést. Megalkotta a nyíregyházi *tanító-ifjúmunkások önképző szakszervezetét,* amelynek irányítására tanítójukat *Téger Bélát, mint a tanítók szakszervezetének titkárát* kérték fel, aki a proletárdiktatúráról, a diktatúra *kultúrmozgalmáról,* szocializmusról és kultúráról, majd a szocialista tanítók iskolaprogramjáról tartott hosszabb előadást, amely az ifjakra lelkesítő hatással volt.

Az önképző szakszervezet elhatározta, hogy bizalmi tanácsot alakít, mely, mint munkásfegyelmi bíróság a könnyebb fegyelmi eseteket maga intézi, továbbá a szocialista önképzést irányítja. A szervezet *hetenként önképző gyűlést tart,* ennek állandó számai lesznek az elmúlt hét proletár kultúrmozgalmainak, a bel- és külpolitikai eseményeknek összefoglaló ismertetése, a szocializmus köréből merített egy-két felolvasás, *a szocialista irodalom* figyelemmel kísérése.[580] A szakszervezet érintkezésbe lép a tanítók szakszervezetével s adott esetben annak támogatását kéri. Látogatja annak szemináriumi előadásait, s annak útján a helyi szocialista párttól esetenként előadókat kér. Különösen pedig az alkalmasaknak *tanító agitátorrá* való képzése céljából külön tanfolyamoknak a szervezését fogja a párttól kérelmezni" – olvashatjuk – a cikkről a képzőben zajló fegyelmi vizsgá-

[580] Íme „az ötvenes években" elhíresült „Szabad Nép félórák" korai előképe.

lat céljára készült, az Kuzaila Péter igazgató, és Scherer Sándor főigazgató által hitelesített – kézzel írt másolatban.[581]

A lapban aláírás nélkül megjelent cikket – ahogy az alábbiakban az V.3.1.4. fejezetben erről részletesebben szólunk – többen, a tanár úr korábbi nyilatkozataira hivatkozva Téger Bélának tulajdonították. Ám ő konzekvensen tagadta annak szerzőségét. 1920. április 27-i[582] 33 kézzel írt oldalas „önigazolásában" részletesen foglalkozott képző Bessenyei Önképzőkörében történtekkel és az idézett cikk megjelenésének körülményeivel, abban játszott szerepével, s annak igazságtartalmával:

„Kijelentem, hogy a *közlemény riportanyagát informálással, a helyzet kényszere alatt valóban én szolgáltattam,* de a riport megírásáért, annak kitételeiért nem vállalom a felelősséget, mert a riport maga abban a formában, ahogyan az megjelent, azokkal a kifejezésekkel, melyek olvashatók benne *nem az én írásom."* Az előkeríthetetlennek bizonyult kéziratra, az elérhetetlennek bizonyult szerzőkre, s a lap kiadóhivatalának főnökére hivatkozva vélte bizonyíthatónak állítását, mely szerint a „Nyírvidékben" ő 1919. március 2-ától októberig, mikoris a lap belső munkatársa lett, semmit nem publikált, kéziratot sem küldött.[583]

Ezután rátért *a riport anyagának és a Bessenyei önképzőkörben történtek* taglalására: „Elismerem, hogy a közleményre az impulzust, az informálást én adtam. A helyzet kényszere alatt megtett *politikai manőver, a vörös Szamueli György*[584] *szemébe való porhintés volt a célja.* Az intézet, a tanári vezetés, a pedagógia érdekében kellett megtennem, bár tudtam, hogy kétélű fegyver lesz, aminthogy majdnem rosszul is ütött ki. Hogy e politikai manőverre miért volt szükség azt az akkori helyzet pontos ismerete magyarázza meg. …

1919. április 4-e. Erre a napra a nyíregyházi tanárság nagy megdöbbenésére *Szamueli György izgató* felhívással fordult a nyíregyházi diákokhoz, akiket a tanárai és az iskola ellen lázított és nagy szervezkedő gyűlésre hívott össze. A gyűlés meg is volt.[585] *A nyíregyházi iskolák igazgatói előzetesen tanácskozást tartottak, amelyen elhatározták, hogy a diákoknak minden iskolán kívüli veszedelmes*

---

[581] MNL OL K 502-1923-7-76910. Az 1920. október 1-jén készült másolatban aláhúzással kiemelések találhatók, melyeket a fentiekben jeleztünk, de kézzel írt másolat lévén nem tudható, hogy ezek az eredeti közlemény kiemelései, vagy a fegyelmi vizsgálóbizottság elnökének aláhúzásai.

[582] A kéziraton tévesen 1919. április 27-e szerepel, de mivel abban 1920. évi vádakra reflektál, ez nyilvánvaló elírás. (MNL OL K 502-1923-7-76910. „Téger Béla önigazolásában".)

[583] MNL OL K 502-1923-7-76910. „Téger Béla önigazolásában" a 23–24. oldalakon és Weisz Manó 1920. április 20-i és 30-i írásos nyilatkozataiban, a fegyelmi eljárás anyagaiban.

[584] Szamuely György (Nyíregyháza, 1899. július 4. – Szovjetunió, 1938. július 28.) Magyar emigráns pártmunkás, politikus, tisztviselő, Szamuely Tibor népbiztos és Szamuely László testvére. Szamuely Tibor politológus apja, Szántó Rezső, Szántó Béla és Szántó Zoltán sógora. A sztálini törvénysértések áldozata lett. https://hu.wikipedia.org/wiki/Szamuely_Gy%C3%B6rgy Téger Béla a nevét konzekvensen 'Szamueli'-ként említi.

[585] 1919. április 5-én. (*Jenei K.* 1959. 70–71.)

szervezkedését meg kell előzni, és őket az iskola falai között, tanári kézben kell megtartani. A gyűlésen meg is jelent a kereskedelmi iskola igazgatója és több tanár, köztük én is, hogy résen legyünk. Szamueli terrorisztikus, izgató beszédet mondott a diákokhoz, akik között éppen a tanítónövendékek voltak azok, akik több közbekiáltással ellene mertek szólni. Vajda Emil polgári iskolai tanár [a nyíregyházi pedagógus szakszervezet elnöke – D. P.] is felszólalt, és Szamuelivel szemben igen bátor hangon foglalt állást az iskolán kívüli szervezkedés ellen. Ezért a gyűlés végén Szamueli meg is támadta és megfenyegette Vajdát. Mindez a Szamueli ellen folytatott törvényszéki tárgyalás folyamán napfényre is került. Vajda és Margócsy igazgató ezen a gyűlésen a pedagógiai érdekeket képviselték, mert úgy gondolták, hogyha az ifjúság a kezünkbe marad, minden megrázkódtatás és kommunista, bolsevista trágárság elkerülhető lesz. *Bár a mi növendékeink a gyűlésen bátran és megfontoltan viselkedtek, a szervezkedési láz tüneteit láttam rajtuk, amit az újságok diákhírei országosan felfokoztak.* Elhatároztam, hogy közbelépek, s magam fogom ezt a szervezkedési aktust kezembe venni és megfelelő irányba terelni, mert annak nyílt letöréséről akkor szó sem lehetett.

1919. április 6-án, ezen a vasárnapon gyűlése volt az ifjúsági Bessenyei Önképzőkörnek. A gyűlés rövidnek volt tervezve, a március 30-i gyűlésről elmaradt számok voltak kitűzve. Az ifjúság vezetőinek jeleztem, hogy a diákgyűlésről és szervezkedésről fogok ezen a gyűlésen beszélni. A gyűlés elején … kifejtettem a fiúknak, hogy az ő külön szervezkedésüknek annál kevésbé van helye, mert a tanítónövendékek helyzete, szakiskolai jellege külön csoportosítást tesz szükségessé. A célom az volt, hogyha a fiúkat a Bessenyei körben sikerül együtt tartanom, a kör kulturális irányát kifejező Bessenyei név, s a kör szervezete biztosítja a becsületes építőmunkát, és elejét fogja venni minden veszedelmes kilengésnek. A fiúk elfogadták javaslatomat, *kimondtuk,* hogy nem szervezkedik az ifjúság a Bessenyei körön kívül. Megmarad itt és itt sajátítja el azokat az ismereteket, amelyeket a szociális műveltség terén akkor a tanítóságtól hivatalos helyen megkövetel-tek.[586]

[586] Erről a gyűlésről *két leírás maradt ránk. Egyik a Bessenyei Önképzőkör jegyzőkönyvében, a másik a kör akkori elnökének Petrikovity E. Lajosnak 1920. február 16-i visszaemlékezésében.* A március 30-i üléshez II. pontként csatolt jegyzőkönyvben olvashatjuk: „Téger Béla tanárelnök foglalkozik a f. hó 4-én tartott diákgyűlésen történtekkel. Kijelenti, hogy ebbe a kérdésben csatlakozik azon felfogáshoz, amelyet a diákgyűlésen Szamuely György felfogásával szemben Vajda Emil tanár hangoztatott. Ő sem látja szívesen, ha a diákok összességével a tanítónövendékek külön szervezkednek. Ettől nem remél semmi jót és hasznosat. Az a kívánsága, és ehhez ragaszkodik, ne menjenek bele az iskolán kívüli szervezkedésbe, hanem maradjanak meg a Bessenyei György Önképzőkörön belül, s ott az egyes szakirányú gyűlésen munkálkodjanak. Ami a diákgyűlésen elhangzott, sok tekintetben túlzás, mert amint pl. erkölcsbíróságunk stb. működéséből látható, a tanítónövendékek az önképzőkörön belül is önállóan tevékenykedhetnek, önmaguk fegyelmezésével. A maga részéről megígéri, hogy a növendékeknek több önállóságot biztosítson. Tárgyalni fog a tanítók szakszervezetének vezetőivel, hogy azoknak pedagógiai tárgyú értekez-

E gyűlésen tehát távolról sem volt diákszakszervezetről szó, s ilyen elnevezést a hozott határozat nem is tartalmaz. E gyűlés lefolyásáról, minthogy az az előző gyűlésnek, a március 30-i gyűlésnek a folytatása volt, az előző gyűlés jegyzőkönyvével egybefoglaltan felvett jegyzőkönyv ad számot. … Dokumentumul hivatkozom arra a vallomásra is, amit a kör akkori elnöke Petrikovics [Petrikovity, Petrikovits E.] Lajos kérelmemre, jegyzetei alapján az utolsó ülésről megírt, azok hű tükrét adva. … Mikor így a diákszervezkedés kérdésében az intézet érdekeit befelé biztosítottnak láttam, az bántott, hogy Szamueli Györgyék nem fognak ebbe belenyugodni, és továbbra is a külső szervezkedésre fogják a fiúkat ösztönözni. Április 7-én, hétfőn találkoztam a Nyírvidék szerkesztőségének három tagjával, akiket megkértem, hogy helyezzenek el egy nagyobb közleményt arról, hogy a tanítónövendékek, akiknek helyzete egészen speciális, akiknek tantervükben is biztosítva van a modern szociális képzés, ők maguk szervezkedtek az iskolában, az én vezetésem alatt. A közlemény a Nyírvidék 9-i számában jelent meg, s több valótlanságot tartalmaz, amiket könnyű megcáfolni.

Így megállapítható a mellékelt jegyzőkönyvből és vallomásból, hogy április 6-án nem volt semmiféle nagyobb gyűlés, nem hangzott el semmiféle beszéd, az egész önképzőköri gyűlés 10 percig tartott. Megállapítható, hogy én nemcsak ezen a gyűlésen, hanem egyiken sem tartottam előadást a kommunista kultúráról, a proletárdiktatúráról, amelyekről tanítványaim előtt soha nem beszéltem. … [M]egállapítható, hogy én nem az április 6-án, hanem március 30-án tartottam a Bessenyei Önképzőkörben előadást, de nem politikáról, hanem igenis pedagógiáról, a fiúk kérelmére. Ez egy régebben ígért előadás volt az iskolák fejlődéséről, s a már a köztársasági kormány által tervbe vett új iskolareformokról. Ennek az előadásnak semmi köze sem volt a diktatúra dolgaihoz.[587]

---

letein a felsőbb osztályosok részt vehessenek, s ha valami mondanivalójuk van, ott felszólalhassanak. Egyébként az önképzőköri munkát ezután is a régi tervek alapján kívánja vezetni.

A kör tanárelnök fejtegetéséhez hozzájárul és elhatározza, hogy nem szervezkedik az iskolán kívül, hanem az iskolán belül. Képezi magát önképzőszervezetben és kapcsolatot keres a tanítóság szerveivel, s ott sajátítja el azokat az a szociális ismereteket, amelyeket a tanítóságtól ma megkövetelnek." *Petrikovity E. Lajos* erről így írt: „A tanárelnök a külsőszervezkedés ellen van, és az önképzőkör keretén belül való szervezkedést ajánlja. Az indítvány elfogadtatott. Az ülés az idő gyors múlása miatt berekesztetett." (MNL OL K 502-1923-7-76910.)

[587] Erről az előadásról *két leírás maradt ránk. Egyik a kör jegyzőkönyvében, a másik a kör akkori elnökének Petrikovity E. Lajosnak 1920. február 16-i visszaemlékezésében.* A jegyzőkönyvben ez áll: „Téger Béla tanárelnök szívesen tesz eleget azon óhajtásnak, hogy az ifjúsággal *a tanítóság értekezletein mostanában tárgyalt iskolareformprogramot ismertesse, hogy az ifjúság vegyen tudomást azon kultúrtörekvésekről, amelyek ma szóban vannak.* Előadásában vázolja a társadalmak fejlődését az ókortól a középkoron át máig, amikor a háború után világszerte a demokratikus fejlődés fog megindulni. A társadalmak alakulásával párhuzamosan az iskola is változik, s most is iskolareformok várhatók. A tanítóság maga is hozzászól, s értekezletein ki is alakult egy kultúrprogram, melynek alapvető elve az, hogy a társadalom minél szélesebb rétegei részesülhessenek a kultúra áldásaiban és az emberi szolidaritás, együttmunkálkodás készsége fokozot-

Az április 9-én közzétett, porhintésnek szánt, és a valóságnak meg nem felelő riporttal el akartam Szamueliék figyelmét terelni a tanítóképző intézetről. A közlemény azonban kétélű fegyver volt. Mint politikai manőver kifelé biztosította az intézet nyugalmát. Befelé azonban nem, mert a fiúk közül többen, akiket inkább elfogott a szervezkedési láz, olvasván a közleményt elégedetlenek voltak a sokkal kevesebb valósággal. A helyzet most már súlyos volt. Ilyen körülmények között a fiúk maguk hívtak össze gyűlést szerdára, 9-ére. Ezen a gyűlésen a közlemény ellen foglaltak többen állást. Elnökük sokkal szabadabb szervezkedésre terjesztett elő programot, mint amilyet elhatároztunk, és én megengedhetőnek tartottam. Később kiderült, hogy nem is azért volt ez a gyűlés, mintha ők komolyan valami nagy szervezkedésre gondolnának, hanem személyes torzsalkodás eredményeként, az elnökség megbuktatása stb. céljából állították élére a helyzetet. Az előterjesztést megdöbbenve hallgattam, félbeszakítottam és erélyesen kijelentettem 'hogy van még annyi tanári hatalmam, hogy az ilyen lehetetlen kívánságot hangoztató diákok szarvát letörjem'. A gyűlést az elnök kicserélése után bezártam, s többet össze sem hívtam. Tehát nemcsak arról nincs szó, hogy intézetünkben diákszakszervezet működött volna, de még annyi sem történt, hogy azt, amit én a Bessenyei körön belül maradva az akkori helyzetben megengedhetőnek tartottam, valóra váltsuk, mert több gyűlést meg sem engedtem" – emlékezett Téger tanár úr.[588]

Petrikovity E. Lajos az önképzőkör 1919. április 9-én lemondott elnöke 1920. február 16-i írásos visszaemlékezésében hosszasan ecsetelte az április 6-i és 9-i gyűlések hátterét alkotó személyi rivalizáláshoz kötődő szakszervezeti szervezkedést is: „Az ifjúság [Téger tanár úr az április 6-i] indítvány[á]t látszólag elfogadta. A *szakszervezet tisztségviselőivé* az önképzőkör tisztikara vált. A hatalomra vágyók ebbe nem nyugodtak bele. A megújított tisztségviselők ellen csakhamar áskálódtak, mely egész a személyeskedésig fajult. Áfrának [Áfra Jánosnak] fájt az, hogy elnök nem lehetett. … Az új reménysugarat a szakszervezet megalakítása adta. Áfra a 'Nagy Diák Szakszervezet' megalakításáról álmodozott. Ezért ment el a gimnazisták ülésére és tájékozódott azok terveiről. Áfra azt akarta, hogy a nagy diákszövetség terve a képzőből induljon ki, s ezzel a hatalmat és a vezető

tabban neveltessék. Ismertetésében vázolja a tanítóság tervét a nyolcosztályú népiskoláról és a középiskolákról". Petrikovity E. Lajos érezhetően a tanár úr kívánságra készült visszaemlékezése az előadáshoz Téger Béla verzióját erősítő kommentárt fűz: „Az előadás a neveléstörténeten alapulva, rendszerbe foglalólag feltünteti az egymásból való kapcsolatos kifolyást. [Sic!] Ezzel a IV. éveseknek biztos tájékoztatást, az alsóbb éveseknek pedig könnyű neveléstörténelmi áttekintést nyújtott. … Az előadó közbevetett kérdésekre nem tért ki, szigorúan a tárgynál maradt. Előadása nem egyes tények bírálatában, hanem pusztán a tények természetes kapcsolódásának feltűntetésén alapult". (MNL OL K 502-1923-7-76910. Kiemelések tőlem – D. P.)

[588] MNL OL K 502-1923-7-76910. „Téger Béla önigazolásában" a 24-29. oldalakon. A kiemelésekről itt sem tudható, hogy azokat a tanár úr, vagy a vizsgálóbizottság elnöke tette-e. (Két kiemelés tőlem – D. P.)

szerepet magához ragadja. Ezért szerinte, a képzőben a szakszervezet mentől hamarább megalakítandó és még e hét vasárnapján a nagy diákgyűlés megtartandó. Áfra a nagy diákszövetség elnöke nem akart lenni, csak titkára. Azt mondta: 'A titkár levelez mindenfelé, így a nevemet majd mindenütt ismerik'. A nagy diákgyűlés megtartására az előkészülés megtörtént. *A patrónusságra tanár úr mellőzésével Vajda [Emil pedagógus szakszervezeti elnök] tanár úr kéretett volna fel.* Azonban kétszeri felkeresése után sem volt a lakásán található, így ez egyelőre elhalasztódott, s végül el is maradt. E nagy diákszövetség kiviteli terve egyelőre Áfra és az én titkom maradt; míg az eszme a többiekkel együtt közös elhatározás volt. *Így az ülés megtartása sürgőssé vált. Ürügy kellett.*

A tisztikart kifogásolták. Többen Dopita és Kodácsy ellen keltek ki, kik a tisztségtől ezért önként elálltak. Áfra erre kijelentette, hogy személyeskedés nem engedhető meg, mondjon le az egész tisztikar. Én tudtam, hogy az egész ellenem van, de ellenem nyíltan kilépni nem mertek. A terv ellen nem álltam, s hosszas zaklatás után sikerült a szerdai ülés kieszközlése. Szerda reggel megkérdeztem azt, hogy 'Olvastátok-e a Nyírvidékben megjelent cikket, s mit szóltok hozzá?' Ezzel tudni akartam, vajon lesz-e bátorságuk valódi tervüket előterjesztés után magukénak vallani. A cikket, *abban a hiszemben, hogy a tanár úr írta, bírálni nem merték,* így láttam, hogy tervüket nem fogják a tanár úrral szemben megvédeni. Kérdésükre azt feleltem: 'Majd meghalljátok délután. Operálni fogok, hol a műtét sikere bizonyos, de meghal benne maga az orvos'. Tervemmel kész voltam, tudtam mit fogok délután tenni.

A szerda délutáni ülés. Program: *A szakszervezet megalakítása.*

Az ülés megnyitása és kisebb indítványok megtevése után felolvastam a szakszervezeti tervezetet, amelyet sajátomnak vallottam. A felolvasás *a cikket támadta és a követeléseket tartalmazta, éle azonban a tanár úr személye ellen irányult.* A várt hatást elértem. Tanár úr sértve érezte magát, és a *követelésekre kijelentette: 'Ha az ifjúság ilyet akar, minden szervezkedést megtiltok, mert még van annyi hatalmam, mellyel az ifjúság szarvát letörjem!'*

Én erre eltávoztam az elnöki széktől. A tanár úr körhöz intézett kérdésére Áfra felelt. Megtagadta a kör véleményegyezését, mire az elnökséggel megbízatott. A régi tisztikar teljes egészében megmaradt…, csak én és az alelnök Csumek távozott, aki önérzetből lemondott. Én elértem célomat. Megszabadultam egy tisztségtől, amelyben csak megtűrt voltam" – olvashatjuk a diákszakszervezet alakítása körüli egyéni ambíciókat megvilágító beszámolóban.[589]

Feltűnő belőle, hogy az önképzőkör jegyzőkönyveitől eltérő terminológiát tartalmaz. Míg azokból hiányzik annak kimondása, hogy maga a kör átneveztetett volna szakszervezetté, ő úgy véli, hogy április 6-án az átkeresztelés megtörtént.

[589] MNL OL K 502-1923-7-76910. Petrikovity E. Lajos 1920. február 16-i „Az önképzőkör három utolsó ülésének lefolyása és azok körülményei" c. beszámolójában. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

Kissé zavaros fényt vet arra is, hogy milyen személyi ambíciók állhattak a „Nagy Diákszakszervezet" megalakítására irányuló szervezkedés mögött. Tizen-huszonéves fiatalokról lévén szó, nem nagyon csodálkozhatunk azon, hogy kevésbé vezették őket magasztos, elvont eszmék, mikor Téger tanár úr – immár korlátozónak érzett – gyámkodásától szabadulni akartak. Az pedig erősen kétséges, hogy egy ilyen felállásban – a pedagógus és az ifjúmunkás szakszervezet helyi csoportjában – vajon nagyobb autonómiához juthattak volna-e, vagy éppen ellenkezőleg. Bárhogy is vélekedjünk erről, nyilvánvaló, hogy komolyan vehető szakszervezeti tevékenységre – a Tanácsköztársaságból kiábrándult Téger tanár úr véleménye miatt, és idő hiányában nem kerülhetett sor.

A történetre vonatkozó forrásaink feleselése pedig azt üzeni, hogy semmiképp sem szabad a Nyírvidék tudósításából messzemenő következtetést levonni. Téger Béla, Petrikovity E. Lajos beszámolói is önigazolási kontextusban születtek, melyben a történtek szakmai keretbe ágyazása és bagatellizálása, a használt terminológia „finomítása" állt a szerzők érdekében. Ahogy az V.3.1.4. fejezetben láthatjuk, a vizsgálat során – a Téger Bélával szemben állók közül – többen is állították, hogy korábban a tanár úr vállalta a Nyírvidék cikkének szerzőségét, s azt is, hogy lehetséges, hogy az önképzőköri jegyzőkönyveket utólag átírták. A cikk kézirata nem került elő, a jegyzőkönyvek autentikusságát kétségbevonó állításokkal szemben a tanár úr élesen kikelt, s azok valótlanságát Kuzaila Péter igazgató is igazolta.

Mindazonáltal nem valószínű, de nem is kizárható, hogy a Nyírvidék belső munkatársának (Tégernek) módja lehetett a kézirat eltűntetésére, s a kiadói hivatal elnökének pedig érdekében állt a termékeny és a keresztény kurzusba teljes mellszélességgel beállt, jó tollú és népszerű munkatárs megőrzése, s ehhez egy tanúsítvány kiadása. A jegyzőkönyvek terminológiájának utólagos finomítása sem zárható ki teljesen (pl. szociális a szocialista helyett, a szakszervezet szó eltűntetése), bár az elsődleges vizsgálat ennek az ellenkezőjét tanúsította.[590] Így jócskán maradtak ma még megválaszolhatatlan részletkérdések a nyíregyházi képzősök szervezkedése kapcsán is.

Az azonban világosnak tűnik, hogy az egész történetnek csak az ellenforradalmi korszak számonkéréseinek légkörében, majd a Tanácsköztársaság körül 1959-ben gerjesztett mesterséges és erőltetett kultusz idején[591] tulajdoníthattak je-

[590] Kuzaila Péter igazgatónak a VKM-hez az intézeti igazoló eljárás eredményeiről írt 1920. május 12-i jelentésében olvashatunk erről: „Téger Béla – aki pedig lakását megosztva Kovács Ábelnek és családjának hajlékot adott – már egy pár hónapi együttlét után feldúlva, s a megbotránkozástól remegve jelentette nálam, hogy Kovács Ábel azt a vádat terjeszti róla a városban, hogy intézeti növendéket önképzőköri jegyzőkönyv meghamisítására akart kényszeríteni. *Miután ennek az érdekeltek meghallgatása után megállapított tényállás szerint semmi alapja nem volt,* Téger Bélát megnyugtattam." (MNL OL K 502-1923-7-76910. 87/1920.)

[591] Lásd ehhez: *Jenei K.* 1959. 7–71.

lentőséget. A diákok öntevékenységét tanári kontroll alatt tartották, ennek minden előnyével és hátrányával. Forrásaink szerint a nyíregyházi „diákszakszervezeti ügy" még csak hullámverés sem volt egy pohár vízben. Mindazonáltal korántsem érdektelen, hiszen rávilágít az 1919-ben történtek olyan mozzanataira is, melyeknek kevés köze van bármely ideológiához, párthoz, sokkal több viszont a már a növendékek között is tetten érhető rivalizáláshoz, a mégoly csekély hatalommal, befolyással járó vezető szerepekért, s a karrierépítésért.

Ettől még Téger Béla – egzisztenciáját védve – okkal-joggal reflektált feljelentői további vádjaira, pl. arra, miszerint kommunista tanítókat állított volna példaképként a magyar kultúra és történelem jelesei helyett: „Azt, hogy Aranyt, Petőfit, Vörösmartyt méltatom, hogy a nevükből sugárzó nagy nemzeti erőt és szépséget hogyan állítom be a tanítónevelés munkájába, ebben a kérdésben hivatkozom valamennyi tanítványomra. A diktatúra kitörése előtt egy héttel, 1919. március 15-én, a Bessenyei Önképzőkör ünnepén ott volt az egész tanári testület. Egyik növendékünk lelkesen magyar, átfogó gondolatokban gazdag felolvasást tartott a magyar géniusz nagy reprezentálóiról, Balassitól Ady Endréig. A felolvasást én készítettem elő.[592]

Vádolnak a feljelentők olyasmivel is, hogy én a növendékeimet a munkáskönyvtár könyveinek olvasására buzdítottam. … Hogy milyen irányú olvasmányt szántam én nekik, azt az az intenció árulja el, mely az önképzőkör céljaira történt laprendelésből kiolvasható. A fiúk 1918 októberétől Milotay [István] Új Nemzedékét járatták. Természetesen olvastak munkáskönyvtári könyveket is. Különösen, amikor azokat mindenki bevásárolta az egész városban, akár tetszett, akár nem. A tanítók hivatalos helyről vettek arról tudomást, hogy miféle könyvekből kell nekik vizsgát tenni. Másnap már mindenki sietett megvenni ezeket a könyveket. A fiúkat sem zárhattam volna el.[593] Igenis irányítottam itt is az olvasmányukat, amint irányítom minden időben. Az én beavatkozásomnak csak hasznát vette

[592] A Bessenyei Önképzőkör 1919. március 15-i ünnepi közgyűléséről készült jegyzőkönyv szerint „a jól sikerül ünnepély programja a következő volt: 1. Himnusz. Énekelte az ifjúsági énekkar. 2. Ünnepi megnyitó beszéd. Mondta Petrikovits E. Lajos ifj. elnök. 3. Petőfi S.: Res publica. Szavalta: Siska János. 4. Nemzeti szabadságharcaink és nemzeti irodalmunk. Írta és felolvasta: Áfra János. 5. Talpra magyar! Énekelte az ifjúsági énekkar. 6. Várnai Zseni: Ne lőj fiam! Szavalta: Szigeti Sándor. 7. Gyóni Sándor: Cézár én nem megyek. Szavalta: Kárpáti Tibor. 8. Kossuth induló. Előadta az ifjúsági zenekar. Az emelkedett színvonalon álló ünnepi műsor minden pontját, különösen a zeneszámot és a szavalatokat percekig tartó lelkes tapssal honorálták vendégeink." (MNL OL K 502-1923-7-76910.)

[593] Az „Önigazolása" megszületése után 3 nappal, 1920. április 30-án, a képző igazolóbizottságának ülésén, Téger Béla ehhez hozzátette: „a 'munkáskönyvtár' egyes kiadványait kénytelen volt az önképzőkör költségén beszereztetni. Annál is inkább, mert akkori felsőbb hatóságaink megjelent rendelete folytán, mint leendő tanítók, a kiadványokban foglalt tanokból kénytelenek lettek volna vizsgát tenni, s mert ezen tanoknak a szükséges kritikával való értelmezése szintén az önképzőkör feladata lett volna, ha a proletárdiktatúra itt nem bukik meg hamarabb az oláhok megszállása miatt". (MNL OL K 502-1923-7-76910.)

a céltudatos nevelés ügye"- hangsúlyozta, tanári befolyása erejét és korlátait egyaránt felvillantva, Téger Béla.[594]

***

A nyíregyházi történetből is látszik, hogy mennyire problematikus, hogy a forradalmak, a Tanácsköztársaság történetét feldolgozó munkák gyakran csak a korabeli sajtó híreire, cikkeire támaszkodnak, azokat minden tekintetben hiteles forrásnak tekintve. Kötetünk II. 3. fejezetében foglalkoztunk a Magyar Tanítók Szakszervezetének Tanítójelölti Szakosztályának megalakulásáról szóló, a „Fáklyában" megjelent tudósítással, mely szerint *a pápai református tanítónőképző* IV. osztályos diákjai bizonyos vizsgák eltörlésére, könnyítésére vonatkozó kérésüket, „a pápai ifjúmunkások szervezetébe való belépésükkel", s a szocialista szellem elsajátítása iránti nyitottságuk demonstratív hangoztatásával nyomatékosították.

A pápai „Munkás Újság" egy tudósítása szerint „a tanító- és tanítónőjelöltek szakszervezete" 1919. május 25-én gyűlést tartott a református nőnevelő intézet dísztermében, melyen „Ábel és Raáb elvtársak Budapestről kiküldött ifjúmunkások tartottak előadásokat a jövő iskolájáról, a vallásról a kommunista államban. Utána Buxbaum Béla [szocialista politikus, a direktórium tagja, a katonai ügyek helyi népbiztosa[595]] nagy hatással beszélt a kommunista családi életről, kimutatván előbb, hogy a letűnőfélben lévő társadalmi rendszer, mely nem tudta biztosítani az emberiség nagy részének primer szükségleteit, a családi életnek egészségtelen alapon való felépítésével a most élő emberek nagy részét degenerálta és beteggé tette. Csak a kommunista társadalom tud egészségesebb nemzedéket nevelni" – olvashatjuk a lapban.[596]

Az ilyen és hasonló előadások, szemináriumok hatását vitatta az intézet igazgatója. V.1.2.2.2. fejezetben idézzük *Kőrös Endrének*, az 1918/1919. évi évkönyvben a tanévről adott beszámolóját, mely szerint a diákok a szervezkedését sikerült, előbb elodázni, majd annak tevékenységét tanári kontroll alatt tartani. Utóbb semlegesítették a központi kiküldött agitátorok előadásainak hatását, s letörték „az eddigi erkölcsi neveléssel ellenkező velleitásokat". A „Néptanítók Lapjában" megjelent materialista alapon álló „mintaleckéket" kritikai elemzés tárgyává tették. Így az igazgató úr szerint tehát csak formális alkalmazkodás történt a KN rendeleteihez, valójában a vallásos jelképek a helyükön maradtak, s a tanítás-nevelés lényege sem változott.

---

[594] MNL OL K 502-1923-7-76910. „Téger Béla önigazolásában" a 30–31. oldalakon.

[595] https://books.google.hu/books?id=3RmVDwAAQBAJ&pg=PT18&lpg=PT18&dq=buxbaum+b%C3%A9la&source=bl&ots=UrZf3qSUA7&sig=ACfU3U0GOqKXb8VPNwnWNVmEuQj6xpFtNQ&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwjR1Peawo_mAhUwmIsKHXrIATIQ6AEwA3oECAsQAQ#v=onepage&q=buxbaum%20b%C3%A9la&f=false

[596] *Munkás Újság,* (Pápa) I. évf. 43. sz. 4.

A véleményalkotáshoz rögzítsük: az idézett források politikai célt, ill. önigazolást szolgáltak. Értelmezésük céljából 1919 nyarán megkíséreltük ellenőrizni a fenti információkat, de a pápai levéltárakban semmilyen érdemi egyéb forrást nem volt erről. Ezért *nem tudhatjuk pontosan, hogy valójában mi is történt a pápai református (és állami) képzőkben.* Az azonban valószínűsíthető, hogy a tanárok végig követték, s ellenőrzésük, befolyásuk alatt próbálták tartani, növendékeik szervezkedését, társadalmi tapasztalatszerzését, sőt, az állami képzőben Nagy Sándor tanár és Ormai István nevelő támogatták is ezeket a próbálkozásokat.

Más egyházi intézményekben is szembesültek hasonló problémákkal. *A debreceni tanító(nő)képzők* 4. osztályos diákjait a pedagógus szakszervezet kirendelte városi gyűléseire, ahol együtt voltak tanáraikkal, s ezt az igazgatóknak tudomásul kellett venni.[597]

A budapesti képzőkben a diákok szakszervezeti tevékenysége részben kikerült a tantestületek ellenőrzése alól, amit – a szakszervezetbe ugyancsak bekényszerült tanárok, a bizalmi rendszerrel, a fegyelmi tanácsokkal együtt – más lehetőség híján tudomásul vettek. Ám amennyire lehetséges volt, megpróbálták befolyásolni az ifjak tevékenységét.[598] Erre utal az „Új Korszak" 1919. április 21-i beszámolója, mely szerint *„a tanítóképző szakosztály szervező bizottsága és tagértekezlete gyűlések egész sorozatán foglalkozott az ifjúság autonómiájával kapcsolatos kérdésekkel. A budapesti tanító- és tanítónőképző intézetek növendékei mind beléptek a Diákszövetségbe, mindenik intézet kiépítette bizalmi rendszerét. A tanárok és diákok együttes ülést tartottak*, amelyen Albert Júlia IV. éves növendék és Palágyi Lajos tanár közösen elnököltek. A gyűlés az évvégi vizsgálatok, az osztályozás, a fegyelmezés stb. kérdésekkel foglalkozott, minden kérdésben egyöntetű és közösen megnyugtató elvi álláspontra jutva. A szakosztály elhatározta, hogy az együttes üléseket rendszeresíti, s minden olyan ügyet, amely az ifjúságot érinti, azokkal együtt fogja megbeszélni."[599]

Ettől fogva a hetenként rendezett gyűlések egy részét közösen, más részüket külön tartották. Egy közös taggyűlésen a vezetőség és a KN tanítóképző ügyosztályának egyik tagja, *Keszler Károly a „Szocializmus és nemzeti szellem"* viszonyát taglalta előadásában.[600]

Az „Új Korszak" tudósítása szerint a tanár úr referátumában hangsúlyozta, hogy „a Kommunista kiáltványnak az a tétele, hogy 'a proletárnak nincs hazája', csak addig és ott igaz, ameddig és ahol a proletárság kitagadott, semmibe vett, kizsákmányolt eleme a *kevesek* államának. … Az osztályállam rendszere mestersé-

[597] *Népakarat,* I. évf. 15. sz. 4., 16. sz. 4., 17. sz. 2.
[598] Lásd pl.: BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. április 30-i és július 7-i tanári értekezletek jegyzőkönyveiben.; BFL VIII. 131. 37–39. az 1919. május 6-i, 17-i, 27-i tanári értekezleteinek jegyzőkönyveiben.
[599] *A tanítóképző-szakosztály* 1919/7. 7.
[600] *A tanítóképző-szakosztály* 1919/7. 7. (Kiemelés tőlem – D. P.)

gesen termelte az úgynevezett 'hazátlanság' lelki állapotát, de azért a szülőföld, faj és anyanyelv szeretete, legalábbis mint tudatalatti elem, mint kitörölhetetlen élmények csapadéka, érzelmi és akarati impulzusok ösztönös színezője minden lélekben él. Ha ezt *patriotizmusnak nevezzük, akkor élesen különböztessük meg a sovén nacionalizmustól.* A nemzetek szellemileg és gazdaságilag egymásra vannak utalva, patriotizmusuk tehát sohasem lehet agresszív. *Mi tanítók ki akarjuk fejteni a magyar lélek értelmi és erkölcsi teljesítőképességét, hogy odaállítsuk ezt a népet a Föld legjelesebb népei mellé, mint kooperatív társat az emberiség szociális munkájában.* A magyarság szociális újjászületése nemzetközi érdek s a nemzetközi vérkeringésbe bekapcsolódni magyar érdek. … *A népek szövetségét* és e szövetségnek az egyes országokra és népekre, s ez országok és népek anyagi és szellemi műveltségére kiterjedő áldását *nem a kapitalizmus* és melléktermékeit konzerváló wilsoni elvek, *hanem a nemzetközi szocializmus fogja megvalósítani*"- vélte Keszler Károly a patriotizmus és az internacionalizmus összebékítésével próbálkozva.

Helyi laptudósítások szerint *vidéken is alakultak diákszakszervezetek*, bár volt ahol ez nem ment könnyen. *Csurgón* például „szemben a helybeli református főgimnázium ifjúságával, mint követendő példát állították fel növendékeink komoly, higgadt magatartását. Sőt, *növendékeink határozott ellenforradalmi magatartást is tanúsítottak* a 'javukra hozott kedvezményekkel' szemben.[601] Így pl. egyértelműleg elhatározták, hogy nem lépnek be az 'ifjúmunkás szakszervezetbe', és csak a helybeli munkástanács fenyegetésére vettek részt annak alakuló gyűlésén, de ott is passzívan viselkedtek. Közülük egy sem vállalt tisztséget. Ez a magatartás abban is magyarázatát leli, hogy legtöbbjük ellenforradalmi érzelmű földműves szülők gyermeke" – olvashatjuk a történtekről a csurgói képző tanári karának 1920 eleji beszámolójában.[602] Ettől persze a növendékeknek is részt kellett venni igazgatójuk, a helybeli pedagógus szakszervezeti alelnök Mohar József nyilvános, szakszervezeti előadásán a „Kommunista kiáltványról". (Lásd erről kötetünk V.3.1.2. fejezetét!)

Ahogy másutt is sok helyütt, úgy *Veszprémben* is a kereskedelmi iskolások kezdeményezéséhez csatlakoztak a polgári iskola, a főgimnázium és az *Angolkisasszonyok tanítónőképzőjének növendékei.* Alakuló ülésükön megjelent Jankovics Lajos [munkás, a megyei direktórium és pártszervezet vezetője] „s magas szárnyalású beszédben fejtegette és ismertette a szocializmus és kommunizmus elveit, amit az ifjúság lelkes tapssal és meleg éljenzéssel jutalmazott" – olvasható a „Vö-

[601] Itt a KN. 1919. április 12-i, 8. sz. rendeletére utalnak, melynek címe: Rendelet a középfokú iskolákból bevonuló diákok részére biztosítható kedvezményekről. (*Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 74–77.)

[602] MNL OL K 502-1919-6-210666. a csurgói állami tanítónőképző tanári testületének 1920. március 18-i jelentésében.

rös Zászló" c. helyi lap tudósításában.[603] 1919 nyarán a megyei és püspöki levéltárban is sikertelenül zárult az ottani tanítónőképzőben történtek felderítésére irányuló erőfeszítésünk. A megyei levéltárban egyáltalán nem voltak érdemi anyagok ebből az időszakból, a püspöki levéltár iratjegyzékében szerepelt ugyan egy jelentés az Angolkisasszonyok intézetének „kommunizmus alatti tevékenységéről", de a levéltáros kollégák többszöri kérésre sem tudták előkeríteni azt. Így ennek a tudósításnak a valóságtartamát sem tudjuk más forrásokkal összevetni.

1919. április 10-én, *Nagykőrösön* is ülésezett a helyi diákszakszervezet,[604] melyen a „Nagykőrösi Népújság" szerint „a kommunizmus lényegéről és az új társadalmi rend kifejlődésének lehetőségéről vitáztak".[605] (Kötetünk V.1.2.2.1. fejezetében részletesen foglalkozunk az ottani református képzőben történtekkel, az ott leírtak fényében kontextusba helyezhető e tudósítás is.)

E töredékes híradásokból annyi mindenképp leszűrhető, hogy – a már praktizáló tanítókhoz hasonlóan – központi direktívák alapján, „*gyorstalpaló" eljárással próbálták áthangolni az, addig vallásos és hazafias szellemben nevelt tanítóképzősöket is*. Erre – az idegen megszállás, ill. a nyári szünet miatt – meglehetősen kevés idő, s még kevesebb valóban képzett és didaktikailag is felkészült előadó állt rendelkezésükre, s számolniuk kellett a tanári testületek többségének csendes oppozíciójával is. Így ennek pusztán átmeneti hatása, s hosszabb távú fiaskója (különösen az apolitikus középosztálybeli lányokat nevelő, többségükben egyházi tanítónőképzőkben) borítékolható volt, gondolhatnánk ma joggal, a későbbi fejlemények ismeretében. (Ám a kortárs tanítóképzős tanárok, diákok közül ugyan sokan remélhették, kevesen félték, de nem tudhatták, hogy a Tanácsköztársaság már 133 nap elteltével elbukik.)

Mindazonáltal *a bizalmi rendszert, s a tanár-diák fegyelmi tanácsokat* a Tanácsköztársaság befolyása alatt maradt területek képzőiben kötelező volt megalakítani.[606] Ezekről általános vélemény volt, hogy bevezetésük elhamarkodottnak bizonyult. Sok helyütt semmit sem tettek, másutt működésük konfliktusokhoz, a fegyelem látványos lazulásához vezetett.[607] A képzők egy részében (pl. a pápai re-

---

[603] *Diákszervezet Veszprémben* 1919/3. 5.

[604] A diákszakszervezetet április végén a KN a tanítók szakszervezetének ifjúmunkás csoportjába olvasztotta. (RL C/39. XLVII. k.)

[605] *Nagykőrösi Népújság,* III. évf. 15. sz. 3.

[606] 1919. április 25-én jelent meg a KN 27. sz. rendelete „a kettős (tanítói és diák) bizottságok iskolánkénti felállításáról. (*Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 79–83.) A tanítóképzőkben ezek érdemi tevékenységének nyomával nem találkoztunk.

[607] *Ilyen feszültségekre utalt a pápai szocialista diákok bizalmi testületének 1919 áprilisi felhívása*: „A szervezet létérdeke megkívánja, hogy a szervezet keretein belül a szocialista rend és fegyelem testet öltsön! Mutassátok meg fegyelmezettségetekkel, hogy méltó gyermekei vagytok a vörös forradalomnak. Ismerjétek fel a helyzet komolyságát, és szervezett szocialistákhoz méltón viselkedjetek, mert nem akarnak a bizalmi ifjak fölöttetek rendőri felügyeletet teljesíteni. E célból fontosnak tartjuk a következők megszívlelését: 1. A szervezet ügyébe a szervezeten kívülállóknak beleszólni tilos. … 2. Iskolában ne politizáljatok. 3. A rend és fegyelem érdekében, lévén

formátus és a budapesti VIII. kerületi tanítónőképzőben) legjobb tanulókat választották bizalmiaknak, s ők együttműködők voltak az igazgatókkal,a tanárokkal. Másutt, pl. *a budapesti I. kerület állami képzőben és az országos izraelita képzőben – az igazgatók szerint – a „nagyhangú, de értéktelen egyének" kerültek ebbe a szerepbe,* s ez feszültségekhez vezetett.[608]

Quint József igazgató a budai képző tanári testületének 1919. július 7-i tanévzáró értekezletén úgy vélte, hogy „*a tanulók között megalakult bizalmi rendszer általában nem bizonyult alkalmas nevelői tényezőnek. A tanári karra itt az a feladat hárul, hogy a legnagyobb szeretettel, de egyúttal valódi pedagógiai fegyelmezéssel érlelje meg a serdülő ifjakat az önkormányzat és az önnevelés nehéz munkájára*. Örvendetes tény hogy a tanulói bizalmi rendszert a napokban a KN is megszüntetendőnek rendelte el[609]" – mondta, majd hozzátette: „a tanulók mulasztása jelentékeny volt, s ebben az okok között főként gazdasági természetűek szerepeltek igen gyakran (élelmiszer beszerzés, cipő, ruha szerzés stb.) amiért is a tanári kar e mulasztásokat kénytelen volt… igazoltnak tekinteni".[610]

Bánóczi József igazgató a bizalmi rendszer hatásáról az izraelita képzőben – 1919. szeptember 2-án – így nyilatkozott: „Gyökeres újítás volt, hogy a növendékek osztályonként bizalmikat választottak, az I-II. osztály 1-1-et, a III-IV: osztály 3-3-at. *Az utóbbiak közül volt a főbizalmi, aki az összes budapesti tanítóképző intézetek ügyeit a szakszervezetben képviselte. Innentől fogva elhatalmasodott a mi intézetünkben is a fegyelmezetlenség, és számos tanuló kihívó, sőt szemtelen magaviseletet tanúsított.* A bizalmiak itt, vagy más intézetben folyton 'hivatalból' gyűléseztek, s példájuk ragadós lett. Úgyhogy az óramulasztások szinte képtelen arányokat öltöttek. A II. osztályban példának okáért húsvét után egy ízben 2 tanuló volt jelen, és akkor jött inspekcióra az egyik szakfelügyelő úr".[611]

De nemcsak ez bonyolította a képzők tanárainak és diákjainak az együttműködését. Kardinális kérdésnek bizonyult, hogy a bizalmiak részt vegyenek-e a tantestületnek a tanulók munkáját értékelő értekezletein. Erről a budapesti képzők bizalmi értekezletén is vita támadt, s ott a lányok leszavazták a fiúkat, mondván,

---

azok szakszervezeti ügyek, engedelmeskednetek kell a bizalmi ifjaknak! 4. Ha a szervezet tagjai szocialistákhoz nem méltóan viselkednek, a rendbontókkal szemben a legszigorúbban fogunk eljárni". (Közli: *Tóth K.* 1969. 376.)

[608] A budapesti I. kerületi tanítóképzőnek az ifjúság „erkölcsi züllésérő1" tartott 1920. január 31-i értekezletének jegyzőkönyvében. (MNL OL K 502-1919-6-210666.) és az Országos Izraelita Tanítóképző Intézet igazgatótanácsának 1919. szeptember 2-i ülésének jegyzőkönyvében. (MZSML XII. B.)

[609] 1919. július 9-én a KN 55. sz. rendeletével megszűntették a bizalmi rendszert. (*Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 88.)

[610] BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. július 7-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[611] MREZSL XII. B. az 1919. szeptember 2-i igazgatótanácsi jegyzőkönyvben. (Kiemelés tőlem – D. P.)

hogy erre nincs szükség.[612]

Adódtak más jellegű konfliktusok is. Az akkor nemenként szeparált képzőkbe járó tanulók a szakszervezeti és bizalmi értekezleteken együtt vettek részt. Ez akkoriban kipróbálatlan újdonság volt, a tizen-huszonéves fiúk egy része ezt nem tudta megfelelően kezelni, s ez a – fiúkkal közös fórumokon lehetséges viselkedésben ugyancsak tapasztalatlan, érzékeny – lányok egy része számára elfogadhatatlan volt, úgy, hogy egy idő múlva nem is jártak tovább ezekre az értekezletekre.[613]

Voltak képzők (pl. a csurgói állami tanítóképző) ahol a bizalmiak részt vettek a tanári értekezleten, de a tantestület tagjai szerint, ott az igazgató bábjaként léptek fel.[614]

Az eddig tárgyalt esetekben közös volt, hogy a körülményekhez képest viszonylag harmonikusan, vagy kisebb-nagyobb feszültségekkel, vitákkal, de együttműködtek a tanárok és a diákok, s meg is találták a felek számára a forradalmi körülmények között kölcsönösen elfogadható/elviselhető megoldásokat. Konfliktusaikat – a Sárospatakon történtek kivételével – a Tanácsköztársaság idején nem vitték ki az iskolák falain kívülre.

3. A képzősök a demonstrációkon, belépésük a Vörös Hadseregbe. A diákok forradalmak alatti tevékenységének következményei a Tanácsköztársaság bukását követő számonkérés és beiskolázás során

A Tanácsköztársaság által államosított *esztergomi érseki katolikus tanítóképzőben* (ahogy az ottani bencés főgimnáziumban és a főreáliskolában is) ez csak részben sikerült. 1919. április 11-én az előírásoknak megfelelően létrehozták ugyan a közös tanár-diák bizottságot, majd újraválasztották Klinda Károly igazgatót.[615] Ám, mivel ő és kollégáinak többsége – az érseki tanügyi hatósággal egyetértésben, már korábban – ellenezték a diákszakszervezet létrehozását, s mert néhány diákjuk magatartása a forradalmak alatt alapvetően megváltozott, és ők kapcsolatba léptek Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszterrel, aki a szociáldemokrata párt képvi-

[612] MNL OL K 502-1919-6-210666. a budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző tanári testülete választott bizottságának 1919. november 26-i jelentésében.

[613] MNL OL K 502-1919-6-210666. a budapesti II. kerületi állam tanítónőképző tanári testülete választott bizottságának 1920. január 3-i jelentésében.

[614] MNL OL K 502-1919-6-210666. a csurgói állami tanítónőképző tanári testületének 1920. március 18-i jelentésében

[615] *Gábris J.* 1996. 36.

seletében 1919. március 8-án Esztergomba látogatott, másként alakultak a dolgok. Biztatást és támogatási ígéretet kaptak a minisztertől, mire saját útra léptek.

Képzős diákokat szerveztek a városi szociáldemokratáknak március 15-e alkalmából a temetőbe szervezett megmozdulására, s azon saját tábla alatt részt vettek. A tanári kar információi szerint pénzt is gyűjtöttek a képzős diákok között a szociáldemokraták koszorújára, de ezt az érintettek tagadták, s más források sem erősítették meg, ahogy azt sem, hogy mindezt vörös lobogó alatt tették volna.[616] Majd a képzős diákság vezetői: Horváth Gyula, Lieber József és Kothay Károly az intézeten kívül, előbb egy kocsmában, majd a főgimnázium épületében, más intézmények tanulóival együtt, szervezték a városi diákszakszervezetet. Forrásaink a szervezet megalakulásának időpontját illetően eltérő időpontokat említenek (március17., 25., 31. és április 7.), de abban egyetértenek, hogy a városi diákszakszervezet elnöke Horváth Gyula, egyik alelnöke Lieber József és jegyzője Kothay Károly lett.[617] *Még két városi tömegdemontsrációra mozgósították az ifjúságot: május 1-én és június 29-én.* Utóbbi alkalommal, az országban a képzősök közül talán egyedüliként, *a moszkvai III. Internacionálé mellett* tüntettek, s elnökük Horváth Gyula – állítólag – „kiáltványban bíztatta őket a végső küzdelemre. 'Győzni, vagy elvérezni! Éljen bennetek a forradalmi hit! Éljen a III. Internacionálé!'" – hangoztatta volna egy késői tudósítás szerint.[618]

Utóbbit némi kétséggel fogadhatjuk, hiszen, ha megtörtént volna, bizonyára szerepelt volna a Horváth Gyula és Lieber József ellen a Tanácsköztársaság után felsorakoztatott vádak között.[619] Ők a későbbiekben mindketten vörös katonák lettek, majd Lieber engedély nélkül az időközben a csehek által megszállt falujába tért vissza. Horváth Gyula pedig –, megkísérelvén elkerülni a felelősségre vonást – a budai képzőbe iratkozott be, ahol nem tudtak a forradalmak alatti szerepéről. Arra viszont minden beiratkozónál rákérdeztek, hogy volt-e vörös katona, mert őket igazoló vizsgálatnak vetették alá a budapesti I. kerületi állami képzőben, ám ő letagadta ezt, így beiratkozhatott. 1920 elején került gyanúba, mikor is Quint József igazgató levélben kért felvilágosítást Horváth Gyula korábbi magatartásáról az esztergomi képzőtől.

Klinda Károly igazgató a tantestület nevében 1920. február 5-én egy 4,5 oldalas levélben sorolta a váratlanul megváltozott, korábban az intézet által is támoga-

[616] Utóbb a III. osztályos Horváth Gyula mellett a IV-es Lieber Józsefet is ezzel vádolta a tanári kar, hozzátéve, hogy az „esztergomi Népszavában egy fanatikus verse jelent meg, melyben az új hajnalodást dicsőíti. Ugyancsak március 15-i elnöki beszédében ultra szociálforradalmár nézetéről tett tanúságot. Az ifjúsági szakszervezet vezetője [egyik alelnöke] volt, hol a bizalmiak közül saját házigazdájának fiát, Bellus Gyula osztálytársát a szakszervezetből kidobatta, mivel nem találta elég forradalminak". (MNL KEMÖL VIII. 1. a. 24.d. 1920. III. 28.)

[617] *Balogh A.* 1936/39. 1.; *Gábris J.* 1996. 35.

[618] *Balogh A.* 1936/39. 1.

[619] Persze az sem kizárt, hogy a képzőben a tanárok nem hallottak erről.

tott „szerény és szegény" fiú[620] elleni vádakat. Ezek alapján, *a VKM utasítására a budai képzőben fegyelmi tárgyalást folytattak le Horváth Gyula ellen.* Hely hiányában, és a hallgattassék meg mindkét fél elvének jegyében e tárgyalás jegyzőkönyvéből idézzük az esztergomi vádak alapján megfogalmazott kérdéseket és válaszokat.

„*Igaz-e, hogy 1919. március 15-én a Népszava koszorújára gyűjtést rendezett?*

Nem is tudok ilyen gyűjtésről.

Igaz-e, hogy egy másik társával [Lieber Józseffel] vörös lobogóval felvonultatta az ifjúságot a temetőbe?

Nem vörös lobogó alatt vonultunk ki a temetőbe, hanem tényleg vezetésem alatt vonult ki az ifjúság az előre jelzett gyülekezési helyre, a Széchenyi térre egy feliratos tábla alatt. Vörös lobogót nem kaptak.[621]

Igaz-e, hogy az igazgatót és a történelemtanárát, mint ellenforradalmárokat feljelentette?

Azt hiszem, hogy Lieber IV. évessel együtt az esztergomi szociáldemokrata párt elnökénél jártunk el, megemlítve neki, hogy az igazgató és a történelem tanára nem akarja megengedni az ifjúság szervekedését. A pártfegyelem miatt nekem ezt a jelentést meg kellett tennem.

Igaz-e, hogy május 1-jén a városháza erkélyéről az ifjúságnak beszédet tartott?

Nem beszédet, hanem saját szerzésű költeményt szavaltam el. A költeményben a proletariátus győzelmét, hatalmát szembeállítottam a burzsoáziával, nem gúnyolódó szándékkal.

Igaz-e, hogy szervezte az ifjúságot, és beterelte a szakszervezetbe?

Tényleg én szerveztem meg az ifjúságot, először egyszerű felhívással a lakásomban, mert az iskolában nem volt szabad. Később egy korcsmában, majd a gimnáziumban. A szervezési munkálatokban segédkezett Lieber IV. éves és Bellus [Gyula] IV. éves, és a többi. A legfőbb szervező én voltam, mint elnök. A szervezés munkálatait Kunfi népbiztossal történt megállapodásaim alapján, az ő sürgetésére indítottam meg.[622]

Igaz-e, hogy az előadásokat nem hallgatta, s mikor igazoltatták, azt felelte, hogy szakszervezeti ügyekben referált a pesti népbiztosságnál?

Igen, egy esetben.

---

[620] MNL KEMÖL VIII. 1. a. 24. d. 376/919/20. Részletét lásd: *Gábris J.* 1996. 40.

[621] Balogh Albin 1936-ban írt cikke szerint „március 16-án, a *szociáldemokraták tüntető felvonulásán,* Pám Márkus [szociáldemokrata franciatanár] vezetésével, külön jelzőtábla alatt sorakoztak a tanítóképző növendékei, s velük több reáliskolai, sőt két-három gimnazista zsidófiú is." *Balogh A.* 1936/38. 2.

[622] „Jellemző különben a szocialista apostolok erkölcsi érzékére, hogy a központi kiküldöttek is kocsmákban tartottak gyűléseket a tanítójelöltek részére, s ugyancsak kocsmában mondták ki az *'Egyesült Esztergomi Diákok Szakszervezetének'* megalakulását (márc. 17.)" – olvashatjuk a „Magyar Sionban". *Balogh A.* 1936/38. 2.

Igaz-e, hogy az ifjúság küldöttségét vezette Kunfihoz?

Igen két ízben. Először, amikor Esztergomban járt Kunfi, amikor a képző államosítását kértem tőle. Másodszor, amikor a kispapok kívánságát adtam elő, hogy élelmiszerhiány miatt az iskolai évet előbb fejeztesse be a népbiztosság. Hajtai [Ferenc][623] osztályvezető fogadott engem. Csak ezen 2 esetben mulasztottam.

Milyen munkát fejtett ki a Vörös Hadsereg szervezése körül?

Az itthoni nehéz körülmények miatt be akartam lépni a Vörös Hadseregbe, s bár 18 éves nem voltam, szülői beleegyezés alapján be is léptem, de mint szakszervezeti elnöknek, úgy éreztem, hogy be is kellett lépnem. Az ifjúságot pedig ösztökéltem a belépésre.

Vörös katonákkal fegyveresen behatolt a tantermekbe órák közben, s a vonakodókat kényszerítette a belépésre. Ezért a munkájáért napi 200-300 koronát kapott. Igaz-e?

A két első esetről nem tudok. Katonai propagandamunkámért díjazást nem kaptam, de havi 1200 koronát kaptam, mint az ifjúmunkások közművelődési előadója, s azonkívül rendes zsoldot, s teljes ellátást. Havi jövedelmem 1650 korona, teljes ellátás és ruha volt.

Hogy szerepelt az intézet Párkány visszavételénél?

Az ütközet alatt a parancsnokló tiszt körében voltam, telefonszolgálatot teljesítettem, de kint jártam a városban is. Az ifjúság kivezénylésében nem volt részem, azt megakadályozni nem tudtam.[624]

---

[623] Hajtai Ferenc (1878-1956) a KN-ben a középiskolai területtel foglalkozott.

[624] Az esztergomi tantestület 1920. február 5-i levelében azzal vádolták, hogy „Párkány felszabadítása alkalmával a Horváth erőszakoskodásával bevonultatott esztergomi tanulóifjúságot a vöröskatonák, minden kiképzés nélkül a front első sorába kényszerítették, hol sokan el is estek. Horváth ezalatt tiszti ruhában a városban sétált". (MNL OL K 502-1920-5-20072. 376/919/20.) *Balogh Albin* 1936-ban így írt a Párkányban történtekről: „Elkövetkezett május vége. A zsidó ifjak mind hangosabban követelték, hogy az elvtársak lépjenek be a Vörös Hadseregbe. Egyesek – szinte kizárólag keresztények – be is léptek, részben azért, hogy könnyen kapjanak bizonyítványt, részben hazafias lelkesedésből és bosszúvágyból a csehek iránt. Május utolsó napjaiban valóban megérkeztek a vörös csapatok és az Ipoly mentén megtörtént az áttörés (máj. 30.). A párkányi cseh csapatok sietve visszavonultak, s a direktórium kiadta a parancsot: mindenki a hídra. Számos szakszervezeti tag – részben fegyverrel – sietett is át a felszabadított Párkányba. (Legtöbben azért, hogy valamit hozzanak.) A lelkesedés elkapta a vöröskatonákat, ill. az egészségügyi csapatba állt diákokat, s átmentek ők is. Vezetésről, katonai fegyelemről, lövészárkokról szó sem volt, s a Péter doktor rendelkezése alatt álló egészségügyi csapat tagjai is fegyvert fogtak. Mihelyt a csehek erősítést kaptak, visszaverték az esztergomiakat; estére Párkány már az ő kezükben volt. A diákok legnagyobb része idejében visszatért, de egy gimnazista vöröskatona (Szegfű) súlyos sebet kapott, egy reáliskolás egészségügyi csapatbeli pedig más ifjakkal ott rekedt, és mivel fegyveresen fogták el őket, a csehek megcsonkítva kivégezték [Sic!]. Az ez irányban lefolytatott nyomozás eredménytelen volt: hibásnak senki sem találtatott". (*Balogh A.* 1936/40. 1.)

Kanter [Károly] prelátus kanonok[625] úrral milyen viszonyban volt?

Mikor [az 1917/1918. tanévben] elbuktam, s elvesztettem segélyem, Kanter prelátus úr kegyelemből és szeretetből kosztot adott nekem. A diktatúra alatti magaviseletemért Kanter prelátus úr tényleg lelkemre beszélt, iparkodott eltéríteni a rossz útról. Én azonban már nem változhattam meg. Ekkor Kanter prelátus úr tudtomra adta, hogy a kosztot vitessem haza. Mikor referálni voltam Kunfinál, kérdezősködésére elmondtam hogyan intézkedett Kanter prelátus úr kosztomat illetőleg. Kunfi akkor a munkástanácshoz intézett rendeletet nekem átadta, amelynek tartalma fedi a vádat, t.i. hogy Kanter köteles engem lakásán további intézkedésig élelmezni, ellenkező esetben forradalmi törvényszék elé állítják. Vöröskatona koromban kb. 2 hétig étkeztem Kanter kanonok úrnál. Június elejétől már nem étkeztem a kanonok úrnál.

Igaz-e, hogy mikor Kunfi Esztergomban járt, azt mondta neki: 'Védjen meg engem és társaimat, mert abban a szerencsétlen helyzetben vagyunk, hogy a papok emlőire vagyunk szorulva, amelyek nem tejet, hanem mérget tartalmaznak'.

Azt mondtam, hogy nem akarunk a papok emlőin élni és állami ellátást kérünk. Megokolást nem mondtam.

Igaz-e, hogy az ifjúságnak az imádságot és köszönést megtiltotta?

A 'Dicsértessék a Jézus Krisztus' köszöntés helyett, melyet gyerekesnek tartottak, azt javasoltam a szakszervezetben, hogy mindenki úgy köszönjön, ahogy akar. A rendelet érkezéséig az imádság ellen nem tiltakoztam, sőt megköveteltem az imádság elmondását.

A pesti propaganda tagja volt-e, és pénzt fogadott-e el?

Nem voltam tag, és pénzt az előbb említetteken kívül nem fogadtam el.

Igaz-e, hogy az esztergomi diákságot bevonulásra kényszerítette, s a bizonyítvány megsemmisítésével fenyegetett?

Nem.

Igaz-e, hogy egyik beszédében az esztergomi gimnázium szabadság szobrának megcsonkítását helyeselte?

Nem, sőt a nyomozást én sürgettem és szigorú büntetést javasoltam a művelődési megbízottnál, Szabónál.

Igaz-e, hogy Szilas nevű kollégájának hegedűjét elvitte és eladta Vice nevezetű társának?

Szilastól 10 koronáért vettem hegedűt, de mivel több pénzem nem volt, a fizetést az ő beleegyezésével elhalasztottam. Később már 40 koronát kért, a 10 koronát nem fogadta el, s én közben odaajándékoztam a hegedűt Vicének.

Igaz-e, hogy a diákszervezet pénze a maga és elnöktársai kezén eltűnt?

---

[625] Kanter Károly (1853–1920) prelátus, mesterkanonok, főszékesegyházi plébános. http://kanter.ppek.hu/web/bin/publications/publ.php?command=show&p=Ef%FCzet_Kanter_text.html&gyujtemeny=M%E9ltat%F3%20cikkek&sablon=publmeltat.html

A pénztáros Frommer nevű VII. osztályos gimnazista volt, a pénz jelenleg is nála van, kb. 2400 korona összegben.

Miért nem kért maga ellen igazolást az év elején, mikor a felvételét kérte, amikor t. i. a többi vöröskatonát igazolták?

Attól féltem, hogy akkor nem vesznek fel.

Mit tud önigazolására felhozni?

Szereplésemre elsősorban Dr. Majláth Ferenc[626] március 15-i beszéde indított. Egyáltalán nem éreztem addig semmiféle vonzalmat a forradalmi eszmékhez. Többszöri felhívásra és rábeszélésre a szociáldemokrata eszméket magam is elismertem. Azt hiszem, hogy az egész politikai szereplésemben egy politikai ferdelátás vezetett, amely Károlyit és társait Petőfi szellemében láttatta velem. Súlyos anyagi körülményeim és az vezetett, hogy segíteni tudjak Apámon, akit, mint ellenforradalmárt a plébánossal együtt felakasztani akartak. [Házmesteri] keresetétől megfosztották, s kényszerbarakkba akarták helyezni. Később látva az irány helytelenségét hiába minden igyekezetemnek és többszöri lemondásomnak már nem léphettem vissza a terror miatt. Magával sodort a forradalmi áradat."[627]

Mivel tanulói jogviszonyából a vizsgálat idejére felfüggesztették a budai képzőben, *Horváth Gyula* 1920. március 4-én Klinda Károly esztergomi igazgatóhoz címzett egy bocsánat- és magánvizsga-engedélyt kérő levelet, melyben a forradalmi szerepvállalásához vezető motívumairól ezt írta: „A szereplési vágy és a színpadi tehetség fontos tényezőkként játszottak tiszta jellemmé alakulni akaró lelkem aláásásában. … Ezúton kérek bocsánatot mindazoktól, kiket talán nem is rosszindulatból, de mégis megbántottam".[628] Az esztergomi tantestület nevében *Klinda Károly* március 10-én válaszolt: „Azt az embert, aki minden ok nélkül a kommunizmus alatt ilyen csúnyán viselkedett igazgatójával, tanáraival és jótevőjével szemben nem tartja megbízhatónak sem valláserkölcsi, sem hazafias szempontból. Így nem nyújthat módot a kérelmezőnek tanulmányai folytatására. Egy ily irányban teljesen hitelét vesztett egyénnek nevelésére józan ésszel sem a haza, sem az egyház nem bízhatja a jövő nemzedéket".[629]

1920. március 8-án az ügy lényegét tekintve a budai képző *Quint József* vezette fegyelmi bizottsága is erre a következtetésre jutott: „A bizottság Horváth vallomásából a felmerült vádak nagy részének teljes, kis részének részleges igazolását látja, s megállapítja:

1. hogy nevezett erős forradalmi egyéniség, ki képes volt, mint szegény, mások kegyelméből élő III. osztályos növendék az esztergomi gimnázium, pap-

[626] Kormánybiztos volt akkoriban.
[627] MNL OL K 502-1920-5-20072. (A kérdések kiemelése tőlem – D. P.)
[628] MNL KEMÖL VIII. 1. a. 24. d. 495/1919.
[629] MNL KEMÖL VIII. 1. a. 24. d. 495/1919.

növelde, tanítóképző összifjúságát megszervezni és az általuk létesített szakszervezetnek élére kerülni;
2. hogy vakmerő és elszánt ifjú, mert a szervezést végrehajtotta, a piacon kiállt, felvonulást rendezett, és az ún. Tanácsköztársaság idejében viszonylagosan magas állású Kunfi népbiztossal, Majláth kormánybiztossal, Szabó művelődési megbízottal állandó személyes érintkezésben volt, eléjük küldöttségeket vezetett, velük tárgyalt, s tőlük rendelkezéseket kierőszakolt;
3. hogy lelkileg romlott ifjú, ki képes volt jótevőjével szemben a legnagyobb hálátlanságra;
4. a tárgyalás folyamán ingatag, megbízhatatlan karakternek bizonyult, vallomásaiban ellentmondásokba került.[630]

Mindezek alapján a bizottság őt a tanítói pályára teljesen alkalmatlannak tartja, s ezért javasolja Horváth Gyula IV. osztályos tanítónövendéknek a kommunizmus alatt tanúsított magaviseletéért, s annak szolgálatában kifejtett munkásságáért a hazai összes tanintézetekből való kizárását.

Azon vádakra vonatkozólag pedig, melyeket tagadott, s amelyek igazsága csak szembesítés útján volna kideríthető, a bizottság azt az álláspontot foglalja el, hogy amennyiben ezek bizonyítására ezen ítélet meghozatala után is szükség volna, a vizsgálat Esztergomban ejtessék meg".[631]

Forrásaink szerint, erre nem került sor. A VKM 20072/1920. sz. határozatával, 1920. május 15-én Horváth Gyulát „haza és nemzetellenes érzelmeiért, vallás és társadalmi osztályok ellenes izgatásáért és kommunista cselekedeteiért a hazai összes iskolákból kizárta".[632]

Esztergomban *intézeti hatáskörben* akadályozták meg a diákszakszervezetben magukat exponáló IV. éves Lieber József osztályvizsgájának és képesítő vizsgájának letételét, a II. éves Kóthay Károly és az I. éves Szilágyi József (egykori bizalmi) ottani továbbtanulását.[633]

***

Az esetek túlnyomó többségében országszerte így jártak el: *a forradalmak alatt magukat exponálókat különösebb fegyelmi vizsgálat nélkül egyszerűen nem vették fel az 1919/1920. tanévre, ill. a vizsga nélkül kiadott bizonyítványok pótlását megtagadták, vagy extra feltételekhez kötötték.* Amikor a tantestületek iránymutatást kértek arra vonatkozóan, hogy miként járjanak el a forradalmak során magukat exponálókkal, ill. a vöröskatonának álltakkal szemben, a VKM-től azt a választ

[630] A jegyzőkönyvből ez nem derül ki.
[631] MNL OL K 502-1920-5-20072. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[632] MNL OL K 502-1920-5-20072.
[633] MNL KEMÖL VIII. 1. a. 24. d. 525/1919. és *Gábris J.* 1996. 39–40.

kapták, hogy tevékenységüket az érvényben lévő 1914. évi Rendtartás[634] alapján vizsgálják meg, s annak megfelelően járjanak el.[635] Ha formális fegyelmi eljárást látnak szükségesnek, azok jegyzőkönyveit terjesszék fel a VKM-hez.[636] „A kommunizmus alatt kiadott bizonyítványok érvényesítésére vonatkozólag a 164542/919. sz alatt kelt rendelet a mérvadó" – fogalmazta 1919. november 8-án Quint József, a minisztérium berendelt munkatársaként.[637]

Bár a tanulók felvételének jóváhagyása a Tanácsköztársaság bukása után formálisan visszakerült a VKM-hez, érdemben az egyes állami intézetekben döntöttek. Ezért csak az intézményi levéltárak, anyakönyvek gondos áttanulmányozásával lehetne általános képet alkotni arról, hogy vajon hány tanuló volt érintett ilyen ügyekben, s velük szemben miként jártak el. Voltak képzők (pl. az egri érseki katolikus tanítóképző és a nagykőrösi református képző) ahol legalábbis az 1919/1920-as tanévre az összes magát politikailag exponált, vagy vöröskatonának állt növendék újrafelvételét, vagy vizsgáztatását megtagadták.[638] Másutt, differenciáltabban jártak el, s a VKM 208732/1919. sz. rendeletének megfelelően[639] „minden egyes tanuló erkölcsi magatartását vizsgálat tárgyává tették", s annak eredménye szerint döntöttek.

Mielőtt a budapesti I. kerületi állami tanítóképző példáján illusztrálnánk ezt, célszerű egy rövid kitekintést tennünk arra vonatkozóan, hogy *vajon hány fiatal tanítóképzős is vonult be a Vörös Hadseregbe, s hogy vajon miként is ítélhető meg e lépésük?* Országos összesítést a tanítóképzőkre vonatkozóan nem találtunk, s az erre vonatkozó adatok is szórványosak és bizonytalanok.

Jelenlegi információink szerint *a pápai állami tanítóképzőből léptek be a legtöbben 110-en a Vörös Hadseregbe*, ami az akkori 145 rendes hallgatóra vetítve – az I-II. évesek életkora miatt – túl soknak látszik, ám ha a hadseregből visszatért katonai tanfolyamokra járókat, és a menekülteket is beleszámítjuk, s így a kb. 200 feletti létszámra vetítjük ezt a számot,[640] az reális lehet. Az ilyen adatokkal kapcsolatos nehézséget jól mutatja, hogy az intézet 1926-ban kiadott XVI. értesítőjében csak annyi áll erről, hogy *a diákok közül „többen* beléptek a Vörös Hadseregbe, bár ezek nagyobb részét a kényszer, vagy a [képesítő vizsga nélkül] kilá-

[634] A VKM 31152/1914. számú rendeletével adták ki 1914. május 4-én.
[635] A VKM 197814/1919. B. XIII. sz. rendeletében. (MNL BAZML ZL VIII, 65. 16. d. 829/1919.
[636] MNL OL K 502-1920-5-27087. Brunovszky Rezső sárospataki h. igazgató 1919. október 31-i kérdése 770/1919. sz. és a VKM válaszának fogalmazványa.
[637] MNL OL K 502-1920-5-27087
[638] Az egri érseki tanítóképzőben, ahol két alkalommal összesen 18-an nyertek vizsga nélkül bizonyítványt, a tanári kar úgy határozott, hogy „azokat a növendékeket, akik a kommunista eszmék mellett exponálták magukat, vagy az iskolában nem megfelelő viseletet tanúsítottak, vagy, mint vöröskatonák szolgálták a kommün érdekeit, nem bocsátja vizsgálatra". (*Benkóczy E.* 1928. 126.; a nagykőrösi református képzőről lásd kötetünk V.1.2.2.1. fejezetében)
[639] MNL GYMSM GYL VIII. 55. a. 10/1920.
[640] Lásd erről kötetünk III. 2.3. fejezetében!

tásba helyezett oklevél vitte oda".[641] E magas szám egy 1921. április 5-i igazgatói átadás-átvételi jegyzőkönyvből tudható, amelyben – ahogy ezt már a fentiekben említettük – *Kötse István,* aki 1919-ben is a képző igazgatója volt, azzal magyarázta bizonyos katonai felszerelések hiányát, hogy *„az intézetnek 110 növendéke lépett be a Vörös Hadseregbe*. Ebből 50-60 az intézetben lakott, s elvihettek magukkal bármit, mert a katonai felszerelésekkel, mint sajátjukkal rendelkeztek".[642] Mivel az ellenforradalmi rendszerben nem volt kívánatos az erre vonatkozó – vélhetően Nagy Sándor tanár és Ormai István nevelő tevékenységének következtében – ilyen kiugró „teljesítményt" reklámozni, ha nincs ez a gazdasági jellegű jegyzőkönyv, még ma is csak arról tudhatnánk, hogy „többen" beléptek a Vörös Hadseregbe. A jegyzőkönyv ismeretében apróbb kiegészítést tehetünk a XVI. értesítőben olvasható megfogalmazáshoz: a képzők növendékei közül a pápaiak – talán a budaiakkal holtversenyben? – a képzők nagy részénél jóval többen öltötték fel a Vörös Hadsereg egyenruháját.

Voltak tanítóképzők, amelyekben kisebb, de jelentős számban lettek vöröskatonák a növendékek közül. *A budapesti I. kerületi képzőből lehet, hogy jóval több, mint félszázan, az esztergomi érseki tanítóképzőből 24-en, a nagykőrösi református képzőből 23-an, az egri érseki tanítóképzőből 18-an, a sárospataki államiból 15-20-an, s a kalocsai érseki képzőbből 10-11-en.*[643] *Tíz alatt maradt a vöröskatonák száma a jászberényi és csurgói állami, valamint a budapesti országos izraelita tanítóképzőkben.*[644] Más képzőkről is tudható, hogy voltak tőlük vöröskatonának állók (pl. a felsőlövői evangélikus képzőben[645]), de, hogy hányan voltak, s hogy a többi képzőben mi volt a helyzet, annak megválaszolása már a történészek/neveléstörténészek új nemzedékére vár.

Azzal viszont itt és most szembe kell néznünk, hogy vajon milyen motívumok alapján dönthettek így a fiatalok, minek tudhatók be az intézmények közötti jelentős létszámkülönbségek, s hogy a Tanácsköztársaság bukása után vajon milyen körülményeket kellett mérlegelnie az újabb tanévre jelentkezők kiválasztásánál az érintett tantestületeknek. S még ha csak többé-kevésbé hipotetikus válaszkísérletekről lehet is szó, csokorba kell gyűjteni őket.

Az első, amit nem feledhetünk, hogy minden hadsereg, így a Vörös Hadsereg is kettős funkcióval rendelkezik: az ország, az állam külső és belső védelmére egyaránt hivatott. Ahogy a sátoraljaújhelyi „Vörös Hajnal" „Be a Vörös Hadse-

---

641 *Szarka L. szerk.* 1917-26. 12. (Kiemelés tőlem – D. P.)

642 MNL OL K 502-1921-5-78983. (Kiemelés tőlem – D. P.)

643 BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. augusztus 27-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.; *Gábris J.* 1996. 37.; *Donáth P.* 2008/I. 255.; *Benkóczy E.* 1928. 124-125.; *Vörös Újság,* (Budapest), 1919. június 12. 4.; *Ködöböcz J.* 1986. *194.;* KÉL I. 3.d. 503/1919.

644 MREZSL XII. B. az 1919. szeptember 2-i igazgatótanácsi jegyzőkönyvben.; A csurgói és jászberényi képzőkről lásd kötetünk V. 3.1.2. és V. 3.1.3 fejezeteiben, és MNL OL K 502-1919-5-88411/VI 2.

645 MNL OL K 502-1919-7-73576.

regbe!" című, 1919. április 12-i cikkében egyértelműen megfogalmazták: „A vöröskatona harcolni fog a proletárrend belső és külső ellenségei ellen".[646] Tudjuk: a későbbiekben így is történt. Az ellenforradalmi felkelések elnyomásában jelentős szerepet játszott a Vörös Hadsereg néhány egysége. (Lásd erről kötetünk V.2.2. fejezetét!) Mindazonáltal aligha feltételezhető, hogy a tizen-huszonéves tanítóképzősök többségét a „proletárdiktatúra" megvédésének elsődleges szándéka vezette volna, hiszen azt sem nagyon tudhatták, hogy mi az.

Azt viszont, hogy Magyarország, a haza veszélyben van, hogy a történelmi országterület egyre nagyobb részét idegen megszállók ragadták magukhoz, érthették. *Ha a nagy háború korábbi éveiben, amikor a harcok még az országhatárainkon kívül zajlottak, mozgósíthatók voltak hazafias jelszavakkal (s kötelező sorozásokkal), miért lett volna ez másképp akkor, amikor az intervenció az ország további területeinek elvesztésével, esetleg az ország megsemmisülésével fenyegethetett?* Ha Talian Andor Somogy vármegyei főjegyző 1919. március 29-én úgy láthatta, hogy „ezen nemzeti létünket megsemmisüléssel fenyegető válságos helyzetben a magyarországi szocialista párt volt az, amely hazafias elszántsággal felemelte a zászlót", majd úgy folytatta, hogy „a hazát védő szocialista kormány mellett ott áll az egész magyar nemzet".[647] Ha Kőrös Endre pápai igazgató, 1919. április 26-i „Komoly órában" c. cikkében hasonlóan látta a honvédelem szükségességét, miért vonnánk meg ennek lehetőségét a tanítóképzős növendékektől?[648]

Az sem tagadható, hogy *komoly ösztönzést jelenthetett a Vörös Hadseregbe ténylegesen bevonultak és bevonulók számára kilátásba helyezett osztályvizsga nélküli bizonyítvány, és a képesítő vizsga nélküli végbizonyítvány lehetősége.* Ahogy a fentiekben láttuk, ezeknek is meg voltak az előzményei az előző háborús tanévekben. Ezért azután – utóbb – joggal érezhették az *1919 tavaszán bevonultak* bántó diszkriminációnak, hogy az ő *hadi bizonyítványaik érvényességét utóbb megsemmisítették, s őket póttanfolyamra/vizsgákra kényszerítették, míg a korábbi hadi évfolyamok bizonyítványait nem kellett megújítani.* Ez mindenképp politikai indíttatású diszkrimináció volt velük szemben, amit utóbb fájlaltak is.[649] Ahogy az alábbiakban ezt látni fogjuk, ennek célja az volt, *hogy a Vörös Hadseregbe bevonult ifjak közül kiszűrjék a „szocialista-kommunista eszmék által fertőzötteket", s őket, mint a „keresztény-nemzeti" nevelési irány veszélyeztetőit, ne engedjék tanítói pályára.*

Mielőtt a budai képző példáján illusztrálhatnánk ezt, próbáljunk meg magyarázattal szolgálni a Vörös Hadseregbe *bevonult diákok képzőnként rendkívül eltérő számára.* Nyilvánvaló, hogy a megszállás alá került területeken az ilyen toborzás lehetősége lehetetlenné vált (vagy mint pl. a franciák által megszállt Szegeden je-

[646] *Vörös Hajnal* (Sátoraljaújhely), I. évf. 18. sz. 1.
[647] *Somogyvármegye* (Kaposvár), XV. évf. 76. sz. 2–3.
[648] Lásd erről kötetünk V.1.2.2.2. fejezetében!
[649] *Gábris J.* 1996. 39.

lentősen beszűkült). Igaz ez a trianoni békével tartósan elvesztett területekre, de igaz az 1921 nyaráig megszállt Bajára, Pécsre, s valamelyest a tiszántúli területekre is. A megszállók közelsége, ill. időnkénti megjelenése viszont ösztönzőleg hathatott az ezt közvetlenül is érzékelő fiatalokra. Így lehetett ez pl. Esztergomban, Egerben és Sárospatakon. *A Tanácsköztársaság hatalma leginkább Budapesten érvényesült, más területekhez képest itt kevésbé vonhatták ki magukat a képzős pedagógusok és diákok annak intézkedései alól.* Ezért – legalábbis formálisan – a fővárosi képzők megfelelő korú férfi tanárai a szakszervezet felhívására megjelentek a Vörös Hadseregbe való sorozásokon,[650] ám arról, hogy valóban be is vonultak volna, nincs tudomásunk. Ugyanez okból a tanárok nem voltak abban a helyzetben, hogy a bevonulni szándékozó diákjaikat visszatartsák, ha ők bármely motivációval is, arra készek voltak. Vidéken más volt a helyzet. A jászberényi és csurgói képző igazgatóinak jelentős szerepe lehetett abban, hogy onnan ilyen kevesen álltak be a Vörös Hadseregbe.[651] S ez persze fordítva is igaz: ahol akadt egy-két képzős tanár, gyakorlóiskolai tanító, internátusi nevelő, vagy diák, aki nyíltan támogatta a Tanácsköztársaságot, ott hatásukra többen jelentkeztek, mint más képzőkből. Így lehetett ez a pápai és sárospataki állami és az esztergomi érseki tanítóképzőkben.[652] További kutatások ezen, jelenleg *félig* hipotetikus magyarázatokat igazolhatják, vagy cáfolhatják, de mindenképp árnyalhatják.

***

A *budapesti I. kerületi állami tanítóképző* – a forradalmaktól idegenkedő, ám formálisan alkalmazkodó – Quint József igazgató vezette tanári karának eljárása jól szemléltetheti a Vörös Hadseregbe vonulással kapcsolatos kérdések összetettségét. Egyrészt a tantestület fiatalabb tagjai maguk is be lettek sorozva, ám arról, hogy bárki is ténylegesen bevonult volna nincs információnk. Mindazonáltal ez az alaphelyzet, és az érintett növendékek nagy száma eleve kizárta, hogy ab ovo elutasítsanak minden visszatérni/vizsgázni akaró vöröskatonát.

Ahogy a korábbi fejezetekben már szó volt róla, ugyanakkor mindent megtettek annak érdekében, hogy csökkentsék a frontra kerülők, s így a lehetséges áldozatok számát. Előbb, 1919. április 25-i tanári értekezletükön úgy döntöttek, hogy

---

[650] A budapesti VIII. kerületi tanítónőképző 1919. április 24-i értekezletén Gerencsér István igazgató bejelentette: „az ifjúság, úgyszintén a tantestület is, folyó hó 23-án felajánlotta szolgálatait a vörös hadseregnek". (BF: VIII. 131. 37–39. k.) Imre Sándor visszaemlékezése szerint a szakszervezeti tagokat kétszer szólították fel a sorozáson való megjelenésre, másodszor már az igazgatóknak jelenteni kellett, hogy ki nem jelent meg a sorozáson. Ekkor – a Pedagogium, igazgatójaként – maga is megjelenni kényszerült. (RL C/39. 14-15. cs. 81–82.)

[651] Lásd erről kötetünk V.3.1.2. és V.3.1.3. fejezeteiben!

[652] Lásd erről kötetünk V.2.1.2. és V.2.3.2.1. fejezeteiben! Az esztergomi képzőben a szakszervezeti vezető diákok mellett Havas János gyakoroló iskolai nevelő is exponálta magát. (*Gábris J.* 1996. 40.)

szigorúan értelmezik a KN állásfoglalását, vagyis 18 év alattiaknak semmiképp sem adnak ilyen jogcímen bizonyítványt, amivel megpróbálták visszatartani őket a szülői engedéllyel való bevonulástól.[653] Majd a KN tanítóképzős ügyosztályával együttműködve 44 III. osztályt végzett vöröskatonának állt, ám korábbi harci tapasztalatokkal rendelkező növendék számára (kérelmükre) májusban négyhetes tanfolyamot rendeztek a IV. osztály anyagából.[654] Így ők addig sem voltak veszélyben, s ami Quint József és Farkas Sándor számára ugyancsak fontos lehetett: addig sem erősítették a Vörös Hadsereget.[655]

A Tanácsköztársaság bukását követően több tanári értekezleten tárgyalták az újrafelvételre jelentkezett vöröskatonák, és a magukat politikailag exponáltak ügyét. 1919. augusztus 25-én osztályonként számba vették a jelentkezők számát, s az előző évi osztálynévsorok alapján közöttük a volt vöröskatonákét. Ők 34-en voltak, de közülük többen nem is jelentkeztek újra, mások magántanulóként kívánták tanulmányaikat folytatni. Mivel 1919 nyarán – az erre vonatkozó KN utasítással dacolva – rendesen leosztályozták a tanulókat, így azokat a jegyeket, csak be kellett vezetniük az új bizonyítványokba.[656]

Két nappal később, külön értekezleten foglakoztak „a vöröskatonáknak belépett növendékek felvételi és segélyezési ügyével". *Szükségesnek látták „különösen annak megvizsgálását, hogy egyes volt növendékeink, kik tanulmányaikat intézetünkben folytatni akarják, hol és milyen alakulásban voltak, nem mentek-e át olyan körülményeken melyek hatása alatt nemcsak nem volnának tanítói pályára alkalmasak, hanem jelenlétükkel még a többi társaiknak szellemét és felfogását rontanák.* A legtöbben ugyan kényszerhatás alatt kerültek a Vörös Hadseregbe, de ott a legvegyesebb hatásoknak voltak egyesek kitéve".[657] Ezt követően osztályonként számba vették, hány növendék volt vöröskatona. Az II. évesek között 4., a III. évesek között 7, a IV. évesek közt 25 ilyen növendéket találtak. Valamennyiük ügyének kivizsgálására tanárokat jelöltek ki azzal, hogy a vizsgálat után ügyükre visszatérnek.

Szeptember 5-én a volt IV. éves, a VKM 164572/1919. számú rendelete szerint részlegesen vagy teljesen új osztályvizsgára és képesítő vizsgára kötelezett hallgatókkal kapcsolatos eljárásról tanácskoztak. Számukról, sajnos, nem tettek említést. Az intézet 1918–1926. évi értesítőjében arról olvashatunk, hogy összesen 156 az intézetben kiadott oklevelet érvénytelenítettek. Az intézet 1918/1919. tan-

[653] BFL VIII. 130. a. 22. 1919. április 25.

[654] MNL OL K-502-1919-5-86583. Ezt annak ellenére sikerült elérniük a Honvédelmi Népbiztosságnál, hogy az előzetes vélemény az volt, hogy „tekintettel arra, hogy a Vörös Hadseregnek most a kiképzett katonákra szüksége van, itteni részről aggály merült fel az ifjak kérelmének teljesítésével szemben". (KN 86582/1919. VI. B.)

[655] Lásd ehhez a II.5. fejezetet!

[656] BFL VIII. 130. a. 22. 1919. augusztus 25.

[657] BFL VIII. 130. a. 22. 1919. augusztus 27.

évi *IV. éveseinek létszámáról* – ugyanott – arról tudósítanak, hogy a rendes nappalis osztályba 22-en, katonai tanfolyamokra 37+46+40+37+41-en, így *összesen 223-an jártak.*[658] Arról azonban, hogy közülük ki milyen utólagos vizsgára kötelezteteett, vagyis, hogy *hányan lettek vöröskatonák, semmiféle adattal nem rendelkezünk. Ha a többségük az lett volna, úgy a budai képzőben végbizonyítványt szerzett vöröskatonák száma, akár a pápaiakét és meghaladhatná.* Ennek esélye azonban nem túl nagy, hiszen a tanfolyami hallgatók jelentős része az előző években is szokásos katonai tanfolyamra járt, ill. nem az intézet hallgatója volt korábban. Így ők nem tekinthetők vöröskatonáknak, ill. a budai képző növendékeinek. Tegyük hozzá: Pápán is sok menekült tanuló volt. Kérdés, hogy a Kötse igazgató úr által megjelölt 110-es számban, vajon kik szerepeltek. Ha mindenki, akkor nem kizárt, hogy a budai képző „holtversenyben" az elsők egyike lehetett ebben az összehasonlításban.

Visszatérve az 1919. szeptember 5-i tantestületi üléshez, ott – egyhangú – határozatot hoztak. „*Azok a IV. éves tanítónövendékek, akik a Népbiztosság 28. és 31. számú rendelete értelmében kaptak tanítói oklevelet, minthogy a diktatúra alatt, úgy magaviseletük, mint tanulmányi előmenetelük sok kifogás alá esett, s mert azzal, hogy vöröskatonák voltak, nemzeti érzésüket a tanári kar nem tartja elég szilárdnak, ne a tanév elején, hanem december hó végén tegyék le a rendeletben előírt vizsgálatot.* Ez alatt az idő alatt a mulasztásokat pótolhatják, alaposan előkészülhetnek, s *a tanári karnak ideje lesz meggyőződést szerezni arról, hogy arra a helyes útra tértek-e, melyen a magyar tanítónak haladnia kell.*

Masa István, ki a diktatúra alatt az intézet tanulóifjúságának legszájasabb vezére és bujtogatója volt, csak az 1919/20. tanév végén, és csak abban az esetben bocsátandó vizsgálatra, ha nevezett 10 hónapi viselkedése biztosítékot nyújt a tanári karnak arra, hogy tettét megbánta, s nem hajlik azon irányzat felé, melynek a diktatúra alatt szolgájává szegődött".[659]

Masa Istvánt tehát de facto, politikai szereplése miatt évismétlésre utasították, s úgy tűnik ez nem is egyszer történhetett meg vele, ugyanis csak 1921-ben jutott tanítói oklevélhez.[660]

1919. szeptember 11-én került sor „a volt vöröskatona növendékek végleges felvételéről való tanácskozásra". Az ilyen tanulók ügyeinek megvizsgálására kiküldött bizottságok jelentése alapján a 34 – az előző tanévben I-III. éves – vöröskatonából 3-an nem jelentkeztek. *Hármat, bár jelentkeztek, eltanácsoltak.* 4-en magántanulóként folytathatták tanulmányaikat. Egy tanuló még fogságban volt, így róla nem dönthettek. *A többieket feltételesen felvették, azzal, hogy internátusi jelenlétük nem kívánatos.* Mindazonáltal 6 esetben eltekintettek ettől, s felvették őket. Ám a tantestület nyomatékosan hangsúlyozta: valamennyiük felvételét „fel-

[658] *Quint J. szerk.* 1918-26. 17.
[659] BFL VIII. 130. a. 22. 1919. szeptember 5. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[660] *Quint J. szerk.* 1918–26. 27.

tételesnek tekinti, s amennyiben a tanulmányi és rendtartási szabályzatok ellen a legcsekélyebb mértékben/módon vétenének, velük szemben a legszigorúbban jár el. Állandó figyelemmel kísérésükön kívül, a félévi osztályozáskor külön is elbíráltatnak a magaviseletük és egész magatartásuk szempontjából".[661]

Komolyan gondolták, amit írtak. Bő két hónappal később, 1919. november 19-én fegyelmi eseteket tárgyalt a tantestület. „Ligeti Rezső egykor jó növendék volt. A kommunizmus idején ő is kommunista elveket hirdetett, s így a jelen tanévre csak feltételesen vétetett föl. Azóta már az összes fegyelmi eszközök alkalmaztattak vele szemben, s már csak az eltávolítás maradt hátra. Most pedig *az internátusban követett el szabálytalanságot, kritizálta az intézeti szabályokat"*- olvashatjuk a jegyzőkönyvben. Több hozzászólás után úgy döntöttek, hogy „a tanári testület még egyszer eltekint Ligeti Rezső eltávolításától, de felkéri az igazgatót, hogy a legszigorúbb dorgálásban részesítse azon figyelmeztetéssel, hogy már a legkisebb vétsége az intézetből való eltávolítását vonná maga után. Gyámjának tanácsolja az internátusból való kivételét".[662] Nem tudjuk mi történt vele a továbbiakban, csak annyi világos, hogy a budai képzőben 1926-ig Ligeti Rezső nem jutott tanítói oklevélhez.[663]

***

Az akkori történelmi-társadalmi viszonyok között a budai képző tantestületének eljárása ideológiailag ugyan abszolút „vonalasnak", s az „elcsatangolt bárányok visszaterelésének" céljából keménynek, ám türelmesnek tűnhet. Hasonló vétségekért másutt esetenként sokkal súlyosabb következményekkel szembesültek az érintettek.

Fentebb viszonylag hosszan ismertettük *a sárospataki állami tanítóképző szakszervezetté alakuló önképzőkörében történteket,* s a vallásoktatás megszűntetését szorgalmazó határozatukat. Az ügy főszereplőit, *Diószegi (Grósz) Mór titkárt, és a másik hangadót, Bollman Jenőt*, az intézet értesítőjének megfogalmazása szerint: „a két kommunista érzelmű zsidó tanulót az intézetből eltávolították".[664]

Valójában jóval több történt. Feljelentés alapján *Diószegi Mórt* 1919. szeptember 10-én letartóztatták, és 1920. július 23-ig fogságban tartották. Akkor *a sátoraljai törvényszék ötös tanácsa izgatásért 10 hónap börtönre ítélte őt*, amit az addig leült idővel kitöltöttnek vettek, s szabadon bocsátották. Az ítélet szerint „az egyrendbeli folytatólagosan elkövetett izgatás bűntettét" követte el. Úgy, hogy „mint a sárospataki tanítóképezdei ifjúság szakszervezetének titkára, 1919. március 23-án, háború idején, az ifjúsági szakszervezet alakuló gyűlésén azt indítvá-

[661] BFL VIII. 130. a. 22. 1919. szeptember 11.
[662] BFL VIII. 130. a. 22. 1919. november 19. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[663] *Quint J. szerk.* 1918–26. 27.
[664] *Kovács D. szerk.* 1917–26. 4.

nyozta, hogy a kötelező vallásoktatás megszűntetését követeljék, továbbá egy más alkalommal, közelebbről meg nem határozható időben, az osztályban – az ott lévő tanulóifjúság előtt azt hangoztatta, hogy a papokat fel kell akasztani – háború idején gyülekezeten, nyilvánosan szóval a közoktatásügyi hatóságoknak törvényes rendelete ellen engedetlenségre egyenes felhívást intézett, s e munkás társadalmi osztályt a papság elleni gyűlöletre izgatta, mely cselekményeket a Tanácsköztársaság fenntartása érdekében követte el". Az ítélet indokolásából kiderül, hogy azt „a vádlott tagadása ellenére a kihallgatott Dudich László tanú esküvel megerősített, továbbá Komjáthy Miklós tanúnak felolvasott vallomásával megállapította az ítélet rendelkező részében megállapított tényállást".[665] Ezek szerint két erősen vallásos, konzervatív osztálytárs tanúvallomása elegendőnek bizonyult a bíróság ítéletének magalapozására. Ez még akkor is problematikusnak látszik, ha eltekintünk attól a történelmi ténytől, hogy az a közoktatásügyi hatóság, melynek rendelete elleni engedetlenségre egyenes felhívást intézett – 1919. március 23-án egyszerűen nem létezett, ellenben létezett egy másik, a KN, amely éppen a kötelező vallásoktatás megszűntetésére, s a fakultatív vallásoktatásnak az iskoláktól való elválasztására törekedett.

Ez azonban a legkevésbé sem zavarta a VKM-et, amely az ítéletben foglalt „tényállást" átvéve, úgy ítélte meg, hogy Diószegi Mór „izgatásaival a legteljesebb mértékben méltatlannak bizonyult arra, hogy az ország bármely jellegű és fokozatú hazai tanintézetnek növendéke lehessen", így *őt, 1920. augusztus 17-én „a hazai összes tanintézetből kizárta*".[666]

Három egykori osztálytársa (Rosztovszky Ede, Elek Zoltán és Trócsányi Dezső) vallomása alapján a sátoraljaújhelyi törvényszék 1920. november 9-i ülésén *Bollmann Jenőt*, ugyancsak elmarasztalta *„folytatólagos izgatásért",* mert több alkalommal „tanítóképezdei gyűléseken, a tanítóképezdének mind a négy évfolyambeli növendékei előtt közbeszólás, ill. vitatkozás formájában hangoztatta: 'a vallás tanítására nincs szükség, az egyházi énekeket el kell törölni'. S amikor Isten létezése került szóba, vitatta: 'Nincs Isten'". Ezen a vádirat szerint többször is ismétlődő cselekménye alapján *Bollmann Jenőt a bíróság 1 év és 6 havi börtönbüntetésre ítélte.*[667] Itt nem részletezhető körülmények folytán Bollmann Jenő végül is kb. fél évig volt börtönben, azután kegyelemben részesült: büntetésének további részét már nem kellett kitöltenie.

A VKM az ítéletet ez esetben is elfogadva, Bollmann Jenőt 1920. december 13-án *a „vallás ellen elkövetett folytatólagos izgatásért és a társadalmi rend felforgatására irányuló kommunista cselekedeteiért, a hazai összes iskolából kizárta".*[668] Más hasonló[669] esetről nincs információnk, de a további kutatások feltárhatnak még továbbiakat.

---

[665] MNL OL K 502-1921-5-63609. a sátoraljaújhelyi törvényszék B. 870/6 – 1920. sz. ítéletében.
[666] MNL OL K 502-1921-5-63609. Lásd továbbá: BAZML ZL VIII. 65. 16. d. 34. és 111/1921.
[667] MNL OL K 502-1920-5-157756. a sátoraljaújhelyi törvényszék B. 2818/4 – 1920. sz. ítéletében.
[668] MNL OL K 502-1920-5-157756. Lásd továbbá: MNL BAZML ZL VII. 2. b. B 2818/4/1920.

4. A forradalmi eszmék hatása a diákokra (s a korábban végzett tanítványokra). Az egyes tantestületek tapasztalatai és a VKM-nek tett javaslatai

A Tanácsköztársaság alatt történtek összegzése, a tanulságok levonása a tanítóképzés területén – az abban magukat exponáló diákokra (és pedagógusokra) vonatkozó fegyelmi, büntetőjogi intézkedések mellett – általánosabb, a képzés jellegére, szellemiségére vonatkozó tanulságok összegzésére ösztönözte a forradalmakat átélt vezetőket. Különösen az egyházi intézményeket érte komoly megrázkódtatás a rapid államosítással, s azzal, hogy látniuk kellett, hogy egykori és mai diákjaik miként reagáltak a történtekre. Kötetünk V.1.2.2.1. fejezetében szó lesz arról, hogy *a nagykőrösi református tanítóképző igazgatója* 1918-ban miként óvta egyházát a szociáldemokrata-szocialista előretöréstől, s miben látta a tanítóképzés lehetséges szerepét annak kivédésére. Az V.1.2.3. fejezetben *a felsőlövői evangélikus esperes* forradalmak utáni fejtegetését olvashatjuk az egyházi tanítók magatartására, s az ezzel kapcsolatos egyházi feladatokra vonatkozóan.

Itt a fentiekben már többször említett *Klinda Károlynak, az esztergomi katolikus tanítóképő igazgatójána*k 1919. augusztus 25-i, az egyházi főtanfelügyelőhöz intézett leveléből idézünk egy hosszabb részletet, mely alkalmas arra, hogy felidézze számunkra azt a légkört, melyben a forradalmak után munkájuk folytatásához kezdtek. „*Tanítóságunk jó részének Kunfi volt közoktatási miniszter Esztergomban való tartózkodása alatt tanúsított magatartása rávilágított lelkületére*, mely a katolikus népnevelés ügyét tekintve, egy cseppet sem mondható biztatónak. *Amely gárda ilyen könnyen cserél zászlót, annál semmiféle ügy sem lehet jó kezekben, annál kevésbé a katolikus nevelés ügye.*

Ha hazánkat Mária országának akarjuk megtartani, akkor az eddiginél sokszorta nagyobb gondot kell fordítanunk a katolikus iskolára, a katolikus népművelésre. Jó katolikus iskola pedig nincs és nem is lehet kellő színvonalon álló, s folyton előrehaladó katolikus tanítóképzés nélkül. Lehetetlen tehát ezután is az eddig követett módok szerint eljárni. Ellenkezőleg: teljesen szakítani kell a megalkuvó, lagymatag, tessék-lássék intézkedésekkel, amelyek különösen alkalmasak voltak arra, hogy a legodaadóbb munkásságot is megbénítsák hatásában, de arra már kevésbé, hogy a katolikus tanügyet számottevően előbbre vigyék.

---

[669] A nyíregyházi törvényszék 1920. október 25-i B.II.2119/1919/23. sz. ítéletével *Pivnyik Gyula* adótisztet, a nyíregyházi képző magántanulóját 5 évi börtönbüntetésre ítélte, mire a VKM őt is kizárta az ország iskoláiból, de ügye vöröskatonai szolgálatával volt kapcsolatban. Semmi köze sem volt a nyíregyházi képzőhöz vagy a tanítóképzéshez. (MNL OL K 502-1921-5-73766)

A közelmúlt feltárta a veszedelmet, mely bennünket fenyeget, s melytől Isten különös kegyelméből most az egyszer még sikerült megszabadulnunk. De *ki állhat jót azért, hogy e kelevény ki nem újul? S ha akkor is ily készületlenül talál bennünket, kell-e rámutatnom sorsunkra?* Az egyháznak eminens érdeke a katolikus népművelés ügyének a legrövidebb idő alatt minél dúsabb, a kornak megfelelő felvirágoztatása. Ezért meg kell ragadnunk minden eszközt, nem szabad visszariadnunk semmiféle fáradtságtól, a legnagyobb anyagi áldozatoktól sem, hogy a katolikus tanítóképzést, s vele a katolikus iskolát, a katolikus népművelést az őt megillető magas színvonalra emeljük, azon ne csak megtartsuk, hanem folyton előbbre is vigyük. Igaz, hogy iskoláink érdekében eddig is tettünk valamit. Ez azonban nagyon kevés ahhoz mérten, amit és amennyit már régen meg kellett volna tennünk, hogy ez a kihatásaiban oly fontos intézmény magasztos céljának megfelelően működhessék. Elmaradtunk…, mi sántikálunk az alig pár évtizedes munkát felmutatható államiak és községiek után.

Ha végigtekintünk iskoláink nagy részben meg nem felelő épületein, azok szegényes… sokszor… teljesen hiányzó felszerelésén, uralgó osztatlan voltukon, túlzsúfoltságukon, a hiányos iskoláztatáson, … *a tanítói állás szegényes voltán, a legtöbbször tehetségteleneknek, hivatástalanoknak a tanítói pályára való irányításán, sőt ma már ezeknek is csekély számán, a tanítóságnak a nevelői hivatásuk fontosságához képest hiányos képzésén, a folytonos továbbképzés csaknem teljes hiányán, munkájuknak nem megfelelő ellenőrzésén, egyéniségük lebecsülésén, nemegyszer semmibevevésén, akkor egyúttal megtaláltuk elmaradottságunk okait is.* ... Nem lehet célom valamennyi felsorolt baj orvoslásának részletezése. De a tanítóképzésünk munkáját megbénító főbb tényezőkre kötelességemnek tartom rámutatni, mert hisz a népiskolát nem a négy fala teszi, hanem a tanítói. … *Amilyen a tanító, olyan az iskola. Amilyen szellemet, amilyen tudást sajátít el a képzőben, olyat visz be majdan az iskolájába"* – hangsúlyozta az igazgató úr, majd rátért az esztergomi képző égető személyi és anyagi problémáinak taglalására.[670]

Voltak egyházi méltóságok, akik s tanulóik Tanácsköztársaság alatti magatartását tekintve semmi okot nem láttak az aggodalomra. *Németh István dunántúli református püspök* a pápai tanítónőképzőről írván azt hangsúlyozta a VKM-nek írt levelében, hogy „növendékeink undorral fordultak el a kommunista bölcsek által bőkezűen szórt erkölcsi maszlagtól, felháborodásuknak nem egy alkalommal adtak hangos kifejezést. A tanórákat imával kezdték s végezték, az istentiszteleteket szorgalmasan látogatták, a vallást egész éven át tanulták. A bentlakó növendékek pedig fölkeléskor és lefekvéskor imádkoztak, ami a lelkiismeretes nevelői munkára vall, s a tanítónőkre nézve a legnagyobb dicséret" – olvashatjuk a diákok

[670] KEMÖL VIII. 1. a. 24. d. 94/1919/20. (Kiemelés tőlem – D. P.)

forradalmak alatti magatartásának külön vizsgálatának feleslegességét hangoztató levélben.[671]

Az állami szférában is előfordult, hogy a tanulók a „proletárdiktatúra" alatti propaganda előadások hatástalanságát látványosan demonstrálták. A *budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző* diákjai pl. önképzőköri zárófoglalkozásukon 1919 júniusában (!) búcsúfogadalmat tettek: „Isten nevét dicsőíteni tudó vallásos, s a nemzetért, a jövő nemzedékeiért fáradozást nem ismerő, lelkes magyar nők akarunk lenni".[672]

Annak okát, hogy „miért is maradtak az intézet növendékei mentek a kommunizmus rontó hatásától" a diákok „züllésének okait" vizsgáló bizottság tagjai a következőkben látták. Novy Ferenc úgy vélte, hogy „kritikára neveltük növendékeinket, így elhatározásukat mindig megfontolás előzi meg. Lajos Mária szerint az immunitás okai: 1. A tanárok nem voltak kommunisták. (A vezető és a tanárok nem változtak). 2. A tanerők között nincs zsidó, utóbbiak száma a növendékek között is csekély, s ezeknek sem sikerült vezető szerephez jutni. A bizalmiak is túlnyomóan keresztények voltak. 3. A tanulók legnagyobb része nem szabad pályán működő szülők gyermeke, akik a nemzetköziségben könnyebb, jobb boldogulást láttak, hanem szolid erkölcsi alapon álló állami tisztviselőké. 4. A vallásos és hazafias szellem már mély gyökeret vert a 15–18 éves lányok lelkében, nem sikerült azt ilyen rövid idő alatt kiirtani. 5. Politikával nemigen foglalkoztak a növendékek. Szocializmusról, gazdasági kérdésekről csak a gazdaságtan és történelem keretén belül hallottak egy keveset. Úgy, hogy saját bevallásuk szerint Marx munkáit nem értették meg, a többi kommunista iratot nem olvasták ugyanezen okból"- sorolta a tanárnő. Majd még ugyanazon az értekezleten ismertette – korábban már említett felmérésének eredményét – mely szerint a forradalmak alatt a diáklányok érdeklődése a modernkori történelem és irodalom, a közgazdaságtan és a szociológia iránt megnőtt, s az ilyen irányú érdeklődésük kielégítésére, javaslatokkal élt. A fegyelem és a tanulási készség némi romlásával kapcsolatban megállapították, hogy a politikai körülményeken túl a lányok rossz táplálkozásának és a beszerzési nehézségek miatti sorban állásoknak is szerepe lehetett abban. Ezért növendékeik számára is lehetővé tenni javasolták a II. kerületi internátusban az ingyenes vagy mérsékelt áru ebédelés lehetőségét.[673]

1920. január 3-án *a budapesti II. kerületi tanítónőképző* tanárai is „örömmel állapították meg, hogy a proletárdiktatúra mélyebb nyomokat az intézet szellemében nem hagyott. Az intézet erősen keresztény és nemzeti szelleme volt az, ami a

[671] MNL OL K 502-1919-8-186358. *A nagykőrösi református tanítóképző diákjainak magatartását* a helyi presbitérium merőben másként ítélte meg. Lásd erről kötetünk V.1.2.2.1. fejezetét!

[672] MNL OL K 502-1919-6-210666. a Budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző tanári testületének 1919. november 26-i jelentésében.

[673] MNL OL K 502-1919-6-210666. a Budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző tanári testületének 1919. november 26-i jelentésében.

tanári testületet összetartotta, és ellenállásra képesítette".[674] Azt is megemlítették, hogy a Tanácsköztársaság során az ifjúság főbizalmija az igazgatót a szakszervezetben ért támadás elleni demonstrációként lemondott. Amikor egy központi propagandista a régi történelemtanítást szidta, a diáklányok vitába szálltak vele. Hangsúlyozták: „A tanárok és a tanulók közötti viszony bensőségesebb lett, különösen azért, mert a tanulók tájékozatlanul állván az új eseményekkel szemben, mintegy védelmet és tanácsot kerestek a tanári testület egyes tagjainál". Úgy vélték, hogy iskolájukban mindössze „két növendék foglalt állást a kommunizmus mellett, akikre azonban ebben az irányban hatással volt otthoni környezetük is".[675] Ezt a már-már idillinek mutatkozó képet árnyalja, hogy ők is a fegyelem és az óralátogatási készség lazulását tapasztalták, s hogy a tantestület többsége által a forradalmak alatti magatartásáért elítélt Palágyi Lajos tanár védelmében aláírásgyűjtésbe kezdtek a diákok. (Lásd erről az V.3.2. fejezetet!)

Egy évszázaddal ezelőtt a mainál sokkal nagyobb különbség volt a férfiak és nők munkába állása, társadalmi-politikai szerepvállalása, s ennek kapcsán politikai érdeklődése között.[676] Emellett akkoriban csak a férfiak katonáskodtak, így a Vörös Hadseregbe való mozgósítás sem érintette közvetlenül a tanítónőképzők diákjait. Így ők személyesen kevésbé kényszerültek a forradalmakkal kapcsolatos állásfoglalásra. Ráadásul – ahogy erről a fentiekben már szó volt – a tanítóképzőkbe a tanítók és az alsóbb néposztályok (iparosok, fölművelők) gyermekei jártak, akik a középosztálybeli származású lányoknál valamivel nagyobb affinitást érezhettek a Tanácsköztársaság társadalmi programjának bizonyos elemei, hívószavai iránt. Emellett akkoriban nagyon sok világháborút járt leszerelt katona tért vissza és folytatta tanulmányait. A többiekhez képest ők már érett férfiak voltak, néhányan már altiszti, tiszti fokozatot elérve a parancsolást is megszokták. Számukra a középfokú tanítóképző rendtartása és internátusának szabályai, kezdve a dohányzás tiltásától, a kimenők idejének és az alatta látogatható helyeknek szabályozásán át, a társadalmi-politikai szervezetekhez csatlakozás korlátozásáig, s a tanárok és tizenéves diákok közötti szokásos kommunikációs módokig – szűknek bizonyultak. S emellett tapasztalt katonákként elsőrendű célpontjaivá váltak az újabb – immár a Vörös Hadseregbe való sorozásnak.

Ezért a tanítóképzők, köztük *a budapesti I. kerületi állami tanítóképző* is, igencsak másként – pl. jelentős növendéklétszám-növekedéssel – élték meg az 1918/1919. évi tanévet. Ez érezhető a diákok forradalmak alatti magatartásának vizsgálatára kiküldött bizottságuk 1920. január 31-i jelentéséből is. „A hadból hazatért

[674] MNL OL K 502-1919-6-210666. a Budapesti II. kerületi állami tanítónőképző tanári testületének 1920. január 3-i jelentésében. A II. kerületi tanítónőképző „erős keresztény és nemzeti szellemiségéhez" lásd kötetünk V.3.2. fejezetét!

[675] MNL OL K 502-1919-6-210666. a Budapesti II. kerületi állami tanítónőképző tanári testületének 1920. január 3-i jelentésében.

[676] Lásd ehhez: *Kéri K.* 2008.

tanulók általában elszoktak a komoly tanulástól, sőt egyesek szinte tanulni sem tudnak.[677] Akadtak viszont, akik törekvőbbek, magatartásukban udvariasabbak lettek. A többi tanulóra a hazatérőknek csak múló hatása volt, s a teljes rend helyreállításával ez a csekély hatás is megszűnik.

A tanulókra nézve a forradalmi mozgalmak nem zajlottak le hatástalanul. Magatartásuk a tanárokkal szemben fokról-fokra több kifogásra adott okot, a kívülről jött hatások következtében. A tanulási kedv megcsappant, a kötelességteljesítés meglazult. Speciális érdeklődési irány nem volt érzékelhető. A tanulók és a szolgák közt általában jó viszony volt. A szolgák közt akadt, aki hasznavehetetlen lett, más részük tovább is teljesítette kötelességét.

Intézetünk növendékei mind keresztények s anyagilag szerény helyzetben vannak mindnyájan.

A szakszervezeti mozgalomnak a [tan]testületre számba vehető hatása nem volt. Az új irányba törő egyes fiatalabb kartársak ugyanis nem voltak képesek a testület túlnyomó többségét alkotó komoly, kialakult világnézetű egyéneket addigi irányukból kitéríteni. Az új irány felé haladó fiatalabb tanároknak az ifjúságra való hatását a többség ellensúlyozta.[678]

A tanulók szervezkedése teljesen kikerült a tanári kar hatása alól, s külső tényezők irányították. Közvetlenül érintkeztek az ú. n. 'ifjúmunkások' szervezetével. A mérsékelt elem azonban a tanulók közt is többségben lévén, az ifjúság bizonyos szélsőséges lépések megtételétől óvakodott. A szervezkedésnek semmiféle jótékony hatása nem volt észlelhető sem az iskolára, sem pedig az egyénre nézve. Az ifjúság egész tevékenysége, csupán az ülések látogatásában merült ki.

---

[677] *A csurgói állami tanítóképző tantestülete* erről így nyilatkozott: „A harctérről hazatért növendékeknek, akik rendes tanulókul beiratkoztak inkább jó hatásuk volt az ifjúságra, a komolyabb elemet képviselték. Azonban azok között a katonák között, akik továbbra is szolgálatban maradtak és magánvizsgálatokra jelentkeztek, igen gyakran akadtak erőszakos fellépésűek, akik a miniszteri rendeletnek e téren alkalmazott – sokszor túlzott – humanitását úgy magyarázták, hogy az ilyen katona diákot a legcsekélyebb tudás és készültség nélkül is át kell engedni". (MNL OL K 502-1919-6-210666. A csurgó képző 1920. március 18-i jelentésében.)

[678] Az 1919. augusztus 29-i tanári értekezleten *Lechnitzky Gyulával* kapcsolatban az ún. „négyes bizottság" kifejtette: „Iskolai működésével kapcsolatban semmiféle konkrét bizonyítékokat, adatokat nem találtak, melyek alapján működését nemzetietlennek, vagy erkölcsi szempontból kifogásoltnak mondhatták volna, illetve részesnek a proletárdiktatúra előkészítésében és annak szolgálatában. Mindnyájan úgy érzik azonban, hogy *itteni működésében felmerülhetnek olyan mozzanatok, melyek a tanári testület harmónikus működését megzavarhatják, és a növendékeknek Tanácsköztársaság előtti gondolkozásra és fegyelemre való visszavezetésében gátló körülményként szerepelhetnének.* Ezért nem tartja kívánatosnak, hogy az új iskolai évben megkezdett munkában részt vegyen, noha egyéni munkájának erejét, tudása értékét a kartársak kétségbe nem vonják". (BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. augusztus 29-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében. Lásd ehhez kötetünk V.3.1.1. fejezetét!)

A népbiztosság iskolaügyi intézkedéseinek hatása vegyesnek mondható. Így az osztályzatok eltörlése a komolyabb elemet bántotta, mert munkájának az osztályzatban láthatóan kifejezésre jutó eredménye nem került megállapításra.[679]…

Az iskolán kívüli oktatás megfelelő kezekben lévén sikeresnek mondható, s a jövőben is fenntartandó lenne. …

A fenti tapasztalatok mérlegelésével kapcsolatban a bizottság a jövő fejlődés érdekében az alábbiak megvalósítását óhajtaná:

a) Az iskolát egyáltalán nem szabad a napi politika szolgálatába állítani.

b) Az ifjúság irányítása kizárólag a tanártestület feladata legyen, azt nem szabad kiszolgáltatni sem politikai, sem más oly tényezőnek, mely a növendék lelkülete s az iskolai szellem közt diszharmóniát teremtene.

c) A tanárság iskolai munkájának irányítója tisztán csak iskolai hatósága legyen.

d) Az önkormányzás túlhajtása a serdületlen éretlen korúaknál súlyos bajokra vezet. E korban csak a tekintély, a törvények és szabályok erejével lehet az ifjúságot a helyes úton megtartani.

e) Az ifjúság behatóbb szellemi foglalkoztatása, a tanulmányi eredmény fokozása, az egyén speciális érdeklődésének, hajlamainak kielégítése, valamint a tanár nevelő hatásának intenzívebbé tétele érdekében a szemináriumi foglalkoztatás mutatkozik a legcélravezetőbbnek, mint ezt az I. ker. állami tanítóképző intézetben megvalósított szemináriumi rendszer máris igazolja.

f) Az iskolán kívüli célirányos oktatás, ha az megfelelő kezekben van letéve, a jövőben jótékony hatással lenne folytatható" – olvashatjuk a leginkább Quint József nézeteit tükröző dokumentumban.[680]

A forradalmak hatásainak mihamarabbi kiküszöbölése érdekében 1919. november 19-én a tantestület lelkesen fogadta a VKM 182311/1919. sz. rendeletét *„a nemzeti irányú nevelésről*". Quint József hangsúlyozta, hogy „minden tanárnak minden órán tervszerűleg ki kell emelnie a nemzeti és hazafias vonatkozásokat. A további nemzeti irányú tanításunknak első nagyobb megnyilatkozására már most is szükség lenne, ezért… *a jövő héten mindennap egy-egy órán az egész ifjúság és az egész tanári testület jelenlétében speciális magyar vonatkozású lelkesítő és buzdító előadásokat tartanak a testület arra vállalkozó tagjai a saját szakjaik köréből"*. Az igazgató úr felsorolta, hogy „milyen gondolatkörök kidolgozására és előadására kéri a testület tagjait: 1. A tanítóképzés, a tanító, s a tanítónövendék

[679] Így látták ezt valamennyi képző tantestületei, hozzátéve, hogy a gyengébb tanulók megkönnyebbüléssel vették tudomásul az osztályzás, s a vizsgák eltörlését. A budapesti VIII. kerületi tanítónőképzőben ezzel kapcsolatban javasolták, hogy „a vizsga ne ítélőszék, hanem bizalmat keltő beszélgetés legyen". (MNL OL K 502-1919-6-210666.)

[680] MNL OL K 502-1919-6-210666. a Budapesti I. kerületi állami tanítóképző tanári testületének 1920. január 31-i jelentésében. (Kiemelések tőlem – D. P.)

mai feladatai. 2. A nemzetnevelés eszméje. 3. A magyar irodalom és művészet értékei. 4. A magyarok múltjának tanúságai. 5. A magyar föld. 6. Gazdasági feladataink, 7. A magyar természeti szépségek és sajátosságok. 8. A népiskola magyarrá tétele. 9. Nagy embereinkről." A témákra az előadók sietve jelentkeztek.[681]

A nemzeti érzés erősítésére szolgált a trianoni békefeltételek átvétele alkalmából rendezett iskolai gyűlés is. Quint József igazgató a tantestület 1920. január 29-i ülésén „fájdalmas megdöbbenéssel utalt azokra a súlyos ún. békefeltételekre, amelyekkel Apponyi Albertünk visszatért hazánkba. Szükségesnek tartotta a megsemmisítő feltételeket, azok következményeit hétfőn reggel nyomban megismertetni a növendékekkel, azzal a felhívással, hogy határainkat az erőszak ugyan összeszoríthatja, de Magyarországunk egységét soha fel nem adjuk. A fiatalság érzéseinek kifejezést adandó, egy ünnepély tartását határozta el, amely ma délelőtt folyt le, bizonyságául annak, hogy *tanévünk történetében egy oly emelkedett pillanat volt, amikor ismét kifejezésre jutott ifjúságunkkal szívben-lélekben való együttlétünk. ...* Az ünnep pedig megerősít azon szent elhatározásunkban, hogy a régi, egységes, teljesen ép Magyarországunkért fogunk tovább is dolgozni. Elszakíthatatlan egységében tanítjuk, és ennek követésére neveljük tanítványainkat" – olvashatjuk a jegyzőkönyvben. Majd az értekezlet elhatározta, hogy „felirattal fordul a minisztériumhoz azzal, hogy bármit hozzon is számunkra az erőszak, tanterv és utasítás továbbra is csak az egységes Magyarországot taníttassa".[682]

1920. február 4-én újabb, az „ellenforradalmi konszolidáció" szempontjából az igazgató és a tantestület által fontosnak ítélt javaslatot fogalmaztak a VKM és a főiskolai, egyetemi szintű pedagógusképző helyek felé, mellyel a numerus clausus törvény 1. §-át előlegezték meg.[683] Quint József igazgató „a tanítói és tanári pályára menők kérdésével" kapcsolatban hangsúlyozta: „Egyetemes érdek, hogy a magyar tanító, tanár ne csak józan, értelmes ember legyen, de legyen erkölcsi és nemzeti szempontokból is kiváló. … [R]á kell mutatnunk arra, hogy úgy a polgári iskolai tanárképző főiskolába, mint az Apponyi Kollégiumba történő felvételeknél egyoldalúan a jelentkezők értelmi foka, tanulmányi haladása jön számításba. *Vajon nem fontosabb-e a tanítói pályákra lépőknél az erkölcsi és nemzeti arravalóság?* Ezért javasolja a következőket: 1. Intézetünk pályázati *hirdetéseiben felkér-*

[681] BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. november 19-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[682] BFL VIII. 130. a. 22. az 1920. január 29-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[683] A csak 1920. szeptember 26-án kihirdetett 1920. évi XXV. tc. 1.§-ában olvashatjuk: „A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra az 1920/21-ik tanév kezdetétől *csak oly egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók* és csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható." (Kiemelés tőlem – D. P.)
https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38

jük a középiskolai, polgári iskolai stb. igazgatókat, hogy a felvételért folyamodó tanulók okmányaihoz csatoljanak a tanulók erkölcsi és nemzeti értékelését tartalmazó tanártestületi véleményt. 2. Küldjünk átiratot a Pedagógiumba, melyben kijelentjük, hogy a jövőben az intézetünkből odafolyamodókról erkölcsi és nemzeti véleményt csatolunk, s az elbírálásnál kérjük figyelembevételét. Egyúttal kérjük a főiskolát, hogy az Apponyi Kollégiumba való felvételeknél hasonló szempontokat szíveskedjék alkalmazni. 3. Intézzünk a VKM-hez felterjesztést, hogy ezt az eljárást egyetemessé tenni kegyeskedjék".[684]

A felterjesztést a VKM Wágner János szakfelügyelőnek adta ki véleményezésre, aki, bár elismerte, hogy a „beadványtevőt a legnemesebb intenció vezeti", több szempontból sem tartotta hasznosnak és kivitelezhetőnek, bevezetendőnek. „1. [A] 10–14 éves gyermekeknek nincs politikailag kialakult jellemük, hazafias érzésük még nagyon is irányítható, nevelhető. Aligha vállalhatna egy testület az egyénre ily súlyosan kiható kérdésben felelősséget arra, hogy a tanulót a nemzeti érzülete miatt a tanítói pályáról diszkvalifikálja. … Mi annyival inkább mellőzhető, amennyiben az esetleges hazafiatlan viselkedés már az erkölcsi magaviselet rovatban elbíráltatik. Aki tüntetésen részt vesz, zászlót, címert meggyaláz, nem kaphat [maga]viseletből kielégítő osztályzatot, de az ilyet ki szokták különben is zárni az iskolából. 2. Az egyedüli biztos óvintézkedés abból állna, hogy a nemzetiségi tanulókat nem volna szabad felvenni a tanítóképző intézetekbe. Ily intézkedés ma, amikor a nemzeti kisebbségeknek külön minisztériuma van, és az antant hatalmakkal a békét még nem kötöttük meg, sokkal többet árthatna, mint amennyit használna… 3. Ily jellemzések adminisztrációja is kivihetetlen. Diszkvalifikáló bizonyítványt az intézet igazgatósága ki nem adhat a tanulónak. Itt csak titkos minősítésről és titkos, bizalmas felterjesztésről lehetne szó, ami esetleges visszaélésekhez vezetne. A szakfelügyelőség *a fenti javaslat elejtését, mellőzését javasolja éspedig úgy pszichológiai és pedagógiai, valamint adminisztratív, és bel- és külpolitikai okokból*".[685] Így a budai képző javaslatából – formálisan legalábbis – semmi sem lett.

A méltányosság kedvéért, a fejezet lezárása előtt tegyük hozzá: *a budai képző tanárai nem álltak egyedül tanítóképzősök, tanítók erkölcsi és nemzeti szempontok alapján való szelekciójának kezdeményezésével*. A *budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző* tantestületének bizottsága 1919. november 26-án javasolta, hogy „*mivel a magántanulóknak sem a nemzeti álláspontját, sem erkölcsi felfogását a*

[684] BFL VIII. 130. a. 22. az 1920. február 4-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.) Imre Sándor akkori adminisztratív államtitkár utólagos feljegyzései szerint a gimnáziumok első osztályaiban is bevezették akkoriban a felvételi vizsgát, formálisan a rosszul felkészültek kiszűrésére, ám a gyakorlatban a zsidó jelentkezők elutasítására használták ezt az eszközt. (RL C/39. 13. cs.)

[685] MNL OL K 502-1920-5-13954.

vizsga keretén belül nem lehet megítélni, a jövőben ne lehessen magántanulóként készülni a tanítói pályára".[686]

A kör tehát már egy éven belül bezárult: a Tanácsköztársaság által hirdetett, s ősszel-télen abszolválni tervezett világnézeti-politikai szelekciót, annak antitéziseként keresztény-nemzeti elvárások váltották fel. Közös volt bennük, hogy megtagadták a pedagógus jogát az autonóm értékválasztásra, s a maguk vélt igazságát kirekesztő módon akarták az egész népoktatásban, s azon belül a tanítóképzésben érvényesíteni. Ez egyaránt igaz volt a képzők tanulóira és tanáraira. Térjünk át hát az utóbbiak forradalmak alatti és utáni sorsának vizsgálatára!

[686] MNL OL K 502-1919-6-210666. a Budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző tanári testületének 1919. november 26-i jelentésében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

V. Képzős tanárok és tanítók a forradalmak és a forradalmakat követő vizsgálatok idején

1. Alkalmazkodók – és akik csak vonakodva vagy úgy sem „értették meg az idők szavát”

Nemcsak a II. fejezetben említett budapesti tanárok és a VKM/KN függő szakfelügyelőség tagjai lettek a szociáldemokrata pedagógus szakszervezet tagjai, hanem a vidéki pedagógusok is. Különösen *a Forradalmi Kormányzótanácsnak „a nevelési és oktatási intézmények köztulajdonba vételéről” szóló, rendeletének*[687] *megismerése után – mely a pedagógusok végleges alkalmazását világi mivoltuktól, „társadalmi felfogásuktól”, ismereteiktől tette függővé – voltak akik készségesen, demonstratívan tették ezt*. Így járt el pl. a *soproni evangélikus tanítóképző* igazgatóhelyettese Ihász Ferenc, aki 1919. április 4-én feljegyzésben üdvözölte „a Népbiztos Urat”, felajánlva szolgálataikat: „jelentem, hogy a társadalomalakító nagy munkából, melyet a forradalmi kormány megindított, mi is minden erőnkkel ki akarjuk venni részünket, annál is inkább, mert *már a március 21-i forradalmi nap előtt nagy lelkesedéssel csatlakoztunk, egy-két kartárs kivételével, a szocialista párthoz, de most már ők is velünk tartanak, mert megértették az idők szavát”*.[688]

A többség úgy járt el, mint szarvasi evangélikus tanítónőképző tantestülete, amely 1919. március 31-én tárgyalta a szakszervezeti VB idézett felhívását. *A megváltozott erőviszonyokat látva* ketten megtették, amit februárban még demonstratívan megtagadtak, s így *különösebb lelkesedés nélkül, fegyelmezetten,* „egyhangúan” *beléptek a szocialista pártba, s a pedagógus szakszervezetbe*, értesítve erről a községi szervezetek vezetőségét.[689]

---

[687] A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 29-én aláírt, XXIV. számú rendelete hivatalosan április 1-jén jelent meg a Tanácsköztársaság 6. számában. (*A Forradalmi* 1919/I. 39–40.)

[688] MNL OL K 502-1919-75666. (Kiemelés tőlem – D. P.) Később aziránt is érdeklődtek, hogy a lelkészek (lelkésztanárok) milyen úton képezhetik át magukat világiakká. Lásd ehhez alább az V.1.2.3. fejezetet!

[689] Kiss Sándor, a későbbi igazgató és Tömörkény Dezső a szakszervezet Krecsmarik Endre által összehívott alakuló ülésén, 1919 februárjában nem voltak hajlandók belépni, mire kiküldték őket a teremből. (MNL BéML VIII. 59. az 1919. március 31-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.; *Tóth L.* 1969/2. 32.)

Ugyanezen a napon – állami felettesük, a „megyei tanügyi népbiztos" felhívására (!) – alakították meg *Veszprémben* a szakszervezet helyi csoportját, melybe beléptek az *Angolkisasszonyok tanítónőképző intézetének pedagógusai* is. Igazgatójukat, Engelhard Józsefet a vezetőség tagjává választották.[690]

A Tanácsköztársaság kikiáltása előtt vonakodott az *egri katolikus érseki tanítóképző* tantestülete is, mikor „arra az álláspontra helyezkedett, hogy egyesületünk továbbra is önállóan működjék és zárjon ki magából minden politikát."[691] Ám „az események… gyorsan követték egymást. … A tanári kar, mint minden más testület tehetetlenül állott a féktelen terrorral szemben, amelyet az új irányzat minden intézménye gyakorolt. Komoly ellenállásról szó sem lehetett, mert a forradalmi kormányzótanács [Sic!] a forradalmi törvényszéket, az illetmények, az élelmiszerjegyek megvonását is kilátásba helyezte arra az esetre, ha ellenállással találkozik" – írta egy évtized múltán az események résztvevője, krónikása Benkóczy Emil.[692]

Az „idők szava", s a politikai erőviszonyok hatására az állami tanárok, valamint az egyházi intézmények világi alkalmazottai a formális alkalmazkodás mellett döntöttek, és letették az esküt előbb a Népköztársaságra – „esküszöm, hogy a Magyar Népköztársasághoz, s annak alkotmányához hű leszek, Magyarország teljes függetlenségét megvédem, minden erőmmel Magyarország népének javát, szabadságát és haladását fogom szolgálni"[693] –, *majd a Tanácsköztársaságra.* Utóbbinak többféle szövege maradt ránk. *Kecskeméten* a pedagógus nagygyűlés résztvevőivel megfogadtatták, „hogy a szocialista proletárdiktatúrához hű leszek, s minden erőmmel Magyarország és az emberiség javát fogom szolgálni".[694] *Pápán* „becsületükre fogadtatták a pedagógusokkal: „a Magyar Tanácsköztársaság törvényeit és rendelkezéseit mindenkor szigorúan tiszteletben tartom, pontosan végrehajtom, azoknak hűségesen engedelmeskedem, és *a rám bízott tanulókat a Tanácsköztársaság szellemében fogom nevelni".*[695]

---

[690] *Szakszervezeti mozgalmak* 1919/2. 6.

[691] Hasonló *tartózkodással reagálhattak a felhívásra a győri királyi katolikus tanítóképző tanárai is*. Erre utal, Jakab Ferenc igazgató 1918 november végi „Jegyzésében": „Annyi tény, hogy a szociáldemokrácia van Pesten hatalmon… s a szakszervezet egyes tanítói, főleg a zsidók, valahogy a szociáldemokrácia szakszervezetébe akarják becsempészni a nevelőmunkások szervezetét. Hála Istennek, e terv megbukott, az egyesület kétfelé szakadt, s így megvolt ásva a sírja". (XJM Schleich Lajos hagyatéka)

[692] *Benkóczy E.* 1928. 124–125.

[693] PLE Csernoch Cat. B. 1630/1919. a VKM 119/1919. sz. átiratában

[694] MNL OL K 46. TAGYOB PTI 605. f. I. 29.

[695] Idézi: *Tóth K.* 1969. 159. Kiemelés tőlem – D. P. A Vas megyei esküben „a Tanácsköztársaság *szeretetében* és szellemében" formula állt. (Idézi: *Regős J.* 1969. 255.)

Lojálisan reagáltak már a tanító(nő)képzőknek, gimnáziumoknak és reáliskoláknak postázott 22025/1919. XII. számú KM rendeletre is:[696] „*Az új iskolában, amelynek megalkotásához mielőbb hozzákezdeni szándékozom, lényeges szerepük lesz a szociális tanulmányoknak. A tanítóképző intézetekben és a középiskolákban, a jövőben szociológiai, szociálpolitikai, társadalomgazdasági ismeretek külön oktatásáról kell majd gondoskodni.* Addig is kívánatos azonban, hogy már a mai tanterv keretében is társadalomtudományi ismeretek közöltessenek és minden tantárgy, így elsősorban *a történelem, földrajz és a magyar irodalom tartalmát a tanításnál új szellem hassa át.* Az ily oktatáshoz azonban megfelelő szociális tudású tanárokra van szükség. Ily tanárok képzésére és a reform előkészítésére tanító-, tanítónőképző-intézeti és középiskolai tanárok részére tanfolyamok szervezését vettem tervbe"- írta a miniszter, tanfolyamonként 80 tanár jelentkezését várva a márciusban, ill. június elején,[697] a budapesti tudományegyetemen induló tanfolyamokra. Az állami költségtérítést a nem állami iskolafenntartók pedagógusai számára is biztosította, s szabadságolásukat kérte a fenntartóktól. A tantestületek állásfoglalását is várta az ügyben.

A jelentkezőnek az erre kiküldött nyomtatványon szakja (tárgyai) mellett nyilatkoznia kellett arról is, hogy vezetett-e ifjúsági kört, s hogy „milyen elméleti vagy gyakorlati munkásságot fejtett ki, foglalkozott-e társadalomtudományokkal? Minő gyakorlati szociális tevékenységet fejtett ki?" „Arra kérem a tanítóképző intézetek és középiskolák tanárait, hogy jelentkezzenek minél nagyobb számban… [mert] *e tanfolyamok a most folyó átalakulás eszméit ismertetik meg velük, szociális irányú oktatómunkára* teszik képessé őket, de… *későbbi boldogulásuk elősegítésére is alkalmasak."* A március 17-én indult tanfolyamra felvett 86 vidéki és 25 budapesti tanárt Gönczi Jenő államtitkár távirati úton értesítette három nappal korábban, egyidejűleg – a nem állami intézmények esetében – szabadságolásukat kérve az iskolafenntartóktól. *Megkeresése valamennyi általunk ismert intézménynél meghallgatásra talált, volt ahonnan többen is jelentkeztek.*[698]

A budai állami tanítóképző 1919. február 17-i tanári értekezletén pl. „a testület *örömmel üdvözölte a szociális irányú tanári tanfolyam megtartását*" és kinyilvánította, hogy „azokon *szívesen részt vesz*". A VKM-be gyakran „berendelt" munkatárs, a mélyen katolikus Sztankó Béla megjegyezte, hogy „tekintettel az elemi népiskola szociális szükségleteire, s a tanítóképzés szakirányára, nemcsak a magyar nyelv, a történelem, a földrajz és alkotmánytan szaktanárai, hanem az elmé-

[696] A tíz évvel a Magyar Gazdaszövetség által kezdeményezett szociális tanfolyamot követően szervezett újabb kurzusra invitáló rendeletet 1919. január 30-án, „Berinkey s. k." aláírással küldték az intézményekbe.

[697] Akkor nem indult ilyen kurzus, csak később.

[698] MNL GyMSM GyL VIII. 55. a. 9. és 10/1919. és MNL BAZML ZL VIII. 65. 16. d. 400/1919.; KÉL I. 3.d. 275/1919.; *Moczár M.* 1918-30.21.; *Benkóczy E.* 1928. 124.; *Ködöböcz J.* 1986. 193. (Kiemelés tőlem – D. P.)

leti és gyakorlati pedagógia, valamint a gazdaságtan szaktanárai is elsősorban behívandók a … tanfolyamra". Ennek megfelelően elhatározták, hogy mindezen tanárok beiskolázását kezdeményezik, így a márciusi tanfolyamra az igazgató mellett 3, a júniusira további 4 pedagógus felvételét, s a helyettesítésükről való gondoskodást kérik a VKM-től.[699]

Tanácskozásuk idején még nem tették közzé a kurzus felkért előadóinak listáját, melyen – egyebek között – Kunfi Zsigmond, Garbai Sándor, Babits Mihály, Lukács György, Jászi Oszkár, Varga Jenő, Varjas Sándor, Fogarasi Béla, Szende Pál, Pogány József, Benedek Marcell és mások szerepeltek.[700] E névsort – s a budai tanárok politikai velleitásait – ismerve valószínű, hogy többen kevésbé lelkesedtek volna közülük a kurzusért, s lényegében egyetértettek volna a győri kir. katolikus tanítóképző igazgatójának, Jakab Ferencnek azon feljegyzésével, melyben e tanfolyamot „tanárok számára rendezett szociál(demokrata) kurzusnak" nevezte, és úgy vélte, „hogy a cél tulajdonképpen az…, hogy a tanárságot vörös érzelművé tegyék".[701] Talán ezért (vagy a tanfolyam korábbi zárása miatt?), a tantestületükből beiskolázott kollégája és paptársa Aisteitner József húsvét után már nem tért vissza Budapestre.[702]

Amikor a KN 1919. április 6-11. között[703] *„rövid* úton *felszólította az intézetek vallástanárait, hogy a mai naptól kezdve tanításaikat fejezzék be"*, *a tanító(nő)-képzők* – legalábbis formálisan – *azt is végrehajtották.*

A *budai tanítóképző igazgatója* – a Tanácsköztársaság intézkedéseivel, reformjaival kapcsolatban óvatos oppozícióba húzódott, ám a márciusban indult szociális tanfolyamon résztvevő – Quint József a tantestülettel közölve ezt, „elismeréssel emlékezett meg… a vallástanárok működéséről", kiemelve „azt a kollegiális viszonyt, melyben a különböző vallásfelekezethez tartozó hittanárok egymással, s a tanártestülettel álltak". Határozatában „a tanártestület a kebeléből kilépő vallástanárok egyénisége iránti kollegiális érzéssel vett búcsút a távozó kartársaktól", s a központi intencióknak megfelelően döntött az így felszabaduló órák felhasználásáról. A hittanórák mellett az alkotmánytan s a gyakorlati képzés bizonyos óráit is felhasználták „a szociális ismeretek" tanítására, melyből Quint József, s az akkoriban a szakszervezeti szakosztály Végrehajtó Bizottságában szerepet vállalt, szintén a tanfolyamra járó Lechnitzky Gyula[704] mellett, a politikától

---

[699] BFL VIII. 130. a. 22. Az 1919. február 17-i értekezlet jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[700] *Középiskolai* 1919/12-14. 32-33.

[701] MNL GyMSM GyL VIII. 55. a. 9. és 10/1919.; Jakab Ferenc igazgató „Jegyzései", XJM Schleich Lajos hagyatéka; (Kiemelés tőlem – D. P.)

[702] Jakab Ferenc igazgató „Jegyzései", XJM Schleich Lajos hagyatékában

[703] A telefonon közölt 1746/1919. eln. számú KN rendelet kiadásának pontos időpontját, szövegét nem ismerjük, csak a budai, nagykőrösi, jászberényi igazgatók beszámolóiból, s a győri képző iratjegyzékéből tudunk róla.

[704] Pozíciójáról, akkori szerepéről lásd alább, az V.3.1.1. fejezetben!

távol maradó Horvay Ede és Ulm László – tehát igen különböző beállítottságú – tanárok vették ki részüket.[705] Végh József, *a budapesti VII. kerületi állami óvóképző* igazgatója, 1919. április 19-én jelentette a „Népbiztos Úrnak", hogy vallásoktatás helyett szociológiát tanítanak a tantestület tagjai, akik „szervezett tanítók".[706]

Bánóczi József – *a* sietős intézkedéssel *VIII. kerületi állami tanítóképzővé vált Országos Izraelita Tanítóképző Intézet* „vezető tanítója" – április 23-án jelentette a KN-nak: „intézetünkben mindent megszüntettem, ami benne felekezeti jellegű volt: mégpedig a zsidó tantárgyak teljes körét, az istentiszteletet az intézetben és internátusban, valamint a kántortanfolyamot;[707] eltávolítottam továbbá a tantermekből és az internátusból az összes istentiszteleti eszközöket és szerelvényeket. Ezzel egyidejűleg érvénybe lépett egész terjedelmében az állami tantárgybeosztás és óraterv. … [A]z eddigi óratervi hittan 8 óráját szociológiára fordítjuk, mégpedig osztályonként heti 2 órát. Továbbá az alkotmánytan helyett a negyedik osztályban újkori történetet tanítunk" – írta az igazgató, mellékelve a szociológia kurzus május–júniusi tanmenetét, osztályonként.[708] Az intézet igazgatóságának 1919. szeptember 2-i ülésén az igazgató úr beszámolt arról, hogy éppen április 23–24-én járt egy öttagú „likvidáló bizottság" az intézetben, amely „minden vagyonunkat, készpénzt, takarékpénztári könyvecskét, folyószámlát, segélyegylet pénzét stb. lefoglalta, s ami itt volt azt el is vitte.[709] Intézetünk felekezeti jellegével megszűnt a szombati istentisztelet, szintúgy az internátusban a közös imádkozás reggelenként, valamint az ebéd utáni ima. … Vallástan helyett szociológiát tanítottunk, alkotmánytan helyett a Tanácsköztársaság rendeleteit, történelemből különösen a forradalmakra kellett nagy súlyt vetni. … A szombat megmaradt szabadnapnak. …Május elejétől fogva keresztény tanulókat is küldött a kormány: 6

[705] BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. április 11-i és február 17-i jegyzőkönyvekben.

[706] MNL OL K 502-1919-1084438.

[707] „A tanulóság fegyelmi ügyeinek vizsgálatára" az izraelita képzőben alakított „négyes bizottság" beszámolásakor készült, 1919. szeptember 15-i, tantestületi jegyzőkönyvében ez áll: „A mindennapi istentiszteletek a kommunizmus alatt is megtartattak az intézet templomában, naponta kétszer, és a teológiai tárgyakat épp úgy tanítottuk, mint azelőtt". (MNL OL K 502-1919-7-106708)

[708] MNL OL K 502-1919-7-87891 VI. 2. és K 46-605. f. II/5. TAGYOB 52383/1919. eln. Vö.: *Felkai L.* 1998. 76-80. és 99-101. A mellékelt szociológiai tanmenetben diplomatikusan Somló Bódog: Szociológia c. művét ajánlották tankönyvként a IV. osztályosoknak, míg Szabó Ervin: A szocializmus és a Szindikalizmus és szociáldemokrácia c. műveit, és Seidel Róbert: Munkaiskola c. munkáját „önképzésül", vagyis csak ajánlott irodalomként javasolták a diákoknak. Wágner János szakfelügyelő javaslatára a KN 1919. június 2-án „tudomásul vette" Bánóczi József jelentését.

[709] 1919. szeptember 3-án az intézet igazgatótanácsa nevében visszakérték ezeket a VKM-től felsorolva a tételeket, s mellékelve a május 1-jei átvételi jegyzőkönyvet. (MNL OL K 502-1919-7-179483.)

katolikust, 1 reformátust és 1 evangélikust.[710] Mind kifogástalanul beilleszkedett az iskola rendjébe és példás magatartást tanúsított".[711]

Más egyházi intézetekben, – ahogy hiányos forrásainkból következtethetően – pl. a nagykőrösi és pápai református tanító(nő)képzőkben, s a győri királyi katolikus képzőben[712]: bevezették ugyan a szociális ismeretek oktatását, megszüntették a hitoktatás, s az egyházi szertartások látogatásának kötelező voltát (amit jelentettek is a tanügyirányítás illetékeseinek); ám valójában – az iskola szempontjából immár fakultatív – vallási kötelezettségek betartására ösztönözték növendékeiket. Így fordulhatott elő, hogy a *pápai református tanítónőképzőben* – legalábbis a Tanácsköztársaság bukása után kiadott évkönyv szerint – „*a vallástan és az egyházi ének tanítását a régi keretben, s a régi módokon folytattuk,* még magántanuló növendékeinktől is felvettük a vizsgát. A növendékeknek tanári felügyelet melletti templomba járása egy napra sem szünetelt...".[713] Történt mindez csendben, az ezzel ellentétes rendeletek végrehatásáról szóló jelentések paravánja mögött, vélhetően a Tanácsköztársaság helyi szerveinek ugyancsak pragmatikus, a lakosság provokálását kerülő magatartása miatt (s az ellenőrzés hiányában).[714]

A felsorolt – a felsőbbség számára lojálisnak tűnő – eljárásoknak és Farkas Sándor minisztériumi/népbiztossági osztályvezetői tevékenységének köszönhetően, *a tanító(nő)képzőkben általában elmaradt a más intézménytípusokban általános, a helyi munkás- és katonatanácsok által elrendelt, s a szakszervezeti csoportok által szervezett igazgatóválasztás.*[715] Néhány katolikus képzőben került csak sor erre: *az esztergomi képzőben* újjáválasztották az 1918. júniusától kinevezett Klinda Károlyt, *az egriben* ellenben elmozdították Csanády Lászlót, s az intézet irányítását egy háromtagú direktórium vette át. (Ez nem következett feltétlenül e testület létrehozásából, hiszen budai állami képzőben pl. Quint József a háromtagú direktórium élén tovább vezette az intézetet.)

---

[710] Közülük kettőt az internátusba is fel kellett vinniük. (MZSML XII. B. 69/1920. Az Országos Izraelita Tanítóképző Intézet irata. Vegyes iratok 1880–1944.)

[711] MNL OL K 502-1919-7-181571/B XIII. és MZSML XII. B.– Ettől eltérve Szemere Samu, az intézet új igazgatója az intézet évkönyvében a következőket közölte: „Az 1918–19. tanévről az 1919. szeptember 24-i értekezlet megállapította, hogy *intézetünkben a nevelőtanítás az ún. proletárdiktatúra alatt is magyar nemzeti szellemben folyt.* Az iskola vallástanítása is biztosítja az erkölcsi alapot, a materialista gondolkodást pedig kizárja". (*Szemere S. szerk.* 1917–1928. 19. Kiemelés tőlem – D. P.)

[712] A győri királyi katolikus képzőben történtekről lásd az alábbiakban!

[713] *Kőrös E. szerk.* 1918-20. 5.; MNL OL K 502-1918-19-186358. valamint: BFL IV. 1428. 48. d. Kiemelés tőlem – D. P. A pápai történésekről lásd bővebben az alábbiakban!

[714] *A Vas megyei* művelődési osztály vezetője június 11-én jelentette a KN-nak: „A hittant a tanév végéig a vármegye összes iskoláiban tanították a vármegyei munkástanács… intézkedésére tanórákon kívül. … [Ennek] látogatása azonban nem volt kötelező. Kénytelen volt így intézkedni a vármegyei direktórium, mert a hittan kiküszöbölése a vármegye lakossága, sok helyen még a szervezett munkásság között is nyugtalanságot keltett". (RL C/39. 22. a. KN 159400. ikt. sz.)

[715] Vö.: *Iskolavezetők kinevezése* 1919/7. 8.; *Fináczy E.* 1925. 80.

Ahogy erről a fentiekben már szó volt*, a kiskunfélegyházi katolikus tanítónőképző* élére a régi igazgató helyére, a stubnyafürdői állami képzőből menekült Éber Rezsőt nevezte ki „ideiglenesen" Farkas Sándor, mert úgy vélte, hogy „az ottani értékek megóvására van szükség".[716] Ám a helyi pártvezetőség és művelődési osztály az intézkedés felfüggesztését kérte. Az addigi igazgatóhelyettest, Mácsay Károlyt javasolta vezetőnek, fenntartva magának a jogot arra, hogy a KN által megbízott személy „politikai megbízhatóságát elbírálja", mert nem tartotta elég megbízhatónak. Mire Éber Rezső lemondott, s az ottani állami képző tanára maradt.[717] Ebből is látható, hogy *a cseh és román intervencióval harcban álló (a szerb és francia megszállási övezetekkel is csökkent befolyású) Tanácsköztársaság központi szerve, a KN időnként még a helyi forradalmi szervekkel is összeütközésbe került, s korántsem volt mindig képes akaratának érvényesítésére*. Előfordult, hogy Farkas Sándor még az egyes képzők helyzetét sem ismerte. Így 1919 júniusában pl., a cseh megszálló csapatok kiszorítása után, táviratban kért jelentést többek közt a sárospataki képzőtől: milyen „az intézet állapota általában, ki vezeti ez idő szerint az intézetet, s a tanító testületek mely tagjai működnek?"[718]

Ilyen körülmények között – a konszolidált viszonyok között elképzelhetőnél – jóval *nagyobb tere nyílt a helyi sajátosságoknak, a városi, megyei szervek befolyásának, s az „iskolavezetők", ill. a szakszervezet vezetésében, vagy a Tanácsköztársaság helyi/országos szerveiben szerepet vállaló tanárok elképzeléseinek*. Lássunk néhány jellemző példát, ennek (is) érzékeltetésére!

[716] MNL OL K 502-1922-5=61= 164127/1919. VI 2. és Éber Rezső 1920. február 10-i kihallgatási jegyzőkönyvében

[717] Éber Rezső 1919. május elejétől lett a kiskunfélegyházi állami képző tanára. *Bartal A.* 1942. 66.; *Gábris J.* 1996. 36.; *Csanády L. szerk.* 1918–1921. 1–2.; *Molnár J.* 1969. 133.; BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. május 28-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében; MNL OL K-502-1919-5-90510., -1919-4-164137 és -5-164346., -1922-5=61= a kiskunfélegyházi négytagú igazolóbizottság 1919. szeptember 14-i jegyzőkönyvében és Éber Rezső 1920. február 10-i fegyelmi vizsgálatának kihallgatási jegyzőkönyvében. Lásd róla a III. 1.2.1. fejezetet!

[718] MNL BAZML ZL VIII. 65. 16. d. 398/1919.

1.2. A klerikus/egyházi pedagógusok dilemmája – a „kötél nélküli kötéltáncosok" túlélési próbálkozásai

1.2.1.A visszafogott rezisztencia s a csendes, látszólag alkalmazkodó alámerülés katolikus kísérletei

A Forradalmi Kormányzótanács fentiekben idézett XXIV. számú rendelete lehetetlenné tette a lelkészek, klerikusok, apácák számára, hogy az államosított iskolákban pedagógusok maradhassanak. A KN Vallásügyi Országos Likvidáló Bizottsága 1919. május 22-én az egyházi személyekkel aláíratni szándékozott kilépési nyilatkozat kapcsán újból leszögezte: „a Szovjet (Sic!) elvei közé tartozik, hogy *a szolgálatába semmiféle egyházi funkciót végző egyént nem vesz fel,* mindazok részéről, akik a Szovjet szolgálatába óhajtanak lépni, a kilépési nyilatkozatot… kiveszi. *Akik e nyilatkozatot aláírják és a Szovjet szolgálatába lépnek, természetes, hogy azokat a helyi Szovjet eddigi szolgálati helyeiken megtartja és foglalkoztatja mindaddig, amíg az illetékes népbiztosságok személyük felett másképp nem diszponálnak.* Akik a nyilatkozat aláírását megtagadják, azokról a helyi munkás-, katona- és földműves tanács olyképp tartozik gondoskodni, hogy a volt felekezeti épületekből lehetőleg gyorsan eltávolítja őket".[719] Hiányos forrásaink nem teszik számunkra lehetővé, hogy általában nyilatkozzunk arról: vajon a megyei, ill. a helyi munkástanácsok maradéktalanul érvényt szereztek-e a „likvidáló bizottságot" vezető Fáber Oszkár[720] 1919. április 23-i távirati utasításának, melyben azt követelte, hogy az állami szolgálatba átlépőktől a Tanácsköztársaság melletti hűségnyilatkozat mellett még ezt is írassák alá: *„Kijelentem, hogy az egyházi pályát elhagytam és világivá lettem".*[721]

Annyit azonban megkockáztathatunk, hogy ahol ezt megtagadták, *a tanító(nő)képzős pedagógusok közül jelentősebb számban klerikusok vállalták világnézetük, egyházi elkötelezettségük fenntartásának súlyos konzekvenciáit. S* mint pl. a győri királyi katolikus tanítóképző igazgatója Jakab Ferenc és négy paptanára: Aistleitner József, Borsiczky Szilárd, Kuster Béla, Pogátsa János; az esztergomi Nádler István, vagy a kisvárdai Szent Orsolya-rendiek, s a pápai Irgalmas

[719] MNL OL K 802-1919-10-4813. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[720] *Fáber Oszkár* (1879-1942) evangélikusból előbb katolikussá, piarista szeminaristává, majd ateista kereskedelmi iskolai tanárrá lett. Egyházellenes, antiklerikális álláspontjáért, tevékenységéért többször elítélték. A proletárdiktatúra idején konfliktusba keveredett Kunfi Zsigmonddal is. A diktatúra utáni 10 éves börtönbüntetéséből 1922-ben a Szovjetunióba engedték. (Vö.: *Fáber Oszkár előadása* 1919/21. 1-2.; *Fazekas Cs.* 1997. 65–90.; https://hu.wikipedia.org/wiki/Faber_Oszk%C3%A1r)

[721] *Schleich L.* 1962. 194.

Nővérek tanítónőképzőjében oktató apácák valamennyien – *az egyházi rendből való kilépés feltételét elutasítva – nem kérték az állami szolgálatot.*[722]

A velük kapcsolatos kormányzati politika csak fokozatosan öltött formát. Előbb a KN 102647/919. B. XI. számú rendelettel arra utasította a helyi szerveket, hogy az apácák kitelepítésével várják meg az új tanítótestületek összeállítását (augusztus 15-ét), s majd utána fognak ez ügyben intézkedni. „Szükség esetén a megyei művelődési osztály is eljárhat, nem tévesztve szem elől az igazságosság és méltányosság alapelveit, és csak ott lépve közbe, ahol nyilvánvaló az ellenséges tendencia, vagy rosszakarat mutatkozik".[723]

Majd *Lukács György* helyettes népbiztos 102022/1919. V. 1. számú, a megyei művelődés osztályokhoz intézett – 1919. július 10-i – levelében leszögezte: „Minthogy ennek folytán ezek a személyek a Tanácsköztársaság semminemű nevelő, vagy oktató intézetében nem működhetnek, *felhívom Elvtársat, intézkedjék haladéktalanul, hogy mindazok a papi jellegű tanítók, akik a fentnevezett nyilatkozatot nem adták, mindennemű nevelő- és oktatómunkától haladéktalanul eltiltassanak.* Felhívom egyúttal, hogy ezeknek a volt szerzetes rendházakból való eltávolításáról is a Vallásügyi Likvidáló Bizottság meghatalmazottjával egyetértően gondoskodjék."[724]

Déri Gyula pápai művelődési megbízott 1919. július 21-én arról számolt be a KN-nek, hogy „az irgalmas nővérek közül a világi tanítói pályára senki sem lépett át, tehát [az alkalmazotti] kimutatásba csak azok vétettek fel, akik, mint világiak, az állami szolgálatba átlépnek".[725] Mivel a Szentbenedekrendi Katolikus Főgimnázium szerzetes tanárai is így nyilatkoztak, Déri Gyula újabb utasítást kapott immár a teljhatalmú megbízottól Piróth Györgytől: „Még három napi időt hagyni, és ha nem [távoznak maguktól], szükség esetén karhatalmat is igénybe kell venni. A hitközségben működhetnek, de szerzet nem létezik".[726] Mindazonáltal – talán az idő hiányában, vagy a közhangulat változása következtében – az erőszakos kiköltöztetésre Pápán sem került sor.

Ezt nem lehetett előre látni, úgy, hogy komoly egzisztenciális tétje volt az ilyen állásfoglalásnak. A változó társadalmi-politikai körülmények között több helyütt,[727] pl. a korán román megszállás alá került Kisvárdán mód volt arra, hogy

---

[722] *Schleich L.* 1962. 196.; *Gábris J.* 1996. 36.; *Tóth K.* 1969. 157–158.

[723] RL C/39. 22. a.

[724] Idézi: *Tóth K.* 1969. 158.; ismertetését lásd: RL C/39. 22. a. (Kiemelés tőlem – D. P.) Ilyen esetekre utalva *Finánczy Ernő* 1919 novemberében joggal rögzítette: „A pártpolitika természetesen az apácákat sem tűrte meg a leánynevelés terén. Kímélet nélkül, helyenként karhatalommal hurcolták el otthonukból azokat, kik személyükre nézve minden földi jutalomról lemondva teljesítették nevelő tisztüket…" (*Finánczy E.* 1925. 81.)

[725] MNL OL K 502-1922-5-156. 139/1919.

[726] Idézi: *Tóth K.* 1969. 158–159.

[727] A Tanácsköztársaság idején szerb megszállás alatt álló pécsi püspöki tanítóképző is megtehette, hogy ne hajtsa végre annak rendeleteit. (*A Pécsi Püspöki,* 1918–1922. 1-2.) Másutt időhúzásra

a helyi direktórium április 2-i rendeletének végrehajtását – a zárda 24 órán belüli kiürítéséről – megakadályozzák, mivel „részben az idő rövidsége, főleg pedig a jobb érzésű nők [hívő asszonyok, lányok – D. P.] erélyes és fenyegető fellépése megvédte a zárdát minden inzultustól".[728]

Esztergom vármegye művelődési megbízottai 1919. július 18-i felterjesztésükben „határozott és erélyes intézkedést" kértek a KN-től a szerzetesek és apácák eltávolításának ügyében. Felpanaszolták, hogy oly szerzetesek, akik a KN 7. sz. rendeletében megkívánt nyilatkozatot nem írták alá, megmaradhattak az iskolájukkal kapcsolatos rendházakban, ott munka nélkül is jól élnek, s puszta jelenlétükkel is „semmiképp sem forradalmi szellemet árasztanak maguk körül". Eltávolításukat a művelődési megbízottak hiába kísérelték meg, mert a megyei direktórium Fáber Oszkártól kieszközölte megmaradhatásukat. Ezért úgy vélték, hogy sürgősen tisztázni kell tehát: ügyükben a KN vagy a vallásügyi likvidáló bizottság illetékes-e? Az apácák közül a nyilatkozatot tettek sem akarnak beilleszkedni a Tanácsköztársaság szellemébe. Főnöknőjük hatása alatt állnak továbbra is, a szakszervezetekkel nem törődnek. Sürgősen szét kellene szórni őket más-más iskolához, a nyilatkozatot nem tett szerzeteseket pedig internálni vagy közmunkára kellene fogni, javasolták – az 1950-ben történteket mintegy 31-évvel megelőzve – az esztergomi művelődési megbízottak.[729] Felterjesztésük jól mutatja, hogy milyen koordinálatlanság, összevisszaság uralkodhatott az ország különböző területein e kérdésben a Tanácsköztársaság 133 napja alatt.

A pedagógus hivatásukhoz ragaszkodó tanítórendek egy része a látszólagos alkalmazkodás mellett döntött. „Kiléptek a rendből" a nagyváradi premontrei rend tagjai; a nagykárolyi piarista iskola tanárai és egyéb katolikus tanintézetek apácái; sőt: a nagykárolyi és a sátoraljaújhelyi kegyesrendiek – a székesfehérvári tankerület premontrei kanonok főigazgatójához Kárpáthy Kelemenhez hasonlóan – „testületileg beléptek a szocialista pártba".

„A veszprémi kegyesrendiek… Runzel Károly hittanár kivételével valamennyien aláírták a nyilatkozatot, hogy világi tanítókként taníthassanak. Csupán az Angolkisasszonyok éltek a felajánlott tíz nap gondolkodási idővel, de azután többségük a tanítás mellett döntött" olvashatjuk egy korabeli tudósításban.[730]

---

játszottak a Tanácsköztársaság 133 napja alatt – nem is eredménytelenül. Pl.: a megyei művelődési osztály vezetőjének június 11-i, a KN-nek írt jelentése szerint *Vas megyében is helyükön maradtak az átlépést megtagadó apácák*, szerzetesek, mivel a hittan-tanítás kérdése, valamint a szerzetesek, apácák ügye „több helyen zavargásokat idézett elő, s a nyílt lázadások még a legutóbbi időben is megismétlődtek". (RL C/39. 22. a. KN 159400. ikt. sz.)

[728] *A Sz. Orsolya-rendűek* 1918–1922. 3.

[729] RL C/39. 22. a.

[730] *A piaristák beléptek* 1919/12. 4.; *Csaba I.* 1959. 165. Lásd ehhez: *A magyar piaristák,* 2013. 17–26. és 53–55. Az Angolkisasszonyok döntésére vonatkozóan – sajnos – nem került elő perdöntő bizonyíték sem a veszprémi megyei, sem a püspöki levéltárban. *Utóbbian a levéltári mutatókönyv szerint korábban őriztek egy jelentést az Angolkisasszonyok intézetének a kommunizmus*

Kövesi Lajos a kegyesrendi gimnázium igazgatója alelnöki tisztséget, László Emília az irgalmasok polgári iskolájának, Ghimessy Mária az angolkisasszonyok intézetének főnöknői (s a tanítónőképző igazgatója) vezetőségi tagságot vállaltak a március 31-én megalakult, s testületileg a szocialista párthoz csatlakozott városi szakszervezetben.[731] Egy korabeli jelentés szerint „a kaposvári papok között mozgalom indult, hogy országosan megalakítsák a papok szocialista szakszervezetét, s egyidejűleg letették a fogadalmat a Tanácsköztársaságra".[732] A *sárospataki református teológia tanárai* szintén úgy döntöttek, „hogy az egyházi szolgálatból való kilépéssel és a lelkészi minőségről való lemondással tanítói pályára jelentkeznek".[733]

Felidézett forrásaink arról tanúskodnak, hogy a Tanácsköztársaságnak – az egyházi vagyon államosításán kívül – nem volt igazán egységes és az egész hatalma alatt álló területen érvényesített politikája. A koordinálatlanul fellépő központi szervek időnként egymás intézkedéseit keresztező eljárása, s még inkább a helyi direktóriumok, s közvélemény egymástól eltérő hozzáállása a vizsgált 133 nap alatt sokszínű képet eredményezett, s természetesen befolyásolta a klerikusok válaszreakcióit is.[734] *Az egyházi tanítóképző intézeti tanárok/tanárnők között leginkább a papok és apácák voltak, akik megtagadták a Tanácsköztársaság szolgálatába lépést és a fogadalomtételt. Az így eljáró győri királyi katolikus igazgató Jakab Ferenc* pl. 1919. május 5-i levelében, áldozópap kollégái nevében lényegében *a világivá válásra vonatkozó nyilatkozatot utasította el: „*A nyilatkozatot vallási, lelkiismereti okból ki nem állíthatjuk, mert ránk, katolikus egyházi személyekre nézve ennek kiállítása az egyházi rend szentségének megtagadása volna" – írta, hozzátéve, hogy nem ab ovo utasítják el a Tanácsköztársaság szolgálatát.[735] Olyan nyilatkozatot, mely lehetővé teszi, hogy a Direktórium által is szándékolt

---

alatti magatartásáról, de azt a Veszprémi Püspöki Levéltárban dolgozó levéltáros kollégák 2019 májusában ismételt kérésre sem tudták fellelni, s rendelkezésre bocsátani. Így velük kapcsolatban érdemben nem foglalhatunk állást, *de valószínűbb, hogy időhúzás után nemet mondtak,* hiszen a Tanácsköztársaság által kritériumnak állított képzettséggel sem nagyon rendelkezhettek, márpedig ez esetben a kilépésük sem jelenthette volna, hogy tovább taníthatnak a képzőben.

[731] *Gutheil J.* 1920. 33–34.; *Molnár J-né* 1979. 45. és 68.

[732] MNL OL K 807 PTI 601. f. 3. cs. 10., 37. és 38. őe.; *Halász Gy.* 1979. 170. Ettől persze még előfordulhatott, hogy – miként a győri bencések – ettől kezdve „a szakszervezet keretében fejtettek ki propagandát a proletár uralom ellen". (*Schleich L.* 1969. 223.)

[733] *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 28.

[734] *A magyar piaristák,* 2013. 17–23.

[735] Hozzáállását érzékelteti a tantestület 1918. december 17-i értekezletének jegyzőkönyve: „Igazgató megemlékezik a nagyfontosságú történelmi mozzanatról, amelynek lényege a köztársasági államforma kimondása. Azon nézetét fejezi ki, hogy *valamint a régi kormányzati rendszer mellett, úgy itt is a legnagyobb lelkesedéssel végezzük kötelességeinket".* (XJM Schleich Lajos hagyatékában. Kiemelés tőlem – D. P.) Mindazonáltal – *a város és a megye 94 klerikusához, lelkészéhez (23 pap, lelkész és 71 apáca) hasonlóan – ők sem fogadták el a rendből való kilépésre történt felszólítást.* (*Schleich L.* 1969. 224.)

célt, ti. hogy vallási meggyőződését bárki követheti, részünkre is megmaradjon, elfogadhatónak fogunk elismerni".[736]

A másnapi tanári értekezleten bejelentette „az iskolák államosításának behozatalát, és a vallásoktatás kötelező voltának megszüntetését, melyet foganatosítottunk is".[737] Arról persze már csak az igazgató úr által kézzel írt, az utókor, az intézet történetével foglalkozók számára készített „Jegyzéseiből" tudhatunk, hogy vajon miként vélekedhettek valójában a fejleményekről,[738] s miként „foganatosították"[739] az idézett rendeleteket. A Tanácsköztársaság kikiáltásáról s az azt követő napokról a következőket olvashatjuk:[740] „Népbiztosok vették át a minisztériumokat, a miénket Kunfy Zsigmond [Sic!], egy hitetlen, arcátlan tanár, kit Apponyi miniszter évekkel ezelőtt istentelensége és hazaellenes szereplése miatt megfosztott… katedrájától.[741] … A proletárdiktatúra teljesen kommunizmussá fejlődik. Lapjuk a Tanácsköztársaság, s a mi eddigi szép Néptanítók Lapja folyóiratunk hihetetlen fordulattal megy neki a vallásnak, nemzeti eszmének,[742] alkotmánynak,

---

[736] Idézi: *Schleich L.* 1962. 196. vö.: *Regős J.* 1969. 257–258.

[737] Az 1919. május 6-i jegyzőkönyv 1 pontjában. (XJM Schleich Lajos hagyatékában)

[738] *Jakab Ferencet* (1870–1936) 1892-ben szentelték pappá a győri Püspöki Hittudományi Főiskola elvégzése után. Négyévi segédlelkészi szolgálatát követően 1896-tól tanított a Győri Királyi Katolikus Tanítóképző Intézetben: kezdetben magyar irodalmat, nyelvtant, történelmet, földrajzot és alkotmánytant, s tankönyveket írt. 1912-től helyettese Haller József igazgatónak, majd kinevezett igazgatóként 1915-től 1935-ig vezette az intézetet. *Történetünk idején pedagógiai tárgyakat tanított a képzőben, s a gyakorlati tanításokat, valamint az ifjúsági önképzőkört vezette; szentszéki tanácsos, s a Győr-egyházmegyei tanítók fegyelmi tanácsának tagja volt.* 1926-tól címzetes kanonok, s 1932-től a Kisfaludy Irodalmi Kör alelnöke lett. A Szent István Társulat alapító tagja. *1913 szeptemberétől vezette „Feljegyzéseit",* hónapokra, és napokra utalva bennük, de láthatóan – előzetes feljegyzések alapján – havonta összefoglalva az elmúlt időszak fejleményeit. Megítélésünk szerint a forradalmakra vonatkozó bejegyzések rendelkezésünkre álló megfogalmazásai a Tanácsköztársaság bukása után (is) születhettek (erre utal pl. a vallásos szimbólumok eltávolítására vonatkozó rendelet forrásával kapcsolatos tévedése is), ami befolyásolhatta azok éppen ilyen voltát. A győri tanítóképző történetének alapos kutatója *Schleich Lajos* viszont úgy vélte, hogy a bejegyzések havonta készültek, ezért „ez a forrás hiteles, tényeket ad". *A maga nemében egyedülálló dokumentummal* kapcsolatban ugyanakkor ő is érzékelte, hogy a kiegészítő források hiátusai nehézzé teszik a mindig elengedhetetlen forráskritikát. (*Jakab F.* 1898., 1900., 1913. és 1918.; *Jakab F. szerk.* 1916/17. 12–13. és 1917/18. 5.; *Schleich L.* 1962. 185.; *Győri* 2003. 146–147.)

[739] A KN egyes munkatársai előszeretettel fogalmaztak így: „Felhívom Címet az alábbi rendelkezések foganatosítására". (MNL GyMSM SL VIII. 62. 149/1919.)

[740] Jakab Ferenc igazgató „Jegyzései", XJM Schleich Lajos hagyatékában. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[741] A fentiekben már említettük: Kunfi Zsigmond miniszterként már 1919. január 22-én átvette a közoktatásügy irányítását. Jakab Ferenc indulatos feljegyzésében annak is része lehetett, hogy Kunfi Zsigmond az egyháziak kötelező nyilatkozatára vonatkozó határidő előtt, 1919. április 20-án, húsvét vasárnapján Kalocsán népgyűlésen ismételte meg a vallásszabadságról vallott elképzeléseit, s iskolapolitikája elveit. (*Kunfi Zsigmond* 1919/rendk. 2.)

[742] Más egyházi kötődésű pedagógusokat is sokkolta lapjuk fordulata. Pl.: 1919. január 25-én *Búrány Ferenc* kántortanító „a magyar tanítókhoz" írt felhívásában olvashatjuk: „A *Néptanítók Lapja* minden átmenet nélkül buzgón áldoz az új szellemnek. És nem is annyira tanügyi dolgok-

országhatárnak. … Ma jelent meg a népbiztos rendelete, mely szerint a vallás teljesen magánüggyé tétetvén, az iskolákban be kell szüntetni az imádkozást, eltávolítandók a vallásos jellegű tárgyak, s a tanulók istentiszteleten való megjelenése nem írható elő". Valójában nemcsak a KN, hanem a március 27-én megalakult diákszakszervezet – elsősorban a felsőkereskedelmi iskolások követelésére – tüntetése nyomán a helyi vezetés is elrendelte Győrben a kötelező vallásoktatás megszüntetését.[743]

Ennek végrehajtása során *Jakab Ferenc úgy járt el, ahogy vélhetően kollégája Váczy Ferenc is tehette Nagykőrösön, s mások másutt.*[744] „A növendékeket összehívtam, megmondtam nekik az új változást, kiemelvén, hogy mennyire igaz és értékes kincsünk a vallás, mert az új irányzat éppen ezt akarja először is kitépni a lelkekből. *Most mutathatják meg igaz ragaszkodásukat egyházukhoz*, ha előírás nélkül megjelennek a misén, s előadás előtt és után Istenhez emelik gondolataikat. Ezután ők maguk tisztelettel levették a keresztet, igen meg voltak hatva, és a misére eljártak pontosan, úgy, hogy soha nem hiányzott róla senki sem".[745]

Miután „megadták Istennek ami az Istené", a „királynak" adták meg ami „a királyé". Március 28-án délelőtt ugyanis Pogány Imréné, *az ún. tanügyi direktórium elnöke*[746] üzent, hogy délután *meglátogatja a képzőt,* s [az állami – D. P.] nőképzőt is. Az igazgató intézkedett: „mivel tanulóink még igen telve vannak keserűséggel, minden osztályt előkészítettem a fogadásra. *A főelv: úgy fogadni, mint a wallesiek [Sic!] Edvárd királyt, külső tisztelettel, de a lélek minden ragaszkodá-*

---

kal foglalkozik, hanem világnézeti kérdésekben igyekszik magának kisajátítani az új igazságokat, melyek az emberiséget egyedül üdvözíthetik már e földön. Nagyon elbizakodottan ír Zigány Zoltán szerkesztő. Pedig az a benyomásom, hogy a tanítók legnagyobb része a nem fogadja szívesen ebben a szellemben a N. L-ját, sőt országszerte tiltakoznak is ellene. Tennünk kell valamit, hogy hivatalos lapunk – mint ilyen – megmaradjon a tanügy szakszerű, hivatásos szolgálatában, vagy ha erre Zigány Zoltán nem hajlandó, adja át a helyét…" (1919/4. 1-2.)

[743] A győri királyi katolikus képzőben 116/1919. sz. alatt iktatták az erre vonatkozó rendeletet. (MNL GyMSM GyL VIII. 55. a.) Lásd továbbá: *Gőcze G. – Perepatits A.* 1964. 87. és 280. Vö.: *Nincs hitoktatás* 1919/1. 2.

[744] Vö.: *A Nagykőrösi* 1918/19. 1919/20. 1920/21. 2–3.

[745] Ezen reggeli istentiszteleteket gyakran vallásoktatással kötötték össze. Erre utal, hogy 1919. április 14-én a tanítói szakszervezet sárospataki vezetői levélben kérték a református lelkészi hivatalt, hogy hagyjon fel azzal a gyakorlattal, mely szerint a sárospataki elemi iskolák növendékeit *naponta templomba rendeli reggel 7-8-ig, „s ott minden reggel vallásoktatásban részesíti. Kérjük…, hogy a vallásos érzés terjesztésére alkalmasabb módot keressen,* amely egyrészt a fejlődő gyermeket nem teszi ki olyan veszélynek, mint amilyen a korai felkeléssel és a hideg templomban való hosszabb tartózkodásból származik, másrészről *amely nem ellenkezik a mai idők szellemével".* (*E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 37. Kiemelés tőlem D. P.)

[746] Jakab Ferenc leírása szerint Pogány Imréné „alacsony, beteges, minden nőiséget nélkülöző zsidó asszony" volt. Tevékenységéről lásd: *Gőcze G. – Perepatits A.* 1964. 85-87. – A győri állami tanítónőképző igazgatónőjének a beszámolója szerint az „intézetünk tanulmányi és nevelési rendje 1919. március 17-től [!] Pogány Imréné politikai megbízott felügyelete alatt állt". (*Berényi I. szerk.* 1918–26. 6–7.)

sa, s egyszersmind tüntetések nélkül. 4-kor jött kocsin. Az egyik osztály termében halálos csend között beszélt. Nem volt benne semmi támadás, nem bántott semmit, ami előttünk szent volt, a tanulást és a munkát emlegette, s a tanítónak méltányosan járó, s gondnélküli életet biztosító fizetést. Aztán nyugodtan távozott. Úgy vélem beszéde mégis nagyon ártalmas volt, mert igen sokakban szimpátiát ébresztett az új irány iránt" – írta az igazgató, feljegyzésével tanúsítva, hogy *a tantestület megpróbált oly módon lavírozni, hogy megfeleljenek az új fenntartó igényeinek anélkül, hogy lelkiismeretükkel az összeférhetetlen lett volna.* Ezért az egyházi rendből való kilépéssel szembeni állásfoglalásukat az új hatalommal való kooperációval kombinálták úgy, hogy esetenként egy diktatúrában váratlan szituáció alakulhatott ki.

Így történt ez *1919. júliusában, mikor az egyházi rendből kilépni nem hajlandó pedagógusok bérét nem fizették ki.* Jakab Ferenc ezt szóvá tette a bérek kiutalását megtagadó direktóriumi tagnak „Falussynak",[747] ő ezt azzal indokolta, hogy „nem tettünk eleget azon kötelességünknek, mely az egyházi rendből való kilépést előírta. Tudomásul vettem – olvashatjuk a „Feljegyzésben" –, mondván, hogy büszke vagyok rá, hogy papi állásom miatt valamit én is szenvedhetek. De egészen nyíltan megmondtam, hogy ez *az eljárás igazságtalan és embertelen*. Igazságtalan, mert márciustól eddig jók voltunk, s nem lehetett helyettünk másokat beállítani, s a Kommün nyugodt volt abban a tudatban, hogy az egyházi iskolákban nem kell ellenforradalomtól tartania. Embertelen, mert, ha nem tetszünk 25–15 éves szolgálat után, tessék bennünket nyugdíjazni, vagy végkielégítéssel elbocsátani, de művelt, tanult emberekkel így bánni lelketlenség.[748] Falussy az asztaltól felemelkedni kezdett, de én szóltam: csak tessék higgadtan lenni. Tudom, hogy nagy dolog amit mondok, s valóban elfogathatna a Kommün, ha én ezzel izgatnék, de nem szóltam róla soha senkinek, még kollégáimnak sem, hanem elmondom itt, egyedül illetékes helyen. Különben is tessék megcáfolni, ha nincs igazam.

---

[747] „Falussy tanár" keresztnevét sajnos nem említi Jakab Ferenc. Lechnitzky Gyula 1922. évi tanúvallomása szerint *„Falusi Béla középiskolai megbízott"* volt. Schleich Lajos tanulmányában azt írta, hogy a nevét Falusy-ként író főreál iskolai tanár a Philanthropia szabadkőműves páholy tagja volt. (MNL OL K 502-5=160= az 1922. március 28-i jegyzőkönyvben; *Schleich L.* 1969. 232.)

[748] *Fináczy Ernő* erről az eljárásról 1919. novemberében kifejtette: „az a mód, ahogy a tanácskormány e részben eljárt, erősen kihívja minden jobb érzésű ember kritikáját. Lehetett volna például akként intézkedni, hogy a népbiztosság hosszabb határidőt tűz ki az állami kezelésbe vétel foganatosítására, vagy akként, hogy az átvételt fokozatosan eszközli, szóval bizonyos kíméletet tanúsít azokkal szemben, kiknek a magyar közoktatás oly sokat köszönt a múltban. Egy proletárdiktatúra idejében még az is megmagyarázható lett volna, ha a népbiztosság az összes egyházi tanárokat kártérítéssel (nyugdíjjal vagy végkielégítéssel)… elbocsátja, ami kíméletlen, de legalább őszinte eljárás lett volna. Ehelyett az történt, hogy a tanácskormány a paptanárokat nemtelen lelkiismereti kényszernek vetette alá, azt várva, remélve, hogy az elbocsáttatástól való félelmükben megszegik esküjüket és megtagadják egyházi állapotukat". (*Fináczy E.* 1925. 81.)

Bejött Pogányné is, s mondta, hogy nagyon jól tettem, hogy nyíltan megmondtam álláspontomat, ezért semmi baj nem érhet. Főleg arra maradt szótlan, mikor kifejtettem, hogy *akkor lennénk megbízhatatlanok, s megvetendők volnánk, ha fizetésért elhagynánk azt az állást és jelleget, melynek annyi év óta hűséges szolgái voltunk.* Falussy végül mentegette magát, hogy nem magától tagadta meg az aláírást. Mutatta a rendeletet, s arra fakadt, hogy odafenn a népbiztosságban teljesen buta emberek diktálnak. Én mondtam: tegye csak kérem, ami elő van írva a számára, nekem elég, hogy álláspontomat kifejthettem és ismertethettem. Sőt, kért is, hogy maradjak, mert azt óhajtaná tudni, hogy *mitévő leszek, ha a kilépést megtagadva, nem taníthatok. Ugyanis a szovjet kormány sem szellemi, sem testi munkát nem engedélyez.* Én azt feleltem: még megvan a tudásom, a két kezem, s a hitem Istenben. Nem félek, de nem is gondolkodtam róla. Azonban én is egy kérdést teszek: *Mit fog csinálni a tanár úr, ha esetleg felborul a kommün*, mert már igen sok az ellenforradalom, s az uraknak nem a legjobban áll a dolga Szolnoknál![749] Csodálkozott, hogy jutok ilyen gondolatra, mert azt a meggyőződését fejezte ki, hogy a Kommünt el nem söpörheti semmi, hisz az egész világ vörös lett".[750]

A politikailag-világnézetileg megosztott ország két egymásnak feszülő táborához tartozó pedagógus kölcsönösen megpróbált erőt, szilárdságot mutatni a vitában, holott különböző hitük mellett is tele lehettek kétségekkel. Erről tanúskodik a győri képző 1919. június 23-i tanári értekezletének jegyzőkönyve, mely szerint Jakab Ferenc kijelentette: „*a jövőre vonatkozóan teljes bizonytalanságban vagyunk mindez óráig.* A Közokt. Népbiztosság sürgönyi rendeletben az I. osztályba való felvételeket beszűntette.[751] A tantárgyak anyaga tekintetében a Hivatalos Közlöny adatai szerint új berendezkedés történik, a tankönyvek ennélfogva ugyanezen nehézség alá esnek, de ha változatlanul maradnának is, elfogytak, s nem kaphatók, így tehát tárgytalan megállapításukkal foglalkozni".

Jakab Ferencet aggaszthatta az is, hogy „Feljegyzései" tanúsága szerint az intézetben ideiglenesen elhelyezett női felsőkereskedelmi iskola igazgatója az épü-

---

[749] Vö.: *Vészmadarak* 1919/12. 4.

[750] Az idézett dialógusban két hit feszült egymásnak: a katolikus Isten-hit, s a hit a világforradalomban. „Falussy tanár" ugyanis e meggyőződésével korántsem volt egyedül a Tanácsköztársaság funkcionáriusai között. Szabó Ágnes 1965-ben interjút készített a KN szociális ügyek osztályának volt vezetőjével. Arra a kérdésre, hogy „milyen volt a hangulat a Tanácsköztársaság utolsó napjaiban? Lógott-e a levegőben, hogy a Tanácsköztársaság meg fog bukni?", Kelen Jolán ezt válaszolta: „*Mi nagyon hittünk abban, hogy a Tanácsköztársaság örökké fog élni.* Úgy is dolgoztunk. Kidolgoztuk a szeptemberi tantervet és nagy előkészületeket tettünk arra, hogy az új iskolaévre új tantervek alapján új tankönyveket dolgozzunk ki, s arra, hogy az átképzett tanárok, igazgatók fogják ezeknek a tanterveknek végrehajtását biztosítani". (PIL 867. f. 2/K-48. 57. Kiemelés tőlem – D. P.) A bukást követő hangulatról lásd pl.: *Berzeviczy Gizella* memoárját (1953. 13–50.)

[751] Ahogy a fentiekben már szó volt róla: Szöllősi Jenő csoportvezető 1919. július 11-én írta alá, a KN 164054/1919. VI. 2. sz. rendeletét, melyben vélhetően a korábbi távirati utasítást pontosította.

letüket elkérte „a kommüntől" „s ígéretben meg is kapta, s kezdte tulajdonának tekinteni. A tanító- és tanítónőképzőt koedukáció céljából egy épületben akarták elhelyezni, hogy az intézmény legyen a jövő kommün házasságok kiindulópontja, s rendelkezés jött arra is, hogy akik közös háztartásban akarják tanuló éveiket tölteni, azokat ebben az igazgatónak megakadályoznia nem szabad. Mondtam Pogánynénak, hogy ezt a rendeletet ne nekünk adják ki, hanem hivassák össze a szülőket, az ő dolguk, mert én nem gondolnám, hogy egy anya meg fogja engedni 16-18 éves fiának vagy lányának az együttélést… Pogányné azt mondta: az új rend szelleme egészen más, mint a régi, felnőtt gyermekeknek természetesen joguk van hozzá, hogy életüket maguk tetszése szerint rendezzék, a szülői jog itt megszűnik… Én: tehát a szülőnek az a joga marad csak meg, hogy havonként pontosan beküldje a tartásdíjat! Erre csak azt válaszolta: *igazgató úr még mindig nem tudja magát beleélni a kommün nagy terveibe, ennek erkölcstana egészen más, mint volt a régi rendé. Azt tudom – mondám –, de azért igen sokan vagyunk, kik a régi erkölcsi rendet tiszteletben tartjuk*…" – mondta a hitoktatás, a nemek szerint elkülönített iskoláztatás, az ifjúkori szerelem és az egyházi tulajdon kérdéseiben katolikus álláspontjához ragaszkodó igazgató, remélve, hogy – a szó tágabb és tanítóképzős értelmében egyaránt – rövidesen visszaáll a régi rendszer. Joggal érezhette, hogy így vagy úgy, mindenképp *vége szakad a lassan kötél nélküli kötéltáncra emlékeztető: a világnézete és hivatása egyidejű megőrzésére irányuló, csak részlegesen konfrontatív, játszmájának*, melynek zárásaként – „e hónapban feltétlenül mulaszthatatlan elfoglaltsága miatt", a „beteg" Pogátsa Jánoshoz hasonlóan, de sok klerikus társától eltérően – távol maradt a minden pedagógus számára kötelező augusztusi átképző tanfolyamról.[752] (Erre még az alábbiakban visszatérünk.)

1.2.2. A túlélésért látszólag állj élére annak, amit megakadályozni nem tudsz

A magyarországi katolikus egyház híveinek arányára és klerikusainak szigorúbb hierarchiába rendezettségére támaszkodva bizonyos régiókban még földjeinek, intézményeinek, anyagi eszközeinek „likvidálása" után is komolyabb hátteret nyújthatott a Tanácsköztársaság felszólításának eleget tenni nem hajlandó pedagógusainak, mint a nálánál sokkal szerényebb eszközökkel rendelkező, s az egyházirányításba a világi híveket is bevonó református és evangélikus egyházak.[753]

[752] Jakab Ferenc igazgató „Jegyzései", XJM Schleich Lajos hagyatékában.; *Schleich L.* 1962. 206., 1969. 230. (Kiemelés tőlem – D. P.

[753] Ha másért nem is, a pápaság révén, a nemzetközi beágyazottság folyományaként igaznak látszik ez. Akkor is, ha tudjuk: még a legfőbb katolikus egyházi méltóságok sem tudták magukat ki-

Utóbbiak ezért valamelyest nagyobb készséget mutattak arra, hogy valamilyen modus vivendi révén, intézményeik megőrzése végett – legalábbis látszatra – együttműködjenek a velük szemben diktatórikusan fellépő kormányzattal. Ennek módja, mértéke, jellege a helyi viszonyok által meghatározott volt, ám abban talán azonosak voltak, hogy látszólag élére álltak annak, amit megakadályozni nem tudtak.

1.2.2.1. A nagykőrösi református tanítóképző a megszűnés küszöbén. Kényszer szülte manőverek a képző fenntartása érdekében és következményeik

Páratlanul szorult helyzetben próbált valamelyes kiutat keresni a két – az egyházi képzőket egyaránt államosítani szándékozó – forradalom idején *Váczy Ferenc*, a nagykőrösi református tanítóképző középiskolai tanári és lelkészi végzettségű igazgatója.[754] Segéd-, majd rendes tanárként 1910 szeptemberétől tanított Szatmárnémetiben, majd 1913 szeptember 12-től Nagykőrösön, ahol 1914. március 31-től már az igazgatói teendők ellátásával bízták meg.[755] Egy Imre Sándor kérésére, a tanügyi főtanácsosi kinevezésével kapcsolatban[756] készített, 1936. október 11-i önéletrajzában így vázolta az akkori nagykőrösi helyzetet:

„Az intézet akkor, amikor átvettem, mind felszerelés, a tanulók létszáma (minősége), az internátus, mind pedig a tanítóképzés szempontjából igen kedvezőtlen, sőt primitív viszonyok között volt. Maga *a vezetőség sem volt tisztában az in-*

vonni a „likvidáció" folyamatából, minek következtében még Csernoch János bíboros-hercegprímás, esztergomi érsek személyesen is méltatlan körülményeire panaszkodott, s hogy Szmrecsányi Lajos egri érseket (az egri katolikus tanítóképző egy tanárával Breznay Imrével együtt), s gróf Mikes János szombathelyi püspököt rövidebb-hosszabb ideig még fogságba is vetették. Ahogy a fentiekben már említettük, Nyugat-Magyarországon a Tanácsköztársaság szervei több engedményre kényszerültek a hitoktatás és az egyházi iskolákkal/pedagógusokkal kapcsolatos eljárásokban. (PL Csernoch Cat. B. 1999/1919.; *Benkóczy E.* 1928. 126.; *Balogh M. – Gergely J.* 1996. 166–173.)

[754] Végzettségét igazoló okleveleit a debreceni református főiskolán 1907-ben, s a kolozsvári egyetem bölcsészeti és nyelvtudományi karán szerezte 1910-ben. (Váczy Ferenc 1948. október 1-jei minősítési lapjáról. MNL PML XXIV. 501.b. 1. d.)

[755] Váczy Ferenc 1948. október 1-jei minősítési lapjáról. (MNL PML XXIV. 501.b. 1. d.)

[756] Imre Sándor egyházkerületi előadóhoz írt aznapi levelében olvashatjuk: „Megírás közben az egész több lett, mint egyszerű életrajzi adatoknak közlése. De talán jobb is ez, mert *az adatok és tények bizonyos megvilágítást nyernek*… Ha van benne valami olyan új mozzanat, amiről eddig tudomásod nem volt, úgy talán helyes lenne, hogy a Főtiszteletű Püspök Úr elé is odakerüljön" – írta, majd a tanügyi főtanácsosi címmel kapcsolatban hozzátette: „A magam részéről… én teljesen *meg vagyok elégedve a magam helyzetével* és semmiféle külsőségre nem törekszem. Ha azonban úgy látnád, hogy az egészből az intézetre valami előny háramlanék, akkor hadd menjen az egész dolog". (RL A/1. g. 14. d. 798/1936. Kiemelés tőlem – D. P.)

tézet rendeltetésével. Többször hangoztatott kijelentés szerint *nem tekintették másnak, mint a temetési szolgálatok egyik lényeges alkatrészét szolgáltató intézménynek.*[757] Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a tanítási órákról (sőt, tanítóképesítő vizsgálatról is) bármikor elvitték az ifjúságot, s így rendszeres tanításról szó sem lehetett. Első teendőmnek azt tekintettem, hogy ezt a helyzetet megszüntessem.[758] Sokkal nehezebb feladatnak bizonyult, mint gondoltam. A vezetőség nem értett meg, nem is méltányolta törekvéseimet. Tanártársaim támogatására sem számíthattam, mert fiatalon,[759] mellőzésükkel lettem igazgató, és mert terveim, célkitűzéseim az addigi élet és munka teljes átalakulását jelentették. A küzdelem évekig húzódott. *A végén sikerült a rendszeres tanítást biztosítanom, de a vezetőséghez való viszonyom* egészen kedvezőtlenül alakult, sőt *megromlott.*

Már ekkor benne voltunk a világháborúban. Ennek ideje alatt, meg az ezt követő összeomlás, forradalmak ideje alatt arra törekedtem, hogy a sokszoros költözködés és vándorlás között, meg a vörös és román megszállás alatt az intézet felszerelését a lehetőségig megóvjam. Ez nagyrészt sikerült is.

Meg kell említenem, hogy éppen ez utóbbi idők folyamán, *az 1919. évben a március 15-i ünnepélyen tartott beszédem miatt,* a bekövetkezett igazoltató eljárások folyamán – a kecskeméti egyházmegye bíróságától feddésre ítéltettem. És bár *az ítélet alapját és hátterét alkotó egész akció méltánytalanságát, megalázó célzatát láttam és fájdalmasan éreztem át* (és érzem ma is!), *igyekeztem hű maradni eredeti célkitűzéseimhez.* Nem vezetett félre emberi indulat, nem gátolt a súlyos betegség,[760] mely ezekben az években osztályrészemül jutott.

Intézetem másik nagy gyengeségét a növendékek csekély létszáma s egyben silány volta képezte. Láttam azt, hogy ezen *csak megfelelő internátus szervezésével és az érdemesek segélyezésével lehet segíteni.* Erre az egyházkerületi közgyűlés figyelmét már a háború alatt felhívtam és mint előadó határozatot is hozattam. Majd a háború végén, az *1918. év őszén, egyik helybeli lapban sorozatos cikkekben ismertettem terveimet arra nézve, hogyan lehetne a tanítóképző helyzetén se-*

---

[757]Hasonlóan jellemezte az egyházközség vezetőinek hozzáállását *Juhász Béla* is „A nevelés ügye Nagykőrösön" című írásában. (1943/3. 82–83.)

[758]Valóban: az 1914. március 31-én igazgatóvá választott Váczy Ferenc már a tanév végén, az értesítőben jelezte: „A temetési, templomi szolgálat rendezése a közeljövő feladata". (*Váczy F. szerk.* 1913/14. 14.)

[759] Az akkori általános gyakorlat szerint 4 év tanítási gyakorlattal valaki helyettestanárból rendes tanárrá lehetett. Pl.: A pályáját a znióváraljai állami tanítóképzőben 1892-ben kezdett Mohar Józsefet 5 év elteltével nevezték ki rendes tanárrá „ami akkor kitüntetés számba ment". 12 évi szolgálat után, 1904-ben nevezték ki igazgatónak a csurgói állami tanítóképzőbe. (MNL OL K 502-1920-5-23251) Úgy, hogy az ilyen korán igazgatóvá kinevezés ritkán fordult elő.

[760] A múltban történtekről Váczy Ferenccel is beszélt *Seri András* tanulmányaiban kapcsolatot jelez az igazgató gyomorbántalmai, majd 1923 szeptemberi műtéte, 1924 februárjáig tartó betegeskedése és az elhúzódó fegyelmi eljárás, s az intézet körüli embert próbáló nehézségek között. (*Seri A.* 1982/2. 40., 1986-87. 25.; PML XXIV. 501-b. 1. d. Váczy Ferenc minősítési lapja)

gíteni."[761] *„Eredménye* nem lett semmi. Legfeljebb *a személyem iránti nagyobb averzió, amelynek forrása a vezetőségben már-már kialakult felfogás volt, hogy a tanítóképző-intézetet a nagykőrösi egyház megszünteti.* Így kerültem szembe a vezetőséggel tudtomon kívül, mert ekkor még erről hivatalosan nem beszélt velem senki. (Nem hivatalosan hallottam efféléket s éppen ez indított arra, hogy iskolám érdekében a nyilvánosság elé is kilépjek.) Az 1919. év szeptemberében megtörtént a hivatalos közlés is. Az igazgatótanács lelkész-elnöke adta tudomásomra, hogy a tanítóképző intézetet megszüntetik. Anyagi okokra és a tanulók csekély létszámára hivatkozott. Röviddel ezután a nagykőrösi egyháztanács meg is hozta a maga határozatát, amellyel Magyarország egyik legrégebbi tanítóképző intézetét fennállásának 80. esztendejében megszüntette. Határozatát pedig felterjesztette az egyházkerületi közgyűlés elé.

Olyan sivárnak sosem láttam az életet, mint akkor, és sosem éreztem az egyedüliséget annyira, mint ekkor. És ekkor szólt bele a Gondviselés. *Az egyházkerületi közgyűlés a nagykőrösi egyháztanács határozatát egyhangúlag megsemmisítette.*[762] Hálával gondolok ma is azokra a nemes és előrelátó férfiakra, (a legtöbb már elhalt), akik a kicsinyességeken felülemelkedve a nagykőrösi határozatot végérvényesen elparentálták – számomra pedig a további munka s az élet lehetőségét megadták" – emlékezett Váczy Ferenc.

A képző megszüntetésére vonatkozó igazgatótanácsi, s egyháztanácsi határozatok összekapcsolódtak a tanítóképzők körében páratlan – a tanári testület tagjainak jelentős részét érintő – politikai vádak sorával. A Tanácsköztársaság bukása után a VKM 4507., 103187, 103197. és 193265/1919. B. III. sz. valamint a dunamelléki püspök 841/1919. sz. rendeleteinek megfelelően[763] *a nagykőrösi református főgimnázium és tanítóképző intézet igazgatótanácsai közös ülésén*, 1919. szeptember 10-én vizsgálták „a tanároknak a Kommunizmus [Sic!] alatti magatartá-

---

[761] A Nagykőrősi Hírlapban „Tanítóképző intézetünk sorsa" I–V. címmel megjelent írásokat lásd: *Váczy F.* 1918/42., 43., 44., 45., 46.

[762] Vö.: RL A/1. d. III. 1919–1920. 1377-78/1919. december 27.; *Dunamelléki* 1919–1920. 8. Az egyházkerület álláspontját befolyásolhatta, hogy Erdély akkor még csak de facto elvesztésével határon túlra kerültek a nagyenyedi (székelyudvarhelyi) tanító(nő)képzők, s a szatmárnémeti, nagyváradi tanítónőképzők, utóbbiak 1923–1924-ben meg is szűntek. (*Szabó K. A.* 2009. 83–84.)

[763] *A Dunamelléki* 1919–1920. 5. A VKM 103265/1919. B. III. számú rendeletében „a beállott rendszerváltással kapcsolatban a jogfolytonosság és igazságosság elvei" jegyében *Huszár Károly* miniszter a forradalmak alatt felmentett, elűzött, lefokozott közszolgálati alkalmazottak haladéktalan visszahelyezését, s „a törvényes renddel ellenkező proletárdiktatúra érdekeit bármiképpen szolgáló közalkalmazottak" cselekedeteinek „beható és tárgyilagos vizsgálat" nyomán történő megbüntetését követelte. 1919. augusztus 12-én Imre Sándor államtitkár 103187/919. sz. rendeletével listákat is kért a különböző időszakokban (forradalmak előtt, alatt, után) az intézményekbe helyezett tanárokról. (MNL GyMSM SL VIII. 62. 4. d. 159/1919.; EOL DEE TI 144. d.; MNL BAZML ZL VIII. 65. 16. d. 462/1919.; *Az iskola* 1919/42. 1.)

sát". „Hazafias fájdalommal állapították meg"[764]: „főgimnáziumi tanári testületünknek több tagja, *tanítóképző intézetünknek pedig teljes tanári kara nem tanúsított olyan magaviseletet és ténykedést a kommunizmus alatt, mint amilyet drága Magyar hazánk [Sic!], Egyházunk és vallásunk iránt elodázhatatlan erkölcsi kötelességük lett volna tanúsítani; sőt ezeknek ellenére munkatársul segődtek kisebb nagyobb mértékben a romboló kommunizmusnak; s miután a tanári hivatásukról megfeledkeztek* az együttes Igazgatótanács az ilyen tanárok eljárását, magatartását, ténykedését szigorú és igazságos elbírálás alá veszi, s megállapítja a következő tényállásokat: …[765]

5. *Váczy Ferenc* tanítóképezdei igazgató. *Csakhamar önként lépett be a szocialisták táborába,* ahová senki nem kényszerítette és ott azonnal vezető szerepet bíztak rá. Oly hűséges bérencükké segődött a szocialistáknak, hogy ezek vörös zászlójának felavatásakor a f. évi március 16-án Ő tartotta az ünnepi beszédet a városháza általányáról [Sic!] s beszédében a következőket mondta: *'1848 óta a háromszínű rongy alatt mindig hazudtak önöknek, hazudtak nekünk is, akik tanultunk, és hazudtunk mi is mikor tanítottunk. Ma már nincs haza,* nincs határ, *nem is kell, mert ez a vörös zászló,* amely itt előttünk lengedez, ez *a vezére az egész világ proletárjainak. Ez alatt egyesüljünk elvtársak mindannyian, mert ezé a zászlóé a jövő,* és ezen zászló alatt vívhatjuk ki a munkásság uralmát, a proletárok felszabadítását.' Ilyen tanítása után *egyik legerősebb híve lett a kommunistáknak*, ahol *eldobva magától a lelkészi palástot* és papi oklevelet, *szakszervezeti elnökséget vállalt*. A tanítóképezdei igazgatótanács kijelölése folytán *szocialista átképző tanfolyamon volt* Budapesten f. év március közepétől május végéig, és *a kommunizmus legnagyobb dühöngése alatt sem hagyta ott.*

6. *Székely Endre* tanítóképezdei tanár.[766] *Ő volt a legvadabb kommunista.* Testestől, lelkestől nekiadta magát és előresegítette őket céljaikban, amennyiben *vöröskatonákat toborzott a kommunizmus aljas céljaira* s még a *képezdei saját tanítványait is* ő buzdította, a burzsoák végleges letörésére, a kommunizmus védelmezésére. Soha másról nem beszélt, mint a Kommunizmus üdvös voltáról. Már le is van tartóztatva régen.

---

[764] RL A/5. bir. 1/1919. (Kiemelés végig tőlem – D. P.)

[765] A kihagyott részben a gimnáziumi igazgatóról, s egyes tanárokról mondtak véleményt.

[766] *Székely Endre* (1889–?) földrajz, vegytan és természetrajz szakos szakvizsgázott tanárjelölti végzettséggel, valójában segédtanári besorolásban tevékenykedett a nagykőrösi képzőben 1913. szeptember 1-től, az akkor megnyílt internátus vezetőjeként. 1915 januárjától katonai szolgálatot teljesített, így tényleges szolgálatát az intézetben csak 1919. január 1-jétől kezdte meg. (RL A/1. d. 1919–1920. 1796/1919. július 13.; *Váczy F. szerk.* 1913/14. 12., 1917/18. 11.; *A Nagykőrösi* 1918/19. 1919/20. 1920/21. 4.; *Seri A.* 1986–87. 2. és 25.)

7. *Osváth Ferenc* tanítóképezdei tanár.[767] *Nagyon lelkesedett a kommunizmusért*, velük tartott, velük érzett, s olyan megbízhatónak tartották, hogy *beválasztották a Munkástanácsba,* de nagyobb mozgalmas cselekedete nem volt.

8. *Dr. Juhász Vince* tanítóképezdei tanár.[768] *Teljes erejéből vad kommunista volt.* Önkéntesen, jó kedvvel vállalta azokat a szerepeket, melyek részére kiosztva lettek. *Ő volt az ifjúmunkásoknak politikai megbízottja,* ami már magában véve megbocsáthatatlan bűne. Ezt még tetézte azzal, hogy *a Kommunizmust dicsőítő cikket írt a bolseviki újságba, midőn egyházunk összes vagyonát* – az egy templomot kivéve – *elrabolták.*[769] Ezen cikkben fejtegette, hogy a református Egyház nagy vagyona eddig aljas célt szolgált, mert az egyház azzal csak uzsoráskodott, hanem ezentúl fogja a nagy vagyon az igazi magasztos célt, a Proletárdiktatúra [Sic!] rendelete folytán az igazi tanügyet szolgálni. Minden körben, minden társaságban nyíltan *hirdette, hogy a Kommunizmus régen kellett volna már, s ez esetben új világ lett volna általa a Földön.*

9. *Ricsey György* tanítóképezdei tanár.[770] *A kommunizmust úton-útfélen hirdette és dicsőítette, a kommunistákkal társalgott,* sőt, ezenfelül még társadalmilag is kifogásolható magaviseletet tanúsított. Nem hallgathatjuk el, hogy egyik nagyérdemű polgártársunknak, B. Tóth Ferencnek temetésekor, mint énekvezér a lelkészek működése ideje alatt kommunista újságot olvasott.

Az előterjesztettek alapján jól megfontolt és igazságos véleményünk, illetve javaslatunk a következő: …

5. *Váczy Ferenc* ellen fegyelmi vizsgálat és *felfüggesztés* rendelendő el.

---

[767] *Osváth Ferenc* (1880-?) magyar-német szakos tanítóképző intézeti tanár 1905 szeptemberétől szolgált a nagykőrösi képzőben. A forradalmak alatt, az igazgató távollétében, időnként ő helyettesítette, válaszolt a felsőbb hatósági megkeresésekre. (RL A/1. d. 1919–1920. 601-2/1919. március 21., 1796/1919. július 13.; *Váczy F. szerk.* 1917/18. 4. és 11.; *A Nagykőrösi* 1918/19. 1919/20. 1920/21. 4.; *Seri A.* 1986–87. 20.)

[768] *Dr. Juhász Vince* tanítóképző intézeti tanár 1918 őszén került a nagykőrösi képző „vallástantörténelem tanszékére" s két évtizeden át, 1938. június 30-án bekövetkezett nyugdíjazásáig tanított az intézetben. (*A nagykőrösi* 1918/19. 1919/20. 1920/21. 4.; MNL OL K 502-1937-1944. 114/1938. IX.; *Seri A.* 1986–87. 25.)

[769] A Nagykőrösi Népújság 1919. május 23-i számában olvashatjuk: „A vármegyei direktórium elrendelte Nagykőrös városában az egyházi, hitfelekezeti s az általuk kezelt alapítványi vagyonok és pénzértékek leltározását és köztulajdonba vételét. – A városi tanács a köztulajdonba vétel s a leltározás megejtésére likvidáló (felszámoló) bizottságot küldött ki [Hankovszky Károly vezetésével – D. P.]… Milliós vagyonok, melyek eddig az egyházak egyoldalú és önző céljait szolgálták, jutnak e bölcs rendelkezéssel a proletariátus kultúrájának szolgálatába és fognak fordíttatni (Sic!) olyan célra, amelynél magasztosabb emberi célt nem szolgált eddig semmilyen összeprédált egyházi tőke. A bizottság munkálatait azonnal megkezdi, amint az iskolák átadása megtörtént." (*Az egyházi* 1919/47. 2.)

[770] *Ricsey György* (1890–?) zenetanár ideiglenes helyettes tanári besorolásban, évenkénti szerződéssel dolgozott 1914-től az intézetben. (*Váczy F. szerk.* 1917/18. 11.; *A Nagykőrösi* 1918/19. 1919/20. 1920/21. 4-5.; *Seri A.* 1986–87. 25.)

6. *Székely Endre* ellen fegyelmi vizsgálat és *felfüggesztés* rendelendő el, s *többé a tanintézetbe be nem bocsátható.*

7. *Osváth Ferenc* ellen fegyelmi vizsgálat rendelendő el.

8. *Dr. Juhász Vince* ellen fegyelmi vizsgálat és állásától *felfüggesztés* rendelendő el.

9. *Ricsey György*, mint ideiglenes helyettes tanár, kinek megbízatása a tanév végével különben is lejárt, tovább nem alkalmazható, *azonnal elbocsátandó.*

Az előadottakon felül még megállapítják az igazgatótanácsok, hogy *a tanítóképezde összes tanárai és tanulói a helybeli szocialista, majd kommunista pártnak s a vele karöltve járó szakszervezetnek karjai közé dobták magukat; annak utasításai szerint jártak el, az előbbi törvényes vezetőségtől elszakadtak;* úgy a tanári kar, mint az ifjúság a folytonos gyülekezéseken mindig mélyebbre ásták a szakadást, meg sem kérdezték az Igazgatótanácsot. Maguk intézkedtek pártban és a szakszervezetekben. *A vallástanítást megszüntették, s helyette dr. Juhász Vince egy szocialista irányú művet magyarázott, az imát éneklést eltörölték.*

A tanítóképezdei ifjúság a templomba járásért, ottani éneklésért túl magas követelésekkel állt elő, s midőn a követelésük teljesítését az elnökség és az Egyháztanács megtagadta: *a templomba való járást és az ezzel járó éneklést megszüntették.* Emellett még a képezdei tanári kar 6. sz. jelentése szerint *23-an jelentkeztek a Vörös Hadseregbe felvételre, s ezt a tanári kar megnyugvással tudomásul vette.* Véleményezzük, hogy *amennyiben ezek közül valaki, vagy valakik a most folyó tanévben beiratkozni óhajtanak, azok nem lesznek felvéve"* – írták a Bakó József[771] és Patonay Dezső[772] elnök-lelkészek részvételével, az előbbi irányításával

---

[771] A pedagógusok, köztük a Váczy Ferenc elleni eljárásokat ösztönző *Bakó József* református lelkész 1899 és 1907 között Balatonkenesén, 1907-től haláláig Nagykőrösön szolgált, utóbb espereseként. Akkoriban a gimnázium igazgatótanácsának elnöke. Aktívan politizált: hosszú időn át a Függetlenségi és 48-as Párt képviselője volt. Az 1920. január 25-én megtartott nemzetgyűlési választáson nem jutott mandátumhoz. *Bakó József egyike volt azon egyházközségi vezetőknek, akik nem akarták tudomásul venni, hogy a tanítóképző növendékei nem vehetők igénybe bármikor temetési, vagy bármely más szolgálatokra, s különösen nem igazgatói engedély nélkül. Emiatt romlott meg személyes viszonya Váczy Ferenccel, aki ellen a bíróságon is tanúskodott, majd 1922 áprilisában a Nagykőrös és Vidéke c. lapban vitáztak* arról, hogy joga volt-e a lelkész úrnak az 1922. választásokra választói névjegyzéket másoltatni képzősökkel – az igazgató tilalma ellenére. Az újabb választáson a Függetlenségi Párt programjával indulni szándékozó Bakót Ravasz László – gróf Bethlen István miniszterelnök közbenjárására – visszalépésre bírta, így a mandátum a kormánypárti jelölt Ráday Gedeon grófé lett (1926-ban is). (MNL OL K 502-1925-17-30254. A B. 750/1920/4. számú ítélet; RL A/1. g. 14. d. Ravasz László 1937. szeptember 19-i levele; Nagykőrös és Vidéke, 12. évf. 35. sz. 4. vö.: 37. sz. 1., 39. sz. 1. 42. sz. 1.; *Böőr L.* 1978. 246–249.)

[772] *Patonay Dezső* (1869–1946) nagykőrösi református lelkész, egyházkerületi tanácsbíró, történetünk idején a tanítóképző igazgatótanácsának, s egyben az egyházközségnek elnöke. (*A nagykőrösi* 1918/19. 1919–20. 1920–21. 4.)

– az érintettek, ill. képviselőik távollétében, megkérdezésük nélkül – álláspontot kialakító, csonka igazgatótanácsok nevében.[773]

Felterjesztésüket négy nap múlva – 1919. szeptember 14-én – tárgyalta a Patonay Dezső vezette *Nagykőrösi Református Egyháztanács,*[774] „s minthogy a presbitériumnak legtöbb tagja szintén tudomással bír[t] a… megnevezett… tanítóképezdei tanárok kommunisztikus működéséről és üzelmeiről", *az öt tanítóképzős pedagógussal kapcsolatban javasolt szankciókat változatlan formában elfogadta,* s – a fegyelmi eljárások lefolytatása végett – döntéséről értesítette az egyházmegyei bíróságot. Ezen túlmenően „*a tanári kar jegyzőkönyvben meg nem nevezett tagjaira vonatkozólag az Egyháztanács megbotránkozását" fejezte ki* „a jegyzőkönyvben leírt hazafiatlan, a vallásoktatás kérdésében ezen vallástalan magatartásukért, s azért mert a 23 tanulónak a Vörös Hadseregbe történt jelentkezését megnyugvással tudomásul vette".

Az Egyháztanács ugyanakkor *„sajnálkozását és rosszallását fejezte ki" a „tanítóképezdei tanulóifjúságnak"* is, mert „a templomba járást s az ezzel járó éneklést megszüntették"; s – az igazgatótanács javaslatának megfelelően – „*a Vörös Hadseregbe jelentkezett 23 tanítóképezdei tanulónak az intézetbe való felvételét megtiltotta*".

Utóbbi döntésével ellehetetlenítette volna az 1918/1919. tanévben is mindösszesze 57 rendes és 16 magántanulóval foglalkozó képző helyzetét (ám a korábbi években másutt tanult, vagy katonáskodó növendékek bekapcsolódása miatt, az intézet diákjainak száma a következő tanévben kevésbé: 44 rendes- és 12 magántanulóra mérséklődött).[775]

Az akkori légkörben a képző körülményeinek súlyosbítása sem tartotta vissza a presbitereket. „*Tekintettel a gyülekezet körében a Tanítóképző fenntartása kérdésében észlelhető hangulatra",* még ugyanazon az ülésen, *1919. szeptember 14-*

---

[773] A két intézmény bevádolt igazgatói hivatalból, a tanári testület képviselői választás nyomán tagjai voltak az igazgatótanácsoknak. Az irányító testületben így Váczy Ferenc mellett Rásky János (1881–?) rajz- és kézimunka valamint Zombory Dániel (1866-?) a gyakorlóiskola vezetője képviselték a képzőt akkoriban. (*Váczy F. szerk.* 1917/18. 11.; *A nagykőrösi* 1918/19. 1919–20. 1920–21. 4.) – Az ülés elején Bakó József bejelentette, hogy „a tanári testületeknek képviselőit ezúttal nem hívta meg, mert ennek a gyűlésnek legfontosabb ügye a tanároknak a kommunizmus idején tanúsított magatartása felett ítéletet mondani". (RL A/5. bir. 1/1919.)

[774] RL A/5. bir. 1/1919. (Kiemelés végig tőlem – D. P.)

[775] Az 1921-ben kiadott összevont értesítőben szereplő névsorok szerint *az 1918/19-es tanévben I., II. és III. osztályos tanulók közül 22 nem szerepel a következő év eggyel magasabb évfolyamaiban.* Ezek szerint az I. és III. évesek közül 5-5, a II. évesek közül 12 tanuló nem került felvételre a következő tanévre. Vélhetően közöttük találjuk a Vörös Hadseregbe jelentkezők egy részét is (a korábbi IV. évesek közül is jelentkezhettek), de az is valószínű, hogy többen közülük a tanítóképzőkben amúgy is „szokásos okból": tanulmányi, családi, egészségügyi, szociális nehézségek folytán maradtak ki a képzőből. (*A Nagykőrösi* 1918/19. 1919/20. 1920/21. 5-6. Vö.: MNL BAZML ZL VIII. 65. 16. d. 445/1919.)

én, a „vélemények szabad megnyilvánulása" után *a nagykőrösi intézet bezárását kezdeményező határozatot hoztak:*[776]

*„*Az 1839-ben létesült, majd a Dunamelléki Egyházkerülettel, mint társfenntartóval fenntartott nagykőrösi református Tanítóképezde már *mintegy két évtized óta a sorvadás szomorú tünetét viseli magán.* Növendékeinek száma folyton csökken, s 40-50-re is leszáll, s a háború előtti években sem emelkedett 60-70-en felül.

A sorvadás okát kétségtelenül meg lehet találni egyfelől abban, hogy *Egyházkerületünk nagyobb gyülekezetei egyáltalán nem küldenek a képzőbe számottevő anyagot.* Míg a múltban a ceglédi polgári iskola, a halasi, a gyönki, kunszentmiklósi algimnázium bőven adták a jónál-jobb tanulókat – Budapest, Nagykőrös, Kecskemét mellett ezek is mind teljes gimnáziummá fejlődtek. A tanulni vágyó ifjak nem jöttek többé a képzőbe, hanem helyben kitanultak s aztán érettségivel haladtak tovább. Akik mégis a képzőbe jöttek, igen gyenge selejtes tanulók voltak. *Egyébként is a tanítói pálya a férfiakra nézve elvesztette vonzó erejét,* mert más pályán jobb egzisztenciát remélnek. A megszűkült Magyar hazában [Sic!] pedig ma már még kevésbé lehet a viszonyok jobbrafordulására számítani, a növendékek felszaporodását várni, mert a meglévő tanítók elhelyezése is sok nehézséggel jár, nemhogy az e pályájára újabban lépőket kecsegtetné sikerrel, boldogulással.

Tanintézetünk elsorvadásának másik oka, hogy *az állami tanítóképzők által a növendékeknek nyújtott kedvezményekkel nem bírja a versenyt.* A tanítói pályára leginkább szegény sorsú szülők gyermekei lépnek, akik előtt lényeges kérdés, hogy az intézet milyen segélyben képes részesíteni gyermeküket… [A] mi növendékeink régebben a temetési díjakból tartották fenn magukat. Újabban Egyházunk 12 tanuló részére állított fel internátust s tartott fenn egy egyszerű tápintézetet. Az egész lakosság évenként nyújtott adományt a tápintézetnek s az Egyházmegyék tanítótestületei is évenként beküldték járulékaikat, de mindezek összevéve is csak néhány korona havi segélyezésre nyújtottak lehetőséget. S ha még a múltban jelentettek is valamit, a mai megdrágult lakás és élelmezési viszonyok között, az intézet benépesítése a növendékek idevonzása szempontjából alig jelentenek valamit, mert csak egy tanuló ellátására sem lenne az elegendő.

A Nagykőrösi Református Egyház anyagi viszonyai teljesen lehetetlenné teszik, hogy e tekintetben, a helyzeten valamit javítani [tudjon] s a képzőért, a növendékeiért újabb áldozatot hozzon. Vagyonunk legnagyobb része „Hadikölcsönben" van, semmi jövedelmet nem hoz. A Proletárdiktatúra által ránk kényszerített épületjavítások háromszázezer korona adósságot hoztak a fejünkre. A régebbi adósságunk szintén 300 ezer korona. Iskolai bútoraink, padjaink, a megszálló katonák

[776] RL A/1. d. III. 1919–1920. 1092/1919. november 2. A nagykőrösi határozat száma: 423/eh. 1919. (Kiemelés végig részben tőlem – D. P.)

által, széthányattak, feltüzeltettek. Temetőinkből öt évre esedékes fa erőszakkal letaroltatott. Fűtőanyagunk nincs s a fehérpénz értékcsökkenése folytán 15 ezer koronát kellett leírnunk, stb. Szóval az adósságmentes, gazdagnak nevezett Nagykőrösi Egyházból súlyos viszonyokkal küzdő, szegény egyház lett. Gyülekezetünket, népiskoláinkat is nehéz küzdelmek mellett bírjuk rendbe hozni, fenntartani, nemhogy egy sorvadásnak indult intézet haldokló életerejét kíséreljük meg új erőre juttatni. …

Mi nemcsak az intézet fejlesztésére, de még csak fenntartására sem vagyunk képesek. Az intézeti épület, melyet az Egyháztól bérel még csak megfelelő, de alkalmatlanná teszi azon körülmény, hogy ugyanitt internátus és gazdasági kert, mint a tanítóképző nélkülözhetetlen alkatrészei együttesen el nem helyezhetők, és így ezen a helyen a fejlesztés lehetősége is ki van zárva. Ezenfelül *a Nagykőrösi Református Egyháznak a népiskolái részére nélkülözhetetlen szüksége is van erre az épületre.* Csupán a Ft. kerületnek, mint társfenntartónak hozta meg Egyházunk azt az áldozatot, hogy az épületet a Tanítóképzőnek használatra bocsássa. … *De hivatását, célját már évtizedek óta nem képes betölteni.* Két tanárral mint 'gazdasági intézet' kezdte pályáját, *ma nyolc tanerő működik,* illetve várja a tanulni vágyó ifjakat, de mindhiába, mert *egy-egy osztályban 3-4 illetve 8-10 növendéknél több nincs.*[777] *Micsoda erőpazarlás … anyagilag, de… szellemileg is,* mert néhány gyengetehetségű növendéknek épp úgy meg kell tartani a heti 30-36 órát, mintha egy teljes osztállyal folyna a tanítás. … Fiatal tanári karunk megfelelő munkamezőn bizonyára több haszonnal lenne képes tehetségét érvényesíteni.

A Nagykőrösi Református Egyháztanács őszinte sajnálkozással látja, … [hogy] … az intézet teljes elsorvadását feltartóztatni nem lehet… Mindennél fogva, bár nagy fájdalommal, a maga részéről *kénytelen az intézet megszüntetését elhatározni és javasolni a Főtiszteletű és Méltóságos Egyházkerületnek,* mint szerződött társfenntartó testületnek, hogy hasonló értelmű határozatot hozni méltóztasson, … [s hogy] a magyar állam kormányával az intézet megszüntetése, s a tanárok átvétele ügyében tárgyalást kezdeményezzen. A tanárok fizetését az 1919/20-i költségvetés keretében folyósítja, de semmilyen pótdíj fizetését nem vállalja. *A tanulóknak az 1919/20. évfolyamra felvételét meg nem akadályozza,* de részükre sem internátust, sem tápintézetet fenn nem tart, mert az előbbi csaknem teljesen elpusztult, a tápintézetben pedig közélelmezésről gondoskodni lehetetlen.[778] *Az in-*

[777] Az *1916/17. tanévre* pl. 46 rendes- és 9 katonanövendék iratkozott be, akik közül csak 43 vizsgázott év végén. A tanév folyamán a négy osztályba *mindössze 34 ifjú járt ténylegesen*: az I. osztályba 12, a II.-ba 14, a III.-ba 6 és végül a IV.-be 2 tanuló. A beiratkozottak között *9 nagykőrösi*, s 11 pestmegyei volt. Az alacsony létszámok magyarázataként tegyük hozzá: 33 képzős katonai szolgálatát teljesítette. 1917/18-ban 48 rendes, 2 magán, 6 katona magán és 11 „tanfolyami" növendéke volt az intézetnek. Ténylegesen az I. osztályba 20, a II.-ba 13, a III.-ba 9, és a IV.-be 6 tanuló iratkozott be, de közülük csak 34-en nyertek bizonyítványt. (*Váczy F. szerk.* 1916/17. 10. és 23., 1917/18. növendékek statisztikája; *A tanítóképző* 1917/31. 1.)

[778] Lásd e károkról, s a többi intézet kárairól a III.2.1. fejezetben!

tézet likvidálására úgy a Ft. és Mélt. Egyházkerület, mint a Magyar Állam Kormánya (Sic!) részéről *sürgősen bizottság kiküldését kérelmezzük".*

A Dunamelléki Református Egyházkerület Közgyűlése 1919. november 8-án, *Takács József* egyházkerületi főjegyző, az „Egyházkerületi Tanítóképző Intézeti Szakosztály" elnökének[779] előterjesztésében foglalkozott a nagykőrösi egyháztanács javaslatával. A ránk maradt jegyzőkönyvkivonat szerint[780] a ceglédi lelkész úr *lényegesen „áthangolta" az előterjesztést*. Tálalásában a nagykőrösiek „meleg és aggódó hangon" írtak a képző 80 éves történetéről, a fenntartók érte hozott áldozatáról azért, hogy a képző, „mint egyházunk egyik veteményes kertje, egyházunk számára hivatásos tanítóságot termeljen és neveljen. Az új zavaros idők az intézet anyagi alapját megrongálták, s mindent megmételyező, romboló divatos eszmék pedig ezt a régi kultúrintézményt úgy megpróbálták, hogy... megvesztegetve a növekvő ifjúság szellemét, a tanítói pályától elidegenítették" – ismertette szelektíven-visszafogottan a nagykőrösiek érvelését.

Majd – megítélésünk szerint – *átinterpretálta, korrigálta kérésüket*: „Az egyházközség vezetősége aggodalmát fejezi ki felterjesztésében az intézet jövője iránt és a társfenntartóhoz fordul a bajok gyógyítása ügyében tanácsát, segítségét, támogatását kérve, sürgetve". Nemcsak az előterjesztő hagyta figyelmen kívül a nagykőrösi egyháztanácsnak az intézet gyors „likvidálására" vonatkozó kérését, hanem – ennek következtében – a közgyűlési állásfoglalás is. A javaslat megkésettségére hivatkozva hárította a döntést, s egy a felszámolás módját kimunkáló bizottság helyett, „a tanítóképző ügyének komoly megvizsgálására és az intézmény jövőjének a másik fenntartótárssal való céltudatos megbeszélésére és megállapítására a maga kebeléből a püspök [Petri Elek] és báró Szilassy Aladár egyházmegyei gondnok elnöklete alatt egy 5 tagból álló bizottságot küld[ött] ki, melynek feladata leend a régi kultúrintézmény jövőjének egyházunk érdekében teljesen biztos alapokra helyezése". A bizottság tagjaiul Takács József mellett Benedek Sándor egyházkerületi főjegyzőt, dr. Darányi Gyula egyházkerületi bírót, dr. Kovács J. István teológiai tanárt, volt kormánybiztost és Kiss Zsigmond kecskeméti egyházmegyei esperest, az egyházmegyei bíróság lelkészi elnökét választották. Ugyanakkor a közgyűlés felhatalmazta az Egyházkerület Intézőbizottságot „sürgős esetben a végleges intézkedésre is."

Az egyházkerület nyilvánvalóvá tette tehát, hogy nem a nagykőrösi képző megszüntetéséről, hanem fenntartásának mikéntjéről kíván tárgyalni az indulatai révén kissé elragadtatott nagykőrösi „társfenntartóval", melynek a kiküldött bizottságban megyei és egyházkerületi elöljáróival kellett volna „keménykednie", ami még a katolikusnál kevésbé centralizált református egyházban[781] is jóval kockázatosabbnak tűnhetett, mint a neki alárendelt pedagógusok felé „erőt demonstrálni".

[779] Takács Józsefet 1915 őszén választották a szakosztály elnökévé. (*Váczy F. szerk.* 1915/16. 4.)
[780] RL A/1. d. III. 1919–1920. 1377-78/1919. december 27. Vö.: *A Dunamelléki* 1919–1920. 8.
[781] *Gergely J.* 2005/1. 192–204.; *Gergely J. szerk.* 2005. I. k. 690–711.

Bizonyára ezzel is magyarázható, hogy – *a képző igazgatótanácsának 1920. augusztus 2-i ülésének*[782] *tanúsága* szerint – a képző bezárását szorgalmazók meghátráltak. Igaz, csak a második, az intézet fenntartásának szükségességét deklaráló püspöki felhívásra[783] nyilatkoztak arról, hogy „az Egyházkerület által kiküldött bizottság összehívásának szükségessége nem forog fenn,… *mert az intézet fenntartásának kérdésében a múlt év ősze óta a nagykőrösi Egyháztanácsban örvendetes fordulat állt be, annyira, hogy már az Egyháztanács vezető emberei kivétel nélkül a tanítóképző fenntartása mellett vannak, teljesen értékelvén annak a református Egyház szempontjából való szükségességét.*[784] Ehhez képest *az Intézetnek nemcsak a jövő évi, hanem általánosságban fenntartása is biztosítva van: így a tanárok fizetése, dologi szükségletek, valamennyi költségvetésileg. ...* A konviktus felállítása, illetve újból való megszervezése befejezést nyert. Így a növendékek anyagi ellátásának nehezebb része megoldottnak tekinthető" – írták, felsorolva az ennek érdekében tett intézkedéseket, gyűjtéseket. Az internátust ellenben még az 1920/1921. tanévre sem tudják helyreállítani, állították, mivel a román megszállók 60000 koronát kitevő kárt okoztak, amire nincs fedezetük. Ehhez kérték az egyházkerület 50000 koronás támogatását, s azt, hogy a jó előmenetelű tanulók segélyezésére biztosítsanak bizonyos összeget.[785]

Miközben tehát azokban *a körülményekben, melyek a képző megállíthatatlan hanyatlásának" képzetét keltették a presbitériumban,*[786] *nem történt érdemi javulás, sőt, a hatéves tanítóképzés elrendelése a fenntartók számára újabb, jelentős kiadásokat jelzett,*[787] *az Egyháztanács véleménye gyökeres változáson ment át,* ami a két helyzetmegítélés közötti különbség okán felveti – fentiekben Váczy Ferenc interpretációjában megvilágított – kérdést: vajon milyen kumulált feszültségek robbanhattak ki az egyháztanács 1919. szeptember 14-i ülésén?

---

[782] RL A/1. d. III. 1919–1920. 1979/1920. augusztus 24. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[783] Az 1845-1920. sz. püspöki levél, mivel „a jövő tanévi intézkedések tételének ideje itt van, *s az intézet fenntartását felette kívánatosnak tartja" kérdést tett fel aziránt, hogy "nem volna-e szükség a bizottság összehívására?"* (RL A/1. d. III. 1919–1920. 1979/1920. augusztus 24. Kiemelés tőlem – D. P.)

[784] Lásd ehhez *Donáth P.* 2008. 43–51.

[785] A TK 200/1920. augusztus 11. sz. jelentést, mely az igazgatótanácsi kivonatok közül a 12. volt, Patonay Dezső lelkész, az igazgatótanács elnöke és Váczy Ferenc igazgató írták alá. *Nem a bezárást javasló egyháztanács, hanem a neki alárendelt igazgatótanács választ tehát a püspöki megkeresésre, ami legalábbis szokatlan eljárás, s még lappangó feszültséget, fenntartást, duzzogást sejtet.*

[786] A képzősök körében továbbra is kisebbségben voltak a nagykőrösiek, úgy hogy ez sem lehetett a hangulatváltozás forrása.

[787] A nagykőrösi képzőnek – az Egyetemes Konventhez benyújtott számításaik szerint – 421 ezer koronára lett volna szüksége a hatéves tanítóképzés feltételeinek megteremtéséhez. (*Egyetemes Konvent* 1920–21. 132. Lásd továbbá: *A Dunamelléki* 1919–1920. 27–28.; MREZSL 2. d. f. 53. d.; *A Magyarországi* 1918–1922/j. 61–67.; *Egyetemes Konvent* 1922. 15–16. és 57–61.)

Mielőtt erre válaszolnánk, szükségesnek látszik áttekinteni, hogy *mi lett a tanítóképzős tanárok, diákok elmarasztalását tartalmazó, aznapi másik egyháztanácsi határozat, a politikai-világnézeti vádak következménye*? *Megváltak Ricsey György ideiglene segédtanártól* (de az is lehetséges, hogy e határozattól függetlenül, nem politikai okból, ill. önként hagyta el az intézetet).[788] *A vöröskatonának jelentkezett diákok újrafelvételét is megtagadták.*

A tanítóképző tantestülete 1919. szeptember 29-én *jegyzőkönyvi fellebbezést nyújtott be,* melyben kifogásolta, hogy ügyük az együttes igazgató-tanácsülésen került tárgyalásra, s hogy a vádolt tanárok közül senkit nem hívtak meg. Egyben *tagadták, hogy „a testület tagja volt a kommunista pártnak, valamint a növendékek sem voltak tagjai a szocialista pártnak*. A 23 tanuló a tanárok közreműködése nélkül lépett be a Vörös Hadseregbe. *A vallástanítást a népbiztosság távirati rendeletére szüntették be, magánúton azonban továbbra is tanították a vallástant."* Mindezek alapján a tantestület maga ellen is kérte a fegyelmi eljárás lefolytatását.

Sajnos – a levéltáros kollégák segítségével három levéltár öt osztályán folytatott – hónapokig tartó keresés ellenére sem találtuk meg e fellebbezést, ahogy Váczy Ferenc „valamennyi részletre kiterjedő önigazoló jelentését", s Juhász Vince vádakkal kapcsolatos „észrevételeit", s egyházi fegyelmi vizsgálatuk, ítéletük dokumentációjának zömét sem. Létezésükről, s tartalmukról az iratok birtokában jelentést író, véleményt formáló Scherer Sándor főigazgató 1921. március 10-i és szeptember 16-i jelentéseiből tudhatunk.[789]

Rendelkezésünkre áll viszont *az 1920. január 8-i tanári értekezlet jegyzőkönyvének részlete*, melyben „mélységes aggodalommal" konstatálták, hogy a szeptember 14-i vádakkal, s két héttel későbbi fellebbezésükkel kapcsolatban semmi sem történt, hiszen

„1. A késedelem, amely a védekezéstől a meggyanúsítottakat eddig elzárta máris káros és megalázó társadalmi következményekkel járt…

2. *A vádaknak legnagyobb része kitalálás és alaptalan ráfogás; abban a formában pedig, ahogy a vádirat állítja, egyik sem állhat meg.* Könnyű belátni, hogy tanügyi és pedagógiai szempontból sem kívánatos, hogy a megvádolt tanárok, amennyiben a vádak igazak volnának, az ifjúságot tovább mételyezzék,

---

[788] *Ricsey Györgyre* sajátosan utalt Váczy Ferenc „vezető-tanító" az 1919/1920. évi tantárgyfelosztásról – a 155740/1919. VI. üo. számú utasításra válaszként – a Közoktatásügyi Népbiztosságnak írt 1919. július 11-i jelentésében: „Az üres tanszéken 1914. szeptember 1-től ideiglenesen Ricsey György volt helyettesítő minőségben alkalmazva, a tanszék betöltése jelenleg folyamatban van". Tegyük hozzá: e tantárgyfelosztásban egyébként a neve nem szerepelt. (MNL OL K 502-1919-5-164170.) Az 1919/1920. tanévről szóló értesítőben róla csak ennyi áll: „az intézet kötelékéből eltávozott". (*A Nagykőrösi* 1918/19. 1919/20. 1920/21. 4–5.; *Egyetemes Konvent* 1920–21. 121.)

[789] MNL OL K 502-1925-17-30254. Több lényeges ponton – az ismertetett anyagok egy részének birtokában – ellenőriztük Scherer főigazgató beszámolóját, s azt korrektnek találtuk, ami bizalmat kelt a további részek iránt.

amennyiben pedig alaptalanok, az ifjúság tudtával tovább is viseljék a megalázó helyzetet.

3. *A tanári kar státusrendezés küszöbén áll.* Természetes, hogy a fegyelmi vizsgálat, vagy bármely hivatalos vád alatt állók mellőztetni fognak. Tehát a további késedelem a tanárok anyagi megkárosításával is járna" – írták,[790] „tisztelettel, de a leghatározottabban" kérve Kiss Zsigmond egyházmegyei esperest a fegyelmi ügy „azonnali tárgyalására", melyet Ő, Takács József és Joó Gyula „vizsgálók kiküldésével", februárban kezdeményezett.[791]

Időközben *az egyházmegyei ügyész* is kialakította álláspontját: *Váczy Ferenc és Juhász Vince esetében a felfüggesztést túlságosan szigorúnak, indokolatlannak találta, ellenben helyt adott az ellenük indítandó fegyelmi vizsgálatra vonatkozó javaslatnak.*[792] *Az* időközben előzetes letartóztatásba helyezett, többrendbeli izgatás, és lázadás kísérletével vádolt, majd 1919. november 18-án a Kecskeméti Királyi Törvényszék által felmentett[793] *Székely Endre esetében indokoltnak látta a felfüggesztést,*[794] aminek gyakorlati jelentősége nem volt: hiszen szabadon bocsátásakor a tanár úrnak választania kellett a rendőrségi felügyelet, vagy a városból való távozás között.[795] Az utóbbi mellett döntött, s ez kizárta a nagykőrösi képzőben való további közreműködését.[796]

*1920. március 5-én kecskeméti államügyészség vádat emelt Váczy Ferenc ellen is „*a Btk. 172. §-ának 2. bekezdésében meghatározott, az 1912. évi 63. tc. 19.§-a

---

[790] RL A/5. bir. 1/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.) Az említett státusrendezésre még a Károlyi-kormány 1919. január 13-i döntésére hivatkozva került sor 1919 őszén – 1920 első felében, ill. a vizsgálatok miatt kimaradtak, de felmentettek, vagy csak kevéssé elmarasztaltak esetében később. (MNL OL K 502-1919-7-5-25343;RL C/39/26.cs.)

[791] „A vizsgálat főleg a következő főbb pontokra terjesztendő ki: 1. A panaszlottak mennyiben szolgálták szóban, írásban és cselekedetben a proletárdiktatúra ügyét? 2. Az egyes panaszlottak ellen megnevezett konkrét vádak igazak-e? 3. A tanítóképezdei tanári karnak a panaszjegyzőkönyvben leírt s jellemzett hazafiatlan, vallástalan magatartása… a valóságnak megfelel-e?" (RL A/5. bir. 1/1919.)

[792] Váczy Ferenc és Juhász Vince folytathatták tehát tanári/igazgatói munkájukat. (MNL OL K 502-1925-17-30254.)

[793] *Székely Endrét* egyebek között Ady Endre „Hadak útja" című költeményének a „Papp-féle moziban" összegyűlt közönség előtt való (1919. április 13-i) elszavalásával, s egy beszéddel vádolták, melyben azon pedagógusok Vörös Hadseregbe való belépésére szólított fel, „akiknek nincs elfoglaltsága" – s aminek következtében senki sem vonult be. A törvényszék az Ady-vers szavalását „még az adott viszonyok között sem találta alkalmasnak arra, hogy az alsóbb néposztályt a vagyonos osztály ellen izgassa". A bírók szerint Székely tanár úr a Vörös Hadseregbe toborzó beszédét kényszer hatása alatt, komolytalanul tartotta, ezért bűncselekmény hiányában felmentették a vádak alól. (RL A/5. bir. 1/1919. Kecskeméti Királyi Törvényszék B. 2007/1919/4. sz.)

[794] *Egyetemes Konvent* 1920–21. 121.

[795] A történtek hátteréhez lásd: *Pölöskei F.* 1977. 57–66.; *Böőr L.* 1978. 234–236.; *Romsics I.* 1982/2. 74–75.; *Pásztor M.* 1985. 79–85.

[796] A képző igazgatótanácsának Kiss Zsigmond espereshez írt 1921. augusztus 11-i leveléből. (RL A/5. bir. 1/1919.)

szerint büntetendő *izgatás büntette* címén", az 1919. március 16-i beszédének tulajdonított – a fentiekben szó szerint idézett – mondatok, szavak miatt, melyekkel az államügyész szerint „nyilvánosan és gyülekezeten, háború idején, a Tanácsköztársaság megalapítása érdekében a munkásságot az uralkodó társadalmi osztályok, nevezetesen a hivatalnok s más vagyonos, papi és tanító, tanári osztályok ellen gyűlöletre izgatta".[797] Az 5 évig terjedő börtönbüntetéssel fenyegető[798] vádiratot, az akkori eljárásnak megfelelően, megküldték *a VKM*-nek is, amely április 8-án 22412/1920. VIII. b. számú átiratában – azt továbbítva – *kérte Petri Elek püspököt*: hogy „amennyiben Méltóságod *Váczy Ferenc… ellen* a fegyelmi eljárás megindítására indokot talál, ellene *a fegyelmi eljárást megindítani szíveskedjék*". A vádiratot a püspök április 28-án „elsőfokú eljárás végett" megküldte a kecskeméti református egyház fegyelmi bíróságának, ahol ezzel immár a második iniciatívát regisztrálták a nagykőrösi igazgató elleni fegyelmi eljárásra vonatkozóan.[799]

Nem tudhatjuk, hogy leirata szignálásakor Petri Elek vajon tudott-e arról, hogy *a Kecskeméti Királyi Törvényszék 1920. április 13-i tárgyalásán Váczy Ferencet bizonyíték hiányában már felmentette az izgatás vádja alól.* Indokolásában a bíróság a március 16-i beszéd kapcsán kifejtette: „*Vádlott tagadta, hogy a vádba tett kifejezéseket használta.* Bakó József [lelkész, a gimnázium igazgatótanácsának elnöke] és Daróczy Antal [gimnáziumi tanár] tanúk azt vallották, hogy a vádlott a vádba tett szavak egy részét használta. Szűcs Ambrus tanú a főtárgyaláson nem tudja előadni szóval a hallottakat, hanem hivatkozik a nyomozati vallomására. Magyar György tanú vallomása szerint arra a kijelentésére emlékszik a vádlottnak, hogy eddig vagy a nemzetközi, vagy a háromszínű zászló alatt butították a népet, másra nem emlékszik. Ezzel szemben Osváth Ferenc, Zombory Dániel,[800] dr. Juhász Vince, Ricsey György tanúk [a tanítóképző pedagógusai! – D. P.], Rudler Gábor, Kerékgyártó László tanúk egybehangzóan azt vallották a főtárgyaláson, hogy vádlott a vádbatett kifejezéseket nem használta, s ha használta volna, azt nekik feltétlenül hallaniuk kellett volna, mert egészen közel voltak a vádlotthoz. Figyelemmel arra, hogy a kihallgatott tanúk vallomásai a döntő körülményre nézve ellentétesek,…, hogy úgy Bakó József, mint Daróczy Antal tanúk akkor, amikor a vádlott beszélt, attól távol álltak, sőt, Daróczy Antal… a beszéd végét be sem várva eltávozott,… [s hogy mindketten] maguk azt vallották, hogy nem tudják biztosan, hogy a vádlott a nemzeti színű zászlót rongynak, vagy cafrangnak nevezte-e? Figyelemmel továbbá arra, hogy úgy a tanúk, mint a terhelő Szűcs Ambrus és Magyar György tanúk is a beszéd helyétől távol álltak, s így nincs kizárva annak lehetősége, hogy a terhelő tanúk a távolság miatt, vádlott szavait nem

[797] RL A/1. b. 1031/1920. A vádirat száma: 1919. Áü. 3240/3. Vö.: *Böőr L.* 1978. 235–236.
[798] CJH 1912: LXIII. tc. 19. §.
[799] RL A/1. b. 1031/1920. A korabeli pest megyei fegyelmi eljárásokról lásd: *Pásztor M.* 1985. 86–151.
[800] Neve a vádiratban tévesen 'Sombori'-ként szerepel.

jól hallották, s így e szavakat illetően jóhiszemű tévedésben lehetnek, figyelemmel végül a fent nevezett mentőtanúk vallomására – *a bíróság nem látta megnyugtatóan bizonyítottnak azt, hogy vádlott a vádba tett kifejezéseket ténylegesen használta. Minthogy az izgatás vádja bizonyítva nincs, ez alól a vádlottat fel kell menteni*".[801]

A bírósághoz hasonló kételyeinek adott hangot a nagykőrösi igazgató- és egyháztanács vádjaival kapcsolatban – három nappal korábban – *Takács József* egyházmegyei vizsgáló Kiss Zsigmond espereshez írt levelében: „A nagykőrösi vizsgálatot befejeztük[802]… Rám … azt a benyomást tette, hogy *ez az ügy a felizgatott kedélyek által felfújt hólyag, mely az igazság és higgadt komolyság szemüvegén nézve semmivé lesz, szétpukkan.* Hiszen *olyan mértékben – mint a nagykőrösi vádlottak nagy része – minden tanárunk és tanítónk nemcsak vádolható, de el is ítélhető.* Ez az én magánvéleményem. A[z egyházi] bíróság majd bölcsen fog ítélkezni. … [A] nagykőrösiek sem nem látnak, sem nem ítélkeznek higgadtan".[803]

A vizsgálat iratai rövidesen „áttétettek *a kecskeméti ref. egyházmegyei időszaki bírósághoz,* mint fegyelmi bírósághoz, mely 1920. június 22-én Kecskeméten tárgyalta az ügyet. … *Az egyházmegyei ügyész az összes panaszlottal szemben a vádat elejti.[!] A nagykőrösi ref. egyház képviselője azonban Juhász Vincével és Váczy Ferenccel szemben fenntartja a vádat.* A panaszlottak ismételten előterjesztik védelmüket, majd kihirdeti[k] az ítéletet. … *Váczy Ferenc nagykőrösi ref. tanítóképző-intézeti igazgatót és Juhász Vince nagykőrösi tanítóképző-intézeti tanárt* az Egyházi Törvények V. tc. 3. pontjába ütköző *fegyelmi vétségben bűnösnek mondj[ák] és ezért feddésre ítéli[k].*[804]

Indokolásában a bíróság megállapítja, hogy *a Váczy Ferenc ellen felhozott vádak egy kivételével alaptalanoknak találtattak, azonban súlyos beszámítás alá esett… 1919. március 16-án a szociáldemokrata ünnepen tartott beszéde, amely megtorlást követel.* Igaz, hogy vádlott tagadja a terhére rótt kifejezéseket, de Bakó József nagykőrösi ref. lelkész tanúvallomása alapján a bíróság megállapítja, hogy panaszlott használt oly kifejezéseket, amelyek a hazafias érzésbe ütköznek.[805] …

---

[801] MNL OL K 502-1925-17-30254. a B. 750/1920/4. számú ítéletben. Kiemelés tőlem – D. P.

[802] A nagykőrösi igazgatók, tanárok fegyelmi vizsgálatára 1920. március 23–25-én, Nagykőrösön került sor. Váczy Ferenc és Juhász Vince ügyével 24-én foglalkoztak. (MNL OL K 502-1925-17-30254.)

[803] RL A/5. bir. 1/1919. Takács József 1920. április 10-i levelében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[804] Az 1904. évi Zsinat által elfogadott V. tc. említett részei az egyházi tisztviselők, alkalmazottak fegyelmi vétségeit taglalják, melyek sorában a „feddés" az enyhébbektől a súlyosabbakig haladó skálán a második helyet foglalta el. Ez olyankor volt kiszabható, ha valamely egyházi alkalmazott megnyilatkozása/cselekedete „a vallásos érzületbe, hithűségbe, közerkölcsiségbe ütközik, az egyházi tekintélyt lealacsonyítja, a viselt egyházi hivatali állás méltóságát sérti".

[805] *Sárospatakon Rohoska József református teológiai tanárt marasztalták el az egyházi hatóságok a főiskolán tartott 1919. március 15-i beszédéért,* melyben „a múlt jelszavait bírálva kimutatta, hogy a hazafiság cégére alatt silány portékát árultak: reakciót, ósdi elveket, maradi tanokat és népellenes, tarthatatlan állapotokat akartak konzerválni. A jelenről szólva kifejtette, hogy nem-

A kecskeméti egyházmegyei bíróság indokolását, s Patonay Dezső igazgatótanácsi elnök kísérő levelét – *a maga részéről „tudomásul véve és elfogadva"* – 1921. augusztus 19-én terjesztette fel a VKM-be *Takács József* (!) *h. püspök.*[806] Az újabb anyagok tartalmáról szeptember 16-án Scherer főigazgató következőképp referált:

„a) A *Váczy Ferenc* ellen felmerült vádak egy kivételével alaptalanoknak bizonyultak. ... *[N]em önként és nem elsőnek lépett be a szociáldemokrata pártba, őt társai tudtán kívül választották meg a szakszervezet elnökévé. Nem dobta el magától a lelkészi palástot, mert később is lelkészi teendőt végzett. Nem készített új tantervet mely szerint a hazáról tanítani nem szabad, és a szociális tanfolyamon is miniszteri rendelettel vett részt.* Ezek ellenében az egyházi bíróság megállapította azt, hogy… 1919. március 16-án[807] tartott beszédében a *nemzeti zászlót gyalázó kifejezéseket használt,* miért… számos enyhítő körülmény figyelembevételével feddésre ítélte.

b) *Juhász Vince dr. ügyében is bebizonyult az ellene felmerült vádak alaptalansága,* és a Nagykőrösi Népújságba írt cikkének *csak ama végsorai keltettek megdöbbenést, melyekben „örömmel üdvözli az államosítás tényét".* Ezért az egyházi bíróság őt is feddésre ítélte.

Figyelemmel arra, hogy… Patonay Dezső nagykőrösi ref. lelkész igazgató tanácsi tag [valójában elnök – D. P.] saját levelében is *mindkét férfiú jeles tanári egyéniségét* emeli ki, mély tisztelettel kérem a t. Fegyelmi Tanácsot[808] méltóztassék az egyházi hatóságnak mindhárom fokú bíróságától meghozott, illetőleg jóváhagyott, majd utólagosan részletesen megokolt ítéleteket jóváhagyólag tudomásul venni".[809]

Mivel ez megtörtént – s *Osváth Ferenc tanítóképző-intézeti tanárral szemben az egyházmegyei bíróságon elejtették a vádat*[810]–, a kőrösi képzős tanárok fegyelmi eljárásai kapcsán már csak az időközben betegsége okán szülőföldjére, Erdélybe távozott *Székely Endre* tanítóképző-intézeti segédtanár ügyének alakulásáról kell beszámolnunk.

Ellene *az egyházmegyei ügyész 1920. augusztus 20-án emelt vádat*: „Azzal vádolom… hogy az Egyh. V. tc. 34.§ A. 3. pontjába ütköző fegyelmi vétséget azáltal követte el, hogy 1919. évben a proletárdiktatúra idején Nagykőrösön a tanítószemélyzet előtt beszédet mondott, a proletáruralmat dicsőítette és arra hívta fel a

---

zeti vágyunk a nemzetközi szocializmusban találta meg legerősebb támaszát". (*E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 23. és 53.)

[806] 1809/1921. szám alatt.

[807] Javítva: az eredetiben tévesen március 19-e szerepelt – D. P.

[808] Lásd ehhez a VKM 183/1919. eln.. és 1737/1920. sz. rendeleteit. (MNL OL K 802. 80. d. 176183/1919. és RL C/39. 26/a.)

[809] MNL OL K 502-1925-17-30254. 194102-921.A főigazgató 855/1921. számú feljegyzésében. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[810] *A kecskeméti* 1920. 26.

tanítószemélyzetet, hogy toborozzanak a Vörös Hadsereg számára katonákat, és a férfi tanítószemélyzet is lépjen be. … A hazafias és vallásos ember előtt tiszteletben tartott dolgokat tagadta, és sárba taposta, mely magatartása által minden becsületes magyar ember hazafias eszményét sértette meg, vétett a vallásos érzület és hithűség ellen, a közerkölcsiséget pedig alapjaiban támadta meg, és végül magatartása által a tanári állás díszét, tekintélyét és méltóságát lealacsonyította". 1921. augusztus 9-én, ugyancsak a bepanaszolt távollétében tartott, egynapos – tanúkihallgatásokból álló – vizsgálat nyomán, *szeptember 7-én, az egyházmegyei bíróság elmarasztalta a tanár urat: „súlyosan vétett a vallásos érzés és a nemzeti eszme ellen, meggyalázta tanári állásának méltóságát, minek következtében őt az egyházi hivatal viselésétől való végleges megfosztásra kellett ítélni".*[811]

A bírósági eljárások nyomán helyén maradt Váczy Ferenc fentiekben már idézett 1936-os önéletrajzában a továbbiakra így emlékezett: „A következő évben helyreállítottam a románoktól teljesen elpusztított konviktust, 1921-ben pedig a szintén hasonló sorsra jutott internátust. Majd a tanulók létszámának emelkedésével kapcsolatban mindent megtettem, hogy az internátus megfelelő módon bővüljön".[812]

Miután a tanügyi főtanácsosi címre való felterjesztésével kapcsolatban Tasnádi Nagy András VKM államtitkár – közel húsz év elteltével is (!) – visszakérdezett a Váczy Ferenc „kommunizmus alatti magatartásával", „feddésével" kapcsolatban, *Ravasz László* püspök 1937. szeptember 19-én bizalmas levélben tájékoztatta, az iratok tanulmányozása után csak megerősödött véleményéről: „*az egyházi bíróság ítéletét kellő alap nélkülinek, tehát igaztalannak tartom.* A tényállás az, hogy *a kommunizmus alatti magatartása miatt Váczy Ferenc ellen sem fegyelmi eljárás, sem vád nem volt.*[813] A vád és a fegyelmi ítélet egy 1919. március 15-i ünnepélyen

[811] RL A/5. bir. 1/1919. (Kiemelések a szövegben és e jegyzetben tőlem – D. P.) *Székely Endre*, amíg Magyarországon tartózkodott több levélben sürgette ügyének tárgyalását, sőt, 1920 júniusában hívatlanul megjelent az egyházmegyei tanácsbíróság ülésén, kérve ügye vizsgálatát, amire ígéretet kapott. 1921. július 23-i, Marosszentmihályról Kiss Zsigmond espereshez írt levelében vitatta a megyei bíróság elnökének július 4-i levelében foglalt állítást, miszerint „nem jelent meg az egyházmegyei bíróság 1920. június 22-i ülésén: az ülésen elejétől végéig ott volt, felszólításra jelentkezett is. Majd így folytatta levelét: „Mindezt azért tartottam szükségesnek megírni, nehogy az a látszata legyen a dolognak, mintha én a vizsgálat elől ugrottam volna meg. *Közel két éven át hűségesen vártam ügyem kivizsgálását, szembe akartam nézni az aljas vádakkal, de egy krajcár fizetés nélkül* [ideiglenes tanárként 1919 őszén az Ő szerződését sem hosszabbították meg, így a végleges alkalmazásúak felfüggesztése alatt járó fél-fizetést sem kapta meg – D. P.], *éhhalálra ítélve nem bírtam tovább. Kiújultak a háború alatt szerzett betegségeim, már nem dolgozhattam a régi energiával, haza kellett jönnöm Erdélybe gyógyulni*" – írta, jelezve, hogy Osváth Ferenc tanár urat kérte fel képviseletére. (U. ott.)

[812] *A Nagykőrösi* 1918/19. 1919/20. 1920/21. 18.

[813] Ravasz László püspök itt jogi, ill. egyházjogi szempontból érvelt, hiszen az államtitkár kérdése is erre vonatkozott. Mindennapi értelemben állítása kevésbé meggyőző, hiszen az egyházközség

mondott megnyitó beszédének állítólagos kitételeire vonatkozott,… amelyeknek elhangzását a kecskeméti kir. törvényszék nem tartotta bizonyítottnak s ezért Váczy Ferencet a vád alól felmentette… amikor tudvalevően a közvélemény az ilyen vádak irányában a legérzékenyebb volt, s a bíróságok is rendszerint súlyosan ítélkeztek. *Az egyházi bíróságnak kezében volt Váczynak az az egyházi beszéde, amely ugyanazokban a napokban ugyanarról a tárgyról szólott és kivetnivalót nem tartalmazott. A bizonytalan terhelő vallomásokkal szemben ott voltak a határozottan tisztázó vallomások. Az egyházi bíróság mégis feddésre ítélte Váczyt, mert az akkori közhangulat, különösen pedig a nagykőrösi református egyházban akkor dúló ellentétek hatása alatt állott.* Az ítélet a nagykőrösi egyház egyik akkori lelkészének, Bakó Józsefnek és egy tanárának Danóczy Antalnak a vallomásain alapult, amely vallomásokat a törvényszék nem fogadott el marasztaló ítélet alapjául. *Ha az egyházi bíróság is így tesz, az a lelkész hamis vádaskodását állapította volna meg.* Így érthető, hogy *az egyházi bíróság ítéletét a legilletékesebb ember, az egyház akkori lelkész-elnöke,* kezemben lévő nyilatkozata szerint *'az akkori zavaros viszonyok lecsendesítése érdekében tett engedménynek' minősíti.* Ez a nyilatkozat s az akkori nagykőrösi viszonyoknak és a kihallgatott személyek akkoriban ismeretes szerepének mérlegelése kétségtelenné teszi, hogy *ez az ítélet személyes hajszának volt következménye, igazságtalanul bélyegzett meg egy már akkor érdemes, azóta pedig különösen elismerésre méltó szolgálatokat tett embert.* Őszintén megvallom, hogy az egyházi bírósági iratok lehangoltak, s most még inkább az a véleményem, hogy *Váczy Ferenccel méltatlanság történt"* – írta[814] a teljes iratanyag ismeretében Ravasz László.

A történet hivatalos dokumentumainak és az igazgató úr memoárjának ismertetése nyomán próbáljuk meg rekonstruálni a „főhősünk" motívumait! Kétségtelenül *az* őszirózsás forradalom kitörésétől új lendületet nyert *viták, társadalmi-politikai konfrontációk sodrában küzdött Váczy Ferenc, s a nagykőrösi tantestület iskolája, hivatása, kenyere megtartásáért.* 1918 október 20-i első cikkében még a református egyház és – a forradalom előtti állam – eminens érdekeként hivatkozott a vallásos és nemzeti nevelés fontosságára, s arra, hogy felkészüljenek a veszélyes, a háború hatására megerősödött régi, s új eszmék ellen, melyek a béke napjait várják, hogy „érvényesítésükért elszánt küzdelembe kezdjenek". *Az egyház sürgős és elementáris érdeke lenne, hogy tanítóképzője, tanítói segítségével felvegye a harcot a szekularizáció káros hatásaival, s a szocialista, ill. kommunista eszmékkel* – ez minden pénzt megér sugallta, az általa várt visszhang nélkül, az igazgató. November 10-én *a nemzet szorongatott helyzetére, az ellenállásra képes „nemzeti-, faji jelleg, s jellem" kialakításának fontosságára* hívta fel a figyelmet,

által „panaszlott", ám már az ügyészek által sem elmarasztalhatónak ítélt cselekedetek, megnyilatkozások jó része Váczy Ferenc Tanácsköztársaság alatti magatartását érintette.

[814] RL A/1. g. 14. d. 798/1936. (Kiemelések tőlem – D. P.) Vö.: RL A/1. b. 2453/1937. valamint egy katolikus egyházi bíróság hasonló eljárásáról: *Tatai Z.* 2006/3–4. 36–40.

ezen, – az egyházi erőforrások mellett az államiak megszerzéséhez szükségesnek vélt – „hívószavak" hangsúlyozásával. Majd november 24-én – a Népköztársaság deklarálása után – az iskola korszerű, versenyképes működéséhez szükséges minimális feltételek megteremtése mellett érvelt, s a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodás imperatívuszát emelte ki: *a korábbi elmaradások,* s *az új követelmények együttese gyors, hatékony, áldozatkész beavatkozást követel,* vagy elsorvadhat az intézet. „Bekövetkezhet az a képtelen helyzet, hogy *a demokrata egyház, demokrata talajon dolgozni, munkálkodni nem képes"* – írta többértelműen, reményét fejezve ki, hogy az egyház megfelelő áldozatkészséggel segít a problémák megoldásában.[815] Felhívása a nagykőrösi egyházban csak a tanítóképzővel kapcsolatos ellenérzések növekedéséhez, s a nyilvánossághoz fordult igazgató magatartásának – akkor még látens – elítéléséhez vezetett.

Decembertől sokasodtak a szociáldemokraták, s tanítói szakszervezetük súlyának növekedésével kapcsolatos hírek, nyilvánossá vált oktatáspolitikai programjuk, és a TITOE vezetőinek fellépése nyomán Farkas Sándor személyében tapasztalt, a tanítóképzőkkel szoros kapcsolatot tartó szakember került a KM/KN ügyosztálya élére. Így a sajtóhíreken túlmenő információkkal rendelkezhetett arról, hogy a Közoktatásügyi Minisztérium az alsó- és középfokú intézmények pedagógusait képző intézetek gyors államosítására készül. Valószínűleg olvasta *Párvy Endrének* a „Népszava" 1919. január 26-i számában megjelent „A tanítóképzés és szocializmus. Azonnal államosítani kell a tanítóképzést" című írását,[816] melyben a Tanácsköztársaság alatt újra igazgatói pozícióba helyezett[817] – stubnyafürdőről menekült – Párvy leszögezte: „*Ha… a szociáldemokrata párt hatékonyan és eredményesen akarja a magyar néptanítókat a forradalmi eszmék terjesztésére megnyerni, akkor a tanítóképzés korszerű, sürgős átreformálását propagálni, követelni soha meg ne szűnjön*". A lap ehhez hozzáfűzte: „*a tanítóképzést haladéktalanul államosítani kell* és ezt tanítóelvtársaink programja követeli is –, hogy aztán *a mainál modernebb tanítónemzedéket nevelhessünk*". A november 24-i cikkével rokon gondolatmenetet követő, ám a korszerűség letéteményeseként a szo-

[815] *Váczy F.* 1918/ 42., 43., 44., 45. 46.

[816] *Varsányi P. I.* 1975/1. 63–64. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[817] *Párvy Endre,* aki 1919. február 22-étől a szakszervezet tanítóképző-intézeti szakosztályának vezetőségi tagja volt, 1919. március 18-ától – augusztus 31-ig igazgatta a budapesti II. kerületi, Csalogány utcai állami tanítónőképzőt, ahová Somogyi Béla államtitkár helyeztette (azután, hogy Lechnitzky Gyula ezen, Szöllősi Jenőné által – férje nevében – felajánlott posztot nem fogadta el), majd szabadságolták, s vizsgálat indult ellene. Az 1920. január 3-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében működéséről a következőket olvashatjuk: „A tanári testület kezdetben bizalmatlanul fogadta az új igazgatót, később azonban – amikor bizonyos együttérzést és rokon gondolkodást tapasztalt részéről – összhangzatosan működött vele. Azáltal…, hogy a szociológia tanítását átvette, megakadályozta az intézet rendjének külső elemek által való megzavarását". (BFL IV. 1428. 48. d. Gy. 3176-1919.; *Dúzs M. szerk.* 1918–26. 3. és 5.; MNL OL K 502-1919-6-210666., K 502 – 5=160= az 1919. október 1-jei fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében) Lásd még róla az V.3.2. fejezetben!

ciáldemokráciát megjelölő cikk, s a „Népszava" megjegyzése aligha kerülte el az intézménye túlélésének esélyét lázasan kereső Váczy Ferenc figyelmét.

Több mint valószínű, hogy ismerte az 1919 februárjára elkészült *törvényjavaslatot* – legalábbis annak lényegét – *„a kisdedóvóképzés, az elemi és polgári iskolai tanítóképzés állami ellátásáról",* melyben leszögezték: „A tanítóképzés állami feladat. … [T]anító- és tanítónőképző intézeteket… csak az állam állíthat és tarthat fenn. A fennálló községi, hitfelekezeti, társulati és magánjellegű… intézetek a velük kapcsolatos internátusokkal és gyakorlóiskolákkal együtt 1919. június 30-án megszűnnek. *A közoktatásügyi miniszter köteles a megszűnő intézetek helyett kellő számban, éspedig lehetőleg ugyanazon a helyen,* ahol ily intézet eddig is volt, állami intézeteket felállítani akként, hogy ezek működésüket 1919 szeptemberében megkezdhessék." „*A megszűnő intézetek igazgatói, tanárai*...a fennálló, vagy *a szervezendő állami intézetekhez való átvételüket* a jelen néptörvény kihirdetésétől számított *egy hónapon belül kérhetik* a közoktatási minisztertől." Ő az átvételre méltónak találtakat „beszámítható illetményeiknek megfelelő fizetési osztályokba nevezheti ki. Azok, *akik* akár a megfelelő képesítés hiánya miatt, *akár más okból állami szolgálatba nem volnának átvehetők,* és eddigi illetményeikkel azonos javadalmazású és végellátással egybekötött más alkalmazást nem nyernek, 1919. július 1-jétől kezdődően az illető nyugdíjintézet terhére törvényszerű végellátásban (nyugdíj, végkielégítés) részesülnek…" „A közoktatási miniszter gondoskodik arról, hogy a megszűnt intézeteknek azok a rendes növendékei…, akik az óvónői vagy tanítói képesítést még nem nyerték el, a szükséges kellékek fennforgása esetében tanulmányaikat az eddig élvezett kedvezmények mellett tovább is folytassák". „Addig is amíg az óvónő, valamint a tanító- és tanítónőképzés a maga egészében szervesen rendezhető, *a közoktatásügyi miniszter az intézetek tanulmányi ügyeit* (a növendékek előképzettségét, az intézetekben *tanítandó tárgyakat,* a tanfolyamok számát és a tanulmányi rendet), valamint az intézetek felügyeletét és igazgatását átmenetileg szabályozhatja".[818]

Az államosítás nyomán tehát nem automatikusan maradtak volna fenn a régi intézetek, hanem az állam ilyen jellegű kötelezettségének „lehetőleg" a régi intézmények helyén tett volna eleget, ahogy a tanárokat is csak felülvizsgálat nyomán vette volna át, melynek során a képzettség mellett „más okok" is szerepet játszhattak abban, hogy ez ne történjék meg, s az illetőtől megváljanak. *Ilyen perspektívában is kontraproduktívnak tűnhetett a képző jövőjének biztosítása érdekében írt cikksorozat.* Egyrészt azért, mert az első cikkben Váczy Ferenc, igaz elég dodonai megfogalmazásban, deklarálta készségét a szocializmus elleni harcra, s az egyházi értékek megőrzéséért. Másrészt azt is fehéren-feketén kimutatta, hogy a nagykőrösi képző, abban az állapotban amelyben az államosítására sor kerül, az ország legdrágább, kevés növendékkel bíró, rossz adottságokkal rendelke-

[818] *Varsányi P. I.* 1975/1. 65., 67. és 68. (Kiemelés tőlem – D. P.)

ző intézete, mely csak komoly ráfordításokkal lenne versenyképessé tehető. ... *Miképp lehetne az addigi világnézeti-politikai preferenciákat gyökeresen megváltoztató nép- majd Tanácsköztársasági kormányzatokat meggyőzni arról, hogy mindennek ellenére érdemes fenntartani ezt az intézményt, megéri invesztálni bele, s hogy szükség van az ottani igazgató és tantestülete munkájára?*

Lévén, hogy az egyik egyházi fenntartó amúgy is az intézmény megszüntetését fontolgatta, *erre csak egyetlen út tűnhetett járhatónak: kimutatni „az új világ" építésére való készséget, s „az új értékek" iránti fogékonyságot*. Ezért – a nagykőrösire emlékeztető krónikus infrastrukturális problémákkal küzdő csurgói állami tanítóképző igazgatójához, Mohar Józsefhez[819] s a pápai református tanítónőképző direktorához Kőrös Endréhez[820] hasonlóan – *Váczy Ferenc is úgy döntött, hogy demonstrálja az új világ iránti elkötelezettségét: aktív szerepet vállalt a közalkalmazotti szövetség, a bizalmi tanács, majd a szociáldemokrata tanítói szakszervezet szervezésében, irányításában.*[821] *Az antiklerikális, hangsúlyozottan világi, történelmi materializmusához ragaszkodó szervezethez csatlakozás* – a soproni evangélikus képzőbe járt, korábban Tisza István párti, s a porrogszentmihályi anyagyülekezetben felügyelősködő – Mohar Józsefnek sem lehetett könnyű, de *bizonyára* mélyebb *lelkiismereti konfliktust okozott az egyházi intézményt igazgató lelkész-tanár Váczy Ferenc számára.* Az evangéliumi tanítással rokonítható szociális érzékenység, a kirívó társadalmi egyenlőtelenségekkel, igazságtalanságokkal való szembenállás, s a régi világ egyéb archaikus elemeinek elvetése is szerepet játszhatott a társadalom alsóbb néprétegeiből származó növendékekkel foglalkozó tanárember döntésében. Hívő, egyházi emberként reménykeltőnek, modus vivendinek találhatta Kunfi Zsigmondnak a fakultatív hitoktatás lehetőségének fennma-

[819] Lásd erről a III.2.3 és V.3.1.2. fejezetekben!

[820] *Kőrös E.* 1919/49-50. 6-7. Lásd róla bővebben az V.1.2.2.2. fejezetben!

[821] Aligha véletlen, hogy *az országban mindössze négy tanítóképző-intézeti igazgató exponálta magát ily módon, s közülük három a négy legrosszabbul ellátott intézet valamelyikében dolgozott* Harmadikként Gerencsér István, *a budapesti VIII. kerületi tanítónőképző* igazgatója sorolható ide, előbb a Bizalmi Tanácsban, majd a szakszervezeti szakosztály országos vezetésében vállalt tisztségei révén. A negyedik, a kiépülés gondjaival küzdő *jászberényi képző* igazgatója Pinkert Zsigmond és kis létszámú tantestülete a lojalitás bizonyításának más útját választotta. (*Vidéki* 1919/10. 8.; *Moczár M. szerk.* 1918–30. 20–22.; MNL OL K 502-1920-5-63256., -1921-5-98718. és -1922.16539. VIII. a.; MNL OL K 502-1925-17-30254.; *A tanítóképző* 1919/5. 4.) A képzős tanárok közül – az alább részletesen bemutatásra kerülő *sárospataki Déri Gyulán és Rédei Jenőn* kívül – *a pápai* állami képző pedagógusa, Nagy Sándor exponálta magát a helyi szakszervezet megalakításakor, a szervezet programját ismertetvén, de szakszervezeti vezető tisztségre nem választották meg. Ahogy az alábbiakban szó lesz erről: kollégája Kőrös Endre református igazgató került vezetői szerepbe. (*Tanítók* 1919/13. 3.; *Kőrös E.* 1919/49–50. 6–7. valamint *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 16-17.) *A nyíregyházi állami képző* tanára, Téger Béla a helyi tanítói szakszervezet ideiglenes titkára volt. (MNL OL K 502-1923-7-76910. és K 502-1921=359=)

radására utaló ígéretét (s a kommunista vezetők átmeneti bebörtönzését[822]), annál is inkább, mert a valamilyen kényszerpályán mozgó emberek – a kognitív disszonancia csökkentése érdekében – hajlamossá válnak arra, hogy döntésük körülményeit átértékeljék, s az arról alkotott képüket megváltoztassák.[823]

„Az állj élére annak, amit megakadályozni nem tudsz” elv alkalmazóinak magatartásáról már a kortársak is különbözőképpen vélekedtek. „Köpönyegforgatásnak” ítélték, mint a csurgói képző új igazgatója, elődje szerepvállalását.[824] Vagy, ahogy Ravasz László püspök vélekedett a nagykőrösi lelkész-tanár igazgató viselkedéséről: ha nem is üdvözlendő, kényszer-szülte mimikrinek tartotta azt, melyért a helyzet foglyaként cselekvő pedagógust elmarasztalni még egyházi szempontból sem méltányos.[825] Kétségtelen, hogy a mai olvasók álláspontja is megoszlik majd erről; mi csak a szuverén ítéletalkotáshoz szükséges feltételek megteremtésében segédkezhetünk.

A rendelkezésünkre álló forrásokból úgy tűnik, hogy *Váczy Ferenc volt az egyetlen tanítóképző-intézeti igazgató, aki az 1919. március 16-i országos megemlékezések során a külön szociáldemokrata vörösászló-avató ünnepségen exponálta magát*. A tanárok közül is csak a sárospataki Rédei Jenőről tudjuk, hogy helyi pártszervezet alelnökeként szónokolt a városi szociáldemokrata ünnepélyen.[826] A diákok közül pedig csak az esztergomi érseki tanítóképző növendékét, Lieber Józsefet vádolták azzal, hogy diáktársait vörös zászló alatt vonultatta fel az ünnepélyre, ahol beszédében „ultra, szociálforradalmi nézeteiről tett tanúbizonyságot”.[827]

Ha az ilyen ünnepélyen való fellépés párját ritkítónak tűnik is a tanítóképző igazgatók körében, az általános volt, hogy – az 1919. február 27-én közzétett XXI. néptörvénynek megfelelve, az akkori ünnep fő motívumaként – összekapcsolták „a magyar népszabadság ünnepnapjait”: március 15-ét és október 31-ét.[828] *Móra Ferenc* pl. a szegedi színház ünnepélyén „a halhatatlan forradalomról” tar-

[822] Lásd ehhez: *Az 1919. évi* 1919. 146-147.; *Hetési T. szerk.* 1969. 166–172.; *Az egység* 1919.; *Böhm V.* 1923. 177–184.; *Varga L. – Szabó Á.* 1987. 57-58.; *Kende J.* 1998. 255–257.; 1999. 123–124.

[823] Lásd ehhez: *Festinger, L.* 1963. 11. Vö.: *Erős F.* 2003/3. 244–246.

[824] MNL OL K 502-6-210666. a VKM kérdőpontjaira adott 1920. március 18-i *csurgói* tantestületi válasz 5. pontjában.

[825] RL A/1. g. 14. d. 798/1936.

[826] A korszak munkásmozgalmának kutatói szerint az országban akkor nagyobb központi ünnepségre nem került sor. 1919. március 16-án Budapesten kívül – ahol a Petőfi szobornál Landler Jenő, a Vérmezőn (a magyar jakobinusokra emlékezve) Migray József beszélt –, 10 vidéki helyiségben tartottak külön szociáldemokrata megemlékezést. A sárospataki tanítóképzős tanár, szociáldemokrata pártalelnök *Rédei Jenő* beszédét lásd az alábbiakban! (Népakarat, 1. évf. 6. sz. 1., 7. sz. 3.; *Hajdu T.* 1968. 346–347.; *Új erők* 1979. 525.; *Vörös B.* 1998. 481.; 2018. 130. Kiemelés tőlem – D. P.)

[827] MNL KEMÖL VIII. 1. a. 24. d. 758/1919.; *Gábris J.* 1996. 39.; Lásd ehhez: a IV.3. fejezetet!

[828] *Az 1919. évi* 1919. 148.

tott beszédét azzal kezdte, hogy „*amikor a köztársasági kormány törvénnyel avatta szentté március 15-ét, ezzel tulajdonképpen megbélyegezte azt a korszakot, amely a 48-i forradalomtól a mostani forradalomig eltelt.* Ez a korszak abból a kenyérből éldegélt, amit március 15. sütött neki, s még csak annyi bátorság sem volt benne, hogy ezt a napot törvénybe merte volna iktatni ünnepül… [K]inevezett egy ellenünnepet, *a vörös sapkás* március 15. helyett, a Habsburgok kétfejű sasos házi sapkáját viselő április 11-et. Madárijesztő ünnepnek készült, az is maradt, nem vette komolyan senki, csak a kalendárium-csináló".[829] *Magyar Lajos* a „Világ"-ban megjelent cikkében ezt azzal egészítette ki, hogy „amit a negyvennyolcas forradalom elhibázott, ami miatt bukásra volt ítélve, azt meghozta *1918 dicsőséges októberi forradalma*. *Ez…is nemzeti, politikai és szociális tartalmú volt.* Ezt a forradalmat is az európai reakció és ugyanannak a nagybirtoknak, főpapságnak és most már a nagytőkének ellenforradalma fojtogatja, mint akkor. De ez a forradalom már szervezett erőkre támaszkodik, szociális tartalma világosabb és nemzetközibb".[830]

E „nemzetközibb új világ" szimbólumának, a vörös zászlónak tett gesztusokkal is gyakran találkozhatunk az akkori kulturális életben. Néhány példa: a budapesti egyetemre frissen kinevezett *Babits Mihály* 1919. április 8-án azzal kezdte óráit, hogy úgy érzi, „*nem szabad elmulasztani, hogy*… mi, akik az emberi szellem alkotásairól szóló tudományt akarjuk ezeken az órákon felvonultatni, *meg ne hajtsuk a tudomány komoly zászlaját az új szellem vörös lobogója előtt".*[831] Ahogy korábban utaltunk rá, 1919. április 12-én a budapesti egyetem előadótermében, a *Magyar Gyermektanulmányi Társaság Tanítójelölt Körének alakuló ülésén* a szervező, Schmidt Ferenc bölcsészhallgató arra szólította fel a jelenlévő 400 diákot, hogy lépjenek be „*a gyermektanulmány vörös forradalmi lobogója alá".*[832] A budapesti II. kerületi állami tanítónőképző márciusban kinevezett igazgatója, Párvy Endre május 1-je tiszteletére az épületet 40 méternyi vörös vászonnal díszítette fel, majd másnap az ezzel kapcsolatos kiadás fedezésére a népbiztosságtól 400 korona kiutalását kérte.[833]

A magyarországi kulturális, politikai élet baloldali reprezentánsai (pl. Ady Endre, Szabó Ervin, Szántó Kovács János, Farkas Antal, Pogány József) már hosszabb idő óta forszírozták – a hivatalosan preferált 1848. évi áprilisi törvények

[829] A Szegedi Napló 1919. március 16-i számában megjelent szöveget lásd: *József F. szerk.* 1962. 671. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[830] *József F. szerk.* 1962. 668. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[831] Idézi: *Sipos L.* 2003. 86. – A Tanácsköztársaság bukása után Babits Mihályt nemcsak katedrájától, hanem nyugdíjától is megfosztották, mivel „különös nézőpontból vitatta meg a haza és a nemzet fogalmát, és mint pacifista a haza és nemzet fogalmának nem tulajdonítja a közfelfogás által megkívánt fontosságot". (Idézi: *Kelen J. szerk.* 1958. 183.)

[832] AGY, 13. évf. 109-110. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[833] MNL OL K 502-1919-6-88371.

évfordulója előtt/mellett[834] – március 15-e megünneplését, s azt összekapcsolták a forradalom és szabadságharc radikális társadalmi átalakulást szorgalmazó képviselőiről (s az előfutáraiknak tekintett, akkoriban megtalált „magyar jakobinusokról"[835]) való megemlékezéssel, s a századforduló társadalmának szembesítésével a 12 pontban, vagy Petőfi verseiben megfogalmazódó követelésekkel.[836] Az ilyen gondolattársítások esetenként a két szimbólum, a francia trikolórra emlékeztető *nemzetiszínű* zászló és a szociális mozgalmak/forradalmak *nemzetközi* vörös zászlajának összekapcsolásához, összehasonlításához vezettek.[837]

A „harmadik ill. a negyedik rend" forradalmai e szimbólumainak egymáshoz viszonyítása szinte elkerülhetetlen volt a szociáldemokrata párt nagykőrösi 1919. március 16-i ünnepélyén is, melyen felavatták az 1918 novemberében – 5 taggal, köztük a rövidesen a Nemzeti Tanács elnökévé, majd városi polgármesterré választott Kökény Dezsővel[838] – megalakult helyi pártszervezet zászlaját. Az iskolák

---

[834] *Gerő A.* 1993. 403–404.

[835] Lásd ehhez pl.: *Benda K.* 1978. 105–219.; *H. Balázs É.* 1987. 320–330.; *Barta J.* 1981. 236–244.; *Boreczky B.* 1977. 226–228.; *Vágvölgyi T.* 1968. 184–189.; *Vörös B.* 1998. 480–481.

[836] *Petőfi S.* 1956/II. 19–20., 364–378., 445–446., 577–579., 592–594.; *Ady E.* 1968. 180–185., 761–762.; *József F. szerk.* 1962. 676–678.; *Szabó E.* 1979. 90–97.; *Margócsy I. szerk.* 1988. 47–78.; *Gyarmati Gy.* 1998. 34–35.; *Margócsy I.* 1998. 9–27.

[837] Lásd ehhez: *Vörös B.* 2018. 128–137.

[838] Ismereteink szerint *Váczy Ferenc, bár a szociáldemokrata tanítói szakszervezet helyi elnöki tisztének vállalásával az „új időknek új dalaival" fellépők városi csoportját erősítette, a szocializmussal kapcsolatos pro és kontra állásfoglalásaiban sokkal visszafogottabb volt, mint a polgármester. Kökény Dezső* ugyanis – aki több (pl. pápai) kollégájához hasonlóan párttagsággal alkalmazkodott az új helyzethez –, amikor a városi munkástanács 1919. április 27-i közgyűlésén Szabó Ambrus az ő eltávolítását követelte, kifejtette: „alaptalan az ellene felhozott kifogás, hogy ő burzsoá lenne, mert ő világ életében mindig szívvel lélekkel szocialista volt. Ő nem a pártba bepofozott szocialista, hanem teljes meggyőződésével csatlakozott a szocialista párthoz, amikor az Nagykőrösön a múlt év novemberében 5 emberrel megalakult. Ő szegény proletár családból származik, saját munkájával küzdötte fel magát jelenlegi helyére. Neki vagyona nincsen, ő szívvel lélekkel támogatja a proletáriátus érdekét, a proletárdiktatúrát, vallja annak elveit, és az utolsó leheletéig ki fog tartani amellett, erre a tanácskozás színe előtt esküszik". Júniusban Kökény Dezső már azt javasolta a nagykőrösi direktórium tagjainak, hogy „testületileg utazzanak Budapestre, hivassák össze a 'fővárosi szovjetet', 's ott nyíltan mondják meg a Kun kormánynak, hogy mondjon le, hagyja el a helyét mert a kommunisztikus gazdálkodás mindent végveszélybe és romlásban sodort'". S bár a javaslatból végül nem lett semmi, néhány hónappal később Kökény a városi tisztviselők, közalkalmazottak 1919. augusztus 6-i gyűlésén már örömmel konstatálta, hogy „négy és fél havi garázdálkodás után végre megbukott az az aljas, piszok, gaz rendszer, mely a bolsevizmus proletárdiktatúrája nevezet alatt rabolta, gyilkolta, gyötörte hazánkat és ennek tisztességes polgárait. Megszabadultunk attól a sötét időtől, amikor a felülkerekedett a gaz, a szemét, a söpredék és ez akarta kormányozni a világot, ez akarta lenyűgözni a tudást, a becsületet, a polgári tisztességet, bemocskolni minden nemes eszmét és intézményt. De végre mégiscsak győzedelmeskedett a jog és a józan ész, a jó erkölcs törvénye, most hátra van a leterített gazok, bitangok kiirtása, a szemét eltakarítása és tönkre tett hazánk újjáalkotása. Ebben a helyzetben olyan becsületes, lelkiismeretes tisztikarra és személyzetre van a városnak szüksége, mely feltétlenül engedelmeskedik a törvénynek és a felsőbbségnek, mely szorgalommal és el-

irányításában, fenntartásában a városnak is szerepe volt, így *Váczy Ferenc szerepvállalása a zászlóavató ünnepségen egyszerre lehetett gesztus az egyaránt szociáldemokraták által irányított Közoktatásügyi Minisztérium és a városi vezetés felé.*

A fentiekben idéztük az igazgató úr beszédének a feljelentők által prezentált, de a királyi törvényszék által kétségesnek ítélt szövegét. Az is kiderült, hogy a bíróság lényegében csak a politikai konkurencia és a képző fenntartásának értelmét kétségbevonó egyházközség reprezentánsainak vádló, s a képző – igazgatójuk és vele az intézmény megmentésében érdekelt, ugyanazon körök által politikailag szintén vádolt – tanárainak (egyik részről sem pártatlan) tanúvallomásaira támaszkodhatott, amikor bizonyíték hiányában elvetette az ügyészség vádindítványát. Tudósítást sem találtunk Váczy Ferenc megnyitó beszédéről, így igen *bizonytalan, hogy mi is hangzott el ténylegesen*.

Az igazgató úr – forrásainkból kitetsző – habitusáról szerzett benyomásunk alapján *rendkívül valószínűtlennek tűnik az, hogy bármilyen becsmérlő megjegyzést tett volna a nemzetiszínű zászlóra*. A nacionalista-imperialista törekvések jegyében vívott, rendkívül nagy áldozatokkal járt vesztes háború utáni légkörben az ellenben igen *valószínű, hogy a nemzeti értékekkel, gondolattal, s szimbólumával: a nemzeti zászlóval való visszaélésről beszélt a „proletár nemzetköziség"*[839] *jegyében.*

Erre késztethette a szociáldemokrata tanítói szakszervezet tanítóképző szakosztálya vezetőinek – általa már korábban kézhez kapott, a II.4. fejezetben hosszasan idézett – levele is, melyben arról is olvashatott Váczy Ferenc, hogy „nemcsak Magyarországon, hanem *az egész világon megbukott, vagy pedig bukóban van az a rendszer, mely az ál-nemzeti jelszavakkal egymás ellen uszította a világ népeit s milliók vesztét, népek katasztrófáját, a kultúra pusztulását okozta.*[840] …

---

lenvetés, torzsalkodás nélkül dolgozik, mert aki ezt nem teszi, aki engedetlen, akit a bolsevista szellem magával ragadott, annak pusztulnia kell a helyéről, azon ő keresztül fog gázolni, azzal kíméletlenül fog végezni. Ha eddig jószívűségből habozó és engedékeny volt, hát ezután szigorú lesz és rendet fog teremteni, hogy megszűnjék az amerikázás, a nemtörődömség, a bolseviki szellem. A felsőbbség iránti engedetlenséget, a lázítást és tiszteletlenséget szolgáló szakszervezetet ezennel feloszlottnak nyilvánítja, mert a túlhajtott egyenlőség hóbortja helyett csak a tehetség és a tudás fölénye kormányozza a társadalmat és államot egyaránt. … Köteles minden városi alkalmazott a bolsevistákat és vörös katonákat feljelenteni felelősség terhe mellett" – hangsúlyozta Kökény Dezső, megfeledkezve arról a bölcs szállóigéről, mely szerint: „aki sokat esküszik, kevés igazat mond". (*Iratok* 1918–1919. 385–386.; *Romsics I.* 1982. 119. Lásd továbbá: *Polgármester választás* 1918/46. 2. Pápáról lásd: MNL OL K 807 PTI 601. f. 3. cs. 38. őe. 82.)

[839] A korabeli szóhasználatban a proletár lényegében minden munkavállalót (kétkezi, vagy szellemi munkájából élőt) jelölt, szembeállítva az őket kizsákmányoló „burzsoákkal", s az arisztokrácia, valamint a régi politikai és egyházi elit egyéb képviselőivel

[840] Az 1919. február 22-i alakuló gyűlésen a szakszervezet vezetőségét képviselő *Hajtai Ferenc* (a Tanácsköztársaság alatt a KN egyik vezetője) a munkássággal való összefogás szükségességéről, s *a nemzet fogalmának új felfogásáról* beszélt, „amelyhez minden szocialistának el kell jut-

Uralma helyében *új világnak kell támadnia, mely a népek szolidaritásának, összhangzó együttműködésének, nemzetközi testvériesülésének elvén épül fel.* … Mi képzőintézeti tanárok nem maradhatunk el a kortól, hisz ránk hárul a nagy kötelesség, hogy megváltozott hivatását megérteni és gyakorolni tudó tanítónemzedéket neveljünk.[841] E kötelesség tudatában alakítottuk meg a magyarországi tanítók szakszervezetén belül a képzőintézeti szakosztályt"- olvashattuk a terjedelmes levélben.[842]

Helyzetértékelésükről, próféciájukról könnyen véleményt formálhat az olvasó. Számunkra nem ennek taglalása, hanem annak a légkörnek, és történeti kontextusnak az érzékeltetése a fontos, melyben *Váczy Ferenc* kiment a vöröszászlóavató ünnepély szónoki emelvényeként szolgáló erkélyre, s *valami ezekhez hasonlót mondhatott*, *kerülve az osztály, vagy nemzeti szempontból kirekesztő, s a vallásosságra, ill. az egyházakra nézve sértő megjegyzéseket.*[843]

Minden valószínűség szerint *valami ilyesmi történhetett a nagykőrösi képző „útitársakhoz" ill. „alkalmazkodókhoz" sorolható tanári karában is.* Feltételes megfogalmazásunk a rendelkezésünkre álló korabeli, érdemi források szűkösségéből adódik. Benyomásunk szerint *Váczy Ferenc* pozíciója a pápai református igazgató Kőrös Endréhez hasonlíthatott leginkább. Azzal a lényeges különbséggel, hogy *a nagykőrösi egyház reprezentánsainak a tanítóképző bezárásával kapcsolatos elképzelései, lehetetlenné tették az igazgató úr számára a velük való szoros együttműködést, a kapcsolattartást, ami a közöttük amúgy is meglévő érdekellentétet inkább vélt, mint valós politikai-világnézeti különbségekből adódó bizalmatlansággal tetézte. Az ilyen több év alatt kumulálódott feszültségek, s az ezekhez társuló személyi ellentétek törtek felszínre az 1919. szeptember 10-i és 14-i egyházi fórumokon, s öltöttek testet a képző pedagógusai, diákjai tekintetében aránytalanul súlyos, s a tanítóképző sorsára nézve pedig már-már végzetes határozatokban.* A nagykőrösi egyházközség számára – a kevés városi tanuló miatt – csak túlzott kiadást jelentő (s a tanítási időben még a temetői szolgáltatásait is

---

nia: … akkor lesz igazán nemzetté, ha az összes egyedekből az emberi élethez szükséges lehetőségek megadásával *emberek* lehetnek". (*A tanítóképző intézetek,* 1919/5. 4.)

[841] A hatalomváltást követően, heteken belül e szakszervezeti kezdeményezésben foglaltakat hivatali kötelesség formájában írták elő a pedagógusok számára. Így pl. 1919. március 31-én Neumann Sándor Veszprém megyei közoktatásügyi megbízott előírta: „A történelem tanítását már most… át kell alakítani, ki kell hagyni a tanítás kebeléből mindent, ami a régi társadalmi rend dicsőítése. A hazaszeretet eddigi sablonos fogalmát pedig bele kell illeszteni az emberiség szeretetének szellemébe, s a gyerekek lelkébe bele kell oltani a nemzetek egyenlőségének, s az emberek egyenlőségének tudatát." (*Körirat* 1919/3. 5. lásd ehhez: *Farkas M.* 2004. 193–206.; *Vörös B.* 2004/6. 147–1476.)

[842] MNL BéML VIII. 59. az 1919. március 31-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[843] Ebben azért lehetünk biztosak, mert ha Váczy Ferenc beszédében ilyenekkel élt volna, azok büntető-, illetve az egyházi törvényekbe ütköztek volna, s aligha kerülhették volna el a feljelentők, vagy a vádló államügyész figyelmét.

korlátozó) tanítóképzőtől való szabadulás vágya találkozott, a forradalmak alatti függőviszony megszakadása/megszakítása miatti nehezteléssel, s ez vezetett a tantestület s a diákok kollektív megbélyegzéséhez.

Sok képzőben bevonultak növendékek a Vörös Hadseregbe, nem egy helyen nagyobb számban, s arányban is, mint Nagykőrösön, mindazonáltal eddig csak néhány katolikus képzőben (Esztergomban, Egerben) találtunk törekvést a velük szemben alkalmazotthoz hasonló retorzióra.[844] A főszervezőket, a diákmozgalomban is vezető szerepet vállalókat kizárták több intézetből, másutt „feltételesen vették fel a volt vöröskatonákat" a következő félévre, magatartásuktól téve függővé továbbtanulásukat.[845] De arról, hogy külön vizsgálat nélkül minden érintettet, ilyen nagy számban elutasítottak volna, nincs tudomásunk.

Bár a Tanácsköztársaság bukása után több tantestületet is a „kommunistákkal való lepaktálással, túlzóan készséges együttműködéssel" vádoltak egyházi vezetők,[846] vagy polgárok. Ám arról, hogy ennek következtében a tantestület többsége ellen fegyelmi indult volna, s hogy a pedagógusok felének azonnali felfüggesztését kezdeményezték volna, nincs tudomásunk. Ebből a szempontból páratlan, ami Nagykőrösön történt. Ugyanakkor a fegyelmi eljárás végén megszületett „ítéletek" súlyossága, – az általunk ismert többi hasonló esettel összehasonlítva – átlagosnak, vagy enyhének tekinthető.

Egyházi vagy állami képzőkben, az olyan „vétségekért" amelyet Váczy Ferencnek és Juhász Vincének tulajdonítottak, másutt is legalább ilyen feddéseket osztogattak, vagy még súlyosabban büntettek.[847] Arra több helyütt volt példa az országban, hogy az ideiglenesen alkalmazott fiatal pedagógusokat, ha Székely Endréhez, vagy Ricsey Györgyhöz hasonló vádakkal illették őket, fegyelmivel, vagy anélkül rövid úton eltávolították.

---

[844] A győri püspöki tanítóképző kérdésére a VKM 208732/1919. számú rendeletében minden egyes tanuló erkölcsi vizsgálatától tette függővé, hogy a Tanácsköztársaság alatt kiadott hadioklevél helyett vizsgázhatnak-e a tanulók. (MNL GYMSM GYL VIII. 55. a. 10/1920.) Lásd továbbá: *Benkóczy E.* 1928. 126.; *Csanády L. szerk.* 1918-1921. 5.; KÉL I. 3, d. 503/1919. 279/1919.;

[845] Ld. pl.: BFL VIII. 130. a. 22. 1920. március 3.; KÉL I. 3. d. 279/1919.; *Ködöböcz J.* 1986. 197.; *Gábris J.* 1996. 39–40.

[846] *Szmrecsányi Lajos egri érsek* 4733/1920. számú leveléről bővebben írtunk a jászberényi állami tanítóképzőről szóló V.3.1.3. fejezetben. (MNL OL K 502-1921-7-57356/VIII. b.; MNL OL K 502-1922-16539/VIII. a. Kiemelés tőlem – D. P.)

[847] Lásd pl.: MNL OL K 502-5-=61=; MNL OL K 502-1911-1920-5- =322=; MNL OL K 502-1921-5- =359=; MNL OL K 502-1919-7-181571/B XIII.; MNL OL XIX-I-1-k 3. d. VKM 6638-1920/VIII. b.; MNL OL XIX-I-1-f- 195. d. 42588/1945.; EOL DE TI 144. d. 360/1919.; MNL OL K 502-1919-6-21666.; *Becker V. szerk.* 1919–22. 4.; *Dúzs M. szerk.* 1918–1924. 3.; *Ködöböcz J.* 1986. 196–197.; *Tóth L.* 1990. 83–84.

Az azonban, *ami Váczy Ferenccel történt,*

- *hogy* – javarészt megalapozatlan – *súlyos vádak és felfüggesztési javaslat után, a fegyelmi eljárás ilyen enyhe feddéssel záruljon* abban a kemény megtorlásokra hangolt időszakban;
- *hogy ezt követően az illető eredeti igazgatói posztján maradhasson további közel három évtizedig;*
- *hogy előbb az intézet helyzetének konszolidálása után, – még a Horthy-korszakban – tanügyi főtanácsossá lehessen,*[848] *majd a nyugdíjkorhatár elérése* (és ezen kiemelt státusza ellenére) *a helyén maradhasson a koalíciós időkben*;[849]
- hogy halála után utcát nevezzenek el róla, s szobrát állítsák fel a Kádár-korszakban;

ez ismereteink szerint *páratlan a hazai tanítóképzés 20. századi történetében*.

[848] Tanügyi főtanácsosi kinevezése alkalmából *Imre Sándor* köszöntötte Váczy Ferencet. A „Nagykőrösi Híradó" szerint „kifejezést adott az egyházkerületi elnökség örömének azon, hogy *az a látszólag szűk körben végzett munka, melyet Váczy Ferenc negyedszázad óta céltudatosan és lankadatlanul végez, eredményeiben lassanként országos jelentőségre emelkedett*. Ennek tulajdonítható, hogy egyháza már a mostani kitűntetés előtt számos, egyházi téren igen jelentős megbízásban részesítette. *Váczy Ferenc* nem az az ember aki az eléje került akadályozó göröngyöktől, vagy kövektől visszariadjon, vagy éppen kikerülje azokat*. Haladt mindenkor meggyőződésből a helyesnek felismert úton. Az akadályokat kikerülte, de ha kellett, le is taposta.* … A tanári kar nevében *Juhász Béla* h. igazgató, mint a testület legidősebb tagja köszöntötte az igazgatót, akit irányítójának, mesterének, példaképének vallott, akivel együtt dolgozni a testület minden tagjának mindenkor könnyű, mert az alkotó és nevelő lélek szeretetét élvezhetik". (*Váczy F.* 1938/82. 3. Kiemelés tőlem – D. P.)

[849] Lásd ehhez: *Seri A.* 1986-87. 19–57.

1.2.2.2. A pápai református tanítónőképző felvilágosult, szociálisan érzékeny, nemzeti elkötelezettségű igazgatójának útkeresései, taktikája a forradalmakban

Tekintélyes, köztiszteletben álló emberként, a „Pápai Hírlap" tulajdonos főszerkesztőjeként, a városi béke és egység robotosaként élte meg *Kőrös Endre*[850] a református tanítóképző igazgatója az „őszirózsás forradalmat".

Már 1918. október 19-én, „Sorsdöntő órában" c. cikkében hangsúlyozta: „Egységben az erő viszály hozza a pusztulást. Ne arról beszéljünk, hogy ki hibázott és mikor, mert ha ezt a kérdést feszegetnénk, akkor rájönnénk arra, hogy ami történt azért felelős minden alkotmányos tényező, hisz eredendőleg *mindenki* és *mindig* helyeselte mindazt, amiből e mostani helyzet kialakult… Ami történt, azért nem egyesek, de a nemzet egésze a felelős" – vélte – vitathatóan – az igazgató úr.[851]

Álláspontja népszerű lehetett a városban, mert *megválasztották a városi nemzeti tanács elnökévé.* E minőségében bemutatkozó beszédében, 1918. november 4-én „Pápa város népéhez!" intézett felhívásában leszögezte, hogy tevékenységét e tanács a „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség" hármas jelszava jegyében kívánja folytatni. „Az *Egyenlőség* magasztos elvét akarjuk és fogjuk érvényesíteni közéletünk minden vonalán… Nem szabad megengednünk, hogy a jelennek még egy ideig ránk nehezedő nyomorúságát fájóbban érezze az egyik, mint a másik. A *Testvériség* szent gondolata irányít bennünket akkor, amikor feledve mindazt, ami valaha bennünket szétválasztott, a város minden lakóját megértő egyetértésben óhajtjuk egybeforrasztani. Szűnjék meg minden irigység, gyűlölség közöttünk" – írta Kőrös Endre „testvéreim"-ként szólítva a pápaiakat.[852]

1919. január 4-én a Pápai Hírlap törekvéseit összegezte a „Politika" c. vezércikkében. „Általános nagy politikai eszmék igenis irányítottak bennünket. Így…

---

[850] *Dr. Kőrös Endre* (Nagyvárad, 1872. június 10. – Pápa, 1944. május 31.) bölcsészdoktori és magyar tanári végzettséggel 1896-tól tanított Pápán, előbb a református főgimnáziumban, majd 1901-től a református tanítónőképzőben, amelynek negyedszázadon át, 1909–1934-ig igazgatója is volt. 1903-tól a Pápai Hírlap felelős, majd 1913-1939-ig főszerkesztője, s egyben laptulajdonosa volt. 1897-től a Jókai Irodalmi Egyesület főtitkára, kilenc évkönyvének szerkesztője, műfordító. A dunántúli református egyházkerület több testületében tevékenykedett. A nemzeti egység elkötelezettjének zsidó származása miatt 1944-ben − bár évtizedekkel korábban áttért a református hitre − az egyházi vezetők közbenjárása ellenére is be kellett volna vonulnia a gettóba. Erre nem volt hajlandó, május 31-én feleségével együtt öngyilkosságot követett el. Temetésük után érkezett meg az engedély, amely mentesítette volna őket a gettóba vonulás alól. Sírjuk az Alsóvárosi temetőben található.
https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C5%91r%C3%B6s_Endre_(k%C3%B6lt%C5%91); *Újvári P. szerk.,* 1929.505.; http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k12576.htm

[851] *Dr. K. E. (Kőrös Endre)* 1918/42. 1.

[852] *Pápa város* 1918/45. 1.

demokraták voltunk mi már akkor, amikor ez még sokak szemében nem volt népszerű; a munkásság érdekében emeltük fel szavunkat, amikor a hatóság kitoloncoltatás brutális eszközével akarta mozgalmaikat elfojtani. Ám ha eredményt értünk el, nem politikai sikernek tekintettük ezt, hanem az igazságnak az erőszak felett aratott győzelmének. …[A] régi cél… szolgálatában akarunk maradni. E cél… városunk és a vármegye közjava, aminek egyedüli kritériuma a mai, még egyre válságosan forrongó világban: a rendnek és a békének fenntartása. … Egy nagy gondolatban szeretnénk azonban mi mégis egységesnek látni nemcsak e város, e vármegye, de az egész ország népét, munkásokat, polgárokat kivétel nélkül mindet, egyaránt. Ez a gondolat: *az ország megmentése.* Megmentése, ha lehet és amennyire lehet területileg, s megmentése minden körülmények között gazdaságilag. … Az ország gazdasági megmentésének gondolatában könnyen egymásra találnak az emberek!" – remélte a lapszerkesztő igazgató úr,[853] két hét múlva konkrét ötletekkel szolgálva a gazdasági nehézségek orvoslására.[854]

Ám a városban is egyre több jel utalt az általa kívánt egységet illuzórikussá tevő pártosodásra. *Kalmár Simon* cikkét közölte a Pápai Hírlapban „Kommunisták, szociáldemokraták és polgárok" címmel. „A 'szörnyű' vörös rém, a *kommunizmus,* magyarul [?] *bolsevizmus*, mely addig csak Oroszországból ijesztgette Európa polgárságát, Pápán is felütötte a fejét. Első bemutatkozása nem volt sem túlságosan borzalmas, sem túlságosan eredményes… A munkásság célja egységes, csak a taktikában különböznek. A kommunisták radikálisok, a szociáldemokraták mérsékeltek az átalakulásban… Ha a polgárság nem tartja kívánatosnak a kommunizmus szélsőségeit, akkor tartsa önmaga iránt való kötelességének szervező nehéz munkájában a szociáldemokrata pártot támogatni" –vélte a városi szociáldemokrata pártszervezet vezetője.[855]

Fejtegetésével aligha érthetett egyet Kőrös Endre. A lap következő számában közölte *Kötse Istvánnak, a pápai állami tanítóképző igazgatójának* – feltételezhetően igazgató-szerkesztő kollégája ösztönzésére született – válaszcikkét. „Hibáztatom a szociáldemokrata pártot, hogy a kommunizmus egyáltalán elkövetkezhetett… [M]iután a kommunisták eredetileg a szociáldemokrata pártba tartoztak, magának a pártnak lehetett és kellett volna módokat és eszközöket találni ezen irányzat keletkezésének letörésére. … Teljesen aláírom, hogy a polgárságnak és a szociáldemokratáknak az ország érdekében egymást támogatni kötelessége, de… melyik támogassa a másikat, melyik legyen támogató és melyik a támogatott? S ha a tényeket tekintjük, Magyarországon a polgárság van túlnyomó többségben, s Magyarország jelenleg *polgári* köztársaság. Maguk a szociáldemokraták is elismerik, hogy még nem érkezett el a feltétele annak, hogy az ország *szociális* köztársasággá alakuljon át (még a tisztán szociáldemokrata kormány sem jelentené

[853] *Dr. K. E. (Kőrös Endre)* 1919/1. 1.
[854] *Dr. K. E. (Kőrös Endre)* 1919/3. 1.
[855] *Dr. Kalmár S.* 1919/2. 1–2.

azt). Nem legtermészetesebb tehát, ha egy minden tekintetben erős polgári párt alakul (íme, milyen baj, hogy eddig ez nincs), melyet azután a szociáldemokrata párt az ország és saját érdekében minden rendelkezésre álló eszközével támogasson?

Miért akarja ennek az ország gerincét alkotó polgári pártnak megszervezését megakadályozni, miért lát minden ilyen mozgalomban *ellenforradalmat?* Miért képzeli a szociáldemokrata párt, hogy minden polgár reakciós? Én az ellenkezőt tudom, és erősen állítom, hogy a polgárság nagyobb része… legalább annyira demokrata, mint szociáldemokraták, és szereti úgy legalább a hazáját, mint ők. S a haza nehéz helyzetében neki is legalább olyan érdeke és célja ebből a veszélyből az országot kisegíteni, mint a szociáldemokratáknak… Szinte fenyegetésnek hat a cikk azon mondata, hogy 'Az államhatalmat nem a szavazások, hanem a tényleges erők irányítják'. Csakugyan, ma már mindenki tudja…, hogy a tényleges hatalom és elsősorban a katonaság a szociáldemokraták kezében van. De hát természetes-e ez, jogos-e ez? … Ha a szociáldemokraták szívükön viselik ennek a szerencsétlen országnak a sorsát, ne forduljanak ők általában a polgárok ellen, hanem éppen ők segítsék, a ténylegesen rendelkezésre álló minden hatalommal a polgárságot az ország fennmaradásában és demokratikus megerősítésében (de csak ebben!), s akkor remélhetjük, hogy mind a két párt érdekeit kielégítő boldog Magyarországunk lesz. Úgy legyen!" – írta Kötse István.[856]

Kalmár Simon viszontválaszában leszögezte: „A kommunizmus a maga *tömegeit* nem az önfegyelmezett régi szervezett munkások közül, hanem azok közül verbuválja, akiknek megszervezését és osztálytudatos nevelését a boldogult szolgabíró-uralom megakadályozta. A kommunizmus feltámadásának… melegágya és terjesztője a drágaság és az uzsora. … [M]iként a válasz elismeri, szervezett polgári párt nincs, ami pedig nincs, azt támogatni sem lehet… *[A]z államhatalom nem lehet pártvetélkedések tárgya, csak forradalom árán…* A szervezetlen polgárság nem kívánhatja a szervezett munkásságtól, hogy engedje őt vissza a kizárólagos hatalomba. Miként a királyságot támogatta, úgy kénytelen most a polgárság a munkásságot is támogatni, hacsak a kommunizmus karjaiba szorítani nem akarja őket. Ez talán nehéz, és igazságtalan szerep, de ez idő szerint elkerülhetetlen" – válaszolta pillanatnyi túlereje tudatában a szociáldemokrata párttitkár.[857]

Kőrös Endre egyelőre csak a lapban elhelyezett közleményekkel jelezte fenntartását a hatalmi űrben váratlanul, egyedüli potens szereplőként a páston maradt szociáldemokrata törekvésekkel szemben. Jelentős teret szentelt a – szociáldemokrata Kunfi Zsigmond miniszter által szorgalmazott – kötelező iskolai vallásoktatás megszüntetése ellen tiltakozó népgyűlésről szóló tudósításnak, s lehozta a

[856] *Kötse I.* 1919/3. 1–2.
[857] *Dr. Kalmár S.* 1919/4. 1–2.

miniszterelnökhöz címzett levelük szövegét.[858] Saját neve alatt pedig a városi önkormányzatot érintő kérdésekről nyilvánított véleményt.

1919. január 25-én, „Fonák helyzet" c. írásában azt a különös helyzetet taglalta, mely szerint néptörvény írja elő a városi képviselőtestületeknek az általános, egyenlő és titkos választójog alapján való újjá választását, az 50%-ban virilisekből álló régi helyett, ám az ezt elrendelő jogszabály hiányzik. Így nincs a városokban olyan testület, amely a nagyobb kiadásokról és személyi ügyekről dönthetne. Több helyütt a Nemzeti Tanács – jogellenesen – magához vette ezt a jogot, Pápán ez nem történt meg. A régi, még fel nem oszlatott képviselőtestület ilyen döntése jogszerű lenne ugyan, de nem lenne „helytálló a demokratikus közszellem szempontjából. Éppúgy a tiszta demokratikus felfogás tiltakozik minden olyasféle kísérlet ellen, hogy a volt tanács mellé *kinevezendő* tanácsosokból álló *nép(?)tanács* vegye át a régi képviselőtestület hatásköreit. … [Ú]jjá kell alakítani az általános, egyenlő és titkos választójog alapján a képviselőtestületeket" – vélte a nemzeti bizottsági elnök igazgató.[859]

1919. február 1-jén szomorúan konstatálta, hogy „közigazgatási kormányzatunk nem rendeli el a képviselőtestületek és törvényhatóságok újjáalakítását, hanem helyette életre hívja a néptanácsokat. … Az idevágó törvény tegnap megjelent.[860] A különböző helyi nemzeti tanácsok, melyek… ha nem lépték túl hatáskörüket, amúgy is csupán az irányítás és ellenőrzés tisztét gyakorolták, rövidesen feloszlanak, s a városok teljes jogú kormányzatát kormánybiztosi kinevezés alapján összeülő néptanácsok fogják átvenni" – közölte Kőrös Endre, hozzátéve, hogy ez rosszabb, mintha a régi képviselőtestületek dönthetnének. „A kinevezési módszer abszolutisztikus rendszerével semmiképp sem tudunk megbarátkozni".[861] Mindazonáltal a lap következő két számából megtudjuk, hogy a kormánybiztos nem önkényesen járt el, hanem a nemzeti tanács intézőbizottságtól kért javaslatot, s így a pápai néptanácsba Kőrös Endre is bekerült.[862] Így, ha elnöki tisztségétől meg is kellett válnia, még bő egy hónapig tagja maradt a várost irányító 11 tagú testületnek.

1919. február 18-i elnökségéről leköszönő beszédében „megállapította, hogy *a forradalom lázas napjai óta városunkban mindeddig, az országban szinte példát-*

[858] *A vallásoktatás,* 1919/5. 1–2.
[859] *Dr. K. E. (Kőrös Endre)* 1919/4. 1.
[860] Kőrös Endre félreérthetett egy ideiglenes szabályozást. Károlyi Mihály köztársasági elnök 1919. február 12-én hagyta jóvá, s az Országos Törvénytárban február 15-én jelent meg az 1919. évi XVI. néptörvény a törvényhatósági néptanácsról, s a XVII. néptörvény a községi néptanácsokról. Mindkettő választás útján kívánta megalakítani e testületeket. Mindemellett azért idéztük írását, mert jól mutatja az igazgató úrnak a demokratikus mechanizmusok iránti elkötelezettségét. (Az 1919. évi törvények gyűjteménye. Kiadja a M. Kir. Belügyminisztérium, Bp. 1919. 72–84.)
[861] *Dr. K. E. (Kőrös Endre)* 1919/5. 1.
[862] *A Nemzeti Tanács,* 1919/8. 2.; Pápai Hírlap, 16. évf. 7. sz. 2.

lanul álló rend és békesség uralkodott, amiben kétségtelenül nem csekély szerepe volt a Nemzeti Tanács öntudatos munkájának". Tenzlinger József polgármester hálásan köszönő szavaira Kőrös Endre „emelkedett hangon *kérte a jelenvoltakat és a város egész közönségét, hogy ápolja tovább szívében a forradalmi eszméket, legyen hű a magyar köztársasághoz,*[863] *tartson össze, becsülje meg egymást politikai pártállás, felekezeti és osztálykülönbség nélkül. Kifejezte abbeli meggyőződését, hogy Pápa város minden lakosa, tartozzék bármely párthoz elsősorban magyar, s a magyar haza boldogságát kívánja előmozdítani*".[864]

Amikor 1919. március 1-jére tisztázódott, hogy a képviselőtestületi tagok választása várható,[865] elvbarátaival még egy kísérletet tettek a pártharcok elkerülésére, s talán egy közös listás választáson a testületben maradásra és a munkáspártok befolyásának korlátozására. A Pápai Kollégium tanára, a Pápai Hírlap állandó munkatársa Győri Gyula első oldalas cikkben javasolta *egy „városi párt"* megalakítását. „Nem politikai pártról van szó. Oly párt létesítése lebeg szemünk előtt… amelynek egyedüli célja városunk anyagi és szellemi fejlődésének biztosítása, boldogabb jövőjének előkészítése. … [A] pártot legsikeresebben akként lehetne megalkotni, ha a mostani politikai pártok vezető elemei egybegyűlnének a fenti cél megbeszélésére, s ők maguk együttes akarattal körvonalaznák az ún. városi pártnak kereteit, működési körét, s ők állítanák össze a megválasztandó képviselőtestületi tagok szavazólistáját is".[866]

Forrásainkból nem derül, ki, hogy a felhívás visszhang nélkül maradása miatt, vagy éppen ellenkezőleg, a pártközi tárgyalásokon való részvétel szándékával, Kőrös Endre úgy döntött, hogy nyíltan állást foglal a politikai pártok vitájában, s a kilátásba helyezett nemzetgyűlési választásokra készülve kezdeményezi a Károlyi-párt pápai szervezetének megalakítását. A „Schwartz féle sörödében" 1919. március 11-én tartott alakuló ülésen hosszabb beszédben indokolta „a Károlyi-párt megalakításának szükségességét. … [Ezzel] nem akarnak a legérdemesebb forradalmi pártnak a szociáldemokrata pártnak ártalmára lenni, de *kell, hogy legyen városunkban is egy másik forradalmi párt is, amely egyesíti magában azokat a polgárokat, akik a szociáldemokrata pártnak a magántulajdon megszüntetésére irányuló és nemzetköziséget hirdető elveit nem tehetik magukévá. Viszont nem állhatnak a keresztényszocialisták táborába sem, mert a párt a felvilágosodás eszméjével ellentétben felekezeti célokat szolgál"* – fejtegette az igazgató úr, akit a gyűlésen megválasztottak az új szervezet ügyvezető elnökévé.[867]

---

[863] Aligha véletlen, hogy Kőrös Endre nem a hivatalosan „Magyar Népköztársaság"-hoz való hűséget szorgalmazta.

[864] *A Nemzeti Tanács,* 1919/8. 2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[865] A Tanácsköztársaság kikiáltása miatt erre nem kerülhetett sor, helyette tanácsválasztásokat tartottak 1919. április 7-én.

[866] *Gy. Gy. (Győri Gyula)* 1919/9. 1.

[867] *A Károlyi-párt,* 1919/11. 2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

A szociáldemokrata párt felé tette gesztusát diplomatikusan honorálta a „Munkás Újság" 1919. március 16-i számának beszámolója az alakuló gyűlésről: „Elnökül Hajnóczky Bélát, a volt függetlenségi párt elnökét választotta, ügyvezető *elnökül dr. Kőrös Endrét, a volt Nemzeti Tanács elnökét, ki ezen minőségben a város lakossága érdekében kifejtett, igaz forradalmi eszmékkel telített széleskörű és eredménydús tevékenységével a lakosság és különösen a munkásság osztatlan elismerését vívta ki magának*. Végül egy 30 tagból álló végrehajtóbizottság választatott. A gyűlés üdvözölte Károlyi Mihályt, a köztársaság elnökét, a kormányt és Hock Jánost, a Károlyi-párt és a volt Nemzeti Tanács elnökét. Értesülésünk szerint, a párt rövidesen, valószínűleg e hó 23-án népgyűlést tart, melyen a párt több országos kitűnősége és dr. Rainprecht főispán-kormánybiztos részt vesznek. Mi mindenesetre üdvözöljük ezen, városunkban új forradalmi alakulást, mely hisszük, hogy velünk óhajt egy úton haladni a forradalom vívmányai megvédésében és a reakció elleni harcban" – írták, talán az ellenfelem konkurense a szövetségesem logika jegyében.[868]

Márpedig e harcot a helybéli keresztényszocialistákkal már akkor élesben vívták. A keresztényszocialisták a „Pápa és vidéke" c. lapban s röplapokon bírálták „a népkormányt", amiért a szociáldemokrata befolyás alatt álló helyőrségi Katonatanács figyelmeztette a párt vezetőségét és sajtóorgánumát, „hogy bármely a szociális átalakulással ellentétben álló agitáció a Katonatanács legélesebb fellépését vonja maga után. Szükség esetén nem riad vissza attól, hogy eszméit minden rendelkezésre álló eszközzel diadalra juttassa. A szociális fejlődés útján megállás nincs. A reakciós törekvések pedig, csak arra alkalmasok, hogy a közérdeket és az államot romlásba döntsék. … Álljunk a haladás mellé, mert aki nem halad, azt elsöpri a haladás szelleme!" – írták a Pápai Hírlapban is közölt levelükben.[869] „A lányomnak mondom, a vejem is értsen belőle" módján nyilván Kőrös Endre is értette a Katonatanács figyelmeztetését. Ez annál is inkább nyugtalaníthatta, mert a keresztényszocialisták és a szociáldemokraták közötti feszültség előbb tüntetések, s egy áldozatot nem követelő lövöldözés,[870] majd a Katolikus Olvasókör elleni támadás során 3 halottat és 2 sebesültet követelő tragikus atrocitás formájában is felszínre tört.[871] Utóbbiért a felelősséget nem vállalta ugyan magára a szociáldemokrata párt, de Kőrös Endrét a vérengzés reflexióra késztette.

1919. március 22-én, „Emlékezetül" c. cikkében olvashatjuk: „Azt a fegyvert, melyet azért dobtunk el magunktól, hogy ne kelljen többé… akármelyik nemzet fiának, *embertársunknak*... vérét ontani, azt a fegyvert, gyűlölségnek átkos eszközét, vakmerő, bűnös merényre használták fel városunkban könnyelmű kezek. Megborzadva állunk a tett előtt, mely három munkáséletet hirtelen kioltott. … A

[868] Munkás Újság, Pápa, 1919. március 16. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[869] *A Katonatanács,* 1919/11. 2.
[870] Pápai Hírlap, 16. évf. 11. sz. 2–3.
[871] Pápai Hírlap, 16. évf. 12. sz. 3.

szenvedélyek felköltése helyett a lappangó indulatoknak is csillapítását kell feladatunkká tenni" – írta Kőrös Endre, már ekkor jelezve, hogy az erőszak, a gyilkosságok útját mélyen elítéli.[872]

Még aznap tudomást szerezhetett azonban „a proletárdiktatúra" létrejöttéről, s a polgári demokratikusnak remélt népköztársaság végéről, a Tanácsköztársaság megteremtéséről, a két munkáspárt egyesülése révén létrejött „szocialista párt" egyeduralmáról. Úgy, hogy a március 23-ára tervezett Károlyi-párti népgyűlésből semmi sem lett, sőt napokon belül szembesült a pápai direktórium és városi szociáldemokrata tanítói szakszervezet megalakulásával,[873] az iskolai hitoktatást megszüntetésével, s a nem állami nevelési és oktatási intézményeket köztulajdonba vételével.[874] Ezáltal merőben új helyzetben találta magát. Kiszorult minden a város sorsát alapvetően meghatározó intézményből, s tudomásul kellett vennie, hogy új munkaadója az egyházakkal való korábbi szoros együttműködést felmondó, „szocialista" világnézetet hirdető Tanácsköztársaság lett. Innentől kezdve nem az volt a kérdés, hogy képes-e bizonyos vallásos, polgári demokratikus értékek jegyében befolyásolni a város közéletét, hanem az, hogy egyáltalán megmaradhat-e iskolája és hetilapja élén.

Egy 1919. március 28-i jelentés szerint „a pápai szocialista párt kivált a Veszprém-megyei szocialista pártból, s külön direktóriumot alakított… Közölte az összes hatóságokkal, hogy Pápa és környékére kiterjedő hatáskörrel átvette a forradalmi végrehajtó hatalmat. Dr. Tenzlinger József polgármester nemcsak, hogy tudomásul vette a direktórium közlését, hanem maga is belépett a szocialista pártba és hasonló lépésre szólította fel az egész tisztviselői kart, amely teljes számban a proletárdiktatúra szolgálatába állt".[875] Egy további, március 29-i tudósítás szerint „Pápán 600-an léptek be eddig a Vörös Hadseregbe. A pápai kereszténys zocialisták vasárnap gyűlést tartanak és Zsilavy tanító javaslatára ki fogják mondani, hogy csatlakoznak a Magyarországi Szocialista Párthoz".[876]

Így történt-e vagy sem, nem tudjuk, s témánk szempontjából nem is fontos. Azért idéztük e jelentéseket, hogy érzékeltessük azt a közeget, légkört, melyben Kőrös Endrének döntenie kellett. *Azt tette, ami akkor opportunusnak tűnt: maga is belépett a szocialista pártba, s a helyi vezetőkkel korábban kialakított, kölcsönös megbecsülésen alapuló kapcsolatát kihasználva próbálta menteni, a menthetőt. Igazgatói pozíciójának megőrzése révén valamelyes védelmet nyújtani a tanítónőképzőnek, s időt nyerni a lapjának.*

Győri Gyula tollából cikket jelentetett meg „az új világ iskolájáról", annak az alsóbb néprétegek gyermekei iskoláztatásának emelésére irányuló törekvéseit ki-

[872] *Dr. K. E. (Kőrös Endre)* 1919/12. 1.
[873] *Munkás Újság,* 1919. március 29. 4.
[874] Pápai Hírlap, 16. évf. 13. sz. 1–2.
[875] MNL OL K 807 PTI 601. f. 3. cs. 36. őe. A székesfehérvári megbízott jelentésében.
[876] MNL OL K 807 PTI 601. f. 3. cs. 4. őe. A székesfehérvári megbízott jelentésében.

emelve.[877] Majd április 19-én, Nagykanizsa példájára utalva szorgalmazta, hogy Pápa valóban kerüljön ki a megyei szervek irányítása alól, s kerüljön közvetlenül központi irányítás alá.[878]

1919. április 26-án, az idegen csapatok támadásainak kivédésére (és „a belső rend" fenntartására) szervezett Vörös Hadsereg szervezésekor úgy vélte, hogy a nemzetet is fenyegető végveszélyben – az akkor lehetségesnek mutatkozó – egységbe kell szólítani mindenkit, a haza megmentése érdekében. „Komoly órában" c. cikkében kifejtette: „Nyíltan és őszintén, mint ahogy a forradalom vezérei feltárták a helyzetet, el kell mondanunk nekünk is ezen a helyen, hogy ezt az új társadalmi rendet, mely a tunya gazdagság és a dolgos szegénység helyébe a munkában és a munka jutalmában egyenlők köztársaságát akarta megteremteni, nagy veszedelem fenyegeti. Hogy mi ez a veszedelem, mindnyájan tudjuk. Az oláhokat küldték ki pribéknek, hogy a magyart kivégezze.

Nyíltan és őszintén, amint másképp nem is lehet beszélni e végzetes komoly pillanatokban, el kell mondanunk mindazt, ami megszabja a mi kötelességeinket önmagunkkal és az országot a kapitalista zsarnokságtól heroikus elszántsággal megmenteni akaró forradalmi kormánnyal szemben. Kötelesség… csak egy: kitartani hűséggel és rendületlenül mindamellett, amit eddig önként jónak és üdvösnek tartottunk, s teljesíteni föltétlen, vak engedelmességgel mindazt, amit az ország kormánya… a régi romjain az új világnak megteremtésére irányuló törekvéseinek elérésére szükségesnek és helyesnek talál. …

A szocialista párt, amely a múltban, pláne a régi választási rendszer tükrében aránylag kicsi volt, már az októberi forradalom óta jelentékenyen megerősödött. A legkülönbözőbb régi pártokból sorakoztak hívei, s fogadtak hűséget az új lobogónak. Kényszerről, erőltetésről szó sem volt, aki jött, magától, meggyőződésből jelentkezett. Nagyon sokan már akkor csatlakoztak a közönségesen burzsoának nevezett táborból is… arra a meggyőződésre látszottak jutni, hogy a régi rend tarthatatlan, hogy a világot megváltó szocializmust még saját anyagi érdekeinek feláldozása, részben a megszerzett vagyonról való lemondásuk által is feltétlenül támogatni kell.

Jött az új forradalom, s íme, ennek legelső napjaiban, sőt akkor is mikor már azok az igazán radikális rendelkezések a nem dolgozók magántulajdonának megsemmisítésére irányuló szándékkal napvilágra jöttek, mindenki, minden fenntartás nélkül hívének vallotta magát ennek az iránynak, egész lelkével behódolt a forradalmi szellemnek, mely diadalmas erővel száguldott át az ország minden vidékén keresztül… Történhetik bármi a közeljövőben, a nagy világáramlat feltartóztatha-

[877] *Gy. Gy. (Győri Gyula)* 1919/15. 1–2.

[878] *Dr. K. E. (Kőrös Endre)* 1919/16. 1. A pápai „Munkás Újság" 1919. május 25-i számában olvashatjuk: „Pápa… melyet a hatalmon ülő megyei urak folyton mellőztek, hogy a kormány kegyéből minél több jusson Veszprémnek… a kommunista államban akadálytalanul fog haladni a fejlődés útján…". (*A letűnt korszak* 1919/42. 1.)

tatlanul megy előre a maga útján. S azok, akik ma kérkedve ülnek benn a zsíros Debrecenben, futhatnak még nemcsak onnan, nemcsak a már féléve hatalmukban tartott Erdélyből,… futhatnak még ki saját pátriájukból is.

A világháború nem szűnt meg, a világháború, íme, még folyik. Különbség csupán annyi, hogy… ma a kapitalizmus a szociális forradalom ellen vívja élethalál harcát… A szociális forradalom az egész világon győzni fog. Erő van benne, leküzdhetetlen eleven erő. Jöhetnek ránk súlyos megpróbáltatás napjai, amint már, íme, itt is vannak, amikor a fegyvert elvi álláspontról utáló szocializmus fegyverrel, vörös seregével kénytelen védeni mindazt, amit eddig elért, s amit a jövőben megvalósítani akar. De jöjjön ránk bármi, rendüljön bár az ég boltozatja, mindenkinek, aki egyszer a szocialista zászló alá esküdött, kötelessége csupán egy: híven, becsületesen, rendületlenül mellette *kitartani!"*[879]

Olvasóink majd eldöntik, hogy mennyire tartják „nyíltnak és őszintének" az igazgató úrnak e korábbi cikkeivel kevés rokonságot mutató fejtegetését, vagy mennyire vélik úgy, hogy a háttérben valamilyen színvallás-kényszer állhatott Kőrös Endre indítékaként, ami inkább egy mimikrit sejtet, „a haza, Pápa, a pápai tanítónőképző, s a Pápai Hírlap megér egy-két szocialista misét" jelleggel. Mérlegelésük során mindenképp célszerű figyelembe venniük azt a hazafias szempontot is, mely – a Horthy-korszakban tábornokká lett – hivatásos tiszteket is a Vörös Hadsereg soraiban való szolgálatra ösztönözte. Azt, hogy az akkor szervezetlennek, erőtlennek tűnő, ellenségei által fenyegetett Magyarországon csak a szervezett munkásság, a magát internacionalistának valló szocialista párt, egyszóval a Tanácsköztársaság látszhatott képesnek arra, hogy hatékony honvédelemre képes erőt állítson az idegen intervenciós csapatokkal szemben. Az országos – köztük a pápai – május elsejei felvonulások, gyűlések is ezt a benyomást erősíthették.

Jól tükrözi ezt az igazgató úrnak 1919. május 3-án, a Pápai Hírlapban a Tanácsköztársaság idején utolsóként megjelent „Tanulságok" c. cikke. „Nálunk helyileg ezúttal először nyilvánult meg egész nagyságában az az erő, amely meghódítani hivatott az egész világot. *Ezt az erőt megértően tisztelte az a rengeteg tömeg is, amely a csütörtöki diadalmenetben utcáinkon végigvonult. Tisztelte két egyaránt nagy okból: elsőben azért, mert tőle várja az egyenlők köztársaságának megvalósításával biztos anyagi jövőjét. Másodszor azért, mert egyedül ennek uralmába vetheti reménysége horgonyát, hogy mindenkinek, aki ezen a földön magyarnak született,* nem kell idegen rabszolgává aljasulva románná, szerbbé vagy csehhé változnia, de megmaradhat annak, aminek lenni egyedül akar, s aminek lenni a nemzetközi szolidaritás érzésében még büszkébb öntudatot ébreszt, *megmaradhat* mindenki *magyarnak.* Megdönthetetlen tanulságként áll előttünk tehát, hogy azt a szocializmust, mely a város lakóinak sok-sok ezreit is szilárd

[879] *Dr. K. E. (Kőrös Endre)* 1919/17. 1. Hasonló logikát követő megnyilatkozást tett *Tallián Andor* somogyvármegyei főjegyző a IV.3. fejezetben idézett, a „Somogyvármegye" 1919. március 29-i számában megjelent nyilatkozatában.

szervezetbe volt képes tömöríteni, melynek eszméi immár még többezer majdani munkássá sarjadó gyermek lelkébe is befogadást találnak, semminemű erőhatalommal többé megsemmisíteni nem lehet" – írta Kőrös Endre, hozzátéve: „*a szocializmus éltető lelke a rend és fegyelem".*[880]

A Pápai Hírlap következő, 19. számát nem sikerült megtalálnunk, így nem tudhatjuk mi lehetett benne. Vélhetően a devecseri ellenforradalmi kíséretről, annak elnyomásáról, s az azt követő megtorlásról[881] írhattak benne, s talán ezért el is kobozhatták. Részünkről ez csak feltevés. A lap következő, 20. száma 1919. augusztus 16-án jelent meg a következő szöveggel: „*Tehetetlenül az erőszak féktelen garázdálkodásával szemben önkéntes némaságra kárhoztattuk magunkat három kínos hónapon keresztül.* … Csak vártuk, bizakodó hittel vártuk a feltámadás ragyogó reggelét, mígnem végre ránk köszöntött… Az ország minden vagyonából, minden értékéből kipusztult. Amit nem vitt el a háború, azt elrabolta, elpocsékolta a legutóbbi vandál-rendszer és szörnyű örökségként hagyta azokat a terheket, amik a legutóbbi kalandor támadás büntetéseképpen fognak még ránk nehezedni. És mennyi élet, mennyi munkára, tettre hivatott magyar ember esett áldozatul ennek a sötét korszaknak… [A]z igazságszolgáltatást bízzuk a rendes bíróságokra. Magunk nem vagyunk, nem is lehetünk bírák, magunk csupán emberek legyünk, kik soha nem feledkezhetünk meg emberi méltóságunkról… a szeretetről" – olvashatjuk az aláírás nélküli vezércikkben, mely akkor az ellenforradalmi megtorlás törvényességét szorgalmazta, a forradalmi időkről a korábbitól igencsak eltérő hangnemben megemlékezve.[882]

A lap szüneteltetéséből nyilvánvaló, hogy Kőrös Endre „nem olyannak képzelte el a rendet", mint amilyennek az a „proletárdiktatúra forradalmi terrorjával" megmutatkozott, ezért visszalépett annak igazolásától, kommentálásától, s a tanítónőképzőbe, ill. a kulturális életbe, s vele kapcsolatos bizottságokba, tanítói szakszervezetbe húzódott vissza. Az állami tanítóképző – alább az „elkötelezettek" között bemutatandó tanárával – Nagy Sándorral együttműködve, vitázva *kidolgozták az 1919 május 24-én elfogadott, a tanítóképzés reformjára vonatkozó elképzelésüket, mely szerint „a tanítóképzés a teljes középiskola befejezése után*

---

[880] *Dr. K. E. (Kőrös Endre)* 1919/18. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[881] Devecserben 1919. május 5-én délután elterjedt az az álhír, hogy a tanácskormány Budapesten elbukott. Erre szervezkedni kezdtek, lefegyverezték a Vörös Őrséget, lefogták és bántalmazták a direktórium tagjait. Veszprémből és Pápáról, majd Budapestről is vöröskatonák érkeztek a járásba és elnyomták e kísérletet. Egy a fogdánál őrt álló katonát lelőttek, majd a következő napokon Szamuely László és mások közreműködésével 3 (4?) vezető szervezőt statáriális eljárásban felakasztottak. (*Ellenforradalom,* 1919/17/2. 3.) E szomorú történet áldozatairól ma emléktábla tanúskodik Devecserben. A történelmi hűség kedvéért tegyük hozzá: 1919 szeptemberében Devecser Meggyes-erdőn Pirók/Piróth György teljhatalmú megbízottat 22 társával együtt – immár az ellenforradalmárok – ölték meg.
(http://www.ekmk.hu/lexikon/talalatok3.php?beture=PIR%C3%93K%20Gy%C3%B6rgy)

[882] *Olvasóinkhoz,* 1919/20. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)

kezdődjék, és minden középiskolai tanítónak előbb az elemi iskolai tanítói oklevelet kell megszerezni".[883]

1919. június 17-én azonban nem tudtak közös nevezőre jutni Nagy Sándor azon indítványával kapcsolatban, hogy „a szakcsoport keretében szakosztályok alakuljanak. E vitában dr. Kőrös Endre, Buxbaum Béla, Déri Gyula és Várhelyi Izsó elvtársak vettek részt. Hosszú vita után dr. Kőrös Endre azon indítványát fogadták el, hogy felmerülő esetekben szakbizottságok választandók. *Így azonban az egyedül eredményre vezető munkafelosztás elv nem érvényesül és sikeres munka sem végezhető"* – olvashatjuk a Munkás Újság beszámolójában.[884]

Az igazgató úr a „Munkás Újság" következő számában válaszolt: „Hogy az indítványt el nem fogadták, abban én is közrehatottam, nevemet a szóban forgó közlemény meg is említi s így az ártatlannak látszó, de a sorok között olvasni tudó számára egész csinos kis gyanúsítás mintha engem is érinteni akarna. Bajosan fogja ugyan Pápán bárki is elképzelni, hogy én pont a munka új világában szándékozom a kevesebbet dolgozni akarók rendjét szaporítani,[885] mégis a dolgok helyes megvilágítása és fiatal szakszervezetünk igaza érdekében engedtessék meg nekem pár rövid észrevétel. Mindenekelőtt a múltra vonatkozólag: A tanítók helyi szakszervezete mindössze 2 és fél hónapos csupán. … *A tagok minden szombaton*, szinte kivétel nélkül összejöttek, *meghallgatták szakkérdésekre vonatkozó, az új rend eszméit szolgáló, gondosan kidolgozott előadásokat,* amelyek kapcsán mindenkor tanulságos eszmecserék indultak meg.[886] *Az iskolaügy reformjába vágó gyakorlati jellegű javaslatokat terjesztettek fel* a közoktatásügyi népbiztossághoz, intézték a tanító és diák ifjúmunkások szociális önképzését. … *[S]ajáát anyagi ügyeikről eddig egy szót sem ejtettek, annyira elfoglalt mindenkit annak az első kötelességteljesítésnek gondolata, hogy a szocializmus világába beleélje, e téren alaposan képezze magát, hogy ugyanekkor a rája bízott gyermeksereget is hasonló irányú meggyőző oktatásban részesítse.* … [A] forradalom eddig eltelt idejében a szabadoktatás ügyét is majdnem kizárólag a tanítóság intézte a közalkalmazottaknál és egyebütt tartott előadásaival.[887] … [V]ajon van-e csak egyetlen más

[883] Munkás Újság, 1919. május 27. 4. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[884] Munkás Újság, 1919. június 10. 4. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[885] Kőrös Endre a városi művelődési osztály mellett alakult szabadoktatási, színügyi és könyvtárügyi bizottságok tagjaként tevékenykedett. (*Tóth K.* 1969. 142–145.) A tanítókat átképző tanfolyamon pedig forradalmi költőkről: Batsányiról, Petőfiről vállalt előadásokat. (Munkás Újság, 1919. július 24. 3.)

[886] Ez másutt, pl. Esztergomban is így történt. (PIL 604. f. 3. cs. 7. őe. 3-19.)

[887] A pápai Szabadoktatás-ügyi Bizottság – melynek Kőrösi Endre tagja volt – munkatervét a „Munkás Újság" a következőkkel ajánlotta olvasói figyelmébe: „A szocializmus… kötelességévé teszi híveinek, hogy terjesszék tanításait…, a fölvilágosítás fegyverével. Jutalmul a felvilágosítás hőseinek nem a túlvilági paradicsomot, hanem eszméinek győzelme után minden dolgozó embernek *földi jólétet* és boldogulást biztosít, és nem ígér. ...Az előadássorozat egyik főcélja, hogy meggyőzzék a még mindig nagyszámú kétkedőket a szocialista világnézet és világrend igazságairól; hogy Kunfi népbiztos elvtárs szerint forradalmasítsák a lelkeket, vagyis, hogy azon

szakszervezet is, amely legszorosabb munkaidejének tartama alatt, ennél élénkebb és eredményesebb szakmunkát produkált volna? … Én részemről nem féltem munkánk sikerét attól, ha alosztályaink ezentúl sem lesznek. Sőt az alosztályok ilyen szűk körben csak arra lennének alkalmasak, hogy azt a tanítóságot, amelyet a KN erkölcsi és anyagi téren egyaránt egységesíteni akar, ismét szétszakítsa, újból válaszfalat emeljen tanító és tanár között, az érzésben és gondolkodásban egybeforrását megakadályozza" – írta[888] az igazgató úr. Egyben sajátos képet adott arról is, hogy a szakszervezet – látszólag – milyen rövid idő alatt vált érdekképviseletből, a párt szócsövévé. A forradalmak alatt általa betöltött funkcióival arányos befolyása, – „sértetten öntudatos" – replikája arról tanúskodik, hogy Kőrös Endre továbbra is tekintélyes maradt pedagógus körökben, s hogy intézete és egzisztenciája védelmében megadta ugyan „a királynak, ami a királyé", de a jó vezetőre jellemző higgadt távolságtartással.

Legalábbis erre utal, amit *a református tanítónőképző* 1918/1919. évi évkönyvébe írt néhány hónap múlva: „még február és március hó folyamán is minden a régi kerékvágásban ment, ámbár a közoktatási kormányzat terén elharapódzó kárhozatos irányzat már ekkor kizökkenteni próbált belőle bennünket. *A kiadott rendeletek ellen az ellenállást* már időben megkezdtük, s azt hol nyíltan, hol pedig, ha a terror nyomása alatt másként nem lehetett: *a tantermek falai között végig folytattuk. … [A] vallástan és az egyházi énekek tanítását a régi… módon folytattuk,* még a magántanuló növendékeinktől is felvettük a vallástani vizsgát. *A növendékeknek tanári felügyelet melletti templomba járása egy napra sem szünetelt, az internátusban a házi istentiszteletek, az asztali ima rendben megmaradtak.* Termeink berendezésében semmi sem változott, *nemzeti és egyházi vonatkozású képeink… helyükön megmaradtak.* A tanítás terén kiadott utasításokat figyelembe nem véve, *a nemzeti vonatkozású tárgyakat a régi szellemben tanítottuk. A szocializmus elméletét mellőztük*.[889] Sajnos nem térhettünk ki a képzőben a tanácsköztársasági rendeletek tanítása elől, mert ezek… tanítóképesítő tárgy gyanánt szerepeltek.[890] E rendeleteket azonban megfelelő kritikában részesítettük, s így sok esetben épp ellenkező hatást eredményezett tanításuk, mint aminek a hatalom bitorlói szánták.

Veszedelmesebb volt ennél az a pár propaganda-előadás, melyet a helyi iskolaügy átgyúrására kiküldött közművelődési megbízott [Déri Gyula – D. P.] *népbiztosi rendelettel a felsőbb képzős osztályokban kierőszakolt.* Ezek ellensúlyozása úgy történt, hogy azok a témák, amikkel ő foglalkozott, egyéb tanórákon újabb

belátást érleljék meg bennük, hogy a nagy káoszból más kivezető út nincs, mint az melyet számunkra a szocializmus, Marx és Engels, Lenin és Trockij kijelöltek." (*Kulturális* 1919/44. 4.)

[888] *Kőrös E.* 1919/49-50. 7. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[889] Történt mindez (?) az erre vonatkozó rendeletek, utasítások ellenére. (Lásd pl.: *Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 3–31.)

[890] Vö.: *A Forradalmi* 1919/III. 107–108.

megbeszélés tárgyává tétettek a tanai helytelenségének kimutatása mellett: a valláshoz és hazához való ragaszkodás érzését iparkodtunk erősebbé tenni. Mikor a IV. évesek utolsó órájukon meghatottan búcsút vettek az intézettől, nyilvánvalóan látszott rajtuk, hogy a hitetlenség igéi náluk nem találtak talajra, s azt tartották helyesnek és jónak, amit saját tanáraiktól hallottak és tanultak.

Az ún. ifjúmunkás szervezkedést,[891] melynek kezdete szintén a kommunizmust megelőző korba nyúlik vissza, *hónapokon keresztül sikerült megakadályoznunk, amikor végre* [végül – D. P.] *népbiztosi kiküldöttek és helyi direktóriumi tagok növendékeinket is belekényszerítették, gondoskodtunk róla, hogy tanári ellenőrzés alá kerüljön. Így sikerült* aztán az intézmény méregfogát kihúzni, *az eddigi erkölcsi neveléssel ellenkező velleitásokat letörni,* belőle az oda nem való elemeket erélyesen eltávolítani, s megakadályozni, hogy a tanulmányi és fegyelmi ügyekbe beleszólásuk legyen.[892] Hogy milyen módon irányítottuk ezt az inkább önképzőkört, semmint szakszervezetet, annak megvilágításával szolgálhat az a tény, hogy ott *kritikai megbeszélésben részesültek a Néptanítók Lapjában megjelent történeti materialista alapon álló ún. mintaleckék* s ez alkalomból a tévtanok megcáfolása után a megbeszélést történelmi nagyjaink dicsőítése zárta be. Növendékeink viselkedése az egész kommunista éra alatt kifogástalan volt. … Aki növendékeink közül az erőszakkal létesített ifjúmunkás szakszervezetben szerephez jutott, annak viselkedése sem esett kifogás alá, hisz ezt a tisztséget nem változott meggyőződésének köszönhette, hanem annak, hogy – mint az önképzőkörben szokásos – bizalmi állásokra a legjobb tanulókat szokták megválasztani. …

Az intézet az ún. Forradalmi Kormányzótanács rendeletével már áprilisban köztulajdonba vétetett ugyan,[893] de *formális átvétele*, mivel különféle taktikázásokkal sikerült újabb és újabb haladékot kieszközölni, *csak július elején történt meg*. … Az intézet szellemében semmiféle… államosítás változtatást előidézni nem volt képes. *Mi a kényszer-alkalmazkodás külső látszata mellett* lényegben és

[891] *Pápán* 1919. március 25-én alakult meg a diákok szakszervezete. A pesti tanítóképzős delegátusok hatására április 20-án különvált, s önálló rendezvényeket szervezett *„a tanító- és tanítónőjelöltek szakszervezete”*. Május 25-én „a nőnevelő intézet dísztermében az összes tagok jelenlétében gyűlést tartottak”, melyen „budapesti kiküldöttek” a jövő iskolájáról, a vallásról, s a családról a kommunista államban tartottak előadásokat. Július 18-i taggyűlésükön elhatározták, hogy „előadásaik tárgyát úgy fogják megválasztani, hogy *a tanév végéig minden tag tisztában legyen a szocialista alaptanokkal, hogy lelkileg kellően felfegyverkezve hirdessék és az esetleges támadásokkal szemben megvédhessék azt majd falujukban”*. Ahogy erről már szó volt: református tanítónőképző *19 növendéke* kérte a KN-t, hogy szüntessék meg az osztályképesítő vizsgákat, s a régi államszervezet alkotmánytanából a képesítővizsgát. (Munkás Újság, I. évf. 43. sz. 4.; *Diákok* 1919/13. 3.; *A tanító ifjúmunkások* 1919/42. 4., 1919/66. 4.; *Kőrös E. szerk.* 1918/19. 5-7.; *A Művelődési Osztály* 1919/39. 3.; *Proletárkultúra* 1919/39. 1.; *Svéd L. szerk.* 1980. 274–275.; *Tóth K.* 1969. 142–144., 149., 162–163. és 376. Kiemelések tőlem – D. P. Vö.: MNL OL K 592-1919-16-103188.; *Pölöskei F.* 1981. 382.)

[892] Vö.: *A Forradalmi* 1919/III. 99–103.

[893] *A Forradalmi* 1919/I. 39–40., II. 124–127.

igazságban a régiek maradtunk, iparkodtunk a legnehezebb megpróbáltatások idején is annak megtartani az iskolát, aminek a nemes alapítók rendelték" – írta[894] *az egyházi fenntartójával békés viszonyban lévő, így azzal* – nagykőrösi kollégájától eltérően – *az államosítás alatt, majd azt követően is zavartalanul kapcsolatot tartó*[895] *pápai református igazgató* 1919. őszén, a korrekt beszámoló és az önigazolás kettős igényének szorításában.

Az erre vonatkozó levéltári iratok hiánya[896] sajnos megakadályoz abban, hogy megpróbáljuk érdemben elemezni Kőrös Endre e két – ellentétes követelményeknek megfelelően hangolt – elbeszélését, az azokban foglalt állítások valóságtartalmát; s azt, hogy *vajon a Tanácsköztársaság idején kit tisztelhetünk az igazgató úrban: egy gyorsan kiábrándult „útitársat", vagy egy – intézménye integritását* (egyházi jóváhagyással) *vállalt pozícióival védeni próbáló – végig tudatos konspirátort?* A jegyzetekben idézett szűkös forrásaink nem könnyítik tisztánlátásunkat, mivel mindkét szcenárióhoz nyújtanak adalékokat.

Így az „útitárs vagy/és konspirátor" kérdésének vizsgálatát további kutatásokra hagyva, azt különösebb kockázat nélkül megállapíthatjuk, hogy

- *biztos egyházi fenntartói háttérrel, más helyzetben választhatott túlélési stratégiát a Tanácsköztársaság alatt a pápai református igazgató, mint nagykőrösi társa*, s hogy a Váczy Ferencével egyenértékű, vagy annál még markánsabb szerepvállalásának (pl. a Pápai Hírlapban megjelent, két, a szocializmushoz való hűséget ösztönző cikkeinek) utóbb semmilyen komoly következménye nem lett;
- a diktatúra bukása után – közalkalmazottak, pedagógusok által kitöltendő – kérdéssorokban nagy súllyal firtatott Tanácsköztársaság alatti funkciók[897] önmagukban korántsem feltétlenül referálnak az illető tényleges magatartásáról. *Pápán pl. a két megközelítően azonosan exponált szerepet játszó tanítóképzős pedagógus: Kőrös Endre igazgató és a forradalomnak valóban elkötelezett Nagy Sándor tanár attitűdje nagyon eltért egymástól;*
- Déri Gyula művelődési megbízott közvetlen munkatársai között, a művelődési osztály és a szakszervezet vezető grémiumaiban akadt olyan tanítóképzős kollégája, aki azokban a hónapokban legalábbis Janus-arcú volt.

Nem tudjuk, hogy mit érzékelhetett ebből a – református tanítónőképzőben a negyedéves növendékeknek többször előadást tartó – művelődési megbízott: *hogy* azokban a termekben *ahol megfordult, átmenetileg mégiscsak leszedték-e az akkoriban kárhoztatott* képeket, *szimbólumokat; hogy vajon a pápai református lá-*

---

[894] *Kőrös E. szerk.* 1918/18. 5-7. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[895] Erre utal *Németh István dunántúli református püspök* 1919. augusztus 30-i VKM-hez írt levele, melyet a IV.1. fejezetben idéztünk. (MNL OL K-502-1919-8-186358.)

[896] A 2019 nyári kutatás során sajnos, sem a MNL VeML pápai levéltárában, sem a DREL-ben nem akadtunk érdemi forrásokra.

[897] Ld. pl.: a VKM 103265/1919. B. III. számú utasítását!

nyok kaptak-e olyasfajta felkészítést a Déri Gyulával való találkozásra, mint amilyenben a győri katolikus fiúk részesültek igazgatójuktól, az ottani kommunista vezetőnővel való találkozásukkor?[898] S ha igen, az ifjú – a fiatalokkal bánni tudó, szuggesztív – tanítóképzős pedagógussal való találkozásuk során a 17-18 éves lányok vajon tartották-e magukat a saját tanáraiktól kapott instrukciókhoz? S ha nem: a művelődési biztos vajon miként reagált az ily módon szerzett információkra?

1.2.3. A felsőlövői és soproni evangélikus tanárok mérsékelt alkalmazkodási kísérletei – és ennek ugyancsak mérsékelt következményei

A Tanácsköztársaság bukását követő fegyelmi vizsgálatok anyagain kívül rendkívül kevés és szórványos információ áll rendelkezésünkre a két dunántúli evangélikus tanítóképző forradalmak alatti történetéről. A soproni képző évkönyvéből tudhatjuk, hogy az épületüket és felszerelésüket illetően viszonylag szerencsés helyzetben voltak. Nem korlátozta őket katonai lefoglalás, beszállásolás. A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. sz. rendeletét követő ún. likvidálási folyamat is valójában csak egy leltározást jelentett.[899]

Sopron város művelődésügyi megbízottja még 1919. július 18-án is azt jelentette a KN-nek, hogy „a szóbanlévő intézmények liqvidálása vallásügyi liqvidáló hatóság helyi megbízottja által már hónapokkal ezelőtt megtörtént, azonban az iskolák tényleges átvétele a Sopronban székelő német nyugatmagyarországi 'Gaurat'-ra való tekintettel még eddig nem történt meg".[900] Május 15-én ugyan a soproni népjóléti biztos „kommunizálta" az intézet tanári és ifjúsági könyvtárát, de – az intézet évkönyve szerint – valójában sem a könyvtárban sem az intézet felszereléseiben „a kommunizmustól kár nem esett".[901] A spanyolnátha járvány és a szénhiány miatti kényszerszüneteket[902] leszámítva az oktatás, a két, a háborúból visszatért tanárral kiegészült tantestület munkájának köszönhetően, a rendkívüli körülmények között is viszonylag rendben folyt. Az intézetnek a tanév folyamán

[898] Lásd erről fentebb, a 2.3.3.2. fejezetben.
[899] *Hamar Gy. szerk.* 1918/19–1926/27.
[900] MNL OL K 502-1919-5-164330.
[901] *Hamar Gy. szerk.* 1918/19–1926/27. 5.
[902] A soproni képzőben 1918. október 10-november 4. között, és 1918. december 15. – 1919. január 15. között szünetelt a tantás.

a magántanulókkal együtt 95 növendéke volt, közülük összesen 7 tanuló év közben kiamaradt/megbetegedett/meghalt. 14-en nyertek tanítói képesítést.[903]

A felsőlövői[904] főgimnáziumtól fennállása 68. évében, az 1912–1913. tanévben elkülönült tanítóképző 1918–1919 évi évkönyve, sajnos, sehol sem volt elérhető a számunkra, így csak a korábbi évek évkönyveiből kivehető néhány adattal szolgálhatunk a körülményekre vonatkozóan.[905] Igazgatójuk Stettner Aurél 1914–1918 között katonai szolgálatot teljesített, majd orosz fogságban volt, úgy, hogy épp a forradalmak időszakára tért vissza munkahelyére, s vette át addig őt helyettesítő, Brádel Józseftől az igazgatói teendők ellátását. A képző a felsőlövői evangélikus egyházközség épületének 12 helyiségében volt elhelyezve, melyet egy fásított udvar egészített ki, amely játékra és testedzésre szolgált. Az intézet rendelkezett egy 400 négyzetméteres gazdasággal is, melyben növénytermesztéssel és méhészettel ismerkedhettek a tanulók. A háború megakadályozta a tervbe vett és a VKM által is támogatni tervezett új épület megépítését. Az internátus az 1917–1918. tanévig közös volt a főgimnáziummal. Ez a tanítónevelésben gondot jelentett, ezért az 1918–1919. tanévre már önálló internátusba hirdettek helyeket, de hogy az önállósodás valóban megtörtént-e, arról nincs információnk.

A katonai behívások Felsőlövőn is a diáklétszám csökkenéséhez vezettek. Így 1917–1918-ban 4 főállású oktató mindössze 41 növendéket tanított, akik közül 18 magyarul, 22 magyarul és németül, 1 pedig magyarul és szlovákul beszélt. Az 1918/1919. tanévben létszámuk 17, a katonai szolgálatból szabadságolt növendékkel gyarapodott.[906] A felsőlövői főgimnázium 1918–1919. tanévi évkönyvéből tudható, hogy a spanyolnátha járvány és a tüzelőanyag hiány miatt 1918. december 13-tól, 1919. február 4-ig szünetelt a tanítás. Közös fenntartójuk, iskolai bizottságuk, beszerzési forrásaik lévén, így lehetett ez a tanítóképzőben is. „*Általában a világtól meglehetősen elzárt kis községünkben a kommunizmus nagyobb mozgalmat nem okozott, s így az ifjúság között sem észleltük hatását*” – olvashatjuk a főgimnázium évkönyvében, melyből az is kiderül, hogy *a Tanácsköztársaság 133 napja alatt nem került sor az elvileg államosított intézet „likvidálására”, állam által történt átvételére*, így ők – s bizonyára a tanítóképző is – megmaradtak püspöki irányítás alatt.[907]

Kapi Béla 1920. augusztus 25-i – a dunántúli evangélikus egyházkerület közgyűlésén előadott – *püspöki beszámolójából* tudhatunk az evangélikus iskolákat,

[903] *Hamar Gy. szerk.* 1918/19–1926/27. 4–6.
[904] Felsőlövő, ma Oberschützen község az ausztriai Felsőőri járásban.
[905] *Stettner A. szerk.* 1912–1913., 1913–1914.; *Bráder J. szerk.* 1914–1915., 1915–1916., 1916–1917., 1917–1918.
[906] MNL OL K 502-1919-6-12826. Kapi Béla püspök 529/VI./1919. számú, a KM-nek címzett,1919. március 14-i jelentésében, melyben a soproni képzőre vonatkozóan is jelezte: ott 19 szabadságolt katonanövendékkel nőtt a létszám.
[907] *Németh S. szerk.* 1918–1919. 1–2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

pedagógusokat (egyházukkal együtt) a forradalmak alatt ért megpróbáltatásokról, kihívásokról. „Midőn a szélső irányba sodródó forradalom teljes erejével rávetette magát egyházunk tanítóságára, s mindent elkövetett, hogy lelküket és munkaerejüket a maga szolgálatába hajtsa, 1919. február 15-én 425/1919/III. sz. alatt elmondtam lelkiismeretem kérelmeit és aggodalmait egyházkerületünk tanítóságának. Rámutattam arra, hogy 'az emberlelkek elveszítik benső tartó erejüket. Kiforratlan, meg nem érett és meg nem értett eszmék viharzanak. A bizonytalanság gomolygó ködéből fantasztikus álomképek rajzanak elő. Új próféták lépnek elő az idők viharából, s új apostolok új igéket prédikálnak.' Megvilágítottam a tanítónak az új idő által megnövelt feladatát.

'Az emberiség fejlődését biztosító eszmék csak akkor jelentenek áldást nemzeti életünkben, ha azok a lélek erkölcsi világnézetén keresztül megtisztulnak, s a tanítói munka által a jövendő nemzedék lelkébe beleedződnek. Az állam demokratizálódása csak külső keretet biztosít. Nagy veszedelem, ha azt nem követi nyomon a társadalmi és egyéni világnézet demokratizálódása. Az emberi jogok megadása a joggal élésnek csak külső feltételét adja meg, a belső feltételeket nemzetnevelő munkával külön kell biztosítanunk. *Az embereket nevelni kell, hogy érzésükkel, emberbecsülésükkel, erkölcsi érettségükkel és felelősségtudatukkal felemelkedjenek azon magasságra, ahol életünk méltóan képviseli a demokratizmus és egyenlőség új erőre kapott eszméit'. Az új idők viharában nem azt kértem a tanítóktól, hogy legyenek újak és mások, hanem hogy 'legyenek a régiek és újuljanak meg régi erkölcsükben'. Legyenek a nemzeti kultúra építői, az egyházunk szellemében megszentelődő és megtisztuló új eszmék hirdetői. Neveljenek evangélium szerinti hazaszeretetre, mely az érzést cselekedetté, a szót életté alakítja. Neveljenek felekezeteskedés nélküli egyházszeretetre, mely megismeri és megbecsüli saját meggyőződését, és tiszteletben tartja a másét. Álljanak a nehéz időben egész szívvel és bátorsággal egyházunk mellett. Képviseljék egyházunk érdekeit erővel és bátorsággal. Sem félreértés, sem félremagyarázás, sem ígéret vagy fenyegetés ne tántorítson el senki se azoktól az eszményektől, melyeknek szolgálatához életét és egész egyéniségét szent esküvel kapcsolta. Sőt, inkább legyen minden ev. tanító működése erőteljes manifesztációja annak, hogy működése nem pusztán kenyérbiztosítás, hanem lelke meggyőződésének érvényesítése. ...*

1919. március 21-én kitört a proletárdiktatúra s az állam vezetését a forradalmi kormányzótanács vette át. Első rendeletével kimondta az egyház és állam szétválasztását, majd egymást követő rendeleteivel a legerőteljesebb támadásokat intézte a keresztyén egyházak ellen. Megszüntette a kötelező [egyházi] adózást, elrendelte az egyházi vagyon elvételét, megszüntette a kötelező vallásoktatást, államosította az összes felekezeti iskolákat, elrendelte az egyházi anyakönyvek beszolgáltatását stb."- emlékezett a püspök úr.[908]

[908] *A Dunántúli* 1920. 9–10. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Ebben az anyagi erőforrásaitól megfosztott helyzetben 1919. április 5-én *Kapi Béla* levéllel fordult az evangélikus fenntartású intézmények, köztük a tanítóképzők igazgatóihoz: „A Forradalmi Kormányzótanács 2206 K. T. E. sz. 22. rendelete[909] kimondja a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételét. Ezen rendelet következtében az összes felekezeti népiskolákat és tanintézeteket az állam saját tulajdonába veszi át. 732/I. sz. körlevelemben intézkedem az egyház részéről az iskolákra vonatkozólag. Ezen alkalommal külön is sürgősen jelezni kívánom, hogy *a tanintézetekre nézve az egyházfőhatósági joggyakorlást megszüntetem, s a rendelet megjelenése napjától kezdődőleg érkezett felterjesztések elintézésére nem tartom magam illetékesnek.* Bizalommal kérem, hogy szíveskedjenek ezen elintézést igénylő ügyiratokat a megfelelő állami hatósághoz terjeszteni. Midőn mindezt szíves tudomásulvétel céljából közlöm, egyszersmind ezen levelemben is jelzem, hogy úgy az intézet vezetőségétől, mint tanári karától az intézeteknek az állam által történő átvétele után fogok búcsút venni”.[910]

Bár a KN utasítására Kapi püspök úr a későbbiekben a levelében foglaltak átmeneti visszavonására kényszerült – amíg a politikai megbízott az intézményeket ténylegesen át nem vette, az ügyek intézését változatlanul folytatnia kellett[911] – a lényegen ez kevéssé változtatott. Egyházi elöljáróként és munkaadóként február 15-én megfogalmazott – a fentiekben hosszasan idézett – elvárásai mögül a munkavállalók szempontjából eltűnt a gazdasági-hatalmi háttér, az egzisztenciális garancia. Ráadásul az új fenntartó, az állam, a XXIV. sz. kormányzótanácsi rendeletben egyértelművé tette, hogy csak világi személyeket vesz át, s *olyanokat tart meg, akik „a Tanácsköztársaság társadalmába és szellemébe beilleszkednek*”, s egy vizsgán bizonyítják *társadalmi felfogásukat és ismereteiket,*[912] mégpedig a korábbi elvárásoktól merőben eltérő, több szempontból azzal ellentétes világnézet alapján.

Ahogy a fentiekben már említettük, *Ihász Ferenc* a soproni képző h. igazgatója már 1919. április 4-én – tehát a fenti püspöki levelet megelőzően – sietett lojalitásáról biztosítani a KN-t. „Közoktatásügyi Népbiztos Úr! Intézetünknek állami köztulajdonba való átvétele alkalmából van szerencsém Népbiztos Urat tisztelettel üdvözölni tanári testületünk nevében, melynek bizalmából püspöki megbízás folytán Simkó Endre igazgatót 1918. január 14-e óta, jelentéktelen kis megszakításokkal az intézet vezetésében helyettesítem. *Egyúttal jelentem, hogy a társadalomátalakító nagy munkából, melyet a forradalmi kormány megindított, mink is, erőnknek megfeszítésével ki akarjuk venni részünket, annál inkább, mert már a március 21-i forradalmi nap előtt nagy lelkesedéssel csatlakoztunk 1-2 kartárs ki-*

[909] Elírás, valójában a Forradalmi Kormányzótanács XXIV. sz. rendelete szólt a nevelési és oktatási intézmények köztulajdonba vételéről. *A Forradalmi* I. 39–40.
[910] MNL GYMSM SL VIII. 62. 4. d. 803/V/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[911] *Hamar Gy. szerk.* 1918/19-1926/27. 4. Az április 17-i 864/III. sz. püspöki levélben.
[912] *A Forradalmi* I. 39-40. (Kiemelés tőlem – D. P.)

vételével a szocialista-párthoz[913]*, de most már ők is velünk tartanak, mert megértették az idők szavát.* Közoktatásügyi Népbiztos Úrnak vagyok tisztelő híve: Ihász Ferenc h. igazgató".[914]

A felsőlövői evangélikus tanítóképző igazgatója, Stettner Aurél[915] már 1919. április 1-jén kérdezte „a Közoktatásügyi Népbiztos Urat" arról, hogy *„okleveles evangélikus lelkészek milyen módozatok mellett nyerhetnek tanítói oklevelet?" E kérdés azt sejteti, hogy az érintett kész lett volna kilépni egyházi státuszából a tanítás, s egzisztenciájának megőrzése érdekében.* Nem tudni, hogy ezért, tehát tartalmi, vagy ügyrendi okból történt,[916] de – a vasvármegyei tanfelügyelő április 12-i, a KN-hez címzett jelentése szerint – „*az illetékes egyházi főhatóság a kérvényt az intézeti igazgatóhoz elintézetlenül visszaküldte"*, ezért ő terjesztette fel. A KN tanítóképzői ügyosztálya (Farkas Sándor osztályvezető) május 12-én válaszolt Vas vármegye tanfelügyelőjének: „evangélikus lelkészek gimnáziumi érettségi bizonyítványuk alapján jelentkezhetnek tanítóképző intézeti különbözeti vizsgálatra. E vizsgálat… csupán azokra a tárgyakra terjed ki, amelyek a gimnáziumi felső tagozatban (az V–VIII. osztályokban) és az érettségi vizsgálaton nem szerepelnek. Vizsgálati engedélyért minden egyes esetben a KN-hez kell folyamodni".[917]

Az is az alkalmazkodás egy formája volt, hogy a felsőlövői tanítóképző katonanövendékei egy levélben azt kérdezték a KN ügyosztályától, hogy igaz-e, hogy a Vörös Hadseregbe bevonuló végzős tanulóknak képesítő vizsga nélkül kiadható az oklevél, amire igenlő választ kaptak.[918] Másról nem állnak rendelkezésünkre források a forradalmakat követő vizsgálati anyagokon kívül, úgyhogy most azokból próbáljuk rekonstruálni a forradalmak alatt és után történteket.

Beyer Theophil felsőlövői főesperes – püspöke 1156/I./1919. sz. felhívására – 1919. augusztus 30-án jelentett *„a tanárok kommunizmus alatti magatartásáról"*. Ez a jelentés sajnos nem áll rendelkezésünkre, ám annak kísérőleveléből is értékes információhoz juthatunk.

„Amint jelentésemből kitűnik, *nem forog fenn ok arra, hogy akár a főgimnáziumi, akár a tanítóképző intézet egyetlen egy tanára ellen eljárás indíttassék. A*

---

[913] A szocialista párt csak március 21-i fordulat során jött létre, korábban csak a szociáldemokrata pártba léphettek be a tantestület tagjai.

[914] MNL OL K 502-1919-5-75666 (Kiemelés tőlem – D. P.)

[915] *Stettner Aurél* (1876–1965) felsőlövői igazgató, latin, német és szlöjd szakos középiskolai tanár volt, tehát nem a maga számára érdeklődött a tanítói különbözeti vizsga lehetőségéről, hanem talán az intézet valamelyik hitoktatója érdekében tudakozódott.

[916] Az ügyrendi megfontolás mellett szól, hogy az ugyanakkor, 1919. április 1-jén továbbítás végett „a szombathelyi ág. h. evangélikus püspökhöz" küldött, a tanári kar összetételére vonatkozó kimutatást is visszaküldték, azzal az indokolással, hogy „az összes nevelési oktatási intézetek köztulajdonba vétele kimondatott". (MNL OL K 802-1921-5-71999)

[917] MNL OL K 502-1919-7-81587/VI. 2. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[918] MNL OL K 502-1919-7-73576./VI. b.

kommunizmus ideje alatt tapasztalt önállótlansága a tanári és tanítói alkalmazottaknak – szerény nézetem szerint – *az egyháznak súlyos mulasztásait tette nyilvánvalóvá.* Középiskoláink jellegét illetően régtől fogva az a tapasztalatom, hogy ezek csak névleg egyházunk intézetei. *A tanítóképzés terén* meg úgy az egyháznak, mint az államnak is megnyithatta a szemeit a kommunizmus ideje alatti tapasztalat, hogy *az eddigi oktatási rendszer mellett a tanítóság nem nyer kellő világnézeti nevelést, amiért is lelke nyitva-tárva a legmaterialisztikusabb felfogás befogadására.*

Ennek tudatában rendkívül sajnálnám, ha a tanszemélyzetekkel szemben követett eljárás az egyház részéről, noha az [egyházi] alkotmányban körülírt törvényes joggal egy erősen jogos, mégis a tényleges viszonyokból eredő ítélet szerint (mivel az egyháznak a tanítóság nevelése terén vállalt kötelezettsége a kommunisztikus uralom erőszakával szemben nem mutatta meg a neki megfelelő érvényesülést) túlságos szigorú volna. Nézetem szerint az egyházat nagy mulasztás terheli azért is, mivel a hivatalban lévő tanítóság lelki irányítását, a különböző irányból érvényesülő világnézeti átalakulások közepette teljesen elhanyagolta. E tekintetben a tanító egyesületek által nyújtott önművelési alkalomtól eltekintve, ami teljesen elégtelen volt, az egyház semmit sem tett.

Bocsánatot kérek véleménynyilvánításomért, de úgy érzem, hogy a jog álláspontjának hangsúlyozása esetleg újból az erkölcsi haszon rovására történhetne, ami a tanítóságnak újabb elkeseredését vonná maga után az egyházzal szemben. Egyáltalában *aggódó szemmel és szívvel kell látnom, hogy a reakciós irányzat, a hangoztatott keresztény irányzat rovására túlságos szigorúságban keresi a múlt bűneinek orvoslását.* Igen kérném Méltóságodat, hogy befolyását érvényesíteni kegyeskedjék, nehogy az előbbieknél nagyobb bajok támadjanak. *Mert ha a kommunizmus erőszakos egyházellenessége az egyháznak csak előnyére vált, úgy a kereszténység jelszava alatt érvényesülő könyörtelen szigorúság, a nem nyugodó ellenség kezébe fegyvert szolgáltat, mellyel jogos harcra hívhatja fel azokat, akik abban a szigorúságban a szeretet megtagadását látják és láthatják"* – írta püspökének a felőslövői főesperes.[919]

Beyer Theophil elnökölt „az egyházi főhatóság intézkedésére *a felsőlövői ev. tanítóképző intézet tanerőinek a kommunizmussal szemben tanúsított magatartását elbíráló bizottság 1919. szeptember 7-én tartott ülésén*". A főesperesből és a tantestület négy tagjából álló bizottság jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk:

„a) A bizottság sorra véve a tantestület tagjait megállapítja, hogy a kommunizmus előkészítésében egyiküknek sem volt része, valamint azt is, hogy Unger Károly tanár kivételével a kommunizmust nem szolgálták.

[919] EOL DE TI 144. d. 354/1919. és 1156/I. (Kiemelésk tőlem – D. P.)

b) Beható vizsgálat tárgyává teszi ezután *Unger Károly* tanár magatartását, aki, *mint a munkástanács és a művelődési osztály elnöke* tényleg a kommunizmus szolgálatában állt. A vizsgálat eredményeképpen a bizottság megállapítja, hogy Unger tanár *a felsorolt állásokat csak külső körülményeknek engedve fogadta el, működésével csak mérséklőleg hatott, a kommunizmus érdekében semmiféle agitációt nem fejtett ki, kommunista gondolkodású pedig éppen nem volt".*[920]

A főesperes úrnak az egyházával szemben kritikus, a pedagógusokkal szemben empatikus álláspontját tükröző, lakonikus, s ezért kevéssé informatív jegyzőkönyvhöz szinte teljesen hasonló született 1919. szeptember 8-án a felsőlövői főgimnázium hasonló bizottságának ülésén. Ott Legányi Dezső tanárt a munkástanács és a községi direktórium tagját jellemezték szinte szó szerint azonos módon, a rövid jegyzőkönyvben.[921]

Merőben más szemléletet képviselt *Berecz Ábel ügyvéd, a dunántúli evangélikus egyházkerület főügyésze* – Kapi Béla püspökhöz intézett – 1919. október 20-i felterjesztésében: „Indítványozom: méltóztassék Legényi [Legányi] Dezső gimnáziumi tanár ellen azért, mert a felsőlövői direktórium és a katona- és munkástanács tagja volt; *Unger Károly* tanítóképző intézeti tanár ellen pedig azért, mert a felsőlövői munkás- és katonatanács elnöke volt az alkotmány 324. § a. és b. pontjába ütköző egyházi vétség miatt a vizsgálatot a terheltek nyilatkozatának a bekívánása nélkül elrendelni, s az iratokat a felsővasi esperesség törvényszéke elnökségének a 350. § d. pontja rendeleténél fogva kiadni.[922]

Okok: a szocialista írók megírták, hogy programjukat nem lehet megvalósítani addig, amíg az emberiség 'meg nem érik', 'meg nem javul', amíg minden ember Isten angyalává át nem változik. Ez lehetetlenség, tehát aki a kommunizmust foganatosítja, tudja jól, hogy lehetetlenséget akar, mégis megcsinálja, s érezteti másokkal a hatalmát, zsarnokoskodik annak hirdetésével, hogy minden vagyon a közé, rabol, de az elrablott pénzt nem adja a köznek, hanem abból ő maga dőzsöl, uraskodik, végül megszökik vele. Így cselekednek a zsiványok, és aki nekik segédkezet nyújt, az mind bűnös. *A felsőlövői iskolák tanárai közül a fent nevezettek támogatták a kommunizmust, tudásukkal képességükkel hozzájárultak ahhoz, hogy a közönség előtt érvényesüljön, s hogy az uralma tartósabb legyen. Ha az intelligencia nem állt volna szolgálatába a kommunizmusnak, akkor előbb véget ért volna. Aki segítette a kommunistákat, az mind vétkes"* – fejtegette az egyházkerületi főügyész, a főesperessel ellentétes attitűddel.[923]

A soproni evangélikus tanítóképzőben 1919. október 2-án, dr. Heimler Károly főiskolai felügyelő elnökletével, s az erre megválasztott négy pedagógus részvételével zajlott le e vizsgálat, melynek 7 oldalas jegyzőkönyvéből inkább képet al-

[920] EOL DE TI 144. d. A bizottság 1919. szeptember 7-i jegyzőkönyvében. 360/1919.
[921] EOL DE TI 144. d. A bizottság 1919. szeptember 8-i jegyzőkönyvében. 360/1919.
[922] Lásd ehhez: *Kovács S. szerk.* 1926.
[923] EOL DE TI 144. d.

kothatunk a tanári kar egyes tagjainak a forradalmak alatti tevékenységéről. A betegeskedő Ihász Ferencet posztján felváltó Kárpáti Sándor igazgatóhelyettes a tanárok önbevallása alapján részletes táblázatot („Kimutatást") állított össze tevékenységükről, s a vizsgálóbizottság annak segítségével látott munkához. Annak adatait az elnök hozzá bizalmas úton érkezett információkkal egészítette ki, s ezek alapján vizsgálódtak.

Először *Bognár Károly* gyakorlóiskolai tanítóval kapcsolatban kérdezte az elnök, hogy mit tudnak arról, hogy ő „1. előadásokat tartott a kommunizmusról, 2. állandóan éltette a kommunizmust, s 3. betanította az 'Internacionálét', s tette volna mindezt a gyakorlóiskolában.

Kárpáti Sándor igazgatóhelyettes kijelenti, hogy Bognárnak az új helyzetet kellett ismertetnie a szovjet kormánynak erre vonatkozólag megjelent szigorú rendelete alapján. A 2. bizalmas megjegyzésre a bizottság tagjai közül senki sem tud adatot. A 3. bizalmas megjegyzésre Kárpáti kijelenti, hogy Bognár a Marseillaise-t énekeltette, melynek kottáját ő, mint zenetanár adta Bognárnak".

Ezek után az elnök beszólította Bognár Károlyt, ismertetve előtte a bizalmas úton érkezett három megjegyzést, s felszólította, hogy ezekre vonatkozólag nyilatkozzék.

Mire *Bognár Károly* előadta, hogy

„1. a kommunizmusról csakugyan tartott előadást egyik óraközben, a saját osztályában (nem az egész gyakorlóiskolában). Az előadás mindössze 7-8 percig tartott, s nem akként, mint ahogy azt az illető rendelet megkívánta, amely az előadás megtartását a nagyközönség bevonása mellett ünnepélyes keretek között kívánta elvégezni. Az említett előadást tehát kizárólag kényszer folytán tartotta, mert abban az időben a vörös terror erősen dolgozott. Egyébként ennek az előadásnak a megtartásáról tudomása volt az intézet igazgatóhelyettesének: Ihász Ferencnek is, aki ugyanazon rendelet alapján a tanítóképző I–IV. évfolyamának az akkori tanári kar jelenlétében volt kénytelen szintén 'felvilágosító' előadást tartani. Még megjegyzi Bognár Károly azt is, hogy ezt a helyzetismertető beszédet biztos értesülése szerint a zárdabeli iskolákban is megtartották, szintén bizonyára nem a kommunizmus iránti lelkesedésből, hanem a jól dolgozó terror miatt.

2. A kommunizmus állandó éltetésére vonatkozó bizalmas megjegyzés rosszindulatú állításon alapul, s e rágalom eredetének magyarázatául talán az a körülmény szolgálhatott, hogy ő a történettanításaiban a szóba kerülő Habsburgok helytelen uralkodásait elítélő előadásokat tartott, midőn is ki lehetett venni a tanításából, hogy a rossz királyságnál sokkal jobbnak tartja a jó köztársaságot, mint államformát. Ez azonban egyáltalán nem jelenti a csőcselék uralmát megvalósító Tanácsköztársaság dicsőítését, mely uralomnak – szerinte – sem erkölcsi, sem gazdasági alapja nem volt, így látni kellett annak közeli összeomlását.

3. Ő a Marseillaise-t tanuló korában ismerte meg, mint a soproni tanítóképző IV. évfolyamának tanulója, az I–IV. évfolyam karének óráján. S ez a dal, a maga

lüktető, élénk ritmusával akkor neki megtetszett. Erre visszaemlékezve, mint pápai tanító (1896–1900) betanította azt a pápai Iparos Ifjak Körének dalárdájával, s nyilvános ünnepélyeken elő is adták. Ezt a dalt végighallgatta az egyesület akkori elnöke is, Gyurák Ferenc volt pápai lelkész. Ezek után nem gondolhatta tehát, hogy valaha őt a Marseillaise betanításáért gáncs éri. Éppen ezért teljes jóhiszeműséggel – menten minden politikai célzatosságtól – tanította be a proletárdiktatúra idején ezt a dalt, eltekintve a népiskolai szokásos módszer azon követelményétől, mely szerint a szöveg megtanítása előtt magyarázandó. Mint zenekedvelő nem viselhette el, hogy hosszú időn keresztül semmit se énekeltessen, hiszen – amint ismeretes – sem hazafias, sem vallásos szövegű dalt vagy éneket nem mert senki sem énekeltetni, nem akarva kockáztatni kenyerét, állását… [N]em volt szövege, így az intézet zenetanárához, Kárpáti Sándorhoz fordult azért, akitől előtte addig ismeretlen eredeti szöveget kapott. Ezt azután be is tanította, arra gondolva, hogy ezt majd a Himnusszal együtt elénekelteti a Madarak és Fák Napján. Ez meg is történt. Ez alkalommal figyelmeztette őt az egyik jelenlévő tanítóképző intézeti tanuló, hogy a Himnuszt meghallhatják idegenek, s bajba kerülhet az intézet. Ő azonban ezt az intést nem vette figyelembe. Erre tanú Imre József is. Bognár kijelenti, hogy az Internacionálét nem ismerte, és még most sem ismeri. Olyan irányzathoz, amely Istent és hazát nem ismer soha sem fog csatlakozni. Egyébként azt hiszi, hogy működése nyitott könyv mindenki előtt".[924]

Ezt követően a bizottság végigment a tantestület tagjainak névsorán. Csak azokat a részeket idézzük, ahol érdemi információ hangzott el a forradalmak alatt történtekről.

Hamar Gyula tanárról (aki 1919. október 23-tól az intézet kinevezett igazgatójává lett[925]) sem az elnöknek, sem a bizottság tagjainak nem volt említésre érdemes információja. Hamar tanár úr kérdésre közölte: „a német tanítók továbbképző nyári tanfolyamán tartott pedagógiai és szociológiai német nyelvű előadásainak megtartására a felszólítást az akkori Kultur- und Schulsektion vezetőjétől Palásti Kálmántól kapta, ki jelenleg Sopron vármegye tanfelügyelője. A szigorúan tudományos, tehát tárgyilagos előadások szelleméről és nívójáról ugyancsak ő és Lenk Jenő a továbbképző tanfolyam volt vezetője, tanúskodhatnak."[926]

Hasonló volt a helyzet *Kárpáti Sándor* igazgatóhelyettes esetében is. A bizottság tagjainak nem volt megjegyzése, de ő szükségesnek tartotta megmagyarázni az általa összeállított táblázatban róla olvashatókat. Hangsúlyozta, „hogy még Kunfi miniszterségе idején (1919 februárjában) vállalta az akkor már működő Országos Ismeretterjesztő Bizottság helyi elnökségét, mely tisztségre zenéhez is értő

[924] EOL DE TI 144. d. A bizottság 1919. október 2-i jegyzőkönyvében.
[925] *Hamar Gy. szerk.* 1918/19-1926/27. 25.
[926] EOL DE TI 144. d. A bizottság 1919. október 2-i jegyzőkönyvében.

egyént kerestek.[927] Mint elnök, a központi vezetőség részéről több ízben erős támadásnak volt kitéve, mert működését nem elég agresszívnek találták. Ezért az elnökségről még májusban lemondott, s később, amikor az egész akció a soproni népjóléti biztos hatáskörébe ment át, már csak két Uránia-szerű előadást tartott az egyik mozgószínházban ('A szél munkája' és 'Svájc szépségei'). Mindkét előadást az Uránia nyomtatott könyvéből olvasta német nyelven. Ezeken felül három munkáshangversenyt tartott, melyek deficitjét a sajátjából fedezte. A munkásiskolában pedig három órán művelődéstörténetet adott elő német nyelven. Propaganda előadásokban, s mozgalmakban nem vett részt, előadásaival csupán a felnőttek oktatását akarta szolgálni. Elnöki ténykedéséről dr. Heiszler Károly soproni rendőrfőkapitány úr is tanúskodik, kinek kezén keresztülmentek az Országos Ismeretterjesztő Bizottság központi elnökségének kíméletlenül támadó leiratai, s aki jelen volt mikor ő (Kárpáti) a helyi népjóléti biztosnál bejelentette lemondását. Az ún. tanári átképző tanfolyamon, mint minden tanférfiú felsőbb rendeletre vett részt"-állította az igazgatóhelyettes.[928]

Ezt követően elődjéről, *Ihász Ferenc* tanárról érdeklődött a bizottság elnöke.

Bognár Károly megjegyezte, hogy „jelen volt Ihásznak a csatolt 'Kimutatásban' feltüntetett előadásán, az előadást gyengének minősítette a hallgatóság." Hallomás alapján így vélekedett Kárpáti Sándor is: „az említett előadás a hallgatóság exponált részének nem felelt meg, nem volt elég agresszív természetű".

A kérdéses előadásról Ihász Ferenc elmondta, hogy „a proletárdiktatúra első idején a közalkalmazottak részéről felszólítás ment a Tanítók Szakszervezetéhez előadások megtartása végett. Ő bejelentkezett előadásra, amit hivatalos kötelességének tartott, s mint a történelem tanára megtartotta 'A társadalmi viszonyok fejlődésének áttekintése' című előadását. (Lásd a csatolt vázlatot!)[929] Forrásmunkául használta a 'Műveltség Könyvtárának' 'Társadalom' c. kötetét, Sombart Werner 'A szocializmus és a szociális mozgalom' c. művét (Társadalomtudományi Könyvtár) és a magyar Gazdaszövetség kiadásában megjelent 'Értekezéseket a társadalomtudomány köréből',[930] továbbá az 1908-ban [1909-ben?] rendezett szo-

[927] A MOVE Sopron városi és vármegyei szervezetének főosztálya 1920. május 25-én bizalmas iratként megküldte a soproni evangélikus tanítóképző igazgatójának a városi szabadkőművesekről összeállított jegyzékét, melyben Kárpáti Sándor a „Széchenyi" szabadkőműves páholy tagjai között szerepelt, időnként „szónokként", időnként „irodalmi bizottsági tagként". (MNL OL GYMSM SL VIII. 62. 405/1920.)

[928] EOL DE TI 144. d. A bizottság 1919. október 2-i jegyzőkönyvében.

[929] E vázlat nem áll rendelkezésünkre.

[930] Stein Lajos szerk.: A társadalom. Az emberiség művelődésének és gazdasági életének fejlődése. Athenaeum, Bp., 1908.; Sombart Werner: A szocializmus és a szociális mozgalom. Grill Károly Könyvnyomdája, Bp. 1908.; Értekezések a társadalomtudományok köréből. Kiadja a Magyar Gazdaszövetség. Bpest, Pátria r. t.

ciológiai tanfolyamon készült jegyzeteit" – sorolta a tanár úr, a jóval a forradalmak előtt megjelent, tehát azok bukása után is legitimnek remélt forrásait.[931]

Utolsóként a Hamar Gyula által a fentiekben már tanúként említett *Lenk Jenő* meghallgatására került sor. A tanár úr beszámolt arról, hogy „Palásti Kálmánnak a Kultur- und Schulsektion volt vezetőjének felhívására vállalta a német tanítók nyári továbbképző tanfolyamának vezetését, melyért díjazást is kapott. Hogy a helybeli tanítóság is részt vehessen a mintatanításokon, s ne legyen köteles ugyanakkor a magyar 'átképző' tanfolyamon is részt venni, a harmadik héten felvette a tanfolyam tárgyai közé a négy előírt kommunista művet,[932] hogy a német továbbképző tanfolyam iránt érdeklődő tanítók e tanfolyam révén is megkaphassák a 'lehallgatási' bizonyítványt, és egyszersmind a többi előadáson és a mintatanításokon is részt vehessenek. Így ismertette Marx-Engels: a 'Kommunista kiáltvány' c. művét. Ezenkívül kirándulásokat rendezett Sopron környékére, s e keretben ismertette a természeti és földrajzi viszonyokat, gyárakat. Egy mintatanítást is tartott az olajtermelésről".[933]

Ezzel a bizottság befejezte munkáját, s a jegyzőkönyvet másnap, *1919. október 3-án a soproni evangélikus tanítóképző tantestülete* elé terjesztették. Az „beható tárgyalás" nyomán *megállapította, hogy „a kötelességszerű ténykedésen kívül senki sem vett részt semminemű propaganda-mozgalomban. A tanárok magatartása az egész proletárdiktaúra alatt sem vallási, sem hazafiúi, sem erkölcsi szempontból kifogás alá nem esett, ennélfogva a további eljárás szükségessége senkivel szemben sem forog fenn".*[934]

Merőben másként ítélte meg a soproni képző tanárainak „kommunista uralom alatti magatartását" – a felsőlövői képző kapcsán a fentiekben már említett – *Berecz Ábel egyházkerületi főügyész.*

1919. október 21-i, Kapi Béla püspökhöz írt levelében olvashatjuk: „a soproni tanítóképző intézet tanárainak a kommunista uralom alatt tanúsított magaviselete dolgában foganatosított vizsgálat alapján indítványozom, hogy méltóztassék

1. Bognár Károly ellen azért, mert kommunista munkásoktatásban részt vett;
2. Gaudi László ellen azért, mert a kommunista munkás iskolában tanított;[935]

---

[931] EOL DE TI 144. d. A bizottság 1919. október 2-i jegyzőkönyvében.

[932] A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. és a KN 45. és 152472/1919. számú rendeletei szerint kötelezően feldolgozandó Marx, Engels és Buharin művekre utalt itt a tanár úr. Ezek voltak: Marx-Engels: A Kommunista kiáltvány; Marx: A polgárháború Franciaországban; Engels: Az utópikus és tudományos szocializmus; Buharin: A kommunisták (bolsevikiek) programja. (Hivatalos Közlöny, XXVII. évf. 27. sz. 212–213.; *Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 36–37.)

[933] EOL DE TI 144. d. A bizottság 1919. október 2-i jegyzőkönyvében.

[934] EOL DE TI 144. d. A tantestület 1919. október 3-i értekezletének jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P)

[935] A Kárpáti Sándor igazgatóhelyettes által összeállított kimutatás szerint Gaudi László a munkásiskolában gyorsírást tanított. (EOL DE TI 144. d. az 1919. szeptember 3-i Kimutatásban.)

3. Hamar Gyula ellen azért, mert a tanítókat képző kommunista tanfolyam előadója volt;

4. Kárpáti Sándor ellen azért, mert az ismeretterjesztő kommunista bizottság soproni osztályának elnöke volt, s mint ilyen előadásokat tartott, a munkások kommunista iskolájában tanított, és kommunista hangversenyeket rendezett;

5. Ihász Sándor ellen azért, mert kommunista előadást tartott; és

6. Lenk Jenő ellen azért, mert kommunista tanító tanfolyam vezetője volt, ezen a tanfolyamon mintatanítást tartott, kirándulásokat rendezett és ismertette a Kommunista kiáltványt;

az [egyházi] alkotmány 321.§ a. és b. pontjába ütköző egyházi vétség miatt, a terheltek nyilatkozatának a bekívánása nélkül elrendelni és az iratokat a soproni felső esperesség törvényszéke elnökségéhez áttenni".[936] Ugyanazon tények alapján tantestület tehát senki ellen sem javasolt eljárást, míg az egyházkerületi főügyész – Imre József és Sass László kivételével – szinte mindenkivel szemben kezdeményezte a felelősségre vonást.

A két képző és a gimnáziumok tanárainak ügye megjárta a főesperesi törvényszékeket, s véleményezésre megküldték az egyházkerület néhány elöljárójának is. *Dr Berzsenyi Imre c. egyházkerületi felügyelő* 1919. december 31-én túlontúl szigorúnak találta a főügyész javaslatait: „Sajnos nagyon sokan vannak, kik megtévelyedtek, némelyek közönyből és presszió alatt, mások maguk és családjuk egzisztenciáját féltve, és hiszem, hogy csak kevesen vannak kik elvből csatlakoztak a kommunizmushoz, még azok sem mind, akik előadásokat tartottak. Akik a direktóriumban részt vettek is azért foglalhattak el hivatalt, hogy a terror intézkedését állásuknál fogva egyházunkban enyhítsék és mérsékeljék. Mindezeknél fogva *én is túl szigorúnak tartom az ügyész véleményét*" – írta, s (Arató István gimnáziumi igazgatón kívül, akinek elmozdítását tartotta kívánatosnak) a többieknél elnökségi megrovást, feddést, intést javasolt alkalmazni.[937]

1920 januárjában került a tanítóképzők tanárainak ügye – a többi középfokú iskolák tanárai ellen indult eljárásokkal együtt – *a dunántúli evangélikus egyházkerület elnöksége elé, ahol az ítéleteket meghozták.* Az elnökség „örömmel állapítja meg", „hogy az egyházkerület területén munkálkodó tanárok a kommunizmusban, oly mértékben és oly irányban nem vállaltak aktív részességet, hogy velük szemben az egyházi bírósági eljárás megindítandó lenne, miért is kimondja, hogy az E. A. 359.§ d. pontja értelmében a vizsgálat megindítását egy tanár ellen sem látja szükségesnek.

Sajnálattal állapítja meg azonban…, hogy *a tanintézetek tanárai közül többen, részben a külső körülmények kényszerítése folytán, részint… a segítés vágyától eltelve, többé-kevésbé részt vettek a kommunizmus munkájában. Ez a részvétel*

[936] EOL DE TI 144. d.
[937] EOL DE TI 144. d. 1156/I. 19/4. ker. felügy. 48/19. (Kiemelés tőlem – D. P.)

azonban egyetlen esetben sem [volt] oly mértékű, vagy oly irányú, hogy ellentétbe jutottak volna egyházi, avagy nemzeti meggyőződésükkel. Senki sem mutatta magát kommunistának, agitációban, avagy szervező munkában nem vett részt, s díjazást el nem fogadott.

A részvétel mértékét és módját, valamint az elhatározást befolyásoló külső kényszert, avagy elhatározási szabadságot figyelembe véve az egyházkerület elnöksége a kommunizmusban részt vett tanárokat három csoportba osztja:

1. akik nagyobb érdekeltséget vállaltak éspedig részben kényszerítő ok nélkül;

2. akik kényszerből, a körülmények előtt meghajolva megbízást vállaltak ugyan, de aktíve egyáltalán nem működtek;

3. akik kisebb fokú és jelentőségű érdekeltségbe kerültek."[938]

Az elmarasztalt tanítóképzős tanárokat a második és harmadik csoportba sorolták. A második csoportba került „*Unger Károly* felsőlövői tanítóképző intézeti tanár, [mert a felsőlövői] munkástanács és a művelődési osztály elnöke volt. … *Lenk Jenő* soproni tanítóképző intézeti tanár [mert] a német tanítók tanfolyamának vezetője volt. … Az egyházkerület elnöksége megállapítja, hogy nevezett tanárok a község, ill. a város közönségének egyenes követelésére vállalták a megbízást. Vagy egyáltalán nem működtek, vagy pedig az állam, az egyház és közrend érdekében érvényesítették befolyásukat, javadalmat… közülük senki sem nyert.[939] Mivel azonban a megbízás elfogadásával a társadalom becsülését bíró egyéniségük formai, vagy tényleges odaadásával sokakban a kommunizmushoz tartozandóságuk gondolatát ébresztették, s ezáltal ennek a káros rendszernek súlyt adtak, s élettartamát meghosszabbították, az egyházkerület elnöksége… [e] tanárok eljárását helyteleníti, s *őket elnökségi intésben részesíti*."[940]

A harmadik csoportba négy soproni tanítóképzős pedagógus került:

„Hamar Gyula… [mert a] német tanítók továbbképző tanfolyamán pedagógiát és szociológiát adott elő. *Kárpáti Sándor…* [mert] a munkásiskolában előadást tartott és munkáshangversenyt rendezett. *Bognár Károly… Ihász Ferenc*… [vétkességük megnevezése nélkül[941]]. …

Az egyházkerület elnöksége megállapítja, hogy a tudományos előadások tudományos fokon álltak, s egyház és államellenes tanítást nem tartalmaztak, to-

[938] EOL DE TI 144. d. A dunántúli evangélikus egyházkerület tanárainak a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartására vonatkozó egyházkerületi elnökségi ítéletek. 1920. január.

[939] Talán tudatos tévedés: Lenk Jenő – állítása szerint – díjazásban részesült.

[940] EOL DE TI 144. d. A dunántúli evangélikus egyházkerület tanárainak a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartására vonatkozó egyházkerületi elnökségi ítéletek. 1920. január. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[941] Az érintett tanároknak szóló értesítésben megnevezték a kifogásolt magatartást is. *Ihász Ferenc* esetében azt, hogy „az átképző tanfolyamon tudományos előadást tartott". (EOL DE TI 144. d. 19./V./1920.) A *Bognár Károlynak* kiküldött határozat – sajnos – nem áll rendelkezésünkre, de vélhetően őt is a munkások részére tartott ismeretterjesztő előadása miatt marasztalták el. (EOL DE TI 144. d. „Kimutatás" 1919. szeptember 3.)

vábbá, hogy a hangversenyen történt szereplés külső körülmény kényszerítése alatt történt. … [M]égis mivel az előadástartás valamint a hangversenyen közreműködés… a kommunizmussal való rokonszenvezés és a velük való együttműködés gondolatát ébreszthette az emberek lelkében és ezáltal ennek a káros rendszernek súlyt adtak, s élete időtartamát meghosszabbították, *az egyházkerület elnöksége a fentebb felsorolt tanárok… eljárását helyteleníti”.*[942]

S bár valamennyi érintett tanárt állásában hagyta, Kapi Gyula püspök markánsan megfogalmazta az egyházkerületi pedagógusokkal szemben az egyház „határozott és férfias… követelését is”. *„Evangélikus egyházunk elvárja tanáraitól és tanítóitól, hogy okulva a letűnt időszak megrázó tanulságain tartózkodik a haza, a nemzet- és vallásellenes destruktív irányzatoktól, s elvárja tőlük, hogy minden munkaerejükkel, képességükkel, hivatás betöltésükkel, s egész egyéniségükkel arra törekszenek, hogy a gondjaikra bízott ifjúság lelkében megerősítsék az istenfélelmet és az életben bizonyságot tevő igazi hazaszeretet”.*[943]

***

Olvasóink véleményformálásához az ügyet lezáró döntésről – a vonatkozó dokumentumok érdemi információt tartalmazó részeinek bemutatásával – rendelkezésre állnak. Egyéb forrásokkal alig tudjuk szembesíteni ezeket, a fegyelmi vizsgálatok folyamatában született, ezért érthetően annak megfelelően hangolt megnyilatkozásokat. Ezekből úgy tűnik, hogy reálisnak látszik az egyházkerületi elnökség azon megállapítása, mely szerint *az érintett tanárok tevékenységét a közművelődés iránti elkötelezettség, a szociális érzékenység*[944] *és az állásban megmaradáshoz elengedhetetlennek vélt alkalmazkodás irányíthatta, s nem a forradalmak, s különösen nem a Tanácsköztársaság eszméi melletti elkötelezettség.* Így aligha tévedünk nagyot, ha *őket „a mérsékelten alkalmazkodók”* közé soroljuk. Egyikükre vonatkozóan sincs megbízható információnk arra vonatkozóan, hogy a Tanácsköztársaság „útitársai” lettek volna.[945]

---

[942] EOL DE TI 144. d. A dunántúli evangélikus egyházkerület tanárainak a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartására vonatkozó egyházkerületi elnökségi ítéletek. 1920. január. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[943] *A Dunántúli* 1920. 13–14. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[944] Tanítóképzős tanárok, gyakorlóiskolai tanítók már a forradalmak előtt is gyakran szerepeltek tanítói továbbképző tanfolyamokon, közművelődést szolgáló előadásokon, hangversenyeken esetenként talán munkás körökben is. Ezt az őket dorgálók is tudták. Ahogy azt is, hogy ezek elutasítása olyan körülmények között, amikor „a Tanácsköztársaság rendszerébe való beilleszkedéstől” és egy az év utolsó negyedére előre jelzett vizsgától tették függővé a további alkalmazást, alig volt lehetséges.

[945] Az őszirózsás forradalmat illetően nem kizárható, hogy néhányan, pl. a Habsburg-ellenes republikánus Bognár Károly, vagy a szabadkőműves, s 1919 februárjában szerepet is vállalt Kárpáti Sándor, esetleg a felsőlövői Unger Károly rokonszenvezhettek az akkor történtekkel. De bizonyíték erre sem áll rendelkezésünkre.

Ihász Ferenc idézett levelében hűségnyilatkozatot tett ugyan a KN-nek, ám e levél értelmezéséhez néhány kiegészítés kívánkozik. A megelőző évtizedekben kialakult szokás volt, hogy kormányváltáskor, vagy miniszterváltáskor a tantestületek sietve és mindig „nagy lelkesedéssel és örömmel, odaadó szolgálatukról biztosítva" köszöntötték az éppen hivatalba lépőt. A szakmai országos szervezetek – így a TITOE is – küldöttséggel keresték fel az új minisztert köszöntésükkel. Ihász Ferenc és kollégái fellépésében ennek a beidegzésnek is szerepe lehetett, s persze az egzisztenciális félelemnek. A levélben Ihász tanár úr meglehetősen hosszasan fejtegeti, hogy mióta és miért helyettesíti a beteg igazgatót, s mert a levél végén „tisztelő híveként" jelentkezik a népbiztosnál, ebből talán kivehető némi – az igazgatói pozíció végleges megszerzésére irányuló – felajánlkozás. A fentiekben láthattuk: ennek semmi eredménye nem lett. Betegsége miatt már a nyár végén Kárpáti Sándor lett igazgatóhelyettes, októberben pedig Hamar Gyula a kinevezett igazgató.

Különös módon e levélről még csak említés sem történt a fentiekben ismertetett fegyelmi eljárás során. Lehet, hogy Ihász Ferencen kívül a többiek nem is tudtak annak létezéséről, s ezért maradhatott említés nélkül. De az sem kizárt, hogy a tantestület tagjai mindannyian tudtak róla, s ezért közös érdekük volt hallgatni róla egyházi elöljáróik előtt. Ha tudomást szereztek volna a levél hangvételéről, Ihász tanár úr valószínűleg a komolyabban elmarasztalt csoportba kerül.

S végül néhány megjegyzés az egyházkerület fegyelmi határozatához. *A tanároknak a Tanácsköztársasághoz való mérsékelt alkalmazkodása munkaadójuk hasonló eljárását váltotta ki.* Itt gyökeresen más volt a helyzet, mint a nagykőrösi református egyházban. A helyi vezetők nem törekedtek a képzők megszüntetésére, ellenkezőleg: ahogy a felsőlövői esperes leveléből kiolvasható, kifejezetten védeni próbálta az érintett pedagógusokat a főügyész részéről várható, a körülményektől és a stratégiai megfontolásoktól (az evangélikus pedagógusokkal a jó viszony megőrzése) eltekintő rigid „jogászkodástól". Az ellentétes megközelítések mérlegelésével végül is egy mérsékelt határozat született „a kecske is jól lakjon (az egyházhoz való hűség szükségessége megfelelően exponáltassék[946]), s a káposzta (a pedagógus) is megmaradjon" jegyében. Így felhívták az érintett pedagógusok figyelmét magatartásuknak az evangélikus egyház szempontjából problematikusnak talált elemeire, különböző módokon figyelmeztették/fegyelmezték őket, de a képzős tanárok közül mindannyian megmaradhattak állásukban.

Érdekes, hogy a pl. Váczi Ferenc esetében először még szigorúbb elbírálást sürgető VKM ez esetben nem avatkozott be a folyamatba. Két körülmény is szerepet játszhatott ebben. Az első, és talán valószínűbb: a tanárok magatartását hosszasan elemző, bíráló egyházkerületi határozat végső mondanivalója az volt,

[946] A forradalmak tanulságaként Kapi Béla püspök rendeletére, 1920. február 1-től Ziermann Lajos soproni lelkész a IV. éves növendékek számára előadás-sorozatot tartott „az evangélikus tanítónak az evangélikus gyülekezetben való teendőiről". (*Hamar Gy. szerk.* 1918/19-1926/27. 8.)

hogy külső beavatkozást igénylő, súlyosabb eset nem történt, a kisebb gondokat magunk elintéztük, egyébként *minden tanárunkat igazoltuk.*[947] Állami képzőknél előfordult (lásd a következő alfejezetekben pl. nyíregyházi képző esetét), hogy a tantestület szótöbbséggel mindenkit igazolt, ám a VKM bizottságával felülvizsgáltatta e határozatot.

Az autonóm egyházi fenntartóknál erre nem volt mód. A nagykőrösiek ügye fegyelmi ügyként református egyházi bíróság elé került, melynek döntését a VKM-mel jóvá kellett hagyatni. A dunántúli evangélikus egyházkerület egyetlen tanár ügyét sem vitte egyházi bíróság elé, s ezért – legalábbis formálisan – „nem osztott lapot" a VKM-nek. Anyagilag messzemenően az államtól függő egyház esetében persze, ha nagyon ambicionálták volna, meg lettek volna az eszközeik erre, de nem éltek ezekkel. Valószínűleg azért, mert ők sem láttak nagyon súlyos esetet a felsoroltak között, s talán azért sem, mert mindkét képző az akkor még területi viták tárgyát képező területen feküdt, ahol nem láthatták opportunusnak a magyar nyelvű intézmények pozícióját gyengíteni. Így volt-e vagy másképp, az olvasó, s később az újabb kutatói nemzedék eldönti.

[947] Erre utalhat, *Dsida Ottó* győri tankerületi főigazgatónak Kapi Béla püspökhöz intézett 1920. február 5-i levele: „F. év február 2-án 198/V. sz. a. kelt becses értesítését arról, hogy az egyházi főhatósága alatt álló középiskolák összes tanárai igazoltattak a proletárdiktatúra alatti magatartásuk szempontjából, megnyugtató tudomásul vettem". (EOL DE TI 144. d. 198/V./1920.)

2. Az aktív politikai szerepet vállaló elkötelezettek megpróbáltatásai

Jelenlegi ismereteink szerint *csak rendkívüli körülmények hatására akadt a képzősök között két pedagógus, akik teljes konfrontációt, aktív politikai szerepet vállaltak a proletárdiktatúrával szemben,*[948] *s heten exponálták magukat elkötelezetten* – közülük négyen látványosan – *a Tanácsköztársaság mellett.*[949]

2.1. A sárospataki képzős tanárok kíméletlen küzdelmének krónikája

2.1.1. Pályakezdő pedagógus útja a szociáldemokrata/szocialista párttitkárságig

Közülük talán *az egyetlen kommunista Déri Gyula* már az Apponyi Kollégium befejezése körüli időben komoly cikkeket írt a *Néptanítók Lapjába*, melyekből azonnal kitűnt szuverén látásmódja, elemzőképessége és impulzivitása.[950] 1914.

---

[948] Ahogy erről alább részletesen szólunk: *Hodossy Bélát* és *Mészáros Ignácot* soroltuk ide. Közismert nézetei miatt az egri túsz-szedés alkalmával Szmrecsányi Lajos érsek, és főkáptalan két tagja mellett lefogták, s a füzesabonyi vésztörvényszék elé hurcolták *Breznay Imrét,* az érseki tanítóképző intézet tanárát is, majd Romanelli ezredes erélyes fellépése és a lakosság egyre fenyegetőbb magatartása miatt elengedték őket. Arról, hogy e letartóztatásra Breznay Imre tevékeny ellenállása miatt került volna sor, nincs információnk. (*Csanády L. szerk.* 1918–1921. 3.; *Benkóczy E.* 1928. 126.)

[949] *Bánó József, Déri Gyula, Rédei Jenő, Halász Arnold* valamint *Szöllősiné Szántó Erzsébet, Krecsmarik Endre és Nagy Sándor.* Krecsmarik kivételével, akit már a forradalmak előtt felfüggesztettek a szarvasi evangélikus képzőből, ezért az 1918/1919. tanévben már nem volt az intézetben, lásd róluk az alábbiakban.

[950] *Déri (Déry) Gyula* (1888–1945) Zarándon született *Iuliu Deheleanu* néven. A népiskolai tanítóképzőt Aradon, a polgári iskolait Budapesten végezte. Tanított Déván, Pápán, Sátoraljaújhelyen, Budapesten. 1914-ben fejezte be tanulmányait az Apponyi Kollégiumban filozófia–pedagógia főszakon. 1915 augusztus 30-tól került a sárospataki képzőbe, ahol azonnal osztályfőnök, s köztartásvezető lett. 1916. február 6-án ő tartotta az Eötvös József emlékének szentelt iskolai emlékbeszédet. 1918-ban a nevelőmunkások szövetsége sárospataki jegyzője, majd a helyi szociáldemokrata szervezet elnöke, a sárospataki direktórium, és a megyei tanács intézőbizottságának, s a Tanácsok Országos Gyűlésének tagja lett. Budapesten szociális átképző tanfolyamon vett részt, majd Pápa város művelődési megbízottjaként, s másutt propagandistaként tevékenykedett. A Tanácsköztársaság bukása után „izgatás és Vörös Hadseregbe kényszerítés miatt a veszprémi kir. ügyészség Dz. 410/-1920 sz. alatt nyomozólevelet adott ki ellene és letartóztatását rendelte el", – volt tanítványai segítsége folytán – eredménytelenül. Déri bécsi és csehszlovákiai emigráció után Kolozsváron óraadó tanár volt, magyar és német oktatási nyelvű iskolák számára román

június 9-én „*A falusi és városi iskola*” című cikkében vitatta egy kollégájának a lapban közölt álláspontját mert „azt hiszi, hogy a városi gyermekek ’mind tiszta, rendes, illedelmes, okos gyermekek’, a falusiak pedig ’sötétségben botorkáló észbeli tehetségűek, faragatlanok’, sőt ’bárgyúak’”, és úgy véli, hogy ezért a tanítók a faluból városba helyezésre törekszenek (s erre késztetik őket a tanítóképzők gyakorlóiskoláiban tapasztaltak is). Déri szerint ugyanis „különbséget kell tenni a külvárosi elhagyott, családi neveltetésben alig részesülő s majdnem züllött gyermekek és az intelligens polgári osztálynak gondozott gyermekei között. A kettő között álló jómódú iparos és kereskedő osztály gyermekeiről sem szabad megfeledkezni. De számba kell venni a mindezek fölött álló nagyhivatalnokok, gyárosok és arisztokraták gyermekeit is. S habár mindezek többé-kevésbé összekeverten lepik el a városi iskola padsorait, mégis igaz, *mindenik iskola tanulóanyagát az illető kerület szolgáltatja, amelyben az iskola van… [s] megvan a maga külön társadalmi osztályú lakossága. …*

Ha most *a falusi gyermekeket nézzük,* leginkább egy előny bontakozik ki a tanító szempontjából, az, hogy az összes gyermekek *egy színvonalon állnak* erkölcsi és szellemi tekintetben. Itt a foglalkozás, szokás, vallás egyformasága miatt nincs a gyermekek között nagy differenciálódás. Úgy kezelheti a tanító a gyermekeket, mint valami nagy és egységes család tagjait” – írta a tanár úr, némiképp szimplifikálva a községi társadalom gyermekeinek helyzetét, majd a „különböző képzettartalommal, szokással rendelkező” városi gyerekekkel foglalkozó tanító nehézségeit taglalta. „A falusi tanító munkáját csak az iskolán kívül rombolhatják le, a városiét ott nyomban, a tanteremben, a szomszéd padban”- állította. Majd azt vizsgálta, hogy „a képzetgazdagság, az intelligencia” vajon lemérhető-e a gyerekek verbális kifejezőkészségén, ill., hogy csak azon mérhető-e: „*vajon nem értékesebb-e a maga feltalálás, a lelemény, amely gyors és biztos következtetést, előrelátást igényel és amellyel a falusi gyermek, mivel magára hagyatott és önállóbb rendelkezik, szemben a városi gyermek szógazdagságával és fecsegésével? … [A]*

---

nyelvi tankönyveket s egyéb földrajzi és történelmi tárgyú munkákat írt. Részt vett a szakszervezetek Szabad Iskolája és a Szocialista Társadalomtudományi Kör megszervezésében, szerkesztette Aradi Viktor „A Jövő Társadalma” című folyóiratát. 1926-ban a kommunista párt a Szovjetunióba küldte. Visszatérve marxista szemináriumokat tartott, az 1932. évi Dolgozók Naptárjába ateista vitacikket írt. 1934-től a Szovjetunió Barátai Szövetsége egyik vezetője. Nagyváradon a Népfront-mozgalmat szervezte, majd 1936-tól Bukarestben élt. A II. világháború alatt részt vett az illegális România Liberă szerkesztésében, s Magyarország német megszállása után Tordán üldözötteket mentett. 1945-ben kolozsvári egyetemi katedrát ajánlottak neki, de a tífuszjárvány áldozatául esett, mielőtt elfoglalhatta volna. (*Hodossy B. szerk.* 1915/16. 4-5.; *Választások* 1919/10. 1–3.; *Tisztújítás* 1919/11. 4.; *A Sárospatak* 1919/11. 2.; *Képviselők* 1919/12. 2.; *A sárospataki* 1919/65. 4.; *Kovács D. szerk.* 1917–26. 7.; MNL OL K 578. PTI 652. f. 2.. cs. 29. őe. B 728/III.; *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 9. és 56.; *Lehoczky A. – Gecsényi L. – Surányi R.* 1969. 15.; *Balogh E. szerk.* 1981. 392–393.; *Tóth G.* 1996. 212.)

városi gyermekek semmi esetre sem tanulékonyabbak és hajlékonyabbak, hanem *mások*. Ezt kell tudni minden falura került tanítónak! … Ha a falu színvonalából indulunk ki, akkor tovább építhetünk" – állította Déri, vitatva, hogy ehhez feltétlenül minden tanítóképzős növendék gyakorlati kiképzését vidéken kellene folytatni. Ugyanakkor a regények világába utalta „a falusiak romlatlanságáról" keringő feltevéseket. „Az a naiv furfang,… amely olykor-olykor alattomosságig fajul, az a tartózkodás és bizalmatlanság, amely minden primitív népet [Sic!] jellemez, sokkal enyhébb és inkább elhárító, mint az a tolakodás és tiszteletlenség, mint a semmiféle tekintély el nem ismerése, és az elhagyottság, mint az önzés és tehetetlenség, mint a részvétlenség és elbizakodottság, amelyek a félművelt városiak tartozékai. …

A falusi tanító, *ha igazán tanító, erős alapú tekintélyt* biztosíthat magának, amely nincs kitéve a kontár szülők hencegő és pedagógiátlan kritikájának. … A falusi tanító a kevésszámú szellemiekkel foglalkozók egyike, *a nép erkölcsi és anyagi irányítója és segítője*, legalábbis az tartozik lenni, a városi tanító pedig közönséges halandó, mert itt mindenkit fizetési osztállyal mérnek. A falusi tanító *úr*, abban az értelemben, hogy tanult és tájékozott a világ eseményeiben, a városi tanító ellenben a szürke sokaknak egyike" – írta a tanár úr, elismerve a városba törekvés családi, egzisztenciális motívumait, s azt, hogy a falusi iskolák állapota is elmarad a városiakétól. Ámde – hangsúlyozta Déri – „a szegényes felszerelés és elavult berendezés… nem szükségképpeni… tartozéka a falusi iskolának. *Az állami iskolák példája igazolja, hogy falun is ki lehet elégíteni a modern igényű tanító pedagógiai és higiénikus szükségleteit. Kívánatos tehát, hogy a különböző iskolafenntartók, ha már az iskolafenntartás jogát élvezik, vállalják az ezzel járó kötelességeket is"* – hangsúlyozta a tanár úr, elismerve, hogy addig is: a tanítóképzés során a hiányzó eszközök pótlásának mikéntjére fel kell készíteni a jelölteket.

Tudatosítani kell bennük a hivatásukkal járó nehézségeket is, ezért „*nagy veszedelem az, hogy sok helyen a gyakorlóiskolát a város előkelőinek gyermekei számára tartják fenn,* s csak az 5. és 6. osztály néhány dédelgetett tanulóját szedik össze a külvárosból. … [N]e csak 'úri' gyerekeket engedjünk be a gyakorlóba, hanem a külváros, szurtos, mocskos mezítlábasait is. … Tudnia kell a növendéknek, *mi van,* csak aztán érzi igazán szükségét annak, aminek *lennie kell"* – írta[951] magabiztosan – tanítóképző-intézeti tanári oklevelének megszerzése hónapjaiban – Déri Gyula.

Fél év múltán *„A műveltség terjesztése"* című cikkében a korabeli értelmiséget, pedagógusokat sokkoló élménnyel foglalkozott: „a világháború szörnyű kegyetlensége nemcsak városokat rombol le, nemcsak emberéleteket olt ki, de… véres fegyverei halomra dőléssel fenyegetnek sok küzdelemmel megszerzett szelle-

[951] *Déri Gy.* 1914/28. 2–4. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

mi értékeket, hiteket, meggyőződéseket. … Nem lehet, hogy kétségbe ne essünk, akik hittünk az erkölcsiség létében és fejlődésében, fájó kérdések merednek elénk… mennél erősebb volt a kultúrába vetett bizodalmunk, annál inkább. … Igaz-e, hogy mi, akik büszkék vagyunk magunkra, akik a saját életünkkel kísérletezünk, csakhogy az utánunk következőknek egy igazságot adhassunk örökül,… akik lelkesedni tudunk Petőfivel és megértjük Arany Jánost, kik tudunk szárnyalni Wagner Richárddal, hogy mi alapjában vadállatok vagyunk?" – tette fel a kérdést Déri Gyula.[952]

Majd a kultúra és civilizáció különválasztását elutasítva, „az egységes műveltség" fogalmához ragaszkodva deklarálta: „nem igaz, hogy az erkölcsös korszak már mögöttünk van. Aki csak sejti is a fiziológia és pszichológia napjainkban való gyors iramát, nem tagadhatja, hogy nagy erkölcsi fejlődés előtt állunk, hogy *a morál felé haladunk*. [Sic!] Miért, hogy mégis eljutottunk a példátlan vandalizmust tanúsító európai háborúhoz? … Ellentmondásba keveredtem tehát, de ez az erősségem. Ez a kontradikció ugyanis elvezetett a kultúrának leglényegesebb tulajdonságához: *a kultúra nem egyéni, vagy ha igen, a legnagyobb szerencsétlenségek okozója.* Ebben a helyzetben sínylődünk most. *Individuális műveltséget űztünk.* Tagadhatatlan, hogy voltak és vannak közöttünk nagy műveltségű emberek, akik nagy kulturális értékeket hagytak ránk, de a tömeg nem tudott azokkal bánni. …

Művelődéstörténetünk igazolja, hogy minden időben *csak emelni akartuk a kultúrát, de terjeszteni nemigen"* – írta a szerző, majd történeti példák sorát hozta fel állítása illusztrálására, s eljutva saját korához megállapította: „*soha sem mutatkoztak oly szélsőségek a műveltség tekintetében, mint ma*. … [E]gymás tőszomszédságában találunk mocsaras területeket és márványlépcsős színházakat, százezrekbe kerülő iskolapalotákat és túlzsúfolt falusi iskolákat, iskolátlan falvakat. *A legtöbb kortárs csak időben az, de kultúra tekintetében nem.* Egymás mellett haladnak el huszadik századbeli és kőkorszakbeli emberek. … Lehet-e béke, egyetértés, közös szellem, egyöntetű akarás a különböző műveltségű társadalmak között?

Minden nemzet kötelessége nivellálni saját kultúráját, azaz demokratikussá tenni azt. Mert *ha a művelődésben csak egy társadalmi réteg részesül* teljes mértékben, akkor lehet fényes kirakatokat berendezni, de az ilyen szellemi kincs igen magas súlypontú, szegényes alapú; *elsepri az első vihar*, s nem marad meg belőle, csak egy néhány Corvina, egy-két épületrom. Túl nagyra van a mai nemzedék az állítólagos kultúrájával, nemcsak a sajátunkkal, hanem az idegen műveltséggel is. Elbájolt bennünket a nagy kirakatú és kicsinyboltú nyugat, mert csak a múzeuma-

[952] Kortársaihoz hasonlóan Déri Gyula is sokat foglalkozott a háború és béke kérdéseivel: erre utal, hogy 1916. május 16-án és 1917. május 18-án ő tartotta a tanítóképzőben a békenapi beszédeket. (*E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 9.)

it jártuk. Pedig csak a tömeg kulturális állapota a mérvadó, nem pedig a fővárosoknak nagy hiúsággal felcicomázott, kifelé fordított fele.

A mi kultúránk biztonsága a szomszéd államében nyugszik. Mert valamint átok fakad egy nemzet keretén belül is a szűk körű műveltség nyomán, bármily magas is az, épp úgy szerencsétlenség e tekintetben, ha valamely szomszéd állam mutat e tekintetben fogyatkozásokat… A kultúra általánosítására kell tehát törekedni. … *Csakis a tömegekben és a széleskörűségben nyugszik a műveltség biztonsága, hatóereje.* Bátran mondhatni tehát, hogy az a vérzivatar, mely ma végigpusztít Európán, nem a kultúra ellenére, hanem annak hiánya miatt kerekedett fel. … Semmi okunk a nevelői munka értéke felől való csüggedésre és bizalmatlankodásra. … *A világháború* kegyetlen, véres *bizonyítéka annak, hogy nincs más kultúra, csak a népkultúra.* Ehhez pedig nekünk van legtöbb közünk. Az ércet ugyan mások ássák ki, de mi dolgozzuk fel, mi hozzuk forgalomba és mi értékesítjük. Ebben *a terjesztői tevékenységben nyugszik szerepünk hordereje,* áldásossága és feladatunk szentsége".[953]

Másfél év elteltével – immár a sárospataki képző tanáraként – *„A mai pedagógia fő gondolatai"* című cikkében, már a szerinte korszerű pedagógia, pedagógus és iskola kívánatos szerepét vázolta a Néptanítók Lapja olvasóinak:[954] „Azt a feladatot tűztem ki most, hogy *az új pedagógiai mozgalmak rengetegében találjak egy vezető motívumot.* … [A] pedagógiai mozgalmak nem függetlenek a társadalmi élet egyéb jelenségeitől. … [A] modern társadalom legkirívóbb vonása *a szabad verseny*. A szabad sajtó (helyesebben: szabadabb), a szabad véleménynyilvánítás (a múlthoz képest), a szabad ipar, kereskedelem, a művészi szabadság, egyszóval: az egyén érvényesülése ad jelleget korunknak,… [melynek] egyetlen módja: a teremtés. Az egyén ott kezdődik, ahol *az önálló alkotás.* Mihelyt utánoz valaki, mihelyt megszabott munkát végez, vagy diktált gondolatot gondol, azonnal megszűnik az egyén létezése.

Az egyéniség tehát önálló cselekvőképességet jelent. Következőleg minél több szabad ember van egy államban, annál produktívebb az. … Más dolog nézni és más dolog cselekedni. Más érteni és más alkotni. *Akarat nélkül nincs teremtés*. … Ebben a harcban, akár egyedekről van szó, akár nemzetekről, *csak az önálló vállalkozó és az önálló elhatározásra képes győzhet.* Mindezek ellenére *az iskola egy fél évszázad óta,* Herbart hatására *tervszerűen folytatja az önállóság elleni harcát.*

---

[953] A cikk 1914. december 3-án jelent meg. *Déri Gy.* 1914/49. 6–7. (Kiemelés részben tőlem – D. P.) A tanítóságnak az iskolán kívüli tevékenységéről, a szabadoktatásban való korabeli részvételéről lásd az azonos nevű VKM előadó munkáját: *Déri Gy.* 1915. 4., 56–57. és 90–104.

[954] Ezen 1916. május 1-én megjelent cikkével Déri Gyula a Néptanítók Lapja 1915. december 9-i és 30-i számaiban közzétett „Új Pedagógia" című cikkekhez kapcsolódott, melyben az anonim szerző *E. Claparède-nek* a századelő új pedagógiai irányzatairól közzétett kritikai ismertetését recenzálta. (*Déri Gy.* 1916/19. 5–7. Kiemelés részben tőlem – D. P. Vö.: *Új Pedagógia,* 1915/49. és 52.; *Claparède E.* 1974.)

Iskoláinkból hosszú időn át agyontanult, sokat értő, a dolgokat elemezni tudó, de alkotóképesség nélküli emberek kerültek ki. …

A modern pedagógia nem akar egyebet, minden mozgalma arra törekszik, hogy önállóságra, tervek keresztülvitelére képesnek nevelje az embert. Tettre kész, vállalkozó, azaz: önálló embert akarunk nevelni.[955] Tettre azonban csak tettel nevelhetünk. Vállalkozásra csak vállalkozással. (Munkaiskola, alkotó munkára nevelés, állampolgári nevelés, kézimunka-tanítás, modern rajzoktatás stb.) Nem a fogalmi tudás a cél tehát, hanem a cselekvőképesség. … Minden gondolat csak annyit ér, amennyire megvalósul. Minden ember annyit ér amennyi értékes cselekedetet hajtott végre. *Az erkölcsi jó nem a jó felismerése, hanem annak tettekben való kifejezése.* … Módot kell tehát nyújtani arra, hogy a gyermek erkölcsi akarata gyakoroltassék. …

Az intellektus nem ismeretmennyiség, nem raktár, hanem sokkal inkább *műhely.* Nem a tiszta fogalmak raktárának méretei adják valakinek értelmi értékét, hanem az értelmi életében mutatkozó forgalom, fáradhatatlan tevékenység. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az ismeret semmis, hanem csak azt, hogy… csak akkor értékes, ha van benne nyugtalanság, ha agilis. … [H]ogyan jutunk ilyen ható, tevőleges ismeretek birtokába? Csak egyetlen módon: *ha az ismeretet átéljük.* Ez nem az ismeretszerzés egyik formája, hanem az ismeretszerzés legősibb, legtermészetesebb, legeredményesebb módja: *az igazi módszer. ...*

A modern pedagógia hol tudatosan, hol ösztönszerűleg, a kor szellemének hatására, azon van, hogy a gyermekek átéljék az ismereteket és az erkölcsi igazságokat, hogy minden szellemi kincsünk élményünkké legyen. Ez a gondolat érvényesül azokban a mozgalmakban, amelyek munkaiskolát akarnak, természet után rajzolnak, direkt módszer szerint tanítanak, osztály-önkormányzatot szerveznek, sok földrajzi kirándulást sürgetnek, minden könyv-tudást száműznek stb. … [A]z új pedagógia nemigen nyúl hozzá a tanítás anyagához, csak annyiban, amennyiben minden kor természetszerűleg változtatni szokott rajta; sokkal inkább illeti a tanítás régi *módszerét. ...*

Ha a tudás szubjektív [ma Polányi Mihály nyomán azt mondhatnánk: személyes[956] – D. P.], akkor *mindenki maga kell, hogy megszerezze azt, a saját küzdelme árán. A gyermek tehát felszabadult!* Már nem az az erénye, hogy kedve, vágya ellenére rászegezi tekintetét a tanító szájára, hanem az, hogy magáról megfeledkezetten, lázas buzgósággal, figyelme teljes összpontosításával a saját keze alá néz: forgat, egyenesít, tépelődik, elkeseredik, ujjong – dolgozik. (Munkaiskola.) De *felszabadult a tanító is!* (A személyiség pedagógiája.) Ha ugyanis a tudás élmény, akkor a tanító már nem a katedrán álló gép, amely a formális fokok kényszere szerint leperdül, hanem a gyermekek között mozgó, tanácsot adó, problémát

[955] Vö.: *A kommunista iskola* 1919/12. 1.
[956] *Polányi M.* 1994/I. 11–12.

szülő, lelkesítő, az egész iskolának értékét kölcsönző tanítói személyiség. … Az-az: *a tanító szabad, nem 'mester', hanem folyton alkotó, mindig teremtő művész, kinek legnagyobb kincse... az egyénisége.* … Az egyén érvényesülésének feltétele a szabadság.

Nem szabad szűkítenünk a gyermek körül lévő teret. Fejtse ki szabadon a maga hajlamait. … [A] háttérbe szorított testi nevelés is napról-napra előrenyomul. Az élmény pedagógiájából következik, hogy *a gyermek képességének és természetének megfelelő ismereteket igyekszünk nyújtani.* … Ezért törekednek a modern pedagógusok a gyermek *pontos megismerésére*. … A cselekvés szellemében nevelt gyermek nem fog tudni sokat beszélni, de annál tevékenyebb lesz. Ha pedig megszólal, nem betanult szavakat mond, hanem rögtönöz. Lesznek egyéni ismeretei és észrevételei, mert lelke állandóan aktív; kritikus lesz, mert ismeretei *meggyőződésen* alapulnak. … *A modern iskola az életrevalóság iskolája"*[957] – zárta a Sein és az általa (is) kívánatosnak ítélt Sollen határait fejtegetésében, és egész tevékenységében könnyen átjárhatónak tételező Déri Gyula.

A falusi és városi tanítókról, a háború és a műveltség viszonyáról, benne a pedagógusok szerepéről, az új pedagógiai törekvésekről magabiztosan nyilatkozó, húszas évei végén járó tanár úr természetesen kritikusan tekintett körül szűkebb környezetében a tanítóképzésben is: idősebb kollégáit meglepve (egyeseket megbotránkoztatva) két cikket is közölt a *Magyar Tanítóképzőben*.

Az elsőben *az internátusi nevelők* feladataival, helyzetével foglalkozott,[958] hangsúlyozva, hogy az internátus „a tanítói pályának legkitűnőbb ágense", ahol „jó az ebédjük, meleg a fürdőjük, de a családiasság hiányának, a kaszárnyarendszernek olyan sivársága veszi őket körül, amelynek szomorú hatását egész életükön át megsínylik. … Kik a tanítóneveléssel vagyunk megbízva jól tudjuk mindezeket és rajta is vagyunk, hogy amennyire tőlünk függ, kárpótoljuk tanítványainkat; vezetőségünk pedig nagy gonddal kutatta miként lehetne a bajon segíteni. Ez a törődés vezette… amikor életbe léptette a nevelői rendszert". Internátusonként két nevelőt alkalmaztak, akik a növendékek ottani életének felügyelete, irányítása mellett az igazgatói irodában adminisztratív teendőket végeztek. Ennek következtében Déri szerint „az a helyzet állt elő, hogy két igen *különböző* (a lehető legkülönbözőbb) munkakört töltünk be két *azonos* képzettségű egyénnel! Helyesebb lenne, ha mindkét területre *hivatásos* munkást állítanánk be".

Követendő példaként Romániára hivatkozott, ahol a képzőkben *„könyvvezető titkárt"* alkalmaznak az igazgató munkájának megkönnyítésére. *A családi nevelés*

---

[957] Lásd ehhez pl.: *Durkheim É.* 1980.; *Key E.* 1976.; *Dewey J.* 1976.; *Kerschensteiner G.* 1928.; *Meumann E.* 1974.; *Paulsen F.* 1972.; *Köte S.* 1979/2. 10–88.; *Vág O.* 1985.; *Németh A.* 1996., 2002.; *Németh A. – Ehrenhars S.* 1999.37–244.; *Pukánszky B. – Németh A.* 1994. 349–416. és 516–530.; *Kozma T. – Tomasz G. szerk.* 2000. 7–206.; *Zrinszky L.* 2000. 119–174.; *Sáska G.* 2005. 7–43.

[958] *Déri Gy.* 1916/4. 130–134. (Kiemelés tőlem – D. P.)

pótlására kevéssé alkalmasok az éppen végzett tanítók, akik életkoruknál, és sajátos helyzetüknél fogva nem képesek az idősebb, hozzáértő, ám az iskolai osztályzástól, értékeléstől távolabb álló, ezért a diák szempontjából „semlegesnek" tekinthető, bizalmasabb kapcsolatra alkalmas, ugyanakkor tekintélyes, tapasztalt nevelő szerepére. Márpedig – írta Déri – „sürgős kötelességünk…, hogy egy új világba *hirtelen* bekerülő, magára maradt, sokszor fékevesztett tanítónövendék mellé egy szellemi ápolót, egy intelligens nevelőt állítsunk", hiszen „*legnagyobb szüksége lenne erőskezű, feltétlen tekintélyű vezetőre és útmutatóra",* s nem lehet elégséges számukra a mai, „a szabályoknak érvényt szerző, a napirend pontos lefolyását biztosító kényelmes és szellemtelen munka", „melynek semmi köze a neveléshez". Cikkét a tanár úr felhívással zárta az erről való gondolkozásra.

Majd a TITOE 1917. február 17-i választmányi ülésén, *„az igazgatókról"* tartott előadásával újabb eszmecserét kezdeményezett.[959]

Referátumát diplomatikus, elismerő és kritikai elemeket egyaránt tartalmazó, prológgal kezdte: „korszakos jelentőségű az a gondosság, amely a magyar tanítóképzést rövid másfél évtized alatt a mai színvonalra emelte. ... Sajátos rendeltetését oly tisztán látja, ahogy csak egy önállósult, öntudatos szakiskola láthatja. Magasra tekintő és a mai tanítónövendékek képességeit meghaladó tanításmenetünk, továbbá a megvalósulás biztos jeleit feltüntető felszerelési tervezeteink világosan mutatják egyrészt, hogy *a magyar tanítóképzés továbbfejlődése kényszerítő erővel fog bekövetkezni,* másrészt kétségtelenné teszik, hogy a régi, halotti kántálókat termelő 'preparandia' *a legmodernebb magyar iskolává igyekszik lenni*"- hangsúlyozta Déri Gyula.

Majd rátért annak vizsgálatára, hogy „megadatnak-e a tanítóképzés közvetlen munkásai közül a legdöntőbb hatásúnak, az igazgatónak ama feltételek…, amelyek biztosítanák teljesítőképességének a legkívánatosabb érvényesülését?" A Rendtartás erre vonatkozó részeinek taglalása nyomán határozott nemmel válaszolt e kérdésre: *a* mindössze 4 óra órakedvezményben részesülő, *heti 18 órában tanító, „általában idősebb, tehát megfogyatkozott erejű" igazgató megfelelő színvonalon nem lehet képes egymagában eleget tenni az igazgatással járó vezetői, pedagógiai, adminisztratív és gazdasági vezetői feladatoknak.*

„[E]z a munkakör nemcsak *két* emberi erőt igénylő, hanem *két különböző* szellemi embernek való. Ennek következtében természetes, hogy e munkakörnek mindig csak az egyik fele kapja meg a maga hivatásos munkását. Az ebből következő hátrányok annál is inkább súlyosak, mert az egyik terület nem tűr semmiféle megalkuvást…, mivel… elhanyagolása *látszik."* Márpedig *ez* a helyzet *súlyos következménnyel jár a közepes, s különösen a gyenge igazgatóra nézve*: „az ilyen igazgató egészen az adminisztrációra adja magát. Lassan-lassan elveszít minden érzéket a nevelőmunka iránt. Az irodából igazgat. Türelmetlenné és zsarnokká

[959] *Déri Gy.* 1917. 238–245. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

lesz; a tudat alatt sejti, hogy odakint elintézetlen ügyei vannak és ha ezek legkisebb megnyilatkozásának neszét veszi, kíméletlenül veti rá magát a rend megbontójára.

A bajt megelőző és a bajt fokozatosan eltüntető, emelő pedagógia helyét a bosszúálló fogat-fogért pedagógia foglalja el. …A biztató és reményteljes munka, amelyért elsővé tették az egyenlők között, ellankad. Szomorúan tapasztalja, hogyan válik lassanként meddővé saját szaktárgyában is. … [O]szladozó fölénye megmentése céljából a máséhoz nyúl. Észrevétlenül kisajátítja ugyanis egy-egy képesebb tanárának erőit. … Élősködik. Hogy egy-*egy ilyen parazita adminisztrátor igazgató a maga tehetetlensége tudatában milyen féltékennyé és kicsinyessé tud lenni, és hogy… mennyi ambíciót zúz szét,* azt – sajnos – nem lehet statisztikailag kimutatni" – fejtegette Déri tanár úr, hozzátéve: „Sürgős követelménynek látom az igazgató felszabadítását a nem neki való munkakör alól. Töltessék az be egy titkárral, vagy gondnokkal… Nyerjen a tanítóképzés egységes munkájának igazgatója egy olyan *munkaerőt*, amely felszabadítaná őt ama teendőitől, amelyek sem nem kiegészítői, sem nem tartozékai a tanítóképzés lényegének, hanem csupán a pedagógiai munka külsőséges biztosítékát képezik", s akkor „*a jó igazgató érvényesülhessen, és a rossz igazgató ne érvényesülhessen"* – hangsúlyozta a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének választmányi ülésén Déri Gyula.

Az ülésen jelenlévő igazgatók az ifjú kérdésfelvető bátorsága és az előadás minősége iránti tisztelettel csodálkozással, ugyanakkor a – távollévő sárospataki kollégájukkal kapcsolatban kimondatlanul is markáns – kritika miatt (is) tartózkodóan fogadták ifjú tanár kollégájuk fejtegetését.

Érdemben *Quint József* – a budai képző VKM-mel közeli kapcsolatban álló, berendeltként gyakran ott tevékenykedő igazgatója – reagált Déri fejtegetésére: „művészi koncepció szempontjából az előadást gyönyörűséggel hallgatta, annál kevésbé tartalmi szempontból; az előadó teljesen negatív beállításban mutatta meg az igazgatót. *Itt egy kicsinyeskedő, az adminisztráció szövevényes, ágasbogas berkeiben botorkáló, saját szaktárgyaiban elmaradt igazgatót láttunk, aki annál nagyobb prepotenciával nehezedik tehetségesebb kartársaira, akinek a munkájában ő csak kerékkötő.*

Előadó izoláltan, csupán mint egy egésznek részét mutatta be az igazgatót, s nem a maga teljességében, a tanári karral való vállvetett munkában, mint a magyar kultúra előharcosát. Előadó az adminisztrációt nem sokra becsüli, holott ez az élet leszűrődése, kvintesszenciája, amely lelkes ember kezében lelkes, és szerencsétlen, ha ügyefogyott ember kezébe kerül. Az igazgató legyen univerzális műveltségű, de amellett szaktudásában elmélyedő, aki magasabb filozófiai perspektívából mérlegeli és értékeli kartársainak munkáját; csak nagyszabású látókörrel lehet ő didaktikai irányítója a mellérendelt testületnek. Ezen irányítás pedig legyen a tanítóképzés egységének eszméjéből kiindulva céltudatos és egységes.

… Jóllehet a tanítóképzésnek több ága van, de a végcél egy, ezen egység megszemélyesítője az igazgató, aki adminisztrál és az intézet internátusát maga, a mellérendelt személyzettel egységesen intézi. Az igazgatói munkakör kettéválasztását, *tanulmányi és internátusi igazgatóra nem tartja szükségesnek és helyesnek.* Reméli, hogy előadó ezen felolvasását kiegészíti, s még egy igazgatót fog bemutatni, akinek rajzában az árnyoldalak mellett a fényesek is kifejezést nyernek, így jár majd az előadó közelebb a valósághoz"- vélte a budai képző igazgatója.[960]

Erre mások is biztatták az előadót,[961] s valamennyien lándzsát törtek az iskola irányításának egy kézben maradása mellett. Ennek hangoztatása mellett egyedül – a Quint Józsefhez hasonlóan viszonylag fiatal – *Lechnitzky Gyula,* akkor még főtitkár-helyettes, reflektált némi megértéssel Déri problémafelvetésére, kijelentve, hogy „fontosnak tarja az igazgató egyéniségét az emberekkel való bánásmód szempontjából. A humánusan gondolkodó igazgató sokkal többre megy, mint a tapintatlan és modortalan. Az igazgató ismerje a vele együttműködő testület minden tagját, s igyekezzék mindenkinek legértékesebb tulajdonságait az intézet javára felhasználni, hogy minden ember a maga helyére kerüljön. Tudja a sok művelt embert szellemi versenyre buzdítani s ennek segítségével az intézet nívóját emelni" – mondta, majd az adminisztrációval kapcsolatban megjegyezte: „nálunk e téren még nincsenek hagyományok, ez irányban még nem fejlődött ki a technika…, mert ökonomikus munkamegosztás mellett az igazgató több időt szentelhet a rábízott intézet szellemi vezetésének".[962]

Az elnöklő *Nagy László* is a kérdés napirenden tartását javasolta, azzal, hogy mindennek célja: „lelket kell önteni a tanítóképzők vezetőbe, hogy magasztos céljukat sikeresen megoldhassák".[963] Az érdemi továbbgondolás mellett, tehát ő is nagyobb empátiára intette a „gyenge igazgatókat" vehemensen bíráló *Déri* Gyulát, aki zárszavában diplomatikusan maga is hangsúlyozta: „nem lát ellentétet saját nézetei s Quint felszólalása között, maga is csak a magyar tanítóképzést akarja tökéletesíteni, egy jobb, helyesebb igazgatói ideál beállításával".[964] Így a tanácskozás békés légkörben zárult, ám a jelenlévő igazgatókat aligha téveszthette meg az előadó azon kijelentése, mely szerint ő referátumában nem foglalkozik személyi kérdésekkel, csak az igazgatói munka jellegével, annak mechanizmusával.

Itt csak részlegesen idézett *szenvedélyes szavai plasztikus (ám egyoldalú) képet festettek egy idősödő, ereje fogytán lévő, a bürokratikus feladatokba beletemetkező, gondolatnélküli, ötlettelen, munkatársait kihasználó, szakmailag is egyre hal-*

[960] *Jegyzőkönyv* 1917. 104. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)
[961] Pl.: *Fuchsné Eitner Milla* „a tartalmas előadásból nem látta kellőképpen kiemelkedni az ifjúságot nevelő, atyai, jóindulatú pedagógust". (*Jegyzőkönyv* 1917. 106.)
[962] *Jegyzőkönyv* 1917. 104–105.
[963] *Jegyzőkönyv* 1917. 106.
[964] *Jegyzőkönyv* 1917. 106.

ványuló igazgatóról, aki féltékenyen és kicsinyesen követi ifjú, tehetséges kollégái megnyilvánulásait. Mivel az akkor 29 éves Déri Gyula tanítóképzős pályáját alig másfél évvel korábban, a sárospataki képzőben kezdte, s ily módon kollégaként csak egyetlen igazgatóval kapcsolatban lehettek érdemi tapasztalatai, érzelmi reakciói, a jelenlévők bizonyára megértették: „a gyenge igazgató" modellje az ifjú kolléga leírásához az akkor 53 éves *Hodossy Béla*[965] lehetett. Így vélhette ezt az érintett,[966] valamint az akkor mindössze 35 éves Quint József is, akit – az igazgatási funkció egységességének megőrzése mellett – nyilván nem az előadó kora, hanem kritikájának radikalizmusa, hangneme és szerepfelfogása ingerelt vitára. Mivé lehet ez a világ, ha nem a tapasztalt igazgatók mondják meg a pályakezdő tanároknak, hogy miként viselkedjenek, hanem éppen fordítva? *A konzervatív reformer budai igazgató – sárospataki kollégájához hasonlóan – felismerte Dériben „a túlfeszült lényeglátót", s a szituáció adta keretek között fékezni, „helyretenni próbálta" őt* – ahogy a további fejlemények mutatták nem sok sikerrel.

Déri Gyula ugyanis már a tanítói szakszervezet megalakulása előtt fél évvel, 1918. június 19-én ott bábáskodott a Sárospataki Nevelőmunkások Szövetségének létrehozásánál. A szellemi munka jobb erkölcsi és anyagi megbecsülésének ösztönzéséért létrehozott szervezet első ülésén Búza László jogakadémiai tanárt elnökké, Nagy Lajos gimnáziumi tanárt titkárrá, Déri Gyulát – a képzős tanárok képviseletében, a vezetőségben harmadik helyet jelentő – jegyzővé választották.[967] Ottani tevékenységéről nem sokat tudunk, ahogy arról sem, hogy mit tett az őszirózsás forradalom napjaiban.

Az akkori híradások inkább *Hodossy Béla* igazgatónak, – a tájékozott helytörténész szerint „klerikális-polgári" „Sárospataki Hírlap"[968] főmunkatársának, a

---

[965] *Hodossy Béla* (1864–1943) tanulmányait Pápán és Csurgón, majd a budapesti Pedagógiumban végezte. 1889-ben nyelv- és történettudományi szakcsoportból és zenéből szerzett tanítóképző intézeti tanári képesítést. Az 1888/89. tanévtől tanított a sárospataki tanítóképzőben, melynek 1905-től 1923-ig igazgatója is volt, ahonnan 1925-ben vonult nyugdíjba, s ez alkalomból az évkönyvben pozitívan értékelték tevékenységét. Nyugdíjasként is részt vett az ének-zenei oktatás korszerűsítésében, országosan használt tankönyveket írt. *A keresztény-nemzeti politikai erők jelentős helyi reprezentánsa,* a polgári kaszinó elnöke, s a Sárospataki Hírlap főmunkatársa volt. Az 1918. november 1-jén megalakult Nemzeti Tanácsnak tagja, majd alelnöke, a december 1-jén munkástanácsot választó „iparos ifjúsági egylet" elnöke volt, majd a szakszervezetnek is tagja lett. (*A sárospataki* 1918/45–46. 2.; *Történelmi idők* 1918/45–46. 1.; *Szervezkedés* 1918/49–50. 2.; *Kovács D. szerk.* 1917–26. 5–7.; *Sarudy O. – Hodossy B.* 1927., 1929.; *Hodossy B.* é. n.; *Hodossy B. – Ágoston S. – Márton B.* 1943.; *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 12.; *Ködöböcz J.* 1986. 193. és 337.)

[966] Hodossy Béla nem volt jelen az 1917. február 17-i választmányi ülésen, így Déri Gyula előadásának szövegét bizonyára később, a Magyar Tanítóképzőben történt megjelenésekor ismerhette meg.

[967] *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 5–6. – *Ködöböcz József* szerint Déri Gyula a szervezet elnöke volt. (*Ködöböcz J.* 1986. 193.)

[968] *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 3.

Polgári Kaszinó vezetőjének – az aktivizálódásáról tudósítanak: 1918. november 1-jén a lap másik főmunkatársa, Kiss László ügyvéd által elnökölt helyi Nemzeti Tanács tagja, majd nem sokkal később alelnöke lett.[969] Két héttel később felszólalt a testület ülésén – *a köztársaság kikiáltását szorgalmazó távirat küldését kezdeményezve – Déri Gyula* is. Javaslatát egyhangúan elfogadták.[970]

A két pedagógus közti nyíltszíni konfrontáció nélkül zajlott le – december 1-jén, a tanítóképző épületében – az iparos ifjúsági egylet gyűlése is. *Hodossy Béla* elnök bevezetőjében hangsúlyozta, hogy az egyesület célja változatlan: „a tudás megszerzése". Majd az új választási törvényt ismertette, amihez *Déri Gyula* is hozzászólt. A „Sárospatak" tudósítása szerint[971] „kerekded, szociális igazságokkal telített, lelkes beszédet mondott".

Ezt követően *a sátoraljaújhelyi szociáldemokrata szervezet* egyik jelenlévő *képviselője javasolta, hogy* „a régi alapszabályokat dobják a lomtárba és *alakuljanak át szociáldemokrata párttá*. Ezt az új miniszteri rendelet szerint megtehetik. *Indítványozta a munkástanács megválasztását" is,* amit rögtön meg is ejtettek. A 21 tagú testületbe csak két pedagógus került be: Déri Gyula és Szabó János tanító. „Az eredmény kihirdetése után az elnök [a munkástanácsból kimaradt Hodossy Béla – D. P.], majd Déri tanár védelmükbe vették az egyesületet, s hangoztatták további fennmaradásának szükségességét. Ilyen meggyőződésben voltak a tagok is" – olvashatjuk a két tanítóképző intézeti tanár utolsó, legalább az egylet vonatkozásában egybehangzó fellépéséről készült beszámolóban.

---

[969] *A sárospataki* 1918/45–46. 1.; *Történelmi idők* 1918/45–46. 1.; *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 12.

[970] *A sárospataki* 1918/45–46. 2.; *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 22. – Nincs információnk arról, hogy Déri Gyula milyen minőségben szólalt fel a helyi Nemzeti Tanács 1918. november 15-i ülésén. Lehetséges, hogy – az erre vonatkozó felhívásnak eleget téve – a Nevelőmunkások Szövetségének képviseletében utóbb delegálták őt a megnövekedett létszámú (85 fős) testületbe, de az sem kizárt, hogy csak meghívottként vett részt a tanácskozáson. (*Történelmi idők* 1918/45–46. 2.)

[971] *Szervezkedés* 1918/49–50. 2–3. (Kiemelés tőlem – D. P.) – A helyi viszonyokat jól ismerő *E. Kovács Kálmán* a „Sárospatak"-ot polgári-liberális lapként jellemezte, olyanként, amely a „Sárospataki Hírlap"-hoz hasonlóan, árnyalatnyi különbséggel ugyancsak „a kaszinó álláspontját" közvetítette. (SRKTGy, NK Kt. 4720. 3.)

2.1.2. Egy eszközökben nem válogató politikai, világnézeti, generációs harc állomásai

Ámde a sátoraljaújhelyi szociáldemokraták nem érték be a sárospataki munkástanács közel egy hónappal megkésett megválasztásával: másnapra, december 2-ára népgyűlést hirdettek a tápintézet nagytermébe, melyen *Déri Gyula* elnökölt. A beszédéről ránk maradt különböző intenciójú tudósítások szerint[972] gondolatmenetét azzal kezdte, hogy a Sárospatakon még csak „a koponyák forradalma kezdődik", az első feladat „tanulni, tanulni és tudományt szerezni". Majd – e lenini parafrázis, s az „*amíg koldus van, addig nincs Isten*"[973] kitétel után – „hasonlatokban gazdag,[974] tartalmas beszédben indokolta a népgyűlés összehívásának szükségességét.

Mert bár Sárospatakon is hallottuk, hogy a fővárosban forradalom volt, de *Sárospatakon a forradalomnak nyoma sem volt a mai napig,* mert néhány részeg katona garázdálkodását, levegőbe való puffogtatását forradalomnak nevezni nem lehet. Mindössze annyi történt, hogy *megalakult a Nemzeti Tanács ugyanazokból, akik a régi uralom idején is vezetők voltak,* csakhogy most levették a régi kabátot, s felvették a köztársasági ruhát. *Mázsás igazságok… pörölyeivel* törte-*zúzta szét a régi rendszert, mely alatt* neki is sok bántalomban volt része, s *szociális érzelmeiért 'bolsevikinek' mondták. …Beszéde végén feltette a kérdést: szükségesnek tartja-e a népgyűlés a sárospataki szociáldemokrata párt megalakítását? …* Zúgó éljenzés és viharos 'igen' kiáltás volt a felelet s nyomban *megválasztották a pártvezetőséget, melynek tagjai lettek: Déri Gyula, Rédei Jenő*[975]*"* s még heten. A taní-

---

[972] *Szervezkedés* 1918/49-50. 2-3.; *G.* 1918/49-50. 1-2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[973] *G.* 1918/51–52. 3.

[974] A „Sárospataki Hírlap" tudósítója „G" [vélhetően a lap felelős szerkesztője, kiadója, Gulyás József – D. P.] kevéssé értékelte Déri Gyula hasonlatait. Különösen károsnak ítélte „az urak" elleni kitételt „ami a nép és az 'úri' osztály közötti megértést, amire most nagy szükség van, nem szolgálja". Szóvá tette még az „oroszországi állapotok csábos színekkel való ecsetelését": „'Munkások bőrfotelekben ülnek, tábornokok, hercegek gyufát árulnak.' Hát a mi szerény véleményünk szerint ez egyáltalán nem eszményi állapot, ez kinövése a szocializmusnak". (*G.* 1918/49–50. 2.)

[975] *Rédei Jenő* 1887-ben Pécsett született, természettan-vegytan szakos középiskolai, és állat-, növény-, ásványtan-, kémia-természettan, fizika szakos tanítóképző intézeti tanár, kétéves budapesti főreál-iskolai szolgálat után, 1912 szeptemberétől tanított a sárospataki képzőben megbízott-, az Apponyi kollégium elvégzését követően, 1913-tól segéd-, 1914 szeptemberétől rendes tanári besorolásban. A forradalmak előtti működéséről, intelligenciájáról, felkészültségéről, szorgalmáról, „az ifjúság iránti szeretetéről, nemes gondolkozásáról" elismerően szólnak a ránk maradt igazgatói értékelések. Annak már vegyes lehetett a visszhangja, hogy 1914-ben javasolta a „Magyar Tanítóképző"-ben: a gyakorlati jártasságokat kívánó testtant ne a pedagógusok, hanem az ehhez jobban értő biológusok oktassák. Az 1915. március 15-i iskolai ünnepség szónoka, az ifjúsági Comenius olvasókör elnöke, szertáros és könyvtáros volt egy személyben. Beszédet mondott az 1915. november 19-i, Erzsébet királynénak szentelt iskolai ünnepélyen. A helyi

tóképző e két ifjú tanára közül előbbi elnök, utóbbi alelnök lett. Ezt követően „*bement a vezetőség a várba, s pártirodát kért magának. … A hercegnek a magánlakását és könyvtárát foglalta le helyiségül, s a várra fel is vonta a vörös lobogót*. Igaz, hogy ezt úgy is lehet magyarázni, hogy a vár a szocialista párt védelme alatt áll, de véleményünk szerint ez mégis magánlakás sértés és birtokháborítás, s méltatlan egy nagy politikai párthoz… Hiszen lehetett volna az irodai helyiségek közül választani, miért éppen bent a műemléknek minősíthető várban?! Ez terrornak tűnhet fel a nép előtt,… [ami] ellen fel kell emelnünk szavunkat" – írta a „Sárospataki Hírlap" felelős szerkesztője.[976]

Bár a szociáldemokrata pártvezetők a muzeális értékű könyvtárt egy nap után, önként visszaadták, s „csak" a hercegi lakás 2 szobáját használták tovább,[977] helyválasztásuk tudatos volt. Ahogy Budán a királyi várat, úgy ők a hercegi lakrészt foglalták le „a munkások tanítása és kulturizálása [Sic!], tájékoztatása és türelemre intése, kipanaszkodhatása" érdekében,[978] s azért, hogy *a szimbolikus térben is megjelenítsék: a hivatalokat használó Nemzeti Tanács mellett, annak riválisaként egy nem kevésbé jelentős objektumban, vörös zászlóval megjelent a „kettős hatalom" ágenseként a helyi szociáldemokrata párt, s a munkástanács is.*

A megyeszékhely Sátoraljaújhelyen ugyanis akkor már egy hónapja birkózott a városi és megyei Nemzeti Tanácsokkal, s Búza Béla kormánybiztossal a centrista szociáldemokrata Csuta Károly vezette munkástanács, és a kommunista Bettelheim Ernő befolyása alatt álló szociáldemokrata pártszervezet; a város és a megye feletti befolyásért, a régi képviselőtestületek feloszlatásáért, s a pozíciók újraosztásáért. Az 1919. januárban-februárban látványos pro és kontra fegyveres akciókkal tarkított, fordulatos küzdelemnek[979] sajátos színt kölcsönzött az, hogy „*a*

szociáldemokrata pártszervezet megalakításakor Rédeit alelnökké, a munkástanácsban elnökké, s a pedagógus szakszervezetben a vezetőség tagjává választották. Majd a néptanács választások során a járási és megyei testületbe is delegálták. Tagja, elnöke volt a járási intézőbizottságnak és a megyei művelődési osztály intézőbizottságának is. Politikai pozícióját a Tanácsköztársaság alatti Zemplén megyei politikai mező ismeretében Gecsényi Lajos „centristának" minősítette. (MNL OL K 502-1920-5-/66389/= 371= és K 502-1922-5-13156. valamint XIX-I-1-u-1040-R-129-1-1950.; *Rédei J.* 1914/9. 452.; *Hodossy B. szerk.*1915/16. 5.; *Választások* 1919/10. 1–3.; *A Sárospatak* 1919/11. 2.; *A megyei* 1919/12. 4.; *A sárospataki* 1919/65. 4.; *Kovács D. szerk.* 1917-26. 8.; MNL BAZML ZL VIII. 65. 435/1919.; *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 9–10., 16.; *Gecsényi L.* 1968. 84.; *Tóth G.* 1996. 216.)

[976] *G.* 1918/49–50. 2.

[977] *G.* 1918/51-52. 3. – A vár és a lakás Windischgrätz Lajos herceg (1882-1968) tulajdona volt, aki 1918. I. 25-től 1918. X. 25-ig az Országos Közélelmezési Hivatal vezetésével megbízott tárca nélküli miniszterként tevékenykedett, majd – fennállása utolsó hetében – a Monarchia közös külügyminisztériuma első osztályát vezette, s a későbbiekben a frankhamisítási per fővádlottja volt. Ő Budapesten, Bécsben, ill. Svájcban tartózkodott. A birtokot „tulajdonképpeni jószágigazgatóként" a hercegné irányította. (*Riport* 1919/7. 2.; *Garami E.* 1922. 136-138.; *Bölöny J.* 1992. 418.)

[978] *Szociális gondolkodás* 1919/6. 3.

[979] Lásd erről: *A szocializmus* 1918/51–52. 2.; *Gecsényi L.* 1968/1. 7–15.; *Halász Gy.* 1979. 31–104.

Zemplén megyei szociáldemokrata pártszervezetek és a munkás-, paraszt- és katonatanácsok kongresszusa" a megyeházán, 1918. december 25-én, Fenyő Mór újhelyi párttitkár javaslatára *„egyhangú lelkesedéssel kimondta csatlakozását a Kommunisták Magyarországi Pártjához*".

Másnap táviratban tájékoztatták erről Lenint, melyben kifejtették: „a közgyűlés a mai kormányt nem tartja a nép igazi képviselőjének, elveti a nemzetgyűlést, a föld meg a gyár megváltásának gondolatát, *követeli a proletárdiktatúrát, az összes termelőeszköz birtokbavételét, a munkások és parasztok tanácshatalmának kiépítését, a Vörös Hadsereg szervezését*".[980]

Forrásaink hallgatnak arról, hogy a sárospataki pártszervezetet irányító Déri Gyula és Rédei Jenő részt vettek-e a nemzetközi szocialista forradalmat, proletárdiktatúrát, s a kommunizmust éltető állásfoglalás kimunkálásában, ám kevéssé valószínű, hogy távol maradhattak volna egy ilyen jelentős tanácskozásról. S bár a szociáldemokrata párt központi szervei részéről később több kísérlet történt a radikálisok befolyása alá került zempléni pártszervezet megregulázására, a párt éppen domináns irányvonalának érvényesítésére,[981] és Sárospatakon sem változott a párt szociáldemokrata megnevezése, a kommunista befolyás hatása még Bettelheim Ernő 1919. január 15-i távozása után is érezhető volt a Tanácsköztársaság kikiáltását megelőző hónapok megyei politikai erőterében.[982] A komoly szervezeti tapasztalatokkal rendelkező munkásság kis létszámával, ill. sárospataki hiányával magyarázzák a hozzáértők az értelmiségiek átlagosnál nagyobb szerepét a helyi szocialista mozgalomban, s a tagság befolyásolhatóságát, radikalizmusra való hajlamát; ami közrejátszott abban, hogy rövid idő alatt látványos összecsapásokra került sor köztük, s az addig uralkodó polgári politikai áramlatok reprezentánsai között.

Feladatunkból adódóan – a rendelkezésünkre álló terjedelem figyelembevételével – bennünket elsősorban a tanítóképző pedagógusainak fontosabb fellépései érdekelnek, ezért a sárospataki történések szempontjából jelentős, ám őket kevéssé érintő mozzanatok egyikétől-másikától el kell tekintenünk. Nem tehetjük ezt meg *Déri Gyulának* – az 1919 januárjában-februárjában az országban történtek kontextusában figyelemreméltó – *„Bolseviki"* című cikkével, melyet a „Sárospatak" szerkesztőjének felkérésére írt, egy a „Sárospataki Hírlap"-ban megjelent definícióra reagálva: „a bolseviki nem 'szociális' programot akar, hanem *szocialista* programot, ami lényegesen más. … [N]em azért bolseviki, mert 'legtöbbet kíván', hanem azért, mert az *oroszországi* két szociáldemokrata párt közül a nagyobbikhoz: *a többségi párthoz tartozik.* Az orosz szociáldemokrata párt ugyanis 1908-

[980] Idézi: *Gecsényi L.* 1968/1. 11.; *Halász Gy.* 1979. 75–77.
[981] *Halász Gy.* 1979. 91–97.
[982] *Hajdu T.* 1968. 219.; *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 15.

ban egy pártgyűlés alkalmával ketté vált.[983] Azt a frakciót (baloldali), amely ezen a gyűlésen a szavazatok *többségét* kapta: bolsevikinek, a *kisebbségben* maradt jobbszárnyat pedig *mensevikinek* nevezik. Ez olyan szakadás, mint amilyen napjainkban (természetesen nem szavazás útján) folyik Magyarországon a kommunisták és a szociáldemokraták között.[984] … A kommunisták, vagy oroszországi műszóval: bolsevikiek, mint afféle ortodox marxisták, nyílegyenesen vágtatnak céljuk felé, irtózva mindenfajta burzsoá kompromisszumtól,[985] ellenben a szociáldemokraták – oroszországi kifejezéssel: mensevikiek – higgadtabbak; aggodalmaskodók és mérlegelők. Ezért tartják meg egyelőre a burzsoá kormányzási módot: a parlamentarizmust,[986] sőt cseresznyéznek is a burzsoákkal (Kunfi – Búza B.). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Oroszországban a kommunisták (bolsevikiek) vannak többségben, nálunk azonban a mensevikiek (szociáldemokraták) – *de csak ma.* A holnapi arány kétséges. Aggodalmasan kétséges!" – írta Déri Gyula, olvasójára bízva, hogy vajon – az akkori szóhasználattal – igencsak kétségesnek, vagy aggályosan kétségesnek értelmezi-e szavait.[987]

Politikai ellenfelei a „Sárospataki Hírlap" szerkesztőségében az előbbi módon olvasták a szöveget, s 1919. január 25-én két elsőoldalas cikkben reagáltak rá, ill. a Déri vezette szociáldemokraták tevékenységére. A felelős szerkesztő „*A kommunizmus*"-ról írván nyomatékkal leszögezte, hogy „a bolsevizmus olyan felforgatást csinálna arra meg nem ért népünkben", hogy „győzelmétől… rettegni kell. … A Marx által megjósolt idő még nem jött el, még nincs minden tőke részvénytársaságok, bankárok kezén…, s talán századok múlva sem jön el. Máról holnapra nem lehet *a világot* átformálni! … [E]gy kis országot nem lehet romba dönteni azzal, hogy kísérleti nyúlnak tekintik" – óvott Gulyás József.[988]

Általános figyelmeztetését a lap főmunkatársa, *Hodossy Béla „Szocializmus Sárospatakon"* című cikkében konkretizálta: „A szocializmus nagyon régi dolog, Sárospatakon sem új, sőt. Ma még bátran állíthatjuk, hogy minden ember szocialista. … Abban a legtöbb szocialista egyetért, hogy a társadalmi rendnek változnia kell: az anyagi, szellemi és erkölcsi javaknak igazságos elosztása elengedhetetlenül szükséges. … *Jó akarattal, egymás megértésének keresésével a szociális probléma megoldható.* Ellenben, ha a harcot hirdetjük, ha a kedélyeket egyre izgatjuk, a társadalmi rétegeket, a különböző foglalkozású embereket egymás ellen

[983] Valójában 1903-ban, az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt II. kongresszusán. (*Krausz T.* 2006/70. 151–154.)
[984] Vö.: *Hajdu T.* 1968. 195-338.; *Kende J.* 1999. 119–128.
[985] A valóság – már addig is – ennél jóval bonyolultabb volt. (Lásd erről pl.: *Donáth P.* 1988. 23–28., 1989/6. 5–13., 1990. 16–33., 1990/1. 121–168. ; *Krausz T.* 2006/70. 155–160.)
[986] Vö.: *Lenin V.I.* 1917. 8–70.
[987] *Bolseviki* 1919/3–4. 2.
[988] *G.* 1919/2–3. 2.

uszítjuk, akkor bizalmatlanság támad, mely a kedvező megoldást más, későbbi időre fogja elodázni. …

[M]inél nagyobb a türelmetlenség, a mohó követelőzés és fenyegetőzés, az ellenzők táborában is annál nagyobb lesz az ellenállás. Társadalmi téren… aki békét akar, ne hirdessen háborút. Nyíltan meg kell mondanunk, hogy *a szocializmus ama túlzó árnyalatának, melyet ma itt a szociáldemokrata párt működésével felszínre hozott,* (mert nem hiszem, hogy teljes mértékben képviseli is), *Sárospatakon nincs talaja.* Idegen éghajlat növénye, mesterségesen tenyésztik. … [A] forradalom lezajlása után Sárospatakon a nyugalom helyreállt. Mint drága értéket hozta magával a forradalom a régi rend bukását, s egy új, szebb, boldogabb társadalmi rend kialakulásának reményét. … [Mindenki] ujjongott, hogy Ausztriától megszabadulhatott, s akarással és boldog belenyugvással fogadta a köztársasági kormányformát…

Ekkor aztán idejött két úr Sátoraljaújhelyből, s december 2-án megalakították a helyi szociáldemokrata pártot. … Ámde ez a magában egyszerűnek látszó dolog oly kihívóan, a kedélyek ok nélkül való felizgatásával történt, hogy azonnal látszott: az összeolvadás útján lévő társadalom, mely osztálykülönbséget ismerni többé nem akart, e mesterséges izgatások után ismét rétegekre bomolhat. És azóta a szociáldemokrata párt egyre rázta, sőt verte azt a fát, mely pedig önként hullatta gyümölcseit. Nyilvános szereplésekben egyes szónokok át nem gondolt beszédekkel, mások könnyelmű kijelentésekkel elkedvetlenítették a helyi társadalom nagyobb részét.

Hatást kereső merész szónoklatok, némely prepotens [hatalmaskodó, önkényeskedő, erőszakoskodó, önhitt, szemtelen, hatalmi túlsúlyban lévő – D. P.] *ténykedések,* s az ezek nyomán elinduló felelőtlen csőcselék alsóbb ösztöneinek nemcsak az anyagi javakat, hanem a szellemi kultúrát is megsemmisítéssel fenyegető jelentkezése egyformán hozzájárult ehhez. És *a következmény: törpe minoritás*. *Nem feltűnő jelenség-e, hogy a szociális és demokrata eszméktől alapjában ízig-vérig áthatott művelt osztály távol tartja magát a szociáldemokrata párttól?* És a földműves gazdák is, csendben ugyan, de nem keserűség nélkül, szintén megalakították a maguk pártját. … Több helyütt aggódva beszélnek arról, hogy a tavasszal a hallatlanul követelő munkabérek miatt lehetetlenné válik, s így abbamarad a földek bevetése, a szőlők megmunkálása. Jólétet akartunk, s idejutottunk. *Le kell hát szerelni a túlzó fegyvereket.* Tegyék le azt a fűrészt, mellyel önmaguk alatt vágják a fát!" – tanácsolta az októberi forradalom – fentiekben Babits által leírt – látszólagos népi egysége szükségszerű felbomlásának országos és helyi folyamatát a radikális szociáldemokrata fellépésnek tulajdonítva Hodossy Béla.[989]

Az akkoriban tapasztalható kommunistákkal kapcsolatos averzióra, majd fellépésre apellálva *a „Sárospataki Hírlap" által képviselt politikai erők jelezték: a*

[989] *Hodossy B.* 1919/2-3. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: *Károlyi M.* 1968. 505.

„törpe minoritást képviselő" sárospataki szociáldemokrata szervezet és vezetője álláspontját radikálisnak, „uszítónak", a „társadalmi békét veszélyeztetőnek", „a magántulajdonra veszélyesnek",[990] *„kommunista gyanúsnak" találják,* egy olyan időszakban, amikor a minisztertanács 1919. január 23-i ülésén felhatalmazta a belügyminisztert arra, hogy a kommunisták ellen preventív intézkedéseket foganatosítson. Közben a maguk részéről már két héttel korábban elkezdték a számukra elfogadhatóbb „Keresztyén Szocialista Néppárt" programjának népszerűsítését,[991] s az azzal kapcsolatos szervezőmunka összekapcsolását a január 22-én kinevezett közoktatásügyi miniszter, Kunfi Zsigmond fakultatív hitoktatásra vonatkozó tervei elleni országos tiltakozó mozgalomhoz való csatlakozással. A február 9-re szervezett országos akcióhoz kapcsolódó[992] „felekezeti képviselők közötti megbeszélést" – *Hodossy Béla igazgató kezdeményezte*.[993]

E tervről idejekorán tudomást szerzett *Déri Gyula*, aki a szociáldemokrata párt által szervezett február 2-i népgyűlésen[994] „*arra hivatkozván, hogy jövő vasárnap a keresztyén szocialisták fognak a* [nagygyűlésekre használt – D. P.] *tápintézeti helyiségben gyűlést tartani a vallásoktatás érdekében, felhívta pártját, hogy ezt revolverrel akadályozzák meg"*. Majd hozzá tette: „Ő is ott akar elesni".[995] Radikális fellépését azzal indokolta, hogy a helyi szociáldemokratákat, s személyesen Déri Gyulát (s vele a tanítóképzőt) diszkreditálni, veszélyes elemekké nyilvánítani törekvőket[996] „ellenforradalmi demonstrációval" vádolta – a kormánybiztosnál is.

---

[990] *Népgyűlések* 1919/4–5. 3.

[991] *Tükör* 1919/1. 2–3.

[992] *Ellenforradalmi* 1919/1. 3.; *Ellenforradalom* 1919/3. 2.; *Hajdu T.* 1968. 296–298.

[993] Erre csak Hodossy Bélának a forradalmak utáni megnyilatkozásaiból következtethetünk, a kormánybiztossal folytatott tárgyaláson „senki sem akarta az apaságot vállalni" a február 9-re tervezett demonstrációval kapcsolatban. (*Búza Béla* 1919/1. 1.)

[994] *E. Kovács Kálmán* e gyűlés időpontját – tévesen – 1919. január 19-ére tette. (SRKTGy, NK Kt. 4720. 29.)

[995] *Népgyűlések* 1919/4–5. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.) – *Déri Gyulának az egyesülési és gyülekezési szabadságról szóló, 1919. január 2-i III. néptörvény rendelkezéseivel ellentétes fellépése* Zemplén megyében korántsem volt precedens nélküli: a sátoraljaújhelyi szociáldemokraták már 1918. novemberében megakadályozták a Polgári Radikális Párt helyi szervezetének megalakulását. (*Az 1919. évi törvények* 16–17.; *Halász Gy.* 1979. 66.)

[996] A „Sárospatak" c. lap „Nyílt tér" rovatában közzétették 5 végzett tanítóképzős nyilatkozatát: „felháborodással értesültünk azokról a támadásokról, amelyeket a sárospataki ósdi gondolkozású irigyek indítottak *Déri Gyula* tanítóképző-intézeti tanár úr személye kapcsán az intézet tanítóképzése ellen. … A nevezett intézetben a tanítóképzés magas, a kor szellemének megfelelő nívón áll. … [Ebben] az *oroszlánrész* kétségtelenül *Déri tanár urat illeti.* Aki nemcsak a szorosan vett tanítói mesterségre tanított meg bennünket kiválóan, hanem öntudatos tanítókká és emeltfejű emberekké is nevelt bennünket! Aki éles előrelátásával megmutatta nekünk azt a politikai irányt is, amely az emberiség és édes hazánk boldogságát is méhében hordja, s amely a diadalmas forradalom napján győzedelmeskedett is: *a szociáldemokráciát! Ami a vallást illeti, azt mindenkor, mindenki magánügyének tekintette, sohasem tett előttünk istentagadó nyilatkozatot,*

A Búza Béla által február 7-ére összehívott sárospataki értekezleten a szociáldemokraták képviselői kijelentették: „meggyőződésünk, hogy *a közrendet védjük akkor, amidőn a népbutító Keresztény Szociális Néppárt szervezkedési kísérleteit csírájában elfojtani törekszünk és amikor erre minden eszközt megengedhetőnek tartunk*".[997] *Követelték a helyi fegyveres testületek átalakítását is,* azt, hogy az új „nemzetőrségben" a fegyveresek felét a szociáldemokrata párt delegálja. A járásőrségben pedig a katonatanács jelöltjét: a párt és munkástanácstag Szabó Jánost bízták meg a vezetői teendők ellátásával. Mivel az újhelyi szocialisták által szorongatott, lemondásra ösztönzött Búza Béla úgy vélte, hogy „számolni kell azzal a ténnyel, hogy az ország rendje és közbiztonsága a szervezett munkásság erején nyugszik", helyt adott kéréseiknek. Utasította Jeney István főszolgabírót, hogy „teljes eréllyel tiltson be minden olyan mozgalmat, amely alkalmas a tömegek nyugalmát megzavarni, és a szociáldemokrata párt felvilágosító és az új rendszer megszilárdítását elősegítő munkáját akadályozná".[998]

S bár *a Sárospataki Nemzeti Tanács* másnapi ülésén politikai ellenfeleik határozatot hoztak arról, hogy „tegyen lépést az intézőbizottság aziránt, hogy *a gyülekezési és szólási szabadságot, mely törvényben van biztosítva, ne nyomja el egy párt terrorja.* … [S] ha a kormánybiztos ez ügyben nem ad megnyugtató választ, forduljunk a belügyminiszterhez"[999]; ez nem változtathatott azon a tényen, hogy a kölcsönös diszkreditálásra irányuló „Ki veszélyesebb a köztársaságra?", „Ki is a voltaképpeni felforgató?" rágalom-verseny adott menetét, az országos politikában egyre inkább domináló szociáldemokraták[1000] nyerték, megszerezve a helyi fegyveres erők feletti ellenőrzés felét is. Ezzel *Sárospatakon is kialakult* az országban sokhelyütt, így pl. Sátoraljaújhelyen már korábban kezdődött *kettős hatalom*.

A kormánybiztossal folytatott tanácskozás után tartott szociáldemokrata népgyűlésen *Rédei Jenő* elégedetten értékelte „az elért eredményeket", majd zárásul elítélte „azokat a sötétben bujkáló feketelelkű uszítókat, akik többek közt azzal rágalmazzák pártunkat, hogy Istentagadók és a vallás ellenségei vagyunk. Kimutatta, hogy éppen ellenkezőleg, *pártunk követeli egyedül a teljes vallásszabadságot* és csak az ellen küzd, hogy ne lehessen visszaélni a nép lelkében mélyen gyökerező vallásos érzéssekkel és tudatlanságát felhasználva e szent érzelmek megadóztatásával maguknak mérhetetlen földi javakat összeharácsolni".[1001] Tudósítását az 1919. február 9-én első számával jelentkező, szociáldemokrata „Népakarat"

jóllehet kötelességszerűen megmutatta azt az újabb világnézeti perspektívát, amelyet a modern tudományok… ebben a kérdésben elfoglalnak. *Bölcs tanításait mindig igazolta az élet!"*- állították. (*Nyilatkozat* 1919/7-8. 4.)

[997] *Búza Béla* 1919/1. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd ehhez: *Mérei Gy.* 1969. 203–209.

[998] *Búza Béla* 1919/1. 1–2.

[999] *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 21. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1000] Lásd ehhez pl.: *Károlyi M.* 1968. 504–513.

[1001] *Búza Béla* 1919/1. 2.

azzal a – számára örömteli – megállapítással zárta, hogy „a klerikálisok első kísérlete tökéletes kudarccal végződött, és a burzsoák nagy apparátussal megindított rágalmazó hadjárata ellenére győztünk! … Mert hiába szépítik a dolgot, *aki felekezeti kérdéseket dob a közvéleménybe, aki a szociáldemokrata párt ellen harcol: az ellenforradalmár és azzal kíméletlenül fogunk elbánni!"*[1002]

A gyülekezési és véleményszabadság korlátozását joggal reklamálóknak – a lap egy másik, *vélhetően Déri Gyulától* származó cikkében – ezt válaszolták: „Természetes, hogy az egyházak, a gondolatszabadság évszázados üldözői nem tudnak most beletörődni abba, hogy ezentúl mindenki szabadon fejtheti ki nézeteit, hanem a véleményszabadság néptörvényeire helyezkedve, ők is szabadon akarnak szárnyalni, holott ki nem mondott, de valóságos céljuk az, hogy az emberek tudatlanságával visszaélve (mely tudatlanság is az ő bűnük, érdekük) megfékezzék, sőt megállítsák a szocializmus felé rohanó hívőiket. … *Visszatéríteni, visszatéríteni* ez a tulajdonképpeni cél… *Most csak ártatlan szülői értekezlet, hogy a vallásoktatás reformja ellen tiltakozzanak. Holnap csendben kereszténységszocializmus és holnapután dicsőséges királyság*, erős és kifogástalan szubordinációs hadsereggel, amely nyugalmat biztosít a nagybirtokos főpapságnak és a vele egy követ fúvó világi tőkéseknek. Tőkeuralom és szabad kizsákmányolás – ez a cél! … [M]ióta lettek a tiszteletes és tisztelendő urak olyan buzgó hívei a véleményszabadságnak? Ezelőtt 3 hónappal még nem… Mert akkor mi voltunk a lelakatolt szájúak. Ezerhatszáz évig mi hallgattunk, most egy kicsit önök hallgassanak. *Hallgassanak!" - követelte Déri Gyula az általa preferált politikai-világnézeti törekvéseket, morális elveket a kihirdetett néptörvények fölé helyezve* [1003] – a köztársaság, a helyi kettős hatalom időszakában természetesen eredménytelenül.

Ellenfeleik visszautasították az „ellenforradalom, ellenforradalmár" vádját,[1004] s „társadalmi imperializmussal" vádolták a szabadságjogokat korlátozni kívánó helyi szociáldemokratákat, s okkal hangoztatták: „nem szocialistának lenni, nem jelenti azt, hogy az illető ellenforradalmár".[1005]

Bizonyítékok hiányában – a budapesti kommunista vezetők letartóztatását követően – *a „Népakarat"* (Rédei Jenő?) is másként fogalmazott: „Sárospatakon olyan készülődések folytak, amelyek, ha talán a résztvevők többsége nem is szán-

---

[1002] *Búza Béla* 1919/1. 2.

[1003] *Ellenforradalmi* 1919/1. 3. Vö.: *Lánczi J.* 1908. 9–74. – A köztársaság védelmére hivatkozó, de valójában a proletárdiktatúra megteremtését célzó *Déri Gyulát* bizonyára nem zavarta az az összefüggés, melyre egy interjújában *Nádas Péter* hívta fel a figyelmet: „*a demokratikus politikai életben morális megfontolások alapján a törvényt nem lehet felülírni.* Abban a pillanatban, amikor egy személy, egy testület vagy akár az utcán hangoztatott közvélekedés felülírja a törvényeket, az alkotmányosság szűnik meg. *Diktatúra lesz belőle*, amelyben az úri jókedv vagy a hatalmi konstelláció szerint tologatják jobbra vagy balra a törvényeket". (*Nádas P.* 2007. 4. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1004] *Ellenforradalom* 1919/6-7. 4.; *Tiltakozás* 1919/6–7. 4.

[1005] *Ellenforradalom* 1919/7–8. 1.; *Szabó S.* 1919/7–8./I. 1

ta ellenforradalomnak, de… *következményeikben kétségtelenül ellenforradalmi célokat szolgáltak volna",* hiszen február 9-e országos mozgalom dátumát jelentette. … Nemcsak Sárospatakon próbálkoztak a feketelelkűek, hanem mindenütt az országban. De a szociáldemokrata párt őrt állt az egész országban… [M]i egyedül az új rendet védjük,… [s] minden az új rendet és rendszert védő polgári párttal együtt haladunk".[1006] Ugyanabban az 1919. február 23-i számban – vélhetően Déri Gyula[1007] – a *véleményszabadsággal* kapcsolatos riválisbírálatra reflektálva leszögezte: „Azt helyeslőleg és sűrű fejbólintással igenlik, hogy a szociáldemokrata pártra támaszkodó kormány összetörte a kommunisták véleményszabadságát, felborította szerkesztőségét és elkobozta újságját, de amikor mi, szocialisták *a jobboldalon lévő évezredes kommunisták véleményszabadságát* korlátozzuk, akkor felhördülnek. … Ha meg tudták fékezni a heves és rossztaktikájú munkástestvéreink türelmetlenségét, akkor követeljük, hogy zúzzák szét a jobboldali kommunizmust is, amely évezredek óta a *munkások kizárásával kommunizálta* a szellemi és anyagi javakat! Ha elnémították Kun Bélát, némuljon el Bangha páter is. Ha elhalványul a vörös szín, mossák el a feketét is" – követelte a cikkíró,[1008] a lap irányvonalához híven, melyet egymást követő vezércikkek sorában vázoltak.

Szándékaikat e számokban – *vélhetően Déri Gyula[1009] – vázolta*: „Mi csak szerény vidéki katonája, bizakodó *hittérítője akarunk lenni az Eszmének*. … [A]z igazság csillagára szegzett szemmel akarunk haladni a hozzánk csatlakozókkal, világító torony leszünk a még kétely hullámain hányatottaknak. … Egyben rendíthetetlen energiájú, *megfélemlíthetetlen, s ha szükséges kíméletlen követője leszünk a rendnek, és letörője a múlt rezsim még ki nem operált hajtásainak*…[A] dolgozó szegény emberek és a szürke robotban görnyedő szellemi munkások zengő szavú apostola és perzselő haragú harcosa akarunk lenni! Századunk legszentebb tana *a Humanizmus jogán* akarjuk felemelni arra a polcra, aminél magasabbra sem a születés, sem az összeharácsolt pénz jogán, senki emberfiának nem rendeltetése állnia. Ezért dolgozunk" – írta Déri,[1010] egy hét múltán reflektálva a ve-

---

[1006] *Ellenforradalom* 1919/3. 1–2.

[1007] A helyi szociáldemokrata, szocialista lapokban, így a „Népakarat"-ban is, a cikkek többsége anonim jelent meg, csak ritkán szignálták a szerzők írásaikat. Pozíciójából és íráskészségéből adódóan Déri Gyula sok cikket írt a névtelenül megjelenők közül is. Közülük néhány – a szignált írásaival való stiláris, gondolati rokonság révén – viszonylag nagy biztonsággal azonosítható, másoknál nagyobb a bizonytalanság.

[1008] *Véleményszabadság* 1919/3. 1. – A „Népakarat" érvelése a szociáldemokrata párt által akkoriban képviselt álláspontot tükrözte: választási programjukban „fekete és vörös ellenforradalomról" írtak, melyek „egymásból táplálkoznak, egymásnak szállítják az agitációs anyagot". (*Böhm V.* 1923. 177.; *Hajdu T.* 1968. 344.)

[1009] *E. Kovács Kálmán* is úgy vélte, hogy a „Népakarat" vezércikkeinek jelentős részét – a szerkesztő Lányi Menyhért munkáját segítve – Déri Gyula írta. (SRKTGy, NK Kt. 4720. 27.; *Ködöböcz J.* 1986. 193.)

[1010] *Mit akarunk* 1919/1. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)

lük kapcsolatban hangoztatott „heveskedő gyerekek" megjegyzésre is. „Meggyőződésünk, hogy nem a tapasztalatok *száma* a döntő, hanem a tapasztalat *megértése,* amint ezt minden idők ismeretelmélete bizonyítja. … Az új időket megértő gyerekek voltak minden idők irányítói és sohasem bölcs királyi tanácsosok, kivénhedt akadémikusok… Mert az öregség megállás és tétovázás… *A huszonöt évesek pártján állunk,* mert tudjuk, hogy ők és csakis ők az út, az igazság, és az élet".[1011]

Majd két hét múltán „*Isten kegyes és alázatos szolgáinak",* „kaftánosoknak, csuhásoknak, tógásoknak" *szegezte a kérdést*: „Miért nem akarjátok meghallani, hogy nekünk nincs dolgunk a nép hitével, vallásával, hanem csak a klérus tőkebarátságával, királyhűségével, politikai és gazdasági haszonlesésével, a ti konzerváló, haladásellenes gondolkodástokkal és mindenfajta szabadságtól irtózó szellemetekkel? *Miért bújtok el a vallás mögé, mikor rátok célzunk?* … Isten parancsolatainak őrzői, miért hazudtok?"[1012] Tudatosan polgárpukkasztó, „egyházi rendellenes" megfogalmazásaik, kihívó politikai gesztusaik hátteréül laikus hitük szolgált, melyről így vallottak a március 9-i vezércikkben: „egy percig sem féltünk, hanem mentünk fedetlen fejjel, és puszta kézzel… Vezetőnk volt a tudományos meggyőződés és az erkölcsi érzés. Ezek bátorítottak és éltettek. … *Párnánk a tudomány és takarónk a hit volt. Ez a kettő erős várunk minékünk*!"[1013] –írták, a megfogalmazással is jelezve, hogy *valamennyi történelmi egyház politikai, ideológiai konkurenseként kívánnak fellépni* minden társadalmi réteg, köztük *a „fejmunkások" megnyeréséért is.*

Ennek érdekében *Déri Gyula* egy hosszabbra tervezett, de – a „Sárospatak" szerkesztőjével történt politikai szakítás miatt[1014] – csak két részre korlátozódott cikksorozatban próbálta tisztázni a „*Szellemi munkások és a szocializmus"*[1015] viszonyát: „A szellemi munkás abban a téves hitben él – ma már természetesen sok kivétellel –, hogy ő közelebb áll a burzsoához, mint a fizikai munkáshoz. Ez a téves hit érthető, hiszen… a leendő szellemi proletár egy középiskolát jár a jövő burzsoával. Hasonló a műveltségük, az ízlésük hasonlóan öltözködnek (leszámítva a stoppolást), egy a szokásuk stb. Ellenben a fizikai munkással nincs kapcsolata… A tömeglélektanból vagy a néprajzból világosan látjuk, hogy a külsőségeknek milyen óriási szerepük van a társadalmi affinitás szempontjából, mindamellett nem szabad azt hinni, hogy a szellemi proletár és a burzsoázia kapcsolata csak külsőleges. Van ugyanis egy rejtettebb, de annál erősebb nexus is: *az érdek.*

A nem dolgozó dolgoztatók ugyanis az egész történelem folyamán kezükben tartották a hatalmat. Övék a hadsereg, a bíráskodás joga, ők irányították minden-

[1011] *Gyerekek* 1919/2. 1. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)
[1012] *Nem kérünk mi* 1919/4. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: *Szén J.* 1919/4–5. 4.;
[1013] *Ugye elvtárs* 1919/5. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[1014] Lásd erről: *Riport* 1919/1. 2.; *Szégyenpadon* 1919/1. 1.; *Hírek* 1919/7–8. 2–3.
[1015] Lásd: *Déri Gy.* 1919/3–4. 1–2., 1919/5–6. 1–2.

kor a tanítás kiadós szuggesztióját. Ők adnak kenyeret az összes magántisztviselőnek és az ő akaratuk, kegyük, közbenjárásuk, szeszélyük dönti el a közalkalmazottak sorsát. Az ő kezükben a sajtó tömegeket irányító ereje, az ő hatalmuk jogosultságát és dicsőségét magasztalja a katedra és a szószék… [S mivel] a szellemi munka igen fontos kizsákmányoltató erő,... [a fejmunkás] mindig remélhette, hogy valamiképpen egy szerencsés fordulat, vagy felsőbbségi elismerés folytán ő is kaphat csinos szalagot a nyaka köré…

[E]szébe se jutott: hiszen csak egynéhány juthat be, s így igen kicsi százalékos remény lehet reális. … Így fejlődött 'honoratív' lelkében a förtelmes szervilizmus, a mindig mosolygó alázatosság, a konvencionális hazugságok terén való virtuozitás. … Így tenyésztették a tülekedő jellemet, az álutakon furakodó, minden *szolidaritástól ment* szellemi munkást. Nyílt titok volt, hogy hiába a jeles érettségi bizonyítvány, hasztalan a kitüntetett egyetemi végzettség, mivelhogy az 'életrevalóság' a fontos,… [ami] stréberséget, minden hájjal megkentséget jelent. … [N]apjainkban, amikor a hatalmi eltolódások idejét éljük, kényelmesen szemlélhetjük: hogyan mérlegeli *a szellemi munkás* az alakuló erőviszonyokat,… bizonyos, hogy *oda fog csatlakozni, ahol nagyobb hatalmat sejt*. Ezért látni ma csodálatos pálfordulásokat. ... *Ezért látunk tankönyvírókat, akik a stilisztika díszleteivel visszaélve magasztalták a királysági kormányformát* [Sic!]*, ma azonban hangos republikánusok*.[1016]

A szellemi munkás mindig a hatalmasok függvénye. Álmodnak tehát azok, akik azzal áltatják magukat, hogy ők a 'középosztály'. … Hát nem érthető, hogy a társadalom élete munka, a benne élő tagok pedig – ma – vagy dolgozók, vagy dolgoztatók? Harmadik eset nincs. … Amennyiben tehát középosztályról beszélünk, ezen mindig a *kisebb* kizsákmányolókat kell érteni. A szellemi munkás… közönséges *bérmunkás* bérért adja el szellemi erejét, mint a fizikai munkás, a maga fizikai erejét. *A szellemi munkás középosztály-belisége csak egy átkos fikció, melynek éltetője az osztálygőg és az osztályöntudatlanság. A szellemi munkás tehát: munkás* akinek az a szerep jut a társadalmat éltető munkában, hogy a fizikai tevékenységet irányítsa, adminisztrálja, ismeretek terjesztésével fokozza, folytonosságát és zavartalanságát biztosítsa stb. … [M]indkét féle munkás érdeke a béremelés és az emberséges munkaidő. *Ez ellenkezik a munkáltató érdekével!* … Az ebből adódó

[1016] E megjegyzésével Déri Gyula a riválisokhoz tartozó *Buza Lászlóra* és *Hodossy Bélára* utalt, akik egy 1913-ban a népiskolák V. és VI. osztályai számára megjelentetett magyar alkotmánytan tankönyvükben a következőket írták: „Minden magyar ember tisztelettel és hódolattal viseltetik a koronás király iránt, mert ő bölcsen kormányozza az országot, és sohasem egyes polgároknak, hanem mindig az egész népnek a javát nézi. Köztársaságban, ahol nincs király, megtörténhetik, hogy a hatalmasabbak, akik az országot kormányozzák, csak a maguk javát nézik; olyan önzők, hogy a gyengébb polgártársaikról megfeledkeznek. De a király, aki mindnyájunk felett áll, egyformán szereti az ország minden lakosát és akkor boldog ő is, ha országának minden polgára boldog". (*Buza L. – Hodossy B*. 1913. 47.)

politikai konzekvenciák levonása nehéz"[1017], mert „amikor a másodosztályú rabszolga testvére [a fizikai munkás – D. P.] feléje nyújtja kezét: testvér csapj fel közénk szocialistának,… akkor úri fintorral és disztingvált gesztussal röviden, de velőtlenül így válaszolt: nem!"[1018]

Vagy úgy, ahogy *Hodossy Béla* igazgató úr írta – 1919. március 3-án – a szociáldemokrata párthoz való ambivalens viszonyát firtató kérdésre, az egykori szerzőtársával folytatott polémiában: „Azt mondja Buza [László – D. P.], hogy a legvehemensebben támadtam a szociáldemokrata pártot, s kiderült, hogy szociáldemokrata vagyok.[1019] Nem kellett kiderülnie. Régen mondom…, hogy *szociális érzelmű demokrata* vagyok" – írta, a „Sárospatak"-ban 1911–1914-ben megjelent cikkeire, s a népoktatásügy helyi kérdéseiben a hivatalos vármegyével szemben vállalt vitájára utalva. „Amikor a helybeli szociáldemokrata párt… megalakult, akkor és azóta is többször és többek előtt kijelentettem, hogy *én is szocialista vagyok; de mert a párt szélsőséges és túlzó irányát nem helyeseltem,… a pártba nem léptem be.* … [A]z országos szociáldemokrata párt maga is erélyes állást foglalt a szélsőbaloldali bolseviki pártirányzat ellen. A Károlyi-párt, a kisgazdapárt, és a szociáldemokrata párt ma már egy irányba haladnak… Ha Sárospatakon Nyisztor elvtárs[1020] alakította volna meg a pártot, azzal a mérsékelt irányú szép beszéddel, amelyet a múlt vasárnap itt tartott, akkor a 'legvehemensebben' én sem támadtam volna a szociáldemokrata pártot. Mint az országból nagyon sokan, Sárospatakról is többen, én is beléptem a Közalkalmazottak Országos Szövetségébe. Ez a testület pártpolitikai színezet nélkül… működött még akkor. A közelmúltban a Közalkalmazottak Országos Szövetsége elhatározta, az országos szociáldemokrata párthoz való csatlakozását. Ezt a képzőintézet tanáraival a Tanítóképzői Közalkalmazottak Bizalmi Tanácsa csak utólag közölte, éspedig azzal a kérdéssel, hogy kimondjuk-e a szociáldemokrata párthoz való tartozandóságunkat, vagy a Bizalmi Tanács pártpolitikai állásfoglalás nélkül dolgozzék a tanítóképzés és a képző alkalmazottak érdekében? Részemről, a magam személyét illetően, e pártpolitikai kérdésben még ez ideig se jobbra, se balra állást nem foglaltam. Abban a feltevésben, hogy a budapesti szocialista [Sic!] tanfolyam alkalmával nyerendő bővebb információ után nyilatkozhatok, ez idáig nem nyilatkoztam, *most is várakozó álláspontom vagyok"* – írta – a valóságnak megfelelően, az 1919. február 16-án

[1017] *Déri Gy.*1919/5–6. 1–2. (Kiemelés részben tőlem – D. P.) Vö.: *Szellemi munkások* 1919/9. 1–2.

[1018] *Déri Gy.* 1919/3–4. 2. – *Szabó Sándor,* a „Sárospatak" szerkesztője, a következő megjegyzéssel közölte Déri idézett cikkeit is: „E közlemény minden pontjával, stílusával nem értünk egyet; nem értünk egyet az osztályok elleni izgatással sem: ez a szocializmusnak nem célja. Mi a társadalmi osztályok közötti együttműködést, szeretetet hirdetjük, mert szeretet nélkül nincs igazi élet, az igazság utat tör magának minden körülmények között." (Sárospatak, 1919. 5–6. sz. 1.)

[1019] *Nyilatkozat* 1919/9–10. 2.

[1020] *Nyisztor György* (1869–1956) az országos földmunkásmozgalom népszerű szónoka, baloldali szociáldemokrata, majd kommunista, a Tanácsköztársaság alatt népbiztos volt. (*Bölöny J.* 1992. 359.)

megalakult *helyi tanítói szakszervezettel* kapcsolatban is egyelőre távolságtartó – Hodossy Béla.[1021]

Állásfoglalása annál szembetűnőbb lehetett, mivel *a tanítóképző tanácstermében* lezajlott alakuló gyűlésen elnökké Ellend József gimnáziumi igazgatót, *alelnökké Déri Gyulát választották, s a vezetőségbe bekerült még két tanítóképzős tanár: Rédei Jenő és Székely Géza is.*[1022] Nem hagyta megjegyzés nélkül ezt a „Népakarat" tudósítása sem: „A megjelent oktatómunkások száma jóval meghaladta a számítást. Örömmel tapasztalhatjuk, hogy a szellemi munkásság éppen az a rétege, amely a néppel való szüntelen érintkezés kapcsán legkorábban érzi meg a nép igazát; oly impozáns és jelentős számban állt mellénk. Még nem is oly régen a 'Sárospataki Hírlap" IV. évf. 2–3. számában a szellemi munkásság rezervváltságára [tartózkodására, óvatosságára – D. P.] támaszkodva jegyezte meg *Hodossy Béla*: „Nem feltűnő jelenség-e, hogy a …szellemi munkások osztálya távol tartja magát a szociáldemokrata párttól?' Most már világosan látjuk, *milyen rövidlátó és a szellemi munkásság igaz érdekeit nem ismerő próbálkozás és erőtlen taktika volt ez egyes megkésett apostolok részéről"*[1023] – olvashatjuk a „Népakarat"-ban, amely március 16-án terjedelmes írásban ostorozta a szakszervezettel/párttal kapcsolatos hezitálását még akkor is őrző igazgatót.

A névtelenül publikált „*Szociális gondolkodás"* című szenvedélyes és szarkasztikus cikk *szerzője* – stílusa alapján – minden bizonnyal *Déri Gyula* volt, aki az igazgatónak Buza Lászlóval folytatott polémiájára utalva megjegyezte: „Hodossy Béla… bevallja, hogy még nem döntött: szocialista lesz-e vagy jobb felé hajlik… [M]egnyugtathatom Buza Lászlót… *Hodossy Béla soha nem volt szocialista, ma sem az és a tanfolyam után sem lesz szocialista.*[1024] Még akkor sem, ha beiratkozik a Spartacusok közé,[1025] akkor se, ha az oroszországi szovjet köztársaság élére kerül. Hogy *Hodossy Béla szociális érzéstől áthatott múltra tekint vissza*, azt én *kész vagyok bizonyítani*. … De értse meg Hodossy Béla és minden hasonló szociális érzéstől áthatott 'elvtárs', hogy a szocializmus… nem a szeretet alapján álló Szamaritánus egylet… [A] 'szociális érzés' nem 'szocializmus'. …

[E]llenségeink azok az osztálytudatlan munkások, akiket az uralmon lévők a maguk számára nevelnek, és *legfőbb ellenségünk... a szociális érzéstől áthatott kegyes lelkűek,* aki azt hiszik, hogy prédikálással és apró jótéteményekkel megoldhatók a gazdasági ellentétek. *Különösen veszedelmesek* ezek akkor, ha ők maguk nem érzik, csak távolról szemlélik a nyomort. *Ez utóbbi eset áll Önre, igaz-*

[1021] *Hodossy B.* 1919/8-9. 1–2. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)
[1022] *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 41–44. 16–17.
[1023] *Szakmozgalom* 1919/3. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd ehhez: *A tanárok* 1919/1. 4.
[1024] Ma még tisztázatlan okból (nem vették fel, nem tudott/akart részt venni) Hodossy Béla nem volt ott a többször említett budapesti szociális átképző tanfolyamon, melyet Déri Gyula (Váczy Ferenchez, Lechnitzky Gyulához hasonlóan) látogatott.
[1025] Utalás az 1919. január 5–11 között zajlott, levert berlini Spartacus-felkelésre.

gató úr... Súlyosbítja az esetet,…, hogy Ön… nem tudja még most sem, hogy *a szocializmus a legridegebb osztályharc az anyagi és szellemi jólétért.* Harc, harci eszközökkel és harci módszerekkel! … Tessék elhinni, hogy minden háborút jobban gyűlölünk mint Ön. Azonban mi szocialisták tudjuk, látjuk és érezzük, hogy alávalóbb, embertelenebb öldöklést, kíméletlenebb 'bolsevizmust', és borzalmasabb gyilkolást még nem rendezett uralkodó osztály a mainál. Persze törvényes úton és törvényes segédlettel, 'békésen'. … [K]egyetlen és véres harc, amikor földtelen tömegeket Amerikába kényszerítenek, családokat szétdúlnak, amikor az egészségtelen lakások és ínséges táplálkozás miatt pl. az 1906-os fekete statisztika szerint 100.000 lakos közül 384 pusztult el egyedül tüdővészben[1026]…

Ez a borzalmas háború nem szűnik meg magától, mert akik eszközlik, gyarapodnak rajta. Részükről öngyilkosság lenne megszüntetni a harcot… [ezért] nekünk, a kiszolgáltatottaknak kell *minden eszközzel* a hatalmasok lefegyverzését végrehajtani. *Ehhez a borzalmas, de célkitűzéseiben nemes, a legmagasabb erkölcsi szempontból nemes munkához* szükséges egymás bátorítása, az aljasságra és évezredes igazságtalanságra való folytonos utalás és rámutatás. … *Igenis uszítunk*,[1027] amint Ön ujjongva megállapította rólunk. Csakhogy nem a másnyelvű munkástestvéreink ellen, mint ahogy azt Ön a Munkapártban tanulta, hanem *az egész világ uralkodó osztályai ellen*: a magyar dzsentri ellen éppúgy, mint a bojár, vagy falánk cseh gazság ellen. …

[Ön] a forradalom első napjaiban ezzel a bölcs kiszólásával nyugtatott meg néhány embert: Itt Patakon nem kell félni, mert nincsenek gyárak és így nincs is *csőcselék.* Ilyen fogalmai vannak Önnek az öntudatos szocialista munkások négy évtizedes harcáról. … Vajon… Ön… *bolseviki-e,* vagy *menseviki?* Apropó: bolseviki! Lenne szíves megmondani, miben áll a mi bolsevizmusunk, hol van itt a helybeli pártban túlzó szélsőséges irány? … Bolsevikiek vagyunk, mert vértelen 'csőcselék'-bált tudunk felmutatni, és mert olyan könyvforgalmat idéztünk elő a főiskola bizományában, amelyet itt még nem is álmodtak,… mert egymást érik a líceális előadásaink,[1028] vagy, mert fellépésünk óta 3 ezer[1029] újsággal több hírlap érkezik a Bodrog-menti Athénbe? Azért vagyunk bolsevikiek, mert az analfabéta asszonyt útbaigazítjuk, a négy kiló rozsdás liszt[1030] megjavításáért Budapestre futkosunk, hadiárvákat a Ligánál elhelyezünk? Azért mert naponta 40-50 ember jaját meghallgatjuk és orvosoljuk? Azért, mert 'Népakarat'-ot szerkesztünk, hogy legalább a legkiáltóbb alávalóságokat leleplezzük és emberségre figyelmeztessünk? … Azt hiszem Ön nagyobb bolseviki volt, amikor bölcsessége netovábbjaként puskát ragadott és buzgón őrködött a csőcselék támadása ellen. Azért va-

[1026] Vö.: *Bresztovszky E.* 1909. 40–45.
[1027] Vö.: *Jászi O.* 1918–24. 92-97. 82. és 89.
[1028] Lásd pl.: *Ismeretterjesztő* 1919/7. 2., 1919/9. 3.
[1029] Javítottuk: a szövegben „3000 ezer" szerepelt.
[1030] Akkoriban egy alkalommal a hatóságok mindenkinek 4 kg lisztet biztosítottak.

gyunk túlzók, mert szegény, magatehetetlen emberek… lakására eljuttatunk egyet mást? *Azért vagyunk talán bolseviki… irány, ahol Ön nem lel helyet*, mert öt elárvult gyermek apját eltemetjük, a szociális érzéssel impregnált papok nagyobb dicsőségére?[1031]

Vagyunk: az emberi lélekből ki nem irtható önzés és érdekhajhászás *intézményes összeegyeztetői*, aminek eljövetelét a történelem igazolja, az erkölcstan követeli, a többtermelés, tehát a legnagyobb hatalom: a *szükség* parancsolja. Nem, Ön nem szocialista. … [M]i szocialisták bármilyen nyelven beszélünk,… mindig egy nótát fújunk,… és mindenütt egy a stílusunk, az ösztönünk. … [M]egállapodás nélkül is mindig… egyformán cselekszünk. … Szakmozgalomról, pártmozgalomról nem lehet fogalma annak, aki azt sem tudja, hogy a 'Népszava' napilap…

Ön sem vonhatja ki magát hatásunk alól, sok mindent másképpen lát ma. *Kénytelen* volt meglátni. Azonkívül úgy érzi Ön, hogy *hasznos* meglátni. Szeretne visszafordulni. … keres tehát kiutakat. Kapóra jön a Nyisztor. … Ez a finesz nem üt be, mert *mindenki tudja,* aki nem hallomásból ítél meg bennünket, *hogy csak temperamentumban különböztünk* Nyisztortól. … Különben is: miféle régi szocialista Ön, aki a szocializmust egyes agitátorok egyéni értékével, vagy értéktelenségével méri meg?" – írta Déri Gyula, majd kioktatóból szarkasztikusba ment át: „*De azért bevesszük a pártunkba, de előbb Öntől kivételesen a következő esküt követeljük:* 'Esküszöm, hogy a *csőcselék* kifejezést soha nem használom, mert csőcselék nincs, csak erkölcsi és gazdasági nyomorba döntő ostoba és gonosz Tiszaistvánság [Sic!], háborús konjunktúra kihasználás van. Esküszöm, hogy a politikai tájékoztatást ezentúl nem 'Az Újság' szellemes rovásából szerzem, sem a zsidó bankár kitartottjából: a 'Pesti Hírlap"-ból, hanem Marxtól és Engelstől, Jaures-től, Loria-tól, Liebknechttől, Adler Frigyestől és Kropotkintól.[1032] Esküszöm, hogy a 'Sárospataki Hírlap'-ot soha nem olvasom, legkevésbé a vezércikkeit és a forgácsait. Esküszöm, hogy az irodalomban is szocialista leszek, mert a tizenhét és félszer elolvasott Jókait pihentetni fogom, és szóba állok Móricz Zsigmonddal, Ady Endrével. Elolvasok legalább egy kötet Zolát…'"[1033]- olvashatjuk.

Déri Gyula tehát azután, hogy 1917-ben – akkor még név nélkül, de kikövetkeztethetően, az országos szakmai nyilvánosság előtt – *rossz igazgatóként mutatta be Hodossy Bélát, most* – az általa korábban megfogalmazott vádakra válaszként, ugyanazon közönség előtt – *nemcsak visszautasította az igazgató által* (a szociál-

[1031] A kulturális, szociális és érdekképviseleti tevékenységükhöz lásd pl.: *Munkásgimnázium* 1919/4. 2.; *Riport* 1919/4. 2., 1919/5. 2.; *Uradalmi cselédek* 1919/4. 1–2.

[1032] A felsorolt – a korabeli szociáldemokraták által nagyra tartott – teoretikusok, tudósok, munkásmozgalmi vezetők: Marx, Karl (1818–1883), Engels, Friedrich (1820–1895), Jaurès, Jean (1859–1914, Loria, Achille (1857–1943), Adler, Friedrch (1879–1960), Kropotkin, Pjotr (1842–1921).

[1033] *Szociális gondolkodás* 1919/6. 3-4. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

demokraták és Déri diszkreditálása érdekében) *hangoztatott vádakat, a szocialista mozgalom kérdéseiben teljesen inkompetensnek mutatva be őt; hanem gúnyos hangnemével meg is alázta az addig a helyi társadalomban elismert, vezető pozíciót elfoglaló, nálánál évtizedekkel idősebb hivatali felettesét.* Az ifjúkori polemikus hajlandóságon túlmenően, e hangütésben szerepe lehetett annak is, hogy *a március 5-én kihirdetett néptörvények*[1034] *jegyében kitűzött választásokra való felkészülés időszakában, a helyi szociáldemokrata párt reprezentánsaként erőt próbált mutatni:* demonstrálni kívánta, hogy immár ők uralják a politikai erőteret és közbeszédet, s elvárják, hogy a régi világ „öreg" potentátjai kalaplevéve alkalmazkodjanak, vagy csatlakozzanak hozzájuk, „gyerekekhez".[1035]

Erre utal – az eddig hosszan idézett – 1919. március 16-i „Népakarat" vezércikke is: „*Választás lesz* és akkor majd lerázzuk magunkról a Munkástanácsok [Sic!] túlkapását, a feltolakodott 'zsidó kormány' bitorolt hatalmát – így gondolja a földesúr, a bankár és a főpap. … Április tizedikét nyugodtan és megelégedetten várja most már mindenki, akinek elosztják a birtokát,[1036] megadóztatják az embervérrel öntözgetett 'vagyonkáját',[1037] aki elvesztette a forradalom óta protektorát. A józan és el nem bolondított nép kiveti magából a gaz cucilistákat, akinek nem kell sem Isten, sem Haza, sem király. … Így bizakodnak az 'effajta józanságban' reménykedők. De a vörös óriás acélos izmainak fölényes tudatában tűri meg a cérnasúlyú béklyókat,… de [ez] … nem akadályozhatja őt, hogy tündöklő célja napjára ne szegezze tekintetét".[1038]

Korabeli tudósítás szerint ezt sugallta *Rédei Jenő* aznapi *ünnepi beszéde* is: „március jelentőségét fejtegette, s a szociáldemokrata elvek viszonyát a hazafisághoz és magyarsághoz. Végül összetartásra és *szervezkedésre hívta fel az elvtársakat, mert csak így tarthatjuk meg a forradalom vívmányait, és* csak így *haladhatunk győzelmesen előre a szocialista köztársaság felállításához*. Különösen most kell minden elvtársnak lelkesen agitálnia a választások közelsége miatt" – hangsúlyozta a tanítóképző intézeti tanár párt-alelnök.[1039]

[1034] „Az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokról" és „A nemzetgyűlési, valamint a törvényhatósági és a községi választójogosultság igazolására szolgáló szavazóigazolványokról" címet viselő XXV. és XXVI. néptörvényeket lásd: *Az 1919. évi* 160–199. Lásd továbbá: *Károlyi M.* 1968. 510–513.

[1035] Ez sem csupán sárospataki sajátosság volt: *Garami Ernő* visszaemlékezése szerint „a szociáldemokrata párt legtöbb vezetője és tömegeinek legnagyobb része… fanatikus elszántsággal akart felszívni minden réteget, minden osztályt, minden politikai pártot, és akart egyeduralkodó lenni az egész országban". „A szociáldemokrata párt egyes tagjai és szervezetei részéről kifejtett nyomás a nem-szocialista rétegekre a választások időpontjának közeledtével mind erősebbé lett". (1922. 83. és 99.)

[1036] Lásd ehhez: *Károlyi M.* 1968. 290–291.; *Jászi O.* 1918–24. 92–97.

[1037] Lásd ehhez: *Károlyi M.* 1968. 502–503.

[1038] *Választás* 1919/6. 1.

[1039] *Heti krónika* 1919/7. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Ám a Vix-jegyzék nyomán előállt hatalomváltás, a Tanácsköztársaság kikiáltása[1040] a nemzetgyűlési választásokat is levette a napirendről. 1919. március 21-én délben – a tavaszi szociológiai tanfolyamon Budapesten tartózkodó, ám párttitkári tisztét továbbra is megtartó – *Déri Gyula*[1041] telefonon közölte sárospataki elvtársaival: „az antant túlkapásai miatt a népköztársaság elnöke és kormánya lemondott. *Az egész hatalmat átvette a proletariátus*. Tehát proletárdiktatúra van. Magyarország átalakult *néptanács-köztársasággá".*[1042] E hírre az akkor már *Rédei Jenő által vezetett Munkástanács* „egyhangú határozatával Sárospatak nagyközség képviselőtestületét feloszlatta és kimondta, hogy amíg a Néptanácsot meg nem választjuk, a Munkástanács intézi községünk ügyeinek intézését. … Elvárjuk, hogy… határozatait városunk lakossága pártkülönbség nélkül tiszteletben fogja tartani".[1043] Ennek nyomatékosítására – az új kormány által kihirdetett statáriumra[1044] hivatkozva – közölték, hogy a fosztogatókat, rendzavarókat, ellenforradalmárokat halállal büntetik, s „minden tetten értet kivétel nélkül agyonlövetnek".[1045]

A „Népakarat" mindezeket közlő számának vezércikkében a következőképp leckéztette „a konok koponyájú pógártársakat": „Miért általtod magad a választás esélyeivel? Vedd már észre pógártárs [Sic!], hogy *a szociáldemokrata párt szívességből egyezett bele a választásba.*[1046] *Aranyhidat épített néked, hogy megtérhess és békésen, simán add meg magad*. Azt akarja, hogy törvényes úton, veled karöltve és reád támaszkodva építse meg a becsületes világot, amely nem akar tudni népmészárlásról, uzsoráról, munkanélküli jövedelemről, munkásnyomorról, tömegbetegségről. Térj meg pógártárs és nyugodj bele a megmásíthatatlanba… *légy*

[1040] Lásd erről pl.: *Károlyi M.* 1968. 295–305.; *Böhm V.* 1923. 238–270.; *Garami E.* 1922. 109–130.; *Jászi O.* 1918–24. 103–130.; *Hajdu T.* 1969. 23–60., 2004. 390–392.; *L. Nagy Zs.* 1965. 74–83., 1995. 34–42., 1998. 377–380.; *Ormos M.* 1983. 160–227., 1998. 43–55.; *Litván Gy.* 1996. 269–280.; *Kende J.* 1998. 258–259.; *Romsics I.* 1999. 121–129.; *Salamon K.* 2001. 114–138.; *Romsics I. szerk.* 2007. 782–785.

[1041] *Személyi hírek* 1919/7. 3–4.

[1042] *Proletárdiktatúra* 1919/7. 1.

[1043] *Munkások* 1919/7. 1.; *Jegyzőkönyv* 1919/7. 3.

[1044] *A Forradalmi* 1919/I. 13.

[1045] *Proletárdiktatúra* 1919/7. 1

[1046] *Károlyi Mihály* szerint a választási harc idejére „a szocialisták már annyira elhatalmasodtak, hogy sokhelyütt a forradalomban részt vett pártok választási szabadságát sem tartották tiszteletben." (1968. 511.) Így emlékezett *Garami Ernő* is: „pártomon belül sok helyen azok kerekedtek fölül, akik a polgári szervezkedésre még akkor is vad haraggal csaptak le, ha az októberi forradalom alapján álló , velünk szövetségben lévő pártokról volt szó." (1922. 83.) Március 15-én, Budán a Károlyi Párt választási gyűlését „munkások megakadályozták és Vass minisztert inzultálták" – olvashatjuk *Böhm Vilmos* visszaemlékezésében. (1923. 235. és *Károlyi M.* 1968. 302.) Még az is komolyan felmerült szocialista körökben, hogy amennyiben nem sikerülne többséget szerezniük a választásokon „a párt kénytelen lenne felborítani az egész helyzetet", s „akkor munkások [az orosz példa nyomán – D. P.] fegyveres erővel fogják e nemzetgyűlést szétverni". (*Garami E.* 1922. 100.; *Jászi O.* 1918–24. 93.)

bolsevista!"[1047] A következő szám *„Márciusi égzengés"* című vezércikkében ehhez hozzátették: „Az égzengés a ti templomotok összeomlása volt. Utolsók lettetek akik elsők voltatok és elsők lettek, akik utolsók valának… *Hagyjatok fel minden reménnyel 'urak'!*"[1048]

Ilyen felszólítások, a „Sárospataki Hírlap" és a „Sárospatak" betiltása mellett, –vélhetően a *helyi direktórium elnökévé lett Rédei Jenő*[1049] *„tanácsára"* – *Hodossy Béla* március 27-én feladta (feladni kényszerült) korábbi várakozó álláspontját, s *belépett a szociáldemokrata befolyás alatt álló tanítói szakszervezetbe.*[1050] A fentiekben idézett, – kioktatóan szarkasztikus – cikk után ez igazán nem lehetett könnyű a számára, ahogy az sem, hogy a másnapi taggyűlésen megjegyzés nélkül kellett végighallgatnia a gimnáziumi igazgató elnök megnyitóját, melyben „lelkes szavakkal emlékezett meg a március 21-i nagy eseményről. Meleg szívvel mondott hálát a Gondviselésnek, hogy ezt a korszakot nekünk adta megérnünk". Majd hozzátette: „Mi tanítók, akik eddig is a dolgozó népért és közte dolgoztunk, csak őszinte örömmel s boldog megnyugvással vettük e változást tudomásul, s megszilárdításán buzgón dolgozunk".[1051]

Napokon belül *végre kellett hajtania* a megyei tanügyi vezetővé lett „mindig konzekvensen bolseviki" *Szabó János tanító utasítását a vallásoktatás eltörléséről* a megye iskoláiban.[1052] *Majd látnia és respektálnia kellett nemcsak a városvezetővé avanzsált addigi beosztottja megváltozott pozícióját, hanem a két napra a városba visszatért Déri Gyula „apoteózisát" is.* A budapesti eseményekről és a proletárdiktatúra mivoltáról tartott előadását nemcsak „a publikum fogadta meleg ovációval",[1053] hanem a „Népakarat" – külön cikkben köszöntötte, elemezte a párttitkár újabb megnyilvánulásait. *„Az intellektuel Déri"* című írás anonim szerzője úgy találta, hogy „mintha az egypár napi távolléte évekkel érlelte volna mélyebbé és teltebbé. Természetes is, a rohanó történelem kellős közepében gondolkodó fejjel, átlátással és átérzéssel nemcsak, hogy önmaga disztingválódjon a bizonytalan kontúrú szakadékok között, de másokat is határozott útra tereljen, hogy lemérsékelje forradalmi hevét.[Sic!][1054] …

[1047] *A jégen* 1919/7. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.) – A szociáldemokrata pártra s a bolsevizmusra való egyidejű hivatkozás mutatja, hogy a két párt egyesülésének időszakában „megszűnt a különbség" a baloldali szociáldemokraták egy része s a kommunisták, vagy – Jászi Oszkár szavaival – „a bolsevizmus és szocializmus között". (*Jászi O.* 1918–24. 93.)

[1048] *N.* 1919/8. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.) – A Budapestről Sátoraljaújhelyre visszatért Bettelheim Ernő 1919. március 26-án ezt így fogalmazta meg: „Most itt az ideje, hogy az elnyomottak elnyomókká legyenek!" (Idézi: *Halász Gy.* 1979. 119.)

[1049] Rédei Jenő 1919. március 25-én lett a sárospataki direktórium elnöke. (*Magalakult* 1919/8. 2.)

[1050] Vörös Újság, 1919. június 12. 4.

[1051] *A Tanítók* 1919/9. 4.

[1052] *„Szabó elvtárs"* 1919/8. 4. Vö.: *A vallásoktatás* 1919/5. 2.

[1053] *Ismeretterjesztő* 1919/9. 3.

[1054] Ahogy az alábbiakban látható, Déri Gyula e „lehiggadást" korántsem vitte túlzásba…

Mindazonáltal még nagyon is *hatása alatt állunk a tegnapi forradalmi Dérinek*. A szüntelen egyskálájú, türelmetlen, fáradhatatlan harci riadó, csaknem átszellemült igazságérzet megláncolt vijjogása, már hangja remegésében is a meggyötörtek igazságkeresése, majd riadós diadalában föltétlenül bízó követelése, gesztusainak forró lendülete; még hidegen és megremegtetőn átfut hátunkon idegeink bizsergése, szívünk még átnyilall, ahogy argumentumaink keze szorította, vagy tágra eresztette; a félig dermedt, remegő és vele-izzó odaadás – úgy-e mindenkor így hallgattuk? És *ma nyugodtan, amolyan Henri Bergson-i könnyedséggel* ült szemközt egy publikummal, amely… hidegen mérlegelő kritikával hallgatta. Csupa napfénytől csillogó ezerszínű szőnyeg tárult ki az eddigi vörös lobogó alól, csodás csillogtató szivárvány, ahogy képzettsége mély értékei, határtalan átlátása, tisztaszemű ítélkezése és mindennél átlátszóbb érzékeltetése új, mély és világos köntöst öltve elénk ömlött. Véres és nehéz problémákat tisztázott, hajszálvékony szenzitív átérzésben (ami főértéke) és szent meggyőződése még a bolsevizmuson is áthatároló anarchizmust is átérthetően, mint a jobbra törekvés, örökké elhelyezkedést kereső nyugtalan fejlődési szükség ideálját festette."[1055]

A korán bimbózó helyi személyi kultusz e megnyilvánulása annál inkább bosszanthatta Hodossy Bélát, mert *nemcsak azt kellett tapasztalnia, hogy a politikai ellenfeleiként ismert ifjú beosztottaiból lettek a létező egyetlen helyi orgánumban, s a városi, megyei közéletben „az elsők",*[1056] *hanem azt is, hogy a „kalaplevételre" kényszerített egykori helyi potentátokból lettek az irónia tárgyává lett „utolsók"*. A „Népakarat" következő számában ugyanis egy „Felesleges rovatot" nyitottak, melyben a betiltott „Sárospataki Hírlap" szerkesztőgárdáját és klerikusokat – egykori, de a proletárdiktatúra jegyében elhallgattatott, tehát visszaszólni képtelen politikai ellenfeleiket – tűzték tollhegyre: „Minthogy a forradalmi törvényszékek a rémhírek terjesztését halállal büntetik,[1057] természetesnek találhatjuk, hogy városunk szórakozás nélkül maradt publikuma rémhírköltészettel tölti el most tétlen napjait. Az eddig költött rémhírekből kiválogattunk egy párat, és példaképpen az alábbiakban közöljük:

[1055] *Az intellektuel Déri* 1919/9. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1056] *Déri Gyula* és *Rédei Jenő* a járási néptanács és intézőbizottsága, majd a megyei néptanács tagjai lettek. Déri Gyulát delegálták a Tanácsok Országos Gyűlésébe is. Rédei Jenő a megyei művelődési osztály intézőbizottságának tagja, s egy ideig elnöke lett. (*A választások* 1919/10. 1.; *A Sárospatak* 1919/11. 2.; *Képviselők* 1919/12. 2.; *A megyei* 1919/12. 4.

[1057] A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 25-én kelt V. számú rendelete valójában súlyos – s „csak" rendkívüli esetben halálos – ítéletet helyezett kilátásba a köznyugalom megzavarására álhíreket terjesztőkkel szemben. (*A Forradalmi* 1919/I. 16.)

1. Egyes verziók szerint *a csehek már a tanítóképzőnél vannak és kinevezték Hodossyt zsupánnak.*[1058]
2. A szocialista párt elhatározta, hogy a katolikus templomban ingyenes vendéglőt rendez be, ahová az evésművészettel ismerős papokat szakácsoknak alkalmazza.
3. Kiss Sándort letartóztatták túlzott 48-as elvei miatt és a forradalmi törvényszék szakállának leborotváltatására és városatyai pipájának beszolgáltatására ítélte.
4. Gulyás [József] megalakította a helybeli anarchista pártot[1059] és háromtagú hadseregével elárasztani szándékszik a várost".[1060]

Lapjuk bezárása mellett *érzékenyen érinthette Hodossy Bélát, a* számára oly kedves, s komoly közéleti elismertséget hozó *polgári kaszinó átalakítása munkáskaszinóvá*, *s ennek révén kikerülése annak irányító testületéből.*[1061] Az meg különösen bánthatta, hogy a kaszinó új elnöke személyes ellenlábasa *Déri Gyula* lett, pénztárosa pedig *Székely Géza* a tanítóképző rajztanára. Úgy érezhette: évtizedes munkájának eredményeit söpörték el néhány hét alatt az események, melyekben komoly szerepet játszottak tanítóképzős kartársai.

Szocializációjából, kikristályosodott meggyőződéséből adódóan ahhoz sem érezhetett túl nagy kedvet, hogy a tanítóképző igazgatójaként vezető szerepet játsszon „a lelkek szocializálásában", „új eszmekörbe való átidomításában". Márpedig a „Népakarat" vélhetően *Déri Gyula* által írt *„Átalakulás"* című cikke abból indult ki, hogy „*a proletárdiktatúra győzelméhez* nem elég az üzemek szocializálása. *Szükséges* hozzá *a lelkek szocializálása is;*[1062] *az, hogy a lelkek átidomuljanak az új eszmekörbe*, megértsék és megszeressék azt és megnyugodjanak. ... A gazdasági átalakulás gondolkozásbeli és erkölcsi átalakulást von maga után parancsoló szükségszerűséggel. *Egy teljes és egyetemes lelki újjászületés elengedhetetlen feltétele az új világnak, de egyúttal megingathatatlan alapja is.* És ez a változás óriási erővel megindult világszerte és szédületes gyorsasággal folyik, özönlik végcélja felé. Nem tartóztathatják fel sem országhatárok, sem tengerek, sem hadseregek. *Az idők teljessége jött el, az emberiség új megváltásának ideje.* Iszonyúan nagy próba előtt állnak megrögzött, vak, előkészítetlen emberek. De az átalakulás kikerülhetetlen szükségesség és hogy teljesen végbe is megy, nem férhet

---

[1058] Ahogy az alábbiakból kiderül a csehek Sárospatakról történt kiszorítása után a nevezettek közül Hodossy Bélát és Kiss Sándort [a Sárospataki Hírlap főmunkatársát, a Nemzeti Tanács volt elnökét – D. P.] a megszállókkal való együttműködés, árulás vádjával lefogták. (*E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 47.)

[1059] Itt Gulyás Józsefnek a kommunizmus, az anarchizmus kritikájáról szóló korábbi – a városban közismert – írásaira utaltak ironikusan.

[1060] *Felesleges rovat* 1919/9. 4. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1061] *Tisztújítás* 1919/11. 4. Vö.: *A polgári kaszinó* 1919/4. 4.

[1062] Vö.: *Az agitátor-iskola újjászervezése* 1919/70. 3.

hozzá kétség. … Ellenforradalmi ökölrázás és súgás-búgás, cseh, román és francia imperializmus mindhiába!"[1063]- olvashatta keserűen, a messianisztikus hittel, ám kis világpolitikai realitásérzékkel átitatott gondolatmenetet Hodossy Béla, aki előbb – egy nap múlva, április 7-én – *viszolyogva, borzongással figyelhette a Becker András vezette véres és sikertelen sárospataki ellenforradalmi kísérlet fejleményeit, következményeit*[1064]*, majd – május elsején – ambivalens szorongással fogadhatta a várost elfoglaló cseh csapatokat.*

Az eddigiekben részletesen bemutatott *előzmények után, az igazgató úr úgy érezhette, hogy itt a reváns ideje, ezért nem formálisan reagált a cseh városparancsnoknak a vezető kommunisták névsorát firtató felhívására,*[1065] *hanem részletes (fel)jelentést készített tanítóképzős kollégái – egyben politikai ellenfelei – „kommunista mozgalmakban való részvételéről";* melyet a várost visszafoglaló vörös csapatok megtaláltak, s a Vörös Újságban a „Burzsoázia igazi arca. Hogyan denunciálták a megszállás alatt a kommunistákat? Néhány akta a visszahódított Sárospatakról" címmel publikáltak.[1066] Ebben olvashatjuk[1067]: „

[1063] *Átalakulás* 1919/9. 2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1064] A Becker András, Kriskó József, Stefán János és Leskó István (hadnagy, a sárospataki nemzetőrség volt parancsnoka) vezette ellenforradalmi kísérletre a községi és járási néptanácsválasztásokat megelőző napon, 1919. április 7-én (Halász Gyula szerint – tévesen – 6-án) került sor, amikor többségükben környékbeli falvakból érkezettekből (Hercegkút, Bodroghalász) álló, botokkal felfegyverkezett tömeg élén a községháza elé vonultak, ahol Becker „földmunkás", az országos gazdaszövetség helyi képviselője beszédet mondott (a földek államosítását, a hitoktatás eltörlését ostorozta, antiszemita megjegyzésekkel), majd a szesztilalmat megszegve bort ivott és kínált az összegyűlteknek, ezért szóváltásba keveredett a direktórium székhelyéül szolgáló épületet védő vörösőrökkel, akik közül Czentner Józsefet megkéselte, majd pisztollyal halálosan megsebesítette. Az incidens során Csókás, Bodonyi, Durányik és Papp vörösőrök is súlyos (egy korabeli túlzó tudósítás szerint kettejük halálos) sérülést szenvedett. Ezt követően Beckert elfogták. A megyei forradalmi törvényszék elnökhelyettese Galamb József és bírái Morvai Endre és Hencz Miklós, Láng István vádbeszédét, s egy „ismeretlen" védőbeszédét követően „ellenforradalmi felkelésért" még délután elítélték, s még aznap este nyilvánosan felakasztották. A többiek ügyét Sátoraljaújhelyen április 8–9-én tárgyalta a forradalmi törvényszék. Kriskó Józsefet április 9-én ott végezték ki. Stefán 10, Leskó 5 s többen 2 éves börtönbüntetést kaptak. (*Letörtük* 1919. 1.; *Az ellenforradalom* 1919/10. 2–3.; *Népítélet* 1919/16. 1–2.; *Bodonyi elvtársnál* 1919/11. 2.; *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 12. és 30–31.; *Böhm V.* 1923. 399.; *Gecsényi L.* 1968. 78–80.; *Halász Gy.* 1979. 189–193.; *Gerencsér M.* 1993. 72.)

[1065] HL IV. 92. a III. Hadtest Forradalmi Törvényszékének iratai, 21. őe. az 1919. június 26-i tárgyalás jegyzőkönyvében. A megszállás alatt történtekről lásd: *Gecsényi L.* 1968. 95–99.; *Halász Gy.* 1979. 210–214.; *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 41–44.

[1066] „A legalávalóbban a sárospataki állami elemi népiskolai tanítóképző intézet *Hodossy Béla* nevű igazgatója járt el, aki a tanári pedantériára valló olyan pontossággal denunciálta tanártársait, mintha csak a tankerületi főigazgatónak írt volna pontos jelentést a tanulók szorgalmáról és előrehaladásáról. Ez az aljas és jellemtelen fráter 301/1919. számú átiratában többek közt a következőket írja: 'A megszálló katonai csapatok tekintetes parancsnokságának, Sárospatak. Folyó [május – D. P.] hó 12-én kelt bizalmas fölhívására tisztelettel jelentem, hogy a sárospataki állami tanítóképző intézet alkalmazottai közül kik és milyen mértékben vettek részt a kommunista mozgalmakba, külön mellékletben felsorolva azokat, akik vezető, vagy propagandaszerepet töl-

1. *Déri Gyula* tanár, mint a helyi párt elnöke a legerélyesebb akciót fejtette ki. Ő volt az itteni kommunista párt megteremtője, szervezője és összetartó lelke. *Veszedelmes ember…* Saját bevallása szerint *nemcsak kommunista, hanem meggyőződéses anarchista.*
2. *Rédei Jenő* tanár az előbbinél mérsékeltebb és higgadtabb, a párt alelnöke volt, s Déri Gyula távollétében annak vezetője. A helyi direktórium elnöke, tehát vezető egyéniség.[1068]
3. *Szabó József*[1069] intézeti nevelő szenvedélyes, tüzes kommunista, aki nemcsak a pártban fejtett ki élénk tevékenységet, hanem a tanulóifjúságot is állandóan izgatta. Főként neki tulajdonítható, hogy az ifjúság közül 15-20-an *a Vörös Hadseregbe* beállottak, részben bekényszeríttettek.
4. *Székely Géza*[1070] tanár, bár nem vezető helyen, a kommunista pártnak *kedves és bennfentes* bizalmi embere volt, aki az úgynevezett proletár-malacokból is kapott. A párt annyira bízott benne, hogy amikor a kaszinót újjászervezték, őt mint a párt jelöltjét pénztárosnak választották meg. Az intézeti ifjúság között is propagandát csinált, megalakította a szakszervezetet. Magánkörben is (pl. a tanári városzobában) *erős kommunista irányú kijelentéseket*

---

töttek be'" – olvashatjuk a lapban. (Vörös Újság, 1919. június 12. 4. Lásd ehhez: *Gecsényi L.* 1968. 95–97.)

1067 Az ellene folyó per során *Hodossy Béla elismerte, hogy a megjelentetett szöveg tőle származik*. (HL IV. 92. a III. Hadtest Forradalmi Törvényszékének iratai, 21. őe. az 1919. június 26-i tárgyalás jegyzőkönyvében.)

1068 *Rédei Jenő* a sárospataki direktórium elnökeként többször összeütközésbe került az igazgatóval, az idős pedagógus által helytelenített rendeletek erőltetése és a képző épületének, eszközeinek a párt, ill. a karhatalom céljaira való igénybevétele, valamint a növendékeknek a forradalom ügyéért való mozgósítása miatt. (MNL OL K 502-1922-5-13156.)

1069 A Tanácsköztársaság bukása után *Szabó Józsefet* „a kommunizmus alatti szereplése miatt" állásától megfosztották. (*Ködöböcz J.* 1986. 196.)

1070 *Székely Géza* (1884–?) középiskolai rajztanár 1909-től polgári iskolákban tanított. 1917. november 15-én került a sárospataki képzőbe. A fentiekben írtakon kívül, a helyi tanítói szakszervezet megalakulásakor a vezetőség tagjává is megválasztották. A Tanácsköztársaság bukása után eljárás indult ellene, s a VKM 1920. évi 66387. sz. fegyelmi döntése nyomán (*nyilvános dorgálás és saját költségén áthelyezés)* került Budapestre, majd – az 1920. évi XI. tc. 4. szakasza alapján – *1921-ben kényszernyugdíjazással az állami szolgálatból elbocsátották*. Ettől kezdve a budapesti izraelita hitközség alkalmazta őt, előbb, mint polgári iskolai, majd 1930-tól, mint gimnáziumi tanárt. 1945-ben rehabilitálták, visszavették az állami gimnáziumi tanárok közé. 1946-ban, saját kérésére nyugdíjazták. MNL (BAZML ZL VIII. 65. 435/1919. és 481/1921.; MNL OL XIX-I-1-f-3t-Székely Géza-76329/1945. és -g-56-11-sz-1946.; *Kovács D. szerk.* 1917–26. 8.; *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720.16–17.) Hodossy Béla igazgató feljelentése és tanúskodásai nyomán az ügyészség nyomozást indított, majd vádat emelt lopás vétsége miatt Székely Géza ellen, mert ő egy festőállványt és néhány deszkát az intézetből a lakására vitt. A tanár úr azzal védekezett, hogy slöjd tanárként megőrzés, megóvás végett cselekedett így. A bíróság, majd a debreceni ítélőtábla 1921. április 5-én a vádemelést elutasította. (MNL BAZML ZL VII. 2/b. 1920-2535. Lásd ehhez a IV.3. fejezetet!)

tett s általában meggyőződéses kommunista. *Jelenleg Sárospatakon tartózkodik.*

5. Kovács Dezső, Tanács Imre és *Tóth Mihály* is tagjai voltak a szakszervezetnek,[1071] nem meggyőződés, hanem rábeszélés és erősebb nyomás folytán. *Tanács Imre* az alkotmánytan helyett tartott az intézetben *társadalomtudományi* előadásokat, de hogy az előadások szociális vagy kommunista irányúak voltak-e, nem volt módomban megállapítani" – jelentette a cseh megszálló parancsnokságnak az igazgató.[1072]

Az értékrendbeli különbségek mentén láthatóan két részre szakadt *tantestület politikai jellemzését adva a sárospataki igazgató* aligha sejtette, hogy *a 20. században hazánkban hosszú időn át általánossá lett gyakorlatot előlegezett meg,* azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy ő a Tanácsköztársasággal szemben (is) ellenséges megszálló csapatok parancsnokságát tájékoztatta kollégái magatartásáról, precízen jelezve, hogy az elmaraszaltaltak közül ki tartózkodik (ki fogható el) a városban.

Csakhogy, a Vörös Hadsereg június 4–5-i ellentámadása, komoly utcai harcok nyomán a tanácshatalom regenerálódott Sárospatakon.[1073] A „Vörös Újság" közleménye és a *Rédei Jenővel akkoriban közeli munkakapcsolatban,* a munkástanács közélelmezési részlegének alkalmazásában *álló Bollmann Jenő tanítóképzős növendék jegyzőkönyvbe mondott feljelentése nyomán,[1074] Hodossy Bélát letartóztatták,[1075] majd a kassai III. Hadtest Forradalmi Törvényszékének ítéletével* – az igazgató úr dokumentumokkal alá nem támasztható visszaemlékezése szerint előbb kötél általi halálra, majd – június 26-án, *15 évi fegyházra ítélték*.[1076] A Had-

[1071] *Kovács Dezső* 1881-ben született, polgári iskolákra nyelv, történet és ének tantárgyakra képzett rendes tanár (aki Hodossy Bélát helyettesítette 1919-ben, majd 1923-tól átvette az intézet igazgatását); *Tanács Imre* 1883-ban született, történelem és földrajz szakos tanítóképző intézeti és középiskolai tornatanítói képesítésű rendes tanár 1909-től; valamint *Tóth Mihály* 1889-ben született, elemi iskolai tanítói oklevéllel rendelkező gyakorlóiskolai tanító 1910-től; *történetünk idején tehát a harminc éve ott működő igazgató mellett immár 8–15 éve munkálkodtak a sárospataki képzőben, eltérően, az 1–7 éve ott tanító, – a forradalmi eszmék iránt nagyobb affinitást mutató – kollégáiktól.* (BAZML ZL VIII. 65. 435/1919.; *Hodossy B. szerk.*1916/17. 8–9.; *Kovács D. szerk.* 1917–26. 7–8. Vö.: *Ködöböcz J.* 1986. 337–338.)

[1072] Vörös Újság, 1919. június 12. 4.

[1073] *Gecsényi L.* 1968. 101–102.; *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 45.

[1074] Ezt Bollmann Jenő beismerte az 1920. október 10-i kihallgatási jegyzőkönyvben. (BAZML ZL VII. 2. b. B 2818/4/1920.)

[1075] „A cseh uralom alatt elkövetett árulás miatt letartóztatták Hodossy Bélán kívül Cziráky Károly jegyzőt, dr. Kiss Sándor ügyvédet, Csontos József gimnáziumi tanárt, Lippe Béla szolgabírót, Harsányi Gyula járásbírót és Molnár János községi főbírót" – olvashatjuk *E. Kovács Kálmán* tanulmányában. (SRKTGy, NK Kt. 4720. 47.)

[1076] Hodossy Béla beszámolója szerint. (MNL OL K 502-1919-5-157261. és -1922-5-13156. valamint *Kovács D. szerk.* 1917–26. 4.)

történeti Levéltárban többszöri keresés nyomán is csak a tárgyalási jegyzőkönyvet és az ítéletet sikerült megismernünk: ezekben a halálos ítéletről nincs szó.[1077]

A vádbiztos „árulás és ellenforradalmi ténykedés[1078] miatt emel[t] vádat, mert a cseh megszállás alatt a tanítóképző intézet kommunista érzelmű tanárait a csehek előtt [Sic!] följelentette". *Hodossy Béla* a tárgyaláson így védekezett: „Nem magamtól jelentettem fel tanártársaimat, hanem fölhívást kaptam a pataki cseh parancsnokságtól. Feltétlenül meg kellett tenni jelentésemet, mert statáriális eljárással fenyegettek, ha a jelentést be nem küldöm. A bejelentettek közül kettő nem volt otthon, egyet, Székely Gézát[1079] letartóztatták, de félnapi fogva tartás után őt kihallgatva szabadon engedték. Nem lett senkinek bántódása. Midőn a cseh megszállás előtt még a sárospataki direktórium elmenekült, kértem őket, hogy én is velük mehessek, mert *attól féltem, hogy engem, mint az általánosan ismert kommunista érzelmű tanítóképző intézet igazgatóját,* a csehek letartóztatnak. Ennek dacára elmenekülni sem engedtek, és én a cseh megszállás alatt is Patakon maradtam. *A személyzet és a tanulóifjúság kommunista érzelmű egyéneit nem jelentettem be,* s ebből is látható, hogy a bejelentés nem önként, hanem kényszer hatása alatt történt"- mondta a vádolt igazgató,[1080] az elnöknek a Vörös Újságban megjelentekkel kapcsolatos kérdésére hozzátéve: „Beismerem, hogy én írtam… Előadom azonban, hogy az általam írtakat, vagyis a megjelöltek kommunista érzelmét mindenki tudta".

A vádbiztos ezt követően tanúvallomások sorával illusztrálta Hodossy Béla ellenforradalmi érzelmeit, s azt, hogy még veje szerint is „személyes gyűlölködés volt oka a súlyos tartalmú jelentésnek". *Egyetlen képzős tanúként* felolvasta a feljelentő „Bohlman [Bollmann[1081] – D. P.] Jenő IV. éves tanítóképezdei növendék vallomásáról felvett jegyzőkönyvet, mely szerint a vádlott órák után politikára tért át. *A direktóriumot, általában a rendszert szidta,* megemlítette, hogy a hercegi kastélyból elrekvirált női ruhákat a direktóriumi tagok feleségei hordják". Szemére vetették, hogy cseh megszállás alatti három tanári értekezleten *az „elmenekült*

[1077] HL IV. 92. a III. Hadtest Forradalmi Törvényszékének iratai, 21. őe. az 1919. június 26-i tárgyalás jegyzőkönyve. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[1078] E vádak súlyát mutatja, hogy a román csapatokkal, ill. ellenforradalmi fegyveresekkel való összejátszásért 1919. április 22-én, a sátoraljaújhelyi forradalmi törvényszék Papp József földbirtokost, Jónás Aladár dolhai főszolgabírót halálra, Rákos Simont 15 évi szigorú fogházbüntetésre ítélte. (*Ellenforradalmárok* 1919/26. 3–4.)

[1079] A jegyzőkönyvben tévedésből Székely Béla szerepelt, javítottam – D. P.

[1080] A Scherer féle fegyelmi vizsgálóbizottság hitelt adott Hodossy elbeszélésének: „Nem felel meg a valóságnak, hogy Hodossy igazgató saját iniciatívájából jelentett fel…" (MNL OL K 502-1922-5-13156.)

[1081] E növendék nevét a ránk maradt dokumentumok Bolman, Bolmann, Bohlman és Bollmann formában emlegetik. A VKM hivatalos anyagai és Ködöböcz József a sárospataki képző tanára, történetírója az utóbbit használják, ezt követjük.

kommunista érzelmű tanárokról nagyon ellenséges hangon nyilatkoztak, s azokat állásukból el akarták mozdítani".

Az utolsó szó jogán Hodossy Béla 30 éves munkálkodására és a háború alatti kényszerű helyettesítésekre hivatkozva hangsúlyozta: „teljesen kimerült ember vagyok. Ártatlannak érzem magam. Beismerem, hogy nem helyesen tettem, de kényszer hatása alatt cselekedtem, s kár senkire sem háramlott. Több ízben plakátírozták már, hogy mindenki jelentse be a kommunistákat, ennek dacára én csak akkor jelentettem be, midőn a cseh parancsnoktól személyemre szóló rendeletet kaptam erre, mely alól magamat ki nem húzhattam".

Védekezését *a Forradalmi Törvényszék* csak kevéssé méltányolta: „Hodossy Béla… állami tanítóképző igazgató vádlottat *bűnösnek mond[t]a ki egyhangúlag, árulás bűntettében és ellenforradalmi ténykedés miatt, melyet azáltal követett el, hogy* Sárospatakon a cseh megszállás alatt a cseh parancsnok felhívására *a kommunista érzelmű tanártársait, az utasítást meghaladó túlbuzgósággal a cseh parancsnoknál beárulta*, kollégáiról alaptalan és rájuk nézve káros következményű vádakat mondott s ezért őt egyhangúlag *15 évi fegyházra ítéli*". A praxisában egyik legsúlyosabb ítélete[1082] indokolásában a – nagyrészt polgári személyek ellen eljáró – katonai törvényszék „súlyosbító körülménynek vette,… hogy a vádlott kartársait árulta el, továbbá, hogy a csehek által megparancsolt adatokon kívül sokkal több, és kollégáira káros, alaptalan vádat hozott föl jelentésében, végül, hogy a Tanácsköztársaság hűséges szolgálatára fogadalmat tett, s ennek dacára a Tanácsköztársaságot, annak eszméit és céljai mellett kitartó híveit csúnyán és alattomosan elárulta. A súlyosabb ítélet kiszabásától a bíróság azért tekintett el, mert az elítélt öreg ember, továbbá, mert tetteiből, előadásából, feljegyzéseiből megállapíthatóan sohasem mozgott olyan környezetben, ahol a szocialista szellemet megismerhette és elsajátíthatta volna".[1083]

A Hodossy család rövidesen *feltételes szabadlábra helyezését kezdeményezte, amit bő három héttel az ítélet kihirdetése után* – július 16-án, az intézőbizottság nevében – *Rédei Jenő is támogatott,* minthogy nézete szerint „az eltöltött közel két hónapi szabadságvesztéssel és az azt megelőző izgalmak által cselekedetéért máris súlyosan meglakolt", s mivel „a közre nézve szabadlábra helyezése semmi veszélyt nem rejt magában", hiszen tevékenységét a nagyközségben is kontrollálni tudják.[1084] A sárospataki, a kassai, a miskolci, a budapesti fogházakat megjárt

[1082] *Mindenkit utolér* 1919/45. 3.; *Sarlós B.* 1959. 192–196. Lásd továbbá: *Halász P. – Kovács I. – Peschka V. szerk.*1959. 226–228. és 232–237.; *Réti L.* 1970. 196. oldalt és az azt követő 53. pecsétet.

[1083] HL IV. 92. a III. Hadtest Forradalmi Törvényszékének iratai, 21. és 30. őe. az 1919. június 26-i ítéletből. (Kiemelés tőlem – D. P.) Hodossy Béla talán az utolsó mondat alapján említette a halálos ítélet mérlegelését. Lásd továbbá: MNL BAZML ZL VIII. 65. 16. d. 398., 449. és 511/1919., valamint 5/1920.; MNL BAZML ZL VII. 2. b. B 2412/1/1920. és B 2818/4/1920.; *Kovács D. szerk.* 1917–26. 3–4. Vö.: *Hetés T. szerk.* 1959. 248–249.)

[1084] MNL BAZML ZL VII. 2. b. B 2412/1/1920. az 1901/1919. számú csatolt dokumentumban.

pedagógus összesen kéthavi elzárás után a Tanácsköztársaság bukása körüli napokban szabadult a váci fegyházból.[1085]

Sárospatakra 1919. augusztus 10-én[1086] visszatérve a zenetanár Hodossy Béla – meghurcoltatásán felindulva, megrendült egészségi állapota ellenére – többszörös igyekezettel próbálta „elhúzni ellenfelei/kollégái nótáját". Nem honorálta Rédei Jenő megbocsátó gesztusát: a fegyelmi vizsgálat során – az időközben történtek alapján – módosította a cseh parancsnokságnak írottakat, kijelentve, hogy ő „szavaiban mérsékeltebbnek, de ténykedésében erőszakosabbnak mutatkozott Dérinél. Mint a direktórium elnöke a sárospataki paraszt-ellenforradalom részeseit összefogdostatta, s Bekkert és Hriskót forradalmi törvényszék elé utalta, amely felakasztatta őket.[1087] Az intézetbe betelepítette a vörös karhatalmat. A köztartás edényeit, evőeszközeit, ebédlő-felszerelését és az ebédlőt, az intézet tűzifáját igénybe vette s használta a vörös karhatalom céljaira. Evvel tehát az intézetnek anyagi kárt okozott.[1088] Erkölcsi kárt okozott azzal, hogy a vörös katonaság betelepítésével az ifjúságnak nevelési és tanulmányi rendjét és fegyelmét súlyosan megsértette. A 'Népakarat'-ba agitatórikus cikket írt. Beszédet tartott a tornacsarnok erkélyéről, a főiskola kertjében és a piacon. Itt hallottam, hogy örömmel jelentette be a bajor és a szerbiai proletárforradalom kitörését. Beszédében agitált a vallás ellen is, szembeállította a hit tételeit a fizikai realitásokkal. Tanári teendőit elhanyagolta, csak napi 2 órát vétetett órarendjébe, s ezt azzal indokolta, hogy ő a direktóriumban van elfoglalva" – fejtegette Hodossy, részletesen taglalva

---

[1085] MNL BAZML ZL VII. 2. b. B 2818/4/1920. az 1920. szeptember 7-i kihallgatási jegyzőkönyvben.

[1086] *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 53.

[1087] *Mivel Beckerék a helyi tanácshatalom megdöntésére készültek, Rédei Jenő annak elnökeként mindenképpen részt vett az ellenforradalmi kísérlet elfojtásában* – amit egy korabeli jelentés *a sátoraljaújhelyi megyei direktóriumnak tulajdonított.* S bár a VKM vizsgálóbizottságának záró megállapításai között – négy a törvényszék tevékenységéről közvetlen tapasztalattal nem rendelkező tanúra hivatkozva – azt írták, hogy Rédei „Beckert és Kriskót, mint ellenforradalmárokat letartóztattatta, mindkettőt felakasztatta"; valójában arról, hogy szerepe lett volna az ítéletekben – a forradalmi törvényszék tagjait 1920 júniusában felelősségre vonó – sátoraljaújhelyi királyi törvényszék sem tett említést. Igaz, a „Népakarat" aznapi rendkívüli számában még a forradalmi törvényszék megérkezése előtt kihirdették, hogy 3 személynél többnek csoportosulni, fegyvert, késeket maguknál tartani tilos, mert akinél ilyet találnak „az halállal bűnhődik", s azt is, hogy a forradalmi törvényszék ítéleteit „nyomban végrehajtják". A fegyelmi vizsgálat során volt, aki azt állította, hogy Becker Andrásnak a községháza vaskapujára történt felakasztása előtt Rédei beszédet mondott, „hogy a népet hasonló mozgalomtól elrettentse". A korabeli tudósítások egyike sem tesz említést ilyen beszédről, sőt leírásukból az derül ki, hogy ilyen beszédre ott nem került sor. Rédei Jenő április 8-án, Czentner József temetésén mondott két rövid búcsúztató beszédet. Elképzelhető, hogy ott tett a megtorlásra utaló megjegyzéseket, de erről a ránk maradt tudósítások nem tettek említést. (*Letörtük* 1919. 1.; *Czentner elvtárs* 1919/10. 1.; PIL 613. f. 13/9. 799/1920.; MNL OL K 502-1922-5-13156.; MNL OL K 807. PTI 601.f. 3. cs. 10 őe. 63. old.)

[1088] Lásd ehhez: *Kovács D. szerk.* 1917–26. 4.

Rédeinek az ő letartóztatásában és elítélésében játszott szerepét, nem említve szabadlábra-helyezési kérvényének támogatását. „Véleményem szerint anyagi érdek hajtotta a kommunizmus szolgálatába. Erkölcstelen és kommunisztikus magatartása miatt tanítóképző tanári állásra alkalmatlannak jelentem ki"[1089] – zárta tanúvallomását az igazgató, aki a „szemet szemért" elv jegyében a többi elfogott forradalmár kollégája és tanítványai (Bollmann Jenő és Diószegi Mór) ellen is készségesen fellépett az ellenük folyó eljárásokban.[1090]

1919. október 4-én *az ügyészi kihallgatáson az igazgató úr* egyebek között a következőkkel egészítette ki a cseh városparancsnoknak tett jelentését:[1091] „*Rédeire* vonatkozóan… a fentiekben már előadott tényeken kívül tudom, hogy ő esketett fel minket a Tanácsköztársaságra, s hogy mint tanítóképezdei tanár a növendékek előtt a kommunista eszmék hirdetésével igyekezett a fegyelmet megbontani, több szónoklatot tartott, amelyen jelen voltam és így közvetlenül hallottam, hogy izgatott a fennálló társadalmi rend és a vallás ellen. *Déri Gyula* … ilyen beszédek alkalmával nyilvánosan izgatott a magántulajdon és a vagyonos

[1089] A tanúvallomások alapján VKM vizsgálóbizottsága is magáévá tette az igazgató véleményét, ám a VKM 1920 június 14-i fegyelmi határozatába – eltérően bizonyos rendőrségi körözésektől, de hasonlóan a Sátoraljaújhelyi Kir. Ügyészség 120. El. 16. E. számú nyomozó leveléhez – nem kerültek be a Rédei politikai gyilkosságban való közvetett részvételére utaló kitételek: „Mint a sárospataki direktórium és a Zemplén-vármegyei közművelődési osztály elnöke, tanári kötelességeinek elhanyagolásával cselekvőleg részt vett a proletárdiktatúra érdekeinek támogatásában és szolgálatában; részes volt több letartóztatásban, így az igazgatóéban is; agitációs és vallásellenes beszédeket tartott, a tisztviselőket a forradalmi törvényszékkel való fenyegetés útján idézte a fogadalom letételére; a magántulajdont is megsértette Hg. Windischgrätz-zel szemben. Ezen alkotmányellenes és terrorisztikus ténykedéseiben az állammal, másrészt a tanári hivatással szemben elkövetett súlyos fegyelmi vétséget állapítottam meg, melyet súlyosbít az a tény, hogy letartóztatása után fogságából megszökött. Ezért… őt állásvesztésre ítélem, azzal a hozzáadással, hogy ezen rendelet keltétől számítandó öt éven belül nyilvános, vagy nyilvánossági joggal rendelkező tanintézetben sem tanítói, sem tanári szolgálatra nem alkalmazható." (MNL OL K 502-1920-1922-5-/66389/ =371= Sárospatak) Mivel Rédei Jenő – 9 hónapi fogság után, Szabó Jánossal, Füzi Bertalannal és Jánossal, Lányi Menyhérttel, Begella Jánossal és Zöldhegyi Jánossal – 1920 áprilisának első napjaiban a sárospataki börtönből megszökött, s 1945-ig emigrációban Csehszlovákiában, a szociáldemokrata párt tagjaként élt, tevékenykedett, magyar bíróság nem ítélt ügyében. 1921-től az érsekújvári főgimnáziumban, 1938 szeptemberétől a pozsonyi magyar tanítóképzőben, majd a gimnáziumban tanított 1945 júniusáig. Akkor „a Szlovákiában dühöngő magyarüldözés" közepette, „állástól, fizetéstől, lakástól és állampolgárságtól megfosztva, az internálás állandó veszélyének kitéve" Magyarországra menekült, ahol rehabilitálták, s – 1950-es nyugdíjazásáig – állami gimnáziumi tanárként, majd igazgatóként alkalmazták a budapesti Zrínyi Miklós és a Fáy András gimnáziumban. Biológiai, élettani témájú tankönyvet írt az általános iskola VIII. osztályosai számára. (MNL OL XIX-I-1-f-81992/1945. és XIX-I-1-u-1040-12-129-1-1950.; MNL OL K 578. PTI 652. f. 2.. cs. 29. őe. B 728/III.; PTI 652. f. R-250.; *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 56.; *Lehoczky A. – Gecsényi L. – Surányi R.* 1969. 50–51.)

[1090] MNL OL K 502-1922-5-13156.; MNL BAZML ZL VII. 2. b. B 2412/1/1920., B 2818/4/1920. és B 1870/1/1920.

[1091] MNL BAZML ZL VII. 2/b. B. 2412/1/1920. (Kiemelések tőlem – D. P.)

osztály ellen. … *Szabó Jánosra* vonatkozólag csak hallomásból tudom, hogy akasztásokkal fenyegetőzött és akasztatni akart, azután engem nyugdíjazni, és túszként elhurcolni… Az írásbeli jelentésemet, amelyet a kommunistákról tettem, a várban megtalálták… Emlegették, hogy *Székely Géza* képezdei rajztanár tette volna közzé az erre vonatkozó közleményt. … [E]rős meggyőződésem, hogy ő volt a kommunisták besúgója… [A] kaszinóban minden beszélgetést igyekezett kihallgatni és amikor a vallásoktatásnak az iskolából való eltörlése ellen a kaszinóban kikeltünk, jóllehet, csak négyen voltunk, kik a kérdést csendesen tárgyaltuk, másnap már a direktórium róla tudomást szerzett. Székely Géza a közelben volt, mikor erről a dologról beszéltünk és kizárólag csak ő volt az, aki ezt a dolgot elárulta. Déri ki is jelentette előttem…, hogy mindent megtudnak, ami a kaszinóban történik. Székely Géza volt az, aki *megalakította a tanítóképezdei növendékek között a szakszervezetet, ő tette őket kommunistákká. Állandóan izgatott az ifjúság között és a fegyelmet is megbontotta. Bizalmas beszélgetés közben is, a leghevesebben kommunistának vallotta magát…, arra izgatott, hogy engem taszítsanak le az igazgatói székből és a tanintézet kertjének szétosztását javasolta.* A letartóztatásomban közvetlen része volt, amennyiben a várbéli kihallgatásom alkalmával a munkástanács egyik tagja… közölte velem, hogy ő követelte azt, hogy legalább egy éjszakára zárjanak el".[1092]

1920. szeptember 7-i kihallgatása során *az igazgató úr – korábbi feljelentését megerősítve*, a tényeknek megfelelően – *Bollmann Jenőt* is (viszont) bevádolta:[1093] „A csehek kivonulása után a sárospataki direktórium tagjai előtt… jegyzőkönyvi vallomást tett arról, hogy én tanítványaim előtt a kommunizmust elítéltem, a direktóriumról bíráló véleményt mondtam, és ténykedésemmel ellenforradalmár voltam. Az ő vallomása alapján a sárospataki direktórium elfogatott, fogházba záratott, majd a kassai katonai forradalmi törvényszék kényszermunkával eltöltendő 15 évi fegyházbüntetésre ítélt.[1094] A proletárdiktatúra bukása után, … Bollmann eme magatartása miatt, bizonyítványát nem adhattam ki csak felsőbb utasításra. Bollmann mégis azzal vádolt Beregszászy István kir. tanfelügyelőhöz intézett beadványában, hogy személyes bosszúból és felekezeti gyűlölködésből tartom vissza a bizonyítványát"[1095] – olvashatjuk a különböző politikai világnézeti beállítottságú kollégák közt elmérgesedett viszonyt, adok-kapokot tükröző jegyzőkönyvben.

[1092] Ha valóban így történt, Székely Géza így „törleszthetett" az igazgató jelentése nyomán a csehek által történt lefogásáért.

[1093] Lásd erről a IV. 3. fejezetben.

[1094] Lásd erről a IV. 3. fejezetben. Bár az ügyészség Bollmann Jenőt bevádolta azzal, hogy feljelentése miatt ítélték el Hodossy Bélát, a Sátoraljaújhelyi törvényszék bizonyíték hiányában ezt a vádat elutasította. (MNL BAZML ZL VII. 2. b. B 2818/4/1920.)

[1095] MNL BAZML ZL VII. 2. b. B 2818/4/1920. az 1920. szeptember 7-i kihallgatási jegyzőkönyvben.

A megpróbáltatásai, politikai meggyőződése, világnézeti, generációs és személyes, ellentétek által tüzelt igazgató úr ilyen szerepvállalása talán azt is hivatott volt ellensúlyozni (a világ és önmaga előtt), hogy *Hodossy Béla a Tanácsköztársaság alatt csak a különös körülmények hatására, ifjú beosztottaival kialakult konfliktusa következtében, s a tanácshatalom cseh megszállás következtében* – túl korán – *vélelmezett bukása után exponálta magát, a már hatalomból kikerültnek vélt „kommunistákkal" szemben.* A cseh parancsnokhoz intézett inkriminált jelentésében is elismerte ugyanis, hogy „március 27-én, *erős terror alatt kénytelen voltam a szakszervezetbe* [s vele a pártba – D. P.] *belépni.* A kommunistákkal azonban *egyet nem értettem*, velük és érdekükben semmiféle működést ki nem fejtettem, emiatt belépésem óta is üldözésnek voltam kitéve, nyugalmazni akartak és elviendő túsznak[1096] voltam kipécézve".[1097] *Lehetséges tehát: ha nincs a cseh megszállás, s a felhívás a prominens „kommunisták" feljelentésére, akkor* – a január végén még harcos antikommunista, majd többször is megalázott – *Hodossy Béla is kényszerű tétlenségben várta volna a „proletárdiktatúra" bukását.*

2.2. Ifjú képzős tanár a kalocsai fegyveres ellenforradalmárok, majd a vörös terror áldozatai között

Talán *Mészáros Ignác, a Kalocsai Érseki Tanítóképző tanára* is megélhette volna a tisztes öregkort, ha a háború alatt nem katonáskodik, s leszerelve, tartalékos főhadnagyként, nem csatlakozik – az újabb kötelező beszolgáltatások és a Vörös Hadseregbe való, akkor már kötelező, sorozás szikrájára fellobbant – ellenforradalmi mozgalomhoz.[1098]

A történtek utáni első (1927/28. tanévi) értesítő elbeszélése szerint már 1918 őszén nyilvános jelét adta nemzeti elkötelezettségének: „A kalocsai oktobristák a városházán népgyűlést tartottak. Mészáros Ignác tanár is elment. Szemtanú akart lenni az eseményeknél. Valaki a városháza erkélyéről ledobta a trikolórt és vörös zászlót tűzött ki a helyére. Ő egyedül tiltakozott hangosan, s felháborodásának kemény szavakban adott hangot. Sokan hallották, hogy suttogva szólt valaki felé-

[1096] Hodossy Béla „a régi világ", a keresztény-nemzeti tábor ismert személyiségeként, a direktórium elnökének személyes politikai ellenlábasaként könnyen felkerülhetett a potenciális polgári túszok listájára. Az 1919. április 22-én a megyei tanács által elrendelt túszszedés során arisztokratákat, sátoraljaújhelyi, szerencsi és tokaji polgárokat fogtak le (75 főt), s vittek a megyeszékhelyre, majd Budapestre. Forrásaink szerint erre Sárospatakon nem került sor. (*Ködöböcz J.* 1986. 193. A túszszedésről lásd: *Letartóztatják* 1919/15. 2.; *Túszok* 1919/26. 4.; *Böhm V.* 1923. 387–390.; *Gecsényi L.* 1968. 90.; *Halász Gy.* 1979. 195–196.)

[1097] Vörös Újság, 1919. június 12. 4.

[1098] *Volt tisztek jelentkezése* 1919/21. 1.; *Sorozás* 1919/25. 1.; *A Forradalmi* 1919/IV. 19–20.; *Benka F. – Berta S. L. – Németh G. szerk.* 1969. 182–198.; *Romsics I.* 1982. 122–152.;

je: vigyázzon, megkeserüli ezt még! Dacosan szemébe nézett a tömegnek. Az 1919. évi húsvét utáni események nem törték meg őt.[1099] Rendületlen kitartással várta a bekövetkezendőket. Mikor a Duna-vidéki magyarság fegyvert fogott a vörös uralom leverése végett, sok kalocsai férfi között ő is fegyvert ragadott".[1100]

A Kalocsán június 19-20-ától kiterjedő mozgalomnak Szabóky Jenő mérnök, százados, a kalocsai nemzetőrség volt parancsnoka[1101] állt az élére, néhány tartalékos tiszttel. „Számukról, s sorozás körülményeiről nincsenek pontos adataink. Tudunk arról, hogy többen önként vagy felszólításra jelentkeztek, mások kényszer hatására fogtak fegyvert". „A győzedelmeskedő ellenforradalmárok hajszát indítottak a tanácshatalom vezetői ellen. Fogságba ejtették… a Forradalmi Törvényszék elnökét, ill. vádbiztosát, elfogták… a Szocialista Párt Titkárát… [A] Munkástanács elnökét összeverték, s miközben a városháza udvarára kísérték, az egyik emeleti ablakból egy alsóberényi legény agyonlőtte". Két elfogott vörösőrt ítélet nélkül kivégeztek.[1102] Egy 1919. októberi újságcikk szerint előbbit – Csupó Imrét, a helyi szocialista-kommunista párt korábbi elnökét – június 20-án „a nép haragja" következtében lőtték főbe a városháza udvarán. További 8 vöröskatona a mezőgazdasági gépgyár és a vasútállomás körüli harcokban „fizetett életével": „végsőkig menő ellenállásukért, elszántságukért".[1103]

Arról, hogy Mészáros Ignác milyen szerepet játszott a Kalocsa környéki harcokban, ill., hogy volt-e része az említett erőszakos cselekményekben, nincsenek adataink. Csak arról tudunk, hogy – ahogy azt a Kalocsai Királyi Törvényszék 1920-ban, egy ítéletében leírta[1104] – az ellenforradalmi kísérlet „leverése után, 1919. június 24-én, a vörös katonaságnak [a Fehér Imre ezredes, a vasas ezred parancsnoka, által kilátásba helyezett büntetlenség jegyében harc nélküli[1105]] Kalocsára történt bevonulása után, bejött a városba Szamuely Tibor[1106] terrorcsapatával, összefogdostatta azokat a férfiakat akiket az ellenforradalomban részt vetteknek gondolt, a törvényszék épületébe hurcoltatta, ahol vészbíróságot rögtönöz-

[1099] A húsvét után történtekhez lásd: *Gerencsér M.* 1993. 103–135.
[1100] *Oszwald J. szerk.* 1927/28. 9–10. vö.: *Mozgalmas* 1918/45. 2–3.
[1101] *Mozgalmas* 1918/45. 2.; *A kalocsai* 1918/45. 3.
[1102] *Romsics I.* 1974. 79.
[1103] *A kalocsai ellenforradalomról* 1919/48. 2–3.
[1104] PIL 613. f. 6/9. őe. A Kalocsai Királyi Törvényszék B 939/3/1920. sz. ítéletében. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[1105] *Gerencsér M.* 1993. 346.
[1106] A „Pesti Hírlap" tudósítása szerint, 1919. április 20-án, húsvét vasárnapján *Szamuely Tibor* a budapesti IV. kerületi Munkás- és Katonatanács ülésén kifejtette: „Halál a proletariátus minden ellenségére! Halál a burzsoáziára! Ma két embert ismerhetünk csak: proletárt és burzsoát. Vagy proletár, és harcolni akar a proletariátus felszabadításáért, és akkor testvérem is, velem van, vagy semlegesnek tartja magát, és akkor én ellenségemnek tekintem. … Mindenki, aki ellenünk van, aki ellenségünk, azon keresztültiprunk, legyen bárki!" (Idézi: *Gerencsér M.* 1993. 103–104.) Vö.: *Böhm V.* 1923. 390–394.; *Csunderlik P.* 2019. 246–257.

ve[1107]" *Mészáros Ignácot* (11-13 társával együtt[1108]) „még aznap este 6-9 óra között, a törvényszék főbejáratától jobbra eső jezsuita rendház sarkától, a jezsuiták templomáig álló utcai fákra *felakasztatta*".[1109]

Mivel „az igazi proletárdiktatúrát" demonstrálók[1110] (egy kivétellel) a – több nap alatt – Kalocsán kivégzett 20 embert a temető végébe, egy közös sírba temették, a Tanácsköztársaság bukása után, 1919. szeptember 7-én újratemették őket. A „Kalocsai Néplap" beszámolója szerint akkor „Kalocsa társadalma elzarándokolt a mi vértanúink sírjához… Vértanúk voltak. Vértanúi nemzeti érzésünknek, magyar voltunknak, a társadalmi rendhez való ragaszkodásunknak". A temetési szertartást vezető *Várady L. Árpád* érsek is azt hangsúlyozta, hogy „vétség, hiba, amely halálra lett volna érdemes, nem terhelte őket, hanem a vak szenvedély rontott ellenük. Sokan közülünk közel állottunk ugyanazon sorshoz és nincs közöttünk egy sem, akit a csapás hasonló jogon ne érhetett volna. Őket érte a választás valamennyiünk helyett. *Halniuk kellett, mert képviselői voltak olyan társadalmi rendnek, amelynek valamennyien képviselői voltunk.* Kérdem, hoztak-e a gyilkosok valami jobbat? Mivel mentik ezen ártatlanok feláldozását?" – kérdezte az érsek, majd a hosszasan taglalta a Tanácsköztársaság jelszavai és tettei közötti viszonyt. Sajátos „vádbeszédét" azzal zárta, hogy „a rendszer, amely hadat üzent a hitnek, tulajdonnak, családnak – rémuralom volt. Az ilyen rendszer nem alapszik jogon, és nem az Isten törvényén, melyet büntetlenül felbontani nem lehet, hanem tévedésen, hazugságon alapszik; nem vezethet a nép fölemelésére, hanem lealjasí-

---

[1107] A Forradalmi Kormányzótanács 1919. május 16-i, XCIV. számú rendeletével szabályozta „a forradalmi törvényszékek" tevékenységét, „*a rögtönítélő eljárás*" módját, melynek keretében halálos ítéletet csak egyhangúan hozhattak, mely ellen perorvoslatnak helye nem volt, „s a kiszabott büntetést az ítélet kihirdetése után azonnal foganatba [kellett – D. P.] tenni". (*A Forradalmi* 1919/III. 30–31.)

[1108] Az ítéletben Mészáros Ignáccal együtt 14 nevet soroltak fel az aznapi áldozatok között. Ezt a névsort hozza a bírósági iratokból merítő Váry Albert is, de a kalocsai járási főszolgabíró 1209/1921. számú iratában 12 olyan nevet említ, akik akkor „a nemzeti ügy és a keresztény erkölcs szolgálatában hősi halált haltak". A vonatkozó adatok kisebb eltéréseire – forrásgazdag, értékes munkájában – Romsics Ignác is felhívta a figyelmet. (PIL 613. f. 6/9. őe. A Kalocsai Királyi Törvényszék B 939/3/1920. sz. ítéletében; MNL BKML IV. 903. a 1209/1921.; *Váry A.* 1922. 70–73.; *Romsics I.* 1982. 161.)

[1109] Lásd ehhez: *Romsics I.* 1982. 161–164.; *Gerencsér M.* 1993. 347.; *Salamon K.* 2001. 167.; *Romsics I. szerk.* 2007. 789.

[1110] Az ellenforradalmi kísérlet nyomán megszüntetett „Kalocsai Néplap" helyébe lépő „A proletár" első, 1919. július 28-i számának vezércikkében írták: „Kalocsán még eddig hiányzott az igazi proletárdiktatúra. A burzsujoknak itt nagyon jó dolguk volt, *a mai naptól kezdve ők vetettek véget kényelmüknek,* és a proletariátus, akik közül többet legyilkoltak, veszett kutya módján pusztítottak el, arra készteti a Népbiztosok Tanácsát, hogy radikálisabb eszközökkel teremtse meg a dolgozó emberek diktatúráját." (*A proletariátus diktatúrája* 1919/26. 2. lásd továbbá: *Beköszöntő* 1919/26. 1. Vö. pl.: a Veszprémben történtekkel: *Ellenforradalom* 1919/17. 1–2.; *Népgyűlés* 1919/18. 1.)

tására”.[1111] A vörös terror áldozatainak – megszálló román tisztek részvételével zajlott – újratemetése így a 133 napos proletárdiktatúra erkölcsi-, politikai-, világnézeti pellengérre állításának, megbélyegzésének szertartásává vált, melynek fényében „a megboldogultak a sátán elleni harc példaadó hőseivé” magasztosultak.

Ennek nyomán a képző tantestületének 1919. október 20-i ülésén, *Kis-Erős Ferenc* igazgató is kollégája „vallásos és hazafias irányú, értékes tanári és hazafiúi tulajdonságai iránt való ellenszenvből” történt, „kihallgatás és törvényes bizonyítás nélküli vértanúságról”, „ártatlanul kivégzésről” beszélt – melyet a jegyzőkönyvben is megörökítettek.[1112] Majd a „Magyar Tanítóképzőben”, *a „tanítóképző-intézetek vértanújának” nevezte őt,* „akit még mint fiatalembert szakítottak el… hathónapos felesége oldaláról”, s *aki „helyettünk és értünk halt meg”.*

Forrásainkból úgy tűnik, hogy Mészáros Ignác az ellenforradalmi mozgalomban valójában nem képzős tanári, hanem tartalékos tiszti minőségben vett részt. Indirekt módon erre utalt az igazgató úr is, amikor cikkében kiemelte: ifjú kollégája – aki csak 1912 őszétől vett részt a tanítóképzésben – „az ötödféléves szörnyű világháborút szinte emberfeletti magyar hősiességgel végigküzdötte, végigszenvedte, mégpedig az első pillanattól az utolsóig mindig a frontokon”, legutolsóként 1918 novemberében jött haza.[1113] Így a saját céljai szempontjából is diszfunkcionális, fékevesztett vörös terror áldozatává vált,[1114] Mészáros István – négy és félévi frontszolgálata miatt – előbb csak két tanévet, majd ténylegesen alig néhány hetet taníthatta a mennyiség- és természettant, valamint a pedagógiát a kalocsai képzőben.[1115]

Ezalatt a rövid idő alatt aligha válhatott a tanítóképző intézeti tanárok reprezentánsává. Így Kis-Erős Ferenc igazgató erőfeszítésében, hogy mégiscsak ekként tüntesse fel őt, a Délvidék megszállása miatti növendékhiány révén létében veszélyeztetett intézete – s *a tanítók forradalmi mozgalmakhoz való tömeges csatlakozása miatt kényes helyzetbe került intézménytípus – legitimációs szükségletének kielégítésére irányuló igyekezetet láthatunk „a keresztény kurzus”[1116] idején:* a felsőbbség iránti lojalitásra szocializált pedagógusok többségétől aligha elvárható,

---

[1111] *A vértanúk* 1919/47. 1–2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1112] MNL BKML VIII. 88. Az 1919. október 20-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.

[1113] *Kis-Erős F.* 1919/a. 69–70. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1114] Lásd ehhez: *Kosztáné K. I.* 1919/26. 2.; *Koszta D.* 1919/26. 2.; *Romsics I.* 1974. 82., 1982. 162.

[1115] *Mészáros Ignác* (1888–1919) 1907-ben a kalocsai érseki képzőben elemi-, majd 1911-ben Budapesten polgári iskolai tanítói oklevelet szerzett. Az 1911/1912. tanévben a nagykikindai polgári iskolában tanított, majd 1912-től segédtanárként működött a kalocsai érseki képzőben, ahol „szerény, szorgalmas, vallásos ifjúként” mutatkozott be. Az igazgató 1913-tól megkísérelte rendes tanári előléptetését – több alkalommal sikertelenül. Úgy, hogy arra, már csak távollétében, frontszolgálata alatt került sor: 1915-ben. (KÉL I. 3. d. 5132. és 5149./1912.; 3418. és 4873/1913.; 454/1914.; 2362., 3545. és 4362/1915.; 572-574. és 612/1918., 275/1919.; MNL OL K-502-1919-5-15950.)

[1116] Vö.: *Gergely J.* 2007/3. 126–128.

elmaradt hősi ellenállás pótlólagos szimbólumának, „a keresztény-nemzeti eszme mártírjának" felmutatásával.

Az intézet egykori tanítványát, tanárát, az 1919. szeptember 7-én újratemetett, majd posztumusz vitézi címmel kitüntetett Mészáros Ignácot példaként állították a növendékek elé: „Növendékeink meghatódottan hallják évről-évre, hogy ez Mészáros tanár sírja, akit a kommunisták 1919-ben kegyetlenül kivégeztek. *A nemzeti ügy vértanúja így oktatja és neveli halála után is intézetünk növendékseregét. Amikor a hazafiúi erényekről és a hazaszeretetről szólunk,* szemünkben előtörő könnyek közt és őszinte mély megilletődéssel ejtjük ki Mészáros Ignácnak, intézetünk vértanú tanárának a nevét" – olvashatjuk a halála után első alkalommal megjelent értesítőben.[1117]

Száz évvel a Tanácsköztársaság után, talán már nem tűnik kegyeletsértésnek, ha a magunk részéről megkockáztatjuk a véleményt: *Mészáros Ignác szerepvállalása – ellenforradalmi intencióval – azon kisszámú, az intézetek légkörét csak kevéssé befolyásolni tudó, viszonylag fiatal tanítóképző intézeti tanáréhoz hasonlítható, akik a forradalmi eszmék hatására vállaltak e hónapokban többé-kevésbé exponált, „elkötelezett" szerepet, s viselték a későbbiekben ennek egzisztenciális következményeit.*[1118]

[1117] *Oszwald J. szerk.* 1927/28. 10. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1118] A fegyelmi tárgyalások lezárultával közülük többek iratait – az esetleges büntetőjogi felelősségre vonás érdekében – a VKM átküldte az illetékes királyi ügyészségekhez. Ez történt pl. 1920. november végén Déri Gyula, Rédei Jenő, Lechnitzky Gyula, Szöllősiné Szántó Erzsébet, Halász Arnold, Bánó József esetében. Lechnitzky és Halász ügyében a Budapesti Kir. Ügyészség az eljárást 1923-ban – 103568/1923 – bizonyíték hiányában, Szöllősiné esetében az 1921. december 22-i kormányzói kegyelem folytán megszüntette. (MNL OL K 502-1922-5-13156. és -1924-17-3064.)

2.3. Képzős tanárok városok művelődése élén és a Tanácsok Országos Gyűlésének tagjai között

A Tanácsok Országos Gyűlésének delegáltjai kötött két tanítóképzőkben tevékenykedő pedagógust találtunk: *Bánó Józsefet* az ungvári görög katolikus tanítóképző tanárát, valamint – a fentiekben sárospataki működése kapcsán bemutatott – *Déri Gyulát.*

2.3.1. Ungvári párttitkár – a veszprémi oktatásügy élén

A Tanácsköztársaság hatalmi szerveiben legmagasabbra emelkedett *Bánó József*[1119] forradalmak alatti tevékenységéről, sajnálatos módon, igen kevés dokumentumot, autentikus forrást, tudósítást találtunk. Egy számára kiállított – 1918. április 14-i – „működési bizonyítvány" szerint az Ungvári Királyi Görög Katolikus Tanítóképző Intézetben segédtanári „állását 1914. október elsején foglalta el, … 1917. november 1. óta pedig mint rendes tanár működik, mialatt úgy kiváló szakképzettségével, a tanulók iránti buzgalmával, mint az intézet igazgatását támogató adminisztratív szolgálataival magát kitüntette" – írta róla az intézet igazgató-helyettese.[1120] Az októberi forradalom idején Bánó József *az „Ungvári Munkás"* című lap *szerkesztője*, s az 1918. november 17-én megalakult ungvári Nemzetközi Szociáldemokrata Párt titkára lett;[1121] amiért – egy 1919. február 5-i, magyar területre való áthelyezését kérő levele szerint – „*felekezeti iskolám főhatósága részéről inkompatibilitással vádoltattam meg*". S mivel – ahogy erről korábban már szó esett – az ungvári Rada a képzőt ruszin tanítási nyelvűvé kívánta tenni, a nyelvet nem ismerő tanár úr attól is tartott, hogy „sokáig nem tűrik meg állásában". „*A megszálló csehszlovák csapatok fővezére*[1122] *is felszólított, hogy mint pártvezér távozzak Ungvárról*" – írta Kunfi Zsigmondnak, majd hozzátette: „vőlegénye vagyok immár hatodik éve [a Trencsén megyei Lédecs elemi iskolájába

[1119] *Bánó József* (1890–1940) Ledermayer Vince és Ursprunger Antónia gyermekeként 1890. március 24-én apja családnevére kereszteltetett, katolikus szertartás szerint, majd a belügyminiszter 50920/1906. sz. engedélyével vehette fel a Bánó nevet. Tanítóképző intézeti tanári oklevelét a lévai állami képzőben szerezte, majd az Országos Magyar Királyi Rajztanárképző Főiskolán 1914-ben szerzett tanítóképző intézeti rajztanári oklevelet. 1914 nyarán a Kézimunkára Nevelő Országos Egyesület tanfolyamát, így a kézimunka (szlöjd) tanítására is jogosultságot szerzett. 1917 februárjában kérte felvételét a TITOE-be. (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ba-18-19149. 129. d. 92/1915., 169/1917. és 54/1918.; MT, 32. évf. 103.; *Tóth G.* 1996. 239.)

[1120] MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ba-18-19149. 129. d. 286/1918.

[1121] *Hajdu T. szerk.* 1991. 889.; *Fedinec Cs.* 2002. 47.

[1122] A térséget megszálló csehszlovák csapatok parancsnoka Ciaffi olasz ezredes volt. (*Fedinec Cs.* 2002. 49.)

beosztott – D. P.] Herr Erzsébet okleveles nyelvszakos polgári iskolai tanítónőnek, s hat évig [hat éven át, évente – D. P.] folyamodtunk eredmény nélkül az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterekhez".[1123] A „mindenkori készséges híve és elvtársa" formulával zárt beadványát Bánó József a „tanítóképző intézeti tanár" s „*az ungvári szociáldemokrata párt titkára*" titulusokkal szignálta.[1124]

Az akkoriban csak „előjegyzett" – s a későbbiekben, immár a KN által, átmeneti művelődési megbízotti beosztással honorált kérvény[1125] – talán plasztikusan érezteti: *a baloldali szociáldemokrata meggyőződésű*[1126] tanár úrnak súlyos egzisztenciális oka volt arra, hogy a „holnapra megforgatandó" világban rendezze saját helyzetét, s már csak ennek érdekében is exponálja magát. A Tanácsköztársaság alatt előbb *az Ung megyei direktórium* tagjaként, majd *Veszprém megyei művelődési megbízottként, a művelődési osztály intézőbizottságának tagjaként*[1127] tevékenykedett. Ottani 2-3 hónapos vendégszerepléséről elsősorban a „Vörös Zászló" című helyi lap[1128] tudósításaiból alkothatunk képet.

Bánó József először a városi pedagógusok részvételével – 1919. május 29-én – rendezett „tanítógyűlés" előadójaként lép a veszprémi nyilvánosság elé,[1129] ahol „a múlt iskolaügyét és tanítóságát tárja fel tudatos, esetleg öntudatlan hibáival együtt. *Az eddigi tanítóképzést ismerteti, mint a kapitalisták egyik proletariátust letörő eszközét.*[1130] S hogy céljuk mily jól sikerült, mutatja az a szomorú statiszti-

---

[1123] A köztük lévő nagy földrajzi távolság miatt kényszerűen hosszú jegyességből végül nem lett házasság. A forradalmakat követő emigrációja során Bánó József – 1924-ben Nápolyban – Langer Ilonával kötött házasságot, akivel Franciaországban haláláig együtt élt. Bánóné 1948-ban kérte a támadó németek ellen önként a francia hadseregbe bevonult, s életét vesztő férje rehabilitálását, valamint özvegyi nyugdíja megállapítását, amire 1949-ben került sor. (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ba-18-19149. 129. d. 162970/1949. V.2.)

[1124] MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ba-18-19149. 129. d. 23485/1919. VII. b. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[1125] A sokáig sorára váró kérvényre július 4-én rávezették a KN illetékesei: „előjegyezve". (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ba-18-19149. 129. d. 23485/1919. VII. b.)

[1126] *Bánó József az emigrációban* előbb Olaszországban, majd Párizsban élt, s retusőrként dolgozott. Mindvégig részt vett a baloldali – nem kommunista – emigráció tevékenységében, *hosszabb ideig Károlyi Mihály közeli munkatársa, egy ideig személyi titkára is volt.* A Károlyi alapította Köztársasági Pártnak, majd az Emberi Jogokat Védő Ligának titkára volt. Megalapította, s vezette a franciaországi magyar „Világosság Szocialista Pártot". (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ba-18-19149. 129. d. 162970/1949. V.2.; *Hajdu T.* 1978. 401–402., 414., 422.; *Hajdu T. szerk.* 1991. 118., 125., 174., 212., 269–270., 454., 527–529., 546–547., 568–570., 889.)

[1127] Veszprém megyében művelődési megbízott volt Bánó József mellett Mihály János és Szabó Lajos is. (*Komlósi S.* 1969. 30.; *Molnár J-né* 1979. 38–39.)

[1128] A „Vörös Zászló" „a Veszprém megyei szocialista párt hivatalos közlönye" volt.

[1129] *Tanítógyűlés* 1919/15. 1–2. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: *Molnár J-né* 1979. 49.

[1130] Ez valószínűleg a tudósító félreértése. *„A régi és új iskola"* c. brosúrában nem a tanítóképzést, hanem „az iskolát" általában jellemezték úgy, hogy „leginkább volt hivatva arra, hogy a kapitalista kizsákmányolásnak olyan emberanyagot szolgáltasson, mely még helyzete felismerésére is képtelen. Tudatosan, előre meghatározott tervek szerint neveltek *szolgalelket* a gyermekből". (1919. 3.)

ka, hogy Magyarország lakosaiból 41 százalék az analfabéta.[1131] Az iskolareform, amelyet a Tanácsköztársaság a leggondosabban igyekszik keresztülvinni, vallási izgalmakat is idézett elő, mert a kapitalisták, akik éppen semmit sem törődtek az erkölccsel, most egyszerre erkölcsvédők lettek; elhallgatván a szocializmus tisztább, nemesebb erkölcsi felfogását. S mivel *a mostani társadalomban csak a dolgozóknak lesz joga az élethez, a léthez, a tanítóságnak kell munkaszeretetre nevelnie a jövő társadalmát.*

Mivel Magyarország ősidőktől éppúgy, mint ma mezőgazdaságával igyekszik versenyképessé lenni, s mivel *a tanítók azok, akik* a néppel, *a dolgozó földművesekkel legközvetlenebbül érintkezhetnek, minden tudásukat a többtermelés fokozására és irányítására kell áldozniuk"* – hangsúlyozta Bánó József, majd – a KN direktívákat, s *„A régi és az új iskola"* című brosúra egyes részleteit követve – *az iskolareform* vázlatos ismertetését adta.[1132] „Az általános iskolakötelezettség a 3–18., illetve a 19. évig tart. 3 éves korában a gyermek játékiskolába (lásd óvodába) kerül. Itt is étkeznek. A szülők meglátogathatják őket. Tehát a családot a gyermekneveléstől tehermentesítik. S már itt megtanítják a gyermeket arra, hogy nem ő a világ közepe.[1133]

6–14 évig egységes munkaiskola lesz. A vallásoktatás elmarad, helyét a szociális erkölcstan foglalja el; elmarad még a beszéd és értelemgyakorlat is. 14 éves korában a gyermek pályaválasztás elé áll.[1134] Orvosokból, tanítókból, értelmesebb szülőkből és pályakiválasztó pszichológusokból álló bizottság dönti el, milyen pályára megy az illető gyermek.[1135] Három szakiskola jön ezután: ipari, szellemi és mezőgazdasági szakiskola. Az ipari és mezőgazdasági szakiskola 4 évig, a szellemi szakiskola 5 évig tart. Az első kettőben napi 4 óra fizikai és 2 óra szellemi foglalkozás lesz.[1136] A szellemi szakiskolában pedig napi 2 óra fizikai és 4 óra szellemi foglalkozás. *A tanítók egyetemet is végeznek.* S hogy ez mihamarabb keresztülvihető legyen, *az összes iskolák és tanítók államosíttatnak.* [Sic!] *A legelső államosított hely Veszprém vármegye lesz.*[1137] *Így tehát egész Veszprém vármegyében a fenn ismertetett iskolareform 1919. szeptember elején megkezdődik.*[1138]

…

[1131] Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a 6 évnél idősebb népességnek Veszprémben 10,6%-a, Pápán 10,4%-a volt írástudatlan. (*Molnár J-né* 1979. 43.)

[1132] *Jelentés* 1919.; *A régi és az új iskola* 1919.; Vö.: *Donáth P.* 2007. 28–50.

[1133] Vö.: *A régi és az új iskola* 1919. 6–7.; *A játékiskolából* 1919/12. 4.

[1134] Vö.: *A régi és az új iskola* 1919. 6–7.

[1135] Ezen a ponton az előadó (vagy a tudósító) lényegesen eltért „A régi és az új iskolában" olvasható elgondolástól: „Azt, hogy valaki milyen pályára alkalmas, *az ifjú, a szülők,* a tanítók és a szakértők együtt fogják megállapítani" – olvashatjuk a brosúrában. (1919. 6–7. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1136] *A régi és az új iskola* 1919. 7–8. Vö.: *Székely E-né szerk.* 1959. 86–141.; *A fizikai* 1919/12. 2.

[1137] Veszprém megye akkori négyszáz iskolájából addig 14 volt állami. (*L. Nagy Zs.* 1961. 56.)

[1138] Lásd ehhez: *Doktor J.* 1919/12. 1.; *Molnár J-né* 1979. 51–54.

[H]angsúlyozza, hogy *kötelességévé teszi minden tanítónak az összes szociális folyóiratoknak és nagyobb munkáknak beszerzését,* melyekről a jövő tanév elején számot kell adniuk. A szegényebbek ingyen fogják megkapni. Ha a tanítóság teljes erejével latba veti tudását, most igazolódhat be Széchenyi mondása: 'Magyarország nem volt, hanem lesz!'" – zárta vázlatos előadását, az ugyancsak elnagyolt tudósítás szerint, a művelődésügyi megbízott, sok egyéb részlet mellett abból sem csinálva különösebb gondot magának, hogy vajon mit szólt volna „a legnagyobb magyar", ha hallja milyen kontextusban idézték szavait? Az sem kizárható természetesen, hogy nem Bánó tanár úrnak tulajdoníthatók a fenti, sokszor alig értelmezhető sommás megállapítások a tanítóképzéssel kapcsolatban, vagy a tervezett reformok fázisait, ütemezését érintő homályos megfogalmazások, s a gyermekek és szülők jogainak látszólag konzekvens semmibevétele. Lehet, hogy ez csak a tudósító felkészületlenségét tanúsítja.

A neve alatt megjelent írást nem találtunk a veszprémi „Vörös Zászló"-ban,[1139] ezért két – funkciójából adódóan *vélhetően neki tulajdonítható,* (B.) ill. (b.) monogrammal *„Szocialista oktatás"* című rovatban publikált – cikkből próbálhatunk valamelyes képet nyerni Bánó József akkori nézeteiről; az önkifejezés más formájához szokott rajz- és kézimunka tanár fogalomhasználatáról, stílusáról, s az idézett gyenge tudósításon is átsütő eltökéltsége forrásáról.[1140]

Az első – *„A forradalmunkról"* alcímet viselő – cikkben mindenekelőtt leszögezte: „Marx és Engels határozták meg, hogy a fejlődés iránya a *szociális forradalom.* [Sic!] … Az átmenet a szociális forradalomból a szocializmusba épp oly szabályszerű fejlődés parancsolta törvényszerűséggel történik, mint a haladás a forradalom felé. Most rátérünk a mai proletárforradalomra, mely átmenetet jelent a kapitalista világból a szocializmusba. … A fiatal magyar Tanácsköztársaságot a nemzetközi kapitalizmus (mert ez most igazán *nemzetközi*) mozgósított hadseregei veszik körül. … De az antant és a magyar burzsoák, kapitalisták rosszul számítanak akkor, amikor a magyarországi Tanácsköztársaságot, hogy úgy mondjam, a magyar proletárok forradalmát a cseh, román és szerb munkások kezével akarják leverni. … A magyar proletárforradalom már puszta létével 'fertőz' és kizárólag a proletariátus érdekeit képviselő s a kapitalizmust leromboló intézkedéseivel a legerősebb forradalmi agitációt fejti ki az egész világ és így a környező országok kizsákmányoltjai előtt. Ez már a proletárforradalom győzelme"- vélte a cikkíró, majd kifejezte meggyőződését, hogy „a proletárforradalom kikerülhetetlenül kitör mindenütt, ahol kapitalizmus, nagytőke, burzsoázia van… csupán a kitörés *időpontja* tolódik előbbre, vagy hátrábbra a kapitalizmus, a burzsoázia fejlettségi foka szerint. … A történelmi fejlődés parancsa: a kapitalizmus összeroppan és helyét forradalmi úton elfoglalja a szocializmus"- írta (B.).

[1139] Tapasztalatunk szerint a Tanácsköztársaság idején a helyi szocialista lapok cikkeinek többségét aláírás nélkül közölték, talán ezzel is a kívánatosnak ítélt kollektivizmust hangsúlyozván.

[1140] *(B.) [Bánó J.]* 1919/23. 2.

Majd egy hét elteltével, – olvasói kérdésre – „*röviden megmagyarázta a kommunizmus mibenlétét*". „[A] kommunizmus a termelőeszközöknek köztulajdonba vétele.[1141] … A proletárforradalom köztulajdonba vette a holtmunkát, a termelőeszközt és így megszüntette annak tőke jellegét. Ma már minden termelőeszköz a dolgozók közös tulajdona. Így – ugye hát világos? – a terméktöbblet a közé lesz,… nem úgy mint azelőtt… Aztán ezt a terméktöbbletet szét kell osztani. Most kerül sor a javak igazságos elosztására" – vélte,[1142] alig több mint három héttel a Tanácsköztársaság bukása, s másfél hónappal a megyei pedagógusok közül történt nyilvános „kizárása"[1143] előtt (b.) [Bánó József].[1144]

Mindeközben a – július 2-án a művelődési osztály intéző bizottságába választott – művelődési biztos lázasan készült az új tanév előkészítésére. Határozatot hozatott arról, hogy „a proletárállam intencióinak megfelelő *munkaiskolákat* a lehetőség szerint már a következő tanévben megvalósítja".[1145] Döntöttek a felnőtt analfabéták oktatásának megszervezéséről, s Veszprémben egy „hatalmas könyvtár" felállításáról is.[1146]

Bánó József volt az előadója a 110 veszprémi pedagógus részvételével, július 10-től[1147] zajlott *„szociális átképző tanfolyamnak"* is, melynek célját – a tanfolyamvezetővel együtt[1148] – abban látta, hogy „az iskolák szakítsanak a régi metó-

---

[1141] Korántsem csak (b.) [Bánó József] élt ilyen agitatórikus, egyszerűsítő megfogalmazásokkal: „A régi és az új iskola"-ban olvashatjuk: „A kommunizmus a kultúra köztulajdonba vétele. Ezt kiáltjuk oda a vénhedt Európa kapitalista országai nyafogó széplelkeinek, akik a kultúrát féltették a kommunizmustól". (1919. 8.)

[1142] *(b.) [Bánó J.]* 1919/25. 2.

[1143] Bánó Józsefet „a veszprémi tanítók 1919. augusztus 25-i gyűlése, az oktatásirányításban a Tanácsköztársaság alatt exponált szerepet játszott 7 társával együtt „zárták ki a testületből", mivel „a proletárdiktatúra alatt önként a kommunizmus szolgálatába álltak". Erről értesítették a vallás és közoktatásügyi minisztert is. (*A tanítóság köréből* 1919/37. 3.; *Molnár J-né* 1979. 70. Vö.: *Az átalakulás napjai* 1919/38. 3.)

[1144] Elvtársai között akkoriban általános s államilag szentesített profán messianisztikus, unilineáris történelemszemlélete ennyi év távlatából csak azt a kérdést veti fel az olvasóban: vajon miként vélekedhetett minderről Bánó József két évtizedes emigrációja után, mielőtt a francia hadsereg önkénteseként életét vesztette az akkoriban megállíthatatlanul előrenyomuló náci német hadsereggel folytatott harcban?

[1145] E szándék jegyében, 1919. június 13-án, felhívást tettek közzé a járási, helyi szerveket felszólítva: „a helyben működő tanítók bevonásával sürgősen állapítsa meg, hogy *miképpen lehetne a helyi viszonyok figyelembevétele mellett az új (nyolc osztályos, gyakorlati irányú) iskolatípust, – ha csak részben is – már… szeptember 1-től megvalósítani*", s erről július 5-ig tegyen jelentést a megyei művelődési osztályra. (Idézi: *Csaba I.* 1959. Kiemelés tőlem – D. P. Vö.: *Köte S.* 1979/2. 95–115.; *Molnár J-né* 1979. 51–52.)

[1146] *Tanügyi hírek* 1919/24. 1.

[1147] Csaba Imre könyvében – tévesen – úgy vélte, hogy a tanfolyam *június* 10-én kezdődött. (1959. 165. Vö.: *Szociális kurzus* 1919/26. 2.)

[1148] A tanfolyam vezetője a Budapestről érkezett Szentgyörgyi Ede volt, de ő – egy más forrásokkal nem ellenőrizhető elbeszélés szerint – a tanfolyamon felszínre tört, július 12-i, viták nyomán távozott. (*Gutheil J.* 1920. 310.; *Molnár J-né* 1979. 49.)

dussal, s tényleg a tudomány hajlékai legyenek". A régi rendszer ugyanis „milliók tömegeit műveletlenségben hagyta, nem akarta, hogy a proletárok szeme kinyíljék… [T]udta, hogy tulajdonképpeni hatalma abban van, hogy a tömegek tudatlanok, s addig marad meg, míg a tömegek tudatlanságban maradnak. … Olyan tanrendszert állapítottak meg, melynek legnagyobb részét az életben senki sem értékesíthette.[1149] …

[A]kik… kikerültek a középiskolából, rengeteg munka és pénztőke befektetése után szomorúan konstatálhatták, hogy elvont dolgok bemagoltatásával telítették a fejüket, de a 12-13 évi szorgalmas tanulás révén nincs semmiféle kapcsolatuk az élettel. … [N]ekik kellett bűnhődni, s a saját bőrükön tapasztalni, hogy nem azt adja az élet, amit az iskola [inkább fordítva: nem azt adta az iskola, ami hasznos lehetett volna az életben – D. P.]. … Természetes, hogy az új rendszer építőmunkája egyik legelső kötelességének tekinti az iskolák reformálását. Felszabadítjuk a nevelőmunkásokat a régi tanrendszer béklyói alól, amelyen eddig megtört minden egyéniség és minden jóakarat. A jövőben is egyöntetű lesz a tanítás, de a tudományt nem rejtegetik maszlagok alá és nem öltöztetik a titokzatosság köntösébe" – ígérte (kötelezően beiskolázott) kollégáinak az előadó,[1150] aki az utolsó napokban, iskolai referensként, vélhetően már a városi intéző bizottság ülésein is részt vehetett.[1151]

E mozgalmas hónapokban a városon kívül is akadt teendője: Ungvár, Veszprém vagy Budapest (?) küldötteként *delegálták őt a Tanácsok Országos Gyűlésébe,*[1152] *ahol 1919. június 23-án* – a képzős tanárok közül egyetlenként – *a szűkebb grémium: a Központi Intézőbizottság tagjává választották*.[1153] Ottani tevékenységéről sincs érdemi információnk, még azt sem tudjuk, hogy valójában részt vett-e, s ha igen melyik napokon, ezen – formálisan legmagasabb rangú – állami testület munkájában? A Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója nem közli az üléseken jelenlévők névsorát, csak a felszólalókat említi, köztük Bánó József neve nem szerepel. Tevékenységére vonatkozóan sötétben tapogatózhatott a Veszprém megyei ügyészség is, mely az ellene folyó eljárást *bizonyíték hiányában* zárta le 1920 novemberében.[1154]

[1149] Vö.: *A régi és az új iskola* 1919. 3–4.; *A kommunista iskola* 1919/12. 1.; *A jövő* 1919/12. 2.

[1150] *Megnyílt* 1919/28. 2–3. – Szükség volt erre az államilag kötelezett részvételre, mivel a szakszervezet mozgósító ereje – egy július 5-i, a „Vörös Zászlóban" megjelent levél szerint – akkorra már a Veszprémben (is) lankadt, „alig csináltak valamit". (*Szociális kurzus* 1919/26. 2.; *Veszprémi* 1919/25. Vö.: az esztergomi helyzettel: PIL 604. f. 3. cs. 7. őe. 7.)

[1151] *Művelődési megbízott* 1919/31. 1.

[1152] A Tanácsok Országos Gyűlése 1919. június 14–23-ig ülésezett Budapesten, kb. 500 küldött részvételével. A 150 tagú Központi Intéző Bizottság névsorában róla ez áll: „Bánó József, Budapest". (*A Tanácsok* 1919. 269.)

[1153] *A Tanácsok* 1919. 269.

[1154] MNL OL K 502-1922-5-13156. és -1924-17-3064.

Mindazonáltal a VKM 1920. július 10-én kelt, 66388/1920. VII. b. számú fegyelmi határozatával elmarasztalta az akkor már emigrációban tartózkodó Bánó Józsefet: „*Ezen tisztség[ek]nek már pusztán elvállalásával is a diktatúra érdekeit oly mértékben szolgálta és támogatta, hogy ebben az állammal és a tanári hivatással szemben elkövetett súlyos fegyelmi vétséget kellett megállapítanom.* Ezért Önt a fegyelmi tanács meghallgatása után *állásvesztésre ítélem*, azzal a hozzáadással, hogy ezen rendelet keltétől számítandó öt éven belül nyilvános, vagy nyilvánossági joggal felruházott tanintézetekben sem tanítói, sem nevelői szolgálatra nem alkalmazható".[1155]

2.3.2. Az állami tanítóképző ifjú tanára, a művelődési osztály jegyzője és Pápa művelődésügyi megbízottja – a tervezett változások motorjai

2.3.2.1. Nagy Sándor különös pályaíve: Pápa – Komárom – Pápa és Veszprém

A kötetünk I.3. fejezetében a TITOE-val kapcsolatos radikális kritikát megfogalmazó, a régi rend intézményeinek megváltoztatását és reprezentánsainak háttérbevonulását, „valódi demokráciát" követelő, *a Tanácsköztársaság mellett elkötelezett Nagy Sándor* 1911-től tanított a pápai állami tanítóképzőben. A „proletárdiktatúra" kikiáltása után már korán aktivizálódott. A polgári pártok, és államberendezkedés mellett a Pápai Hírlapban kardoskodó Kötse István igazgatóval szemben ő – és a magát a későbbiekben az ifjúmunkás, diák szakszervezetben, s a Vörös Hadseregbe való toborzásban exponáló *Ormai István* nevelő[1156] – a szocialista párt és szakszervezet programját vallották magukénak. Már a városi „tanítószemélyzet szocialista szakszervezetbe tömörülését" kimondó 1919. március 25-i értekezleten – melyen Blau Henrik elnökölt – „a szervezkedés részletes programját Nagy Sándor terjesztette elő" – olvashatjuk a „Pápai Hírlap" tudósításában, melyből az is tudható, hogy mindennek ellenére nem került be a szakszervezet vezetőségébe.[1157]

A „Munkás Újság" április 6-i számában *„Az iskolák államosítása"* címmel megjelent írásában kifejtette: „A proletárság forradalma győzelmesen halad előre! A kapitalista és militarista hatalmasságok után a harmadik ellenség a feudalizmus kezéből verték ki a fegyvert. Megszüntették a felekezeti iskolákat! Kimondta a

[1155] PIL 686. f. 348. őe. (Kiemelések tőlem – D. P.)
[1156] Munkás Újság, 1919. május 25. 4.
[1157] *Tanítók,* 1919/13. 3.

Kormányzótanács, hogy az oktatás ügye állami feladat, tehát átvette az egyházaktól az iskolákat, mától fogva minden iskola az államé… Egy régi álom vált valóra, melyért hiába küzdött eddig a nevelőmunkások egy kisebb tábora… *A proletárforradalomnak kellett eljönni, hogy végre kivegye az iskolákat a felekezetek kezéből és az igazi művelődés, az emberi haladás szolgálatába állítsa. … A Magyar Tanácsköztársaság a munkásság művelődésének emelésére minden eddiginél nagyobb szabású oktató-nevelő munkát szándékozik végezni… Olyan iskolákra van szükség, ahol dolgozni tanítanak és nem arra, hogy miképp lehet az életben munka nélkül megélni. Proletár-iskola kell,* ahol nem a szülők gazdagsága, de a gyermek tehetsége adja meg a jogot a továbbtanulásra. A tudás hatalom, a proletárságnak tehát meg kell szereznie ezt a hatalmat… Nyolcosztályú elemi iskolák lesznek… Ingyenes oktatás lesz és a tehetséges ifjú neveléséről az állam fog gondoskodni. Nem lesznek többé koplaló diákok, a tudomány közkincs lesz, és mindenki előtt megnyílik az egyetem kapuja, ha bír tehetséggel… Az állam és az egyház elszakadt, mert a haladás ezt követelte" – írta a tanár úr.[1158]

S e meggyőződéséhez híven jelentős szerepet vállalt a helyi oktatásirányításban. 1919. május 15-én, az akkor megalakult városi művelődési osztály második emberévé („jegyzőjévé") választották, s Kőrös Endrével a református tanítónőképző igazgatójával együtt, bekerült annak intézőbizottságába is. A szabadoktatási és zenei bizottság mellett, Nagy Sándort delegálták az államosítást végrehajtó 5 tagú testületbe.[1159] Rövid időre – Kötse Istvánt háttérbe szorítva – a tanítóképző igazgatói teendőivel is megbízták.

Így némiképp hasonló helyzet alakult ki, mint a sárospataki képzőben, amennyiben a polgári értékrend és társadalom mellett elkötelezett Kötse István igazgatónak egy szocialista fiatal kollégája a főnöke lett a Tanácsköztársaság időszakában, ami nyilvánvaló feszültségekhez vezetett az intézetben, ahol a diktatúra bukása után minden sajnálat nélkül vették tudomásul, hogy utóbb Nagy Sándor „a kommunizmus alatti viselkedése miatt állását vesztette".[1160]

Ahogy már az I. fejezetben is láthattuk, a tanár úr komoly érdeklődést tanúsított a tanítóképzés reformja iránt. A pedagógus szakszervet 1919. május 10-én, az evangélikus gyülekezet dísztermében tartott tanácskozásán – miután arról határoztak, hogy tagjaik belépnek a Munkászászlóaljba – Nagy Sándor „igazi szociális és kulturális szellemtől áthatott, mélyenszántó felolvasást tartott a tanítóképzés

[1158] A Munkás Újság e számát sajnos nem sikerült megismerni, úgy hogy közvetett forrásból idézhetjük csak a tanár úr fejtegetését. (*Tóth K.* 1969. 141–142. Kiemelések tőlem – D. P.) Vö.: Gy. Gy. (Győri Gyula) 1919/15. 1–2.)

[1159] *Tóth K.* 1969. 141–146.

[1160] *Szarka L. szerk.* 1917–26. A tanári testület táblázatában. 2019 nyári kutatásunk során, sajnos, semmilyen érdemi levéltári anyagot sem találtunk a pápai tantó(nő)képzőkben 1919-ben történtekről a MNL VeML pápai osztályán.

reformjáról, melyhez élénk vita fűződött".[1161] A vita még két alkalommal folytatódott. Végül 1919. május 24-én, javaslatát Kőrös Endréével ötvözve fogadták el: „*a tanítóképzés a teljes középiskola befejezése után kezdődjék és minden középiskolai tanítónak előbb az elemi iskolai tanítói oklevelet kell megszereznie*".[1162]

Ahogy a Kőrös Endréről szóló korábbi fejezetben (V.1.2.2.2.) már szóltunk róla, a pedagógus szakszervezet 1919. június 7-i gyűlésén Nagy Sándor javasolta, hogy „a szakcsoport keretében szakosztályok alakuljanak" a hatékonyabb munka érdekében. Kőrös Endre opponálta ezt, s az ő álláspontja kerekedett felül, amit a Munkás Újság tudósítása a sikeres munka gátjának nevezett.[1163] Kőrös Endre a lap következő számában válaszolt (lásd a fenti fejezetben), így szélesebb nyilvánosságot kapott vita alakult ki közöttük,[1164] ami – visszatérő volta miatt – arra is utalhat, hogy a középkorú, polgári beállítottságú igazgatókat (egyiküket ideiglenesen félre is állították) irritálhatta az ifjú és radikális tanár aktivitása, felfelé törése. Ám a nyílt vitát, csak a városban ismertebb és befolyásosabb, s igazgatói posztját mindvégig megőrző Kőrös Endre vállalta fel.

De nemcsak ilyen békés, szabad eszmecsere formájában kellett Nagy Sándornak találkoznia nézetei és tevékenysége vitatásával, elítélésével. A diktatúra bukása után 400 pápai társával együtt letartóztatták, majd 215 társához hasonlóan büntető eljárást indítottak ellene.[1165] A veszprémi ötös tanács 1919. november 25-28-i, pápai tárgyalásai során – *cikkei s beszédei alapján megállapított – „izgatásért" 2 év börtönre* ítélték.[1166] A tárgyalásról tudósító „Veszprémi Hírlap" szerint „Nagy Sándor tanár, a pápai tanítóképző igazgatója… erősen fanatizált kommunista, aki cselekményét – ami különben rá is bizonyult – szépíteni sem igyekszik".[1167] Bírósági szereplését hatvan év elteltével Molnár Jánosné úgy interpretálta, hogy „kommunistához méltó magatartást tanúsított Nagy Sándor tanár, a pápai tanítóképző igazgatója".[1168] Sajnos többszöri, több levéltárban folytatott keresés során sem sikerült megtalálni e per anyagait, s különös módon a tanár úr sem tért vissza rá a rehabilitációk során sem, úgy, hogy e szegényes információval kell beérnünk, amiből mindössze annyi tudható, hogy a bíróság előtt nem próbált tagadni, mea culpázni, férfiasan fogadta a szerepléséért rámért büntetést. Forrásainkból nem tudható, hogy Nagy Sándor Tanácsköztársaság melletti elkötelezettsége harcos szociáldemokrata, vagy kommunista meggyőződésből fakadt-e. Az ítélet

[1161] Munkás Újság, 1919. május 13. 4.
[1162] *A Tanítók* 1919/43. 4. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[1163] Munkás Újság, 1919. június 10. 4.
[1164] Munkás Újság, 1919. június 15. 6–7.
[1165] *Tóth K.* 1969, 300–301.
[1166] Nagy Sándor így két cikkéért és néhány beszédéért 2 év börtönt és állásvesztést kapott, míg Kőrös Endre, két a Tanácsköztársaságot támogató cikkéért semmiféle retorzióban nem részesült.
[1167] *Kommunista-pörök* 1919/75. 2.
[1168] *Molnár J-né* 1979. 71.

nyomán a VKM őt képzős kollégájával, az időben megszökött *Ormai Istvánnal* együtt állásvesztésre ítélte 1920. augusztus végétől.[1169]

Így Magyarországon bezárultak előtte az oktatási intézmények kapui. Források híján arról sincs információnk, hogy letöltötte-e börtönbüntetését. Valószínűleg igen, s jó magaviselete okán valamivel hamarabb szabadulhatott. 1888-ban Losoncon születvén, s gimnáziumi és tanítóképzős tanulmányait is ott végezvén, Nagy Sándor számára kézenfekvő lehetett, hogy visszatérjen az akkor már Csehszlovákiához tartozó Felvidékre. Forrásainkból nem derül ki, hogy ott vajon értesültek-e Nagy Sándor magyarországi elítéléséről. Annyit tudhatunk, hogy 1921. március 15-től 1935. szeptember 1-jéig népiskolai igazgatóként tevékenykedett Felsőnecsén. Református vallású lévén, *1935. szeptember 1-jétől, meghívásra, az akkor általa alapított, s 1944-1945-ig működött komáromi református tanítóképző igazgatója, tehát egyházi alkalmazott lett.*[1170] A természettan, biológia, kémia, fizika szakos[1171] Nagy Sándor „igazgatósága mellett vezette az ifjúsági énekkart és a női énekkart is. Az igazgatótanács előadója, jegyzője is volt. A révkomáromi presbitériumnak, a Jókai Egyesület igazgatótanácsának, Komárom város és megye iskolán kívüli művelődési bizottságának stb. tagja volt".[1172] 1945-től júliusától azonban már semmilyen fizetésben nem részesült.[1173]

Ezért 1947 elején tanári szolgálatra jelentkezett Magyarországon, s *május 27-től beosztott tanítóképző intézeti igazgatóként taníthatott egykori munkahelyén, a pápai állami tanítóképzőben.*[1174] Különös módon *folyamodványaiban, személyi lapjain egyetlen utalást sem tett az 1919-ben történtekre.* Nem tudni miért járt el így,[1175] hiszen Pápán nyilván tudhatták, hogy kivel is állnak szemben. Minden-

---

[1169] *Szarka L. szerk.* 1917–26. 3.; *Tóth K.* 1969. 300–301.; *Molnár J-né* 1979. 71.

[1170] Az 1944–1945-ös dátum azért szerepel, mert Nagy Sándor személyi adatlapjain tízéves komáromi szolgálatot tűntetett fel. Kérdésemre *Tömösközi Ferenc* a felvidéki református oktatási ügyek szakértője a következő felvilágosítást adta: „Nagy Sándor nem volt 1945 júliusáig igazgató. Ugyanis 1944. szeptember 5-én adta ki a Szlovák Nemzeti Tanács az egyik első rendeletet a magyar iskolák bezárásáról 6/1944. sz. A rendelet értelmében minden magyar iskolát megszüntettek. Majd az 1945. május 30-i 44/1945. sz. rendeletével minden magyar tanerőt elbocsátott. Valamikor 1945 tavaszán szűnhetett mag az oktatás – gondolom – ahogy jöttek az oroszok, és velük a csehszlovák visszarendeződés" – írta a DREL vonatkozó anyagait is jól ismerő lelkész úr. (Köszönet érte.)

[1171] MNL VeML XXVI. 65. 78. d. 79. t.

[1172] *Kranitz Zs. szerk.* 1943. 340.

[1173] MNL FML VI. 501. 68. d. 156333/1948.

[1174] MNL VeML XXVI. 65. 78. d. Személyi iratok, 1948–1957.; DREL I. 2. 37. d. 150/1935., 398/1935., 75/1936., 40. d. 101/1937.

[1175] Ennek többféle oka lehetséges. A legkézenfekvőbb és legvalószínűbb az lehet, hogy nem volt szüksége rá, hiszen a rehabilitálások a politikai okból történt állásvesztésekből adódó hátrányok, alacsonyabb fizetés, nyugdíj kompenzálására szolgáltak, s az állásvesztés időpontjában betöltött beosztást vették alapul. Nagy Sándornak ugyanis emiatt – mivel a szolgálatból de jure csak 1920. augusztus 31-ével távolították el, bár már akkor régen fogságban volt – alig több mint félévnyi szolgálativiszony-vesztesége volt. (MNL VeML XXVI. 65. 79. t.) Ennek kompenzálását

esetre a VKM tanítóképzői ügyosztályán Rozsondai Zoltán[1176] végleges beosztását megelőzően véleményt kért felvidéki magatartásáról. Nagy Sándor kérésére egykori felvidéki főnöke, az ottani tankerületi főigazgató Csaplovics József jellemezte az igazgató urat: „Állandóan figyeltem hivatali, társadalmi, politikai magatartását. Az akkoriban divatos politikai pártoktól, azok mozgalmaitól, megfigyelésem szerint belső meggyőződésből távol tartotta magát. A nemzeti szocialista és nyilas pártoktól nemcsak távol állt, hanem azok mozgalmaival belsőleg sem azonosította magát, sőt nyíltan is elítélte [azokat]. Komáromi működése alatt sem az Egységes Pártnak, sem a Nyilas Pártnak sem volt tagja, minden jobboldali megmozdulást a legélesebben elítélt. Úgy hiszem, hogy a politikai és gazdasági átalakulást belső örömmel köszönthette, mint addigi emberi – demokratikus – magatartásának általános érvényesülését" – vélte a főigazgató,[1177] mire Nagy Sándor igazgató urat az 1948. évi felülvizsgálat alkalmával meghagyták állásában.[1178]

Ezzel kényes helyzet hosszabbodott a pápai tanítóképzőben, hiszen azt – a városban családja révén jól beágyazott – ám fiatal, és csak megbízott igazgatóként tevékenykedő Csoknyay József beosztottjaként szolgált egy már nyugdíjához közeledő, 10 éves igazgatói gyakorlattal rendelkező, kinevezett igazgató. Ám nem sokáig maradt ez így. A veszprémi Angolkisasszonyoknak 1948-ban immár másodszor államosított tanítónőképzőjébe kerestek új igazgatót 1949 elején, s a minisztériumban Nagy Sándorra gondoltak. Ezért a tanítói ügyosztályon kinevezését javasolták: „Nagy Sándor – minősítési lapjának adatai szerint – 1935. IX. 1-től 1945. VII. 15-ig a komáromi református tanítóképzőnek volt igazgatója, tehát az igazgatói teendők ellátásában 10 éves gyakorlattal rendelkezik. Jelenlegi beosztásában végzett munkájáról a pápai állami tanítóképző igazgatója igen kedvezően nyilatkozott. *Nagy Sándor jelenleg a Pápa városi és járási Magyar Pedagógusok Szakszervezetének elnöke.* Áthelyezését a MPSzSz vármegyei titkára is javasolja 'a tanítás zavartalan menete érdekében'".[1179]

Nagy Sándort 1949. január 29-én a 159195/1949. sz. rendelettel, szolgálati érdekből, immár igazgatói beosztásba helyezték át a Veszprémi Állami Leánylíceumba és Tanítónőképző Intézetbe, s a vele kapcsolatos Állami Leánygimnáziumba, ahol a testület egyetlen MDP tagjaként kezdte meg, nyugdíjazásáig bő egyéves munkáját. Igazgatói munkája mellett „szervezte és vezette a Veszprémben

kérhette volna, de csak beosztott tanítóképző intézeti tanárként. Ő időközben igazgató lett, magasabb besorolással, s ezt a magyar hatóságok elismerték, így fizetése, majd a nyugdíja is magasabb lehetett. Úgy, hogy nem volt értelme ezzel előjönnie. Kevéssé valószínű, de nem zárható ki teljesen, hogy valami titkolni valója volt az 1919. évi elítélését követő időszakból, fogsága idejéből, amire nem lett volna célszerű ráirányítania a figyelmet. De a Nagy Sándorról megismert források ismeretében ennek valószínűsége nagyon csekély.

[1176] Lásd róla: *Donáth P.* 2004/2.

[1177] MNL FML VI. 501. 68. d. 179149/1947.

[1178] MNL FML VI. 501. 68. d. 179149/1947. 156333/1948. V.

[1179] MNL FML VI. 501. 68. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

március-április havában tartott egy-egy hetes általános iskolai tanítói és tanári világnézeti és szakmai továbbképző tanfolyamot. Szervezte és vezette az április-június havában tartott orosz nyelvi tanári tanulókört. A MIB középiskolai ösztöndíjbizottságának ügyvezetője [volt], s miniszteri kiküldöttként részt vett a Dombóvári Állami Leánylíceum és Tanítónőképző Intézet érettségi és tanítóképesítő vizsgálatain" – olvashatjuk az intézet 1948-49. évi tanévéről megjelent, általa szerkesztett/írt évkönyvben.[1180]

Nagy Sándor fogalmazta az évkönyv bevezetőjét is: „Iskolánkat az 'Angolkisasszonyok' 1894-ben nyitották meg, az ő vezetésük mellett működött az 1948 júliusában bekövetkező államosításig. *Az államosítás fontos fordulópontot jelentett. Megszűnt az egyoldalú nevelés és helyét az egyetemes, igazi demokratikus nevelés váltotta fel. Megszűnt iskolánk kivételes 'előkelő' intézet lenni, kapui megnyíltak a nép gyermekei előtt. Megszűnt a társadalmi, vagyoni helyzet, a származás, vallás szerinti válogatás. Egyedül a becsületes, kizsákmányolás nélküli önzetlen munka lett a továbbhaladás, a boldogulás feltétele, és iskolánk egy igazságosabb, jobb életre, a szocializmus építésére készíti elő a jövő nemzedéket*" deklarálta az igazgató úr.[1181]

Messzire vezetne annak taglalása, hogy vajon az 1948/1949. tanévben, s különösen az azt követő években az egyoldalú nevelést valóban az egyetemes és demokratikus nevelés váltotta-e fel, vagy éppen egy másként egyoldalú nevelés, s egy másként, másokat diszkrimináló, szelektáló beiskolázás. Az 1918–1919-ben történteket vizsgáló kötetünkben talán elég annak leszögezése, hogy Nagy Sándor álláspontja – hosszú egyházi iskolai szereplése ellenére, legalábbis látszólag – harminc év elteltével sem sokat változott az iskolák államosításának megítélésében, s az azzal kapcsolatos várakozásaiban.

De térjünk vissza a Pápán 1919-ben történtekhez, Déri Gyula tanítóképző intézeti tanár, városi művelődési megbízott tevékenységének vizsgálatához!

[1180] *Nagy S. szerk.* 1949. 8.
[1181] *Nagy S. szerk.* 1949. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

2.3.2.2. Déri Gyula a Tanácsok Országos Gyűlésén és pápai kulturális megbízottként

Déri Gyula a *sárospataki pártszervezet párttitkári tisztét és járási intézőbizottsági tagságát*[1182] *megtartva,* 1919. március 17-től részt vett a minisztérium által szervezett budapesti „szociális tanfolyamon". Majd – mivel Sárospatak, bő egy hónapra, cseh megszállás alá került, s május 15-én a pápai munkástanács művelődési osztálya a KN-tól (a Veszprém megyétől való különválás érdekében) saját művelődési megbízottak küldését kérte,[1183] ilyen emisszáriusként – *Pápa kulturális életét irányította*.

Az áprilisi választásokat követően – Zemplén megye meg nem szállt területeinek egyik képviselőjeként – a Tanácsok Országos Gyűlésébe is delegálták.[1184] Bánó Józseftől eltérően, ő szót kért és kapott 1919. június 22-én, a Tanácsköztársaság alkotmányáról folytatott vitában. A korábbi megnyilatkozásaira jellemző impulzivitással kifejtette: „*A kultúrpolitikai, a kulturális dolgokat a közoktatásügyi kérdéseket levenni a napirendről súlyos hibának tartom*.[1185] De ha a tanácskongresszus így döntött, ez befejezett dolog. Én azonban megragadom az alkalmat, hogy szigorúan a 11. §-hoz szóljak hozzá és elmondjam, amit el kellett volna mondani a kultúra problémájáról. … Azt mondja a 11. §, hogy 'a Tanácsköztársaság elválasztja teljesen az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól'.[1186] Ez nagyon szépen hangzik így papíroson, azonban ennek semmiféle reális alapja nincs. … *A Közoktatásügyi Népbiztosság módot ad arra, hogy minden felekezetnek* [volt ? – D. P.] *szerzetese vagy lelkésze, néhány hetes vagy hónapos tanfolyam hallgatása és vizsgálat után tanítóvá legyen*. Hát én azt kérdezem, t. elvtársaim, van-e valakinek akkora fantáziája, hogy elképzelje azt, hogy *a szocializmusnak par excellence ellenségei, a szocializmusnak legveszettebb üldözői, a király és a trón tiszteletének szellemétől áthatott fekete lovagok tudnak-e a proletariátus tanítói lenni?* … Hiába fektetjük le az alkotmányban, hogy elválasztjuk az egyházat az iskolától, mikor módot adunk arra, hogy bemehessenek a mi erős várainkba, a katedráinkra. *Nem választottuk el tehát az egyházat az iskolától, hanem*

[1182] Lásd erről a Sárospatakon történteket taglaló V.2.1.2. fejezetben, valamint: *A sárospataki* 1919/65. 4.

[1183] *A Művelődési Osztály* 1919/39. 3.; *Proletárkultúra* 1919/39. 1.; *Tóth K.* 1969. 145.

[1184] Zemlén megye képviselőiül Bettelheim Ernőt, Csuta Károlyt, *Déri Gyulát,* Gerócz Kálmánt , Harstein Nándort és Varnyú Istvánt delegálták „az Országos Szovjetbe". (*Képviselők* 1919/12. 2.)

[1185] Lásd ehhez: *Rákos F.* 1959. 23–24.; *Pecze F.* 1959. 73–92.

[1186] A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányának Déri Gyula által említett 11. §-a így szólt: „A dolgozók igazi lelkiismeret-szabadságát azzal védi a Tanácsköztársaság, hogy elválasztja teljesen az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól. Vallását mindenki szabadon gyakorolhatja". (*Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 5.)

igenis rászabadítottuk az egyház embereit az iskolára, a katedrára" – mondta a tanár úr[1187] „a jegyzőkönyv számára, mert sem a Vörös Újságban, sehol másutt nem adnak rá módot, hogy ezeket kifejthessem" – állította Déri Gyula.[1188]

Az általa elmondottakra csak Rudas László reagált egy közbekiáltással: „A Vörös Újság adott módot!" Majd az elnöklő Pósz Jenő rendreutasítása következett: „Csendet kérek, és egyúttal kérem az elvtársakat, hogyha valamely szakaszhoz kívánnak hozzászólni, ne mondjanak el más dolgokat. Azt vártuk volna, hogy a felszólaló valamilyen módosító indítványt tesz".[1189]

Érdemi reflexió híján *nem tudhatjuk,* hogy a radikális – még elvtársai által is időnként túlzónak ítélt – álláspontot képviselő tanár úr, *mi ellen tiltakozott valójában: az egyházi rendből kilépni hajlandók alkalmazása ellen, vagy esetleg* egy tudomására jutott, *a KN-ben előkészítés alatt álló olyan szabályozás ellen, mely a korábban deklarált álláspont valamelyes fellazítását, a tanfolyamot végző, de kilépni nem hajlandó klerikusok átmeneti további alkalmazását célozta volna.*[1190] (Bármelyikről is lett-légyen szó, tény: a Tanácsköztársaság legmagasabb állami testületében, Déri Gyula személyében, egy állami tanítóképző intézeti tanár képviselte a más világnézetű, egyházi elkötelezettségű kollégák kirekesztésének követelését; ahogy közel egy évtized múltán – ellenkező intencióval, az ateistákra, internacionalistákra utalva – Quint József budai igazgató tette ugyanezt a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus plenáris ülésén[1191]).

Felszólalása hátterében a *pápai művelődési megbízottként* szerzett tapasztalata (is) állhatott. Ott ugyanis – az erre vonatkozó utasításnak megfelelően – 1919. május 29-én a művelődési osztály felszólította a Benedek-rendi gimnáziumi tanárokat és az Irgalmas Nővéreket, hogy nyilatkozzanak: „hajlandók-e az ismert feltételekkel, t. i., hogy a szerzetesi (női) rendből kilépnek, a magyar tanácskormány szolgálatába eddigi minőségükben átlépni? Aki erre hajlandó, küldje be hozzám 2 napi határidőn belül, 2 tanú által is aláírt nyilatkozatát" – olvashatták a Várhelyi Izsó elnök és *Nagy Sándor* jegyző (állami tanítóképző intézeti tanár) szignóival ellátott levélben a szerzetestanárok, de tőlük válasz nem érkezett.[1192]

A június első napjaiban Pápára kinevezett *Déri Gyula* ezek után kérhette a KN állásfoglalását, ám annak megérkezését be sem várva, a hónap utolsó, vagy július első napjaiban *Piróth György teljhatalmú megbízottal* felkereste az apácákat, s „felvilágosították" őket: „ha a kormányzótanács rendeletei értelmében, a Tanács-

[1187] Sárospatakon Déri Gyula érvényesíteni is próbálta meggyőződését: a helyi pedagógus szakszervezet –melynek ő formálisan alelnöke volt, de amelyet, mint párttitkár de facto irányíthatott – „kimondta, hogy lelkészek nem lehetnek tagjai, s a teológiai tanároknak tagdíjukat visszafizették". (*E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 32.)

[1188] *A Tanácsok* 1919. 246–247. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1189] *A Tanácsok* 1919. 247.

[1190] Erre kérdésre az alábbiakban még visszatérünk.

[1191] Lásd erről: *A Harmadik Egyetemes,* 1928. 89–100.

[1192] Idézi: *Tóth K.* 1969. 158–159.

köztársaság intenciói szellemében akarnak tanítani, annak semmi akadálya sincsen, de azt *nem engedhetik, hogy a jövő generációit elbutítsák, tévtanokkal megmételyezzék. A vallás magánügy, a tanításban tehát helyet nem foglalhat"* – deklarálták, majd a „Munkás Újság" tudósítása szerint „tíznapi gondolkozási időt kaptak az apácák, ezen idő elteltével nyilatkozniuk kell: vállalják-e ilyen módon az oktatómunkát?"[1193]

E határidő lejárta körül, július közepén érkezhetett Pápára a KN válasza – Lukács György fentiekben idézett levele formájában – a teljhatalmú megbízotthoz, aki Déri Gyulát utasította: „Még 3 napi időt adni, és ha [a válaszuk – D. P.] nem, szükség esetén [kiköltöztetésükhöz – D. P.] karhatalmat is igénybe kell venni. A hitközség keretein belül működhetnek, de szerzet nem létezik"[1194]- írta, a központi intenciók kereteit túlfeszítve. Az újabb felszólításra, a gimnázium szerzetestanárai nevében, Kocsis Lénárd válaszolt július 18-án: „nem lépünk ki a Rendből". Az Irgalmas Nővérek Rendjétől csak egyetlen reflexió érkezett, melyben Schillinger Mária óvónő jelezte, hogy már áprilisban kilépett a rendből.[1195] Nyilatkozatát az osztály elnöke július 26-án szignálta. Az ezt követően történtekről nincsenek információink. Nem tudjuk, hogy a Tanácsköztársaság fennállásának utolsó hetében vajon megkísérelték-e karhatalommal eltávolítani a fogadalmukhoz hű szerzeteseket, apácákat az iskolákkal egybeépült rendházakból; vagy, ami sokkal valószínűbb: az akkorra már Pápán is érezhetően megváltozott légkör hatására eltekintettek ettől. Bárhogyan is történt, Piróth Györgynek és Déri Gyulának *tapasztalnia kellett: a klerikus pedagógusok nem kevésbé elszántak elveik megőrzésében, érvényesítésében, mint ők maguk*[1196]…

Márpedig – ahogy a Sárospatakon történtek mutatták – egy kis eltökéltségért Déri Gyulának sem kellett a szomszédban kopogtatnia, sőt: úgy vélhette, hogy a siker érdekében nem elég elkötelezettnek lennie, rendíthetetlennek is kell látszani. Már első pápai nyilvános fellépésekor ügyelt erre. A véletlen úgy hozta, hogy röviddel érkezése után, 1919. június 10-én számoltatták be a pápai művelődési osztályt első havi működéséről a városi munkástanács ülésén.

A „Munkás Újság" tudósítása szerint először „Déri Gyula közművelődési megbízott a kulturális feladatok jelentőségéről és céljáról beszél[t]. *A proletárdiktatúra két eszközön nyugszik: egyik a fegyver, a másik a tanítás.*[1197] A közoktatás

---

[1193] *Az összvezetőség* 1919/63. 2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1194] Idézi: *Tóth K.* 1969. 158–159.

[1195] *Tóth K.* 1969. 159.; *Molnár J-né* 1979. 45.

[1196] Piróth György és Déri Gyula – kirekesztő logikájukból adódóan – e szerzetestanárok elvhűségében csak álláspontjuk megerősítését láthatták: „meg kell szabadulni az átnevelhetetlen klerikusoktól". Ám a diktatúra gyors bukása folytán valójában „a keresztény nemzeti tábor" politikai reprezentánsai „szabadultak meg" – brutális eszközökkel kommunista ellenfeleiktől: Piróth Györgyöt 1919 szeptemberében meggyilkolták, az időben megszökött Déri Gyulát köröztették, tanári állásból fegyelmi úton elbocsátották.

[1197] Vö.: *Kun B.* 1919. 7–8.

nagy fontossággal bír s a proletárdiktatúra nemcsak a Vörös Hadsereg, hanem a tanítók érdekében [kezében? – D. P.] is van.[1198] Meg kell azonban állapítanunk, hogy *a tanítóság nem olyan jó katona* a proletariátus szempontjából, mint a vörös katona. *Az ő* [Déri – D. P.] *szerepe az, hogy a tanítóságnak segítsen abban, hogy szociális szellemben nevelődjék és tanítson.* Kapcsolatot teremteni van hivatva a művelődési osztály és a közoktatásügyi népbiztosság között. A művelődési osztály legsürgősebb munkája, az összes iskolák szocializálása, már folyamatban van" – mondta Déri Gyula majd a rá jellemző sarkos megfogalmazással kommentálta, hogy „*Pápán nem minden tanító szocialista, sőt van olyan tantestület, amely be sem lépett a szakszervezetbe. Magától értetődik* [? – D. P.]*, hogy ezek kezéből ki kell venni a tanítást.* A pápai tanítókat ezentúl úgy helyezzük el, ahogy azt a munkások érdeke megköveteli, tehát egy nagy átcsoportosítás, szervezőmunka szükséges. *Ha a művelődési osztályban nem lenne erre kellő bátorság és megbízhatóság, indítványozni fogja annak átszervezését tisztán fizikai munkásokból*.[1199] Reméli azonban, hogy erre nem lesz szükség. Másik feladata, hogy az iskolát és a családot szorosabban fűzzék egybe. Lesz szünidei iskola is, de inkább tanulságos szórakozások: kirándulás, mesélés, kézimunkára tanítás, játékok alakjában"- fejtegette, majd ehhez kapcsolódóan arra is kitért, hogy „a színházat is hatáskörükbe kell vonni. Az itt működő társulat nem alkalmas arra, hogy a szociális eszméket, a proletárszellemet terjessze. *Csak azzal a feltétellel hajlandó a társulat előadásait engedélyezni, ha olyan darabokat játszanak, amelyek a munkásság öntudatát felébresztik,* nem disznóságokra pályáznak, hanem *nemesítik, finomítják az ízlést.* A színházak ezentúl *gyermekdarabokat* is fognak játszani, s a gyermekek ugyanakkor meséket is fognak hallgatni. Lesz *gyermek-mozi* is, mert a mai mozielőadásokat nem látogathatják, nehogy az ott lejátszott darabok megmételyezzék őket, fantáziájukat megrontsák".[1200]

A munkástanács tagjait kevéssé érdekelték Déri Gyulának a gyermeknevelés új tereire s eszközeire, a színház műsorpolitikájára vonatkozó elképzelései, annál inkább a proletárdiktatúra szolgálatába állítandó tanítókkal kapcsolatos megjegyzései. *Szabó Sámuel* párttitkár a művelődési osztályról s a tanítóságról egyaránt

---

[1198] Déri Gyula ma különösnek ható hasonlata korántsem volt idegen a világháborúból éppen csak kikerült kortársak számára, ahogy az sem, hogy a tanítóság „mozgósítható" bizonyos társadalmi célok és ideológiák szolgálatára. *1920. november 7-én, a TITOE közgyűlésén, Pekár Gyula VKM államtitkár ellenkező intencióval, a magyar „kultúrfölény" elérése érdekében, a revízió reményében hangsúlyozta*: „Csakis az önök kultúr-hadserege és a nemzeti hadsereg együttes, önzetlen munkája mentheti meg ezt az országot". (*Közgyűlésünk* 1920/9–10. 137.) Merőben más megközelítést találunk *Nagy László* 1890-es írásában: „Nemzetünk igazi ereje nem a katonaságban, hanem a népiskolában és az összes népoktatási intézetekben, tanítóképzőkben, kisdedóvókban van". (1890/7. 357.)

[1199] Az elmúlt évszázadban nem egyszer előfordult, hogy a megbízhatóság szempontja még az oktatásirányítás területén is felülírta a hozzáértés követelményét.

[1200] *A Munkástanács* 1919/49–50. 2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

úgy vélte, hogy „nem állnak feladatuk magaslatán". *Piróth György* tejhatalmú megbízott szerint „a reakciós rendszer embereit a tanítóságból ki kell küszöbölni". A többi hozzászóló inkább védte a pedagógusokat a sommás elmarasztalástól, „nevelhetőségükre", együttműködési készségükre helyezve a hangsúlyt; s ketten a művelődési osztály elleni támadásokat is visszautasították. Zárszavában *Déri Gyula* hangsúlyozta: „csak feltételesen beszélt. Akkor kerül sor cselekedetre, *ha a művelődési osztály vagy a tanítóság nem lenne a munkásérdekek képviselője,* de ez esetben, félretéve minden szentimentalizmust, *kíméletlenül fog eljárni*".[1201]

A rendelkezésére álló „személyi állomány" megismeréséhez nyilvántartásba vétette a városban dolgozó (tartózkodó) pedagógusokat:[1202] „név, szolgálati minőség és év, életkor, családi állapot, szakképzettség, folyó tanévi elfoglaltság, különösebb megbízások, iskolán kívüli tevékenység, irodalmi munkásság és érdeklődés"[1203] szerint, – a fentiekből következően – e kategóriák valamelyikében információt várt az illető szakszervezeti, párt kötődéséről is. Miután ily módon felmérte „a munkásság érdekeinek megfelelően" – az államosításokkal, klerikusok eltávolításával igencsak változó „kultúr-fronton" – „bevethető, átcsoportosítható erőket", a központi elvárásoknak megfelelőn sürgősen hozzálátott ki/átképzésük megszervezéséhez, s ehhez a szakszervezet mozgósításához.

Utóbbit sem hagyták érintetlenül a pedagógusokkal kapcsolatos vádak. A helyi tanító szakszervezet szemére vetették[1204] azt is, hogy – a központi intencióktól eltérve – elutasította a kebelén belüli szakcsoportokra bomlást.

Arról viszont bőven tudósítanak a helyi lapok, s egyéb források, hogy – a június 27-én és 29-én Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen is nagygyűléseken, s a kalocsai érseki tanítóképzőben is agitáló[1205] – *Déri Gyula* lázas tevékenységet folyta-

---

[1201] *A Munkástanács* 1919/49–50. 2. (Kiemelés tőlem – D. P.) Mindemellett Déri Gyula – a DREL Tanácsköztársaság idejéből megmaradt néhány dokumentumának tanúsága szerint – kifejezetten udvariasan, előzékenyen, segítőkészen levelezett a hozzá forduló pedagógusokkal.

[1202] Vö.: *A Forradalmi* 1919/IV. 55–57.

[1203] Pápai Közlöny, XXXIX. évf. 24. sz. (1919. június 15.) 2.; *Tóth K.* 1969. 150.

[1204] Más szakszervezetet is komoly bírálat ért, mert „életük kissé elernyedt". „Fel kell frissíteni a szakszervezetek működését, új célok kitűzésével, melyek a változott viszonyoknak megfelelnek… [De ne szidjuk őket], mert ezek szolgáltatják a szocialista társadalom életforrásait. Legutóbb is… közreműködtek a munkászászlóaljak szervezésében. *Amelyik szakszervezet nem felel meg hivatásának, mert tagjai nagy részben ál-szocialisták, – ilyen igen kevés van, Pápán talán csak egy vagy kettő* [Köztük a tanítói is? – D. P.] – *oszlassák fel,* a többi élére állítsanak arra ráérő, tehetséges, képzett szocialista vezetőket… Addig is a szakszervezetek túl szigorú bírálatával ne bontsuk meg a proletáregység erős falanxát!" – olvashatjuk a „Munkás Újság" 1919. június 15-i számában, melyben Kőrös Endre igazgató úr reflexiója is megjelent. (*Egységes proletárfrontot* 1919/49. 5. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1205] *Újhely tiltakozása* 1919/52. 2.; *E. Kovács K.* SRKTGy, NK Kt. 4720. 50.; *Halász Gy.* 1979. 240.; *A Miasszonyunkról* 1925–1926. 7.

tott a pápai „tanítóknak", s a kulturális élet más szereplőinek meggyőzéséért, „átneveléséért".[1206]

Rendszeres előadója volt a városi pártnapoknak, szakszervezeti fórumoknak, a „tanítói átképző" és „agitátorképző" tanfolyamoknak,[1207] s ezekhez kapcsolódó cikkeket írt a „Munkás Újság"-ba. Mondandóját mindig történeti kontextusba helyezte. Így járt el *„a szocializmusról" tartott előadásai során* is, *annak történetét „álmodozó, jajgató és tudatos szocialista" korszakokra tagolva.* „Az első korszak az volt, amelyben csak egyes emberek, írók elméletben rajzolták meg a boldogabb jövőt, amelyet a szocializmus segítségével lehet elérni. A második korszak az, amelyben a dolgozók tömegei az elnyomatás alól szórványosan sztrájkokkal, zavargásokkal, apró forradalmakkal iparkodtak helyzetükön javítani. A harmadik korszak a tudatos [„tudományos" – D. P.] szocializmus korszaka, amelyben ma élünk, amikor tervszerűen csinálunk mozgalmat a tömegek egységes irányítása mellett. *A szocializmusnak a mostani cselekvése az egyedüli mód arra, hogy egyszer s mindenkorra megszabaduljon a dolgozó nép a kapitalizmus elnyomatása alól*" – fejtegette Déri Gyula a tudósítás szerint a „tanfolyam hallgatóinak hálás figyelmétől kísérve".[1208]

Rövidesen egy ún. pártnapon Déri Gyula – a Vallásügyi Likvidáló Bizottságot vezető Fáber Oszkár adataira hivatkozva – „szembeállította a proletáruralommal a régi rezsimet, mely a hatezer milliós vagyonnal rendelkező egyházaknak évenként harmincmillió koronát ajándékozott, betegápolásra pedig csak 12 millió 500 ezer koronát költött. 680 kolostorban 9098 szerzetes imádkozott, de a betegek gyógyításával csak 5589 orvos foglalkozott, mert nem volt több doktor.[1209] Ennek következményeként 100 beteg proletár közül csak 29 részesült orvosi kezelésben, mert 100 ezer emberre csak 29 orvos jutott. Ezért kellett Magyarországon a 10 éven aluli gyermekek közül évenként több mint 200.000-nek meghalni.[1210] A munkások közül csak minden harmadik tudott írni-olvasni. Míg a burzsoá uralom a tömegeket ilyen testi nyomorúságban tartotta, addig *a kommunizmus többet tesz egy hét alatt a tömegek tanítása érdekében, mint a burzsoá uralom tett évekig"* – állította, majd irányzata vezetői – s talán a saját – küldetéséről/küldetéstudatáról nyilatkozott: „*A kommunista vezérek valósítják meg Krisztus eszméit, mert szenvednek a szegényekért, ahogy Krisztus szenvedett.* Az egész világban küzdenek, hogy mindenütt megalapozzák a dolgozó szegények uralmát, mert a forradalmárok nem

[1206] A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában fellelhető néhány dokumentum szerint Déri Gyula a mindennapi ügyintézésben igen udvariasan fordult pedagógus kollégáihoz.
[1207] Programját lásd: *Agitátorképző iskola* 1919/49–50. 6.
[1208] *Az Agitátorképző* 1919/62. 4. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: *Engels F.* 1880. 177–218.
[1209] Agitatív szándékának megfelelően Déri Gyula nem sokat bíbelődött az általa idézett adatok hitelességével, s okfejtése során attól is „eltekintett", hogy a szerzetesek többsége tanítással, ill. betegápolással foglakozott. Vö.: *Fáber Oszkár előadása* 1919/21. 1–2.; *Hermann E.* 1973. 492–495.; *Balogh M. – Gergely J.* 1996. 189–190.; *Gergely J.* 1997. 179.
[1210] Vö.: *A Magyar* 1913–18. 15–24.; *Bezerédyné H. M. – Hencz A. – Zalányi S.* 1967. 123–125.

állnak meg egy ország határain belül, hanem elterjednek egyik államból a másikba".[1211]

A forradalmuk nyomán kialakított kormányforma – ahogy az orosz, a magyar és a bajor példa mutatta – *a Tanácsköztársaság* volt. Erről *Déri Gyula* egy másik előadásában azt igyekezett (itt terjedelmi okból nem idézhető hosszabb történelmi eszmefuttatással) kimutatni, hogy annak alkotmánya nem a születést, és nem a vagyont, hanem a *munkát* teszi a politikai hatalom alapjává, „ami kétségkívül a legbecsületesebb fundamentum. Parlamentáris rendszer mellett [ugyanis] akármilyen általános, nőkre is kiterjesztett a választójog, az ország kormányzását mégis a burzsoázia, a bankkapitalizmus, a tőkés érdekeltség dönti el, mert a hivatalnokok, gyári munkások, földes gazdák nem függetlenek, ki vannak szolgáltatva a kenyéradó kormánynak, gyárosnak, a hitelt nyújtó banknak. Az igazi népuralmat tehát parlamentarizmussal nem lehet biztosítani, ennek egyetlen módja van: ha a nép önmagát kormányozza. Vagyis *a tanácsok rendszere,* a községi, városi, járási, megyei s országos tanácsok gyűlése. Itt egy kézben van a törvényhozó és végrehajtó, valamint a bírói hatalom, amely azonban bármikor megszüntethető visszahívás útján. Hat hónapnál tovább azonban a megbízatás semmiképpen sem terjedhet, akkor a tanács tagjai újból választás alá esnek. Ezeket a különbségeket kell figyelembe venni a régi és az új alkotmány között, ha a mai rendszert igazi jelentőségében és értékében akarjuk ismerni" – fejtegette[1212] Lenin nyomán, a Tanácsok Országos Gyűlése által elfogadott alkotmány kapcsán – a polgári parlamentarizmust bírálva, ám a tanácsrendszer (általa kívánatosnak ítélt) deklarált céljainak megvalósíthatóságát/megvalósulását jottányit sem vizsgálva – a tanár úr.[1213] Megnyilatkozásaiban az ellentmondásokkal teli prózai realitás és az általa ideálisnak tekintett kommunisztikus elképzelések összehasonlításából, rendre az utóbbi „került ki győztesen".

Így történt ez a *„Művészet a kommunista társadalomban"* című cikksorozatában is, melyben előbb a múltra vonatkozóan némi egyszerűsítéssel megállapította: „minden időkben csakis az anyagi gondoktól ment, ráérő és gazdag emberek élvezhették a művészet gyönyörűségét. … [N]ekik volt *pénzük* művészi értékeket vásárolni, és *idejük* művészi értékek iránt érdeklődni. … Azzal…, hogy a kommunista társadalom, amelytől ma nagyon messze vagyunk, nem tűri a mások munkáján való élősködést, azzal, hogy kiküszöböli… a kizsákmányolást, és minden embert munkába fog,… tömegeket ment meg a túlmunka alól. …[Így] nemcsak *ideje* lesz a munkásnak, hanem mivel nem veszi el tőle a tőkés munkája teljesítményét, hanem megkapja szorgalma és tehetsége teljes értékét, ezért *jobb*

[1211] *A pénteki pártnap* 1919/67. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[1212] *Az összvezetőség* 1919/66. 2.
[1213] Vö.: *Lenin V. I.* 1917. 8–78.; *A Tanácsok* 1919. 260.; *Belügyi Közlöny* 1919/II. 1078–1092.; *Rákos F.* 1959. 11–52.; *Hajdu T.* 1969. 290–291.; *Csizmadia A. – Kovács K. – Asztalos L.* 1991. 519–538.; *Mezey B. szerk.* 1995. 348–351.

anyagi viszonyok közé is fog kerülni. … Nem kétséges ezek alapján, hogy a szocializmus óriási mértékben megnöveli a *műélvező közönség* táborát."[1214]

Márpedig „mennél terjedelmesebb a művészetet keresők tábora, annál több igazi művészlélek kibontakozása és érvényesülése válik lehetségessé. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a kommunista iskolában az eddiginél hasonlíthatatlanul nagyobb gondot fordítanak a tanuló egyéni képességeire. Így nem fognak megbuktatni és fejlődésében megakasztani egy kiváló zenészt, vagy páratlanul ügyes kezű tanulót azért, mert a latin nyelv korlátait nem tudja átbakkolni [Sic!], …akkor nyilvánvaló, hogy a kommunista társadalmi rendben sokkal több művész zsenit fogunk felfedezhetni" – vélelmezte (a terminológia, s így az idősíkok egybemosásával operáló) Déri Gyula, hozzátéve, hogy a művész-lét sem jár majd anyagi kiváltságokkal, de ez nem is baj, „hiszen csak az művész, akiben a művészi alkotásvágy *szenvedéllyé* fokozódott".[1215] Ennek illusztrálására Petőfi, Arany és mások példájára hivatkozott, nagyvonalúan elfeledkezve a művészettörténet nem egy óriásának markáns anyagiasságáról.

Márpedig rövidesen a helyi szakszervezetek „összvezetői" ülésén *Piróth György* teljhatalmú megbízottól hallhatta, hogy *milyen gondot jelent az anyagi ösztönzés/kényszer hiánya s a Tanácsköztársaság által forgalmazott, felülbélyegzett pénzbe vetett bizalom megrendülése*:[1216] „a munkásság egy része valósággal… szabotál, és ha ez így megy tovább életképtelenné teszik az új rendet. Az egyes iparágakban a munka lassan folyik, a munkások keveset termelnek, nem érdemlik meg a munkabéreket.[1217] Ezért fordult a Népgazdasági Tanács a szakszervezetekhez a darabszámos, vagy az akkordmunka újbóli behozatala iránt, mert a mai rendszer mellett a munkások nem teljesítik proletárkötelességüket."[1218]

A példákkal illusztrált, s a szakszervezetek segítségét igénylő felvetésre *Déri Gyula* – tőle megszokott módon – előbb egy történelmi áttekintéssel reagált, majd a mozgósítást, meggyőzést ajánlotta a jelenlévő szakszervezeti vezetők figyelmébe, kijelentve, hogy a Tanácsköztársaság „az elrekvirált 2000 koronánál értékesebb aranytárgyak és ékszerek révén[1219] hatalmas aranyfedezettel rendelkezik. Így a papírpénznek kellő fedezete van, [ám] csak akkor lesz újból értékes, ha ipari, mezőgazdasági téren megindul a termelés. *A munkások a háború alatt elszoktak a*

[1214] *Déri Gy.* 1919/63. 4.
[1215] *Déri Gy.* 1919/66. 3.
[1216] Vö.: *Az összvezetőség* 1919/66. 2.; *Huszti E.* 1959. 213–235.; *Ambrus B.* 1979. 26–39., 71–75. és 274–275.
[1217] „A szocializmust kompromittálja az a munkás, ki lanyhaságával megakadályozza a többtermelést. A szocialista világrendnek, magának, feleségének gyermekeinek ellensége az a proletár, aki a kommunizmust munkájával nem támogatja abban a törekvésben, hogy az egész társadalom igényeit kielégítő élelmiszer és ipari cikk mennyiséget produkáljon" –olvashatjuk a pápai „Munkás Újság" akkori cikkében. (*Mitől függ* 1919/63. 3.)
[1218] *Az összvezetőség* 1919/63. 2. Vö. pl.: *A Tanácsok* 1919. 23–33. *Mitől függ* 1919/63. 3.
[1219] Lásd: *A Forradalmi* 1919/II. 24.; *Imre M. – Szűcs L. szerk.* 1986. 82.

rendszeres munkától, idegzetük megőrlődött, hajcsár nem áll mögöttük, úgy vannak, mint némely munkás hétfőn, amikor lanyhán megy a munka, míg szombaton délután – a vasárnapi pihenő tudatában – serényen dolgozik. … [N]ekünk most úgy kellene dolgozni, mintha mindig szombat délután lenne, hogy a pénz becsületét helyreállítsuk, hogy *a termelés ne csak folyjék, de többtermelés legyen. Ezt kell a munkásoknak megmagyarázni, biztatni, serkenteni kell őket,* mert csak a munka az, ami az értéket növeli. *Fel kell világosítani az elvtársakat, hogy: 'Ez a harc lesz a végső,* csak összefogni hát, és nemzetközivé lesz holnapra a világ.'"[1220]

A jelenlévők „éljenzésével" fogadott, hatáskeltő felszólalása jól megvilágítja Déri Gyula szónoki képességét, de egyben arra is éles fényt vet, hogy a tanár úr mennyire illuzórikus eszközökkel ért el pillanatnyi hatást. *Nem gondolta át: hogyan is lehetne a mindennapi munkára lelkesíteni nap, mint nap az „ez a harc lesz a végső" felszólítással?* (Ahogy hozzá hasonlóan kortárs elvtársai sem: vajon hosszabb távon biztosítható-e a társadalmi újratermelés hatékonysága, minősége, a tanácsköztársaságok tőkés világgal való versenyképessége, az anyagi ösztönzés, s „a piaci koordináció" háttérbeszorításával, az agitáció, a nevelés, a mozgósítás s ennek hátterében a diktatúra adminisztratív és megtorló apparátusa, „a bürokratikus koordináció" segítségével?[1221])

Művelődési megbízottként Déri Gyula, a KN intencióinak megfelelően, *még 1919. július 29-én is az agitáció és propaganda megújításának lehetőségét kereste, s* – a maga vehemens módján – *az azzal kapcsolatos addigi „mulasztásokat" mérlegelte* az akkor zárult városi tanfolyamon: „mekkora hátrányt szenved a proletariátus, amiért csupán az *anyagiak* szocializálását eszközölheti, holott joga van a kiművelt *emberfejek* kisajátításához[1222] is [?]. Hiszen a proletariátus anyagi munkája tette lehetővé egy kiváltságos osztály szellemi fejlődését. Sajnos azonban a szellemi munkás – kevés kivétellel – nem áll oda a munkásság mellé teljes szívvel, ezért nem voltunk képesek művelt agitátorokkal elárasztani a vidéket, ezért [?] vesztette el sok helyen a szocializmus a hitelét. Nagy mulasztást követett el a szociáldemokrata párt azzal, hogy amidőn a diktatúra előtt vidéken agitációt fejtett ki, nem gondoskodott róla, hogy az országban talált használható emberekből *katasztert* állítson össze. Ennek következtében az agitátorokkal nem lehetett okosan gazdálkodni. Mindenkit ott hagytak, ahol őket a forradalom érte" – állította, látszólag elfelejtkezve saját helyzetéről.

„Így történt, hogy vannak jelentéktelen községek, amelyekben kiváló erők maradnak kihasználatlanul, és viszont: vannak tekintélyes városok, amelyeknek sorsát tehetségtelenek intézik. Súlyos mulasztást lát abban is, hogy a diktatúra kikiáltása után nyomban nem gondoskodtak arról, hogy a *földmunkások* tehetségesebbjeit agitátor-iskolába tereljék be [Sic!]. Ha ezt megtették volna, ma már – négyha-

[1220] *Az összvezetőség* 1919/63. 2–3. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[1221] Vö. pl.: *Kornai J.* 1993. 54–139.; *Berend T. I.* 1987. 110–132. és 189–193.
[1222] Vö.: *Átalakulás* 1919/9. 2.

vi budapesti tanulás után – elárasztathatnók az országot földműves agitátorokkal, akiknek jobb a hitelük, s így meggyőzőbb a szavuk a falu népe előtt.
A falusi ember ugyanis nem hisz az iparosnak, érdekét ellentétesnek látja az iparoséval. Ha pedig nem iparos agitátor megy ki közéjük, akkor még bizalmatlanabbul fogadják, mert zsidót lát mindenkiben, aki nem öltözködik hozzá hasonlóan".

Majd – tanítóképzős pedagógusra jellemzően – hozzátette, hogy a lezáruló kurzus anyagából egy igen fontos rész kimaradt: „valószínűleg azért, mert a tanterv megszerkesztője sohasem agitált, s így nem is gondolt rá, hogy az agitátor sikere nemcsak a *képzettségén* múlik, hanem mint általában, minden tanításé, a *módszeren.* Ismerniük kell a leendő agitátoroknak a *néplélektant*. Tudnia kell az agitátornak, hogy mi a különbség *előadás* és *szónoklás* között, hogyan kell *teremben* tanítani és hogyan a *piactéren.* ...Másmilyen tartozik lenni a március 21-e utáni forradalmasítás, mint az, amely megelőzte a munkásság hatalomra jutását. Most inkább tanítani kell, akkor inkább nyugtalanítani. Nem szabad elfelejteni, hogy mihelyt valamely osztály hatalomra jutott, nyomban békességes. Mindenkor csak az elnyomott osztály forradalmas. Ma a munkásság osztálya az 'uralkodó', és a burzsoázia látszik elnyomottnak. …[De] a proletárosztályba… mindenki bekerülhet. … aki dolgozik, s így hasznos munkát végez"[1223]- fejtegette a vasárnapi zárónapon Déri Gyula, akkor még nem tudván, hogy mire előadása augusztus 2-án, a „Munkás Újságban" napvilágot lát, az országot már második napja a tanácshatalmat átmenetileg váltó Peidl Gyula vezette ún. szakszervezeti kormány irányítja majd.

Arról viszont pontos tudomása lehetett, hogy Pápán (is) a légkör gyökeresen megváltozott. Az utolsó „pénteki pártnapon" Piróth György és mások mellett ő is fellépett, és tapasztalhatta, a párttagság korábbinál is feltűnőbb távolmaradását,[1224] melyről ugyanazon lapszám első oldalán így füstölögtek: „Mintha az emberek attól félnének, hogy az igaz szó ismét megtalálja útját a lelkükhöz, *mintha szándékosan akarnának eltávolodni azoktól az eszméktől, melyeknek megvalósulása egyedül vezethet a boldogsághoz. Hát olyan kevesen vannak Pápán, kik hívek maradtak a szocializmushoz? ...* Nem volt soha őszinte híve a szocializmusnak, aki pártgyűlésekről való távolmaradással szabotál. Bezzeg száz és ezerszámra állnak sorba, amikor a szocialista közellátás ruhát, cipőt árusíttat ki, de a pártgyűlésekre nem jönnek. *Számon kell tartani a távolmaradókat és éreztetni velük szabotálásuk következményeit*"- írta[1225] a Magyarországi Szocialista Párt helyi szervezetének hivatalos orgánuma, mely még utoljára „a boldogsághoz vezető egyedüli út" kizárólagos letéteményeseként az ellátásból való kirekesztéssel, ill. egyéb adminiszt-

[1223] *Az agitátor-iskola újjászervezése* 1919/70. 3.
[1224] Lásd pl.: *Az agitátorképző* 1919/63. 4.; *Több komolyságot* 1919/63. 4.; *A pénteki* 1919/67. 1.; *Agitátoriskola* 1919/67. 2.
[1225] *A pénteki pártnap* 1919/70. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)

ratív következményekkel fenyegette a távolmaradókat. A cikk megjelenésekor szerzői már tudhatták: aligha lesz módjuk bármilyen retorzióra, sőt, talán maguknak kell rövidesen attól tartva menekülniük.

Déri Gyula tanfolyamzáró beszéde ennek fényében megkísérelte – legalább részben – megválaszolni a „Hogyan juthattunk ide, mit rontottunk el?" kérdését, s a benne továbbra is lobogó tűz, lelkesedés átadásával még egyszer felrázni az éppen „kiképzett agitátorokat": lelket önteni beléjük úgy téve, mintha széles tere lenne a tanfolyamon szerzett tudásuk hasznosításának. Ezért úgy beszélt, mintha nem tudná, hogy a tanácshatalom – még ha lenne is kiképzett földmunkás-serege – az intervenciós és ellenforradalmi erők által megszállt országrészeket már amúgy is képtelen lenne „agitátorokkal elárasztani". Talán önmagát is biztatva, igaz a korábbinál sokkal megengedőbb formában, előadása végén deklarálta: „a munkásság uralkodik" az országban.

Élete végéig megőrzött – s őt, következményeiben a tanítóképző intézeti tanári pályáról végképp elvezető – kommunista meggyőződéséről, hitéről így vallott, egy hónappal korábban, a sátoraljaújhelyi nagygyűlésen: „ha a proletárdiktatúrát pillanatnyilag elnyomnák, csak arra volna jó, hogy ezután még hatalmasabban, még erőteljesebben támadjon fel".[1226]

Szökése után, már emigrációban volt, amikor a VKM Scherer Sándor főigazgató vezette fegyelmi vizsgálóbizottsága 1920. április 12-én, Sárospatakon tartott ülése végeztével összegezte álláspontját a tanár úr forradalmak alatti és utáni tevékenységéről. „Pápán a művelődési megbízotti tisztet töltötte be, amely minőségében a legveszedelmesebb kommunista tanokat hirdette. …[A]z a körülmény, hogy Déri Gyula jelentés nélkül hagyta el hivatalát, és ez idő szerint is szökésben van, kétségtelenül igazolják, hogy Déri Gyula az ország alkotmánya és jogrendje, a vallás, társadalmi rend, úgyszinté hivatali kötelességei ellen súlyos vétséget követett el. Amiért a vizsgálóbizottság azon javaslatot terjeszti a minisztérium fegyelmi tanácsa elé, hogy *méltóztassék: Déri Gyulát állásból és fizetéséből felfüggeszteni, kommunisztikus ténykedése miatt a vonatkozó ügyiratokat az államügyészségnek átadni, végül állásvesztésre ítélni"*.[1227]

Így is történt. A VKM 1920. júliusában marasztalta el Déri Gyulát: „Beigazolást nyert, hogy ő megelőzőleg már Sárospatakon is kommunisztikus irányú tevékenységet fejtett ki az általa összehívott népgyűléseken való agitálással, a fegyvereknek a polgárságtól való elszedésével. Még súlyosabb beszámítás alá esik az a beigazolt tény, hogy mint művelődési megbízott Pápán a tanítók átképző tanfolyamán tartott előadásaival, a Munkás Újságban a vagyon és a vallás ellen írt cikkeivel a proletárdiktatúra érdekeit agitatórikus módon támogatta. E ténykedéseiben az állammal, másrészt a tanári hivatással szemben elkövetett súlyos fegyelmi

[1226] *Újhely tiltakozása* 1919/52. 2.; *Halász Gy.* 1979. 240.
[1227] MNL OL K 502-1922-5-13156. (Kiemelés tőlem – D. P.)

vétséget kellett megállapítanom. Ezért, valamint azért is, hogy állomáshelyét szökve elhagyta… *őt állásvesztésre ítélem*".[1228]

2. 4. Egy mélyszegénységből kitört, tehetséges, beteges, kolerikus gyakorlóiskolai tanító a budapesti izraelita tanítóképzőből – a Tanácsköztársaság propagandistája

Halász Arnold (1887–?) a budapesti Országos Izraelita Tanítóképző Intézetnek egykori rendkívül szegény, eminens diákja 1919-ben már negyedik éve tanított a képző gyakorlóiskolájában, tanártársai nagy megelégedésére. A tanítóképző elvégzése után, állás híján előbb egy csavargyárban, majd a MÁV műhelyében dolgozott évekig, s a háború alatt katonáskodott is egy éven át. *Magániskolában és egy fővárosi iskolában* szerzett tanítói gyakorlatot, mielőtt a képző gyakorlóiskolájában alkalmazták. Ezen életrajzi mozzanatok azért érdemelnek említést, mert *gyermekkori mélyszegénysége révén megtapasztalta a korabeli társadalom páriáinak sorsát, majd személyes kapcsolatba került a budapesti szervezett munkássággal, s megtapasztalta a háborúban álló hadsereg mindennapjait is*. *A fővárosi, ill. a magániskolában talán az akkor általánostól eltérő, kissé megengedőbb, gyermekközpontúbb pedagógiai gyakorlattal is megismerkedhetett.*[1229] Mindennek szerepe lehetett abban, hogy fogékonnyá vált bizonyos anarchisztikus, kommunisztikus eszmék iránt. Különösen Francisco Ferrer y Guardia „szabadiskoláinak", „modern iskoláinak" pedagógiája, s annak társadalomelmélete,[1230] valamint a marxizmus klasszikusainak, és néhány vulgármarxista követőjüknek hatása érezhető az *1919-ben a Néptanítók Lapjában megjelent írásaiban,* s tapasztalható lehetett ez – az általa vezetett – kőszegi tanítói átképző tanfolyamon tartott előadásaiban is.

Tíz írásával ő volt a legtöbbet publikáló szerző a Zigány Zoltán szerkesztette lapban a tanítóképzők pedagógusai közül. Írásai művelődés-, ill. pedagógiatörténeti témákat érintettek,[1231] és aktuális oktatáspolitikai, ill. iskolareformot érintő kérdéseket „a múlt iskoláinak és tanítóinak", s „jövő iskolájának és tanítójának"

[1228] MNL OL K 502-1920-5=416= (Kiemelés tőlem – D. P.)
[1229] MNL OL K 502-1924-17-3064. az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvéből
[1230] Ferrer szabadiskoláiról két cikket is közölt 1919. május 8-án és 15-én a Néptanítók Lapjában. (*Halász A.* 1919/18–19/I. és 1919/20.) Ferrer elméletéről, pedagógiájáról lásd: *Avrich P.* 1991. és *Mikonya Gy.* 2009. 141–159.
[1231] Cikkeket közölt Athénről és Spártáról, a szabad-, ill. cselekvő iskolák történetéről. Lásd: *Halász A.* 1919/8–9., 1919/12–14., 1919/18–19/I. és 1919/20., 1919/22–23.

éles, szimplifikált szembeállításával, néhány még ma is korszerűnek ható szemponttal, megjegyzéssel, s némi tanítós leegyszerűsítéssel.[1232] Témánkból adódóan és hely hiányában közülük csak az aktuális oktatáspolitikát, iskolai módszertant érintőkre vethetünk rövid pillantást.

Elsőként a „*Demokrácia az iskolában"* című cikke jelent meg 1919. február 6-án.

„Az októberi forradalom új szellemet árasztott szét az országban. Közintézményeink demokratizálódtak, a műhelyekben, gyárakban és irodákban az autonóm üzemvezetés terjed s már az ország legelnyomottabbjai: a mezőgazdasági cselédek sem rabszolgák többé; a nemrégen még rettegett kaszárnyákba is bevonult a demokratikus élet; a kurtavas és kikötés embertelen büntetését, a durva bánásmódot a bizalmi-rendszer alkotmányossága és az emberséges bánásmód váltotta fel. Egyedül a nevelés és oktatás műhelye: az iskola legyen-e hát csak az az elátkozott várkastély, hová nem léphet be a felszabadító hős varázsvesszejével és egyedül a tanuló legyen az utolsó, kit ebben az országban a maradiság zsarnok szörnyetege régi rabsorsában fogva tartson?

A gyermek védtelensége és gyöngesége folytán reánk, tanítókra vár a felszabadítás kötelessége, amellyel nemcsak a gyermekek iránt, hanem magunkkal és a társadalommal szemben is tartozunk. Ha a porosz iskolamesterek magukra vállalták 1871-ben a németeknek a franciákon aratott győzelmének érdemét, nekünk is részt kell vállalnunk a vesztett háború kudarcának felelősségében, mert iskolai működésünkkel mi is tápláltuk s erősítettük azt a szolgaszellemet, amely gondolkozás nélkül vitte magát és az országot a pusztulásba. A legelső és a legkevesebb, amit most tehetünk, ha kipusztítjuk iskoláinkból a lakájszellemet és szabadszellemű műhellyé tesszük azt, hol a gyermekek gondolkozásának, véleményének megnyilvánulását sem társai, sem a tanító el nem nyomják. Nem maradhat meg az iskolában továbbra is a régi parancsoló szellem, a büntetések, a sarokba állítás, a térdeltetés...

Senki se kívánjon közülünk a régi rend porkolábja lenni! Ne várjunk tehát miniszteri rendeletekre és utasításokra, melyek – esetleg – az új szellemet fogják ránk parancsolni, hanem vágjunk elébe és szívünk sugallatából és eszünk parancsára hallgatva honosítsuk meg azt a barátságos szabad szellemet, tanító és tanuló közti szívélyes viszonyt, amely munkánkat nemcsak megszépíti, hanem megkönnyíti és eredményesebbé is teszi. Két irányban dolgozhatunk az iskola demokratizálásáért. 1. A tanítói eljárás és bánásmód megváltoztatásával. 2. A tanulásnál nagyobb szabadság biztosítása a tanulók számára.[1233]

[1232] Lásd: *Halász A.* 1919/3–6., 1919/5–6., 1919/13–16., 1919/17., 1919/18–19., 1919/24–25.

[1233] A Ferrer szabadiskoláiról írt cikkei II. részében olvashatjuk az ő alapelveiről: „*'Adjátok vissza a gyermeknek boldog és szabad gyermekségét*!' Az iskola működési irányára és szellemére élénk fényt vetnek a szabadiskola nevelésének alapelvei, melyet négy pontban állapítottak meg. 1. A gyermekek nevelése tisztára *az értelem és tudomány útján* és módja szerint történjék: vagyis a

A tanító a tanulónak ne szigorú bírája, hanem jóságos vezetője és tanácsadója legyen. Az iskolában vidám élet és derűs hangulat uralkodjon. A tanító nyájas bánásmódjával nyerje meg a gyermekek szeretetét. Vegye tekintetbe a gyermek egyéniségét, kivált a gyöngébb felfogásúakat, legyen türelmes és elnéző stb. … Az éhesen és rongyosan iskolába járó tanulót fogadjuk meleg szeretettel, és ha már nem áll módunkban szegénységén és nyomorán enyhíteni, legalább ne tetőzzük azzal, hogy ráadásul még keményebben is bánunk vele, mint a kedvezőbb társadalmi helyzetben élő, jól öltözött és jól táplált tanulókkal. Antidemokratikus, ha az osztályokat ily szempont szerint osztják el, hogy az a-ba írják be a jobb családbeli tanulókat, a b-e a szegényebbeket, vagy ha az első padokba jutnak a jól öltözöttek. Éppen ellenkezőleg, úgy kell számításba vennünk a szülők társadalmi állását, hogy a szegényekkel kell figyelmesebben, gondosabban bánjunk. Méltányosak és igazságosak legyünk tanulóinkkal, különben magunk sem várhatjuk el attól a társadalomtól sem, mely iskoláinkból kikerül, hogy velünk igazságosan bánjon, és értékünk szerint becsüljön.

Hagyjunk fel *a szigorú fegyelemmel* is, mert ezzel nem érünk célt. *Nem a katonai diszciplína*, hanem *szeretetünk és tudásunk fölénye* biztosíthatja működésünk eredményét. A legjobb fegyelmi eszköz a lelkiismeretes tanítás és szeretetteljes bánásmód. Nem a gyermekek félelme, hanem a tanító iránti szeretete biztosítja a fegyelmet…

Nagyobb szabadságot kell biztosítani a gyermeknek a tanulásnál, *tágabb teret egyéniségének érvényesítésére.* Ha a gyermek esze és gondolkodásmódja más irányba tereli tanításunk menetét, mint ahogy azt mi előre kicirkalmaztuk, ne akasszuk meg őt, hanem kövessük az érdeklődését. A gyermekek sokszor jobban tudják, mi köti le figyelmüket, érdeklődésüket. *Legyünk tekintettel a gyermektanulmányozás eredményeire;* enélkül tanításunk ingatag. Az egyes tárgyak tanítása közben és főleg írásbeli dolgozatoknál és rajznál engedjük meg, hogy *növendékeink egyedül válasszák meg a tárgyat*; az I–III. osztályban közösen, a IV–VI. osztályban egyénenként is lehet. Sokkal nagyobb kedvvel és örömmel dolgozik a gyermek a maga választotta tárgyon, mint a tanítója által kiszabott feladaton. Épp így nem esik csorba tanításunkon akkor sem, ha tanulóink kívánságára *az egyes tárgyakat felcseréljük, ezzel csak fokozzuk munkakedvüket.* Nem is egészen új dolog például, hogy a tornaórán énekelnek és táncolnak is (a főváros több iskolájá-

---

tanítás és nevelés minden mozzanatát tudományosan és ésszerűen kell megokolni, ezért *kerüljük a titokzatos és természetfölötti magyarázatokat, illetve dolgokat.* 2. Az oktatás a nevelésnek csak egyik része. A nevelés ne csak az értelmet és intelligenciát fejlessze, hanem mozdítsa *elő a jellem és az akarat kifejlődését* is. 3. *Az erkölcsi nevelés* ne pusztán az elméleten nyugodjon, hanem oly gyakorlati *példaadással történjék*, amelynek alapja és rugója a természeti törvényen felépülő szolidaritás: *a kölcsönös segítség* legyen. 4. A tanítási módszereket és terveket *a gyermekek egyéniségéhez,* természetéhez szabjuk. Különösen a fiatalabb gyermekek nevelésénél gondosan ügyeljünk az egyéni sajátosságokra, gyermek lelkületére." (*Halász A.* 1919/20. 16.)

ban), épp így végezhetnek ütemes testmozgásokat az éneklés közben. Vagy ahol munkatanítás folyik, miért ne énekelhetnének a papírfűzésnél és vágásnál vagy más ily kézimunkáknál… vidám énekszó mellett végzik dolgukat… Egy szempont legyen előttünk: a gyermekek testi és szellemi fejlődése. Minden olyan út és eszköz, mely ezt elősegíti, helyes és ezen az úton vezessük a gyerekeket![1234] De ezt rideg oskolamesterességgel, a gyermek egyéniségének megkötésével, sokkal kevésbé érjük el, mintha több szabadságot adunk. Hadd válasszák ki a gyermekek kedvenc olvasmányaikat, verseiket, azokat olvastassuk s tárgyaljuk…

Nem követ el pedagógiai vétséget az a tanító, aki a gyermektől idegen célzatos versek helyett, melyek a tankönyvben foglalnak helyet, kiváló költők eredeti verses kötetéből olvastat fel, esetleg irat le valamit a gyerekekkel. Amúgy is selejtezni kell! A köztársaság iskoláiban a királyokat és a háborúkat dicsőítő, a szolgaságra nevelő olvasmányok és versek nem maradhatnak meg az olvasókönyvekben. Helyettesítjük ezeket a munka és a tudomány embereiről szóló történetekkel" – írta Halász Arnold,[1235] némi betekintést engedve abba, hogy vajon miért értékelhették gyakorlóiskolai munkáját nagyra kollégái.

Következő cikke *„A nép tanítója-e a néptanító?"*címmel, már a Tanácsköztársaság kikiáltása után, 1919. április 17-én jelent meg, s ez a szellemiségén is meglátszott.

„Hogy a kérdés e lap hasábján feltehető, igazolja azt a szomorú valóságot, hogy a 'néptanító' nem volt eddig a nép tanítója. Bár az elemi népiskolába a nép gyermeke járt, kivéve azokat a tízezreket, kik olcsó napszámban dolgoztak a föld

---

[1234] 1919. június 19-én *„A cselekvő oktatásról"*, a munkaiskoláról írva *Halász Arnold* kifejtette: *„A kommunista nevelési ideál*: munkás, dolgozó embereket nevelni. S itt nemcsak a munkásra, hanem *az emberre* helyezi a súlyt. Embereket, egész embereket fog nevelni a kommunista iskola, olyanokat, akik minden időben és bármely körülmény közt megállják helyüket. Nem emberfölötti embereket, de *oly egyéniségeket, kikben minden képesség és tehetség a legjobban van kifejlesztve*. Testi és szellemi erejüket és épségükét egyformán fogja megóvni, fejleszteni és megerősíteni. A gyermeket a természet *cselekvésre* alkotta és a régi iskola *tétlen* szemléletre és csöndes egyhelyben ülésre kényszerítette. A gyermek szeret foglalkozni, ösztöne hajtja erre és az iskolában mozdulatlanul kellett ügyelni a tanító szavait, unalmas elméleti fejtegetéseit. Holott a gyermeket minden idege, vére a cselekvésre, mozgásra, alkotásra (és rombolásra is) hajtja. Ezt a természeti ösztönét a régi *iskola nem vette figyelembe* és tétlenül hevertette a gyermek testi és szellemi képességének és ezáltal a társadalomnak is a legnagyobb kárára. A szemléltető oktatás által a tanuló még a tárgyakat sem ismerte meg teljesen. Külsejüket, alakjukat és színüket ismertette meg a szemléltetőoktatás, de a lényeges tulajdonságaikat nem. Hiszen még a legélesebb és körültekintő szemlélet alapján sem tudhatta és tudja meg a gyermek…, hogy a tárgy anyaga milyen, kemény-e, vagy puha, hajlítható-e, vagy nem, törékeny-e, avagy rugalmas, sima, avagy érdes a felülete, hasítható-e vajon. Ha valamely anyagnak, pl. fémnek vagy fának természeti sajátosságait és a társadalomra fontos tulajdonságait meg akarjuk ismerni, *ezt szemlélet által nem érik el, csakis munka útján.* … Miért ne vezetnék a gyermekeket is ezen a helyes úton. *A gyermek akkor boldog, ha valamit dolgozhat,* alkothat vagy rombolhat." (*Halász A.* 1919/24–25. 22.)

[1235] *Halász A.* 1919/5–6. 25–26.

és tőke urainál, még az iskolát látogató tanulóknak sem volt a tanító igazi tanítójuk, nevelőjük, vezetőjük, felvilágosító tanácsadójuk.

Hát még mily távol állott magától a néptől, bár maga a tanító is a nép gyermekei közül került ki, *az osztálynevelés és kaszti képzés a lüktető és harcoló élettől elzárt tanítóképzőkben teljesen elidegenítette a néptől, sőt ellenséggé nevelte.* A tanító a bűnös uralkodó osztály, az ezerholdasok, főpapok és tőkések rosszul díjazott vak eszköze volt. *A tanítójelölteket az internátusokban légmentesen elzárták a társadalmi élettől és mozgalomtól*, a tanítóképzőket nagyrészt kisebb mezőgazdasági városokba helyezték el, távol az ipari központoktól, nehogy az élet küzdelmeinek zaja behatoljon a jövő tanítók fülébe.[1236] Így tökéletessé tehették *az osztálynevelést*, mely *a tanítókat mentessé tette a társadalmi mozgalmak és kérdések bacilusaitól* s még akkor is, mikor azok a mozgalmak magát az iskolát és a tanítóságot kezdték ki, a tanítók másoknak: tudósoknak és munkásoknak engedték át a kérdéssel való foglalkozást és azok megoldását. Elképzelhető, mennyire nem törődtek a többi társadalmi kérdéssel!

Pedig Európában is több mint száz éve foglalkoztak tudósok és gondolkozók társadalmi kérdésekkel, sőt szociálpolitikai törvényeket is hoztak. *Mégis, a tanítóság* zöme *megértés nélkül haladt el eme tények mellett és közömbösen szemlélte a társadalmi küzdelmek és forrongások* erőteljes *nyilvánulásait*. Nem érdeklődött a társadalmi reformkérdések iránt sem. Így *messze elmaradt szociális ismeretek és tudás dolgában* nemcsak az ú. n. 'műveltek'-től, hanem az ipari munkásoktól is, kikkel szóba sem állhatott társadalmi kérdésről, mert a vita során a tanító hamarosan 'alul maradt'. Ezen nem csodálkozunk, ha tudjuk, hogy míg nálunk, bár ötven esztendőre tekint vissza a munkásmozgalom, sem a tanító, sem az iskola nem vett erről tudomást,[1237] addig a munkások egyesületeik és szakmai szervezeteik százaiban tanulták, értekezletek és gyűlések ezrein hirdették, folyóiratok és könyvek tízezrei által tanították és röpiratok millióival terjesztették a társadalmi tudást és ismereteket, a társadalmi kutatás és tapasztalás eredményeit.

[1236] Eötvös József és Trefort Ágoston azzal a céllal telepítettek tanítóképzőket vidéki kistelepülésekre, hogy a vidéki közegben nevelkedő tanítóképzősök lehetőleg megmaradjanak a falusi és tanyasi iskolákban, hiszen a városban tanulók nem szívesen vállalkoztak erre. (Az ilyen elhelyezéssel kapcsolatos későbbi nehézségekről lásd kötetünknek a csurgói és a jászberényi tanítóképzőkkel kapcsolatos V.3.1.2. és V.3.1.3. fejezeteit!) Az pedig, hogy a képzők többsége ilyen helyeken lett volna, nem áll. Az igaz, hogy még a nagyobb városok jórészében sem találkozhattak akkoriban nagyüzemi szervezett munkássággal, de ez nem annyira szándékosság, hanem a gazdasági-társadalmi fejlődés adott fokának következménye volt.

[1237] Egyes katolikus tanítóképzőkben (pl. a győri királyi katolikus képzőben) már 1907-től önképzőköri foglalkozások során tárgyaltak „a kereszténységszocializmus helyességéről, s a szociáldemokrácia veszélyességéről". 1909-től a VKM szociológiai tanfolyamokat szervezett tanítóképzős tanárok számára. Mint kötetünkben is többször említés történik róla: a tanítóképzők „normál tanmenetének" irodalmai között szerepelt a Kommunista kiáltvány, már a forradalmak előtt is. (Lásd ehhez: *Apponyi A.*1909/2.; *Haller J.* szerk. 1906/1907.)

Tanítója volt-e tehát a tanító a népnek? Nem *azok a munkásagitátorok, kik szóval és írásban terjesztették a nép felvilágosítását és osztálytudatra ébresztését*, *voltak-e a nép igazi vezetői, irányítói és nevelői?* … Találtatott ugyan a tanítóság között is, aki nemcsak társadalmi kérdéssel foglalkozott, hanem tevékeny részt vett társadalmi küzdelmekben is, de ezek kivételek voltak és éppen a tanítóság táborában találtak legnagyobb ellenszenvre. Ezért nem egyedül a tanítóság, hanem inkább *az uralkodó osztály* volt felelős, amely *nevelési rendszerével elhomályosította a tanítóság osztálytudatát* és hamis ideológiában nevelte föl. Ezért volt a tanítóság nemcsak a népnek, hanem önmagának is öntudatlan ellensége. *Ezért nem volt néptanító*…

Mindez ma megváltozott! Megtört az uralkodó osztály gazdasági hatalma, megszűnt szellemi hatalmuk is a tanítóság fölött. *A tanítónak pótolni kell mulasztását s megkettőzni erejét,* hogy a szellemi eszközöket megszerezze, *a nép tanítója szerepét átvehesse* és betölthesse. A kimúlt világ szellemi légköréből ki kell menekülnie, ha el akar helyezkedni az új társadalomban. *Az új rendben a felvilágosítás, a természettudományos gondolkodás és társadalmi ismeretek terjesztésének munkáját kell vállalnia.* Ezt a munkát azonban csakis önmagának alapos kiművelésével kezdheti meg; haladéktalanul hozzá kell látnia hiányos *társadalomtudományi ismereteinek gyarapításához* és a társadalmi kérdésekkel való foglalkozáshoz…

Az iskolának és a tanítónak teljes átformálására kell törekednünk, különben visszatér a tőkések 'vér- és vasdiktatúrája'. A társadalmi élet alapjait, a gazdasági termelőeszközöket, a gépeket, a földet, a házakat mind kommunizálták, köztulajdonná tették. Most következik az eszme, a tudás és ismeret, az irodalom és művészet és az összes szellemi javaknak, kincseknek a kommunizálása, hogy mindenki részesüljön az élet összes anyagi és szellemi javaiban, aki azok előállításában részt vesz.

Hogy a szellemi kincset minden dolgozónak tulajdonává tehessük, a tanítóknak alapvető munkájára van szükség. De ezt a régi szellemű tanítóságtól hiába várjuk… Ezért sürgős szükség van *a tanítói lelkek átformálására*, megújhodására. Aki ezt nem látja be, az a tanító, aki erre nem törekszik teljes erejével – az fölöslegessé és károssá vált az új rendben és ezért az új rend magából könyörtelenül kiküszöböli, mint a többi haszonnélküli és ártalmas intézményeket és egyéneket… [M]ost, amikor egy elpusztult világ romjain új világ van születőben, a tanítóknak is újjá kell születniük.

A dolgozók uralma, a proletárdiktatúra felszabadította a tanítóságot is, és megteremtette az anyagi és szellemi eszközöket az új eszmékkel való megismerkedésre. Aki nem él ezekkel az eszközökkel, aki nem illeszkedik be az új rendbe – az nem lehet tagja az új társadalomnak. … Ha ezt megszerzi magának és ilyen szellemben tanít, akkor hasznos munkása lesz az új társadalomnak és joggal viselheti a néptanító nevet" – írta, immár a „proletárdiktatúra" szellemében, sorait megle-

hetősen nyílt fenyegetéssel zárva a tanító elvtárs/úr. Tette ezt anélkül, hogy elgondolkodott volna arról, hogy vajon a végzett pedagógusnak, tanítónak nem járe az a szabadság a szabad iskolában, melyről a gyermekek kapcsán oly meggyőzően elmélkedett.[1238]

Egy hét múlva a *„Kapitalista iskola és kommunista iskola"* címmel folytatta gondolatmenetét.

„A tőkés uralom egyik elnyomó szerve volt az iskola is, a 'kaszárnya előszobája', amelynek elpusztítása és az új iskola felépítése első kötelességünk. Ha magunk elé idézzük a régi iskolát, a tőkések osztályiskoláit összes bűneivel és hibáival, ijesztő kép tárul elénk. A túlzsúfolt *osztatlan* iskola s ilyen volt a magyarországi népiskolák legtöbbje, melyekben *egy* tanító egy szobában hat osztályú, *különböző* korú (6–12) éves és *különböző* nemű (fiú s leány) egymástól testi és lelki fejlődésben nagyon eltérő gyermekeket tanít, a huszadik századnak és pedagógiának a megcsúfolása. Még a tanítóképzőből kikerült félig érett és félművelt ifjú tanítót is meggyőzik a tények arról, hogy a tanítás és nevelés elveiből és szabályából egy jottányit sem valósíthat meg a népiskolában, és hogy *az egész tanítóképzés* csalás és *hatalmi eszköz* arra, hogy a népet sötét tudatlanságban tartsák.

Az elnyomorított és egyházi szolgálatokkal agyonfárasztott, és tanítói hivatásától elvont *kántortanító* volt a tőkések népiskolájában *a másik 'kiáltó bűn'*. Az iskolák felszereletlensége mellett *a tanulók és tanítók szegénysége* és ellátatlansága, az iskola-egészségügy, iskolaorvos, fürdők stb. teljes hiánya mind-mind arra *a szörnyű nyomorra mutatnak*, amelybe a régi hazafias és valláserkölcsi alapon álló *gazdagok a szegénységet* és annak iskoláit taszították, hogy ebből kimenekülni sohase tudjon. A tanítóképzés silány volta, mely a tanítójelölteket az élet eleven mozgásától távol tartotta; a butító szellemű gúzsba kötő miniszteri tanterv és utasítás és az ezek szellemében, illetőleg az akadémikusok szellemnélküliségében írott és az uralom érdekének megfelelő tankönyvek, a kupaktanácsból kikerült iskolaszékek és gondnokságok, az iskolafelügyelet stb. stb. mindegyike egy-egy *szomorú fejezete a kapitalista iskolapolitikának,* a kultúra- s népellenes uralomnak.

A *kapitalista* érdek szerint megszervezett *'népiskolának' a szelleme még sötétebb képet mutat*. Milyen is lehetett volna a tanítás azokban az iskolákban, amelyek nagy részében a falak és a padló nedvesek a beszivárgó és becsurgó esőtől, s amelyek ősszel és télen hidegek és sötétek. Sötét és rideg az iskola szelleme is. Bizalmatlanul és *ellenségesen állottak egymással szemben tanító és tanuló*. A tanítónak nehéz robot, a tanulóknak kellemetlen kötelesség volt az iskola. Mindegyik az iskolán kívül élte igazán a maga világát. A tanítónak és tanulónak egyaránt meg kellett magát tagadni, egyéniségét elrejteni az iskolában, ha érvénye-

[1238] *Halász A.* 1919/13–16. 15–16.

sülni akart. *A tanító a tőkés államhatalom rabszolgája volt,* akit arra kényszerítettek, hogy rabszolgákat neveljen.

Az iskolában, főleg a népiskolában nem a tudást, hanem *a tudatlanságot terjesztették*, azokat az ismereteket, amelyek *a hatalmasoknak kedvezőek voltak* és uralmuk fenntartására s megerősítésére szolgáltak. A dolgozó nép gyermekeit hasznos ismeretekre nem tanították, csak azokra és annyit, amennyiben az uralkodó osztálynak szüksége volt rá. … [A] kapitalista társadalom nem humanizmusból tette kötelezővé a népoktatást, hanem mert szüksége volt nagyszámú oly *munkásra,* kik az írásolvasáson kívül rajzolni és számolni is tudnak, de még inkább a militarizmus, *a tőke hadserege érdekében*, amelyben mértani és fizikai ismeretekre támaszkodtak – az emberölés művészetében. Így állított őrséget a tőkésosztály érdekei és kiváltságai védelmére az elnyomott osztályból. Ezért fejlesztette és tette kötelezővé és 'általánossá' a 'népoktatást'. De hogy *ne legyen belőle a dolgozók igazi iskolája,* a nép igazi oktatása, arra gondja volt a tőkés uralomnak és cseléd-jeinek, a tudósoknak és a papoknak. Az áltudományt, a meghamisított tudást vitték be a népiskolába. *Maguk számára ezért állítottak külön főiskolát,* amelyet a nép elől elzártak és *ahol megtanulták hogyan kell a népet kormányozni, a dolgozókat elnyomni.*

A népiskolában a dolgozókat tanították a tőkések számára hasznos ismeretekre, a jövő *munkásait* nevelték engedelmességre és *türelemre* a tőkés kizsákmányolás iránt és a tőke hadseregének szerveztek önálló gondolkodástól elrablott *engedelmes katonákat*, kik saját *testvéreik, szüleik ellen* bármikor készen álljanak – letörésükre, akár elpusztításukra.

Ez volt a hazafias és valláserkölcsös oktatás be nem vallott, de tényleges célja.[1239] … [A]z uralkodók elnyomását és tőkés kizsákmányolást szentesítette az *egyházi oktatás*, mely *a tőkésosztály kizsákmányolását* és uralmát istentől eredőnek hirdette, az alóla való felszabadító küzdelmet és mozgalmat lázadásnak, isten akarata ellen való gonosztettnek bélyegezte. … De az élet tanítása erősebbnek bizonyult az iskola tanításánál és a tőkés rend a vas és vértenger ezernyi akadályán

[1239] „A modern iskola *minden* előítéletet meg akar semmisíteni, ami az ember teljes felszabadulásának az útjában áll. Ezért az emberi értelemhez fordul, azaz be akarja oltani a gyermekbe, hogy *minden társadalmi igazságtalanságnak* az eredetét igyekezzenek megismerni, hogyha felnőnek, *küzdhessenek ellene*. Mi szabadgondolkozók, egyaránt küzdünk úgy *a belső*, mint *a külső testvérgyilkos háborúk ellen*; a modern iskola szabadságfogalma megtanít harcolni az ellen, hogy *egyik ember kizsákmányolja embertársát,* küzd a nő szolgasága és általában az emberiség harmóniájának és jólétének minden ellensége ellen. A tudatlanság, a gonoszság, az önhittség, s mind ama hibák és bűnök ellen, amelyek *az embereket elnyomókká és elnyomottakká teszik*. A modern iskola tudományos és racionális oktatása felöleli tehát mindazt a tanulmányt, amit *az egyén szabadsága és az összesség harmóniája* megkövetel egy oly társadalomnak az elérésére, amelyben minden ember békét, szeretetet és jólétet fog találni *nemre, fajra és osztályra való különbség nélkül.* Ezeket a magasztos eszméket tűzte ki Ferrer saját élete és a szabadiskola céljául" – írta Halász Arnold 1919. május 15-én Ferrer Szabadiskolájáról. (*Halász A.* 1919/20. 16–17.)

mégis elbukott. S a dolgozók most felépítik a maguk iskoláját, a kultúra és a tudomány csarnokát minden dolgozó számára. Nekünk, tanítóknak ebben a munkában a legnagyobb örömmel és *szeretettel*, fáradhatatlan *buzgósággal* és ügyszeretettel kell részt vennünk, erőnk és tehetségünk teljességével arra törekednünk, hogy alapvető munkánkkal a régi iskolát elföldeljük, hogy az soha többé vissza ne térhessen, mert az, a tanítónak, mint minden dolgozónak csak nyomort, kínt, bajt és lealázást juttatott osztályrészül. … Milyen volt a *kapitalista iskola*, azt minden tanító *tapasztalatból* ismeri, de hogy milyen lesz *a kommunista iskola*, azt kevesebben, de mindannyian kívánjuk, hogy olyan rossz, társadalom- és pedagógiaellenes, amilyen a régi volt, ne legyen!

A kommunista iskola egészen *ellenkezője* lesz a *réginek*, mint ahogy *a kommunista társadalom is éles ellentéte a tőkés társadalomnak.* A tőkés iskolarendszer a *vagyonon* és kiváltságain alapult, annak védelme és növelése volt a cél; úgy a tanítók, mint a tanügyi törvények, rendeletek és utasítások a tőke szolgálatában állottak. *A kommunista iskolában*, mint annak egész társadalmában *a dolgozó ember* a fő, a központ és ennek rendeli alá, s hozzá alakítja az egész tanügyi szervezetet minden eszközével.

A kommunista társadalom megszünteti a tudás és, ismeretszerzés monopóliumát. És *minden dolgozó* számára megnyitja a tudás és tanulás forrását. Mindenkinek alkalmat ad szellemi tehetségének és képességeinek teljes kifejlesztésére, úgy a tudomány, mint a művészet területén. Ebből következik, hogy *megszünteti a tőkések* azon *iskolafajait*, amelyekben a tőkések és cselédjeik, az ügyvédek és papok tanultak és *egységes* iskolát állít föl, melyben *egységes* tudást és szellemet fog terjeszteni. Egészséges, vagyis életre való tudást és ismeretet; babonák és hitregék káros tanítása helyett *a természeti jelenségek megismertetését,* a harácsoló főurakat és zsarnok királyokat dicsőítő hazug legendák helyébe *a társadalomtudomány* ismertetését fogja állítani.

A tanítót és tanulót egyaránt *szociális védelmébe* veszi. Ellátja a tanulót iskolakönyvekkel és tanszerekkel, ha kell, élelemmel és ruházattal is, hogy teljesen tanulmányainak élhessen, a tanítót mentesíti az iskolán kívüli munkától, hogy idejét, tehetségét és erejét más ne foglalja el, mint az iskola és a tanítás. Öröm lesz tanítani és tanulni a szép, művészies és egészséges iskolákban, melyeket a kommunista állam minden eszközzel és anyaggal felszerel, mely a tanítást elősegíti. Nagy, tágas napsütötte termek, fürdőszobák, iskolaorvos stb., tágas udvar és kert, játszótér és munkatermek állnak rendelkezésére a tanulóknak és tanítóknak. A tanítók sem a fordított kiválasztódás elve alapján sodortatnak pályájukra, hanem *az arra legkiválóbbakat* és legalkalmasabbakat választja ki a *szabad* szellemű iskola, *szabad tanítója és szabad tanulója*. Megszűnik a tanító és tanítvány közti rideg bizalmatlanság, a tanító nem hajcsára és feljebbvalója lesz, de munkatársa és vezetője növendékeinek, a tanítvány egyéniségét, tehetségét és képességét fejleszte-

ni fogja iskola és tanító egyformán, nem, mint eddig, kifejlődését, sőt megnyilvánulását elnyomták. Persze *ehhez a tanítóképzés teljes újjáépítése is járul.*

Nagyjában ezek a kommunista iskolának és szellemének körvonalai, amelyet *az élet tölti meg majd tartalommal* és nem az életet nem ismerő és azt figyelembe nem vevő miniszteri utasítások és rendeletek. Ma az alkotások és tettek forró idejében nem várhatjuk meg, míg az új iskola felépül, azt elő kell készítenünk munkálkodásunkkal, még pedig úgy, hogy *teljesen beleéljük magunkat a kommunista társadalom lelkivilágába*, s azzal foglalkozzunk, hogy a kommunista elvből az iskolára vonatkozó részét már ma is bevigyük az iskolába. A kommunista gondolatvilágot megteremtsük a növendékeink közt is. A kommunista világ *a munka rendjét* jelenti, a *tudást* hirdeti, és az *igazságot* valósítja meg a társadalomban. Az egyetlen igaz igazságot: *minden embernek a természet és munka nyújtotta javakban való részesedését*. Ezeket az eszméket kell *megismertetnünk növendékeinkkel*" – írta Halász Arnold, hozzátéve, hogy a tanítók – akárcsak a Kommunista kiáltvány szerint a bérmunkások – „csak láncaikat veszthetik" ezen átalakulással.[1240]

Végül 1919. május 8-án jelentette meg *a „Hazafias és nemzetközi nevelés"* című írását, melyből sok, korábbi cikkeiben már idézett gondolatot, ma már érdektelen példát pontozással kihagytunk, s csak az új elemeket jelenítjük meg.

„Népeket, nemzeteket egymás ellen uszítani, egy országon belül az uralkodóréteg előtti meghajlást és alázatot hirdetni és ápolni az elnyomottak közt, az elnyomó hatalmi intézményeket, szervezeteket tisztelni és rettegni tanítani, ezt nevezték hazafias nevelésnek.

Az uralkodó osztály gazdasági érdekeinek és társadalmi kiváltságainak a védelmére nevelt proletáriátus hazafias nevelésben, vagyis oly oktatásban részesült, mely őt a hatalmasok iránti szolgai hódolatra és vak engedelmességre szoktatta. Hazafiasan nevelték az uralkodó osztály gyermekeit is, azaz megtanították Őket arra, hogyan kell a népen uralkodni, hogyan lehet a dolgozókat kizsákmányolni. …'Nagyjainkat' úgy rajzoljuk, követelte a tanítóságtól a miniszteri ukáz (Utasítás), hogy tanítványaink megszeressék őket. Hibáikat ne igen emlegessük, de ha a történeti események megértése megköveteli, akkor is csak szeretettel és kegyelettel. E használati utasítás cáfolhatatlan bizonyítéka és szemléletes *dokumentuma a hazafias nevelés uralmi és elbutító célzatának.*

Narkotikum volt az uralkodó osztály kezében, mellyel elaltatta az elnyomottak osztályöntudatát (és talán saját lelkiismeretét is), elhomályosította osztályhelyzetét és meggátolta, hogy világosan lássák elnyomatásuknak, szegénységüknek okait. …

[1240] *Halász A.* 1919/17. 17–18. (Kiemelés részben tőlem – d. P.) Az olvasóra marad annak eldöntése, hogy *mennyire tartja reális összehasonlítási alapnak a létező iskolákat egy ideálisnak tételezett jövő iskolájával egy olyan országban, ahol a két világháború között a Klebelsberg Kuno nevével fémjelzett népiskolai építkezési program keretében épült fel kb. 5000 tanyasi tanterem, s még azt követően is komoly problémák adódtak a 8 osztályos általános iskola bevezetésekor.*

A gazdasági és politikai hatalom birtokosai a nyelv, vallás és más történetadta különbségeket arra használják fel, hogy a népeket ellenséges állami alakulásokra bontsák, és ezáltal maguknak állandó politikai és gazdasági hatalmat teremtsenek. Ez a hazafias nevelés célja. … Hősök és királyok, főpapok és főurak, lovagok és udvaroncok történetét tanította az iskola, de hallgatott a dolgozó, küzdő népről, amely békében munkájával, háborúban vérével tartotta fenn a társadalmat. A magyar hazafias történet is mélyen hallgatott a magyar jobbágyról, a parasztról és zsellérről, de ha nem térhetett ki a felemlítése elől, hamis megvilágításba helyezte az uralkodó osztály érdeke és szempontja szerint. … A hazafias történet persze azt hirdeti: 'A magyarok története telve van *lélekemelő mozzanatokkal* és nem kell az embernek éppen magyarnak lenni, hogy *Szent István, Szent László* fönséges jellemén és nemes cselekedetein, Nagy Lajos lovagias harcain, stb. stb. lángra gyulladjon.' …

A hazaszeretet volt az a nemes érzelem, mely az egy hazában lakó népet *rábírja arra*, *hogy a más hazában dolgozó népre rátörjön*. Az ifjúságot abban a hazafias szellemben nevelik, minden népnél az iskolákban, hogy mindegyik nép magát különösen vitéznek és bátornak, uralkodóit bölcsnek és erkölcsösnek, történelmüket pedig különösen dicsőségesnek tartja, minthogy más népek és nemzetek életmódját, szokásait, történetét és erkölcsét nem ismertetik meg vele, vagy hamis színben tüntetik fel. A nemzeti érzés okozza, hogy a nemzetek béke idején is roppant nagy apparátust bocsátanak a kormányok és uralkodók rendelkezésére, hogy idegen államokat fenyegethessenek, ami által az uralkodó osztály hatalmát mérhetetlenül növeli, a nép terhével egyenes arányban. … A háborúban pedig a militarista szervezet mellett az egész védköteles, felfegyverkezett nép, vak engedelmességgel tartozott a hadvezéreknek. Aki szembe mert szállni az uralkodó felfogással, azt hazafiatlannak bélyegezték; az engedetlent elpusztították, ha lázadozott az ellen, hogy ártatlan embereket legyilkoljon.

Azok, akik *a népek egymásra uszításából merítették és tartották fönn hatalmukat*, a hazátlanság vádjával illették a népet, amely nem szívesen ment testvérnépek leigázására és a hazafias nevelés ellenére is tudatára ébredt annak, hogy az ő ellensége nincs túl a határon, hanem a határon belül, az ő ellensége nem a szomszédos ország dolgozó népessége, hanem az elnyomó osztály, a kizsákmányolók nemzetközi hada.

A kommunistáknak szemükre vetették, hogy meg akarják szüntetni a hazát, a nemzetiséget. Erre feleli a kommunisták kiáltványa: 'A munkásoknak nincs hazájuk. Nem lehet tőlük elvenni azt, ami nincs. A népek nemzeti elzárkózottsága és ellenségeskedése a burzsoázia fejlődésével tűnő félben van. A világpiac, a kereskedelem és forgalom, az ipari termelés és az ebből folyó azonos életmód még jobban előmozdítja. A proletárok uralma még láthatóbban dolgozik eltüntetésükön. *A civilizált országok népeinek együttes cselekedetei a proletárság felszabadításának egyik feltétele*. S amily mértékben lehetetlenné válik egyik egyén kizsák-

mányolása a másik által, éppúgy válik lehetetlenné egy nemzet kizsákmányolása a másik által'. A dolgozó és vagyontalan néposztálynak ezért, ha politikai és társadalmi célját, *a kizsákmányolásuknak megszüntetését el akarja érni* és ezt biztosítani, *az egész világ dolgozó népét hazájuknak* és az egész világ kizsákmányolt népeit testvérüknek kell tekinteni. Ez az igazi hazafiság, a dolgozók nemzetközi hazafisága.

Az iskola falai közé az országok, népek és nemzetek kölcsönös megértésének, értékelésének és segítésének a nemes gondolatát kell bevinni. … A magyar tanítóra ebben az új honfoglalásban kötelességek várnak. Gyökeresen szakítani kell a múlttal. A történetet ne úgy tanítsa többé, mint nagy emberek cselekedeteit, hanem, mint *a társadalmi fejlődés* egy-egy elkerülhetetlen korszakát, melyeknek alapját a gazdasági változások adták meg. *Osztályok* és ne egyesek *küzdelmét* tárja fel a történet. Ma is nagy osztályharcot folytatunk a tőkések ellen. És ebben a küzdelemben benne él a tanítóság is. S e küzdelem megvívásában nemcsak harci eszközökkel küzdünk, de szellemi fegyverrel is. Ezekkel kell a tanítónak magát ellátni, hogy a növendékeinknek átadhassa.

Soha uralkodó osztály *a nép* nevelése és épülése*, felvilágosítása érdekében* annyit nem tett, mint a négyhetes *kommunista uralom*, a proletárdiktatúra. Ebből megértheti a tanítóság, hogy mily *nagy fontosságot tulajdonít a kommunista társadalom a tanításnak, nevelésnek és népfelvilágosításnak.* … Most a tanítókon a sor, hogy minél erőteljesebben és intenzívebben neveljék a gyermekeket az új meglátásokra, *a dolgozó emberiség hazafiságára*, a munka és gazdagság, a tudás és szépség, *a jólét és szabadság nemzetköziségére*, a dolgozó emberiség testvériségére, egységére" – írta Halász Arnold, a magyarországi izraelita tanítóság reprezentánsainak nézeteivel is szakítva.[1241] Akkor, amikor már gőzerővel folyt a Vörös Hadsereg toborzása a cseh és román intervenciós hadseregek elleni harcra.[1242]

Idézett cikkei a Tanácsköztársaság előtt, ill. annak bő első hónapjában születtek. Talán nemcsak a mai olvasójuk, hanem szerzőjük is érezhette, hogy „jobban áll neki", ha „a cipész marad a kaptafánál", vagyis ha az általános, ideologikus, oktatáspolitikához kapcsolódó propaganda írások helyett olyan témákról publikál a továbbiakban, melyeknek szorosabb kötődése van a tanítói professzióhoz, a pedagógiához. Szerepet játszhatott ebben az is, hogy a kibontakozó „proletárdiktatúra" oktatásirányítása sem bizonyult kevésbé centralizáltnak, felülről irányítottnak, mint az ancien régime-é. A VAOSZ reformbizottsága és a gyermektanulmányozók kezdeményezéseinek lassú háttérbeszorításával, az orosz példa másolása felé való elmozdulással,[1243] a Halász Arnold által emlegetett „kommunista iskola" for-

[1241] Lásd ehhez: *Gárdos M.* 1919/3–4. 1–2.
[1242] *Halász A.* 1919/18–19. 9–11.
[1243] Lásd ehhez: *Donáth P.* 2007. 28–35.

radalmi bevezetésének időszerűtlenné nyilvánításával,[1244] kevés tere maradt az általa remélt egyéni kezdeményezésnek, az alulról induló önszerveződésnek.

Vélhetően ezzel magyarázható, hogy aktuálisnak érezte Ferrer elméletének és *szabadiskolái történetének* részletes bemutatását, s talán azzal is, hogy a Ferrert 1909-ben kivégző „klerikális, tőkés terror" emlékének felidézésével valamelyes igazolást vélt találni az ellenforradalmi szervezkedések, megmozdulások, fegyveres kísérletek elnyomására kibontakozó vörös terrorra is. A „cselekvő" oktatásról szóló júniusi cikkei – egy-két utalást leszámítva – már a szakmához való visszavonulást, a kezdeti lelkesedése csökkenését, s a kibontakozó terrorral kapcsolatos távolságtartás kísérletét is mutathatják benyomásunk szerint. Olvasóink majd eldöntik, hogy hasonlóan látják-e.

Közben – egyes forrásaink szerint[1245] – Halász Arnold egy agitátorképző tanfolyamon vett részt Budapesten, majd megbízást kapott a kőszegi tanítói (pedagógus) átképző tanfolyam vezetésére. Utóbb, számonkérései során – kőszegi és szombathelyi kihallgatásai során, ill, a VKM fegyelmi bizottsága előtt – többféle magyarázattal szolgált arra, hogy miért vállalta el e megbízást. Beszélt arról, hogy bár megpróbált betegségére hivatkozva a megbízatás elől kitérni, ez nem sikerült.[1246] Félt: ha nem fogadja el azt, állását veszti.[1247] Máskor úgy emlékezett, hogy betegsége miatt (tüdőcsúcshurut) orvosa vidéki tartózkodást javasolt számára, de szegénysége folytán – bár három hónap szabadságot kapott erre – nem volt pénze üdülésre. Ezért fogadta el Szöllősi csoportvezetőnek a tanfolyamvezetésre vonatkozó ajánlatát, hiszen a felajánlott 100 koronás napidíjból fedezni tudta kőszegi tartózkodása költségeit.[1248] Lehetséges, hogy amikor a Tanácsköztársaság első heteiben az agitátorképző tanfolyamra jelentkezett, még lelkesen készült a feladatra, de az azt követően a tanfolyamon és azon kívül tapasztaltak nyomán valóban elment a kedve ettől, s szívesen kihagyta volna, de nem volt rá lehetősége/bátorsága. S persze a betegsége is a vidéki levegőre jutásra ösztönözte.

Valódi motívumait, s a tanfolyamon tanúsított tényleges magatartását e hivatalos dokumentumokból aligha rekonstruálhatjuk, hiszen a várható büntetőjogi és munkajogi következmények lehetséges minimalizálásának szándéka adott helyzetben Halász Arnoldot arra ösztönözte, hogy e ki/meghallgatások során magát

---

[1244] *Fogarasi B.* 1919. 55–57.

[1245] Halász Arnold 1919. szeptember 13-án, szombathelyi bírósági tárgyaláson történt kihallgatásán elismerte, majd a novemberi fegyelmi tárgyaláson tagadta a tanfolyamon való részvételét. (MNL VaML VII. 1. 933. d. B. II. 1627/1919. és MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében.)

[1246] MNL VaML VII. 1. 933. d. B. II. 1627/1919. 1919. szeptember 13-án, szombathelyi bírósági tárgyaláson történt kihallgatásán.

[1247] MNL VaML VII. 1. 933. d. B. II. 1627/1919. Az 1919. augusztus 19-i, kőszegi kihallgatási jegyzőkönyvben.

[1248] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében. Mindazonáltal azt is állította, hogy e tiszteletdíjat 1919. november 3-ig nem vette fel.

kényszer hatása alatt cselekvő, átképzés helyett csak tudományos előadást tartó, egyáltalán nem kommunistaként állítsa be, akitől távol állt minden izgatás a régi rend, annak hadserege, tisztjei, iskolája, tanítói stb. ellen.

Legrészletesebben a VKM fegyelmi vizsgálóbizottságnak beadott beszámolójában írt *a kőszegi tanfolyamról:* „Az átképző tanfolyamon a Népbiztosság által előírt és elrendelt előadásokat a következőképp tartottam meg. 18 nap helyett csak 16 napon át folyt, a kitűzött 54 tanórából pedig 44 órát tartottunk. Az előadások helyét, idejét, sorrendjét közös megegyezéssel a tanítóhallgatók állapították meg. Összesen két sorozatos előadást tartottam. Az egyik *a társadalmi fejlődés történetét* ismertette a legrégibb kortól máig. … A kapitalizmus és a jelenkor ismertetésére alig jutott idő, holott az előírt 6 óra helyett 12 órában ismertettem. Ez tisztán társadalmi – és kultúrhistória volt. A példák, adatok és események a kartársak előtt jól ismertek voltak.

A második előadásom a *Kommunista kultúráról* szólt 2-3 órában, melyben Fogarasi [Béla] előadó bevallja, hogyha a technikai eszközök érettek is a szocializálásra, de a lelkek nem érettek a kommunizmusra, és azoktól nem is lehetett kommunista kultúrprogramot felállítani. Csakis azt a programot ismertettem melyet a radikális tanítók a Károlyi-kormány alatt az egyes szakosztályokban kidolgoztak, mint a tanítóképző szakosztály is Nagy László elnöklete alatt, melyben a jónevű pedagógusok nagyrészt részt vettek.[1249]

E két előadásom előtt egy órában 'a történelmi materializmus és az osztályharc elméletéről' olyképp adtam elő, hogy vázoltam a történeti módszereket (az életrajzit és ennek bírálatát Gyertyánffy és Kiss Áron után; az eszmei módszert; Pikler belátásos elméletét és kritikáját; a teológiai elvet is érintettem, és végül utoljára a történeti materializmust és bírálatát Jászi és Loria nyomán. Ilyképpen a t. kartársak egyedül állapították meg, ki-ki tanultsága és világfelfogása szerint, hogy melyik módszert (módszereket), és hol tartják helyesnek és jónak.

Tartottam még egy szemináriumot *a Kommunista kiáltványról* (Marx–Engels). Engels a kommunizmus alapelvei felolvasása és 'tárgyi magyarázata' volt ennek a tárgya. … Mindezek tisztán *ismeretközlő előadások* voltak. A 70 éves Kiáltvány pedig a kapitalista kor szülési idejének és bajainak bírálása, és ilyképp tárgyaltuk és beszéltük meg közösen az eltérő és ellentétes nézetek állandó tiszteletben tartásával.[1250]

A Tanácsköztársaság alkotmányát, iskolaszervezetét sem én, sem mások nem ismertették, bár ezt előírták. A többi előadótársaim önként jelentkeztek és tárgyu-

[1249] Ha valóban így történt, ez némi elmozdulást jelezhetett Halász Arnold álláspontjában a „Kapitalista iskola és kommunista iskola" c. cikkében vázoltakhoz képest.

[1250] 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalásán *Halász Arnold azt állította, hogy a tanfolyamon „egy irány kifejezett hívének sem mutatta magát, hanem szabadgondolkodásáról tett tanúbizonyságot*". (MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében. Kiemelés tőlem – D. P.)

kat maguk választották [az előírt] anyagból, szabadon, és éppen a politikai jellegűt!" – írta Halász Arnold, hozzátéve, hogy a katolikus iskola igazgatója a bolsevikok programját ismertette Buharintól, „a kőszegi t. ügyész" a Párizsi kommün történetét, s egy evangélikus lelkésztanár a szocializmus fejlődését taglalta az utópiától a tudományig, „Engels füzete" alapján.

Az őszre tervezett kötelező pedagógus vizsgára Kőszegen szakszervezeti keretben már korábban elkezdték a felkészülést „így érthető, hogy érkezésemet örömmel fogadták, hogy megkezdett munkájukban segítségükre lehettem. Nem is tüntettek ellenem, mint a környéken, Pápán, Szombathelyen, ahol pisszegéssel, sípolással, zajjal zavarták az előadásokat. Kőszegen a legnagyobb rendben és komolysággal folytak és fejeződtek be az előadások, a beszámolás is. Az igazolványok kiosztásakor meleg ünnepléssel fogadtak, és a szeretet és kedvesség sok jelével halmoztak el [a tanácskormány lemondása után – D. P.] augusztus 3-án du. 1 órakor. Mindez bizonyítja, hogy kőszegi működésem és magatartásom nem volt sem haza és vallásellenes, sem tanító ellenes, mert Kőszeg idős és régi kipróbált tanítói ezzel nem vádolhatók" – olvashatjuk Halász Arnold 1919 novemberi beszámolójában.[1251]

A tanító úr elbeszélését részben alátámasztja az a tény, hogy a kőszegi evangélikus leányközépiskola internátusának vezetőjét, Bakos Júliát, és az iskola tantestületét a dunántúli egyházkerület elnöksége 1920 januárjában „dorgálásban", ill. „helytelenítésben" részesítette. Tette ezt azért, mert a kőszegi „propaganda tanfolyamvezetőt" (tévesen: „Halász Alfrédot"), „nagyobb társaságban megvendégelték", ill. megajándékozták, „ami a könyörületesség jellegével bírt", mégis „a kommunizmussal való rokonszenvezés gondolatát ébreszthette sokakban".[1252]

Talán éppen ez a hallgatók egy része által biztosított barátságos/könyörületes légkör vezette félre Halász Arnoldot, amikor – ahelyett, hogy tanfolyamvezető társai nagy részéhez hasonlóan gyorsan eltávozott volna a tanfolyam színhelyéről – egészségi állapotára tekintettel a maradás mellett döntött. Bő egy hét elteltével, *1919. augusztus 11-én ugyanis Kőszegen az ottani altiszti iskola tisztjei, – egykori tanfolyami hallgatói – feljelentésére „az állomásparancsnokság" őt őrizetbe vette. Azzal vádolták, hogy általában az előírt művek egyszerű felolvasásából álló előadásai során, azt megszakítva, többször szidta a régi rendszert, és dicsérte a kommunizmust, a diákok, ill. a katonák butításáért elmarasztalta volna a tanítókat és a tiszteket, s hogy a tanfolyamzáró előadáson olyasmit mondott, hogy bár ő gyáva és beteg ember, de kész lenne fegyvert fogni a Tanácsköztársaság ügyéért.*

Halász Arnold augusztus 19-i kihallgatása alkalmával utóbbit indirekt módon elismerve azt mondta, hogy részéről az „csak frázis volt, fegyvert egyáltalán nem

[1251] MNL OL K 502-1924-17-3064.

[1252] EOL DE TI 144. d. A dunántúli egyházkerület tanárainak proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartására vonatkozó egyházkerületi elnökségi ítéletek.

tudott kezelni, fegyvert még soha el nem sütött,[1253] s egészségi állapota is arra képteleníti". Majd hozzátette: „előadásai tisztán pedagógiai ténykedések voltak, kitűzött iránnyal sem előadásain, sem azokon kívül sem a nemzet, sem a vallás ellen, sem a bolsevik uralom mellett propagandát nem űzött".[1254]

A feljelentő katonatisztek az eljárás során mindvégig fenntartották álláspontjukat, s közülük Pallesch Pál százados – aki a többiektől eltérően – jól tudott magyarul, azt állította, hogy „Halász Arnold tendenciózusan a régi rendszert szidta és az új kommunista rendszert dicsérte. Azonkívül, hogy minden előadásban előfordult, hogy a magyar tanítóság és a katonatisztek az ifjúságot, illetve a legénységet szándékosan butították. Arra is emlékszik, hogy egyszer egy ilyen kirohanásnál kijelentette, hogy annak a rendszernek buknia kellett, amelyekben a generálisok csizmája a legénység vérétől volt vörös." Az első előadásokon ettől pirulniuk kellett, emlékezett a százados, de „midőn több előadása után már láttuk, hogy a szellemi képesség olyan magas fokán nem áll, hogy ez irányban árthasson, már nem nagyon törődtünk vele".[1255]

Ezt követően Halász Arnoldot *Szombathelyre szállították,* ahol *bántalmazás, akasztófa alá állítás és néhány ügyészségi kihallgatás után izgatásért vádat emeltek ellene*: „vétséget követett el amennyiben a közoktatásügyi népbiztosság kiküldöttjeként, a magyar közoktatásügyi kormányhatóság jogkörét bitorolván 1919. július havában, tehát háborúban átképző tanfolyamon, tehát nyilvános gyülekezet előtt, mint előadó több ízben támadást intézett a magyar tanítók és katonatisztek ellen. Állítván, 'az ifjúságot és legénységet butították, nem nevelték, tanították'. Szidta a régi rendszert és dicsérte a kommunizmust. Kijelentette, hogy 'buknia kellett annak a rendszernek, amelyben a generálisok csizmájának talpa a legénység vérétől volt vörös'. Amely kijelentések alkalmasak arra, hogy a polgári és katonai rend ellen izgatást tartalmazzon" – olvasható a Halász Arnold és ügyvédje számára 1919. szeptember 6-án átadott dokumentumban.[1256]

1919. szeptember 13-án állították vádlottként a gyorsított eljárású „ötös bírói tanács" elé. A tárgyaláson – bizonyára ügyvédje tanácsára – a tanító úr teljes tagadásba ment át. Kijelentette, hogy nem érzi magát bűnösnek, s tagadta azt is, hogy izgatott volna. „Sohasem mondtam, hogy a tanítók és a katonatisztek butították az ifjúságot, illetve a legénységet. A régi rendet sohasem szidtam, a kommunizmust sem dicsértem. Csupán tárgyilagosan bíráltam a régi rendszert, de bí-

[1253] Ennek ellentmondani látszik 1919. november 3-i közlése, mely szerint katonai szolgálatot teljesített, bár lehetséges, hogy egészségi állapota miatt hadtáp vagy más nem fegyveres szolgálatban állt. (MNL OL K 502-1924-17-3064. Az aznapi fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében.)

[1254] MNL VaML VII. 1. 933. d. B. II. 1627/1919. az 1919. augusztus 19-i jegyzőkönyvben.

[1255] MNL VaML VII. 1. 933. d. B. II. 1627/1919. az 1919. augusztus 19-i jegyzőkönyvben.

[1256] MNL VaML VII. 1. 933. d. B. II. 1627/1919. B. II. 1627/1919. A vádirat eredeti szövege nem áll rendelkezésünkre. Az idézett szöveget Halász Arnold ismertette a VKM fegyelmi bizottságának 1919. november 3-i ülésén, ahol egyben arról is beszámolt, hogy az ítéletet viszont addig nem kapta kézhez. (MNL OL K 502-1924-17-3064. A fegyelmi bizottság jegyzőkönyvében)

ráltam a kommunizmust is. Azt a kijelentést sohasem tettem, hogy annak a rendszernek buknia kellett, amelyben a generálisok csizmája a legénység vérétől vörös. Valótlan állítás, mintha én a búcsúelőadásomon azt mondtam volna 'beteg ember vagyok bár, de a kommunista eszmékért mégis fegyvert fognék'…, csupán azt a kijelentést tettem, hogy gyönge ember vagyok, kötelességem azonban odaállított, teljesítettem kötelességem. … [L]egjobban szerettem volna én magam is az utolsó padban ülve egyszerű hallgatóként végighallgatni az előadásokat. Az való, hogy egy alkalommal azt a kijelentést tettem, hogy a kommunizmus számára a talaj nincs előkészítve, azt is hangsúlyoztam azonban, hogy én nem akarom senkinek sem sérteni sem vallásos, sem hazafias érzületét."[1257]

A tárgyaláson a katonatisztek mellett pedagógusokat is meghallgattak. Ratzenböck Károly teológiai tanár megerősítette a tisztek vádjait, hozzátéve, hogy „július 22-én tartott előadásán – amelyen már mindenki tudhatta, hogy a tiszai vereség a Tanácsköztársaságot megbuktatta – vádlott odanyilatkozott, hogy ő szívvel-lélekkel a Tanácsköztársaság mellett munkálkodik, s ha kell – bár gyönge ember – fegyverrel is megvédi a szovjetkormányt. Majd buzdította a hallgatókat, hogy tartsanak ki a Tanácsköztársaság mellett, védjék meg annak áldásos intézményét, s juttassák diadalra. Végül azzal fejezte be beszédét, hogy elbukhat ugyan 1-2 évre a kommunizmus, de újra feltámad, egész Európát bejárja, s úrrá lesz ismét".[1258]

Az utóbbiakat többé-kevésbé megerősítette még Hamar Gyula és Szélessy István tanító és Somló Jenő gimnáziumi rajztanár is. A katonatiszteket és tanítókat elítélő megjegyzésekre csak kevesen emlékeztek. Többen szóvá tették, hogy Halász Arnold általában hadarva felolvasott, ami részben érthetetlen, részben érdektelen volt a számunkra, úgyhogy az átképző tanfolyamot – magukat is védve ezzel – eredménytelennek tartották.[1259]

A bíróság még aznap kihirdette B. II. 1627/1919./4. számú ítéletét. *Halász Arnoldot az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a*[1260] *értelmében, izgatás vétségében bűnösnek találta,* „amelyet úgy követett el, hogy Kőszegen 1919 július havában, tehát háború idején, a tanítóságot átképző tanfolyamon 80-100 hallgató előtt, mint a tanácskormány megbízottja, a közoktatásügyi kormányhatóság jogkörét bitorolva, azt mondta, hogy bár beteg ember, mégis fegyverrel megvédené a Tanácsköztársaságot, erre buzdította hallgatóit, s a Tanácsköztársaság által hirdetett kommunizmust, amely a társadalmi intézmények megdöntésére irányult, dicsőítette".

[1257] MNL VaML VII. 1. 933. d. B. II. 1627/1919. 1919. szeptember 13-án, szombathelyi bírósági tárgyaláson történt kihallgatásán.

[1258] MNL VaML VII. 1. 933. d. B. II. 1627/1919. 1919. szeptember 13-án, szombathelyi bírósági tárgyaláson történt kihallgatásán.

[1259] MNL VaML VII. 1. 933. d. B. II. 1627/1919. 1919. szeptember 13-án, szombathelyi bírósági tárgyaláson történt kihallgatások során.

[1260] Az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a háború esetére szigorította az 1878. évi V. tc. 172. §-ában meghatározott izgatás vétségének büntetését: az adható maximális fogházbüntetést 2 évről 5 évre emelte, pénzbüntetés mellett.

Ezért őt *kéthavi fogházra ítélte*, az addig fogságban töltött idő beszámításával 1 hónapot kitöltöttnek véve. A maximálisan kiszabható 5 év helyett a kéthavi fogházbüntetést az enyhítő körülmények hosszú felsorolásával indokolták. „[A] törvényszék enyhítő körülménynek vette, hogy vádlott meg nem cáfolt előadása szerint, erre a szerepre nem önként jelentkezett, hanem arra kirendelték, s hogy a kirendelés alól csak hátrányos következményekkel vonhatta volna ki magát, továbbá, hogy előadásában az előírt kereten alulmaradt, leginkább csak felolvasásra szorítkozott, hogy ezenfelül előadása eredménnyel nem járt, és a hallgatóság magasabb értelmiségénél fogva nem is járhatott. Enyhítő körülménynek vette ezeken felül a vádlott büntetlen előéletét, végül azt, hogy azok a háborús viszonyok, melyeket az 1912. LXIII. tc. biztosítani kívánt, ma már csak részben állnak fenn".[1261]

A vádirathoz képest meglepő[1262] ítélet alapján Halász Arnoldot a szombathelyi központi fogházban tartották fogva 1919. október 13-ig, ahonnan büntetését kitöltve a 906/1919. sz. „elbocsátó levéllel szabadon engedték" ugyan, de a szombathelyi főállamügyész 4053/919. sz. határozatával valójában Budapestre kísérték a 146/919. sz. „tolonc-levéllel" az esetleges internálásával kapcsolatos döntés végett. Budapesten, a rendőr főkapitányságon – egy másik Halász Arnold házbizalmi tevékenységére vonatkozó feljelentés miatt[1263] – két napig fogva tartották, majd elengedték, de újabb nyomozást indítottak ellene.[1264]

Ez arra irányult, hogy *miként viselkedett lakhelye, az Alsóerdősor utca 8. számú ház főbizalmijaként a Tanácsköztársaság alatt*. Egy 1919. október 16-i rendőrségi nyomozati jelentés szerint főbizalmiként „a ház lakóinak több kellemetlenséget okozott proletárok jogtalan belakoltatásával, kommunista kijelentéseivel, zsarolással és hasonló dolgaival. A ház lakóit burzsujoknak mondta és megbízhatatlannak arra, hogy a ház lakói közül válasszák meg a bizalmit, s a szomszéd házból hozott két proletáregyént, hogy ezek intézzék az ottani bizalmi ügyeket. Halász Arnold… beismeri, hogy mint házbizalmi a fentieket elkövette. Molnár Lajos olajgyáros, [egyben háztulajdonos], mint feljelentő, ottani lakos arra való tekintettel, hogy Halász Arnold Szombathelyen 2 hónapos fogházbüntetést töltött ki, nevezett megbüntetését nem kívánja".[1265]

A budapesti főállamügyész nem elégedett meg ennyivel, s 1920. március 30-án *nyomozáskiegészítést rendelt el* az ügyben.[1266] Erre csak 1921-ben került sor. Ja-

[1261] MNL VaML VII. 1. 933. d. B. II. 1627/1919. B. II. 1627/1919./4. számú ítélet.
[1262] Feltéve, hogy hiteles a vádirat szövege, melyet Halász Arnold a fegyelmi bizottsággal ismertetett, meglepő, hogy az abban izgatásként felsorolt tényállások közül, csak egyet fogadott el a bíróság, s leginkább olyasmiért ítélt, amely – ha igaz – nem is szerepelt a vádiratban.
[1263] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében. A házbizalmiak szerepéről a Tanácsköztársaság idején lásd: *Sipos A*. 2019/5.
[1264] BFL VII. 18. d. 1/1919-IV-13-6420.
[1265] BFL VII. 18. d. 1/1919-IV-13-6420. Sz 16440/fsz. 919.
[1266] BFL VII. 18. d. 1/1919-IV-13-6420. 45645/á. sz. 1919.

nuár 5-én hallgatták ki a ház két lakóját: Rosenstein Samuné házgondnokot és Molnár Lajost.

Rosensteinné szerint „Halász Arnold tanító kb. 1917-ben költözött a házba feleségével együtt. Nagyon zárkózott életet éltek, látni is alig lehetett őket. A kommün kitörése után vagy három napra főbizalminak jelentette ki magát az általa összehívott lakók előtt. A lakók ugyan előbb a férjemet, majd dr. Hetényit akarták főbizalminak megválasztani, de mivel csendes emberek voltak belenyugodtak Halász főbizalmiságába. Halász kb. négy hétig volt még otthon, azután elutazott Kőszegre… Nemsokára rá ismét elutazott Komáromba a szüleihez s az asszony is utána utazott. Később felesége visszajött, bútorait elvitte, s állítólag Budapesten lakó sógornéjához költözött, míg férje Komáromban maradt. *Halász nagyon ideges, beteg ember volt.* Annyit tudok róla, hogy mikor dr. Hetényit a ház bizalminak akarta megválasztani, ő tiltakozott ellene, azzal, hogy 'burzsuj nem lehet bizalmi', s megfenyegette a lakókat, hogyha burzsujt választanak, helyette idegeneket hoz bizalminak. De ezt nem tette meg. *Halász Arnold kommunista volt, viselkedése igazolta ezt.* Bűncselekményt azonban nem követett el, izgató beszédet sem tartott. Ami a Molnárék lakásába való beköltöztetést illeti, az úgy történt, hogy Molnár egész kommün alatt Bécsben tartózkodott, s lakásában egyedül maradt a felesége. Mivel lakásuk két szoba, cselédszoba, konyha, mellékhelyiségekből állt, a lakáshivatal közbejöttével egy proletárcsaládot telepített Molnárék egyik szobájába konyha használattal. Mivel Molnárné nem akart mással egy konyhán főzni, elutazott. Ami a fehérneműrekvirálást illeti, a tanácskormány rendelete alapján Halász a felajánlott fehérneműt összeszedte lakásonként. Tudtommal, erőszakkal senkitől sem rekvirált semmit. Egyedül úgy tudom Hetényiéket szólította fel, hogy adjanak fehérneműt, kik így akaratuk ellenére adtak".[1267]

Molnár Lajos, a feljelentő, korábbi vallomásánál sokkal vehemensebben támadta a gyanúsítottat: „Halász Arnold és dr. Hetényi lettek a kommün kitörésekor a bizalmiak. A lakók Halászt nem akarták, csak Hetényit. Halász pedig Hetényit nem akarta bizalminak, mivel burzsujnak tartotta. Áskálódott ellene, s hozott is helyette egy proletárbizalmit más házból, de azt a lakók kidobták. Ezután Hetényit – nincs kizárva, hogy Halász feljelentésére – letartóztatták. *Halász Arnold és felesége mindketten véresszájú kommunisták voltak.* Halász gyakran összegyűjtötte a ház lakóit, s kb. 30-40 ember előtt izgatott a kommün érdekében, felhívta a lakókat, hogy tartsanak össze, mint jó proletárok. Halász folyton zaklatott engem rekvirálásokkal. A fehérneműgyűjtés alkalmával ő határozta meg, hogy a lakók közül kinek, mit kell adni" – vallotta, hosszasan ecsetelve, hogy sze-

[1267] BFL VII. 18. d. 1/1919-IV-13-6420. az 1921. január 5-i rendőrségi tanúvallomásban. (Kiemelés tőlem – D. P.)

rinte Halász milyen szerepet játszott abban, hogy lakásába proletárcsaládot telepítettek.[1268]

Dr. Hetényi Imrét, a budapesti államrendőrség főtanácsosát – későbbi főkapitány-helyettest, s a politikai rendőrség főnökét – 1921. július 13-án hallgatták ki tanúként: „Nevezett a proletárdiktatúra idején az Alsóerdősor 8. sz. főbizalmija volt és ebben a minőségében *erős kommunista szellemben* látta el dolgait. Tudtommal nevezett Molnár Lajos olajgyáros ellen is igen agresszív módon lépett fel" – emlékezett a rendőrfőtanácsos, *nem említve saját letartóztatását*, melyről – ha Halász Arnoldnak köze lett volna ahhoz – állásában arról tudnia kellett volna.[1269]

Az ismertetett kihallgatási jegyzőkönyveket 1921. július 16-án küldték át az ügyészségre.[1270] Ezt követően csak egy további nyomozati cselekményről van tudomásunk: 1921. szeptember 22-én jelentették, hogy a házgondnok szerint Halász Arnold családjával 1920. augusztus 1-jén kijelentkezett és Komáromba költözött.[1271] Ez összefüggethetett azzal is, hogy ekkora eldőlt az is, hogy nem taníthat tovább a budapesti izraelita tanítóképzőben, így eltűnt kötetünk fókuszából, s látókörünkből is.

***

Ám mielőtt elbúcsúznánk Halász Arnoldtól, meg kell próbálnunk *rekonstruálni a vele kapcsolatban munkahelyén az Országos Izraelita Tanítóképzőben történteket.*

Az intézet igazgatótanácsának 1919. szeptember 2-i ülésén 5. napirendi pontként foglalkoztak a tanító úrral. *Bánóczi József*[1272] igazgató közölte a tanács tagjaival, hogy „Halász Arnold gyakorlóiskolai tanító a kommün közművelődési népbiztosságától megbízást fogadott el. Már a fővárosban ajánlatot kapott az egyik községi elemi iskola vezetőségének elfoglalására, s a budapesti középiskolai tanárok beszerző csoportja működésének megvizsgálására. Egyiket sem fogadta el, s ha egyéb nem történik, csak a politikai megbízhatósága eshetnék gyanú alá, amennyiben talán a szovjettel való rokon-érzetének hangos megnyilatkozása fordította felé az intézők figyelmét. Azonban Halász Arnold átképző tanfolyam vezetését vállalta Kőszegen, ahol tudtommal még júliusban is működött. Hogy ő maga sem volt kétségben e vállalkozása mivolta felől, bizonyítja, hogy a tanácskormány

[1268] BFL VII. 18. d. 1/1919-IV-13-6420. az 1921. január 5-i rendőrségi tanúvallomásban. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[1269] BFL VII. 18. d. 1/1919-IV-13-6420. az 1921. július 13-i rendőrségi tanúvallomásban. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[1270] BFL VII. 18. d. 1/1919-IV-13-6420. 148565. fk. II. 1920.
[1271] MNL VaML VII. 1. 933. d. B. II. 1627/1919. 3161/fk. II. int. 1921.
[1272] *Bánóczi József* (1849–1926) filozófus, irodalomtörténész, egyetemi magántanár, az MTA levelező tagja 1887-től haláláig vezette az Országos Izraelita Tanítóképző intézetet.

buktával eltűnt Kőszegről. Hogy hová, nem tudni" – közölte Bánóczi József, néhány Halász hollétéről szóló hamis mendemondát felemlegetve. Majd a VKM 4507/1919. eln. sz. rendeletére hivatkozva „fájdalmas kötelezettségeként" arra kérte az igazgatótanácsot, hogy Halász Arnold ellen a fegyelmi vizsgálatot elhatározza. Mire *az igazgatótanács „sajnálattal vette tudomásul", „hogy a tanári testület egyik tagja a haza iránti kötelességéről ennyire megfeledkezett, s azon elodázhatatlan kötelességének tudatában, hogy az intézetnek eddigi kifogástalan szellemét állandóan és minden körülmények között megóvja, a fegyelmi tárgyalás elrendelését Halász Arnold ellen feltétlenül szükségesnek tartja.* Megbízza az intézeti igazgatót, hogy ez ügyben, az igazgatótanács nevében, a miniszter úrnak előterjesztést tegyen, illetve a fegyelmi vizsgálat megindítását határozottan kérje".[1273]

1919. október 19-én jelezte Bánóczi József igazgató, hogy Halász Arnold aznap nála „személyesen jelentkezett, és az igazgatótanács által ellene kért fegyelmi vizsgálat lefolytatását a maga részéről is sürgősen kéri".[1274] A VKM fegyelmi bizottságának elnöke, Scherer Sándor főigazgató erre közölte, hogy előbb az ún. „négyes bizottság" és a tantestület állásfoglalásának jegyzőkönyveit kéri beküldeni, mire kiderült, hogy ilyen vizsgálat nem történt az izraelita képzőben.[1275] Ezt 1919. október 29-én pótolták. A tantestületből egyedül Halász Arnoldot ítélték fegyelmi bizottság elé utalandónak – a kőszegi tanítói átképző tanfolyamon vállalt szerepe miatt – a titkos szavazáson 6 igen és 1 nem szavazattal.[1276]

A VKM Scherer Sándor főigazgató vezette fegyelmi bizottsága 1919. november 3-án kezdte munkáját az izraelita képzőben, ám egy óra múlva – a szénhiány miatt fűtetlen helyiségben tapasztalható hideg miatt – átmentek a Szentkirály utcai állami tanítónőképző épületébe, s ott folytatták munkájukat.[1277] A bizottság összetétele nem sok jót ígért Halász Arnold számára. Helyet kapott abban a budapesti II. kerületi tanítónőképző – az ottani szociáldemokrata, ill. nemzeti liberális zsidó származású tanárok elleni purifikációban vezető szerepet játszó – két pedagógusa: Straucherné Entz Jolán és Bittenbinder Miklós is.[1278] Mellettük Snásel Ferenc és Pataky Vilmos voltak a bizottság tagjai.[1279]

A munkáját három napon keresztül folytató bizottság összesen 16 oldalnyi dokumentumából – helyhiány miatt és a redundancia elkerülése végett – csak azokat a részleteket idézzük, ismertetjük, melyek új információval vagy szemponttal

[1273] MZSML XII. B. és MNL OL K 502-1919-7-181571. Az igazgatótanács 1919. szeptember 2-i jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[1274] MZSML XII. B. 531/1919.
[1275] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében.
[1276] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. október 29-i „négyes bizottsági" és tantestületi jegyzőkönyvekben.
[1277] MZSML XII. B. 370/1919.
[1278] Lásd erről alább, a II. kerületi állami tanítónőképzőben történteket feldolgozó V.3.2. fejezetben!
[1279] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében.

szolgálhatnak Halász Arnold tevékenységének, motívumainak és az izraelita képző tanárai szemléletének megismeréséhez.

Elsőként *Halász Arnoldot* hallgatták meg, aki elmondta, hogy „az októberi forradalomban semmi szerepe nem volt. A forradalom után a tanítóképző-intézeti szakosztálynak lett tagja. Amíg ez… a közalkalmazottak egyesületében volt, addig a szakosztály jegyzői tisztséget vállalta. Mikor a közalkalmazottak szövetsége beolvadt a tanítók szakszervezetébe, jegyzői szerepe megszűnt. A szociáldemokrata pártban… semmi szerepe nem volt. A pártba különben sem lépett be soha. A tanácskormány idején semmiféle intézménynek tagja nem volt… A tanácskormány több ízben jelölte közművelődési megbízottnak. Először Fejér megyébe Tesléry újpesti segéd-tanfelügyelővel, azután Arad megyébe, de egyiket sem fogadta el. A közoktatási népbiztosság gyermekvédelmi osztályában is kínáltak neki állást, de erre sem vállalkozott" – emlékezett, majd a kőszegi tanfolyamról beszélt.[1280]

„Hazafias magatartását illetőleg megjegyezte, hogy nem szállt sohasem síkra az internacionalizmus mellett,[1281] és a nemzeti lobogó használatának eltiltása ellen több ízben felszólalt. *A vallást az egyén magánügyének tekinti, ennek kifejezést is adott. Maga vallásos és minden vallási gyakorlaton részt vett.* Az átképző tanfolyamon a vallástanítás kérdését nem tárgyalták. … Gyakorlóiskolai tanítói működése közben több nemzeti ünnepély programjának összeállításában és végrehajtásában részt vett. Az ország alkotmányát nem kívánta még érzelmileg sem megváltoztatni, csupán a társadalmi életet kívánta szociális tartalommal megtölteni. … Az átképző tanfolyamon nem akarta a hallgatók világfelfogását megváltoztatni, nem is hitte, hogy ez lehetséges volna, csupán szociális gondolkodásra kívánta rávezetni [őket]. Nem akarta vallásos és hazafias gondolkodásukat lerombolni, és a társadalom gyökeres gazdasági átalakulását nem remélte" – fejezte be mondandóját Halász Arnold. Kérdésekre válaszolva elmondta, hogy idő hiányában nem jelezte az igazgatónak Kőszegre utazását. A szervező bizottságban „megütközést keltő" felszólalására úgy emlékezett, „hogy csak kifogás tárgyává tette, hogy a központ tudta nélkül a szervezet önállóan intézkedett, s az ott elhangzó felszólalásokat kritizálta elítélő hangon". Végül, megemlítette, hogy tanártársai részéről a kommunizmussal kapcsolatban „csak gúnyolódást tapasztalt", ami többször fájt neki.[1282]

Dr. Bánóczi József tanúvallomását azzal kezdte, hogy 15 éve ismeri Halászt, a legjobb tanítványa volt, színjeles osztályzatokkal. „Magam kértem fel, hogy elfogadja az intézetben a nevelői állást, és én ajánlottam neki a gyakorlóiskolai állást

[1280] Ezt a fentiekben idéztük.

[1281] A hazafias és nemzetközi nevelésről szóló cikkéről opportunusan „megfeledkezett" Halász Arnold.

[1282] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

is. *Mindig lelkiismeretesen látja el hivatását*. Irodalmilag is működött. … Hogy *kommunista-e, nem tudom, de hogy szocialista ezt ő is vallja.* Teljesen szavahihető embernek tartom őt. Beteges szervezetű ember, ezért kereste az üdülést. Szöllősi csoportvezető aláírásával háromhavi szabadságot kapott, ez ránézve életkérdés volt. Alkalmasint a tanfolyam vezetését is azért vállalta, hogy ennek anyagi kedvezményeit egyesítse a nyaralás kérdésével. … *Hazafias szempontból Halász ellen semmi kifogás nem volt.* Tanításában sohasem vette be a kommunista elvek ismertetését. *Mint gyakorlóiskolai tanító is mindenben megfelelt*" – hangsúlyozta az igazgató úr. Arra a kérdésre, hogy vajon miért „dobta bele Halász magát ebbe az új rendszerbe", úgy vélte, hogy „ezt *természetével, beteges szervezetével lehetett magyarázni, amely őt mindig történésre készteti*".[1283]

Dr. Richtmann Mózes,[1284] akinek Halász 3 évig volt tanítványa, azzal kezdte, hogy tudta, hogy „sokat küzd az élettel. Sokszor panaszkodott a társadalom igazságtalansága fölött. [Sic!] Sokat tanult, komoly volt, bár mindig igen elkeseredett. Igen derék kolléga. *Egyéni életében igen vallásos.* … Szakszervezeti működése az intézetben nem hatott, és érdemül lehet neki róni, hogy ismerve az intézetben lévő közszellemet, sosem szerzett nekünk kellemetlenséget. Nem volt módunkban tapasztalni, hogy Halász az intézetben agresszív lett volna. *Ő megrészegedett saját lelki hangulatától.* Mint egyéni dolgot el kell ítélni, hogy tanfolyamon előadásokat tartott, de ez magyarázható az akkori viszonyokkal. … *Halász csak egy nüansznyival továbbment, mint azok a tanárok, akik kényszer hatása alatt alkalmazkodni igyekeztek.* Véleményem az, hogy ő már megbűnhődött a múltjáért betegségével is. Magánbeszélgetésben mindig a magyar nyelv és kultúra mellett nyilatkozott, persze követelve egyes hiányok pótlását is. A láz bizony elfogta az idősebbeket is, *nem vehetjük tehát olyan súlyosan őtőle, aki elkeseredett, beteges, félműveltségű ember…*[hogy] *az új rendszerhez csatlakozott.* Hibásnak mondhatom, de vétkesnek nem. Visszaesni nem fog és maga is kijelentette, hogy a közzel való foglalkozás rá nézve méreg. Ő a kecsegtető kilátásokért adta oda magát, és ennek bizony nehéz volt neki ellenállni. Mindig a legnagyobb szerénységgel viseltetett tanártársaival szemben, akiknek egy része tanára is volt. *Volt tanítványaim közül nálánál alkalmasabb gyakorlóiskolai tanítót nem ismerek"* – szögezte le a tanár úr.[1285]

[1283] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1284] *Richtmann Mózes* (1880–1972) rabbi, tanár, szerkesztő, judaikakutató. 1908-tól 1948-ig, majd 1950-1962-ig tanította a héber nyelvet és a vallástani tárgyakat az Országos Izraelita Tanítóképző Intézetben. Az 1919. szeptember 2-i igazgatótanácsi ülésen ellene is fegyelmi vizsgálatot kezdeményeztek „a hazafias intézetben elfogadhatatlan cionista nézetei" miatt. (MZSML XII. B. és MNL OL K 502-1919-7-181571. Az igazgatótanács 1919. szeptember 2-i jegyzőkönyvében.)

[1285] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Dr. Harmos Sándor előbb Halász Arnold szorgalmát, komoly tudományos művek tanulmányozása iránti készségét emelte ki, majd kifejtette, hogy a tanító úr beszélgetéseik során „sohasem helyeselte a proletárdiktatúra rendszerét. Tény, hogy kritizálta a társadalmi rendszert, annak hiányai miatt… Önképzőköri előadásain csak pedagógiai szempontból magyarázta az eseményeket, mindig hazafias beállítással. *Karakteres, meggyőződéses embernek tartom, nem tartom őt konjunktúra kihasználására törekvőnek.* … Szakszervezeti szereplését, ismerve beteges voltát, úgy magyaráztam magamnak, hogy ő nem úgy gondolja, érzi, ahogy mondta. Semmi esetre sem volt szimpatikus a fellépése, nem is írtam a javára. Ízléstelen, fölösleges dolognak tartottam kollegiális szempontból, de felszólalása politikai szempontból nem róható fel neki" – vélte.[1286]

Dr. Soós Ernő elítélendőnek tartotta Halász átképző tanfolyami szereplését, hozzátéve: „*Mindnyájan tudtuk, hogy meggyőződéses szocialista, s ezt már a proletárdiktatúra előtt vallotta. Kolerikus természetével magyarázható egész viselkedése. Képzett embernek és ügyes tanítónak tartom. Eredményes tanítása volt*".[1287]

Róna Jakab szintén elítélte Halász tanfolyami szereplését, majd hozzátette: „*Érthető előéletéből, hogy némi elkeseredéssel és könnyen csatlakozott az új rendszerhez.* Lehetséges, hogy *Szöllősiékkel fenntartott viszonya* és szakszervezeti szereplése talán ezzel magyarázható".[1288]

A fegyelmi vizsgálóbizottság 1919. november 5-én összegezte megállapításait:

1. A tanítók szakszervezete tanítóképző szakosztályában elhangzott erős felszólalásával Halász Arnold a tanárok határozottabb állásfoglalását követelte a proletárdiktatúra szellemében, amivel általános megütközést keltett.
2. A *Néptanítók Lapjában* közölt történeti és társadalomtudományi cikkeivel a szocialista gondolkodás és a diktatúra rendszerének ismertetését és terjesztését – ámbár mérsékelt tárgyilagossággal – célozta. …
3. A *népbiztosság* propagandaosztálya részéről *megbízást kapott és vállalt*, és ennek a proletárdiktatúra utolsó hónapjában, júliusban megfelelt dacára annak, hogy előzőleg agitátorképző tanfolyamon nem vett részt.
4. 1919 júliusában mintegy 120 tanító és tanítónő számára *átképző tanfolyamot* szervezett és előadásokat, szemináriumokat tartott, hogy a vidék tanítóit szocialista gondolkodásra, hitvallásra és ennek terjesztésére rábírja. …
5. A proletárdiktatúra bukását követőleg… Szombathelyen a törvényszéknél *2 havi fogságra ítélték izgatás vétsége miatt.* Büntetését kiállta.

[1286] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1287] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1288] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

7. … Budapesten a főkapitányságon is házbizalmi működéséből kifolyólag további *két napon át fogva tartották.*
8. Az intézet igazgatótanácsa, úgyszintén a tanártestülete tényked̈ése miatt egyhangúan fegyelmi feljelentést tett ellene a VKM-nél, ill. egy tanári igazolóülésen terheltnek mondta.

Halász Arnold a vizsgálóbizottság előtti vallomásában is hangoztatta erős szocialista mivoltát.

A felsorolt tények alapján megállapítást nyert, hogy Halász Arnold a *proletárdiktatúra rendszerét támogatta,* azt tanítói és agitátori minőségében *szolgálta*, amivel súlyos vétséget követett el.

Súlyosbítja vétségét, az a körülmény, hogy az Orsz. Izr. Tanítóképző Intézet gyakorlóiskolájában van alkalmazva – tehát mintatanító – kinek elsősorban úgy népiskolai, valamint tanítóképző intézeti tanítványaival szemben kötelessége, hogy a hazafias, vallás-erkölcsös-vallásos érzület ápolásában tettel és szóval legmagasabb példával járjon elől.

Enyhíti vétségét..., hogy közrebocsátott cikkei mentesek a kommunisztikus irányzat erőszakos és túlhajtott kifakadásaitól, hogy átképző közreműködése különös anyagi előnyökkel nem járt, továbbá, hogy mint tanító az önművelődés útján halad, és hogy tanítói kvalitása értékes. A bizottság megállapítja azt is, hogy…az iskolán belül semmiféle politikai agitációt nem fejtett ki. … Halász Arnold beteges ember, ki ifjúságában súlyos anyagi gondokkal küzdött, és hogy a tanfolyam vezetését – állítása szerint – egészségi szempontból vállalta.

Dr. Bánóczi József igazgató, bizottsági tag bejelenti, hogy a saját és a tantestület nevében külön beadványában kívánja méltányolni Halász A. mintatanítói képességeit és arravalóságát. A bizottság elhatározza, hogy a beadványt a jegyzőkönyvhöz csatolja.

Mindezek után… a fegyelmi bizottság véleménye oda terjed, méltóztassék Nagyméltóságodnak 4540/1919. eln. sz. rendelete értelmében Halász Arnold fegyelmi ügyét további eljárás végett a budapesti államügyészséghez áttétetni".[1289] Másnapi, a jegyzőkönyvhöz csatolt felterjesztésében Scherer Sándor főigazgató ezt az általános eljárás mellett azzal indokolta, hogy Halász Arnold kőszegi tényked̈ésével kapcsolatban senkit sem tudtak kihallgatni, így véleményük a tanító úr és kollégái vallomásaira épülhet csak.[1290]

Így is történt: a VKM 1920. november 24-én, Lechnitzky Gyula, Rédei Jenő, Szöllősiné Szántó Erzsébet és Bánó József irataival együtt a Halász Arnoldra vonatkozókat is megküldte az illetékes ügyészségeknek.[1291] A budapesti kir. ügyész-

[1289] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében.
[1290] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3–5-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvéhez csatoltan.
[1291] MNL OL K 502-1922-5-13156.

ség 1923. december 17-én értesítette a VKM-et, hogy *Halász Arnold és Lechnitzky Gyula ellen bizonyíték hiányában*, Szöllősiné Szántó Erzsébet ellen pedig kormányzói kegyelem révén *a nyomozást megszüntették.*[1292]

Az izraelita képző tantestülete 1919. november 7-i a VKM-hez intézett felterjesztésében „a megértő megbocsátó humanitás örök erejében való bizalommal" kérte, hogy Halász Andor ügyében „kivételes jóindulattal és a legmesszebbmenő elnézéssel" döntsenek. Hangsúlyozták, hogy ő „kitűnően képzett, szorgalmas és lelkiismeretes tanítónak, tanítójelöltek méltó irányítójának, mindnyájunk megbecsült kartársának bizonyult. Ifjúsága viharos küzdelmei, s a háborús évek nehézségei megrongálták egészségét és az amúgy is gyenge ember lelkében deprimáltságot, elkeseredésre való hajlamot, s ideges túlfeszültséget idéztek elő. Az 1919. évi tanév végén sürgős szüksége lévén üdülésre, június elején háromhavi szabadságot kapott. Az akkori viszonyok mellett azonban vidékre jutni nem tudott, anyagi helyzete pedig nem engedte meg a betegsége követelte félig-meddig rendes táplálkozást sem, és így elfogadta a neki a népbiztosság által felajánlott kőszegi átképző tanfolyam vezetését. E tettéért… a bizottság előtt botlásának súlyos voltát vallottuk,[1293] de épp oly határozottsággal hangsúlyoztuk, hogy az enyhítő körülmények egész sora megmagyarázza és részben menti is eljárását. … Mély tisztelettel kérjük kartársunk számára Nagyméltóságod megértő kegyes jóindulatát, megbocsátó kegyelmét s kedvező döntését. *Iskolánk nagy érdekét szem előtt tartva esedezünk, hogy a helyét kitűnően betöltő, elhibázott lépéséért sokat szenvedett és még most is szenvedő Halász kollégánkat kegyeskedjék állásába visszahelyezni, hogy intézetünk hazafias légkörében élve és tantestületünk céltudatos kulturális munkájában részt véve visszanyerje testi és lelki harmóniáját".*[1294]

Kérésük nem talált meghallgatásra. Az intézet 1917–1928. közötti tanéveiről kiadott összevont értesítőjéből tudjuk: *Halász Arnold 1920–1921-től nem működött az intézetben*.[1295]

Az izraelita képző tudós tanárainak empatikus jellemzései bizonyára segítenek olvasóinknak megérteni, megfejteni e korántsem ellentmondásmentes pedagógus

---

[1292] MNL OL K 502-1924-17-3064. 103568/ k. ü. 1923.

[1293] *Hazafias elkötelezettségük hangsúlyozása* már a dualizmus korában fontos volt, hiszen „mózes hitű magyarokként" definiálva önmagukat, s a népszámlálásokon is a magyar etnikum részarányát növelve számíthattak az antiszemita törekvéseket korlátozó állami támogatásra. Ez egy javarészt a zsidó tanulmányi és iskolai alapból finanszírozott, a zsidó tanulmányokon kívül mindenben az állami tanterveket követő – félállami – intézet esetében döntő fontosságú volt. S még inkább azzá vált ez a Tanácsköztársaság bukását követő fehérterror, „keresztény kurzus", s a két forradalmat „zsidó forradalomként" aposztrofáló, a magyar szerencsétlenség bűnbakjaiként azonosított kommunistákat és zsidókat összemosó légkörben. Ezért mindenképp látványosan el kellett határolódniuk eltévedt bárányuktól, Halász Arnoldtól. De szakmai kvalitásait értékelve, s talán szánalomból is, meg szerették volna tartani őt iskolájukban.

[1294] MNL OL K 502-1924-17-3064. Az 1919. november 3–5-i fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvéhez csatoltan. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1295] *Szemere S. szerk.* 1917–1928. 19.

[de melyikünk az?] habitusát, motívumait. *Szegénységéből, betegségéből, kisebbségi valláshoz/intézményekhez való tartozásából származó frusztráltsága, emancipációs vágya, az általa megtapasztalt társadalmi igazságtalanságokkal kapcsolatos felháborodása; és a „poroszosnak, elavultnak" ítélt iskolarendszer megváltoztatása, „a gyermekek és tanítóik felszabadítása" iránti messianisztikus vágya őt a Tanácsköztársaság társadalom és iskolaátalakító – a „burzsujokat", másként gondolkodó pedagógusokat kirekesztő – rendszerének tevékeny hívévé tették.*

Tanítóképzőt és gimnáziumot végzett szorgalmas autodidaktaként, („félműveltként") tanulmányozta, értelmezte, s a Néptanítók Lapjában publikálta erről alkotott véleményét. A tanítói professzióhoz közelebbi témákról hitelesebben szólt, mint az általános társadalmi és oktatáspolitikai kérdésekről, melyekből inkább az ancien régime-mel kapcsolatos jogos kritikája és mélységes elutasítása sugárzik. Ezen írások viszonylag hosszú felidézése azért látszott célszerűnek, mert a tanítóképzős pedagógusok körében ő volt *az egyetlen tanító*, aki ilyen reprezentatív fórumon ennyit publikált. *Megjelenítette a Tanácsköztársaságot többé-kevésbé támogató tanítók többszázas-ezres táborának szemléletét, fájdalmait, illúzióit, reményeit, és a „tőkések cselédjeiként", kiszolgálóiként megjelenített „akadémikusokkal", „tudósokkal", magasan képzett értelmiségiekkel szemben érzett – kisebbségi érzésükből, a társadalom kasztszerű felépüléséből fakadó – frusztráltságukat, s ennek kompenzációjaként: „lenézésüket".*

Halász Arnold története – Lechnitzky Gyuláéval együtt – *betekintést enged a Tanácsköztársaság által előírt „tanítói átképző" tanfolyamok valóságába*, légkörébe, s kilátástalanságába is.

S végül: olvasóink majd eldöntik, hogy egyetértenek-e azzal, hogy Halász Arnoldot az elkötelezettek között szerepeltettük. Korántsem egyszerű ennek megítélése, hiszen a Tanácsköztársaság bukása után – talán a beteges, gyenge szervezetét ért bántalmazások hatására – ő opportunusan viselkedett, minimalizálni próbálva tettei büntető-, ill. munkajogi következményeit. Magáról mondta, hogy ő „gyáva ember", talán az is volt [az vesse rá az első követ, aki biztos abban, hogy súlyos bántalmazás és akasztófa alá állítás után is sziklaszilárd maradna], mindenesetre nem követte Nagy Sándor kiállását a bíróság előtt, amivel elérte, hogy 2 év helyett mindössze 2 hónap fogházra ítélték.

Lehet, hogy látványos gyengesége, betegsége is szerepet játszott abban, hogy a tanfolyami hallgatóiban, a bíróságban és a képző tantestületében egyaránt empátiát, szánalmat keltett maga iránt. Fényképünk sincs róla, ezt nem tudhatjuk. Az viszont tény, hogy vert helyzetéből e viselkedésével a legtöbbet (a legkisebb roszszat) hozta ki, amit lehetett, s vélhetően ez választott taktikájának is köszönhető volt. Az már nem rajta múlt, hogy az ellenforradalom akkori viszonyai között nem alkalmazták „a megértő és megbocsátó humanizmust", s még a bizonyos alkalmazkodásra készeknek sem volt bocsánat. Bár tantestülete visszafogadta volna – ezt a lehetőséget megtagadták tőle. Ebből a szempontból taktikája akár ered-

ménytelennek is tekinthető. Hiába próbálta magát szocialistából szabadgondolkodóvá maszkírozni, az utóbbiaknak sem volt helye a „keresztény-nemzeti kurzus" iskoláiban.

Ha utóbb így viselkedett, s nem tudhatjuk, hogy tényleg változtak-e nézetei, vagy ez csak taktika volt a részéről, akkor milyen alapon eldönthető, hogy ő „elkötelezett" volt-e, vagy „útitárs", aki idővel teljesen kiábrándult a korábban általa is propagált eszmékből? *Milyen alapon sorolódott mégis Halász Arnold az „elkötelezettek" közé? Némi habozás után azért, mert őt a környezete egyértelműen annak tartotta.* Abban eltértek ugyan a vélemények, hogy kommunistának, vagy szocialistának látták őt, ám abban, hogy ezek közül valamelyik, nem kételkedtek.[1296]

3. Esküvel fogadott közalkalmazotti hűség az államhoz – de melyikhez? Állami tanítóképzők igazgatói és tanárai a forradalmakban és a forradalmak bukása után

Köztudott, hogy Magyarországon az állami (és nem állami) iskolák, tanítóképzők tanárainak, pedagógusainak első hivatalba lépésükkor, vagy az éppen aktuális rendszerváltozás nyomán mindannyiszor hűségesküt kellett tenni az államnak, reprezentánsának (uralkodónak, kormányzónak), s engedelmességi fogadalmat a törvényeknek, jogszabályoknak és feletteseiknek.[1297] Így történetünk „hősei", a tanítóképzők tanárai is – állásban maradásuk feltételeként – esküt kellett tegyenek a dualizmus szellemében a királyságra, majd a magyar köztársaságra, a tanácsköztársaságra, végül a király nélküli királyságra és Magyarország kormányzójára. A nehézséget az jelentette, hogy ezek többé-kevésbé szigorúan meghatározott egymástól eltérő, sőt előfordult, hogy egymást kizáró világnézeti-politikai preferenciákkal rendelkeztek. Ilyen körülmények között, a – korábbi polgári rendszerek értékrendjét a deklarált diktatúra körülményei között tagadó – Tanácsköztársaságnak tett eskü, s az általa bevezetett intézkedéseknek (köztük a pedagógusoktól megkövetelt, s kötelező bérpótlékkal honorált felvilágosító/propagandista szerep vállalásának) való engedelmesség, ahhoz való legalább látszólagos alkalmazkodás az ellenkező esetre kilátásba helyezett forradalmi törvényszékek fenyegető árnyékában szinte elkerülhetetlen volt.

[1296] A tantestület levelében ugyan arra utaltak, hogy ők megnevelhetőnek, „a jó útra visszatéríthetőnek" tartják, de lehetséges, hogy ez csak a VKM felé tett gesztus volt. Valójában arra gondolhattak: ahogy korábban sem, úgy a jövőben sem hozná be Halász Arnold sajátos politikai nézeteit az intézet falai közé.

[1297] Lásd ehhez pl. az 1907. évi XXVI. tc. 23.§-át, és a XXVII. tc. 32.§-át!

A Tanácsköztársaság bukása után született 4359/1919. sz. minisztertanácsi rendelet szerint: „vizsgálat tárgyává kell tenni a közszolgálati alkalmazottak részéről a Tanácsköztársaság ideje alatt tanúsított magatartást, amennyiben ez *a bolsevizmus fokozott szolgálatában* (pl. propagandának szóban, vagy írásban való kifejtésében) a tisztviselőtársak terrorizálásában, politikai megbízhatóság szempontjából való minősítésében, azok közvetett vagy közvetlen üldözésében, nemzetellenes nyilatkozatban, vagy viselkedésben, előnyösebb alkalmazás kijárásában, vagy erre való törekvésben, általában olyan természetű viselkedésben nyilvánult meg, mely tisztviselőtársai körében az illető tisztviselő iránt a bizalom megingására vezetett."[1298]

A VKM 133823/1919. [193823.?][1299] számú, „a proletárdiktatúra alatti magatartása miatt fegyelmi eljárás alá vont tanügyi alkalmazottak fegyelmi ügyeinek ellátásáról" szóló rendeletében Huszár Károly miniszter ezt tovább árnyalta. „Elsősorban abból a szempontból vizsgálandó a fegyelmi eljárás alá vont tanítók, óvónők [és tanárok] magatartása, hogy vajon csupán a proletárdiktatúra alatt kibocsátott rendeletek egyszerű végrehajtása-e az, ami terhükre megállapítható, vagy pedig úgy az iskolában, mint azonkívül folytatott tevékenységükkel tényleg elősegítették a proletárdiktatúra nemzet- és erkölcsromboló munkáját azáltal, hogy hivatalos kötelességükön túlmenve, kényszertől függetlenül törvénytelenségek elkövetésében kezdeményezőleg léptek fel, szóban, vagy írásban propagandát, agitációt fejtettek ki a bolsevizmus érdekében, a tanítás szellemének erkölcstelen, hazafiatlan irányú megváltoztatásában, erőszakoskodtak, esetleg bűntényeket követtek el?"[1300]

1919. augusztus 18-án adták ki a VKM 103265/919. B. XI. sz rendeletét mely szerint „*minden állami intézet tanártestülete válasszon kebeléből egy négytagú bizottságot, amely az igazgató elnöklete alatt… az intézet valamennyi tanárának – 1918 október 31-el kezdődően – magatartását és cselekményeit nemzeti és erkölcsi szempontból vizsgálat alá veszi, s a tanár testület megítélésére előkészti azt a kérdést, hogy a proletárdiktatúra előkészítésében és annak szolgálatában ki és mennyire részes. A tanári testület a kérdésben minden egyes tanár felett titkos szavazással dönt és az idevonatkozó iratokat a tanker. főigazgatóság útján (tanítóképzők közvetlenül) ide felterjeszti.* A felekezetek által fenntartott intézetek iratai a főigazgatóság által (tanítóképzők közvetlenül) a fenntartóhoz küldendők. Az érdekelt tanárok ebben a szavazásban nem vehetnek részt. A testület által terheltnek talált tanárok további intézkedésig szabadságoltnak tekintendők. A netalán

[1298] RL C/39. 26. cs. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[1299] A Hivatalos Közlönyben, s más levéltári anyagokban eltérő számon szerepelt a rendelet. (Hivatalos Közlöny, 1919. 42. sz. 360.; RL C/39. 26/a cs.)
[1300] Hivatalos Közlöny, 1919. 42. sz. 360.; RL C/39. 26/a cs.

szükséges fegyelmi vizsgálatok iránt estenként intézkedem" – olvashatjuk a rendeletben.[1301]

A „Csonka-Magyarország" állami és egyházi tanító(nő)képzőiben ezen VKM rendelet alapján megalakított, az igazgató vezette, s a tantestület által megválasztott további négy tagból álló bizottságok véleményezték kollégáik forradalmak alatti tevékenységét, azon meglehetősen szubjektív kritérium alapján, hogy az illető magatartásával „fokozottan" támogatta-e a bolsevizmust, ill. az elkerülhetetlenül jobban együttműködött-e a Tanácsköztársaság szerveivel. A 182455/1919. B. XIII. sz. számú minisztériumi útmutatás alapján általuk – esetleg más állami szervek, vagy feljelentők által – fegyelmi vizsgálatra javasolt személyek magatartásának vizsgálatára Scherer Sándor szakfelügyelő/főigazgató[1302] vezette fegyelmi bizottságok szálltak ki több napra az érintett intézményekbe, jegyzőkönyvet vezetve hallgatták ki tanúk hosszú sorát véleményük kialakításához. A két forradalomban a tanító(nő)képzőkben történtekről javarészt e bizottságok – korántsem elfogultságmentes, s feltétlenül tárgyszerű – ránk maradt dokumentumaiból tájékozódhatunk, és ez óvatosságra késztet a korabeli kollégák magatartásának besorolásánál. Mindazonáltal szembetűnő különbség mutatkozik az eddigiekben tárgyalt „elkötelezettek" szűk csoportja, és a forradalmakkal, csak átmenetileg szimpatizáló pedagógusok között.

3.1. Átmeneti „útitársak"?

Az elkötelezett Déri Gyulától és elvtársaitól eltérően, a*z átmeneti „útitársakat" éppen az jellemezte, hogy bár a Tanácsköztársaság első hónapjaiban átmenetileg a forradalmi törekvések hatása alá kerültek, az idő előrehaladtával nemcsak lelkesedésükből vesztettek, hanem amennyire ezt kockázat nélkül megtehették, valamelyest visszahúzódtak a közszerepléstől.* Ezért viszonylag könnyű megkülönböz-

[1301] MNL GYMSM SL VIII. 62. 4. d.

[1302] Scherer Sándor (1858–1928) 1878-tól előbb segédtanárként, majd tanárként, s 18 év elteltével igazgatóként tanított a bajai állami tanítóképzőben. 1913-ban kinevezték az akkor – katolikus és természettudományos képzettséggel rendelkező pedagógus számára létrehozott – tanítóképzői szakfelügyelői állásra. Neményi Imre VKM osztályvezető akkor így jellemezte őt: „Scherer Sándor egyike az állami tanítóképző tanári státusz legkiválóbb tagjainak. Az általa vezetett intézet országszerte mintaszerűnek elismert iskola hírében áll. Igen képzett és a tudományok haladásával, szorgalmas önképzés által, állandóan lépést tartó, buzgó és lelkes tanár. A mennyiségtani és természettani tantárgyakra való képesítésén kívül ének- és zenetanári képesítése és főgimnáziumi tornatanári oklevele is van." (MNL OL K 502-1920-5-=259= 321/1913.) Az 1914. január 31-én Farkas Sándor szakfelügyelővel együtt őt is a minisztertanács elé terjesztették királyi tanácsosi címre, de csak a már régebben szakfelügyelő Farkas Sándor kapta meg e címet. (https://www.eleveltar.hu/web/guest/bongeszo?ref=TypeDeliverableUnit_933c5281-acaa-4945-be21-7fcce3193015&tenant=MNL)

tetni őket az elkötelezettektől, ám nehéz *a fentiekben említett „alkalmazkodóktól”*. Utóbbiakkal közös jellemzőjük, hogy csak egy ideig csatlakoztak a Tanácsköztársaság törekvéseihez, ám *az „útitársak” átmenetileg a forradalmi eszmék, mozgalmak, törekvések hatása alá kerültek*, *s azokat* – az idősebb korosztályhoz tartozó kollégáik „óvatoskodásaitól, taktikázgatásaitól” eltérve[1303] – *többé-kevésbé nyíltan képviselték. Jelentős részük a tanítói szakszervezet tanítóképzős szakosztályának országos vezetésében*, *vagy a tanítói szakszervezet helyi irányításában vállalt szerepet,* s ennek kapcsán a különböző tanítói továbbképzéseken, ill. az analfabéták számára indított tanfolyamokon,[1304] „munkás akadémiákon” és egyéb népművelési tevékenységben exponálták magukat – *így kerültek később az állami, ill. egyházi fegyelmi bizottságok látómezejébe.*[1305]

Az „Új Korszak” tudósításai szerint *Budapesten* – különösen a „proletárdiktatúra” első hónapjaiban –, viszonylag *aktív szerepet játszott a tanítói szakszervezet tanítóképző szakosztálya*. *Végrehajtó bizottsága és bizalmi testülete* együtt, hetente, hétfőnként ülésezett, *taggyűléseire* pedig kéthetente péntekenként került sor a Szentkirály utcai tanítónőképzőben. Utóbbin „egyhangú határozat folytán *a… részvétel kötelező” volt,* s ha valaki nem vett részt, elmaradását igazolnia kellett.[1306] Azokkal szemben akik ezt háromszor elmulasztották, „a tagok sorából való törlést” helyezték kilátásba. Ahogy a fentiekben már szó volt róla: csatlakozásra hívó felhívást intéztek a vidéki intézetek tanáraihoz. Határoztak arról is, hogy

„1. A tanító(nő)képző intézetek *önképzőköri ülésein* a tanári testület progreszszív szellemű tagjai *ismertessék a szociális világnézet* problémáit;

2. *az alkotmánytani órák felerészben szociológiai ismeretek közlésére fordíttassanak, másik részében az új törvényeket kell ismertetni*.;

3. *a III–IV. éves növendékek vegyenek részt az ifjúsági szervezkedésben*: lépjenek be a Diákszövetségbe és járjanak el tanáraik, nevelőik vezetése alatt az új mozgalmakat ismertető és az ifjúság részére rendezett előadásokra;

[1303] Az „Új Korszak” 1919. április 25-i szerkesztői üzeneteiben, *egy tanítóképző tanár kérdésére* válaszolva megjegyezte: „a fiatal és öreg közötti különbség bizonyára itt is nagy szerepet játszik; a fiatalember könnyebben kapható a haladásra, mint az aggastyán. De vannak *született* aggok is”. (*Szerkesztői* 1919/8–9. 8)

[1304] A KN és a tanítói szakszervezet megkívánta, hogy a felnőtt analfabéták számára szervezett tanfolyamok is „öleljék fel a szociális ismereteket is”. (*Felnőtt analfabéták* 1919/11. 4.)

[1305] S persze a magyar történelem fordulópontjain – sajnos – visszatérő feljelentések révén.

[1306] E lázas hónapokban a szakszervezeti szakosztályok, csoportok rendkívüli aktivitást mutattak. Megőrződtek az esztergomi tanítói szakszervezeti csoport üléseinek jegyzőkönyvei, s azok is átlagosan heti 2 összejövetelről tanúskodnak: hetente ülésezett a végrehajtó bizottság és vele a bizalmi testület, ritkábban volt taggyűlés, de ezen kívül rendszeresen a politikai-világnézeti továbbképzést szolgáló ún. „előadógyűlések” is voltak. Június második felétől a pedagógusok közül már sokan távol maradtak e „kötelező” gyűlésekről, s tőlük a bizalmiak útján igazolásokat követeltek, vagy retorzióval fenyegették őket. (PIL 604. f. 3. cs. 7. őe. 17.) Pápán, július közepén az agitátorképző tanfolyam hallgatóit „biztatták” a rendszeres óralátogatásra hasonló eszközökkel. (*Közművelődés* 1919/63. 4.)

4. *az ifjúsági és tanári könyvtárak sürgősen láttassanak el megfelelő szocialista folyóiratokkal és művekkel*."

A szakosztályelnök Palágyi Lajos munkaprogramja értelmében *tervbe vették, hogy tárgyalnak a szakfelügyeletről, a gyakorlóiskoláról, a vizsgarendről, a tantervről s tanmenetről, a tantárgyak reformjáról, az ifjúsági autonómiáról, az iskola bürokrácia megszüntetéséről* stb.[1307]

Elsőként – még áprilisban – „a tanítóképzők szakfelügyeletéről" Farkas Sándor KN osztályvezető tartott előadást a szakosztály végrehajtó bizottsági ülésén: precízen taglalta a tanfelügyelőség és szakfelügyelőség közötti munkamegosztást a tanító(nő)képzők szakmai ellenőrzésében.[1308] A további témák komplex áttekintésére, s *„a tanítóképzés reformjának előkészítésére"* bizottságot „küldtek ki", melynek munkájáról, „megállapodásairól a vidéki szakosztályokat köriratban fogják értesíteni" – ígérték. Emellett „Szöllősi Jenőné elvtárs [a KN csoportvezető felesége, a II. kerületi állami tanítónőképző gyakorlóiskolai tanítója, majd – férje kezdeményezésére – intézeti rendes tanára – D. P.] javaslatára a budapesti szakosztály kimondta, hogy *a tanító- és tanítónőképző intézetekbe való felvételnél a tanári testületek elsősorban a proletárszülők gyermekeit veszik figyelembe.* A nevelői és nevelőnői állások átszervezésénél a szakosztály intenciója az, hogy a tanítóképzés e munkásai is nősülhessenek, ill. férjhez mehessenek".

Emellett az 1919. április 24-i szakszervezeti nagygyűlés, s a tanítói szakszervezet május elején megismételt felhívásának jegyében[1309] – más szakosztályokhoz

---

[1307] *A tanítóképző-szakosztály* 1919/8–9. 8. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1308] *A tanítóképzők* 1919/8–9. 8.

[1309] Az *1919. április 24-i*, a budapesti Vigadóban tartott nagygyűlésen *Lukács György* népbiztos felhívta a tanítókat, „bocsássák magukat a hadügyi népbiztosság rendelkezése alá". Mire a nagygyűlés „egyhangú határozattal" kimondta: „felajánlja szolgálatait a veszélyeztetett Tanácsköztársaság védelmére. A szakszervezet valamennyi tagja jelentkezik a Vörös Hadseregbe való felvételre. Ehhez… *minden tanítótestület bizalmija összeírja a hivatalos jelentkezőlapok alapján a férfitanítókat, kiknek teljes névsorát* a Szakszervezet titkársága fogja a Hadügyi Népbiztossághoz felterjeszteni. A tanítónőknek meghagyja, hogy fokozottabb gondossággal és lelkesedéssel ápolják a proletárok gyermekeit és a legmesszemenőbb agitációval támogassák itthon a fronton levőknek forradalmi munkáját". *Május 23-án* már azt közölték az „Új Korszak" hivatalos közlemények rovatában, hogy „*a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének Nagy-Budapesthez tartozó férfitagjai a Vörös Hadseregbe kivétel nélkül jelentkeztek, s az alkalmasok bevonulása folyamatban van.* A vidékről is nap-nap után érkeznek jelentések a tanítóelvtársak készségéről, mellyel a proletárdiktatúra megvédésére sietnek. Bár a rendelkezések a jelentkezésre és bevonulásra mások a vidékre,… *a szakszervezet kötelességévé teszi minden tagjának,* hogy amennyiben fegyverfogásra alkalmas, *haladéktalanul vonuljon be a Vörös Hadseregbe.* ... [É]lénk figyelemmel kíséri tagjai viselkedését e nehéz napokban, és *legerélyesebb rendszabályokkal fog élni* azokkal szemben, akik csak a konjunktúra hatása alatt meneteltek be a szakszervezetbe, de a szebb, boldog és igazabb új világért áldozatra, küzdelemre nem hajlandók" – írták, a mozgósítással kapcsolatos nehézségekre utalva. (*Tanítók belépése* 1919/7. 5.; *Hivatalos közlemények* 1919/11. 4. Kiemelés részben tőlem – D. P.)

hasonlóan[1310] –, közölték az „Új Korszak"-ban, hogy „*a szakosztály minden tagja jelentkezett a Vörös Hadseregbe"*.[1311] A tudósításból nem derül ki az, hogy vajon a tanítóképző-szakosztály egészére, vagy csak budapesti szakosztályra vonatkozik ez az állítás. A tanárokra vonatkozóan ugyanis töredékes *információkkal is csak két budapesti állami intézményről, a budai fiú képzőről, s a VIII. kerületi tanítónőképzőről rendelkezünk*. Utóbbi egy jegyzőkönyvében megjegyzik, hogy a tantestület valamennyi tagja jelentkezett a Vörös Hadseregbe, ám senki tényleges bevonulásáról nem tudunk.[1312] A budai képzőből pedig Mesterházy Jenő hagyatékából tudható, hogy a – baloldalisággal aligha gyanúsítható – tanár úr április 24-én belépett a tanítók szakszervezetébe,[1313] s megkapta annak 19836. számú tagkönyvét. Majd május 6-án „igazolványt" kapott a „Tanítói lajstromozó bizottságtól" arról, hogy Ő „a hadügyi népbiztosság 1919. évi 9000/eln. 6. sz. rendeletére a Vörös Hadseregbe szolgálattételre jelentkezett".[1314] Forrásokkal ma még nem igazolható, inkább csak feltételezhető, hogy sokakkal megtörtént ez a budapesti, s – néhány helyen[1315] – a vidéki tanárok közül. A képzős diákoktól eltérően,[1316] a tanárok tényleges bevonulásról[1317] nincsenek megbízható adataink.

Hasonló helyzetben vagyunk *az „útitársak" körének meghatározásánál. Alapvetően a forradalmak bukását követő vizsgálatok, fegyelmi eljárások látókörébe került képzős pedagógusok közül azokat soroltuk ide, akik dokumentálhatóan részt vettek a szakszervezeti irányításban, bekapcsolódtak a „proletárdiktatúra" helyi szerveinek munkájába, a tanári továbbképző tanfolyamokba, stb., de a későbbiekben (akár már a forradalmak alatt, vagy a bukás után) nem tartottak ki e lázas időszakban képviselt nézeteik mellett.* (Ha megmaradtak forradalmi meggyőződésük mellett, őket a fentiekben bemutatott „elkötelezettek" közé soroltuk.)

A teljesség igénye nélkül, talán ilyen „útitársak" lehettek az állami tanárok közül a budai I. kerületiben Lechnitzky Gyula; a II. kerületi tanítónőképzőkben

---

[1310] *A Magyarországi* 1919/11. 4.
[1311] *A tanítóképző-szakosztály* 1919/12. 4. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[1312] BFL VIII. 131. 37–39. k. 1919. május 6.
[1313] M. J. A. I. 9.
[1314] Mesterházy tanár urat 1919. május 15-én, távirati úton bevonulásra hívták, de egy másnapi vizsgálaton „alkalmatlannak" nyilvánították. Ennek ellenére június 17-én, immár „a Budapestre és a Duna bal partjára elrendelt általános védkötelezettség" jegyében, újabb igazolványt kapott arról, hogy jelentkezett a „Budai 69. Vörös Dandár Póttest Csoportjánál", de „további parancs vételéig eddigi foglalkozását teljesítheti". (M. J. A. I. 26/6. és 26/8.; *A Munkástanács* 1919/49–50. 1.)
[1315] A csurgói képzőből pl. 5 tanárnak kellett megjelennie a sorozóbizottság előtt. (Lásd erről alább, az V.3.1.2. fejezetben.)
[1316] Még az sem kizárt, hogy a tanítóképzős diákok közül néhányan elestek az intervenciós csapatokkal folytatott harcokban. Esztergomban pl. 44 középiskolás – köztük 21 vagy 24 tanítóképzős – vonult be a Vörös Hadseregbe, s közülük többen elestek a Párkány körüli harcokban. (PIL 604. f. 3. cs. 7. őe. 10.; *Gábris J.* 1996. 36–37.)
[1317] Vö.: *Általános mozgósítás* 1919/45. 1.

Palágyi Lajos, Párvy Endre, Ertl Gábor;[1318] a csurgóiban Mohar József, Székely Zoltán, Blénessy János, Kaposi Károly; a jászberényiben Pinkert Zsigmond, Vaczek Béla és Kovács Ferenc; s a nyíregyházában Téger Béla.[1319] Az egyházi tanárok közül az esztergomi érsekiben Havas János, a szegedi királyi katolikusban Naszádi József és Waltner József, a felsőlövői evangélikusban Unger Károly, a szarvasi evangélikusban Nikelszky Zoltán tartozhattak ezen csoporthoz.[1320] S bár a Tanácsköztársaság bukása után fegyelmi eljárás nem indult ellene, benyomásunk szerint ide sorolható még a tanítóképzős szakszervezeti szakosztály vezetőségének tagja: a budapesti óvónőképző igazgatója Végh József is.[1321]

3.1.1. A TITOE (ex)főtitkára a győri pedagógusátképző tanfolyam élén

Többük forradalmi mozgalomhoz való csatlakozásának, majd attitűdjük változásának motívumairól plasztikus képet adhat számunkra Lechnitzky Gyulának,[1322] a

[1318] MNL OL K 502-1919-6-201353., -210666.; *Dúzs M. szerk.* 1918–1926. 5.

[1319] A csendes, visszahúzódó természetű Székely Zoltánnal kapcsolatban feltehető, hogy ő a szociáldemokrata meggyőződésűek, így az „elkötelezettek" közé sorolható. (Lásd erről s a többi felsoroltról alább a csurgói, a jászberényi és a nyíregyházi képzőkről szóló alfejezetekben.)

[1320] Az esztergomi gyakorlóiskolai tanító nevét Havas Jánosként említi *Gábris J.* 1996., 36. és 40. Havas Istvánként *Nagy L.* 1969. 64.. A többiekhez lásd: *Becker V. szerk.* 1919–22. 4.; MNL OL K 502-1919-6-210666.; -1919-7-181571. B. XIII. és -1924-17-3064.; RL C/39. 26. a.; EOL DE TI 144. d. a dunántúli evangélikus egyházkerület tanáraira vonatkozó 1920 januári ítéletben; *Tóth L.* 1964. 372–373., 1990. 77–80.

[1321] A VKM tanítóképző intézetekkel foglalkozó ügyosztálya által a fegyelmi eljárásokról összeállított 1920. február 9-i (hiányos) listán legalábbis nem szerepel. (RL C/39. 26/a. cs.)

[1322] *Lechnitzky (Léky) Gyula* (1880–?) mennyiségtan-természettudományi szakos polgári iskolai és pedagógia szakos tanítóképző intézeti tanár 1906-tól a máramarosszigeti, 1908-tól 1914-ig a sárospataki állami tanítóképzőkben tanított. (Ottani tevékenységéről dr. Szabó Sándor konzervatív igazgatótanácsi tag még 1920 áprilisában is úgy nyilatkozott, hogy ő a „destruktív irányzat" tagja volt) Majd egy évig a pedagógiai könyvtárban és tanszermúzeumban szolgált. 1915-től tanított a budai képzőben. A forradalmak idején a TITOE főtitkára s a Gyermektanulmányi Társaság akkoriban szocialista tagja volt (1909. február 24-én lépett be a társaságba s korábban igazgatósági tag is volt, ám a Tanácsköztársaság idején nem volt tagja a társaság vezető testületeinek). A budai tanártestületből kartársainak 1919 őszi – Lechnitzky tanár úr áthelyezésére vonatkozó javaslatát követő fegyelmi eljárás során – a VKM 53591/1920. számú fegyelmi határozatával – a Tanácsköztársaság alatti tevékenysége miatt állásvesztésre ítélvén őt – eltávolították. (MNL OL K 502-5=160=) Többszörös fellebbezésére a VKM 1922-ben „dorgálásra" enyhítette büntetését, s a Budapesti Királyi Ügyészség 103568/1923. sz. határozatával a tanár úr elleni nyomozást „bizonyítékok hiányában" megszüntette. Ezután 1923. június 1-től 1924. december 31-ig polgári iskolában természettudományi tárgyakat taníthatott, majd a 138.013/1923. számú VKM rendelettel B-listázták. 1925. január 1-jétől, „a múltban tanúsított politikai magatartása miatt, szabályszerű elbánás alá" vonták. Tanítóképző intézeti tanárként 1929. augusztus 1-jétől alkalmazták újra, 1943-ban, betegsége miatt történt nyugdíjazásáig. 1945-ben rehabilitálták. (AGY, 13. évf.

budai állami tanítóképző tanárának, a TITOE forradalmak előtti/alatti főtitkárának egy – 1920. február 27-én Imre Sándor államtitkárhoz eljuttatott[1323] – beszámolója „a forradalom alatti életéről”.[1324]

A „Miért lettem szocialista?” – kérdésre egyebek között a következőket írta: *A „szociálpedagógiával való foglalkozásom közben mindig éreztem, hogy a pedagógus célját a politikai tényezők nélkül el nem érheti.* Hiába tűz ki a pedagógus

---

118.; RL C/39. 22/a. cs., 30. cs.; MNL OL P 1659. 2. t. tagnyilvántartó könyv.; MNL OL K 502-1919-7-5-98528., -1922-5-12156., -1922-5-13156-1924-17-3064.; MNL OL XIX-I-1-f-38571/1945. 195. d.; BFL VIII. 130. a. 22. az 1920. július 15-i jegyzőkönyvben; AGY, 35. évf. 140. Vö.: *Lechnitzky Gy.* 1910., 1912. és 1915.)

[1323] „*Imre Sándor* nemcsak a ’nemzetnevelés’ képviselője a hazai pedagógiában, hanem a szociálpedagógia egyik kezdeményezője is. … A tízes években írott ismertetései jól mutatják, hogy a progresszív értelmiség különféle csoportjai mint keresték a társadalmi átalakulás kihívásaira a válaszokat a társadalomtudományi gondolkodás radikalizálódó baloldalán – még azelőtt, hogy e gondolkodást a szociáldemokrácia marxizmusa befolyása alá vonta volna. Ami Imre Sándornak ’szociálpedagógia’ volt a század első évtizedében, az változott át ’nemzetneveléssé’ a század tízes éveiben. … A ’nemzetnevelés’ társadalomépítést jelent, a társadalom új kohéziójának megteremtését, amire a korabeli zilált társadalmi szerkezetben elsődleges szükség volna” – jellemzik álláspontját a „Szociálpedagógia” szöveggyűjtemény szerkesztői. (*Kozma T. – Tomasz G.* 2000. 20.) Tegyük hozzá: Ő a polgári iskolai tanító/tanárképző tanáraként (igazgatójaként), s az Apponyi Kollégium közkedvelt előadójaként, a tanítóképző intézeti tanárok mentoraként, is nagy tekintélynek örvendett az akkoriban viszonylag fiatal képzős tanárok körében. *Hatása – a szociálpedagógia iránti érdeklődését már az 1910. évi TITOE közgyűlésén nyilvánító – Lechnitzky Gyula írásaiban is érződik*. 1912. február 15-i levelében a „tisztelt Tanár Úr” könyvét „nagy koncepciójúnak” nevezte, mely „a nemzetnevelés egészét tekinti”, s ezért „őszinte nagyrabecsülést vált ki belőlem”. A hazai konzervatív pedagógia megújulását Imre Sándor főszerkesztői tevékenységétől várta a „Magyar Pedagógiá”-nál, hiszen ő „az ország új pedagógus generációjával a legszorosabb kontaktusban van”. *1913 szeptemberében-októberében* – még sárospataki tanárként – *Lechnitzky előadást is vállalt a TITOE választmányi ülésén: „Nemzetnevelés és tanítóképzés” címmel,* melyre készülve akkori levele szerint örömmel vette „észre újból, hogy *mennyire egyet akarunk,* sőt sokszor hasonló gondolatláncokat gondolunk végig” – írta Imrének. Erről tanúskodott „a kultúrállam megteremtése és a tanítóképzés” címmel 1914 márciusában megtartott előadása is. Ezért is „rendkívüli örömmel” üdvözölte – 1918. november 18-án – egykori tanára államtitkári kinevezését: „Te tudod a legjobban, hogy éveken át mindig azon gondolkoztam, hogyan lehetne Neked oly állást juttatni, hogy hazánk köznevelésének felvirágoztatása érdekében eszméidet megvalósíthatnád. … Most…, hogy végre felszabadultunk a régi hátráltató tényezők uralma alól, meglátták a Te képességeidet is és oly helyre állítottak, ahol még jobban dolgozhatsz eszméidért, mint én terveztem” – írta az eszmetársának tekintett Imre Sándornak Lechnitzky. Így nem minden alap nélkül feltételezhette, hogy az ellene folyó fegyelmi eljárás során megértést, védelmet nyerhet (az államtitkári tisztségében éppen szintén szorongatott helyzetben lévő) egykori tanárától, annál is inkább, mivel 1918 szeptemberében említette Imre Sándornak, hogy „a hatalom hivatása” című tanulmányának írásával töltötte a szünidejét, s „hogy most a szocializmus tanaival kell még megismerkednie”, mielőtt tovább ír. (RL C/39. 22. a. és C/39. Imre II. Sándor levelezése betűrendben. MNL OL K 502-5=160= Kiemelés tőlem – D. P. Vö.: *Imre S.* 1904., 1909., 1912., 1915., 1920.; *Lechnitzky Gy.* 1912., 1915., 1917.; 1917/2.; NL, 47. évf. 22. sz. 13.; *Frank A.* 1914/16. 12-13.)

[1324] RL C/39. 22. a. (Kiemelések nagyrészt tőlem – D. P.)

nagyszerű célokat, hiába látja a cél felé vezető eszközöket, ha az állam hatalma nem bocsátja rendelkezésére az anyagi segédforrásokat és nem támogatja a maga nagy hatalmával a nevelés szervező munkáját, akkor a pedagógus és a kultúrpolitikus… kínos meddőségre van ítélve. …

Beláttam, hogy a társadalom nem tudja elérni a maga célját, ha nem törődik eléggé a köznevelés minél tökéletesebb megszervezésével. *A nevelésnek és a közérdeket szolgáló politikának az egymásrautaltsága teljes.* Egyik a másik nélkül eszményeit nem tudja megvalósítani. … Pedig meggyőződésem…, hogy *a köznevelés és közművelés az államnak legelső erkölcsi kötelessége.* ... A háború előtt még nem voltam teljesen tisztában a társadalomban uralkodó erőkkel.[1325] … De a háború lassan felnyitotta a szememet…, megmutatta, hogy milyen üres kifogás volt…, hogy nincs pénz kulturális célra.[1326] A hatalmon lévők felfogásának szűkkeblűségét jellemezte az a tény, hogy a magyar nép testi és lelki nyomorának enyhítésére nem tudnak adni, mikor nem láttak hozzá a nemzeti betegség, a tüdővész, a gyermekhalandóság, az analfabéták nagy számának kiirtásához [itt nyilván e jelenségek kiirtására gondolt – D. P.].

Most persze a háború azt mondta, hogy *kell,* és volt ezerszeresen ezerannyi, mint amennyiért azelőtt nemesebb nemzeti célokra hiába könyörögtünk. *Bizonyos lett előttem, az, hogy a hatalmon lévők a magyar nép érdekeivel komolyan nem törődtek, csak a maguk hatalmi helyzetének megtartása volt előttük a legfőbb.* Bizonyos előttem,.. hogy… a hatalomnak csak egy hivatása lehet, ti. az, melyet az erkölcsi parancs, a vallások, a filozófusok megállapítottak: a legmagasabb értékek megvalósítása. Miért tért el ettől a hivatásától a hatalom, miért tagadja meg a keresztény erkölcs tanítását, és miért vezeti az emberiséget a világháború pusztulásába? Miért volt a magyar nép kulturális érdeke az utolsó, a többi hatalmi érdek mellett?

Ezek voltak azok a kérdések, amelyek nem hagytak békét…" – írta Lechnitzky, majd kifejtette, hogy H. G. Wellsnek az „Új világ a régi helyén" című könyve hatására rájött, hogy „*pedagógiai szempontból elvetendő az önző ösztönök szabad játékára alapított gazdasági rendszer*. Igazi nevelésről addig nem lehet beszélni, míg a gazdasági élet egyetemes megszervezésével, a szövetkezeti gondolatnak tökéletes végrehajtásával nem írtjuk ki az életből az uralkodó önző ösztönöket élesztő, létért való harcot. *Ha e gazdasági rendszer megmarad, az élet… erősebb hatást gyakorol az egyénre, mint az iskola és egyéb nevelő tényezők.* Ezer év tanúsága szerint az iskola, az egyház, az állami közigazgatás hiába erőlködik az állatember megfékezésére, míg az életkörülmények a kíméletlenebbül önzőnek, a ridegebben számító nyereségvágynak, a hideg strébernek, a körülményekkel meg-

[1325] Vö.: *Lechnitzky Gy.* 1914. 189–192.
[1326] Vö.: *Lechnitzky Gy.* 1914. 258.

alkudó alkalmazkodónak kedveznek, s neki jobb dolga van, mint a becsületes, másokra is gondoló, igazságért harcoló gerinces férfinak.

Az iskolának, a nevelői környezetnek és az életnek összhangba kell kerülni egymással! A nevelői gondolkozás elterjesztését csak oly igazságosan megszervezett társadalomban remélhetjük, melyik az emberi jóakaratra alapítja nemcsak a gazdasági életet, hanem a politikai és kulturális életet is. … Az alkotó szocializmus[1327] *vonja le teljesen a szövetkezeti eszmének következtetéseit és a mai szervezetlen szabad verseny elvén alapuló társadalmi rendszer helyére a legjobb tudással megszervezett társadalom lép.* Az alkotó szocializmus nemcsak gyógyítja a gazdasági életet azáltal, hogy a nyereségvágyra alapított gazdasági rendszer helyett a kölcsönös segítés szövetkezeti eszméjét teszi a gazdasági élet alapelvévé, hanem politikai téren is az egyéni szabadság elve helyett, a szervezett társaság elvét viszi bele az államéletbe. A szervezett társadalom az igazi szabadság országa lesz, mert akkor már a gyenge nemzet vagy egyén nem lesz már többé kiszolgáltatva a szabad verseny jelszava alatt felfegyverzett erőknek. Csak a szervezett társadalom birkózhat meg az élet minden bajával. Nem szakszervezetekről beszélek, hanem *hivatás*-szervezetekről.[1328] …

Az a társadalom, melynek gazdasági élete a szövetkezeti eszmén, állami élete pedig a hivatásszervezeteken épül föl, biztosítja az intézményi, a nevelői gondolkodás és… gondoskodás következetes megvalósítását. Ily társadalomban – melyben az egymásra utaltság rendszere teljesen ki van építve, mely összetartás és kölcsönös segítés keresztényi elvén épül föl – az élet már teljesen összhangzatosan működhet a nevelés eredményével. A társadalom az iskola munkáját folytathatja és a *nemzetnevelés* rendszere teljesen végre van hajtva" – feltételezte Natorpra és Platónra hivatkozva Lechnitzky Gyula[1329] – hozzátéve, hogy már 1918-as tanulmányában leszögezte: „vagy győz a hatalom elve és akarata a tömeg felvilágosítása és az agitáció következtében a bolseviki mozgalmak [Sic!] még sok bajt fognak

---

[1327] „Az angol Fábián-társaság által hirdetett eszmék e szempontból nagyon figyelemre méltók" – írta Lechnitzky.

[1328] Vö.: MT, 32. évf. 102.

[1329] 1914-ben Lechnitzky Gyula így szólt erről: „a köznevelés intenzitását elsősorban gazdasági és hatalmi érdekek követelik, s csak azután kulturális érdekek. A nemzetnevelés energianövesztés, értéktermelő források teremtése". Majd hozzátette: „*Bármily kitűnően alkotjuk meg a nemzetnevelés szervezetét, bármily nagy anyagi áldozatot is hozunk, az eredmény mindig a tanítóságon fordul meg.* Ha a tanító nem áll hivatása magaslatán, akkor minden hiábavaló.". Ezért kulcskérdés a tanítók képzése, továbbképzése, az, hogy beléjük oltsák „az öntudatra ébredt emberek eszméjét" a kultúrállamról. „Ezt… kell a leendő tanítók szívébe is beoltani, hogy ők öntudatos küzdői legyenek a jövőért vívott harcnak. *A hazaszeretet mai formája a magyar kultúra szeretetében nyilatkozik meg. Ez új eszme hassa át a tanítóképzés munkáját*". 1917-ben ehhez hozzátette, hogy „csak oly tanítói szakvizsgálatnak van helye, melynek egyedüli tárgya a… *magyar népnevelés pedagógiája.* (*Lechnitzky Gy.* 1914. 258–259. és 262. valamint 1917/2. 189. Kiemelés részben tőlem – D. P.)

okozni; vagy győz a szellemi és erkölcsi felsőbbség elve, és akkor a szeretet és igazságosság és egyszersmind a szabadság hazája felé közeledünk".[1330]

A Tanácsköztársaság alatt – folytatta Lechnitzky Gyula – a szocializmus iránti érdeklődéstől hajtva „élénken részt vettem a különböző szakszervezeti mozgalmakban, eljártam a gyűlésekre és előadásokra, mindenütt azonban csak passzív szerepet játszottam, mert már kezdetben nem tetszett sok dolog. Agitációs beszédet… sehol sem tartottam. Csak a tanítóképzői szakszervezetben vettem részt aktívan is: a pedagógiai kérdések tárgyalása alkalmával. Igazságkereső természetemmel azonban csakhamar ellenzékbe kerültem több fiatal kartársammal, és a sok új szociáldemokrata tülekedése elvette a kedvemet itt is az aktív részvételtől. … Sok tapasztalatot szereztem akkor arra vonatkozólag, hogy az elmélet és a gyakorlat mily nagy mértékben különbözik egymástól. Népboldogító frázisok a röpiratokban és a valóságban förtelmes terror! Hát még az emberek viselkedése. … *A bolsevizmus javaslatai nem oldják meg az egyenlőség és igazságosság problémáit, nem szabadítják föl az emberiséget, nem biztosítják a tömegek jólétét és magasabb kultúráját,* mert a tömeg nem dönthet oly kérdésekben, ahol csak a legjobb tudás és a legderekabb jellemeknek lehet végső szava. … Különben is a bolsevizmus az osztályharc alapján áll, gyűlölet és erőszak kovácsolja össze a tömeg hatalmát, márpedig ilyen forrásokból jó nem származhat. Megtagadja a közösséget az emberiség sok nemes eszméjével, a haza, az istenség és szabadság eszméjével" – írta önigazoló iratában a tanár úr, majd rátért az általa 1919 júliusában vezetett *győri tanítói továbbképző tanfolyamon* játszott szerepére, tapasztalataira.

„Itt *nagy ellenszenvvel fogadott az ellenforradalmi érzelmű tanítóság.* Az első összejövetel alkalmával nagy tüntetésben ki is robbant a tanítóság ellenszenve a kurzus iránt, nem akarták a kurzust az előterjesztésem szerint megtartani, és éles szavakkal ítélték el a népbiztosság intézkedését. Csak mikor hosszabb beszédem után látták tiszta, becsületes szándékomat, akkor fogadták el indítványomat… [K]ijelentettem, hogy nem akarok agitációs tanfolyamot tartani, hogy nem akarok rákényszeríteni senkire semmiféle politikai irányt, csak a szociális tudományok egynéhány eredményét akarom ismertetni. Különben én csak 'a szocializmus és kultúra' címén fogok előadást tartani és a többi pontok előadójául a győri tanítók és tanárok között a legkiválóbbakat fogjuk felkérni, … a kedélyek megnyugod-

[1330] Lechnitzky Gyula *„A hatalom hivatása" című kéziratában 1919 februárjában* erről így fogalmazott: „Vagy győz a műveltség arisztokratikus elve, vagy bekövetkezik a tömeg uralma. A tömeg uralma azonban csak átmeneti állomás lehet az emberiség számára, mert a *proletárság diktatúrája nem oldaná* meg a hatalom problémáit véglegesen. Megint csak a győző hatalom kerülne uralomra, és megint vergődne az emberiség egy része a hatalmak súlya alatt, és a harc elölről kezdődne, mígnem a nemes hatalmak végleges győzelmével az összes emberek kibékülnének. … A történelem veszélyes kanyarodása talán sok országban a *bolsevizmus* által megjelölt utat fogja követni, de az emberiség, a művelődés és *erkölcsi haladás érdeke*, hogy a világ legfőbb nemzetei *ez eltévedéstől megóvassanak,* és a haladás egyenes útján maradjanak". (MNL OL K 502-5=160= az 1919. október 1-jei fegyelmi vizsgálat anyagaiban)

tak.[1331] … Véglegesen megnyertem bizalmukat akkor, amikor *vallásosságomról és magyar nemzeti érzésemről* tudomást szereztek" – állította a Tanácsköztársaság bukása után, a tanítóság hangulatváltozásáról[1332] is tudósítva Lechnitzky Gyula. Majd azzal zárta mondandóját, hogy „a tanfolyam eredményeképpen senki sem lett kommunista. Célomat a tanfolyamon elértem. Megmentettem a győri tanítóságot egy kellemetlen tanfolyamtól. Megismerték a szociális mozgalmak törekvéseit, szociálpedagógiai látókörük tágult".

Két év múlva, az elbocsátásához vezető fegyelmi eljárás újraindítását kérve, a tanár úr – az őt ért vádakra válaszként – ismételten hangsúlyozta: „*kommunistának soha nem vallottam magamat.* ...[A] tanfolyam szervezésével *nem szolgáltam* a proletárdiktatúra célját, *hanem éppen ellenkezőleg tanári hivatásom értelmében* igyekeztem eljárni akkor, amikor *megóvtam a tanítókat* attól, hogy csábító kön-

[1331] A vita kirobbanásában szerepe lehetett annak is, hogy a helyi tanítói szakszervezet 1919. július 15-i ülésén úgy határozott, hogy nem látja szükségesnek 9-10 pedagógus beiskolázását a központi előadóképző tanfolyamra, mivel „a helyi tanfolyamot végzettek is jól használhatók előadóknak". Mindazonáltal a KN megkövetelte a győri pedagógusok részvételét a központi tanfolyamon, majd miután ez megtörtént, egy budapesti képzőben dolgozó kollégájukat jelölte tanfolyamvezetőnek… Ezért Lechnitzky Gyula ajánlata, majd másnap Halász János közművelődési megbízott megnyitója, melyben a helyiek komoly szerepéről szólt a tanfolyam előadói között megnyugtatóan hathatott. S valóban: a szemináriumvezetők a helyiek közül kerültek ki, közülük ketten (Baranyó Andor és Szabó József akárcsak Lechnitzky) a központi előadóképző hallgatói voltak. Minden iskolanem képviselői szerepet kaptak. Az állami tanítónőképző tanárai (Hegyesi Jolán, Draskóczy Virginia, Vlaszaty Ferencné, Damaszlovszky Mihályné) pl. a Kommunista kiáltvány egy-egy fejezetét ismertették „tudományosan, egyszersmind élvezetes modorban". (C/39. 22. a. – a KN/VKM irattár 102544/1919. iratának ismertetésében; *A nevelőmunkások* 1919/23. 3.; *Schleich L.* 1969. 231., 237–238.)

[1332] Ezen 1919. július eleji manifesztációnak a püspöki székhely és környéke tanítóságának világnézeti-politikai szembenállása mellett (a tanfolyamon részt vett 216 pedagógus között 82 nyilatkozatot megtagadó, így júliusban már fizetést sem kapó pap/lelkész tanár, ill. apáca volt) a tanítóság, a pedagógusok szociális helyzetével kapcsolatos elégedetlenség is alapjául szolgált. Rávilágít erre az országos jelenségre a kecskeméti művelődési osztálynak a kormánybiztoshoz intézett június 29-i beadványa, melyben a tanítók fizetésrendezését kérte: „A Forradalmi Kormányzótanács XCI. sz. rendeletével megállapította a tanítóalkalmazottak munkabérét. Ez a rendelet, amely május 14-én kelt, máig sincs végrehajtva s *a tanítóság* a régi alacsony fizetés mellett a szó szoros értelmében a *legnagyobb nélkülözésnek van kitéve,* mert *a kezeihez jutó munkabér, amelyből most már a lakáspénzt is levonják, a kenyér megszerzésére sem elegendő.* A művelődési osztály már több ízben fordult a közoktatásügyi népbiztossághoz, de eredmény nélkül, s a *tanítóság között a nyugtalanság, elégedetlenség nőttön-nő*…" Ez annál is kényelmetlenebb volt a KN számára, hiszen korábban azzal érveltek, hogy a fizetésemelés a tanítók megbecsülésének jele a Tanácsköztársaság részéről. Ezért a KN július 14-i, 57. sz. rendeletével – már későn – intézkedett a béremelések végrehajtásának mikéntjéről, oly bonyolult adminisztratív eljárást indítva be ezáltal, hogy a tényleges béremelésekre a Tanácsköztársaság bukásáig már nem kerülhetett sor, csak előlegeket folyósítottak júliusban, a sürgető szakszervezeti követelések hatására. (*Romsics I. szerk.* 1976. 595.; *Szerkesztői* 1919/11. 4.; PIL 604. f. 3. cs. 7. őe. 18. vö.: *A Forradalmi* 1919/III. 21–23.; *Petrák K. – Milei Gy.* 1959. 40–46.; *A tanítók* 1919/28. 3.; *Somogyi B.* 1919/15–16. 1–2.; *Huszti E.* 1959. 244. valamint *Schleich L.* 1969. 230.)

tösben ismerkedjenek meg a haza és vallásellenes, káros kommunista eszmékkel. A tanfolyam szervezésénél kijelentettem, hogy *pártcélokat nem akarok szolgálni* és kizárólag tudományos kritikai szellemben vezettem a tanfolyamot. *A destruktív eszméket elítéltem és megakadályoztam az ilyen szellemű előadást. Csak a vallást és nemzeti eszmét tiszteletben tartó szociális mozgalmakat helyeseltem"* – állította[1333] védekezésül a győri tanfolyamvezetésért pedagógusi állásától (egy ideig még a kegydíjától is) megfosztott,[1334] a divatos eszmeáramlatok iránt rendkívül (tanártársai szerint túlságosan is[1335]) fogékony pedagógus.

Állítását az 1919. és 1922. évi fegyelmi vizsgálatokat vezető Scherer Sándor megismételt kérdésére sem sikerült írásos előadásvázlatokkal, vagy tanúkkal igazolnia, azon közvetett bizonyítékon kívül, hogy az 1919. július 30-i ellenforradalmi tüntetés és a Tanácsköztársaság helyi tisztségviselői, ill. lakásaik elleni támadások során[1336] őt, a KN kiküldöttjét semmiféle atrocitás nem érte, s hogy ellene az ellenforradalom győzelme után sem érkezett semmiféle feljelentés.[1337]

Utóbbiak mindenképp amellett szólnak, hogy *Lechnitzky Gyula valóban mérsékelt hangnemben, tartalmilag tudományos igényességgel igyekezett mondanivalóját megfogalmazni, a tanfolyamot moderálni,* de a Forradalmi Kormányzótanács XXIV. és a KN 152472/1919. számú rendeletei, a kötelezően feldolgozandó

[1333] MNL OL K 502-5=160= a VKM-hez intézett 1921. december 31-i kérvényben. Mindazonáltal a tanítóképző tanári katedrára csak tíz év elteltével térhetett vissza. Amikor 1945-ben másodszor nyugdíjazni akarták, május 3-i, a VKM-hez intézett kérvényében újra kifejtette: „Az 1918/19. évi forradalomban a társadalmi igazságért való harc érdekében léptem be a szociáldemokrata pártba. Ennek következtében lettem a győri szociális átképző tanfolyam vezetője." Fegyelmi büntetésemmel kapcsolatban „bebizonyítottam, hogy én a haza, a magyar nemzet, a tanári hivatás és becsületem ellen soha nem vétettem". „Politikai lépésem miatt történt rendkívül sok szenvedésem, hátraszoríttatásom volt az oka annak, hogy többé politikai pártba nem léptem. … [B]ár szepességi német szülőktől származom, Hitler győzelme napjaiban nevemet Lékyre magyarítottam, hogy e német fasiszta iránnyal való szembefordulásom és a népi-nemzeti magyarsággal való azonosulásom ezzel is kifejezzem" – írta, s felsorolta a témában született írásait is. Az 1928-ban kiadott „Nemzeti géniusz", az 1945-re elkészült „Alkotó és teremtő magyarság" már címükben is megjelenítik szerzőjük attitűdjét. (MNL OL XIX-I-1-f-1-Léky-1945.; *Lechnitzky Gy.* 1928.)

[1334] MNL OL K 502-5=160=; BFL VIII. 130. a. 22. az 1921. január 27-i és július 6-i jegyzőkönyvekben.

[1335] A budai képzőben 1919. október 1-jén és 7-én tartott fegyelmi vizsgálatok során *Mesterházy Jenő* tanár Lechnitzkyt „ingadózó jellemnek" tartotta, „aki a mindenkori uralkodó eszmék híve". *Quint József* igazgató úgy vélekedett, hogy Lechnitzky, „mint tanár lelkiismeretes és kötelességtudó. Tanul, fejlődik és könnyen szegődik új eszmék szolgálatába. Ez 10 éves tapasztalatom. Impresszionista: a katonai nevelés, a többtermelés, a Közép-Európa eszme s a szocializmus" tettek mély benyomást rá. *Ligárt Mihály* úgy emlékezett, hogy Lechnitzky tanár úr „a háború elején a katonai nevelés szükséges voltát hangoztatta, a háború vége után azt elítélte, s annak az ellenkezőjét hirdette. Március 21-e után a kommunizmust, mint Magyarország egyedüli menekülési útját dicsőítette előttem is a tanári szobában". (MNL OL K 502-1924-17-3064.)

[1336] *A győri események* 1919/69. 4.

[1337] MNL OL K 502-1924-17-3064.

Marx, Engels és Buharin művek,[1338] valamint a tanfolyamvezetőket felkészítő előadóképző tanfolyamon Kunfi Zsigmond és Kun Béla által – a pedagógusok pedagógiai és politikai átképzésével kapcsolatban – megfogalmazott irányelvek,[1339] s a tanfolyam irányításába bekapcsolódott helyi szervek elég szűk mozgásteret adhattak az ilyen törekvésnek.

Egy 1919. július 11-i előadásáról megjelent *sajtóbeszámoló szerint*[1340] Lechnitzky Gyula előbb arról beszélt, hogy „miért tartjuk e tanfolyamot? A háború zűrzavaros helyzetet teremtett, melyben az intellektuel, a tanító nem ismerte ki magát, nem ismerte fel saját érdekét és hamis utakra tévedt. A munkásság egy pillanatra sem habozik, míg a legkisebb baj a mai világban az értelmiségben kishitűséget és ingadozást idézett elő. *Mi nem akarunk frázisokkal dolgozni, hanem érveket hozni, hogy a tanítóság maga dönthesse el állásfoglalását.*

Milyen a tanító helyzete és milyen volt? A történelem folyamán a tanítókat két csoportra oszthatjuk. Az első csoportba az emberiség nagy tanítói tartoznak, ide számítanak a görög bölcsek, a próféták, tudósok, akik munkájának köszönhető a mai kultúra. A második csoportba tartoznak azok, akik a mesterek tanítását közvetítették. Ilyenek a tanítók, papok, hivatalnokok. A tanítóság első csoportjába tartozókat vagy istenítették, vagy üldözték őket, mint Krisztust, vagy Szókratészt. Miért? *Marx osztályelmélete* legjobban világít rá: a történelemben egy kisebbség uralkodik, mely kiuzsorázza a nagy többséget. A kisebbség fényben él, a nagy tömeg nyomorog.

A Kommunista kiáltvány leszögezi, hogy a történelem osztályharc függvénye. Az egyérdekűek mindig összetartottak és természetes, hogy csak azon tanítókat üldözték, akik a kisebbség uralma ellen küzdenek. Ha az elnyomott osztály győz, úgy a tömeg megváltójaként tekinti nagy tanítóit. Az uralkodó osztály mindig konzervatív, meg van elégedve született ellensége minden újításnak. A feltalálókat és tudósokat ezért üldözték. A kultúra közvetítői között is különbség van, aszerint, hogy az uralkodó osztályok, vagy a nagy reformátorok tanításait közvetítik. … *A múlt uralkodó osztály tanítói a papok voltak. A műveltség az elnyomás fegyvere volt.* Féltek, ha a tudás általános lesz, az osztályuralom megdől" – hang-

[1338] Hivatalos Közlöny, XXVII. évf. 27. sz. 212–213.

[1339] A politikai szempontból megbízhatónak tartott – a megyei szervek által kiválogatott – tanfolyamvezetőket felkészítő előadóképző tanfolyamon *Kunfi Zsigmond* azt hangsúlyozta, hogy „az iskolát… ezentúl a tanítóságon keresztül a szocializmusra való nevelés egyik legfontosabb szervévé akarjuk átalakítani". *Kun Béla* „a tanítóság feladatairól" szóló előadása végén kiemelte: „*Az Önök feladata tehát elsősorban, hogy hassanak vidéki kollégáikra, hogy azok elsajátítsák a proletár osztálytudatát, és ha nem is lesznek klasszikus képviselői, de legalább világos kifejezői legyenek* …[annak az osztálytudatnak], amely… a szellemi vezetője ennek a küzdelemnek, amely átviszi az emberiséget hatalmas ugrással a szükségszerűségnek a birodalmából, a szolgaságnak a birodalmából a szabadság birodalmába". (RL C/39. 22. a. d., 25. cs. és XLVII. k.; *Kun B.* 1919. 12. Vö.: *Kunfi Zs.* 1984. 242–261. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1340] *A nevelőmunkások* 1919/23. 3. (Kiemelések tőlem – D. P.)

súlyozta – a tudósítás szerint – a tanár úr, majd egyiptomi és középkori példákat hozott a kirekesztés technikáiról.

„Az újkorban hirdetik ugyan a művelődést, de az elsajátítása elé akadályokat gördítenek. A filozófia, mely egyetemes, magas látókört biztosít, ma is idegen terület, Hegel és Fichte eszméi csak keveseké voltak. Marx az, aki a tudomány és a nép kapcsolatát helyreállította. A vallásalapítók, Krisztus nem voltak e kapcsolat ellen. *Krisztus volt az első szocialista*, mert hirdette, hogy az utolsónak annyi jár, mint az elsőnek. Tanítása a római proletariátusban széles visszhangot teremtett. [Sic!] Kétségtelen tehát, hogy a tudás az elnyomás leghathatósabb fegyvere volt. Azon tanítók sorában, akik a kiváltságos osztályok gyermekeit tanították, a papok és középiskolai tanárok sorsa kedvező. 1906-ban a népoktatásban egy tanulóra 10 koronát, a középiskolai tanulóra 304, az egyetemi hallgatóra 601 koronát költött a magyar állam. Poroszországban hasonló a helyzet. Angliában és más demokratikus államokban már kisebb a differencia[1341]…

Az elnyomott osztályokat nem tanították…, mert az elnyomott… felteheti a kérdést: miért élnek kevesen jól és sokan nyomorultan? A XIX. században tört utat az a felfogás, hogy a tudás államérdek. … A kapitalizmus indította meg a fejlődést. Nem szívesen engedte a tudást közkinccsé tenni, mert féltette uralmát. Csak a nagy tudósok látták: a tanítók érdeke, hogy a tudás általános legyen, hogy a nagy tömeg felborítsa a tudás évezredes korlátait. *Ha a tanító tehát osztályhelyzetét kutatja, csak egy feleletet nyerhet. Érdeke a nagy tömeghez, a szocializmus a munkásséghoz fűzi.* Csak az öntudatra ébredt tanító fog harcolni a maga érdekéért. A tanítói hivatás eszméje a tudás egyetemesítése. Ez megint a munkások mellé állítja. Nem *minden tanító* lehet zseniális ember, de már egyenrangú munkát végez a nagy mesterekkel, mert *a jövő lángelméjű ifjúságát tanítja. A jövő programja az, hogy minden ember a legtökéletesebb tudással menjen ki az életbe"* – állította, a „Győri Vörös Újság" beszámolója szerint (!) Lechnitzky Gyula.

Majd a következő előadásán az általa már régóta figyelemmel kísért – a KN-ben (az oroszországi példa nyomán) akkoriban tárgyalt – *munkaiskoláról* beszélt, melyet a jövő iskolájának nevezett.[1342] Kitért az iskolai fegyelmezés, a tanulói önkormányzat kérdéseire – s a budai képzőben szerzett tapasztalatai alapján[1343] – bírálta a diáktanácsokkal kapcsolatos közelmúltbeli intézkedéseket. Kitért arra is, hogy „*az idealista világnézet felszámolásával materialista szellemű*, az egyház befolyása alól kiemelt, a nép érdekeit szolgáló *tanítókat kell nevelni:* olyan öntudatos polgárokat, akik a lelki kényszer alól felszabadulva *a nép gondolkodásmódjának átformálásában a Tanácsköztársaság megbízható segítőtársai lesznek*."

[1341] Gondolatmenetében Lechnitzky Gyula több ponton Kunfi Zsigmond: „Népoktatásunk bűnei" c. munkájához kapcsolódott. (Adatai forrása: *Kunfi Zs.* 1908. 30.)

[1342] Lásd erről *Donáth P.* 2007. 21–28. és *Lechnitzky Gy.* 1912.; *Kerschensteiner G.* 1928.; *Köte S.* 1979/2. 67–69. és 87.

[1343] MNL OL K 502-1924-17-3064. A Lechnitzky Gyula által elmondottakban.

Ehhez magasabb szintű, *érettségire épülő tanítóképz*ést kell bevezetni.[1344] Addig is a most végzett tanítókat egy évre visszatartják, hogy hiányos képzettségüket kiegészíthessék az élet támasztotta követelményeknek megfelelő ismeretekkel - közölte a hallgatósággal, a tudósítás szerint Lechnitzky Gyula.[1345]

A rendelkezésünkre álló egymástól eltérő intenciójú, tartalmú beszámolók alapján nehéz rekonstruálni, hogy mi hangzott el, mi is történt ténylegesen a győri átképző tanfolyamon. Nemcsak a fegyelmi eljárás révén szorult helyzetbe került Lechnitzky Gyula interpretációja igényelné a más forrásokkal való összevetést, hanem a korabeli sajtóbeszámolók is: joggal feltételezhető ugyanis, hogy tudósításaikban az ismert központi elvárásokhoz közelítették a tanfolyamon történtekről szóló beszámolójukat, elhallgatták, átértelmezték a tanfolyam egyes – a központi elképzelésektől eltérő – mozzanatait.[1346] *Lehetséges, hogy Lechnitzky Gyula több árnyalt (vagy kétértelmű) megfogalmazását a tudósító a maga szimplifikált, s a központi előírásoknak megfelelő fogalmaival írta le; míg pl. a tanfolyam hallgatóságának jórészét kitevő klerikusok fogékonyak lehettek az előadó szofisztikált terminológiája, okfejtése iránt.*[1347]

A Tanácsköztársaság sorsa szempontjából kritikus július hónapról lévén szó, jelentősnek tűnik az is, hogy *a tudósítás révén idézett előadások a tanfolyam elején hangzottak el, s Lechnitzky Gyula vélhetően a tanfolyam vége felé* – vélhetően a győri ellenforradalmi megmozdulásokat követően – *jelezhette hallgatóságának a maga vallásosságát, s nemzeti elkötelezettségét.* Talán a helyi levéltári források további tüzetes vizsgálata fényt derít ezen, a győri továbbképző tanfolyam és Lechnitzky Gyula szerepének megítélése szempontjából jelentős mozzanatokra is. Számunkra elégségesnek látszik, hogy *a bemutatott források révén verifikálható a tanár úr „útitárs" besorolása,* s ami még fontosabb: *plasztikusan megjelentek azok a sajátos motívumok, melyek révén a nemzeti elkötelezettségű, s többékevésbé vallásos tanítóképző intézeti tanárok egy kisebb része – ha csak átmenetileg és részlegesen is, időnként komoly szerepzavarban – exponálta magát a Tanácsköztársaság mellett.*

[1344] Lásd erről *Donáth P.* 2007. 14–20. és *Füle S. szerk.* 1956. 22. sz. 13–15.

[1345] *Schleich L.* 1969. 234–237.

[1346] Erre a lehetőségre utalhat, hogy az ügyészségi vizsgálat során, valamint a fegyelmi tárgyalás folyamán soha nem hozták fel bizonyítékként a tudósítás Lechnitzky Gyulára nézve akkor terhelőnek minősíthető megfogalmazásait. Persze az sem kizárható, hogy egyszerűen nem tudtak róla, s mindkét eljárás ilyen felületes volt.

[1347] Több tanfolyamról lényegében csak ezekből a hivatalos beszámolókból tájékozódhatunk, ami igencsak megnehezíti a reális képalkotást. Lásd pl. a Somogy-megyei tanfolyamokról: *Kelemen E.* 1970. 53–59.

3.1.2. TITOE-(ex)alelnök igazgató és csurgói kollégái a forradalmak idején

A 103265/919. B. XI. sz VKM sz. rendelet alapján a tantestület tagjaiból választott *ún. négyes bizottság* alakította ki álláspontját 1919. szeptember 12-én – a III.2.3. fejezetben szegényes körülményei kapcsán szóba került – csurgói állami tanítóképzőben is, a tanárok/tanítók forradalmak alatti viselkedéséről. A dunántúli kormánybiztos utasítására állásfoglalásukat megküldték *Bóné Kálmán járási főszolgabírónak*.

Ő 3471/1919. számú, szeptember 17-i jelentésében referált a területéhez tartozó iskolák pedagógusainak magatartásáról: „A csurgói állami tanítóképző intézet tanárai közül – az intézet helyettes igazgatójának [Zrínyi Károly, menekült csáktornyai igazgatónak[1348]] közlése szerint osztály, vallás, vagy nemzeti jelvények [Sic! – vélhetően helyesen: jelképek] ellen egyik sem izgatott. Az átképző tanfolyamon közülük előadó volt Mohar József igazgató, Blénessy János tanár és Kapossy [Kaposi] Károly gyakorlóiskolai tanító, kik felszólításra teljesítették ezen kötelezettséget. *Mohar József* igazgató május és június havában Csurgón tartott népgyűlések alkalmával agitált és izgatóan beszélt a néptömeghez. Mohar József igazgató a közhangulat folytán később internálva lett, s ma Kaposvárra beszállíttatott. *Blénessy János* tanár szintén internálva volt, azonban kihallgatása után, mivel nagyobb bűn ellene nem volt megállapítható, és mivel szellemi egészsége kétséges, szabadlábra helyeztetett. *Székely Zoltán* tanítóképző-intézeti tanár a szocialista párt megalakításában részt vett, a pártnak, a munkástanácsnak, az intézőbizottságnak tagja, és a tanítóképző intézet politikai megbízottja volt. Nagy kommunista hírében áll, ezért és azért mert állítólag Budapesten tartott átképző tanfolyamon részt vett, a közhangulat alapján internálni kellett volna, azonban Budapesten van letartóztatva ismeretlen okból” – jelentette Pallavicini György dunántúli kormánybiztosnak a főszolgabíró.[1349]

Bő egy hónap múlva, 1919. október 31-én dr. Révy államügyész vádindítványt nyújtott be a Kaposvári Törvényszékre a szeptember 16-a óta előzetes letartóztatásban lévő igazgató ellen „izgatás bűntette miatt, mert Csurgón 1919. év április havában gyülekezeten, nyilvánosan, szóval a szegények ún. proletárok/osztályok/vagyonosok/burzsoák/ osztály elleni gyűlöletre [Sic!] és a tulajdonjog intézménye ellen izgatott”. Indokolásában kifejtette: nevezett „a proletárdiktatúra

[1348] Zrínyi Károly (1861–1937) a budai I. ker. állami tanítóképzőben 1879-ben szerzett oklevelet, majd polgári iskolai tanárképzőt végzett. 1896-ban került a csáktornyai állami képzőbe, ahol 1907–1918 között az igazgatói tisztet is betöltötte. „Oszlopos tagja volt annak a rendszernek, mely Muraköz népét magyarrá tette, oly magyarrá, hogy a szerb megszállás alatt is igyekezett ezt a horvátajkú, de érzelmeiben magyar lakosság kimutatni” – írta róla Gönczi Pál tanfelügyelő. (*Koltai I.* 1939. 134–135.)

[1349] MNL SML Andrássy Antal főlevéltáros gyűjteménye 52. d.

alatt az ottani tanítók és általában a közalkalmazottak szakszervezeteinek vezető funkcionáriusa volt, magát a proletárdiktatúra kezdetén kommunistának vallotta, és mint ilyen, a szocialista pártvezetőség megbízásából Csurgón, f. év április havában két nyilvános beszédet tartott. Egyet a kommunizmusról és a „Kommunista kiáltvány"-ról, egyet a munkás fegyelemről. Ezek közül különösen az elsőben osztály elleni izgatás foglaltatott, amennyiben a tanúk szerint Mohar József látszólag meggyőződéssel azt hirdette, hogy a kommunizmust úgy kell kiépíteni, hogy a burzsoázia, melynek sikerült nyakára lépni, többé fel ne üsse a fejét, mert akkor jaj lesz 'nekünk proletároknak'. A beszéd a magántulajdont tagadó kommunisztikus tartalmánál fogva nyilván, a magántulajdon jogintézménye elleni izgatást is foglalt magában" – vélelmezte az államügyész.[1350]

Álláspontját 1919. november 14-i és 21-i ülésén hat tanú meghallgatása nyomán magáévá tette a 4039/1919. M. T. számú rendelet alapján gyorsított eljárásra összeült Kaposvári Törvényszék ötös tanácsa, s B 2057/4/1919. sz. ítéletével *Mohar Józsefet izgatásért 3 havi börtönre ítélte*, melyet az addigi fogságaival kitöltöttnek vett, hangsúlyozva, hogy enyhítő körülménynek tekintette a vádlott bűnbánó magatartását, magas korát és népes családját. Indokolásában a bíróság a tényállást a "vádlottnak a nyomozás adataival egybehangzó beismerésére", és „Leicht Erzsébet, Nagy János, Fleigl Kálmán, Blénessy János, dr. Csillag Dezső és Béky Tamás tanúknak esküvel is megerősített vallomása alapján állapította meg."[1351] Így az 1919. augusztus 15-e óta internálva (s még Csurgón három egymást követő éjszakán agyba-főbe vert), majd Kaposvárott letartóztatásban tartott igazgató úr szabadlábra került.[1352]

Székely Zoltánt 1919. augusztus 2-án vették őrizetbe Budapesten. Október 10-ig a Gyűjtőfogházban tartották, majd a váci börtönbe vitték, ahonnan néhány nap után Kaposvárra szállították, ahol kihallgatás nélkül további két hónapig fogva tartották. *Közel négy és félhavi fogság* után 1919. december 19-én helyezték szabadlábra.[1353]

Blénessy Jánost 1919. augusztus 14-én internálták a kommunizmusról vallott túlságosan értelmiséginek talált, nem elég sommásan elitélő nézetei miatt, s szeptember 13-ig tartották fogva Csurgón.[1354] Így az érintettek – a fogságot elkerült

[1350] PIL 613. f. 7/7. ő. e. 1158/8/1919. sz.

[1351] MNL OL K 502-1920-5-23251.

[1352] Tegyük hozzá, hogy ez több, mint egy hónappal azután történt ez meg, hogy az ügyészség indítványára Pallavicini György dunántúli kormánybiztos 1919. október 18-án hozzájárult Mohar József szabadon bocsátásához. (MNL FML VI.1. 376/1919.) Az igazgató úr szerint azért nem engedték szabadon, mert a Zrínyi Károly h. igazgatóval baráti viszonyban lévő Gönczi Ferenc tanfelügyelő megakadályozta azt. (MNL OL K 502-1920-5-23251. Mohar Józsefnek 1920. április 17-i, a VKM államtitkárához [Imre Sándorhoz?] írt leveléből; lásd továbbá: MNL OL K 502-1919-212689)

[1353] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 27-i jegyzőkönyvben.

[1354] Lásd ehhez: MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 28-i jegyzőkönyvben.

Kaposi Károly kivételével – néhány hónapos fogság után, immár szabadlábon, személyesen részt vehettek az 1920. február 24-től 29-ig Csurgón ellenük folytatott fegyelmi vizsgálaton.[1355]

Előbb azonban – a „négyes bizottságok" történetében eddigi forrásaink szerint páratlanul – Zrínyi Károly h. igazgató 1920. február 20-án újra összehívta a bizottságot, hogy „miután a vizsgálatnak alapul a négyes bizottság által múlt év szeptember 12-én felvett jegyzőkönyv adatai szolgálnak, *szükségesnek tartja az igazgató, hogy a vádak konkretizáltassanak, illetőleg jegyzőkönyvbe foglaltassanak azok a tények, melyek alapján a megvádolt tanárok a 103265/1919. sz. miniszteri rendelet alapján vétkesnek találtattak*".[1356] Ezek után egy 4,5 oldalas „bűnlajstromot" foglaltak jegyzőkönyvbe, melynek több, mint a fele Mohar Józsefre terhelő adatokat, vélekedéseket tartalmazott.

Ő egyik beadványában azt állította, hogy „Zrínyi Károly és Aladár fia játszották ügyemben az adatgyűjtő, felbujtó, uszító és terrorizáló szerepét. Zrínyi Aladár kezdő intézeti tanár egész május végéig úgy a szocialista pártvezetőségnél és a munkástanácsnál, ahová bejáratos volt, amely szervekkel nekem semmi kapcsolatom nem volt, továbbá a szocialista közönség előtt, amelynek ő bizalmát, én pedig múltomból kifolyólag[1357] teljes bizalmatlanságát élveztem, azt hangoztatta, hogy *Mohar nem szocialista.* Ezzel Farkas párttitkárt és bandáját rám uszította. Blénessy tanárt a köztartásvezetői állásból kitúrta és arra a művelődés osztállyal magát neveztette ki, de azt, mint jogtalant, én nem akceptáltam.[1358]

Majd amikor május vége felé az ellenforradalmak mind sűrűbbekké lettek és a diktatúra közeli bukása már nyilvánvaló volt, akkor a polgári társadalom tagjai előtt azt kezdte hangoztatni, hogy *Mohar kommunista."*[1359] Ezen eljárásuk okát Mohar József abban látta, hogy „Zrínyi igazgató mindent elkövet, hogy családom helyzetét lehetetlenné tegye. … *A cél minden ténykedéséből kitűnőleg az, hogy én ismét mielőbb eltávolíttassam és Zrínyi helyemet mielőbb, véglegesen elfoglalhas-*

[1355] Ezek tevékenységét a VKM 103265/1919. B. XI. és 182455/1919. B. XIII. sz. rendeletei szabályozták. (MNL OL K 502-5-210. 38.)

[1356] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 20-i jegyzőkönyvben. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1357] Ennek okáról az alábbiakban szó lesz.

[1358] Blénessy János tanár – a képző gazdaasszonyához hasonlóan (aki az igazgató sógornője volt) – Mohar József rokonságához tartozónak számított akkoriban (vej jelöltje volt), ami azért terem-tett kényes helyzetet, mert már 1915 óta feljelentések mentek, hírek keringtek arról, hogy az igazgató családjával más kosztot eszik, mint a diákok. (Ezt utóbb Mohar József maga is elismerte, amikor kettős mércét emlegetett: rajta számon kérik ezt az eljárást, míg utódján nem.) Felmerült, hogy bizonyos élelmiszerek elszámolásával is gondok lehetnek. A vizsgálat során Zrínyi Aladár azt állította, hogy 1919. március végén 10 kg cukor, 6 kg zsír, 20 kg lekvár, tojás, liszt hiányt állapított meg, s az igazgató arra utasította, hogy ezeket, mint felhasználtakat tüntesse fel. (MNL OL K 502-1920-5-23251. A február 25-i jegyzőkönyvben.)

[1359] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. április 17-i, vélhetően Imre Sándor államtitkárhoz írt beadványban

sa" – írta egy 1920. január 16-i beadványában, kérve Imre Sándor államtitkárt, hogy „ne engedjen igazoltatásom előtt felfüggeszteni, és javadalmam bármely részétől megfosztani. Életemet sikerült ugyan megmentenem, de anyagilag teljesen tönkretettek ellenségeim. Ha a köztartás élvezetéből, vagy lakásomból most, télvíz idején megfosztatnám, éhen pusztulnék a családommal együtt, mert beszerezni akkor sem tudnák itt semmit, és lakáshoz akkor se juthatnék, ha volna is anyagi erőm" – írta az igazgató úr,[1360] egyben akaratlanul is megvilágítva azokat a körülményeket, melyek ellenlábasait, a menekült Zrínyi-családot ezen előnyök megszerzése felé hajthatták.[1361]

Mohar József már 1920. február 24-én, a fegyelmi tárgyalás első napján kifogásolta „a négyes bizottság összeállítását és működését,[1362] mivel abban Zrínyi Károly h. igazgató elnökileg részt vett, márpedig Zrínyi az itt történtekről csak információ alapján vehetett tudomást, természetes informátora pedig a bizottság egyik tagja: Zrínyi Aladár, a fia volt. Így a két tag nyilván csak egy véleményt képviselhetett. Közreműködéséhez etikailag is szó férhet, miután ideiglenes állásának véglegesítése Mohar igazgató elmarasztalásától függött. Kifogásolja, hogy önigazolásra, noha a négyes bizottság két ízben is működött, s erre mód lett volna, alkalom nem adatott". Ezért Mohar József az írásbeli önigazolás lehetőségének megadását kérte, hozzátéve, hogy Zrínyi Károly igazgató, aki csak „szeptember közepén kezdte meg itteni működését, működésemet minden irányban rossz színben igyekezett feltűntetni és a hangulatot ellenem szítani".[1363]

Másnap külön beadvánnyal fordult a vizsgálóbizottsághoz: „A vizsgálat folyamán hozzám intézett kérdésekből teljes tudatára jutottam annak, hogy mily alávaló vádakkal illettettem, hogy a diktatúra alatti tényeim mennyire elferdítve és félremagyarázva állíttattak legfőbb hatóságom elé, és hogy mily lelketlenül állíttatott csatasorba ellenségeim gyűlölete. Látom, hogy az intézeti igazgatóság terv-

[1360] RL C/39. 26/a. cs. az 1920. január 16-i beadványban.

[1361] Kiemelés tőlem – D. P. Az akkoriban általános eljárásnak megfelelően fegyelmi vizsgálat idején Mohar József még „szabadságolva" volt, munkabére és egyéb járandóságai „élvezetében", ám egy dátum nélküli, a megyei tanfelügyelőhöz címzett VKM utasítás szerint, a rá vonatkozó bírósági ítéletre való hivatkozással 1920. április 1-jei hatállyal új döntés született. Az 1914. évi 31152. sz. Rendtartás 199.§-ában foglaltaknak megfelelően „hivatalából felfüggesztem s az intézet köztartásában családjával együtt élvezett ingyenes, illetőleg kedvezményes étkezés élvezetétől eltiltom. Ezen felfüggesztés tartamára nevezett részére fizetésének kétharmadáig terjedő élelmezési díjat engedélyeztem", olvashatjuk a rendeletben, melyben utaltak arra is, hogy „a szóban forgó igazgató ellen folyamatba tett fegyelmi eljárás eredményéről Tanfelügyelő úr külön veendi [Sic!] rendelkezésemet". (MNL OL K 502-1920-5-23251. 78.) A VKM illetékeseinek nem volt mérlegelési lehetőségük, hiszen a Rendtartás hivatkozott 199. § szerint „Bűnügyi vizsgálat esetén a felfüggesztés mindig elrendelendő". (*Rendtartási szabályzat* 1914. 47.)

[1362] Zrínyi Károly h. igazgató eredetileg Dittert Ferenc, Fliegl Kálmán, Kovács Pál és Leyer Mátyás megválasztásáról jelentett a VKM-nek, amely 204443/1919. sz. rendeletével Zrínyi Károlyt nevezte ki elnökül. (MNL OL K 502-1920-5-204443/B. XIII.)

[1363] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 24-i jegyzőkönyvben.

szerű munkával még a tanári testület jobb érzésű tagjaitól is elszigetelt annak a feltevésnek rafinált felkeltésével, hogy az intézetben előfordult összes tényeknek az én számlámra való átírásával, szóval az én megfojtásommal tanártársaim cselekedeteik következményeitől meg fognak szabadulni, vagy legalábbis sorsuk enyhülni fog" – írta egyebek között Mohar József. Majd hozzátette: „jelenlegi helyzetemben az ellenem irányuló terror miatt tétlenségre vagyok kárhoztatva és így védelmemet megszervezni nem tudom. Ez természetesen nagyon egyenlőtlen küzdelem"[1364] – írta, majd tanúk sorának meghallgatását proponálta.

A Zrínyi Károly és Aladár tevékenységére vonatkozó – valószerűnek tűnő kifogásait respektálva és terjedelmi okból – itt eltekintünk a négyes bizottság vádjainak külön ismertetésétől, ahogy a rendkívül hosszúra nyúlt fegyelmi vizsgálat jegyzőkönyvének rendszeres bemutatásától is. Meg kell elégednünk a vizsgálóbizottság összefoglalásának és a fegyelmikre vonatkozó javaslatainak bemutatásával, amit azért is megtehetünk, mert benyomásunk szerint a vonatkozó dokumentumokból nyerhető információ korrekt összefoglalását adják ezek, utalva, a bizottság által igazolhatatlannak tartott vádakra és védelmekre is.

A VKM 182445/1919. számú rendelete alapján működött, Scherer Sándor szakfelügyelő vezette vizsgálóbizottság 1919. február 29-én mérlegelte „a tanúvallomásokat, a csatolt mellékleteket, úgyszintén a jegyzőkönyvekben foglaltakat, majd tételről tételre egybevetve a rendelkezésre álló adatokat megállapítja a következőket:

1. Mohar József igazgatónak a proletárdiktatúra előkészítésében csak annyiban volt része, amennyiben a később szociáldemokratákká lett közalkalmazottak szövetségét itt megszervezte, annak elnöke volt. Tevékenyen közreműködött a nevelőmunkások szövetségében, mely később a csurgói járás tanítói szakszervezetévé alakult, és végül belépett *a szociáldemokrata* pártba, melynek mindvégig tagja volt.
2. Tény, hogy *a proletárdiktatúra rendszerét támogatta és hatékonyan szolgálta* a következőkkel:
   a) Tanúvallomások szerint a gimnáziumban nagyszámú közönség, tanárok, az intézetből berendelt *ifjúság* előtt, könyvből szó szerint, s szabadon ismertette Marx-Engels 'Kommunista kiáltványát'. Itt hangzott el az a nyilatkozata, melynek alapján a kaposvári törvényszék jogerősen háromhavi fogházra ítélte. Nevezetesen: *'a Kommunizmust úgy kell kiépíteni, hogy a*

[1364] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 25-i beadványában. Aznapi meghallgatása során közölte: „egypár [csurgói] sétám után beidéztettem a főszolgabíróhoz, és ott a főszolgabíró megfenyegetett, hogyha Csurgón bármilyen irányban nyilatkozni merek, Hajmáskérre internáltat". „Majd hozzátette: „Mihelyt közállapotaink annyira javulnak, hogy polgári jogaimmal és szabadságommal én is élhetek, akkor igazamat magam is keresni fogom, s le fogom rántani ezen szövevényes üldöztetésemnek leplét." (u. ott) Az ilyen internálás jogi feltétele adott volt a 94100/1919. VI. a. sz. BM rendelettel és a Dunántúli Központi Kormánybiztos 4/1920. sz. rendeletével. (MNL FML VI. 2. d.)

burzsoázia, melynek sikerül nyakára lépni, többé fel ne emelhesse a fejét, mert akkor jaj lesz nekünk, proletároknak'. (Lásd a mellékelt ítéletet.)

b) Tanúvallomások és saját bevallása szerint húsvét hétfőjén egy népgyűlésen, a gimnázium tornatermében ismét beszédet mondott, melyben állítólag a munkafegyelemmel foglalkozott.

c) Mint szakszervezeti elnök, és mint intézeti igazgató utasította az intézet tanárait, hogy a Vörös Hadseregbe való belépésre jelentkezzenek.[1365]

d) Mint szakszervezeti elnök, és mint intézeti igazgató az intézet tanárait a környékbeli falvakba küldte ki, a kommunizmus intézményeit ismertető beszédek tartására.[1366]

e) Az 1919. év július havában, Balatonberényben a tanítóátképző tanfolyamon a szónoklattant tanította.[1367]

f) [Kiolvashatatlan nevű – D. P.] községben a járási munkástanács megbízottjának jelenlétében felvilágosító beszédeket tartott.

g) Az ifjúság bizalmi egyéneinek az osztályozó értekezleten való részvételét megengedte.[1368]

3. *Családjának* anyagi előnyöket igyekezett biztosítani a proletárdiktatúra idején, mert fiát a termelőszövetkezetnél juttatta állásba, lányát pedig a helybeli polgári iskolába rendes tanárnővé léptetette elő.
4. Tény, hogy Vajthó J. vármegyei művelődési megbízotthoz intézett levelében írásban kinyilatkoztatja, hogy az itteni szellemi proletariátusnak a pártba való bevitelével a pártnak szolgálatokat tett és fog tenni. Továbbá az ún. népbiztossághoz intézett 164442/ig. sz. beadványában ezt állítja: '*azok közé tarto-*

[1365] A szocialista pedagógus szakszervezet országos szervei határoztak arról, hogy minden arra alkalmas szakszervezeti tag köteles bevonulni a Vörös Hadseregbe. Ez ügyben tehát Mohar József helyi szakszervezeti elnökként nem kezdeményező, hanem postás volt. (Budapesten pl. minden ebbe a kategóriába tartozó képzős tanár megjelent a sorozáson.) A csurgói képző öt tanárát is beidézték a sorozásra, amiről úgy vélték, hogy az az igazgató kezdeményezésére történt, s ezért nagyon nehezteltek rá. A vizsgálat során Mohar József azt állította, hogy egy alkalommal Farkas párttitkár a csurgói pedagógus szakszervezet tagjainak listáját kezében tartva mindenkiről megkérdezte, hogy hány éves, volt-e katona, s ha igen, legénységi, vagy tiszti állományban volt? A névsor elején a képzős, majd a gimnáziumi tanárok voltak, őket követték a tanítók. De a párttitkár csak az előbbiek iránt érdeklődött. Ő nem tett semmi mást, csak válaszolt a kérdésekre. A sorozásra behívást – központi utasításra – Farkas párttitkár intézte.

[1366] Erre vonatkozóan Mohar József arra hivatkozott, hogy ez központi előírás volt, s hogy Farkas párttitkár ezért ezt követelte. Ő szakszervezeti elnökként csak arra volt hajlandó, hogy csak azokat küldjék ki, akik azt önként vállalják. Emellett olyan központi vázlattal látták el a falvakba indulókat, amely felvilágosító és nem agitatív jellegű fellépést kezdeményezett.

[1367] Mohar József szerint azért, mert szocialista témájú fellépést nem vállalt.

[1368] Valóban így történt a tanítói képesítő vizsgán is.

zom, akik a szocialista szellemben való gyors és határozott átalakulást nemcsak óhajtják, hanem komolyan munkálják is'.[1369]

5. Tény, hogy a csurgói 14-es igazolóbizottság rendelkezésére Mária-telepen elfogták, Csurgóra kísérték és ott más politikai vétkesekkel együtt a gimnázium épületében elzárták, ahol több éjjelen át súlyos bántalmazásokat (Pofozás, puskatussal való ütlegelés, halálos fenyegetés) kellett elszenvednie,[1370] míg a kaposvári ügyészség fogházába került, ahol a törvényszék gyorsított eljárás útján *izgatás vétsége* miatt háromhavi fogházra ítélte, melyet a vizsgálati fogsággal kitöltöttnek vett. Kiszabadulás után is Csurgón hatósági ellenőrzés alatt áll, még a mai napon is.
6. Tény, hogy politikai magatartása, szereplési vágya és a kommunizmus alatt tanúsított magaviselete őt Csurgó és környékének földműves és iparos osztálya, valamint az intelligencia legnagyobb része előtt ellenszenvessé és gyűlöltté tette.
7. Tény, hogy a kommunizmus alatt tanúsított magaviselete az általa elszenvedett megtorlások jelenlegi tanítványainak nagy serege, Csurgó és környékének tanítósága és lakossága előtt közismertek.
8. Tény, hogy az intézeti, köztartási és gazdasági ügyeinek szabálytalan kezelése miatt az előző években többrendbeli vizsgálat volt ellene. Az 1917 márciusában kelt 29277. sz. rendelet értelmében 'olyan mulasztások, szabálytalanságok és visszaélések tényei nyertek megállapítást, melyek bőséges okot szolgáltatnak arra, hogy ellene fegyelmi vizsgálat elrendeltessék. Minthogy azonban a vizsgálat elrendelése az akkori viszonyok között az intézet tekintélyét súlyosan csorbította volna, a minisztérium a fegyelmi vizsgálat elrendelését felfüggesztette azzal, hogy annak foganatosítását alkalmasabb időben fogja elrendelni'.

A következő vádakat a tanúk hallomás alapján vallották:

1. A házasság intézményére és a nőközösségre tett állítólag kijelentéseket Mohar nyilvános beszéd közben.
2. A piacon nyilvános szónoklatot tartott.

[1369] Meghallgatásán Mohar József erről így nyilatkozott: „Ezeket én csak frázisoknak tekintettem, semmit nem tettem és nem tehettem semmit és nem is akartam tenni. Azt akartam, hogy Vajthó szüntesse be magam és családom üldözését. Magánlevelemnek tisztán védelmi célja volt, működésem elbírálásánál nyilvános tényeim jöhetnek csak figyelembe". MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 24-i jegyzőkönyvben.)

[1370] Meghallgatásán Zrínyi Aladár erről így nyilatkozott: „Egyik parancsnoka voltam a foglyok őrzésére kirendelt karhatalomnak, s csak utólagosan értesültem, hogy Mohar igazgatót a betört csőcselék megverte. Nem volt módomban ezt megakadályozni, mert a másik fogdát látogattam" – állította, amivel nem adott magyarázatot arra, hogy miként kerülhetett erre sor három egymást követő éjszakán éjfél és egy óra között, ahogy ezt Mohar igazgató állította. (MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 25-i jegyzőkönyvben.)

3. A szakszervezetben Mohar elnöki minőségében az imára vonatkozólag úgy nyilatkozott, hogy a világi fohászt a *'Világ proletárjai, egyesüljetek!'* elmondása helyettesítheti az iskolában.
4. Önálló állásban lévő lánya után illetéktelenül felvette a családi pótlékot.[1371]
5. Figyelmeztette az iparostanonc iskola tanítóit, hogy a vallásoktatás nem kötelező.[1372]

Nincs beigazolva, hogy:

1. Az intézet nevelési rendjébe a kommunista szellemet bevitte volna, bár az ifjúságnak az igazgató által tartott agitációs beszéd meghallgatásához való kirendelése és az intézetben szervezett olvasódélutánokon a kommunista eszmék ismertetése nemcsak az intézet politikai megbízottjának, hanem az intézet igazgatójának is terhére írandó.
2. Az ifjúságot a Vörös Hadseregbe való belépésre kényszerítette volna. Nincs azonban igazolva az sem, hogy az igazgató a belépéstől visszatartotta volna.
3. Az általa végzett munkákra mindenkor önként, minden kényszer nélkül vállalkozott volna. De ennek az ellenkezője sem volt bebizonyítható, mert az igazgató már életben nem lévő tanúkra hivatkozott elsősorban, és olyanokra, akik ez idő szerint fogva vannak. …

Magatartásának elbírálásánál *súlyosbító körülmények* gyanánt a következők veendők figyelembe:

1. Magasabb rangú állami tisztviselői állása (VI. fizetési osztály és teljes ellátás!)
2. Kedvező vagyoni helyzete.
3. Tanítóképző hivatással járó sokoldalú speciális nevelői és tanítói kötelességei.
4. Társadalmi érvényesülés céljából folytatott fékezhetetlen törtetés, ami szükségképpen maga után kellett, hogy vonja tulajdonképpeni élethivatásának elhanyagolását.
5. A kommunista jelvény viselése *az iskolában* és azon kívül.
6. Az a körülmény, hogy a tanítóképző tanárok országos egyesületének [Sic!] alelnöki minőségben feloszlatására és szakszervezetbe való átalakítására vállalkozott.
7. A proletárdiktatúrát az utolsó napig szolgálta.

Enyhítő körülményekül tekinthetők:

1. Eddigi kifogástalan magatartása.
2. A tanítóképzés terén kifejtett egyesületi és irodalmi buzgó ténykedése.
3. Az a körülmény, hogy a helybeli munkástanács rögtön a proletárdiktatúra kitörése után melléje *politikai megbízottat* rendelt ki az intézethez, ami benne azt a hitet keltette, hogy ezáltal állása és természetben való ellátása

[1371] Valójában kiskorú gyermekei és háztartásbeli felesége után vett fel pótlékot.
[1372] Ahogy a II. fejezetben szóltunk erről, ezt KN rendelet szabályozta.

veszélyben van, mert az ő és családjának a köztartásban való részvétele szálka volt itt sok ember szemében, és az ezen javadalommal való visszaélései közbeszéd tárgyát képezik régóta Csurgón.

4. Azok az ellentétek, melyek egyrészt közte és a tanári kar több tagja, másrészt közte és az itteni társadalom egy része között megvoltak, és amelyekből győztesként akart kikerülni.

***

A bizottság a fentiekben felsorolt összes körülményeket behatóan mérlegelve és a helyszínen szerzett impressziók hatása alatt, nemkülönben mérlegelve a szánandó állapotot melyben az intézetet találta, abban a meggyőződésben van, hogy *Mohar J. igazgató nem az a tanférfi, aki alkalmas volna arra, hogy rendületlenül következetes, s kormányhű politikai magatartásával, jellemességével, önzetlenségével, és az anyagiakban való feltétlen megbízhatóságával igazi pedagógiai és nemzeti erényekben kikristályosodott tanítói jellemeket neveljen.*[1373] *Ezért őt állásvesztésre kénytelen javaslatba hozni. Tekintettel azonban arra, hogy Mohar József hazafiatlanságáért és alkotmányunk iránti hűtlenségéért* családjával már sok testi és lelki gyötrelmet volt kénytelen elszenvedni, és háromhavi fogságával sok politikai vétségéért meglakolt már, Nagyméltóságodnak különös kegyelmébe ajánlja és kéri, hogy 28 évi szolgálatának beszámításával *az őt megillető nyugdíjjal bocsáttassék el*."[1374]

A vizsgálóbizottság a miniszteri fegyelmi bizottság elé Mohar József és három tanártársa ügyében az alábbi javaslatot terjesztette:

„*Mohar József* igazgatót [a Tanácsköztársaságot – D. P.] előkészítő, támogató tevékenysége miatt és a proletárdiktatúra ügyének szolgálata miatt, mihez különösen súlyosan beszámítás alá vétetett az a körülmény, hogy mint *államtisztviselő* és *magyar tanítóképző* nyilvános közönség és saját növendékei előtt ismertette Marx – Engels: Kommunista kiáltványát. Ezen tevékenysége miatt a kaposvári törvényszék jogérvényesen 3 havi fogházra ítélte. A bizottság az *izgatás* miatt elítélt és *három havi szabadságvesztést* elszenvedett igazgatót nem tartja alkalmasnak további állami szolgálatra, és különösen törvénytisztelő, hű és alkotmányos érzület-

[1373] Scherer Sándor szakfelügyelő akkor már tudhatott a VKM 103361/920. V. sz. rendeletének előkészületeiről, melyben Haller István miniszter a következőket rendelte: „Az elmúlt évek és a közelmúlt idők eseményei nyomán az iskolák ifjúságánál is sajnosan [Sic!] tapasztalható a fegyelem és a munkakedv meglazulása. Ezért a tantestületek minden tagjának kötelességévé teszem, hogy a saját hatáskörükben a legjobb tudásuk szerint mozdítsák elő *az ifjúság fegyelmének helyreállítását, megszilárdítását és elsősorban saját példájukkal*, továbbá a tanítás folyamán minden alkalommal az ifjúságot a munka szeretetére buzdítsák, és annak fontosságát példázzák." (BFL VI. 502. b. 7. d.)

[1374] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 29-i zárójegyzőkönyvben. (Kiemelés a végén részben tőlem – D. P.)

re is feltétlenül megbízható ifjú tanítói nemzedék nevelésére, amiért *állásvesztésre*, kegyelem útján *nyugdíjaztatásra* ítélte.

Székely Zoltán a szociáldemokrata pártnak legrégibb tagja, mint *munkástanácsi tag* és [a képző ügyeivel foglalkozó] *politikai megbízott* támogatta és pénzért szolgálta a káros forradalmi rendszert. Tekintettel arra, hogy 4 havi fogházbüntetést szenvedett, pénzbüntetésre és áthelyezésre ítéltetett, [utólag, más tintával, de ugyanazzal a kézírással hozzá betoldva – D. P.] esetleg állásából is elmozdítandó.

Blénessy János tanár nem fejtett ki nagyobb agilitást, de támogatta a proletárdiktatúrát. Rosszallásra és áthelyezésre ítéltetett.

Kaposi Károly gyakorlóiskolai tanító közreműködött, mint a munkástanács delegált tagja, és mint előadó a balatonberényi átképző tanfolyamon. Rosszallásra és két évre az előléptetésből való kizárásra [utólag beírva] illetőleg pénzbírságra ítéltetett."[1375]

A vizsgálóbizottság javaslatának terjedelméből, s az elmarasztalások súlyából látható, hogy itt elsősorban Mohar József ellen történt fellépés, s a mellette szereplők vétségeit tőle eltérően, többé-kevésbé megbocsáthatónak ítélték. Mielőtt a „hallgattassék meg a másik fél is" elve alapján összegezni próbálnánk az igazgató úr védelmére felhozott érveit, röviden utalnunk kell arra, hogy vajon miért részesítették fegyelmiben másik három kollégáját.

Ahogy a főszolgabíró korábban idézett jelentéséből is kitűnt: a négy említett pedagógus közül *Székely Zoltán* volt meggyőződéses szocialista. Bóné Kálmán – aki igazgatósági tag is volt – a vizsgálóbizottság előtt úgy vélte, hogy Székely „hírhedt kommunista volt". (Majd a községi társadalom gondolkodásmódját jellemzően hozzátette: „felesége barátnője volt Dohány járási politikai megbízott nejének".)[1376] Ez a Tanácsköztársaság bukását követő időben önmagában is elegendő volt arra, hogy az illetőt a pedagógus pályáról eltávolítsák. Székely ráadásul félig beiratkozott hallgatóként[1377] – Lechnitzky Gyulához hasonlóan – néhány hétig Budapesten részt vett egy agitátorképző tanfolyamon is. Vörös gombot viselt, munkástanács tag, s szerény díjazásért 17 napon át politikai megbízott is volt. Csendes, visszahúzódó emberként semmi olyat nem tett mellyel diákjainak, tanártársainak, vagy az intézetnek ártott volna. Sőt, sokáig halogatnia sikerült az intézet egy részének katonai célokra való igénybevételét, s közvetített az igazgató és a munkástanács között. A vizsgálat során tanártársai ezt valamennyien elismer-

[1375] MNL OL K 502-1920-5-23251. (MNL OL K 502-1920-5-23251. Lásd továbbá: A csurgói főszolgabíró 1919. szeptember 17-i, 3471/1919. számú jelentését „a tanerők viselkedéséről a kommunista uralom alatt". MNL SML Andrássy Antal főlevéltáros gyűjteménye 52. d.; MNL OL K 502-1922-5-56309.; *Kelemen E.* 1970. 56–57.)

[1376] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 25-i jegyzőkönyvben.

[1377] A vizsgálat során elmondta, hogy bár jelentkezett és behívták a tanfolyamra, de a hallgatók listáján nem találta magát, így csak keveset járt az előadásokra.

ték.[1378] A bizottság benyomása szerint viszont „gyengébb minőségű tanárként", egy olyan helyzetben, amikor a fegyelmi határozatok kiszabása „a létszámapasztással vétetnék kombinációba", Székely Zoltán elbocsátható lenne.[1379]

Blénessy János – kétévi, 6 kitüntetéssel honorált frontszolgálat és további kéthéves tartalékostiszt-képzés után – tartalékos főhadnagyként került a forradalmi forgószélbe, s akkori állás szerint Mohar József leendő vejeként (a frigyből később semmi sem lett) a csurgói tűzvonalba. Az igazgató javaslatára szociális átképző tanfolyamon vett részt, s felvilágosító előadást tartott Berzencén és a balatonberényi tanítói átképző tanfolyamon. A csurgói 14-es bizottság kérdésére „mi a véleménye a kommunizmusról", 1920. február 28-i beszámolója szerint azt válaszolta, hogy a „kommunizmus olyan társadalom körvonalait vázolja, amely általános és tökéletes boldogságot ígér, amely lehet tévedés, ez idő szerint mindenesetre utópia, de a fejlődés folyamán esetleg megvalósulhat, de hogy milyen formában azt nem tudni. A proletárdiktatúra útján való kísérlet nálunk egyes vakmerő kondottierik [olasz városállamok szerződött zsoldoskatonái] katasztrofális kísérlete volt. *Meggyőződésem szerint olyan szociális eszméket is vetett fel a kommunizmus, amelyek a társadalmi jólét érdekében megvalósítandók, ha újabb forradalmaknak elejét akarjuk venni"* – fejtegette a tanár úr. Eszmefuttatását a 14-es bizottság azonnali internálással „honorálta".[1380] Bóné Kálmán főszolgabíró, igazgatósági tag a vizsgálóbizottság előtt közölte: „azért lett letartóztatva, mert dicsérte a kommunizmust".[1381] A vizsgálóbizottság hosszasan sorolva a mentőkörülményeket, lényegében sajnálta őt, hogy majdnem „apósa" miatt ilyen helyzetbe került. Áthelyezését is csak azért javasolta, mert Csurgón mindenki tudott róla, hogy internálva volt.[1382]

Kaposi Károly gyakorlóiskolai tanítónak szemére vetették, hogy az igazgató akarata ellenére – hiúságból, a gyakorlóiskolai tanítóknál gyakori kisebbrendűségi érzése kompenzálásaként – elintézte felvételét a tanítóképző tanárok számára meghirdetett szociális átképző tanfolyamra, amelyen részt is vett, ám onnan csalódottan tért vissza. Távollétében, megkérdezése nélkül, tanítótársai delegálták őt a községi munkástanácsba, melynek mindössze két ülésén vett részt, majd lemon-

[1378] Mohar József 1920. április 17-i VKM-hez írt beadványában erről így írt: „a szocialisztikus társadalmi és iskolai működésével tényleg súlyosan kompromittált Székelyről a [Mohart üldöző – D. P.] klikk látható feje dr. Hochreiter Kornél ügyvéd és igazgatótanácsi tag kiadta a jelszót: 'futni kell engedni'". Moharról viszont úgy vélekedett, hogy anyagi téren tanúsított megbízhatatlansága miatt, már korábban sem tartotta alkalmasnak az igazgatóságra. Szerinte a kaposvári bíróságnak Mohart el kellett volna tiltania hivatásának gyakorlásától. (MNL OL K 502-1920-5-23251.)

[1379] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. március 1-jei záróértekezlet anyagában.

[1380] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 28-i jegyzőkönyvben. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1381] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 25-i jegyzőkönyvben.

[1382] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. március 1-jei záróértekezlet anyagában.

dott tagságáról. A balatonberényi tanítói átképző tanfolyamon a svédtornáról tartott előadást. A kettős mérce jeleként csak Mohar Józsefnél szerepelt elmarasztalóan, hogy köze volt a nevelőmunkások szövetségének létrejöttéhez, arról viszont hallgattak, hogy Kaposi Károly annak alelnöke volt. Ezen „békeidőben" ártatlan „vétkekért", az ellenforradalmi szituációban a bizottság – a munkatársai szerint „nem kommunista" – Kaposi Károllyal szemben a kiszabható legenyhébb büntetésekre tett javaslatot.[1383]

Ennek ellenkezője igaz Mohar Józseffel (és Lechnitzky Gyulával) kapcsolatban, akik, a kiszabható legsúlyosabb büntetésben részesültek, bizonyos „kegyelmi" javaslatokkal. A csurgói igazgató úr az eljárás során és azt követően beadványok sorában fejtette ki álláspontját, melyek összesen kb. 50 gépelt oldalt tesznek ki, úgy, hogy – terjedelmi okból – itt azoknak csak rövid (kb. 1/10-nyi terjedelmű) összefoglalására kerülhet sor, néhány fontosabb/jellemző idézettel, majd néhány „krónikási" reflexióval.

Haladjunk sorjában, felidézve az igazgató úr érveit, álláspontját!

1920. február 28-i beadványát[1384] addigi pályája bemutatásával kezdte, majd az 1905. január 1-jével kezdődő csurgói igazgatói tevékenységéről írt. „A csurgói tanítóképző intézet akkor az ország legelhanyagoltabb állami tanítóképzője volt, így hát nem nagy kedvvel cseréltem fel a győri jó hírű intézetet… a kultúrváros életét, a kicsiny és minden téren elmaradt faluval, annak összes intézeti és társadalmi nyomorúságával, de a kormány bizalma elől nem akartam kitérni. … Az intézet teljes elmaradottságban tengődött. A tanári testület tagjai a primitív viszonyok által elkedvetlenítve elvonultan éltek, kollegiális és pedagógiai szellem híján nevelői hatás kifejtésére alig voltak képesek. A növendékek externátusban, antipedagógiai környezetben, züllött viszonyok között, nyíltan hódolva az alkohol és a kártya ördögének. A helyi társadalom előtt a tanárnak tekintélye alig volt, a növendékek pedig lenézett páriák voltak. Éjt nappallá téve, megfeszített munkával ezeket a viszonyokat néhány év alatt teljesen megváltoztattam. A tanári testület, vezetésem mellett, a modern didaktikai elvek tervszerű alkalmazásával, vallásos és nemzeti irányú harmonikus neveléssel, szinte csodákat művelt. A növendékek magatartása mélyen hazafias és vallásos, befelé engedelmes, tiszteletet adó és munkás, kifelé szerény, illedelmes, de mindazonáltal önérzetes és művelt ifjakhoz, valamint leendő tanítókhoz méltó lett. A tanári testület tagjai lassanként köztiszteletben… részesültek. Növendékeink hangversenyei megyeszerte elismertek és messze vidékről látogatottak lettek. Intézetünk néhány év alatt odáig emelkedett, hogy boldogult Sebestyén Gyula szakfelügyelő egy hivatalos látogatása alkalmával úgy nyilatkozott, hogy *'a csurgói tanítóképző intézet külső felszerelés tekintetében ugyan az utolsók közé, de tanulmányi és fegyelmi tekintetben az or-*

[1383] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. március 1-jei záróértekezlet anyagában.
[1384] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 28-i beadványban.

ság első intézetei közé tartozik'.[1385] … A társadalom elismerése a tanári testület tagjait lassanként vezető szerephez juttatta. Úgy, hogy pl. alulírt igazgató a háború, ill. a kommunizmus előtt a Járási Tanítóegylet elnöke, a Szabad Líceum ügyvezető elnöke, a Szegény Gyermekeket Felruházó Egylet elnöke, a Kaszinó elnöke, majd alelnöke, a Vörös Kereszt Csurgói fiókjának elnöke, az állami elemi iskolai gondnokság, a polgári leányiskolai iskolaszék és óvodai felügyelőbizottság elnöke, továbbá gyülekezeti felügyelő, a Csurgó és Vidéke című helyi lap főszerkesztője és megyebizottság tag volt" – írta az igazgató úr. Majd hozzátette, hogy 1910-ben a Tisza István vezette Nemzeti Munkapárt járási elnöke lett, s e minőségében „*a választási harc hozott első ízben ellentétbe, összeütközésbe az itteni társadalom akkori és mostani irányadó tényezőivel. Megmásíthatatlan meggyőződésem, hogy mostani meghurcoltatásom indítóokai egészen odáig vezethetők vissza."*[1386]

Mohar József szerint voltak ennek a politikától független elemei is. „Aki *a falusi társadalmi élet lélektanát csak valamelyest is érti, az nagyon jól tudja, hogy megbocsáthatatlan bűn, ha valaki (különösen szürke tanár létére) egy vonalnyival is kiemelkedik társai közül, sőt a tanárságot egyenesen döntő társadalmi faktorrá tudja tenni.* Ez a gyűlölködés végül utat talált a tanári testületbe is, és annak harmóniáját lassanként megbontotta. A bontó szerepére Leyer Mátyás r. tanár vállalkozott, eszközei ebben Kovács Pál gazdasági tanár és özvegy Dévainé int. gazdaasszony, támasza pedig Gönczi Ferenc vármegyei tanfelügyelő volt, aki amióta az itteni, velem ellenséges érzületű társadalmi körökkel házasság révén összeköttetésbe jutott, ellenem fordult. Leyer Mátyás, aki Félegyházáról tanári körökben országosan ismert és bíróság elé került botrány kíséretében helyeztetett át ide, összeférhetetlen alaptermészetétől vezetve… végül ellenem fordult. Állandóan *szálka volt mindenkinek a szemében az én látszólag könnyű anyagi helyzetem, nevezetesen a köztartás asztalánál való természetbeni ellátásom,* különösen a háború folyamán, amikor a megélhetési viszonyok rohamosan nehezedtek. Ebbe kellett hát belekötni, hiszen ez… a nagyközönség előtt rokonszenvesnek látszhatott. A tá-

[1385] (Kiemelés tőlem – D. P.) 1916. május 17-én, a budapesti I. kerületi állami képző igazgatói állására való pályázata kapcsán *Gönczi Ferenc* vármegyei tanfelügyelő következőképp jellemezte Mohar József munkáját: a Csurgón töltött 11,5 év alatt „mindenkor példás magatartást tanúsított. Mint tanár sokoldalú, kiváló képzettségű. Tárgyait nagy szorgalommal, kitűnő módszerrel, s eredménnyel tanítja. *Mint igazgató az intézet beléletében minden irányban rendet teremtett. A növendékekkel szemben szigorú, de jóakaratú, igazságos, anyagi bajaikban áldozatkészen kisegítőjük. Tanártársaitól szigorúan megköveteli kötelességük teljesítését, de azután munkásságukat érdem szerint méltányolja is.* Munkásságban sokoldalú. Hasznos tevékenységben mintául szolgál előttük. Az intézetet nagy ambícióval, buzgósággal, igazgatói állásra való rátermettséget igazoló eredménnyel vezeti. Ennek köszönhető, hogy a csurgói m. kir. állami elemi népiskolai tanítóképző intézet a szegényes elhelyezésével járó hiányosságai mellett is az ország többi tanítóképző intézetei között méltán megállja a helyét". (MNL OL K 502-1920-5- =317= 8/1916. eln. sz. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1386] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 28-i beadványban. (Kiemelés tőlem – D. P.)

madást Kovács Pálnak, mint kertészhelyettesnek 1915. évi kertgazdasági jelentése vezette be, amely tele volt valótlan és túlzó adatokkal" – írta az igazgató úr, a háttérben Leyer Mátyás felbujtói szerepét emelve ki, s Gönczi tanfelügyelőjét, aki a háta mögött vizsgálódott az intézet gazdálkodása ügyében. „Leyer ilyetén destruktív működése volt az oka annak, hogy a tanári testület a diktatúrát nem fogadta egyöntetű állásfoglalással és a kívánt ellenállással. Sőt, „látszólag megnyugvással, … kárörvendve" fogadták Székely Zoltán politikai megbízotti kinevezését, közölve, hogy „itt most Székely parancsol".

Akkor „megszakadt köztem és a tanári testület legtöbb tagja között az érzelmi kapcsolat, és engem a bizalmatlanság kollégáimmal szemben tartózkodásra kényszerített. Hazafias érzésemtől indíttatva, kötelességemnek tartottam, hogy a romboló elemeket és tanokat a növendékek lelkületétől távol tartsam, az elvadult közszellemet mérsékelni segítsem, a rendszer szélsőségeit ahol lehetséges enyhítsem és kinövéseit tompítsam, s a normális viszonyokra való visszatérést tőlem telhetőleg elősegítsem. *Ehhez a programomhoz, amennyiben a magam és családom biztonsága megengedte, mindvégig következetes és hű maradtam.* A beállott fordulatról a növendékeket, még betegségem ideje alatt Székely Zoltán és Leyer Mátyás informálták.

A felelősségteljes vezetést a forradalom így kiütvén a kezemből, intézeti működésemmel *azon voltam, hogy a hitoktatást továbbra is lehetővé tegyem, és zavartalan menetét biztosítsam, hogy növendékeimet a Vörös Hadseregtől visszatartsam, és hogy a tanórákon növendékeimben a magyar nemzeti és vallásos érzést, valamint a normális állapotokra való mielőbbi visszatérés reményét ébren tartsam*. Ezen kívül különösen a felsőbb osztályos növendékeimet magánbeszélgetések útján a helyzet tarthatatlanságáról állandóan informáltam.[1387] … De megtettem azt is, hogy személyesen interveniáltam a sorozóbizottságnál növendékeim érdekében[1388]… Így értem el azt, hogy amíg pl. Pápán és Budapesten alig néhány katonaköteles korban lévő növendék maradt az intézetben (Pl. Pápán a IV. évfolyamban 3), addig a vezetésem alatt álló intézetből alig néhány növendék vonult be. 26 IV. éves növendék állott befejezőképesítő vizsgálatra.[1389] A hitoktatás biztosítására 2 hittani délutánt állítottam az órarendbe, és az év végéig a hittani órákat a *munkástanács és a népbiztossági rendeletekkel tiltott imákat növedékeink rendelkezésem alapján mondották.*[1390] ...Növendékeimet az ifjúmunkás szakszervezettől visszatartottam, és az abban való szerepvállalástól eltiltottam.[1391] …

[1387] A fegyelmi tárgyaláson meghallgatott növendékek ezt igazolták.

[1388] A fegyelmi tárgyaláson ezt dr. Éber Kálmán tisztiorvos, sorozó orvos tanúsította.

[1389] Borbély János tanító, az egyik volt növendék kihallgatásán úgy vélte: „Ha Mohar kiadta volna a vörös katonáknak az oklevelet, [a KN rendeletnek megfelelően, vizsga nélkül] mind elmentek volna a IV. osztályból."

[1390] A vizsgálat során a tantestületből és az igazgató tanácsból többen azt állították, hogy Mohar József – korábbi szabadkőművesként – nem volt vallásos ember, bár ezt nem deklarálta. Az első

Sokkal nehezebb volt azonban társadalmi és politikai helyzetem. Társadalmi pozícióm és politikai múltam már *a priori ellenem irányította a szocialista párt figyelmét és bizalmatlanságát,* amihez még hozzájárult, hogy élére párttitkári minőségben, úgyszólván diktátori hatalommal Farkas János, intézetünkből kicsapott vasutas került, aki mohón ragadta meg az alkalmat, hogy magánbosszúját rajtam és a hozzám tartozókon kitöltse. Helyzetemet jellemzi, hogy Farkasnak a proletárdiktatúra elején Megyerdi Antal pártelnök [?] jelenlétben velem szemben elhangzott következő fenyegetődzése: *'tudom, hogy a fia van megbízva fordulat után való letartóztatásommal, de előbb fogom én önöket láb alól eltenni, mint önök engem!'* Megyerdi azt a bíróság előtt hit alatt igazolta.[1392]… Farkasnak a velem szemben alkalmazott eljárása két irányban mozgott: *egyrészt állásomból akart eltávolítani, lakásomtól és állami ellátásomtól akart megfosztani, másrészt a szocialista mozgalmakban való részvételre akart kényszeríteni,* azon feltevésben, hogy remélt ellenállásom alapján elbánhat velem" –írta hosszú beadványában Mohar József, 1920. február végén még azt hangoztatva, hogy „én *a diktatúrát semmiféle formában nem szolgáltam.*

Nem voltam sem a munkástanácsnak, sem a művelődési osztálynak tagja, nem vállaltam hivatalt, meg díjazással járó megbízást. … Ezzel szemben ellenállhatatlan terror hatása alatt egy előadást és egy beszédet tartottam.[1393] De míg az első teljesen tárgyilagos és tudományos ismertetés volt, addig a másikkal egyenesen a diktatúra ellen fordultam.[1394] … Mi tehát a bűnöm amiért lakolnom kellett és kellene? …. [M]egdönthetetlen hittel vallom, hogy *nekem a kommunizmus kapcsán nemcsak bűnöm nincs, hanem érdemeim vannak.* Érdememnek tartom, hogy nem engedtem magam az intézetből eltávolítani, hanem szívós és céltudatos küzde-

---

gimnáziumi beszédében több „fekete csuhások" elleni kijelentést tett. Stefaits Aladár katolikus esperes meghallgatásakor élesen támadta őt, s a hitoktatás fennmaradását – Fejes Gyula intézeti nevelőhöz hasonlóan – Sági hittanár érdeméül tudta be. Az ima kérdésében szakszervezeti elnökként a központi álláspontot képviselő, Isten nevét a világi imából kiküszöbölendőnek tartó, azt esetleg – állítása szerint gúnyosan, ironikusan – a „Világ proletárjai, egyesüljetek!"-kel felváltani javasló Mohar Józseffel szemben a tantestület ragaszkodott a korábbi ima fenntartásához, amit az igazgató tudomásul vett.

[1391] A fegyelmi vizsgálat során többen ennek az ellenkezőjét állították, hozzátéve, hogy azért szorgalmazta ezt, hogy a növendékeket bevonultathassa a vörös hadseregbe. Utóbbit a tények/diák tanúk nem igazolják, s az is valószínűnek látszik, hogy Mohar József hatására (is) a képzősök, a gimnazistáktól eltérően, amikor a munkástanács nyomására mégis beléptek az ifjúmunkás szakszervezetbe, ott nem vállaltak vezető tisztséget. Ez persze annak is betudható volt, hogy „sokan ellenforradalmi érzelmű családokból származtak". (MNL OL K 502-1920-5-23251. és K 502-1919-6-210666.)

[1392] Kiemelés tőlem – D. P. A rendelkezésünkre álló ítéletben Megyerdi neve nem szerepel az abban említett tanúk között. (MNL OL K 502-1920-23251. B 2057/4/1919.)

[1393] A vizsgálat során meghallgatott tanúk többsége úgy nyilatkozott, hogy Mohar József önként vállalt előadásokat, s vezető szerepet a Tanácsköztársaság idején.

[1394] A munkafegyelem témájában olyasmit mondott, hogy mindenki azt a munkát végezze, amihez ért, a cipész maradjon a kaptafánál.

lemmel, állandó veszélyek közepette védtem meg növendékeim testét és lelkét a vörös áradattal szemben. …Általában nagyobb és nemesebb feladatnak, nehezebb és súlyosabb hazafias kötelességnek tartottam a kijelölt állásban való kitartást, s a közeli jobb jövő reményének a csüggedő lelkekben való ébrentartását, s a hazafiság és vallásosság jóravaló csíráinak ösztönzését és ápolását, mint a küzdelemtől való gyáva megszaladást. … Magatartásomért nem büntetést érdemlek és várok, hanem *rettenetes és igazságtalan szenvedésemért, a magam és népes keresztyén családom teljes anyagi tönkretételéért, a nekem okozott jóvátehetetlen erkölcsi károkért Nagyméltóságodtól teljes bizalommal elégtételt kérek"* – írta, tiltakozva az ellene felhozott vádak ellen Mohar József 1920. február 28-án.[1395]

1920. április 17-én, egy két nappal korábbi – egy VKM államtitkárral – történt hivatalos találkozása nyomán[1396] már valamelyest másként interpretálta a történteket. „Férfiatlanság volna… tőlem, hogyha őszinte nyíltsággal be nem ismerném Nagyméltóságod előtt, hogy mint annyi ezren és ezren, akik azóta a polgári társadalomban már bántatlanul elhelyezkedtek, *én is hibáztam*.

Hibáztam azzal, hogy a tanári testületnek március 21-i, a diktatúra kitörésekor távollétemben tanúsított azon hitvány magatartásából, hogy a munkástanácsnak állásomból való eltávolító intézkedését és Székely Zoltánnak az exponált szocialistának politikai megbízottként az intézet élére való állítását látszólag örömmel fogadta és ezzel a diktatúrát mintegy helyeselte, a kelleténél tragikusabban fogtam fel, és ebből kifolyólag (magamra maradván) *egzisztenciám megmentése érdekében bizonyos mértékig alkalmazkodni iparkodtam.*

Hibáztam abban, hogy a pártvezetőség erőszakos, fegyveres kényszerítésének engedve a kilátásba helyezett súlyos következményektől való menekülésből beszéd tartását vállaltam. És ámbátor *beszédemet készületlenül, lelki aggodalmak és izgalmak között kellett megtartanom, soha el nem ismerem, hogy abban izgató tartalom, vagy az elitéltetésem alapjául szolgáló idézet benne lett volna.* Hiszen legalább háromnegyed részben a könyvből úgy olvastam a szöveget, és ahhoz csupán enyhítő magyarázatot fűztem.[1397]

[1395] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. február 28-i beadványban. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

[1396] Lehetséges, hogy Imre Sándorral találkozott, ám valószínűbb, hogy Pekár Gyulával. Forrásainkból ez nem derült ki.

[1397] A tanárok közül többen (Kovács Pál, Fejes Gyula) az antiklerikális megjegyzések mellett a bíróság által izgatásként minősített mondatot, (vagy ahhoz hasonlót) is hallani véltek ezen beszéd során. Maga Mohar József is beismerte, hogy rutinos előadóként csak bizonyos lendülettel képes beszélni tárgyáról, s ezt tette akkor is, hozzátéve, hogy a Kommunista kiáltvány már a forradalmak előtt szerepelt a tanítóképzők Normál Tanmenete alapján készített helyi tantervben. Az őt a szakszervezeti elnökségre felkérő, és a bíróságon is tanúként megidézett Leicht Erzsébet polgári iskolai igazgatónő a vizsgálat során – másoktól eltérve – azt nyilatkozta, hogy „Mohartól nem hallottam, hogy kommunistának vallotta volna magát. Nem bízott ennek tartósságában. Izgatott hangú beszédével kapcsolatban Mohar azt a felvilágosítást adta, hogy mást nem tehetett. Szerin-

Fájdalommal kell belátnom, hogy ellenem szól a jogerős bírói ítélet, amely tanúkra hivatkozva az izgatás vétségét állapítja meg. Azonban ne segítsen meg a mindenható Isten, ha nem mondok színtiszta valót annak megállapításával, hogy az írott bírói ítélet (melyet a fegyelmi vizsgálatkor olvastam először) nem fedi sem a valóságot, sem az előttem szóbelileg kihirdetett ítéletet. A valóság az, hogy a főtárgyaláson kihallgatott hét tanú[1398] közül hat azt vallotta, hogy beszédemben izgatás nem foglaltatott. A valóság az, hogy Béky Tamás vezető járásbíró, a koronatanú, akinek írásbeli beadványából van véve az inkriminált mondat, a főtárgyaláson részint a leteendő eskü súlya alatt, részint Keszthelyre áthelyeztetvén, és a klikk nyomása alól felszabadulván, írásbeli vallomását visszavonta, és arra esküdött meg, hogy a szóban forgó szavakat nem tőlem hallotta. Csupán egy tanú, Nagy János kántortanító vallotta azt, hogy *'egyetlen mondatot hallott'* (!), de azt izgatónak találta. De hihető-e józan ésszel, hogy egy mondatból izgatást állapíthatott volna meg, és lélektani alapon elhihető-e, hogy valaki egy izgató beszédnek csak egy mondatára legyen kíváncsi? …

Ügyvédem az ítéletet éppen ezen az alapon terjesztette fel jogegyeztetés céljából a Kúriához, hogy az nem a főtárgyalás eredményein és ott megállapított tényeken nyugszik. *Az előttem kihirdetett ítélet, az írásba foglalttal ellentétben úgy szól, hogy izgatás vétségéért ítéltettem el, mivel 'feltehető, hogy aki a Kommunista kiáltványt a diktatúra idején ismertette, az izgatott'. Elutasította a bíróság azon védelmemet, hogy a beszéd megtartására fegyverrel kényszeríttettem, mivel nem nyert igazolást, az, 'hogy valóban életveszélyben forogtam'.* A bíróság tehát terror fennforgását csak akkor ismerte volna el, ha – miként Tisza István és oly sok más – mártírrá lettem volna.

Szerencsétlenné lettem az egész bírósági tárgyalás folyamán szegény aggódó feleségem és gyermekeim minduntalan való ügyetlen és rám végzetessé vált mentő akciója miatt. Mikor ugyanis úgy látták, hogy a dunántúli főkormánybiztos rendelete ellenére sem bocsátanak szabadon, felszaladtak Budapestre és itt dr. Havlik János ügyvéd útján panasszal fordultak az igazságügyminiszterhez, megvádolván az ügyészséget és bíróságot velem szemben való elfogultsággal, illetőleg az engem üldöző klikk által történt befolyásoltatással. Ez a szerencsétlen beadvány épp a főtárgyalás reggelén érkezett le az ügyészséghez jelentéstétel végett és az ügyem referálásába beugrott új ügyész (miután a vizsgáló ügyész ezen beadvány után a vád képviseletét nem vállalta) fulmináns [dörgedelmes, erősen támadó hangvételű] vádbeszédét éppen erre a panaszos beadványra építette fel. Kegyelmes Uram! A bírák is emberek, és soha semmi sem fogja megváltoztatni azon véleményemet, hogy a bíróság a maga és az ügyészség felmentésére mondta ki ró-

---

tem nem volt izgató szándékú beszéd, de izgató hatása volt a tartalom miatt. A Kommunista kiáltványból egyes részleteket fel is olvasott." (MNL OL K 502-1920-5-23251.)

[1398] A rendelkezésünkre álló ítéletben hat név szerepel az említett tanúk között. (MNL OL K 502-1920-23251. B 2057/4/1919.)

lam marasztaló ítéletét. … *Az ítéletbe… soha bele nem nyugszom, és ha a Kúria azt helybenhagyná, mihelyt a kedélyek lecsillapodnak, perem újrafelvételét fogom kérni.*

Általában hibáztam abban, hogy a diktatúrának engem és a családomat üldöző embereivel szemben engedtem magam érdekeim védelmébe beleszorítani. Így fiam érdekében, akit rokkant volta dacára erőszakkal vörös katonának akartak besorozni, majd ennek meghiúsulásával, mint munkátlant vették üldözőbe. Levelet írtam Vajthó Jenő megyei művelődési politikai megbízottnak, régi barátomnak, amelyet a fiatal Zrínyi kézbesített Kaposvárott. Ezt a levelemet felhajszolták, tartalmát kiélezték ellenem. *Hibáztam, mikor fiamat féltő szorult helyzetemben koholt érdemekre hivatkoztam,*[1399] mert hiszen én a szocialista pártnak csak május folyamán, amikor Csurgón már mindenki tagja volt, csak azért lettem tagjává, mivel másként bevásárló igazolványokhoz jutni nem tudtam. Hiszen én a közalkalmazottak szövetségének, amelynek megszervezésében tisztviselőtársaim könyörgésére vettem részt, és amely ténykedésemért Béky Tamás járásbíró is ismételten a tisztviselők háláját fejezte ki, elnöki állásáról, mihelyt nyilvánvaló lett, hogy ez egy szocialista szervezet, lemondtam. … *Mikor Szöllősi népbiztossági csoportvezető elcsapással való fenyegetés között igazolásra hívott fel, akkor nem fogja-e mindenki természetesnek találni, hogy én igazoló írásomban az akkori helyzetnek megfelelően védekeztem*,[1400] mert hiszen népes családomra való tekintetből magamat elcsapatni nem engedhettem.

Kegyelmes Uram! Ma belátom, hogy aggodalmaim és félelmem túlzottak voltak. Ma bánom, hogy nem engedtem magamat a vörösöktől tényleg letartóztatni, vagy elcsapatni. Mert, ha tehetném, százszor inkább választanám a vörösök kezétől a mártírhalált, mint a fehérek részéről olyan eszmékért, amelyek egész lelkemtől és egész közéleti működésemtől oly távol állnak! Hibáztam azzal, hogy a kényszernek engedve alkalmazkodtam… [A]kkor sem érdemeltem meg… azt a szenvedést, amit a sors ennek következményeképpen rám és szerencsétlen családomra zúdított. Ellenségeim ugyanis a[z ellen]forradalmi idők zavarait fölhasználva, távollétemben kierőszakolták augusztus 15-én letartóztatásomat a Balaton mellett, és Csurgóra szállításomat. Ma azzal próbálják ezen durva és indokolatlan erőszakot szépíteni, hiszen szökéstől nem kellett tartaniuk, hogy a nép haragjától akartak megmenteni! Hiszen én távol voltam, tehát éppen ellenkezőleg, mikor már sikerült a nép kicsiny töredékét ellenem fölizgatni, akkor *odavittek, hogy a nép haragjának kitegyenek*. Csalódtak, mert a műharag nem jelentkezett ellenem. Mikor aztán a katonai parancsnok végre többheti letartóztatás után elővette az

[1399] Itt a Vajthó Jenő művelődési biztoshoz írt levelének azon részletére utal mely szerint „az itteni szellemi proletariátusnak a pártba való bevitelével a pártnak szolgálatot tettem és tenni fogok".

[1400] A 164442/1919. sz. a népbiztossághoz írt levelére utal itt Mohar József, melyben azt írta, hogy „azok közé tartozom, aki a szocialista szellemben való gyors és határozott átalakulást nemcsak óhajtják, hanem komolyan munkálják is".

ügyemet és a lefolytatott nyomozás alapján és feljelentés híján szabadlábra helyezésem iránt tett a polgári hatóságnak előterjesztést, illetőleg kérte hozzájárulását, akkor a kézzelfogható válasz az volt, hogy *a klikk által és egyes kollégáim által felbujtott katonák (és nem polgári egyének) három éjjel egymásután 12 és 1 óra között nemcsak irgalmatlan kegyetlenséggel agyba-főbe vertek és válogatott kínzásokkal megkínoztak, hanem vérlázító cinizmussal színleg kivégzést rendeztek velem. …*

És az a tanári kar, amelynek 15 éven át nemcsak vezetője, hanem legtöbbjének barátja, segítője és mindenkinek jóakaró támogatója voltam, gyáván eltűrte nemcsak méltatlan meghurcoltatásomat, hanem bántalmazásomat is. Eltűrte, hogy a fiatal Zrínyi ezen szégyenletes tényt reggelenként cinikusan hirdesse. Eltűrte, hogy Ditter Ferencet, a tanári testület legidősebb tagját, aki végre mégis erkölcsi kötelességének érezte, hogy ezen tényekkel szemben valamit tegyen, azzal a fenyegetéssel félemlítsék meg, hogy 'sorsomra juttatják'. *Mindig, mindenkor szégyellni fogom, hogy ennek a testületnek valaha tagja voltam!* Egyszerű polgáremberekre kellett közbelépniük, hogy ezen szemmel láthatólag programszerű és egyenesen ott maradásomat lehetetlenné tevő bántalmazásomnak Kaposvárra szállításommal vége szakadjon. És bár ezen szuronyok védelme alatt végrehajtott gyáva bántalmazás ellen fizikailag védekezni nem tudtam, mégis *végletekig felizgatva olyan fenyegetésre ragadtattam magam a rendezőkkel és felbujtókkal szemben, amelyek elitéltetésemnek szívós szorgalmazásához hozzájárultak.*

Úgy, hogy… az én elitéltetésem érdekében minden helyi és megyei klikkbefolyás megmozdult és érvényesült. Mert letartóztatásom után ellenségeim részére már nem volt visszavivő út, kíméletlenül végig kellett a harcot harcolniuk, hogy én ellenük többé ne fordulhassak" – írta az igazgató úr, majd Zrínyi Károlyt vádolta családjával szembeni embertelenséggel: „az élelmezést és fűtést a *minimumon alul* redukáltatta, úgy, hogy nemcsak feleségem és leányom lába, hanem rokkant katona fiam keze is a fűtetlen lakásban elfagyott, amit a kezelőorvos dr. Kovács községi orvos igazolhat". Ezt követően – korábbi beadványából ismertetett – általa vélelmezett érdemeit sorolta. Végül hozzátette: „Az ellenem folytatott embertelen hajsza beteggé tette feleségemet, szétzüllesztette gyermekeimet és aláásta idegzetemet. A munkátlanság amelyre… egy éve kárhoztatva vagyok, megölte kedélyemet.

Töprengéseimben szüntelenül azt kérdezem magamtól, hogy mindez miért történt? Tettem-e én olyant, amely méltatlanná tenne azon polgári társadalom munkájában való részvételre, amelynek erősítésén 27 éven át nemcsak ernyedetlen buzgalommal, hanem kézzelfogható eredménnyel dolgoztam? Álmatlan éjszakákon át, hónapok óta vizsgálom, és *boncolgatom lelkem, de nem találok benne semmi képességet és készséget arra, hogy szocialista társadalomba, amely mostani üldöztetésemet látva, talán hajlandó lenne befogadni soraiba, beléphetnék és*

annak munkás tagjává lehetnék.[1401] *Ellenben ott találom a legerősebb motívumokként a magyar nemzeti érzést és a tisztult vallásosságot, amelyek a mostani politikai kurzusnak annyira hangoztatott jelszavai és elvei.* …. Kérem adja vissza nekem a munka éltető levegőjét, mert érzem hogy a további munkátlanságba belepusztulok. Adja vissza családomnak az oly buzgó imájukban a jóságos Istentől kért mindennapi kenyeret, amelyet a keresztyén erkölcs és Isten törvényei ellenére az emberek gonoszsága szájukból kiütött" – kérte az igazgató úr, eredménytelenül.[1402] 1944 július 7-én, 76 éves korában Orosházán bekövetkezett haláláig „kényszernyugdíjas" maradt.[1403]

A viszonylag hosszan idézett dokumentum és a hozzáfűzött lábjegyzetek segíthetnek a figyelmével megtisztelő olvasónak a történtek rekonstruálásában. Az alábbiakban az igazgató úr védekezésének lényegét összegezve, ahhoz néhány kiegészítő információval szolgálva, kérdéseket felvetve próbálunk hozzájárulni a történtekkel, s Mohar József cselekedeteivel, motívumaival kapcsolatos önálló véleményformáláshoz.

Mohar József védekezése a forradalmak előtti 27 éves tanári és igazgatói, közéleti működésének bemutatására, s az azokat kétségtelenül átható hazafias-vallásos szemlélet előtérbe helyezésére, s annak exponálására irányult, hogy vajon feltételezhető-e egy ilyen pályát befutó személyről, hogy csatlakozik egy kommunista rezsimhez? Vagy inkább az valószínűsíthető, hogy ő külső kényszer hatására, látszólag működött együtt azzal, miközben, a helyén maradva – amennyire tehette – „kárenyhítő" tevékenységet folytatott a diktatúra alatt/ellen. E megköze-

---

[1401] Özvegye, Mohar Józsefné (szül. Szmetana Mária) az igazgató úr halála után egy évvel, 1945. július 20-án kérte a VKM-től férje politikai rehabilitációját, az V. fizetési osztály 1. fizetési fokozatának megfelelő özvegyi nyugdíj megállapítását: „Férjem 1906-tól [valójában 1905-től] 1919-ig a csurgói (Somogy vm.) állami tanítóképző intézet igazgatója volt. Ebben az állásában szolgálta végig az első világháború négy esztendejét, majd ezt követőleg az 1919. évben fennállott Magyar Tanácsköztársaság idejét, amikor mint a modern népnevelésügy és a demokratikus állameszme egyik előharcosa, a Somogy-vármegyei agitációs iskola megszervezője és vezetője is lett [?]. Az ún. „szegedi ellenforradalom" és az azzal kapcsolatos régime-váltás férjem hivatali pályáját derékba törte. … A bírói eljárással párhuzamosan megindult fegyelmi eljárás férjemet először állásvesztésre, majd *pedig a fellebbviteli fokon kényszernyugdíjazásra ítélték.* A letartóztatástól a fegyelmi eljárás befejeztéig eltelt kb. 1 év alatt férjem semmiféle állami illetményben nem részesült, úgyhogy időközben – magánvagyonunk nem lévén – 5 kiskorú gyermekünkkel együtt teljes anyagi nyomorba kerültünk" – írta kérvényében az özvegy némi pontatlansággal. Valójában az állami támogatás kimaradására csak később került sor. Abban is tévedett, hogy férjét nyugdíjazásakor 48 évesnek gondolta. Valójában 51 éves volt. 1919-ben az ötből két gyermekük már nagykorú volt. (MNL OL XIX-I-1-f-M-22851-1945. 88. d.)

[1402] MNL OL K 502-1920-5-23251. Az 1920. április 17-i beadványban. (Kiemelés részben tőlem – D. P)

[1403] A Mohar József „nyugalmazott tanítóképző-intézeti igazgató, az evangélikus egyház főfelügyelője, az Úri Kaszinó elnökségi tagja egyházi hivatásának teljesítése közben bekövetkezett haláláról" és temetéséről szóló 1944. július 8-i gyászjelentésből. (MNL OL XIX-I-1-f-M-22851-1945. 88. d.)

lítés lényege, hogy azt demonstrálja, hogy ő soha sem volt kommunista, szociálisan érzékeny polgári gondolkodású személyként, az akkori meglehetősen tekintélyelvű iskola- és nevelésfelfogás híveként és – sokáig sikeres – gyakorló vezetőjeként ábrázolta magát. Végső kétségbeesésében már családja és maga vallásosságára is utalgatott, hogy demonstrálja, mennyire jól beilleszthető lehetne ő az éppen uralkodó keresztény-nemzeti kurzus oktatási rendszerébe.

Hivatása és egzisztenciája védelmében természetesen nem kérdőjelezhette meg az őt *„hazafiatlanságáért és alkotmányunk iránti hűtlenségéért*" elmarasztaló eljárás legitimitását, jogi alapját, ám mi – egy évszázad távolából – aligha kerülhetjük meg a kérdést: *vajon milyen jogalapja volt ennek a megközelítésnek?* Milyen alkotmányhoz való hűtlenségre utalnak a kérdést így felvetők? Hiszen – ahogy erre a fentiekben már utaltunk rá – Magyarországnak klasszikus értelemben, a szó szoros értelmében addig nem volt ilyen elnevezésű, igényű jogi dokumentuma, vagy ha mégis, azt éppen a mélységesen elítélt „proletárdiktatúra" bocsátotta ki előbb áprilisban „A Tanácsköztársaság alkotmánya", majd júniusban „Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmánya" elnevezéssel.[1404] Amire Mohar József pályája során felesküdhetett az a dualista monarchia Magyarországának jogrendszere volt, kb. olyan formában, amelyet az állami népiskolai tanítóktól az 1907. évi XXVI. tc. 23. §-ában olvashatunk.[1405] Márpedig ott királyhoz (királysághoz), s annak szentesített törvényeihez való tántoríthatatlan hűséget követeltek. Ennek lehetősége 1918. november 13-án, ill. 16-án megszűnt. Lett helyette „népköztársaság", majd „tanácsköztársaság", melyek mindegyike hűségesküt követelt az állami alkalmazottaktól (is).

A „Csonka-Magyarország" tanítóképzőinek tanáraitól is kivették ezeket,[1406] – az előbb „a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról" szóló 1919. évi 4038 ME. számú rendelettel, majd a „jogrend helyreállítását" célzó 1920. évi I. törvénnyel annulált[1407] – fogadalmakat. Ám utóbbit a Nemzetgyűlés 1920. február 27-én fogadta el, a kihirdetés napi érvényességgel, vagyis a vizsgáló bizottság működésé-

---

[1404] A Forradalmi Kormányzótanács XXVI. sz. rendeletével, 1919. április 2-án. *A Forradalmi,* I. k. 43–47.; A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmányának részleteit lásd: *Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 3–6.

[1405] „Én, N. N. az . . . . . i állami népiskolához kinevezett rendes tanító, esküszöm az élő Istenre, hogy Ő Felsége Apostoli Királyom, magyar hazám és annak alkotmánya iránt tántoríthatatlan és rendületlen hűséggel viseltetem; az ország szentesített törvényeit és törvényes szokásait megtartom; és hogy a hazai hatóságok törvényes rendeleteit, valamint a tanítói tisztemmel járó kötelességeket mindenkor lelkiismeretesen, híven és pontosan teljesítem; és a gondjaimra bízott ifjúságot a magyar haza szeretetében fogom nevelni. Isten engem úgy segéljen!" (https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90700026.TV&targetdate=&printTitle=1907.+%C3%A9vi+XXVI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev)

[1406] A Tanácsköztársaságra vonatkozót – Vajthó Jenő művelődés biztos jelenlétében – Mohar József vette ki a képző tanáraitól.

[1407] Rendeletek Tára 1919. 647–650. és Magyar Törvénytár 1920. évi törvénycikkek. Franklin, Bp. 1921. 6–7.

vel és végső javaslata megfogalmazásával kb. egy időben. A megelőző hónapokra, a jogállami folytonosság szünetelésének időszakára való azonnali alkalmazása visszamenő hatályú jogalkotásnak tekinthető – ami az akkori forradalmi/ellenforradalmi időkben nem nagyon zavarhatta a jogalkalmazókat.[1408] Pedig a jogszerűség, a felsőbb utasításoknak való engedelmesség – szélsőséges helyzeteket leszámítva – egy államszervezetben, s annak részeként az oktatási intézményekben aligha mellőzhető követelmény.[1409] Így a fegyelmi felelősségre vonások során azt vizsgálták, hogy az érintett az elkerülhetetlennél jobban, önként szolgálta-e a Tanácsköztársaságot, vagy kényszer hatása alatt cselekedett? Ezért Mohar József – s szinte minden hasonló helyzetbe került kollégája – védekezése során elkerülhetetlen kényszerre hivatkozott, s arra, hogy azért maradt posztján, mert így akarta mérsékelni, tompítani a diktatúra káros hatásait. A súlyosabb következmények elkerülése végett ezt kellett mondania annak is, aki világnézeti-politikai velleitásai okán vállalt exponáltabb szerepet a forradalmi időszakban (mint Lechnitzky Gyula), s az is aki – mint Mohar József – vélhetően inkább státusz és egzisztenciaféltésből mutatkozott együttműködőnek.

Az igazgató úr úgy vélte, hogy semmivel sem alkalmazkodott jobban a diktatúrához, mint az ország többi tanítóképzős tanára/igazgatója, a Tanácsköztársaság utáni megpróbáltatásait egy ellene irányuló rafinált összeesküvés következményeként élte meg és láttatta, kezdetben minden vádat visszautasítva, „elégtételt" várva. Majd a folyamat előrehaladtával, bizonyos önkritikát gyakorolt, ám azt hangoztatta, hogy a csurgói tantestületben mások, többen az őt vádlók között is, legalább annyira együttműködtek a „proletárdiktatúra" helyi reprezentánsaival,

[1408] A Károlyi Mihály vezette Népköztársaság „néptörvényeknek" nevezett rendeletekkel, a Forradalmi Kormányzótanács rendeletekkel kormányzott, ahogy a Nemzetgyűlés összeülte és törvényalkotása előtt valamennyi kormány. Kormányrendeletek formájában annulálták a forradalmak rendeleteit, s deklarálták a jogfolytonosságot a forradalmak előtti időszakkal. Így pl. Mohar Józsefet a Kaposvári Törvényszéknek – a Friedrich-kormány rendeleteivel létrehozott – ötös tanácsa, gyorsított eljárással „A Magyar Köztársaság nevében" marasztalta el a királyság idejéből származó 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a alapján, vagyis azon törvény alapján mely „a háború esetére szóló kivételes intézkedéseket" tartalmazta. Tette ezt a fegyverszünet után, még jórészt megszállt országban, a békeszerződés előtt.

[1409] 1920. április 18-án jelent meg a kormány 2708/1920. M. E. sz. rendeletére hivatkozó 36555. VIII. d. számú VKM rendelet mely szerint „mindazok, aki Magyarországhoz, annak alkotmányához s az államfőhöz hűségeskü letételére kötelesek, újabb hivatali (szolgálati) esküt tesznek". Szövege: „Én N. N. … esküszöm a Mindentudó és Mindenható Istenre, hogy Magyarországhoz, annak alkotmányához és Magyarország kormányzójához tántoríthatatlan és rendületlen hűséggel viseltetem, Magyarország törvényeit és törvényes szokásait megtartom, az alkotmányos kormánynak és hatóságainak rendeleteit, valamint a tanítói (óvónői) tisztemmel járó kötelességeket mindenkor lelkiismeretesen, híven és pontosan teljesítem, és a gondjaimra bízott ifjúságot (gyermekeket) a magyar haza szeretetére és valláserkölcsös szellemben fogom nevelni. Isten engem úgy segéljen!" (Hivatalos Közlöny, 1920. 1. sz. 19–20.)

mint ő. Őket sokkal enyhébben kezelik, vagy egyenesen felmentik,[1410] míg őt bűnbakká téve tönkreteszik, aránytalanul súlyos szankcióval sújtják.

A körülötte a tantestületben és a csurgói helyi társadalomban kialakult légkör forrásaival kapcsolatban maga is többféle magyarázatot adott. A középszerűek nem tűrik a kiemelkedőt, a konzervatívok a liberálist, a helyi potentátok az ugráló pedagógust. Az irigyek az anyagi helyzetére, pozíciójára pályáznak, a kirúgott diák a fejét követeli stb. Mindegyikben lehet valami igazság, ám a vizsgálati jegyzőkönyvek ismeretében azt sem felejthetjük, hogy szinte minden – nem diák – megszólaló Mohar Józsefet „köpönyegforgató", „törtető", „szerepelni vágyó", „mindig vezető szerepre törő",[1411] „állásához ragaszkodó, önző", „másokat lekezelő" emberként jellemezte. (Egyetlen főgimnáziumi tanár[1412] volt, aki őt komoly munkával törekvő pedagógusként, közéleti emberként írta le.)

Talán ebben rejlik annak magyarázata is, hogy vajon miért nem segítettek neki a TITOE-ben több évtizede vele együtt tevékenykedő kollégái, az általa – ellenforradalmi gondolkodását ismerő mentő tanúkként emlegetett – Farkas Sándor, Gerencsér István, Keszler Károly és mások? Lehet, hogy ők is hasonlóan vélekedtek – az 1913-ban tanítóképzői szakfelügyelői állásra, majd 1916-ban, szintén sikertelenül, az ország első tanítóképzőjének tekintett budai képző igazgató posztjára pályázó – Mohar Józsefről? Esetleg a súlyosbító körülmények között említett TITOE feloszlatása körüli szerepe miatt nehezteltek rá?[1413] Vagy maguk is vizsgálat alatt állván, kapóra jött számukra, hogy a feloszlatás ódiumát Mohar Józsefre háríthatják? A rendelkezésünkre álló források alapján nem tudhatjuk miért is alakultak így a dolgok. Talán ifjabb kutatók, új források feltárásával megválaszolhatják ezeket a kérdéseket.

Rájuk vár az izgatással kapcsolatos bírósági ítélet hátterének, körülményeinek és fellebbviteli fórumok reakcióinak feltárása is. Az azonban már jelenlegi forrásaink alapján is vélelmezhető, hogy a kaposvári törvényszék ötös tanácsa – talán a

---

[1410] Itt elsősorban a munkástanácstagokra (Székely Zoltán és Kaposi Károly), a művelődési osztály tagjára (Fliegl Kálmánra) és fő ellenlábasára Leyer Mátyásra utalt. A meghallgatott növendékek egy része utóbbit elkötelezettebbnek (kommunistának) tartotta, már csak azért is, mert „Veszélyben a Tanácsköztársaság", s „Be a Vörös Hadseregbe" témájú dolgozatokat íratott velük.

[1411] Az „ifjúság züllésének okait" vizsgáló Zrínyi Károly vezette csurgói bizottság 1920. márciusában így jellemezte Mohar József proletárdiktatúra alatti működését: „Legagilisabb a testület legidősebb és politikailag mindenkor köpönyegforgató tagja maga volt az igazgató, aki határt nem ismerő ambícióval szervezte meg előbb a helyi „közalkalmazottak szakszervezetét", és midőn célját annak, mint megválasztott elnöke elérte, a „tanítói szakszervezetet", ahol szintén vezető szerephez jutott. Mint ilyen 'vezető' azután minden alkalmat megragadott az agitációra és 'szervezésre' a *maga* és a proletárdiktatúra érdekében". (MNL OL K 502-6-201666)

[1412] Dr. Héjjas Imre református főgimnáziumi tanár.

[1413] Ennek lehetősége akkor állna fenn, ha a TITOE feloszlatását Mohar József nem a népbiztosság tanítóképzős ügyosztályának (Farkas Sándor és kollégái) utasítására, hanem az új rendszernél jó pontot szerzendő saját elhatározásból, vagy az ügyosztályt megkerülve más népbiztossági, vagy szakszervezeti vezető javaslatára végezte volna el. Erre utaló forrás nem áll rendelkezésünkre.

Mohar József által is említett minisztériumi panasz következtében – nem járt el olyan gondosan és korrektül, mint a kecskeméti törvényszék Váczy Ferenc izgatási ügyében. Ezért lehetséges, hogy a fegyelmi ügyet döntően befolyásoló jogerős bírósági ítélet valótlan tényálláson nyugodott. Így a Mohar Józseffel kapcsolatos minisztériumi döntés – a pályáról való eltávolítása – nemcsak általános eljárásjogi szempontból, hanem az ágazat számára (egy korántsem makulátlan, no de melyikünk az), az akkori mezőnyben kétségtelenül kiváló tanítóképzős szakember[1414] elvesztése okán is problematikusnak tekinthető…

3.1.3. Amikor az (ex)polgármester, a kormánybiztos-főispán és az egri érsek feljelent: a jászberényi állami tanítóképző alapító igazgatója és két tanára pedagóguspályájának kerékbe törése

Talán nem egészen véletlenül, némi hasonlóságot mutat a két – akkoriban legmostohább körülmények között eredményes, intézetük történetében figyelemreméltó eredményt elért – kétségkívül kitűnő szakember Mohar József és Pinkert Zsigmond (és kollégáik) pályájának megtörése. Mindkettőjüket a helyi – a forradalmak alatt elszenvedett megpróbáltatásaik hatására az ellenforradalom idején militánssá vált – katolikus intelligencia, s a klerikusok aktív közreműködésével nyilvánították „nemkívánatos személynek" településükön.[1415]

[1414] 1913. január 17-én *Neményi Imre* VKM osztályvezető – Mohar József szakfelügyelői pályázatát ugyan nem akceptálva – így jellemezte őt: „*A tanítóképzőintézeti igazgatók között* ismereteinél, odaadó buzgóságánál, és jeles ügyszereteténél fogva egyaránt *magasan kiemelkedik*. *… Az általa vezetett intézet, noha ez idő szerint talán a legmostohább elhelyezési viszonyokkal küzd, mégis mintaszerűnek mondható*…". (MNL OL K 512-1920-5=259= 321/1913. Kiemelés tőlem – D. P.) A csurgói képző történetének krónikása 1939-ben úgy vélte, hogy *Mohar József igazgatósága alatt „az intézet fénykorát élte. …*A fellendítés a kiváló tanári testület mellett elsősorban a vezető egyéniséggel megáldott igazgató céltudatos munkájának eredménye volt. Vaskeze, következetessége, pedagógiai tapintata az internátus nélküli intézetben párjukat ritkító viszonyokat tudott teremteni. A nyugalom éveit részben Mezőtúron gyermekénél, részben balatonfenyvesi birtokán tölti." (*Koltai I.* 1939. 134. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1415] A fegyelmi vizsgálat során – 1919. decemberében – *Szilágyi József,* helybeli református tanító így számolt be erről: „A kaszinóból kizártak anélkül, hogy meghallgattak volna bennünket, hogy védekezhettünk volna. *Szándékos hajsza folyik ellenünk, melynek – tudomásom szerint – főintézői Koncsek István nyug. polgármester gondnoksági alelnök és Erdős András róm. katolikus plébános*". Hasonlóan nyilatkozott *Domby Béla* református hitoktató is: „egyesek, mint a katolikus plébános, a diktatúra idején, mint túszok fogva voltak. Emiatt aztán most azt akarják *boszszúból,* hogy az olyanok, mint [a szabadelvű katolikus] Pinkert, vagy én is, most szintén tartóztattassunk le". (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság jegyzőkönyvében. Kiemelés tőlem – D. P.)

Történetük – akkoriban ötven, most százötven év távolából – *izgalmas kérdéseket vethet fel Eötvös József (és Apponyi Albert[1416]) azon törekvésének feltételeivel kapcsolatban, hogy a képzők egy részét a vidéki tanítóság nevelésére községekbe, vagy kisvárosokba telepítsék. Vajon megvolt-e már akkor az ilyen intézményeket értékelni és befogadni, értük bizonyos áldozatot hozni képes társadalmi közeg ezekben a helyiségekben?* Vajon nem volt-e már korábban is várható, hogy a művelt, széles látókörű, folyamatos önképzéssel a kor tudományos szakmai színvonalát követni igyekvő, szociálisan érzékeny „gyüttment", nem igazán egyháziasan vallásos („természettudományos világnézetű") állami pedagógusok megnyilvánulásait tartózkodva fogadhatja a helyi társadalom, s hangadója: a klérus?[1417] S az is, hogy e tartózkodás – társadalmilag feszült, forradalmak, s ellenforradalom szította – helyzetben idegenkedéssé, elutasítássá fokozódhat, egyfajta 20. századi „közvélekedésnek" nevezett „cserépszavazáshoz" vezethet? S ha igen, ez a vidék kulturális felemeléséért hozandó szükséges/elkerülhetetlen áldozatként értékelendő?

Maguk az „áldozatok", a kerékbe tört pályájú igazgatók, pedagógusok bizonyára elgondolkoztak ezen, s megfogalmazták a maguk válaszait, ahogy megteheti olvasónk is. Privát véleménye e sorok írójának is lehet, de történészként tudnia kell, hogy *korrekt válasz erre az izgalmas kérdésre, csak az ilyen helyre telepített képzők történetének szisztematikus feldolgozásából adódhat* – s ez már az ifjabb generációra vár. Számolniuk kell azzal is, hogy a csurgói képző utóbb megszűnt, ám a Jászság „fővárosában" ma is folyik pedagógusképzés. Vizsgálataik során azt is számba vehetik, hogy az 1918/1919. évi igazgatócserék során vajon hány helyen váltották az elbocsátottakat „menekült" igazgatók, mint az Csurgón (Zrínyi Károly igazgató a csáktornyai képzőből), s Jászberényben (Balázs Béla tanár, a zilahi intézetből).

Ezzel végére jutottunk a hasonlóságoknak, mert a két ügy és személy közötti különbségek is szembetűnők. Ahogy a fentiekből és az alábbiakból kitűnik: a két igazgató között jelentős korkülönbség volt. Pinkert Zsigmond (1880-1967) bő évtizeddel fiatalabb volt Mohar Józsefnél). Leváltásakor előbbi mindössze mindösszesze 4 éve alapította és vezette a jászsági képzőt, míg Mohar József közel másfél évtizede a csurgóit. Ebből (is) adódóan országos ismertségük, pozíciójuk, fizetési osztályuk stb. igencsak eltérő volt. Eltért a karakterük – s úgy tűnik – karriervágyuk, s az ennek szolgálatába állított társadalmi-politikai ambíciójuk is. Mohar József a rendelkezésére álló hosszabb idő alatt a helyi közélet sok fontos posztját megszerezte, Pinkert Zsigmondról ez nem állítható. A szándék, vagy/és az idő hiányzott ehhez, biztosan nem tudható. Forrásaink alapján úgy tűnik, hogy mindket-

[1416] Lásd ehhez: *Jantsky B. szerk.* 1947. 3.; *Kopácsy B. et al. szerk.* 1968. 10.; *Benedek S. – Wirth I.* 1997. 150–151.; *Wirth I.* 2007. 181.

[1417] Lásd erről Balázs Béla igazgató 1921. szeptember 1-jei – alább idézett – beköszöntő beszédét! (MNL SZML VIII. 52.a. 2. k. az aznapi tanári értekezleti jegyzőkönyvben. Kiemelés tőlem – D. P.)

tőnek szerepe lehetett ebben. Mindenekelőtt annak, hogy a kiépítés legalapvetőbb gondjaival birkózó,[1418] tudományos érdeklődésű, kedvesebb, nyitottabb, kevésbé „törtető" egyéniségű, viszonylag fiatal pedagógus kevésbé jelenthetett konkurenciát a helyi potentátoknak, és így kevéssé hívta ki maga ellen azok támadásait.[1419] S ami talán a legfontosabb: az évről évre újabb tagokkal bővülő, kis létszámú és kiforratlan tantestületben[1420] még nem alakulhattak ki olyan tartós ellentétek, („állóháborúk") mint a Csurgón. Így a forradalmakat követő számonkérés során viselkedésük – a csurgói kollégáikétól (világnézeti-politikai nézetkülönbségeikre való tekintet nélkül) – gyökeresen eltérő volt. Igazgatójukról őszinte megbecsüléssel, tisztelettel nyilatkoztak,[1421] s egymás iránt szolidárisan cselekedtek. Még az 1919. augusztus 14-től szeptember 29-ig fogságban tartott, s terhelő nyomozási adatok híján, szabadon engedett, ám így is nyilvánosan megbélyegzett kollégájukkal, Kovács Ferenccel kapcsolatban is rendkívül visszafogottan léptek fel.[1422]

1919. október 5-én – a VKM 103265/1919. B. II. sz. rendeletére – jászberényi tantestületi értekezleten foglalkoztak „a tanári kar proletárdiktatúra alatti viselkedésének" elbírálásával. Megállapították, *hogy a testület „egy tagja sem vállalt a proletárdiktatúra alatt olyan megbízást, amely a rendelet szerint szabadságolást*

[1418] *Pinkert Zsigmond* 1945. október 4-én így nyilatkozott erről: „Jászberényben a nép mezőgazdasági kultúrszükségletének szolgálatába állított, új szellemű tanítóképző intézet megalapozására irányuló célkitűzéseimet rendkívül megzavarták a háborús állapotok, a kommunizmus, az ellenforradalom és az oláh megszállás körülményei. … [A] tanítók részére rendezett gazdasági továbbképző tanfolyamok előadója voltam". (MNL OL XIX-I-1-g-57-26592-54860/1945.)

[1419] *Friedvalszky Ferenc* jászberényi polgármester vallomásában közölte: „Az igazgató [Kovács Ferenc tanárhoz hasonlóan] szintén ki van zárva a kaszinóból. Ennek oka az volt, hogy azokban a hozzászólásokban melyeket a szakszervezetben tett – állítólag – ateistának nevezte magát. De ezt csak hallomás után tudom… *Az igazgatót mindig szerették azelőtt, sohasem volt ellene semmi kifogás".* (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1420] A tantestület első tagjai különböző helyekről: Székelykeresztúrról, Máramarosszigetről, Stubnyafürdőről stb. rekrutálódtak. (*Wirth I.* 2007. 182.)

[1421] *Domby Béla* református hitoktató úgy vélte, hogy „Pinkert Zsigmond nem idevaló. *Kiváló tudós és áldott jó ember,* aki senkinek sem vétett soha. *Ilyen város, ahol a vezetőség ennyire elfogult és maradi, nem érdemli meg őt*". *Berzátzky László* tanár (1944–1945-ben a képző igazgatója lesz) szerint „a tantestületben olyan harmónia van, ami örömmel tölt el. Valóságos testvéri viszony van az igazgató és a tanárok között". *Tanai (Tanay) Antal* tanár: az igazgatót „kedves, vonzó egyéniségű, tudós embernek ismertem meg, kinek vallásos és erkölcsi felfogása és hazafisága ellen nem tudok semmi kifogást emelni". *Szilágyi József* helybeli református tanító: „Amit Pinkertről hallottam a városban, az mind csak szép és jó. Városunk csak nyert vele, hogy idekerült". *Balla Béla* helybeli állami tanító szerint „a gazdák nagyon jó véleménnyel vannak az igazgatóról, nagy tiszteletnek örvend". (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. Kiemelés tőlem – D. P. Lásd ehhez továbbá: *Móczár M.* 1918–30. 3–4.; *Császtvai I.* 1961. 89–90.; *Jantsky B. szerk.* 1947. 4.; *Kopácsy B. et al. szerk.* 1968. 15.)

[1422] MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság jegyzőkönyvében.

és a minisztériumhoz való felterjesztés útján felfüggesztést vonna maga után".[1423] Majd megválasztották a „négyes bizottságot" melyet az előírásnak megfelelően az igazgató Pinkert Zsigmond vezetett.[1424] Az új testület aznapi ülésén az elnök előbb felszólította a bizottságot, hogy „a testület minden egyes tagjának magatartását és cselekményeit a rendelet értelmében bírálja el". Majd hozzátette: „*politikai téren csupán Kovács Ferenc tanár fejtett ki tevékenységet a folyó iskolai év folyamán".*[1425]

Ezt követő kihallgatásán Kovács tanár úr kifejtette: „1918. novemberéig *a polgári radikális* párt igazgatósági tagja voltam a vidék részéről. Mivel láttam, hogy a pártnak a városban jövője nincs, egy másik, hozzá közelálló pártot, a *Károlyi pártot* kívántam megalakítani. E párt szervezőmunkája során kiderült, hogy ez sem lesz életképes, így ez irányú tevékenységemet is beszűntettem,… s november II. felében a *szociáldemokrata pártba* léptem. Ezen tényked̄éseim a város polgársága részéről személyem iránt ellenszenvet keltettek. Mint a szociáldemokrata párt tagja három alkalommal cikket írtam a *Jászberényi Újságba*, és 3-4 előadást tartottam a helybeli ipartestületben a szocializmus történetéről Farkas Pál könyve alapján.[1426] Miniszteri rendelet alapján Jákóhalma községben népgyűlés keretében ismertettem a köztársaság jelentőségét.[1427] Az 55717/1919. sz. minisztériumi rendelet értelmében március 15-én Budapestre utaztam szociológiai és közgazdasági tanfolyamra, s május 31-ig ott tartózkodtam. A tanfolyamról visszatérve június 1-jén és 2-án Jászberényben tartózkodtam iskolai és magánügyeim intézése végett.[1428] Június 3-án *Árokszállásra* [Jászárokszállásra] utaztam a népbiztosságtól [Farkas Sándortól] nyert szóbeli szabadságengedély alapján, s ott tartózkodtam augusztus 14-ig, midőn a jászberényi rendőrhatóság által előzetes *őrizetbe* helyeztettem.[1429] *A proletárdiktatúra ideje alatt sem Budapesten, sem Árokszálláson,*

[1423] MNL SZML VIII. 52. a. 1. k. az aznapi tanári értekezleti jegyzőkönyvben.

[1424] A bizottság 1919. október 5-i ülésén az igazgató mellett jelen voltak: Berzátzy László, Kárpáti Ernő, Tanai Antal tanárok és Domby Béla református lelkész. (MNL OL K 502-1921=220= a „négyes bizottság" aznapi jegyzőkönyvében.)

[1425] MNL OL K 502-1921=220= a „négyes bizottság" aznapi jegyzőkönyvében. Pontatlan jegyzőkönyvi megfogalmazás: az alábbiakból kitűnik, hogy nem az 1919/1920., hanem az 1918/1919. tanévről szólt Pinkert Zsigmond.

[1426] Dr. Farkas Wolfner Pál: A szocializmus története és tanításai. Harmadik kiadás, Athenaeum, Bp., 1906.

[1427] 1919. január 5-én. MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság 1919. december 9-i jegyzőkönyvében.

[1428] A decemberi fegyelmi tárgyaláson Kárpáti Ernő tanár kihallgatásakor megemlítette, hogy a tanfolyamról való hazajövetelei során Kovács tanár úr „néhányszor az intézetbe is bejött, és a növendékek előtt röviden ismertette azokat a dolgokat, amiket a szociológiai tanfolyamon hallgatott". (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság jegyzőkönyvében.)

[1429] A későbbi fegyelmi vizsgálat során Kovács tanár úr arról beszélt, hogy feljelentésre előbb néhány napig a román megszállók, majd a magyar csendőrség tartotta őrizetben mindaddig, míg az ellene folytatott nyomozás eredménytelensége nyomán az ügyész – kihallgatása után – szabadon

*sem szóban, sem írásban, vagy cselekedetben a proletárdiktatúrát nem szolgáltam, mert – mint a tanári testület tagjai is tudják – szociáldemokrata létemre a kommunizmus elveit sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem helyeseltem, s így távol álltam minden politikai ténykedéstő*l. 1919. szeptember 29-én a szolnoki törvényszék kirendelt ügyésze az őrizetbe vételt ellenem megszüntette".[1430]

Ezt követően jelezték: „a bizottság az elmondottakat hitelesnek ismeri el, s különben is ismeri Kovács Ferenc gondolkodását. Nem talál az említett tényekben olyat, ami a rendelet szerint a felfüggesztést, vagy a további vizsgálati eljárást vonná maga után. *Mérlegelve* azonban azt, hogy *ténykedése* saját bevallása szerint is *a város közönségében ellenszenvet váltott ki,* a bizottság azt javasolja, hogy Kovács Ferenc tanár a saját és a tanári tekintély megóvása céljából *áthelyezését kérje."*[1431]

Majd valamennyi tanár szerepének ellenőrzése nyomán „Egyértelműen megállapították", hogy „*a testület egyetlen tagja sem fejtett ki olyan tevékenységet, amely a proletárdiktatúra előkészítését, vagy megerősítését szolgálta volna".*[1432] A még ugyanazon a napon megtartott rendkívüli tanári értekezlet „tudomásul vette" a bizottság álláspontját, s „*titkos szavazás után a testület minden egyes tagját a rendelet értelmében igazoltnak jelentette ki*", Kovács tanár úrnak javasolva: kérje áthelyezését.[1433] Két nap múltán az összes jegyzőkönyvet felküldték a VKM-be, s ezzel a maguk részéről a kérdést lezártnak tekinthették.[1434]

Aligha tudhatták, hogy a Kovács tanár úr említett – a Jászberényi Újságban megjelent – cikkeiben „konzervativizmusáért" bírált[1435] *Koncsek István* ny. polgármester, a helyi iskolagondnokság h. elnöke, igazgatótanácsi tag már 1919. szeptember 1-jén feljelentést küldött az illetékes tanfelügyelőnek: „Köztudomású, miszerint *Pinkert Zsigmond tanítóképző-intézeti igazgató, Vaczek [Vacek, Wacek] Béla és Kovács Ferenc tanár a kommunizmus lelkes hívei voltak. Pinkert és Vaczek kijelentették, hogy ők ateisták, sőt Vaczek többször hangoztatta, hogy ő anarchista. Kovács Ferenc a falvakban tartott népgyűléseken a kommunizmust hirdette.* Mint kommunisták, VKM Úrnak 175789/1919. sz. rendelete alapján felelős-

---

engedte ezekkel a szavakkal: „Látja tanár úr, kár volt ezekbe a dolgokba beavatkozni, mert csak kellemetlenségeket vonhat maga után". (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság 1919. december 9-i jegyzőkönyvében.)

1430 MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság 1919. december 9-i jegyzőkönyvében. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

1431 MNL SZML VIII. 52. a. 1. k. az aznapi „négyes bizottsági" jegyzőkönyvben.

1432 MNL SZML VIII. 52. a. 1. k. az aznapi „négyes bizottsági" jegyzőkönyvben.

1433 MNL SZML VIII. 52. a. 1. k. az aznapi rendkívüli tanári értekezleti jegyzőkönyvben.

1434 MNL OL K 502-1921=220= 301/1919.

1435 A decemberi fegyelmi vizsgálat során Pinkert Zsigmond arra utalt, hogy kollégája „hírlapi cikke a város nyugalmazott polgármestere, Kontsek István [Sic!] ellen irányult, akit konzervatívnak tartott. Kontsek azonban tekintélyes ember volt a városban, valószínűleg eme hírlapi támadása miatt lett K. F. tanár a városban ellenszenvessé". (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

ségre vonandók. Kérem a fentnevezettek ellen a legszigorúbb vizsgálatot elindítani, mert *ezek nem méltók arra, hogy a gondjaikra bízott – egykoron tanítással foglalkozó – egyéneket csak 1 percig is oktathassák*".[1436]

E feljelentés hátteréről Koncsek úr a decemberi fegyelmi vizsgálat során azt állította, hogy „a proletárdiktatúra bukása után néhány állami iskolai tanító engem, mint a gondnokság helyettes elnökét, *felkért* hogy az állami tanítóképző igazgatója és két tanára ellen tegyek jelentést a tanfelügyelőnél, mert ezek közül az igazgató, Pinkert, a tanítói szakszervezet gyűlésén a jászberényi úri kaszinóban, körülbelül 80 tanító és tanítónő jelenlétében, azon kijelentést tette, hogy ő nemcsak kommunista, de ateista is. Ő már régóta azt tartja, hogy Isten nincs. Ezen kijelentésére felállt Vacek Béla tanár és azt a kijelentést tette, hogy ő pedig nemcsak ateista, de anarchista is.[1437] Midőn erre azt kérdeztem, hogy lesz-e erre tanú, vallják-e ezt, azt fellelték, hogy az ott jelenlévő 80 tanító és tanítónő mind igazolja. Azóta beszéltem egy izraelita tanítóval (Ványos nevezetű[1438]), és ő is azt mondta, hogy igaz. Barta Béla és Farkas Károly voltak több más tanítóval együtt, mint panaszosok nálam. Írásbeli jelentést tettek a fenti igazgató és tanárok ellen, és kérték, hogy írjam alá. Alá is írtam és elküldtem a tanfelügyelőnek. Kovács Ferencre vonatkozólag az a nézet, hogy erősen kommunista érzelmű volt. Jákóhalma községben olyan lázító beszédet mondott, hogy elkergették. Innen [Jász]Árokszállásra ment, és ott is lázított. Erre tanú Jákóhalma katolikus plébánosa, aki a fiamnak, dr. Koncsek Bélának, ő meg nekem mondta. *Közvetlen észleleteket nem tettem*".[1439]

A Koncsek István által megnevezett *két „panaszos tanú" a fegyelmi tárgyaláson egybehangzóan azt állította, hogy ilyen tanítói kezdeményező küldöttségről nem tudnak.* Koncsek István kérdezősködött a tanítóképző pedagógusairól, majd – vallotta Barta Béla – „az ő megbízására én fogalmaztam a feljelentést, melyet Koncsek a tanfelügyelőségre felterjesztett". A feljelentésben foglalt vádakat Farkas Károly „mint fültanú" megerősítette,[1440] Barta Béla viszont úgy emlékezett, hogy Pinkert Zsigmod – Szilágyi József tanító szakszervezeti előadása után – „ki-

[1436] MNL OL K 502-1921=220= 72/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1437] Vacek Béla korábban a sárospataki állami tanítóképzőben tanított. Autonóm, nonkonformista gondolkodására már ott felfigyeltek. Dr. Szabó József ottani igazgatótanácsi tag, még 1920 áprilisában is úgy említette őt, mint „a destruktív irányzat" tagját. (MNL OL K 502-1922-5-13156.)

[1438] Vámos Adolf izraelita tanítóra utalhatott itt Koncsek István.

[1439] A tanfelügyelő 1919. szeptember 14-én „ad 4267" sz. alatt, vizsgálatot sürgetve, terjesztette Koncsek István feljelentését a VKM-be. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében, ill. anyagaiban. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1440] A két állami tanítóra a helyi gondnokság h. elnöke, az igazgatótanács tagja, Koncsek István nyomást gyakorolhatott az ilyen „tanúskodás" érdekében. Ám Farkas Károlynak tekintettel kellett lennie a fiára is, így hozzátette: „Fiam itt jár szintén az intézetbe [a képzőbe] és semmit sem vettem rajta észre, ami arra engedne következtetni, hogy a gyerekekre a tanárok rossz hatással lennének". (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

jelentette, hogy természettudományos alapon áll és mindent a természetnek tulajdonít. *Ebből következtettem én*, hogy aki mindent a természetnek tulajdonít, vallásos ember nem lehet. Arra, hogy magát ateistának, Istentagadónak mondta volna, arra nem emlékszem, de *a jelenlévők között az volt a vélemény*, hogy ez Istentagadás".[1441]

Véleményre, mendemondára épült Iványi Kálmánnak a VKM-be eljuttatott, 1919. október 4-i „nyilatkozata" is, mely szerint tanúja volt annak, hogy Egry Gyula főgimnáziumi tanár „kijelentette, hogy tartsuk kötelességünknek, hogy a tanítóképző igazgatóját, mint kommunistát feljelentsük".[1442]

Az ilyen előzetes információkkal *1919. december 9-én* Jászberénybe érkező (s ott 11-ig tevékenykedő) – „a téli utazás nehézségeire és a kiszállással járó költségek nagyságára tekintettel" – *a szokásos 6 tag helyett csak 3+1 tagú vizsgálóbizottság*[1443] munkáját a beérkezett íratok áttekintésével kezdte. *Elhatározta, hogy „a vizsgálatot azonnal megkezdi és a tanártestület határozata értelmében elsősorban kiterjeszti Kovács Ferenc személyére vonatkozólag. Ezentúl azonban kiterjeszkedik más hivatalos följelentésben megnevezett tanárok igazolására is*".[1444]

Scherer Sándor a tanári kar 12 tagjának jelenlétében előbb ismertette az eljárás menetét, közölve, hogy Kovács Ferenc mellett „a testület minden tagja vizsgálat alá kerül". Majd – más intézményi jegyzőkönyvekben eddig nem említett módon, de bizonyára az általános előírásnak megfelelően – felhívta „a testület tagjait egyetemlegesen, majd annak tagjait külön-külön, hogy *a tárgyalásnak minden mozzanatát, saját és mások vallomásait is szigorúan titokban tartsák.* Ez ellen való vétség a Rendtartás értelmében fegyelmi eljárást vonhat maga után".[1445]

Ezt követően *Kovács Ferenc kihallgatására*, s a vele kapcsolatos meghallgatásokra került sor. A felesleges ismétléseket a lehetséges minimumra korlátozandó, csak a tanár úr motívumait és az új információkat ismertetjük. A 36 éves, katolikus, 7 éve tanító tanár úr, előbb a forradalmak előtti szabad líceumi előadásairól, s a helyi Stefánia Anya- és Csecsemő Védelmi Egylet általa történt megalapításáról szólt, majd arról, hogy „az októberi forradalom ösztönzésül szolgált, hogy politikai téren is kifejezésre juttassam azt a demokratikus szellemet, amely a tanítókép-

---

[1441] MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1442] MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság anyagai között.

[1443] A vizsgálóbizottság elnöke, mint mindenütt, Scherer Sándor, állandó tagjai: Snásel Ferenc és Boncz Ferenc min. titkár voltak, s „a tárgyalás tartamára kiegészítette magát" a bizottság – a jászberényi testület legidősebb tagjával – Kárpáti Ernő tanárral. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében és anyagaiban.)

[1444] MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.) December 15-i jelentésében Scherer Sándor megnevezte a „Koncsek István ottani gondnoktól küldött feljelentést 185499/1919. sz.".

[1445] MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

zőket is mindenkor eltöltötte." A polgári pártokból a szociáldemokratába való átigazolását „azok a politikai barátaim, akikkel együtt kívántuk volna a Károlyi-pártot megalakítani, rendkívül súlyosan elítélendő eljárásnak minősítették. Csodálkozásukat fejezték ki, hogy én művelt tanárember létemre hogyan foghattam a munkások pártját. Ez az oka annak, hogy a rokonszenv, mellyel addigi működésemet kísérték, ellenszenvvé változott". *Az ipartestületben a szocializmus történetéről tartott utolsó február végi előadás során „nyomatékosan kifejtettem, hogy sem a párt, amelyhez tartozom, sem én kommunista nem vagyok és nem is leszek*. Ettől kezdve semminő tevékenységet nem fejtettem ki, mert láttam, hogy a szociáldemokrata párt mindinkább szélsőséges irányba halad, melyet én nem követhetek". Az elnök kérdéseire kijelentette, hogy „a proletárdiktatúrával szemben a lehető legelítélőbben nyilatkoztam[1446]… A nemzeti öntudatról sohasem mondtam le, a szociáldemokrata pártban való működésem a munkásság anyagi helyzetének javítására irányult, nem a nemzetköziség hirdetésére." Scherer Sándor kérdésére, hogy történelmi, vagy pedagógia előadásain mit és miképp mondott a diákoknak, kifejtette: „*A munkásság jobb sorsa lebegett szemem előtt és az az iránti érzéket akartam bennük fejleszteni[1447], de a magyar faj iránti szeretetet is,* ezt soha nem becsültem le… kiemeltem a magyar nemzet erényeit, de ostoroztam például azt, hogy nem dolgozik kitartóan". Az elnök megújult kérdéseire, a jövőre vonatkozóan leszögezte: „A szociáldemokrata világnézetet nem tartom életképesnek, a nemzeti szellemet akarom szolgálni működésemmel. A nemzeti szellem ápolását örök értékű erkölcsi ideálnak tartom. … Tökéletes hazafi vagyok… nem beszéltem a vallások ellen sem… *Nemzeti és keresztény alapon, a magyar fajhoz való hűséggel és ragaszkodással" akarja működését tovább folytatni,* deklarálta szorult helyzetében Kovács Ferenc.[1448]

[1446] *Halmos Péter* gyakorlóiskolai tanító kihallgatásakor úgy emlékezett, hogy Kovács Ferenc a diktatúráról azt mondta:„valóságos rablóbanda". (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

[1447] *Domby Béla* református hitoktató erről így nyilatkozott: hogy „Kovács Ferenc kommunisztikus agitációt, vagy beszédet mondott volna, azt nem tudom. Csak szociális irányú beszédet igenis mondott. Ilyent, tisztán krisztusi alapú egyházi beszédet a szegényekről, a nyomorultak megsegítéséről magam is mondtam… Hogy a szegények, a rokkant, nyomorult katonák érdekeit védtem, amiatt engem is kommunizmussal vádoltak". (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

[1448] MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.) Kovács tanár úrral kapcsolatban *Pinkert Zsigmond* az intézet jóhíre szempontjából továbbra is kívánatosnak tartotta, hogy kérje áthelyezését, hangsúlyozva, hogy „képzett tanár, aki ellen e tekintetben semmi kifogás nem tehető. Vallási szempontból sem tanított semmi olyat, ami a növendékek érzületét sértette volna. Magánélete is erkölcsös, nem iszik, nem kártyázik, csak éppen politikailag határozatlan és inkonzekvens". A forradalmak után az intézethez került *Székely Alajos* hittanár – hallomás alapján – úgy vélte, hogy „*Kovács Ferenc agitációs szerepének tulajdonítható, hogy a képző tanárai kommunisták hírében állnak* a város kö-

Ezt követően *Pinkert Zsigmond meghallgatására* került sor. Az igazgató úr hangsúlyozta: „semmiféle politikai pártnak nem volt tagja soha. Csupán kényszerből lépett be a tanítók szakszervezetébe. A városi munkástanács megszervezte a városi művelődési osztályt és mivel a munkástanácsnak tanító tagja nem volt, állásomnál fogva engem is egyszerűen, önkényesen beválasztottak a művelődési osztály tagjai közé, amiről aztán értesítettek. Ez a művelődési osztály azonban csak a népbiztosság és a vármegyei művelődési osztály végrehajtó szerve volt. *Az összes helybeli, nem állami tanintézet leltározási munkáiban részt vettem.*[1449] *Ifjúsági bizalmi testületet nem alkottunk*, sem az ifjúság nem vett részt a tanári testületi gyűléseken, valamint *az ifjúmunkás szakszervezetbe sem engedtem őket belépni*.[1450] *Nem engedtem őket belépni a Vörös Hadseregbe sem.* Akik tagjai voltak a Vörös Hadseregnek, azok önhatalmúlag távoztak el az intézetből.[1451] Mindezektől eltekintve, az iskolai munka rendesen folyt a tanév végéig. A nyáron tartott tanítói továbbképző tanfolyamon a tanári testület tagjaival együtt részt vett. Ezen tanfolyam júliusban volt. A proletárdiktatúra egész ideje alatt itt tartózkodott. Hogy mi szolgáltatott okot arra a híresztelésre, hogy ő kommunista, azt nem tudja. *Azt sem mondta soha, hogy ő ateista.* Ezt a szót magáról sohasem mondta és érzületben sem az, valamint felfogásának sem felel meg. Természettudományi alapon áll, de vallás ellen nem beszélt soha, mindenkinek a vallásos meggyőződését tiszteletben tartja. A növendékek vallásos nevelését szívén viseli. Minden vasár- és ünnepnap templomba mennek a nevelők és a tanárok kísérete mellett. Továbbá egyházi énekkel szerepelnek, ami a közönség érdeklődését és rokonszenvét kelti fel. … Május 1-jén intézeti ünnepséget akartunk tartani, ezt nem engedték. Részt kellett venni a városi nyilvános ünnepélyen, de sem beszéddel, sem énekkel nem támogattuk, hanem teljesen passzívan viselkedtünk. A *március 15-én* tartott intézeti ünnepélyen a Himnuszt és a Szózatot énekeltük, egy növendék beszédet mondott, amely után én is pár szót intéztem az ifjúsághoz, amelyekben arról beszéltem, hogy *híve vagyok a fejlődés útjának, de mindenkinek óvakodnia kell at-*

---

zönsége előtt". Ugyanakkor jelezte: „nincs észrevétele sem az igazgató, sem Vacek tanár működése ellen". (u. ott, kiemelés tőlem – D. P.)

[1449] 1945. október 4-i rehabilitációs kérelmében Pinkert Zsigmond erre így emlékezett: „A tanácsköztársaság idején a tanítók szakszervezetének megbízása folytán tagja voltam annak a bizottságnak, amely a város felekezeti iskoláit az állam tulajdonába vette". (MNL OL XIX-I-1-g-57-26592-54860/1945.)

[1450] Emiatt az Ifjúmunkások Országos Szövetsége helyi csoportjának elnöke 1919. május 13-án írt egy „magyarázó levelet" az igazgatónak. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyv anyagaiban.)

[1451] Összesen heten álltak vörös katonának. Az I. évfolyamból: Balogh Aladár és Kubinyi István, a II.-ból: Berzátzky József, Fajkos Kálmán, Suba József, Füle László és Könczei Albert. A helyi gimnazistákkal közös szakaszban az örkényi kiképzőtáborba kerültek. (*Kopácsy B. et al. szerk.* 1968. 13.)

tól, hogy forradalmi úton felborítsa a fennálló társadalmi és erkölcsi világrendet…"[1452]

A kihallgatások során ketten emlékezni véltek Pinkert igazgató ateista mivoltáról szóló nyilatkozatára (arra utaló megnyilatkozására) a tanítói szakszervezet egy ülésén,[1453] míg a többiek határozottan cáfolták ezt. Ezért a kihallgatások végén Scherer Sándor újra megkérdezte, hogy tett-e Pinkert Zsigmond nyilatkozatot arról, hogy ő ateista? Mire az igazgató határozottan megismételte korábbi állítását: „ilyen nyilatkozatot nem tettem. Híven emlékszem a következő szavaimra: *'Akár a kauzalitás, akár a teleologikus álláspontot vallja is valaki, mindenképpen az Isten fogalmához jut, amelyet vagy végső oknak, vagy Istennek nevezhetünk*'. Bizonyítja ezt az is, hogy Szilágyi előadásával azonosítottam magamat,[1454] mely előadás a vallások fejlődéséről szólt. S *mivel a vallásoktatás az iskolából ki volt küszöbölve, annak a szükségletnek adtam kifejezést, hogy a tanító a pap hivatását is vegye át az iskolában, és olyan szellemű erkölcstant tanítson, mely egyetlenegy felekezetet sem sért, s csak azokat az erkölcsi alapelveket tartalmazza, amelyeket minden vallás közösen hirdet*. Ezen felszólalásomat élénk ováció kísérte"- emlékezett a magát „szabadelvűnek" valló Pinkert Zsigmond."[1455]

Az igazgató urat követően – az intézetbe stubnyafürdői menekültként csak 1919. április 10-én, ideiglenesen áthelyezett, 30 éves, katolikus, 5 év szolgálati idővel rendelkező, a frontszolgálatból II. osztályú ezüst vitézségi érmet magával

---

[1452] MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1453] A két fentiekben idézett tanítón kívül senki sem állította, hogy Pinkert Zsigmond ateistának vallotta volna magát.

[1454] Az igazgató által említett *Szilágyi József* helybeli református tanító az elnök kérdésére megerősítette: "Pinkert azt mondta, hogy Isten van, nevezzük bárminek a végső okot. Egy ilyen végső ok: Isten létezik. Ilyenek voltak a természettudósok is, akik mind eljutottak a végső ok eszméjéhez. A hallgatóság között voltak olyanok, akik tudatosan nem akarták előadásomat és Pinkert hozzászólását megérteni, hanem szándékosan elferdítve hajszát indítottak ellenünk". *Kertész Károly* helybeli katolikus tanító is úgy vélte: „Hogy magát ateistának nevezte volna, sohasem tette". A Koncsek István által – vele egyetértőként – említett *Vámos Adolf* helybeli izraelita tanító is hasonlóan vélekedett: „Pinkert nem mondta, hogy ateista, erre határozottan emlékszem. Azt mondta, hogy ő a természet rajongója, aki az Istent elismeri, és azt alkotásaiban látja. Mikor Szilágyi a vallásoktatásról beszélt ezeket mondta ő is és Pinkert is: 'Mivel most a proletárdiktatúra a vallásoktatást törölte az iskolából, az erkölcsös nevelésre kell nagyobb súlyt fektetni, a krisztusi emberszeretetre kell nevelni az embereket'". (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

[1455] MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.) Negyedszázad múltán, 1945. október 4-i rehabilitációs kérelmében Pinkert Zsigmond „*szabadelvű felfogása és politikai magatartása*" miatti szolgálatból való eltávolításáról írt. Hozzátéve: „Ámbár *elsősorban mindig nevelői hivatásomnak éltem* 1919-ben nem vonhattam ki magam a város közérdekeit szolgáló olyan politikai ténykedések alól, melyek [*nemzeti alapon álló*] *szociális és demokratikus világszemléletemmel* összeegyeztethetők voltak. A Károlyi kormány idején Jászberény nemzeti tanácsának tagja voltam." (MNL OL XIX-I-1-g-57-26592-54860/1945. Kiemelés tőlem – D. P.)

hozó – *Vacek Béla tanár kihallgatására* került sor. December 11-én a tanár úr egy politikai credo-ját, elméleti álláspontját kifejtő nyilatkozatot nyújtott be a bizottságnak. A redundanciát minimalizálandó a két megnyilatkozást rövidítve mutatjuk be.

„Miután áprilisban… már a proletárdiktatúra gyakorolta a hatalmat, kénytelen voltam a közalkalmazottak, majd a tanítók szakszervezetébe belépni, Jászberényben pedig a szociáldemokrata pártba, ahol azonban soha nem jelentem meg, s beszédet sem mondtam.[1456] A szakszervezetből jött felszólítás alapján részt vettem a szakszervezeti gyűléseken, május-júniusban hetenként egyszer. Ezeken a gyűléseken egyes kérdésekhez hozzászóltam, mégpedig elméleti alapon, ellenzéki szellemben és mérsékelt irányban. *Ateista nem vagyok, tudományos filozófiai alapon állok, felfogásomnak legjobban a panteizmus felel meg*. A növendékek előtt vallási kérdésekről soha sem beszéltem. Úgy látszik, e szakszervezeti hozzászólásaim alapján mondták rólam azt, hogy ateista és kommunista vagyok. Az ifjúmunkások előtt is tartottam e végső kérdésekről előadást, az ifjúmunkások vezetőségének felszólítására. Ki is fejeztem aggodalmamat, hogy hogyan lehet ifjúmunkások előtt ilyen elvont filozófiai problémákat fejtegetni,… ahogy elő volt írva, monisztikus alapon. De itt az iskolában a növendékek előtt ilyet nem fejtegettem… Tiszteletdíjat nem kaptam. …Az anarchista szót fogalommagyarázatra használtam, de ilyen elveket nem hirdettem, sem ilyen érzelmű nem vagyok. … Egyes fogalmakat, elveket magyaráztam ott ahol szükségesnek tartottam. *Tendenciámnak félreértését vagy esetleg tudatos félremagyarázását tulajdonítom annak okául, hogy anarchistának, ateistának és kommunistának tartanak.* Különben maguknak a kommunistáknak is megmondtam, hogy én nem vagyok az ő álláspontjukon, amiért letartóztatásomat helyezték kilátásba. *Tanári működésemet a becsületes erkölcsös magyar nemzeti szellemben munkálkodó tanítóképzővel összeegyeztethetőnek tartom a jövőben is, mert kommunista akkor sem leszek*" – fejtegette bizottsági meghallgatásán a tanár úr.[1457]

Majd két nap múlva a jegyzőkönyvekhez csatolni kért nyilatkozatot adott át Scherer Sándornak: „Politikai meggyőződésre *'haladó' pártinak tartom magam, s szerintem haladó pártinak kell lennie mindenkinek, aki tanítással foglalkozik, mert a jövő emberét neveli*. Haladó pártinak kell lennem, mert minden halad, az emberi megismerés határainak bővítése, a technika és termelés fejlődése új és új helyzeteket teremt, s az így teremtett új helyzethez egyénnek és társadalomnak

[1456] Meghallgatásán *Pinkert Zsigmond* tanúsította: „Vacek Béla, mint teljesen idegen, menekült tanár jött áprilisban a városba és semmiféle politikai mozgalmakban nem vett részt". (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

[1457] MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.) Wacek Béla 1945. november 8-i rehabilitációs kérelmében a nézeteiről, s a pedagóguspályáról való eltávolításának okáról egy szót sem ejtett. (MNL OL XIX-I-1-g-57-15513-1946. 129. d.)

egyaránt alkalmazkodnia kell. Haladó pártinak kell lennem, mert erős a hitem, hogy *csak a tudományos megállapításokon nyugvó politikai reformok biztosítják a társadalom békéjét.* A véres és romboló revolúciókat csakis a tudományos politika útmutatása szerint haladó folytonos evolúció szünteti meg. Véleményem szerint a haladópárti politika nem merevedhet meg, s így nem kötheti magát konok következetességgel egyik pártárnyalathoz sem, hanem folytonosan javít ott, ahol a tudományos megfontolás javítandót talál.

A konzervatív felfogás becses, mint a reformok kiinduló talaja, de *veszedelmes, ha gátolja a reformokat, mert szülő oka lehet a forradalomnak*. … Nem álltam a proletárdiktatúra álláspontján, mert előbb vázolt politikai meggyőződésem szerint, *nem azonosíthattam magam a proletárdiktatúra merev szellemével*. Ezért a pártmozgalmakban részt nem vettem, s a felkínált politikai állásomat nem foglaltam el.[1458] … a jászberényi tanítói szakszervezet gyűlésein… a fent vázolt szellemben szóltam a felmerült kérdésekhez… [S]zem előtt tartottam, hogy… tudományosan képzett társaság előtt beszélek, s minden kérdést a tudomány mai színvonalán igyekeztem tárgyalni. … Sohasem használtam diktáló, vagy terrorizáló hangot, sőt, többször kijelentettem,…, hogy engem bárki félbeszakíthat, s hálás leszek, ha valaki állításom helytelenségéről meggyőz. …

[S]zóba kerültek az különböző utópisztikus rendszerek is… Így került szóba az 'anarchizmus' is, melyet én Reclus francia geológus iratai nyomán igyekeztem ismertetni.[1459] Szerintem ilyen ismertetésben nincs veszély, mert ha kimutatjuk, hogy egy ilyen rendszer megvalósításának mik a feltételei,… nyilvánvalóan adódik, hogy a rendszer utópisztikus. A kérdés teljes kimerítése szerintem a tanítóság előtt kívánatos, mert *ha van anarchista, vagy bármilyen más program, azzal szemben éppen a tanítóság nem űzhet struccpolitikát*. …

Beszédeimben támadtam a proletárdiktatúra álláspontjait is. Így pl. kimutattam, hogy *a tanítók politikai átképzőtanfolyama a pedagógiai megállapításokkal ellenkezett.* Megengedem, hogy a természettudományos gondolkodásban kevésbé jártas hallgatóságom egy része félreérthetett. De azt is feltételeznem kell, hogy tendenciózusan magyarázták félre egyesek a szavaimat.[1460] Hiába, a fény, a tisztánlátás zavarja azokat, akik a sötétben szeretik rajzolni az ő cirkulusaikat.

[1458] *Balla Béla* helybeli állami tanító vallomásában olvasható: „Vacek Bélától vallást sértő vagy hazaellenes kijelentést nem hallott. A vörösök iskolavezetővé akarták tenni, de betegséget színlelt, s nem fogadta el". (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

[1459] Lásd ehhez: [Jacques] Élisée Reclus: Az anarkia [Sic!]. Harmadik, bővített kiadás, Kiadja a Budapesti Anarkista Csoport, é. n.

[1460] Csak a két feljelentésben részes helybeli tanító tanúskodott Vacek Béla ellen. *Farkas Károly* helybeli állami tanító; „többször kijelentette, hogy a kommunizmus nem áll meg, hanem az anarchizmus követi. Hasonlóan többször kijelentette, hogy ateista". *Barta Béla* helybeli állami igazgatótanító: „Vacek Béla tanár…összes beszédjéből engem az ragadott meg, hogy kijelentette, hogy anarchista, sőt, ha kell, nihilista! … Vacek mindenesetre túlzóbb volt, mint Pinkert". A

Végül szabadjon megfogalmaznom nevelési ideálomat. Eszményem az önálló magyar nemzet, mely méltóan sorakozik a többi művelt nemzet sorába. *A nemzet jövő boldogulása a több és jobb népiskolához van kötve. A tudás hatalom, s e hatalomban a nemzet mennél több tagját részesíteni kell*, a többi magától megy" – deklarálta Vacek Béla.[1461]

Különös módon sem – a későbbiekben nevét Wacekre változtató – tanár úr, sem Pinkert igazgató úr s Kovács Ferenc sem érezték/érezhették (vagy nem akarták tudomásul venni?), hogy a Tanácsköztársaságot követő keresztény-nemzeti kurzus nem a dualizmuskori viszonylag liberális, vallásos és hazafias neveléshez való visszatérést jelentette. Hanem a forradalmakat megelőző évtizedekben sokak által preferált – a technikai, gazdasági versenyképességet ösztönző, ezért – bizonyos keretek között az állam által is tolerált „természettudományos, haladó" szemlélet, a bolsevizmus szálláscsinálójának, a „zsidó hatalmi igényeket szolgáló, trójai falónak" elkönyvelt „liberalizmus", „szabadgondolkodás" elítélését is.[1462]

A területvesztések és a forradalmak okozta sokk, s a menekült értelmiségiek, közalkalmazottak „túlkínálata" az országos és helyi politikában egyaránt a forradalmakban valamelyest is érintett – nem elég világi- és egyházi tekintélytiszteletlőnek mutatkozó – autonóm személyiségeknek a közszolgálatból való kiszorításához vezetett. Ezért védekezési taktikájuk – katolikus létükre, abban a hiszemben, hogy tényleg, csak a proletárdiktatúra előkészítéséért és támogatásáért, s az abban

---

többiek Vacek Béla állításait igazolták. *Kárpáti Ernő* tanár hangsúlyozta: Vacek Béla amit mondott, azt mind hűen, a tényeknek megfelelően adta elő. … Voltak a tanfolyamon apácák is, kik szintén nem szólaltak fel azok ellen, miket Vacek mondott". *Berzátzky László* tanár is megerősítette Vacek vallomását. *Halmos Péter* gyakorlóiskolai tanító hozzátette: „Mikor még Stubnyafürdőn voltunk a múlt év májusában többször beszéltem Vacekkel az oroszországi állapotokról, és ő már akkor kijelentette, hogy félti Magyarországot a bolsevizmustól". *Tanai Antal* tanár, aki együtt tanult Budapesten Vacekkal, többször hallotta őt és az igazgatót nyilatkozni arról, hogy a proletárdiktatúrát „elítélték, s egyáltalán nem támogatták". *Szilágyi József* helybeli református tanító szerint is „ő csak tudományosan magyarázta az ismeretlen fogalmakat. Hazafias, erkölcsös, vagy vallásos szempontból… nem tett sértő nyilatkozatokat". *Vámos József* helybeli izraelita tanító szerint „Vacek nem tartotta magát anarchistának, vagy nihilistának… ő hozzászólt a tárgyhoz és magyarázta ezeket a fogalmakat". (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

[1461] MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1462] Markánsan példázza e „klímaváltozást" *Szabó Dezsőnek*, a „Virradat" 1920. december 29-i számában megjelent „Ellenforradalom" c. cikke is. „A zsidó imperializmus…a minden országban küzdő örök emberi elégedetlenséget teszi uralmi törekvéseinek fő fegyverévé. *Liberalizmust ordít, hogy szellemi rabszolgaságba hajtson, demokráciát rikolt, hogy felépítse a legirtózatosabb anyagi rabszolgaságot,* mely a demokrácia halálát jelenti: végletes kapitalizmust, forradalmat hirdet, hogy a forradalmon át megalapítsa a maga abszolút uralmát. … A győzelmes zsidóság elfoglalja a lélekgyúrás minden műhelyét… és megszületik a világ legtürelmetlenebb lelki formája: a szabadgondolkodó. A szabadgondolkodó, aki *'természettudományos', 'racionális', 'egyetemes emberi',* de aki eltipor minden tudományt, rációt, minden emberit, ami nem segíti előre, vagy akadályozza a zsidó faj világuralmi törekvéseit." (*Szabó D.* 1920–1921. 19–20.)

való direkt politikai szerepvállalásért jár felelősségre vonás – kontraproduktívnak bizonyult. *Diktatúraellenes, szabadelvű megnyilatkozásaik akarva-akaratlanul szinte önfeljelentéssel értek fel.* Azokkal szinte kandidálták magukat a nem elég kezes, nem elég tekintélytisztelő, ezért a lehetőleg eltávolítandó pedagógusok listájára.

1919 decemberében talán még Scherer Sándor sem tudhatta, hogy a későbbiekben a „csak dorgálásra és áthelyezésre" ítélteket is eltávolítják majd a pedagógus pályáról. 1919. december 15-én a VKM-hez benyújtott „véleményes jelentése" – sajnos – nem áll rendelkezésünkre. Az aznapi rövid kísérőleveléből tudható, Kovács Ferenc mellett a vizsgálatot kiterjesztették Vacek Bélára és Pinkert Zsigmondra is. Az fél-, ill. másfél évvel később a VKM Fegyelmi Tanácsa javaslata alapján a miniszter nevében született ítéletekből tudható, hogy Pinkert Zsigmonddal kapcsolatban azt, hogy önmagát ateistának vallotta" volna, nem találták bizonyíthatónak.

A lassú ügyintézés miatt a vádolt pedagógusok a tanév végéig a képzőben tanítottak, méghozzá *az igazgató 1919/1920. tanévvégi jelentése* szerint „az iskolai év folyamán felmerült különböző természetű zavaró körülmények dacára hihetetlen lelkierővel, kölcsönös megértéssel, önfegyelemmel, türelemmel és odaadó buzgalommal". „A megszállás alól való menekülés, a kiutasítás, a bolsevizmus és a román uralom rémségei, a szomorú béke, a nagy drágasággal járó anyagi leromlás mindmegannyi csapás volt… Mindezek dacára testületünk egymást támogató közszelleme mindenkit ambícióra, lelkiismeretességre ösztökélt. A nemzetnevelés nagy munkájából mindenki, bár küzdelmesen, de hősiesen végezte… feladatát. *Csakis a haza jobb jövőjébe vetett hit és ennek megvalósítására irányuló nemzetnevelői munkálkodás tudta a veszélyben is fenntartani a testület minden tagjában az idealizmust, azt az erkölcsi erőt, amellyel a mások részéről ért igaztalan támadásokat, gyanúsításokat kivédte.* Munkánkban ezt a küzdelemmel járó erkölcsi erőt, *az idealizmus ápolását kötöttük tanulóifjúságunk lelkére is,* hazánk szebb és jobb jövőjének kiküzdésére" – jelentette Pinkert Zsigmond.[1463]

A soraiból sugárzó hangulat mutatja: az igazgató úr tudhatta, hogy városbéli ellenfeleik továbbra is minden követ megmozgatnak eltávolításuk érdekében.

Előbb közvetlenül *a vallás és közoktatásügy miniszternél állították, hogy „a jászberényi tanítóképző igazgatója egy volt liqvidátor*, s a fegyelmi úgy lett lebonyolítva, hogy semmit sem derített ki, eredménytelen volt" – olvashatjuk az 1920. IV. 26-i, 2178. sz. miniszteri „figyelmeztető lapon", mely új vizsgálatot, s 3 napon belül választ követelt.[1464]

Majd *a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei közigazgatási bizottság 1920. június 9-i ülésén* az alispán szóvá tette, hogy értesülései szerint „a jászberényi áll. taní-

[1463] MNL OL K 502-1921-5-93329. Az 1920. július 10-i jelentésben, melyben Kovács Ferenc áthelyezésével is számolt a következő tanévre. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1464] MNL OL K 502-1921=220=. 2178/1920.

tóképző intézet tanárainak a kommunizmus idejében tanúsított magatartása nem volt megfelelő. A miniszteri biztos által állítólag ott lefolytatott vizsgálat közmegnyugvást nem keltett. *A város közönségének nagy része bizalmatlansággal viseltetik egyes tanárok iránt*".[1465] *A kormánybiztos-főispán* VKM-hez intézett aznapi levelében kifogásolta, hogy a vizsgálat „nem a közigazgatási bizottság, hanem más kiküldött által lett foganatosítva. Különben is, a tanárok hasonló vizsgálata helytelen abból a szempontból, hogy saját kebelükből választott bizottság nem járhat el elég tárgyilagosan… és e vizsgálathoz nem hívatott meg a m. kir. tanfelügyelő. *A közigazgatási bizottság javasolja, méltóztassék a közmegnyugvást nem szolgáló e vizsgálat kiegészítését, vagy pedig az egész vizsgálat tartását a közigazgatási bizottságra bízni*".[1466]

A VKM tanítóképzői ügyosztálya a vizsgálatot vezető *Scherer Sándor* véleményét kérte, aki 1920. június 30-án arról jelentett, hogy a vizsgálat a vonatkozó rendeleteknek megfelelően, a többi képzőhöz hasonló módon, szabályosan folyt. A vizsgálóbizottság a helyszínen igazolás alá vont a tantestület által igazolhatónak vélt személyeket is. A képző pedagógusain kívül a helyi tanítók sora és a város egykori és mai polgármestere is meghallgatásra került. A tanfelügyelő meghívását a VKM rendelet nem írta elő, jelentései pedig amúgy is a bizottság rendelkezésére álltak. Hangsúlyozta: „*az állami tanítóképző tanárok fegyelmi ügyei egyáltalán nem tartoznak a közigazgatási bizottság hatáskörébe"*. Majd a dolog érdemi része kapcsán közölte: a „tanítóképző intézeti *fegyelmi tanács* f. év június 4-én… a következő ítéleteket hozta:

Kovács Ferenc tanár a kommunizmust megelőző politikai agitációs magatartása miatt *nyilvános megdorgálásra és saját költségén való áthelyezésre* ítéltetett. *Magatartása a tisztviselői állás revíziójánál is figyelembe veendő.* Kovács F. tanár a kommunizmust követő 6 héten át Jászberényben fogva tartatott.[1467]

Vacek Béla tanár ugyancsak *nyilvános megdorgálásra és saját költségen való áthelyezésre* ítéltetett.

[1465] MNL OL K 502- 1920-5-63256. 1296/1920. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1466] MNL OL K 502- 1920-5-63256. /keb. 920. sz. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1467] Kovács Ferenc a következő 6637461920. sz. határozatot kapta kézhez 1920. júliusában: „az Ön ellen a *proletárdiktatúra alatti magatartása* miatt elrendelt fegyelmi vizsgálat során beigazolást nyert az, hogy *a diktatúrát megelőzőleg* tanári hivatásával meg nem egyeztethető módon, külső körülmények kényszere nélkül, kezdeményezőleg *oly politikai agitációt fejtett ki, amely a proletárdiktatúrát előkészítő tevékenységnek minősíthető.* Ezért Önt, a fegyelmi bizottság javaslata s a fegyelmi tanács meghallgatása után nyilvános dorgálásra ítélem. Arra való tekintettel, hogy tanári működése színhelyén ugyancsak *a diktatúra alatti magatartása* okából történt letartóztatása ottani helyzetét tarthatatlanná teszi, saját költségén, egy más – később kijelölendő – tanítóképző intézethez helyezem át". (MNL OL K 502–1920=362= Kiemelés tőlem – D. P) A kiemelésekkel jelzett ellentmondásokkal tűzdelt határozat elsiklott afölött, hogy az államügyész vétlennek találta Kovács tanár urat és szabadon bocsátotta. Arról, hogy rövidesen bekövetkezett elbocsátása előtt ideiglenesen áthelyezték-e valahová Kovács Ferencet, sajnos, nincs tudomásunk.

Pinkert Zsigmond igazgató *írásbeli dorgálásra* hozatott javaslatba, mert *az ellene felhozott vád nem volt beigazolható.* Tudomásom szerint ez ügyben az ottani polgármester azzal bízatott meg, hogy nevezett igazgatót újra hallgassa ki. … A fegyelmi tanács határozata immár legközelebb fog közöltetni az érdekeltekkel"-jelentette a kir. főigazgató.[1468]

Ez meg is történt. *A jászberényi képző tantestülete Vacek Béla és Pinkert Zsigmond ügyében argumentált kéréssel fordult a VKM-hez a velük kapcsolatos ítéletek felülvizsgálata érdekében,*[1469] minek következtében – eltérően Kovács Ferenctől – ítéletük nem hatályosult. Így ők a következő tanévben még a városban taníthattak.

Friedvalszky Ferenc jászberényi polgármester 1920. november 8-án jelentett, a miniszter áprilisi utasítására folytatott, újabb eljárás eredményéről: „Pinkert Zsigmond… a jászberényi róm. kat. érseki leánynevelő intézet vagyonának likvidálásánál jelen volt, de amint a vizsgálat kiderítette, ez alkalommal a legnagyobb jóindulatot tanúsította. *Olyant, amiből az tűnt ki, hogy ő meggyőződéses kommunista, semmit sem csinált*".[1470]

E felterjesztés kb. egy időben, november közepén érkezhetett a minisztériumba *Szmrecsányi Lajos egri érsek* levelével: „Illetékes esperesem jelentése szerint *a jászberényi állami tanítóképző tanári kara, Pinkert Zsigmond igazgatóval az élen, ateista szellemű tanárok. A kommunizmus idején romboló munkát végeztek és az ifjúság lelkét ma is mételyezik. … E sajnálatos állapot javítása érdekében* az esperes azt javasolja, hogy a főgimnáziumi hittanár, akinek a tanítóképzőben végzett hittanóráival együtt most heti 28 órája van, mentessék fel a főgimnáziumtól mintegy másfél kilométerre lévő tanítóképzőben végzendő hitoktatástól, s *a tanítóképzőbe külön hittanár neveztessék ki.* Részemről… szívesen alkalmaznám a tanítóképzőhöz hittanárnak Végh Kálmán Mátyást, aki ideiglenesen Erdélyben volt alkalmazva, de most onnan kiutasíttatott. *... aki…a gazdasági szakoktatást is végezhetné*, amennyiben ő okleveles gazdász és az erdélyi státusz egyik gazdaságában mint intéző működött. Részemről hálásan venném, ha Végh Kálmán Mátyás alkalmazása a helyzet javításával kapcsolatban megtörténhetnék" – írta az érsek,[1471] – menekült kádere elhelyezése érdekében, a hatáskörébe nem tartozó javaslatát „indokolandó" – a képzőbeli állapotokat alaptalanul dramatizálva. Az ateista veszély elhárítására hivatkozva vindikált magának olyan jogot, amire semmilyen alapja nem volt. Hittanárt javasolhatott ugyanis, gazdasági oktatót nem.

A magas helyről érkezett vádra és kezdeményezésre a VKM gyorsan reagált. Farkas Sándor főigazgatón keresztül információt kért az igazgatótól, s megyei

[1468] MNL OL K 502-1920-5-63256. 1285. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)
[1469] E beadvány, sajnos, nem áll rendelkezésünkre. Lásd ehhez: MNL OL XIX-I-1 g-57-15513-1946. 129. d.; *Császtvai I.* 1961. 89–90.
[1470] MNL OL K 502-1921=220= 6668 ki/1920. (Kiemelés tőlem – D. P.)
[1471] MNL OL K 502-1921-7-57356. 4733/1920. 1920. november 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

tanfelügyelőtől, hogy tapasztaltak-e „kommunista irányba való elhajlást" az intézet munkájában?

Pinkert Zsigmond azt jelentette, hogy „az intézet minden tagja… példájával szolgálja mindenkor a megkívánt vallás-erkölcsös szellemet. A tanítások látogatása során sohasem tapasztalta, hogy a kommunisztikus irányú felfogás felé bárhol is a legcsekélyebb mértékű elhajlás volna. Ismerve a tanárok felfogását, meggyőződése szerint még csak aggodalomra sem lehet ok".[1472] Emellett közölte: a gazdasági állást a földművelésügyi minisztérium – akinek erre joga volt – már betöltötte.[1473]

A vármegyei kir. tanfelügyelő 1920. január 7-én hasonló tapasztalatairól számolt be. „A folyó évben 2 ízben voltam a jászberényi tanítóképzőben, s nem vettem észre semmi olyan jelenséget, amely azt a gyanút keltette volna fel bennem, hogy a hazafias és valláserkölcsös neveléstől eltérne a tanári kar". Mindazonáltal hozzátette: „Jászberény város egyes köreinek elégedetlensége onnan ered, hogy *e körök Pinkert Zsigmond igazgatóval, Kovács Ferenc és Waczek Béla tanárok működésével nincsenek megelégedve. Nem bíznak bennük, abban a tekintetben, hogy tanári működésük fedezné a keresztény nemzeti irányzat szellemét.* Személyes tapasztalatok alapján jelenthetem azt is, hogy *mindaddig, amíg a nevezett tanárok Jászberényben lesznek, ez az állapot megismétlődik, ill. az elégedetlenség és bizalmatlanság állandó lészen"* – írta a tanfelügyelő, jelentve, hogy Kovács és Vacek tanár urak már a VKM 66374/1920. és 66376/1920. sz. rendeleteivel nyilvános dorgálásra és saját költségen való áthelyezésre ítéltettek. Pinkert Zsigmondra nézve még nincs információja.[1474]

Így – bár az igazgató úrral kapcsolatos további rosszindulatú pletykák is cáfolatot nyertek, vagy legalábbis igazolhatatlanoknak bizonyultak[1475] – egyre több jel

---

[1472] MNL OL K 502-1921-7-57356. 1065/1920.

[1473] MNL OL K 502-1921-7-57356. 627/1920. Szmrecsányi Lajos egri érsek a VKM-től ennek megfelelő választ kapott. Jelöltje óraadó hittanár lett a jászberényi képzőben, s felvilágosították a képző 3 tanára ellen lefolytatott fegyelmi eljárás eredményéről/állásáról, s arról, hogy vizsgálatot folytatnak az intézetben. (u. ott 149387/1920.)

[1474] MNL OL K 502-1921=220=. 8552/1920. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1475] Egry Gyula állami főgimnáziumi tanár és katolikus teológus fia Jászberényben azt terjesztette, hogy – ottani értesüléseik szerint – Pinkert Zsigmond a Tanácsköztársaság idején Egerben az érseki tanítóképzőben 1919. június 16–18-án képesítővizsga-biztosként „lázító beszédeket mondott a kommunizmus mellett, a városi direktóriummal összeköttetésben állt, továbbá része volt azokban a rombolásokban, amelyeket a vörösök az egész káptalan kárára elkövettek". Berzátzky László és Halmos Péter jászberényi tanárok, 1920. január 29-i, egri kollégáikhoz írt (s a VKM-be is elküldött), levelükben idézik ezt, és cáfolatát kérték a vádnak. A válasz nem áll birtokunkban, de bizonyosra vehető, hogy amennyiben igazolást nyert volna a vád, az a fegyelmi eljárás részévé vált volna, s említésre került volna Benkóczy Emil könyvében. Pinkert Zsigmond akkoriban elnökölt az Angolkisasszonyok egri tanítóképzőjének képesítő vizsgáján is, melyről az intézet igazgatója minden kommentár nélkül emlékezett meg a VKM-nek 1920. március 7-én küldött jelentésében. A keresztény-nemzeti kurzus idején visszatekintve egyik képzőben sem kifo-

utalt arra, hogy Jászberényben nem lesz maradása. A helyi lapban cikk jelent meg a képzőről „Kint a bárány bent a farkas" címmel, s a támadók minden lehetséges módon jelezték: távoznia kell a városból. *Ezzel a képző és igazgatója csapdába került*: *nehezteltek rájuk a városban, mert* – ahogy korábban szó volt róla – *épület híján a helyi állami elemi iskola és egy gazdasági iskola épületeiben tevékenykedtek,* s ezzel akaratlanul is egy sor iskolaköteles gyermek beiskolázását akadályozták. Ez a szülők érthető rosszallását váltotta ki. *Ez újabban világnézeti-politikai vádakkal egészült ki.* Márpedig a képző helyzetét csak a város által felajánlott telken való építkezéssel lehetett rendezni, melyhez a VKM mellett a város támogatása is kellett.

„Mivel ilyen körülmények között reménytelennek látszott a fiatal intézetnek megfelelő, új épületben való elhelyezése, Pinkert Zsigmond igazgató 1921-ben a VKM-től bizottság kiküldését kérte a tarthatatlan állapotok megvizsgálása végett. Ez alkalommal az intézetben megjelent Szűcs István miniszteri tanácsos [a tanítóképzői ügyosztály vezetője] és Farkas Sándor kir. főigazgató, akiktől – egészségi állapotára tekintettel – Budapestre helyezésének kieszközlését kérte. Ez meg is történt 1921 szeptemberében, amikor múzeumőri minőségben az Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeumba osztották be szolgálattételre. Itt csak 2 évig működött. Minisztertanácsi határozat értelmében ugyanis a Tanszermúzeum, mint felesleges intézmény megszűnt. Őt pedig ezzel kapcsolatban, az állami közalkalmazottak létszámcsökkentésére vonatkozó kormányrendelet alapján, 1925. január 1-jén nyugdíjazták" – olvashatjuk Móczár Miklós 1931-es, (de facto, akkor némi erkölcsi elégtételt nyújtó, ám) eufemisztikus elbeszélésében.[1476]

Valójában méltatlanabb végjátéknak lehetünk krónikásai. Egyrészt – Pinkert Zsigmond 1945. október 4-i beadványa szerint – áthelyezését nem ő kérte, hanem a minisztériumi kiküldöttek „hozták javaslatba".[1477] Másrészt *a VKM Fegyelmi Tanácsa, 1921. június 8-i ülésén, Pinkert Zsigmondot „írásbeli dorgálásra, s hivatalból való áthelyezésre ítélte, s tekintettel az ő speciális képzettségére, nem iskolai, hanem másirányú/múzeumi szolgálatba tartja elhelyezhetőnek".* Az igazgató úrnak kézbesített – s felháborodásában elégetett[1478] – fegyelmi határozat szövege így szólt: „megállapítást nyert, hogy *Ön*, mint áll. tanítóképző-intézeti igazgató *nagyfokú meggondolatlanságot követett el azzal, miszerint a vallásoktatás tárgyában megindult vita során a szakszervezetben történt felszólalásával oly témának a taglalásában vett részt, mely a helyi társadalomban félreértésre és ebbeli közreműködésének helytelenítésére adott okot*. E ténykedéséért ezennel dorgálás-

gásolták Pinkert elnöki tevékenységét. (Lásd ehhez: MNL OL K 502-1920-7-23968., 502-1921=220=; *Benkóczy E.* 1928. 125.)

[1476] *Móczár M.* 1918–30. 4. Móczár Miklós (1884–1971) 1930-tól 1942-ig volt a jászberényi képző igazgatója.

[1477] MNL OL XIX-I-1-g-57-26592-54860/1945. 1945. október 4.

[1478] MNL OL XIX-I-1-g-57-26592-54860/1945. 1945. október 4. (Kiemelés tőlem – D. P.)

ban részesítem, s intézkedni fogok, hogy hivatalból áthelyeztessék".[1479] Harmadrészt Pinkert Zsigmond 1923-ban, a tanszermúzeum megszüntetésekor a VKM-től tanári beosztást kért, ám „meghallgatásra nem talált".[1480] Ezzel *az igazgató úr – ahogy Kovács Ferenc tanár is – végleg kikerültek a tanítóképzésből.*[1481] 1945 utáni rehabilitációjukkal csak a nyugdíjuk emelkedhetett, de életkoruknál fogva már nem taníthattak.[1482]

A fiatalabb, 1890-ben született *Waczek Bélának* 1946-ban még sikerül visszakerülnie a jászberényi képzőbe (1948-1949-ben annak igazgatója is lett), ám előbb Kenderesre helyezték,[1483] majd – közel negyedszázadon át – közepes és nagybirtokokat irányító gazdászként/intézőként kereste kenyerét.[1484] A VKM Fegyelmi Tanácsa ugyanis 1920. június 4-én hozott határozatában úgy találta, hogy a szakszervezetben, „*a hitoktatásról szóló vita kapcsán, oly módon és oly tartalommal szólalt fel, hogy az a hitoktatás ellen irányzottnak volt tekinthető.* Eközben – saját vallomása szerint – *értelmezte az 'ateista, anarchista, kommunista' szavakat, de a hallgatóság egy része ezt őrá magára vonatkoztatta. Minthogy ezen felszólalásával* alkalmat és anyagot adott ellentétes felfogásokra, sőt *egyes hallgatók sérelmére, s ekként tapintatlan magatartásával visszatetszést okozott,* ezért *nyilvános dorgálásra ítéli.* Mivel a Fegyelmi Tanács az ottani helyzetet olyannak látja, hogy az ő eltávozása kedvezően segíti elő a helyi társadalom békességét, őt – mint egyébként Stubnyafürdőről ideiglenesen beosztott tanárt – *saját költségén áthelyezendőnek tartja*, s egyszersmind azok közé sorolja, *kik a tisztviselők létszámrevíziójánál* magatartásuk miatt, szolgálatuk megtartása szempontjából *revízió alá vehető*k".[1485]

[1479] A VKM 123453/1921. VIII. b. sz. rendelete. (Kiemelés tőlem – D. P.) MNL OL XIX-I-1-g-57-62795-1946. 129. d.

[1480] MNL OL XIX-I-1 g-57-62795-1946. 129. d. Az 1945. október 4-i rehabilitációs kérelmében.

[1481] *Kovács Ferenc* Horthy-korszakbeli sorsáról, sajnos, nincsenek információink. 1945. november 30-án kapott értesítést arról, hogy a 74205/1945. IV. sz. rendelettel rehabilitálták, mint „tanítóképző intézeti tanárt", s nyugdíjkorhatára elérésig, egy éven keresztül, beosztás nélkül a VKM pénztárában vehette fel illetményeit. Nyugdíjaztatása 1946 júliusának végén indult. (MNL OL XIX-I-1 g-57-147929-1946. 144. d.)

[1482] *Pinkert Miklós* a fizetésének alig több, mint felét kitevő nyugdíja mellett 1925-től a Magyar Földtani Intézet Talajtani Osztályának vegytani laboratóriumában, majd 1928-tól a Földművelésügyi Minisztérium Kísérletügyi Osztályában nyert tiszteletdíjas alkalmazást, mint talajjavítási szakértő. 1946. január 25-én rehabilitálták „tanítóképző intézeti igazgatóként", s április 1-től nyugdíját az V. fizetési osztály 2. fokozatának megfelelően állapították meg. (MNL OL XIX-I-1 g-57-26592-1946. 44. d.)

[1483] *Wirth I.* 2007. 183.

[1484] A Minisztertanács 1946. május 18-n határozott Waczek Béla rehabilitásáról. MNL OL XIX-I-1 g-57-62795-1946. 129. d.; -57-76877-1946. 129. d.; -155513-1946. 129. d.; -45825-1946. 129. d.; *Jantsky B. szerk.* 1947. 13.; *Kopácsy B. et al. szerk.* 1968. 13–15.; *Benedek S. – Wirth I.* 1997. 160.

[1485] MNL OL XIX-I-1 g-57-15513-1946. 129. d. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

Majd egy év elteltével, ugyanez a testület, 1921. június 8-án újra foglalkozott – az 1920. április 25-i 135301/1920. számú rendelettel az 1920. évi XI. tc. 4. §-a alapján „a tényleges szolgálat kötelékéből megfelelő nyugdíj mellett elbocsáttatott" Waczek Béla ügyével. Érdekében ugyanis „*a jászberényi tanítóképző tanári kara kérvényt nyújtott be, melyben úgy a proletárdiktatúrát megelőző, mint azon időbeli magatartására nézve beható igazolással – a szolgálatba való visszavételét" kérte*.[1486] „A Fegyelmi Tanács behatóan mérlegelve a beadványban felhozott indokokat, oly értelmű határozatot hoz[ott], hogy amennyiben Waczek Béla fegyelmi ügye tárgyalásának újrafelvétele iránt kérvényt nyújt be, *az ügy újratárgyalásától nem zárkózik el.* Amennyiben e tárgyalás eredménye egyértelmű volna, javasolni fogja, hogy a Minisztertanácshoz oly értelmű előterjesztés tétessék, hogy ő – ha más helyütt is – tanári szolgálatba továbbra is megmaradhasson".[1487] Forrásaink szerint hasonló beadvány készült Pinkert Zsigmond ügyében is,[1488] de a két pedagógus későbbi rehabilitációs kérelmében nem történt említés ezekkel kapcsolatos bárminemű változásról. Így a tantestületnek – különösen Tanay Antalnak – ez irányú erőfeszítései eredménytelennek bizonyultak.[1489] *A következő negyedszázadban e három pedagógus de facto kitiltatott a pedagógus pályáról, legalábbis a tanítóképzés területéről…*

***

Ezzel a jászberényi képző igazgatójának és két pedagógusának a forradalmak alatti tevékenységét, s annak fegyelmi következményeit felidéző elbeszélésünk végére jutottunk. A hosszan idézett, egymással feleselő források alapján olvasóink véleményt formálhatnak a történtekről. Segítségükre még néhány – a korabeli képzők, s a jászberényi intézet jövője szempontjából relevánsnak tűnő – forrást, szempontot ajánlunk figyelmükbe.

Az igazgatóváltozást, Pinkert Zsigmond elhelyezését hivatalosan 1921. szeptember 1-jén, a tanévnyitó tanári értekezleten jelentették be. Balázs Béla (1930-ig maradt az intézet élén) hosszú *bemutatkozó beszédének több mozzanata is felidézést érdemel: részben a jászberényi társadalomhoz, városhoz, tanyavilághoz való viszony, részben az akkori rendkívüli nehézségek és azon belül a menekült pedagógusok (közalkalmazottak) helyzetét, s a „Csonka-Magyarországon" való beilleszkedésük lelki problémáit illetően.*

[1486] E beadvány, sajnos, nem áll rendelkezésünkre.

[1487] MNL OL XIX-I-1-g-57-15513-1946. 129. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1488] *Császtvai I.* 1961. 89–90.

[1489] Még a Tanay Antal által szervezett ünnepélyes búcsúztatását is megakadályozták. Kovács Ferencet és Vacek Bélát a diákok még elbúcsúztatták. (*Császtvai I.* 1961. 90.; *Kopácsy B. et al. szerk.* 1968. 13.)

„A nagy személyi változás, mely testületünkben bekövetkezett, mindnyájunk előtt ismert okokból eredt. *A háborút… követő… nehézségek mellett nekünk itt még egy különös nehézséggel kellett küzdenünk: a társadalom, a vezetők ellenszenvével, legjobb esetben a közömbösségével. Ez az ellenszenv pár hónappal ezelőtt már abban a törekvésben fejeződött ki, hogy intézetünket a városból vigyék el.* A háborús nehézségek között szervezett intézetünket egy oly csemetéhez tudom hasonlítani, mely sehogy sem tud megeredni, mivel a talaj nincs előkészítve, s a fácska gyökérzete hibás. A közoktatásügyi miniszter úr itt hagyott bennünket. … Tehát gyökeret kell vernünk! …

Ismerem az igentisztelt Kartársak múltját, gondolkozását. Akik itt maradtunk mindnyájan megjártuk a hazafiúi mártírság kálváriáját. *Csupa menekült*, lerongyosodott, testi és szellemi erőben is meggyengült ember. Egy tekintetben erősek vagyunk: magyarok vagyunk! Azok vagyunk még most is, mikor fizetésünkből megélni nem tudunk. A hazafiság nálunk nem frázis, hanem egy szenvedéssel teli szent érzés. Érezzük azt, mikor cipőtlen és rosszul táplált gyermekeinket is magyarokká akarjuk nevelni. Érezzük, mikor nincstelen újabb reggelre virradunk. Érezzük, mikor cselédsorra jutott feleségeink szent türelmét látjuk.[1490] Érezzük, mikor kimerült agyunk a szebb, boldogabb jövő lázas álmait szövögeti. Jogunk van tehát az intézetünkkel szemben eddig bizalmatlan helyi társadalom megnyugtatására kijelentenem, hogy *mi hazafiságból leckét senkitől nem kérünk, és el sem fogadunk!* …

Ne legyünk azonban naivok! Olyan helyi bajokon, melyek faji sajátságokból, évszázados hagyományokból és különös helyi felfogásokból erednek, egyszerre nem tudunk változtatni. *A jászsági port a lelkekről egyszerre letörölni nem fogjuk, mert ezen nem portörlés, hanem egy általános kulturális nagytakarítás segíthet csak. Mi*, akik cseh és román megszállás alatt... *régi helyeinken…* megalkuvást, alacsony önzést nem ismerő jellemünk miatt, *még a csehek és románok előtt is köztiszteletben álló egyének voltunk, akiket a saját fajtánkhoz tartozók égető könynyekkel búcsúztattak, az itteni nagyközönség szemében maradunk továbbra is szegény, részben hajléktalan, fekete kenyeret rágcsáló jöttmentek,* és érezni fogjuk, hogy *egymásra vagyunk utalva.* Ne feledjük, tőlünk megkívánják, hogy minta magyarok legyünk, mi azonban csak néhány őszinte barátot és testvért ismerünk fel e nagyvárosban.[1491] …

Ne a szenvedésektől agyonzaklatott, ideges, türelmetlen…, sokszor kellemetlen embert lássuk egymásban, hanem, a világháború lesújtott áldozatait, a tisztvi-

[1490] Az igazgató úr megjegyzése arra vonatkozhatott, hogy a közalkalmazottak, állami tanárok jövedelme az akkori gazdasági nehézségek, az infláció miatt, már nem tette lehetővé – hogy mint „a boldog békeidőben" – cselédet tarthassanak. Így mindazokat a házi teendőket, melyeket korábban a cselédek végeztek, a feleségeknek maguknak kellett abszolválni.

[1491] Pl.: Friedvalszky Ferenc jászberényi polgármesterrel folytatott ígéretes tárgyalásaira utalt az igazgató úr.

selői nyomor hőseit, az általános erkölcsi lezüllésben, a múlt erkölcsének, az ezeréves Magyarország szent hagyományainak, *a hazafiúi és polgári tisztesség, a modern józanság, az elfogulatlan vallásosság tiszteletreméltó hordozóit lássuk egymásban*. Az ilyen felfogás erőt ad ahhoz is, hogy kifelé minden alkalommal… szolidaritást tanúsítsunk. Így fogunk imponálni, s így készítjük elő a lelkeket ama tudat befogadására, hogy a 6 osztályú tanítóképző kifejlesztésével,[1492] a vármegye első, vezető tanintézete leszünk. Ezt a vezető szerepet már most meg kell alapoznunk azzal, hogy nemcsak a tantermek falai között végezzük el kötelességszerű munkánkat, de a város, a megye, sőt az egész Tiszamellék és Mátraalja társadalmi és kulturális életében, erőnkhöz és időnkhöz mérten, részt veszünk. …

Csonka-Magyarországon a gazdasági súlypont a tanyavilágba helyeződött át. A tanyavilág fejlettebb gazdasági és öntudatosabb, önzetlenebb, *a közre,* a távoli szent célokra *nézve áldozatkészebb társadalmi élete csak a fejlettebb kultúra következménye lehet. E kultúra legfőbb tényezője a tanyai iskola* és a mellette kifejleszthető tanyai központ. Ezekben pedig *a mi tanítványaink lesznek hivatva nemzetmentő munkát céltudatosan és elszántan végezni.* Olyan tanítókat kell nevelnünk, akik nem irtóznak a tanyai iskolától, hanem tapasztalatból tudják, hogy a tanyai tanító szorgalmával nagyon kedvező anyagi körülmények közé juthat és a magyar dicsőség feltámasztásáért sokat tehet. … [T]együnk meg mindent a háború és a forradalom káros hatásainak a lehetőségig való ellensúlyozására. Meggyőződésem ugyan, hogy ez a mai generáció beteg, lelkileg teljesen kigyógyítani nem lehet. Annál *többet kell tennünk arra nézve, hogy egészséges nemzedék serdüljön fel munkánk és növendékeink nevelőmunkája nyomán.* … Ebben a munkában a meggyőzés, a megbocsátás, a szeretet lesz a legcélravezetőbb eszköz" – hangsúlyozta – a vonatkozó VKM rendeletekkel összhangban, a tanárként már egy ideje Jászberényben tevékenykedett, így a helyi viszonyokról tapasztalatokkal bíró – Balázs Béla.[1493]

A tanyavilágot segítő iskolai és közművelődési tevékenység szorgalmazásával az igazgató úr – nyilván a VKM ösztönzésére – *a következő évtizedekre programot adott a jászberényi képzőnek,*[1494] s egyben magyarázatot is nyújtott arra, hogy

[1492] Haller István 1920. augusztus 23-án 86377/1920. VIII. b. számú rendeletet adott ki *a hat évfolyamú tanítóképzés bevezetéséről*, melyet egyebek között azzal indokolt, hogy halaszthatatlan feladatának tartja a nemzet „keresztény erkölcsi és hazafias szellemben való megszilárdítását és a nép közműveltségének emelését. Ennek a kultúrfeladatnak nagy része… a népiskolai tanítókra háramlik, ezért a jövő tanítói nemzedék megingathatatlan erkölcsi jellemének kialakításáról, valamint mélyebb tudományos és szakszerű kiműveléséről, különös figyelemmel a rá váró társadalmi és közgazdasági feladatokra… gondoskodni akarok" – deklarálta a miniszter. (Idézi: *Donáth P.* 1908/I.. 366–367. Lásd továbbá: *Gombos N.* 2011. 40–41.)

[1493] MNL SZML VIII. 52. Az 1921. szeptember 1-jei alakuló ülésén. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1494] „Már 1923-ban bevonták a negyedéves növendékeket a tanyai iskolán kívüli népművelésbe. Téli hónapokban vasár- és ünnepnapon délutánonként tanári előkészítés és felügyelet mellett ismeretterjesztő előadásokat tartottak a tanítójelöltek a tanyai iskolákban (Peres, Meggyes, Hajta,

a minisztérium vajon miért is ragaszkodhatott ahhoz, hogy minden nehézség és a szükséges komoly anyagi áldozat (épület építése) ellenére, a Jászság fővárosában tartsa az intézetet. Ebből következhetett az is, hogy (egyebek között) miért is engedett a VKM a helyi társadalom – akkor az országos keresztény-nemzeti kurzussal összhangban álló – hangadó katolikus körei nyomásának.[1495] A város, a vármegye együttműködése nélkül projekt megvalósíthatatlan lett volna. Ha ehhez néhány „tisztáldozat" kell, ám legyen – gondolhatták, mikor megfelelő bizonyítékok híján is, Vacek Béla, majd Pinkert Zsigmond elhelyezése mellett döntöttek.

Szerepet játszhatott ebben a „természettudományos világnézetű", túlságosan autonóm pedagógusoktól való szabadulás igénye, s persze a közszolgálati alkalmazottak létszámcsökkentésének gazdasági kényszere is. Valószínűleg Scherer Sándor sem szimpatizált igazgató kollégája ilyen nézeteivel, de – számunkra úgy tűnik, hogy Kovács Ferenctől és Vacek Bélától eltérően – respektálta Pinkert Zsigmondot, s aligha akarhatta, hogy végleg elkerüljön a tanítóképzés területéről. Először csak írásbeli (tehát zártkörű) dorgálást javasolt vele szemben, majd a tanfelügyelői, főispáni, érseki nyomásra dorgálást és áthelyezést. Ám azt, hogy a természettudományi végzettségű kiváló pedagógus ne is taníthasson, s a rövidesen megszüntetett Tanszermúzeumba kerüljön, a VKM Fegyelmi Tanácsa mondta ki. Majd a gazdasági konszolidáció kényszere vezetett a Tanszermúzeum felszámolásához, s a nagyarányú létszámcsökkentéshez. Így Pinkert Zsigmond (s Vacek Béla?) – valószínűleg – a kedvezőtlen körülmények sajátos összjátékának (is) áldozatai lehettek.

Történetük ugyanakkor *az akkori fegyelmi eljárások* sajátosságaira is valamelyes fényt vet. Ezek *célja nem a cáfolhatatlan igazság kiderítése, hanem a politikai konszolidáció, a helyi társadalmak megnyugtatása volt. S ehhez jött, miheztartás végett: a Tanácsköztársaság által deklarált* (de idő hiányában kevéssé érvényesíthető)*, kirekesztő elvárásokkal szemben, az ellenforradalmi rendszerben nem kívánatosnak ítélt, – a pedagógusoknál ugyancsak a további alkalmazást kizárónak tartott – nézetek, magatartások demonstratív felmutatása, szankcionálása, kiküszöbölése.*

Kiegészítette ezt, *az eljárással kapcsolatos titoktartás kényszere*. Az erre vonatkozó fenyegetés egyfelől védte az érintetteket az esetleges alaptalan rágalmak, a megalapozatlan vádak tovaterjedésétől. Másfelől viszont a cáfolataik, s az eljárással kapcsolatos kifogásaik is csak a fegyelmit folytató VKM fórumok felé voltak nyilváníthatók. Ám – mivel azok ellen bírósági jogorvoslatnak nem volt helye (legalábbis ilyen esetről nincs tudomásunk) – ez a közvéleményhez, sajtóhoz fordulásnak is elzárta az útját. Ezáltal *teljesen ki voltak szolgáltatva a legalábbis*

Homok, Kormospart, Négyszállás stb.)" –olvashatjuk Tóth Gyula 50. évfordulós ünnepi beszédének írásos változatában. (*Kopácsy B. et al. szerk.* 1968. 13.)

[1495] További kutatásoknak kellene tisztázni, hogy vajon az intézetet létrehozó Apponyi Albertnek volt-e, s ha igen, milyen szerepe volt a történtek ilyen alakulásában?

problematikus, ideologikus fegyelmi eljárásnak,[1496] *az érdemi, valóban független felülvizsgálat esélye nélkül.*[1497] Ez a magyar történelemben a pedagógusokat (is) érintő, oly sokszor visszatérő eljárásmód,[1498] s a „soha, sehol, senkinek" korai 20. századi megjelenési formája volt.

3.1.4. Egy a „nemes és igazságai vonzásával ható szocialistaságot a konstruktív nemzeti" keresztény irányzattal összekapcsolni próbáló, avagy egy „gyenge egyéniségű, nézeteit váltogató" tanár-újságíró és egy tétlenségre kárhoztatott, egyenetlenkedő tantestület Nyíregyházán

Ahogy a fentiekben láthattuk: Csurgón a széthúzás, Jászberényben a szolidaritás jellemezte a tantestület magatartását, a velük szemben legalábbis tartózkodó, időnként kifejezetten barátságtalan helyi társadalom – s tehetséges (bár igen különböző) igazgatók mellett. E nehéz időkben Nyíregyházán is több pártra szakadt a járványok, szénhiány s a román megszállás révén tétlenségre ítélt – 1914-ben indult, négy bérelt épületben szétszórt – állami tanítóképző tanári testülete, egy városszerte ismert publicistával, két kifejezetten ellenséges viszonyban álló pedagógussal s egy kevésbé rátermett igazgatóval, ám egy barátságos, inkább támogató városi/megyei háttérrel.

A történtek gyújtópontjába *Téger/Aradvári Béla*[1499] a helyi lapokban sokat publikáló, időnként szerkesztőként is szerepet vállalt, 1916 őszén a városba helyezett, a növendékek által szeretett tanár, s két már korábban – Székelykeresztúron, majd Baján egymással még a bíróságon is – szembekerült pedagógus: *Ferenczi István* gyakorlóiskolai tanító és *Kovács/Kovách Ábel* tanítóképző-intézeti

[1496] Lásd erről még: a budapesti II. kerületi tanítónőképzőről szóló alfejezetet az alábbiakban!

[1497] 1945 után ezt ellensúlyozta, a szinte mindenkinek biztosított, nem túl alapos vizsgálatokon alapuló rehabilitációs eljárások sora.

[1498] Lásd ehhez pl.: *Donáth P.* 2008/I. 372–377., 384., 387.; 2008/II. 34–39., 56–57., 69., 289–290., 302–304. stb.

[1499] *Téger Béla* (Arad, 1886 – Nyíregyháza, 1945), aki nevét 1932/1933-ban Aradvárira magyarosította, 1905-ben tanítói, 1910-ben tanítóképző intézeti tanári oklevelet szerzett. Tanított a bajai, máramarosszigeti, székelykeresztúri és modori képzőkben (közben katonai szolgálatot is teljesített), majd 1916 őszén került Nyíregyházára. Irodalomtanári, önképzőkör-vezetői munkája mellett verseivel, cikkeivel rövidesen bekapcsolódott a város s a megye irodalmi életébe. A „Szabolcsi Hírlap" munkatársa, szerkesztője s a „Nyírvidék" publicistája, majd belső munkatársa lett. Egy sor kulturális, társadalmi egyesületben élénk tevékenységet folytatott. Egyebek között Váci Mihály és Czine Mihály kedvelt, „széles látókörű" tanára, mentora volt tanulmányaik során.

tanár kerültek. Bár *Nyíregyházán a román megszállás következtében a Tanácsköztársaság hatalma – melynek kikiáltásáról csak március 22-én értesültek – 133 nap helyett, mindössze 33 napig tartott,* s a VKM 103265/1919. B. II. sz. rendelete is csak nagy késéssel, 1919 decemberében jutott el Kuzaila Péter igazgatóhoz, ő a „Nyírvidék" december 24-i számában hirdetést tett közzé, melyben arra kérte az olvasókat, hogy jelezzék számára, ha képző pedagógusainak 1918. október 31-től tanúsított magatartásával kapcsolatban kifogásolni, jelenteni valójuk van, melyet figyelembe vehetnének a tanári önigazolási eljárások során.[1500]

A felhívásra 1920. január 6-i és 7-i datálással *„két panasz" érkezett.* Az egyik Kovács Ábel ellen, Ferenczi István aláírásával, a másik Téger Béla és Orbán András ellen Cserta Kálmán pénzügyi titkár és dr. Bernáth Zoltán ügyvéd aláírásával.

Az elsőben Ferenczi István gyakorlóiskolai tanító régi haragosáról jelentett: „kötelességemnek tartom… tudomására hozni, hogy Kovács Ábel tanítóképző-intézeti tanár a Kommün idején egy Zsurk melletti községben önként felajánlott szolgálata alapján választási elnök volt, s ebben a minőségében ott a proletárdiktatúrát szolgáló beszédet is mondott" – írta a tanító úr, kérve kollégája ellen az igazolási eljárás lefolytatását.[1501]

Cserta Kálmán és dr. Bernáth Zoltán hosszú levélben, 3 kézzel írt oldalon „hívták fel Igazgató Úr figyelmét Téger tanár úrra", kérve, hogy az ő „kommunizmus alatti működését szigorú, de tárgyilagos vizsgálat tárgyává tenni méltóztassék. Mert sajnos ezen átkos elvek mérgező hatása a tanintézetnek *e jobb sorsra érdemes és tehetséges tagját többszöri jóindulatú és igazán baráti szeretetből indított felszólításunk, óvó figyelmeztetésünk dacára is tévútra ragadtatott* – mondván: *'haladni kell az árral'*. És lám, csak a véletlen szerencse (ti., hogy a kommunizmus, az álszocializmus őrjöngése itt oly rövid életű volt, tehát, hogy idő nem volt az érlelésre) magával nem rántotta akkori napról-napra növekvő befolyásával az intézet majdnem az egész tanári karát, és hogy nem volt ideje megmételyezni jobban a minden jó és rossz iránt oly könnyen fogékony fiatal növendékek lelkületét. Kivenni azokból a hazafias és vallásos érzület magasztos eszményét.

Egy művelt ember, egy tanár, akire jóhiszeműen bízva van a nemzet ifjúságának – de különösen, kire a jövendő nemzedék tanítóinak művelése, nevelése van bízva: százszoros bűnt követett el, nemcsak a gyanútlan szülőkkel és azok gyermekeivel szemben, de az egész magyar társadalommal szemben. … [M]ikor *a gondjaira bízott fiatalság gondolatát, lelkületét, addigi hazafias érzületét nemzet és vallásellenes: tehát népbolondító nemzetközi szellemben és irányba igyekezett terelni. Mikor az itteni tanítóképezdei ifjúsággal… megalakíttatta a 'nyíregyházi tanító ifjúmunkások önképző szakszervezetét',* melynek irányítását, mint azt… a *'Nyírvidék' 1919. április 9-i számában [olvasható] nevezett tanár elvállalta, ahe-*

[1500] MNL OL K 502-1923-7-76910. az 1920. január 16-i tanár értekezleti jegyzőkönyvben.
[1501] MNL OL K 502-1923-7-76910. az 1920. január 16-i tanár értekezleti jegyzőkönyv mellékletében.

lyett, hogy az ifjúságot mérsékelni és meggyőzni igyekezett volna, hogy az iskolába nem szakszervezetesdi játszadozás, hanem a komoly tanulás céljából küldték a szülők gyermekeiket.

Ez a megtévelyedett, lelkiismeretlen tanár, kinek szemében és elméjében – mint a 'Nyírvidék' fent idézett számában megjelent 'Tanítóképző intézet növendékei szocialista önképző munkára szervezkedtek' című újságcikkben írta: *'már csak mint régi lom fityegett a kántorképzés, és mint szomorú, de kevés vizet zavaró emlék a néhány hittanóra' –,* vajon milyen káros romboló hatással működött volna közre a jövő nemzedék, s a magyar nemzet tanító ifjúsága egy tekintélyes részének nevelésében, ha ebbeli működésében szerencsére itt, a minden nemzeti, erkölcsi és anyagi világot romboló, s szerencsétlen országunkat a sír szélére juttatott kommunista szocializmus korai bukása meg nem gátolja!?

Bizonyára ennek a tanárnak a tanácsára határozta el az ifjúság – mint a fent idézett cikkben olvasható – hogy *egy 'bizalmi tanácsot'* alakít, *'amely mint munkásfegyelmi bíróság a könnyebb fegyelmi eseteket maga intézi itt'. Tehát ahelyett, hogy fékezte volna a diákságot, még segédkezett a tanulóifjúság fegyelmét megbontani és ezzel a tanári tekintélyt aláásni, s végül mindezek által őket a komoly tanulástól elvonni.* Sőt, a 'tanító ifjúmunkások önképző szakszervezetében'… *előadást tartott az átkos proletárdiktatúráról, s annak bizonyára általa hitt előnyös voltáról és a diktatúra 'kultúr-mozgalmairól'.* (!?)[1502] Ugyan mik lehettek azok a kultúr-mozgalmak?! Talán az ékszer, vagy egyházi értékek elrablása, vagy az ártatlanok, hitük és szent polgári meggyőződésük mellett férfias jellemmel kitartó testvéreink… meggyilkolása, avagy az Isten és a Haza szent nevének sáros csizmával való bemocskolása, megtagadása?! …

Ennek a tanárnak vezetése és kezei alól… nem a társadalomnak hasznos nevelői, tanítói kerültek volna ki az intézetből, hanem álszocialista, kommunista agitátorok neveltettek volna abban. *Igazán megbotránkoztató,* a cikkben az is, hogy *a tanítójelöltek elé Kunfit, Somogyit, s ezekhez hasonló nemzetközi kalandorokat és kommunista agitátorokat,* minden hazafias és erkölcsi épérzékből kivetkőzött sehonnaiakat *állítja eszményképül,* Szent István, Szent László, Nagy Lajos, Hollós Mátyás, Zrínyi, Hunyadi, Kossuth, Széchenyi, az Eötvösök, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Hermann Ottó, Brassai Sámuel, Gönczy Pál stb. helyett, kikre büszkén hivatkozhatunk az egész világ előtt.[1503]

Tudomásunk szerint *Téger tanár úr a tanítójelölteket a kommunista munkáskönyvtár szorgalmas, megmételyező olvasására buzdította, mint amely szerinte a 'tisztult társadalmi új, boldogabb világ' képeit tárja szemeik elé.* Amelyekből, ha idejük lett volna rá, könnyen magukba szívhatták volna a híres, ún. *'kommunista kultúrát', mely mérgező eszméinek következményei*[1504]*… végképp megásták* ennek

[1502] Lásd ehhez kötetünkben a diákok szervezkedéséről szóló IV. 2. fejezetet!
[1503] Lásd ehhez kötetünkben a diákok szervezkedéséről szóló IV. 2. fejezetet!
[1504] Lásd ehhez kötetünkben a diákok szervezkedéséről szóló IV. 2. fejezetet!

a mi jobb sorsra érdemes szerencsétlen hazánknak a sírját! *Végül Téger tanár úr volt, hallomásunk szerint, az is, aki a képzőben és a gyakorlóiskolában is az imádkozás ellen foglalt állást"* – írták a feljelentők, hozzátéve, hogy Orbán András is megvizsgálandó, mert „köztudomás szerint még 1919 márciusában valami szociális agitátorképző tanítókurzusra ment fel Budapestre, megittasulva az álszocialista tévtanok mérgező hatásától".[1505]

A feljelentők által többször idézett cikkről, megszületésének körülményeiről, s a Bessenyei Önképzőkörben ténylegesen történtekről részletesen írtunk kötetünk tanítóképzők növendékeinek forradalmak alatti szerepét taglaló IV. 2. fejezetében, ezért ezekre itt csak amennyire a fegyelmi ügyek elengedhetetlenné teszik, utalásszerűen térünk majd ki.

Foglalkoznunk kell azonban azzal, hogy az igazolási/fegyelmi eljárások során figyelembe veendő történések listája *az 1920. január 16-i, a tanárok önigazolását szolgáló tanári értekezleten újabb pontokkal gyarapodott*. Kuzaila Péter igazgató az ülés kezdetén felhívta kollégái figyelmét arra, hogy „*városunk román megszállás alatt van, s a szigorú hivatalos titoktartás az esetleges kellemetlenségek elkerülése végett*" szükséges. Az ülésen előbb tisztázták, hogy a VKM rendelet értelmében a testület mely tagjainak igazolása tartozik hatáskörükbe, majd felszólította az ebbe a körbe tartozókat,[1506] hogy „tegyék meg maguk ellen a bejelentést, ha a fölolvasott… rendeletben foglaltak szerint a proletárdiktatúra előkészítésében, vagy szolgálatában valamely cselekedetükkel részesnek vélik magukat", ill. kollégáikat.[1507] Szóba jöhető tevékenységükről az ülésen hárman számoltak be.

„*Ferenczi István* bejelenti, hogy Ő a helybeli szakszervezetben tartott egy erkölcsi mintatanítást, továbbá, hogy az intézeti igazgató utasítására 4-5 napon át szüneteltette a gyakorlóiskolában a tanítás előtti és utáni imádkozást.

Kovács Ábel bejelenti, hogy Ő a megyei Direktórium és a tanítói szakszervezet rendeletére Tiszaszentmártonban és Zsurk községben a falusi tanács választásánál elnökölt. Továbbá a tanári testület megbízása alapján ismertette a hittanórák várható beszűntetése folytán felszabadult, osztályonkénti heti 2 órának erkölcstannal való helyettesítése céljából, az év hátralévő óráira való anyagot. …

Téger Béla bejelenti, hogy a tanítók szakszervezetében elfogadta a titkárságot ideiglenesen. A szakszervezet kérésére ismertette a budapesti szakszervezet isko-

[1505] Kiemelések, kettős ékezetek, dagályos körmondatok az eredeti szövegben. (MNL OL K 502-1923-7-76910. az 1920. január 16-i tanár értekezleti jegyzőkönyv mellékletében.) Orbán András valójában egy a KM 22025/1919. számú rendeletével a középfokú iskolák tanárai számára szervezett szociológiai, társadalomismereti, szociálpolitikai és gazdasági ismereteket bővítő tanfolyamon vett részt, ezért ezzel *a téves bejelentéssel* az igazolóbizottság 1920. április 30-i ülésén érdemben nem is foglalkoztak. (MNL OL K 502-1923-7-76910. Az igazolóbizottság jegyzőkönyvében.)

[1506] Azokat, akik a forradalmak idején már az intézet pedagógusai voltak.

[1507] MNL OL K 502-1923-7-76910. az 1920. január 16-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.

lareformját. Kazimir [Károly] Director[1508] szóbeli parancsára a helybeli szovjet választáson az egyik jegyző volt".[1509]

Ezt követően az igazgató ismertette a hozzáintézett bejelentéseket, s megválasztották az igazgató mellett „4 tagú igazoltató bizottságot", melynek elnöke Kuzaila Péter igazgató, előadója Buday Lajos, jegyzője Lukács Béla, tagjai Ferenczi István és Kovács Ábel lettek.[1510]Közülük az utóbbi két pedagógus egyben vizsgálandó is volt, ezért ügyük tárgyalásakor, csak, mint kihallgatottak szerepeltek és bizottsági tagságuk szünetelt. Utóbb Ferenczi István egy a VKM-hez írt beadványában – egyebek között – kifogásolta ezt is, ám menet közben semmit sem szólt erről.[1511] Az igazgató úr ezen eljárást 1920. május 12-én azzal indokolta, hogy a vizsgált időszakban kis létszámú tantestületből másként nem tudták volna a rendeletben előírt létszámot biztosítani, hiszen „a vonatkozó rendelet elsősorban a tantestület előtti önigazolásnak kíván helyet adni". Emellett a román megszállás miatti konspiráció, és az esetleges külső tagok – a tantestület belső történéseit illető ismeretének hiánya miatti – inkompetenciája útját állták annak, hogy más iskolából hívjanak be tagokat.[1512]

Az igazolóbizottság négy alkalommal, 1920. február 11-én és 16-án, és április 19-én és 30-án ülésezett, mikor az érintettek meghallgatása mellett az általuk igazolásukra benyújtott írásbeli önigazolásokat és dokumentumokat is tanulmányozták.

Az első két alkalommal *Ferenczi István* tevékenységét vizsgálták. A tanító úr hitelt érdemlő tanúkkal (Molnár Kálmán református hitoktató és Gável Gyula katolikus lelkész nyilatkozatával) bizonyította, hogy az általa a szakszervezet felkérésére tartott mintaórát pedagógiai megfontolásból vállalta, hiszen már a forradalmakat megelőzően foglalkoztatta a gyakorlati erkölcstan problémája.[1513] „Felfogásom lényege az volt, hogy miként az úszást sem lehet megtanulni bármely kitűnő úszómester szóbeli előadása, avagy az előadottak szóbeli betanulása útján, hanem ezekhez még folytonos úszógyakorlatokra is szükség van, éppúgy a vallás és erkölcs, mely a jó szokások és cselekedetek eredője, sem sajátítható el a kívánt mértékben, csupán az eddigi tanítási mód szerint. E célból kívánatosnak tartottam a hit- és erkölcstani óráknak *gyakorlati erkölcstani órákkal való kibővítését"*– írta 1920. január 23-i beadványában a tanító úr.[1514] A bemutatóórán Farkas Sándor – Úrhegyi Alajos IV. osztályos olvasókönyvéből „A legjobb ajánlólevél" c. szemel-

[1508] Kazimir Károly a nyíregyházi szociáldemokrata párt elnöke, s a direktórium tagja volt.
[1509] MNL OL K 502-1923-7-76910. az 1920. január 16-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.
[1510] MNL OL K 502-1923-7-76910. az 1920. január 16-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.
[1511] Ferenczi István 1920. május 12-i beadványában így fogalmazott: „Vádlottak ugyanazon ügyben bírákként nem szerepelhetnek". (MNL OL K 502-1923-7-76910. 4875/920.)
[1512] MNL OL K 502-1923-7-76910. 87/1920.
[1513] MNL OL K 502-1923-7-76910. Molnár Kálmán és Gavel Gyula 1920. január 20-i „Nyilatkozatában".
[1514] MNL OL K 502-1923-7-76910. Ferenczi István 1920. január 23-i beadványában.

vényt dolgoztatta fel.[1515] Az általa ajánlott szakirodalom (pl.: Foerster munkája[1516]) „valláserkölcsi alapon felépült gyakorlati erkölcstani mű volt". Benyújtotta a mintatanításról készült feljegyzéseket is, több igazgató és pedagógus nyilatkozatával, melyek tanúsították, hogy az órában semmi kivetnivalót nem találtak.[1517]

A gyakorlóiskolai imádkozás átmeneti szüneteltetésével kapcsolatban a tanító úr Téger Béla azon megjegyzésére hivatkozott, hogy a városban már sehol sem imádkoztatnak az iskolákban, s ebből a képzőnek kellemetlenségei lehetnek. Mire – szerinte – az igazgató megjegyezte: „Miután a jelzett kellemetlenségeket érdekünk elkerülni, egy pár napig, míg a kedélyek megnyugosznak, szüneteltesse az imádkozást!". Kuzaila igazgató úr – Téger szerepét nem említve – úgy emlékezett, hogy Ferenczi kérdezte tőle, hogy miután a felekezeti iskolákban már beszűntették az imádkozást, mit tegyen? Mire ő a szociáldemokrata párt részéről várható támadás elkerülésére azt *ajánlotta*, hogy míg a kedélyek megnyugszanak, helyettesítse azokat egy fohász-szerű szöveggel, melyben „Isten fogalmát kifejező más szóval helyettesítse".[1518] Így azután április 12-től a húsvéti szünetig (5-6 napon át) szünetelt a tanítás előtti és utáni ima a gyakorlóiskolában.[1519]

Szakszervezeti és szociáldemokrata párttagságával kapcsolatban Ferenczi István azt állította, hogy március 15-én lett a tanítói szakszervezet tagja, s így a pártba is csak kényszerűségből, legjobb meggyőződése ellenére, a tantestülettel együtt került.[1520] Szociáldemokrácia és Tanácsköztársaság ellenes nézeteit demonstrálandó emlékeztetett arra, hogy amikor a Nyíregyházi Hadirokkantak, Hadiözvegyek- és Hadiárvák Egyesületét, melynek ő pénztárnoka volt, a szociáldemokraták 1919. március 9-én a párthoz való csatlakozásra szólították fel, ő felszólalt ez ellen, majd miután véleményével kisebbségben maradt, lemondott tisztségéről.[1521]A Tanácsköztársaság idején többször elítélő megjegyzést tett a „proletár-

[1515] Farkas Sándor – Úrhegyi Alajos: A magyar nyelv könyve. Eredmény és példatár az osztott és részben osztott népiskolák IV. osztálya számára. Bp. én. Lásd ehhez: *Farkas M.* 2008. 99–104.

[1516] Friedrich Wilhelm Foerster keresztény filozófus, (1869–1966): Az élet művészete. Szociális Misszió Társulat, Bp. 1915.

[1517] MNL OL K 502-1923-7-76910. az 1920. február 11-i és 16-i igazolóbizottsági értekezletek jegyzőkönyveinek mellékleteiben.

[1518] Kuzaila Péter igazgató 1920. május 12-i VKM-hez írt feljegyzésében úgy fogalmazott, hogy nem emlékszik pontosan erre az esetre, de igazgatóként mindenképp ő felel az iskolában történtekért. (MNL OL K 502-1923-7-76910. 87/1920.)

[1519] MNL OL K 502-1923-7-76910. az 1920. február 11-i és 16-i igazolóbizottsági értekezletek jegyzőkönyveiben.

[1520] MNL OL K 502-1923-7-76910. az 1920. február 11-i igazolóbizottsági értekezlet jegyzőkönyvében, és a tanító úr január 23-i beadványában.

[1521] MNL OL K 502-1923-7-76910. Ferenczi István 1920. január 23-i beadványában. Mindazonáltal Téger Béla szerint Ferenczi István vásárolta meg a szociáldemokrata pártjelvényt egy az eladásban érdekelt hadirokkanttól, melyet azután a zsebében hordott, majd néhány nap múlva eladott.

diktatúrával" kapcsolatban. Ezt kartársai és a Téger Bélát – Ferenczi István kezdeményezésére – feljelentő polgárok igazolták.[1522]

Az igazolóbizottság 1920. április 19-i ülésén *Kovács Ábel* ügyével foglalkoztak. A tanár úr nézeteit demonstrálva hivatkozott arra, hogy ő 1919. március 3-án jött Erdélyből, s „megérkezése után beszélgetés közben kijelentette a tanári szobában, hogy a magyar forradalom konjunkturális, mert a mostani vezetők nemrégen reakciósok voltak, s így újabb forradalomtól remélte a nemzeti irányhoz való visszatérést. Hivatkozik arra, hogy székely születésű, ismeri és szereti népét. A március 21-én kikiáltott diktatúra a területi integritás programjával indult meg" – vélte a tanár úr. Majd a Néptanítók Lapjában az 1916. évi 37. és az 1917. évi 8. számaiban megjelent közleményeire hivatkozva jelezte: „*csak a nemzeti alapon álló szocializmust tartja helyesnek"*. „Pedagógiai meggyőződése gyakorlati életének is irányítója, s meggyőződése, hogy *csak akkor lesz az emberiség boldog, ha erkölcsei szerint él*". Jelezte, hogy „szabadkőműves páholynak sohasem volt tagja, s a szocdem. pártnak 1919 áprilisában lett tagja. A forradalmat tisztítótűznek tartja, amely szükséges. A magyar forradalmat az buktatta meg, hogy olyan emberek törekedtek felszínre, akik a múltban klerikálisok voltak, s most a forradalom bukásával ismét a régi rendszer szolgálatába léptek vissza, szóval a forradalomból konjunkturális hasznot húzni akarók" – ismételte a tanár úr,[1523] ahogy a későbbiekben kitűnt, többek közt Téger Bélára utalva.

Utóbbi azért meglepő, mert a falusi tanácsválasztáson elvállalt elnöki tisztségével kapcsolatban éppen Téger Béla és Vajda Emil tanúsították írásban, hogy a vármegyeházán az ügyvéd és tanítói szakszervezetek által összehívott gyűlésen Kovács Ábel helyismerete hiányára hivatkozva nem akarta elvállalni a feladatot, de a pódiumról közölték vele és a többi húzódozóval, hogy majd kényszerítik őket erre.[1524] Ezzel persze Téger tanár úr a maga választási jegyzőségét is ilyen megvilágításba helyezte, azt hangsúlyozva, hogy egyikük sem önként, hanem kényszer hatására vállalta a feladatot.

Kovács Ábel tiszaszentmártoni és zsurki tevékenységéről Telegdy Károly jegyző, Ménes József bíró és Putnoky Ákos református tanító állítottak ki „községi bizonyítványt": „Kovács Ábel… az 1919. évben *a vármegyei direktórium rendeletére* jött Tiszaszentmárton községbe, hogy a falusi tanács megválasztásán, mint elnök ellenőrizze azt, hogy a megejtendő választáson a papok, birtokosok és 5 holdon felüli gazdák szavazati jogukat ne gyakorolhassák.[1525] Fentnevezett ez-

[1522] Cserta Kálmán pénzügyi titkár és dr. Bernáth Zoltán ügyvéd nyilatkozatait lásd: MNL OL K 502-1923-7-76910. 1920. január 19.

[1523] MNL OL K 502-1923-7-76910. Az 1920. április 19-i jegyzőkönyvben. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[1524] MNL OL K 502-1923-7-76910. Téger Béla 1920. február 30-i nyilatkozatában.

[1525] 1919. április 3-án tették közzé a „Tanácsköztársaság"-ban a Forradalmi Kormányzótanács XXVI. és XXVII. számú rendeleteit, melyek „A Tanácsköztársaság alkotmánya"-t [Sic!], benne

zel ellentétben, *a választást egyáltalán nem ellenőrizte, s a községben sem a választás előtt, sem utána a lakosok előtt oly beszédet, mely a közerkölcsiség, közrend, vallás, társadalom, nagyobb tőkék és uradalom ellen izgatta volna a lakosokat, nem tartott.* Igazoljuk továbbá, hogy nevezett, mint Erdélyből menekült *egyén a hazaszeretetre és összetartozásra ösztönözte az embereket,* s így a Zsurk községben megtartott választáson való elnökségre is felkéretett általam.[1526] Az is a legnagyobb rendben és a birtokosság és a kisebb gazdák megnyugvásával végződött" – írta a jegyző úr.[1527]

Ezt követően Kovács tanár úr hangsúlyozta: az általa a szakszervezetben tartott, *a várhatóan megszűnő hittanórákat helyettesíteni hivatott tananyag összeállítására, ismertetésére, a tanári testülettől kapott megbízatást.* Majd hozzátette: „a vallástanítás eltörlésének kérdését nem tartja kommunista kérdésnek. Hogy ezen alkalommal szó szerint mit mondott a szakszervezetben arra nem emlékszik. Amire emlékszik, azt írásba foglalta, és két jelenlévő tanúval aláíratta és az igazolóbizottság elé terjeszti"[1528] – mondta, majd meghallgatása végén (talán egy újabb kérdésre) hozzátette: „véleménye szerint a hitoktatásra szükség van, s az ott elhangzottakat a testület megbízásából mondta el".[1529]

Ezzel Kovács Ábel önigazolásával kapcsolatos kérdések választ nyertek. Ám *a tárgyalás folyamán minden eddiginél élesebben megmutatkozott a két régi hara-*

---

a választások rendjét, ill. a különböző szintű tanácsok megválasztásának határidejét szabályozták. Az előbbiben olvashatjuk: „A Tanácsköztársaság csak a dolgozó népnek adja meg a választói jogot… Választók és választhatók más államok állampolgára is [ha „dolgozók"] … Nem választók és nem választhatók azok: a/ akik nyereségszerzés céljából bérmunkásokat alkalmaznak, b/ akik munkanélküli jövedelemből élnek, c/ kereskedők, d/ lelkészek és szerzetesek, e/ elmebetegek és gondnokság alatt állók, f/ akiknek politikai jogai aljas indokból elkövetett bűncselekmény miatt fel vannak függesztve". Utóbbi rendelet szerint a falusi és városi tanácsokat április 7-ig kellett megválasztani. (*A Forradalmi* 1919/I. 46. és 48.)

[1526] Az 1920. április 19-i igazolóbizottsági ülésen Kovács Ábel ehhez hozzátette: zsurki felkérését másnap reggel a jegyző azzal indokolta, hogy „ott esetleg szélsőséges elemek kerülnének túlsúlyba, ha a választási elnök nem hatna mérséklőleg. Bár erre megbízatása nem volt, a kérésnek engedett. A választás után itt azt a kijelentést tette, hogy Istent nem fogják detronizálni, mint a királyokat, hanem még magasabbra emelik, hogy gyönyörködhessen a várandó boldog népben. A zsurki választáson való megjelenése nem kényszer alapján történt, hanem a közrendnek tett vele szolgálatot". (MNL OL K 502-1923-7-76910. Az 1920. április 19-i jegyzőkönyvben.)

[1527] MNL OL K 502-1923-7-76910. Az 1920. április 1-jei községi bizonyítványban. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[1528] Az előadás emlékeztetőjének tekinthető – Szabó Pál és László Zoltán által hitelesített – „nyilatkozatnak" nevezett 1920. április 17-i dokumentumban osztályokra lebontva egy világnézetileg semleges rutin erkölcstani tervezetet olvashatunk, melynek végén a következő áll: „E tervezet felolvasása után a következő felvilágosítással szolgált: Az erkölcsi nevelés nehéz kérdése a pedagógusoknak. A világháború azt igazolja, hogy erkölcsileg az ember rossz. A háború a kultúra tagadása. Az erkölcsi nevelésben változás készül beállni. Az erkölcsi normák ezután az öntudatos kultúr érzékből fognak rezultálódni". (MNL OL K 502-1923-7-76910. Az 1920. április 19-i jegyzőkönyv mellékletében.)

[1529] MNL OL K 502-1923-7-76910. Az 1920. április 19-i jegyzőkönyvben.

gos, a feljelentő és a feljelentett közötti ellentét. Ferenczi István az ülés során – feljelentésével összhangban – azt próbálta sugallni, hogy Kovács Ábel önként vállalkozott a választási elnökségre, s tevékenységével hatékonyan szolgálta a proletárdiktatúrát, ami retorziót követel. Válaszul Kovács Ábel kifejtette:

„Ismeretes dolog a tanártestület előtt, hogy Ferenczivel a menekülésből kifolyólag becsületsértési perünk volt, melynek vádjai alól a bajai kir. járásbíróság, majd a szabadkai kir. törvényszék felmentette.[1530] Az intézethez való áthelyezése után igyekezett Ferenczivel békés együttműködést keresni, aki feljelentésében a polgári becsületbeli kötelességére és később a tanári gyűlésen a közérdekre hivatkozott, mint amelyek őt a feljelentésre késztették. Kijelenti, hogy fenti dolgokra nem hivatkozhat Ferenczi István, aki a háború dúlása idején Székelykeresztúron egy nem létező kórházban töltött egy évet, s aki délutánokat töltött füstös kaszinóhelyiségben, a kártyaasztal mellett, ahol szerinte a tüdőbajt is szerezte, s most, mint háborúban megrokkant, a rokkantak egyesületétől ellátásra tart igényt. Amióta ezen intézethez helyeztetett tapasztalta, hogy Ferenczi pár heti tanítás után beteget jelentvén, a tanév végéig nem tanított, s a szünidő beálltával testnevelő tanfolyamot hirdetett, amelyen az egész szünidőben tanított, s szeptemberben ismét csak betegségére tekintettel kérte a könnyebb szolgálatra való beosztását, amely egy második gyakorlóiskolai tanító idehelyezésével lehetségessé is lett. Közben a délutáni órákban a női kereskedelmi iskolában tanítást vállalt".

Válaszul Ferenczi István kijelentette, hogy „Kovács beteg, az üldözési mániának a megfordítottjában szenved, idegbajos ember, akinek minden rá vonatkozó kijelentése valótlanság. De tudván azt, hogy beteg ember, nem reflektál a sértésekre. Nem akarja az övéhez hasonló fegyverekkel támadni. Kovács Ábel, Ferenczi István állítását megcáfolandó, bejelenti: orvosi bizonyítványt fog benyújtani (Melléklet[1531])" – olvashatjuk az április 19-i jegyzőkönyvben.[1532] A tárgyalás során tehát a perlekedő felek azt próbálták valószínűsíteni, hogy vitapartnerük becstelen munkakerülő, ill. idegbeteg. Fékezhetetlen indulatukban nem gondolták meg, hogy egy a VKM-be is eljutó jegyzőkönyvben egyik sem túl jó ajánlólevél. S még ha ezen állítások valótlannak is bizonyulnának, akkor is milyen fényt vetnek a gyakorlóiskolai tanítások során együttműködni kénytelen tanítóra és a képző pedagógia tanárára…

A tantestület által egyébként (a többiekkel együtt) igazolt *Ferenczi István* 1920. május 12-én a VKM-hez írt hosszas felterjesztésben támadta az igazolóbizottság összetételét és eljárását. Szóvá tette, hogy szerinte „az igazolóbizottsági

[1530] Ferenczi István ezt azzal magyarázta, hogy miután őt Nyíregyházára helyezték, számára érdektelenné vált az ügy, ezért nem jelent meg a bírósági tárgyalásokon, így Kovács Ábel nyert.

[1531] A vízaknai Magyar Királyi Fürdőfelügyelőség orvosa 1918. VI. 2-i levelében Kovács Ábelnek egy a szervezetében feltételezhetően meglévő „tuberkuloticus góc" miatt egyéves pihenést javasolt. (MNL OL K 502-1923-7-76910.)

[1532] MNL OL K 502-1923-7-76910. Az 1920. április 19-i jegyzőkönyvben.

tagok nem voltak mentesek a legszörnyűbb személyi támadásoktól… A személyi gyűlölet, a harag, bosszú, elfogultság voltak a vezetői és irányítói az egész igazolóeljárásnak" – állította a tanító úr, hozzátéve: „Nem tartom elfogadhatónak Kovács Ábel ügyére vonatkozó azon igazoló nyilatkozatot, amelynek aláírói – Téger Béla és Vajda Emil – a kommün alatti viselkedésük miatt vád alatt álltak".[1533]

Kuzaila Péter igazgató ugyanaznapi, VKM-hez címzett felterjesztésében a személyi gyűlölködésre vonatkozó megjegyzést csak Ferenczi István és Kovács Ábel vonatkozásában tartotta igaznak, a többi három tagra vonatkozóan „a legtárgyilagosabb elfogulatlanságról" számolt be. „A vád alatt állók igazolásával" kapcsolatban megjegyezte, hogy Vajda Emilt valóban elmarasztalta a bíróság, de Téger Bélát illetően ez nem áll meg, hiszen ilyen esetben az ügyészség bizonyára értesítette volna egy ilyen vádemelésről.[1534] Talán ennek nyomán érdeklődhetett az igazgató úr a nyíregyházi ügyészségnél, mire 1920. augusztus 26-án azt a választ kapta, hogy a Téger Béla ellen a 4039/19. M. E. sz. rendelet 1 §-a alá eső – zsarolás és izgatás[1535] gyanúja miatti – nyomozást megszüntették, „mert a nyomozás során nem merült fel olyan adat, vagy körülmény, amelyből a gyanúsított által elkövetett bűncselekmény fennforgására következtetés lenne vonható".[1536] Joggal merülhet fel a kérdés, vajon honnan tudhatott Ferenczi István a Téger Béla elleni nyomozásról, ha erről az igazgatónak nem volt tudomása? Talán köze lehetett egy ezzel kapcsolatos feljelentéshez?

Ez sem kizárható.[1537] Igazgató úr jelentésében ugyanis megállapította, hogy „Ferenczi István már a múlt esztendőben ellentétbe jutott kartársaival csak azért, mert a körükbe újonnan érkező kartársat, Kovács Ábelt, bizalmas barátsággal fogadták. … Kovács Ábel ellen maga tett bejelentést, Téger Béla ellen pedig – amiért Kovács Ábelnek ideiglenesen szállást adott – Cserta Kálmán és dr. Bernáth Zoltán által tétetett bejelentést. *Ennek a két bejelentésnek a szülőanyja tehát Ferenczi Istvánnak Kovács Ábel és Téger Béla elleni bosszúja*" – összegezte információit Kuzaila Péter.[1538]

Hosszú felterjesztésében VKM rendeletszámokra hivatkozva – a Kovács Ábel által elmondottakkal összhangban – ismertette, hogy Ferenczi István, rokkantságára, egészségi állapotára hivatkozva milyen szabadságokat, könnyítéseket kapott, s közben milyen külön keresetet jelentő pénzes munkákat vállalt. Majd így

[1533] MNL OL K 502-1923-7-76910. 4875/1920.
[1534] MNL OL K 502-1923-7-76910. 4875/1920.
[1535] MNL OL K 502-1923-7-76910. A Wagner János főigazgató vezette fegyelmi bizottság jegyzőkönyvében.
[1536] MNL OL K 502-1923-7-76910. A nyíregyházi kir. ügyészség Ad 4204/1920. kü számú határozatában.
[1537] Bár Téger Béla 1922. április 4-i tanúkihallgatásán *Kovács Ábel* szerepét emelte ki abban. MNL OL K 502-1923-7-76910. A Wagner János főigazgató vezette fegyelmi bizottság jegyzőkönyvében.
[1538] MNL OL K 502-1923-7-76910. 4875/1920. (Kiemelés tőlem – D. P.)

összegezte álláspontját: „nekem az a benyomásom, hogy *Ferenczi István rokkantsága csak papíron van meg, és csak ürügy arra, hogy a gyakorlóiskolától végképp megszabaduljon*. Úgynevezett betegsége pedig csak gyöngeség, mely egyéni érdekei szerint szabályozva, hol a teljes egészségbe, hol pedig a betegségnek vallott állapotba olvad át. Lehet, hogy ez a benyomásom téves, de az egészen bizonyos, hogy például az én, vagy más tanártársam egészségi állapota és munkaképessége általában egy szemernyit sem kedvezőbb, mint Ferenczi Istváné" – írta az igazgató úr, majd hozzátette:

„Nem mondhatok jobb véleményt a gyűlölködők másik tagjáról, Kovács Ábelről sem. Kovács Ábelt, mielőtt idejött, rosszhíre már megelőzte. … Sajnos nemsokára nekünk is meg kellett győződnünk arról, hogy Kovács Ábel nem az az egyéniség, akivel a társas érintkezést normális alapon fenntartani lehet." Téger Bélát az önképzőköri jegyzőkönyvek meghamisításával, Lukács Bélát tűzifa eltulajdonításával és az ő [Kovács] kiuzsorázásával, az igazgatót a román katonák által az internátusban hagyott varrógép eltulajdonításával vádolta – Kuzaila Péter szerint mindnyájukat bizonyíthatóan alaptalanul. *„A feltárt esetek – úgy vélem – kellő világításba helyezik Kovács Ábel lelkivilágának egy periodikusan, tehát elmaradhatatlanul ismétlődő fogyatkozását*. Ezek után teljes bizonyossággal tudom, hogy sorra fog kerülni Buday Lajos, Erlich Antal, Orbán András és a többi kartárs is. Csakhogy mindez nekem sok erőpazarlásba kerül, s hivatásos munkámtól elvon, mert amit Kovács Ábel elront, minduntalan nekem kell helyreállítani! Nagy erőfeszítésembe került már az is, hogy Lukács Béla és Téger Béla nem a bíróság előtt szereztek elégtételt. *Ezt a békét teljes egészében csak úgy lehet visszaállítani, hogy Ferenczi Istvánt és Kovács Ábelt innen más állomáshelyre és a jövőre való tekintettel más munkakörbe áthelyezni méltóztatik*. Ezért mély tisztelettel javaslom, hogy

1. Ferenczi Istvánt, mivel saját bevallása szerint a gyakorlóiskolai teendők ellátása egészségének meg nem felelő, a gyakorlóiskolától felmentve képesítésének megfelelő más iskolához áthelyezni,
2. Kovács Ábelt, mivel lelkivilágának periodikusan ismétlődő fogyatkozása miatt testületben nem működhet, valamelyik múzeumnál, vagy könyvtárnál ellátandó munkakör teendőinek végzésére berendelni méltóztassék" – kérte az igazgató, hozzátéve, hogy „a helyszínen tartandó vizsgálat útján szakközegei által méltóztassék meggyőződni arról, hogy a tanári testület nevezett két tagja – anélkül, hogy az intézet működése meg ne bénuljon – továbbra itt nem maradhat".[1539]

A két egymást tönkretenni kívánó pedagógus tehát csak azt érte el, hogy mindkettőjük alkalmassága megkérdőjeleződött az igazgató szemében. *Ügyük csak külsődlegesen kapcsolódik kötetünk témájához, amennyiben egyrészt az ide-*

[1539] MNL OL K 502-1923-7-76910. 4875/1920. (Kiemelések tőlem – D. P.)

gen megszállás révén került Kovács Ábel a nyíregyházi intézethez, s mert az egymás (és Téger Béla) elleni személyes motívumokból táplálkozó harcukhoz az adott kontextusban felhasználhatták a forradalmakat követő számonkérés témáit és fórumait.

Térjünk hát vissza az igazolóbizottság utolsó, 1920. április 30-i üléséhez! Ezen, a jegyzőkönyvéből ítélve igen rövid, ülésen az őt feljelentők állításával szemben *Téger Béla* kijelentett, hogy a diktatúra alatt soha sem beszélt Cserta Kálmánnal és Bernáth Zoltánnal „ennélfogva nem is áll, hogy őt igyekeztek meggyőzni a kommunista elvek helytelenségéről". Az igazgató kérdésére közölte: „*A proletárdiktatúra alatt nem volt tagja a munkástanácsnak, csupán a népköztársaság alatti helybeli néptanácsnak volt a szakszervezet által hivatalból kiküldött tagja. A 'Nyírvidék' kérdéses cikkének nem volt szerzője, csupán az információk eredtek tőle.* … Az információ azért volt szükséges, mert ellenkező esetben a növendékek tollából ismerte volna meg a diákokat izgató Szamuely László [valójában: György] a valóságot, mellyel nem lett volna megelégedve, s a növendékek további izgatása következett volna be. Így azonban elterelődött Szamuely figyelme az intézetről".[1540] További kérdésre hozzátette: „Mint a Szabolcsi Hírlap szerkesztőjét is szívesen fogadták a szociáldemokrata pártban. A lap szerkesztőbizottságának tudtával lépett be a pártba és kifogást senki sem emelt".[1541]

1920. április 27-én benyújtott, *33 kézzel írt oldalas „önigazolásában"* Téger tanár úr azt is elárulta, hogy miként volt lehetséges, hogy ő a megyei turáni kör támogatását is megszerezze a pártba való belépéséhez,[1542] s milyen körülmények tették számára szükségessé e lépést.

[1540] Lásd ehhez kötetünkben a diákok szervezkedéséről szóló IV. 2. fejezetet!

[1541] MNL OL K 502-1923-7-76910. Az 1920. április 30-i jegyzőkönyvben. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1542] Régi barátja és nyíregyházi kollégája *Ehrlich Antal 1920. szeptember 29-i írásbeli tanúvallomásában* olvashatjuk erről: „1919 február közepén… csodálkozásomat fejeztem ki afölött, hogy ő, aki a helybeli kanonok plébános irányítása alatt álló és katolikus irányú Szabolcsi Hírlap c. hetilap szerkesztője, belépett a szociáldemokrata pártba. Téger erre azt mondta, hogy ő maga is már tűrhetetlennek tartja ezt a fonák és kellemetlen helyzetet, melybe a viszonyok kényszerűsége sodorta, hogy a lapot megmentse. Ugyanis *a szocialisták folytonos gáncsoskodása és azon körülmény, hogy a nyomdászok több ízben megtagadták egyes cikkek kiszedését, arra kényszerítették, hogy a Szabolcsi Hírlap további fennmaradása érdekében, a helybeli kanonok plébános tudtával és beleegyezésével belépjen a szociáldemokrata pártba, ami azután a lap zavartalan megjelenését biztosította.* Azon kérdésemre, hogy miképpen tartja összeegyeztethetőnek a szocializmus nemzetköziségét a nemzeti érzéssel, azt felelte, hogy a nemzetköziség megbukott, mert a francia, a cseh, román stb. szocialisták elsősorban francia, cseh, román soviniszták és csak azután szocialisták. Így *nekünk is elsősorban magyar hazafiaknak kell lennünk, de a visszahódítandó nemzetiségekre való tekintettel nem szabad sovinisztáknak lenni. … A szocialista pártéletben nem vett részt,* a vezetőket személyesen nem ismerte és a párt gyakorlati ténykedéseit, túlkapásait, terrorját helytelenítette. (Így a szocialisták erőszakos fellépéseit a Kisgazdák búzatéri gyűlése alkalmával, valamint a Károlyi-párt gyűlésén a színházban.)" (MNL OL K 502-1923-7-76910. Kiemelések tőlem – D. P.)

„A Szabolcsi Hírlap c. hetilapnak 1917 decemberétől vezető munkatársa, 1919. január 1-jétől felelős szerkesztője voltam, míg a mindig bátor szóval magasra tartott tollat 1919. március 22-én a proletárdiktatúra rendőrkapitányának tiltó rendelete ki nem üti kezemből.[1543] Érzésvilágom agitációs cikkek szakadatlan sorában él, akarásomnak, terveimnek irányvonala, a társadalomban működő nemzeti és erkölcsi erőről vallott felfogásom leplezetlenül tárult fel mindenki előtt, és ha lelkemre a proletárdiktatúra előkészítésének szennyfoltja tapadna, most a panasztevésre való felhívást a legszélesebb rétegek hangosan sújtó vádjai követték volna. Elégtétellel állapítom meg, hogy… a nagy nyilvánosságnak nincs panasza ellenem. Ez a negatívum erős támaszt nyújt nekem, hogy a két 'volt barátom' részéről ellenem benyújtott panasz elfogult. …

A meghasonlás [köztük és Téger között 1919] februári és márciusi napokban történt. Egyrészt Cserta Kálmán úr azt a felfogásomat (amit vallok ma is éppen úgy, mint akkor), hogy *a polgárságnak igenis szocializálódnia, s a munkásság felé közelednie kell, s a szenvedélyeknek amúgy is izzó parazsát indulatos szavakkal jobban éleszteni nem szabad,* félreértette. S egy cikkének nem közlése miatt, aminek valójában a már akkor terrorizáló pártcenzúra volt az oka, megharagudott. Másrészt dr. Bernáth Zoltán, mikor a lapot a keresztény sajtóegyesület által a forradalom idején kiadott Magyar Kurírral akartam szoros viszonyba hozni, klerikális puccsal vádolt. *A legsajnálatosabb félreértések napjai volta ezek, amelyekben egyesek balra, mások ugyanakkor jobbra kanyarodással vádolták lapomat, mikor azt az irányt akarta képviselni, mely csak a bolsevizmus rettenetes bére árán válhatott valóra: az erkölcsökben keresztény és nemzeti, gazdasági programban legmesszebbmenő szociális irányt.*"[1544] – vélte a tanár úr, jelezve, hogy akkortól megszakadt kapcsolata feljelentőivel.

Majd korábbi álláspontja megértetéséhez visszatekintésbe kezdett: „1916 őszén kerülök Nyíregyházára. Nyilvános szereplésem néhány versemnek a Nyírvidékben való közlésével indul meg. A háborús fájdalmak visszhangjai és a karitász szószólói igyekeztek lenni ezek. Csakhamar a szabolcsi viszonyok megdöbbentő visszásságai tárultak fel előttem. A honfoglalás klasszikus földjén a magyarság pusztulását, a faji öntudat halványodását, az itthoni polgári társadalomban a korrupciónak, az önzésnek, az erkölcsök ziláltságának megrázó példáit láttam. Az apát, férjet, testvért vesztett munkás és tisztviselőcsaládok nyomora mellett a háborús vagyonok cinikus gőgje lázító ellentétként hatott.

Ekkor lettem tagjává a keresztény ideálok és faji tudatosság ápolását célzó Turáni Körnek. A keresztény és nemzeti irányban működő Szabolcsi Hírlap szer-

[1543] Valójában a Szabolcsmegyei Direktórium nevében Kiss Roland tiltotta be a Szabolcsi Hírlapot, s papírkészletét a Nyírvidék rendelkezésére bocsátotta. Lakatos rendőrkapitányt ennek végrehajtásával bízták meg 1919. március 23-án. (MNL OL K 502-1923-7-76910. Az erről szóló, aláírt, ám még a főispán pecsétjével hitelesített, 1919. március 23-i határozatban.)

[1544] MNL OL K 502-1923-7-76910. (Kiemelések tőlem – D. P.) Téger Béla önigazolásában.

kesztő munkatársul való meghívását az agitálásra való elszánással vállaltam el. *A magyar faji öntudat hangoztatását akkor a destruktív ideológia lekicsinylően sovinizmusnak, a tiszta erkölcsnek, mint szükségképpen megfrissítő erőnek hangoztatását a városban hatalmaskodó szabadkőművesség klerikalizmusnak gúnyolta.* Ezen igazságtalan, lekicsinylő és gúnyos áradattal szemben, *a hirdetett eszmék erejének tudatában álltam egy kimondottan keresztény és nemzeti lap munkatársainak élére*"[1545] – emlékezett a tanár úr, majd négy oldalon keresztül kivonatolta az abban az időszakban megjelent cikkeinek lényegi mondanivalóját.[1546]

„A forradalom előtti… írásaimból pontosan megállapítható, hogy hibáink, erkölcsi megroppanásaink tudatában éreztem, hogy fejlődési zavar, társadalmi megrendülés fog beállni, de következtetni lehet arra is, hogy milyennek vártam, mennyire tisztító erejűnek szerettem volna. … Az ifjú magyar köztársaságra a munkásság együtt tesz fogadalmat a polgári társadalom minden rétegével. Hűségesküt tesz a papság is. Köztársaságot ünnepel az iskola, a templom egyaránt… 1918. november 10-én 'Új társadalmi szervezkedés' c. cikkemben… a beállt változást olyan újjászületésnek nevezem, amelyben a politikai pártoknak le kell omolniuk, a felekezeti szakadéknak be kell temetődnie. Figyelmeztető sorokban mutatok rá, a radikális párt sajátos világszemléletére, mely óvatossá teszi a megfrissülést magyarságukban vágyó embereket. … A forradalom első hónapjaiban a munkás és polgári osztályoknak összefogását, a közöttük mutatkozó szakadékok áthidalását tartom a legsürgősebb feladatnak. … *A polgári osztályokkal szemben az a felfogásom, hogy szocializálódniuk, a munkásság irányában megértéssel viseltetniük, a munkássággal szemben pedig az, hogy polgárosulniuk, a civilizáció-*

[1545] *Téger Béla* a *„Turáni álom – álomzavarók*" c. cikkében 1918. január 6-án, Supka Gézával vitázva kifejtette: „Társaságunk a turáni népek testvéri kapcsolatának emberies, kulturális és gazdasági jelentőségű tervében egyesült. … Magyar, bolgár, török testvérek közelebb jutnak, egymásrautaltság és vérkötelék tudatára ébrednek. … Ne feledkezzünk meg a nemzetiségek szorgos védelmében a mi örök egy kérdésünkről, a lét és nemlét kérdéséről. A magyar föld, a magyar faj szervezze meg önvédelmét. Ápolja ami önmagában érték, szépség." (1918/1. 1.) 1918. augusztus 18-án ehhez hozzátette: „Ha kérdést teszünk, hogy mikor frissül meg erkölcsi életünk újra, hogyan éljük át súlyos erkölcsi válságunkat, erre az első felelet ez: szabad sajtóval. De nemcsak a cenzúrától, de a tőke érdekeitől, a pártoktól szabad megfizethetetlen írással magyar szellemet valló, az önzetlenség világfelfogását, tehát keresztény szellemet tükröző sajtóval, és az iskola új, regeneráló munkájával. Olyan iskoláéval, amely többtermelésre képes, amelynek tehát anyagi gondoktól teljesen felszabadított, ideáljaihoz valóban szárnyalni és vezetni képes tanítója van". (1918/33. 1.) Majd 1918 október 27-én, *„A perc irtózatos nagyszerűségéről"* c. cikkében folytatta céljai kibontását. „Hungarizmust hirdetünk minden vonalon. Semmi idegen erkölcs, életfelfogás! Csak haszonért a földünkbe kapaszkodók, érzelmi eszmei világunktól elszigetelődő idegenek többé nem kellenek. Föld, kereskedelem, oktatásügy, irodalom, művészet magyar kézbe kerüljön. … Bennünk a magunk faji öntudata ébred, megmaradt magyar világunkat minden ízében magyarnak akarjuk, s azzá tesszük". (*Téger B.* 1918/43. 1. Vö.: *Kiss S.* 1919/11.)

[1546] MNL OL K 502-1923-7-76910. (Kiemelések tőlem – D. P.) Téger Béla önigazolásában. Lásd ehhez: *Téger B.* 1918/1., 1918/2., 1918/27., 1918/33., 1918/34., 1918/43., 1918/45.

ban rejlő nagy értékeket elismerniük kell. A vörös lobogó és a trikolór együttes lobogásában, Petőfi nacionalizmusában hiszek…

December közepén éreztem, hogy válságos napok jöhetnek. Úgy éreztem, hogy a magyarság erejének összefogása problematikus. *Mégis fanatikusan hittem benne. E hó 19-én a Turáni Körben nagyobb előadást tartottam… [melyben] utaltam a küszöbön álló két veszedelemre, a forradalmi szélsőségekre, a bolsevizmusra és a fenyegető román imperialista nacionalizmusra.* Amit akkor aggódva sejtettem, sajnos, mindkettő be is következett. Igazam volt abban is, hogy akkor 12. órája ütött annak, hogy összefogjunk, hogy minden pártszempont fölé emelkedve, magyarságunk tudatában, magyar sorsunk féltésében fogjunk kezet. A jajkiáltás őszintén a szívemből hangzott, és elszomorít, hogy a hit, amellyel a végzetszerű fejlődés elé akartam vetni magamat, idealizmus volt. … E lelkesen fogadott előadás eredményeként előterjesztett *indítványomat, hogy a Turáni Kör a Szabolcsi Hírlapot vegye át, a kör elfogadta. A lap élére felelős szerkesztőként állított…* 1919 januárjában és februárjában levelekben kerestem fel a vármegye polgárságát, röpcédulákat küldtem szét, plakátokat nyomattam. Mind a megújuló lap programját, *a szociális, de nemzeti hagyományokkal számoló megújhodást hirdették."*[1547] – írta Téger Béla, s 3 oldalon keresztül az 1919. februári és márciusi cikkeinek lényegét foglalta össze.[1548]

Majd „szocialistaság és konstruktív akarat" címmel összegezte akkori álláspontját: „a forradalom izzó hónapjaiban is egy pártok felett álló, a nemzet minden rétegét összefogó konstruktív akarat vezérelt. *A Turáni Kör is*, ez a nemzeti és valláserkölcsi alapon álló közművelődési társaság, azokban a hónapokban, *amikor a szociáldemokrata munkásság szervezettsége, mint az alkotómunka hatalmas támasza, impozáns jelenség volt, mikor a helybeli párt még a területi integritás mellett foglalt állást, és [vörös] zászlójára nemzeti pántlikát kötött*, *akkor kimondta, hogy nemcsak, hogy megengedi azt, hogy a kör tagjai a szociáldemokrata pártba*

[1547] Egy az önigazoláshoz mellékelt, 1919. január 14-i hirdetőlevélben olvashatjuk: „A demokratikus átalakulás küszöbén megfrissülten álló, de létalapjaiban rettentő támadásokat átszenvedő Magyarország elsősorban a sajtó védő és felvilágosító szavaira vár. Minden erejével *ennek a konszolidáló munkának szolgálatába áll a Szabolcsi Hírlap is.* A széttagolt magyarságot öntudatának ébresztésével, a szembenállókat a közös nagy érdekekre való ráeszméltetéssel akarja lélekben és cselekvésben minél szorosabb egységbe fogni. Párt és felekezeti különbség nélkül áll a nemzetegyéniségében félreismert, ellenségeitől a kultúrnépek előtt lekicsinyelt magyarság céljainak, *szociális, de egyszersmind nemzeti hagyományainkkal számoló új világnézetének,* bátor, de értékeken át nem taposó, reálisan átgondolt haladásának szolgálatába. A Szabolcsvármegyei Turáni Kör lapja lesz ezután s kitűzött programjánál fogva a vármegye magyarságának osztatlan támogatására számít. … Utolsó óránk üt. Bármelyik párthoz, felekezethez tartozzunk is, magyarságunk közös nagy gondolatában egyesüljünk, mert támadottak, eltiprással fenyegetettek vagyunk: védekeznünk kell." (MNL OL K 502-1923-7-76910.)

[1548] MNL OL K 502-1923-7-76910. (Kiemelések részben tőlem – D. P.) Téger Béla önigazolásában. Lásd ehhez: *Téger B.* 1919/5., 1919/9.

lépjenek, de kívánatosnak is látja, hogy több olyan nemzeti és vallásos alapon álló ember lépjen be, akik mérséklően hatnak a párt szenvedélyes elemeire.

Mikor a Szabolcsi Hírlapot újjászerveztük, hogy a nemzeti munka és egyúttal a szociális haladás szolgálatába állítsuk, hogy a munkásság bizalmát hathatósabban felkeltsük, a szerkesztők közül én beléptem a szociáldemokrata pártba,[1549] ahol a vezetők biztosították a lapomban képviselt hazafias és vallásos irány tiszteletben tartását. *A diktatúra kitöréséig megjelent lapszámaim… dokumentálják, hogyan kapcsoltam össze az igazán nemes és igazságai vonzásával ható szocialistaságot a konstruktív nemzeti irányzattal.* Álláspontom őszinte, lelkes, szándékom tiszta volt, de most az erkölcstelen vezetőket cselekedeteikből ismerve, be kell vallanom, hogy doktriner értékű lehetett csupán. Az első csalódás éppen abban ért, hogy lapomat, mint 'reakciós lapot' olyan durván szüntették be. … [M]int a párt tagja semmiféle pártprogramban nem vettem részt, semmiféle választmánynak tagja nem voltam, beszédet sehol sem mondtam, s a párt vezető embereivel szóba sem álltam soha. A pártba lépésem demonstratív lépés volt, minden gyakorlati következmény nélkül.

A Szabolcsi Hírlap március 23-án elkobzott száma a szabad, bár korlátolt véleménynyilvánításnak utolsó ténye volt az én számomra. *A diktatúra 33 napja* részemről a rendőrkapitány fenyegető, megfélemlítő fellépésével kezdődött, és *azelőtti élénk tevékenységemhez képest passzivitásban folyt le. Tíz napig tulajdonképpen senki sem tudta mi van, hisz a munkásság és polgári osztálynak a területi integritás gondolatában való hatalmas egybefolyását hirdették. A második tíz napon a rendelettömegek és a propagandakönyvek olvasásával volt mindenki elfoglalva. A harmadik tíz napon, mikor idejött városunkba a 'véres kezű' Pogány*[1550]*, megborzadtunk és kiábrándultunk*" – írta a tanár úr, az „útitársak" Nyíregyházán rövid időre szabott pályájának plasztikus megjelenítésével, majd – a fentiekben már kitárgyalt – választási jegyzőségéről és önképzőköri vezetői tevékenységéről (s a Nyírvidékben megjelent cikkről) értekezett hosszasan.[1551]

„Önigazolását" Téger Béla a következőkkel zárta: „Férfiatlannak és becstelennek tartom, ha valaki, akinek a forradalmi eseményekben bármily szerepe is volt,

---

[1549] 1920. szeptember 30-án a Scherrer Sándor vezetett fegyelmi bizottsághoz címzett levelében *Lukács Béla* – aki szintén a Turáni Kör tagja volt – megerősítette Téger Béla elbeszélését. (MNL OL K 502-1923-7-76910.)

[1550] A Nyíregyházi Kir. Törvényszék 1919. októberi, B. II. 2119./1919./23. sz. ítéletében mások mellett 5 évi fegyházbüntetésre ítélte *Pivnyik Gyulát*, a tanítóképző magántanulóját, mert közreműködött Kováts István és Bodolai Rongyos János elfogásában, a forradalmi törvényszék által való elítélésében. A két – utóbb golyó által kivégzett – ember ügyéről a bírósági ítélet szerint (még a „forradalmi törvényszék" tárgyalása előtt) „Pogány József teljhatalmú népbiztos" [1919. április 22-én] kijelentette: „az ellenforradalom leverésére *elrettentő példaként* Kováts István főhadnagyot mindenesetre, és még aznap, de másokat is *ki kell végezni*". (MNL OL K 502-1921-5-73766. Kiemelés tőlem – D. P. Vö.: *Jenei K.* 1959. 77–78.)

[1551] MNL OL K 502-1923-7-76910. (Kiemelések tőlem – D. P.) Téger Béla önigazolásában.

ma fehérre igyekszik mosni magát, és tagadja bűnösségét. Bűnösök vagyunk mindannyian, akik tettek valamit is azért, akik meg semmit sem tettek, azért. El kell ismernünk: hibáztunk. Magam is *elismerem, hogy a szocializmus evangéliumi varázsától megkapva, azzal, hogy a pártot támogattam, hogy vezetőiben hittem, hibáztam.* De tiltakozom azon vád ellen, mintha a proletárdiktatúra előkészítésében tudatosan részt vettem volna, vagy annak támogatása, fennmaradása érdekében akcióba léptem volna. De hibáim tudata nemcsak bűnbánatra, őszinte beismerésre, hanem a nemzetért való kettőzött munkára sarkall. Csaknem féléve, mint a Nyírvidék c. napilap belső munkatársa dolgozom a reorganizálásért. *Felfogásomat a forradalmi események tanúságainak hatása alatt szigorúan revideálva, a nemzeti és keresztény szellemű felvilágosítás szolgálatába szegődtem.*[1552] E téren való működésem igazolásául felelős szerkesztőmnek, dr. Susi Szabó László ügyvéd úrnak írását csatolom" – fejezte be hosszú írását – tévesen – 1919. április 27-ére datálva a tanár úr.[1553]

Az igazolási folyamat lezárásaként a nyíregyházi tantestület 1920. május 1-jei ülésén részben egyhangúan, részben szavazattöbbséggel *„igazolta" Ferenczi Istvánt, Kovács Ábelt és Téger Bélát, a tanári kar többi tagjával együtt.*[1554]

A Scherer Sándor főigazgató vezette, Snasel Ferenc és Sarudy Ottó részvételével kiküldött *VKM vizsgálóbizottság 1920. szeptember 28-tól október 2-ig* firtatta a forradalmak alatt a nyíregyházi képzőben történteket, s a kihallgatásokról 48 oldalas jegyzőkönyvet, s egy összefoglaló jelentést készítettek.[1555]

A redundanciát elkerülendő itt csak a kihallgatások során felmerült néhány új elemet ajánlunk olvasóink figyelmébe. A bizottság vizsgálata elsősorban Téger Bélára irányult. Az igazgató és a tantestület tagjai – Kovács Ábel és részben Ferenczi István kivételével – kiálltak Téger Béla mellett, őt barátságos, segítőkész jó kollégaként jellemezték, olyanként, aki hasznára, védelmére volt az intézetnek. Kuzaila Péter igazgató egyértelműen védte kollégáját, jó tanárként, az intézet

---

[1552] A *Téger Bélának* a nemzeti hadsereg Nyíregyházára vonulásáról szóló 1920. március 13-i tudósításában olvashatjuk: „Mikor a jogrend és a békésen alkotó élet eszményein épült társadalom minden tényezőjét egy érzésben összeforrva látjuk, megelevenedik előttünk az a kép, amelyen Horthy izmos keze a kormánykerékre feszül, s a hajó, melyet biztosan vezet, átküzdi magát a vérszínű hullámokon. Minden becsületes szem ráfigyel, minden dolgos kar az ő intését várja!" (1920/1. 1.) Majd Horthy Miklós nyíregyházi látogatásáról tudósítva, április 15-én írását a következőkkel zárta: „Azután kocsijába száll [Horthy Miklós] s éreznie kell, hogy a felharsanó búcsú éljenbe a magyar szívnek forró hálája kap hangot azért a magyar ünnepnapért, mely szép és csodás volt, mint egy hősrege, és erőt, hitet, jövendő nagy idők sejtelmét ébresztette". (1920/87. 3.)

[1553] MNL OL K 502-1923-7-76910. (Kiemelések tőlem – D. P.) Téger Béla önigazolásában.

[1554] MNL OL K 502-1923-7-76910. A tantestület 1920. május 1-jei jegyzőkönyvében. Érdekessége volt a személyenként vádpontonkénti szavazásnak, hogy a *Téger Béla esetében nem szavaztak a szakszervezeti titkárságáról.* Ennek valószínű oka az volt, hogy a tanár úr ebbeli tényekedése hasznára volt az intézetnek.

[1555] MNL OL K 502-1923-7-76910. A Scherer bizottság jegyzőkönyve.

ügyeit külső fórumokon is segítő emberként, s a keresztény-nemzeti nevelési követelményeknek maximálisan megfelelő munkaerőként jellemezte őt.

A tárgyalás során kiderült, hogy sajátos véd- és dacszövetség alakult ki ezen időszakban tanár úr és az igazgató között. Téger Béla a diktatúra alatt, szakszervezeti összeköttetéseit felhasználva „megbízhatóként" jellemezte Kuzaila Pétert, megóvva őt a leváltástól, s az intézetet „egy csizmadia politikai biztos" kinevezésétől, vagyis a külső beavatkozástól. Az igazgató úr pedig, amikor a román megszállás alatt arról értesült, hogy Salzmann ügyész Téger Béla letartóztatására készül, felkereste őt, és közölte vele, hogy Téger nem volt kommunista, s ezzel lebeszélte annak foganatosításáról. A kihallgatott pedagógusok túlnyomó többsége Téger hazafias gondolkodása mellett tanúskodott, szociáldemokrata párttagságát és szakszervezeti vezető szerepét pragmatikusan hasznosnak ítélte, úgy vélve, hogy segítségével sikerült a diákok önálló, az intézettől független szervezkedését megakadályozni.

Kovács Ábel ellenben a korábbi vádakat gyarapítva úgy vélte, hogy a tanár úr egy klerikális lap szerkesztőjéből vált szociáldemokratává, azt sugallva, hogy politikai nézeteit a mindenkor uralkodó széljárásnak, és elvárásoknak megfelelően változtatja. Téger Béla tagadta, hogy a Szabolcsi Hírlap az ő szerkesztése alatt klerikális lett volna, hangsúlyozva, hogy a lap akkoriban a Turáni Kör kiadásában jelent meg. *Többen Téger Béla nézeteit a nemzeti kereszténységszocializmussal rokonították.*

Scherer Sándor arra is rákérdezett, hogy a VKM engedélyével folytat-e újságírói tevékenységet a tanár úr. Mire ő – a tényeknek megfelelően – jelezte, hogy 1918-ban engedélyt kért erre, de nem kapott,[1556] s a forradalmak alatt úgy vélte, hogy erre nincs is szükség.

A Ferenczi István által mozgatott két feljelentőről kiderült, hogy röviddel bejelentésük benyújtása után annak visszaadását kérték Ferenczin keresztül az igazgatótól, aki – iktatott iratról lévén szó – azt megtagadta. Ehhez képest laikus számára talán meglepően, ám jogban járatos olvasó számára érthetően – a hamis tanúzás vádját elkerülendő – Cserta Kámán és dr. Bernáth Zoltán a bizottság előtt fenntartották Téger elleni vádjaikat. Bernáth Zoltán megtoldotta azokat azzal, hogy 1919. február 9-én, amikor Bányai kanonok plébános kezdeményezésére a Turáni Kör határozatot hozott a kötelező hitoktatás fenntartása mellett, Téger magánbeszélgetésük során állítólag azt mondta neki, hogy „vallásra és vallásoktatásra már nincs szükség, hanem ehelyett kultúrát és erkölcsöt kell terjeszteni és tanítani".[1557] Továbbra is azt állították, hogy a Nyírvidék 1919. áprilisi cikkének szerzőségét Téger Béla előttük és Ferenczi előtt magára vállalta.

[1556] Meskó László Szabolcs vármegye főispánja, a kir. tanfelügyelő javaslatára, 1918. április 3-án pártolólag terjesztette fel a VKM-be Téger Béla erre vonatkozó kérését, melyet április 13-án a VKM ügyosztálya „teljesíthetőnek nem talált". (MNL OL K 502-1921-5=359=)

[1557] MNL OL K 502-1923-7-76910. A Scherer bizottság jegyzőkönyvében.

A két ellenségeskedő pedagógus az eljárás folyamán kitartóan egymást vádolta (pl.: a másik káromkodik), azzal kiegészítve, hogy Kovács Ábel 1920. június 5-én engedélyt kért a VKM-től, hogy Ferenczi Istvánt alaptalan vádjai miatt a bíróságon kereshessen elégtételt. A Scherer Sándor vezette bizottságnak a forradalmak alatti tevékenység vizsgálatára lévén mandátuma, ezzel nem foglalkozott. Szempontjukból *mindkettőjüket „igazolhatónak" találta*.

Összefoglaló jelentésében a bizottság másként ítélte meg *Téger Béla* szerepét: „*támogatta* a proletárdiktatúrát azzal, hogy

a) *a szociáldemokrata* párt titkára [tagja] volt[1558] (Kuzaila 18. l., Lukács A mell., Ehrlich B mell., Ferenczi 23. l., Koczka 24. l., Kovács 25. l.)

b) *a tanítók szakszervezetét* megalakította és annak titkára volt (Kovács 5. l., Ferenczi 22. l.)

c) a szocialista jelvényt, *a vörös kalapácsot* [Sic!][1559] az iskolában is viselte (Téger, 121., Lukács A., Kovács 26. l.)

d) a *'Nyírvidék'* egyik munkatársának *információt adott* és ezzel cselekvőleg hozzájárult egy, a tanítóképzésről szóló kommunista szellemű közlemény megírásához. (Téger 11. l., Ferenczi 23. l., Téger 46. l.)

e) a nyíregyházi szovjetválasztások alkalmával, mint *jegyző* működött közre (Kovács 9. l., Téger 15. l., Ferenczi 22. l.)

Súlyosbító körülménynek tekintendő az, hogy a kommunizmust röviddel megelőzőleg még katolikus egyházi szellemű, klerikális lapot, a Szabolcsi Hírlapot szerkesztette, s ezután társult a szociáldemokratákkal, sőt, tanúk vallomása szerint valamelyes mértékben a kommunistákkal is volt összeköttetésben.

Enyhítő körülmény gyanánt pedig számításba veendő, hogy Téger eszes, munkás, értékes, jó tollú férfiú; 10 évre terjedő példás buzgalommal kifejtett hazafias tanári és társadalmi működése, nemzeti szellemű termékeny szépirodalmi ténykedése és a beigazolt siker, melyet növendékeinek nemzeti szellemben való nevelésében elért. Enyhíti vétségét továbbá, hogy Cserta és dr. Bernáth a Téger ellen beadott panaszt visszavenni kívánták, (Kuzaila 17. l.), s végül, hogy Szamuely Gyel szemben az ifjúsági diáktanács megalakulását meggátolta. (Ehrlich mell.)

Téger B. jelenleg is a 'Nyírvidék' c. nemzeti és keresztény szellemű napilapnak agilis munkatársa, mely lapnak állandó irredenta rovata van. Agitáció, terrorizálás, vezető szerep nem róható terhére- (dr. Bernáth)

A fegyelmi bizottság nevezett tanárt a kommunisztikus irányzat előkészítésére és támogatására alkalmas közreműködésben vétkesnek mondja, ezért ama javaslatot terjeszti a fegyelmi tanács elé, hogy méltóztassék Téger Bélát írásbeli meg-

[1558] Nyilvánvaló elírás. *A felsorolt tanúk egyike sem állította, hogy Téger Béla szociáldemokrata párttitkár lett volna. Párttagságáról beszéltek.* Kovács Ábel szociáldemokrata tagsági könyvén párttitkárként Schmidt Mihály, elnökként Kazimir Károly szerepelnek. (MNL OL K 502-1923-7-76910.)

[1559] Bíró Mihály vörös kalapácsos emberére utalhattak itt.

dorgálásra, előléptetési jogának 3 évre való megvonására és más intézetbe való áthelyezésre ítélni".[1560]

A fegyelmi vizsgálóbizottság javaslatát Scherer Sándor másnap elküldte az ügyosztályhoz, s az járta a maga hivatalos útját, mígnem *1920. november 23-án a VKM VIII. b. (tanítóképzői) ügyosztályán megszületett a Téger Bélával szembeni fegyelmi határozat* szövege: „Az Ön ellen a proletárdiktatúra alatti magatartása miatt elrendelt és lefolytatott fegyelmi vizsgálat során beigazolást nyert, hogy a szociáldemokrata pártban való tevékenysége, a 'Nyírvidék' c. lap kommunisztikus célzatú közleményéhez adott információi által előkészítőleg, ill. támogatólag szolgálta a diktatúra érdekeit.

E ténykedésében az állam ellen elkövetett fegyelmi vétséget állapítottam meg, s ezért a fegyelmi bizottság javaslata és a fegyelmi tanács meghallgatása után *Önt nyilvános dorgálásra, s 1919. január 1-jétől számított öt évig magasabb fizetési osztályba való előléptetésének megvonására ítélem.*

Ezen ítéletem meghozatalánál enyhítő körülménynek vettem, hogy megelőzőleg tanári működése s magatartása hazafias és társadalmi szempontból nem esett kifogás alá".[1561]

A szövegből látható: a VKM Fegyelmi Tanácsa, vagy a miniszter – bizonyára a vármegyéből érkező intervenciók hatására – *eltekintett Scherer főigazgatónak Téger Béla áthelyezésére vonatkozó javaslatától*. Téger népszerű volt a városban, a megyében, s kedvelték a megújult, újra keresztény-nemzeti „Nyírvidékben" megjelent írásait. Szükség volt rá, agilitására az ellenforradalmi rendszer helyi konszolidációja, és a kulturális élet vitalitása érdekében. Talán ezzel magyarázható, hogy *különös módon „jegelték" a határozat kézbesítését, s az érintett, a tantestület, a helyi hatóságok értesítését egészen 1923. május 11-ig.*

Időközben azonban Wágner János főigazgató vezetésével két vizsgálatra is sor került a tantestületen belüli egyenetlenségek és Kovács Ábel viselkedése miatt. Előbb 1921. január 27-én szálltak ki Nyíregyházára a VKM képviselői. E vizsgálat anyaga – sajnos – nem áll rendelkezésünkre. Arról *Kuzaila Péter* egy 1921. november 15-i, a VKM-hez intézett leveléből tudhatunk: „Kovács Ábelről nemcsak azt állapította meg [a vizsgálat], hogy összeférhetetlen természetű, hanem azt is, hogy a tanári testület kebelében való meghagyása csak oly feltétellel engedhető meg, ha eddigi magatartásával szakítva, a harmonikus együttműködést lehetővé teszi, ellenkező esetben innen eltávolítandó. Minthogy *Kovács Ábel előttem kijelentette, hogy addig nem nyugszik míg Téger Béla kezéből a tollat kiütve, őt lehetetlenné nem teszi*, semmi reményem nincs arra, hogy a testületi életben nélkülözhetetlen együttműködést helyreállítani lehessen. Ezért tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy ennek az egészségtelen állapotnak véget vetni és Kovács Ábel

[1560] MNL OL K 502-1923-7-76910. A Scherer bizottság jegyzőkönyvében. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)
[1561] MNL OL K 502-1923-7-76910. 153068/VIII. b. (Kiemelés tőlem – D. P.)

rögtöni eltávolításával Wágner János kir. főigazgató határozatának érvényt szerezni méltóztassék" – írta az igazgató úr,[1562] a vármegyei kir. tanfelügyelőhöz hasonlóan támogatva[1563] *Téger Bélának a VKM-hez intézett beadványát*.

Téger tanár úr 1921. november 8-án levelében így panaszkodott: „Kovács Ábel tanártársam, aki a tanári testületben többekkel haragot tart, gyűlölettől sugallt vádjaiban az igazoltatási eljárás alatt hivatalosan letárgyalt, mérlegelt és ítélet alá vont kommün alatti dolgokat *illetéktelenül* és egyoldalú felfogással állandóan feszegeti, *becsületsértő,* hamis beállításban *újra és újra* ellenem szegezi. Akkor, amikor ezek a dolgok már régen a sajnálatos múltéi, s akkor, amikor Nyíregyháza város egész társadalmának, hivatalos tényezőinek, sajtójának *elismerésével* veszek részt, nemzetem feltámadásába vetett hittel és lelkesedéssel, tehetségem szerint a magyar tanárokra ma váró iskolai és társadalmi kultúrmunkában".[1564]

Az igazgató úr és a tanár úr kérésére a VKM immár fegyelmi vizsgálóbizottságot küldött ki Wágner János főigazgató, dr. Damjanich Lajos miniszteri titkár és Mészáros Jenő igazgató részvételével. *Az 1922. április 4-től 7-ig Nyíregyházán ülésező bizottság, melyet Kovács Ábel magatartásának vizsgálatára küldtek ki, hamarosan úgy döntött, hogy vizsgálatát ki kell terjessze a tantestület egészében uralkodó helyzet megismerésére*. Munkájukról 16 oldalas jegyzőkönyvet terjesztettek a minisztérium ügyosztálya elé. Ebből – a terjedelmi korlátokra tekintettel – csak az 1918/1919. évi történések szempontjából, és a tantestületi légkör érzékeltetésre releváns mozzanatokat emeljük ki, kerülve a fölösleges ismétléseket.

Kihallgatása során *Kovács Ábel* közölte: „1921 novemberében egy beszélgetés alkalmával kifejtettem, hogy *nem lehet ezt az országot felépíteni, ha olyan emberek – mint Téger is – akik a kommün alatt is szerepeltek, most is hangadók.* Téger erre azt válaszolta, hogy majd 'én is veszek ötért nemzeti érzést!' Ez a cinikus megjegyzése nemcsak felháborított, de *eszembe juttatta Tégernek a forradalmak alatti magatartását, és azt, hogy az ezért járó büntetés elől részben az én könyörületességem folytán menekült meg.* Szóváltás támadt köztünk és miután Téger erős kifejezéseket használt, nemzeti érzésemben megbántva, kemény szavakkal válaszoltam. Az igazgatóval hazafelé menet beszélgetve kijelentettem, hogy *mindig harcolni fogok olyan emberek ellen, akik ilyen könnyen változtatják meg felfogásukat, míg Téger kezéből a tollat ki nem ütöm.* Ezzel azonban az intézet tanári ka-

[1562] MNL OL K 502-1923-7-76910. 648-1921. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1563] *Benkő András vármegyei tanfelügyelő* kifejtette: „Téger Béla tanár az egész város, sőt vármegye rokonszenvét is bírja, azon szép irodalmi ténykedése alapján mellyel úgyszólván nap-nap mellett szolgálja nemcsak a hazafias népnevelés ügyét, de igazi lelkesedést, nagy munkásságot fejt ki a magyar nemzet talpra állításáért. Munkássága úgy egyházi, mint világi tényezők által igen szép méltánylásban részesül. … Kovács Ábel vele szemben eltörpülő, veszekedős, durva, lehetetlen magatartású ember, amit a vele érintkezők állandóan tapasztalnak. Mint tanítóképző-intézeti tanár éppen veszedelmes". (MNL OL K 502-1923-7-76910. 3940-921.)

[1564] MNL OL K 502-1923-7-76910. Téger Béla 1921. november 8-i levelében.

rának harmóniáját egyáltalán nem kívánom megzavarni… *A tanári karban hiányzó összhangnak* nem én vagyok az oka. Ennek fő *okát az intézetnek az 1919/1920. tanévben szünetelésében látom*, melynek hátrányai a következő tanévekre is kihatottak".[1565]

Meghallgatásakor *Téger Béla* elmondta, hogy Kovácsot már bajai növendék korából ismerte, s jó viszonyban voltak, ezért segítette nyíregyházi beilleszkedését, átmenetileg lakásába fogadta. Ám az igazoltatások során Kovács magatartása megváltozott. Adatokat gyűjtött ellene, kezdeményezője volt az ügyészségi feljelentésnek, jegyzőkönyv-hamisítással vádolta. Úgy vélte, hogy mindennek oka „tisztán anyagiasság, irigyli szép jövedelmét". Majd hozzátette: „A tanítási gyakorlatok során többször burkoltan támadta. A növendékek előtt ócsárolta őt. Különösen az bántja…, hogy heves támadásait a tanári testület jelenlétében szokta ellene intézni. *Mindenkor hazafiatlannak, s a konjunktúra emberének minősíti*".[1566]

A kihallgatott pedagógusok megnyilatkozásai szerint Kovács Ábel erőfeszítése, hogy Téger tanár úr véleményváltoztatásait exponálja, nem maradt eredmény nélkül. Czimbolinetr Jenő szerint „Az igazgató egy ízben úgy nyilatkozott, hogy Téger tanár köpönyegforgatása jellembeli gyengeség". Maga az igazgató a bizottság előtt úgy fogalmazott, hogy Téger „ingadozó ember, és ez az oka az ő többszöri pálfordulásának". Ehrlich Antal úgy vélte, hogy Téger „változó világnézeteinek oka alkalmazkodó természetében keresendő. Mindig jó keresztény felfogású volt". Többen úgy vélték, hogy az intézet helyzetének oka korántsem csak Kovács Ábel természetében, hanem az igazgató erélytelenségében, a több épületben szétszórt elhelyezésben, a fűtőanyag hiányában keresendő. Benkő András vármegyei tanfelügyelő az intézeti gyakorlati képzés gyengeségét konstatálta.[1567]

A fegyelmi vizsgálóbizottság 1920. április 7-én összegezte álláspontját, s fogalmazta meg javaslatait. Egyebek között megállapította két, az általunk vizsgált időszak után az intézethez került pedagógus (egy tanár s egy gyakorlóiskolai tanító) alkalmatlanságát: tanévvégi nyugdíjazásukat, ill. áthelyezésüket javasolták. A rájuk vonatkozó részeket az alábbiakban nem ismertetjük.

Beszámolójukat azzal indították, hogy az intézet egészének vizsgálatát tartották szükségesnek. Megállapították:

1. *Az intézet tanári testületének jelenlegi összetétele akadálya a harmonikus együttműködésnek, a színvonalon álló, eredményes munkálkodásnak. Ezt fokozza az igazgató erélytelensége, éberségének, rátermettségének, gyakorlati érzékének hiánya*. Jóakarattal törekszik a szabályzatok, rendeletek betűszerinti végrehajtására, de a rendelkezések foganatosítását nem ellenőrzi. Például: tapasztalta azt, hogy a tanárok óráikat nem tartják meg pontosan;

[1565] MNL OL K 502-1923-7-76910. A Wágner bizottság jegyzőkönyvében. (Kiemelések tőlem – D. P.)
[1566] MNL OL K 502-1923-7-76910. A Wágner bizottság jegyzőkönyvében. (Kiemelések tőlem – D. P.)
[1567] MNL OL K 502-1923-7-76910. A Wágner bizottság jegyzőkönyvében. (Kiemelések tőlem – D. P.)

észrevette azt, hogy *Téger Béla* tanár a gyakorlati képzés óráin nem vesz részt. E hiányok megszüntetésére az igazgató utasításokat ad ki a hirdetőkönyvben, de figyelme már nem terjed ki arra, hogy megszűntek-e a súlyos mulasztások. *Hiányzik belőle az iniciatíva; nem képes a tanári testületben egészséges közszellemet teremteni. Nem tudja a tanárokat rávenni arra, hogy egymást megbecsüljék,* egymás hibáit elnézzék, a felmerült súrlódásokat, összetűzéseket békésen, kartársi szeretettel intézzék el. Erélytelen vezetése a legfőbb oka annak, hogy a tanári testületben a legcsekélyebb ellentétek is oly erős hullámokat vernek, a békés közszellem kialakulását megakadályozzák.

2. *Kovách Ábel* [Sic!] kihallgatása során beigazolódott, hogy *betegesen érzékeny, ingerlékeny és összeférhetetlen természetű.* E fogyatkozásait bizonyos mértékig enyhíti erős hazafias érzése, mely arra ösztönzi őt, hogy hevesen, súlyos kitételekkel támadja azokat [Téger Bélát, Lukács Bélát], akiket hazafias szempontból ingadozóknak és megbízhatatlanoknak tart. *Téger* tanár ellen intézett támadásainak indító oka az volt, hogy… mint a vallomások igazolták, *nagyon könnyen változtatta elveit, mert lelkesen állt a mindenkori politikai irányok szolgálatába.* Támadásainak erejét fokozta a menekülés keserve, s az a fájdalom, melyet lelkében a Székelyföld elvesztése keltett. Ingerlően hatott rá az is, hogy kartársai közül kötelességeiket többen, s gyakran elmulasztják, legtöbbször azért, mert iskolán kívüli működésükkel maguknak anyagi előnyöket biztosítanak.[1568]
3. *Téger Béla tanár ingadozó, gyöngejellemű, a mindenkori irányzatokhoz hajló egyéniség. Kötelessége teljesítésében lelkiismerete tág.* Azon a címen, hogy Kovách Ábel tanárral egyáltalán nem érintkezik, a tanítási gyakorlatok óráin hosszú időn keresztül egyáltalán nem vesz részt. Ez azonban csak ürügynek minősíthető, mert neki, mint a 'Nyírvidék" c. lap munkatársának főleg a délelőtti órákra van szüksége. Megjegyzendő, hogy évek óta különböző lapok munkatársa, szerkesztője, pedig ily irányú iskolán kívül eső mellékfoglalkozásra engedélyt sohasem kért. [Helyesen: nem kapott]
4. *Lukács Béla* tanár *túlzó, kicsinyeskedő természete, iskolán kívüli működése erős kritika tárgyává tehető,* s anyagot szolgáltat Kovách támadásaihoz.[1569]

…

Mindezek alapján a bizottság feljogosítottnak érzi magát arra, hogy a… felsorolt tanárokra vonatkozóan is *javaslatot tegyen.*

[1568] Ennek oka abban keresendő, hogy az akkori gazdasági helyzetben (áruhiányban, inflációban) a közalkalmazottak reálbére (is) radikálisan leértékelődött. Abból nem vagy alig lehetett megélni. A túlélés érdekében egyéb munkát vállaltak, tartalékaikat felélték, ingóságaikat eladták, vagy eladósodtak.

[1569] Kuzaila Péter nyugdíjba vonulása után, 1924-ben Lukács Béla lett az intézet mb. igazgatója. (*Lukács B. szerk.* 1917–1926. 5.)

1. *Az intézet igazgatója egy másik állami intézet igazgatójával kicserélendő.*[1570]
2. *Kovách Ábel* összeférhetetlen természete miatt *megdorgálandó, s az intézettől elhelyezendő.*
3. *Téger Béla* kötelességei mulasztásai miatt *szigorúan megdorgálandó*. …

A tanári testület erélyesen felhívandó, hogy a jövőben a saját és az intézet érdekében igyekezzék hivatása magaslatára emelkedve a kicsinyes torzsalkodásokat kerülni, s odahatni, hogy a harmonikus együttműködés biztosíttassék".[1571]

Wágner János főigazgató a vizsgálat dokumentumait 1922. április 10-én felterjesztette a VKM ügyosztályának, ahonnan az nyilván a Fegyelmi Tanácshoz, majd más fórumokhoz került.

Újabb egy év elteltével, – az 1920. november 23-i határozat változatlan szövegével – *1923. május 11-én 153068/1923. VI. sz. alatt adták ki a Téger Bélával szemben megfogalmazott, a fentiekben idézett fegyelmi határozatot*, azzal, hogy azt a tantestület előtt kell a megyei tanfelügyelőnek ismertetni. Erre 1923. május 26-án került sor a nyíregyházi tantestület rendkívüli értekezletén. Benkő András a döntés szövegének ismertetését követően hangsúlyozta: „ez az ügy most már végleg befejezést nyert, és a tanári működés összhangzatos munkálkodása érdekében [Sic!] igen kívánatos, hogy efelett most már napirendre térve, ellentétek fölkeltésére a tanári kar tagjai részéről, bántó célzattal tovább ne tárgyaltassék".[1572]

Téger Bélát „lesújtotta" a vizsgálat után 3 évvel vele közölt fegyelmi határozat. 1923. május 31-én annak revízióját kérte a minisztertől, arra hivatkozva, hogy a forradalmi időkben elkövetett hibái „mennyire nem állnak arányban azokkal az érdemekkel", melyeket az azóta eltelt időben folytatott tevékenységével szerzett, s melyet a város és megye közvéleménye elismer. Az ítéletet „érdemtelenül szigorúnak" találta. Úgy vélte hogy „most, esztendők múltán, amikor az idő megfelelő távlatában tisztábban kivehetők, motívumaik tekintetében világosabban felismerhetők, tárgyilagosabban értékelhetők azok az események, melyek a forra-

[1570] Kuzaila Péter 1924 júliusában történt nyugdíjazásáig az intézet igazgatója maradt. Nyugalomba vonulása alkalmából az intézet évkönyve szerint, a helyi lapban – vélhetően Téger Béla – méltatta az alapító igazgató évtizedes munkáját: „Példásan lelkiismeretes, becsületes felelősségérzettel, szigorral, de meleg szívjósággal, soha nem lankadó energiával végzett igazgatói működésben töltötte Kuzaila Péter a lezajlott súlyos évtizedet, *olyan körülmények között, amelyekhez hasonló nincs több az országban, a város egymástól távol eső négy különböző helyén szállást nyerő kezdetlegesen felszerelt intézetben*. Mintaképe a ránevelő erejű pedagógusnak, a legtisztább, leghatározottabb didaktikájú professzornak, akinek tanítványai élvezettel tanulták az elvont matematikai stúdiumokat, az őszinte, baráti jóságú kollégának". (*Lukács B. szerk.* 1917–1926. 5. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1571] MNL OL K 502-1923-7-76910. A Wágner bizottság jegyzőkönyvében. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[1572] MNL OL K 502-1923-7-76910. A tantestület 1923. május 26-i jegyzőkönyvében.

dalmak idejében lezajlottak, amikor az ártó személyeskedések kellő értékükre szállíthatók le, amikor az én igazi mentalitásom egy szakadatlanul ható tevékenységben mindenki által világosan felismerhető vonásokban és arányokban bontakozhatott ki, amikor általános az a megállapítás, hogy az *ellenem hozott fegyelmi ítélet személyiségemmel szemben az igazságot bántó anakronizmus,* kegyeskedjék azt… revízió alá vétetni, ill. töröltetni, hogy *tanári és társadalmi munkásságomban ne nyűgözzön le, ne fojtogasson az a rettenetes tudat,* hogy túlzott szigorral éppen arról a helyről sújtanak le rám, amelynek védelmében… elismeréssel találkozó tevékenységet fejtek ki".[1573]

Kuzaila Péter 1923. június 2-án, támogatóan terjesztette fel a tanár úr kérvényét azzal, hogy Téger „a vezetésem alatt álló intézetnek egyik legkiválóbb tanára, pontos és lelkiismeretes tisztviselő, a helyi társadalomnak számottevő tényezője, aki a hatóságok fejeinek és a vezetőköröknek tiszteletét vívta ki és bizalmukat élvezi. Emellett megye- és városszerte kedvelt, és rokonszenvet keltő tagja a társadalom életének. Társadalmi élénk tevékenysége az intézet jó hírének megalapozásához nagymértékben hozzájárult, hírlapírói tevékenysége pedig mindenkor az intézet érdekeit szolgálta. Nem csodálható tehát, hogy a… fegyelmi ítélet nemcsak őt sújtotta le, hanem súlyossága miatt ismerősei körében is meglepetést keltett. *Az a pillanatnyi megtántorodás, amelytől a proletárdiktatúrát hirdető kiáltvány hazug szavainak hatása alatt kevés ember tudott szabadulni, Téger Bélát is hatalmába kerítette ugyan, de ő is, mint minden tisztességesen gondolkodó férfi, azonnal visszavonult, amikor a diktatúra vezetőinek ámítását és kalandorságát észrevette.* Ezért a diktatúra idején rája kiszabott büntetés [Sic!] valóban nagyon súlyos, s úgy vélem, hogy az igazságnak fog elégtétel szolgáltatni, amikor ez a büntetés revízió alá kerül" – írta, az 1919-ben történteket megvilágítva, az igazgató úr.[1574]

Két nap múlva *Benkő András* – megriadva Téger tanár úr kérvényének a további munkájában rá esetleg „lenyűgözően ható" fegyelmi határozatra való utalásban rejtett finom zsarolástól – kétoldalas felterjesztésben érvelt a fegyelmi határozat revíziója érdekében: „*Téger Béla egyike a legértékesebb tanároknak. Tanári hivatásán kívüli működését legyen szabad részletesen felsorolni a következőkben.*

A közművelődési céllal működő Bessenyei Körnek igen agilis titkára, a kör működésének egyik legbuzgóbb irányítója.

A nemzeti alapon működő Nyírvidék segédszerkesztője, a lap legerősebb oszlopa.

Az irodalmi ismereteket terjesztő Gutenberg Körnek megszervezője és főtitkára. *E körnek tagjai nyomdászok és iparosok.*

[1573] MNL OL K 502-1923-7-76910. Téger Béla 1923. május 31-i levelében.
[1574] MNL OL K 502-1923-7-76910. 276/1923. (Kiemelés tőlem – D. P.)

A közalkalmazottak nyíregyházi sajtóbizottságának elnöke.

A Nemzeti Szövetség választmányi tagja.

A Szabolcsmegyei Újságírók Szövetségének főtitkára.

A Hangya Fogyasztási Szövetkezet itteni egyik agilis megszervezője, felügyelőbizottsági tagja.

Legújabban Nagyméltóságod kegyeskedett őt kinevezni a Szabolcsmegyei Népművelési Bizottság tagjává.

A Pátria újságírók és írók társulatának legújabban meghívott tagja.

Minden művelődésügyi mozgalomnak élén áll. … Minden működését keresztény alapon álló erős nemzeti érzés hatja át. … A fegyelmi ítélet rendkívül fájdalmasan érintette. *Bár bízom benne, hogy agilis, igen közhasznú munkásságát nem fogja csökkenteni, mégis tisztelettel és bizalommal javaslom a kérelem kegyes teljesítését"* – írta 1923. június 4-én a megyei tanfelügyelő.[1575]

A VKM tanítóképzői ügyosztálya is gyorsan reagált: már június 28-án „figyelemmel a vétkesség elkövetésétől eltelt hosszú időre, s arra, hogy Téger Béla az elkövetett hibát, amelyet ezúttal is beismer, feljebbvalóinak tanúsága szerint teljes erejével igyekezett jóvátenni, javasolja az ügyosztály, hogy a 153069/1923. sz. a. kiszabott ítélet enyhíttessék…. és a kiszabott büntetésnek még végre nem hajtott része elengedtessék".[1576]

A VKM Fegyelmi Tanácsának javaslatára megszületett revízióról csak 1924. február 12-én értesítették a vármegyei tanfelügyelőt: „a felterjesztésében felhozott méltányos okokra, valamint *Téger Béla… a kommün idejét követően kifejtett buzgó és hazafias működésére való tekintettel a 153069/923. sz. rendeletemben kiszabott fegyelmi büntetésnek még végre nem hajtott részét elengedem, illetőleg a hivatkozott fegyelmi ítélet ama intézkedésének végrehajtásától, hogy nevezett tanár az előléptetésből 5 évre kizáratott, eltekintek*".[1577]

***

E határozat pontot tett a Téger ügyre, *az általunk megismertek közül egyedüli olyanként, melyben a fegyelmi bizottság határozati javaslatához képest kétszer is érdemben enyhítették, s egy jó ideig „jegelték" a fegyelmi határozatok végrehajtását*. Előbb az áthelyezéstől, majd az előléptetésből való kizárástól tekintettek el, s a „dorgálással" járó fegyelmi egyes hátrányos következményeitől is. A legfontosabb ilyen következmény a B listára helyezés, majd nyugdíjazás lehetett volna, ahogy ezt a fentiekben többször is láthattuk. Téger Béla esetében erre sem került sor. Nyíregyházi kollégáink a megyei levéltárban könnyen tisztázhatják a történ-

[1575] MNL OL K 502-1923-7-76910. Kir. 2497. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[1576] MNL OL K 502-1923-7-76910. A VI. ügyosztály felterjesztésének fogalmazványában.

[1577] MNL OL K 502-1923-7-76910. A vármegyei tanfelügyelőnek küldött határozat fogalmazványában. (Kiemelés tőlem – D. P.)

tek részleteit. A rendelkezésünkre álló forrásokból kitűnik, hogy a tanár úr megítélésében igencsak eltért a helyi, városi, vármegyei vezetők és a VKM megítélése.

A minisztérium képviselői, Scherer Sándor, Wágner János főigazgatók és bizottságaik az akkoriban „szokásos" mércével ítélték meg a tanár úr tevékenységét, s kétszer is dorgálást, áthelyezést, előléptetésből való kizárást javasoltak, ahogy a Tanácsköztársaság idején „útitársaknak" bizonyultakkal kapcsolatban ezt általában is tették. Irritálta őket az is, hogy Téger tanár úr újságírói tevékenységét – az érvényben lévő jogszabályok semmibevételével – VKM engedély nélkül folytatta. Az pedig végképp elfogadhatatlannak tűnt számukra, hogy ezt – legalábbis egy ideig, részben – tanári kötelességei, a gyakorlótanításokon való részvétele rovására végezte. Átlagos körülmények között, a Wágner-bizottság jelentése nyomán az addig „jegelt" határozat szigorítására került volna sor, mégsem ez történt.

Ennek okát vélhetően a helyi hatósági vezetők (esetleg parlamenti képviselők, szabolcsi származású más kormányzati potentátok, egyházi emberek?) Téger tanár úr melletti intervencióiban kereshetjük. Nekik állt érdekükben, hogy a tanár úr maradjon a megyeszékhelyen. Márpedig az áthelyezésére vonatkozó javaslat határozattá emelésével Téger Béla máshová került volna. Érdekükben állt e tehetséges népművelő, művelődésszervező agilitásának megőrzése is. Ennek érdekében többször is interveniálhattak a VKM-nél a fegyelmi javaslathoz képest a határozat enyhítése, „jegelése" érdekében. Miként történt ez – ha kedvük lesz hozzá – ifjabb kollégáink kiderítik.

A VKM láthatóan engedett ugyan a helyi hatóságok nyomásának, de fenntartotta a „dorgálás" aktusát (annak következményei nélkül), s időhúzásával de facto érvényt szerzett az előléptetésből 1919. január 1-től 5 évig való kizárás határozatának is, hiszen azt csak 1924. február 12-én érvénytelenítette. Akkortól tette csak lehetővé, hogy a tanár úr fizetését visszamenőleg emeljék. Ez a korona akkori magas inflációja mellett csak szimbolikus jelentőséggel bírt.

Az országos és regionális hatóságok játszmája mellett, a nyíregyházi történet abból a szempontból is tanulságos lehet számunkra, hogy miként okozott két pedagógus egymás iránti, – a forradalmaktól független, korábbi – olthatatlan gyűlölete egy Ferenczi István ügyködése, feljelentései nélkül talán felszínre sem kerülő „ügyet", melynek akaratlan főszereplőjévé, a csatájukban vétlen harmadik: Téger Béla lett.

A tanár úrral kapcsolatos részleges „megbocsátásnak" a VKM részéről volt egy nélkülözhetetlen feltétele, amit Téger Béla – jóhiszeműségét hangoztató[1578] –

[1578] *Téger Béla* 1923. május 31-i, a VKM-hez írt levelében olvashatjuk: „Be tudom… a nagy nyilvánosság döntő támogatásával is igazolni, hogy *a forradalmakban kifogásolt* és a vádaskodások idején egyesek által kedvezőtlen színben beállított *eljárásomat a legtisztább, a legnemesebb intenció vezette*. Magam is vallom a romboló forradalmakkal szemben, hogy *maga az intenció nem menti a nemzet ellen elkövetett bűnöket*, az annak kárára ejtett hibákat, és tiszta lelkiisme-

folyamatos meakulpázásával, önkritikájával, s a keresztény nemzeti kurzus aktív szolgálatával teljesített. *Meg kellett tagadnia a „proletárdiktatúra" alatti megnyilatkozásait, cselekedeteit, hogy tanárként, újságíróként a helyén maradhasson, tovább tevékenykedhessen. A fentiekben láthattuk: aki ezt nem tette meg ilyen látványosan, egyértelműen, azt az esetek többségében eltávolították a tanári pályáról, vagy legalábbis a tanítóképzésből.*

S itt jutunk el a „Téger-ügy" talán legérdekesebb pontjához. *A tanár úr története ugyanis fényt vet arra, hogy a Tanácsköztársaság átmeneti „útitársai" politikai-világnézeti szempontból mennyire sokszínűek voltak. Téger Béla írásaiból egy hangsúlyozottan „magyar faji" öntudatú, „Hungarizmussal", „turáni elvekkel" kacérkodó, visszafogott stílusú, ám annál konzekvensebben antiszemita, szabadkőműves ellenes, még a polgári radikális pártot is veszélyesnek tartó, ugyanakkor a munkásság szociális, kulturális problémái iránt érzékeny, kereszténységszociális elveket valló publicista-tanár képe bontakozik ki.*[1579] A Károlyi-korszakban cikkek s egyéb megnyilatkozások sorában szorgalmazta a polgári osztályok és a munkásság összefogásának, egymás jobb megértésének, „a munkásság civilizálásának" szükségességét,[1580] a párt- és felekezeti kereteken túllépő összefogást a bolsevizmus és a román megszállás ellen. Tette mindezt a Szabolcsi Hírlapban, mely előbb egy katolikus kanonok plébános, majd a Turáni Kör irányítása alatt jelent meg, 1919. március 23-án történt betiltásáig. A lap fennmaradása, s az időnként a cikkek kiszedését megtagadó szervezett nyomdászok semlegesítése érdekében belépett a – korábban antiklerikális, internacionalista – szociáldemokrata pártba. Az intézet és a tanítóság érdekeinek képviseletében titkárságot vállalt a

---

rettel állítom, hogy az én hibáim, amelyeket, kijelentem, beismerek, nem olyan méretűek, hogy azokért ne kaphatnék feloldozást, hogy azokért más fegyelmi vizsgálatok eredményéhez képest is olyan lesújtóan szigorú büntetést érdemelnék". (MNL OL K 502-1923-7-76910. Kiemelés tőlem – D. P.)

1579 *A szarvasi evangélikus tanítóképző tanára, majd igazgatója Kiss Sándor ezzel szemben az antiszemita „fajvédelmet" markáns munkás- és baloldalellenes attitűddel kapcsolta össze*. „A zsidóság társadalomfelforgató tevékenységére 1917-ben mutattam rá legelőször A Cél c. folyóiratban közölt cikkeimben… amelyekben alapját vetettem meg a fajvédelem ideológiájának. Ha cikkeim annak idején szélesebb körben kifejthették volna hatásukat, a magyar nemzet kikerülhette volna az 1918. évi zsidóforradalmat és a nyomában járó többi katasztrófát. … Szegényes kis családi házam Szervasnak egy olyan munkásnegyedében fekszik, hol szinte kizárólag kommunista érzelmű elemektől vagyok körülvéve. Családommal együtt temérdek izgalmon és üldöztetésen kellett átesnem a forradalom alatt, mert a zsidók minden eszközzel izgatták ellenem a környékbeli népet. Viszont a forradalom óta, mint megbízható tanút a nyomozóhatóságok akaratom ellenére belekevertek a forradalmi bűntettek kiderítésébe, hogy már emiatt is a leggyűlöletesebb egyén vagyok minden forradalmi hajlandóságú ember előtt". (*Kiss S.* 1924. 64.)

1580 Azt, hogy ez nem pusztán konjunkturális jelszó volt a tanár úr részéről, bizonyítja az általa a „keresztény-nemzeti kurzus" alatt is fenntartott Gutenberg Kör, melyben nyomdászok és iparosok irodalmi műveltségének emeléséért tevékenykedett. (MNL OL K 502-1923-7-76910. Kir. 2497.)

szociáldemokrata pedagógus szakszervezetben, s e pozícióját felhasználva valamelyest mentesítette az intézetet és ifjúságát a külső politikai beavatkozástól.

Téger Béla önmagát utóbb jó szándékú, naiv doktrinerként jellemezte, míg magatartását többen elvtelen köpönyegforgatásként írták le. Olvasóink majd eldöntik, hogy melyik leírást ítélik méltányosabbnak, vagy esetleg a kettő kombinációját is lehetségesnek ítélik. Számunkra a tanár úr indítékaitól függetlenül, *az ő „útitársként" való besorolásakor* fontos, amit Kuzaila Péter írt 1923-ban a Tanácsköztársaság „Mindenkihez!" c. kiáltványának általános hatásáról, és amit Téger Béla „önigazolásában" kifejtett a nyíregyházi „kommün" 33 napjának periodizációjáról, melynek harmadik korszakát, a Pogány Józsefhez kötött terror időszakát jelölte meg „a kiábrándulás" idejének.

A Tanácsköztársaság bukását és a román megszállást követően Szabolcs megyében is berendezkedő rendszert „önigazolásában" a tanár úr úgy írta le, mintha „az erkölcsökben keresztény és nemzeti, gazdasági programban legmesszebbmenő szociális irányt" képviselte volna. Ezzel indokolta, hogy nézeteit revideálva „a keresztény kurzus" szolgálatába állt. Olvasóink eldöntik, hogy az 1920 áprilisi – alig 2 hónappal a Somogy-Bacsó gyilkosság, egy hónappal a kormányzóválasztás utáni, néhány hónappal a numerus clausus elfogadását megelőző, és az ellenforradalmi rendszer Szabolcs-Szatmár megyei berendezkedéseként, a számonkérések, megtorlások időszakaként is leírható[1581] – helyzet megítélésében mennyiben osztják Téger Béla álláspontját. Vagy esetleg úgy vélik, hogy a tanár úr tollát – mint többször korábban is – vágyvezérelt gondolkodása, helyzetértékelése, s az adott helyzetben, a külső- és belső önigazolásához szükségesnek ítélt átértelmezés, „porhintés" vezethette e sorok megfogalmazásakor?

3.2. „Purifikációhoz" vezető világnézeti-politikai ellentétek a budapesti II. kerületi állami tanítónőképző intézetben

A sárospataki és a csurgói intézeteken kívül, más állami képzőkben nem tapasztalható feszültségek, ellentétek közepette élte át a két forradalom időszakát a budapesti II. kerületi állami tanítónőképző tanári kara. Ennek folyományaként *1919. augusztus 19-én – a vonatkozó VKM rendelkezéseket meg sem várva – maga kezdeményezte két munkatársának eltávolítását a pedagóguspályáról, s deklarálta, hogy nem hajlandó a továbbiakban együttműködni velük*.

Mielőtt e dokumentum bemutatására sor kerülhetne, a kontextus megértéséhez előzetesen utalnunk kell arra, hogy 1907–1916-ig (főigazgatói címmel való nyug-

[1581] Lásd ehhez: *Hársfalvi P*. 1959. 101–122.

díjba vonulásáig) ennek a képzőnek *[Szendrői] Geőcze Sarolta*[1582] volt az igazgatója, aki akkoriban már országos hírnévre tett szert pedagógiai, szociológiai, társadalomelméleti munkáival, melyeket a marxizmussal, a szociáldemokráciával (majd a bolsevizmussal) szembeni militáns kereszténységszocialista és antiszemita szemlélet jellemzett.[1583]

1916-tól – vélhetően Geőcze Sarolta javaslatára – a hétgyermekes Bittenbinder Miklóst bízták meg az intézet „helyettes igazgatóként" történő irányításával. Az akkori szokások szerint 1-2 év után a helyettes igazgatókat általában kinevezték, vagy helyettük kinevezett igazgatókat állítottak az intézmény élére. Ám Bittenbinder Miklóst nem nevezték ki. S mivel 1918 végén a nyugdíjazáshoz szükséges szolgálati idővel rendelkezett, és a forradalommal nem rokonszenvezett, ráadásul – emlékezete szerint – Szöllősiné Szántó Erzsébet gyakorlóiskola tanítónő, az intézet szakszervezeti bizalmija, egy befolyásos szociáldemokrata vezető felesége közölte vele, hogy „ilyen gondolkodással nem maradhat igazgató",[1584] „tanácsosnak találta, ha maga megy el". Ezért 1919. március 1-jétől szabadságolását, azt követően nyugdíjazását kérte. A tantestület február 26-án kérvénnyel fordult a KM-hez, hogy 21-éve „kiváló szaktudással, pedagógiai rátermettséggel, pontos, lelkiismeretes kötelességteljesítéssel" az intézetben dolgozó, „szeretett kollégájukat" nevezzék ki igazgatónak, s hagyják meg őt ebben a tisztségében legalább a tanév végéig,[1585] ám nem találtak meghallgatásra. Március 18-tól – a fentiekben a stubnyafürdői tanítóképző menekült igazgatójaként, és a „Népszavában" a tanítóképzés gyors államosítását és átalakítását sürgetőként, s a

---

[1582] *Geőcze Sarolta* (1862–1928) pályájáról lásd: *Kenyeres Á. szerk.* 1964. 584.; *Baska G.* 2001. 109.

[1583] „A külföld azt hitte, hogy *a kommünt a forradalom teremtette meg.* Szó sincs róla. A március 21-i kormányforma változás éppoly kevéssé volt forradalom, mint október 31. Egyik sem volt más, mint *egy marék idegen parazita fajhoz tartozó politikai kalandor államcsínye,* akik – miután a gazdasági hatalmat megszerezték – a fajuk részére meg akarják szerezni a politikait is" – írta a Néptanítók Lapjában Geőcze Sarolta, hozzátéve, hogy „*az antiszemitizmus nálunk korántsem vallási, hanem tisztára faji kérdés.* A tősgyökeres faj küzdelme az élősdi fajjal, amely nem riadt vissza a legszörnyűbb eszköztől sem, csakhogy magának a hatalmat biztosítsa. *S annyiban még a legjobb zsidó is vétkes, hogy nem volt erkölcsi bátorsága szembeszállni faja mohó hatalmi vágyával, hanem hallgatagon azonosította magát fajrokonaival, s a faji szolidaritás elfojtotta benne a hazafias érzést. Ezért bűnhődnek most ők is.* A közvélemény nem tud különbséget tenni" – írta a 1920. szeptember 23-án, három nappal a „numerus clausus" néven elhíresült 1920. XXV. tc. elfogadását megelőzően megjelent cikkében. (*Geőcze S.* 1920/37–39. 16–17. Vö.: *Szabó D.* 1920–1921. 17–22. és *Szabó D.* 1922–1937. 3–10.; *N. Szegvári K.* 1988. 86–105. és 113–129.; *Gyurgyák J.* 2001. 18–21. és *Gyurgyák J.* 2007. 220–223.; *Pók A.* 2003/7., 2005/1–2.; *Csunderlik P.* 2019. 92–95. és 212.)

[1584] BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44. az 1920 május 17-i tanúvallomási jegyzőkönyvben.

[1585] MNL OL K 502-1919-5-29. Ezen javaslatukat a Tanácsköztársaság bukása után, az 1919. augusztus 19-i rendkívüli tanári értekezletükön megismételték. (U. ott 1401/1919.) Javaslatukat augusztus 20-án Mosdóssy Imre tanfelügyelő is támogatta, azzal, hogy Bittenbindert helyezzék vissza, Párvyt pedig „míg kinevezésének ügye revideáltatik" szabadságolják. (Uo. 2914/1919.)

szociáldemokrata pedagógus szakszervezet tanítóképzős szakosztálya vezetőségi tagjaként, említett – Párvy Endrét nevezték ki igazgatónak.[1586] Beiktatásán Szöllősi Jenő is megjelent.[1587] A Tanácsköztársaság bukása után, augusztus végén Párvy Endrét felmentették, szabadságolták, s 1919. augusztus 31-től 1920. februárjáig – immár igazgatóként – Bittenbinder Miklós vette vissza az intézet irányítását.[1588] Ő 1920. február 9-én kérte 4 havi szabadságolását és július 1-jétől pedig végleges nyugdíjazását.[1589] Tőle az intézet irányítását Dúzs Mária, az eperjesi tanítónőképző korábbi (a III. 1.2. fejezetben megszólalt menekült) igazgatója vette át.

A közvetlen előzményekre vonatkozóan fontos figyelembe vennünk, hogy *1919. augusztus 7-én a Szentkirály-utcai állami tanítónőképzőben mintegy 60 tanítóképző-intézeti tanár „szenvedélyes hangon vitatta meg a legutolsó hónapok, különösen a kommunista időszak eseményeit, s ezen korszak támogatóinak szerepl*ését. Az értekezlet három kérdéssel foglalkozott behatóbban: 1. A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének terror hatására történt feloszlatásával; 2. A vallás és közoktatásügyi minisztérium tanítóképzési ügyosztályának szakemberrel való vezetésével. 3. A kommunista időben kompromittálódott tanítókkal és tanárokkal szemben való állásfoglalással" – olvashatjuk a Magyar Tanítóképző tudósításában, melyben az ott elfogadott határozatokat is közölték.

„Mivel az egyesület fölöszlatását kimondó április 12-i gyűlésen az egyesület tagjainak csak elenyésző hányada (1/20=16 tag) volt csak jelen, s a feloszlató határozat így is csak külső nyomás alatt jött létre, a budapesti és Budapestre menekült tanárok érvénytelennek tekintik a feloszlatást s az az óhajuk, hogy az egyesület, mihelyt az lehetséges, kezdje meg újból az alapszabályokban körvonalazott tevékenységét". Döntött az újjászervezők személyéről,[1590] és a II.5. fejezetben ismertetetteknek megfelelően kitartott korábbi kívánsága mellett: amely szerint tanítóképző intézeti szakembert kér az ügyosztály élére.

A Csalogány-utcai történések szempontjából legfontosabb határozatuk leszögezte: „*Azon tanárokkal és tanítókkal szemben pedig, akik hazafias nemzeti kötelességükről megfeledkezve szószólóivá szegődtek a kommunizmus ügyének, s ön-*

[1586] Hanvai Gyula r. tanár 1920. január 28-án jellemezte *Párvy Endre stubnyafürdői igazgatóságát*: „Nyolc évig működtem együtt Párvyval és nyugodt lelkiismerettel mondhatom, hogy korrekt úriember, jó hazafi, lelkes tanár, és humánus vezető és hivatalfőnök volt." (RL C/39, 26/a cs.)

[1587] BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44. az 1920 május 17-i tanúvallomási jegyzőkönyvben, és BFL IV. 1428. 48.d. Gy. 3176-1919.

[1588] BFL IV. 1428. 48.d. Gy. 3176-1919.; *Dúzs M. szerk.* 1918–1926. 4–5.

[1589] MNL OL K 502-1919-5-29. Nyugdíjazása alkalmából „33 évi buzgó és érdemes szolgálata" elismeréseként kormányzói elismerésre javasolták. Örömébe üröm is vegyülhetett: vélhetően az igazgató úr fiát (vagy névrokonát ?) dr. Bittenbinder Miklós állami gimnáziumi tanárt, aki a VI. ker. állami leány-középiskolában tanított, s a Tanácsköztársaság alatt a gimnáziumban direktóriumi tagságot, a népbiztosságnál előadói tisztet vállalt, a VKM 108789/1919. B. XI. sz. határozatával állásvesztésre ítélték, majd 1945-ben rehabilitálták. (MNL OL XIX-I-1-f-1-44562-1945. 15. d.)

[1590] Dékány Mihály, Snasel Ferenc, Ligárt Mihály és a II. kerületi tanítónőképzőből: Répay Dániel.

elhatározás alapján különleges cselekvésekkel szolgálták a kommunizmus ügyét, minden egyes iskola tantestülete a legjobb belátása szerint önmaga foglaljon állást, és állásfoglalásáról tegyen jelentést az illetékes hatóságoknak".[1591]

Tizenkét nap elteltével, augusztus 19-én, még Párvy Endre igazgató elnökölt, a tanári kar többségének kezdeményezésére összehívott rendkívüli tanári értekezleten, melyen a nagy létszámú, (a 23 fős) tantestület nagyobb része, az igazgatóval együtt 16-fő vett részt, s melynek tárgya, „*a tanári testület állásfoglalása a kommunizmus terjesztésében érdekelt testületi tagokkal szemben*" volt.[1592] Az értekezlet szószólója *özv. Strauch Gyuláné*[1593] közölte: „egy rendkívül súlyos és igen szomorú kérdésben akar a tanári kar határozatot hozni. Ítélni akar azon kartársak felett, akik a kommunista kormányhoz csatlakozva, hozzájárultak ahhoz a romboló munkához, mely hazánkat a politikai, erkölcsi és gazdasági pusztulás végveszélyébe sodorta. Ítélnünk kell, bármily nehezünkre is esik, ezt kívánja egyéni önérzetünk, az iskola és a magyar haza". Az elítélendők távollétében – ezért szabálytalanul – lezajlott rövid szavazássor után a következőképp fogalmazták meg a testület álláspontját:

„Visszagondolva arra a nemzetgyűlölő munkára, mely szegény hazánkat az elmúlt hónapokban majdnem a végpusztulásba sodorta, tudva azt, hogy annak a destruktív iránynak, mely ezt a pusztító munkát végezte, intézetünkben is voltak képviselői, kik nemcsak lehetetlenné tették a tanári kar eddigi összhangzatos munkáját, de aktív és romboló munkát végeztek, amennyiben nemcsak minden törekvésükkel a kommunista világnézet elveit igyekeztek belevinni az ifjúság lelkébe, hanem minden alkalommal – így intézeti ünnepélyek alkalmával is, tanításuk közben, szünetekben – a magyar nemzeti érzést, a hazafiságot gúnyoló, gyalázó, becsmérlő nyilatkozatokat tettek, már a Tanácsköztársaság megalakulása előtti időkben is. *A tanári kar az intézeti keresztény szellemű, nemzeti irányú nevelőmunka intenzívebb továbbfolytatása, valamint egyéni reputációja érdekében* is *kötelességének tartja kijelenteni, hogy Szöllősiné Szántó Erzsébet tanítónővel, valamint Palágyi Lajos tanárral a kommunista nemzetellenes eszme képviselőivel többé együttműködni nem fog, sőt a tanügy és a nemzetnevelés érdekében szükségesnek tartja, hogy a tanítás és nevelés teréről egyszer s mindenkorra eltávolíttassa-*

[1591] MT 34. évf. 2. füzet (1919, december) 71–72. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1592] MNL OL K 502-1920-5-210. 1397/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1593] Tempora mutantur, et nos mutamur in illis. [Változnak az idők, s mi is velük.] 1945. június 1-jén özv. Strauch Gyuláné írta elsőként alá (további három társával) azt a „nyilatkozatot", mely szerint: „alulírottak kijelentjük, hogy Szöllősi Jenőné Szántó Erzsébet a budapesti II. ker. áll. tanítónőképző intézet gyak. isk. tanítója politikai felfogása miatt az 1919–20. tanév folyamán állásából elmozdíttatott. Erre a nyilatkozatra azért van szükség, mert az intézet irattára az ostrom alatt összeomlott és a fegyelmi eljárás iratai hozzáférhetetlenek". (MNL OL XIX-I-1-f-1-SZ-54552-1945. 130. d.)

nak. A tanári kar kéri a nagyméltóságú minisztériumot, hogy ezen határozatot tudomásul venni, és az ügyben sürgősen intézkedni szíveskedjék".[1594]

Később – a VKM rendeletnek megfelelően – ezt az ülést meg kellett ismételniük, a „négyes bizottság" javaslata alapján, de sajnos annak, és az azt követő Scherer szakfelügyelő/főigazgató vezette vizsgálatnak a jegyzőkönyvei sem voltak számunkra fellelhetők. Egy 1945. évi irat szerint azért, mert „az ostrom alatt megsemmisültek", úgy az intézetben, mint a VKM-ben.[1595]

Ellenben rendelkezésünkre áll a tantestületnek egy 1920. január 20-i ülésének jegyzőkönyve, melyen „az ifjúság züllésének okairól" nyilatkoztak. Ebben akad néhány fontos megjegyzés a korábban „kommunizmussal" vádolt két tanár tevékenységére vonatkozóan is. Az „őszi rózsás forradalom" időszakával kapcsolatban azt állították, hogy „a tanári testület tagjait kötelességük teljesítésében állandóan akadályozták *a szociáldemokrata szellem* képviselőinek agresszív támadásai". Majd a Tanácsköztársaság hónapjairól úgy vélték, hogy „a tanártestület tagjai zavartalanabbul teljesítették kötelességeiket, minthogy *a proletárdiktatúra szellemének képviselői céljukat elérték. Szöllősiné Szántó Erzsébet, a gyakorlóiskola tanítónője képzőintézeti rendes tanárrá minősíttetett. Palágyi Lajos tanár pedig képzőintézeti szakosztály vezetője lett.* Utóbbi ez időtől fogva jelentős mértékben elhanyagolta kötelességét". Újabb kérdésre hozzátették: „A szakszervezeti mozgalom hatásától a tanári testület nagyon sokat szenvedett, mert előbb említett tagjai, de különösen *Szöllősiné* Szántó Erzsébet állandóan *terrorizálta a testületet a szakszervezetbe való belépésre".* „Hangadókká lettek *Szöllősiné* Szántó Erzsébet, mint *a szociáldemokrata pártnak a testületben legrégibb képviselője,* és Palágyi Lajos, aki ebben az időben szintén régi szociáldemokratának vallotta magát.[1596] Hozzájuk csatlakozott, mint csendes támogató: Palotainé Békei Józsa. *Va-*

[1594] MNL OL K 502-5-210. 1397/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.) Mosdóssy Imre székesfővárosi tanfelügyelő 1919. augusztus 25-én továbbította a VKM-be a tanári kar értekezletének jegyzőkönyvét. A következő kiegészítéssel: „A magam részéről tisztelettel hozzáteszem még, hogy *Szöllősiné Szántó Erzsébet a kommunista uralom alatt neveztetett ki, éppen férje, Szöllősi Jenő volt a közoktatásügyi népbiztosi csoportvezető közreműködésével, képesítés nélkül, tehát jogtalanul* és minden rátermettség nélkül, más érdemes tanítóképezdei tanári oklevéllel és kiváló működéssel bíró kartársak sérelmére, teljesen méltánytalanul [lett] a pedagógia tanárává, és hogy nevezett említett helyzetét a tanári testület egyes tagjaitól vett értesülésem szerint, rendkívüli terror alkalmazásával használta ki. Palágyi Lajosnál pedig súlyosbító körülménynek kell betudni azt, hogy nevezett annakidején *formai képesítés hiányában, éppen a magyar irodalom és költészet terén kifejtett munkássága elismeréséül neveztetett ki* ebbe a képzőbe tanárnak". (MNL OL K 502-5-210. 2941/1919. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1595] MNL OL XIX-I-1-f-SZ-54552-1945. 130. d.

[1596] A Wikipédia Palágyi Lajosról szóló cikke szerint: A gyermek- és ifjúkorában sokat nélkülöző, autodidakta Palágyi Lajos (1866–1933) „költői munkássága kezdetén a szocialista eszméket szólaltatta meg, ám hamar elvesztette érdeklődését a társadalmi problémák iránt. A Horthy-rendszerben támadásoknak volt kitéve korábbi szocialista állásfoglalása miatt." (https://hu.wikipedia.org/wiki/Pal%C3%A1gyi_Lajos_(k%C3%B6lt%C5%91)

gyis: a tantestületnek a zsidó fajhoz tartozó tagjai tartottak össze a proletárdiktatúra szolgálatában. A hangadók hatása alatt, mindjárt a mozgalom kezdetén 3 nevelőnő és 2 tanár – valószínűleg attól való félelmükben, hogy állásukat elveszthetik – szintén beléptek a szakszervezetbe.

A hangadók erőszakos fellépésének azonban a tanári kar többi tagjaira az volt a hatása, hogy még jobban összetartottak, erős ellenállást fejtettek ki, és csak a legnagyobb kényszernek engedve léptek be a szakszervezetbe".[1597] A forradalmak bukását követő önigazolást is célzó legutóbbi megjegyzésük egyértelműen arra utal, hogy *a tantestület többsége számára ellenszenvesek voltak a forradalmak célkitűzései, szociáldemokrata/szocialista értékei, s kirekesztendő ellenségeknek tekintették azok reprezentánsait.*

3.2.1. Egy szociáldemokrata pedagógus megnyilvánulásai, a Csalogány utcai tantestületben és azon kívül – s ennek következményei

Az általuk képviselt szemlélet gyökerei még Geőcze Sarolta 9 éves igazgatóságának idejére nyúlnak vissza, ezért szükségesnek látszik felidézni a közte és Szöllősiné Szántó Erzsébet között már jóval korábban lappangó, majd néhányszor felszínre került feszültségekre utaló néhány dokumentumot. Az igazgatónő 1911. március 20-án, a VKM 15426/1911. sz. rendeletére az alábbi feljegyzést küldte a minisztériumba:

„Még jelenlegi állásom elfoglalása előtt tudomásomra jutott, hogy az intézetnél működő tanítónő Szöllősiné Szántó Erzsébet[1598] férje a Népszava[1599] által képviselt iránnyal szoros összeköttetésben áll, s e lapnak munkatársa, ő maga pedig az abban hirdetett nézeteket hangoztatja. Amint ezen intézet vezetését átvettem, mindjárt a legelső alkalommal kijelentettem nevezett tanítónőnek, hogy ő is, miként a tanári kar minden tagja számíthat méltányosságomra és jóindulatomra. Egy feltétellel azonban: *itt más, mint a nemzeti és valláserkölcsi irány, nem érvényesülhet.* Elővigyázatosságból azonban oly munkakörbe osztottam be, ahol a fent jelzett aggasztó irányzat a legkevésbé érvényesülhet: t. i. a gyakorlóiskola I-II. osztályának vezetésére.

Magáról a tudomásomra jutott tényről pedig szóbelileg még 1907 őszén összes illetékes felettes hatóságaimnak jelentést tettem, 162908. sz. bizalmas előterjesz-

---

Lásd róla továbbá: *Kenyeres Á. szerk.* 1982. 340.; *Ujvári P. szerk.* 1929. 678.

[1597] MNL OL K 502-1919-6-210666. Az 1920. január 3-i jegyzőkönyvben. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[1598] Szöllősi Jenőné, Szántó Erzsébet (1878. aug. 29. – ?)

[1599] A szociáldemokrata párt lapja.

tésemben pedig írásbelileg is előadtam a dolgot. Mivel azonban akkor illetékes helyről azt a tájékoztatást kaptam, hogy írásbelileg csak akkor tegyek jelentést, ha bizonyítékot is csatolhatok – az pedig akkor még nem állt rendelkezésemre – felterjesztésemet visszavettem. De reméltem is, hogy az első figyelmeztetés, már csak apró gyermekeikre[1600] való tekintetből is, elegendő lesz, s hogy ő, mint a férje szakítani fognak ama bomlasztó irányzattal. Annál inkább remélhettem ezt, mert ő nekem megígérte, hogy az általam jelzett szellemben fog működni.

Egy darabig ez így is volt. De csak látszólag. … Amint tudni méltóztatik a *Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete* múlt év őszén újra megalakult, s okt. 11-én megindította *hivatalos* lapját, az *Új Korszakot,* melynek 1-4. számát, az utóbbinak *mellékletével* együtt, mint *bizonyítékot*, van szerencsém mély tisztelettel csatolni. Az egyesület azonban, sajnos, oly irányú működést fejtett ki, hogy Nagyméltóságod szükségesnek látta 23139/910. sz. magas rendeletével felfüggeszteni. *Az egyesület forma szerint feloszlott… lényegileg azonban fennmaradt,* mert miként az Új Korszak 4. számának mellékletéből – annak 1. és 2. lapján, a piros ceruzával megjelölt részben olvasható: a *feloszlatott elnökségből* magalakult a *lapkiadó bizottság,* mely a megkezdett csapáson halad tovább, az egyesületi agitációt a lapban folytatva.[1601]

Ennek az egyesületnek főtitkára, … Szöllősi Jenő községi iskolai tanító, tehát a *férje* a vezetésem alatt álló állami intézethez szolgálattételre berendelt, s ott ily minőségben dolgozó tanítónőnek. De *tagja* volt Szöllősi Jenő a felfüggesztés ellen m. év dec. 15-re…összehívott *tiltakozó gyűlést* rendező *bizottságnak* is, mely gyűlés a tett intézkedést oly hangon tárgyalta, hogy az ellenőrző rendőrtiszt kénytelen volt az előadóktól a *szót megvonni.* … Az Új Korszaknak pedig *szerkesztője* az a Somogyi Béla közs. isk. tanár, ki mint Szöllősi Jenő régi munkatársa és barátja, a Népszavába m. év nov. 2-án Suhogó álnév alatt személyemet rágalmazó, s ezzel az intézetet is kipellengérező közleményt írt.

Közben fülembe jutottak Szöllősiné Szántó Erzsébet tanítónőnek egyes oly nyilatkozatai is, melyek ezen állami intézet nevelő irányával nem állnak összhangban, de mivel azok nem jelenlétemben történtek, nem vehettem róluk tudomást. Hanem tudomást kellett vennem a tanári kar m. évi dec. 17-én tartott ülésén jelenlétemben és fülem hallatára tett azon kijelentését, mely szerint ’… hiszen a törvény ellen is szabad izgatni’, melyért én ott, mint elnök rendreutasítottam, s

[1600] A Szöllősi házaspárnak 3 gyermeke volt, János, István és Ilonka, akikkel az I. világháborúban közlegényként a fronton szolgáló és megsebesült férj távollétében édesanyjuk nagyon nehéz anyagi helyzetbe került. Lásd erről 1915. október 7-i és 1916. május 12-i családi pótlék-, ill. segélykérelmeit a VKM-hez. (MNL OL K 502-1911-1920-5-=322=)

[1601] Lásd ehhez: *Kelemen E.* 1993. 20–27. és *Kelemen E.* 2004. és 2004/1.; *Kelen J. szerk.* 1958.

melynek következtében egyik férfikartárs [Strauch Gyula![1602]] adott kifejezést megdöbbenésének azon, hogy ily anarchista felfogást épp nő szájából kell hallania.

Igen *megdöbbentő az, hogy ama bomlasztó irányzat rést talált behatolni oda is, ahová a legkevésbé való: t. i. a nép leendő vezetőit nevelő áll. tanítónőképző intézetbe.* Ez a bomlasztó felfogás a mindennapi érintkezés útján – melyre még a jelenlegi munkabeosztás mellett is, a hospitálók, s próbatanítások révén, minduntalan kínálkozik alkalom – könnyen beszivároghat a leendő tanítónők lelkébe, akik közül a bejárókat amúgy is nehéz a bomlasztó irányzat napi sajtójának mételyező hatásától megóvnunk. Beszivároghat *bármely tárgy*… tanítása közben is, mert a példák szerkesztése és fejtegetése ezer alkalmat nyújt az egészséges vagy egészségtelen szociális felfogás kialakítására. …

A fent felsorolt aggasztó tényeket tudva, s ismerve a kezemre bízott növendékek fogékonyságát, s a fővárosi viszonyokat, súlyos mulasztást követnék el, ha nem hoznám azokat Nagyméltóságod tudomására. De *ily körülmények közt nem vállalhatok felelősséget azért sem, hogy a rám bízott intézetet teljesen meg tudjam óvni eme bomlasztó irányzat káros hatásától,* mert sokágú hivatalos elfoglaltságom mellett, még a legéberebb őrködés mellett is, fizikai lehetetlenség a harminc tagból álló tanári kar egyes tagjait minden ténykedésükben, s munkájuk és nevelőeljárásuk részleteiben is ellenőrizni. … Nagyméltóságod bölcsessége meg fogja találni a leghelyesebb módot a baj orvoslására"- zárta (fel)jelentését Geőcze Sarolta,[1603] melynek *nyilvánvaló célja Szöllősinének a tanítónőképzőből való eltávolítása volt*.

Súlyos következményeket is maga után vonható útját választotta ennek, hiszen az akkor hatályos Büntető Törvénykönyvnek „az alkotmány, a törvény, a hatóságok vagy a hatósági közegek elleni izgatásról" szóló VI. fejezet 171.§-a szerint „Aki valamely gyülekezeten nyilvánosan, szóval…bűntett, vétség elkövetésére egyenesen felhív, ha a bűntett vagy vétség elkövettetett felbujtó. Ha pedig a felhívás eredménytelen maradt, amennyiben a jelen törvény külön rendelet alá nem esik: két évig terjedhető államfogházzal és kétezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő". A 172. § szerint „aki a 171. §-ban meghatározott módon a törvény ellen, vagy aki a hatóságok törvényes hatáskörükben kiadott rendelete, meghagyása, határozata ellen engedetlenségre egyenes felhívást intéz, vagy terjeszt: két évig terjedő államfogházzal és ezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntethető."[1604] Tegyük hozzá: büntetett előélettel senki sem lehetett pedagógus. A mar-

[1602] Ez is mutatja a direkt kapcsolatot az 1910–1911-ben, s az 1919-ben történtek között. 1911-ben Strauch Gyula, 1919-ben özvegye exponálta magát az általuk felforgatónak ítélt eszmék és reprezentánsaik elleni harcban, Geőcze Saroltával egyetértésben.

[1603] MNL OL K 502-1911-1920-5-=322=. 1911. március 20-án, a VKM 15426/1911. sz. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

[1604] *A magyar büntető,* 1909. 147–148.

xista társadalomfelfogás szociológus-ideológus, a szociáldemokrácia keresztény-szocialista politikai ellenfele, aki már személyes párbajokba is keveredett emiatt akkoriban, súlyos veszélyt látott Szöllősiné intézeti jelenlétében, ezért megragadta az első bizonyíthatónak tűnő esetet, a tanítónő diszkreditálására.[1605]

Felterjesztését Mosdóssy Imre fővárosi tanfelügyelő azzal a megjegyzéssel továbbította a VKM-be, hogy véleménye szerint az igazgatónő által felsoroltak közül, csak az ominózus kijelentéssel kapcsolatos vádnak lehetnének a tanítónőre hátrányos következményei.[1606] Mire 1911. április 12-én Neményi Imre a tanítóképző ügyosztály vezetője körültekintő vizsgálatra utasította a tanfelügyelőt. Elsősorban annak kiderítését várta, hogy elhangzott-e ez a mondat, máskor is tett-e Szöllősiné hasonló kijelentéseket, s hogy milyen kontextusban került sor a történetekre?[1607]

Mosdóssy tanfelügyelő május 12-15 között négy alkalommal kérdezte ki – jegyzőkönyvvel – Szöllősiné Szántó Erzsébetet és a tantestület tagjait. Következtetéseit a hosszú jegyzőkönyvvel együtt 1911. május 20-án küldte el a VKM-be: „A vizsgálati jegyzőkönyvek alapján megállapítottnak kell vennem Szöllősiné tagadásával szemben is, hogy *a terhére rótt azon kijelentés, hogy hiszen a törvény ellen is lehet izgatni, tényleg elhangzott* Szöllősiné ajkairól. … A tényállást megállapítottnak kell tekintenem, mert, ha a szóban forgó kifejezés nem tétetett volna, semmi esetre sem lett volna oka Strauch Gyula tanárnak, hogy ott nyomban az anarchiát, vagy anarchisztikus felfogást emlegesse. A vizsgálat kiderítette… az eset körülményeit is. Múlt évi december 17-én a tanári testület Répay Dániel ama különvéleményét tárgyalta, melyben december 10-én tanári határozat ellen állást foglalt, amely külön véleményben Répay a többi közt azt írta, hogy 'az intézet növendékei – Geőcze Sarolta igazgatónő őnagyságától kapott tanács szerint eljárva', majd ismét 'A növendékek állítólagos nyugtalankodásának hónapokon keresztül történt elnézése után annak tanácsolása, hogy…stb.'

E kifejezések miatt, melyeket az igazgatónő magára nézve sértőnek talált, a különvéleményt a december 17-i ülés elé vitte. Amikor a tantestület az igazgatónővel együtt Répay érintett vádjait visszautasította, Szöllősiné Szántó Erzsébet –

[1605] Geőcze Sarolta fentiekben idézett írása ismeretében feltételezhető, hogy kíméletlen eljárásának lehetett további látens motívuma is. Talán erre utalthat egy a VKM-hez írt feljegyzése, melyben arról referált, hogy Szöllősiné 1913. április 21-től 23-ig „súlyosan beteg édes atyja látogatására szabadságot kért. Tekintettel arra, hogy április 22-e és 23-a úgyis összeesik az izraelita ünnepekkel, a kért szabadságot neki meg is adtam" – írta, legalábbis arra utalva, hogy igencsak számon tartotta – a szociáldemokrataként valójában nem hívő, ugyancsak nem hívő, de formálisan katolikus (az 1920-as iratokban Szöllősi/Traub Jenőként említett) férjhez ment kolléganője – vallási/„faji" hovatartozását. Az is lehetséges, hogy ebben a feljegyzésben pusztán munkaadói szempontból hivatkozott Szöllősiné vallására, mert így a neki amúgy is járó 2 nap szabadság mellé, csak egy rendkívüli szabadnapot kellett adnia. (MNL OL K 502-1911-1920-5-=322=)

[1606] MNL OL K 502-1911-1920-5-=322=. Az 1209. sz. felterjesztésben.

[1607] MNL OL K 502-1911-1920-5-=322=. A 40605/1911. VI/b. VKM sz. rendeletben.

ki megelőzőleg azt javasolta, hogy a különvéleményt ne tárgyalják, mert benyújtója Répay Dániel nincs jelen – azt fejtegette Répay védelmében, hogy még ha azt tette volna is az igazgatónő, amit Répay mond, nem baj, hiszen a növendékek érdekében tette.[1608]

Az igazgató ez ellen is felszólalt, mondván, hogy ő a Répay által imputált [felró, valakinek tulajdonít] dolgot semmi esetre sem tehette, mert hiszen akkor a miniszter úr rendelete ellen izgatta volna őket. Erre hangzott el Szöllősiné ama terhére rótt kijelentése, hogy hiszen a rendelet, még a törvény ellen is szabad izgatni.

Szöllősinének e kijelentése általános felháborodást keltett… s e felháborodás kifejeződése volt Strauch Gyula tanár energikus felszólalása, amely után Szöllősiné, amint a vallomásból is kitűnik, igyekezett mindjárt kimagyarázni magát.

Végül tisztelettel megjegyzem, hogy az egész tantestületből senkinek sincs közvetlen tudomása arról, hogy Szöllősiné a terhére rótt kifejezéshez hasonló irányú és tartalmú kifejezést megelőzőleg tanártársai előtt használt volna. Azt sem lehetett megállapítani, hogy a nevezett tanításában ilyen irányú felfogását kifejezésre juttatni, vagy érvényesíteni akarta volna".[1609]

Emellett a vizsgálat során felszínre került, hogy az igazgatónő és Szöllősiné között igen feszült a viszony. Szöllősiné kihallgatása során megjegyezte: „az igazgatónőnek ezen tetteiből is a legmegdöbbentőbb személyeskedést és rosszakaratot látom, holott én erre éppen nem szolgáltattam okot sem hivatalos működésemben soha a legkisebb gáncsot sem találhatta, sem tanításom szellemével szemben konkrét kifogást nem tett". Bittenbinder Miklós megjegyezte, hogy Szöllősiné „szabadgondolkodású és ezt a tanításába is iparkodik bevinni. Arról nincs tudomása, hogy a hazafias és valláserkölcsi nevelés szempontjából működése kifogás alá esnék". Csiszár Sándor az egyik legutóbbi konfliktussal kapcsolatban elmondta, hogy az áprilisi törvények tiszteletére rendezett ünnepélyen Szöllősiné tévesen azt mondta, hogy 1848-ban törölték el a jobbágyok szabad költözködését, amit az igazgatónő – joggal, mindenki előtt kijavított – „erre Szöllősiné magából kikelve adott kifejezést méltatlankodásának az egyszerű igazgatói megjegyzés felett". Palágyi Lajos is több az igazgatónő és Szöllősiné közötti vitára emlékezett. „Ellentét volt az ifjúsági egyesület vezetésének ügyében is. Különben is *természetszerűen tápot adott a folytonos ellentéteknek egymástól merőben eltérő világfelfogásuk*".[1610]

Az akkori oktatáspolitikai környezetben korrekt vizsgálatot követően a VKM a következő határozatot tudatta a tanfelügyelővel, s az érintettekkel: „Azoknak, *akikre az ifjúság nevelése bízva van, nemcsak cselekedeteik által, hanem hivatalos életük minden megnyilatkozásában is akként kell eljárniuk, hogy az ifjúság előtt*

[1608] A délutáni órák bevezetésével kapcsolatos diák elégedetlenségről volt szó, s arról, hogy esetleg kérjék-e a diákok a VKM-et a rendelet megváltoztatására.
[1609] MNL OL K 502-1911-1920-5- =322=. Az 1846. sz. jelentésben.
[1610] MNL OL K 502-1911-1920-5- =322=. Az 1846. sz. jelentéshez csatolt jegyzőkönyvekben.

mindenkor követésre méltó példa gyanánt legyen odaállítható. Ezzel szemben nevezett tanítónőnek kijelentése helytelen és legszigorúbb elítélésre méltó,… miért is Szöllősiné Szántó Erzsébet tanítónőnek a fentebb idézett általa tett nyilatkozatát ezennel helytelenítem." Az erre vonatkozó előterjesztés a Rendtartás szerinti legenyhébb büntetést, „dorgálást" javasolt, s Bittenbinder Miklós későbbi visszaemlékezése szerint Szöllősiné abban is részesült.[1611]

Ily módon az igazgatónő kísérlete arra, hogy egy csip-csup ügyben, egy helytelen szóhasználatot kihasználva megszabaduljon ideológiai/világnézeti másságát gyakran nyilvánító kolléganőjétől fiaskóval végződött, ám így is folt esett Szöllősiné „káderlapján", amennyiben a VKM-ben megőrizték az anyagot, melynek tanúsága szerint a tanítónő már 1911-ben is „benne volt egy izgatási ügyben". Erre utal, hogy a minisztériumban/levéltárban máig 1911-1920 jelzet alatt együtt őrzik mindkét vizsgálat iratait. De a tantestület tagjai sem feledkeztek meg a 8 évvel korábban történtekről. Özv. Lépes Árpádné és Bittenbinder Miklós 1920. június 6-i kihallgatásaikon megemlítették: „Már évekkel ezelőtt tett egy kijelentést, hogy 'szabad a törvények ellen izgatni".[1612]

***

Az intézetben Scherer Sándor vezette 1919 október 3-án kezdődött, s 10 napon át, 18 tanú és a „gyanúsítottak" meghallgatásával zajlott vizsgálat[1613] anyagai – a bennük megszokott részletes összefoglalóval együtt – sajnos hiányoznak.[1614] Ezért Scherer Sándor vizsgálatot lezáró 1919. október 15-i jelentése, s más rendelkezésünkre álló töredékes források alapján próbáljuk rekonstruálni a Szöllősiné Szántó Erzsébettel szemben a forradalmak bukása után megfogalmazódó vádakat, Szöllősiné védekezését, majd a bizottsági elnök ügyészségnek küldött véleményét, a fegyelmi határozatot, s végül a büntetőeljárás eredményét.

A 20 intézeti pedagógus meghallgatása nyomán a vizsgálóbizottságban megfogalmazódó álláspont összefoglalását Scherer Sándor szakfelügyelő 1919. október 17-én [14-én?][1615] továbbította a VKM-be. „*Szöllősi Jenőné* kommunisztikus

[1611] MNL OL K 502-1911-1920-5- =322=. A 65369/1911. VI/b. sz. határozat fogalmazványából, melyben a szankciót többször javították, így nem egyértelmű, hogy történt-e „dorgálás", vagy csak figyelmeztetésben részesítették Szöllősinét. Bittenbinder Miklós 1920. június 6-i kihallgatási jegyzőkönyvében. (BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1612] BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44.

[1613] MNL OL K 502-5-210. Bittenbinder Miklós igazgató 1919. szeptember 25-i 1779/1919. sz. levelében és Scherer Sándor 1921. október 29-i jelentésében.

[1614] 1919. október 10-én Bittenbinder Miklós igazgató jelentette a VKM-nek, hogy a pedagógusok Tanácsköztársaság alatti magatartásának vizsgálatáról készült jegyzőkönyveket szeptember 5-én elküldte a minisztériumba, s azok Scherer Sándornál vannak. (MNL OL K 502-1920-5- =29=)

[1615] A dokumentumról készült másolaton halványan 17-e olvasható ki, ugyanakkor később Scherer Sándor 14-ét nevezte meg a felterjesztés időpontjául.

szereplése [Palágyi Lajosnál] súlyosabb természetű. Eszes, ügyes, képzett nő, ki erős elhatározással azt tűzte ki feladata gyanánt, hogy a testület nagyszámú tagjait átgyúrja, miért jellegzetesen agitacionális [Sic!] tevékenységet fejtett ki, s terrorisztikus támadásoktól sem rettent vissza. A népiskolában különös kedvvel tárgyalta a kommunisztikus témákat, sajtó útján a *Néptanítók Lapjában* szította az osztályharcot és a termelőeszközök elosztásának szükséges voltát tanította. *Nemzetközi és szociáldemokrata gondolkodását, hazafiatlan érzületét a mellékelt tanúvallomások sokoldalúan megerősítik.* Védelmében ügyesnek mutatkozott, eljárását mindenkor megokolja, de a megokolás kizárólagosan szociáldemokrata és kommunisztikus alapra helyezkedik. Előléptetése rendes tanárrá a proletárdiktatúra idején történt. A budapesti izr. árvaházban nagy anyagi előnyöket családjának 3 heti ellátást biztosított. (Jegyzőkönyv 84. lap.) *Erős egyéniség, és kommunista nézeteinek határozottsága semmi reménységet nem nyújtanak arra, hogy visszahelyeztetése esetén őszintén érzett hazafisággal és a nemzet iránt tartozó lelkes tisztelettel fogja teljesíteni tanítónői tisztét. Ezért, valamint hónapokra terjedő és mindig fokozódó agitációs, sőt terrorisztikus ténykedéséért, az ország színe előtt szaksajtóban közölt alkotmányellenes közleményeiért, nemcsak tanítóképző mintatanítónői, hanem egyáltalában a tanítónői pályáról való végleges eltiltását kellett javasolni azzal, hogy ellene bűnvádi eljárás is megindíttassék.* (Jegyzőkönyv: 77-84. lap.)" – olvashatjuk a fennmaradt jelentésben.[1616]

A közel százoldalas jegyzőkönyv és részletes összefoglalója hiányában csak az 1919–1920. évi nyomozati eljárások során felvett jegyzőkönyvekből próbálhatjuk rekonstruálni, hogy vajon milyen kartársi vélemények, általuk tanúsított „tényállítások" alapján jutott a vizsgálóbizottság erre a súlyos következtetésre.

Az 1919. augusztus 19-i értekezleten a két kollégája elleni vádat elővezető *özv. Strauch Gyuláné* 1920. május 5-i, a II. kerületi Katonai Védelmi Osztályon tett vallomásában összegezte vádjait: „Állandóan izgatott a szociáldemokrata pártba való belépés mellett. Nemcsak izgatott, de fenyegetett is. Az igazgatót megfenyegette, hogy ilyen elvekkel nem maradhat meg állásában. Szidta a régi intézményeket, különösen a katolikus egyházat…[itt két szó kiolvashatatlan]. A növendékekre is igyekezett hatást gyakorolni, s erre felhasználta az Önképzőkört [Sic!], ahol az Önképzőkör elnökével [Ferenczi Ilonka] egyetértésben olyan vitákat provokált, melyek a növendékek lelki nyugalmát teljes egészében felkavarták. Ilyenformán magaviseletével az intézeti nyugodt munkát teljesen megakadályozta. Eleinte elemi iskolai tanító volt, Kunfi helyezte át a képzőhöz szaktanárnak. Az egész idő alatt írt a Néptanítók Lapjába célzatos cikkeket, melyekben 'mintatanításokat' közölt, pl.: 'a termelőeszközök köztulajdonba vételéről'. Ezeknek egy részét el is tanította a Városmajor utcai községi elemi iskolában, pl. 'Állok a húsért!'. Somogyival [Bélával] a Népszava szerkesztőjével közösen dolgozott egy

[1616] MNL OL K 502-5-20. (Kiemelések nagyrészt tőlem – D. P.)

'analfabéta olvasókönyvön'. Proponálta olyan költemények és dalok előadását a tanítóképzőben és az elemiben, melyek a hazafiságot, sőt az erkölcsöt is mélyen sértették, melyeknek előadását a tanári kar megakadályozta. Tudomás van róla, hogy a tahi izr. árvaház nyaralótelepén gondnoki állást vállalt, s többrendbeli szabálytalanságokat követett el" – állította a tanárnő.[1617]

Bittenbinder Miklós két vallomásában nagyrészt erősítette az özv. Strauch Gyuláné által elmondottakat, mindössze egy-két ponton egészítette ki, ill. árnyalta azt. Egyrészt megismételte, hogy lényegében Szöllősiné őt minősítő megjegyzései és „ósdinak", „maradinak" ítélt „rendszere" miatt döntött a kényszerű nyugdíjaztatási kérelme mellett. Másrészt hozzátette: „Kollégáimtól hallottam, hogy egy ízben azt a kijelentést tette, hogy a magyarban nincs olyan tulajdonság, mely továbbfejlesztésre volna érdemes". Jelezte, hogy „a Károlyi kormány idején előadásokat tartott Szöllősi Jenőné a tantestületben és a növendékek önképzőkörében a 'Marx-féle' elvekről és az 'Erfurti Programról'". Úgy értékelte, hogy Szöllősiné cikkei a Néptanítók Lapjában „a kommunizmus érdekeit szolgálták".[1618]

Szöllősi Jenőnét 1919. december 12-én „kommunista üzelmekért" gyanúsítottként hallgatták ki a budapesti rendőr-főkapitányság politikai osztályán ahol kifejtette: „A gyanúsítást megértettem, azonban bűnösnek nem tartom magam. A Csalogány utcai iskolában 1903 óta tanítok. Mint tanítónő már régebbi időben is foglalkoztam szociológiával. Köztem és a többi intézetbeli tanárok között sohasem volt semmi feszültség. *Tagadom, hogy az októberi forradalomkor a többi tanerőket a szociáldemokrata pártba való belépésre kényszerítettem volna.* Megfelel a valóságnak, hogy februárban a tanár karnak az 'erfurti program' ismertetéséről tartottam felvilágosító előadást, de azt a tanári kar kérésére tettem. Az ifjúsági önképzőkörben tartottam egy ízben a 'munka lényegéről' ismertető előadást. Több előadást nem tartottam, sőt magam sem jártam propaganda-előadásokra.

A tanári szobában rendezett vitákra vonatkozóan oda nyilatkozom, hogy azok mindig a 'zsidó fajom' elítéléséből származtak, melyek során én mindig tiltakoztam a 'faji' kitétel ellen, és magyar voltomat bizonyítottam. *A vitáknak sohasem adtam kommunista irányzatot. Tagadom, hogy a növendékek között kommunista elveket terjesztettem volna, és a vallásról, a hazáról elítélőleg nyilatkoztam volna.* A növendékek között sohasem tettem politikai vonatkozású nyilatkozatokat. A Néptanítók Lapjában több cikkem jelent meg, melyek mindig természettudományi vonatkozással bírtak, mentesen minden politikai nézetnyilvánítástól. A legsúlyosabb cikkem a 'termelési eszközök köztulajdonba vétele' volt, de ez is csak szociáldemokrata irányzattal bírt. *Cikkem célja a tanítás volt, nem pedig kollégáim politikai nézeteinek megváltoztatása.* A 'Nem volt nekem játékom' című cikkem (a városmajori iskolában) eltanítottam, de ezzel sem akartam a társadalmi rend ellen

[1617] BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44.
[1618] BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44. Az 1919. december 12-i és 1920. május 17-i kihallgatási jegyzőkönyvekben.

izgatni, csupán azt igazolni, hogy a dolgozót a földön is megilleti a jólét. *Tagadom, hogy a magyarság faji jellemét támadtam volna, vagy a nemzet és vallásellenes nyilatkozatot tettem volna. Tény az, hogy a vallásoktatást magánügynek tartottam.*

Nem felel meg a valóságnak, hogy a pedagógia tanításával a férjem befolyása útján lettem volna megbízva. Ennek bizonyítására hivatkozom a felmutatott és ide becsatolt 'Nyilatkozat'-ra.

Július hó közepén Tahiban, a zsidó árvaháznál felmerült visszaélések megvizsgálására lettem kiküldve a népbiztosság által.[1619] Tahin 10 napig tartózkodtam. Az árvaház irodájában laktam. Az árvaház élelmezett, de saját költségemen. Jogtalan úton sem élelmiszerhez, sem egyéb dolgokhoz nem jutottam. Tahiba való kirendelésemért semminemű javadalmazást nem kaptam. Erre vonatkozóan kérem Hertzka János (fasori zsidó árvaház) kihallgatását.

Férjem révén, aki a közoktatásügyi népbiztosságnál volt csoportvezető, semminemű előnyöket nem élveztem.[1620] Anyagi előnyöket nekem a diktatúra nem biztosított.

Megjegyzem még, hogy az önképzőkör elnöknője, Ferenczi Ilonka tanító, több ízben kért tőlem előadásokra Ady–Reinitz dalokat. Én adtam neki, de az egyikre – 'Örzse leányzó' – felhívtam figyelmét, hogy azt Ady-szöveggel előadni nem lehet. Ezzel igazolni kívánom azt, hogy a növendékeknek nem akartam vallást és nőiséget sértő tartalommal bíró anyagot előadatni.

Tagadom, hogy híve lettem volna a kommunizmusnak, szociáldemokrata elveket vallottam magaménak, de csak tudományos szempontból, mint tanítónő. Az ellenem felhozott vádakat, mint vallási okokból kiindulóknak tartom, erre vonatkozólag kérem Scherer Sándor kihallgatását".[1621]

Scherer Sándor 1920. február 15-én az alábbiakat jelentette a VKM-nek, a budapesti államügyész 109/1920. sz. megkeresésére Szöllősiné Szántó Erzsébet ügyében:

„E tárgyban, mint a tanítóképző tanárok proletárdiktatúra alatti magatartásának megvizsgálására kiküldött bizottság elnöke jelentem, hogy nevezett tanítónő ellen a szabályszerű fegyelmi eljárás múlt évi október hóban tartatott meg, és annak eredménye gyanánt megállapításait a részletesen megokolt bizottsági jelentést és

[1619] A budapesti fiúárvaház igazgatóságához intézett 1919. július 10-i KN utasításban – Szöllősi csoportvezető aláírással – a következőket olvashatjuk: „Tudomására adom, hogy az árvaház tahitótfalui [Sic!] telepének ellenőrzésével (ellátás, vezetés) Szöllősiné Szántó Erzsébet képzőintézeti tanító elvtársnőt bízom meg".(BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44)

[1620] A Bizalmi Testület 1919. május 20-án (!) panaszt tett Szöllősi Jenőre: „Feleségét, aki eddig elemi iskolai tanítónő volt a Csalogány utcai képzőben, ugyanott, az Ő (Szöllősi) csoportvezetősége alatt a pedagógia tanárává nevezte ki". (RL C/39. 22/a.)

[1621] BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44. 17692-93/1919. eln. res. (Kiemelések tőlem – D. P.)

javaslatát, számos ügyirat kíséretében, a VKM tanítóképző ügyosztálya útján, még 1919. október 14-én terjesztetett fel a minisztérium fegyelmi tanácsához.

Az ügyiratok tartalmából megemlítem, hogy Szöllősiné a II. kerületi tanítónőképző tanári testületében *nyíltan és állandóan szociáldemokratának vallotta magát*, terrorizálta társait, hirdette az erfurti programot, hazafiatlan, nemzetellenes nyilatkozatokat tett, a Néptanítók Lapjának 1919. évi 21., 14. és 25. számaiban, a Tanácsköztársaság [Sic!] hivatalos iskolai lapjában pedig *osztálygyűlöletet* szító, majd a *termelőeszközök köztulajdonba vételét* követő 'mintaleckéket' közölt.

Ezekhez hozzájárult, hogy a pesti izr. árvaház igazgatójának a bizottság rendelkezésére bocsátott jelentése szerint Szöllősiné családja Tahiban az árvaházban három héten át könnyelműen gazdálkodott és csaknem díjtalan ellátást élvezett.

A kellően bebizonyított vádak alapján a fegyelmi bizottság megállapította, hogy *Szöllősi Jenőné magatartása fokozott mértékben és jellegzetesen szolgálta a proletárdiktatúrát, miért különös tekintettel az állásával járó nagyfontosságú nemzetnevelői feladatokra, büntetésképpen hivatalvesztést hozott javaslatba* és az összes iratokat az ügyészséghez való átutalás végett felterjesztette a minisztériumban megalakult fegyelmi tanácshoz" – írta Scherer Sándor hozzátéve, hogy a döntés rövidesen várható.[1622]

A nyomozati eljárás során, 1919. december 2-án a budapesti államrendőrség detektívjének Scherer Sándor előadta, hogy „az igazoló eljárást ő végezte 18 intézetnél, de *egyetlen egy hasonló kommunista érzelmű tanító vagy tanítónő a 18 intézetben nem akadt*.[1623] Az igazoló eljárás eredményéről 24 oldalas jelentést küldött a közoktatásügyi minisztériumhoz bizalmas úton Szöllősi Jenőnéről."[1624]

Szöllősiné Szántó Erzsébet tudomást szerezhetett a vizsgálóbizottság idézett határozatáról, ezért 1920. május 15-én a vele kapcsolatos legfontosabb vádak „helyes megvilágítása érdekében" a következő levéllel fordult a miniszterhez: „Tudomásom szerint az ellenem emelt vádak közül legsúlyosabban esik latba az a két tanítási tervezet, amelyek a Néptanítók Lapjának 1919. május 22., illetve június 19-i számában jelentek meg. Az előbbi: a 'Nem volt játékom című vers tárgyalása,[1625] az utóbbi pedig: 'A termelőeszközök köztulajdonba vételéről szól.'[1626] Le-

[1622] BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44. 92. sz. (Kiemelés részben tőlem – D. P.) Az októberi felterjesztéshez és decemberi tanúvallomásához képest figyelemreméltó, hogy 1920. februárjában Scherer Sándor a Szöllősiné „kommunisztikus üzelmei" ügyében indított nyomozás adalékaként már „csak" a proletárdiktatúrát támogató szociáldemokrataként jellemezte a tanítónőt.

[1623] Így lehetett, hiszen Bánó József, Déri Gyula, Rédei Jenő és Nagy Sándor fogságban, vagy szökésben voltak, így Scherer Sándor nem találkozhatott velük.

[1624] BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44. 4228/fk. 1919. (Kiemelés tőlem – D. P.) Sajnos ez sem volt fellelhető számunkra.

[1625] Szöllősiné Szántó Erzsébet cikke „*Nem volt játékom*. Szép Ernő költeményének tárgyalása az elemi iskola IV–VI. osztályában" címmel, a Néptanítók Lapja 1919. évi 21. számának 10–13. oldalain jelent meg. E „mintatanításnak" – a fegyelmi szempontjából – kulcsmondataiból idézünk. *A tanítás célja,* hogy a költemény megismerésével átérezzék a gyermekek a kapitalista

gyen szabad a két cikk megírásának indítóokát előadnom és ezzel igazolnom azt, hogy velük az abban az időben uralkodó vad és lehetetlen terrorisztikus felfogásokat, mely a tanítók között lábra kapott, akartam kiirtani. Tehát éppen ellenkező célzattal írtam, mint a cikk előzményeit nem ismerve a cikknek tulajdonítanak.

Köztudomású, hogy a tanítóság nagy része azokban az időkben az uralkodó ideológiákat a leghelytelenebb módon tárta a gyermekek elé. Tanítani kellett ezeket, mert hiszen terror alatt állt a tanítóság is. Ezért szólított fel a Néptanítók Lapjának akkori szerkesztője Zigány Zoltán, aki ezen elvadulásoknak gátat akart vetni, hogy írjak ilyen szellemű mintaleckét. Én készséggel jöttem ezzel a két cikkel segítségére. A cikkben sem a Tanácsköztársaságról, sem proletárdiktatúráról nincsen szó, *hanem éppen az osztályellenes izgatást akartam tompítani az egyikkel, és a meggyőzés erejével dolgozó társadalmi átalakulás munkáját a másikkal.*

---

társadalmi rend igazságtalanságát és a szocialistáknak a társadalom megváltoztatására irányuló törekvéseinek helyességét. *A tanítás menete.* I. *Bevezetés:* A gyermekek életéből merített példából áthajlás a költemény tárgyára. Célkitűzés. II. *Tárgyalás:* 1. A költemény hangulatos elolvasása. 2. A költemény hatásának kimélyítése, és az alapgondolat kiemelése. 3. Megemlékezés a költőről, s ezzel kapcsolatban a szocialista agitáció fontosságáról. III. *Befejezés:* A tanítás céljának egységes kidomborítása." (10.) Részlet a Befejezésből: „Most a *szocialisták* vezetik az ország sorsát. Vajon mi az oka annak, hogy mégsem tudnak most minden bajunkon segíteni és minden szükséges jót megadni? (A háború kifosztotta az országot mindenből. Az ellenséges népek körülzárják az országot és megszállták annak nagy részét, úgy, hogy a szükséges dolgokat nagyon nehéz beszerezni.) A szocialisták azonban ezen nehéz viszonyok között is nagyon sokat tettek a munkások és a tisztviselők, vagyis a proletárok gyermekeiért. Mi mindent tettek a proletárgyermekek érdekében? (Viszik fürödni a gyermekeket a tanítók. A Margitszigetre ingyen mehetnek. Május elsején gyermekmulatságokat rendeztek a Margitszigeten, a Vérmezőn és a Városligetben. Mesedélutánokat rendeznek, gyermekszínházakat nyitnak.) Mit érezhet tehát minden gyermek a szocialisták iránt? Úgy bizony, még a gazdag emberek gyermeke is szeretheti a szocialistákat, mert hiszen ezek azt akarják, hogy *minden gyermeknek kivétel nélkül, örömben és boldogságban legyen része már itt a földön."* (13.)

[1626] Szöllősiné Szántó Erzsébet cikke „*A termelőeszközök köztulajdonba vétele.* Mintalecke gazdaságtanból az elemi iskola VI. osztályában" címmel, a Néptanítók Lapja 1919. évi 24–25. számának 19–21. oldalain jelent meg. Néhány jellemző részlet: „*A tanítás ismeretnyújtó célja:* Akkor lesz igazságos vagyonelosztódás, továbbá rendszeres és okos gazdálkodás az anyaggal, a termelőeszközökkel és a munkaerővel, ha a termelőeszközöket (föld, ház, bánya, gép) kommunizálják (társadalmasítják), vagyis köztulajdonba veszik. *A tanítás nevelői célja:* Miután ismerjük társadalmi bajaink gyógyszerét, minden igazságszerető embernek, de elsősorban a dolgozóknak *kötelessége*, hogy elősegítse az emberiséget megváltó új társadalmi rend kialakulását. A gyermekek lelkén pedig szeretetteljes és örömteli vágyakozás keljen a jövő igazságos társadalma iránt". „*Szemléltetési eszközök:* Marx és Engels arcképei." (19.) S egy részlet a Befejezésből: „Kétségtelen, hogy nagyvagyonú emberek és mindazok, akik mások munkájából meg nem érdemelt jövedelemhez jutnak, nem örülnek az új társadalmi rendnek. De ha él bennük az igazságnak a szeretete be kell látniuk, hogy az új társadalmi rend az egyedül igazságos, hogy csak így élhetnek egymás mellett boldogan az emberek. És be fogják látni, hogy nekik sem lesz rossz az új világ, mert ha ők is dolgozni fognak, ha ők is kiveszik részüket a társadalmilag hasznos munkából, akkor nekik olyan jó dolguk lesz, mint minden más dolgozó embernek. Se jobb, se rosszabb!" (21.)

Kegyelmes Uram ezekből láthatja cselekedetem indítóokát és legjobb szándékát. Igazolja ezt az is, hogy ezen két cikken kívül az akkori időkkel még a legtávolabbi vonatkozásban álló más cikket nem írtam,[1627] soha semmi beszédet nem tartottam, semmiféle politikai állást, megbízást vagy magasabb állást nem vállaltam, semmi különleges szolgálatot nem teljesítettem. Én, hogyha a szerkesztő az említett célból segítségemet nem kéri, ezt a két cikket sem írom meg.

Végtelenül fáj, hogy a jelenlegi szomorú időkben nem szolgálhatom hazám oktatásügyét. *Én, aki szívvel, lélekkel tanító vagyok, aki lelkesedem a hivatásomért, akinek tanítói kvalitásáról és tanítási szelleméről több – a VKM-ben jelenleg is működő miniszteri tanácsos, mint szülő tehet tanúságot,* akik tudják azt is, hogy versengés folyt a legelőkelőbb családok között, hogy gyermeküket hozzám írassák, úgy érzem, hogy azon becsek közé tartozom, akik nemcsak tanítással, hanem mintaleckékkel is *ezután még nagyobb szolgálatot tehetnék nemzetünk népoktatásügyének*. Kérem Kegyelmes Uram, vegye ezt figyelembe ügyem elbírálása alkalmával.

A többi vádak, amelyekkel illettek, úgy hiszem már a vizsgálat folyamán is teljesen tisztázódtak" – írta Szöllősiné, kérve, hogyha kérdés merülne fel, hívassák.[1628]

Utóbbira, tudomásunk szerint, nem került sor, hiszen a VKM fegyelmi tanácsa és vezetői, a miniszter merőben más megvilágításban látták/láttatták – 1920. május 31-i határozatukban Szöllősiné szerepét: „Az Ön ellen a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartása miatt elrendelt és lefolytatott fegyelmi vizsgálat során megállapítást nyert, hogy *többszörös nyilatkozataival hazafiatlan s nemzetellenes magatartást tanúsított. A Néptanítók Lapjában a tanítóság legszélesebb körére kiható és részint osztálygyűlölet felkeltésére alkalmas, részint kommunista irányú cikkeket tett közzé. A tanulókat a diktatúra szellemében vezette, a terror jogosultságának hangoztatásával, a tulajdonjog tagadásával, a vallásoktatás kiküszöbölésének helyeslésével, a tantestület és tagjai között való agitációjával kommunista irányban tevékenykedett*. A fegyelmi bizottság és a fegyelmi tanács meghallgatása után a *ténykedésében egyrészt az állammal, másrészt a tanári hivatással szemben elkövetett oly súlyos fegyelmi vétséget kellett megállapítanom*, mely Önt a tanítói és nevelői hivatás betöltésére ezek után alkalmatlanná teszi. Ezért *Önt állásvesztésre ítélem*."[1629]

[1627] Szöllősi Jenőné 1945. május 14-i, rehabilitációját szorgalmazó kérelmében még két további mintaleckét említett, melyek Szántó Erzsébet név alatt a forradalmak idején jelentek meg a Néptanítók Lapjában, a VI. osztályosok számára: a 7. számban „A színképelemzés", a 10–11. számban „A kőszén" címmel megjelenteket. Majd hozzáfűzte: „Ezen mintaleckék tárgyi és nevelői célja a szocializmus igazságait szolgálta s ezért estek súlyos beszámítás alá." (MNL OL XIX-I-1-f-1-SZ-54552-1945)

[1628] MNL OL K 502-1911-1920-5- =322=. Az 1920. május 17-i levélben.

[1629] MNL OL K 502-1911-1920-5- =322=. 53589/1919. VIII/b. sz. (Kiemelés tőlem – D. P.) Ezáltal a 3 gyermekes Szöllősi család jövedelem nélkül maradt, hiszen az 1919. augusztus elejétől au-

A határozatnak a súlyos államellenes vétségre utalása jelezte, hogy a VKM Szöllősiné Szántó Erzsébet ügyét – egy sor egyéb fegyelmi üggyel együtt[1630] – áttette az ügyészségre, az esetleges büntetőjogi felelősségre vonás érdekében. Közben már a Budapesti Katonai Városparancsnokság Védelmi Osztályának, majd a rendőrségnek a nyomozói kihallgatásokat végeztek az ügyben, melyek nyomán 1920. június 11-én 4891/véd. 7. számmal Szöllősiné ügyét átküldték a Budapesti Királyi Ügyészséghez: „izgatás bűntettének gyanúja miatt további eljárásra áttesem. Nevezett a diktatúra alatt, mint tanítónő az osztályuralom, de különösen az egyház ellen tett kijelentései ismérveit látszanak kimeríteni"[Sic!] – írta Kassay-Farkas százados.[1631]

Szöllősiné Szántó Erzsébet egzisztenciája elvesztése után, immár a szabadságának megőrzéséért aggódva 1920. október 1-jén „bizonyítékokat bejelentő" levéllel fordult az ügyészséghez. A 4,5 oldalas levél jelentős, jogi szempontból akkor döntő része az egyes állítások, cáfolatok tanúsítására alkalmas személyek felsorolását, ill. a korábbi felterjesztéseiben már kifejtettek ismétlését tartalmazta, pontokba szedve. Terjedelmi okból, s a redundanciát kerülendő, a tanúk felsorolását és az ismétléseket kipontozva, a számozást elhagyva rövidítjük a szöveget.

„A minisztérium engem állásomból fegyelmi határozattal elbocsátott, melyben megnyugodtam. Minthogy azonban a fegyelmi határozat a bűnperben esetleg ellenem fel fog használtatni, mély tisztelettel meg kell jegyeznem, hogy a fegyelmi határozat általánosságban mozgó tényállításai nem bírnak bizonyított tényalappal, azokkal szemben előterjesztem és kérem perrendszerű bizonyítás tárgyává tenni a következő tényállításaimat:

Hazafiatlan és nemzetellenes magatartást sohasem tanúsítottam. Soha senkivel szemben ilyen nyilatkozatot nem tettem, sőt mindig megbántva éreztem magam, amikor a tanári szobában kartársaim azt vitatták, hogy a zsidó faj, és aki zsidó, nem lehet magyar. Ilyenkor vitattam, hogy igenis magyar vagyok, szüleim nagyszüleim, ószüleim [Sic!] is azok voltak, s nincsen olyan vonás ami kartársaimat magyarabbá tenné nálam" –írta, majd a Néptanítók Lapjában megjelent cikkeivel

---

gusztus18-ig, majd 1919. december elejétől 1920. január 28-ig fogságban tartott Szöllősi Jenőt már 1920. február 10-én 439/1920. sz. alatt hivatalvesztésre ítélték. Hosszú vádfelsorolás részeként megemlítették, hogy „hivatali állását rokonai és ismerősei helyzetének javítására használta fel", „személyét és képességeit teljes mértékben és önként a proletárdiktatúra és a tanácsrendszer szolgálatába, azok erőszakos és terrorisztikus rendszerével minden vonatkozásban azonosította magát". (BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44. 18561.) 1945. december 28-án „nyug. tanügyi főtanácsosként" az V. fizetési osztálynak megfelelő nyugdíjjal rehabilitálták. (MNL OL XIX-I-1-k/3. d. Alexits György irataiban és XIX-I-1-f/195. d.)

[1630] Szöllősiné Szántó Erzsébet, Lechnitzky Gyula, Halász Arnold és Bánó József tanítóképzős pedagógusok anyagát 1920. november 25-én,154318/920/VIII/b. sz. alatt együtt küldték át az ügyészséghez, melyre az érdemben 1923. december 17-én válaszolt. MNL OL K 502-5-131156 (154318)

[1631] BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44.

kapcsolatban ismételten hangsúlyozta: azokat „a szerkesztő kérésére azért írtam, *hogy azon ideológiákat, amelyeket akkor a tanítóknak tanítani kellett, ne gyűlölet szításával és vad agitációval nyújtsák kis tanítványaiknak*. Tagadom, hogy a tanulókat a diktatúra szellemében vezettem volna. … Csak annyira terjeszkedtem ki, amennyire a rendeletek utasítottak, s amit minden más intézetben is megtettek. … Nem is volt olyan tárgyam, mert én tanítást, módszertant, lélektant és algebrát tanítottam.

A terror jogosultságának hangoztatása sem lehet bűnöm. … A Károlyi-forradalom alatti időben… egy ízben kartársaim többen mondták valamely eseménnyel kapcsolatban, hogy szépek a szociális eszmék, és ők rokonszenveznek azokkal, de nem helyes, [hogy] terrorral igyekeznek azt terjeszteni. Erre én közbe szólva megjegyeztem, hogy a terror maga is jogosult lehet, csak az a kérdés, hogy jó és helyes dolog érdekében alkalmazzák-e? Ezzel *én a proletárdiktatúra jogosultságát távolról sem hangoztattam*, annál kevésbé, mert a beszélgetés még a proletárdiktatúra előtt volt.

Ugyanilyen erőszakolt a tulajdonjog tagadásáról szóló vád. A tanári szobában egy újsághírről beszélgettek, amely szerint valaki valakit a Lánchídon megtámadott, a kabátját akarta tőle elvenni, mire a megtámadott támadóját lelőtte. Erről beszélgettek, s én erre azt mondtam, hogy emberi életet mégsem kellett volna oltani egy kabátért. Valamelyik kartársam erre felháborodva mondta szavaimra, hogy nekem nem szent a tulajdon? Én erre azt feleltem, hogy *az emberélet szentebb előttem, mint egy kabát tulajdona*. …

Ilyen privát beszélgetések, elejtett szavak nem lehetnek alapjai semmiféle bűnvádi eljárásnak. … Lehetséges, hogy a vallásoktatás kiküszöböléséről szó esett a tanári szobában az óraközi beszélgetéseken. *Az én tapasztalatom e téren, hogy az iskolában a vallásoktatás folytán való elkülönítéssel válaszfalakat emelnek a gyermekek között, és így már gyermekkorban… alkalmat szolgáltatnak nekik arra, hogy az egymás között fennálló különbségeket érezzék, éreztessék, sőt, hogy egymást lenézzék.* A vallásos érzést mély és belső dolognak tartom, nem pedig eszköznek arra, hogy egymást lebecsüljük, vagy többre tartsuk. *Azon pedagógusoknak adok igazat, akik azt állítják, hogy az iskolán kívüli vallásoktatás, a papokra és templomra bízott vallásos nevelés eredményesebb és nevelési szempontból előnyösebb*. Így van ez a legműveltebb államokban is. Mint pedagógus a szakmámba vágó kérdésben, tehát tudományos meggyőződésem folytán olyan álláspontot foglalok el, amely a művelt világ népei között törvényes úton meg is valósíttatott. Ezen felfogásom tehát nem lehet bűn.

Azt a leghatározottabban állítom, hogy én a tantestület tagjai között *soha kommunista irányban nem tevékenykedtem.* Soha nem agitáltam semmiért. Amikor a szervezkedési láz elfogta az embereket, kollégáimmal egyidejűleg léptem be a közalkalmazottak szervezetébe. Csak amikor a közalkalmazottak országos szövetsége kijelentette, hogy a szocializmus alapján áll, és a tanítókat a szakszerve-

zetnek át is adta, akkor mondtam egy alkalommal, hogy ott helyesebb tömörülni. Több kollégámmal egy időben léptünk oda be, amikor a szakosztály megalakult 1919. március elején.

Kommunista tehát sohasem voltam… Naivságomban és tapasztalatlanságomban azt hittem, hogy szükség van rám, hogy szükség van mérsékelt elemekre, akik minden erejüket latba vetik a végett, hogy megakadályozzák a rombolás munkáját. Eléggé meglakoltam érte! … [N]em elegendő büntetés a kenyér vesztése? … *Minden erőmmel eddig is egész tanárnői pályafutásomon a magyar nép érdekeit szolgáltam és a magyar haza szeretetét csöpögtettem azon gyermekekbe*, akik tanítványaim voltak.[1632] Ártatlanságomban való meggyőződésem olyan szilárd, hogy szentül hiszem, hogy az általam fentnevezett tanúk kihallgatása után a bűnper további folytatása feleslegessé fog válni" – vélte Szöllősiné Szántó Erzsébet.[1633]

A fentebb ismertetett tények, vélemények, körülmények, és mintaleckék alapján az olvasó eldöntheti, hogy a tanárnő „tényállításainak" mely részét tekinti hitelesnek, s melyeket a bűnvádi eljárásba, szorult helyzetbe került pedagógus taktikus védekezésének.[1634] Az ügyészség mindenesetre folytatta a nyomozást, mintegy fenntartotta a gyanúsításnak a „mintaleckékre" vonatkozó részét. Ezért 1922. június 23-án – az 1921 karácsonyán meghirdetett kormányzói közkegyelemre hivatkozással – Szőllősiné kérte: „méltóztassék a legfelsőbb kegyelmi rendelet alapján engemet amnesztiában részesíteni, illetve ez iránt a m. kir. igazságügyi Miniszter úrhoz előterjesztést tenni".[1635]

Ezúttal kérése – ha nem is túl gyorsan – meghallgatásra talált. 1923. december 17-én a Budapesti Királyi Ügyészség értesítette a VKM-et, hogy *Szöllősiné Szán-*

[1632] Szöllősiné 1945. május 14-i rehabilitációs kérelmében olvashatjuk: „Csatolom… [az 1903 előtti] a németpalánki és breznóbányai működési bizonyítványomat, a liptószentmiklósi állami polgári iskolában eltöltött két évemről való működési bizonyítványom elveszett. *Mindhárom helyen kiállított működési bizonyítványaimban külön ki van emelve a magyarosítás érdekében kifejtett buzgó és eredményes munkám".* (MNL OL XIX-I-1-f-1- SZ-54552-1945. 130. d.)

[1633] BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44. 96939. a IV. 13/3527/919-hez. (Kiemelések tőlem – D. P.)

[1634] 1947. október 26-án a 750/1947. M. E. sz rendeletre s méltányosságra hivatkozva Szöllősiné Szántó Erzsébet – sikertelenül – kérte az V. fizetési osztályba sorolását, s ezáltal nyugdíjának emelését. „A méltányosságot nemcsak az 1919 óta eltelt közel három évtized alatt elszenvedett nyomorúságomért való kárpótlásom indokolja, hanem az 1919-es forradalom előtt és alatt kifejtett írói, főként pedagógiai szakírói tevékenységem is. Ennek illusztrálására másolatban bemutatom annak idején a Néptanítók Lapjában megjelent pedagógiai szakcikkemet A termelőeszközök köztulajdonba vétele c. mintatanítást. *Ehhez hasonló több tanulmányt írtam a Néptanítók Lapjában a nevem alatt, és a Somogyi Béla szerkesztésében megjelent Új Korszak c. lapba Venyigési István név alatt*". Szávai Nándor (kommunista) tankerületi főigazgató a kérést „tekintettel arra, hogy *a kérelmező – volt tanítványai lelkes tanúságtétele szerint – kiváló tanár,* s emellett demokratikus átalakulásunknak a meggyőzés eszközeivel küzdő nagyszerű harcosa volt… a kérelem teljesítését a legmelegebb pártolással" továbbította, 1947. október 31-én, a VKM-be. (MNL OL XIX-I-i-g-57-11-Szöllősi-1947. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1635] BFL VII. 18. d. 1/1921-IV-13-44. 70600.

tó Erzsébet „a BTK 172.§ 2. bekezdésébe ütköző, az 1912. évi 6. tc. 19. §-a szerint minősülő *izgatás bűntettét megállapító [megvalósító] cselekményei miatt,* az 1921. december 22-i *kormányzói kegyelmi határozat alapján kegyelemben részesült*".[1636]

Mindazonáltal a Szöllősi család nehéz anyagi helyzetbe került. Szöllősiné 1926-ban – három iskolás gyermeke lévén – nyugdíj folyósítására kérte a VKM-et, de elutasították. Ezt követően Kéthly Anna szociáldemokrata képviselő, Vészi Endre szerkesztő és mások közbenjárására, gróf Klebelsberg Kuno engedélyével, a VKM 8851/1928. IX. üo. sz. rendeletével – 1927. november 1-jétől – 72.35 P kegydíjat/kivételes nyugdíjat állapítottak meg a számára. De tanítani továbbra sem engedték. Tanmenetek, tanítási vázlatok készítéséből és magántanítványok óradíjából tartotta el magát és gyermekeit.[1637]

3.2.2. Egy szociálisan érzékeny, hazafias, autodidakta költő-tanár csetlése-botlása a forradalmakban, s ennek következményei

A II.4. és a IV.2. fejezetekben a szociáldemokrata tanítói szakszervezet tanítóképző szakosztálya elnökeként, s a Csalogány-utcai állami tanítónőképző 1919. augusztus 19-i értekezletén a képzőben nem kívánatos személyként említett, – 1866-ban született – *Palágyi Lajos* akkor már közel két évtizede dolgozott az intézetben.

Irodalmárként már korábban is komoly ismertségre/elismerésre tett szert. Jeles zsidó papi nagyszülőkkel rendelkező, ám elszegényedett Silberstein Mór tanító családjában nevelkedett vidéken, bátyja, a nála tíz évvel idősebb filozófus Palágyi Menyhért tanította. 13 éves korától verselt, s „egész fiatalon munkatársa lett a Va-

---

[1636] MNL OL K 502-1924-17-3064. 103568/1923. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1637] MNL OL XIX-I-1-f-1-SZ-54552-1945. 130. d. Szöllősiné 1945. május 30-i nyilatkozata szerint a férje 1934-ben elhagyta, elváltak. Három gyermeke közül a legidősebb, János előbb magántisztviselő, majd a zsidótörvények nyomán gépkötő, végül munkaszolgálatos lett, akinek hollétéről nem volt tudomása. A numerus clausus miatt másik fia, István Párizsban végezte el az orvosegyetemet, majd Manilában telepedett le. Lánya Ilona, aki az 1928. évi amszterdami olimpián a magyar tornászválogatott tagja volt, s 1929-ben „rangelsőként végezte" a testnevelési főiskolát, a zsidótörvények elől Párizsba menekült, s ott családot alapított, de a francia főváros német megszállása óta róla sem hallott. „Mindebből kiderül, hogy családi és anyagi körülményeim nagyon szomorúak" – zárta nyilatkozatát az akkor már közel 67 éves, nyugdíjas tanárnő. Rehabilitációs kérelmét a minisztertanács 1945. július 11-i ülésén akceptálta, s – az akkori általános eljárásnak megfelelően – úgy számolták ki „bérét", mintha mindvégig állami szolgálatban, tanítóként (nem tanárként) tevékenykedhetett volna. Így a VI. fizetési osztály 3. fokozatának megfelelő bért és az így kalkulált szolgálat idő alapján új nyugdíjat állapítottak meg a számára.(Uo. 29046/1945. IV. o. sz.)

sárnapi Újságnak, Fővárosi Lapoknak, Pesti Naplónak, majd bátyjával együtt szerkesztette a Jelenkor heti folyóiratot. Meghitt barátság fűzte Vajda Jánoshoz, Reviczkyhez [Gyulához] és Komjáthy Jenőhöz. Költeményeivel több alkalommal nyert pályadíjat az Akadémián és a Petőfi Társaságon, amely tagjául választotta. A valláspolitikai harcok idején élénk publicisztikai munkásságot fejtett ki Vázsonyi Vilmossal és Jenővel együtt tulajdonképpen hárman indították azt meg zsidó részről. Palágyi filozofikus és szatirikus költő. Nagyobb szatirikus műveiben (Hangyák, Utazás a Gellérthegy alatt), valamint epigrammáiban (Magyar állapotok, Deres, Parittya) nemcsak a közállapotok gyarlóságát, hanem az emberi szív fogyatkozásait, belső ellentmondásait s tévedéseit is ostorozza. Gúnyjába legtöbbször fájdalom és részvét is vegyül. …

Filozófiai költészete a lét titkait fürkészi, Bibliai emlékek c. könyvében a Szentírás több nevezetes mozzanatát énekli meg. E költeményekben olyan zsidó motívumok szólalnak meg, melyek a magyar nemzet sorsát szimbolizálják. … Verseskötetei: Küzdelmes évek (1890); Komor napok (1891); Magányos úton (1893); Nemzeti dalok (1895); Bibliai emlékek (1896); Új költemények (1901); Költemények (1907); Magyar állapotok (1911); Az ifjú szerzetes (1894); Rabszolgák (színmű, előadták a Nemzeti Színházban 1904-ben, az Akadémia pedig Karátsonyi-díjjal tüntette ki); Hesperidák kertje (1911); Deres (1922). … Eposza: Az anyaföld 1921-ben jelent meg, s a magyar irodalom legszámottevőbb jelenségeinek egyike. E művét az Akadémia Nádasdy-díjjal jutalmazta. Palágyi lefordította Goethe Faustját is (1908)" –olvashatjuk irodalmi és közéleti munkásságáról az 1929-ben, Budapesten megjelent Zsidó Lexikonban, melyben semmilyen utalás nincs a Palágyi Lajossal 1919-ben, s annak nyomán történtekre.[1638]

Palágyi Lajos 1898-ban elvette – az akkor „színiakadémiára" járó, utóbb két gyermeket szült (mindvégig háztartásbeli) – feleségét [Schlesinger Zilit], aki szerint „hogy legalább egy falat kenyerünk legyen", „Hódmezővásárhelyen havi 52 forint fizetéssel tanári állást vállalt".[1639] A pedagógiai vagy más felsőfokú képzettséggel nem rendelkező Palágyi Lajost 1898. június 29-én a VKM 33550. sz. rendeletével, azzal a feltétellel nevezték ki a hódmezővásárhelyi állami polgári fiúiskolába, hogy a polgári iskolai tanítói oklevelet 3 éven belül megszerzi. Utóbbi feltétel alól 1899-ben, a VKM 56373. sz. rendeletével – az 1868. évi LXVIII. tc. 135. §-ának megfelelően, „tekintettel irodalmi munkásságára" – felmentették, majd a tanár urat a sárospataki tanítóképzőbe helyezték (65717/1899. sz.). 1900-ban, saját kérésére, a budapesti II. kerületi állami tanítónőképzőbe került „rendes tanárként" (50500/1900. sz.).[1640] Azóta folyamatosan ott tanított, s mellette folytatta irodalmi alkotómunkáját is.

[1638] Ujvári P. 1929. 678. valamint: *Kenyeres Á. szerk.* 1982. 340.; valamint https://hu.wikipedia.org/wiki/Pal%C3%A1gyi_Lajos_(k%C3%B6lt%C5%91)

[1639] MNL OL XIX-I-1-g-1040-Pa-7-1949. özv. Palágyi Lajosné 1949. április 5-i kérvényében.

[1640] MNL OL K 502-1920-5-210. Az 1921. március 17-i „szolgálati és nyugdíj kimutatásban".

A Tanácsköztársaság bukását követő fegyelmi eljárásokhoz visszatérve jelezzük, hogy az 1919. évi szakszervezeti szakosztályi elnöki tevékenységéről korábban már beszámoltunk, arról további forrás nem áll rendelkezésünkre. A vonatkozó jegyzőkönyvek hiányában a – tanár úrnak címzett 1920. július 18-án kelt – 53590/1920. VIII. b. sz. kelt határozatból láthatjuk, hogy a vizsgálóbizottság javaslata alapján milyen indokolással távolította el a tanári pályáról Palágyi Lajost a VKM.

„Az Ön ellen a proletárdiktatúra alatt tanúsított fegyelmi vizsgálat során megállapítást nyert, hogy *Ön az iskolai ima beszűntetését javaslatba hozta, hogy március hó 15-én a hallgatóság körében megütközést keltő a vagyonelosztást*[1641] *és az új irány útjában állók eltiprását hangoztatta. Mint az ifjúsági önképzőkör elnöke vallási viták fejlődését eredményező tétel tárgyalását engedte meg, s hogy terrorisztikus módon követelte a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének feloszlatását. Továbbá mint a szakszervezet elnöke támogatta az ún. népbiztosságot az osztályozás s a vizsgálatok megszüntetésére irányult törekvésében.*[1642]

A fegyelmi bizottság és a fegyelmi tanács meghallgatása után e ténykedéseiben egyrészt az állammal, másrészt a tanári hivatással szemben elkövetett olyan fegyelmi vétséget kellett megállapítanom, mely Önt a tanítói és nevelői pályára alkalmatlanná teszi. Ezért *Önt állásvesztésre ítélem*, annak hozzáadásával, hogy Ön, a rendelet keltétől számított öt éven belül nyilvános, vagy nyilvánossággal felruházott tanintézetben sem tanári, sem tanítói szolgálatra nem alkalmazható. De tekintettel a hosszabb szolgálati idejére és családos állapotára Önnek, *az eddigi szolgálata alapján Önt megillető törvényszerű nyugdíj összegével felérő kegydíjat engedélyezek"*.[1643]

Palágyi Lajos ellen nem kezdeményeztek büntetőeljárást. Ezért vele kapcsolatban kihallgatási jegyzőkönyvek sem állnak rendelkezésünkre annak rekonstruálására, hogy kartársai vajon mit is sérelmeztek a tanár úr forradalmak alatti magatartásában, és miket állítottak a tevékenységéről. Így az alábbi rekonstrukciós kísérletben Palágyi Lajosnak a fegyelmivel kapcsolatos 3 fellebbezésére és az ezekre reflektáló – általában Scherer Sándor által megfogalmazott – VKM-iratokra támaszkodhatunk, melyek egyikében (nyilvánvalóan tendenciózus válogatás-

[1641] Egy 1945. szeptember 18-i minisztertanácsi előterjesztésben e határozat kissé eltérő változatára hivatkoztak. Eszerint „*a hazafiasság tekintetében* általános megütközést keltő, *a múltak politikai és társadalmi viszonyait elítélő,* vagyonelosztást és az új irány útjában állók eltiprását hangoztató beszédet mondott". (MNL OL XIX-I-1-g-57-1-Palágyi-1945. 144.d. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1642] 1945. szeptember 18-i variánsban: „Terrorisztikus módon követelte a Tanítóképző Tanárok Országos Egyesületének feloszlatását, *a szakszervezet megalakítását, majd a szakszervezet tagjainak a szakszervezetbe való belépését,* mint a szakszervezet elnöke pedig támogatta a népbiztosságot, az osztályozás és a vizsgák megszüntetésére irányult intézkedéseiben *és a bizalmiak irányításában".* (MNL OL XIX-I-1-g-57-1-Palágyi-1945. 144.d. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1643] MNL OL K 502-1920-5-210.. Az 1920. május 30-i határozat fogalmazványából, ill. a Palágyi Lajos által készített másolatból.

sal[1644]) rövid hivatkozásokat találhatunk a számunkra elérhetetlen vizsgálati jegyzőkönyvre.

Első ízben a tanár úr 1920 augusztusában szólalt fel a VKM döntésével szemben. Egyidejűleg kérte a minisztériumot, „hogy mindaddig, míg új vizsgálat nem dönt ügyemben, nekem valamilyen alkalmazást adni, vagy pedig olyan állandó segélyt kiutalni méltóztassék, mely illetményeimet elveszett megélhetési alapommal egyenlővé teszi. E hó 1-jén már nem kaptam sem fizetést, sem lakbért, egyáltalán nem kaptam semmit. Nem hihetem, hogy a magyar nemzet, melynek 40 év óta hű poétája, s a magyar állam, melynek több, mint húsz év óta egyik hű pedagógusa vagyok, öreg napjaimra… családommal együtt az utcán hagyjon veszni" – írta Palágyi Lajos, látszólag abban a hiszemben, hogy az új vizsgálat tisztázni fogja, s állását rövidesen visszanyerheti.[1645]

Pekár Gyula VKM államtitkárhoz, (a Petőfi Társaság és) a fegyelmi tanács elnökéhez[1646] címzett levelében olvashatjuk: „Azzal a tiszteletteljes *kérelemmel járulok Nagyméltóságod elé, hogy ez év július 18-án kelt 53590/1920. VIII. b. szám alatt hozott ítéletét újabb mérlegelés tárgyává tenni, s nekem a megérdemelt erkölcsi elégtételt nyújtva, engem állásomba visszahelyezni méltóztassék.* Indokaim… az ítéletben foglalt konkrét vádpontokra vonatkozólag a következők:…

Az ítélet első pontja szerint én javasoltam iskolánkban… az imádság eltörlését. A tanári testület jegyzőkönyvéből… kérem az ott szó szerint foglalt tényállást megállapítani, hogy az imádság beszűntetését az akkori igazgató [Párvy Endre] javasolta egy felmerült eset alkalmával.[1647] *Különben sem tehető fel rólam, hogy a*

[1644] Palágyi Lajos 2. és 3. fellebbezésében az eljárás mechanizmusát, a vizsgálóbizottság tagjai többségének, s az elnöknek az elfogulatlanságát is kétségbe vonta. Ezért Scherer Sándor is érintetté vált az ügyben, s mindenképp védeni kívánta az eljárás és a döntés helyességét. (MNL OL K 502-1920-5-210.)

[1645] MNL OL K 502-1920-5-210. Az 1920. augusztus 5-i levelében.

[1646] Palágyi Lajos egy 1921-ben a VKM-ben 122641. sz. alatt regisztrált, aláíratlan, datálatlan, beadványában külön fejezetet szentelt Pekár Gyula szerepének abban, hogy miután előbb Pekár távollétében őt a Petőfi Társaság igazolta, azt követően, a VKM fegyelmi határozata nyomán, újabb vizsgálat indult ellene. Felszólították, hogy lépjen ki maga a társaságból, vagy fellebbezzen az elítélő határozat ellen. Az utóbbit választotta, s nem volt hajlandó kilépni. *Ettől kezdve Palágyi, amikor a „becsületéért" küzdött, azért is harcolt, hogy azon konzervatív, ám rangos irodalmi társaság tagja maradhasson*, mely 1915-ben pl. az akkor arra jelölt Babits Mihályt sem választotta tagjai közé. (MNL OL K 502-1920-5-210. és *Csunderlik P.* 2019. 208–209.) Nem tudjuk, hogy ebbéli igyekezete sikerrel járt-e. A Wikipédia Petőfi Társaság címszavánál felsorolják a társaság tagjait. Köztük jelenleg csak Palágyi Menyhért szerepel, Lajos nem. (https://hu.wikipedia.org/wiki/Pet%C5%91fi_T%C3%A1rsas%C3%A1g)

[1647] A VKM fegyelmi tanácsának 1921. november 24-i ülésének jegyzőkönyvében olvashatjuk: „A szóban lévő jegyzőkönyv nem tűnt el, kivonata a fegyelmi iratok közt van, szóról-szóra ezt tartalmazza: 'Az igazgató *Palágyi L. felszólalására* a tanulás előtti és utáni ima elhagyását ajánlja; végezze ezt el a tanulóotthon.'" Tegyük hozzá: a teljes jegyzőkönyv nincs a levéltári anyagban, ám a fegyelmi tanács 1921. november 26-i ülésén Scherer Sándor bemutatta: a budapesti II. kerületi tanítónőképző tantestületének 1919. április 10-i ülésének jegyzőkönyvét, mire megállapí-

magam költeményét eltörültetni óhajtottam volna, hisz az egyik imádság az én művem"[1648] – írta a tanár úr, majd a március 15-i beszédével kapcsolatos vádra reflektált.

„Kérem megállapítani, hogy a [tanári] *kar megbízásából és annak nevében, tehát vádlóim nevében, mint ünnepi szónok tartottam a beszédet. Senki sem akkor, sem később, sem szóval, sem írásban nem tett ellene kifogást, a testület tagjai pedig a beszéd után melegen üdvözöltek. Vagyonelosztásról szó sem volt benne*, különben is, mint poéta a gazdasági kérdésekhez nem értek, azokról sohasem szólok.

Senki eltiprását nem kívántam – szelíd lelkű lányok előtt ilyen gyűlöletes szellemű megnyilatkozás szépet hirdető, poétikát tanító pedagógustól nem is tehető fel. Testvéri szeretetre, munkára, békére, önfeláldozásra igyekeztem a tanulókat lelkesíteni, s beszédem minden ízében hazafias volt. Magyarországnak az idegen uralom alatti több százados szenvedéseit festette, s a nemzeti függetlenséget dicsőítette.[1649] Beszédemet senki sem jegyezte, arról hiteles feljegyzés nincs más, mint az én vázlatom, melyet az iratokhoz csatoltam.[1650] *Ha vádlóim egy félévvel utóbb, hiányos és téves emlékezés alapján egy-egy szót kiragadnak a beszédemből, anélkül, hogy annak egészét reprodukálnák – még akaratlanul is az azóta hallott és olvasott sok más beszéd szellemével tévesztik össze az enyémet.*[1651]

---

tották, hogy „a fegyelmi tanács elé terjesztett jegyzőkönyvi kivonat szóról-szóra egyezik az eredeti jegyzőkönyv illető (26.) pontjával". (MNL OL K 502-1920-5-210) Mindazonáltal tény, hogy nem „javaslatára", hanem „felszólalására" szerepel a szövegben. Márpedig egy felszólalás hatására, akár az felszólalóval ellentétes javaslat is tehető. Ezért a szöveg nem egyértelmű. Értelmezhető így is, de másképp is.

[1648] Az 1922. február 16-i beadványa szerint ennek szövege: „Halld meg, Isten, amit kérünk/ Szent Kegyelmed legyen vélünk,/ Tedd lelkünket széppé, jóvá,/ A te lelkedhez méltóvá./ Legyünk igaz embertársak,/ Hű testvérei egymásnak,/ Mindhalálig hívek hozzád/ Szülőhazánk Magyarország." (MNL OL K 502-1920-5-210.)

[1649] Az 1922. február 16-i beadványában ehhez hozzátette: „Már az alkalom is mutatja, hogy csak hazafias beszéd lehetett, hisz kommunista nem ünnepli március 15-ét. A beszéden végig tiszta eszményi, hazafias szellem vonult, Kossuth Lajos és Petőfi Sándor szelleme. … Föltétlen ellensége vagyok a materialista gondolkodásnak, s csak a költészet és művészet tartozik rám. … A legnyomósabb bizonyíték azonban, hogy hazafiatlant nem mondhattam március 15-én, az a tény, hogy mint az intézeti önképzőkör elnöke az egész vörös diktatúra alatt egyetlenegyszer sem engedtem meg az 'Internacionálé' éneklését, hanem ehelyett kuruc dalokat énekeltettem. … Tanítványaim százai bizonyíthatják, hogy a vörös diktatúra idején is éppoly hazafiasan tanítottam a magyar költészetet, mint azelőtt, hogy soha anyagi kérdésekről, vagyonelosztásról, birtokpolitikáról, közgazdaságról nem beszéltem, mivel ahhoz nem értek". (MNL OL K 502-1920-5-210.)

[1650] Nem áll rendelkezésünkre.

[1651] A VKM fegyelmi tanácsának 1921. november 24-i ülésének jegyzőkönyvében olvashatjuk: „A jegyzőkönyvben foglalt tanúvallomások, Palotainé vallomását kivéve (32. l.) egyhangúlag elítélik a márciusi beszédet, hogy megütközést keltett, a tanulók és tanárok könnyeztek, sokan beleszóltak a beszédbe (Bittenbinder, 10. l.), sértő és hazafiatlan volt (Lépesné, 14. l.), megütközést keltett (Jalsovszkyné, 25. l. és Schwarzer, 35. l.), a nemzeti önérzetet sértette (Radák, 29. l.),

Egyébként a beszéd elmondásakor még nem is lehetett sejtelmem a később váratlanul bekövetkezett kommunista gazdaságról. Akkori tanítványaim bizonyíthatják állításaimat.

A harmadik pont, hogy mint az önképzőkör elnöke 'vallási vita fejlődését eredményező tétel tárgyalását' engedtem meg. Ezen ügyről kérem a következőket megállapítani. A rendtartási szabályzat 402. §-a megszabja, hogy ne csak irodalmi, művészi, hanem reális természettudományi tárgyak is szerepeljenek az önképzőkörben. Ezt a tanári testület is elrendelte. Az én egyéni kívánságom mindig az volt, hogy lehetőleg irodalom és művészet szerepeljen a műsoron, hogy a tanítványok lelke nemesedjék, és a szép magyar költészetért és zenéért lelkesedni tudjon. De mindig kénytelen voltam… engedni, s évenként néhány reális tárgyú dolgozatot is műsorba venni.

A forradalmi tanévben sem én rendeltem meg a természettudományi dolgozatot, mely a föld geológiájáról és a fajok eredetéről szólt, de mivel beadták és abban megütközést keltő részt nem találtam, meg kellett engednem, hogy az illető önképzőköri tag felolvassa. Mégis, mivel ilyen, szakmámon kívülálló kérdésekkel nem vagyok hivatott foglalkozni, nehogy egyoldalú hozzászólás vagy állásfoglalás következzék, meghívtam az intézet tanári testületét és a kat. hitoktatót is. El is jöttek. Nem is történt egyoldalú állásfoglalás. A testület tagjai – mint éveken át sok más alkalommal – hozzászóltak a kérdésekhez a legkülönbözőbb szempontokból, a kat. hitoktató is beszélt. Én nemcsak nem elleneztem, hogy véleményét nyilvánítsa, hanem őt is, minden más tanárt is felhívtam, szóljon a tárgyhoz. A kérdés az volt, hogy 6 nap alatt teremtette-e Isten a világot?[1652]

De a kérdést nem én hoztam elő, nem is gondolhattam előre, hogy a felolvasásából ez a vita fog kialakulni, s nem is én pattintottam ezt ki. *Az egész vitában Istent senki sem akarta tagadásba venni, s az ifjúság sem hitben, sem erkölcsben nem szenvedett kárt.*[1653] A vita után az a kívánalom merült fel, hogy minden ülésen tartsunk természettudományi előadásokat. De ez nem tetszett nekem, a kör er-

---

szégyenérzetet váltott ki (Fuchsné, nem tetszett (Heim növendék, 33. l.), ingerültséget keltett (Schwarzer, 35. l.), a növendékek fel voltak háborodva (Kostyál, 28. l.), hogy vagyon és jogok elosztásáról szó volt azt vallja Bittenbinder (10. l.), hogy eltiprással fenyegette az ellenállókat vallják: Strauchné (12. l.), Háger L.(14. l.), Bizell (24. l.), Radák O. (29. l.)". (MNL OL K 502-1920-5-210)

[1652] Az 1922. február 16-i beadványában ehhez hozzátette: „Hosszas vita után abban állapodtak meg, hogy ugyanis hat nap alatt teremtette Isten a világot, de a hat nap alatt hat korszak értendő. Isten létét senki sem tagadta." (MNL OL K 502-1920-5-210)

[1653] A VKM fegyelmi tanácsának 1921. november 24-i ülésének jegyzőkönyvében olvashatjuk: „A tanúvallomások ide vonatkozólag abban egybehangzók, hogy a viták a növendékek lelkére zavarólag hatottak (Bittenbinder 11. l.), a növendékek vallási érzését megrendítették (Strauchné, 13. l.), a növendékek lelki egyensúlyát megzavarták (Radák, 29. l.), Palágyi gúnyos nyilatkozatáról is van szó (Radák, 29. l.), a r. kat. hitoktató erről úgy nyilatkozik, hogy 'darwinisztikus kérdéseket adtak egy lánynak, ki maga is vonakodott ettől, erőszak ellen inkább reakciót szült'". (MNL OL K 502-1920-5-210)

re vonatkozó munkatervét nem akartam végrehajtani, mert a kör irodalmi és művészi jellegét akartam fenntartani, ill. megmenteni. Ez okból úgy segítettem magamon, hogy egyre elodáztam az önképzőköri ülések tartását. Nem is volt több ülés – csak a kötelező évzáró, amelyen csak költészet és művészet szerepelt, éspedig a kommün leghevesebb idején, hazafias versek szavalása és kuruc dalok éneklése. Mindezt az önképzőkör jegyzőkönyve s a volt tanulók vallomásai bizonyíthatják.[1654]

A negyedik pont, hogy a képzőintézeti tanárok egyesületének feloszlatását 'terrorisztikusan követeltem'. *Az egyesület feloszlatását valóban kívántam de… hosszú évek óta.* Ki is léptem az egyesületből, mikor még háború se volt. Akkor is vallottam, ma is vallom, s *mindig vallani fogom, hogy sok kisebb tanári egyesület helyett jobb, ha különböző szakegyesületek a középiskolaiakkal egyesülnek, s ezen belül, mint szakcsoportok működnek – egy nemzeti egyesülést alkotva mind együtt.* De e felfogásomban sem politikai, sem társadalmi szempont nem vezet, hanem nemzeti pedagógiai s egyetemes érdek. A képezdei egyesület ellen annak pedagógiai működése miatt voltak kifogásaim, s velem együtt az egész tanárság fájlalja, hogy az egyesület a tanterv és tanmenet dolgában nem védte meg a magyar pedagógia érdekeit. *De a feloszlatást nem követeltem terrorisztikus módon,*[1655] azt óhajtottam, hogy az akkor keletkezett nagy, nemzeti tanáregyesülésbe lépjünk be. Csak egyetlen egyszer, meghívásra mentem el egy gyűlésre, ott elmondtam a véleményemet, de akkor még szakszervezetről szó sem volt. Az egyesület megszüntetésében részt nem vettem, nem is vehettem. Az egyesület feloszlatásáról csak annak tagjai adhatnak számot.[1656]

Az utolsó pont, hogy mint 'szakszervezeti elnök támogattam az ún. népbiztosságot az osztályzatok s a vizsgálatok megszüntetésében'. *Szakszervezet elnök so-*

[1654] A fegyelmi tanács 1921. november 26-i ülésén Scherer Sándor bemutatta a Palágyi Lajos által kért önképzőköri ülésekről készült jegyzőkönyveket. A vitatott időszakban két ülés volt: 1919. március 8-án Szöllősiné Szántó Erzsébet előadása a szocializmusról s Jack London „Ádám előtt" c. könyvének ismertetése. Május 6-án Ady költészetének ismertetése. „Pozitív bizonyítékot a jegyzőkönyvek az önképzőkör tagjainak hazafias dalok éneklésére vonatkozóan nem tartalmaznak" – jelentette a a vizsgáló bizottság elnöke. (MNL OL K 502-1920-5-210)

[1655] Az 1922. február 16-i beadványában ehhez hozzátette: „'Terrorisztikus' mód alatt a terror megfélemlítő eszközeivel, karhatalommal, vagy fegyverrel való eljárást szokták érteni – pedig én, mint meghívott vendég egyszer jelentem meg az egyesületi gyűlésen, ott abból állt a 'terrorom', hogy beszédet mondtam, s mikor leszavaztak, távoztam. Beszédem hazafias volt, s az egyesület működését bírálta. Egy egyesület feloszlatásának óhajtása nem hazafiatlan cselekedet… [H]osszú ideig az egyesület nem tett semmi szükségeset a nemzeti tanügy érdekében és sokszor gátul állt ideáljaink megvalósítása elé. Ezt vallani talán csak nem bűn?" (MNL OL K 502-1920-5-210)

[1656] A VKM fegyelmi tanácsának 1921. november 24-i ülésének jegyzőkönyvében olvashatjuk: „A tanúvallomások között van, hogy kipellengérezte az egyesület 30 éves múltját (Répay, 20. l.), s hogy egyeseket azzal fenyegetett, hogy állásukból ki fogják dobni, ha nem lépnek be a szakszervezetbe". (MNL OL K 502-1920-5-210)

hasem voltam, még tagja sem voltam a szakszervezet központjának, választmányának, vagy intézőségének, a szakszervezet vezetőségét nem is ismertem… Csak egy szakosztály ügyeit vezettem éspedig ezt sem a magam becsvágyából, hisz e tisztségre nem törekedtem, engem is meglepett, hogy azzal megbízattam. Ezt önfeláldozóan végeztem, mindig az 1868. évi népoktatási törvény alapján készítvén összes képezdei tanártársaimmal együtt becsületes reformterveket. Mindig nemzeti alapon, s mikor törekvéseim reménytelenségét láttam, le is mondtam.[1657]

A népbiztosság nem is kérdezett engem kell-e osztályzás, vagy vizsgarendszer az iskolában vagy sem? Nem is a képezdékre, hanem minden más iskolára együttesen rendelte el,[1658] mi pedig csak a képezdei reformokkal foglalkoztunk. Az igaz, hogy *az osztályozási és vizsgarendszert sohasem szerettem, az ellen mindig állást foglaltam, hosszú évek előtt is*… a Néptanítók Lapjában is. De ez a törekvés nem destruktív.[1659] A külföld számos pedagógusa, felekezeti és pártkülönbség nélkül ítéli el az osztályzási és vizsgarendszert. Így az egyik leghíresebb katolikus pedagógus Willmann Ottó 'Didaktik als Bildungslehre'[1660] c. művében írja, hogy minden osztályozás méreg. Hasonlóan Förstner Frigyes Vilmos 'Iskola és jellem'[1661]c. művén végig hadakozik az osztályzás ellen. *Arról én*, aki egy életen át óhajtottam a reformot az osztályozás és a vizsgarendszer terén, *nem tehetek, hogy a forradalmi időkben mások ezt a maguk módja szerint megvalósítani kezdték.*

[1657] Az 1922. február 16-i beadványában így fogalmazott: „Én csak a képezdei szakosztály pedagógiai tanácskozásait vezettem *a népbiztossággal nem is érintkeztem*, nem is érintkezhettem, hisz minden reformjavaslatunk előbb a szakszervezet vezetőségéhez került. Reformjavaslataink mindig hazafiasok voltak, az 1868. évi népoktatási törvény alapján álltak. A szovjet pedagógia urai ezért javaslatainkat *rendszeresen mellőzték.* Az egész képezdei tanársággal magyar szellemben dolgoztam együtt, a végsőkig védve a védhetőt. Mikor törekvéseink reménytelenségét láttam, *lemondtam,* s dacára a hozzám érkezett parancsnak nem vontam vissza lemondásomat, s nem mentem el többé a szakszervezeti szakosztály gyűléseire. Vajon vádlóim is így jártak el akkor, mikor veszedelmes volt a diktatúra akaratával szembeszállni? … A 'vád' ellenem úgy támadhatott, hogy vádlóim tudták, hogy egész életemben elleneztem a lelketlen, gépies osztályzást, a vizsgarendszer túltengését… de senki sem bélyegezte hazafiatlanságnak, hát e tényből következtették, hogy én 'támogattam' az ún. népbiztosságot". (MNL OL K 502-1920-5-210)

[1658] Lásd erről kötetünk II. fejezetét!

[1659] A VKM fegyelmi tanácsának 1921. november 24-i ülésének jegyzőkönyvében erről ez áll: „Palágyi akkor, midőn tagadja, hogy *szakszervezeti* elnök volt, de beismeri, hogy a *szakosztály*-vezetéséről lemondott. Más nevet ad a szervezetnek, de tény, hogy e szervezetben hónapokon át vezető szerepet töltött be. Egy tanúvallomás bizonyítja, hogy a növendékeket az osztályozás és a vizsgálati rendszer ellen izgatta (Répay, 20. l.), s hogy sűrűn érintkezett a népbiztossággal (Ambrózy, 25. l.) – Az tény, hogy a proletárdiktatúra alatt forradalmi lépést nem tett, magasabb hivatali állást nem vállalt, előléptetésben nem részesült." (MNL OL K 502-1920-5-210)

[1660] Didaktik als Bildungslehre. Nach ihren Beziehungen zur sozialforschung und zur Geschichte der Bildung 2 Bde. (1882; 1889)

[1661] Foerster Frigyes Vilmos: Iskola és jellem. Adalékok az engedelmesség neveléstanához és az iskolai fegyelem átalakításához. Kostyál Jenő kiadása, 1913.

Mindezek alapján kérem igazoltatásomat és alkalmaztatásomat. De kérem azért is, mert a magyar költészettanítás érdekét kívánom szolgálni… Végtelenül fájlalnám, ha tovább nem taníthatnék, nemcsak azért, mert nagyon szeretem a magyar költészetet tanítani, hanem azért is, mert *pedagógiai eljárásom, módszerem, hivatásom gyakorlásával hozzá akarok járulni ahhoz, hogy nemzetünk a költészet tiszta szépségeinek értésére és becsülésére vezettessék*, s nemes, eszményies szellem és erős magyar öntudat támadjon. *Nem politizálni, hanem tanítani az én feladatom.* Már egy év óta nem gyakorolhatom hivatásomat. E szenvedést azzal igyekeztem enyhíteni, hogy befejeztem nagy magyar poétikámat, mely szintén nemzeti alapon áll"- írta a tanár úr 1920 augusztusában.[1662]

A VKM fegyelmi tanácsa ezen, s egy újabb a fentieket röviden összegző kérvényét és Scherer Sándor, valamint az ügyosztályvezető ellenérveit mérlegelve – 1921. november 24-i ülésén – *fenntartotta korábbi döntését*. Úgy találta, „hogy olyan új momentum, mely a fegyelmi tanács előbbi határozatának megváltoztatására indítékul szolgálhatna, sem a beadványban, sem a beadvány kapcsán történt újabb tárgyalás során nem merült fel".[1663]

A fegyelmi tanács elutasítása, s mindenféle juttatása megszüntetése miatt elkeseredett/felháborodott Palágyi Lajos 1922. február 16-án egy – a fentiekben a jegyzetekben már többször idézett – beadvánnyal fordult a miniszterhez, melyben a vádpontokkal kapcsolatos álláspontjának lényegi megismétlésén túl magával az eljárással kapcsolatosan is további kifogásokat emelt. A redundancia elkerülése okán, és terjedelmi okból a második beadványából,[1664] csak a jegyzetekben idézünk röviden, inkább a – sajnos hosszabb, ám árnyaltabb s a fegyelmi folyamatot részletesen ismertető – harmadikból idézzük az eljárással kapcsolatos álláspontját.

„Hogy *maguk az ítélethozók is érzik a sújtó ítélet gyengeségét*, a következőkből tűnik ki: A/ Az ítélet hallgatag elismeri, hogy a forradalmak alatt semmi előléptetésben, áthelyezésben, anyagi jóban nem részesültem. B/ Az ítélet hallgatag elismeri, hogy semmi politikai gyülekezésben, propaganda-tanfolyamban nem vettem részt – ilyennel nem is vádol. C/ Az ítélet hallgatag elismeri, hogy bár régi író és poéta vagyok, a forradalmi idők alatt egy új sort sem írtam, távoltartottam magamat az irodalmi szereplés piszkától – ilyennel nem is vádol. D/ Az ítélet noha hivatalvesztéssel sújt s tanítástól eltilt, mégis kegydíjat engedélyez nekem. Pedig ha kommunista lettem volna[1665] nem kegydíjat kellett volna adnia, amit soha nem is kértem, – hanem engem bíróság elé kellett volna állítania, mint az szokásban volt. Már az eddigiek alapján is méltán kérhetem az ítélet hatályon kívül he-

[1662] MNL OL K 502-1920-5-210. Az 1920 augusztusi beadványában. (Kiemelések tőlem – D. P.)
[1663] MNL OL K 502-1920-5-210. Az 1921. november 24-i jegyzőkönyvben.
[1664] Palágyi Lajos egy 1921-ben a VKM-ben 122641. sz. alatt regisztrált, aláíratlan, datálatlan, beadványára utalunk itt. (MNL OL K 502-1920-5-210.)
[1665] A tanár úr itt az akkori fegyelmi eljárások főbb szempontjaira utalt. A minisztertanács 4359/1919. sz. rendeletének idevágó részletét bemutattuk a II.5. fejezetben.

lyezését, s teljes rehabilitációmat, – de nekem erre még sokkal súlyosabb bizonyítékaim is vannak! Az eljárás, melynek eredményeképp, az ítélet létesülhetett, ellenkezik minden törvénnyel és rendelettel:

Vádlóim – tanártársaim – voltak egyben a bíráim is,[1666] mégpedig *egymásután három ízben is.*

Első ízben önhatalmúlag ítélkeztek fölöttem 1919. augusztus 19-én tartott tanári gyűlésen, melynek jegyzőkönyve eltűnt[1667] *és semmi kérésemre és sürgetésemre sem volt előteremthető.* Ekkor még nem érkezett a tanári testülethez a minisztérium rendelete, mely őket eljárásra felhatalmazza, de ők siettek azt megelőzni és bevégzett tényeket teremteni. *E tanári értekezletre engem érthető okokból meg nem hívtak,* s figyelmen kívül hagyták úgy a miniszteri rendelet, mint általában a szabályzat mindennemű intézkedését. Mit tartalmaz az eltűnt jegyzőkönyv, nem tudhatom… [Abból] kiderülhetne, hogy akik jog és szabályellenesen ítélkeztek fölöttem,[1668] később már nem lehettek hivatott vádlóim és bíráim is, midőn később mégis másod, sőt harmadízben is mégis ők ítélkeztek fölöttem, már kénytelenek voltak a végzetes úton tovább haladni, hogy a maguk elkövetett hibáinak következményitől mentesek maradjanak. …

Másodízben az 1919. augusztus 30-án tartott tanári gyűlésen ítélkeztek fölöttem vádlóim. Jog és erkölcs szerint midőn már egyszer szabályellenesen ítéltek fölöttem, nem lehetett még egyszer ítélkezniük. Csak e ferde helyzetüknek tulajdoníthatom, hogy ez ülésen megtagadták tőlem az előző ülés jegyzőkönyvének bemutatását, s viselkedtek úgy, mintha első ízben ítélkeznének. Megtagadták továbbá az ez ellen emelt óvásom figyelembevételét, s megtagadták más bíróság kiküldése iránt a minisztériumhoz intézett kérésemet… Természetes, hogy vádlóim és bíráim, ha már egyszer jogellenes eljárással elítéltek, másodízben, a maguk dezavuálása nélkül nem cselekedhettek másképp, hisz immár a maguk első eljárását kellett menteniük, s így tovább haladtak útjukon.

De *harmadízben,* az 1919 október 3-án kezdődött fegyelmi tárgyaláson ismét ugyanők bíráskodtak fölöttem, mint az iratokból szintén megállapítható.[1669] Ekkor

---

[1666] Scherer Sándor főigazgató 1069/1921. sz. felterjesztésében reagált Palágyi Lajosnak az eljárással kapcsolatos felvetéseire. Alább ebből idézünk. „Téves állítás. Palágyi Lajos ügyében a vizsgálóbizottság hiteles jegyzőkönyvei alapján *a fegyelmi tanács* ítélt." (MNL OL K 502-1920-5-210.)

[1667] A jegyzőkönyv bemutatását Palágyi Lajostól tagadták meg. A levéltári iratokban szerepel, a fentiekben abból idéztük a lényeges részeket.

[1668] Scherer Sándor 1069/1921. sz. reflexiója: „Palágyi Lajos vádlói egyetlenegy esetben sem ítélkezhettek. … az 1919. augusztus 19-én tartott ülésen a tanártestület több tagja Palágyi Lajos és Szöllősi Jenőné mellőzésével előadta panaszát és aggodalmát mindkét vádlott destruktív szereplése tárgyában. Eme jegyzőkönyv… az ügyiratokhoz csatoltatott ". (MNL OL K 502-1920-5-210.)

[1669] Scherer Sándor 1069/1921. sz. reflexiója: „Harmadik ítélkezésnek mondja Palágyi az alakilag és lényegben is szabályszerűen megtartott fegyelmi vizsgálatot, mely tanúkihallgatásokból, a vádlottak meghallgatásából és az adatok csoportosításából, végül véleményezéséből állott. Konsta-

ugyanis a bíróság hét tagból állt, ezek közül hárman voltak vádló tanártársaim, a negyedik pedig egy vádló tanártársam férje [a VKM képviseletében]. *A hét bíró közül tehát négy – a többség volt érdekelt fél.* Az iratokból megállapítható, hogy előző bíráim és vádlóim közül kerültek ki felváltva a jegyzők[1670] (gyorsíró nem volt). Vádlóim és bíráim közül kerültek ki a tanúk is.[1671] Az idecsatolt 6. számú melléklet bizonyítja, hogy védőt is csak vádlóim sorából volt szabad választanom.[1672] Az iratokból kiderül, hogy egyetlenegy bejelentett tanúmat – írót és tanárt – sem hallgattak ki.[1673] Hogy a tanúvallomásoknál nem volt szabad jelen lennem, s egyetlen tanúval sem szembesítettek.[1674] Hogy a tanúvallomásokról szóló jegyzőkönyvekbe nem volt szabad betekintést nyernem, s így ma sem tudom,

---

tálom, hogy a bizottság tagjai példás komolysággal és tárgyilagos gondossággal feleltek meg hivatásuknak. Palágyi Lajos magatartása az egész vizsgálaton át nyugodt, figyelmes és komoly volt, Scherer Sándor elnök sem természete szerint, sem hivatásából kifolyólag, éppen felelőssége tudatában nem adhatott alkalmat a kifogásolásra. *Összetűzései* nevezett tanárral egyáltalán nem voltak" – reagált a főigazgató a tanár úr azon feltételezésére, hogy a képesítővizsgákon korábban feszültség alakult ki köztük, ezért tárgyilagossága megkérdőjelezhető lenne. (MNL OL K 502-1920-5-210.)

[1670] Scherer Sándor 1069/1921. sz. reflexiója: „Tény, hogy… a testület tagjai felváltva írták a jegyzőkönyvet, … senki sem írhatta meg saját tanúkihallgatási jegyzőkönyvét, melynek tárgyilagos hűségére a bizottságnak minden tagja gondosan őrködött, melyet a vallomástevők felolvasás után aláírásukkal hitelesítettek". (MNL OL K 502-1920-5-210.)

[1671] Scherer Sándor 1069/1921. sz. reflexiója: „A 10 napra terjedő fegyelmi vizsgálat során természetesen a testületnek mind a 18 tagját ki kellett hallgatni, kik Palágyi Lajosra vonatkozó állításaikat jegyzőkönyvbe foglalt nyilatkozataikkal tanúképpen is megerősítették". (MNL OL K 502-1920-5-210.)

[1672] Scherer Sándor 1069/1921. sz. reflexiója: „A fegyelmi tárgyalás szigorúan a proletárdiktatúra támogatásának megvizsgálására kiadott 103265/919. B. XI. sz. és a fegyelmi bizottságokat szervező 182455/1919. B. XIII. sz. rendeletekhez alkalmazkodott. E rendelet előzetes tudomásom nélkül… alulírottat küldte ki a bizottság elnöke gyanánt, ez jelölte meg… az összes intézetekre kiterjedőleg a fegyelmi bizottság tagjait, közülük olyanokat is, akik a II. ker. tanítónőképző tanárai voltak. A… minisztérium ezen rendelkezésén a bizottság elnöke nem módosíthatott. Az idézett rendelet szerint Palágyi Lajos felhívatott arra, hogy a tanárkar kebeléből nevezzen meg védőt, de… nem nevezett meg". A főigazgató úr nem említett egy a 182449-1919. B. XIII. sz. rendeletben szerepelt további feltételt: Bittenbider igazgató 1919. szeptember 25-i levele szerint, Palágyi csak olyat jelölhetett volna, aki „ellen a proletárdiktatúra előkészítéséből kifolyólag semmiféle vád, vagy gyanú nem merült fel". (MNL OL K 502-1920-5-210. 1779/1919.)

[1673] Scherer Sándor 1069/1921. sz. reflexiója: „Tekintettel arra, hogy a vizsgálat kizárólag Palágyi tanárnak a proletárdiktatúra idején az intézetben tanúsította magatartása megvizsgálására szorítkozott, tanárok és növendékek kihallgatásán kívül másoknak kihallgatása nem vált szükségessé" – írta a főigazgató, „elfelejtkezve" arról, hogy a tanár urat a szakszervezeti szakosztályi elnöksége kapcsán is elmarasztalták, ami nem volt kizárólag intézeti ügy. (MNL OL K 502-1920-5-210.)

[1674] Scherer Sándor 1069/1921. sz. reflexiója: „A szembesítést a vonatkozó vizsgálati rendelet nem követeli. Az egyes vádpontok oly sokoldalú és egyező megerősítéssel találkoztak, hogy a szembesítés fölöslegessé vált. … Palágyi… számos reflektáló beadványt adott be a bizottságnak, melyeket a bizottság átvett, átolvasott és az ügyiratokhoz csatolt". (MNL OL K 502-1920-5-210.)

hogy kik vallottak ellenem és mit vallottak" – írta Palágyi Lajos,[1675] majd az általa kért – „keresztény" – tanúk felsorolását adta, akik közül csak a korábbi lévai igazgató, a felsőfokú tanítóképzés bevezetésének sürgetője, az akkor már a II. kerületi képzőben tanító Köveskúti Jenő volt tanítóképzős szakember. Ő „a Petőfi Társasághoz írt levélben méltatta munkásságomat, s az intézetben, ahonnan engem eltávolítottak, tanítási órán ismertette hazafias költészetemet. … A tanúkihallgatásokra *megjelöltem az intézet akkori összes növendékét,* magyar és keresztény úrilányok sokaságát, de kívánságomat mellőzték, s tetszésük szerint kiválasztottak néhány növedéket, hogy kiket, nem tudom. …

Kihallgatásomkor megmutatták nekem a tanulóifjúság névaláírás nélküli kérvényét, s a hozzám intézett kérdésekből kitűnt, hogy azt a benyomást akarták kelteni ezzel, hogy a kérvényt én írattam volna a nagym. minisztériumhoz, s mintha nem akadt volna tanuló, aki aláírja. Később… értesültem, hogy a növendékek – tanítójelöltek – üldöztetésem miatti felháborodásukban kérvényt írtak az ügyemben, s az igazság érdekében, s *e kérvényt számosan aláírták.* (Hogy én nem vehettem részt ezen akcióban… bizonyítja a tény, hogy fel voltam függesztve, s az iskolába ügyem tárgyalásáig egyszer sem mentem be.) De némely vádlóim, az ifjúság fölött fegyelmi hatáskört gyakorló tanártársaim megfélemlítésének engedve egyes tanulók utóbb töröltették nevüket a kérvény alól. Mire azt mondták a tapasztalatlan lányoknak, hogy ily törléses kérvény nem adható be a minisztériumnak, írjanak újat, tisztázott példányt névaláírások nélkül, a tanulóifjúság általános elnevezéssel. *Ezt a második kérvényt* mutatták be aztán a tárgyaláson, mintha senki sem akadt volna, aki érdekemben nevét aláírni akarta volna.[1676] … [P]ártatlan vizsgálat esetén *kész vagyok a hozzám tanulóim részéről érkezett levelek sokaságán kívül, a magyar tanítónők – keresztény úri hölgyek – sokaságát tanúk gyanánt megjelölni,* olyanokat, akiket a kommün idején hazafiságra tanítottam, s olyan régebbi tanítványokat, akik a kommün idején való viselkedésemről tanúskodhatnak. … Elítéltetésem után történt jubileumomon megjelent mintegy száz volt tanítványom, többnyire keresztény tanítónő és tanárnő szintén bizonyíthat.

De szomorú, hogy még bizonyításra szorul Palágyi Lajos hazafisága, holott az ő műveiből avatták fel az aradi vértanúk szobrát,[1677] holott ő írta a 'Nemzeti da-

[1675] MNL OL K 502-1920-5-210. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

[1676] E kérvény nem volt a fegyelmi iratok között. Scherer Sándor szerint azért, mert „Ily kérvényt nem adtak be a tanulók. Hoztak ugyan egy aláírás *nélküli* kérvényt, ezt nem fogadhattam el, hanem felhívtam az ifjúságot, hogy írják alá, s így szolgáltassák be a bizottságnak. Ily módon megokolt kérvényt a növendékek nem szolgáltattak át" –írta a főigazgató, javasolva: „*méltóztassék a nevezett tanár nyugdíjazására vonatkozó fegyelmi határozatot fenntartani"*. (MNL OL K 502-1920-5-210. 1069/1921. sz.". Az utóbbi kiemelés tőlem – D. P.)

[1677] Palágyi Lajos 1890-ben a Petőfi Társaság által kitűzött és az aradi vértanúk szobránál elszavalandó 100 aranyas pályadíjat nyerte el.

lok', a 'Nemzeti lant', a 'Magyar állapotok' és az 'Anyaföld' c. könyveket és ő nyerte hazafias művekért a Farkas–Raskó-[1678] és a Karátsonyi-díjakat.[1679]

De még… fontos okok követelik az ítélet megmásítását. A nagym. minisztérium ugyanis már maga is rendeletek egész sorával, melyek az ítélettel és önmagukkal is ellenkeznek, lényegesen eltért az ítélettől. 1. A fent jelzett 1920. június 8-án kelt 53591-1920. VIII. b. ítélet… hivatalvesztéssel sújt, öt évre eltilt a tanítástól, de *kegydíjat* állapít meg számomra. 2. Ezt követte a… 64619-1921. VIII. b. rendelete, mely megmásítja az ítéletet és *szabályszerű nyugdíjat* utal ki nekem. 3. Ezt követte a… 100642/1921. VIII. b. sz. rendelete, mely megszünteti az előző két rendeletet s *megvonja tőlem minden illetményemet, akár kegydíjat, akár nyugdíjat.* 4. Ezzel egyidejűleg**,** ugyane szám alatt érkezett felszólítás megint mást mond: felszólít, adjam be nyugdíjazás iránt való kérelmemet, s a minisztérium pártfogását ígéri. 5. Ezt követte a … 167261. X. 19. sz. rendelet, mely… bizonyos a nyugdíjazáshoz rendszerint kívánt okmányokat kíván tőlem. …

Mármost nem tudhatom, mi vagyok voltaképp? *Hivatalvesztésre ítélt hazafiatlan egyén? Kegydíjas? Nyugdíjas? Nyugdíjtól megfosztott? Nyugdíjazandó? ... Nem is kérhetek, nem is fogadhatok el nyugdíjaztatást, ez ellen erkölcsi okokból tiltakoznom is kell. Mást nem kérhetek, és mást nem fogadhatok el, mint a teljes jogaimba és kötelességeimbe való visszahelyezést. S ne méltóztassék ebben dacot, ellenszegülést látni legfőbb hatóságommal szemben, melynek engedelmeskedni mindenkor kötelességemnek tartom. ...* Ha a felajánlott nyugdíjat kérném, *hallgatag elismerném az én nyugdíjaztatásom jogosultságát, s magam bélyegezném meg magam. Ezt hazafias becsületem nem engedi…* [C]saládommal együtt két és félév óta küzdök és nyomorgok, *kilenc hónap óta egy fillér fizetés nélkül, állástalanul, kereset nélkül szenvedek,*[1680] *a szörnyű tél minden borzalmát elviselem, semhogy*

[1678] A Farkas–Raskó/Ratkó díj a Pesti Magyar Színház és az új Nemzeti Színház két társulata között kiosztott elismerés volt 1884-től 2000-ig. Ma a két színház évenként felváltva osztja ki e díjakat.

[1679] Scherer Sándor Palágyi „irodalmi és más szerepléséről" így nyilatkozott: „Ennek hazafias irányát a proletárdiktatúrát *megelőző* időkből a vizsgálóbizottság is elismeri". (MNL OL K 502-1920-5-210. 1069/1921. sz.)

[1680] A VKM 167261/1921. az. rendeletére Palágyi Lajos 1921. november 6-án nyilatkozott vagyoni, jövedelmi, családi viszonyairól és munkaképességéről. „*Vagyonom*: Semmi. *Keresetem:* Semmi állásom, hivatalom, sem állandó, sem átmeneti foglalkozásom, tehát keresetem sincs. Mint öreg poéta sem kereshetek semmit a mai súlyos viszonyok közt. Amióta nem töltöm be hivatalomat, ingóságaim eladásából élek. Így eladtam sok bútoromat, szőnyegemet, ezüstneműimet, legértékesebb könyveimet stb. Most már alig van eladni valóm. *Családi viszonyaim:* Tizenhat év óta beteg feleségem egy hónap óta ágyban fekszik. Egyetlen húszéves fiam orvostanhallgató, akit támogatnom kellene. Egyetlen lányom keresetképtelen, süketnéma. *Munka és keresőképességem:* olyan, mint volt két év előtt, mikor tanítottam. Egészségem jó, tanítani tudok, tán jobban, mint azelőtt, mert amióta nem működöm sokat tanultam, és befejeztem legnagyobb munkámat, a 14 írott könyvre terjedő új magyar poétikát". (MNL OL K 502-1920-5-210.)

hazafiatlanságomat elismerve a nyújtott kegydíjért, vagy nyugdíjért folyamodjam, s ezzel a téves ítéletet elismerjem" – írta a VKM-nek Palágyi Lajos.[1681]

Ahogy a fentiekben idéztük a vádpontok, s az ítélet fenntartásához a VKM fegyelmi tanácsa még 1921. november 24-én is ragaszkodott. Az ítéletnek mindkét vonatkozását fenntartandónak tartotta: az állásvesztést, és a Palágyi Lajosnak addigi szolgálata alapján – Lechnitzky Gyulához hasonlóan, de Szöllősiné Szántó Erzsébettől eltérően – a kiszámítható nyugdíjának megfelelő kegydíj, vagy nyugdíj folyósítását is. Előbbit – az akkori a Tanácsköztársaságot egyre sötétebben láttató politikai légkörnek megfelelően[1682] – demonstratív céllal a pedagógus társadalom és a szélesebb közvélemény felé; utóbbit Palágyi Lajos korábbi pedagógiai és irodalmi munkássága alapján.

„Palágyi irodalmi működésének – mely a forradalom előtti időre esik – érdemességét, *hazafias irányát* a fegyelmi tanács teljes készséggel elismeri, de nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a *fegyelmi vizsgálat során a proletárdiktatúra alatti,* iskolai és ezzel kapcsolatos magatartása szolgál a tárgyalás alapjául. Sőt, éppen azt tartja… megdöbbentőnek, hogy magyar hazafias szellemben dolgozott író a diktatúra alatt korábbi irodalmi működésének szellemével ellentétes irányban *cselekedett.* Az a körülmény, hogy a diktatúra előtti és utáni időben irodalmi művei *irodalmi* művei hazafias szelleműek, a diktatúra alatti *magatartása* pedig súlyos kifogást érdemel, azt mutatja, hogy az ártó hatások iránt nem volt semmi ellenálló ereje" – állították a VKM korifeusai.[1683]

Lehetséges, hogy mindvégig kitartottak volna a korábban érdemdús megtévedtek számára célszerűnek tartott állásvesztés, öt év tanítástól eltiltás + nyugdíj kombinációja mellett, ám – ahogy Lechnitzky Gyula esetében is – a Pénzügyminisztérium váratlan ellenállásába ütköztek. Előbb az 1912. évi LXV. tc. különböző paragrafusaira hivatkozva az ellen emeltek kifogást, hogy a hatályos jogszabályok szerint állásvesztésre ítéltek kegydíjban nem részesíthetők, majd jelezték: kivételes eljárásban kezdeményezhető nyugdíjazásuk.[1684] Mikor a VKM ennek megfelelően járt el a két tanárral kapcsolatban, azt kifogásolták, hogy miért nem kért a VKM előzetes hozzájárulást a folyósításhoz, holott a törvény ezt megkívánja. Emellett a PM a kivételes eljáráshoz és a nyugdíjazáshoz szükséges dokumentumok átküldését követelte, s addig is, 1921. május 2-án megkívánta, hogy szüntessék be a tanár urak számára történt kifizetéseket.[1685]

Úgyhogy *amit Palágyi Lajos a VKM saját ítéletével kapcsolatos bizonytalanságának vélt, az egymástól valóban lényegesen eltérő rendeletek sorából, az pusztán a VKM kontra PM jogi/hatásköri birkózásának aktuális állását tükröző rende-*

[1681] MNL OL K 502-1920-5-210. (Palágyi Lajos kiemelései.)
[1682] Lásd ehhez: *Csunderlik P.* 2019.
[1683] MNL OL K 502-1920-5-210. az 1921. november 24-i jegyzőkönyvben.
[1684] MNL OL K 502-1920-5-210. PM 74551-1921. és 64619-1921.)
[1685] MNL OL K 502-1920-5-210. PM 50065/1921. IV./b-1. sz.

letek voltak. Ezért a tanár úrnak az ezekre, és a fegyelmi eljárás lefolyására vonatkozó ismételt kifogásai – ügye számára kedvező elbírálása szempontjából improduktívnak bizonyultak. Állításai igazságtartamától függetlenül (erre az alábbiakban még visszatérünk) lassan mindenkit olyan helyzetbe hozott – a volt tantestületének tagjaitól, a fegyelmi vizsgálóbizottságon át, a VKM fegyelmi tanácsát elnöklő Pekár Gyula államtitkárig (aki 1921. júniusában megvált államtitkári posztjától, de 1936-ig a Petőfi Társaság elnöke maradt) – hogy már csak a mundér védelme, s a presztízs szempontjából kitartsanak állításaik, döntéseik mellett.

Ebben a Palágyi Lajos szempontjából minden bizonnyal vesztésre álló helyzetben avatkozott a játszmába a PM. Jogilag megalapozott reflexióival, s annak sugalmazásával, hogy itt nem két egyenrangú minisztérium kooperál, hanem – szuperioritását fitogtatva – olyan helyzetbe hozta a VKM-et, hogy esetleg a szabályosan benyújtott kivételes nyugdíjkérelmeket is visszadobja. Közben a két illetményeitől megfosztott tanár nyomorgott. A VKM illetékesei maguk is méltatlannak találták azt a helyzetet, melyben ítéletük szankcionáló része (az állásvesztés) hatályba lépett, miközben az annak hatását némiképp mérséklő pótlólagos jövedelemfolyósítás megszűnt.

Nem tudhatjuk, hogy – a minisztertársaihoz képest – szociálisan érzékeny katolikus pap *Vass József* minisztert ez a méltánytalanság, vagy a PM-mel folytatott játszma legalább döntetlenre való kihozásának szándéka, s az 1920. XI. tc. 4. §-ának,[1686] és az 1922. évi I. tc. 24.§-ának[1687] mérlegelése motiválta-e, amikor 1922. február 3-án a gordiuszi csomót elvágva döntött. *Palágyi Lajos iratára ráírta:*

[1686] 1920. évi XI tc. „4. § *Felhatalmaztatik a m. kir. minisztérium, hogy a tényleges szolgálat kötelékéből eltávolíthassa azokat az állami,* államvasúti és vármegyei *tisztviselőket és egyéb alkalmazottakat, akik az 1918. évi október hó 31.-étől a jelen törvény hatálybalépéséig terjedő időben beigazoltan hazafiatlan, társadalomellenes vagy a közerkölcsbe ütköző magatartást tanúsítottak, akiknek ez a magatartása azonban nem esett olyan súlyos megítélés alá, amely az illetőnek a szolgálatból való elbocsáttatását vonta volna maga után*. A tényleges szolgálat kötelékéből a fentiek szerint eltávolított állami, államvasúti és vármegyei tisztviselőnek, illetőleg egyéb alkalmazottnak *igénye van arra az ellátásra*, amely őt a reá nézve érvényben álló ellátási törvény vagy szabályzat szerint az eltávolítás időpontjában megilletné abban az esetben, *ha szolgálatának további ellátására képtelen lenne.* A tényleges szolgálat kötelékéből való eltávolítás dacára az ilyen állami, államvasúti és vármegyei tisztviselő, illetőleg egyéb alkalmazott ellen a szabályszerű fegyelmi eljárás is lefolytatható, s amennyiben az illető a lefolytatott fegyelmi eljárás eredményeképp jogerős határozattal hivatalvesztésre ítéltetik, a jelen szakasz alapján részére megállapított nyugdíjat annak a hónapnak a végével, lakbérnyugdíjat pedig annak a naptári évnegyednek a végével be kell szüntetni, amelyben a jogerős határozat kelt”. (https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000011.TV Kiemelés tőlem – D. P.)

[1687] Az 1922. január 31-én kihirdetett törvény említett paragrafusa az 1921. évi XXXIV. törvény határidejét kitolva, a „létszámfelettinek” minősített állami tisztviselőkkel, közalkalmazottakkal kapcsolatos eljárások, létszámleadások, áthelyezések lezárását követelte június hó végéig. Lásd ehhez továbbá: az 1922. évi XVII. tc. 9. §-át. (Magyar Törvénytár, 1922. Bp. 1923. 127–128.)

„Revízió eredménye legyen: dorgálás és szolgálatból nyugdíjjal elbocsátás. Nyugdíja visszamenőleg jár. Vass”[1688]

Így ez „a kecske is jóllakjon, s a káposzta is megmaradjon” miniszteri határozat – a jövedelme szempontjából talán a tanár úr szerencséjére – már Palágyi Lajosnak a vele szemben folytatott eljárást ízekre szedő, a fentiekben idézett, február 16-i levelét megelőzően megszületett. Ő erről az 1922. március 18-án kelt VKM rendeletből értesült: „Értesítem Önt, hogy a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartásának ügyét beható tárgyalás alá vettem, s e tárgyalás befejeztével közlöm Önnel, hogy szóban levő magatartásának ez újabb megvizsgálásánál, jóindulatúlag mérlegeltem a már előbb is megállapított enyhítő körülményeket, s így *Önt a megelőző ítélet hatályon kívül helyezésével dorgálásra ítélem. Egyúttal közlöm azt is, hogy Önnel szemben az 1920. évi XI. tc. 4. §-ának alkalmazása iránt az eljárást megindítottam.* Addig is, míg ez ügyben szabályszerű intézkedés történik Önt szabadságolom. Illetményei iránt külön intézkedem”.[1689]

A minisztertanács 1922. június 1-jén döntött a tanár úr ügyében.[1690] Az első nyugdíja folyósításáig, 1922. augusztus 1-jéig eltelt időben, Palágyi Lajos fizetést kapott, ám kezdetben a közalkalmazottaknak azzal járó, az akkori infláció és ellátási nehézségek között rendkívül fontos természetbeni juttatások nélkül. 1922. szeptember 12-én kérte a VKM-et, hogy ezeket 1921 májusától 1922 áprilisának végéig visszamenőleg utalják ki négytagú családja számára. Akkor már nyugdíjaztatásának ügye a PM-nél volt, így a kérés elintézését is már az illetékes nyugdíjszámfejtőséghez küldték.[1691] A tanár úr – 1933. március 7-én bekövetkezett – halálig nyugdíjas maradt, s többé nem taníthatott.[1692]

[1688] Így döntöttek Lehnitzky Gyula esetében is.(Lásd ehhez: A lezáratlan fegyelmi ügyek kimutatása. RL C/39. 30. cs. 1922. február 28. és BFL VIII. 130. a. 22. 1921. júl. 6.; *Szentkirályi B.* 1922.)

[1689] MNL OL K 502-1920-5-210. 177321/1922. VIII. és 17053-922. a rendelet fogalmazványában. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1690] MNL OL XIX-I-1-g-57-1-Palágyi- 1945. és 1946. 24492/1946. V.

[1691] MNL OL K 502-1920-5-210. 124709/1922.

[1692] Ahogy özvegye beszámolt róla: „1923-ban nagyreményű [szigorlóorvos] fiamat, ki a sok nélkülözéstől súlyos beteg lett, eltemettük. Ezt a csapást sohasem tudtuk többé kiheverni. 1933-ban, hosszas betegség után az Uram is meghalt. Siketnéma özvegyasszony lányommal itt maradtam, testileg-lelkileg végleg összetörve, 80 éves koromban, betegen még mindig nem tudok megnyugodni” – írta 1949. április 5-én, kérve, hogy a Palágyi Lajos három évvel korábbi rehabilitációját követően számára megállapított özvegyi nyugdíjat – az akkor esedékes felülvizsgálat során – hagyják meg neki. Keresztury Dezső miniszter előterjesztésére (24942/1946. V. sz.) ugyanis *a Minisztertanács 1946. március 8-i ülésén Palágyi Lajos rehabilitálásáról döntött*, ezzel – ha post mortem is – a tanár úr „becsülete” helyreállt, s özvegye számára az V. fizetési osztály 2. fokozata, és a teljes szolgálati idő figyelembevételével kiszámított özvegyi nyugdíj megállapítása lehetővé vált. (MNL OL XIX-I-1-g-57-1-Palágyi-1946.144. d. 33372/1946. V. és XIX-I-1-g-1040-P-7-1949. 300. d.)

4. Fejezetzáró szempontok, kiegészítések

Mielőtt a kötetre vonatkozó néhány zárómegjegyzést tennénk, még néhány kiegészítő információval, szemponttal szeretnénk segíteni az egymással feleselő hosszú idézetek alapján önálló véleményt formálni tudó t. olvasóinknak.

A Csalogány utcai tanítónőképzőben történtek több szempontból is eltérnek a más állami képzőkben tapasztaltaktól. Az általunk ismert forrásokban eddig nem találtunk *másik olyan állami képzőt, melyben – akkoriban – az igazgató és a véleményformáló kisebbség ennyire mélyen elkötelezetten, harcosan keresztény lett volna, kartársaikkal szemben kendőzetlenül vállalt antiszemita felhangokkal.*[1693] Ebben a körben *olyat sem találtunk, hogy zsidó származású/vallású pedagógusok markánsan eltérő világnézetük (Szöllősiné), s az átlagtól lényegesen eltérő habitusuk (Palágyi), erős egyéniségük révén ennyire „mások" lettek volna, mint tantestületük többsége*.

E sokáig a jogszabályi környezet által is korlátozott, az igazgatók elvárásai és a két pedagógus kényszerű alkalmazkodása révén felszín alatt tartott – a tanári szobában „zsidó más fajúságra" utaló megjegyzések, s az azt követő nem hivatalos viták révén permanens, ám moderált – feszültségek, a „régi világgal" szakítani próbáló két forradalom idején manifesztálódtak. Ahogy a fentiekben, a Tanácsköztársaság pedagógusokkal szemben megfogalmazott ellentmondást nem tűrő, vállaltan diktatórikus követeléseiből láthattuk: e 133 nap alatt a „keresztény-nemzeti" identitású tantestület többsége érezhette magát háttérbeszorított, kiszolgáltatott helyzetben. Különösen így lehetett ez, amikor Szöllősi Jenő előbb befolyásos szociáldemokrata vezetőként, majd a Tanácsköztársaság alatt KN csoportvezetőként az egész népoktatás – benne a tanítóképzők – főnöke lett. Az addig domináns hangadóknak nézeteiket palástolva alkalmazkodniuk kellett.[1694]

[1693] *A sárospataki állami tanítóképzőben két növendékkel* szemben folytatott eljárásban vélelmezhető hasonló motívum. A fentiekben többször is említett Gerencsér István igazgatta *budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző* 1919. szeptember 1-jei tanári értekezletén megállapította: „iskolánk a nehéz időkben becsületesen teljesítette magyar tanítóképzői tanársághoz illő kötelességét. *Szilárd egységben, megértésben munkálkodtunk, tudtuk, hogy áruló közöttünk nem akad, aki az iskola szelleméért, elveiért felelősségre vonhatna.* Amit növendékeink lelkén a felkorbácsolt élet foltként hagyhatott, e falak között a múlt hagyományainak ápolása a család, a haza tiszteletének szellem és a valláserkölcs megtisztította és védte". (BFL VIII. 131. 37–39. k. Kiemelés tőlem – D. P.)

[1694] Ebből adódhatott, hogy a forradalmak idején, Palágyi Lajos 1919. március 15-i ünnepi beszédével kapcsolatban, vagy az önképzőköri viták, ill. Szöllősiné előadásai alkalmával nyíltan nem fogalmazódtak meg olyan kifogások, melyek a fegyelmi és ügyészségi vizsgálatok során (sőt, a bevett koreográfiának megfelelően gratuláltak hozzá). Ahogy Palágyi Lajos utalt rá: az sem kizárható, hogy a később kibontakozó diktatúra szövegei asszociálódtak a tanár úr Petőfi egyes verseit (A XIX. század költői, Föltámadott a tenger, Akasszátok föl a királyokat stb.) idéző, elemző, aktualizáló tüzes beszédével. Lehetséges, hogy a későbbi „tanúk" – világnézeti, politika

Szöllősiné Szántó Erzsébet és Palágyi Lajos ezzel szemben végre „szabadnak" érezhették magukat, s ráadásul pozíciójuk is változott, amennyiben tanítónőből tanárrá,[1695] szakszervezeti bizalmivá, ill. a TITOE-val kapcsolatos kisebbségi vélemény képviselőjéből, az annak helyébe lépő szakszervezeti szakosztály vezetőjévé lettek. Átmenetileg akadálytalanul, sőt némi „hátszéllel" nyilváníthatták – a többiekétől markánsan eltérő szakmai (osztályzás, vizsgák), világnézeti, politikai – véleményüket. Az állam és az egyházak, az iskolák és a vallásoktatás elválasztása, s a fennen hirdetett internacionalizmus révén a „zsidóságuk" is más megvilágításba került. Lekerült a napirendről „magyar faj" és a „zsidó faj" egymáshoz való viszonyának kérdése, mely okkal-joggal sérthette a kétségtelenül magyar öntudatú – addig magukat sorozatosan kirekesztve (lenézve?) érző – két pedagógust évtizedeken át.

A Tanácsköztársaság bukása után „visszafordult a kocka". A forradalmakban vezetőszerepet vállalt zsidó származású, ám lényegében marxista, leninista, ateista vezetők nagy aránya, s az ellenforradalmi légkör miatt fellángolt antiszemitizmus szabad teret engedett a „régi világban" domináns, a forradalmak által frusztrált tanároknak. Nem fékezte már őket a korábban viszonylag liberális oktatáspolitika sem: 1919. augusztus 19-én anatémát kiálthattak a „másság" két formáját képviselő kollégáikra, s – újra államilag preferált – vallási elkötelezettségük folytán addig nem is nyugodtak, míg nem sikerült őket végleg eltávolítani, nemcsak az intézetből, hanem a pedagógus pályáról is.

„Hazafiatlansággal" „nemzetellenességgel" vádolták őket, immár tartalmilag újra árnyalt fogalomhasználattal. A dualizmus korában a hazafiság, a nemzeti elkötelezettség elsősorban a magyar királyságban politikailag uralkodó magyarság iránti – az országban élő nemzetiségek politikai törekvéseivel szembeni, a népszámlálásokon is vállalt – elkötelezettséget jelentette. E politikai nemzetbe kívánatosnak tartották a magyarosodni hajlandó zsidó vallású („Mózes-hitű magyarok"), vagy még inkább a kikeresztelkedett zsidó (és német) polgárok kooptálását. Csak a korszak utolsó évtizedeiben, a magyarországi szociáldemokrácia erősödé-

---

ellenfelek – az elérni kívánt cél: a nemkívánatos kollégák eltávolítása érdekében – kiszínezték, átértelmezték, kiegészítették a ténylegesen átélteket.

[1695] Mosdóssy Imre tanfelügyelőnek a fentiekben idézett, Szöllősiné kinevezésével kapcsolatos megjegyzései kiegészítést kívánnak. Igaz, hogy az állami tanító(nő)képzőkben tanítóképző tanári, vagy középiskolai, ill. művésztanári képesítést vártak el a pedagógusoktól, ezért Mosdóssy Imre megjegyzése jogos. Ugyanakkor tény az is, hogy az akkori Magyarországon a tanítónőképzők túlnyomó többsége egyházi fenntartású volt, amelyekben a tanárnők többsége – Szöllősiné Szántó Erzsébethez hasonlóan – csak polgári iskolai tanítói végzettséggel rendelkezett. *Az 1919. évi államosítást követően tehát, „az állami" tanítónőképzők pedagógusainak többsége olyan végzettséggel rendelkezett, mint Szöllősiné.* A Csalogány utcai képzőben nem ez volt a helyzet. Az is joggal váltott ki ellenérzéseket, hogy *Szöllősi Jenő, a férj részesítette ebben a kedvezményben a saját feleségét*: személyesen ő nevezte ki tanítóképző-intézeti tanárrá, s ő delegálta feleségét és gyermekeit „ellenőrzés" címén olcsó nyaralásra, kosztra és kvártélyra Tahiba. (Ahol egyéb gazdasági visszaélésre nem került sor.)

sével, kezdték e nemzeti elkötelezettséget a „proletár internacionalizmussal" is szembehelyezni. A nemzetiségi többségű területek de facto elvesztése és a Tanácsköztársaság bukása után a hangsúly lényegesen változott. Elsősorban az internacionalizmussal, a kommunizmussal és a szociáldemokráciával szemben elkötelezett „nemzethűséget" vártak el a közalkalmazottaktól és a pedagógusoktól. S ennek az „újrahangolt" elvárásnak való megfelelést visszamenőleg számonkérték a forradalmak utáni elszámoltatások során.

Változott e fogalomnak a valláshoz való viszonya is. Míg a népiskolai törvényre épülő tanítóképzésre vonatkozó jogszabályok – a dualizmus korában – „vallásos és hazafias" nevelést vártak el a pedagógusoktól, addig a forradalmak bukását követő, nevében is ezt hordozó kurzus „keresztény-nemzeti" nevelést várt el abban az országban, melynek 4-5%-a zsidó származású/vallású volt. Őket sújtotta az 1920. évi XXV. tc. szóhasználata is, melynek 3. §-a az egyetemi felvételek során „népfajok és nemzetiségek" arányáról rendelkezett.[1696] A törvény végrehajtási rendeletével kapcsolatban jegyezte fel magának a „nemzetnevelés atyja" – akkor VKM-államtitkár – Imre Sándor: „Nem őszinte ez a rendelet, becsületes csak akkor volna, ha jelezné, hogy mik a kritériumai a nemzethűségnek, az erkölcsiségnek, és ha megmondaná, hogy ki a külön faj, vajon az-e a német is, meg a cigány is, és a szláv is, avagy csak a zsidó? Így hűtlennek mondják majd a nemzethez azt, aki haladást kíván (világfordultával meg azt, aki konzervatív?), erkölcsi szempontból pedig azt, aki pl. nem köszön elég nagyot a papoknak?"[1697] A formailag jogszerűnek feltüntetett purifikáció során[1698] tudatosan éltek ilyen „gu-

[1696] 1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. Ennek 3. §-ában olvashatjuk, hogy a felvételi „engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes *népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma* a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenc tizedrészét." (Kiemelés tőlem – D. P.)

[1697] RL C/39. Imre II. S. XIX. k. 1. Feljegyzései szerint Imre Sándor akkor már maga is támadások központjában állt. (RL C/39. 14–15. cs.)

[1698] Az eljárás során – látszólag – különbséget tettek a „vétkesség" foka szerint, különböző fegyelmi szankciókat hozva ellenük, ám rövidesen (az 1920. évi XI. tc-re hivatkozva) még a korábban csak „dorgálásra", „előléptetésből való kimaradásra", pénzbüntetésre és saját költségen áthelyezésre" ítéltek jelentős részét is eltávolították a pedagógus pályáról. E tekintetben „az ellenforradalmi rendszer" konzekvensnek mutatkozott. A 36 res./1919. sz. BM rendelet már 1919 augusztusában előírta a kommunistagyanús személyek megfigyelését, feljelentését. (BFL VIII. 131.a. 2.) Az 1920. június 24-i minisztertanács 14. napirendi pontjaként foglalkozott a kommunista magatartásuk miatt állásvesztésre ítéltek nyilvántartásával. Majd e lista alapján, az ítéletek egy részének formai revíziójával az 1920. évi XI. tc. alapján távolították el őket. 18 év múltán, *1938. augusztus 24-én*, *gróf Teleki Pál* még vallás- és közoktatásügyi miniszterként, „szigorúan bizalmas, sajátkezű felbontásra" jelzésű rendelettel *felszólíttatta Budapest főpolgármesterét, hogy szeptember végéig „állíttassa össze és terjessze fel hozzám mindazon jelenleg is székesfővárosi alkalmazottak jegyzékét, akik a kommunizmus alatt magatartásukért bármilyen fegyelmi bünte-*

mi jogszabályokkal", homályos fogalmakkal. Így jártak el a „szocialista", a „kommunisztikus", a „terrorisztikus", a „diktatúrát az elkerülhetetlennél jobban támogató" stb. esetében is. Így lett az önmagát kétségtelenül őszintén hazafias magyar költőnek tekintő, szociálisan érzékeny – ám időnként indulatos – széplélek Palágyi Lajosból „a diktatúra káros hatásainak ellenállni nem tudó", „hazafiságában megingó", „kartársait terrorizáló", a pedagógus társadalomból kiiktatandó személy, egy általa jelentős részben joggal bírált fegyelmi vizsgálati folyamat nyomán. S így lett szintén „terrorisztikus", „nemzetközi és szociáldemokrata gondolkodású, hazafiatlan érzületű", „határozottan kommunista nézetű" – az önmagát konzekvensen szociáldemokratának valló – Szöllősiné Szántó Erzsébet.[1699] Értelmes/megalapozott-e őket ugyanazon „terrorisztikus" szóval említeni, mint pl. Szamuely Tibort vagy Cserny Józsefet?[1700]

Mindketten úgy érezték, hogy kartársaik elsősorban zsidóságuk miatt, vallási okból támadják őket, a tantestületen belüli, Tanácsköztársaság melletti, „a kommunizmus terjesztésében érdekelt testületi tagok" „zsidó összejátszásának" vádjával. Vallási alapon – még a Tanácsköztársaság hívének sem tekinthető – Palotainé Békei Józsát is „csendes támogatónak" minősítették, csak azért, mert nem volt hajlandó beállni a két kollégája ellen felhozott túlzó/esetenként kevéssé tényszerű vádakat hangoztatók kórusába. Ezért Palágyi Lajos hangsúlyozottan keresztény tanúkat javasolt meghallgatni az eljárásban, javarészt eredmény nélkül.

Az eljárással kapcsolatos kifogásaira Scherer Sándortól azt a visszatérő választ kaptuk, hogy ő és bizottsága a rendeletek szerint jártak el. Ami kimondatlanul azt jelentette, hogy a tanár úrnak az eljárást érintő – javarészt jogos – észrevételei, nemcsak az ő egyedi esetében állhattak meg, hanem általában az e rendeletek alapján lefolyt eljárásokra vonatkozóan is jellemzők lehettek. Ezért idéztük ilyen hosszasan.

---

tésben részesültek. A kimutatásban röviden feltüntetendő a fegyelmi vétség tényálladéka, és a kiszabott büntetés is, továbbá azoknál, akik állásvesztésre ítéltettek, de később újból alkalmaztattak az is, hogy mikor és milyen címen nyertek ismét alkalmazást". (*Donáth P. – Farkas M. – Pajorné szerk.*1992. 247.)

[1699] Scherer Sándor szakfelügyelő Mosdóssy Imrétől eltérően ítélte meg, a világnézeti-politikai ellenfeleként azonosított tanárnő képességeit. Okos, képzett világnézetileg elkötelezett szociáldemokrata/„kommunisztikus" asszonyként írta le Szőllősinét, aki ezért nem maradhat a pályán. Az elismert tanítói tevékenységére – s annak tanúiként VKM miniszteri tanácsosokra – hivatkozó Szöllősiné állításának igazságát valószínűsíti, hogy a tőle éveken át szabadulni próbáló Geőcze Sarolta nem talált fogást a munkáján. Ha az kifogásolható lett volna, minden további nélkül áthelyeztethette volna a bemutató tanításokra, hospitálásokra épülő gyakorlóiskolából egy egyszerű elemi/polgári iskolába.

[1700] A szociáldemokrata szakszervezetbe való „terrorisztikus kényszerítés" vádja persze az ezt hangoztatók belépéssel kapcsolatos felelősségének áthárítását is szolgálta. S az az indulat, amellyel ezt képviselték a saját, ezzel kapcsolatos kognitív disszonanciájukból adódó belső feszültségük levezetését szolgálhatta.

A két fegyelmi ügy (ahogy a többi is) – az egyházi iskolákat államosító, az oktatásból a klerikusokat kizárni kívánó, az iskolai hitoktatást beszűntető, bukott Tanácsköztársaság reflexiójaként – azt üzente a pedagógus társadalomnak, hogy ezen a pályán semmi helye az elkötelezett szociáldemokratáknak, s a szigorú osztályzást és vizsgarendszert, a konzervatív, a VKM iránt többször meglehetősen szervilis TITOE bírálóknak, az elvárt lojális alattvalói magatartáshoz képest túlságosan autonóm személyiségeknek.[1701]

[1701] A fentiekben Palágyi Lajos hangoztatta, hogy egyetlen verset sem közölt a Tanácsköztársaság idején. Így az 1946. évi – post mortem – rehabilitációjának indokolása részben megalapozatlan lehetett: „Néhai Palágyi Lajos a tanácsköztársaság alatt tanúsított magatartása miatt, amely különösen forradalmi irányú versek közzétételéből állott… a tényleges szolgálat kötelékéből eltávolíttatott" – olvashatjuk a költő, irodalmár Keresztury Dezső miniszter által aláírt minisztertanácsi előterjesztésben. (MNL OL XIX-I-1-g-57-1-Palágyi-1946. 24942/1946.)

Kötetzáró megjegyzések, kérdések a Tanácsköztársaság (volt) egyházi és állami pedagógusokkal kapcsolatos politikájával és a Tanácsköztársaság bukását követő számonkéréssel kapcsolatban

Az 1918–1920-ban történtek vizsgálatának lezárásaként előbb néhány a Tanácsköztársaság „káderpolitikájával" kapcsolatos kérdést, megjegyzést szeretnénk az érdeklődő kollégák, olvasók figyelmébe ajánlani. Majd a rapid államosítási tervek megvalósíthatóságának lehetőségét próbáljuk mérlegelni a tanító(nő)képzés vonatkozásában, elsősorban abból a szempontból, hogy vajon reális esélyét láthatták-e ennek a képzős tanárok, s ehhez próbáltak-e alkalmazkodni? S végül a Tanácsköztársaság bukását követő fegyelmi eljárások néhány sajátosságáról szólunk röviden.

Érdemes lenne ifjú (ezért a korábbi ezzel kapcsolatos pro- vagy kontra elfogultságok, sztereotípiák által talán kevésbé befolyásolt) kollégáinknak alaposan újraolvasni a Tanácsköztársaság oktatáspolitikájának helyi „foganatosításáról" szóló forrásokat – köztük a tanítói átképző tanfolyamokra, az egyházi pedagógusok továbbfoglalkoztatására vonatkozókat – hiszen érdekes kérdések vetődnek fel e 133 nappal kapcsolatban.

Győrben, Nagykőrösön, Egerben, Veszprémben és Fejér megyében komoly viták támadtak a tanfolyamvezető és hallgatósága között a kurzus jellegét s a pedagógusok addigi és jövőbeli szerepét érintő kérdésekben. 1919. július 12-én Nagykőrösön pl. egy tanító „a hallgatóság éljenzése mellett" visszautasította, a KN által delegált tanfolyamvezető állítását arról, hogy „amit a tanítók eddig az iskolákban tanítottak, az mind hazugság volt". Vitatták a város és falu ellentétével kapcsolatban elhangzottakat is.[1702] Egerben a tanfolyam materialista, a Fejér megyei tanfolyamon annak internacionalista szellemét kifogásolták.[1703]A Tanácsköztársaság bukása után kőszegen fel is jelentették a tanfolyamvezetőt egyes a tanítókkal, a katonatisztekkel és a régi és új rendszerrel kapcsolatos kitételeiért.[1704] Esztergomban a tanfolyam zárásakor a magyar himnuszt énekelték el a tanfolyam részt-

[1702] *Az az „átképző tanfolyam"* 1920/5. 1–2.
[1703] *Köte S.* 1979. 215–216. vö.: *Berzeviczy G.* 1953. 13–16.
[1704] Lásd erről a V. 2.4. fejezetben.

vevői.[1705] Vagyis: miközben munkájukat féltve, kötelességszerűen megjelentek az állásban-maradásukhoz szükséges, kötelezően előírt,[1706] vizsgákra felkészítő tanfolyamon, ott nemegyszer hangot adtak a hivatalos álláspont képviselőjétől eltérő nézeteiknek. Olyannyira, hogy a Budapestről érkezett veszprémi tanfolyamvezető művelődési biztos kollégájára hagyta az előadások megtartását.[1707] Mindez – s vélhetően a Tanácsköztársaság helyzetének kritikussá válása is – a tanfolyamvezetőket toleránsabb eljárásra ösztönözte.

A győri tanfolyam második napján – a Magyar Országos Eszperantó Egyesület elnökeként, a nemzetközi érintkezés nyelvének a tanítóság körében való népszerűsítése[1708] és a megnyitó alkalmával kirobbant viták csendesítése céljából – előadást tartott *Giesswein Sándor győri kanonok, keresztényszocialista politikus,* (korábban és később) parlamenti képviselő, a Nemzeti Tanács egykori tagja, a győri képző egykori tanára, a Győri és Győr-vidéki Keresztény Munkás Egyesület és a Katolikus Tanügyi Tanács elnöke, a Szent István Társulat alelnöke, jeles nyelvész is.[1709] Jó lenne tudni: *vajon mennyire volt ez egyedi eset? Másutt is előfordult-e az, hogy a tanítói átképző kurzusokon* – az agitátorképző tanfolyamon kiképezett előadók mellett – speciális kérdésekben *felléptek a Tanácsköztársaság világnézeti krédójától távol álló emberek is?*

Érdemes lenne széleskörű vizsgálat nyomán tisztázni: mennyire volt elterjedt a győri gyakorlat, mely szerint az egyházi állásukból kilépni nem hajlandó nevelők továbbra is taníthattak, s bár júliustól fizetést sem kaptak, de (hacsak valamilyen igazolható kifogással nem éltek) beiskolázták őket a pedagógiai-világnézeti átképző tanfolyamra.[1710] Vajon arra utalhat-e ez, hogy a helyi oktatáspolitika irányítói már érzékelték: egyik tanévről a másikra – hónapokon belül – képtelenek, komoly zökkenő nélkül, a 216 pedagógusból a 94 klerikust, ill. lelkészt (együtt 43,5%) és a politikailag megbízhatatlan világiakat, az összlétszám kb. felét nélkülözni?

[1705] *Balogh A.* 1936/40. 2.

[1706] *Köte S.* 1979. 213.

[1707] *Gutheil J.* 1920. 310.

[1708] A *sárospataki* szocialista „Népakarat"-ban akkoriban az eszperantót „az internacionáléba kapcsolódáshoz föltétlenül szükséges" nyelvként ajánlották olvasóiknak, melynek ismerete „a kommün állam minden egyes munkásának szükséges, hogy közelebb vigyük más államban élő proletártestvéreihez" – írták, s tanfolyamot szerveztek elsajátítására. (*Ismeretterjesztő* 1919/9. 3.; *Eszperanto* 1919/9. 3.)

[1709] *Új tantárgy* 1919/23. 5.; *Esperanto* 1919/23. 5.; *Schleich L.* 1969. 235. Lásd ehhez: *Gergely J.* 1977. 127., 2004. 64–78., 2007/3. 125–128.; *Szolnoky E.* 2003. 112–115.

[1710] *Berzeviczy Gizella, az egri tanítói átképző-tanfolyam* vezetője, memoárjában megemlítette: „még *papok is jártak*, noha polgári ruhában az előadásainkra, mert ők is el akartak helyezkedni ebben az új, vörös proletárvilágban". (*Berzeviczy G.* 1953. 13. Kiemelés tőlem – D. P.) *A marcali járásból református lelkészek* (lelkész-tanárok?) is jelentkeztek a tanfolyamra. (*Kelemen E.* 1970. 57.)

Tehát *eljárásuk* (a világnézeti-politikai elvárásokon lazítva) *a papok/lelkészek, apácák, szerzetesek egy része átmeneti további foglalkoztatásának előkészítése volt a részükről? Ez esetben a tanfolyamot* – a KN 1919. június 13-i utasításának megfelelően, a hatékony káderezés eszközeként – *arra próbálhatták felhasználni, hogy az egyháziak és világiak közül egyaránt kiszűrjék az intranzigens, „fejleszthetetlennek" mutatkozó* (ill. a távolmaradó) *pedagógusokat, s hogy a kilépni nem hajlandók közül átmenetileg is csak „az egyébként megfelelően együttműködőket" alkalmazzák.*[1711] Az említett rendelet ugyanis felszólította a fővárosi és megyei művelődési megbízottakat, hogy adjanak „sürgős, közvetlen kimutatást" a területük középiskoláiban működő tanerőkről, „családi, társadalmi s szolgálati viszonyaikról, különösen az iskola- és internátus-vezetőkről, az iskolavezetésre alkalmas és megbízható szocialista tanítókról, s az elbocsátandó vezetőkről."

A szakszervezet és a munkástanácsok meghallgatásával bonyolítandó káderezés szempontja voltak: „I. Pedagógiai képzettség: a) Van-e elméleti, pedagógiai áttekintése? b) Jól tanít-e? c) Iskolavezetésre alkalmas-e? (Itt elsősorban a pedagógiai képzettség jön tekintetbe). II. Politikai megbízhatóság: a) Meggyőződéses szocialista-e? b) Elméletileg képzett szocialista-e? c) Agitációra alkalmas-e? d) A külső szervezőmunkában részt vesz-e, van-e erre képessége? *Külön kimutatás kell azokról a középiskolai tanítókról, akiknek foglalkoztatása pedagógiai vagy szocialista szempontból nem kívánatos, nyugdíjazása, vagy áthelyezése szükséges*, *s a pap-tanítókról."*[1712]

A tanítóképzők tanárainak sorsát fürkésző dolgozatunk szempontjából különösen izgalmas számunkra a „történetietlen" kérdés: vajon mi történhetett volna, ha a Tanácsköztársaság kitart a következő tanév során? *Vajon lehetséges lett volna-e az egyházi státuszukból kilépni nem hajlandók, és az ismertetett KN rendeletben foglaltaknak meg nem felelők elbocsátása, az elsősök helyett a volt negyedévesek ötödik évre való visszahívásával tervezett tanító(nő)képzés komoly zökkenője nélkül?*

A 20. századi magyar iskolatörténetet tanulmányozó történész – ez irányú gondolatkísérletében – csak *az 1948. évi államosítással való összevetésre* támaszkodhat.[1713] Akkor a tanító(nő)képzőkben 957 pedagógus tanított. A Tanácsköztársaság tapasztalataiból okulva, „a fordulat évében" a „munkáspártok" vezetői (elsősorban Rákosi Mátyás), s a titkos kommunista párttag vallás- és közoktatásügyi miniszter (Ortutay Gyula) más taktikával éltek: az államosításkor az összes pedagógust – a pap ill. lelkész-tanárokat, szerzeteseket, szerzetesnőket is – átvették, s mindenkinek írásban nyilatkoznia kellett, hogy elfogadja-e az állami kinevezést.

[1711] A Tanácsok Országos Gyűlésén felszólalásában vajon ez ellen tiltakozott Déri Gyula?

[1712] C/39. 22. a. d. – a KN/VKM irattára B XI. (16) 100797. szám alatti iratának ismertetése, részleteinek közlése. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

[1713] Lásd ehhez: *Knausz I.* 1994.

Az állam és a katolikus egyház közötti politikai harcban (az ateista világnézetet preferáló állam kiépülésének perspektíváját mérlegelve) 1948. június 12-én, Mindszenty József hercegprímás javaslatára, a katolikus püspöki kar arra szólította fel a klerikusokat, hogy ne fogadják el az állami kinevezést.[1714] Ennek következtében kb. 300 tanítóképzős tanár(nő) nem vállalta az állami szolgálatot, az összlétszám 31,3%-a.[1715] Akkor is sor került politikai ill. szakmai-pedagógiai megfontolásból elbocsátásokra, nyugdíjazásokra. Az ily módon menesztettekkel együtt *kb. a képzős tanárság egyharmadát veszítette el az ágazat, amit csak iskola-összevonásokkal, óraadó tanárok alkalmazásával, s persze az ezzel járó színvonalcsökkenéssel tudott* a Rozsondai Zoltán vezette VKM ügyosztály „levezényelni".[1716]

Az 1918/19. évi kaotikus állapotok miatt, az arra a tanévre vonatkozó statisztikai adatok megbízhatósága a szokásosnál is kisebb, ezért a helyzet általános jellemzésére gondolatkísérletünkben *az 1917/18.* évi adatokat használjuk.[1717] A tanító(nő)képzőkben akkor foglalkoztatott *597 pedagógusból 230 volt egyidejűleg egyházi státuszban is, az összlétszám 38,5%-a.*

Nincsenek pontos adataink arra vonatkozóan, hogy közülük hányan voltak hajlandók arra, hogy a Tanácsköztársaság elvárásainak megfelelően kilépjenek az egyházi rendből. Forrásaink szerint a tanító(nő)képzős területen nagyon kevesen. Ha ehhez hozzávesszük a politikai szempontból „megbízhatatlanokat" is, valószínű, hogy *kb. a tanító(nő)képzős tanárok 40%-a veszíthette volna el állását a KN rendelet rigorózus végrehajtása esetén. Ez alig 7%-kal több, az 1948. évinél, ami a nyíltan deklarált proletárdiktatúra, s forradalmi terror körülményei között valószínűleg nem jelentett volna „megoldhatatlan problémát". Különösen akkor nem, ha* – ahol lehetséges lett volna – *összevont, koedukált intézeteket*[1718] *hoznak létre*

[1714] Lásd: *Dancs I-né szerk.* 1979. 772–773. Vö.: *Mindszenty J.* 1948. 71–74. és 103–104.; *Mindszenty-leveleskönyv* 1938–1975. 40–42.; *Mészáros I.* 2000. 296–304.; *Gergely J.* 2004. 300–303.; *Balogh M. – Knausz I.* 1948.

[1715] *Donáth P.* 2004/2. 196.

[1716] Lásd erről bővebben az „Oktatáspolitika és tanítóképzés" c. kötet Rozsondai Zoltánról szóló tanulmányának 6. fejezetében. (*Donáth P.* 2008/II.)

[1717] Ezen eljárásunk árnyoldala, hogy a Tanácsköztársaság alatt történtekkel kapcsolatos gondolatkísérletben még a történelmi Magyarország adataival operál. Mivel 1919 során a megszállási övezetek határai az év folyamán dinamikusan változtak, s a tanítóképző intézeti tanárok migrációja is folyamatos volt, beosztásukra is sor került (*A menekült* 1919/12. 4.), a Tanácsköztársaság tényleges ellenőrzése alatt álló terület, s az azon található tanárok számának meghatározása a 133 nap ideje alatt is – egyébként rendelkezésre sem álló – újabb és újabb adatok fegyelembevételét követelné. Mivel gondolatkísérletünkkel mindössze azt próbáljuk érzékeltetni, hogy a KN vezetői, ill. a tanítóképzős tanárok komolyan gondolhattak-e arra, hogy a meghirdetett intézkedéseket valóra váltják, s mivel ők is csak az addigi tapasztalataikból extrapolálhattak, ezért a két problematikus eljárás közül ez látszott a kevésbé rossznak.

[1718] A Forradalmi Kormányzótanács LIV. számú rendeletének 7. pontja alapján Rédei Jenő intézőbizottsági elnök (tanítóképző intézeti tanár) 1919. április 17-i utasította a sárospataki tanítóképzőt,

(ahogy erre Győrben készültek is[1719]). A kötelező hitoktatás megszüntetésével a férfiképzőkben alkalmazott mindössze 63 egyházi személy (21%) közül 20 lelkész[1720] amúgy is feladatát vesztette, így, a tanítóképzőkben az – ily módon történő – államosítás viszonylag könnyen ment volna.

Nem így *a tanítónőképzőkben: intézmény-összevonás, koedukáció nélkül aligha lett volna megoldható az ott foglalkoztatott 151 apáca és 16 lelkész[1721] (együtt a pedagógusok 56,2%) pótlása*. Bizonyára megszűnt volna néhány – más intézmények tanárainak bevonásával sem ellátható – tanítónőképző, de ez az akkoriban vélelmezett „tanítónői túltermelés"[1722] körülményei között aligha rettenthette volna vissza a – Kun Béla szavaival – „proletariátus osztálytudatát kifejezők" gyors és hatékony kineveltetésére törekvőket.

Azért sem, mert a tanítónőképzők tanárai *pedagógiai felkészültségük* szempontjából is problematikusnak tűnhettek egy ilyen káderezés során. Míg *országosan a tanító(nő)képzők pedagógusainak kb. fele rendelkezett az elvárásoknak megfelelő tanítóképző-intézeti, művészeti ill. középiskolai tanári végzettséggel, a férfiképzőkben ez az arány 61,2% volt. A nőképzőkben ellenben csak a pedagógusoknak alig több mint egyharmada: 36,4%-a bírt ilyen végzettséggel.[1723]*

Mindent összevetve: a Tanácsköztársaság fennmaradásához kedvező (ám valójában hiányzó) geopolitikai feltételek mellett,[1724] a tanítóképzés területén minden bizonnyal „foganatosíthatók" lettek volna az egyháziak és „a politikailag meg nem felelő" pedagógusok eltávolítására vonatkozó tervek. Igaz – ahogy 1948-ban is – csak a képzés színvonalának komoly csökkenésével, s egyes régiókban nehezen áthidalható nehézségekkel. Vélhetően a KN vezetői elviselhető áldozatnak tekintették volna az általuk amúgy is felszámolandónak ítélt – csak a felsőfokú képzők kialakításáig létező – középfokú tanító(nő)képzés átmeneti színvonalcsökkenését, „a jövő, s a vidék kulcsa", a politikai-világnézeti elvárásaiknak jobban megfelelő tanító(nő) „kiképzése" érdekében.

---

hogy az éppen zajló tanévben – az addig magántanuló – leánynövendékek rendes tanulóvá minősíttessenek. (BAZML ZL VIII. 65. 16. d. 283/1919.)

[1719] Győrben állami tanítónőképző és királyi katolikus tanítóképző volt. Utóbbi pap-tanárai nem vállalták az egyházi rendből való kilépést, így elbocsátásuk esetén a fiú képzőben lehetett volna tanárhiány, s azt segített volna áthidalni a tanítónőképző tanári testületével való összevonás. Az ország egészében – a tanítóképzők és tanítónőképzők pedagógusainak végzettségét figyelembe véve – inkább fordított lett volna a helyzet. (*Donáth P.* 2008/I. 358–361.)

[1720] *A M. Kir. Kormány* 1915–18. 196.

[1721] *A M. Kir. Kormány* 1915–18. 196.

[1722] Lásd erről: *Donáth P.* 2008/I. 8–13.

[1723] Ebből a szempontból az 1948-as államosításig sokat javult a helyzet.

[1724] Ebből a szempontból természetesen gyökeres különbség volt a két államosítás geopolitikai feltételeit illetően: míg 1919-ben a Tanácsköztársaság rendszerét és területét egyaránt fenyegető, augusztus elején felülkerekedő intervenciókkal hadakozott, addig 1948-ban Rákosiék a szovjet csapatokkal a hátuk mögött, stabil geopolitikai viszonyok között kezdtek hozzá az egyházi iskolarendszer felszámolásához.

A tanító(nő)képzők tanárai szempontjából tekintve a dolgot: a Tanácsköztársaság fennmaradása esélyének megítélésétől függött, hogy mennyire vették komolyan a velük szemben támasztott követelményeket az állami státuszba történő átvételük/véglegesítésük szempontjából. Pedagógusok lévén, közülük sokan bizonyára kevéssé látták át az akkor folyó harc geopolitikai összetevőit, a felek erőviszonyait. Ismerték viszont a magyarországi tanítóképzés helyzetét, s – bár természetesen nem rendelkeztek azzal a történelmi tapasztalattal, összehasonlítási lehetőséggel, mint mi – valószínűleg sejtették, hogy *az iskolatípus helyzete, oktatói összetétele eleve nem zárta ki egy ilyen drasztikus átalakítás lehetőségét.* (Pl. a nagykőrösi és kecskeméti, pápai képzők, ill. a győri intézmények összevonásával, koedukációjával, „a meg nem felelő" tanárok szélnek eresztésével). Ez *túlnyomó többségüket óvatos alkalmazkodásra, kivárásra, míg kisebbségüket a KN-nel, a helyi munkás és katonatanácsokkal, azok művelődési osztályával, ill. a szociáldemokrata/szocialista irányzatú tanítói szakszervezettel való aktív* – ám az idő előrehaladtával csökkenő – *együttműködésre késztette.*

Ambivalens motivációjukról plasztikus képet kaphattunk a TITOE akkori főtitkára Lechnitzky Gyula – éppen e célból az V.3.1.1. fejezetben hosszasan idézett – megnyilatkozásainak *az „útitársakra" jellemző* vonásaiból:

- a szociálpedagógia és a nemzetnevelés iránti nyitottság;
- a kapitalista érdekérvényesítés vadhajtásainak (pl. a világháborúhoz vezető imperialisztikus törekvéseknek) az elítélése, s a remény, hogy valamilyen nemzeti vagy társadalmi szerveződés révén (egy szocialisztikus vagy hivatásrendi alapon szervezett állam segítségével) azok korlátok közé szoríthatók;
- az elégedetlenség a népoktatásra és a tanító(nő)képzésre, a népbetegségek, s a kirívó szociális egyenlőtlenségek visszaszorítására fordítható erőforrások nagyságával, a társadalmi újraelosztás felett rendelkező régi elit ez irányú érzéketlenségével;
- a tanító(nő)képzés, a tanítóság nemzeti hivatásába vetett hit, mely egyszerre foglalta magában az elesettebb néposztályok kultúraközvetítés révén való felemelését, s a nemzetiségiek magyar „öntudatának", s nyelvismeretének fejlesztését;
- s végül, de nem utolsósorban: az állami képzőkben valamivel kevésbé domináns, az egyháziakban markánsabb vallásos értékrend, nevelés.

Az 1918–1919-es forradalmak (kezdetben még a Tanácsköztársaság is) *a tanítóság régi vágyainak teljesítését ígérték a 8 osztályos elemi népiskola, az érettségire épülő tanítóképzés tervével, a gyermektanulmányi szempontok figyelembevételével, s a pedagógusok közötti válaszfalak lebontásának programjával. Az állami alkalmazottak gyakran magasabb fizetése, az állami iskolák jobb felszerelése, sok egyházi pedagógus számára elfogadhatóvá tette a tanítóképzők államosítását. A forradalmi kormányoknak a kultúra demokratizálásával kapcsolatos ígéretei,*

gesztusai is rokonszenvesek lehettek számukra, ezért szívesen részt vállaltak a kiterjedt népművelői munkában.[1725]

Ugyanakkor a Tanácsköztársaság harsányan diktatórikus, ideológiailag kirekesztő, világnézeti szempontból intoleráns, majd terrorisztikus megnyilvánulásai, szertelenségei, az idő előrehaladtával, egyre több fenntartást keltettek az együttműködésre kész tanítóképző intézeti tanárok körében: fokozatos visszahúzódásra, eltávolodásra, vagy éppen az ellenforradalmi szervezkedésekkel való kapcsolatkeresésre ösztönözték az „alkalmazkodók" széles, s az „útitársak" szűkebb köréhez tartozókat.

Esettanulmányainkból kitűnik, *hogy sokszor mennyire esetleges volt, hogy ki, milyen körülmények között, milyen kategóriába került* az adott helyzetben való viselkedése, s még inkább a környezete megítélése szempontjából. Jelentős eltéréseket tapasztalhattunk azonos, vagy hasonló súlyú tevékenységek megítélésénél is. Pápán például a Tanácsköztársaságot támogató cikket író és szakszervezeti, művelődési osztálybeli tisztségeket vállaló két pedagógus Kőrös Endre és Nagy Sándor megítélése – világnézeti-politikai beállítottságuk különbségéből adódóan – jelentősen eltért: egyikük utólagos szankciók nélkül „megúszta" szerepvállalását, másikukat két év fogházzal és állásvesztéssel sújtották.

A fegyelmi tárgyalások lefolyása, kimenetele nagymértékben függött attól, hogy egyházi, vagy állami intézményről volt szó. Az egyházi munkaadók – pl. az evangélikus, református, zsidó egyházak/intézmények – szavakban súlyosan, ám tényleges szankcióikban enyhébben ítélték meg pedagógusaik ilyen „kihágásait". Előfordult, hogy ideiglenesen alkalmazottakat, fiatal, kezdő tanárokat, vagy már a forradalmak előtt fegyelmi eljárás alá vont meggyőződéses szociáldemokratát, megnősült katolikus papot nem alkalmaztak tovább (pl. a nagykőrösi, szarvasi és a szegedi képzőkben). Ám az esetek többségében némi dorgálással, vagy anélkül védték és munkájukban hagyták tanáraikat (pl. a dunamelléki és dunántúli református és a dunántúli evangélikus püspökök). Az izraelita képző tantestülete egységes volt ugyan, ám fél-állami helyzetük folytán gyakorlóiskolai tanítójuk végeredményben az állami fegyelmi eljárásokhoz hasonló eltávolításban részesült.

Rosszabbul jártak az állami intézmények pedagógusai. Őket elvileg egységes mércével, azonos elnök (Scherer Sándor) vezette fegyelmi bizottságok közreműködésével ítélték meg, de *a fegyelmi eljárások egész mechanizmusa nagy teret engedett a tantestületen belüli törekvéseknek és a helyi társadalom befolyásának.* Más eredmények születtek, ha a tantestület egységes volt, vagy, ha egyenetlenségek, világnézeti-politikai-faji előítéletek szabdalták, és ha akadt, aki az igazgató helyére tört. Az eljárások során többször megfigyelhető volt antiszemita, és antiliberális szempontok alkalmazása, és a nem elég alkalmazkodó, autonóm személyiségek eltávolításának igénye. Ha a helyi társadalom vezetői nem támogatták,

[1725] BFL VIII. 130. a. 22. 1919. május 28.

esetleg támadták a képző pedagógusait, igazgatóját (pl. Jászberényben, Csurgón), akkor sem lehetett maradásuk. Ellenben, ahol támogatták a képzőt, igazgatóját, s egy jó tollú pedagógusát – mint Nyíregyházán – ott a VKM fegyelmi határozata, főigazgatói javaslata ellenére megmaradhattak állásukban (Kuzaila Péter, Téger Béla).

Súlyos hiányossága volt ezen eljárásoknak, hogy határozataik ellen sem bírósághoz – s a titoktartási kötelezettség miatt – a közvéleményhez sem lehetett fellebbezni. Ezért *ezek az eljárások korántsem az igazságszolgáltatásnak, hanem az ellenforradalmi rendszer gyors konszolidációjának, s az ehhez szükségesnek vélt megtorlásnak az eszközei voltak*. Különösen azzá váltak, amikor a menekült tanítóképző-intézeti pedagógusok, igazgatók nagy száma, s azok elhelyezési igénye, valamint az állami költségvetés szanálásának szükségessége miatt – kényszerből – úgy döntöttek, hogy ha már szelektálniuk kell, a politikai-világnézeti szempontból teljesen megbízhatókat tartják meg, s a forradalmak miatt bármilyen enyhén elmarasztaltakat is B-listázzák, majd nyugdíjazzák. Ezért *a tanítóképzés is – ideiglenesen, vagy végleg – viszonylag sok kiváló pedagógusát vesztette el,*[1726] *annak ellenére, hogy a KN tanítóképzős ügyosztályának tevékenysége révén, e területen, csak mérsékelten érvényesültek a Tanácsköztársaság törekvései.*

Száz év múltán szinte profetikusnak tűnhetnek *Imre Sándor* – akkor már kényszer-szabadságolt – államtitkárnak a keresztény-nemzeti kurzus idején papírra vetett gondolatai: „Sem közéletünkben, sem a belső és külső politikánkban, sem köznevelésünkben nem tartom érinthetetlenül jónak mindazt, ami 1918. október 31. vagy 1914 augusztusa előtt volt; nem tartom bűnnek a bírálást, s megbecsülöm a javítani törekvőket. Sok bajunk forrását látom abban, hogy idejében nem hallgattunk a figyelmeztető hangokra, akár tetszett az illető orra vagy modora, akár nem. Másfelől pedig *a legrosszabb politikának tartom, hogy másként gondolkodókat ellenségnek tekintsünk, vagy éppen hirdessünk és ilyenekül meg is bélyegezzünk, s ezzel sokakat akaratuk ellenére magunktól végképp elriasszunk. Ezt a politikát követtük régóta. Látom, hogy ennek mi lett a következése: e nélkül nem lett volna akkora serege tanult, sőt tudós emberekből a tanácsállamnak. Ezért ennek a folytatásában nem akartam részes lenni, sőt szerettem volna legalább a magam területén ezt az öngyilkos politikát megváltoztatni”* – írta, szomorúan konsta-

[1726] *Imre Sándor 1922-ben ügyvezető miniszteri tevékenységének egy mozzanatára reflektálva jegyezte meg, hogy már 1919. augusztus 10-én sejtette, hogy* „ez *az iskolai tisztogatás szélesebb körű lesz, s előre tartottam attól, hogy túl lő a célon”.* Ezért a budapesti gimnáziumi igazgatóknak tartott beszédében azt hangsúlyozta, hogy „egész tevékenységünknek most a múlt korszakkal való leszámolásban azt kell bizonyítanunk, hogy a mi keresztény erkölcsünk tisztább, nemesebb magasabb rendű az övékénél, mi érdemük szerint megbecsüljük az embereket, s jobban ismerjük és tiszteletben tartjuk a ránk bízott gyermekeket. A szülők kilétéért nem büntetjük a tanulókat, hanem igyekszünk őket magunkhoz fűzni.” Utódai a miniszteri székben nem ezt az utat választották, sőt, utóbb magát Imre Sándort is bevádolták e beszéde miatt. (RL C/39. 13. cs.)

tálva: „nagy bajnak, ma még *beláthatatlan szerencsétlenségnek tartom, hogy ebben magamra maradtam”*.[1727]

Így 1918–1924 között felerősödött az a 20. századi magyar történelemben többször visszatérő – talán az utolsó évtizedét leszámítva – állandósulni látszó sajnálatos, minőségromboló, kontraszelektív tendencia, hogy a pedagógusok teljesítményének megítélésénél a professzionális szempontokat megelőzték, felülírták a változó, ám egyaránt kirekesztő jellegű ideológiai-politikai-világnézeti elvárások.

***

Ez természetesen csak a jelen sorok írójának véleménye. A végső szó, az ítélet, a kötet olvasóié. Reflexióikat érdeklődéssel várom, előre is nagyon köszönöm.

Budapest, 2019. december 10.

Donáth Péter
donathpeter48@gmail. com

[1727] RL C/39. 14-15. cs. 98. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Rövidítések, levéltárak, gyűjtemények

AGY – A Gyermek
BM – Belügyminisztérium
CJH – Corpus Juris Hungarici
HM – Honvédelmi Minisztérium
KM – Közoktatásügyi Minisztérium
KN – Közoktatásügyi Népbiztosság
MDP – Magyar Dolgozók Pártja
MT – Magyar Tanítóképző
MTSZ – Magyarországi Tanítók Szakszervezete
NL – Néptanítók Lapja
PM – Pénzügyminisztérium
TITOE – Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete
VKM – Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

BFL – Budapest Főváros Levéltára
DREL – A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
EOL DEE TI – Evangélikus Országos Levéltár, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület tanügy iratai
HL – Hadtörténeti Levéltár
KÉL – Kalocsai Érseki és Főkáptalani Levéltár
M. J. – Mesterházy Jenő hagyatéka, ELTE TÓK Könyvtára
MNL – Magyar Nemzeti Levéltár
MNL OL – MNL Országos Levéltára
MNL BAZML SL ZL – MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Zemplén Levéltára
MNL BéML – MNL Békés Megyei Levéltára
MNL BKML – MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára
MNL BML – MNL Baranya Megyei Levéltára
MNL FML – MNL Fejér Megyei Levéltár
MNL GYMSM GYL – MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára
MNL GYMSM SL – MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
MNL SZML – MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára
MNL KEMÖL – MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltára
MNL PML – MNL Pest Megyei Levéltár, Budapest
MNL PML NKO – MNL PML Nagykőrösi Osztálya, Nagykőrös
MNL SML – MNL Somogy Megyei Levéltár
MNL VaML – MNL Vas Megyei Levéltára
MNL VeML – MNL Veszprém Megyei Levéltár
MZSML – Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Budapest
OPKM Muz. – Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Múzeum kézirattár, Nagy László-gyűjtemény

PIL – Politikatörténeti Intézet Levéltára, Budapest
PL – Prímási Levéltár, Esztergom
RL C/39 – Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Imre II. Sándor iratai
RL A/1. d. – Dunamelléki Egyházkerület Közgyűlési iratok
RL A/5. – Kecskeméti Egyházmegye. Bírósági iratok.
RS 002 F 82. – Arhiv Vojvodine, Zupanijsko Skolsko Nadzornistvo
RS 002. F. 76. – Arhiv Vojvodine, Narodna Uprava za Banat, Backu i Baranju
SRKTGy. NK. Kt. – Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Nagykönyvtár, Kézirattár
XJM Schleich – Xantus János Múzeum, Győr, Schleich Lajos hagyatéka. A levéltári, kéziratos hagyaték egésze

Köszönetnyilvánítások

Köszönettel tartozom a levéltári és könyvtári kutatáshoz nyújtott segítségért egykori hallgatóimnak, valamint a levéltáros és könyvtáros kollégáknak: BFL: Gajári Istvánnak, Nagy Sándornak, Sipos Andrásnak, Fehérné Bozsics Máriának, Szabó Klárának, Szécsényi Mihálynak; BAZML: G. Jakó Mariannak; BéML: Erdmann Gyulának; BML: Rajzci Péternek, Rozs Andrásnak; BKMÖL: Eszik Jánosnénak, Péterné Fehér Máriának, Papp Imrénének; CSML: Berta Tibornak, Kruzslicz István Gábornak, Somogyi Zsuzsannának; EOL: Czenthe Miklósnak, Kertész Botondnak; FML: Erdős Ferencnek, Radnai Józsefnénak; GyMSM SL: László Erikának, Németh Ildikónak, Turbuly Évának; HML: Szabó Jolánnak, KEMÖL: Csombor Erzsébetnek; KÉL: Lakatos Andornak; KFK: Fischerné Grócz Zitának; MOL: Bertók Lajosnak, Gecsényi Lajosnak, Iványi Domician Péternek, Katona Csabának, Katona Istvánnak, Kurecskó Mihálynak, Siklósné Kosztric Annának, Szabó Csabának, Szűcs Lászlónak, Vass Istvánnak; MREZSL: Kánási Szabolcsnak; MZSML: Toronyi Zsuzsának; Tóthné Koczor Juditnak; OGYK: Ambrus Jánosnak, Jónás Károlynak; PIL: Horváth Juliannának, Zalai Katalinnak, Halász Nórának; PIK: Tóth Évának; PL: Hegedüs Andrásnak; PML: Héjjas Pálnak, Böőr Lászlónak, Ajkavölgy Emőkének, Halász Csillának; DREL: Hudi Józsefnek; PVK: Hermann Istvánnak; RL: Nagy Editnek, Szathmáry Juditnak, Szabó Katalinnak, PSzVLRM: Visy M. Klárának; RS: Mezei Zsuzsannának; SML: Szántó Lászlónak; SRKTGy: Dienes Dénesnek, Kovács Attilának; SZML: Papp Izabellának; SzPL: Kiss Máriának; SzSzBMÖL: Margócsy Józsefnek, Nagy Ferencnek; TtREL: Jeneyné Lovász Mártának, Szabadi Istvánnak; VaML: Benczik Gyulának, Tilcsik Györgynek; VeML: Somfai Balázsnak; ELTE TÓK KT: Bodnár Ilonának.

Szövegek fordításáért köszönettel tartozom

Bartáné Aranyi Edinának, Havas Zsuzsának és Lásztity Nikolának.

Felhasznált irodalom

1918. Korszakvég – korszakkezdet. (Szerk.: Grad C. – Ciubota V.) Lekton, Satu Mare – Zalău, 1998.

A Bányai (1918–1919) *Ág. Hitv. Evangélikus Egyházkerület Szarvasi Tanítónőképző Intézetének értesítője az 1918–19. iskolai évről.* Közzéteszi: az Igazgatóság. Kner Izidor Nyomda, Gyoma, 1919.

A Bányai (1919–1920) *Ág. Hitv. Evangélikus Egyházkerület Szarvasi Tanítónőképző Intézetének értesítője az 1919–1920. iskolai évről.* Közzéteszi: az Igazgatóság. Szarvas, 1920.

A Bizalmi Tanács előterjesztése (1918) a tanítóképzőintézeti közkormányzati ügyek megváltoztatására nézve. *Magyar Tanítóképző*, **33.** 307–310.

A Bizalmi Tanács működése (1918). *Magyar Tanítóképző*, **33.** 300–303.

A Budapesti (1918–23) *VIII. Kerületi, s a tanítóképző-intézeti tanárjelöltek didaktika kiképzésével megbízott M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet értesítője az 1918/19., 1919/20., 1921/22. és 1922/23. iskolai évről.* (Kiadja az igazgatóság.) Mars Grafikus Műintézet, Szeged, 1923.

A Budapesti Tanítóképző (1969) *Intézet száz éve, 1869–1969.* Bp. Szerk.: Bihari János – Nábrádi István – Szőnyei Tibor – Vágó Elemér)

A Dunamelléki (1919–20) *Református Egyházkerület 1919. november 8-án, 1920. november 6-án és következő napjain tartott évi Rendes Közgyűlései, bírósági ülései továbbá az 1919. és 1920. év folyamán tartott egyházkerületi Intéző Bizottság ülései jegyzőkönyveinek rövidített hivatalos kiadása*. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp. 1921

A Dunántúli (1918–1919) *Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának értesítője az 1918–1919. tanévről.* Kiadták: Pongrácz József teol. akadémiai és Faragó János főgimnáziumi igazgatók. Pápa, 1920.

A Dunántúli (1920) *Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület 1920. augusztus 25-én Sopronban tartott évi rendes Közgyűlésének jegyzőkönyve.* Sopron, 1920.

Ady Endre (1968) *összes versei.* Magyar Helikon, Bp. 1968.

A fizikai (1919/12) és szellemi munkások. *Új Korszak,* **8.** 12. sz. 2.

A Forradalmi (1919/I. II. III. IV.) *Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. I. füzet, 1919. március 2. – április 9., II. füzet, 1919. április 10. – április 30., III. füzet, 1919. május 1. – május 21., IV. füzet, 1919. május 22. – június 9.* Tanácsköztársasági Törvénytár, (Szerkeszti: Pongrácz Jenő) A Magyarországi Szocialista Párt, ill., A Szocialista-kommunista Munkások Magyarországi Pártjának Kiadása, Bp., 1919.

A főváros (1912/6) tanítóképző intézete. *Népnevelők Lapja,* **47.** 6. sz. 132–133.

A fővárosi (1919/1) iskolák igazolása. *Népkultúra,* **1**. 1. sz. 7.

Agárdi Péter szerk. (2001): *Kunfi Zsigmond.* Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2001.

Agitátoriskola (1919/67). *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 67. sz. 2.

Agitátorképző iskola (1919/49–50). *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 49–50.. sz. 6.

A Gyermektanulmányi (1919. február 5.) Társaság reformbizottságának negyedik ülése. *A Gyermek,* **12.** (1918) 441–442.

A győri események (1919/69). *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 69. sz. 4.

A Harmadik Egyetemes (1928., 1928/II.) *Tanügyi Kongresszus Naplója I–II. k.* (Szerk.: Négyessy László – Simon Lajos – Papp Gyula) H. n. 1928.

A háború és az iskola (1915). *Háborús előadások az Országos Pedagógiai Könyvtárban és Tanszermúzeumban.* Franklin Társulat, Bp. 1915.

A jövő (1919/12) tankönyvei. *Új Korszak,* **8.** 12. sz. 2.

A kalocsai ellenforradalomról (1919/48). *Kalocsai Néplap,* **43.** 48. sz. 2–3.

A kalocsai (1918/45) Nemzeti Őrség. *Kalocsai Néplap,* **42.** 45. sz. 3.

A kalocsai érsek (1918/45) úr a következő iratot intézte a helyi Nemzeti Tanácshoz. *Kalocsai Néplap,* **42.** 45. sz. 1.

A kalocsai (1918/45) Nemzeti Őrség. *Kalocsai Néplap,* **42.** 45. sz. 3.

A katolikus szervezetek (1918/45) csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz. *Kalocsai Néplap,* **42.** 45. sz. 4.

A Katolikus (1919/2) Tanügyi Tanács közgyűlése. *Jövőnk,* **1.** 2. sz. 26–27.

A Katonatanács (1919/11) a keresztényszocialisták ellen. *Pápai Hírlap,* **16.** 11. sz. 2.

A Károlyi-párt (1919/11) megalakulása. *Pápai Hírlap,* **16.** 11. sz. 2.

A kecskeméti (1920) *reform. egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve 1920. szeptember 29.* Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság Könyvnyomdája, Kecskemét, 1920.

A kommunista iskola (1919/12). *Új Korszak,* **8.** 12. sz. 1.

A Közalkalmazottak (1918) Országos Szövetsége Tanítóképzőintézeti Osztályának megalakulása. *Magyar Tanítóképző*, **33.** 296–299.

A közoktatásügy (1908) *Magyarországon.* Kiadja a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter. Hornyánszky Viktor cs. kir. udvari könyvnyomdája, Bp. 1908.

A kultúrharc tűzfészke (1919). Szakszervezetünk nagygyűlése. Demonstrálás a nemzeti valláserkölcsös oktatás mellett. *Jövőnk,* **1.** 2. sz. 21. és 22–23.

Albrecht István (1917/1–4.): A háború után. *Népnevelők Lapja,* **52.** 1–4. sz. 6–7.

Albrecht István (1917/9–10): Új idők felé... *Népnevelők Lapja,* **52.** 9–10. sz. 1–2.

Albrecht István (1917/15–16): Egy nép, egy iskola. Közoktatásügyi reformok a háború után. *Népnevelők Lapja,* **52.** 15–16. sz. 1–2.

A letűnt korszak (1919/42). *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 42. sz. 1–2.

Allport, W. A. (1977): *Az előítélet.* Gondolat, Bp. 1977.

A magyar büntető (1909) *törvények és szabályok magyarázatokkal és jegyzetekkel, a magyar kir. csendőrség, állami, városi és községi rendőrség, valamint általában az összes nyomozó hatóságos és közegek részére.* (Szerk.: Vaszi György et al.) Franklin Társulat, Bp., 1909.

A M. Kir. Kormány... (1914. 1915–18. 1919–1922. 1923–25.) *évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Athenaeum, Budapest, 1916., 1924., 1926.

A magyar piaristák (2013) *és a Tanácsköztársaság.* (Bev.: Szakál Ádám, Összeáll.: Koltai András) Piarista Rend Magyar Tartománya, Bp., 2013.

A Magyar (1919/1. 2) *Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Hatodik kötet. 1. rész 1919. március 21. – 1919. június 11., 2. rész 1919. június 11. – 1919. augusztus 1.* (Szerk.: Gábor Sándorné – Hajdu Tibor – Szabó Gizella) Kossuth, Bp., 1959., 1960.

A Magyar Tanácsköztársaság (1959) *pénzügyi rendszere.* Közgazdasági és Jogi, Bp. 1959.

A Magyar (1930) *Társadalom Lexikonja.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp. 1930.

A Magyar Tudományos (2003) *Akadémia tagjai. I–III. k.* (Főszerk.: Glatz Ferenc.) MTA Társadalomkutató Központ, Bp. 2003.

A magyarországi népoktatásügy (1893), *kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közigazgatása. Törvények, szabályrendeletek, utasítások és döntvények gyűjteménye. I. k. Kisdedóvás és népoktatás (elemi, felső nép- és polgári iskolák.* (Szerk.: Lévay Ferenc – Morlin Emil – Szuppán Vilmos.) Eggenberger-féle Könyvkereskedés kiadása, Bp. 1893.

A magyarországi népoktatásügy (1898), *kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közigazgatása. A kisdedóvásra, népoktatási tanintézetekre (elemi és felső népiskolákra, polgári iskolákra, tanítóképző intézetekre), felsőbb leányiskolákra, kereskedelmi tanintézetekre és a VKM hatáskörébe tartozó ipariskolákra vonatkozó összes törvények, szabályrendeletek, utasítások, rendeletek és döntvények gyűjteménye. II. k. Tanítóképzés, felsőbb leányiskolák stb.* (Szerk.: Lévay Ferenc – Morlin Emil – Szuppán Vilmos.) Eggenberger-féle Könyvkereskedés kiadása, Bp. 1898.

A Magyarországi Néptanítók (1896) *Ötödik Egyetemes Gyűlésének naplója. Népiskolai Szakosztály.* (Szerk.: Hajós Mihály) Bp. 1898.

A Magyarországi Néptanítók (1904) *Hatodik Egyetemes Gyűlésének Naplója*. (Szerk.: Hajós Mihály – Szabó Bugáth László.) Bp. 1905.

A Magyarországi Néptanítók (1923) *Nyolcadik Egyetemes Gyűlésének Naplója.* (Szerk.: Simon Lajos.) Bp. 1923.

A Magyarországi (1918-22/j) *Református Egyház Budapest székesfővárosban az 1917. év október hava 22. napján megnyílt Országos Zsinatának jegyzőkönyve. A Magyarországi Református Egyház hivatalos kiadványa. B-F. Második – hatodik ülésszakok: 1918. okt. 2–4.; 1919. okt. 2.; 1920. szept. 28–30.; 1921. szept. 27–29. és 1922. szept. 19–21.* Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Bp. 1926.

A Magyarországi (1919-21/n) *Református Egyház Budapest székesfővárosban az 1917. év október hava 22. napján megnyílt Országos Zsinatának naplója. III–VI. 1919. okt. 2.; 1920. szept. 28–30.; 1921. szept. 27–29.* Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Bp. 1926.

A Magyarországi (1919/11) Tanítók Szakszervezetének Középiskolai Szakosztálya. *Új Korszak,* **8.** 11. sz. 4.

A Magyarországi (1919/12. 15–16.) Tanítók Szakszervezetének működési szabályzata. *Új Korszak,* **8.** 12. sz. 2–3., 15–16. sz. 2–3.

A II. Országos (1896) *és Egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. I. k. 1–2. r.* (Szerk.: Nagy László – Beke Manó – Kovács János.) Bp. 1898.

A megyei (1919/12) tanács művelődési osztálya. *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 12. sz. 4.

A Miasszonyunkról (1918–1927) *nevezett női rend pécsi r. kath. tanítónőképző intézetének értesítője az 1918/19.–1926/27. iskolai évekről.* Közli: az Igazgatóság. Pécs, 1927.

A Miasszonyunkról (1925–1926) *nevezett Szegény Iskolanővérek vezetése alatt álló, kalocsai r. k. tanítóképző intézetek, polgári iskola, elemi népiskola és kisdedóvoda értesítője az 1925–1926. iskolai évről.* Kiadja: az intézet Igazgatósága, Kalocsa, 1926.

Ambrus Béla (1979): *A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzrendszere.* Akadémiai, Bp. 1979.

A „Miasszonyunkról" (1918–1926) *nevezett Szegény Iskolanővérek vezetése alatt álló Szegedi Róm. Kath. Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet értesítője az 1918–19., 1919–20., 1921–22., 1922–23., 1923–24., 1924–25. és az 1925–26. iskolai évről.* Közli: az intézet Igazgatósága, Szeged, 1926.

Amler Antal szerk. (1918–26): *A Bajai Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet XLVIII. értesítője az 1918–26. iskolai évekről.* Kollár A. Könyvnyomdája, Baja, 1926.

A miniszternél (1918). *Magyar Tanítóképző*, **33.** 303–307.

A Munkástanács (1919/49–50) ülése. *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 49–50. sz. 1–3.

A Művelődési Osztály (1919/39) megalakulása. *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 39. sz. 3.

A Nagykőrösi (1918/19. 1919/1920. 1920/21) *és Dunamelléki Református Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet értesítője az 1918–19., 1919–20.és 1920–21. tanévekről.* Nagykőrös, 1921.

A Nemzeti Tanács (1919/8) feloszlatása. *Pápai Hírlap,* **16.** 8. sz. 1–2.

A nevelőmunkások (1918) Fegyelmi Tanácsának megszervezése. *Magyar Tanítóképző*, **33.** 316–318.

A nevelőmunkások (1919/23) szociális tanfolyama. *Győri Vörös Újság,* **1.** 23. sz. 3.

A nyelv- és vallásoktatás (1914/22) a főrendi házban. A főrendi ház ülése. *Néptanítók Lapja,* **47.** 22. sz. 1–8.

A Pécsi Püspöki (1918–1922) *Tanítóképző Intézet értesítője az 1918/19., 1919/20., 1920/21. és az 1921/22. iskolai évről.* Kiadja: az Igazgatóság. Pécs, 1922.

A pénteki pártnap (1919/67. 70). *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 67. sz. 1., 70. sz. 1.

A piaristák beléptek (1919/12) a szocialista pártba. *Vörös Hajnal,* (Sátoraljaújhely), **1.** 12. sz. 4.

A polgári kaszinó (1919/4) évi rendes közgyűlése. *Népakarat* (Sárospatak)*,* **1.** 4. sz. 4.

Apor Péter (2014): *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989.* MTA BK TTI, Bp., 2014.

Apponyi Albert (1909/2): A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter körrendelete a tanító- és tanítónőképző-intézeti tanárok részére rendezendő szociológiai tanfolyam tárgyában. *Magyar Tanítóképző,* **24.** 96–97.

Apponyi Albert gróf (1911): Elemi oktatás Magyarországon. In: Kőrösi Henrik – Szabó László szerk. (1911) *Az elemi népoktatás enciklopédiája.* I. k. Franklin Társulat, Bp. 265–269.

Apponyi Albert gr. (1915): *A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában.* Franklin Társulat, Bp. 1915.

Apponyi Albert gróf (1918) nyilatkozata kultúrpolitikájáról. *Néptanítók Lapja*, **51.** 12. sz. 10.

Apponyi Albert gr. (1918): *Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom – huszonöt év ellenzékben.* Második, átnézett kiadás. Panthaeon Irodalmi Intézet, Bp. é. n. 1918.

Apponyi Albert gr. (1926): *A nemzetiségi kérdés múltja és jövője Magyarországon.* A Pesti Szent Imre Kollégiumi Kör Kiadása, Bp. 1926.

Apponyi Albert üdvözlése (1917). *Magyar Tanítóképző*, **32.** 281–284.

Apponyi (1926/21–22) Albert gróf. *Néptanítók Lapja,* **59.** 21–22. sz. 35–36.

A proletariátus diktatúrája (1919/26). *A proletár* (Kalocsa), **43.** 26. sz. 1–2.

Arany Sándor (1899–1984.) https://portal.agr.unideb.hu/media/AranySandor_1278.pdf

A Reformbizottságból (1919/11). *Új Korszak,* **8.** 11. sz. 4.

A régi és az új (1919) iskola. Közoktatásügyi Népbiztosság, Bp. 1919.

A román tannyelvű (1917) tanítóképző intézetek megnyitása. *Magyar Tanítóképző*, **32.** 326–331.

A Sárospatak (1919/11) járási néptanács tagjai. *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 11. sz. 2.

A sárospataki (1918/45–46) forradalmi napok krónikája. *Sárospataki Hírlap,* **3.** 45–46. sz. 1–2.

A sárospataki (1919/65) járási munkás, katona és földmívestanács intézőbizottságának névsora. *Zempléni Munkás* (Sátoraljaújhely), **1.** 65. sz. 4.

A Szabad Tanítás Pécsett 1907-ben tartott Magyar Országos Kongresszusának naplója. (Szerk.: Pályi Sándor – Vörösváry Ferenc.) Kiadja a Kongresszus Végrehajtó Bizottsága, Franklin Társulat Nyomdája, Bp.

A Szent Orsolyarendű (1918–1919) *internátussal összekapcsolt pozsonyi r. kath. elemi- és polgári- tanítónőképző intézetek értesítője az 1918–1919. iskolai évről.* Közzéteszi: a tanítónőképző intézet elöljárósága. Pozsony, 1919.

A Szt. Orsolya-rendűek (1918–22) *vezetése alatt álló Kisvárdai R. Kat. Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet 1918–19., 1919–20., 1920–21., 1921–22. évi értesítője.* (Közli az igazgatóság.) Berger Ignác és Társa Könyvnyomdája, Kisvárda, 1922.

A szocializmus (1918/51–52). *Sárospataki Hírlap,* **3.** 51–52. sz. 2.

A szociológia (1910) a tanítóképzőben. *Magyar Tanítóképző*, **25**. évf. 182–186.

A Tanácsok (1919) *Országos Gyűlésének naplója. (1919. június 14. – 1919. június 23.)* Athenaeum, Bp.

A tanító (1918/50–51) és tanárképzés reformja. *Néptanítók Lapja,* **51.** 50–51. sz. 26.

A tanító ifjúmunkások (1919/42). *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 42. sz. 4.

A tanító ifjúmunkások (1919/66) helyi csoportja. *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 66. sz. 4.

A tanítójelölti (1919/10) szakosztály működése. *Új Korszak,* **8.** 10. sz. 8.

A tanítók (1919/28) illetményeinek rendezése. *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 28. sz. 3.

A Tanítók (1919/9) Szakszervezete. *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 9. sz. 4.

A Tanítók (1919/43) Szakszervezetében. *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 43. sz. 4.

A tanítók szerepe (1919/20). *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 20. sz. 1.

A tanítóképzés (1911/8) reformja. *Izraelita Tanügyi Értesítő,* **36.** 281–282.

A tanítóképzés (1919) ügye a proletárdiktatúra idején. *Magyar Tanítóképző,* **34.** 63–67.

A tanítóképző intézetek (1919/5) szakosztálya. *Új Korszak,* **8.** 5. sz. 4.

A tanítóképzők (1919/8–9) szakfelügyelete. *Új Korszak,* **8.** 8–9. sz. 8.

A tanítóképzők (1920/34–36) új szervezete és új tanulmányi rendje. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszternek 86377/1920. VIII. b.sz. körrendelete. *Néptanítók Lapja,* **53.** 34–36. sz. 24–28.

A tanítóképző-szakosztály (1919/5., 7. 8–9., 12.). *Új Korszak,* **8.** 5. sz. 4., 7. sz. 7., 8–9. sz. 8., 12. sz. 4.

A tanítónőképezdék (1895/8) tanterve. *Katolikus Tanügy,* **1.** 8. sz. 78.

A vallásoktatás (1919) az iskolában. *Néptanítók Lapja,* **52.** 5–6. sz. 11–12. p.

A vallásoktatás (1919/5) mellett. *Pápai Hírlap,* **16.** 5. sz. 1–2.

A VKM 15433/1918. sz. rendelete a politikai meggyőződésnek aggodalmaskodás nélkül való kifejezése tárgyában. *Hivatalos Közlöny,* **XXVII.** 1–2. sz. 4.

A választások (1919/10) eredménye. *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 10. sz. 1.

A vértanúk (1919/47) sírjánál. *Kalocsai Néplap,* **43.** 47. sz. 1–4.

Avrich Paul (1991): Ferrer vértanúsága. In: Gyurgyák János szerk. (1991): Anarchizmus *Anarchizmus. (Modern ideológiák.)* Szöveggyűjtemény. Századvég, Bp., 1991. https://mek.oszk.hu/02000/02003/html/nter1855.htm

Az agitátor-iskola újjászervezése (1919/70). Déri Gyula előadása. *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 70. sz. 3.

Az Angolkisasszonyok (1919–1920.) *Egri Érseki Róm. Kath. Tanítónőképző Intézetének értesítője az 1919–1920. tanévről.* Közli: az Igazgatóság.

Az agitátorképző (1919/49–50. 63.) iskola. *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 49–50. sz. 6., 63. sz. 4.

Az az „átképző tanfolyam" (1920/5). *Nagykőrös és Vidéke,* **10.** 5. sz. 1–2.

Az állami (1895/9) tanítóképzők új tanterve. *Katolikus Tanügy,* **1.** 9. sz. 87.

Az átalakulás napjai (1919/38) Veszprémben. *Veszprémi Hírlap,* **27.** 38. sz. 3.

Az egyházi (1919/47) vagyonok köztulajdonba vétele. *Nagykőrösi Népújság,* **1.** 47. sz. 2.

Az egység (1919) *okmányai. A szociáldemokraták és kommunisták egyesülésének előzményei. Kun Béla levele a kommunizmusról és a proletáregységről. Weltner Jakab elvtárs bevezetésével.* A Közoktatásügyi Népbiztosság Kiadása, Bp. 1919.

Az ellenforradalom (1919/10) záróaktusai. *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 10. sz. 2–3.

Az erdélyi és magyarországi román egyházak és iskolák élete és szervezete a világháború előtt. Román források alapján kiadja a „Magyar kisebbség" nemzetpolitikai szemle. Husvéth és Hoffer, Lugos.

Az 1919. évi törvények gyűjteménye. Kiadja a M. Kir. Belügyminisztérium, Bp. 1919.

Az igazgatótanács átszervezése (1920). *A Gyermek,* **13.** 241–242.

Az intellektuel Déri (1919/9). *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 9. sz. 3.

Az Országos Katolikus (1914/24) Tanügyi Tanács ülése. A tanítóképző intézetek új (1914/29) rendtartása. *Néptanítók Lapja,* **47.** 24. sz. 8.

Az óvónők és tanítók (1957/2) akadémiai képzésének tervezete. *Köznevelés,* **13.** 2. sz. 41–48.

Az összvezetőség (1919/63. 66) gyűlése. *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 63. sz. 2–3., 66. sz. 1–2.

Az új független (1918) Magyarország első közoktatásügyi minisztere. *Magyar Tanítóképző*, **33.** 280–281.

Ádám Magda – Cholnoky Győző szerk. (2000): *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban.* Kisebbségkutatás Könyvek, Lucidus, Bp. 2000.

Általános mozgósítás (1919/45). *Vörös Hajnal* (Sátoraljaújhely), **1.** 45. sz. 1.

Átalakulás (1919/9). *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 9. sz. 2.

Átszervezik a tanítóképzőket (1919/67). *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 67. sz. 3.

Átirat (1918). *Magyar Tanítóképző*, **33.** 316.

Babits Mihály (1918): Az első pillanatban. In: József Farkas szerk.: *„Mindenki újakra készül...” Az 1918–19-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény. II. k. A polgári forradalom publicisztikája és irodalmi élete*. MTA IT, 1962. 7–8.

Bacsó Béla (1919/264): Nemzetnevelés. *Nyírvidék,* **40.** 264. sz. 1.

Ballér Endre (1989): *Nagy László tantervfelfogása és hatása.* A tantervelmélet forrásai 11. OPI, Bp. 1989.

Ballér Endre (1996): *Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században. A tantervelmélet forrásai 17.* OKI, 1996.

Balogh Albin (1936/38., 39., 40.): Az esztergomi középiskolák a kommunizmus alatt. *Magyar Sion,* III. 38. sz. 1936. szeptember 6. 1–2.; 39. sz. 1936. szeptember 13. 1–2.; 40. sz. 1919. szeptember 20. 1–3.

Balogh Edgár szerk.(1981): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I. k. A–F.* Kriterion, Bukarest, 1981.

Balogh Júlia (1996): *Az erdélyi hatalomváltás és a magyar közoktatás. 1918–1928.* Püski, Bp., 1996.

Balogh Margit – Gergely Jenő (1993., 1996): *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992. I. Kronológia. II. Adattár.* História, Bp. 1993, 1996.

Balogh Margit – Knausz Imre (1948): *Egy döntés anatómiája. Az államhatalom és a katolikus egyház harca az iskolákért 1948. tavaszán.* Kézirat

Balogh Sándor – Szabolcs Ottó szerk. (1963): *Pedagógusok a két világháború között, 1919–1945.* Magyar Történelmi Társulat és a Hazafias Népfront Könyvtára 6. Bp. 1963.

Balogh Sándor – Sipos Levente szerk. (2002): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993.* Napvilág Kiadó, Bp. 2002.

Baló József (1912): Tanítóképzésünk jövője. *Magyar Tanítóképző,* **27.** 297–302.

Baló József szerk. (1914–1915): *Az I. ker. M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet értesítője az 1914–1915. iskolai évről.* Bp. 1915.

Baranyai Zoltán szerk. (1922): *A kisebbségi jogok védelme.* Oriens Nemzetközi Könyvkiadó, Bp. (Hasonmás kiadás Szeged, 2006.)

Barcza József – Kocsis Elemér szerk. (1988): *A Debreceni Református Kollégium története.* A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp. 1988.

Barcza József – Dienes Dénes szerk. (1999): *A Magyarországi Református Egyház története, 1918–1990. Tanulmányok.* Sárospatak. 1999.

Barta János (1981): *Hét koporsó. A magyar jakobinusok mozgalma.* Móra, Bp. 1981.

Bartal Alajos (1942): *Az esztergomi római katolikus líceum és tanítóképző-intézet története, 1842–1942.* Esztergom. 1942.

Bartha Pál (1919/1): Állami közoktatás. *Népkultúra,* **1.** 1. sz. 2–3.

Bartos Erzsébet (1919): Az új iskola. *Fáklya,* **10.** 1919. április 25. 3.

Baska Gabriella (2001): Életrajzok, intézmények. In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva (2001): *Magyar tanító, 1901.* Iskolakultúra-könyvek 9. (Sorozatszerk.: Géczi János.) Pécs. 2001. 104–120.

(B.)ánó József (1919/23. 25): Szocialista oktatás. A forradalmunkról. *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 23. sz. 2., 25. sz. 2.

Bárczy István (1902): Előterjesztés a székesfőváros közoktatási intézményeinek fejlesztése és a népoktatási felügyelői állás szervezése kérdésében. I. sz. melléklet a *Fővárosi Közlöny* 1902. 8. számához. 1–14.

Becker Vendel szerk. (1928): *A Szegedi Kir. Kat. Tanítóképző Intézet összevont értesítője az 1919–20., 1920–21. és 1921–22. tanévekről.* Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat RT. Nyomdája, 1928.

Beköszöntő (1919/26). *A proletár* (Kalocsa), **43.** 26. sz. 1.

Bene János (2001): Nyíregyháza román megszállása 1919–1920-ban. In: Henzsel Ágota szerk.: *Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv.* 15. k. 2001. 121–135.

Benedek Sándor – Wirth István (1997): Nyolcvanéves az alma mater. Fejezetek a Jászberényi Tanítóképző Főiskola Történetéből. *Jászkunság,* 43. évf. (1997) 3–4. sz. 150–163.

Benda Kálmán (1978): *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből.* Gondolat, Bp.

Benda Kálmán szerk. (1983): *Magyarország történeti kronológiája. III. k. 1848–1944.* Akadémiai, Bp.

Benka Ferenc – Berta Somogyi László – Németh Gábor szerk.(1969): *Kalocsa és vidéke 1918–1919. Forrásgyűjtemény.* Járási Tanács VB., Kalocsa. 1969.

Benkóczy Emil (1928): *Pyrker első magyar tanítóképzője. A Egri Érseki R. K. Tanítóképző centenáriumára.* Eger, 1928.

Berend T. Iván (1987): *Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép- és kelet-európai történetének interpretációja.* III. bővített, átdolgozott kiadás. Magvető, Bp. 1987.

Berényi Irén szerk. (1918–26): *A Győri M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet értesítője az 1918/19–1925/26. évekről.* Győregyházmegyei Alap Könyvsajtója, Győr, 1926.

Berzeviczy Gizella (1953): *Márainosztra. Börtönemlékek a fehérterror éveiből.* Szépirodalmi, Bp. 1953.

Bezerédyné Hertelendy Magdolna – Hencz Aurél – Zalányi Sámuel (1967): *Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért.* Közgazdasági és Jogi, Bp. 1967.

B. H. (1902/4): Budapest főváros iskolaügyi programja. *Katolikus Tanügy,* **8.** 24. sz. 185–188.

Bloch, M. (1996): *A történész mestersége. Történeti írások.* Osiris, Bp.

Bollókné Panyik Ilona (1982): *Az állami tanítóképzés 1868 és 1945 között.* Bölcsészdoktori értekezés, ELTE BTK., 1982.

Bollókné Panyik Ilona (1988): A magyar tanítóképzés tantervtörténeti előzményei és hasznosítási lehetőségeik a négyéves tanítóképzés tervezésében. In: Magyarfalvi Lajos szerk.(1988): *A tartalmilag megújított, négyéves tanítóképzés. Helyzetfeltáró előtanulmányok és javaslatok.* BTF, Bp. 1988.150–196.

Bodonyi elvtársnál (1919/11). *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 11. sz. 2.

Bolseviki (1919/3–4). *Sárospatak,* **10.** 3–4. sz. 2.

Bolyki János – Ladányi Sándor (1987): A református egyház. In.: Lendvai L. Ferenc szerk. (1987): A magyar protestantizmus, 1918–1948. Tanulmányok. Kossuth, Bp. 1987. 25–127.

Boreczky Beatrix (1977): *A magyar jakobinusok.* Gondolat, Bp. 1977.

Borsányi György (1988): *Októbertől márciusig. Polgári demokrácia Magyarországon, 1918*. Kossuth Könyvkiadó, 1988.

Borsody István szerk. (1938): *Magyarok Csehszlovákiában, 1918–1938.* Az ország útja, Bp. 1938.

Bödök Gergely (2016/1): Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919–1920-ban. *Kommentár,* 2016/1. 68–86. http://kommentar.info.hu/attachment/0001/570_kommentar-1601-05-bodok.pdf

Böhm Vilmos (1923): *Két forradalom tüzében. Októberi forradalom. Proletárdiktatúra. Ellenforradalom.* München, Reprint: Gondolat, Bp. 1990.

Bölöny József (1992): *Magyarország kormányai, 1848–1992*. 4., bővített és javított kiadás. Az 1987–1992 közötti időszakot feldolgozta és a kötetet sajtó alá rendezte Hubai László. Akadémiai, Bp. 1992.

Böör László (1978): Nagykőrös gazdasági és társadalmi viszonyai a két világháború között. In: Novák László szerk. (1978). 169–270.

Bráder József szerk. (1914–1915., 1915–1916., 1916–1917., 1917–1918.): *A Felsőlövői ág. hitv. evang. Tanítóképző-intézet értesítője 1914–1915., 1915–1916., 1916–1917., 1917–1918.* h. n., é. n.

Bresztovszky Ernő (1909): *Magyarország fekete statisztikája.* Természet és Társadalom, Népszerű Tudományos Könyvtár, kiadja a Huszadik Század szerkesztősége, VIII. k. Bp. 1909.

Breznay Imre (1903): *Népoktatásunk és az egységes magyar nemzeti állam.* Az Érseki Lyceum Könyvnyomdája, Eger. 1903.

Brunowszky Rezső (1928): *A kommunizmus alaptermészete. Felvilágosító ismertetés arról, hogy a kommunizmus életképtelen.* K. Bencze Albert Könyvnyomdája, Baja. 1928.

Bucsay Mihály (1985): *A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945.* Gondolat, Bp. 1985.

Budaváry László (1919/38–44): A magyar nemzet egyénisége. *Néptanítók Lapja,* **52.** 38–44. sz. 14–17.

Budaváry László (1920/18–20): Népoktatásügyünk és a tanítóság kérdése a felhatalmazási törvényjavaslat vitájában. *Néptanítók Lapja,* **53.** 18–20. sz. 2–14.

Budaváry László (1920/27–28): Keresztény, nemzeti! *Néptanítók Lapja,* **53.** 27–28. sz. 1.

Búza Béla (1919/1) kormánybiztos Sárospatakon. *Népakarat* (Sárospatak)*,* **1.** 1. sz. 1–2.

Buza László – Hodossy Béla (1913): *Magyar Alkotmánytan. A polgári jogok és kötelességek ismertetése a népiskolák V. és VI. osztályai számára.* Népiskolai Könyvtár XVIII. k. A Sárospataki Irodalmi Kör Kiadása, Sárospatak. 1913.

Búrány Ferenc (1919/4): A magyar tanítókhoz. *Kalocsai Néplap,* **33.** 4. sz. 1–2.

Claparède, E. (1974): *A funkcionális nevelés.* (Ford.: Süpek Ottó.) Tankönyvkiadó, Bp. 1974.

Corpus Juris Hungarici (CJH). *Magyar Törvénytár. Millenniumi Kiadás*, Franklin Társulat, Bp.

Csaba Imre (1959): *A Tanácsköztársaság Veszprém megyében.* Kiadta az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága, Veszprém. 1959.

Csanády László szerk. (1918–1921.; 1927/28): *Az Egri Érseki Római Katolikus Tanítóképző Intézet értesítője az 1918/19., 1919/20., 1920/21., 1927/28. iskolai év(ek)ről.* Eger, 1921., 1928.

Császtvai István (1961): Tanay Antal (1890–1961). *Jászkunság,* **7.** 2. sz. (1961. június) 89–90.

Csepeli György (2018): Magyar negativizmus. Hozzászólás Hadas Miklós: „Mi a magyar? Újratöltve hetvennyolc év után" c. cikkéhez. *Replika,* 106–107. (2018/1–2.) sz. 267–278.

Csete Gyula – Csikai Pál – Danszkay Győző – Kiss József – Nánási Miklós – Seri András (1982): *Szemelvények a Nagykőrösi és Dunamelléki Református Tanítóképző Intézet életéből.* Nagykőrös, 1982.

Czentner elvtárs (1919/10). *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 10. sz. 3.

Csillik László – Gácser József szerk. (1994): *A Szegedi Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet Emlékkönyve, 1844–1994.* Szeged.

Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László (1991): *Magyar állam- és jogtörténet.* Tankönyvkiadó, Bp. 1991.

Csuka János (1995): *A Délvidéki magyarság története 1918–1941.* Bp., 1995.

Csunderlik Péter (2019): *A „vörös farsangtól" a „vörös tatárjárásig". A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában.* Napvilág Kiadó, Bp. 2019.

Dancs Istvánné szerk. (1979): *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról, 1945–1948. Források a magyar népi demokrácia történetéhez, III. k.* Kossuth, Bp. 1979.

Dewey, John (1976): *A nevelés jellege és folyamata.* (Ford.: Molnár Magda) Tankönyvkiadó, Bp. 1976.

Déri Gyula (1914/28): A falusi és városi iskola. *Néptanítók Lapja,* **47.** 28. sz. 2–4.

Déri Gyula (1914/49): A műveltség terjesztése. *Néptanítók Lapja,* **47.** 49. sz. 6–7.

Déri Gyula (1915): *A szabadoktatás története, elmélete és 1912–13. évi eredményei.* VKM – Egyesült Könyvnyomda, Bp. 1915.

Déri Gyula (1916/4): A nevelőkről. *Magyar Tanítóképző,* **31.** 130–134.

Déri Gyula (1916/19): A mai pedagógia fő gondolata. *Néptanítók Lapja,* **49.** 19. sz. 5–7.

Déri Gyula (1917): Az igazgatókról. *Magyar Tanítóképző,* **32.** 238–245.

Déri Gyula (1919/3–4. 5–6): Szellemi munkások és a szocializmus. *Sárospatak,* **10.** 3–4. sz. 1–2., 5–6. sz. 1–2.

Déri Gyula (1919/63. 66): Művészet a kommunista társadalomban. *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 63. sz. 4., 66. sz. 3.

Déri Gyula (1919/67) előadása. *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 67. sz. 3.

Diákok (1919/13) szervezkedése. *Pápai Hírlap,* **16.** 12. sz. 3.

Diákszervezet Veszprémben (1919/3). *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 3. sz. 5.

Diószegi István (1991): *Üllő és kalapács. Nemzetiségi politika Európában a XIX. században*. Bp., 1991.

Doktor János (1919/12): A tanítás. *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 12. sz. 1.

Dombi Alice – Oláh János – Varga István (2002): *Párhuzamok a XIX. és XX: század pedagógiai törekvéseiben. Fáy András, Mester János, Becker Vendel munkássága.* APC – Stúdió, Gyula. 2002.

Donáth Péter (1988): Korreferátum és hozzászólás az 1988. szeptember 26–27-én, Budapesten rendezett nemzetközi Buharin-konferencián. – In: Buharin a sztálinizmus alternatívája? / szerk. Horváth Jenő és Székely Gábor. – [Bp.] : Kossuth Könyvkiadó, 1989. 23–28. és 100–101. pp.

Donáth Péter (1989/6): Gondolatok Buharin korai „otzovizmusáról", „anarchizmusáról", „pártellenességéről" – avagy a történeti „ítéletek" és a skatulyázás veszélyeiről. – In: *Tájékoztató* /MM/, **1989**. 6. sz. 5–13. pp.

Donáth Péter (1990): *Elmélet és gyakorlat. A „baloldaliság" korai történetéhez: Gorkij – Lunacsarszkij – Bogdanov, 1907–1910.* BTF, Bp.

Donáth Péter (1990/1): Történelem dokumentumközelben : A. V. Lunacsarszkij 1917-ben. – In: *A Budapesti Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei VII. kötet.* – BTF, Bp., 1990. – 121–178.

Donáth Péter (1998): *Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez, 1919–1944.* Trezor, Bp. 1998.

Donáth Péter (2000): A felsőfokú tanítóképzés megteremtésének oktatáspolitikai előzményei, ideológiai motívumai (1953–1959). In*:* Kelemen Elemér – Balogh László szerk.

(2000): *A jezsuita tanügyi szabályzattól napjainkig. Tanulmányok. Neveléstörténeti konferenciák 1999. Neveléstörténeti füzetek 18. sz.* OPKM, Bp. 99–110.

Donáth Péter (2001/1): A „tanítóképző akadémiák" kérdése 1908, 1938., 1958 — azonosságok és különbségek. In: *Tanulmánykötet.* (Szerk.: Kovátsné Németh Mária.) Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr. 219–234.

Donáth Péter (2004/2): SzakEmber a minisztériumi ügyosztályon. Rozsondai Zoltán a magyarországi tanítóképzés értékeinek megőrzéséért, megújításáért (1945–1960). In: Rozsondai Zoltán (2004): *KÖZszolgálat — pedagógushivatás. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért.* (Szerk.: Donáth Péter – Rozsondai Anikó, Zoltán és Zsolt) Trezor, Bp. 2004. 13–167.

Donáth Péter (2007): *Adalékok Nagy László pályájához. Publikálatlan önéletrajza, iskolareformterv, a Gyermektanulmányi Társaság, az egyetemi gyermektanulmány-oktatás, s a lélektani laboratóriumok dokumentumai 1918–1922-ből.* Trezor, Bp. 2007.

Donáth Péter (2008/I.): *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868–1958.* Trezor, Bp. 2008.

Donáth Péter (2008/II.): *Oktatáspolitika és tanítóképzés Magyarországon 1945–1960.* Trezor, Bp. 2008.

Donáth Péter (2010/2): A felsőfokú tanítóképzés megteremtésére irányuló 1918–19., 1938., 1947–48. és 1956–59. évi kísérletek motívumairól. *Iskolakultúra,* 20. évf. 2010/2. sz. 86–92.

Donáth Péter (2012): A Cserny-különítmény rémtettei „Mozdony-utcai laktanyájukban" 1919 júliusában. Fery Oszkár és tiszttársai halálának körülményei, következményei, utóélete. In: Donáth Péter szerk.: *Sorsfordító mozzanatok a magyarországi kisgyermekkori nevelőképzés, a Budapesti Tanítóképző Főiskola, az ELTE TÓK és épülete történetéből.* Budapest, Trezor Kiadó, 2012. 144–254.

Donáth Péter (2015): Tanítói, tanári viták a magyarországi tanítók társadalmi küldetéséről, helyzetük korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről, 1890–1905. Donáth Péter – Farkas Mária szerk. (2015): *Filozófia — művelődés — történet 2015.* A Budapesti Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei. XXXVI. Trezor, Bp. 2015. 223–387.

Donáth Péter (2018): *„Kisemberek" helytállása: tanítóképzés Baján a szerb megszállás alatt és nyomán 1918–1923.* Trezor Kiadó, Bp., 2018. http://mek.oszk.hu/18400/18401/

Donáth Péter (2018/3–4): Viták a magyarországi tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről, a változó politikai helyzettel összefüggésben 1916–1919. *Neveléstörténet,* **15.** 1918/3–4. szám 7–41.

Donáth Péter (2019/1): Délvidéki magyar pedagógusok és a szolgálati eskü az impériumváltás időszakában. *Bácsország,* Szabadka, 1919/1. (86.) szám 9–20.

Donáth Péter (2019/1–2.): A tanítóképzés ügye a Magyarországi Tanácsköztársaság idején. *Neveléstörténet,* 15. évf. 2019/1–2. sz. 7–52.

Donáth Péter – Farkas Mária – Pajorné Tóth Ilona (1992): *Szöveggyűjtemény Magyarország XX. századi történelmének tanulmányozásához.* BTF Társadalomtudományi Tanszék, Bp., 1992.

Donáth Péter – Hangay Zoltán szerk. (1999): *Filozófia — művelődés — történet 1999.* A Budapesti Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei. XVIII. Trezor, Bp. 1999.

Donáth Péter – Preska Gáborné (2007): Oklevél-kibocsátás a magyarországi tanító(nő)-képzőkben és a tanítói utánpótlás biztosítása a dualizmus korában. (Adalékok, kérdések). *Neveléstörténet,* 2007/1–2. sz. http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/index.php?rovat_mod=archiv&act=menu_tart&eid=35&rid=1&id=258

Dráviczki Sándor (2000): Tanítóképzés Északkelet-Magyarországon, 1914–1959 között. Nyíregyháza.

Dráviczki Sándor (2002): Az északkelet-magyarországi tanítóképzők tanulóinak több szempontú vizsgálata 1914–1959 között. *Pedagógusképzés,* 2002. 93–112.

Durkheim, E. (1980): *Nevelés és szociológia.* (Ford.: Farkas József, Kiss Árpád és Lakatos Mária.) Tankönyvkiadó, Bp. 1980.

Dúzs Mária szerk. (1918–26): *A Budapesti II. ker. M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet 1918/19–1925/26. évi értesítője.* Bp., 1926.

Egry Gábor szerk. (2018): *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről*. Napvilág Kiadó, Bp., 2018.

Egységes proletárfrontot (1919/49–50). *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 49–50. sz. 5.

Egyesületközi (1917) tanácskozások. *Magyar Tanítóképző,* **32.** 257–258.

Egyetemes Konvent (1920–21., 1921–1922., 1922.): *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1920. május 28–29., 1921. június 7–9., 1922. évi július 4–6., 1922. szeptember 20. napjain tartott üléseinek jegyzőkönyve*. A Református Egyetemes Konvent hivatalos kiadványa, Bp. 1920., 1921., 1922.

e. j. (1919/11): Gondolatok az iskolai vallástanítás megszűntetése alkalmából. Tanulóknak, szüléknek. *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 11. sz. 2.

Ellenforradalmárok (1919/26) bűnhődése. *Vörös Hajnal* (Sátoraljaújhely), **1.** 26. sz. 3–4.

Ellenforradalmi (1919/1) mozgalom Sárospatakon. Klerikális aknamunka. *Népakarat* (Sárospatak)*,* **1.** 1. sz. 3–4.

Ellenforradalom (1919/3) Sárospatakon. *Népakarat* (Sárospatak)*,* **1.** 3. sz. 1–2.

Ellenforradalom (1919/6–7) Sárospatakon. *Sárospataki Hírlap,* **4.** 6–7. sz. 4.

Ellenforradalom (1919/7–8) Sárospatakon. *Sárospatak,* **10.** 7–8. sz. 2.

Ellenforradalom (1919/17). *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 17. sz. 1–2.

Ellenforradalom (1919/17/2) a devecseri járásban. Három fő cinkost felakasztottak. – Helyreállt a rend. *Pápai Lapok,* **46.** 17. sz. 2.

Emlékirat (1917) a fizetéskiegészítési államsegélyt élvező nem állami tanító- és tanítónőképző-intézetek igazgatóinak, tanárainak, tanítónőinek és gyakorlóiskolai tanítóinak és tanítónőinek az államiakkal leendő minden vonatkozású egyenlősítése tárgyában. *Magyar Tanítóképző,* **32.** 184–189.

Emlékirat (1917/1) a tanítóképző-intézetek szakfelügyelete és a nem magyar tannyelvű tanítóképzők nemzeti reformja tárgyában. *Magyar Tanítóképző* **33.** (1918) 89–104.

Engelhardt Ferenc szerk. (1917–1918): *Az Angolkisasszonyok veszprémi Sancta Maria Intézetében fennálló Róm. Kath. Tanítónőképző Intézet, polgári és elemi lányiskolák értesítője az 1917–18. iskolai évről.* Veszprém, 1918.

Engels F. (1880): A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. In: *Marx és Engels Művei 19. k.* Kossuth, Bp. 1969. 177–218.

Engels, F. (1890): Levele Konrad Schmidthez, 1890. október 27. In: *Marx és Engels Művei 37. k.* Levelek, 1888–1890. Kossuth, Bp. 1977. 477–483.

Erdődy Gábor – Pók Attila szerk. (2000): *Nemzeteken innen és túl. Tanulmányok Diószegi István 70. születésnapjára.* Korona, Bp. 2000.

Erős Ferenc (2003/3): A leegyszerűsítés géniuszai. *BUKSZ,* **15.** 3. sz. 240–252.

Erős Ferenc szerk. (1998): *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény.* Új Mandátum, Bp. 1998.

Ernyes Mihály (2009): Szerb impérium Baranyában 1918–1921. *Rendvédelem-történeti Füzetek* (Acta Historiae Preasidii Ordinis) XVI. évf. (2009) 19. sz. 18–50.

Eötvös József (1979) *Művei. Kultúra és nevelés.* Magyar Helikon, Bp. 1979.

Esperanto (1919/23) pályázat. *Győri Vörös Újság,* **1.** 23. sz. 5.

Eszperanto (1919/9). *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 9. sz. 3.

Éhártné Varga Zsuzsanna (1998): *A Pápai Állami Tanítóképző Intézet emlékezete, 1896–1996.* Pápa, 1998.

Érseki (1918/45) körlevél az egyházmegyei papsághoz. *Kalocsai Néplap,* **42.** 45. sz. 2.

Faludi Szilárd (1995): *Quint József.* Magyar Pedagógusok. OPKM, Bp.

Farkas Domonkos (1969/2): Quint József. In: *A Budapesti Tanítóképző (1969) Intézet száz éve, 1869–1969.* Bp. 1969.

Farkas Mária (2004): Lojális alattvalót vagy homo socialist? A XX. század első két évtizede népiskolai történelemtanításának dilemmáiról. In: Donáth Péter – Farkas Mária szerk. (2004): *Filozófia — művelődés — történet 2004.* Az ELTE Tanítóképző Főiskolai Kara Tudományos Közleményei. XXVI. Trezor, Bp. 2004. 151–212.

Farkas Mária (2008): *Történelemtanítás a népiskolákban a dualizmus kori Magyarországon: Szemléletformálás és értékközvetítés tantervek, olvasó- és történelemkönyvek tükrében*. Trezor, Bp. 2008.

Farkas Sándor (1909/4): A történelmi és földrajzi tanítás a szociális ismeretek szolgálatában. *Magyar Tanítóképző,* **24.** 187–192.

Farkas Sándor (1909/7): Neményi Imre miniszteri tanácsos. *Magyar Tanítóképző,* **24.** 361–362.

Farkas Sándor – Keszler Károly (1921): Adatok a hat évfolyamú tanítóképző tantervének munkálataihoz. *Magyar Tanítóképző,* **36.** 9–19.

Fazekas Csaba (1997): A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal" 1919-ben. In.: Pölöskei Ferenc – Stemler Gyula szerk. (1997): *Múltból a jövőbe. Tanulmányok.* ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, Bp. 1997. 63–101.

Fazekas Csaba (2000/5–6): Összefoglaló jelentés a Tanácsköztársaság „Vallásügyi Likvidáló Bizottságának tevékenységéről. (Dokumentumközlés.) In: *Belvedere Meridionale,* **2000.** 5–6. sz. 115–121.

Fazekas Csaba (2001): A Fáber-Apáti per. A Tanácsköztársaság „vallásügyi likvidáló biztosainak" felelősségre vonása 1920-ban. http://www.mediawave.hu/mediawave/konf/1999/2001_BUN_ES_BUNHODES_FAZEKAS.html

Fáber Oszkár előadása (1919/21). *Kalocsai Néplap,* **43.** 21. sz. 1–2.

Fedinec Csilla (2002): *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája, 1918–1944.* Fórum Intézet, Lilium Aurum, Galánta–Dunaszerdahely. 2002.

Fedinec Csilla (2004): *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944*. Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.

Fehér Erzsébet (1997): *Tanítóképzőnk története. Sárospatak 1857–1997.* Eötvös József, Bp. 1997.

Fekete János (1990): A kiskunfélegyházi tanítóképző története (1871–1957). In: Micheller Magdolna szerk. (1990): *Fejezetek a pedagógusképzés történetéből, I. Bács-Kiskun Megye*. Szeged, 1991. 5–121.

Fekete József (1917): Közgyűlésünkhöz. *Magyar Tanítóképző,* **32.** 66–68.

Fekete József (1918): Tanítóképzésünk korszerű újjászervezése. *Magyar Tanítóképző,* **33.** 225–240.

Felesleges rovat (1919/9). *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 9. sz. 4.

Felhívás (2018). *Magyar Tanítóképző*, **33.** 311–313.

Felkai László (1998): *Zsidó iskolázás Magyarországon, 1780–1990.* OPKM, Bp. 1998.

Felnőtt analfabéták (1919/11) oktatása. *Új Korszak,* **8.** 11. sz. 4.

Felvilágosítások (1918). *Magyar Tanítóképző*, **33.** 81–88.

Festinger, L. (1963): A kognitív disszonancia elmélete. In: Erős Ferenc szerk. (1998): *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény.* Új Mandátum, Bp. 1963. 10–16.

Finászy Ernő (1912): Tanítóképzésünk jövője. *Magyar Tanítóképző,* **27.** 254–262.

Finászy Ernő (1919): Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. *Magyar Pedagógia,* **28.** 92–114.

Finászy Ernő (1925): *Világnézet és nevelés. Tanulmányok.* Filozófiai Könyvtár 8. k. Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedésének Kiadása, Bp. 1925.

Fogarasi Béla (1919): *Kommunista politika – kommunista kultúra. Előadásai a tanítók előadóképző tanfolyamán.* A Közoktatásügyi Népbiztosság Kiadása, Bp. 1919.

Földes Éva (1970): Kulturális forradalom – forradalmi kultúrpolitika a Magyar Tanácsköztársaságban. In: Mészáros István szerk. (1970). 129–150.

Főpásztorunk (1918/47) szózata a hívekhez. *Kalocsai Néplap,* **42.** 47. sz. 2–3.

Frank Antal (1914/16): Imre Sándor – Nemzetnevelés. *Néptanítók Lapja,* **47.** 16. sz. 12–13.

Frank Antal (1915/6): A tanítóképző intézetek és a népiskolák szellemi közössége. *Magyar Tanítóképző,* **30.** 195–201.

Frank Antal (1919/33–35): Nemzetnevelés. *Néptanítók Lapja,* **52.** 33–35. sz. 12–14.

Fráter Olivér (2000): Erdély román megszállása. *Kisebbségkutatás,* 9. évf. 2000. 9. sz. http://epa.oszk.hu/00400/00462/00006/6.htm

Füle Sándor szerk. (1956): *A tanítóképzés újjászervezésének kérdései Magyarországon, 1904–1956.* PTI Anyagszolgáltatás a pedagógia oktatói számára, 22. sz. Kézirat.

G. (1918/49–50): A szociáldemokrata párt megalakulása. *Sárospataki Hírlap,* **3.** 49–50. sz. 1–2.

G. (1918/51–52): Viszonválasz. *Sárospataki Hírlap,* **3.** 51–52. sz. 3.

Garami Ernő (1922): *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok.* Pegazus, Leipzig – Wien. 1922.

Gábris József (1996): *Az esztergomi nevelőképzés krónikája*. Esztergom, 1996.

Gárdos Mór (1919/3–4): A magyarságért. *Izraelita Tanügyi Értesítő,* **XLIV.** 3–4. sz. 1919. március–április, 1–2.

Gecsényi Lajos (1968): *A Tanácsköztársaság Zemplén megyében.* Kézirat, Miskolc, 1968.

Gecsényi Lajos (1968/1): *A Tanácsköztársaság Zemplén megyében. Adalékok az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság Veszprém megyei történetéhez.* Borsodi Történelmi Füzetek 2. sz. Miskolc. 1968.

Geőcze Sarolta (1920/27–28. 37–39.) Az ezeréves ország II. és VI. *Néptanítók Lapja,* **53.** 27–28. sz. 5–8., 37–39. sz. 16–20.

Geőcze Sarolta (1921): *Közgazdaságtan és társadalomtan tanító-, tanítónő- és tanárképző intézetek számára.* Szent István Társulat Kiadása, Bp. 1921.

Gerencsér István (1918): Jogainkért. *Magyar Tanítóképző*, **33.** 292–295.

Gerencsér Miklós (1993): *Vörös Könyv, 1919.* Antológia, Lakitelek. 1993.

Gergely Ferenc – Kőhegyi Mihály (1974): *A Pécs–Baranya–Baja háromszög történelmi problémái 1918–1921.* Baja, 1974,

Gergely Jenő (1977): *A politikai katolicizmus Magyarországon, 1890–1950.* Kossuth, Bp. 1977.

Gergely Jenő (1977/2): *A kereszténységszocializmus Magyarországon, 1903–1923.* Akadémiai, Bp.1977.

Gergely Jenő (1997): *A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945.* ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszék, Bp. 1997.

Gergely Jenő (2004): *Főpapok, főpásztorok, főrabbik. Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből.* Pannonica Kiadó. 2004.

Gergely Jenő szerk. (2005): *Autonómiák Magyarországon 1848–2000. I–III. k.* ELTE Történettudományi Doktori Iskola – L'Harmattan, Bp.

Gergely Jenő (2005/1): Egyházi autonómiák 1848–2000. In: Gergely Jenő szerk. (2005) I. k. 173–222.

Gergely Jenő (2007/3): A kereszténydemokrácia Magyarországon. *Múltunk,* **52.** 3. sz. 113–154.

Gerő András (1993): *Magyar polgárosodás.* Atlantisz, Bp. 1993.

Gombos Norbert (2011): *A közép- és felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon – a korabeli központi tantervek tükrében.* SZTI GTK Tanárképző Intézet Kiadványai, Gödöllő, 2011.

Gőcze Géza – Perepatits Antal (1964): *A vörös Győr. Emlékezések és dokumentumok.* MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottsága – Győr-Sopron megyei Tanács VB., Győr, 1964.

Gratz Gusztáv szerk. (1921): *A bolsevizmus Magyarországon.* Franklin Társulat, Bp. 1921.

Gratz Gusztáv (1935): *A forradalmak kora, 1918–1920.* Magyar Szemle Társaság, Bp. 1935.

Gulyás László (2018): Küzdelem egy multietnikus régióért, avagy a Bánság felosztásának (1918–1920) problematikája multidiszciplináris megközelítésben. *Múltunk,* LXIII. évf. (2018) 3. sz. 181–193.

Gutheil Jenő (1920): *A kommunisták uralma Veszprémben.* Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém. 1920.

Gyarmati György (1998): *Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből.* Paginarum, Bp. 1998.

Gyerekek (1919/2). *Népakarat* (Sárospatak)*,* **1.** 2. sz. 1.

Gy. Gy. (Győri Gyula 1919/9.): Városi párt. *Pápai Hírlap,* **16.** 9. sz. 1.

Gy. Gy. (Győri Gyula 1919/15.): Új világ iskolája. *Pápai Hírlap,* **16.** 15. sz. 1–2.

Győri (2003) *Életrajzi Lexikon.* Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár, Győr, 2003.

Gyurgyák János (2001): *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet.* Osiris, Bp., 2001.

Gyurgyák János (2007): *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus történetéhez.* Osiris, Bp., 2007.

Hadas Miklós (2017): Mi a magyar? Újratöltve- hetvennyolc év után. *Replika,* 105. (2017/5.) sz. 193–212.

Hajdu Tibor (1968): *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.* Kossuth, Bp. 1968.

Hajdu Tibor (1969): *A Magyarországi Tanácsköztársaság.* Kossuth, Bp. 1969.

Hajdu Tibor (1978): *Károlyi Mihály. Politikai életrajz.* Kossuth, Bp. 1978.

Hajdu Tibor (1989): *Közép-Európa forradalma 1917–1922.* Gondolat, Bp., 1989.

Hajdu Tibor (2004): Demokrácia és diktatúra választján 1919-ben és 1945 után. In: Feitl István – Földes György – Hubai László szerk. (2004): *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma. Napvilág,* Bp. 2004. 390–394.

Hajdu Tibor szerk. (1991): *Károlyi Mihály levelezése III. k. 1925–1930.* Akadémiai, Bp. 1991.

Hajnóczy R. József (1902/5. 6): Népoktatási állapotok. *Katolikus Tanügy,* **8.** 5. sz. 34–38., 6. sz. 44–45.

Halász Arnold (1919/5–6): Demokrácia az iskolában. *Néptanítók Lapja,* **52.** 5–6. sz. 25–26.

Halász Arnold (1919/8–9): Spárta. *Néptanítók Lapja,* **52.** 8–9. sz. 16–17.

Halász Arnold (1919/12–14): Athén. *Néptanítók Lapja,* **52.** 12–14. sz. 14–15.

Halász Arnold (1919/15–16): A nép tanítója-e a néptanító? *Néptanítók Lapja,* **52.** 15–16. sz. 15–16.

Halász Arnold (1919/17): Kapitalista és kommunista iskola. *Néptanítók Lapja,* **52.** 17. sz. 17–18.

Halász Arnold (1919/18–19): Hazafias és nemzetközi nevelés. *Néptanítók Lapja,* **52.** 18–19. sz. 9–11.

Halász Arnold (1919/18–19/I., 20): Ferrer szabadiskolái I–II. *Néptanítók Lapja,* **52.** 18–19. sz. 17–20. 20. sz. 15–17.

Halász Arnold (1919/22–23.): A cselekvő oktatás múltjából. *Néptanítók Lapja,* **52.** 22–23.. sz. 20–22.

Halász Arnold (1919/24–25.): A cselekvő oktatás. *Néptanítók Lapja,* **52.** 24–25. sz. 21–23.

Halász Gyula (1979): *A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság Zemplénben.* Zempléni Füzetek 2. Sátoraljaújhely

Halász Pál – Kovács István – Peschka Vilmos szerk. (1959): *A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása.* Közgazdasági és Jogi, Bp. 1959.

Haller István (1919/4): Modern pártszervezet. *Kalocsai Néplap,* **33.** 4. sz. 1.

Haller József szerk. (1906/1907): *Értesítő a győri kir. kat.. tanítóképző-intézetről az 1906/907. iskolai év végén.* Győregyházmegye Könyvsajtója, Győr, 1907.

Hamar Gyula szerk. (1918/19–1926/27.): *A Dunántúli Ág. H. Ev. Egyházkerület Soproni Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézetének 1918/19–1926/27. iskolai évi értesítője.* Vass Lajos Könyvnyomda, Sopron, 1927.

Hatos Pál (2018): *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története.* Jaffa Kiadó, 2018.

Hársfalvi Péter (1959): A ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása. In: *Negyven éve. Jubileumi emlékkönyv. A Tanácsköztársaság Szabolcs-Szatmár megyei története.* Nyíregyháza. 1959. 101–122.

H. Balázs Éva (1987): *Bécs és Pest-Buda a régi századvégeken 1765–1800.* Magvető, Bp. 1987.

Hermann Egyed (1973): *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* 2. javított kiadás. Auróra Könyvek, München, 1973.

Hetés Tibor szerk. (1959): *A magyar Vörös Hadsereg 1919. Válogatott dokumentumok.* Kossuth, Bp. 1959.

Hetés Tibor szerk. (1969): *A magyarországi forradalmak krónikája 1918–1919.* Kossuth, Bp. 1969.

Heti krónika (1919/7). *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 7. sz. 3.

Hírek (1919/7–8). Kitüntetés. *Sárospatak,* **10.** 7–8. sz. 2–3.

Hivatalos közlemények (1919/11., 12). *Új Korszak,* **8.** 11. sz. 4., 12. sz. 4.

Hodossy Béla (é. n.): *Magyar református kántorkönyv.* Zeneművállalat, Bp.

Hodossy Béla szerk. (1914/15. 1915/16. 1916/17): *A Sárospataki M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet XXIX. (XXX., XXXI.) értesítője az 1914–15. (1915–16., 1916–17.) évről (a 46., 47., 48. illetőleg 58., 59., 60. tanév).* A Református Főiskola Könyvnyomdája, Sárospatak, 1915., 1916., 1917.

Hodossy Béla (1919/2–3): Szocializmus Sárospatakon. *Sárospataki Hírlap,* 4. évf. 2–3. sz. 1.

Hodossy Béla (1919/8–9): Válasz dr. Búza László nyilatkozatára. *Sárospataki Hírlap,* 4. évf. 8–9. sz. 1–2.

Hodossy Béla – Ágoston László – Márton Barna (1943): *Az új énekeskönyv felé. A Református Egyetemes Konvent elnöksége által Budapesten 1943 februárjában rendezett énekügyi konferencia munkálatai.* Debrecen sz. kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvkiadó Vállalata, Debrecen. 1843.

Hornyák Árpád (2004): *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Fórum Könyvkiadó, 2004.

Hunyady Györgyné (2012): Rendszerváltás a tanítóképzésben. Kísérleti négyéves képzés a budai tanítóképzőben 1986–1994. In: *Sorsfordító mozzanatok a magyarországi kisgyermekkori nevelőképzés, a Budapesti Tanítóképző Főiskola, az ELTE TÓK és épülete történetéből.* (Szerkesztette és az előszót írta: Donáth Péter) Bp., Trezor Kiadó, 2012. 14–38.

Huszti Ernő (1959): Bankrendszer és pénzforgalom a Magyar Tanácsköztársaságban. In: *A Magyar Tanácsköztársaság* (1959) 169–244.

Ihász Ferenc szerk. (1917–1918): *A Soproni (Dunántúli Ág. H. Ev. Egyházkerületi) Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet értesítője az 1917–18. iskolai évről. (Az intézet LX. iskolai évéről.)* Sopron, 1918.

Imre Magda – Szűcs László szerk. (1986): *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok XIII. k.* Bp., 1986.

Imre Sándor (1904): *Gr. Széchenyi István nézetei a nevelésről.* Bp. 1904.

Imre Sándor (1909): *A nevelés sorsa és a szocializmus.* Bp. 1909.

Imre Sándor (1912): *Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődési politikához*. Bp. 1912.

Imre Sándor (1915): A köznevelés belső egysége és a nemzeti egység. In: *A háború és az iskola* (1915) 65–102.

Imre Sándor (1916): A tanítók nemzeti tudatossága. *Magyar Tanítóképző,* **31.** 137–145.

Imre Sándor (1917): Bevezetés a tanítóképző-intézeti tanári hivatásba. *Magyar Tanítóképző,* **32.** 3–15.

Imre Sándor (1917/I.): A békére való átmenet nevelésügyi feladatai. *Magyar Pedagógia,* **26.** 377–382.

Imre Sándor (1920/I): *A magyar nevelés körvonalai. Tizenkét dolgozat*. Bp. 1920.

Imre Sándor (1920): *A nevelés sorsa és a szocializmus.* Stark Ferenc kiadása, Bp. 1920.

Imre Sándor (1921): *Népoktatás.* In: Gratz Gusztáv szerk. (1921) 627–657.

Iskolavezetők kinevezése (1919/7). *Új Korszak,* **8.** 7. sz. 8.

Ismeretterjesztő (1919/7) előadások a Koméniusz-mozgóban (Sic!). *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 7. sz. 2.

Ismeretterjesztő (1919/9) előadásaink *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 9. sz. 3.

-i (1901/3. 4): Kalászok a közoktatás tarlójáról. *Magyar Tanítóképző,* **16.** 171–173., 232–236.

Jakab Ferenc (1898): *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése tanítóképző intézetek számára és magánhasználatra.* Győr. 1898.

Jakab Ferenc (1900): *A magyar nyelvtan szabályai röviden összefoglalva, különös tekintettel a helyesírás szabályaira.* Győr. 1900.

Jakab Ferenc (1913): *A magyar állam földrajza a tanítóképző intézetek III. osztálya számára.* Bp.

Jakab Ferenc (1918): *A világrészek földrajza a tanítóképző intézetek II. osztálya számára.* 2. kiadás, Bp.

Jakab Ferenc szerk.(1916/17. 1917/18): *A Győri Kir. Kat. Tanítóképző Intézet értesítője az 1916–17. [stb.] iskolai évről.* Győregyházmegyei Alap Könyvsajtója, Győr, 1917., 1918.

Jancsó Elemér (1935): *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében, 1914–1934.* Nagy László Könyvtár 4. Bp. 1935.

Jantsky Béla szerk. (1946–1947): *A Jászberényi Állami Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1947–1947. iskolai évről.* h. n. 1947.

Javaslat (1918). *Magyar Tanítóképző*, **33.** 311–313.

Jászi Oszkár (1918–24): *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai.* (Ford.: Neukum Lea. Szerk.: Veres András) Magyar Hírlap könyvek, Bp. 1989.

Jászi Oszkár (1929): *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Gondolat, Bp. 1982.

Jászi Oszkár (1989): *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja. Válogatás politikaelméleti írásaiból.* (Szerk.: Gyurgyák János és Kövér Szilárd). Héttorony, Bp.

Jegyzőkönyv (1917) a Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesületének 1917. február 17-én tartott választmányi üléséről. *Magyar Tanítóképző,* **32.** 99–106.

Jegyzőkönyv (1919/7). *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 7. sz. 3.

Jelentés (1919) *a Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről.* Bp. 1919. június.

Jenei Károly (1959): Szabolcs-Szatmár megye a Tanácsköztársaság idején. In: *Negyven éve. Jubileumi emlékkönyv. A Tanácsköztársaság Szabolcs-Szatmár megyei története.* Nyíregyháza. 1959. 39–100.

József Farkas szerk. (1962): *„Mindenki újakra készül...” Az 1918–19-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény. II. k. A polgári forradalom publicisztikája és irodalmi élete.* MTA IT, Bp. 1962.

Juhász Béla (1943/3): A nevelés ügye Nagykőrösön. *Hajnalodik,* **6.** 3. sz. 81–85.

Juhász Nagy Sándor (1945): *A magyar októberi forradalom története, 1918. október 31–1919. március 21.* Cserépfalvi. Bp. 1945.

Dr. K. E. (Kőrös Endre) (1918/42): Sorsdöntő órában. *Pápai Hírlap,* **15.** 42. sz. 1.

Dr. K. E. (Kőrös Endre) (1919/1): Politika. *Pápai Hírlap,* **16.** 1. sz. 1.

Dr. K. E. (Kőrös Endre) (1919/3): Magunk erejéből. *Pápai Hírlap,* **16.** 3. sz. 1.

Dr. K. E. (Kőrös Endre) (1919/4): Fonák helyzet. *Pápai Hírlap,* **16.** 4. sz. 1.

Dr. K. E. (Kőrös Endre) (1919/5): A néptanács. *Pápai Hírlap,* **16.** 5. sz. 1.

Dr. K. E. (Kőrös Endre) (1919/12): Emlékezetül. *Pápai Hírlap,* **16.** 12. sz. 1.

Dr. K. E. (Kőrös Endre) (1919/16): Nagykanizsa–Pápa. *Pápai Hírlap,* **16.** 16. sz. 1.

Dr. K. E. (Kőrös Endre) (1919/17): Komoly órákban. *Pápai Hírlap,* **16.** 17. sz. 1.

Dr. K. E. (Kőrös Endre) (1919/18): Tanulságok. *Pápai Hírlap,* **16.** 18. sz. 1.

Dr. Kalmár Simon (1918/48): Rágalom és szociáldemokrácia. *Pápai Hírlap,* **15.** 48. sz. 1.

Dr. Kalmár Simon (1919/2): Kommunisták, szociáldemokraták és polgárok. *Pápai Hírlap,* **16.** 2. sz. 1–2.

Dr. Kalmár Simon (1919/4): Még egyszer kommunisták, szociáldemokraták és polgárok. *Pápai Hírlap,* **16.** 4. sz. 1–2.

Károlyi Mihály (1968): *Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek 1908–1919.* Magvető, Bp. 1968.

Kelemen Elemér (1970): *Somogy megye művelődésügye a Tanácsköztársaság idején*. Somogyi Almanach 14–15. sz. Kaposvár, 1970.

Kelemen Elemér (1985): *Somogy megye népoktatása közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában, 1868–1918.* Akadémiai, Bp. 1985.

Kelemen Elemér (1993): A magyar pedagógusmozgalmak és -szakszervezetek vázlatos története. In: *„Lázad hát már az élet alágyűrtje, a tanító...?" 75 éves a Pedagógusok Szakszervezete.* PSZ., h. n., é. n. 7–48.

Kelemen Elemér (1999/a): Gondolatok a magyar tanítóképzés kettős évfordulóján. In: Donáth Péter – Hangay Zoltán szerk. (1999): *Filozófia — művelődés — történet 1999.* A Budapesti Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei. XVIII. Trezor, Bp. 1999. 53–64.

Kelemen Elemér (2001): A magyarországi népoktatás a dualizmus korában. In: Donáth Péter – Farkas Mária szerk. (2001): *Filozófia – művelődés – történet 2001.* Az ELTE TÓK Tudományos Közleményei XIX. k. Trezor, Bp. 2001. 57–72.

Kelemen Elemér (2002): *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitika a 19–20. századi Magyarországon.* Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum, Bp. 2002.

Kelemen Elemér (2004): Két fejezet a hazai pedagógusmozgalmak és -szervezetek 20. századi történetéből. In: Donáth Péter – Farkas Mária szerk. (2004): *Filozófia – művelődés – történet 2004.* Az ELTE Tanítóképző Főiskolai Kara Tudományos Közleményei. XXVI. Trezor, Bp. 2004. 55–66.

Kelemen Elemér (2004/1): A magyarországi pedagógusmozgalom radikalizálódása a 20. század első évtizedeiben, 1917–1919. In: Bollókné Panyik Ilona szerk. (2004): *Gyermek – nevelés – pedagógusképzés.* Trezor, Bp. 2004. 173–183.

Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrában.* Iskolakultúra, Pécs, 2007.

Kelen Jolán szerk. (1958): *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon, 1900–l920. A Tanácsköztársaság iskolapolitikája.* Kossuth, Bp. 1958.

Kemény Gábor (1932/1): Nagy László és a magyar szociális fejlődés. In: *Nagy László (1932) emlékére…* (Szerk.: Ballai Károly – Nógrády László.) Bp. 1932. 54–59.

Kemény Gábor (1943): *Egy magyar kultúrpedagógus. Nagy László életműve*. Bp.

Kemény Gábor (1966) *válogatott pedagógiai művei*. (Szerk., a bevezető tanulmányt írta: Köte Sándor.) Tankönyvkiadó, Bp. 1966.

Kemény Gábor (1986): *A pedagógiai tudat kialakulása Magyarországon. Neveléstörténeti tanulmányok.* (A szöveget gondozta, az előszót írta: Kemény Katalin) Tankönyvkiadó, Bp. 1986.

Kemény G. Gábor – Szarka László – Szász Zoltán szerk. (1999): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* VII. k. 1914–1916. MTA TTI, Bp. 1999.

Kende János (1998): Az MSZDP az 1918/19-es forradalmakban. In: *1918. Korszakvég – korszakkezdet.* (Szerk.: Grad C. – Ciubota V.) Lekton, Satu Mare – Zalău, 1998. 255–259.

Kende János (1999): Az MSZDP az 1918/19-es forradalmakban. In: Varga Lajos szerk. (1999): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve.* Napvilág, Bp. 1999. 119–128.

Kenyeres Ágnes (1967., 1969., 1981., 1994.) szerk.: *Magyar Életrajzi Lexikon I–IV*. Akadémiai, Bp.

Kerschensteiner, Georg (1928): *A munkaiskola fogalma.* (Ford., kísérő tanulmány: Bódi Ferenc). Tankönyvkiadó, Bp. 1972.

Kertész István szerk. (1959): *A Tanácsköztársaság, Sopron, 1919.* MSZMP Sopron Városi Bizottsága – Sopron Város Tanácsa, Sopron. 1959.

Keszler Károly (1919): Új korszak felé. *Magyar Tanítóképző,* **34.** 51–54.

Keszler Károly (1922/1–3): Farkas Sándor élete és működése. *Magyar Tanítóképző,* **37.** 3–4.

Key, E. (1976): *A gyermek évszázada.* (Ford.: Szilágyi Pál.) Tankönyvkiadó, Bp. 1976.

Képviselők (1919/12). *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 12. sz. 2.

Képviselőtestületi (1919/3–4) gyűlés. *Sárospatak,* **10.** 3–4. sz. 2.

Kéri Katalin (1995/5): Tanítók a baranyai római katolikus népiskolákban, 1868–1918. *Iskolakultúra,* **1995.** 5. sz. 36–44.

Kéri Katalin (1997): Az 1879:XVII. törvénycikktől a „Lex Apponyi"-ig. Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez. In: Híd a századok felett – Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Főszerk.: Hanák Péter; szerk: Nagy Mariann, University Press, Pécs, 1997. (www.kerikata.hu)

Kéri Katalin (2008): *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmuskori Magyarországon 1867–1914.* Pro Pannonia, Pécs, 2008.

Kié legyen az iskola? (1919) *Népszava,* **XLVII.** 25. sz. 1–2.

Kirschner Béla (1968): *A „szakszervezeti kormány" hat napja. 1919.* Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1968.

Kis-Erős Ferenc (1919/a): A kommunizmus és a tanítóképző-intézetek. *Magyar Tanítóképző,* **34.** 67–70.

Kiss József (1930/4.): A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. *Magyar Tanítóképző*, **43.** 1930/4. sz. 219.

Kiss József (1933/1–2, 1933/4): A Magyar tanítóképzés reformgondolatai. I. r.: 1777-től 1896-ig. II. r.: 1896-tól napjainkig. *Magyar Tanítóképző,* **46.** 6–21., 103–123.

Kiss Sándor (1917/11): *Fajunk védelméről.* Különlenyomat „A Cél" 1917. évf. 11. számából. Bp. 1918.

Kiss Sándor (1919/11): Faji önérzet. *A Cél.* **10.** 198–212.

Kiss Sándor szerk. (1920–1921): *A Bányai Ág. H. Ev. Egyházkerület Szarvasi Luther Tanítónőképző Intézetének értesítője az 1920–21. iskolai évről.* Szarvas, 1921.

Kiss Sándor (1922/2): A zsidó tömegszédítés problémája. *A Cél.* **12.** 34–41.

Kiss Sándor (1922/4): Új zsidó forradalom felé. *A Cél.* **12.** 98–112.

Kiss Sándor sajtópöre (1924/2). *A Cél.* **14.** 58–81.

Kiss Sándor szerk. (1924–1925): *A Szarvasi Ev. Tanítónőképző 1925–25. évi értesítője.* Nagykőrös, 1925.

Knausz Imre (1994): *A közoktatás Magyarországon, 1945–1956.* Kandidátusi értekezés. 1994.

Knézy Lehel: *Baja a forradalom és a megszállás alatt 1918–1921.* Baja, 1940.

Koltai István (1939): *A csurgói m. kir. áll. tanítóképző-intézet története.* Szeged. 1939.

Kommunista-pörök (1919/75) tárgyalása Pápán. *Veszprémi Hírlap,* **27.** 75. szám 2.

Kopácsy Béla (et al. szerk.1968) – Horgosi Ödön – Simon András – Tóth Gyula szerk.: *Jubileumi Évkönyvünk. A Jászberényi Tanítóképző Intézet évkönyve 1965–1968.* Jászberény, 1969.

Kornai János (1993): *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. HVG Rt., Bp. 1993.

Kornis Gyula (1926/9–10): Báró Eötvös József és az állampolgári nevelés. *Néptanítók Lapja,* **59.** 9–10. sz. 1–6.

Kornis Gyula szerk. (1927): *Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp., 1927.*

Kornis Gyula (1928): *Kultúra és politika. Tanulmányok.* Franklin Társulat, Bp.

Koszta Dezső (1919/26): Ellenforradalmi akció. *A proletár* (Kalocsa), **43.** 26. sz. 2.

Kosztáné Keresztessy Ágica (1919/26): Asszonyok! *A proletár* (Kalocsa), **43.** 26. sz. 2.

Kovács Dezső szerk. (1917–26): *A Sárospataki M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet XXXII. Értesítője az 1917/18–1925/26. évről. (57. illetőleg 69. tanév.)* Fischer Lajos Könyvnyomdája, Sárospatak, 1926.

Kovács Lajos Dezső (1919/10): Dunántúl Athénje. *Pápai Hírlap,* **16.** 10. sz. 1–2.

Kovács Sándor szerk. (1926): *A Magyarországi Ág. Hitv. Evangélikus Keresztyén Egyház Alkotmánya, s az 1891-1894. évi zsinaton alkotott és hirdetett egyéb egyházi törvények.* Luther Társaság, Bp., 1926.

Kovátsné Németh Mária (2008): *A győri tanítóképzés 1778–2008.* Győr, NYME AK, 2008.

Kováts-Németh Mária (2018): A protestáns kollégiumok és tanítóképző intézetek szerepe a magyarság megtartásában 1662–1929. In: Kováts-Németh Mária – Lévai Attila – Szabó Péter szerk.: *A magyarság megtartó ereje a Kárpát-medencében*. PALATIA Nyomda és Kiadó, Győr, 2018. 19–48.

Kozma Tamás – Tomasz Gábor szerk.(2000): *Szociálpedagógia szöveggyűjtemény.* Osiris – Educatio, Bp. 2000.

Ködöböcz József (1986): *Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégium és a középfokú képzés négy évszázada.* Tankönyvkiadó, Bp., 1986.

Körirat (1919/3) az összes tanítókhoz. *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 3. sz. 5.

Kőrös Endre szerk. (1918–1920): *A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Nőnevelő Intézetének értesítője az 1918/19. és az 1919/20. iskolai évről.* Pápa, 1920.

Körös Endre (1919/49–50): A tanítók helyi szakszervezetéről. *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 49–50. sz. 6–7.

Köte Sándor (1979): *A Tanácsköztársaság közoktatás-politikai és pedagógiai törekvései.* Tankönyvkiadó, Bp. 1979.

Köte Sándor (1979/2): *A szocialista munkaiskola kezdetei 1917–1920.* Akadémiai, Bp. 1979.

Köte Sándor (1983): *Egy útmutató pedagógus. Nagy László élete és munkássága.* Tankönyvkiadó, Bp.

Kötse István (1919/3): Kommunisták, szociáldemokraták és polgárok. (Válaszul). *Pápai Hírlap,* **16.** 3. sz. 1–2.

Köveskuti Jenő (1907): Tanítóképzésünk és a szakfelügyelet. *Magyar Tanítóképző,* **22.** 342–344.

Köveskuti Jenő (1908): A tanítók akadémiai képzése. *Magyar Tanítóképző,* **23.** 108–116., 169–175.

Köveskuti Jenő (1909/1–2): A tanítóképzés reformja. Két közlemény. *Magyar Tanítóképző,* **23.** 66–72., 113–121.

Köveskuti Jenő (1916/12): A tanítóképzés jövőképe. *Család és Iskola,* **42.** 12. sz. 90–91.

Köveskuti Jenő (1919): A lévai áll. el. tanítóképző-intézet tanári karának kívánságai. *Magyar Tanítóképző,* **34.** 16–18.

Köveskuti Jenő (1920): A magyar tanítóképzés reformja. *Magyar Tanítóképző,* **35.** 1–11.

Köveskuti Jenő (1920/a): A magyar tanítóképzés fejlődése. *Magyar Tanítóképző,* **35.** 39–44., 71–81.

Középiskolai (1919/12–14) tanárok szociális tanfolyama. *Néptanítók Lapja,* **52.** 12–14. sz. 32–34.

Közgyűlésünk (1920/9–10). *Magyar Tanítóképző,* **35.** 7–8. sz. 129–159.

Közművelődés (1919/63). *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 63. sz. 4.

Krausz Tamás (2006/70): Lenin és a „szervezeti kérdés" – történeti rekonstrukció. *Eszmélet,* 70. sz. 143-174.

Kranitz Zsolt szerk. (1943): *A késő idők emlékezetében éljenek… A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai.* Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2013.

Krecsmarik Endre (1916): Egyszerű kísérlet a nitrogén könnyűségének demonstrálására. *Magyar Tanítóképző,* **30.** *Gyakorlóiskola,* 48–49.

Krecsmarik Endre (1917): A tanítóképző melyik osztályában tanítsuk a kémiát? *Magyar Tanítóképző,* **32.** 76–80.

Krecsmarik Endre (1918): Egyszerű hűtőkészülék a víz desztillálásához. *Magyar Tanítóképző,* **33.** *Gyakorlóiskola,* 62–63.

Kőrösi Henrik (1914/22): „Amit a Néptanítók Lapja elhallgatott." *Néptanítók Lapja,* **47.** 22. sz. 10–12.

Kulturális (1919/44) élet Pápán. A Szabadoktatási Bizottság előadássorozata. *Munkás Újság* (Pápa)*,* **1.** 44. sz. 4.

Kun Béla (1919): *A proletárdiktatúra és a tanítóság. Előadás a tanítók előadóképző akadémiáján*. A Közoktatásügyi Népbiztosság Kiadása, Bp., 1919.

Kunfi Zsigmond (1908): *Népoktatásunk bűnei.* Természet és Társadalom. Népszerű Tudományos Könyvtár. Kiadja a Huszadik Század szerkesztősége, Bp. 1908.

Kunfi Zsigmond (1919/12) közoktatási miniszter a fővárosi oktatószemélyzet számára rendezett szociális átképző tanfolyamon. A *Fővárosi Közlöny* 1919/12. számának melléklete, 2. p.

Kunfi Zsigmond (1984) *válogatott írásai.* (Szerk.: Mucsi Ferenc – Szabó Ágnes.) Kossuth, Bp. 1984.

Ladányi Andor (1970): A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának helye a magyar felsőoktatás történetében. In: Mészáros István szerk.: *„A szent, a várt Szélvész". Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1970.

Ladányi Andor (1988): A felsőfokú tanítóképzés előzményei (1945–1959). In: Magyarfalvi Lajos szerk.(1988): *A tartalmilag megújított, négyéves tanítóképzés. Helyzetfeltáró előtanulmányok és javaslatok.* BTF, Bp. 197–232.

Láng Mihály (1898/8): Független nemzeti nevelés. *Népnevelők Lapja,* **33.** 8. sz. 113–115.

Lados József (1919/31–32): A nyolcosztályú népiskola. *Néptanítók Lapja,* **52.** 31–32. sz. 13–14.

Lánczi Jenő (1908): *Szocializmus és etika.* Természet és Társadalom, Népszerű Tudományos Könyvtár, kiadja a Huszadik Század szerkesztősége, VI. k. Bp. 1908.

Lányi Jakab (1917/19–20): A jövő tanügy perspektívája. *Népnevelők Lapja,* **52.** 19–20. sz. 11–12.

Lechnitzky Gyula (1910): Az új népiskolai tanterv és utasítás és a tanítóképzés. *Magyar Tanítóképző,* **25.** 256–263.

Lechnitzky Gyula (1912): *Alkotó munkára nevelés. Az intuitív és tudatos alkotás lélektana, törvényei s eszközei. A produktív munkára való nevelés módszerei és a tanítóképzés, a pedagógusok, az iskola iránt érdeklődők s a művelt közönség számára.* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp.

Lechnitzky Gyula (1914) A kultúrállam megteremtése és a tanítóképzés. *Magyar Tanítóképző,* **29.** 185–192., 257–266.

Lechnitzky Gyula (1915): A világháború, a kultúrállam és a tanítóképzés. *Magyar Tanítóképző,* **31.** (1916) 4–11., 48–56., 75–85.

Lechnitzky Gyula (1916): A világháború, a kultúrállam és a tanítóképzés. *Magyar Tanítóképző,* **31.** (1916) 4–11., 48–56., 75–85.

Lechnitzky Gyula (1917): Főtitkári jelentés. *Magyar Tanítóképző,* **33.** (1918) 155–170.

Lechnitzky Gyula (1917/1): A művelődési politika a háború után. *Magyar Pedagógia,* **26.** 36–40.

Lechnitzky Gyula (1917/2): A kötelező tanítói gyakorlat, a tanítói szakvizsga és tanítói továbbképzés. *Magyar Tanítóképző,* **33.** (1918) 182–196.

Lechnitzky Gyula (1928): *A nemzeti géniusz. Bevezetés a nemzeti élet filozófiájába és a nemzeti életbölcseletbe.* Bp. 1928.

Lehoczky Alfréd – Gecsényi Lajos – Surányi Róbert (1969): *A tűz csiholói. A Tanácsköztársaság jelentősebb személyiségei Borsod, Abaúj és Zemplén megyékben.* Miskolc, 1969.

Lenin, V. I. (1917): *Állam és forradalom. A marxizmus tanításai az államról és a proletariátus feladatai a forradalomban.* Magyar Helikon, Bp. 1967.

Letartóztatják (1919/15) a régi rezsim főbűnöseit. *Vörös Hajnal* (Sátoraljaújhely), **1.** 15. sz. 2.

Letörtük (1919) az ellenforradalmi kísérletet! *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** Rendkívüli kiadás. (1919. április 8.) 1.

Litván György (1996): Az 1918–1919-es demokrácia két tűz között. In: *Októberek üzenete.* Osiris, Bp., 1996. 269–280.

Litván György (1996): *Októberek üzenete. Válogatott történeti írások.* Osiris, Bp., 1996.

Litván György szerk. (1978): *Károlyi Mihály levelezése, I. 1905–1920.* Akadémiai, Bp.

L. Nagy Zsuzsa (1961): *Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon 1919.* Kossuth, Bp. 1961.

L. Nagy Zsuzsa (1965): *A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919*. Bp. 1965.

L. Nagy Zsuzsa (1995)*: Magyarország története, 1918–1945*. Debrecen. 1995.

L. Nagy Zsuzsa (1998): Válság és kiútkeresés. Az 1918-as forradalom – az első kísérlet. In: *1918. Korszakvég – korszakkezdet.* 371–382.

Lovászy Márton (1918): A magyar nemzet nevelőihez! *Néptanítók Lapja*, **XXXIII.** 50–51. sz. 1–3. p.

Lovászy Márton (1918/2): A magyar nemzet nevelőihez! A VKM 14796/1918. eln. számú rendelete. *Magyar Tanítóképző,* **33.** 289–292.

Lukács Béla szerk. (1917–26): *A Nyíregyházi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet IV. értesítője az 1917/18–1925/26. (IV–XII.) iskolai évekről.* Jóba Elek Könyvnyomdája, Nyíregyháza, 1926.

Magyarfalvi Lajos (1968): *Gyertyánffy István és a budai Pedagógium.* Tankönyvkiadó, Bp. 1968.

Mann Miklós (1993): *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában.* OPKM, Bp.

Mann Miklós (2002): *Budapest oktatásügye 1873–2000.* ÖNKONET, Bp.

Mannheim Károly (1999). (Szerk.: Felkai Gábor) Magyar Panteon. Új Mandátum, Bp., 1999.

Margócsy István szerk. (1988): *Jöjjön el a Te országod…Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból.* Szabad Tér, Bp. 1988.

Margócsy István (1998): A szabad elvű Petőfi. In: *Petőfi Sándor.* (Vál., szerk.: Margócsy István) Magyar Szabadelvűek. Új Mandátum, Bp. 1998. 9–28.

Márkus Dezső szerk. (1912, 1913., 1914.): *A hatályos magyar törvények gyűjteménye*. Franklin Társulat, Bp., 1912., 1913., 1914.

Megalakult (1919/8) a helyi direktórium. *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 8. sz. 2.

Megnyílt (1919/28) a tanítók szociális átképző tanfolyama. *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 28. sz. 2–3.

Megszűnnek (1919/112) az évzáró és javítóvizsgák. *Fáklya,* **10.** 112. sz. 6.

Megszűntek (1919/22) a közművelődési osztályok. *Pápai Hírlap,* **16.** 22. sz. 2.

Meumann, Ernst (1974): *Kísérleti pedagógia.* (Ford.: Szilágyi Pál) Tankönyvkiadó, Bp. 1974.

Mezey Barna szerk. (1995): *Magyar alkotmánytörténet.* Osiris, Bp. 1995.

Mérei Ferenc (1936/5): Lázár Károly: A tanítóképzés gyakorlati része. (Recenzió.) *A jövő útjain,* **11.** 5. 178–179.

Mérei Ferenc (1947–48): Demokrácia az iskolában. *Neveléselmélet és iskolakutatás,* **4.** 1985/3. sz. 11–91.

Mérei Ferenc (1982/5): Nagy László lélektani felfogása. *Pedagógiai Szemle,* **32.** 5. sz. 428–437.

Mérei Ferenc (1982/6): A fejlődéslélektan Nagy László gondolatvilágában. *Magyar Pszichológiai Szemle,* **39.** 6. sz. 593–613.

Mérei Ferenc (1948/4): Közoktatásügyünk alapproblémái. Előadás a NÉKOSZ II. Nevelői Értekezletén 1948. január 5-én. *Valóság,* **4.** 209–216.

Mérei Gyula (1969): *A magyar októberi forradalom és a polgári pártok.* Akadémiai, Bp. 1969.

Mészáros István szerk. (1970): „A szent, a várt szélvész." Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről. Akadémiai, Bp. 1970.

Mészáros István (2000): *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon.* Szent István Társulat, Bp. 2000.

Mészáros Jenő (1923/4–8): Farkas Sándor egyénisége. *Magyar Tanítóképző,* **37.** 38–42.

Migray József (1919): *Szocializmus és népnevelés. Az oktatásügy reformjának alapkérdései.* Táltos Könyvtár 5–7. sz. Bp. 1919.

Mikonya György (2009): *Rend a rendetlenségben. A szabadság útvesztői. Anarchisták és a nevelés.* ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2009.

Mindenkit utólér (1919/45) a sorsa. A III. Hadtest Forrdalmi Törvényszékének ítéletei. *Vörös Hajnal* (Sátoraljaújhely), **1.** 45. sz. 3.

Mindszenty József (1945–46. 1947., 1948.): *Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. I. k.1945–1946., II. k. 1947., III. k. 1948.* (Szerk.: Beke Margit.) Esztergom–Budapesti Főegyházmegye – Szent Gellért Kiadó, 1993., 1994., 1997.

Mindszenty-leveleskönyv (1938–1975). *Gondolatok a bíboros leveleiből, 1938–1975.* (Összeállította: Mészáros István.) Bp. 1997.

Mit akarunk (1919/1)! *Népakarat* (Sárospatak)*,* **1.** 1. sz. 1.

Mitől függ (1919/63)? *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 63. sz. 3.

Móczár Miklós szerk. (1918–30): *A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet értesítője az 1918/19–1929/30. iskolai évekről (2–13. tanév).* Kovács és Baranyi Könyvnyomdája, Jászberény, 1931.

Mohar József (1916): Tanítóképzésünk továbbfejlesztésének irányelvei. Törvénytervezet. *Magyar Tanítóképző,* **31.** 33–48.

Mohar József (1916/1): Törvénytervezet a tanító- és tanítónőképzés országos és egységes rendezéséről. *Magyar Tanítóképző,* **31.** 85–96., 119–130.

Mohar József (1917): Tanítóképzésünk országos és egységes fejlesztésének irányelvei. Határozati javaslat. *Magyar Tanítóképző,* **32.** 181–183.

Mohar József (1917/1): Elnöki megnyitó beszéd. *Magyar Tanítóképző,* **32.** 220–225.

Mohar József (1918): Tanítóképzésünk korszerű újjászervezése. *Magyar Tanítóképző,* **33.** 225–240.

Molnár Jánosné (1979): A Tanácsköztársaság közoktatás-politikájának megyei emlékei. In: *A Tanácsköztársaság közoktatás-politikája megyei emlékei.* Veszprém Megyei Pedagógiai Kiskönyvtár 19. (szerk.: Vajna József) Veszprém, 1979. 27–84.

Molnár József (1969): Heves megyei pedagógusok küzdelme a tanácshatalom közoktatásügyi törekvéseiért. In: Simon Gyula szerk. (1969) 125–169.

Mosdóssy Imre (1917/16–18): A főváros oktatásügye a háború után. *Népnevelők Lapja,* **51.** 16–18. sz. 3–4.

Mozgalmas (1918/45) napok Kalocsán. *Kalocsai Néplap,* **42.** 45. sz. 2–3.

Munkásgimnázium (1919/4). *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 4. sz. 2.

Munkások (1919/7)! Elvtársak! Polgárok! *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 7. sz. 1.

Müllerné Seres Ágota (1991): *A Vitéz János Tanítóképző Főiskola története 1842–1992.* Esztergom, 1991.

Művelődési megbízott (1919/31) az intézőbizottság ülésein. *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 31. sz. 1.

A Művelődési Osztály (1919/39) megalakulása. *Munkás Újság* (Pápa), **1.** 39. sz. 3.

N. (1919/8): Márciusi égzengés. *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 8. sz. 1.

Nagy Gyula szerk. (1917–1918): *A Debreceni Református Egyház Tanítónőképző Intézetének s vele kapcsolatos Gyakorló Iskolájának és Internátusnak értesítője az 1917–1918. iskolai évről. XLIV. évfolyam.* Debrecen, 1918.

Nagy József (1911/7): A nyolcosztályú elemi népiskola. *Izraelita Tanügyi Értesítő,* **36.** 243–245.

Nagy László (1890/7): Remények és óhajtások. *Magyar Tanítóképző*, **5.** 354–361.

Nagy László (1897): A tanítóképzésről szóló törvények módosítása. *Magyar Tanítóképző*, **12.** 3–10.

Nagy László (1897/I.): Tanítóképző tanárjelöltjeink az egyetemen. *Magyar Tanítóképző*, **12.** 481–482.

Nagy László (1898): Kérünk szolgálati szabályzatot. *Magyar Tanítóképző,* **13.** 481–482.

Nagy László (1903): A tanítóképző tanár hivatása. *Magyar Tanítóképző*, **18.** 8–10.

Nagy László (1904): A népoktatási törvényjavaslat negyedik fejezete, különösen a képzők felügyelete. *Magyar Tanítóképző*, **19.** 477–483.

Nagy László (1904/I): A tanítóképző intézetek felügyelete. *Magyar Tanítóképző*, **19.** 542–548.

Nagy László (1908): A tanítóképzés szervezete. *Magyar Tanítóképző*, **23.** 267–282.

Nagy László (1917): Neményi Imre. *Magyar Tanítóképző*, **32.** 217–220.

Nagy László (1918) *közoktatási reformterve.* (Szerk.: Váczi Miklós.) OPKM, Bp. 1982.

Nagy László (1918/I): Megnyitó. *Magyar Tanítóképző*, **33.** 295–296.

Nagy László et al. (1919): A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete választmányának a tanítóképzés reformja ügyében tartott tanácskozásai. *Magyar Tanítóképző,* **34.** 19–32.

Nagy László (1919/a): Gyermektanulmányi pedagógiai múzeumokat szerveznek. *Fáklya,* **10.** 1919. április 29. 3–4.; Köte Sándor újraközölte: *Pedagógiai Szemle,* **7.** 6. sz. 34–35.

Nagy László (1919/b): Az egyéni nevelés az iskolában. *Fáklya,* **10.** 111. sz. 1919. május 13. 5.

Nagy László (1919/c): A magyar közoktatás reformtervezete. *A Gyermek,* **13.** 4–10. sz. 210–220.

Nagy László (1934): *A magyar közoktatás reformja*. (Szerk.: Ballai Károly.) Bp., 1934.

Nagy László (1982): *A gyermek érdeklődésének lélektana.* Dr. Köte Sándor tanulmányával. Tankönyvkiadó, Bp.

Nagy Mária (1994): *Tanári szakma és professzionalizálódás. Vázlat egy szakma politikatörténetéhez*. OKI, Bp. 1994.

Nagy Péter Tibor (1997): *Hogyan kerüljük el a polgárosodást? Magyar oktatáspolitika, 1867–1945. Előadások a nevelés társadalomtörténetéből.* KJF – OKI, Székesfehérvár – Bp., 1997.

Nagy Péter Tibor (2000*): Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitika erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon.* Új Mandátum, Bp. 2000.

Nagy Péter Tibor (2000/1): Szeparáció és reláció. In: Nagy Péter Tibor szerk. (2000): *Oktatáspolitika és vallásszabadság. Állam – egyház – iskola – társadalom a 20. században*. Új Mandátum, Bp. 2000.

Nagy Péter Tibor (2005): *Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban, 1867–1945*. Iskolakultúra 2005/6–7. 3–229.

Nagy Péter Tibor (2011): *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika 1867–1945*. Gondolat, Bp. 2011.

Nagy Sándor (1919): Egyesületünk újjászervezése. *Magyar Tanítóképző,* **34.** 40–43.

Nagy Sándor szerk.(1949): *A Veszprémi Állami Leánygimnázium és Tanítónőképző Intézet, s vele kapcsolatos Állami Leánygimnázium évkönyve az 1948–49. tanévről*. Veszprém, 1949.

Nádas Péter (2007): Csak a hűvös mondat van. Nagy N. Péter és Tóth Ákos beszélgetése Nádas Péterrel arról, hogy kell-e az írónak a mondatokon kívül mást is csinálnia. *Népszabadság,* **45.** 300/2. sz. karácsonyi melléklete. 4–5.

Neményi (1919/4) Imre államtitkár nyugalomba vonult. *Néptanítók Lapja,* **52.** 4. sz. 11.

Neményi Imre (1933): Gróf Apponyi Albert, mint kultúrpolitikus. *Magyar Tanítóképző,* **46.** 45–77.

Nem kérünk mi (1919/4). *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 4. sz. 1.

Neumann Hilda (1919): A kisdedóvó átreformálása. *Fáklya,* **10.** 107. sz. 3.

Németh András (1990): *A magyar tanítóképzés története, 1775–1975.* In: Főiskolai füzetek 11. sz. Zsámbék, 1990.

Németh András (1996): *A reformpedagógia múltja és jelene*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996.

Németh András (2002): Fejezetek a reformpedagógia hazai múltjából Németh András szerk. (2002): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok. Európai kölcsönhatások, nemzeti sajátosságok.* Osiris, Bp. 2002. 77–91.

Németh András – Ehrenhard Skiera (1999): *Reformpedagógia és az iskola reformja*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1999.

Németh Sámuel szerk. (1918–1919., 1919–1920.): *A felsőlövői ág. ev. főgimnázium értesítője az 1918–1919. és 1919–1920. tanévekről.* h. n., é. n.

Népgyűlés (1919/18). *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 18. sz. 1.

Népgyűlések (1919/4–5). *Sárospataki Hírlap,* **4.** 4–5. sz. 3.

Népítélet (1919/16). A sárospataki lázadás főbűnösét halálra ítélték. Kivégzés a Kossuth-szobor előtt. *Vörös Hajnal* (Sátoraljaújhely), **1.** 16. sz. 1–2.

Niederhauser Emil (1995): *A történetírás története Kelet-Európában.* História Könyvtár, Bp. 1995.

Nikelszky Zoltán szerk. (1917/18): *A Bányai Ág. Hitv. Evangélikus Egyházkerület Szarvasi Tanító- és Tanítónőképző Intézetének értesítője az 1917–18. iskolai évről.* Sámuel Adolf Könyvnyomda, Szarvas, 1918.

Nincs hitoktatás (1919/1) a főváros iskoláiban. *Népkultúra,* **1.** 1. sz. 2.

Novák László szerk. (1978): *Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából.* Nagykőrösi Arany János Múzeum közleményei. I. Nagykőrös.1978.

N. Szegvári Katalin (1988): *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó és nőhallgatók főiskolai felvételéről.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1988.

Nyilatkozat (1919/7–8). *Sárospatak,* **10.** 7–8. sz. 4.

Nyilatkozat (1919/9–10). *Sárospatak,* **10.** 9–10. sz. 4.

Olay Ferenc (1930): *A magyar közművelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928.* A Magyar Nemzeti Szövetség kiadása, Bp., 1930.

Olvasóinkhoz! (1919/20). Gy. Gy. (Győri Gyula 1919/9.): Városi párt. *Pápai Hírlap,* **16.** 20. sz. 1.

Ormos Mária (1983): *Padovától Trianonig 1918–1920*. Bp. 1983.

Ormos Mária (1998)*: Magyarország a két világháború korában, 1914–1945.* Csokonai, Debrecen, 1998.

Oszwald József szerk.(1927/28): *A Kalocsai Római Katolikus Tanítóképző Intézet értesítője az 1927–1928. iskolai évről.* Nyomtatott az Árpád Részvénytársaság Könyvnyomdájában, Kalocsa, 1928.

Ötezres nagygyűlés Pápán az iskolai hitoktatás mellett, a valláserkölcsös oktatásért. *Veszprémi Hírlap*, **XXVII.** 9. sz. 2–3. p.

Panyik Ilona (1991): *A Budapesti Tanítóképző Főiskola*. Tankönyvkiadó – BTF, Bp. 1991.

Paulsen, Friedrich (1972): *Az akarat nevelése.* (Ford.: Szilágyi Pál) Tankönyvkiadó, Bp. 1972.

Pápa város (1918/45) népéhez! *Pápai Hírlap,* **15.** 45. sz. 1.

Pásztor József szerk. (1959): *Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete.* Fővárosi Pedagógiai Szeminárium, Bp. 1959.

Pásztor Mihály (1985): *A fehérterror néhány jelensége. Pest megye 1919–1920.* PmL, Bp. 1985.

Pecze Ferenc (1959): Az országos gyűlés tárgyalási rendje különös tekintettel a küldöttek jogállására. In: Sarlós Márton szerk. (1959): *A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Tanulmánygyűjtemény.* Akadémiai, Bp. (1959) 71–92.

Petőfi Sándor (1956/I–II.) *összes költeményei I–II. k.* Szépirodalmi, Bp. 1956.

Petrák Katalin – Milei György szerk.(1959): *A magyar tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek.* Gondolat Kiadó, Bp., 1959.

Pinkert Ilona emlékeiből (2007). *Szent István Egyetem,* **IX.** 10. sz. 2007. http://ujsag.szie.hu/node/338

Podráczky Judit (2012): A budai képző mint a tanító- és óvóképzés országos szakmai egyeztető fórumának központja (A Tantervfejlesztő Bizottság tevékenysége) In: *Sorsfordító mozzanatok a magyarországi kisgyermekkori nevelőképzés, a Budapesti Tanítóképző Főiskola, az ELTE TÓK és épülete történetéből.* (Szerkesztette és az előszót írta: Donáth Péter) Bp., Trezor Kiadó, 2012. 14–38.

Polányi Mihály (1994): *Személyes tudás. Úton egy posztkritikai filozófiához. I–II.* Atlantisz, Bp. 1994.

Polgármesterválasztás (1918/46). *Nagykőrösi Hírlap,* **41.** 46. sz. 2.

Pongrácz Jenő szerk.(1919/III): *Tanácsköztársasági törvénytár III.* 1919. május 1. – május 21. Bp. 1919.

Popély Gyula (2005): *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből 1918–1938*. Madách–Posonium, 2005.

Pók Attila (2003/7): Bűnbakkeresés és antiszemitizmus az első világháború utáni Magyarországon. *Mozgó Világ,* **2003.** 7. sz. 23–28.

Pók Attila (2005/1–2): Bűnbakkeresés a huszadik századi Magyarországon. *Történelmi Szemle,* **47.** 1–2. sz. 47–67.

Pók Attila (2010): A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben. In: Krausz Tamás – Vértes Judit szerk.(2010): 1919. *A Magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak.* Bp. 2010. 25–34.

Pölöskei Ferenc (1977): *Horthy és hatalmi rendszere 1919–1922.* Kossuth, Bp. 1977.

Pölöskei Ferenc (1981): A kollégium a kiegyezés után. In: Trócsányi Zsolt szerk.: *A Pápai Kollégium története.* Tankönyvkiadó, Bp. 325–421.

Proletár (1919/128) közigazgatást! *Vörös Újság,* **2.** 128. sz. 1.

Proletárdiktatúra (1919/7). *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 7. sz. 1.

Proletárkultúra (1919/39). *Munkás Újság* (Pápa)*,* **1.** 39. sz. 1.

Propaganda (1919/107) az iskolában. *Fáklya,* **10.** 107. sz. 5.

Pukánszky Béla – Németh András (1994): *Neveléstörténet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1994.

Quint József szerk. (1916/17.,1917/18., 1918–26.): *A Budapesti M. Kir. Állami Népiskolai Tanítóképző Intézet 1916–17. (1917–18., 1918–26.) évi értesítője.* Bp. 1917., 1918., 1926.

Quint József (1926/5–6): Német lapokból. A tanítóképzés újjászervezése. *Néptanítók Lapja,* **59.** 5–6. sz. 13–15.

Quint (1942/I., 1943/II–III.) *József élete és munkássága.* I–III. k. (Szerk.: özv. Quint Józsefné) Bp.1942., 1943.

Rajczi Péter (1989): A Miasszonyunkról nevezett női kanonok rend pécsi római katolikus tanítóképző intézetének története, 1895–1948. In: Szita László szerk.: *Baranyai helytörténetírás 1989.* Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs 1989. 439–473.

Rákos Ferenc (1959): Az első szocialista alkotmány Magyarországon. In: Sarlós Márton szerk. (1959): *A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Tanulmánygyűjtemény.* Akadémiai, Bp. (1959) 11–52.

Regős János (1969): Népoktatásügy Vas Megyében a Magyar Tanácsköztársaság idején. In: Simon Gyula szerk. (1969) 245–316.

Rendtartási szabályzat (1914) *a m. kir. elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző intézetek számára. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 1914. évi május hó 4-én, 31.152. sz. alatt kelt rendeletével.* Bp. 1914.

Rédei Jenő (1914/9): A Nagy L. dr. – Quint-féle mikroszkópi készítményeknek a tanításban való felhasználásáról. *Magyar Tanítóképző,* **29.** 450–452.

Réti László (1970): *A Magyar Tanácsköztársaság központi szervei és pecsétjeik.* Akadémiai, Bp.

Révész Imre szerk. (1943): *A Debreceni Kollégium Története. A Kollégium tagozatai. A gimnázium, a polgári iskola, a tanítóképző, a lelkészképző- és tanárképző intézet.* A Tiszántúli Református Egyházkerület kiadása, Debrecen, 1943.

Riedl Frigyes (1921): Közoktatás. Bevezetés. In: Gratz Gusztáv szerk. (1921) 619–620.

Riport (1919/1). Milyen egy „én is szocialista vagyok" gyárigazgató. *Népakarat* (Sárospatak)*,* **1.** 1. sz. 2.

Riport (1919/4). Fenczik tisztelendőné és a „köztulajdon” nő. *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 4. sz. 2.

Riport (1919/5). Egyházi hála. *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 5. sz. 2.

Riport (1919/7). Palotaforradalom. *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 7. sz. 2.

Romsics Ignác (1974): Adatok a dunamelléki ellenforradalom történetéhez. In: *A Szegedi Tanárképző Főiskola tudományos diákköreinek kiadványai 1974.* Szeged. 77–87.

Romsics Ignác szerk. (1976): *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna–Tisza közi történetéhez.* A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiadványai. III. k. Kecskemét. 1976.

Romsics Ignác (1982): *A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben.* Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 96. Akadémiai, Bp. 1982.

Romsics Ignác (1982/2): *Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve.* Gondolat, Bp. 1982.

Romsics Ignác (1998): *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-, Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században.* Bp., 1998.

Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Bp. 1999.

Romsics Ignác (2005.): *A trianoni békeszerződés.* Osiris, Bp. 2005.

Romsics Ignác szerk. (2007): *Magyarország története.* Akadémiai, Bp. 2007.

Romsics Ignác (2018): *Erdély elvesztése 1918–1947.* Helikon Kiadó, 2018.

Romsics Ignác – Szabó Csaba összeáll. (1976)*: Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna–Tisza közi történetéhez. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai III. k.* (Szerk.: *Romsics Ignác*) Kecskemét, 1976.

Rozsondai Zoltán (2004): *KÖZszolgálat — pedagógushivatás. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért.* (Szerk.: Donáth Péter – Rozsondai Anikó, Zoltán és Zsolt) Trezor, Bp. 2004.

A. Sajti Enikő (1997): *Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918–1941*. Szeged, 1997.

Salamon Konrád (2001): *Nemzeti önpusztítás 1918–1920. Forradalom–proletárdiktatúra–ellenforradalom.* Korona Kiadó, Bp. 2001.

Sarlós Béla (1959): A Lendler-hadtest forradalmi törvényszéke. In: Sarlós Márton szerk. (1959): *A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Tanulmánygyűjtemény.* Akadémiai, Bp. 1959. 187–221.

Sarudy Ottó szerk. (1912–13. 1916–17.): *A Kolozsvári M. Kir. Állami Tanítóképző Intézet 1912–13. (1916/17.) évi értesítője.* Stief Jenő és Társa, Kolozsvár, 1913., Lyceum, 1917.

Sarudy Ottó – Hodossy Béla (1927): *Gyakorlatok és dalok. Segédkönyv az ének tanításához.* A szerző kiadása. Sárospatak

Sáska Géza (2005): *A szocialista és polgári nevelés radikális alternatívái.* Kutatás közben, 206. Felsőoktatási Kutatóintézet, Bp. 2005.

Schleich Lajos (1962): A győri állami tanítóképző intézet a proletárdiktatúra idején. In: *Embernevelés. A győri felsőfokú tanítóképző intézet tanárainak pedagógiai tanulmányai.* Győr, 1962. 185–208.

Schleich Lajos (1969): A győri „szociális és pedagógiai" átképző-tanfolyam. In: Simon Gyula szerk. (1969) 219–243.

Seri András (1982/1): Az intézet történetének rövid összefoglalása. In: Csete Gyula – Csikai Pál et al. (1982). 14–38.

Seri András (1982/2): Váczy Ferenc nevelői egyénisége 35 éves tanítóképző intézeti igazgatói munkája tükrében. In: Csete Gyula – Csikai Pál et al. (1982). 39–42.

Seri András (1986–87): A Nagykőrösi Tanítóképző Intézet története. In: Farkas Péter – Novák László szerk.: *Az Arany János Társaság Évkönyve XX.* Nagykőrös. 1986–1987. 3–85.

Simon Gyula szerk.(1969): *Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság nevelésügyének köréből.* Magyar Pedagógiai Társaság, Bp., 1969.

Simon Gyula (1979): *A polgári iskola és polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon*. Tankönyvkiadó, Bp., 1979.

Sipos András (2019/5): Házbizalmiak naplója 1919-ből. A proletárdiktatúra alsó szintű hatalmi szervéről egy pesti bérház példáján. *Századok,* **153.** 2019/5. sz. 851–868.

Sipos András – Donáth Péter szerk. (1999): *„Kelet Párizsától" a „bűnös városig". Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához. I. k. 1870–1930.* BFL – BTF, Bp., 1999.

Sipos Lajos (2003): *Babits Mihály.* Élet-kép sorozat. Elektra Kiadóház, Bp. 2003.

Sipos Péter (1984): *A szakszervezetek és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt.* Akadémiai – MTA TTI, Bp. 1984.

Snasel Ferenc. szerk. (1915–1916): *Az I. ker. M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet értesítője az 1915–1916. iskolai évről.* Bp. 1916.

Sokcsevits Dénes et al.(1994) – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története*. Bp. 1994.

Somogyi Béla (1918): *A Keresztény Szociális Néppárt programja az igazság megvilágításában.* A Népszava Könyvkereskedés kiadása, Bp. 1918.

Somogyi Béla (1919/15–16): Igazságosabb és gyakorlatiasabb fizetéspolitikát kérünk. *Új Korszak,* **8.** 15–16. sz. 1–2.

Somogyvári Lajos (2017): „Eddig nem volt diktatúra, most lesz proletárdiktatúra!" Rendteremtés a pedagógustársadalomban 1956 után. In: Mrázi Julianna szerk.: *HÉRA évkönyvek 2016. A tanulás új útjai*. Hera, Bp., 2017. 620–633.

Sorozás (1919/25) a kalocsai járásban. *Kalocsai Néplap,* **43.** 25. sz. 1.

Stettner Aurél szerk. (1912–1913, 1913–1914): *A Felsőlövői ág. hitv. evang. Tanítóképző-intézet értesítője 1912–1913., 1913–1914*. h. n., é. n.

Svéd László szerk. (1980): *Zászlóbontók. A magyar forradalmi ifjúsági mozgalom 1917–1919. Válogatott írások.* Móra, Bp. 1980.

Szabó Adolf (1911/10): A tanítóképzők tanterve. Szemlélődések. *Izraelita Tanügyi Értesítő,* **36.** 339–350.

Szabó Dezső (1920–1921) *vezércikkei a Virradatban.* (Szerk.: Szőcs Zoltán.) Szabó Dezső Emléktársaság, Bp. 1999.

Szabó Dezső (1922–1937): *Azért mert én egy-két zsidót utálok?* Szabó Dezső Emléktársaság, Bp. 1997.

„Szabó elvtárs" (1919/8) első rendelete. *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 8. sz. 4.

Szabó Ervin (1979): *Történeti írása.* (Szerk., bev.: Litván György) Gondolat, Bp. 1979.

Szabó Kálmán Attila (2000): *A székelykeresztúri állami tanítóképző története.* Benedek Elek Alapítvány, Székelyudvarhely, 2000.

Szabó-Kálmán Attila (2009): *Bevezetés. Népoktatás és tanítóképzés*. In: Szabó-Kálmán Attila szerk.: *Az erdélyi magyar tanító és óvónőképzés évszázadai 1777–2000.* Második, javított, bővített kiadás, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.

Szabó Sándor (1919/3–4): Felvilágosításul. *Sárospatak,* **10.** 3–4. sz.1.

Szabó Sándor (1919/7–8/I.): Társadalmi imperializmus. *Sárospatak,* **10.** 7–8. sz.1.

Szabó Sándor (1919/7–8/II.): Válasz a „Népakarat" című helybeli szocialista lap „Riport" című közleményére.. *Sárospatak,* **10.** 7–8. sz.1–2.

Szakál János (1934): *A magyar tanítóképzés története.* Hollósy János Könyvnyomtató, Bp., 1934.

Szakmozgalom (1919/2. 3). A tanítók, tanárok és óvónők szakszervezetének megalakulása. *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 2. sz. 4., 3. sz. 3.

Szakszervezeti mozgalmak (1919/2): a veszprémi nevelőmunkások. *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 2. sz. 6.

Szakszervezetünk (1919/2) nagygyűlése. Demonstrálás a nemzeti valláserkölcsös oktatás mellett. Kultúrprogramunk ismertetése. *Jövőnk,* **1.** 2. sz. 22–23.

Szarka Lajos szerk. (1917–26): *A Pápai M. Kir. Állami Tanítóképző Intézet XVI. értesítője az 1925–26. tanévről. XXX. tanév.* Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1926.

Szarka László (1995): *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995.

Szarka László (1995): *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995.

Szász Zoltán (1998): Korszakváltás és történetírásaink. In: *1918. Korszakvég – korszakkezdet.* 16–19.

Szemere Samu szerk. (1917–1928): *Az Országos Izr. Tanítóképző Intézet értesítője a LXI–LXXI. tanévekről, 1917/18-tól 1927/28-ig.* Neuwald Illés Utódai Könyvnyomda, Bp. 1928.

Személyi Hírek (1919/7). *Népakarat,* (Sárospatak) **1.** 7. sz. 3–4.

Szentkirályi Béla (1922): A fegyelmi ügyek revíziója. *Az Újság,* 1922. márc. 1.

Szerkesztői (1919/8–9. 11.) üzenetek. Tanítóképző tanár. Tuladunai. *Új Korszak,* **8.** 8–9. sz. 8., 11. sz. 4.

Szervezkedés (1918/49–50). A sárospataki szociáldemokrata párt megalakulása. *Sárospatak,* **9.** 49–50. sz. 2–3.

Széchenyi István (1981): *A magyar akadémia körül.* Bp., 1981.

Székely Endréné szerk. (1959): *Új tavaszi seregszemle. Szakmunkásnevelés a Magyar Tanácsköztársaságban.* Tankönyvkiadó, Bp.1959.

Szégyenpadon (1919/1). *Népakarat* (Sárospatak)*,* **1.** 1. sz. 1.

Szociális gondolkodás (1919/6). *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 6. sz. 3–4.

Szociális kurzus (1919/26) tanítók részére. *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 26. sz. 2.

Szolnoky Erzsébet (2003): *Szociális igazságosság és keresztény szeretet. Giesswein Sándor a magyar kereszténységszociális és kereszténydemokrata gondolkodás megalapozója.* Éghajlat Könyvkiadó, Bp. 2003.

Szöllősi Jenő(né?) [Venyigéssy István álnéven] (1919/47): Magyar tanítóképzés. *Néptanítók Lapja,* **51.** 47. sz. 9–10.

Tanay Antal (1931): *Pinkert Zsigmond.* In: Móczár Miklós szerk. (1931). 3–4.

Tabódy Ida szerk. (1919–1930): *A Cinkotai M. Kir. Állami Tanítónőképző Intézet értesítője az 1919/20–1929/30. évről.* Kiadja: az intézet igazgatósága, Cinkota, 1930.

Tanítóegyesületek (1919/10–11) közgyűlései. *Néptanítók Lapja,* **52.** 10–11.sz. 24–27.

Tanítógyűlés (1919/15). *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 15. sz. 1–2.

Tanítók belépése (1919/7) a Vörös Hadseregbe. *Új Korszak,* **8.** 7. sz. 5.

Tanítók (1919/13) szakszervezete. *Pápai Hírlap,* **16.** 12. sz. 3.

Tanítóképzésünk (1919) újjászervezésének kérdése. *Magyar Tanítóképző,* **34.** 1–11.

Tanterv és (1911) *tantervi utasítások az állami elemi iskolai tanító és tanítónőképző intézetek számára. Kiadatott a vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1911. június 30-án 78.000. sz. a. kelt rendeletével.* M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Bp. 1911.

Tanügyi hírek (1919/24). *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 24. sz. 1.

Tanügyi kiküldetések (1919/14). *Vörös Zászló,* Veszprém, **1.** 14. sz. 2.

Tatai Zoltán (2006/3–4): Tikos Veronika, egy öntudatos falusi tanítónő a 20. század elején. *Neveléstörténet,* **3.** 3–4. sz. 24–41.

T. Boros László szerk. (1929): *Magyar Politikai Lexikon. Magyar politikusok 1914–1929.* Európa Irodalmi és Nyomdai Rt. 1929.

Téger Béla (1918/1.): Turáni álom – álomzavarók.

Téger Béla (1918/2.): Virágok porzása. *Szabolcsi Hírlap,* **7.** 1918. február 3. 1.

Téger Béla (1918/27.): Nevelőmunkások Szövetsége. *Szabolcsi Hírlap,* **7.** 27. 1918. július 7. 1.

Téger Béla (1918/33.): A háború iszonyatát. *Szabolcsi Hírlap,* **7.** 33. sz. 1918. augusztus 18. 1.

Téger Béla (1918/34.): Morajlás. *Szabolcsi Hírlap,* **7.** 1918. szeptember 29. 3.

Téger Béla (1918/43.): A perc irtózatos nagyszerűségéről. *Szabolcsi Hírlap,* **7.** 43. sz. 1918. október 27. 1.

Téger Béla (1918/45.): Mende-monda a Szabolcsi Hírlapról. *Szabolcsi Hírlap,* **7.** 45. sz. 1918. december 1. 3.

Téger Béla (1919/5.): Statárium. *Szabolcsi Hírlap,* **8.** 5. sz. 1919. február 2. 1.

Téger Béla (1919/9.): Építsük fel az állami tanítóképző intézetet. (A munkástanács figyelmébe.) *Nyírvidék,* **8.** 9. sz, 1919. március 2. 2.

Téger Béla (1919/9.): Még vér folyik. *Szabolcsi Hírlap,* **8.** 9. sz. 1919. március 2. 1.

Téger Béla (1920/1.): Bevonult a nemzeti hadsereg. Nyíregyháza város örömünnepe. *Nyírvidék,* **41.** 1920. március 14. 1–2.

Téger Béla (1920/87.): Horthy Miklós Magyarország kormányzója Nyíregyházán. *Nyírvidék,* **41.** 87. sz. 1920. április 16. 1–3.

Tilkovszky Loránt (1998): *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai Kiadó, 1998.

Tiltakozás (1919/6–7). *Sárospataki Hírlap,* **4.** 6–7. sz. 4.

Tisztújítás (1919/11) a Sárospataki Kaszinóban. *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 11. sz. 4.

XIII. Közgyűlésünk (1917) jegyzőkönyve. *Magyar Tanítóképző,* **32.** 284–322. **33.** (1918) 48–67.

T. Kiss Tamás (1993): *A magyarországi kulturális minisztériumokról, 1867–1993*. Bp., 1993.

Tóth Árpádné szerk. (1918–1922): *A Debreceni Református Egyház Tanítónőképző Intézetének s vele kapcsolatos Gyakorló Iskolájának és Internátusnak értesítője az 1921–22. iskolai évről, és pótlólag az 1918–21. iskolai évekről.* Debrecen, 1922.

Tóth Gábor (1996): *A magyarországi tanítóképző intézeti tanárképzés története. Apponyi Kollégium.* OPKM, Bp. 1996.

Tóth Károly (1969): A város kulturális élete. In: *Pápa város élete a Tanácsköztársaság idején.* (Csehi Tiborné et al. szerk.) Kézirat, Pápa, 1969. 134–193.

Tóth Lajos (1964): *Benka Gyula munkássága és a szarvasi nevelőképzés százéves története.* Szarvas. 1964.

Tóth Lajos (1969/1): *A szarvasi tanítóegyesületi mozgalom története, 1804–1968.* Szarvas.1969.

Tóth Lajos (1969/2): *Krecsmarik Endre élete és munkássága.* Szarvas. 1969.

Tóth Lajos (1990): A szarvasi pedagógusképzés történetéhez. In: Micheller Magdolna szerk. (1990): *Fejezetek a pedagógusképzés történetéből, II. Békés Megye.* Szeged. 1990. 11–185.

Több komolyságot (1919/63) az oktató előadásokon! *Munkás Újság* (Pápa)*,* **1.** 63. sz. 4.

Tömösközi Ferenc (2018): A komáromi református koedukált tanítóképző felállításának rövid története. In: Kováts-Németh Mária – Lévai Attila – Szabó Péter szerk.: *A magyarság megtartó ereje a Kárpát-medencében*. PALATIA Nyomda és Kiadó, Győr, 2018. 105–131.

Történelmi idők (1918/45–46). *Sárospatak,* **9.** 45–46. sz. 1–2.

Túszok (1919/26) letartóztatása. *Vörös Hajnal* (Sátoraljaújhely), **1.** 26. sz. 4.

Tükör (1919/1): A Keresztyén Szocialista Néppárt programja. *Sárospataki Hírlap,* **4.** 1. sz. 2–3.

Ugrai János (2014): *A központosítás és modernizáció ellentmondásai. A bécsi állami (uralkodói) oktatáspolitika megszületése a 18. század második felében. Oktatás és társadalom. 18.* Új Mandátum, Bp., 2014.

Ugye elvtárs (1919/5)? *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 5. sz. 1.

Új erők (1979) *születése. A magyarországi munkásmozgalom történetének kronológiája a dualizmus és a két forradalom időszakában 1868–1919. augusztus 1.* (Szerk.: S. Vincze Edit – Barna Zoltán – Vértes Róbert) Akadémiai, Bp. 1979.

Ujvári Péter szerk. (1929): *Zsidó Lexikon.* Zsidó Lexikon Kiadása, Bp. 1929.

Uradalmi (1919/4) cselédek. *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 4. sz. 1–2.

Újhely tiltakozása (1919/52) a határmegállapítás és az ellenforradalmi törekvések ellen. *Vörös Hajnal* (Sátoraljaújhely), **1.** 52. sz. 4.

Új tantárgy (1919/23) a tanítók szociológiai kurzusán. *Győri Vörös Újság,* **1.** 23. sz. 5.

Varga Lajos (2010/3): A forradalom konszolidációjának esélyei 1918–1919-ben. *Múltunk,* **LV.** 3. sz. (2010/3.) 4–24.

Varga Lajos – Szabó Ágnes (1987): *Garbai Sándor (1879–1947.) a Forradalmi Kormányzótanács elnöke.* Kossuth, Bp. 1987.

Varsányi Péter István (1975/1): Törvényjavaslat a pedagógusképző intézmények államosításáról 1919 februárjában. *Magyar Pedagógia,* 1975/1. 59–68.

Varsányi Péter István (1979/2): Az iskolák államosításának kérdése Imre Sándor pedagógiai rendszerében. *Magyar Pedagógia,* 1979/2. 176–182.

Varsányi Péter István (1990): Az iskolák államosításának néhány elméleti és gyakorlati kérdése az 1918–1919-es forradalmak előtt és alatt. In: Guttler József szerk. (1990): *A Szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola Tudományos Közleményei VII. Társadalomtudomány 2.* Szombathely, 1990. 51–60.

Váczy Ferenc szerk. (1913/14. 1914/15.): *Értesítő a Nagykőrösi és Dunamelléki Református Tanítóképző Intézet állapotáról az 1913–14.(1914–15.) tanévben.* Nagykőrös, 1914–15.

Váczy Ferenc szerk. (1915/1916., 1916/17., 1917/18., 1921–22., 1922/23., 1923/24., 1925/1926.): *A Nagykőrösi és Dunamelléki Református Elemi Népiskolai Tanítóképző-intézet értesítői a felsorolt évekről].* Nagykőrös, 1915–1918., 1922–1926.

Váczy Ferenc (1918/42. 43. 44. 45. 46.): Tanítóképző-intézetünk sorsa. I–V. *Nagykőrösi Hírlap,* **41.** 42. sz. 1–2., 43. sz. 1–2., 44. sz. 1., 45. sz. 1., 46. sz. 1–2.

Váczy Ferenc szerk. (1926/27., 1932/33., 1933/34., 1934/35., 1935/36., 1936/37., 1937/38., 1938/39.): *A Nagykőrösi és Dunamelléki Református Tanítóképző-intézet értesítő(i).* Nagykőrös, 1927–1939.

Váczy Ferenc (1938/82) m. kir. Tanügyi főtanácsos, tanítóképző-intézeti igazgató ünneplése. *Nagykőrösi Híradó,* **16.** 82. sz. 3.

Váczy Ferenc szerk. (1939/40): *A Nagykőrösi és Dunamelléki Református Tanítóképző-intézet évkönyve.* Nagykőrös, 1940.

Váczy Ferenc szerk. (1940/41., 1941/42, 1942/43., 1943/44., 1946/47.): *A Nagykőrösi és Dunamelléki Református Tanítóképző-intézet és Nagykőrösi Református Líceum évkönyve(i).* Nagykőrös, 1941–1947.

Vág Ottó (1985): *Reformelméletek és reformmozgalmak a pedagógiában. Fejezetek a 20. századi pedagógiai reformtörekvések történetéből.* Tankönyvkiadó, Bp. 1985.

Vágvölgyi Tibor (1968): *A magyar jakobinusok köztársasági mozgalma.* Kossuth, Bp. 1968.

Választás (1919/6) lesz. *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 6. sz. 1.

Váry Albert szerk. (1922): *A vörös uralom áldozatai Magyarországon.* Szegedi Nyomda, 1922.

A választások (1919/10) eredménye. *Népakarat* (Sárospatak), **1.** 10. sz. 1.

Veress István szerk. (1918–1919, 1919–1921, 1920–1921, 1921–1922): *A Debreceni Református Tanítóképző Intézet értesítője az 1918–1919. iskolai évről.* Debrecen, 1919., 1922.

Vermes Mihály (1917/7–8): Az egységes magyar nemzeti állam népiskolája. *Népnevelők Lapja,* **52.** 7–8. sz. 1–2.

Veszprémi (1919/25) pártéletről. *Vörös Zászló* (Veszprém), **1.** 25. sz. 3.

Véleményszabadság (1919/3). *Népakarat* (Sárospatak)*,* **1.** 3. sz. 1.

Vészmadarak (1919/12). *Új Korszak,* **8.** 12. sz. 4.

Vidéki (1919/10) helyi csoportok. *Új Korszak,* **8.** 10. sz. 8.

Vidor Gyula szerk. (1921): *Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922.* Bp. 1921.

Vincze László (1951): *A Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi politikája.* A Szocialista Nevelés Könyvtára 24. sz. Bp. 1951.

Volt tisztek jelentkezése (1919/21). *Kalocsai Néplap,* **43.** 21. sz. 1.

Vörös Boldizsár (1998): A forradalom panteonja. In: *1918. Korszakvég – korszakkezdet.* 477–484.

Vörös Boldizsár (2004/6): A jelen és a közelmúlt történetének tanítása — világháborúban és „világforradalomban". *Századok,* **138.** 1468–1477.

Vörös Boldizsár (2018): *Eszmék, eszközök, hatások. Tanulmányok a magyarországi propagandáról 1914–1919.* MTA BK, Bp., 2018.

Walter Benjamin (1980): *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok.* Magyar Helikon, 1980.

Welker Ottó (1919–44): *A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Közoktatásügyi Népbiztosság) szervezete, ügybeosztása és vezető tisztségviselői, 1919–1944.* Kézirat, é. n.

Wimmer Károly szerk. (1917–1918): *A Pauli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek Pápai Tanítónéképző Intézetének értesítője az 1917–18. tanévről.* Veszprém, 1918.

Wimmer Károly szerk. (1925–1926): *A Pauli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek Pápai Tanítónéképző Intézetének értesítője az 1925–26. tanévről.* Pápa, 1926.

Wirth István (2007): Fejezetek a jászberényi tanítóképzés történetéből. *Jászsági Évkönyv,* 2007. 181–188.

Zeidler Miklós szerk. (2003): Trianon. Bp., 2003.

Zigány Zoltán (1919/1): Új idők, új célok. *Néptanítók Lapja,* **52.** 1. sz. 1–2.

Zigány Zoltán (1919/4): Dr. Kunfi Zsigmond közoktatásügyi magyar miniszter. *Néptanítók Lapja,* **52.** 4. sz. 1–2.

Zrinszky László (2000): *Iskolaelméletek és iskolai élet.* Okker, Bp. 2000.

Péter Donáth

Teachers in the 1918 – 1919 political whirlwind

Teacher-training colleges during the times of foreign occupation, revolutions and counter-revolutionary reckoning

This volume gives a broad outline of the debates and concepts ralated to teacher-training between 1918-1919 with special attention to the period of the ''October Revolution".

It follows the challenges of teacher-training, its teachers and students on country-wide level. It describes how it was possible for a civil-minded, chauvinist Hungarian teacher- trainer and colleagues to manage the department of teacher-traing within the frame of the communist People's Commissariat of Genereal Education. The previously mentioned people silently sabotaged and restrained the measures of the Republic of Councils in Hungary (Hungarian Soviet Republic) – if thought to be harmful – as far as possible.

The third chapter presents the position of techer-training colleges during 1918-1919 with special attention to the dramas and hardships related to foreign occupation, war-time circumstances, epidemics and differences in location.

Chapter four explores the activities, the desires, the organizing activities of college students and explaines why they joined the Red Army. It also reveals the post-revolution consequences of these deeds.

Chapter five, which covers more than half of the whole volume recalls the roles and consequences that college trainers and teachers had to face. It is presented in about *18 case-studies.* The reader can get information on the role and destiny of teachers being pro or counter ''committed", ''reluctantly adaptable" or ''fellow travellers". The chapter also gives a survey of the ways of accountability during and after the revolutions. All this is presented through different stories of several Churches (Catholic, Reformed, Lutheran and Jewish), and stories by the state, country towns (Győr, Pápa, Jászberény, Csurgó, Nyíregyháza, Nagykőrös, Sopron, Felsőlövő, Sárospatak, Kalocsa) and Budapest (districts I., II. and VIII. – state related stories and Jewish ones) with regard to local societies.

These chapters apply various approaches providing more or less new contributions to the topic. They also raise questions in connection with Hungarian teacher-training and teacher trainers, the generally deteriorating pro – and counter selection of teachers in general, not mentioning the destiny of the ideologically and politically driven ''man-in-the-street".

Donáth Péternek a Trezor Kiadónál megjelent munkái:

Elérhető: https://mek.oszk.hu/05100/05108/

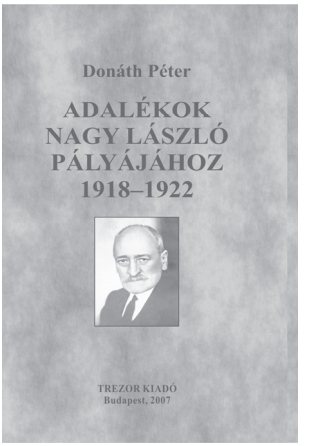

Elérhető: https://mek.oszk.hu/05100/05123/

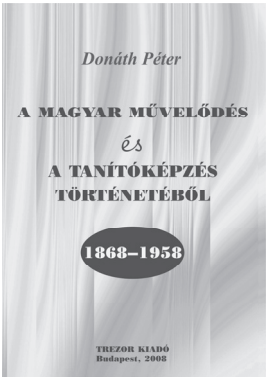

Elérhető: https://mek.oszk.hu/08200/08254/#

Elérhető: https://mek.oszk.hu/08200/08255/

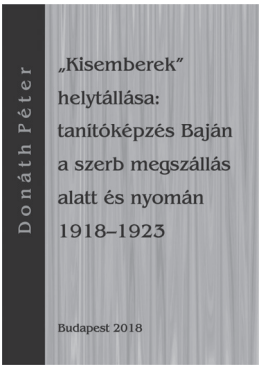

Elérhető: https://mek.oszk.hu/18400/18401/

A kötet az alábbi kérdésekre keres választ:

Miként vélekedtek a tanítóképzés helyzetéről, s milyen reformokat javasoltak a képzős tanárok az első világháború alatt és az „őszirózsás forradalom” idején?

Milyen kihívások érték a tanítóképzést, a tanítóképzőket, a képzők diákjait, tanárait és szervezeteiket a Tanácsköztársaság idején?

Miként volt lehetséges, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság tanítóképzői ügyosztályát egy polgári gondolkodású sovén magyar szakember, egy korábbi királyi tanácsos vezesse a Tanácsköztársaság idején?

Milyen drámai helyzetekkel szembesültek az idegen (csehszlovák, román, szerb, francia) megszállás alá került magyar tanítóképzők, s milyenekkel a többi terület intézetei?

Miként viselkedtek a tanítóképzők diákjai a forradalmak idején? Hányan léptek be a Vörös Hadseregbe, s a forradalmak bukása után mi lett szereplésük következménye?

Miként szerepeltek a tanítóképzők tanárai a forradalmakban? Mi jellemezte a „vonakodva alkalmazkodók”, a pró vagy kontra „elkötelezettek” és az „átmeneti útitársak” viselkedését, s mi lett ennek következménye a forradalmi és az ellenforradalmi megtorlás során?

Donáth Péter (történész, az MTA doktora, az ELTE TÓK professor emeritusa) dokumentatív elbeszélő módszerrel készült monográfiájában 29 levéltár anyagainak és periodikák, könyvek széles körének felhasználásával új források tömegét vonta be a kutatásba. A kötet minden fejezetében szó esik az immár 150 éves budai tanítóképzőről (igazgatóiról, diákjairól vagy tanárairól) is.